Universitat de Girona

PARRÒQUIA I SOCIETAT RURAL AL BISBAT DE GIRONA, SEGLES XIII i XIV

Elvis MALLORQUÍ GARCÍA

ISBN: 978-84-690-7666-8
Dipòsit legal: GI-849-2007

PARRÒQUIA I SOCIETAT RURAL AL BISBAT DE GIRONA, SEGLES XIII I XIV

ELVIS MALLORQUÍ GARCIA

Tesi doctoral dirigida pel
Dr. LLUÍS TO FIGUERAS
DEPARTAMENT DE GEOGRAFIA, HISTÒRIA
I HISTÒRIA DE L'ART
UNIVERSITAT DE GIRONA

Doctorand
Elvis Mallorquí Garcia

Director de tesi
Dr. Lluís To Figueras

A la Iolanda

ÍNDEX GENERAL

Prefaci 11
Abreviatures 18

I. INTRODUCCIÓ 19
1. El paper de la parròquia en l'estructuració de la comunitat rural 19
1. La parròquia en la historiografia europea 20
1.1 El naixement de la parròquia 20
1.2 La parròquia en la societat rural 23
1.3 Parròquia i feudalització 26
2. La parròquia a Catalunya: una enquesta per fer? 30
2.1 Una revolució feudal sense parròquies? 31
2.2 Noves perspectives 32
2.3 El cas de Girona 35
2.4 Els objectius de la recerca 37
3. Bibliografia utilitzada 40
3.1 Fonts publicades 40
3.2 Diccionaris 45
3.3 Bibliografia sobre el bisbat de Girona 45
3.4 Bibliografia sobre Catalunya 57
3.5 Bibliografia sobre altres regions europees 71

2. Fonts documentals i metodologia de recerca 81
1. Les fonts de natura eclesiàstica 81
1.1 Les actes de consagració i dotació 83
1.2 La legislació sinodal i provincial 85
1.3 Els registres episcopals 88
1.4 Les visites pastorals 89
2. Altres fonts d'informació 96
2.1 Els capbreus senyorials 97
2.2 Col·leccions de pergamins 101
2.3 Els registres notarials 104
2.4 Altres informacions 108
3. Els marcs d'anàlisi 110
3.1 El marc cronològic 110
3.2 El bisbat de Girona 111
3.3 Els ardiaconats de Girona i la Selva 117
3.6 Trenta-tres parròquies seleccionades 118
Apèndixs
1. Les primeres visites pastorals: Celrà, Sords, Miànigues i Guèmol (1290-1296) 120

II. LA PARRÒQUIA EN EL TERRITORI RURAL DE LA DIÒCESI DE GIRONA 125

3. La parròquia: unitat d'estructuració del món rural 127

1. La xarxa parroquial del bisbat de Girona 128
   - 1.1 Les parròquies del segle XI 130
   - 1.2 Canvis i permanències en la xarxa parroquial, segles XII-XIV 132
   - 1.3 La definició dels termes parroquials sobre el terreny 137
2. Parròquies i castells 140
   - 2.1 La xarxa de castells a Girona 141
   - 2.2 El plet del castell de Lloret (1374-1378) 147
   - 2.3 Parròquies i castells al bisbat de Girona 150
3. Conclusions 158

Apèndixs

- *2. Les parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva (segles X-XIV)* 160
- *3. Els termes delmers de Celrà, Llambilles i Santa Pellaia i Sant Martí Vell (1304-1391)* 168
- *4. Les comunitats dels ardiaconats de Girona i la Selva en els fogatges (1358-1378)* 178

4. Parròquia i estructures de poblament 183

1. Una jerarquia d'esglésies 184
   - 1.1 Les esglésies parroquials 184
   - 1.2 Les altres esglésies: sufragànies, capelles i ermites 189
2. El poblament concentrat i l'església parroquial 195
   - 2.1 Les traces de l'hàbitat altmedieval 196
   - 2.2 Església, cementiri i espai sagrat 199
   - 2.3 La sagrera del segle XI 203
   - 2.4 Celleres i viles 208
3. El poblament dispers i la parròquia 217
   - 3.1 De les vil·les altmedievals als veïnats 218
   - 3.2 Els orígens dels masos 224
   - 3.3 La difusió dels masos i la servitud 228
   - 3.4 Els lligams entre mas i parròquia 230
4. Les parròquies i la xarxa de camins 238
   - 4.1 Els camins dels visitadors 243
   - 4.2 A l'interior de la parròquia 245
5. Conclusions 248

Apèndixs

- *5. Els temples secundaris als ardiaconats de Girona i la Selva (segles X-XIV)* 253
- *6. Celleres i viles del bisbat de Girona* 258
- *7. Els masos de Cruïlles i Lloret de Mar (1319-1320)* 269
- *8. Xarxes de camins del bisbat de Girona* 280

III. LA PARRÒQUIA I ELS GRUPS DE LA SOCIETAT RURAL GIRONINA 287

5. El clergat parroquial 291

1. La jerarquia de l'església gironina 293
   - 1.1 Els bisbes 293
   - 1.2 Els drets episcopals sobre les parròquies 298
   - 1.3 Els ardiaques 301
   - 1.4 Els capellans 303
2. Els càrrecs religiosos a les parròquies 311
   - 2.1 Noms i càrrecs 311
   - 2.2 Nombre i distribució geogràfica 314
   - 2.3 Repartiment de les tasques rectorals 318
   - 2.4 Patrimoni i rendes 323
3. Els clergues al capdavant de les parròquies 330
   - 3.1 Condició i formació 331
   - 3.2 El clergat i la cultura escrita 337
   - 3.3 Nivell de vida 340
   - 3.4 Procedència social i familiar 346
   - 3.5 Control episcopal sobre els clergues 349
4. Conclusions 364

Apèndixs

- *9. Els drets de la capellania de Ravós del Terri (1317-1362)* 370
- *10. El registre de la dècima eclesiàstica de 1364* 374
- *11. Els conflictes pel repartiment dels drets parroquials de Sant Sadurní (1270) i Cruïlles (1302-1304)* 383
- *12. Les obligacions dels clergues de Quart, Llagostera i Paret Rufí (1308-1321)* 388
- *13. Les activitats dels clergues de Cruïlles i de Monells (1302-1333)* 396
- *14. La mobilitat dels rectors gironins (1295-1348)* 400

6. Els laics i la parròquia (1): la noblesa 411

1. Dos grups a l'interior de la noblesa 414
   - 1.1 Una definició jurídica de la noblesa? 415
   - 1.2 Nobles i cavallers en la vida quotidiana del món rural 419
2. Els senyors de castells 422
   - 2.1 Els grans llinatges senyorials de les terres de Girona 422
   - 2.2 Del control de la parròquia a la fundació de capelles castrals 429
3. Els cavallers i els ciutadans de Girona 434
   - 3.1 Nissagues de cavallers gironins 436
   - 3.2 La lluita pel control de les petites parròquies rurals 442
   - 3.3 L'ascens dels ciutadans arriba al camp 447
4. Conclusions 453

Apèndixs
15. Castells i cases fortes a l'antic comtat de Girona (segles X-XIV) 457
16. Llinatges de senyors i cavallers gironins (segles XI-XIV) 465
17. Senyors, cavallers i parròquies rurals (1297-1350) 473

7. Els laics i la parròquia (2): la pagesia 479
1. Els parroquians, entre la consciència comunitària i la diferenciació social 481
1.1 La presa de consciència dels parroquians 481
1.2 Pagesos i homes joves 486
1.3 Pobres i malalts 496
1.4 Homes francs i lliures 499
2. L'enquadrament religiós dels laics a través de la parròquia 503
2.1 La formació religiosa dels laics 504
2.2 L'actitud dels laics durant la missa 510
2.3 El compliment dels sagraments eclesiàstics 513
2.4 Excomunicats i pecadors 522
2.5 Les desviacions de l'ortodòxia 527
2.6 Les confraries gironines 533
3. La participació dels laics en la gestió de la parròquia: l'obreria 541
3.1 Els donatius per l'obra dels temples 542
3.2 L'obreria i el manteniment de l'església 544
3.3 La difusió de l'obreria parroquial 550
3.4 Els recursos econòmics de les obreries 553
3.5 L'obreria, sota el control de la pagesia de mas 557
4. L'assistència als pobres i als malalts 562
4.1 L'almoina als pobres, entre la família i la parròquia 564
4.2 Els hospitals 569
5. Conclusions 574
Apèndixs
18. Parròquies i pràctiques testamentàries (segle XIII) 579
19. Els obrers de les parròquies de la Bisbal, Sant Cebrià dels Alls, Riudellots de la Selva, Fornells de la Selva i Borrassà (1326-1370) 588
20. Les visites pastorals a la parròquia de Sant Sadurní (1306-1329) 596

IV. LA PARRÒQUIA I LES FORMES DE DOMINACIÓ SOBRE ELS HOMES I LES DONES 601
8. Les senyories de les terres de Girona 605
1. El nombre de senyories 607
1.1 Moltes petites senyories 607
1.2 L'estructura de la senyoria i la parròquia 611

2. La senyoria sobre la terra i sobre els homes 615
2.1 Prestacions agràries i censos emfitèutics 616
2.2 Servitud i prestacions en treball 623
3. El control senyorial de l'economia rural 628
3.1 Les ferreries rurals 630
3.2 Forns i molins 635
3.3 Els drets d'ús comunals 639
3.4 El mercat i la notaria 644
4. El valor econòmic dels drets senyorials 649
5. Conclusions 654
Apèndixs
21. Les senyories gironines a través dels capbreus (1314-1363) 657
22. Costums locals dels emfiteutes al bisbat de Girona (ca. 1340) 663
23. El lloçol a Llambilles, Sant Sadurní, Cruïlles i Lloret (1299-1368) 665

9. La parròquia, una senyoria més 671
1. La prestació del delme 671
1.1 Les capellanies de la seu de Girona 674
1.2 Les institucions monàstiques i el delme 677
1.3 Els bisbes i el control dels delmes laics 680
1.4 El *Llibre Verd dels feus* del bisbe de Girona de l'any 1362 689
2. Les primícies i els clergues parroquials 704
3. Les oblacions dels fidels 709
3.1 Uns exemples concrets 710
3.2 Oblacions i pràctiques consuetudinàries 713
4. Conclusions 721
Apèndixs
24. El repartiment del delme de Riudellots de la Selva (1336-1362) 726
25. El Llibre Verd dels feus *del bisbe de Girona (1362)* 729
26. Els drets parroquials de Sant Mateu de Montnegre (1314-1362) 741
27. El capbreu del blat de l'oli de l'obra de Sant Martí Vell (1364-1380) 745

10. L'àmbit de la jurisdicció 749
1. L'administració de justícia 750
1.1 Els veguers reials de Girona al segle XIII 752
1.2 L'exercici de la justícia criminal al tombant dels segles XIII i XIV 754
1.3 Els castells i la justícia civil 761
1.4 Una justícia de la terra? 765

2. La defensa del territori 768
2.1 Les esglésies encastellades 769
2.2 Els castells i prestacions militars 771
2.3 Sometents locals i generals 775
2.4 Les comúnies del bisbe de Girona 778
3. Conclusions 787
Apèndixs
28. La comúnia del bisbe de Girona contra Guillem Batlle, senyor de la torre de Montpaó (1325-1336) 790

11. Parròquia i comunitat rural 797
1. El naixement de les universitats rurals 801
1.1 La parròquia en l'origen de les universitats rurals 803
1.2 Notaris, franqueses i universitats de castells i viles 809
1.3 Les funcions de les universitats rurals gironines 820
A) L'ús dels espais comunals 820
B) L'organització de la defensa 824
C) Les competències fiscals de les universitats 826
2. Les comunitats rurals en conflicte 830
2.1 Les comunitats de cara a l'exterior 831
2.2 Lluites a l'interior de les comunitats 834
3. Conclusions 842
Apèndixs
29. Les universitats rurals del bisbat de Girona (segles XIII-XIV) 846
30. Actuacions col·lectives al bisbat de Girona (segles XIII-XIV) 854

V. CONCLUSIONS GENERALS 861
1. Aspectes metodològics 863
2. La parròquia en el territori rural de Girona 866
3. La parròquia i la senyoria 870
4. La parròquia i la societat rural 873
5. Proposta d'evolució cronológica de les parròquies gironines 879

Índexs complementaris 883
1. Figures 883
2. Mapes 884
3. Taules 884
4. Documents 886

PREFACI

L'elaboració de la present tesi doctoral no ha estat un procés gaire modèlic i metòdic. Al contrari del que hauria de ser, la recerca documental va començar molt abans d'elegir el tema principal i d'encetar una recerca bibliogràfica exhaustiva sobre la qüestió; a més, paral·lelament a la tesi, he estat implicat en molts altres treballs que, si bé n'han allargat els terminis d'elaboració, espero que, almenys, també hagin servit per enriquir-la.

De fet, la tesi ni tan sols va tenir un començament definit en el temps, sinó que es va anar gestant durant uns deu anys llargs a partir de l'obtenció de la llicenciatura en Història, l'any 1994. Al principi de tot, la realització dels cursos de doctorat entre la Universitat de Girona i la Universitat Pompeu Fabra, de Barcelona, va coincidir amb les meves primeres topades amb la documentació medieval, primer la ja publicada i de seguida, amb les lògiques dificultats paleogràfiques i lingüístiques dels aprenents, els rics fons inèdits dels arxius gironins i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Tot plegat, juntament amb el fet d'haver obtingut una beca de formació professional d'investigadors, va servir de molt a l'hora de l'elaboració del treball de recerca de 9 crèdits, presentat l'any 1997 a la Universitat de Girona i centrat en l'evolució del poblament, del territori i de la societat de Cruïlles i de la conca mitjana del Daró, a la confluència de les Gavarres amb la plana baixempordanesa, entre els segles IX i XIV.[1]

Un cop acabada aquesta primera etapa del doctorat, calia començar a definir l'àmbit de recerca de la tesi, però aleshores estava immers en dos altres projectes que havien estat premiats amb una beca per tal de finalitzar-los: un consistia en la publicació i l'estudi del fons documental inèdit del monestir de Sant Miquel de Cruïlles i l'altre, en la realització d'una síntesi sobre l'evolució història del massís de les Gavarres, amb especial incidència en el fins aleshores massa desconegut període

---

[1] MALLORQUÍ, *Un territori*.... Part dels materials recollits en el treball de recerca van ser reelaborats en diversos articles monogràfics sobre els àmbits de solidaritat i sobre la comunitat de Cruïlles a inicis del segle XIV i sobre els orígens dels masos a les terres gironines; cf. MALLORQUÍ, «Els àmbits...», «El mas...» i «Homes...».

medieval.[2] A més, compaginava aquestes tasques amb la participació en diversos treballs col·lectius: una monografia local sobre Riudellots de la Selva i tres obres sobre la història de les comarques del Gironès, el Baix Empordà i la Selva.[3] Naturalment, l'esforç i el temps esmerçats en aquests projectes van posposar l'inici de la tesi doctoral, però alhora em van obligar a prendre noves perspectives sobre la societat medieval de les terres gironines i a sintetitzar les lectures d'uns quants treballs d'història general i local amb els resultats de les recerques als arxius.

Mentrestant, vaig aprofitar una curta estada a París, en principi per assistir a un col·loqui sobre *Terriers et plan-terriers* de l'Association d'Histoire des Sociétés Rurales i per oferir una sessió als alumnes assistents als seminaris organitzats per la Dra. Monique Bourin, de la Université de la Sorbonne, per començar a imaginar una tesi sobre l'etapa de creixement medieval a partir de l'estudi microhistòric de diversos indrets i sectors de les terres de Girona. La idea era, certament, massa ambiciosa i, a més, en aquell moment era del tot irrealitzable: els quatre anys de la beca s'esgotaven i la dedicació a la recerca històrica hagué de passar a un segon terme darrera de la feina com a professor de música a l'ensenyament secundari; a més, no tenia el bagatge necessari per poder emprendre una investigació d'aquella magnitud ni, almenys a les comarques de Girona, no existien encara prou recerques arqueològiques, toponímiques i documentals com per reconstruir de manera fidedigna la realitat paisatgística medieval.[4] Tot i això, aquesta idea em va moure a intentar redactar, entre el 2002 i el 2003, un primer capítol sobre la parròquia que esdevindria un esbós, molt incomplet encara, de la present tesi doctoral: després de

---

2 MALLORQUÍ, *El monestir...* i *Les Gavarres....*

3 MALLORQUÍ, *Riudellots....* La història comarcal del Gironès ja ha estat publicada, la del Baix Empordà hauria d'aparèixer durant el 2006 i la de la Selva encara està en curs d'elaboració; cf. ALBERCH-BURCH, *Història...*; SAURÍ-SOLER, *Història....* Cal dir que les tres comarques estudiades coincideixen amb els ardiaconats medievals de Girona i la Selva, l'àmbit principal de recerca de la tesi doctoral.

4 La meva contribució al col·loqui de París es va publicar més tard, l'any 2002; cf. MALLORQUÍ, «Les campagnes...». La idea de realitzar una tesi doctoral basada en diversos casos de microhistòria ha donat uns quants fruits: uns quants articles d'història local sobre la vila de Monells, els masos i el port de Lloret i el castell de Begur, una col·laboració amb els arqueòlegs que van excavar el castell de Lloret, una exploració de les possibilitats de l'ús de la microtoponímia de Sant Mateu de Montnegre per a la interpretació històrica i, més recentment, un estudi col·lectiu sobre el camí ral de Girona a Barcelona; cf. MALLORQUÍ, «La vila...», «El

repassar la bibliografia i la documentació –actes de consagració i visites pastorals, essencialment– que s'hi referia més o menys directament, els meus centres d'interès eren la dimensió territorial de la parròquia i la seva evolució entre el segle X i el XIV, la qüestió dels delmes i dels altres drets parroquials, el paper dels clergues parroquials entre l'autoritat diocesana i, finalment, la implicació dels laics en la vida i en la gestió de la parròquia.

Aquest punt de partida es va anar completant lentament entre els anys 2004 i 2005, tot i que sense tenir definida totalment l'estructura final de la tesi. Als apartats esmentats, que vaig completar de mica en mica, hi vaig afegir unes reflexions sobre el paper de la parròquia en l'estructuració d'un territori rural on també existien els castells termenats, en l'organització d'unes complexes formes d'hàbitat que deixaven coexistir nuclis de poblament concentrat –celleres i viles– amb masos aïllats, en la definició i en els vincles entre els grups de la societat rural gironina –nobles i pagesos, sobretot– i, per últim, en la construcció de les senyories feudals, de l'administració de justícia i de la defensa militar del territori.

Durant la primavera del 2005, les converses amb el director de la tesi, el Dr. Lluís To Figueras, sobre les parts ja redactades i les lectures –o relectures– de treballs d'Alain Guerreau, Monique Bourin, Joaquim M. Puigvert, Roland Viader i Andrew Brown,[5] entre moltes altres, van donar-me l'empenta definitiva per acabar d'estructurar la present tesi doctoral en tres grans apartats: el primer tracta l'abast de la presència de la parròquia en el territori rural de la diòcesi de Girona; el segon està dedicat a l'estudi dels homes i les dones que formaven part de les parròquies rurals, fossin clergues, nobles o pagesos; i en el tercer s'analitzen totes les rendes que anaven associades a la parròquia i també les formes a través de les quals el marc parroquial serví de marc per a la definició de moltes comunitats rurals gironines.

---

terme...», «El port...», *Paisatge...* i *El castell...*; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*; BORRELL-FIGUERAS-LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO, *Deu llegües...*.

5 Algunes idees d'aquests autors m'han servit de guia per a les meves recerques: la dimensió global que Alain Guerreau atribueix a l'*ecclesia* en el context de la societat medieval; la profunditat de l'anàlisi del paisatge, del poblament i de la societat rural del Llenguadoc medieval a càrrec de Monique Bourin; les característiques de les parròquies catalanes posteriors al Concili de Trento a través dels treballs de Joaquim M. Puigvert; la imbricació de les parròquies d'Andorra en el món feudal pirinenc, tal com ho descriu Roland Viader; i la síntesi d'Andrew Brown sobre la relació entre l'església i la societat medieval anglesa; cf. GUERREAU, *El feudalismo...* i *L'avenir...*; BOURIN, *Villages...*; PUIGVERT, *Església...*; VIADER, *L'Andorre...*; BROWN, *Church...*.

* * *

El repàs a la cronologia d'elaboració de la tesi doctoral no ha d'amagar els errors i les mancances que s'hi troben, els quals només a mi s'han d'atribuir. Per començar, sóc plenament conscient d'haver comès el més gran error que pot cometre un historiador que vulgui ser objectiu en les seves recerques, que és el de vincular-se de manera massa afectiva envers les qüestions que estudia. No me'n vaig poder escapar a l'hora de realitzar el treball de recerca de 9 crèdits, centrat en un lloc, Cruïlles, el nom del qual em trasllada als anys de la meva infantesa, en concret a l'estiu del 1984 que vaig passar cercant castells, tresors, prínceps i princeses en terres baixempordaneses i vaig sentir per primera vegada el dels Cruïlles, els sinistres senyors que es van apropiar injustament del meravellós palau de Peratallada. I ara, a l'hora de l'elaboració de la tesi doctoral, tampoc m'he pogut deslliurar d'algunes emocions juvenils: l'any 1986 va entrar a casa el primer llibre d'història signat pel seu autor, Joaquim M. Puigvert, que estudiava, precisament, la parròquia del meu poble, Riudellots de la Selva, a través d'una magnífica consueta de l'any 1763.[6] Qui sap si aquest fet no només va contribuir a transformar la meva vocació d'astrònom per la d'historiador, sinó també cap a l'elecció de la parròquia com a tema de recerca: no fa tant que he après que la parròquia que ell dibuixava i analitzava per a l'època moderna tenia molt a veure amb la que he anat descobrint que ja existia als inicis del segle XIV.

Afortunadament, no he estat sol en el llarg camí de la tesi, sinó que he tingut molts companys de viatge que m'han ajudat, molt i de maneres ben diverses, a enriquir-la i millorar-la. En primer lloc, el meu director de tesi, el Dr. Lluís To Figueras, ha sabut reconduir de mica en mica i pacientment la nebulosa d'idees, de documents i de projectes que tenia al cap i entre mans. La lectura dels treballs i, sobretot, els comentaris i les observacions de Pere Ortí, Víctor Farías i Aymat Catafau, professors d'història medieval de les universitats de Girona, Pompeu Fabra

---

6 PUIGVERT, *Una parròquia....*

i Perpinyà, m'han estat de gran ajuda a l'hora de situar i reorientar les meves primeres idees sobre la tesi. De manera similar, l'ànim constant dels professors d'història de la Universitat de Girona –Rosa Congost, Anna M. Garcia, Josep M. Nolla, Joaquim M. Puigvert, Enric Saguer, Xavier Torres i Elisa Varela, entre d'altres– i les reflexions suscitades en els seminaris d'història rural del Centre de Recerca en Història Rural de la pròpia universitat m'han ofert la possibilitat, no només de compartir alguns primers resultats de les meves recerques, sinó també d'escoltar i aprendre de molts investigadors que estudien qüestions properes o ben allunyades de les parròquies medievals.

També he d'agrair a la pròpia Universitat de Girona les facilitats per cursar, mitjançant una beca Erasmus, l'últim curs de la Llicenciatura a la Université de Toulouse-le Mirail, on vaig poder assistir a les classes dels professors Pierre Bonnassie, Michel Banniard, Jean Durliat, Sylvie Faravel, Alain Ducellier i Jean-Pierre Amalric; igualment, gràcies a l'organització conjunta dels cursos de Doctorat entre la Universitat de Girona i la Universitat Pompeu Fabra, de Barcelona, he pogut conèixer de primera mà les recerques de medievalistes com Monique Bourin, José Ángel García de Cortázar, Josep M. Salrach, Pascual Martínez Sopena, Juanjo Larrea, Enrique Pastor, Tomàs de Montagut, Carmen Díez, Ester Peña i José Ignacio Ruiz de la Peña, dels quals espero haver après una mica dels seus coneixements i, sobretot, el valor i el rigor de la feina d'historiador. I encara he d'esmentar, en relació a la universitat, l'estímul constant que han suposat per mi les converses amb els companys de la llicenciatura d'Història sobre les nostres primeres experiències tant en el camp de la investigació històrica com, potser encara més, en el de cercar una feina, sovint deslligada dels estudis realitzats, que permetés continuar en aquest difícil i poc reconegut món; entre ells, vull destacar en Quim Alvarado, en Carles Grabuleda, la Lídia Donat, en David Iglésias, en Josep Maymí, en Xavier Soldevila, la Montse Varas i, per moltes raons, la Rosa Lluch.

Més enllà de la universitat, però, també he compartit projectes, il·lusions i treballs amb moltes persones que, de manera més o menys directa, m'han servit a l'hora de realitzar la present tesi doctoral. En primer lloc, he d'agrair molt sincerament les facilitats, l'ajuda i el consell que sempre m'ha ofert tot el personal dels arxius gironins on he cercat pergamins i llibres medievals i, de manera especial,

a Joan Boadas de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, a Josep Matas i Santi Soler de l'Arxiu Històric de Girona –i abans de l'Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal–, a Mn. Gabriel Roura i Joan Villar de l'Arxiu Capitular de Girona, a Xavier Pérez i Quim Carreras de l'Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners, a Quim Daban de l'Arxiu Municipal de Lloret de Mar, a Josep M. Pons Guri i Hug Palou de l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar i, de manera molt especial, a Mn. Josep M. Marquès, que ha posat a l'abast dels investigadors milers i milers de documents de l'Arxiu Diocesà de Girona i que sempre m'ha solucionat amb escreix tots els dubtes i interrogants que sorgien de la lectura dels textos medievals. També he d'esmentar l'amabilitat del personal d'altres arxius que he visitat menys sovint, com els de la Corona d'Aragó i la Biblioteca de Catalunya, a Barcelona, i els de Palamós, Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols, així com els bibliotecaris i encarregats de la biblioteca i de la cartoteca de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona.

En segon lloc, l'interès de molts companys dels IES de Llagostera i Santa Coloma de Farners per les meves primeres recerques m'ha animat molt a continuar-ne realitzant i, sobretot, a cercar la manera més adient de fer-les públiques. En aquest sentit, la meva vinculació a l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, al Centre d'Estudis Selvatans, a la Revista Gavarres i a la Colla Excursionista Cassanenca m'ha permès aprendre, de mica en mica, l'ofici d'escriure història pensant per a un públic no universitari ni especialitzat, però molt interessat per conèixer el passat de la terra on viu; per aquest motiu, estaré sempre agraït a en Pitu Basart, l'Eloi Madrià, l'Àngel Madrià, en Joan Llinàs, en Narcís Figueras, en Miquel Borrell, en Pere Gifre i la Mònica Bosch, entre molts altres que han estat esmentats anteriorment.

Per últim, he de reconèixer i agrair la paciència infinita de la gent que he tingut més a prop durant aquests anys de redacció de la tesi doctoral. La dels meus amics i amigues que, molt abans que jo n'acabés d'estar segur del tot, ja van descobrir la meva vocació d'historiador medievalista amb freqüent tendència a enclaustrar-me i a deixar de compartir temps amb ells. També, la paciència dels meus pares, que sempre han confiat en mi tot i encaminar-me cap a una professió amb més passat que futur, i la d'en David, amb qui la tesi i les nostres feines ens han separat més sovint del que hauríem volgut. I sobretot, la paciència de la Iolanda, que

massa vegades ha hagut de fer-me oblidar, durant un temps, la tesi i la història per recordar-me que hi ha coses més importants, com la vida en comú que ja fa temps vam encetar.

Riudellots de la Selva – Girona, novembre del 2006

ABREVIATURES

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
ACG	Arxiu Capitular de Girona
ACL	Arxiu Capitular de Lleida
ACS	Arxiu Capitular de Solsona
ACV	Arxiu Capitular de Vic
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADM	Arxiu Ducal de Medinaceli (dins l'Arxiu de la Nobleza, de Toledo)
AHCG	Arxiu Històric de la Ciutat de Girona
AHCB	Arxiu Històric Comarcal de Banyoles
AHCO	Arxiu Històric Comarcal d'Olot
AHG	Arxiu Històric de Girona
AHH	Arxiu Històric d'Hostalric
AHMC	Arxiu Històric Municipal de Calella
AHMCL	Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat
AMB	Arxiu del Monestir de Banyoles
AMSFG	Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols
AMSU	Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell
AMTM	Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí
APA	Arxiu Parroquial d'Arbúcies
APCM	Arxiu Parroquial de Caldes de Malavella
APE	Arxiu Parroquial d'Esponellà
APF	Arxiu Patrimonial del mas Ferrer (Bescanó)
BCAH	Biblioteca de Catalunya, Arxiu Històric
BMVB	Biblioteca-Museu Víctor Balaguer (Vilanova i la Geltrú)
BMR	Biblioteca del Monestir de Ripoll
BNM	Biblioteca Nacional de Madrid
BNP	Bibliothèque Nationale de París
BPG	Biblioteca Pública de Girona
BPP	Biblioteca del Palau de Peralada
BRAH	Biblioteca de la Real Academia de la Historia (Madrid)
BSLE	Biblioteca del monestir de San Lorenzo del Escorial
DKB	Det kongelige Bibliothek (Biblioteca Reial, Copenhague)
SAMLM	Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar
SAMP	Servei d'Arxiu Municipal de Palamós

PART I

INTRODUCCIÓ

Capítol 1

EL PAPER DE LA PARRÒQUIA EN L'ESTRUCTURACIÓ DE LA SOCIETAT RURAL

Des de fa més d'un segle, la parròquia ha estat considerada com una de les principals institucions de la societat rural de l'edat mitjana, sobretot per al període anterior a l'any 1000 en què l'ordre feudal encara no s'havia implantat arreu de l'Occident cristià. L'historiador francès Imbart de la Tour havia presentat, aleshores, una síntesi sobre l'evolució de les parròquies del seu país entre la fi de l'Antiguitat i el segle XI, és a dir, entre un moment en què parròquia i diòcesi eren, a la pràctica, sinònims i un altre en què les esglésies rurals no només s'havien multiplicat arreu del bisbat, sinó que havien estat privatitzades gairebé del tot pels senyors feudals.[1] En la seva obra, a més, es pot resseguir la fragmentació de les primeres parròquies i dels seus termes, l'existència de les ofrenes dels fidels vinculades a l'administració dels sagraments a l'església –tot i haver estat voluntàries en un primer moment–, la progressiva implantació del delme a partir de la fi del segle VIII, l'organització interna de l'església carolíngia a través dels sínodes diocesans, dels ardiaques i dels degans que permetien transmetre l'autoritat del bisbe fins a totes i cadascuna de les parròquies rurals, els mecanismes d'ajuda als pobres i de solidaritat a l'interior de la parròquia i, finalment, el *fevum presbyterale* que obtenia el rector de les esglésies que havien estat privatitzades pels senyors.

---

[1] TOUR, *Les paroisses....*

D'aleshores ençà, però, les parròquies no han rebut tantes monografies i síntesis com les altres institucions pròpies del món rural, sobretot per al període posterior a l'any 1000: els castells, les senyories o, fins i tot, fins i tot, les primeres formes de govern comunal. I això que, als anys 20 i 30 del segle XX, Marc Bloch va assenyalar que calia cercar en la parròquia l'origen de les comunitats rurals de França i de la resta d'Europa i que Gabriel Le Bras, seguint les indicacions del seu mestre, va dedicar-hi bona part de la seva recerca històrica.[2] En les pàgines que segueixen, doncs, procurarem ressenyar les principals contribucions sobre la història de les parròquies rurals de l'edat mitjana, primer a nivell del conjunt de l'Occident cristià i, després, a nivell de Catalunya.

1. La parròquia en la historiografia europea

Molts són els aspectes referents a les parròquies que els historiadors medievals han tractat en les seves obres, de tal manera que qualsevol intent de presentar-ne un balanç pot fàcilment ser insuficient i incomplet. Per això, en primer lloc, hem centrat l'enquesta en les regions mediterrànies d'Occident, des del Laci i la Toscana fins a les terres més occidentals de la Península Ibèrica, tot utilitzant de manera més esporàdica les referències als territoris més septentrionals del Nord de França, Anglaterra, Països Baixos i Alemanya.[3] I, en segon lloc, hem agrupat les aportacions historiogràfiques en tres grans àmbits temàtics: el naixement de les parròquies, la seva importància per a l'organització de la societat rural i el seu paper en el procés de feudalització i en la formació de les comunitats rurals.

1.1. El naixement de les parroquies

Un dels aspectes que més ha interessat els medievalistes és el naixement de les parròquies després de la fi de l'Antiguitat tardana. Certament, per alguns autors,

---

[2] BLOCH, *La historia...*: p. 422-424; LE BRAS, *Études...* i *L'église...*: p. 16-17; PUIGVERT, *Església...*: p. 12-13. Cal dir, però, que el mateix Marc Bloch no va incorporar la parròquia en el seu complet estudi sobre la societat feudal; cf. BLOCH, *La sociedad....*

[3] GENICOT, *Comunidades...*; BROWN, *Church....* També es troben moltes comparacions entre les comunitats rurals del nord d'Europa i les de les regions mediterrànies d'Occident a: BOURIN-DURAND, *Vivre....*

no es pot parlar pròpiament de "parròquia" fins que el territori depenent d'una església no estava perfectament delimitat sobre el terreny, situació que no es va donar fins als volts de l'any 1000 en què la xarxa parroquial es va assentar definitivament en moltes regions d'Occident.[4] Però això no ha impedit que molts estudiosos s'interessessin, a través de la documentació escrita i, més recentment, a partir de l'arqueologia, pels primers temples cristians establerts en zones rurals i les seves característiques i funcions en la societat tardoantiga.[5] És probable que, a l'interior de les diòcesis, els bisbes consagressin noves esglésies de caràcter públic que, com les *plebes* italianes, disposaven de fonts baptismals pròpies i de clergues que administraven els sagraments a qualsevol fidel que hi acudís, atès que encara no hi havia districtes fixats sobre el terreny.

El creixement agrícola dels segles IX i X, però, va comportar la creació d'altres temples rurals, com els oratoris instal·lats als *fundi* dels grans propietaris i depenents encara de les *plebes*. Ara bé, al Laci l'alteració de les estructures de poblament amb el procés d'*incastellamento* del segle X va anar acompanyat del naixement de moltes *ecclesie castri,* aixecades per les famílies senyorials que obligaven la població del camp a instal·lar-se en els *castra,* i d'unes noves circumscripcions religioses que, al llarg del segle XI, van substituir gairebé del tot les esglésies plebanes i les van convertir, tan sols, en simples santuaris i capelles rurals si és que sobrevisqueren.[6] Aquesta evolució es reproduí a d'altres regions italianes: als Abruzzi la dependència de les esglésies privades i encastellades, utilitzades pels senyors per cohesionar tots els seus pagesos depenents, envers les més antigues *ecclesie pievane* es va acabar al segle XI, igual com al Laci; en canvi, mentre alguns nuclis de la plana llombarda ja s'havien constituït a l'entorn d'algunes *pieve* abans que es produís el propi procés d'*incastellamento* al llarg del segle XI, a les parts més

---

4 FOSSIER, *La infancia...*: vol. 1, p. 235-236.

5 Les últimes contribucions sobre la qüestió han estat presentades en el congrés celebrat a Toulouse el març del 2003; cf. DELAPLACE, *Aux origines....*

6 TOUBERT, *Les structures...*: vol. 2, p. 855-867; FOSSIER, *La infancia...*: vol. 1, p. 242-243.

muntanyenques de la zona de Brescia l'organització del territori rural en *plebes* va perviure fins la fi del segle XI, en què va ser substituïda per l'enquadrament castral.[7]

A d'altres territoris d'Europa no es detecta, almenys de manera tan evident, la pervivència de la xarxa antiga d'esglésies plebanes perquè, des de molt aviat, els temples que s'anaven construïnt en les vil·les altmedievals adquirien les funcions parroquials pròpies de l'església matriu i començaven a delimitar uns termes sobre els quals recaptaven diversos drets, el delme sobretot. Aquest és el cas de diverses regions de França, en les quals, a més, la difusió de les esglésies rurals va anar acompanyada amb la concentració de les sepultures dels fidels cristians al seu entorn immediat, dins un cercle de pau i protecció eclesiàstica, que conferia més centralitat al temple en relació al seu districte.[8] Al Llenguadoc, però, es reproduïa el cas italià: al segle XII es van construir moltes noves esglésies a l'interior dels nous nuclis de poblament concentrat nascuts en el procés d'*incastellamento* del segle anterior.[9] A Anglaterra i a Alemanya, bona part de les parròquies ja s'havia constituït al segle XI i només en regions més marginals els seus límits es van definir després del 1100.[10]

Mentrestant, a la Península Ibèrica s'han detectat situacions diferenciades a les regions cristianes centrals, com Castella i Navarra, i a les parts més allunyades, Catalunya a l'est i Galícia i Portugal a l'oest: mentre al sector central, la fortalesa de les *comunidades de aldea* va fer que cadascuna disposés de parròquia pròpia, instal·lada des del segle X al cor i al centre de la *villa* corresponent, a l'extrem nordest del nord peninsular l'estructura de la parròquia era molt més complexa, perquè agrupava al mateix temps unes quantes unitats de poblament, a l'inici vil·les i vilars i, ben aviat,

---

7 VIOLANTE, «Le strutture...»: p. 963-1158 i «L'organizzazione...»: p. 219; SETTIA, «Pievi...»: p. 445-489; MENANT, *Campagnes...*: p. 51-55; FELLER, *Les Abruzzes...*: p. 787-825. La situació del sud d'Itàlia va seguir una evolució diferent: a l'Apuglia, les *plebes* públiques van desaparéixer al llarg dels segles VII-IX i van cedir tot el protagonisme a les esglésies privades del segle X al XII; només la política episcopal del segle XII, que encoratjava la cessió d'esglésies i del dret de patronat als monestirs, va permetre la reaparició de les esglésies públiques; cf. MARTIN, *La Pouille...*: p. 630-652.

8 TOUR, *Les paroisses...*: p. 93-95; FOURNIER, «La mise...»: p. 498-509; FOSSIER, *La infancia...*: vol. 1, p. 242-246; GENICOT, *Comunidades...*: p. 35-39.

9 BOURIN, *Villages...*: p. 275-277.

10 GENICOT, *Comunidades...*: p. 120-124; REYNOLDS, *Kingdoms...*: p. 81-90; BROWN, *Church...*: p. 88-89.

masos aïllats i una petita aglomeració al cercle de pau del temple, la sagrera.[11] De Galícia i Portugal, tanmateix, cal dir que la primitiva delimitació parroquial dels segles V i VI, basada en unes quantes esglésies amb fonts baptismals, va sobreviure fins al segle XI, però de mica en mica es van consolidar les *filii ecclesiae* –o *feligresías*–, és a dir les esglésies establertes en les vil·les, que agrupaven diverses aldees i casals aïllats, fins al punt que, sobretot al segle XIII, quan els bisbes perfeccionaven l'administració de les seves diòcesis i exigiren la percepció dels drets episcopals i parroquials, que es van convertir pròpiament en parròquies i en la cèl·lula fonamental del món rural.[12]

1.2. La parròquia en la societat medieval

Si la parròquia va ser una institució clau per organitzar el territori, sobretot a partir del segle XI, també va incidir de manera decidida en l'estructuració de la societat rural d'arreu de l'Europa cristiana. De fet, Imbart de la Tour ja afirmava que la parròquia dels segles VI i VII s'havia convertit en *"l'unité sociale par excellence"*:

> *"À mesure que la société se dissout, seule elle reste compacte et une. C'est dans son enceinte que les hommes naissent, grandissent, se marient et meurent. C'est l'église qui est le centre de leurs croyances et de leurs intérêts. C'est près de l'auteul que les hommes se refugient, c'est à ses pieds qu'ils s'agenouillent dans les troubles et les désordres des temps. Ses biens sont le patrimoine commun de tous. La paroisse prend ainsi conscience d'elle-même. Elle est l'assemblée légale, ordinaire, le* legitimus conventus *de la population chrétienne. C'est sur de telles assises que reposera au moyen âge tout l'édifice social ou religieux".*[13]

Potser aquestes paraules eren massa agosarades per qualificar les parròquies dels segles VI i VII, però serveixen més per definir les de després de l'any 1000. La parròquia medieval era, en primer lloc, un poble viu, una comunitat creada a l'entorn de l'església i del seu rector, amb un territori depenent i amb un conjunt de feligresos que s'hi reunia per rebre els sagraments.[14] En d'altres paraules, la

---

[11] LARREA, «Cadres...»: p. 151 i p. 159-161; GARCÍA DE CORTÁZAR, *La sociedad...*: p. 74-76 i p. 90-95.

[12] PORTELA, *La región...*: p. 214-215 i p. 219-221; MATTOSO, «L'histoire...»; VASCONCELOS, «Réseau...»: p. 127-137; LARREA, «Cadres...»: p. 158-159.

[13] TOUR, *Les paroisses...*: p. 72-73.

[14] LE BRAS, «Pour l'étude...»: p. 105-107. Sobre el paper determinant de l'església en el naixement de la majoria de pobles rurals, cf. LE BRAS, *L'église...*: p. 37-44.

parròquia era, a més d'*"edificio de culto, comunidad de receptores y de futuros enterrados en un mismo templo, circunscripción territorial de administración eclesiástica",* de tal manera que el seu paper no es limitava només als aspectes religiosos, sinó que era el marc fonamental per la vida quotidiana i per la configuració d'una comunitat rural a redós de cada església.[15] Les campanes de cada església identificaven cada comunitat rural –al comtat de Namur, Bèlgica, existien molts *villages à clocher*– i en regien el temps diari i setmanal, a la vegada que marcaven els moments de festa i de dol i advertien els feligresos dels perills, de les tempestes o del pas de criminals pel poble.[16]

En segon lloc, diversos autors han considerat la parròquia com una entitat jurídica, atès que els seus feligresos havien de complir amb un seguit d'obligacions espirituals i temporals envers el temple, el cementiri, el rector, l'obreria i les confraries.[17] Aquests vincles, justament, van permetre desenvolupar la vida comunitària al món rural: a través de la parròquia s'organitzaven els principals actes socials, com les misses, les processons, els ritus de la vida i de la mort i les reunions de les confraries i també es canalitzaven els donatius per als més pobres i necessitats de les comunitats.[18] La religió era una força de cohesió per a les comunitats rurals: la participació en aquests actes sagrats i rituals permetia als membres entendre el significat i el poder moral de la societat i, de mica en mica, aquestes pràctiques van anar definint unes primeres formes de govern comunitari, fonamentades en l'assemblea de tots els habitants d'una localitat per gestionar béns i drets que posseïen en comú –pastures, aigües, etc.– i per elegir, de manera autònoma, els representants que, durant un període de temps, s'havien d'encarregar de regir la comunitat.[19]

Finalment, altres historiadors s'han interessat per la parròquia en la mesura que s'hi manifestaven tots els grans moviments de l'església medieval.[20] Per exemple,

---

15 GARCÍA DE CORTÁZAR, *La sociedad...*: p. 90.

16 GENICOT, *Comunidades...*: p. 140; PALAZZO, *Liturgie...*: p. 107-108. Al món rural no existia el "temps dels mercaders" característic de les ciutats amb molta activitat artesanal i comercial; cf. LE GOFF, «Au Moyen Âge...» i «Le temps...»: p. 127-137.

17 LE BRAS, «Pour l'étude...»: p. 107-108.

18 PASTOR, «Perspectivas...» p. 38-40.

19 BROWN, *Church...*:p. 5-7; ULLMANN, *Principios...*: p. 221-222.

20 LE BRAS, «Pour l'étude...»: p. 108-114.

l'aplicació de les mesures de la reforma gregoriana de la segona meitat del segle XI va portar moltes esglésies privades en mans de laics a ser traspassades o retornades a institucions eclesiàstiques, primer monestirs benedictins i després capítols catedralicis;[21] més tard, gairebé ja al segle XIII, els propis bisbes van poder incorporar les parròquies a l'estructura secular de l'església del seu bisbat, de tal manera que eren ells els encarregats de conferir la cura d'ànimes als clergues rurals i de controlar-los.[22] En aquest moment, les disposicions del IV Concili del Laterà, celebrat l'any 1215, van encetar una nova etapa en la història de l'església d'Occident: els esforços menats pels bisbes i clergues per enquadrar la població rural van generar unes noves fonts documentals molt útils per estudiar tant l'economia i les mancances del clergat parroquial com la vida religiosa dels fidels i per entendre la parròquia en les seves dimensions socials, polítiques, econòmiques i religioses.[23] Des d'aleshores, diverses síntesis han recordat, després de repassar les característiques dels edificis i dels cementiris, el paper important que han tingut els feligresos en la gestió de diverses institucions parroquials –l'obreria, les confraries, els hospitals i les almoines–, així com la trascendència del paper dels rectors de la parròquia, en tant que mitjancers entre la voluntat i l'ideari dels bisbes i les aspiracions i possibilitats de la comunitat rural.[24] I és que les autoritats eclesiàstiques, integrants dels grups dominants de la societat medieval, explotaven les idees i les pràctiques cristianes per als seus propis fins, sense eliminar, però, les vivències particulars de la religió per a cada persona.[25]

---

21 FOSSIER, *La infancia...*: vol. 1, p. 240-242. D'exemples d'aquests processos en trobem arreu: als Abruzzi, per exemple, els monestirs de Casauria i Montecassino van servir com a punts de recolzament dels bisbes per recuperar la seva autoritat sobre els poders feudals; a la Tierra de Campos castellana, sobretot al segle XII, el monestir de Sahagún i la catedral de Lleó van incorporar moltes esglésies que abans eren de senyors laics als seus patrimonis; i a Galícia, al llarg del mateix segle XII, s'ha documentat el mateix procés; cf. FELLER, *Les Abruzzes...*: p. 825-851; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*: p. 288-295; PORTELA, *La región...*: p. 215-219.

22 TOUBERT, *Les structures...*: vol. 2, p. 913-930; CONSTABLE, «Monasteries...»: p. 349-389; AVRIL, «La vie...»: p. 23-28; GENICOT, *Comunidades...*: p. 131-133.

23 FOREVILLE, *Lateranense...*: p. 111-126; RAPP, «Les paroisses...»: p. 25-26.

24 BOURIN-DURAND, *Vivre...*: p. 59-98; GENICOT, *Comunidades...*: p. 119-140.

25 BROWN, *Church...*: p. 15-17.

1.3. PARROQUIA, FEUDALITZACIO I EL NAIXEMENT DE LES COMUNITATS RURALS

Les últimes reflexions giren a l'entorn dels vincles entre la parròquia i les altres institucions presents en el món rural i del paper que cada element va tenir en el procés d'estructuració de la societat rural. Per Robert Fossier, la revolució de l'any 1000, originada per l'esfondrament de l'ordre públic heretat dels carolingis i per les violències de la noblesa i dels cavallers, va portar l'*encellulement* de la població rural a través de la casa i la família, la parròquia, la senyoria i la comunitat.[26] Més recentment, Joseph Morsel ha assenyalat que els processos de parroquialització, senyorialització i comunitarització són tres dimensions indissociables de l'enquadrament de la població rural medieval i, a la vegada, poden ser tres angles d'aproximació diferenciats per als investigadors que estudiïn aquest període.[27]

Deixant de banda la família i els canvis en les estructures familiars i centrant-nos en les formes més complexes d'enquadrament social, la majoria de contribucions historiogràfiques s'ha dirigit cap als castells. Aquests edificis eren vistos com l'element més representatiu de les senyories feudals que van perviure fins a la fi de l'Antic Règim, contra el qual lluitaven els historiadors romàntics i liberals del segle XIX. Més endavant, els castells i els drets feudals han continuat essent presents en la base de les hipòtesis de molts altres medievalistes, encara que fos de manera indirecta: per exemple, François-Louis Ganshof, definint el feudalisme com el conjunt d'institucions que regulen l'obediència i el servei del vassall envers el senyor i també la protecció i sosteniment del senyor cap al vassall, limitava els seus interessos i recerques únicament al grup dels nobles, cavallers i guerrers que vivien en les fortaleses medievals.[28]

Qui més relleu ha donat al paper dels castells en la societat feudal ha estat, gràcies a la seva tesi sobre el Laci, Pierre Toubert. A través del seu concepte d'*incastellamento,* Toubert va explicar com, a la vegada que els senyors promovien i forçaven la concentració de la població a l'entorn de les seves fortaleses, també es redefinia l'espai agrari circumdant en el qual, a partir del segle XI, continuaria

---

26 FOSSIER, *La infancia...*: vol. 1, p. 191-433.

27 MORSEL, «Les logiques...»: p. 1.

28 GANSHOF, *El feudalismo*: p. 17.

l'avenç de les roturacions altmedievals en perjudici de les terres no conreades i dels boscos.[29] Des d'aleshores, la gran producció historiogràfica dedicada als processos d'*incastellamento* i de feudalització de l'Occident mediterrani dels segles X-XII només ha tractat tangencialment el tema de la parròquia, tal com es va constatar en el col·loqui de Roma del 1978 en què els ponents que hi van intervenir van tractar el paper de la noblesa, dels castells i dels vincles feudovassallàtics en la implantació del feudalisme, sense referir-se pràcticament a les parròquies.[30]

De manera semblant, els historiadors que han estudiat l'origen i el desenvolupament de les comunitats rurals i de les primeres formes de govern local a prou feines han assenyalat el paper que tingué la parròquia en aquests processos. Monique Bourin, en el seu estudi sobre la comarca llenguadociana del Biterrois, descriu com, a partir de 1150, la població rural es va estabilitzar definitivament en els *castra* o nuclis fortificats creats pels senyors al segle anterior i, després de lluites o negociacions amb aquests, les comunitats van aconseguir ser reconegudes com a universitats, que delegaven poders als cònsols elegits en les assemblees comunals.[31] En relació a la Llombardia, François Menant remarca que les comunitats vilatanes, sotmeses als poders feudals amb el procés d'*incastellamento* del segle XI, van enfranquir-se durant els segles XII i XIII i constituir uns primers governs comunals encapçalats per cònsols, els quals, fins i tot, van acabar adquirint els propis drets senyorials després de negociacions o lluites amb els senyors; cal no oblidar, tanmateix, que les ciutats van intervenir directament en els seus *contadi,* ajudant primer les comunitats rurals a independitzar-se dels seus senyors, però després carregant-les amb impostos, prestacions militars i treballs agrícoles.[32] I, per la Toscana, Chris Wickham destaca també la influència, a partir del 1100, dels governs comunals urbans sobre l'organització política de les comunitats rurals, però reconeix la intervenció d'altres factors, com la senyoria, la parròquia, les pràctiques

---

29 TOUBERT, *Les structures...*: vol. 1, p. 321-370.

30 Vegeu, sobretot, les contribucions de Pierre Bonnassie, Thomas Bisson, Reyna Pastor, Jean-Pierre Poly, Giovanni Tabacco i Vito Fumagalli; cf. *Structures....*

31 BOURIN, *Villages...*: vol. 2, p. 166-174.

32 MENANT, *Campagnes...*: p. 497-500 i p. 508-544.

comunitàries sobre els espais conreats i els incults i les transformacions en la propietat de la terra.[33]

En comparació, doncs, la parròquia ha estat menys tractada que d'altres institucions del món rural medieval. És possible que la gran heterogeneïtat de les fonts documentals que hi fan referència dificulta enormement qualsevol valoració global de la parròquia medieval, perquè no és senzill trobar els nexes que permetin unir les imatges parcials proporcionades pels pergamins dels segles segles X i XI, per la legislació sinodal i canònica dels segles XII i XIII i per les visites pastorals i els registres episcopals del XIV. Però també poden existir raons de caire ideològic que ajudin a explicar l'aparent "oblit" de les parròquies en els estudis d'història medieval: quan, al segle XVIII, els pensadors il·lustrats formulaven una nova lògica de funcionament de la societat, contraposada a la de l'Antic Règim i elaborada a partir d'uns nous conceptes com els de "religió", "economia" i "política", també estaven negant les nocions bàsiques del sistema social anterior, la de *dominium* –o senyoria– i la d'*ecclesia*.[34] Ara bé, en les societats preindustrials, l'església no tenia limitat el seu camp d'acció només als aspectes "religiosos", sinó que exercia el seu poder sobre vastos territoris, controlava l'organització del temps diari i del calendari anual, estructurava l'espai amb la xarxa parroquial, supervisava els lligams de parentiu i regulava el sistema d'ensenyament, establia les creences i la moral correctes, organitzava l'assistència als pobres i, fins i tot, definia els fonaments del poder i de la justícia.[35]

La parròquia, en conseqüència, no era una institució que es limitava únicament als aspectes religiosos –l'administració dels sagraments, les pregàries, etc.–, sinó que tenia moltes més implicacions en la societat rural medieval. Així ho han començat a destacar alguns autors en treballs d'història general o en monografies regionals que han tractat, de manera parcial, la parròquia. François-Louis Ganshof, per exemple, reconeixia que les esglésies, els monestirs i els drets eclesiàstics –els delmes, sobretot– podien ser concedits en feu a nobles i cavallers,

---

33 WICKHAM, *Comunità...*: p. 204 i p. 220-223.

34 GUERREAU, *L'avenir...*: p. 23-37.

35 GUERREAU, *El feudalismo...*: p. 229-241 i *L'avenir...*: p. 28-31.

almenys durant els segles X i XI; a partir de la reforma gregoriana, però, aquesta pràctica es va reduir a bona part de les regions europees.[36] El propi Pierre Toubert, més recentment, va analitzar amb detall les conseqüències que va tenir el procés d'*incastellamento* sobre el teixit preexistent de les *plebes* rurals: en efecte, el naixement de les *ecclesie castri* al costat dels castells del Laci i sotmeses a l'estricte control dels senyors feudals sobre els béns i els drets parroquials dels temples –delmes, primícies, oblacions i *mortuaria*– va obligar el papa i els bisbes a realitzar un gran esforç, a partir del segle XII, per tal de recuperar la seva autoritat sobre aquestes esglésies castrals, que van continuar sota el patronatge dels senyors feudals.[37] A d'altres regions italianes, com la Llombardia, la senyoria castral, als segles XII i XIII, continuava controlant els delmes de les esglésies plebanes i, per exemple, es quedava amb un impost destinat al manteniment de les teulades, parets i piles baptismals dels temples.[38] En terres de Castella, en canvi, es troba un major control de la parròquia per part de les comunitats rurals: als segles XII i XIII, els *concejos* de la Tierra de Campos, tot i que no eren els propietaris de les esglésies, sí que mantenien una forta capacitat de control sobre una part dels delmes i sobre l'elecció dels clergues locals entre els fills dels propis parroquians.[39] I a diverses contrades dels Pirineus i, sobretot, a Andorra, descobrim com les esglésies parroquials no només eren els elements estructuradors de les comunitats de la vall, sinó que, a la vegada, actuaven com al mecanisme a partir del qual els habitants de les valls s'integraven en un món completament feudalitzat.[40]

Ara bé, tampoc s'ha de confondre la parròquia amb la comunitat d'habitants. En paraules de Joseph Morsel, mentre la primera era un conjunt de persones vinculades, no tant per la pertinença a un territori determinat, sinó per les pràctiques religioses en què participaven sota la direcció del rector, la comunitat d'habitants corresponia a un grup de focs independents vinculats pel pagament d'impostos, per l'organització de la producció i de la defensa i per la pertinença a un territori ben

---

36 GANSHOF, *El feudalismo*: p. 175-177.

37 TOUBERT, *Les structures...*: vol. 2, p. 867-894.

38 MENANT, *Campagnes...*: p. 453-454.

39 MARTÍNEZ SOPENA, «Las solidaridades...»: p. 103-105.

40 VIADER, «L'irrationnelle...», i *L'Andorre...*: en especial p. 208-209 i p. 285-327.

delimitat sobre el territori. Aquest aclariment conceptual és del tot necessari perquè, en el cas de confondre parròquia i comunitat d'habitants, estaríem oblidant un procés que, a l'època moderna, va acabar fent coincidir les dues formes de pertinença, inicialment oposades.[41]

Tanmateix, el lent procés d'*inecclesiamento* que, entre els segle IX i XI, va fer reunir en uns mateixos indrets les esglésies, els cementiris i els llocs habitats,[42] hauria pogut esdevenir la dinàmica d'evolució social i territorial més determinant en algunes regions on ni el castell ni les institucions comunitàries s'haurien desenvolupat del tot. Així, també és possible que la parròquia hagi contribuït en la mateixa mesura que, en d'altres contrades ho van fer els castells o les governs comunals, a la fixació espacial de la població i dels seus desplaçaments i a la intensificació de la pressió senyorial sobre els habitants del camp, processos característics de la formació i del desenvolupament les comunitats medievals.[43]

2. La parròquia a Catalunya: una enquesta per fer?

No totes les consideracions sobre la parròquia expressades per historiadors de diverses regions de l'Europa mediterrània han estat igual de seguides i acceptades a Catalunya. Aquí, la tesi de Pierre Bonnassie sobre la feudalització de la societat catalana entre els segles X i XI,[44] a més de situar Catalunya en el panorama historiogràfic internacional i d'esdevenir un paradigma de la revolució feudal del segle XI, ha tingut un paper fonamental per a tots els historiadors del darrer quart del segle XX. En primer lloc, moltes de les hipòtesis de Bonnassie s'han explorat a fons amb recerques exhaustives sobre els canvis produïts en les estructures familiars de nobles i de pagesos des de l'alta edat mitjana fins a la plena feudalització[45] i sobre les transformacions de les formes del poblament i d'organització del territori, és a dir, sobre l'aparició del poblament concentrat en sagreres, celleres i viles i sobre la

---

41 MORSEL, «Les logiques...»: p. 2-4.

42 LAUWERS, *Naissance...*: p. 269-274.

43 MORSEL, «Les logiques...»: p. 4.

44 BONNASSIE, *Catalunya....*

45 TO, *Família....*

difusió dels masos a les terres rurals catalanes.[46] També s'ha aprofundit notablement en l'estudi de la senyoria de la terra i en l'origen i la difusió de la servitud en les terres de la Catalunya Vella.[47] A més, alguns treballs sobre les ciutats catalanes han insistit en la seva influència sobre el territori rural circumdant.[48] I, finalment, altres autors han contribuït a entendre millor el paper dels comtes-reis catalans al capdavant de la societat i l'organització de la fiscalitat reial que culminaria amb la imposició d'impostos directes per part de les Corts del segle XIV.[49] Les parròquies, però, no han rebut estudis tan aprofundits i això ha provocat que hom tingui la impressió que no van intervenir en els grans processos de canvi social, polític i econòmic que es van produir a partir del segle XI. Analitzem-ho de més a prop.

2.1. UNA REVOLUCIÓ FEUDAL SENSE PARRÒQUIES?

En les obres de Ramon d'Abadal i de Pierre Bonnassie, els dos pilars fonamentals per al desenvolupament de la historiografia medieval sobre Catalunya, les parròquies hi apareixen de manera força escadussera. Tot i dedicar nombrosos treballs a l'església catalana dels segles X i XI, el període en què va constituir-se la xarxa parroquial de la Catalunya Vella, Ramon d'Abadal es va interessar només pels monestirs creats en època carolíngia, pels grans personatges que van governar els bisbats i les abadies catalanes i, sobretot, per la figura cabdal de l'abat Oliba.[50] En comparació, Pierre Bonnassie es va acostar més al nivell de les esglésies rurals, sempre, però, de manera col·lateral: en relació al segle X ressegueix el control exercit pels comtes catalans sobre les autoritats eclesiàstiques del país, així com la influència dels principals moviments de l'església d'Occident, promoguts des de Roma i de Cluny, sobre les terres catalanes del segle X i també la fal·lera constructiva de nous monestirs, en estil romànic, abans i després de l'any 1000; pel que fa al segle XI

---

46 MARTI, «L'ensagrerament: l'adveniment...»; FARIAS, «La sagrera...»; BONNASSIE, «Les "sagreres"...»; TO, «Le mas...»; CATAFAU, *Les celleres...*; BOLOS, *Els orígens...*.

47 FREEDMAN, *Els orígens...*; CUADRADA, *El Maresme...*; TO, «Le mas...»; BENITO, *Senyoria...*; LLUCH, *Els remences...*.

48 GUILLERÉ, *Girona...*; FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família...*; BENSCH, *Barcelona...*; ORTÍ, *Renda...* i «El municipi...».

49 BISSON, «Feudalism...» i «L'essor...»; SANCHEZ, *El naixement...* i «La Corona...».

50 ABADAL, *Dels visigots...*: vol. 1, p. 363-494, i vol. 2, p. 7-277.

Bonnassie va assenyalar la importància de l'apropiació de béns i drets eclesiàstics, de parròquies i de monestirs per part de magnats laics i també va destacar les resistències de pagesos i eclesiàstics a les violències dels senyors feudals, tant en relació a la difusió del moviment de Pau i Treva de Déu al país com amb la construcció de sagrers en l'espai d'asil eclesiàstic que envoltava els temples.[51]

Les parròquies no formaven part del discurs central de Pierre Bonnassie sobre el procés de feudalització de la societat catalana entre els segles X i XI. Segons ell, en canvi, va ser sobre els castells que es va articular una nova forma de poder polític dels comtes de Barcelona, que ja no es basava en la delegació de drets i atribucions pels desapareguts reis carolingis, sinó en els pactes privats entre ells i els propietaris dels castells, és a dir, en les convinences, en els juraments de fidelitat i en les prestacions d'homenatge. A més, tal com ha assenyalat Thomas N. Bisson, aquesta mateixa organització política dels comtats catalans va reconstituir-se al segle XII, en temps del comte Ramon Berenguer III, i només quan els seus descendents van començar a actuar com a reis d'Aragó, es van posar unes noves bases per a la seva preeminència al capdavant de tota la societat catalana.[52] Així doncs, les parròquies semblen haver quedat excloses de les hipòtesis predominants que expliquen la implantació del feudalisme a Catalunya: els col·loquis realitzats a Girona l'any 1985 i a Barcelona el 2002, centrats en aquesta qüestió, ho semblen confirmar definitivament.[53]

2.2. Noves perspectives

Tot i la visió global que acabem d'exposar, en els últims anys s'han multiplicat les recerques que ressalten la importància o, almenys, la implicació de les esglésies i de les parròquies en l'origen i en la consolidació del feudalisme català, sobretot el de la Catalunya Vella. En efecte, entre els segles X i XI, molt abans que s'implantés una xarxa de castells a les terres del Vallès i dels bisbats de Girona i d'Elna, la parròquia ja havia substituït les vil·les i els vilars altmedievals com a

---

51 BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 1, p. 154-159, p. 287-291 i p. 419-424, i vol. 2, p. 18-21 i p. 110-117.

52 BONNASSIE, «Sur la formation...»; BISSON, «Feudalism...» i «L'essor...».

53 PORTELLA, *La formació...*; BARCELÓ-FELIU-FURIÓ-MIQUEL-SOBREQUÉS, *El feudalisme...*.

demarcació territorial bàsica d'aquests territoris i ho va continuar essent fins a la fi de l'edat mitjana.[54] Les dotalies o, millor dit, les actes de dotació i consagració d'esglésies han esdevingut les eines fonamentals per tal de documentar aquest procés i assenyalar-ne les seves formes, manifestacions i etapes: a part del seu interès paleogràfic i diplomàtic,[55] aquests documents han estat presos com el punt de partida de moltes monografies sobre parròquies osonenques realitzades per Jaume Pladelasala, Ramon Ordeig i, sobretot, Antoni Pladevall.[56] L'altra gran font d'informació sobre aquest gènere historiogràfic han estat les visites pastorals dels segles de la baixa edat mitjana, que han servit de base per estudis més exhaustius de les formes de religiositat de les poblacions rurals de Catalunya i de les obligacions i de les mancances del servei espiritual ofert pels clergues.[57] A més, en relació al bisbat de Barcelona, Josep Baucells ha comparat les informacions extretes de les visites pastorals amb tot el que es troba en els registres episcopals conservats a l'Arxiu Diocesà de Barcelona.[58]

Però, tal com s'ha observat en els estudis sobre Andorra i altres sectors del Pirineu, la parròquia no era només una unitat territorial ni una comunitat de feligresos dirigits per un rector, sinó que també va servir com a instrument per a la feudalització de la societat. Molts senyors feudals, titulars de castells a la frontera del comtat de Barcelona i al Pallars, obtenien i disposaven dels delmes parroquials des d'abans del segle XI; a més, a partir del 1100 les institucions eclesiàstiques gironines i, sobretot, la seu de Girona van endegar una llarga sèrie de disputes contra els nobles laics del bisbat que posseïen delmes i altres drets parroquials, que solien

---

54 VILAGINÉS, «El fenomen...» i *El paisatge...*: p. 104-149; TO, «El marc...»: p. 226-239; BOLÓS, «Parròquia...» i *Els orígens...*: p. 111-114 i p. 122-125; SOLDEVILA, «La plana...»: p. 233-239.

55 ORDEIG, «Inventari...» i *Les dotalies*; BARAUT, *Les actes...*.

56 ORDEIG, «La parròquia...»; PLADELASALA, «La parroquia de Muntanyola», «La parroquia de Sentfores...», «Parroquias...», «Granollers...» i «Parroquia...»; PLADEVALL, «Parròquia de Sant Genís...», «Parroquia de Santa Eugenia...», «Parroquia de San Martín...», «Santa María...», «Parroquia de Santa María...», «La parroquia de San Julián...», «San Martín...», «La parroquia de San Andrés...», «Las iglesias...», «Parroquia de Santa Margarita...», «Sant Marçal...», «San Miguel...»,. «La vall...», «Noticias...», «La parròquia de Sant Pere...», «El terme...», «Santa Eugènia...», «Sant Bartomeu...», «Notícies...» i *Taradell...*.

57 GUILLERÉ, «Les visites...»; BENITO, *Les parròquies...,* i «Le clergé...»; SALICRÚ, «Les primeres visites...»; MONJAS, «Les visites...».

58 BAUCELLS, *Vivir...*.

acabar amb compromisos per al seu repartiment entre uns i altres.[59] Encara avui és visible a molts indrets un dels resultats de l'apropiació feudal de les esglésies i parròquies dels territoris de Barcelona i Girona: molts senyors instal·laren les seves residències, que poc després fortificarien i convertirien en castells, en el cor mateix de les sagreres creades al voltant de les esglésies parroquials, un senyal ben evident que les controlaven de molt a prop.[60]

Unes últimes aportacions historiogràfiques, en concret, l'estudi de la societat rural del Maresme, la monografia de Sant Andreu del Palomar als segles XIII i XIV i un article sobre les parròquies del pla de Barcelona,[61] han destacat la trascendència de la parròquia en l'estructuració del territori suburbà de Barcelona i han plantejat noves qüestions per explorar: la formació de les comunitats rurals a redós de les sagreres de les esglésies parroquials i a partir d'institucions com el sometent, el sagramental o les obreries parroquials, la vinculació dels masos escampats en el terme amb la institució parroquial, la relació entre les comunitats i les senyories feudals presents en aquests espais i, finalment, la vinculació d'aquestes comunitats rurals amb les ciutats i el rei.

La suma i la connexió d'aquestes recerques puntuals sobre les parròquies catalanes pot servir als medievalistes per replantejar-se el paper d'aquesta institució en el conjunt de la societat feudal seguint el camí ja traçat pels historiadors de l'època moderna. Aquests, en efecte, no tenen cap dubte en considerar el delme com el principal fonament de les economies senyorials dels segles XVI, XVII i XVIII, atès que era una renda a parts de fruit que no estava sotmesa a la devaluació dels censos fixos i sobretot dels que eren en diner.[62] I, a més, han destacat que la

---

59 BATET, «L'església...»: p. 247-254; OLIVER, «Senyors...»: p. 152-160; SALRACH, «Disputes...». Cal assenyalar, igualment, que el delme, la primícia i els altres drets parroquials figuren enmig de les atribucions de moltes senyories del comtat de Barcelona; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 364-372.

60 MARTÍ, «L'ensagrerament: l'adveniment...»: p. 168-179; VILAGINÉS, «El fenomen...»: p. 134-137, i *El paisatge...*: p. 104-149; TO, «El marc...»: p. 236-237; BOLÓS, *Els orígens...*: p. 136-139 i p. 183-202.

61 CUADRADA, *El Maresme...*: p. 82-95; BUSQUETA, *Una vila...*; ORTÍ, «El municipi...».

62 El plet entre el rector i el baró de Sentmenat, a la fi del segle XVI, posa de manifest la importància del delme per a l'economia senyorial; cf. SERRA, *Pagesos...*: p. 115-132. També s'ha assenyalat la importància del delme com a índex de la producció agrària a l'època moderna; cf. SERRA, *Pagesos...*: p. 159-167; CUADRADA, *El Maresme...*: p. 91-92.

parròquia no era només una institució de caire religiós, sinó que també tenia un paper essencial en l'estructuració social de les petites comunitats rurals a través, sobretot, de les obreries i confraries.[63]

Per tot plegat, doncs, potser sí que ara estem més a prop o en millors condicions d'elaborar la monografia sobre la parròquia que Salrach reclamava l'any 1998,[64] una monografia que havia d'incloure algunes qüestions essencials per analitzar: en primer lloc, les disputes entre l'església i senyors laics per la possessió d'esglésies parroquials i de les seves rendes als segles XI i XII; a continuació, l'organització de les parròquies del segle XIII a l'interior de l'estructura diocesana, que assegurava el finançament del clergat local a través dels beneficis i que controlava la vida religiosa i moral de clergues i feligresos mitjançant les visites pastorals; i, per acabar, les manifestacions de la solidaritat pagesa a través de la parròquia i de les seves institucions –aniversaris, ciris i deixes pietoses per la salvació de les ànimes, formes d'ajuda als pobres, confraries d'ajuda mútua, etc.

2.3. EL CAS DE GIRONA

L'elaboració d'una monografia sobre les parròquies rurals, que respongui a totes les qüestions plantejades en els paràgrafs anteriors, és difícilment realitzable si no es pren un territori ben delimitat com a observatori del paper desenvolupat per aquesta institució en l'evolució de la societat rural entre els segles X i XIV. El territori elegit, el bisbat de Girona, part integrant de la Catalunya Vella, reuneix unes quantes característiques que el distingeixen radicalment d'altres comarques catalanes situades més a prop de la frontera amb les terres islàmiques o en el que designem com a Catalunya Nova; aquest fet, a la vegada, permet que el bisbat de Girona pugui ser representatiu de molts altres territoris no fronterers de l'Occident cristià. En efecte, a diferència dels comtats catalans situats a la frontera, els castells termenats mai no van arribar a articular tot el territori rural de la diòcesi, especialment el sector

---

63 PUIGVERT, *Església*...: p. 111-113, i «Parròquia...»: p. 11-16.

64 Josep M. Salrach afirmava que *"la parròquia rural, almenys pel que fa a l'edat mitjana, és un gran tema d'estudi que mereix una monografia";* cf. SALRACH, «Solidaritat...»: p. 67. El mateix any 1998 Aline Durand manifestava, per a les terres del Llenguadoc, la gran desigualtat existent entre els estudis dedicats als *castra,* els nuclis fortificats i d'origen laic, molt nombrosos, i els que ha rebut la parròquia; cf. DURAND, *Les paysages*...: p. 133-134.

més proper a la ciutat de Girona. En canvi, les parròquies sí que van constituir, des del segle XI endavant, una densa xarxa que enquadrava totes les famílies que residien en masos dispersos. A més, la major part dels nuclis de poblament concentrat existents en les comarques gironines són fruit de l'agrupament de petits edificis a l'entorn dels temples parroquials; fins i tot els senyors van aixecar les seves residències, de seguida convertides en castells, al costat de l'església.

Aquest fet no ha estat prou destacat per la historiografia tradicional de les terres de Girona. Per exemple, a la fi del segle XIX Josep Pella i Forgas, en la seva *Historia del Ampurdán,* gairebé no feia referència a les parròquies: les pàgines dedicades als segles medievals se centren en els monestirs benedictins, en l'ascens i la decadència dels magnats i dels senyors feudals i, finalment, en el naixement de les primeres formes de govern municipal a les viles senyorials, eclesiàstiques i reials de l'Empordà.[65] Després s'importaren les idees d'Imbart de la Tour, aplicades potser de manera massa inconscient: a mitjan segle XX Pelai Negre afirmava que les parròquies gironines derivaven de les capelles dels castells i que els seus termes eren els mateixos que els de les vil·les altmedievals.[66]

Més recentment, i gràcies al seu exhaustiu coneixement dels documents de la seu de Girona dels segles IX, X i XI, Ramon Martí ha resseguit a fons l'evolució del significat del mot "alou" abans de l'any 1000, la qual cosa l'ha fet insistir en el fet que, en lloc de designar exclussivament a la petita propietat pagesa, el terme es referia més sovint als conjunts de drets que els poderosos posseïen i podien transmetre als seus hereus, a diferència del que tenien per benefici. En aquest aplec de drets es van acabar confonent les prestacions corresponents els antics impostos públics amb altres càrregues derivades de la implantació de les parròquies i dels castells en les àrees rurals. Ara bé, a diferència de les terres frontereres on els castells termenats tingueren un paper essencial en l'organització del territori, *"al bisbat de Girona durant el segle X es procedeix a la parroquialització i a la privatització dels ingressos que*

---

[65] En relació als monestirs, cf. PELLA, *Historia...*: p. 375-429; sobre els magnats i senyors, cf. PELLA, *Historia...*: p. 430-464 i p. 498-520; i sobre les viles de senyoria laica, eclesiàstica i reial, cf. PELLA, *Historia...*: p. 529-552 i p. 577-608.

[66] NEGRE, «Divisiones...»: p. 1049-1050.

genera l'aplicació del delme eclesiàstic, aquesta vegada, però, sense fortificacions".[67] El poder dels senyors aloers gironins, segons Ramon Martí, s'hauria traduït, ja entrat el segle XI, en la difusió de les noves esglésies construïdes en estil romànic, en la constitució de les sagreres en l'espai d'asil que voltava els temples i, sobretot, en el control dels excedents pagesos mitjançant la construcció de la mateixa residència senyorial al centre de la sagrera.[68] Ara bé, en el mateix segle XI es van iniciar dues tendències que, a la llarga, acabarien erosionant el règim aloer: d'una banda, l'església, amb el procés de reforma gregoriana, comença a recuperar el control sobre les rendes eclesiàstiques, el delme en especial; de l'altra, l'enfortiment dels comtes de Barcelona va traduir-se en el progressiu control sobre les fortaleses rurals i sobre les famílies que hi vivien mitjançant els pactes feudovassallàtics.[69]

Les hipòtesis de Ramon Martí, que s'han vist confirmades, almenys en part, per altres autors,[70] s'aturen malauradament al segle XI. Què succeí a les parròquies gironines a partir d'aleshores? Segur que van tenir un paper important en l'evolució de la societat rural del bisbat de Girona fins al segle XIV al costat d'altres institucions presents en el món rural: els castells, les universitats, les confraries, els hospitals, les almoines, etc. Però fins ara no s'ha resseguit a fons aquesta qüestió malgrat la solidesa dels treballs sobre les parròquies gironines de l'època moderna i malgrat l'existència de nombroses fonts documentals que poden aportar, com veurem en el capítol següent, molta informació sobre les parròquies medievals.

2.4. ELS OBJECTIUS DE LA RECERCA

Després de resseguir les aportacions historiogràfiques més rellevants sobre les parròquies medievals, convé exposar quin és el principal objectiu de la recerca

---

67 MARTÍ, «Territoris...»: p. 71. Sobre els alous senyorials al bisbat de Girona, cf. MARTÍ, «L'alou...»: p. 41-45.

68 MARTÍ, «L'ensagrerament: l'adveniment...»: p. 166-179.

69 MARTÍ, *Col·lecció...*: p. 63-65.

70 Jaume Vilaginés ha destacat l'estreta vinculació entre la difusió de les parròquies de la comarca barcelonina del Vallès amb la feudlitatzació de la societat del segle XI; cf. VILAGINÉS, «El fenomen...» i *El paisatge...*. Al mateix bisbat de Girona, Josep M. Marquès ha confirmat que la constitució de la xarxa parroquial es produí entre els segles X i XI; cf. MARQUÈS, «Creació...», «Esglésies...» i «Parròquies...». I, finalment, Josep M. Salrach ha destacat la importància de la propietat laica dels delmes al segle XII; cf. SALRACH, «Disputes...».

que es pretén dur a terme en la present tesi doctoral. Es tracta, podríem dir-ho així, d'un objectiu amb dues vessants estretament lligades: per un costat, descriure què era exactament una parròquia rural a l'edat mitjana i, per l'altre, descobrir quin era el seu paper en el funcionament de la societat i en l'organització del territori rural. Per respondre a aquests grans interrogants, hem recorregut a l'anàlisi aprofundit d'una gran diversitat de fonts documentals referents a una part del bisbat de Girona (cf. Capítol 2) i, amb posterioritat, hem dividit els resultats de les recerques en diferents capítols agrupats en tres parts de contingut prou diferenciat.

En la primera part de la recerca, l'objectiu fonamental és descobrir l'abast de la presència de la parròquia en el territori rural de la diòcesi de Girona. De fet, va ser l'estructura territorial bàsica de les comarques gironines entre els segles X i XI i fins al segle XIV, per bé que, en el mateix període i de manera més incompleta, els castells termenats van generar una xarxa similar a l'eclesiàstica, que s'hi superposava de forma desigual (cf. Capítol 3). La creació de les parròquies, però, degué tenir moltes més conseqüències sobre el paisatge medieval de Girona: encara avui es conserven molts temples romànics, tant parroquials com esglésies sufragànies, capelles o ermites, que van néixer en els segles estudiats; a més, la creació, al segle XI, de les sagreres al voltant dels temples parroquials hauria originat molts nuclis de poblament concentrat de les terres gironines i, paral·lelament, el poblament dispers en masos, present a gairebé tots els racons del bisbat de Girona, mantenia uns estrets vincles amb la institució parroquial; finalment, les esglésies parroquials van generar una xarxa de camins medievals amb unes característiques pròpies que els diferenciaven de les vies heretades de l'antiguitat (cf. Capítol 4).

La segona part de la recerca està dedicada l'estudi dels homes i les dones que formaven part de les parròquies rurals. En primer lloc, els clergues podien arribar a ser, pel patrimoni associat al seu càrrec, per les seves funcions religioses, per la seva cultura i formació, uns veritables capdavanters a l'interior de cada grup de parroquians, per bé que els bisbes i la cúria diocesana, cada vegada de manera més estricta, supervisaven les seves accions (cf. Capítol 5). En segon lloc, els nobles que vivien en zones rurals manifestaven una relació ambivalent amb la parròquia: d'una banda, sembla que els senyors dels castells se'n volien desmarcar i preferien construir capelles en les seves residències abans d'acostar-se al temple parroquial; de

l'altra, algunes famílies de cavallers pretenien controlar personalment la parròquia on vivien fins al punt de provocar enfrontaments amb els clergues que hi servien (cf. Capítol 6). I, en tercer lloc, tota la resta de feligresos laics de les parròquies rurals havien de complir escrupulosament amb els sagraments, els manaments i les obres que promovia l'església catòlica. Al seu interior existien dos grups prou diferenciats: d'una banda, els pagesos dels masos solien estar molt implicats en la gestió de la parròquia –a través de l'obreria– i, de l'altra, els habitants de les celleres i viles, en general, no tenien el mateix poder dels primers; tanmateix, també existien pobres i malalts que, aparentment, podien rebre ajuda de la resta de feligresos a través de l'almoina i d'altres institucions existents a l'interior de la parròquia (cf. Capítol 7).

La tercera i última part del treball té com a finalitat descobrir el paper de la parròquia en el procés de conformació de les comunitats rurals del territori de Girona. Cal advertir, però, que per resoldre aquesta qüestió és del tot necessari eixamplar el camp d'anàlisi a d'altres estructures organitzatives que coexistien i que interferien sovint amb la parròquia. En efecte, tal com han assenyalat molts historiadors, la senyoria sobre la terra i sobre els homes tenia unes feixugues conseqüències per a la vida de la població rural: els senyors exigien als pagesos el pagament de censos, tasques, serveis en treball i prestacions servils, els obligaven a acudir als molins, forns i ferreries rurals, regulaven el seu accés als espais comunals i els incitaven a acudir sovint al mercat i a la notaria (cf. Capítol 8). La parròquia, però, també era el marc de percepció d'un conjunt de rendes diverses: el delme, que, des de molt aviat, va ser apropiat pels senyors feudals i que, només de mica en mica, la seu de Girona, els monestirs benedictins i el bisbe van posar sota el seu control; les primícies, que solien acabar en mans dels clergues parroquials; i un conjunt molt diversificat de prestacions agrupades sovint sota el nom de les *oblaciones fidelium* (cf. Capítol 9). L'administració de la justícia i la defensa del territori es van estructurar en un nivell superior, o de major abast territorial, que el de les senyories i les parròquies: era el rei qui, sobretot a través dels veguers, s'encarregava d'administrar la justícia criminal –sovint en col·laboració amb els batlles senyorials, que tractaven afers més civils– i de convocar i dirigir l'exèrcit i el sometent. Tots aquests elements van intervenir, en graus diferents a cada indret, en la formació de les comunitats rurals que, sobretot a partir del segle XIV, comencen a actuar de manera col·lectiva,

a través de les assemblees dels veïns i d'uns representants electes, en tant que "universitats" (cf. Capítol 10).

3. Bibliografia utilitzada

3.1 FONTS PUBLICADES

ABADAL, Ramon d': *Els diplomes carolingis a Catalunya,* Barcelona – Ginebra: Institut d'Estudis Catalans – Institució Patxot de Catalunya, 1926-1952, 2 vols. (Catalunya Carolíngia; 1)

ALTURO, Jesús: *L'arxiu antic de Santa Anna*, Barcelona: Fundació Noguera, 1985, 3 vols.

ARNALL, M. Josepa: *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515),* Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2000, 2 vols.

ARNALL, M. Josepa – PONS GURI, Josep M.: *L'escriptura a les terres gironines: segles IX-XVIII,* Girona: Diputació de Girona, 1993, 2 vols.

BARAUT, Cebrià: «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* [la Seu d'Urgell], n. 2, 1980, p. 7-166.

- *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell,* Barcelona: Societat Cultural Urgel·litana, 1986.

BASTARDAS, Joan: *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII,* Barcelona: Fundació Noguera, 1991.

BISSON, Thomas N.: *Fiscal Accounts of Catalonia under the early Count-Kings, 1151-1213*, Berkeley: University of California Press, 1984, 2 vols.

BLANCO, Joan: *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini,* Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 1991.

CAMÓS, Lluís – MARQUÈS, Josep M.: «Documents en pergamí de l'Arxiu Municipal de Palamós», *Estudis sobre temes del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 6, 1987, p. 119-135.

CASTELLS, Narcís – COLOMER, M. Assumpció: *Els pergamins de l'arxiu del Marquès de Camps,* Salt: Ajuntament, 1999.

Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862). Arxiu Municipal de Girona, Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2005, 3 vols.

COBOS, Antoni: *Llibre de Privilegis de la vila de Figueres (1267-1585),* Barcelona: Fundació Noguera, 2004.

CONSTANS, Lluís G.: *Diplomatari de Banyoles*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1985-1993, 6 vols.

Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y del principado de Cataluña, Madrid: Real Academia de la Historia, 1896, vol. 1 (*Cortes de Cataluña).*

CORTILS, Josep: «Sentencia arbitral de la rectoria de la iglesia de Blanes», *Revista de Gerona* [Girona], n. 5, 1881, p. 450-480.

COSTA, Lluís: *Arxius i recerca històrica. L'Arxiu Municipal de Begur,* Begur: Ajuntament, 1994.

FELIU, Gaspar - SALRACH, Josep M., dirs.: *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I,* Barcelona – Lleida: Fundació Noguera – Pagès Editors, 1999, 3 vols.

FERNÀNDEZ TRABAL, Josep i Joan: *Inventari dels pergamins del fons Mercader - Bell·lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat (s. XI-XVIII)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, 2 vols.

FONT RIUS, Josep M.: *Cartas de población y franquicia de Cataluña,* Madrid-Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1969, 2 vols.

FOREVILLE, Raimunda: *Lateranense IV,* Vitoria: Editorial Eset, 1972. (Historia de los Concilios Ecuménicos; 6/2).

GIFRE, Pere – SOLER, Santi: *Patrimoni i arxiu. Inventari del fons patrimonial Caramany de Corçà (segles XIII-XX)*, la Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 1996.

- *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos. Catàleg documental de l'Arxiu Farners,* Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de la Selva – Centre d'Estudis Selvatans, 1996.

GIRONÈS, Xavier: *Els pergamins del Mas Ferrer de Bescanó*, Bescanó: Ajuntament, 2005.

GONZALVO, Gener: *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)* (estudi introductori i edició de Gener Gonzalvo), Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, 1994.

GRAHIT, Emili: «Llibre Vert del Cabildo de Gerona», *Revista de Gerona* [Girona], n. 4, 1877, p. 118-119, p. 165-173 i p. 365-375.

GUILLERÉ, Christian: *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1553),* Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2000.

HOMS, M. Mercè: *El sindicat remença de l'any 1448,* Girona: Ajuntament, 2005.

IGLÉSIES, Josep: «El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* [Barcelona], vol. 34, 1962, p. 249-356.

JULIOL, Griselda: *Llibre Vermell de la ciutat de Girona (1188-1624),* Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2001.

JUNYENT, Eduard: *Diplomatari de la Catedral de Vic. Segles IX-X,* Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 1980-1987, 4 vols.

MALLORQUÍ, Elvis: *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana. Estudi i edició dels documents (1035-1300)*, la Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 2000.

MARCA, Pere de: *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, París: François Muguet, 1688.

MARQUÈS, Josep M.: *El cartulari "De Rubricis Coloratis" de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*, Girona: 1981, inèdit. (També dins: http://www.arxiuadg.org/index3.htm, Girona: Arxiu Diocesà de Girona, 2004).

- *Pergamins de la Mitra (899-1687). Arxiu Diocesà de Girona*, Girona: Institut d'Estudis Gironins, 1984.

- «La senyoria eclesiàstica de Sant Sadurní de l'Heura, fins al 1319», *Estudis sobre temes del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 3, 1984, p. 71-106.
- «Pergamins de Santa Maria de Besalú a l'Arxiu Diocesà de Girona», *Annals 1990-1991. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca* [Olot], 1992, p. 239-310.
- *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1993, 2 vols.
- *Concilis provincials Tarraconenses* (introducció i traducció de Josep M. Marquès), Barcelona: Edicions Proa – Facultat de Teologia de Catalunya, 1994.
- «Les actes de consagració de les esglésies d'Arbúcies, Vallcanera i Martorell (s. X)», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 7, 1994, p. 151-156.
- *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*. Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 1995.
- *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997.
- *Diplomatari de Sant Feliu de Girona*, dins: http://www.arxiuadg.org/index3.htm, Girona: Arxiu Diocesà de Girona, 2004.

MARQUÈS, Josep M. – TRIJUEQUE, Pere: *Arxiu Diocesà de Girona. Repertori general,* Girona: Diputació de Girona, 2002 (CD).

MARTÍ, Ramon: *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100),* Barcelona: Fundació Noguera, 1997.

MAYANS, Antoni – PUIGVERT, Xavier: *Llibre de Privilegis d'Olot (1315-1702),* Barcelona: Fundació Noguera, 1995.

MIERES, Tomàs: *Costums de Girona* (edició crítica i traducció d'Antoni Cobos), Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2001.

MIQUEL, Francesc: *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón,* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945-1947, 2 vols.

MONJAS, Lluís: «El qüestionari de visita pastoral de Jaume Marquilles, 1413-1414. Edició i estudi», *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], n. 17, 1998, p. 514-534.

NOGUER, Tomàs – PONS GURI, Josep M.: «Constitucions sinodals de Girona de la primera compilació», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], n. 18, 1966-1967, p. 49-212. (També dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 2, p. 81-222).

NONÓ, Brígida: *Mil anys d'història escrita,* Maçanet de la Selva: Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 2001.

- *"Aquí es redacten i s'esculpeixen inscripcions". Aproximació al corpus epigràfic de la ciutat de Girona,* Girona: Universitat de Girona – Institut del Patrimoni Cultural, 2003.

ORDEIG, Ramon: «Inventari de les actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes», *Revista Catalana de Teologia* [Barcelona], n. 4, 1979, p. 123-165 (« Anys 833-950»); n. 5, 1980, p. 153-180 («I Anys 952-998»); n. 8, 1983, p. 403-456 («II Anys 1000-1050»); n. 9, 1984, p. 117-182 («IV. Anys 1051-1100»); n. 13, 1988, p. 387-430 («V. Anys 1101-1125»); n. 15, 1990, p. 181-201 («V Anys 1126-1150»); n. 16, 1991, p. 349-396 («VI Anys 1151-1200» i «VII Addenda i índexs»).

- *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic: Fundació Galliga – edició pròpia, 1993-2002, 6 vols.

PERARNAU, Josep: «Pergamins de Girona a Copenhague», *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], n. 3, 1984, p. 221-242.

PÉREZ, Xavier: *Diplomatari de la Cartoixa de Montalegre (segles X-XII),* Barcelona: Fundació Noguera, 1998.

PONS, Margot: *El fons municipal en pergamí de l'antiga universitat de Lloret de Mar,* Lloret de Mar: Ajuntament, 2002.

PONS GURI, Josep M.: «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], n. 30, 1963-1964, p. 323-496. (També dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 1, p. 255-449).

- «Nomenclátores de la diócesis gerundense en el siglo XIV», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], n. 17, 1964-1965, p. 5-78. (També, en català, dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 2, p. 9-79).
- «Diplomatari del monestir de Sant Pol de Mar», *Archivo Histórico y Museo Fidel Fita* [Arenys de Mar], n. 22, 1966, p. 2-48. (També dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 363-411).
- *Llibre de la Universitat de la vila de Blanes,* Blanes: Ajuntament, 1969.
- «Constitucions conciliars Tarraconenses (1229 a 1330)», *Analecta Sacra Tarraconensia* [Barcelona], n. 47, 1974, p. 65-128, i n. 48, 1975, p. 241-363. (També dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 2, p. 223-387).
- «El mercat de Calella i la carta de poblament de Calella», *Anuario de Historia del Derecho Español* [Madrid], n. 51, 1981, p. 613-618. (També dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana,* Barcelona: Fundació Noguera, vol. 3, p. 145-162).
- «La sentència sobre el castell de Lloret», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 26, 1982-1983, p. 87-110. (També dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana,* Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 163-182).
- *Inventari de l'Arxiu Històric "Fidel Fita" d'Arenys de Mar*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1984.
- *El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984.
- *Les col·leccions de costums de Girona*, Barcelona: Fundació Noguera, 1988.
- «Taxacions dels salaris de notaris i escrivans en jurisdiccions baronals de les terres gironines (Palafrugell, Bàscara, Caldes de Malavella, Llagostera, Cassà de la Selva i vescomtat de Cabrera)», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 1, p. 95-157.
- «Sentència arbitral sobre lluïsmes, subestabliments i altres drets emfitèutics a Sant Celoni», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana,* Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 1, p. 237-247.

- «Dotalies d'esglésies selvatanes del bisbat de Girona al segle XI», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 2, p. 459-476.
- «La columnella del llegat del comte Miró a favor del monestir de Ripoll», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 9-15.
- «Document sobre la jurisdicció senyorial a Sant Celoni l'any 1203», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 228-236.
- «Sentència arbitral sobre lluïsmes, subestabliments i altres drets emfitèutics a Sant Celoni», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 237-247.
- «A l'entorn d'uns privilegis per als habitants de Blanes que no foren inserits al Llibre de la Universitat», *Blanda* [Blanes], n. 2, 2000, p. 73-79.
- «Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas, l'any 1527», *Revista de Dret Històric Català* [Barcelona], n. 1, 2001, p. 155-224.

PONS GURI, Josep M. – RODRÍGUEZ, Jesús: *Inventari dels pergamins de l´Arxiu Històric Municipal de Calella,* Barcelona: Fundació Noguera, 1990.

PRUENCA, Esteve: *Diplomatari de Santa Maria d'Amer* (edició a cura de Josep M. Marquès), Barcelona: Fundació Noguera, 1995.

PUIG, Jaume de: «Documents relatius a la Inquisició del *"Registrum Litterarum"* de l'Arxiu Diocesà de Girona», *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], n. 17, 1998, p. 381-462.

PUIG, Pere: *Els pergamins documentals. Naturalesa, tractament arxivístic i contingut diplomàtic,* Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura, 1995.

RIERA, Josep: «Document inèdit del rei Odó en favor de Petroni», *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], n. 8, 1914, p. 248-249.

RIUS, Josep: «Cartes antigues de Sant Martí Sacosta», *Analecta Sacra Tarraconensia* [Barcelona], n. 4, 1928, p. 343-395.

- *Cartulario de Sant Cugat del Vallés,* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945-1947, 3 vols. i índex.
- *Rationes Decimarum Hispaniae (1279-1280)*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1946, 2 vols.

SEVILLANO, Francisco: *Inventario de los pergaminos medievales de los monasterios gerundenses*, Madrid, Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1953.

SOTO, Ricard, ed., *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca,* Palma de Mallorca: Conselleria d'Educació i Cultura de les Illes Balears, 1984.

TO, Lluís: *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia. Una anàlisi local del canvi feudal,* Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991.

UDINA, Antoni: *La successió testada a la Catalunya altomedieval,* Barcelona: Fundació Noguera, 1984.

UDINA, Frederic: *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos,* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1951.

VILLANUEVA, Jaime: *Viage literario a las iglesias de España,* Madrid, Academia de la Historia, 1803-1852.

VIVES, José: *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona-Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1963.

WEBSTER, Jill R.: «Col·lecció de documents del convent de Sant Francesc de Girona (1224-1339)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 28, 1985, p. 157-189; n. 29, 1986, p. 27-86; i n. 30, 1988, p. 141-226.

3.2 DICCIONARIS

ALCOVER, Antoni M. – MOLL, Francesc de B.: *Diccionari català-valencià-balear,* Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1926-1962, 10 vols.

COROMINES, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana,* Barcelona: Curial Edicions Catalanes – Caixa de Pensions "la Caixa", 1984-1989, 9 vols.

CORTS, Ramon – GALTÉS, Joan – MANENT, Albert, dirs.: *Diccionari d'Història eclesiàstica de Catalunya,* Barcelona: Generalitat de Catalunya – Editorial Claret, 2000, 3 vols.

DU CANGE, Charles du Fresne sieur: *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis,* Graz: Akademische Druck – U. Verlagsanstalt, 1954, 10 vols.

Le nouveaau Petit Robert, París: Dictionnaires le Robert, 1993.

MADOZ, Pascual: *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Articles sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del Regne d'Aragó,* Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1985.

NIERMEYER, J. F.: *Mediae Latinitatis Lexicon Minus,* Leiden: E. J. Brill, 1984.

3.3 BIBLIOGRAFIA SOBRE EL BISBAT DE GIRONA

AGUSTÍ, Bibiana – CASELLAS, Lluís-Esteve – MERINO, Jordi: «La necròpolis de les Goges. El món sepulcral en el període alt-medieval al nord-est peninsular», dins: Bibiana AGUSTÍ – Josep BURCH – Jordi MERINO, ed., *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995, p. 109-123.

AICART, Francesc – NOLLA, Josep M. – SAGRERA, Jordi: «L'església antiga de Santa Cristina d'Aro i els seus precedents. Una nova interpretació», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 18, 1999, p. 13-34.

ALBÀ, Marta – TORRES, Lluís: *El termenal de Llagostera*, Llagostera: Ajuntament, 2001.

ALBERCH, Xavier: «Actuació d'urgència a la Plaça de les Llúdrigues (Salt, Gironès). Aproximació a l'àmbit físic funerari medieval saltenc», dins: *Primeres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona (Sant Feliu de Guíxols, 1992),* Sant Feliu de Guíxols: 1992, p. 144-149.

ALBERCH, Xavier – BURCH, Josep, coord.: *Història del Gironès,* Girona: Diputació de Girona – Consell Comarcal del Gironès, 2002.

AMICH, Narcís M. – NOLLA, Josep M.: *Girona goda i sarraïna, 476-785,* Girona: Ajuntament – Diputació de Girona, 1992.

ANORO, Francesc – COSTA, Lluís – FIGUERAS, Narcís – LLINÀS, Joan: *Veïnats, camins i cases de pagès. Aproximació històrica als termes de Sils i Vallcanera*, Sils: Ajuntament, 1993.

BADIA, Joan: *L'arquitectura medieval de l'Empordà. I. Baix Empordà*, Girona: Diputació de Girona, 1977, 2 vols.

BAGUÉ, Enric – CARRERAS, Joaquim - GUTIÉRREZ, Obdúlia: *Cassà de la Selva*, Girona: Diputació de Girona, 1990. (Quaderns de la Revista de Girona; 30)

BATLLE, Lluís: «Inventari dels béns de l'Hospital de la seu de Girona (10 gener 1362)», *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], n. 19, 1934, p. 58-80.

- «Notícies de llibres d'antics inventaris de clerecia parroquial del bisbat de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 19, 1968-1969, p. 231-246.
- «La escuela de la Catedral», dins: Lluís BATLLE, *La cultura a Girona de l'edat mitjana al Renaixement*, Girona: – Diputació de Girona, 1979, p. 281-309.

BENITO, Pere: «La submissió del comte Hug IV d'Empúries i de la noblesa emporitana a l'Església de Girona (1226-1229): una repercussió de la croada albigesa liderada per Lluís VIII, rei de França, a Catalunya», dins: *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. Actes del IV Congrés de la CCEPC (Vic, 20 i 21 de febrer del 2004),* Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana – Cossetània Edicions, 2005, p. 139-154.

BOFARULL, Francesc de: *Gilaberto de Cruïlles*, Barcelona: Tipografía La Academia, 1886.

BOLÓS, Jordi: *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana,* Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1995.

- «El naixement d'un vilar medieval: Moredell (Gironès) en època carolíngia», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], n. 22, 2001, p. 181-190.

BOLÓS, Jordi – HURTADO, Víctor: *Atles del comtat de Besalú (785-988),* Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1998.

- *Atles del comtat de Girona (785-993),* Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2000.

BORRELL, Miquel: *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada. Dides, expòsits i hospicians,* Cabrera de Mar: Galerada – Centre d'Estudis Selvatans, 2002.

- *Caritat, beneficència, solidaritat: l'hospital de Sant Feliu de Guíxols (del s. XIV al s. XX)*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 2005.

BORRELL, Miquel – FIGUERAS, Narcís – LLINÀS, Joan – MALLORQUÍ, Elvis – MERINO, Jordi: *Deu llegües de pols i roderes. El camí ral de Girona al Tordera,* Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 2005.

BOSCH, Mònica – CONGOST, Rosa – GIFRE, Pere: «L'assalt als comunals. Tres universitats empordaneses (segles XVII-XVIII)», dins: Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, p. 123-149.

- «Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipòtesis (segles XVII-XIX)», dins: Rosa CONGOST – Lluís TO, dir., *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX),* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 299-328.

BOTET, Joaquim: «Notas históricas. Lloret de Mar», *Revista de Gerona* [Girona], n. 15, 1891, p. 137-148 i p. 180-183.

- «Señores del castillo de Campdorà», *Revista de Gerona* [Girona], n. 15, 1891, p. 225-234.
- «Notas históricas. Massanet de la Selva», *Revista de Gerona* [Girona], n. 16, 1892, p. 262-272 i p. 326-340.

BUENO, Santiago: *El derecho canónico catalán en la baja Edad Media: la diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV,* Barcelona: Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya, 2000.

BURCH, Josep – NOLLA, Josep M. – PALAHÍ, Lluís – SAGRERA, Jordi – SUREDA, Marc – VIVÓ, David: *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 1. El sector de l'antiga església parroquial,* Girona: Ajuntament de Sant Julià de Ramis, 2000.

CALZADA, Josep: «L'església de Sant Julià de Boada», *Revista de Girona* [Girona], n. 79, 1977, p. 121-132.

- *Inauguració de les obres de restauració de la capella de Sant Joan de Salelles (Sant Sadurní de l'Heura, Baix Empordà),* Girona: Diputació de Girona - Generalitat de Catalunya, 1987.

CAMPS, Lluís: *Els castells i masos de Celrà,* Celrà: Taller d'Història de Celrà, 2004.

CANAL, Josep – CANAL, Eduard – NOLLA, Josep M. – SAGRERA, Jordi: *Girona comtal i feudal (1000-1190),* Girona: Ajuntament – Diputació de Girona, 1996.

- *La ciutat de Girona en la 1ª meitat del segle XIV,* Girona: Ajuntament, 1998.
- *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*, Girona: Ajuntament, 2000.
- *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval,* Girona: Ajuntament, 2003.

CANAL, Josep – FOCHS, Carles: «La sagrera de Sant Feliu de Pallerols», *Annals 1990-1991* [Olot], 1992, p. 19-91.

CASAS, Josep – CASTANYER, Pere – NOLLA, Josep M. – TREMOLEDA, Joaquim: *El món rural d'època romana a Catalunya (L'exemple del Nord-Est)*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995.

CASAS, Josep – SANMARTÍ, Enric: «El camí d'Empúries. Aproximació a la xarxa viària del Baix Empordà», *Informació Arqueològica* [Girona], n. 33-34, 1980, p. 59-63.

CASTELLS, Narcís – PUIGDEVALL, Narcís – REIXACH, Francesc: *L'Hospital de Santa Caterina,* Girona: Diputació de Girona, 1989.

Catalunya Romànica, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, vol. 4 (*La Garrotxa*), 1990; vol. 5 (*El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany*), 1991; vol. 8 (*L'Empordà-I*), 1989, i vol. 9 (*L'Empordà-II*), 1990.

CODINA, Ferran – CAMPS, Lluís: «El castell de Palagret (Celrà, Gironès). Resultat de les primeres excavacions i de la recerca documental», dins: *Actes del congrés "Els castells*

medievals a la Mediterrània nord-occidental", celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004, p. 523-532.

COLL, Jaume: *El castell de Montsoriu,* Breda: Parròquia de Santa Maria de Breda, 1994.

COLLS, Josep: «El comtat d'Empúries: 1.000 anys d'història d'un estat senyorial», *Revista de Girona* [Girona], n. 227, p. 65-69.

CONGOST, Rosa: *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862,* Vic: Eumo Editorial, 1990.

- «La Catalunya del mas, és a dir, la Catalunya Vella», dins: Giuliana BIAGGIOLI – Rosa CONGOST – Gabriel JOVER (eds.), *L'organització de l'espai agrari: masos, possessions, poteri,* Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2002, p. 19-36.
- «Comunales sin historia. La Catalunya de los masos o los problemas de una historia sin comunales», dins: Salustiano de DIOS – Javier INFANTE – Ricardo ROBLEDO – Eugenia TORIJANO, coords., *Historia de la propiedad en España. Bienes comunales, pasado y presente,* Madrid: Colegio de Registradores de la Propiedad y Mercantiles de España – Centro de Estudios Registrales, 2002, p. 291-328.

CORTADELLAS, Xavier: *El poble dels Centfocs. Llegendes de les Gavarres,* Tarragona: Edicions el Mèdol, 1996.

DOMÈNECH, Joan, *Lloret de Mar*, Girona: Diputació de Girona - Caixa de Girona, 1992. (Quaderns de la Revista de Girona; 38)

DONAT, Lídia: «Contractes *ad laborationem* i establiments de masos després de la Pesta Negra (1349)», dins: Rosa CONGOST – Lluís TO, dir., *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX),* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 125-149.

DONAT, Lídia – LLUCH, Rosa – MALLORQUÍ, Elvis – SOLDEVILA, Xavier – TO, Lluís: «Usos i abusos del concepte de mas (el cas de la regió de Girona, segles XII-XIV)», dins: M. Teresa FERRER – Josefina MUTGÉ – Manuel RIU, eds., *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del Col·loqui (Barcelona, 3-5 de novembre de 1999),* Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2001, p. 125-158.

EGEA, Antoni: «Llers. Els homes i els fets», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], n. 14, 1979-1980, p. 263-338.

El nostre poble de pagès, Maçanet de la Selva: Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 1988.

Els castells catalans (obra dirigida per Pere Català i Roca), Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1990-1993, vols. 1, 2 i 3.

ESPERT, Mercè: *La senyoria del Priorat de Santa Anna de Barcelona a Palafrugell: estudi del capbreu de 1333,* tesina de doctorat inèdita, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2004.

ESTEVA, Lluís: «Bell-lloc d'Aro. Restauració de l'església (1959-1962) i excavacions efectuades (1982-1986)», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 9, 1990, p. 63-144.

ESTEVA, Lluís – PALLÍ, Lluís: *El termenal de Sant Feliu de Guíxols (1354-1980),* Sant Feliu de Guíxols, Amics del Museu Municipal - Institut d'Estudis del Baix Empordà, 1990.

FARÍAS, Víctor: «*Gentes de convicinio emebant et vendebant.* Sobre la difícil història del mercat de Cassà de la Selva», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 15, 2003, p. 21-32.

- «Les franqueses d'una vila monàstica. El cas de Banyoles», dins: *La Carta Municipal de Banyoles, 1303. Edició commemorativa del 700 aniversari. Banyoles, 2003,* Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2003, p. 7-9.

FERNÁNDEZ TRABAL, Josep: «De mercaders a terratinents. Formació del patrimoni rural de la família Bell-lloc de Girona, 1302-1398», *L'Avenç* [Barcelona], n. 94, 1986, p. 42-47.

- *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Ajuntament de Girona, 1995.

FOLCH, Christian – LLINÀS, Joan – MONTALBÁN, Carme – RAMÍREZ, Alons - SUREDA, Marc: «Torcafelló. La descoberta arqueològica d'un castell del vescomtat de Cabrera», dins: *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri/2. Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 13, 2001, p. 33-56.

- «Torcafelló (Maçanet de la Selva): estructura i evolució d'un castell dels segles XI al XIII», dins: *Actes del congrés "Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental", celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004, p. 465-471.

FOLCH, Christian – MERINO, Jordi: «Excavacions arqueològiques al castell de Malavella-Sant Maurici (Caldes de Malavella, la Selva). Campanyes 2002-2003», dins: *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona,* la Bisbal d'Empordà: CIAG, 2004, p. 451-454.

FONT, Gemma – LLORENS, Josep M. – MATEU, Joaquim – PUJADAS, Sandra – RUEDA, Josep M. – TURA, Jordi: «La capella romànica de Sant Pere de Montsoriu. Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, la Selva», dins: *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona,* Olot: CIAG, 2000, p. 189-193.

FONT, Gemma – MATEU, Joaquim – PUJADAS, Sandra – TURA, Jordi – RUEDA, Josep Manuel: *El castell de Montsoriu*, Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de la Selva, 2000.

- «Montsoriu als segles X-XII. La gènesi d'un castell medieval a la Catalunya Vella», dins: *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri/2. Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 13, 2001, p. 25-32.

FORMIGA, Josep: «La Roqueta o la torre de l'Esparra, una construcció medieval al llarg dels segles», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 11, 1999, p. 125-160.

FREIXAS, Pere.: *L'art gòtic a Girona. Segles XIII-XIV*, Girona: Institut d'Estudis Gironins – Institut d'Estudis Catalans, 1983.

FRIGOLA, Jordi: «La Bisbal i els primers moments de la seva història», *Llibre de la VI Marxa de l'Arboç* [la Bisbal d'Empordà], 1984, p. 24-38.

- *La Bisbal,* Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona, 2003. (Quaderns de la Revista de Girona; 109)

GIRBAL, Enric Claudi: *Tossa. Noticias sobre la historia, tradiciones y costumbres de esta villa y su término,* Girona: Imprenta de P. Torres, 1884.

GIRONELLA, Anna: *L'Hospital de Santa Caterina de Girona: un model de racionalització de la caritat (de mitjan segle XIV al segle XV),* treball de recerca inèdit, Girona: Universitat de Girona, 2002.

GÓMEZ, Bruno – GARRANCHO, Àngel – GARCÍA, Sergio – GARRIDO, Daniel – GONZÁLEZ, Javier – MUELAS, Berta – RIBA, David – ROSILLO, Rafel – SALA, Robert: «Resultats de les excavacions arqueològiques de la Jueria (Sant Gregori, Gironès)», dins: *Setenes Jornades d'arqueologia de les Comarques de Girona (la Bisbal d'Empordà, 4 i 5 de juny de 2004),* la Bisbal d'Empordà: 2004, vol. 1, p. 15-22.

GRAU, Dolors: *Llagostera,* Girona: Diputació de Girona – Caixa d'Estalvis Provincial, 1987.

GUILLERE, Christian: «Assistance et charité à Gérone au début du XIV siècle», dins: Manuel RIU, dir., *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1980, vol. 1, p. 191-204.

- «Une institution charitable face aux malheurs du temps: la Pia Almoina de Gérone (1347-1380)», dins: Manuel RIU, dir., *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1981-1982, vol. 2, p. 313-345.
- «Criteris medievals per a l'estudi comarcal: el cas de la Selva a través de les enquestes episcopals», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 2, 1990, p. 85-101.
- *Girona al segle XIV,* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Ajuntament de Girona, 1993-1994, 2 vols.

JIMÉNEZ, Àngel: *Sant Feliu de Guíxols,* Girona: Diputació de Girona, 1986.

- *Sant Feliu de Guíxols. Una lectura històrica,* Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 1997.
- *L'església parroquial del monestir de Sant Feliu de Guíxols,* Girona: Parròquia de la Marede Déu dels Àngels – Monestir, 2000.

JIMÉNEZ, Montserrat: «Una part de la gestació del poder i el patrimoni. L'adquisició de capellanies a la seu de Girona durant l'època medieval», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 38, 1996-1997, p. 1555-1568.

LLINÀS, Joan: «Primeres excavacions al castell de Sant Iscle: la capella i el pati porticat», *El Rec Clar* [Vidreres], n. 31, 2005, p. 4-7.

LLINAS, Joan – MONTALBAN, Carme – RAMIREZ, Alons: «L'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva). Del segle II aC al segle XX», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 10, 1998, p. 35-58.

LLINÀS, Joan – MALLORQUÍ, Elvis – MERINO, Jordi – MONTALBÁN, Carme: *El castell de Sant Joan de Lloret*, Lloret: Ajuntament, 2003.

LLINÀS, Joan – MERINO, Jordi – MONTALBÁN, Carme: «Les termes romanes de Sant Grau (Caldes de Malavella). Novetats arran de les excavacions de 2002», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 16, 2004, p. 69-89.

LLORENS, Josep M. – FONT, Gemma – PUJADAS, Sandra: «Santa Coloma de Farners a l'alta edat mitjana: la vila, l'ermita, el castell», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 33, 1994, p. 355-375.

LLORENS, Josep M. – MANZANO, Susanna: «El castell de Sant Joan de Blanes», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 7, 1994, p. 61-78.

LLORENS, Josep M. – MITJAVILA, Mireia: «El castell de Farners (Santa Coloma de Farners, Selva)», *Tribuna d'Arqueologia 1993-1994* [Barcelona], 1995, p. 125-134.

LLUCH, Rosa: «Remença i mals usos: el cas de Camós (1331-1399)», dins: Rosa CONGOST – Lluís TO, dir., *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX),* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 151-184.

- *Els remences. La senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV,* Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Documenta Universitaris, 2006.

LLUCH, Rosa – MALLORQUÍ, Elvis: «Els masos a l'època medieval. Orígens i evolució», dins: Giuliana BIAGGIOLI – Rosa CONGOST – Gabriel JOVER (eds.), *L'organització de l'espai agrari: masos, possessions, poteri,* Girona: CCG Edicions – Assocació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003, p. 37-64.

MALLORQUÍ, Elvis: *Un territori en evolució: Cruïlles i la conca mitjana del Daró del segle IX als inicis del segle XIV,* Girona: Universitat de Girona, 1997, treball de recerca inèdit.

- «El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens», dins: *El mas medieval a Catalunya. Actes del col·loqui de tardor (Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998). Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* [Banyoles], n. 19, 1998, p. 45-64.

- «Els àmbits de la solidaritat pagesa en una comunitat rural de la Catalunya Vella (Cruïlles, s. XIII i inicis del XIV)», dins: Jaume BARRULL – Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 185-203.

- «Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319)», dins: Rosa CONGOST – Lluís TO, dir., *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX),* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 43-89.

- «La vila de Monells, del segle IX al XII», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 18, 1999, p. 35-54.

- *Les Gavarres a l'edat mitjana. Poblament i societat d'un massís del nord-est català,* Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000.

- «El terme de Lloret de Mar del segle XI al XVIII: una aproximació cartogràfica», dins: *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri/2. Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 13, 2001, p. 67-82.

- «Les campagnes de Gérone (Catalogne) au travers des *capbreus* de la première moitié du XIVe siècle», dins: Ghislain BRUNEL – Olivier GUYOTJEANNIN – Jean-Marc MORICEAU, eds., *Terriers et plans-terriers du XIIIe au XVIIIe siècle. Actes du colloque de Paris (23-25 septembre 1998),* Rennes – Paris: Association d'Histoire des Sociétés Rurales – École Nationale des Chartes, 2002, p. 343-360.

- *Paisatge i història de Sant Mateu de Montnegre. Els noms de lloc d'una parròquia de les Gavarres,* Girona: CCG Edicions – Ajuntament de Quart, 2003.

- «El port de Lloret i els seus habitants (segles XIII i XIV)», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 15, 2003, p. 49-65.

- «Conflictes pels drets parroquials de la ciutat de Girona, segles XIII i XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 45, 2004, p. 379-401.
- *El castell de Begur, 1052-1604. Estudi i edició de la venda del Castell a la Universitat de Begur, Regencós i Esclanyà l'any 1604,* Begur: Ajuntament, 2004.
- «Els vescomtes de Cabrera, senyors de les Guilleries fins al mar», *Revista de Girona* [Girona], n. 227, 2004, p. 73-78.
- «El Sobirà de Santa Creu d'Horta (Osor): del mas medieval a la masia moderna», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 17, 2005, p. 81-103.
- «Dos mercats per un sol territori: Monells, la Bisbal i l'interior del Baix Empordà, segles XII-XIV», dins: *Les viles catalanes entre els segles XII i XIV: senyoria, comunitat i estructures fiscals. Col·loqui celebrat a la Universitat de Girona el novembre de 2001*, Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona, en premsa.

MALLORQUÍ, Elvis, coord.: *Riudellots de la Selva,* Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona, 2000.

MALLORQUÍ, Elvis – SOLDEVILA, Xavier: «L'època medieval», dins: Conxa SAURÍ - Santi SOLER, coord., *Història del Baix Empordà,* Girona: Diputació de Girona – Consell Comarcal del Baix Empordà, en premsa.

MALLORQUÍ, Elvis – VARAS, Montse: «Un privilegi de Jaume I per als habitants de Caldes, Llagostera i Santa Seclina», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 11, 1999, p. 109-124.

MARQUÈS, Jaume: «Monells», *Revista de Girona* [Girona], n. 52, 1970, p. 11-12, i n. 53, 1970, p. 13-14.

- *Maçanet de la Selva,* Maçanet de la Selva: Ajuntament, 1983.
- *Canet d'Adri. Història dels pobles del municipi*, Girona: Ajuntament de Canet d'Adri – Diputació de Girona – Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1988.

MARQUÈS, Jaume – CONSTANS, Lluís G., *Navata,* Navata: Amics de Navata, 1985.

MARQUÈS, Josep M.: «Vilobí d'Onyar a través del capbreu d'en Ramon Malars», *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], n. 5, 1984, p. 27-52.

- «Fundaciones de beneficios en el obispado de Gerona, s. XII-XVIII», *Anthologica Annua* [Roma], n. 36, 1989, p. 493-507.
- «Argimon: indret, castell i santuari», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 5, 1992, p. 31-42.
- «Ensenyament al bisbat de Girona fins a la Il·lustració», *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], n. 12, 1993, p. 273-301.
- *Arbúcies cristiana,* Girona: L'Eix Editorial, 1994. (Sant Feliu; 17)
- «Confraries medievals del bisbat de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 34, 1994, p. 335-375.
- «El govern episcopal de La Bisbal», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 14, 1994, p. 137-149.

- «Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 35, 1995, p. 405-446.
- «Esglésies del Baix Empordà», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 15, 1996, p. 35-67.
- «Parròquies i divisió administrativa del territori, fins al s. XI», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 38, 1996-1997, p. 1501-1520.
- «La parròquia de Púbol», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 17, 1998, p. 91-106.
- *Masos de Fornells,* Fornells de la Selva: Ajuntament, 1999.
- *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona,* Girona: Diputació de Girona, 2000.
- «Recensió. Al marge del dret canònic diocesà de Girona durant la baixa edat mitjana», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 42, 2001, p. 691-706.
- «Els hospitals de la diòcesi de Girona», dins: Jacint REVENTÓS – Josep M. MARQUÈS, *Els hospitals de les comarques de Girona,* Barcelona: Editorial Hacer, 2001, p. 19-36.
- «El temple de Sant Feliu de Girona al segle XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 42, 2001, p. 131-150.
- «Processos anteriors al 1500 de l'Arxiu Diocesà de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 44, 2003, p. 145-178.

MARQUÈS, Josep M. – AMICH, Narcís M.: *La parròquia de Celrà,* Girona: Ajuntament de Celrà, 1993. (Sant Feliu; 14)

MARQUÈS, Josep M. – REIXACH, Jaume: *La parròquia de Santa Maria de Blanes,* Girona: L'Eix Editorial, 1993. (Sant Feliu; 16)

MARTÍ, Ramon: «La integració a l'"alou feudal" de la seu de Girona de les terres beneficiades pel "règim dels hispans". Els casos de Bàscara i d'Ullà (segles IX-XI)», dins: Jaume PORTELLA, ed., *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (Girona, 8-11 gener 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], n. 5-6, 1985-1986, p. 49-62.

MATAS, Josep: *La història del pont de les dobles: relació verídica dels famosos fets que van passar a Cruïlles quan es comptava l'any del senyor de mil set-cents quaranta...*, Cruïlles-Monells-Sant Sadurní de l'Heura: Ajuntament, 1993.

MERCADER, M. Dolors: *L'aljama jueva de la Bisbal d'Empordà abans de la Pesta Negra. Els "Libri Iudeorum" del segle XIV,* la Bisbal: Ajuntament, 1999.

MERINO, Jordi – AGUSTÍ, Bibiana: «La necròpolis paleocristiana de Sant Esteve (Caldes de Malavella, la Selva)», *Cypsela* [Girona], n. 8, 1990, p. 219-238.

MERINO, Jordi – NOLLA, Josep M. – SANTOS, Marta: *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva,* Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans – Consell Comarcal de la Selva, 1994.

MESTRE, Anna M. – AGUSTÍ, Bibiana: «Les condicions de vida de les Goges. Aspectes antropològics i paleopatològics d'una població alt-medieval», dins: Bibiana AGUSTÍ – Josep BURCH – Jordi MERINO, ed., *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995, p. 129-135.

MONSALVATJE, Francesc: *Santa Pau y lugares que componían su antigua baronía,* Olot: Impr. de Joan Bonet, 1891. (Noticias Históricas; 3)

- *Los monasterios de la diócesis gerundense*, Olot: Impr. de Joan Bonet, 1904. (Noticias Históricas; 14)
- *Nomenclátor histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capilas de la provincia de Gerona*, Olot: Impr. de Joan Bonet, 1908-1910. (Noticias Históricas; 16, 17 i 18)
- *Los Condes de Ampurias vindicados,* Olot: Impr. R. Bonet, 1917.

MONTALBÁN, Carme: «L'església romànica dels Sants Metges (Sant Julià de Ramis, Gironès)», dins: *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines (Santa Coloma de Farners, 14-15 de juny de 1996),* Santa Coloma de Farners: 1996, p. 257-265.

- «Excavacions a l'església romànica dels Sants Metges (Sant Julià de Ramis, Gironès)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 38, 1996-1997, p. 1321-1330.

NEGRE, Pelai: «El testamento de Guilaberto, probable progenitor del linaje de Cruïlles», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], n. 3, 1948, p. 198-221.

- «Divisiones territoriales y jerarquías nobiliarias en las comarcas gerundenses en la época medieval», *Pyrene* [Olot], n. 22-57, 1951-1955.
- «La diócesis de Gerona: su importancia histórica», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], n. 12, 1958, p. 359-362.

NOLLA, Josep M. – CASAS, Josep: *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1984.

NOLLA, Josep M. – PALAHÍ, Lluís – VIVÓ, David: «El *Castellum* de Sant Julià de Ramis i la defensa de la via Augusta a l'antiguitat tardana», dins: *Actes del congrés "Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental", celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004, p. 117-130.

NOLLA, Josep M. – PATIÑO, Carles – SAGRERA, Jordi – VIVÓ, David: *La vil·la romana i el jaciment altmedieval de Sant Pere de Montfullà (Bescanó, el Gironès),* Girona: Institut del Patrimoni Cultural – Universitat de Girona, 2003.

OLIVA, Miquel: «La iglesia prerrománica de San Julián de Boada», *Revista de Gerona* [Girona], n. 4, 1958, p. 49-55.

PERARNAU, Josep: «Noves dades sobre beguins de Girona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], n. 25/1, 1979-1980, p. 237-248.

- «El testament de Guillem Marrull, parent de Nicolau Eimeric», *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], n. 1, 1982, p. 263-268.

PONS GURI, Josep M.: «El testamento parroquial gerundense en el siglo XIV», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* [Girona], n. 16, 1963, p. 185-199. (També dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 1, p. 21-32).

- «Jurisdiccions compartides a la Catalunya baix-medieval», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 117-143.

- «Sicardis, senyora de Montseny i de Lloret», *Mediaevalia* [Barcelona], n. 10, 1992, p. 351-361.
- «Hostalric, capital i arxiu del Vescomtat de Cabrera», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 14, 2002, p. 7-20.

PONS GURI, Josep M. – RODRÍGUEZ, Jesús: *Els noms de lloc de l'Alt Maresme dels segles IX-XII. Antics termes de Montpalau, Palafolls i Tordera,* Arenys de Mar: Llibreria El Set-Ciències, 2000.

PORTELLA, Jaume: *Cornellà de Terri,* Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona, 1985. (Quaderns de la Revista de Girona; 2).

PORTELLA, Jaume – SANZ, Antoni Ll. – BRUGADA, Teresa: «El cas de la Vall d'Aro (1486): un pacte de senyors enmig de pagesos miserables?», *Revista de Girona* [Girona], n. 118, 1986, p. 44-49.

PRADES, Isidre: «Els terratrèmols de la sèrie olotina i el cas de la vila d'Amer», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 2, 1990, p. 103-112.

PUIG, Immaculada: «Les visites pastorals a la diòcesi de Girona. Segle XV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 28, 1985-1986, p. 211-241.

PUIGVERT, Joaquim M.: *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consueta (Riudellots de la Selva),* Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1986.

PUIGVERT, Xavier: *L'època medieval,* Olot: Ajuntament – Diputació de Girona, 1996.

PUJOL, Miquel: *Poesia occitanocatalana de Castelló d'Empúries. Recull de poemes de final del segle XIII i primer terç del XIV. Introducció, edició crítica, traducció, notes i glossari,* Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2001.

- *Pintors i retaules dels segles XIV i XV a l'Empordà,* Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2004.

RAMÍREZ, Alons: «El castell de Torcafelló: estat de la qüestió», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 10, 1998, p. 59-74.

RIERA, Albert: «La justícia senyorial eclesiàstica (segles X al XIV). El cas de Bàscara», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 38, 1996-1997, p. 1569-1580.

- *La senyoria episcopal de Bàscara i l'organització de l'espai (1055-1302),* Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2003.

RIERA, Antoni: «El bisbat de Girona al primer terç del segle XV. Aproximació al context sòcio-econòmic de la sèria sísmica olotina (1427-1428)», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 22, 1992, p. 161-202.

RIU, Manuel: «Excavaciones en el poblado de Caulers, municipio de Caldes de Malavella, provincia de Gerona», *Excavaciones arqueológicas en España* [Madrid], n. 88, 1975.

ROURA, Gabriel: *Girona carolíngia. Comtes, vescomtes i bisbes (del 785 a l'any 1000)*, Girona: Diputació de Girona – Ajuntament de Girona, 1988.

- «Capbreu de la capellania de Sant Feliu de Buada (any 1326)», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 14, 1995, p. 121-126.

RUEDA, Josep M. –TURA, Jordi: «Montsoriu: gènesi, evolució i decadència d'un gran castell medieval», dins: *Actes del congrés "Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental", celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004, p. 37-66.

SALRACH, Josep M.: «Disputes i compromisos entre l'Església de Girona i la noblesa: notes d'unes difícils relacions (segles XI i XII)», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 29, 1999, p. 927-957.

SANZ, Antoni Ll.: «La pabordia d'Aro de la Catedral, 1180-1343», dins: Jaume PORTELLA, ed., *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (Girona, 8-11 gener 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], n. 5-6, 1985-1986, p. 419-436.

SAURÍ, Conxa – SOLER, Santi, coord., *Història del Baix Empordà,* Girona: Diputació de Girona – Consell Comarcal del Gironès, 2006.

SOLDEVILA, Xavier: «Els capbreus de Fontanilles (1323-1334). Hipòtesis sobre la pagesia catalana medieval», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 35, 1995, p. 123 156.

- «La plana del Baix Ter fa mil anys: ocupació i organització del territori», dins: *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·leni (Vic-Ripoll, 10-12 de novembre de 1999),* Vic: Eumo Editorial, 1999, p. 227-244.
- «Els masos del monestir d'Amer al Baix Empordà al començament del segle XIV», dins: M. Teresa FERRER – Josefina MUTGÉ – Manuel RIU, eds., *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del Col·loqui (Barcelona, 3-5 de novembre de 1999),* Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2001, p. 429-440.
- «Una vila empordanesa a l'edat mitjana. Torroella de Montgrí, segles XII-XIV», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 15, 2003, p. 89-103.
- *Alimentació i abastament al Baix Empordà medieval (segles XII-XIV),* la Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 2004.
- «Les institucions de govern locals a la plana del Baix Ter als segles XIII i XIV», dins: *Les viles catalanes entre els segles XII i XIV: senyoria, comunitat i estructures fiscals. Col·loqui celebrat a la Universitat de Girona el novembre de 2001*, Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona, en premsa.
- «L'emigració baix-empordanesa a les illes Balears a l'edat mitjana (El cas de la plana del Baix Ter, 1290-1348)», treball inèdit.

SOLER, Santi: «Notes sobre el dret de cornar a Tortellà (terme del castell de Sales), s. XIV-XVII», dins: *Amics de Besalú. IX Assemblea d'estudis del seu comtat*, Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat, 2003, p. 137-155.

SUREDA, Marc: «Altars, beneficis i arquitectura a la seu de Girona (993-1312)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 45, 2004, p. 667-678.

TEIXIDOR, Ricard: «Els orígens del castell de Brunyola», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 14, 2002, p. 247-258.

- *Brunyola. De castell a poble i de baronia a municipi,* Santa Coloma de Farners: Edicions la Trona – Ajuntament de Brunyola, 2006.

TO, Lluís: «La seigneurie dans une ville médiévale: le développement de l'emphytéose à Gérone au XIIe siècle», dins: Philippe SENAC, ed., *Histoire et archéologie des terres*

catalanes au Moyen Age, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 229-251.

- «La diferenciació pagesa a la diòcesi de Girona (segle XIV): una nota metodològica», dins: Miquel BARCELÓ – Gaspar FELIU – Antoni FURIÓ – M. MIQUEL – Jaume SOBREQUÉS, eds., *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català,* València: Universitat de València, 2003, p. 441-463.
- «Moviments de població dels masos a la vila: el cas de Sant Joan de les Abadesses (segles XIII-XIV)», dins: *Les viles catalanes entre els segles XII i XIV: senyoria, comunitat i estructures fiscals. Col·loqui celebrat a la Universitat de Girona el novembre de 2001,* Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Històrira Rural de les Comarques de Girona, en premsa.

TO, Lluís – BELLVER, Ignasi: «Les fundacions de Santa Maria de Cervià i Santa Maria de Vilabertran en el context de la societat feudal (1053-1069)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 29, 1987, p. 9-26.

TRIJUEQUE, Pere: «Els molins fariners de la batllia de Palamós», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], n. 13, p. 99-136.

- *El termenal de Palamós,* Palamós: 1999.

TURRÓ, Xavier, ed.: *Cervià de Ter,* Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona, en premsa. (Quaderns de la Revista de Girona).

TURULL, Max – BUENO, Marta: «El contingut jurídic i institucional del laude arbitral de 1303», dins: *La Carta Municipal de Banyoles, 1303. Edició commemorativa del 700 aniversari. Banyoles, 2003,* Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2003, p. 11-15.

VILÀ, Agustí M.: «Furgant en el passat», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 14, 2002, p. 259-270.

ZUCCHITELLO, Mario: *El comerç marítim de Tossa a través del port barceloní (1357-1553),* Tossa de Mar: Ajuntament, 1982.

- *Tossa: la formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII),* Tossa: Ajuntament, 1998.
- «Jurisdiccions compartides. Els exemples de Tossa i Lloret de Mar», dins: *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri-2. Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 13, 2001, p. 109-140.

3.4 BIBLIOGRAFIA SOBRE CATALUNYA

ABADAL, Ramon d': *Dels visigots als catalans* (edició a cura de Jaume Sobrequés), Barcelona: Edicions 62, 1969-1970, 2 vols.

ARAGUAS, Philippe: «Le réseau castral en Catalogne vers 1350», dins: *Castrum 3. Guerre,fortification et habitat dans le monde méditerranéen au Moyen Âge. Colloque organisé par la Casade Velázquez et l'École Française de Rome (Madrid, 24-27 novembre 1985),* Madrid – Roma: Casa de Velázquez – École Française de Rome, 1988, p. 113-122.

ASSIER-ANDRIEU, Louis: *Le peuple et la loi. Anthropologie historique des droits paysans en Catalogne française*, París: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1987.

AVENTÍN, Mercè: *Vilamajor 872-1299. De la fi del sistema antic a la consolidació del feudalisme*, Sabadell: Ausa, 1990.

- *La societat rural en temps feudals: Vallès Oriental, segles XIII-XVI,* Barcelona: Columna, 1996.

BACH, Antoni: «Confraries medievals», dins: *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993),* Solsona: 1993, vol. 1, p. 215-231.

BARCELÓ, Miquel – FELIU, Gaspar – FURIÓ, Antoni – MIQUEL, M. – SOBREQUÉS, Jaume, eds., *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català,* València: Universitat de València, 2003.

BARRAL, Xavier, dir.: *Art de Catalunya. Ars Cataloniae. Arquitectura religiosa antiga i medieval,* Barcelona: Editorial L'Isard, 1999.

BATET, Carolina: «L'església i les esglésies en els inicis del domini comtal a la marca de Barcelona», dins: *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993),* Solsona: 1993, vol. 1, p. 243-257.

BAUCELLS, Josep: «L'Església de Catalunya a la Baixa Edat Mitjana», *Acta Historica et Archaeologia Mediaevalia* [Barcelona], n. 13, 1992, p. 427-442.

- *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344),* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2004-2005, vol. 1 i vol. 2.

BENITO, Pere: *Les parròquies del Maresme a la Baixa Edat Mitjana (1305-1447). Una aproximació des de les visites pastorals*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1992.

- «*Hoc est breve*... L'emergència del costum i els orígens de la pràctica de capbrevació (segles XI-XIII)», dins: Manuel SÁNCHEZ, comp., *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval,* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993, p. 3-27.

- «Le clergé paroissial du Maresme (évêché de Barcelone) d'après les visites pastorales (1305-1447): recherches sur le thème du concubinage», dins: Pierre BONNASSIE, ed., *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 187-203. (Flaran; 13)

- *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII),* Barcelona: Consell Superior d'Estudis Científiques, 2003.

BENSCH, Stephen P.: *Barcelona and its rulers, 1096-1291,* Cambridge: Cambridge University Press, 1995 (versió catalana: *Barcelona i els seus dirigents, 1096-1291,* Barcelona: Editorial Proa – Seminari d'Història de Barcelona, 2000).

BISSON, Thomas N.: «Feudalism in Twelfth-Century Catalonia», dins: *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles). Bilan et perspectives de recherches,* Roma: École Française de Rome, 1980, p. 173-192. (També publicat a: Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225),* Vic: Eumo Editorial, 1997, p. 45-73).

- «L'essor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XIIe siècle», *Annales E.S.C.* [París], vol. 39, n. 4, 1984, p. 454-479. (També publicat a: Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (11401225),* Vic: Eumo Editorial, 1997, p. 15-44).

- «The crisis of the Catalonian franchises (1150-1200)», dins: Jaume PORTELLA, ed., *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (Girona, 8-11 gener 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], n. 5-6, 1985-1986, p. 153-172. (També publicat a: Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (11401225),* Vic: Eumo Editorial, 1997, p. 75-100).
- «Els orígens de les Corts catalanes», dins: Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225),* Vic: Eumo Editorial, 1997, p. 141-157.
- *Tormented Voices. Power, Crisis, and Humanity in Rural Catalonia, 1140-1200,* Cambridge: Harvard University Press, 1998.

BOIX, Jorge: «La "Confraternitat de Nostra Senyora d'Ivorra": estudio de una cofradía de comienzos del siglo XI en el obispado de Urgel», dins: Manuel RIU, dir., *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1981-1982, vol. 2, p. 13 42.

BOLÓS, Jordi: «Parròquia i organització del territori. Una aproximació cartogràfica», dins: *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993),* Solsona: 1993, vol. 1, p. 259-284.

- «Solidaritats pageses i territori: la confraria de Lillet de l'any 1100», dins: Jaume BARRULL – Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 157-167.
- *Cartografia i història medieval,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2001.
- *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya,* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

BOLÓS, Jordi, ed.: *Un mas pirinenc medieval. Vilosiu B (Cercs, Berguedà). Estudi dels edificis i dels materials trobats durant les excavacions (1984-1986),* Lleida: Universitat de Lleida, 1996.

BOLÓS, Jordi – HURTADO, Víctor: *Atles del comtat d'Osona (798-993),* Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2001.

BONNASSIE, Pierre: *Catalunya, mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, Barcelona: Edicions 62, 1979-1981, 2 vols. (ed. orig.: *La Catalogne du milieu du Xe siècle à la fin du Xie siècle: croissance économique et mutations d'une société,* Toulouse: Association des Publications de l'Université de Toulouse-le Mirail, 1975-1976, 2 vols.).

- «Sur la formation du féodalisme catalan et sa première expansion (jusqu'à 1150 environ)», dins: Jaume PORTELLA, ed., *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (Girona, 8-11 gener 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], n. 5-6, 1985-1986, p. 7-21.
- «Les "sagreres" catalanes: la concentration de l'habitat dans le "cercle de paix" des églises», dins: *L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales*, París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1994, p. 68-79.
- «Le littoral catalan durant le Haut Moyen Âge», dins: Jean-Marie MARTIN, ed., *Castrum 7. Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense,*

peuplement, mise en valeur. Actes du colloque international oragnisé par l'École Française de Rome et la Casa de Velázquez, en collaboration avec le Collège de France et le Centre interuniversitaire d'histoire et d'archéologie médiévales (UMR 5648 – Université Lyon II – C.N.R.S. – E.H.E.S.S) Rome, 23-26 octobre 1996, Roma-Madrid: École Française de Rome – Casa de Velázquez, 2001, p. 251-271.

BONNASSIE, Pierre – GUICHARD, Pierre: «Les communautés rurales en Catalogne et dans le Pays Valencien (IXe-milieu XIVe siècle)», dins: *Les communautés villageoises en Europe occidentale du Moyen Âge aux Temps Modernes. Flaran* [Auch], n. 4, 1984, p. 79-115.

BORAU, Cristina: *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XIV,* Barcelona: Fundació Noguera, 2003.

BOSCH, Josep M. – VALLÈS, Jordi: «Sepultures tipus cista de lloses i/o *tegulae* a Catalunya: hipòtesi interpretativa (1)», dins: *II Congreso de Arqueología Medieval Española,* Madrid: 1987, vol. III, p. 327-328.

BRODMAN, James W.: *Charity and Welfare. Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia,* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998.

BURGUEÑO, Jesús – LASSO DE LA VEGA, Ferran: *Història del mapa municipal de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya – Direcció General d'Administració Local, 2002.

BUSQUETA, Joan J.: «Comunitat rural i marc parroquial al pla de Barcelona: aspectes de l'organització veïnal de Sant Andreu de Palomar a la Baixa Edat Mitjana», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], n. 9, 1988, p. 361-389.

- *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu del Palomar als segles XIII-XIV,* Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991.

CASTILLO, Alberto del: «El manso medieval A de Vilosiu», dins: *Homenaje a J. Vicens Vives*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1965, vol. 1, p. 219-228.

CATAFAU, Aymat: «Les "celleres" du Roussillon. Le regroupement villageois dans l'espace consacré autour de l'église et son rôle dans la formation de l'habitat concentré dans l'ancien diocèse d'Elne, Xe-XIVe siècles», dins: Philippe SENAC, ed.: *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age,* Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 163-185.

- «La "cellera" et le mas en Roussillon au Moyen Âge: du refuge à l'encadrement seigneurial», *Journal des Savants* [París], 1997, p. 333-361.
- *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (Xe-XVe siècles),* Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1998.
- «Celleres i monestirs al Rosselló (segles X-XIV)», dins: Jordi BOLOS – Joan J. BUSQUETA, eds., *Territori i societat a l'edat mitjana. Història. Arqueologia. Documentació. Vol. III (1999-2000),* Lleida: Universitat de Lleida, 2000, p. 167-180.
- «Les *celleres* del Rosselló de mitjan segle XIII a la fI del segle XV. permanències i evolució d'una forma d'estructuració del poblament», dins: Víctor FARÍAS – Ramon MARTÍ – Aymat CATAFAU, *Les sagreres a la Catalunya medieval,* Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona – Documenta Universitaria, en premsa.

Catalunya Romànica, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, vol. 20 (*El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme*), 1992; vol. 24 (*El Segrià, les Garrigues, el Pla d'Urgell, la Segarra i l'Urgell*), 1997; i vol. 25 (*El Vallespir, el Capcir, el Donasà, la Fenolleda, el Perapertusès*), 1996.

CUADRADA, Coral: *El Maresme medieval: les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant Vicenç de Vilassar. Hàbitat, economia i societat, segles X-XIV,* Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana – Barcelona: Rafael Dalmau ed., 1988.

- «El sagramental i les franqueses del Vallès i del Maresme a l'Edat Mitjana», dins: *XXXIII Assemblea intercomarcal d'estudiosos (Granollers, 17-18 d'octubre de 1987)*, Granollers: Museu de Granollers – Centre d'Estudis de l'Associació Cultural, 1988, p. 203-217.
- «Sobre el mer i mixt imperi als senyorius feudals de la Catalunya Vella (segle XIV)», *Mayurqa* [Palma de Mallorca], n. 22, 1989, p. 199-211.
- «Els greuges del sagramental a les Corts Catalanes (s. XIV-XV)», dins: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional (Barcelona, 1988)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Cultura, 1991, p. 208-216.
- «La pagesia medieval, una classe homogènia? (Anàlisi de la condició social dels camperols del Maresme, segles XIII-XIV)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* [Barcelona], n. 5, 1994, p. 67-80.

CUVILLIER, Jean-Pierre: «Les communautés rurales de la plaine de Vich aux XIIIe-XIVe siècles», *Mélanges de la Casa de Velázquez* [Madrid], n. 4, 1968, p. 73-103.

- «Una societat en crisi: la sagrera, la parròquia i el castell de Taradell després de la Pesta Negra (1352-1365)», *Ausa* [Vic], n. 6, 1968-1971, p. 223-241.

FARÍAS, Víctor: «La sagrera catalana (c.1025-c.1200): características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial», *Studia Historica - Historia Medieval* [Salamanca], n. 11, 1993, p. 81-121.

- «La ferreria i el mas al nord-est català medieval», dins: *El mas medieval a Catalunya. Actes del col·loqui de tardor (Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998). Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* [Banyoles], n. 19, 1998, p. 29-44.
- «Las vilas de la región catalana en los siglos XI-XIV. Propuestas para el estudio del hecho urbano medieval», dins: *Les sociétés méridionnales à l'âge féodal (Espagne, Italie et sud de la France Xe-XIIIe s.). Hommage à Pierre Bonnassie*, Toulouse: Université de Toulouse-le Mirail - CNRS, 1999, p. 185-190.
- «Sobre la reorganización del señorío rural y la figura del *baiulus* en la Catalunya del noreste de los siglos XII y XIII», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 30/2, 2000, p. 887-916.
- «Les ferreries al nord-est de la Catalunya Vella (segles XI-XIV). Una contribució a l'estudi d'una institució senyorial», dins: *L'obtenció del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX. Actes del 6è curs d'arqueologia d'Andorra (Andorra la Vella, 2-5 d'octubre del 2000),* Andorra: Ministeri de Cultura – Àrea de Recerca Històrica, 2001, p. 35-62.
- «El medio natural en una sociedad señorializada. Composición, explotación y apropiación del *incultum* en la Catalunya del noreste (siglos X-XIII)», dins: Julián CLEMENTE RAMOS, ed., *El medio natural en la España medieval. Actas del I Congreso sobre ecohistoria e historia medieval (Cáceres, 29 noviembre – 1 diciembre 2000),* Cáceres: Universidad de Extremadura, 2001, p. 277-299.
- «El mas en los dominios reales de Terrassa según una encuesta real de los años 1311-1314», dins: M. Teresa FERRER – Josefina MUTGÉ – Manuel RIU, eds., *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics,*

històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del Col·loqui (Barcelona, 3-5 de novembre de 1999), Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2001, p. 159-188.

- «Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de las fuentes escritas», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], n. 23-24, 2003-2004, p. 23-49.
- «La vila i el mas: economia pagesa i mercat a la Catalunya Vella dels segles XI-XIV», dins: Enric VICEDO, ed., *Fires, mercats i món rural. Quartes Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2004, p. 101-117.
- «Les petites viles a Catalunya», dins: *Les viles catalanes entre els segles XII i XIV: senyoria, comunitat i estructures fiscals. Col·loqui celebrat a la Universitat de Girona el novembre de 2001*, Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona, en premsa.
- «La proclamació de la Pau i l'edificació dels cementiris. Sobre la difusió de les sagreres als bisbats de Barcelona i Girona (segles XI-XIII)», dins: Víctor FARÍAS – Ramon MARTÍ – Aymat CATAFAU, *Les sagreres a la Catalunya medieval,* Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona – Documenta Universitaria, en premsa.

FARÍAS, Víctor – MARTÍ, Ramon – CATAFAU, Aymat: *Les sagreres a la Catalunya medieval,* Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona – Documenta Universitaria, en premsa.

FELIU, Gaspar: «El pes econòmic de la remença i dels mals usos», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 22, 1992, p. 143-159.

- «La pagesia catalana abans de la feudalització», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 26/1, 1996, p. 19-41.
- «Aspectes de la formació del feudalisme a Catalunya», *Recerques* [Barcelona], n. 41, 2000, p. 177-202.
- «Els antecedents de la remença i dels mals usos», dins: *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri/2. Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 13, 2001, p. 209-228.

FERNÁNDEZ TRABAL, Josep: «Aprofitaments comunals, prats i pastures al delta del Llobregat (segles XIV-XV). Conflictes per a la utilització de l'espai a la baixa edat mitjana», *Acta Historica et Archeologica Mediaevalia* [Barcelona], n. 10, 1989, p. 189-220.

- «Béns comunals a l'edat mitjana. Un estat de la qüestió», dins: Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, p. 67-74.

FERRER MALLOL, M. Teresa: «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 7, 1970-1971, p. 351-491.

- «Notariat laic contra notariat eclesiàstic. Un episodi de la pugna entre ambdós a Girona (1374-1380)», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* [Barcelona], n. 5, 1977, p. 19-34.

- «Boscos i deveses a la Corona catalano-aragonesa (s.XIV-XV)», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 20, 1990, p. 526-529.
- «El sagramental: una milícia camperola dirigida per Barcelona», *Barcelona. Quaderns d'història* [Barcelona], n. 1, 1995, p. 61-70.
- «Emprius i béns comunals a l'edat mitjana», dins: Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, p. 33-65.

FONT RIUS, Josep M.: «Génesis y manifestaciones iniciales del régimen municipal en Catalunya», dins: Josep M. FONT RIUS, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval,* Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. 577-597. (Publicat originalment a: *Miscellanea Barchinonensia* [Barcelona], n. 16, 1967, p. 67-91).

- «Un problème de rapports: gouvernements urbaines en France et en Catalogne (XIIe et XIIIe siècles», dins: Josep M. FONT RIUS, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval,* Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. 599-610.
- «La administración financiera en los municipios catalanes medievales», dins: Josep M. FONT RIUS, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval,* Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. 611-637. (Publicat originalment a: *Historia de la Hacienda española (épocas antigua y medieval),* Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1982, p. 11-30).
- «La comunitat local o veïnal», dins: *Sympòsium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)/1. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], n. 23, 1991, p. 491-576.
- «Algunes consideracions sobre la historiografia i la problemàtica dels béns comunals», dins: Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1996, p. 11-30.

FREEDMAN, Paul H.: *Assaig d'història de la pagesia catalana*, Barcelona: Edicions 62, 1988.

- «Le pouvoir épiscopal en Catalogne au Xe siècle», dins: *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil (Col·loqui internacional Hug Capet 987-1987: La France de l'an mil)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 174-180.
- «Archbishop Berenguer Seniofred de Lluçà and the Gregorian reform in Catalonia», *Studi Gregoriani* [Roma], vol. 14, 1991, p. 153-159.
- *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval,* Vic: Eumo, 1993.

GIFRE, Pere – MATAS, Josep – SOLER, Santi: *Els arxius patrimonials*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2002.

GINEBRA, Rafel: «Les escrivanies eclesiàstiques a Catalunya», dins: *Actes del II Congrés d'Història del notariat català* (a cura de Juan José López Burniol i Josep Maria Sans i Travé), Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 89-160.

GRAUPERA, Joaquim: «L'organització de l'espai i models de poblament del Baix Maresme durant l'edat mitjana», dins: *L'organització de l'espai i models de poblament. II Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme,* Mataró: Grup d'Història del Casal, 2003, p. 23-40.

GUILLERÉ, Christian: «Les visites pastorales en Tarraconaise à la fin du Moyen Age (XIVe-XVe s.). L'exemple du diocèse de Gérone», *Mélanges de la Casa de Velázquez* [Madrid], n. 19, 1983, p. 125-167.

- «Ville et féodalité dans la Catalogne du Bas Moyen Age», dins: Jaume PORTELLA, ed., *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (Girona, 8-11 gener 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], n. 5-6, 1985-1986, p. 447-466.

HINOJOSA, Eduardo de: *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media,* Madrid: Librería General de Victoriano Suárez, 1905.

IGLESIAS, J. Antoni: «La cultura dels clergues a la Catalunya baix-medieval a través de les biblioteques», dins: *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993),* Solsona: 1993, vol. 1, p. 93-103.

KOSTO, Adam J.: *Making Agreements in Medieval Catalonia. Power, Order, and the Written World, 1000-1200*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

LALINDE, Jesús: *La jurisdicción real inferior en Cataluña ("Corts, veguers, batlles"),* Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Museu d'Història de la Ciutat, 1966.

LECLERC, Sabine: «Les églises fortifiées en Roussillon», dins: *Études Roussillonaises offertes à Pierre Ponsich,* Perpinyà: Le Publicateur, 1987, p. 223-233.

MADURELL, Josep M.: «Els sagramentals del Vallès, Maresma i Llobregat. (Contribució a la seva història)», dins: *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Barcelona: 1962, vol. 3, p. 183-192.

MARTI, Ramon: «L'ensagrerament: l'adveniment de les sagreres feudals», *Faventia* [Barcelona], n. 10, 1988, p. 153-182.

- «Hacia una arqueología hidráulica: la génesis del molino feudal en Cataluña», dins: Miquel BARCELÓ i altres, *Arqueología medieval. En las afueras del "medievalismo"*, Barcelona: Editorial Crítica, 1988, p. 165-194.

- «Territoris en transició als Pirineus medievals (segles V-X)», dins: *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r curs d'arqueologia d'Andorra 1991,* Andorra: Govern Andorrà, 1995, p. 37-83.

- «L'alou a la documentació catalana d'època comtal: solució d'un problema historiogràfic genèric», dins: *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Comunitats pageses. Estructures d'hàbitat. Cultura material. El registre de dades arqueològic (Actes del 4t curs d'arqueologia d'Andorra 1994),* Andorra, Govern d'Andorra - Ministeri de Cultura, 1997, p. 28-60.

- «La defensa del territori durant la transició medieval», dins: *Actes del congrés "Els castells medievals a la Mediterrània nord-occidental", celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny, 2004, p. 89-114.

- «L'ensagrerament: utilitats d'un concepte», dins: Víctor FARÍAS – Ramon MARTÍ – Aymat CATAFAU, *Les sagreres a la Catalunya medieval,* Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona – Documenta Universitaria, en premsa.

MAS, Antoni: «El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma de Mallorca], n. 50, 1994, p. 167-198.

MASCARELLA, Jordi: «Consideracions genèriques sobre la farga catalana», dins: *Fargues de ferro i fargues d'aram. Història, geografia i aspectes tecnològics. Actes del col·loqui de tardor (Banyoles, 25 i 26 de novembre de 1995). Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* [Banyoles], n. 18, 1997, p. 7-16.

MONJAS, Lluís: «La comunitat rural davant el poder episcopal: formes de representació i control del col·lectiu a les parròquies del Baix Llobregat (1414-1425», dins: Jaume BARRULL – Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 205-234.

- «Les visites pastorals: de l'època medieval a la vigília del Concili de Trento», dins: Joaquim M. PUIGVERT – Lluís MONJAS – Eugeni PEREA – Xavier SOLÀ, *Les visites pastorals dels orígens medievals a l'època contemporània,* Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003, p. 45-73.

- *La reforma eclesiàstica i religiosa de les diòcesis de la Tarraconense al llarg de l'edat mitjana (a través dels qüestionaris de visita pastoral),* tesi doctoral inèdita, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra – Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, 2004. (Disponible dins: http://tdx.cbuc.es)

MORAN, Josep: «La prédication ancienne en Catalogne. L'activité canoniale», dins: *La Prédication en Pays d'Oc, XIIe – début XVe siècle,* Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1997, p. 17-35. (Cahiers de Fanjeaux; 32).

MORELLÓ, Jordi: «Els impostos sobre la renda a Catalunya: redelmes, onzens i similars», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 27/2, 1997, p. 903-968.

- *Fiscalitat i deute públic en dues viles del Camp de Tarragona. Reus i Valls, segles XIV-XV,* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2001.

NEBOT, Noemí – PRIDA, David: «L'Avenc: exemple d'evolució d'un mas medieval (Tavertet, Osona)», dins: *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya (Sant Cugat del Vallès, 18-21 d'abril de 2002). Actes,* Barcelona: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2003, p. 693-696.

OLIVER, Jaume: «Senyors capturats? El delme a la documentació de Pallars i Ribagorça anterior al s. XII», dins: Philippe SENAC, ed., *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age,* Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, p. 135-161.

ORDEIG, Ramon: «La parròquia de Sant Andreu d'Oristà», *Ausa* [Vic], n. 79, 1974, p. 289 304.

- «La consagració i la dotació d'esglésies a Catalunya en els segles IX-XI», dins: *Sympòsium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)/2. Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], n. 24, 1992, p. 85-101.

- «Precisions sobre l'episcopologi de Girona dels segles VIII-X», dins: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], n. 45, 2004, p. 471-482.

ORTÍ, Pere: «L'explotació d'una renda reial: els molins del rec comtal de Barcelona fins al segle XIII», dins: Manuel SÁNCHEZ, comp., *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval,* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993, p. 243-275.

- «Una primera aproximació als fogatges catalans de la dècada de 1360», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 29, 1999, p. 747-773.

- *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV,* Barcelona: Consell Superior d'Estudis Científiques, 2000.
- «El municipi de Barcelona i les parròquies del seu entorn al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 31/1, 2001, p. 33-48.

PELLA, Josep: *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña,* Barcelona: Luis Tasso impr., 1883. (reedició 1979).

PERARNAU, Josep: «L'*"Ordinacio studii Barchinone et rectoris eiusdem"* del bisbe Ponç de Gualba (8 novembre 1309)», *Revista Catalana de Teologia* [Barcelona], n. 2/1, 1977, p. 151-188.

- «Activitats i fórmules supersticioses de guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XIV», *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], n. 1, 1982, p. 47-78. PERES, Jaume: *El sometent a través de la història*, Barcelona: Joaquim Horta ed., 1924. PLADELASALA, Jaume: «La parroquia de Muntanyola», *Ausa* [Vic], n. 4, 1953, p. 153-157.
- «La parroquia de Sentfores», *Ausa* [Vic], n. 7, 1954, p. 296-301.
- «Parroquias vicenses. Riuprimer», *Ausa* [Vic], n. 9, 1954, p. 390-396.
- «Granollers de la Plana», *Ausa* [Vic], n. 12, 1955, p. 53-62.
- «Parroquia de San Pedro de Osor», *Ausa* [Vic], n. 30, 1960, p. 364-376.

PLADEVALL, Antoni: «Parròquia de Sant Genís de Taradell», *Ausa* [Vic], n. 8, 1954, p. 346 352.

- «Parroquia de Santa Eugenia de Berga», *Ausa* [Vic], n. 10, 1954, p. 436-443.
- «Parroquia de San Martín de Viladrau», *Ausa* [Vic], n. 11, 1955, p. 11-17.
- «Santa María de Vilalleons», *Ausa* [Vic], n. 14, 1955, p. 153-160.
- «Parroquia de Santa María de Seva», *Ausa* [Vic], n. 15, 1956, p. 199-207.
- «La parroquia de San Julián de Vilatorta y su sufragánea de San Martín de Riudeperes», *Ausa* [Vic], n. 16, 1956, p. 246-258.
- «San Martín de Centellas, San Miguel Sesperxes y San Pedro de Bertí», *Ausa* [Vic], n. 18, 1956, p. 357-372.
- «La parroquia de San Andrés de Tona y su sufragánea de San Cugat de Gavadons», *Ausa* [Vic], n. 23, 1958, p. 4-15.
- «Las iglesias de la parroquia de Tona», *Ausa* [Vic], n. 24, 1958, p. 44-49.
- «Parroquia de Santa Margarita de Vallors», *Ausa* [Vic], n. 26, 1958, p. 125-134.
- «Sant Marçal del Montseny», *Ausa* [Vic], n. 35, 1961, p. 9-25.
- «San Miguel del Fai: Antiguo cenobio y parroquia», *Ausa* [Vic], n. 40, 1962, p. 209-228, i n. 47, 1964, p. 14-20.
- «La vall d'Osor dels anys 1316 al 1318», *Ausa* [Vic], n. 41, p. 256-266, i n. 42, 1962, p. 283-298.
- «Noticias históricas sobre la parroquia de Sant Cebrià de la Mora», *Ausa* [Vic], n. 51, 1965, p. 167-175.
- «La parròquia de Sant Pere de Sora», *Ausa* [Vic], n. 60-61, 1968, p. 63-81.

- «El terme històric de Sau», *Ausa* [Vic], n. 74, 1973, p. 108-116.
- «Santa Eugènia del Gomar, prop de Collsuspina», *Ausa* [Vic], n. 78, 1974, p. 264 - 270.
- «Sant Bartomeu Sesgorgues, Sant Miquel de Solerols i Sant Vicenç Sarriera», *Ausa* [Vic], n. 80, 1974, p. 330-352.
- «Notícies històriques d'Espinelves», *Ausa* [Vic], n. 87-88, 1978, p. 225-237.
- *El comtat d'Osona a mig segle XIV. Origen i extensió del comtat d'Osona creat pel rei Pere III a favor de Bernat III de Cabrera –el 1er de març de 1356–,* Barcelona: Els Comtes de la Vall de Merlès i barons d'Eroles, 1972.
- «Noves dades sobre el castell i santuari d'Argimon», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 6, 1993, p. 156-162.
- «La batllia d'Orri i d'Arbúcies», *Monografies del Montseny* [Viladrau], n. 9, 1994, p. 125-135.
- *Taradell. Passat i present d'un terme i vila d'Osona,* Vic: Eumo Editorial, 1995.
- «La *domus* de Menola, a Pineda de Mar», dins: *Estudis en honor de Josep M. Pons Guri-/2. Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 13, 2001, p. 57-66.

PLANES, Ramon: «La comunitat pagesa: aglevament i diferenciació social (segles XVI-XVIII)», *L'Avenç* [Barcelona], n. 115, 1988, p. 24-30.

PONS GURI, Josep M.: «Les cases aloeres i les quadres. El cas de la quadra de Campins», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 99-115.

- «Compendi sobre els drets dels castells termenats (segles XIII-XV)», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 3, p. 339-352.

PONS GURI, Josep M. – PLADEVALL, Antoni: «Particularismes catalans en els costumaris dels segles XIII-XVIII», dins: Josep M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. 2, p. 389-458.

PORTELLA, Jaume, ed., *La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (Girona, 8-11 gener 1985). Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal. Estudi General* [Girona], n. 5-6, 1985-1986.

POU, Josep: *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV),* Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert – Diputación Provincial de Alicante, 1996. (ed. orig.: Vic: Seràfica, 1930.

PUIG, Carole: *Les campagnes roussillonnaises au Moyen Âge: dynamiques agricoles et paysagères entre le XIIème et la première moitié du XIVe siècle,* tesi doctoral inèdita, Toulouse: Université de Toulouse-le Mirail, 2003.

PUIGFERRAT, Carles: «La quadra i els masos de Terrassola a l'edat mitjana», dins: *Monografies del Montseny* [Viladrau], n. 8, 1993, p. 127-143.

PUIGVERT, Joaquim M.: «Una mirada etnològica des de la història: el ritual del salpàs», dins: *XIX Assemblea intercomarcal d'estudiosos (Sitges, 27-28 octubre 1984),* Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1985, p. 173-180.

- *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX),* Vic: Eumo Editorial, 2000.

- «Parròquia i societat rural: 15 anys d'investigacions», *Revista de Girona* [Girona], n. 202, 2000, p. 67-71.

PUIGVERT, Joaquim M. – MONJAS, Lluís – PEREA, Eugeni – SOLÀ, Xavier: *Les visites pastorals dels orígens medievals a l'època contemporània,* Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003.

PUIGVERT, Xavier: «La introducció del delme a la Marca d'Hispània», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], n. 13, 1992, p. 117-125.

PUJADES, Josep – SUBIRANES, Carme: «La *domus* d'Olivet (Canovelles): l'excavació i els materials arqueològics», dins: *Actes del Ir Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya (1998),* Barcelona: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000, p. 400-413.

- «La *domus* d'Olivet. Eines, elements d'indumentària i armament», dins: *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya (2002),* Barcelona: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia, 2003, p. 872-884.

- *Des del cim de la torre. La* domus *d'Olivet,* Granollers: Museu de Granollers, 2004.

REDONDO, Esther: *El fogatjament general de Catalunya de 1378,* Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques – Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals, 2002.

RIERA, Antoni: *Senyors, monjos i pagesos: alimentació i identitat als segles XII i XIII* (discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, 24 abril 1997), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1997.

RIU, Eduard: «Temples i espai feudal des de l'arqueologia», dins: *Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segles X al XVIII). Simposi (Barcelona, 5-7 octubre 1989). Quaderns Científics i Tècnics* [Bellaterra], n. 3, 1991, p. 265-273.

RIU, Manuel: «La renda dels monestirs i de les canòniques del bisbat d'Urgell a la fi del segle XIII», *Urgellia* [la Seu d'Urgell], n. 1, 1978, p. 267-290.

- «Alguns costums funeraris de l'edat mitjana a Catalunya», dins: *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya. Acta Mediaevalia. Annex 1,* Barcelona: Universitat de Barcelona, 1981-1982, p. 27-57.

- «El paper dels *castra* en la redistribució de l'hàbitat al comtat d'Osona», *Ausa* [Vic], vol. X, n. 102-104, 1982, p. 401-409.

RIU, Manuel, dir.: *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1980-1982, 2 vols.

SABATÉ, Flocel: «Les castlanies i la comissió reial de 1328», dins: Manuel SÁNCHEZ, comp., *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval,* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993, p. 177-241.

- *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana,* Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997.

SALICRÚ, Roser: «Les primeres visites pastorals a les parròquies del castell de Mataró: Mataró i Llavaneres (1305-1310)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], n. 11-12, 1990-1991, p. 325-344.

SALRACH, Josep M.: «Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le Nord-Est de la Péninsule Ibérique», *Flaran* [Auch], n. 10, 1984, p. 133-151.

- «La renta feudal en Cataluña en el siglo XII: estudio de las honores, censos, usos y dominios de la Casa de Barcelona», dins: Manuel SÁNCHEZ, comp., *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval,* Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993, p. 29-70.
- «Mas prefeudal i mas feudal», dins: Jordi BOLÓS – Joan J. BUSQUETA, eds., *Territori i societat a l'edat mitjana. Història, arqueologia, documentació,* Lleida: Universitat de Lleida – Institut d'Estudis Humanístics Miquel Coll i Alentorn, 1997, p. 13-40.
- «Solidaritat i sociabilitat pageses en els orígens de la vila (segles X-XIV)», dins: Jaume BARRULL – Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 43-71.

SÁNCHEZ, Manuel: *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV),* Vic: Eumo Editorial – Universitat de Girona, 1995.

SÁNCHEZ, Manuel – ORTÍ, Pere: «La Corona en la génesis del sistema fiscal municipal en Catalunya (1300-1360)», dins: Manuel SÁNCHEZ – Antoni FURIÓ, eds., *Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la baixa Edat Mitjana. Actes,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1995, p. 233-278.

SERRA, Assumpta: *La comunitat rural a la Catalunya medieval. Collsacabra, segles XIII-XVI,* Vic: Eumo Editorial, 1990.

SERRA, Eva: *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729,* Barcelona: Editorial Crítica, 1988.

SHIDELER, John C.: *A Medieval Catalan Noble Family: the Montcadas, 1000-1230,* Los Angeles – University of California Los Angeles, 1983 (versió catalana: *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1230),* Barcelona: Edicions 62, 1987).

SOBREQUÉS, Santiago: «La nobleza catalana en el siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 7, 1970-1971, p. 513-531.

- *Els barons de Catalunya,* Barcelona: Ediciones Vicens-Vives, 1989, 4ª edició (ed. orig. 1957). (Col·lecció Història de Catalunya – Biografies Catalanes; 3)

SOLDEVILA, Ferran: *Jaume I. Pere el Gran,* Barcelona: Ediciones Vicens-Vives, 1986, 4ª edició (ed. orig. 1955). (Col·lecció Història de Catalunya – Biografies Catalanes; 5)

SOLER, Albert: «Espiritualitat i cultura: els laics i l'accés al saber al final del segle XIII», *Studia Lulliana* [Palma de Mallorca], n. 38, 1998, p. 3-26.

SOLER, Maria: «Feudalisme i nucleació poblacional. Processos de concentració de l'hàbitat al comtat de Barcelona entre els segles X i XIII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], n. 23-24, 2003-2004, p. 69-101.

- «Feudalisme i mercat: vers una nova estructuració dels intercanvis. L'exemple de la baronia de Castellvell de Rosanes entre l'alta i la plena edat mitjana», dins: Enric VICEDO, ed., *Fires, mercats i món rural. Quartes Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2004, p. 101-117.

TO, Lluís: «L'evolució dels ritus funeraris a través dels testaments», *Lambard* [Barcelona], n. 3, 1987, p. 75-96.

- «El marc de les comunitats pageses: *villa* i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX-principi de l'XI)», dins: *Catalunya i França meridional a*

l'entorn de l'any mil (Col·loqui internacional Hug Capet 987-1987: La France de l'an mil), Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 212-239.

- «Le mas catalan du XIIe siècle: genèse et évolution d'une structure d'encadrement et d'asservissement de la paysannerie», *Cahiers de Civilisation Médiévale* [Poitiers], vol. 36, n. 2, 1993, p. 151-177.
- «Señorío y familia: los orígenes del "hereu" catalán" (siglos X-XII)», *Studia Historica - Historia Medieval* [Salamanca], vol. 11, 1993, p. 57-79.
- «Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia de remença», *Revista d'Història Medieval* [València], n. 6, 1995, p. 139-149.
- *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII),* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- «Les jeunes (*iuvenes homines*) dans la société paysanne aux alentours de 1200», dins: *Les sociétés méridionales à l'âge féodal. Hommage à Pierre Bonnassie,* Toulouse: Publications du Mirail, 1999, p. 407-412.
- «Els remences i el desenvolupament de les viles catalanes a l'entorn de 1200», dins: Louis ASSIER ANDRIEU – Raymond SALA, dir., *La ciutat i els poders. Actes del Col·loqui del 8è Centenari de la Carta de Perpinyà (23-25 d'octubre 1997),* Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 2000, p. 131-156.
- «Servitude et mobilité paysanne: les origines de la "remença" catalane (XIIe-XIIIe siècle)», *Mélanges de l'École Française de Rome* [Roma], vol. 112, n. 2, 2000, p. 827-865.

TORRÓ, Josep: *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305,* València: Centre d'Estudis d'Història Local – Diputació de València, 1992.

VALLÈS, Jordi – BOSCH, Josep M.: «Hipòtesis sobre l'espai funerari rural del segle quart al segle onze. El Camp de l'Alzina, un exemple de cementiri comunal», *Olerdulae* [Vilafranca del Penedès], n. 19, 1994, p. 103-122.

VELA, Susanna: «Visites pastorals a la diòcesi d'Urgell. L'exemple de les valls d'Andorra (1312-1314)», *Annals de l'Institut d'Estudis Andorrans* [Barcelona], 1990, p. 59-103.

VERDON, Laure: *La terre et les hommes en Roussillon aux XIIe et XIIIe siècles. Structures seigneuriales, rente et société d'après les sources templières,* Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 2001.

VICENS VIVES, Jaume: *El gran sindicato remensa (1488-1508),* Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1954.

- *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Barcelona: Edicions Vicens-Vives, 1978 (ed. orig. 1945).

VILÀ, Joan: «Vida rural i mercats setmanals dels segles X al XII», dins: Joan VILÀ, *El món rural a Catalunya*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1973, p. 41-62.

- «El mas, una creació pre-pirinenca», dins: Joan VILÀ, *El món rural a Catalunya*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1973, p. 63-78.

VILA, Josep M.: «Evolució arquitectònica d'una petita explotació pagesa medieval. El mas Vilar d'Olesa de Montserrat (s. XI-XV)», dins: *I Congrés d'arqueologia medieval i moderna de Catalunya (Igualada, 13-15 de novembre de 1998). Actes,* Barcelona: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 2000, p. 308-319.

VILAGINÉS, Jaume: «El fenomen parroquial en la societat del Vallès oriental a l'alta edat mitjana (segles XI i XII)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], n. 9, 1988, p. 125-142.

- *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segles X-XII),* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

VIRGILI, Antoni: «El delme i la primícia al bisbat de Tortosa», dins: *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara (Solsona, 20-23 setembre 1993),* Solsona: 1993, vol. 1, p. 423-431.

3.5 BIBLIOGRAFIA SOBRE ALTRES REGIONS EUROPEES

ADAM, Paul: *La vie paroissiale en France au XIVe siècle*, París: Sirey, 1964.

ARIÈS, Philippe: *El hombre ante la muerte*, Madrid: Editorial Taurus, 1983.

ARRANZ, Ana: «La cultura en el bajo clero: una primera aproximación», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 21, 1991, p. 591-604.

AUBRUN, Michel: *La paroisse en France des origines au XVe siècle,* París: Picard, 1986.

AURELL, Martin: *La noblesse en Occident (Ve-XVe siècle),* París: Armand Colin, 1996.

AVRIL, Joseph: «Mort et sépulture dans les statuts synodaux du Midi de la France», dins: *La Mort et l'au-delà en France méridionale, XIIe-XVe siècle,* Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1998, p. 343-364. (Cahiers de Fanjeaux; 33).

- «La vie des paroisses d'après quelques lettres du pape Alexandre III», dins: Pascal GUICHARD, ed., *Papauté, monachisme et théories politiques: le pouvoir et l'institution ecclésiale, les églises locales. Études d'histoire médiévale offertes à Marcel Pacaut*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1994, vol. 1, p. 19-28.

BARBERO, Alessandro: *L'aristocrazia nella società francese del Medioevo. Analisi delle fonti letterarie (secoli X-XIII),* Bolonya: Capelli editore, 1987.

- «Noblesse et chevalerie en France au Moyen Âge. Une réflexion», *Le Moyen Âge* [Brusel·les], n. 3-4, 1991, p. 431-449.

BAUDREU, Dominique: «Le Bas-Razès aux XIe-XIIe siècles, formes castrales et ecclésiales de l'habitat groupé», dins: Philippe SENAC, ed., *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age,* Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 187-228.

BAUDREU, Dominique – CAZES, Jean-Paul: «Les villages écclesiaux dans le bassin de l'Aude», dins: *L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales*, París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1994, p. 80-97.

BLOCH, Marc: *La historia rural francesa: caracteres originales,* Barcelona: Editorial Crítica, 1978 (ed. orig.: *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, París: Librairie Armand Colin, 1931; ed. revisada i ampliada, 1952).

- *La sociedad feudal,* Madrid: Ediciones Akal, 1986. (ed. orig.: *La société féodale*, París: Éditions Albin Michel, 1968).

BOIS, Guy: «Noblesse et crise des revenus seigneuriaux en France aux XIVe et Xve siècles: essai d'interprétation», dins: Philippe CONTAMINE, ed., *La noblesse au Moyen Age (XIe-XVe siècles)*, París: Presses Universitaires de France, 1976, p. 219-233.

- *La gran depresión medieval: siglos XIV-XV. El precedente de una crisis sistémica,* Madrid: Editorial Biblioteca Nueva – Universitat de València, 2001 (ed. orig.: *La grande dépression médiévale: XIVe-Xve siècles: le prédédent d'une crise systémique,* París: Presses Universitaires de France, 2000).

BONNASSIE, Pierre: «La croissance agricole du Haut Moyen Age dans la Gaule du Midi et le nord-est de la Péninsule Ibérique: chronologie, modalités, limites», *Flaran* [Auch], n. 10, 1984, p. 13-35.

BONNASSIE, Pierre – ILLY, Jean-Pascal: «Le clergé paroissial aux IXe-Xe siècles dans les Pyrénées orientales et centrales», dins: Pierre BONNASSIE, ed., *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 153-166. (Flaran; 13)

BOURIN, Monique: *Villages médiévaux en Bas-Languedoc. Génèse d'une sociabilité (Xe-XIVe siècles)*, París: L'Harmattan, 1987, 2 vols.

- «De la communauté paroissiale à l'*universitas castri*», dins: *La paroisse en Languedoc (XIIIe-XIVe siècles),* Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1990, p. 199-214. (Cahiers de Fanjeaux; 25)

- «Les solidarités villageoises et l'écrit: La formalisation des années 1150-1250. L'exemple languedocien», dins: *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa medieval (Actas de la XIX Semana de Estudios Medievales de Estella, 20-24 de julio de 1992)*, Pamplona: Gobierno de Navarra-Departamento de Educación y Cultura, 1993, p. 31-49.

- «Historiographie des communautés de la France méridionale», dins: *La formation des communautés d'habitants au Moyen Âge. Perspectives historiographiques (Xanten, 19-22 juin 2003),* http://lamop-univ-paris1.fr/W3/Xanten/XantenBourin.htm.

BOURIN, Monique – DURAND, Robert: *Vivre au village au Moyen-Âge. Les solidarités paysannes du 11e au 13e siècle,* París: Messidor – Temps Actuels, 1984. (Reedició publicada a: Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2000).

BOURIN, Monique – DURAND, Aline: «Église paroissiale, cimetière et *castrum* en bas Languedoc (Xe-XIIe s.)», dins: *L'environnement des églises et la topographie religieuse des campagnes médiévales*, París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1994, p. 98-106.

BRITNELL, R. H.: «The Proliferation of Markets in England, 1200-1349», *Economic History Review* [Herts], n. 34, 1981, p. 209-221.

BROWN, Andrew: *Church and Society in England, 1000-1500,* Houndmills: Palgrave Macmillan, 2003.

CAMMAROSANO, Paolo – DE VITT, F. – DEGRASSI, D.: *Storia della società friulana. Il Medioevo,* Udine: Casamassima, 1988.

CARO BAROJA, Julio: *Las brujas y su mundo. Un estudio antropológico de la sociedad en una época oscura,* Madrid: Editorial Alianza – Ediciones del Prado, 1993 (ed. orig.: Madrid: Revista de Occidente, 1961).

CHIFFOLEAU, Jacques: «Sur l'économie paroissiale en Provence et Comtat Venaissin du XIIIe au XVe siècle», dins: *La paroisse en Languedoc (XIIIe-XIVe siècles),* Toulouse:

Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1990, p. 85-110. (Cahiers de Fanjeaux; 25).

CONSTABLE, Giles: «Monasteries, Rural Churches and the "Cura Animarum" in the Early Middle Ages», dins: *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione et resistenze. XXVIII Settimana di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo (Spoleto, 10-16 aprile 1980),* Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1982, vol. 1, p. 349-389.

COSS, Peter R.: «Sir Geoffrey de Langley and the crisis of the knightly class in thirteenth-century», *Past and Present* [Oxford], n. 68, 1975, p. 3-37.

- *The origins of the English Gentry,* Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

COULET, Noël: *Les visites pastorales,* Turnhout: Brépols, 1977.

- «Paroisse, oeuvre, communauté d'habitants en Provence (le diocèse d'Aix dans la première moitié du XIVe siècle)», dins: *La paroisse en Languedoc (XIIIe-XIVe siècles),* Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1990, p. 215-237. (Cahiers de Fanjeaux; 25)

CURSENTE, Benoît: «Les *abbadies* ou abbayes laïques: dîme et société dans les pays de l'Adour (XIe-XVIe siècles)», *Annales du Midi* [Toulouse], vol. 116, 2004, p. 285-305.

- «Les villages et paysages du Midi médiéval en recherche (1971-2001)», dins: Benoît CURSENTE, dir., *Hommes et territoires du Sud. 106e Congrès National des Sociétés Historiques et Scientifiques (Toulouse, 9-14 avril 2001),* París: Éditions du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 2004, p. 15-30.

DELAPLACE, Christine, dir., *Aux origines de la paroisse rurale en Gaule méridionale, IVème-IXème siècles,* París: Éditions Errance, 2005.

DELMAIRE, Bernard: «Note sur la dîme des jardins, "mes" et courtils dans la France du Nord au Moyen Âge», dins: *Campagnes médiévales. Études offertes à Robert Fossier*, París: Publications de la Sorbonne, 1995, p. 231-246.

- «Comptes d'églises, comptes des pauvres, comptes de communautédans le nord de la France (XIIIe-XVIe siècle)», dins: Antoine FOLLAIN, ed., *L'argent des villages du XIIIe au XVIIIIe siècles. Actes du colloque d'Angers (30-31 octobre 1998),* Renes: Association d'Histoire des Sociétés Rurales, 2000, p. 69-96.

DELUMEAU, Jean: *La confesión y el perdón. Las dificultades de la confesión: siglos XIII a XVIII,* Madrid: Alianza Editorial, 1992.

DUBY, Georges: *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval,* Madrid: Ediciones Altaya, 1999. (ed. orig.: *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval,* París: Éditions Montaigne, 1962).

- «La diffusion du titre chevaleresque sur le versant méditerranéen de la Chrétienté latine», dins: Philippe CONTAMINE, ed., *La noblesse au Moyen Age (XIe-XVe siècles)*, París: Presses Universitaires de France, 1976, p. 39-70.

- *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200),* Madrid: Siglo XXI, 1976. (ed. orig.: *Guerriers et paysans*, París: Éditions Gallimard, 1973).

- *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo,* Barcelona: Argot Compañía del Libro, 1983. (ed. orig.: *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme,* París: Éditions Gallimard, 1978).

DURAND, Aline: *Les paysages médiévaux du Languedoc, Xe-XIIe siècles,* Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1998.

DUVERNOY, Jean: «La prédication dissidente», dins: *La prédication en Pays d'Oc (XIIe – début XVe siècle),* Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1997, p. 111-124. (Cahiers de Fanjeaux; 32).

DYER, Christopher: *Niveles de vida en la Baja Edad Media. Cambios sociales en Inglaterra c. 1200-1520*, Barcelona: Editorial Crítica, 1991 (ed. orig.: *Standards of livint in the later Middle Ages: social changes in England c. 1200-1520,* Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

FELLER, Laurent: *Les Abruzzes médiévales. Territoires, économie et société en Italie centrale du IXe au XIIe siècle,* Roma: École Française de Rome, 1998.

FLORI, Jean: *L'essor de la chevalerie, XIe-XIIe siècles,* Ginebra: Librairie Droz, 1986.

- *Caballeros y caballería en la Edad Media,* Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, 2001 (ed. orig.: *Chevaliers et chevalerie au Moyen Âge,* París: Hachette, 1998).

FOSSIER, Robert: *La infancia de Europa: siglos X-XII. Aspectos económicos y sociales,* Barcelona: Editorial Labor, 1984, 2 vols. (ed. orig.: *Enfance de l'Europe: Xe-XIIe siècles. Aspects économiques et sociaux,* París: Presses Universitaires de France, 1982, 2 vols.).

- «Les communautés villageoises en France du Nord au Moyen Âge»dins: *Les communautés villageoises en Europe Occidentale du Moyen Âge aux Temps Modernes. Flaran* [Auch], n. 4, 1984, p. 29-53.

FOURNIER, Gabriel: «La mise en place du cadre paroissial et l'évolution du peuplement», dins: *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione et resistenze. XXVIII Settimana di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo (Spoleto, 10-16 aprile 1980),* Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1982, vol. 1, p. 495-534.

FOURNIOUX, Bernard: «Les chevaliers périgordins et leur assise territoriale aux XIIIe-XIVe siècles», *Archéologie Médiévale* [Caen], n. 18, 1988, p. 255-272.

GANSHOF, François-Louis: *El feudalismo,* Barcelona: Editorial Ariel, 1985. (ed. orig.: *Qu'est-ce que la féodalité,* Brusel·les: Office de Publicité).

GARCIA DE CORTAZAR, José Ángel: «Les communautés villageoises du Nord de la Péninsule Ibérique au Moyen Âge», dins: *Les communautés villageoises en Europe Occidentale du Moyen Âge aux Temps Modernes. Flaran* [Auch], n. 4, 1984, p. 55-77.

- *La sociedad rural en la España medieval*, Madrid: Siglo XX, 1988.

GENICOT, Léopold: «La noblesse au Moyen Âge dans l'ancienne "Francie"», *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* [París], n. 17, 1962, p. 1-22. (També dins: Léopold GENICOT, *La noblesse dans l'Occident médiéval,* Londres: Variorum Reprints, 1982).

- «Noblesse et principautés en Lotharingie du XIe au XIIIe siècle», dins: Léopold GENICOT, *Études sur les principautés lotharingiennes. Recueil de travaux d'histoire et de philologie,* Louvain: Publications Universitaires, 1975, p. 39-58. (També dins: Léopold GENICOT, *La noblesse dans l'Occident médiéval,* Londres: Variorum Reprints, 1982).

- *Comunidades rurales en el Occidente medieval,* Barcelona: Crítica, 1993 (ed. orig.: *Rural communities in the medieval West,* Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1990).

GUERREAU, Alain: *El feudalismo. Un horizonte teórico,* Barcelona: Editorial Crítica, 1984 (ed. orig.: *Le féodalisme. Un horizon théorique,* París: Sycomore, 1980).

- *L'avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du Moyen Âge au XXIe siècle?,* París: Éditions du Seuil, 2001.

KEEN, Maurice H.: *Chivalry,* New Haven – Londres: Yale University Press, 1984. (Traducció castellana: *La caballería,* Barcelona: Editorial Ariel, 1986).

LABAL, Paul: *Los cátaros: herejía y crisis social,* Barcelona: Editorial Crítica, 1984 (ed. orig., 1982).

LARREA, Juan José: *La Navarre du IVe au XIIe siècle. Peuplement et société,* Brusel·les: De Boeck Université, 1998.

- «Cadres de vie en Espagne chrétienne», dins: Pierre BONNASSIE – Pierre TOUBERT, ed., *Hommes et sociétés dans l'Europe de l'An Mil,* Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2004, p. 137-162.

LAUWERS, Michel: *La mémoire des ancêtres, le souci des morts. Morts, rites et société au Moyen Âge (diocèse de Liège, XIIe-XIIIe siècles),* París: Beauchesne Éditeur, 1997.

- *Naissance du cimetière. Lieux sacrés et terre des morts dans l'Occident médiéval,* París: Aubier, 2005, p. 137-162.

LE BRAS, Gabriel: *Études de sociologie religieuse,* París: Presses Universitaires de France, 1955, 2 vols.

- «Pour l'étude de la paroisse rurale», dins: Gabriel LE BRAS, *Études de sociologie religieuse,* París: Presses Universitaires de France, 1955, vol. 1, p. 104-119.
- «Enquête sur les visites des paroisses», dins: Gabriel LE BRAS, *Études de sociologie religieuse,* París: Presses Universitaires de France, 1955, vol. 1, p. 100-103.
- *L'église et le village,* París: Flammarion, 1976.

LE GOFF, Jacques: «Au Moyen Âge: temps de l'Église et temps du marchand», dins: Jacques LE GOFF, *Pour un autre Moyen Âge. Temps, travail et culture en Occident: 18 essais,* París: Gallimard, 1977, p. 46-65.

- «Le temps du travail dans la "crise" du XIVe siècle: du temps médiéval au temps moderne», dins: Jacques LE GOFF, *Pour un autre Moyen Âge. Temps, travail et culture en Occident: 18 essais,* París: Gallimard, 1977, p. 66-79.
- *La naissance du purgatoire,* París: Gallimard, 1981.

LEMAITRE, Nicole: «L'évêque et le décor du culte en Rouergue», dins: *Le décor des églises en France méridionale (XIIIe – mi XVe siècle),* Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1993, p. 19-38. (Cahiers de Fanjeaux; 28)

LE ROY LADURIE, Emmanuel: *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324,* París: Gallimard, 1982 (ed. orig., 1975; traducció castellana: *Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324,* Madrid: Taurus, 1981).

LITTLE, Lester K.: *Pobreza voluntaria y economía de beneficio en la Europa medieval,* Madrid: Taurus, 1980 (ed. orig.: *Religious poverty and the profit economy in medieval Europe*, Londres: Paul Elek, 1978).

LLULL, Ramon: *Llibre de l'Orde de Cavalleria* (edició a cura d'Albert Soler), Barcelona: Editorial Barcino, 1988.

LONGERE, Jean: «La prédication d'après les statuts synodaux du Midi au XIIIe siècle», dins: *La Prédication en Pays d'Oc, XIIe – début XVe siècle,* Toulouse: Éditions Privat –Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1997, p. 251-274. (Cahiers de Fanjeaux; 32).

MARTÍNEZ DOMÍNGUEZ, José Antonio: *Los clérigos en la Edad Media*», La Corunya: Editorial Toxosautos, 2003.

MARTÍNEZ SOPENA, Pascual: *La Tierra de Campos occidental. Poblamiento, poder y comunidad del siglo X al XIII,* Valladolid: Institución Cultural Simancas, 1985.

- «Las solidaridades campesinas en la Tierra de Campos durante la edad media», dins: Jaume BARRULL – Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 93-114.

MATTOSO, José: «L'histoire des paroisses au Portugal», dins: Cosimo Damiano FONSECA – Cinzio VIOLANTE, ed., *Pievi e parrocchie in Europa dal Medioevo all'età contemporanea,* Galatina: Congedo Editore, 1990, p. 187-201.

MENANT, François: *Campagnes lombardes du Moyen Âge. L'économie et la société rurales dans la région de Bergame, de Crémone et de Brescia du Xe au XIIIe siècle,* Roma: École Française de Rome, 1993.

MIRAMON, Charles de: *Les "donnés" au Moyen Âge. Une forme de vie religieuse laïque, v. 1180 – v. 1500,* París: les Éditions du Cerf, 1999.

MOLLAT, Michel: *Pobres, humildes y miserables en la Edad Media. Estudio social,* México: Fondo de Cultura Económica, 1998 (ed. orig.: *Les pauvres au Moyen Âge,* París: Hachette, 1978).

MONTANARI, Massimo: *L'alimentazione contadina nell'alto Medioevo,* Nàpols: Liguori Editore, 1979.

MORSEL, Joseph: «Les logiques communautaires entre logiques spatiales et logiques catégorielles (XIIe-XVe siècles)», dins: http://lamop-univ-paris1.fr/W3/Logiquescommunautaires.pdf.

MULLETT, Michael: *La cultura popular en la Baja Edad Media,* Barcelona: Editorial Crítica, 1990.

Naissance des arts chrétiens. Atlas des monuments paléochrétiens de la France, París: Ministère de la Culture - Imprimerie Nationale, 1991.

NIETO, José Manuel: «La conflictualidad entorno al diezmo en los comienzos de la crisis bajomedieval castellana, 1250-1315», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 14, 1984, p. 212-235.

NIETO, José Manuel – SANZ, Iluminado: *La época medieval: Iglesia y cultura,* Madrid: Ediciones Istmo, 2002.

OURLIAC, Paul: «Les communautés villageoises dans le Midi de la France au Moyen Âge», dins: *Les communautés villageoises en Europe Occidentale du Moyen Âge aux Temps Modernes. Flaran* [Auch], n. 4, 1984, p. 79-115.

PALAZZO, Éric: *Liturgie et société au Moyen Âge,* París: Aubier, 2000.

PASTOR, Enrique: *Castilla en el tránsito de la Antigüedad al Feudalismo. Poblamiento, poder político y estructura social. Del Arlanza al Duero (siglos VII-XI),* Valladolid: Junta de Castilla y León, 1996.

PASTOR, Reyna: *Resistencias y luchas campesinas en la época del crecimiento y consolidación de la formación feudal. Castilla y León, siglos X-XIII,* Madrid: Siglo XXI, 1993 (ed. orig. 1980).

- «Perspectivas para el estudio de las solidaridades campesinas. Edad media», dins: Jaume BARRULL – Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 21-40.

PAUL, Jacques: «La prédication de Saint Bonaventura dans le Midi», dins: *La Prédication en Pays d'Oc, XIIe – début XVe siècle,* Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1997, p. 127-157. (Cahiers de Fanjeaux; 32).

PONTAL, Odette: *Les statuts synodaux,* Turnhout: Brépols, 1975.

POOS, L. R., «Los movimientos de población en Essex durante la Edad Media: datos de algunas listas de *tithings* de inicis del siglo XIV», dins: Lloyd BONFIELD – Richard M. SMITH – Keith WRIGHTSON, eds., *El mundo que hemos ganado. Estudios sobre población y estructura social. Homenaje a Peter Laslett en su 70 aniversario,* Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1990, p. 15-40.

PORTELA, Ermelindo, *La región del obispado de Tuy en los siglos XII a XV. Una sociedad en la expansión y en la crisis,* Santiago de Compostela: Diputación Provincial de Pontevedra, 1976.

PORTELA, Ermelindo - PALLARES, M. Carmen: «La villa por dentro. Testimonios galaicos de los siglos X y XI», *Studia Historica – Historia Medieval* [Salamanca], n. 16, 1998, p. 13-43.

PRADALIE, Gérard: «Les sauvetés castrales», dins: *Cadres de vie et société dans le Midi médiéval. Hommage à Charles Higounet. Annales du Midi* [Toulouse], n. 102, 1990, p. 29-34.

RAPP, Francis: «Les paroisses en France au Moyen Age», dins: Cosimo Damiano FONSECA – Cinzio VIOLANTE, ed., *Pievi e parrocchie in Europa dal Medioevo all'età contemporanea,* Galatina: Congedo Editore, 1990, p. 17-32.

RAYNAUD, Claude: «Typologie des sepultures et problèmes de datation. L'apport des fouilles de Lunel-Viel (Hérault)», dins: *Nécropoles languedociennes de l'Antiguité tardive et du Haut Moyen-Âge. Archéologie en Languedoc* [Sète], n. 4, 1987, p. 121-132.

RAZI, Zvi: «Family, land and the village community in the later medieval England», *Past and Present* [Oxford], n. 93, 1981, p. 3-36.

REDON, Odile: «Le notaire au village. Enquête en pays siennois dans la deuxième moitié du XIIIe siècle et au début du XIVe siècle», dins: *Campagnes médiévales. Études offertes à Robert Fossier*, París: Publications de la Sorbonne, 1995, p. 667-680.

RENDU, Christine: *La montagne d'Enveig. Une estive pyrénéenne dans la longue durée,* Perpinyà: Éditions Trabucaire, 2003.

RESINES, Luis: *La catequesis en España. Historia y textos,* Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1997.

REYNOLDS, Susan K.: *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300,* Oxford: Clarendon Press, 1997 (ed. orig. 1984).

RIOS, M. Luz – DIEZ, Carmen, «La vie du clergé rural dans le nord de l'Espagne médiévale d'après les actes sinodaux», dins: Pierre BONNASSIE, ed., *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne (Actes des XIIIe journées internationales d'histoire de l'abbaye de Flaran, 6-8 septembre 1991),* Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 167-186

RÖSENER, Werner: *Los campesinos en la Edad Media*, Barcelona: Editorial Crítica, 1990. (ed. orig.: *Bauern im Mittelalter,* Munich: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985).

RUIZ DE LA PEÑA, José Ignacio: «Las solidaridades vecinales en la Corona de Castilla (Siglos XII-XV)», dins: *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa Medieval (Actas de las XIX Semana de Estudios Medievales de Estella, 20-24 de julio de 1992),* Pamplona: Gobierno de Navarra, 1993, p. 51-73.

RYCKEBUSCH, Fabrice: «Décorer l'église: hiérarchie et fidèles en terre audoise, au XVe siècle», dins: *Le décor des églises en France méridionale (XIIIe – mi XVe siècle),* Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1993, p. 39-86. (Cahiers de Fanjeaux; 28)

- «Le contrôle du clergé rural dans le Sud-Ouest de la France au Bas Moyen Âge», dins: Pierre BONNASSIE, ed., *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 205-227. (Flaran; 13)

SANTANACH, Joan: «La Doctrina Pueril de Ramon Llull i la catequesi medieval», dins: http://www.bib.ub.es/www7/llull/7cateques.htm, Barcelona: Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 2001.

SETTIA, Aldo A.: «Pievi e cappelle nella dinamica del popolamento rurale», dins: *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione et resistenze. XXVIII Settimana di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo (Spoleto, 10-16 aprile 1980),* Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1982, vol. 1, p. 445-489.

SHARPE, Jim: «Historia desde abajo», dins: Peter BURKE, ed., *Formas de hacer historia,* Madrid: Alianza Editorial, 1991, p. 38-58.

SMITH, Richard M.: «The manorial court and the elderly tenant in Late Medieval England», dins: Margaret PELLING – Richard M. SMITH, *Life, Death, and Elderly. Historical perspectives,* Londres – Nova York: Routledge, 1991, p. 39-61.

SOLER, Albert: «Introducció», dins: Ramon Llull, *Llibre de l'Orde de Cavalleria* (edició a cura d'Albert Soler), Barcelona: Editorial Barcino, 1988, p. 5-60.

SOTO, José M., «Disposiciones sobre la cultura del clero parroquial en la literatura destinada a la cura de almas (siglos XIII-XIV)», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 23, 1993, p. 257-356.

STOUFF, Louis: «Les paroisses d'Arles aux deux derniers siècles du Moyen Âge», dins: Louis STOUFF, *L'Église et la vie religieuse à Arles et en Provence au Moyen Âge*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 2001, p. 9-21.

- «Confrérie et confréries à Arles, 1120-1500», dins: Louis STOUFF, *L'Église et la vie religieuse à Arles et en Provence au Moyen Âge*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 2001, p. 23-35.

Structures féodales et féodalisme dans l'Occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles). Bilan et perspectives de recherches, Roma: École Française de Rome, 1980. (Traducció castellana parcial: *Estructuras feudales y feudalismo en el mundo mediterráneo (siglos X-XIII),* Barcelona: Editorial Crítica, 1984).

SWANSON, Robert N.: «Le clergé rural anglais au Bas Moyen Âge (vers 1300 - vers 1530)», dins: Pierre BONNASSIE, ed., *Le clergé rural dans l'Europe médiévale et moderne*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1995, p. 61-100. (Flaran; 13)

THOMPSON, Edward P.: *Tradición, revuelta y consciencia de clase: estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial,* Barcelona: Editorial Crítica, 1979.

TO, Lluís: «Habitat dispersé et structures féodales dans l'Espagne du nord au Moyen Âge central», dins: Benoît CURSENTE, ed., *L'habitat dispersé dans l'Europe médiévale et moderne,* Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 1999, p. 121-144. (Flaran; 18).

TOUBERT, Pierre: *Les structures du Latium médiéval. Le Latium méridional et la Sabine du IXe siècle à la fin du XIIe siècle,* Roma: École Française de Rome, 1973.

TOUR, Imbart de la: *Les paroisses rurales du 4e au 11e siècle. Les origines religieuses de la France,* París: Picard, 1979 (reimpressió de l'edició original, 1900).

TREFFORT, Cécile: *L'église carolingienne et la mort. Christianisme, rites funéraires et pratiques commémoratives,* Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1996.

ULLMANN, Walter: *Principios de gobierno y política en la Edad Media,* Madrid: Alianza Editorial, 1985. (ed. orig.: *Principles of Government and Politics in the Middle Ages,* Londres: Methuen & Co. Ltd., 1961).

VASCONCELOS, Hermínia: «Réseau paroissial et droit de patronage dans le diocèse d'Évora (XIIIe-XIVe siècles)», dins: *L'espace rural au Moyen Âge. Portugal, Espagne, France (XIIe-XIVe siècle). Mélanges en l'honneur de Robert Durand,* Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2002, p. 125-140.

VIADER, Roland: «L'irrationnelle possession des églises d'Andorre (XIe-XIIe siècles)», dins: Philippe SENAC, ed., *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age,* Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1995, p. 119-133.

- *L'Andorre du IXe au XIVe siècle. Montagne, féodalité et communautés,* Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2003.

VIDAL, Henri: «Les conciles méridionaux aux XIIIe et XIVe siècles», dins: *L'Église et le droit dans le Midi (XIIIe-XIVe siècles),* Toulouse: Éditions Privat – Centre d'Études Historiques de Fanjeaux, 1994, p. 147-180. (Cahiers de Fanjeaux; 29)

VILANOVA, Montserrat: «Marc parroquial i solidaritats pageses a la vall d'Andorra al segle XIV: una aproximació», dins: Jaume BARRULL – Joan J. BUSQUETA – Enric VICEDO, eds., *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme. Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans,* Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1998, p. 263-280.

VIOLANTE, Cinzio: «Le strutture organizzative della cura d'anime nelle campagne dell'Italia centro-settentrionale (secoli V-X)», dins: *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: espansione et resistenze. XXVIII Settimana di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo (Spoleto, 10-16 aprile 1980),* Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1982, vol. 2, p. 963-1158.

- «L'organizzazione ecclesiastica per la cura d'anime nell'Italia settentrionale e centrale», dins: Cosimo Damiano FONSECA – Cinzio VIOLANTE, ed., *Pievi e parrocchie in Europa dal Medioevo all'età contemporanea,* Galatina: Congedo Editore, 1990, p. 203-224.

WICKHAM, Chris: *Comunità e clientele nella Toscana del XII secolo. Le origini del comune rurale nella Piana di Lucca,* Roma: Viella, 1995.

- «Comunidades rurales y señorío débil: el caso del norte de Italia, 1050-1250», dins: Ignacio ÁLVAREZ BORGE, coord., *Comunidades locales y poderes feudales en la Edad Media,* Logroño: Universidad de la Rioja, 2001, p. 397-415.

Capítol 2

FONTS DOCUMENTALS I METODOLOGIA DE RECERCA

De la lectura dels treballs historiogràfics que han pres la parròquia de l'edat mitjana com a objecte d'estudi, ja sigui en part o de manera global, convé ressaltar un fet: la diversitat de moments temporals considerats, d'espais i territoris observats i de fonts documentals analitzades ha provocat que no existeixi per la parròquia, a diferència d'altres institucions medievals que poden tenir tantes implicacions sobre el territori i la societat com la mateixa parròquia, un model global que expliqui amb detall el paper històric que va desenvolupar a cadascuna de les regions de l'Europa cristiana. Per aquest motiu, en la present recerca centrada en una diòcesi de Catalunya, la de Girona, hem volgut analitzar la parròquia rural des d'una perspectiva temporal àmplia, que abraça des dels seus orígens als segles X i XI fins a la consolidació definitiva de l'administració episcopal al segle XIV, i en uns marcs espacials d'extensió variable segons la qüestió que estudiem. És a dir, tot i que en els capítols que segueixen no ens mourem del bisbat de Girona, les seves grans dimensions territorials ens han obligat a cercar les respostes a alguns interrogants sobre la parròquia rural al nivell dels ardiaconats de Girona i de la Selva, que constituïen l'antic comtat de Girona, mentre que per d'altres qüestions hem restringit el marc d'anàlisi a una trentena de parròquies especialment ben documentades. I és que, en efecte, les característiques de les fonts documentals estudiades i la seva distribució temporal i espacial han estat les raons que han dirigit i condicionat, en bona mesura, l'elecció dels marcs d'anàlisi d'aquest treball. Convé, doncs, analitzar-les en primer lloc.

1. Les fonts de natura eclesiàstica

La parròquia, a l'edat mitjana i avui, és la base de l'estructura de l'església. No només és la cèl·lula fonamental de l'organització eclesiàstica del territori, sinó que

també ella sola representa el conjunt de l'església: el rector, l'encarregat de celebrar el culte, rep la custòdia i la guia d'una comunitat de fidels, a imatge i semblança de Crist al capdavant de la cristiandat. Per aquesta raó, les fonts generades per la pròpia església haurien de permetre, més que cap altra, definir les característiques de la institució parroquial i el lloc que ocupava dins la societat medieval. I, com veurem més endavant, tant la legislació sinodal i provincial com les visites pastorals i els altres registres de la cúria diocesana descriuen força bé les parròquies medievals. En canvi, els arxius parroquials gairebé no serveixen per a aquesta finalitat, perquè no va ser fins al segle XVI que els rectors de les parròquies, a través de les disposicions del Concili de Trento, van ser obligats a enregistrar els baptismes, els matrimonis i els òbits en els llibres sagramentals,[1] els que formen el nucli originari de la major part dels fons parroquials. Esporàdicament, però, s'hi troben pergamins o llibres dels segles XIII i XIV: al d'Esponellà, per exemple, s'hi troba una venda de la senyoria que Guillem de Palera tenia sobre alguns masos de la parròquia l'any 1257;[2] al fons parroquial de Cruïlles, no sabem per quin motiu, s'ha conservat el magnífic capbreu del castell de Cruïlles de l'any 1319, escrit en català i que recull 247 declaracions d'habitants de Cruïlles, Sant Cebrià dels Alls, Sant Sadurní i les parròquies veïnes;[3] i a l'arxiu parroquial de Caldes de Malavella s'ha localitzat un llibre de finals del segle XIV redactat pel rector de Riudellots de la Selva, on es consignen molts testaments dels habitants d'aquesta darrera parròquia.[4]

Molt probablement, les continuïtats entre les parròquies medievals i les d'època moderna són moltes –les tasques dels rectors, les obreries, la pràctica de visita, entre altres–, però la metodologia emprada en l'estudi d'unes o altres ha de fonamentar-se, forçosament, en les fonts pròpies de cada període històric, que són prou diferents. Així és, la manca d'arxius parroquials per als segles de l'edat mitjana

---

1 PUIGVERT, *Església...,* p. 94-95.

2 APE, pergamí n. 2 (1257.02.08). Cal assenyalar que Mn. Lluís Constans va recórrer molt sovint a la documentació conservada, de manera fragmentària, en els arxius parroquials de la comarca del Pla de l'Estany; cf. CONSTANS, *Diplomatari....*

3 ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1318.11.17-1320.02.18).

4 APCM, Parròquia de Sant Andreu Salou, Llibre de Testaments de Riudellots.

ens ha obligat a recórrer a la resta de fonts documentals disponibles, de les quals en valorem, a continuació, les aportacions al coneixement de la parròquia medieval.

1.1 LES ACTES DE CONSAGRACIÓ I DOTACIÓ

Els primers temps de les parròquies, els segles X i XI, són ben coneguts a través de les actes de consagració i dotació d'esglésies, que, a Catalunya, han estat catalogades, editades i analitzades amb detall.[5] A les terres de Girona, però, no se n'ha elaborat cap estudi global, potser perquè, en comparació amb d'altres diòcesis, el seu nombre és menor: mentre al bisbat d'Urgell se n'han conservat 99 dels segles IX-XII, a Girona només se'n coneixen 66.[6] A més, dins el propi bisbat també existeixen buits documentals: les actes referents a temples situats en el comtat de Girona, 27, són menys nombroses que les d'un comtat no tan poblat com el de Besalú, 34 (cf. Mapa 1).

Les actes de consagració i dotació, a més d'informar sobre el procés de creació de la xarxa parroquial i d'indicar les accions polítiques dels bisbes,[7] també han estat utilitzades per destacar el paper del clergat parroquial al capdavant de les comunitats rurals pirinenques dels segles IX i X, abans del temps de la feudalització.[8] Igualment, a partir del segle XI, les dades que aporten aquests documents són imprescindibles, juntament amb les actes de les assemblees de pau i treva, per tal de resseguir el fenomen de creació de les sagreres al voltant dels temples parroquials.[9] Del segle XII endavant, però, la consagració de nous temples i la creació de noves parròquies es van anar aturant; per això, cal completar la recerca sobre l'evolució de la xarxa parroquial i la gestió interna de les parròquies amb el

---

5 Entre altres treballs, cf. ORDEIG, «Inventari...» i *Les dotalies...*; BARAUT, *Les actes...*. Es tracta d'un tipus documental que gairebé no es troba fora de Catalunya, Provença i del nord d'Itàlia; cf. LAUWERS, *Naissance...*: p. 141-144.

6 Les actes del bisbat de Girona es troben publicades a: ORDEIG, «Inventari...» i *Les dotalies...*; PONS GURI, «Dotalies...»; MARQUÈS, «Les actes...»; i MARTÍ, *Col·lecció...*. Pel que fa al bisbat d'Urgell, cf. BARAUT, *Les actes...*

7 MARQUÈS, «Parròquies...»; MARTÍ, *Col·lecció...*: p. 36-39.

8 ORDEIG, «La consagració...»: p. 97-101; BONNASSIE-ILLY, «Le clergé...».

9 MARTI, «L'ensagrerament: l'adveniment...»; FARIAS, «La sagrera...»; BONNASSIE, «Les "sagreres"...».

Mapa 1. **Les actes de consagració d'esglésies al comtat de Girona, 904-1245**

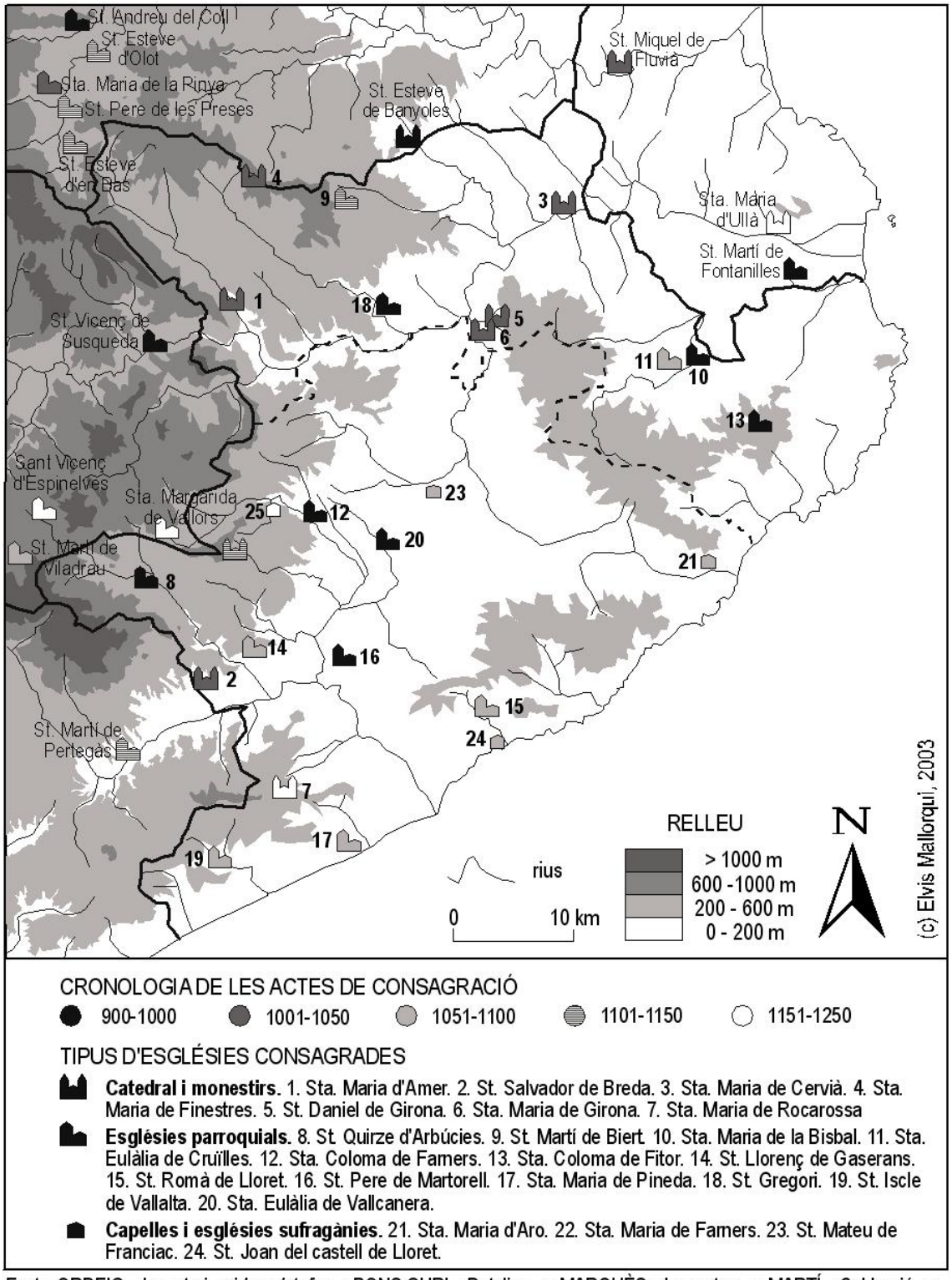

CRONOLOGIA DE LES ACTES DE CONSAGRACIÓ

● 900-1000 ● 1001-1050 ● 1051-1100 ● 1101-1150 ○ 1151-1250

TIPUS D'ESGLÉSIES CONSAGRADES

Catedral i monestirs. 1. Sta. Maria d'Amer. 2. St. Salvador de Breda. 3. Sta. Maria de Cervià. 4. Sta. Maria de Finestres. 5. St. Daniel de Girona. 6. Sta. Maria de Girona. 7. Sta. Maria de Rocarossa

Esglésies parroquials. 8. St. Quirze d'Arbúcies. 9. St. Martí de Biert. 10. Sta. Maria de la Bisbal. 11. Sta. Eulàlia de Cruïlles. 12. Sta. Coloma de Farners. 13. Sta. Coloma de Fitor. 14. St. Llorenç de Gaserans. 15. St. Romà de Lloret. 16. St. Pere de Martorell. 17. Sta. Maria de Pineda. 18. St. Gregori. 19. St. Iscle de Vallalta. 20. Sta. Eulàlia de Vallcanera.

Capelles i esglésies sufragànies. 21. Sta. Maria d'Aro. 22. Sta. Maria de Farners. 23. St. Mateu de Franciac. 24. St. Joan del castell de Lloret.

Fonts: ORDEIG, «Inventari...» i *Les dotalies*...; PONS GURI, «Dotalies...»; MARQUÈS, «Les actes...»; MARTÍ, «Col·lecció...».

repàs dels registres de Dotalies de l'Arxiu Diocesà de Girona,[10] que contenen transcripcions de les escriptures de fundació de bona part dels beneficis d'altars i de capelles del bisbat de Girona. I no es tracta pas d'un fet excepcional: es conserven 55 fundacions de beneficis del segle XIII i 81 de la primera meitat del segle XIV.[11]

1.2 La legislació sinodal i provincial

Entre les actes de consagració dels segles X i XI i les visites pastorals del XIV no hi ha cap font documental, a Catalunya almenys, que faci referència específica a les parròquies. Aquest fet pot explicar el tall que s'ha produït en l'estudi de la parròquia entre els dos períodes històrics i, en conseqüència, les aproximacions parcials al funcionament de la institució i les dificultats per redactar unes síntesis globals similars a les d'altres contrades de l'Europa occidental. Per tal de resoldre aquesta problemàtica, cal recórrer a diverses fonts eclesiàstiques que, tot i no estar generades pensant exclussivament en les parròquies, ens informen sobre el marc jurídic i legal en el qual s'integraven.

L'any 1215, en què es va celebrar el IV Concili del Laterà, assenyala l'inici d'una etapa en la qual els bisbes van aconseguir, després d'alguns segles de submissió als senyors feudals laics, una capacitat d'iniciativa pròpia al capdavant de les seves diòcesis que s'acabà concretant en el control de les rendes eclesiàstiques –el delme, sobretot–, dels monestirs benedictins i del personal eclesiàstic que servia a les parròquies.[12] A Catalunya, la reforma de l'església arribà el 1229, en què se celebrà, sota la presidència del cardenal de Sabina, el concili provincial de Lleida. Les disposicions que s'hi prengueren constitueixen el fonament de la legislació conciliar i sinodal catalana,[13] que se superposava a la llarga tradició de les assemblees de Pau i Treva, nascudes als inicis del segle XI per fer front a la violència dels feudals i que, al

---

10 MARQUES-TRIJUEQUE, *Arxiu*...

11 MARQUÈS, «Fundaciones...»: p. 498-503.

12 El treball de Raimunda Foreville, a part de presentar la traducció de tots els decrets del IV Concili del Laterà, contextualitza les circumstàncies que van conduir a la celebració del concili, ressegueix acuradament tot el seu desenvolupament i n'exposa les principals aportacions per a la història de l'església; cf. FOREVILLE, *Lateranense*....

13 NOGUER-PONS, «Constitucions...»; PONS GURI, «Constitucions...».

segle XII, van passar a convertir-se en un element essencial en l'afermament del poder comtal i reial a Catalunya.[14]

El bisbat de Girona és la diòcesi amb més assemblees sinodals de la província eclesiàstica, la Tarraconense, amb més concilis provincials de tota l'església catòlica.[15] Mentre que a la veïna diòcesi de Barcelona només s'hi van celebrar 13 sínodes entre el 1229 i el 1344,[16] a Girona se'n compten almenys 16 entre els episcopats de Berenguer de Castellbisbal i Berenguer de Cruïlles, entre el 1245 i el 1348 (cf. Taula 1). De la legislació sinodal gironina, se n'ha estudiat les seves coincidències amb les disposicions canòniques del dret eclesiàstic universal, per bé que aquest darrer només era una "concòrdia de cànons discordants" amb un sentit més orientatiu que no pas imperatiu sobre la legislació sinodal.[17] En canvi, potser manca centrar l'atenció en les seves conseqüències directes sobre les parròquies medievals i, en concret, sobre els rectors que les dirigien i sobre els seus feligresos. La major part de les constitucions gironines, el 80% o 68 sobre 85, es refereixen als clergues de les parròquies del bisbat. D'entre elles, unes quantes descriuen les seves obligacions: tenir cura dels vestits, llibres i llànties del temple, vigilar el comportament dels feligresos, assistir als sínodes i residir als llocs on tenien els beneficis, controlar els delmes laics i utilitzar l'excomunió en cas que calgués; un altre grup important de sinodals estava dedicat a l'estàtus particular de les persones eclesiàstiques, que no podien jugar ni dur armes, que no havien de viure amb dones ni tenir fills, que podien encarregar-se d'alguna notaria, que podien participar en els judicis amb algunes condicions i que, a l'hora de dictar testament, calia que distingissin entre el seu propi patrimoni i el del seu benefici; i, finalment, encara hi havia algunes constitucions que regulaven l'adquisició dels ordes sacerdotals, que restringien la presència dels qüestors a les parròquies i que prohibien les activitats

---

14 GONZALVO, *Les constitucions*...: p. XIX-XXXIII; MARQUÈS, *Concilis*...: p. 20-22.

15 BUENO, *El derecho*...: p. 11 i p. 57; MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 691. Per la proximitat geogràfica, seria de gran interès la comparació dels cànons dels concilis de les províncies eclesiàstiques de Tarragona i Narbona; en aquesta última, es van celebrar 22 concilis al segle XIII i 6 al XIV, amb més de 489 cànons conservats; cf. VIDAL, «Les conciles...»: p. 172-173.

16 Josep Baucells ha estudiat a fons el nombre, la periodicitat, el lloc de celebració, el ritual i els assistents als sínodes barcelonins; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 341-348.

17 BUENO, *El derecho*...; MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 692-693.

dels clergues forans, procedents d'altres diòcesis, a menys que obtinguessin una llicència del bisbe gironí. Mentrestant, una part minoritària de les constitucions sinodals gironines, el 16,5% –és a dir, 14 sobre 85–, s'adreçava als feligresos laics de les parròquies rurals, per tal d'imposar-los algunes normes: no podien cantar ni dansar, ni tampoc portar armes, a l'església, no podien ser enterrats al cementiri en alguns temps prohibits, no podien celebrar fires o mercats els diumenges, havien de celebrar el matrimoni davant del clergue parroquial, havien de complir les deixes pietoses dels testaments dels seus parents, havien de gestionar l'obreria parroquial i, si no ho complien, podien ser excomunicats, és a dir, exclosos de la comunitat de l'església mentre no es fessin absoldre.

Taula 1. **Bisbes i sínodes diocesans de Girona (1199-1348)**

BISBE	ANY	SINODES	CONSTITUCIONS			
			Total	Clergues	Laics	Altres
Arnau de Creixell	1199-1214					
Ramon de Palafolls	1214-1218					
Alemany d'Aiguaviva	1219-1227					
Guillem de Cabanelles	1227-1245					
Berenguer de Castellbisbal	1245-1254	Sínode 1247-1253?	**2**	2		
Pere de Castellnou	1254-1279	Sínode 1256	**6**	6		
		Sínode 1261	**2**	1	1	
		Sínode 1267	**2**	1	1	
		Sínode 1274	**1**	1		
Bernat de Vilert	1279-1291	Sínode 1279	**Ø**			
Bernat de Vilamarí	1292-1312	Sínode 1292-1312	**Ø**			
Guillem de Vilamarí	1312-1318	Sínode 1316	**Ø**			
		Sínode 1317	**Ø**			
		Sínode 1318	**Ø**			
Pere de Rocabertí	1318-1324	Sínode 1318-1324?	**1**	1		
Pere d'Urrea	1325-1328					
Gastó de Montcada	1329-1334					
Gilabert de Cruïlles	1334-1335					
Arnau de Mont-rodon	1335-1348	Sínode 1335	**19**	14	5	
		Sínodes 1337-1339	**28**	23	2	3
		Sínodes 1340-1343	**20**	15	5	
		Sínode 1344	**3**	3		
		Sínode 1348	**1**	1		
		TOTAL	**85**	**68**	**14**	**3**

Ø: cap constitució conservada dels sínodes. ?: data dubtosa de la celebració del sínode.
Font: NOGUER-PONS, «Les constitucions...»: p. 53-149; *Catalunya Romànica,* vol. 5, p. 31; BUENO, *El derecho...*: p. 57-113; MONJAS, *La reforma...*: p. 62-69.

1.3 ELS REGISTRES EPISCOPALS

Les disposicions conciliars i sinodals permeten aproximar-nos al coneixement de la doctrina i la disciplina eclesiàstica, dels rituals litúrgics, dels costums, dels valors morals, de les pràctiques jurídiques i de l'economia dels segles XIII i XIV.[18] Però, per tal de comprendre aquest conjunt de legislació canònica, cal conéixer amb exactitud la "circumstància històrica" que la va generar i, en conseqüència, recórrer als registres generats per l'administració episcopal gironina, des de la fi del segle XIII, que es conserven en l'Arxiu Diocesà de Girona i que han estat magníficaments descrits i estudiats pel seu arxiver, Mn. Josep M. Marquès (cf. Taula 2).[19] Al bisbat de Barcelona, les reformes empreses pel bisbe Ponç de Gualba a inicis del segle XIV van fer agrupar els registres episcopals en tres sèries coetànies: els *Registra Communium* recollien els documents d'ordre eclesiàstic i civil –nomenaments de càrrecs de la cúria i de les batllies i llicències, entre altres–; a les *Collationes* hi trobem els nomenaments de clergues per als diferents beneficis eclesiàstics –amb permutes, renúncies, preses de possessió, dispenses de residència, etc.–; i, finalment, els *Registra Ordinatorum* contenen els noms dels que rebien la tonsura, els ordes menors i els majors.[20] A Girona, en canvi, els registres episcopals no mantenen aquesta ordenació tan clara: els registres de Lletres contenen, a part de les cartes enviades pels bisbes, moltes informacions sobre els nomenaments de clergues de la diòcesi i algunes d'aïllades sobre ordenacions, i els de Notaria recullen tots els documents –excepte els anys en què s'han perdut els registres– elaborats per la notaria episcopal; a més, disposem d'alguns registres –a voltes fragmentaris– dels processos mantinguts a la cúria episcopal i de volums que recullen còpies de les institucions de beneficis –les dotalies– de diferents èpoques.

En el present estudi, òbviament, no hem emprat tota la nombrosíssima documentació episcopal ni hem explorat totes les possibilitats d'estudi que ofereixen als historiadors. En realitat, tan sols hi hem acudit de manera puntual i sempre en relació a qüestions molt concretes. Per exemple, gràcies a una part del Cartoral de

---

18 PONTAL, *Les statuts*...: p. 85-89.

19 MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 693.

20 BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 295-314.

Taula 2. **Els registres de l'administració episcopal (1295-1340)**

REGISTRES	NOMBRE DE DOCUMENTS						TOTAL
	ABANS 1290	1291-1300	1301-1310	1311-1320	1321-1330	1331-1340	
Cartoral de Carlemany	517	4	21	71	11		**624**
Cartoral de Rúbriques Vermelles	87	9	14	44	18	1	**173**
Protocol de Pere Capmany			2	223	69	50	**344**
Escriptures de Delmes	166	56	38	18	7	22	**307**
Lletres		132	3		2033	847	**3015**
Notaria		618	416	372	1823	912	**4141**
Processos	2	6	10	26	74	112	**230**
Dotalies	348	32	28	45	49	67	**569**
TOTAL	**1120**	**857**	**532**	**799**	**4084**	**2011**	**9403**

Fonts: ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, Cartoral de Rúbriques Vermelles i Protocol de Pere Capmany ; ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24 i calaix 11, vol. 6b; ADG, Lletres, vol. U-1, U-2, U-2b, U-3, U-4, U-5, U-6 i U-7; ADG, Notaria, vol. G-1, G-2, G-3, G-4, G-5, G-6, G-7, G-8, G-9, G-10, G-11, G-12, G-13, G-14 i G-15; ADG, Processos, Sèrie general; ADG, Dotalies, vol. D-1, D-2, D-3, D-4, D-5, D-6, D-7, D-8, D-9, D-10, D-12, D-14, D-18, D-19, D-20, D-21, D-22, D-23, D-29, D-152 i D-154 ; cf. MARQUÈS, *El cartulari...* i *Cartoral...*; MARQUÈS-TRIJUEQUE, *Arxiu....* Dels registres de notaria a partir del vol. G-7, dels anys 1329-1331, només hem comptat els documents que figuren en el repertori selectiu elaborat per Josep M. Marquès, que només inclou els més rellevants.

Carlemany i del Cartoral de Rúbriques Vermelles, al protocol de Pere Capmany i a dos registres més del fons de la Mitra hem pogut resseguir el destí dels delmes parroquials en mans de laics, però sota el domini eminent del bisbe, al llarg dels segles XIII i XIV. De manera semblant, les lletres enviades pel bisbe i pels seus agents i els protocols notarials redactats a la cúria episcopal permeten aproximar-se a les relacions entre el bisbe i els rectors parroquials, especialment a l'hora de ser nomenats o rellevats de la cura d'ànimes d'una parròquia o d'obtenir una llicència per absentar-se, ja fos a causa d'estudis o d'altres raons.[21]

1.4 LES VISITES PASTORALS

Un tractament a part mereixen els registres de visita pastoral, part integrant també de l'obra de l'administració episcopal dels segles XIII i XIV. La reforma eclesiàstica del IV Concili del Laterà va recuperar l'antic costum de visita del bisbe a les abadies i monestirs, primer, i als clergues i feligresos de les seves parròquies, després.[22] De totes maneres, les primeres col·leccions de visites conservades a

[21] MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 693.

[22] Es tracta del cànon 3 del Concili, cf. FOREVILLE, *Lateranense...*: p. 161. Sidoni Apol·linar i Sant Germain d'Auxerre ja practicaven la visita a les seves parròquies en ple segle VI i, a la mateixa

Catalunya no s'inicien fins la fi del segle XIII.[23] L'acta de visita pastoral més antiga del bisbat de Girona, la de Sant Esteve de Sords el 1295, la degué realitzar el propi bisbe Bernat de Vilamarí que, el mateix any, visitava les esglésies de Miànigues i Guèmol, en contra de la voluntat de l'abat de Sant Esteve de Banyoles i dels privilegis papals que afirmava tenir.[24] El bisbe argumentava que eren completament parroquials i que el seu predecessor, Bernat de Vilert, ja les havia visitat.[25]

Al primer terç del segle XIV els bisbes gironins solien visitar, o fer visitar per altres, les parròquies de la diòcesi un cop a l'inici del seu govern i després ho repetien segons un ritme, en certs moments, biennal (cf. Taula 3).[26] Existeixen algunes visites fragmentàries, les dels anys 1295, 1300, 1303-1304, 1305-1306, 1313, 1318, 1320, 1321 i 1324, que no s'han conservat senceres i que no van ser tingudes en compte en la numeració de la sèrie de Visites Pastorals de l'Arxiu Diocesà, que comença, tanmateix, en aquest mateix moment històric: les visites dels anys 1314-1315, 1315-1316, 1321 i 1329 tenen els números 1, 2, 3 i 4 respectivament.[27] De totes maneres, també tenim referències indirectes d'una visita, la que degué realitzar el bisbe Pere d'Urrea entre el febrer i el juny del 1326, que no ha deixat cap acta escrita: només es conserven les lletres que va enviar, anunciant la seva visita, als monestirs de Sant Pere de Galligants, Sant Daniel i Sant Pol de Mar i a les parròquies del Mercadal, Santa Eugènia, Vilablareix, Aiguaviva, Flaçà, la Bisbal, Cruïlles, Monells, Llaneres, Peratallada, Vulpellac, Peralta, Montfullà, Bescanó, Salt, Celrà, Sant Martí Vell, Caçà de Pelràs, entre d'altres de l'ardiaconat d'Empúries.[28]

època, es documenta el primer sínode diocesà on el bisbe instruïa i rectificava, si calia, el comportament dels clergues del seu bisbat; cf. AUBRUN, *Les paroisses...*: p. 24-25.

23 GUILLERE, «Les visites...»: p. 127-129; MONJAS, «Les visites...»: p. 47.

24 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a. (1295...; cf. Document 1b); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 24v (1295.10.20; cf. Document 1c).

25 Potser es tracta d'una visita realitzada l'any 1290, que coneixem només per la resolució, en el transcurs de la visita pastoral a Celrà, del conflicte entre els clergues de Juià i els donats de l'ermita de Sant Joan de l'Erm; cf. ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7rv (1290.08.23; cf. Document 1a).

26 GUILLERE, «Les visites...»: p. 138-140.

27 A títol comparatiu, els registres de visita del bisbat de Barcelona són coetanis als gironins i tenen les mateixes característiques: algunes corresponen als primers volums de la sèrie de visites i d'altres són fragmentàries i incompletes; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 276-294.

28 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 16v (1326.02.08), f. 17v (1326.02.10), f. 18v (1326.02.13), f. 32v-33r (1326.02.16), f. 22v (1326.02.18), f. 33v (1326.02.20?), f. 33v-34r (1326.02.24), f. 38v

Taula 3. **Els registres de visites pastorals de l'Arxiu Diocesà de Girona (1295-1329)**

BISBE	ANY	VISITADOR	PARRÒQUIES VISITADES
Bernat de Vilamarí (1292-1312)	1295	?	1 parròquia
	1300 ca.	?	1 parròquia
	1303-1304	Bisbe Bernat	16 parròquies
	1305-1306	Bisbe Bernat	30 parròquies
Guillem de Vilamarí (1312-1318)	1313	Bisbe Guillem	23 parròquies
	1314-1315	Guerau Calvet prior de Santa Maria de Rocarossa i Pere Capmany clergue de la seu de Girona	308 parròquies
	1315-1316	Guerau Calvet prior de Santa Maria de Rocarossa i Guillem de Puig visitador	116 parròquies
Pere de Rocabertí (1318-1324)	1318	Bisbe (Pere)	6 parròquies
	1320	(Bisbe Pere)	27 parròquies
	1321	?	69 parròquies
	1324	Guerau Calvet prior de Santa Maria de Rocarossa i Guillem de Puig visitador	72 parròquies
Gastó de Montcada (1329-1334)	1329	Ramon Albert sagristà de Llers, Guillem Saló clergue de Parlavà i Ramon Porcell canonge	382 parròquies

Fonts: ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a. (1295), lligall 2.b. (1300 ca.), lligall 1.a. (1303-1304), lligalls 1.b. i 1.c. (1305-1306) i lligall 2.d. (1313); vol. P-1 (1314-1315); vol. P-2 (1315-1316); vol. P-168, lligall 2.e. (1318) i lligall 2.f. (1320); vol. P-3 (1321); vol. P-168, lligall 2.g. (1324); i vol. P-4 (1329); cf. MONJAS, *La reforma*...: p. 62-69.

Els bisbes no sempre realitzaven personalment l'ofici de visita. Ho podien encarregar a persones estretament vinculades a ells: en el registre de visites del 1329 consta que Guillem de Saló, clergue de Parlavà, havia rebut del bisbe la facultat de visitar i la *"potestatem inquirendi contra quoscumque clericos seu personas ecclesiasticas uobis denunciantes aut quos alias interllexeritis de carnis incontinencia aut aliis criminibus seu excessibus diffamatos"*.[29] Alguns visitadors, com Guerau Calvet prior de Santa Maria de Rocarossa o Guillem de Puig, van efectuar fins i tot més d'una visita en nom del bisbe.

La profusió d'actes de visita ha fet que, en lloc d'analitzar el conjunt del bisbat, només ens centrem en l'estudi dels ardiaconats de Girona i la Selva, hereus de l'antic comtat carolingi de Girona. Conservem el text d'almenys una visita, entre

(1326.03.04), f. 37v (1326.03.04), f. 39v (1326.03.09), f. 40v (1326.03.11), f. 41r (1326.03.13) i f. 109r (1326.06.21). L'anunci de visita també s'ha documentat al bisbat de Barcelona; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 193.

[29] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 129r (1329.10.14). En comparació, el nombre de visites efectuades per delegats al bisbat de Girona, és molt més elevat que el de la diòcesi barcelonina, on Ponç de Gualba i Ferrer d'Abella, bisbes entre el 1303 i el 1344, no van realitzar aquest ofici en el 20% de parròquies; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 221-226.

el 1295 i el 1330, a gairebé totes les parròquies dels dos ardiaconats que existien al segle XIV (cf. Mapa 2 i Taula 9 *infra*). Només en manquen algunes que ja s'havien convertit en sufragànies d'altres esglésies, com les de Torrent, Canapost i Campdorà –depenents, respectivament, de Sant Feliu de Boada, Peratallada i Santa Eulàlia Sacosta–, unes altres que encara s'havien de segregar, com la de Púbol –que depengué de la Pera fins l'any 1335–, o que eren de senyoria eclesiàstica, com Sant Feliu de Girona, Sant Nicolau i Sant Ponç de Fontajau –depenents de la col·legiata de Sant Feliu i del monestir de Sant Pere de Galligants. Dues parròquies més, també sota el domini d'eclesiàstics, només van ser visitades una sola ocasió abans del 1330: Santa Maria de la Bisbal, controlada directament pel bisbe, i Sant Cugat de Ravós del Terri, per l'ardiaca major o de Girona.[30]

En les primeres actes de visita gironines, no hi ha descripcions del cerimonial de la visita, des de l'arribada i acollida del visitador, que celebrava o feia celebrar la missa i predicava, fins a l'administració de la confirmació i la tonsura.[31] L'únic exemple és del 1295, quan l'abat de Sant Esteve de Banyoles va acusar el bisbe d'atacar la immunitat monàstica sobre les esglésies parroquials de Miànigues i Guèmol perquè, mitjançant unes lletres, havia manat els rectors que *"ipsi congregarent siue uocarent populum dictarum capellarum ad dictas capellas"* i que, el dia de la visita, *"pararent uobis* –al bisbe– *et familie uestre reffeccionem siue procuratorem"*.[32]

En canvi, les actes de visita solen dividir-se en dues parts: d'una banda, la inspecció dels béns immobles i mobles de l'església i, de l'altra, la investigació de la vida i costums de les persones. En la primera part, coneguda com a *visitatio rerum*, els visitadors s'interessaven per l'estat material dels edificis i del mobiliari i estris necessaris per a la litúrgia i pels ingressos econòmics de la parròquia i la seva administració; en la segona, la *visitatio hominum*, prestaven especial atenció a l'estat de les ànimes dels membres de la parròquia, tant dels clergues –dels quals preguntaven

---

30 A Girona no existia, doncs, un grup important de parròquies que no van ser visitades a inicis del segle XIV; en canvi, a Barcelona, Ponç de Gualba no va visitar mai 61 parròquies i Ferrer d'Abella en va deixar 111 per visitar; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 247-255.

31 MONJAS, «Les visites...»: p. 56-58; BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 186-191 i p. 193-218.

32 ADG, Lletres, vol. U-1, f. 24v (1295.10.20; cf. Document 1c).

Mapa 2. **Les visites pastorals als ardiaconats de Girona i la Selva, 1300-1329**

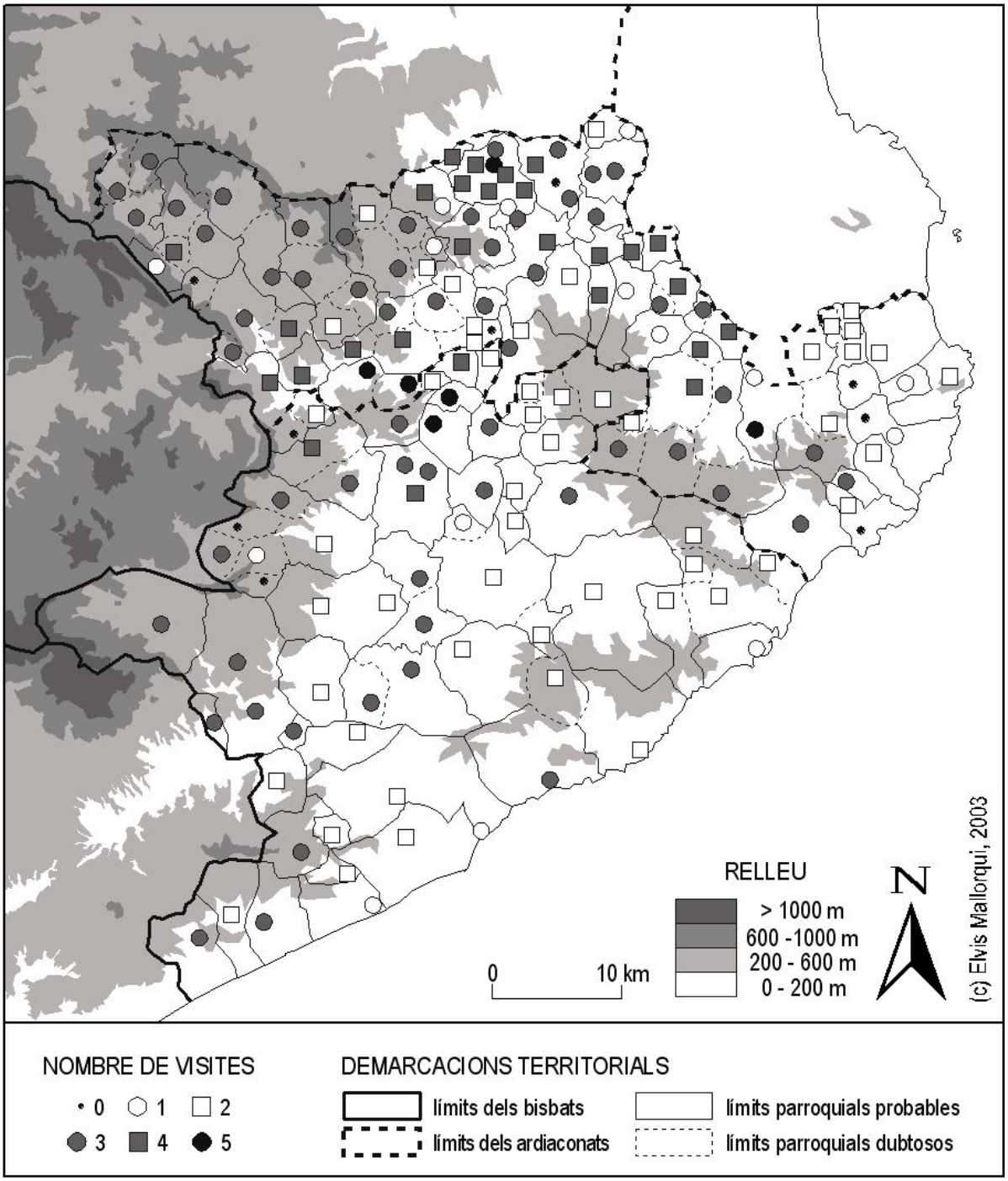

per la seva condició canònica, pel grau de compliment dels seus deures i per la seva moralitat–, com dels laics –de qui volien saber si seguien els manaments de l'església, si la seva conducta moral era pecaminosa o es desviava de la norma canònica.[33]

A la primera part del segle XIV, l'interès dels bisbes per la *visitatio rerum* sembla molt inferior al de la *visitatio hominum*, tal com es dedueix del qüestionari que es troba en els primers fulls del registre de visita de les parròquies de Girona del 1329.[34] Entre els *capituli contra clerici,* els visitadors havien de preguntar a un grup de fidels convocats expressament per la condició canònica del sacerdot –*"si est pro[mo]tus"*–, per la seva residència a la parròquia –*"si rector residet in ecclesia"*–, pel grau de compliment de les seves obligacions –*"si facit officium ecclesiasticum a cantico grado usque ad com[pletorium], ... si uisitat infirmos et si aliquis ex ipsius culpa decessit [impenitens ...]"*–, pels seus ajudants a l'església –*"si tenet assuetos seruitores in ecclesia prout locus illo ex consuetum ibi requirit, ... si ministrantes ministrant ea alieno parrochiano sine licenciam proprii sacerdotis*–, pel manteniment del temple en condicions –*"si tenet ecclesia bene mundatam et paratam tam de luminaribus ... quam de aliis*–, per l'economia parroquial –*"si ponuit in pignore uel alienauit aliquid de bonis mobilibus uel immobilibus de ecclesia"*– i, per damunt de tot, pel seu comportament moral –*"si est negociator uel causidicus; si tenet concubinam uel ea cohabitat uel suis expensis in domo sua uel extra victualia et alia necessaria monstrat sibi uel uadi ad aliquam aliam mulierem uel eam cognoscat carnaliter uel ... quod habeat cum aliqua suspecta muliere consorcium uel colloquium, ... si ludit publice in locis inhonestis seu publicis ad grescham seu ad alias uel alium lucrum taxillorum"*. Després venien els *capituli contra laici,* en els quals el visitador preguntava als mateixos parroquians i als clergues de la parròquia sobre el grau de compliment dels sagraments cristians per part dels membres de la comunitat –*"si colunt festa eis indicta et observant jejunia, si utrum omnis a ·XIIII · annis et ultra uadant ad penitenciam et recipiant eucaristiam temporibus assuetis et quod semel saltem*

---

[33] LE BRAS, «Enquête...»: p. 100-103;COULET, *Les visites...*: p. 30-31; BENITO, *Les parròquies...*: p. 35-36; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 166-168.

[34] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, s. f. (1329; PUIGVERT-MONJAS-PEREA-SOLA, *Les visites...*: p. 195-198). Vegeu també: GUILLERE, «Les visites...»: p. 142-144. A títol comparatiu, cf. el qüestionari barceloní de 1413-1414, publicat a: MONJAS, «El qüestionari...». Encara que no s'hagin conservat, en cada visita el bisbe o el seu delegat n'utilitzaven un de semblant, tal com ha estat deduït de les primeres visites del bisbat de Barcelona; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 181-184.

confitentur in anno"–, la seva relació amb l'església i els clergues –*"si est aliquis qui impediat publice uel occulte uel perturbat jurediccione archiepiscopi uel episcopi uel alterius judicis ecclesiastici uel qui fecerint monopolium seu empreniment contra rectorem uel clericos dicti loci, ... si sciunt aliquem qui diffidauerit clericos uel religiosos"*–, la seva moralitat –*"si sciunt quod aliqui soluti uel conjugati sint in sua parrochia qui teneant publice concubinas uel cognoscant carnaliter comatrem uel pecent carnaliter contra naturam, ... si sunt aliqui in conjugie qui non habitent simul, ... si sciunt aliquem usurarium mittente publice usuras uel sacrilegum aut blasfemum, ... si sciunt in clero et popula aliqua crimina notorio que correccione uel emendacione indigeant"*–, el grau de consanguinitat en els matrimonis –*"si ... sint in prohibito gradu consanguinitatis uel confraternitatis uel compaternitatis uel filiacionis specialis qui scienter in casu prohibito matrimonium contraxerint"*– i les creences supersticioses o heretges –*"si sunt aliqui sortilegii uel maleficii uel qui uadant ad sortilegos uel aliqui heretici uel credentes hereticos seu eorum occultatores uel occulta conuenticula celebrantes"*.

Les respostes a aquest qüestionari i a d'altres de similars podien ser, a vegades, molt extenses, però el més freqüent és que fossin escuetes i pobres en dades concretes. Malgrat tot, en els registres hi figuren unes informacions essencials per estudiar les parròquies de la baixa edat mitjana que, a Catalunya, fa més de vint anys que se n'han assenyalat les seves possibilitats.[35] A hores d'ara, són diversos els treballs han pres les visites dels bisbes de Barcelona per conéixer la dimensió social i religiosa de les parròquies del Maresme i del Baix Llobregat: les acurades descripcions de la dubtosa moralitat de molts clergues, així com les deficiències en el seu servei al capdavant de la parròquia i, fins i tot, en l'administració dels sagraments, esdevenen un interessant contrapunt a la freda legislació canònica; igualment, el relat dels excessos morals i dels incompliments dels deures cristians per part dels feligresos laics –des del punt de vista del bisbe, és clar– contrasta vivament amb la visió tradicional de la submissió dels pagesos als senyors feudals.[36]

---

[35] GUILLERE, «Les visites...».

[36] SALICRÚ, «Les primeres...»; BENITO, *Les parròquies...*: p. 25-28; MONJAS, «La comunitat...». A aquests treballs, cal afegir-hi, d'una banda, un treball similar sobre les visites a les parròquies andorranes i, de l'altra, la monumental tesi de Josep Baucells sobre la vida religiosa al bisbat de Barcelona que utilitza, preferentment, els registres de visita pastoral de la primera meitat del segle XIV; cf. VELA, «Visites...»; BAUCELLS, *Vivir...*.

Les visites, doncs, permeten analitzar el paper dels clergues i dels laics al si de la parròquia, l'economia i les rendes de les esglésies, la religiositat de la població rural i la seva relació amb l'autoritat diocesana; a més, procuren valuoses informacions sobre les rutes de circulació, la demografia rural i la gestió econòmica de la parròquia.[37] Al bisbat de Girona, tanmateix, aquests aspectes a prou feines han estat tractats: fora d'algunes monografies parroquials,[38] només podem destacar l'estudi global de la visita pastoral del 1420 i l'aprofitament de la visita del 1432 per avaluar l'abast dels terratrèmols dels anys 1427 i 1428.[39]

2. Altres fonts d'informació

Per tal d'aprofundir en el coneixement dels membres i dels grups que conformaven la societat rural i de la seva relació amb la parròquia als segles XIII i XIV, cal recórrer a unes fonts documentals diferents de les que generava l'església medieval. Els capbreus senyorials, les col·leccions de pergamins i els manuals notarials presenten els habitants de les parròquies com a protagonistes de diversos actes de les seves vides i, entrellaçant les informacions procedents de cada tipus documental, podem arribar a conéixer amb prou detall els membres d'algunes comunitats rurals particularment ben documentades. En contrast amb la documentació episcopal i les visites pastorals, que poden abarcar fàcilment tot el territori dels ardiaconats de Girona i la Selva, els capbreus, els pergamins i els registres notarials ofereixen una aproximació a la parròquia medieval "des de dins". Però, a part de les possibilitats de cadascuna d'aquestes fonts, també cal ser conscients de les seves limitacions, que no són poques.

---

37 COULET, *Les visites...*: p. 60-79; MONJAS, «Les visites...»: p. 63-71.

38 JIMENEZ, *L'església...*; MARQUES, *Arbúcies...*; MARQUES-AMICH, *La parròquia...*; MARQUES-REIXACH, *La parròquia....*

39 PUIG, «Les visites...»; PRADES, «Els terratrèmols...».

2.1 ELS CAPBREUS SENYORIALS

Tot i que el nom de *capud breve* no sembla generalitzar-se fins la meitat del segle XIII, des del segle XI existeixen inventaris i relacions de béns immobles, rendes, drets i d'altres continguts arreu de les terres de la Catalunya Vella.[40] L'evolució que comença pels inventaris de dominis del segle XI –que servien als propietaris per legitimar la titularitat dels seus béns–, que passa pels llevadors de censos del segle XII –que només recullen les prestacions fixes que els vassalls devien als senyors– i que acaba en els capbreus del segle XIII –en els quals els senyors feien declarar als pagesos els censos i agrers a què tenien dret–, tal com s'ha establert en terres barcelonines,[41] també es pot resseguir a les terres de Girona. A l'entorn del 1020, els habitants de Llambilles van mostrar al sagristà de la seu de Girona l'alou de l'església gironina; en canvi, l'inventari del comte Ramon Berenguer IV de Barcelona, l'any 1151, només recull la suma global dels censos que aquest rebia en els seus dominis de Caldes, Llagostera, Palau-sacosta, Quart, Llofriu i Palafrugell; finalment, el capbreu que acordaren redactar Gilabert de Cruïlles i el prior del monestir de Sant Miquel, just després de la concòrdia del 1264, ja esmenten els masos, les parcel·les de terra, els censos, els agrers i les prestacions en treball dels homes depenents.[42]

El pas del segle XIII al XIV assenyala un punt important en la història dels capbreus, perquè, a la vegada que les dades contingudes van créixer tant en quantitat com en qualitat, els capbreus es van difondre a tot arreu de les comarques gironines. Caldria estudiar les motivacions que empenyeren molts senyors a redactar els capbreus tan complerts de la segona dècada del segle XIV endavant: potser l'afinament de la pràctica notarial, paral·lel a l'increment de les tarifes de redacció d'instruments fins que no es van fixar definitivament,[43] va facilitar la gestió de les

---

40 BENITO, *Les parròquies*...: p. 5-6.

41 BENITO, *Les parròquies*...: p. 27.

42 ACG, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 22v (1020 ca.; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 180); ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 233 (1151.04.02-06; BISSON, *Fiscal*...: n. 1g, 1h, 1i i 1j); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamins n. 1-79 (1264 ca.; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 87).

43 PONS GURI, «Taxacions...».

senyories i, com una moda, va desencadenar una onada de capbrevacions arreu; o potser l'inici d'una conjuntura desfavorable a les economies senyorials els obligà a controlar totes les transmissions de les parcel·les dels seus dominis per obtenir-ne les pertinents taxes de mutació –terços, lluïsmes i foriscapis.[44]

En el present treball, ens limitem a utilitzar els capbreus com una eina per acostar-nos als membres de la societat local de les parròquies rurals. Els capbreus, en efecte, són aplecs de declaracions jurades dels pagesos depenents d'un senyor directe, amb esment de les obligacions en censos i serveis que els primers, com a titulars del domini útil sobre masos, cases, camps, terres, vinyes, boscos i molins, havien de prestar al segon. Aquestes informacions, no és cap novetat, ja fa temps que s'han explorat per tal d'aproximar-nos i aprofundir en el coneixement de la societat rural gironina a l'edat mitjana, tal com s'ha demostrat en els casos de Vilobí d'Onyar a la Selva, la Vall d'Aro, Cruïlles i Fontanilles al Baix Empordà o el Sallent a la Garrotxa (cf. Taula 4 i Mapa 3).

Els estudis fonamentats en els capbreus ens recorden les limitacions de la font que cal tenir tothora presents. En primer lloc, no es conserven mai tots els capbreus de totes les senyories d'una parròquia: en les declaracions que contenen, igual com els pergamins del segle XIII, solen esmentar-se molts més senyors que no van fer redactar cap capbreu o, si el van fer, no s'ha conservat o no l'hem localitzat. Aquesta limitació és essencial, si no es vol caure en greus errors d'interpretació de les dades d'un sol capbreu.[45] En segon lloc, els capbreus ofereixen la imatge de la realitat medieval que més interessava als senyors i als seus agents. Es tracta, però, d'una visió esbiaixada, que privilegia alguns drets –els derivats de la senyoria directa de les terres i la senyoria sobre les persones–, que n'amaga d'altres –els drets d'ús de les pastures i dels boscos, per exemple– i que també n'ignora uns darrers –tots els relacionats amb la parròquia, a excepció a vegades del delme.

Malgrat tot, les informacions dels capbreus ens acosten molt a la realitat local dels segles XIII i XIV. Permeten, amb totes les precaucions que siguin necessàries,

---

44 TO, «La diferenciació...»: p. 456-458.

45 TO, «La diferenciació...»: p. 447-456.

Taula 4. **Els capbreus senyorials de les terres de Girona (1311-1369)**

SENYORS	ANYS	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1. Bernat de Palol cavaller	1311	44	■	■	□	□	□	■	■	■
2. Prior de Santa Maria de Cervià	1313-1316	201	■	■	■	□	□	■	■	□
3. Abat de Sant Pere de Galligans	1314-1315	87	■	■	■	■	□	■	■	□
4. Almoina del Pa de la seu de Girona	1314	137	■	■	■	■	□	■	■	□
5. Altar de Sant Domènec de la seu de Girona	1315	26	■	■	■	■	□	■	■	□
6a i 6b. Guerau de Torrent cavaller i cambrer del monestir de Sant Feliu de Guíxols	1315-1319	77	■	■	■	□	□	■	■	□
6. Pabordia de Juliol de la seu de Girona	1316	131	■	■	■	□	□	■	■	■
7. Ardiaca de Girona o de Ravós	1317	163	■	■	■	□	□	■	■	■
8. Pabordia de Novembre de la seu de Girona i Guillem de Lloret castlà	1317-1320	53	■	■	■	■	□	■	■	■
9. Arnau d'Alou i Ramon de Juià cavallers	1318	2	□	■	■	□	■	■	■	□
10. Bernat de Cruïlles noble i monestir de Sant Miquel de Cruïlles (MALLORQUI, «Homes...»)	1318-1320	247	□	■	□	□	□	■	■	■
11. Abadessa de Sant Daniel de Girona	1320-1321	32	■	■	■	■	■	■	■	□
12. Abadessa de Sant Daniel de Girona	1320-1322	49	■	■	■	■	□	■	■	□
13. Abadessa de Sant Daniel de Girona	1320-1324	13	■	■	■	■	■	■	■	□
14. Ramon de Juià cavaller	1321	53	■	■	■	□	■	■	■	□
15. Prior de Sant Miquel de Cruïlles	1323	2	□	■	■	■	□	■	■	□
16. Cabiscol de la seu de Girona	1325	5	□	■	■	□	□	■	□	□
17. Ramon Arnau de Sant Sadurní cavaller	1336-1339	179	■	■	■	□	□	■	■	■
18. Hospital de Sant Llorenç de les Arenes	1337	1	■	□	■	■	□	■	■	□
19. Arnau de Vivers jurista	1346-1348	35	■	□	□	□	□	■	■	□
20. Prior de Sant Miquel de Cruïlles	1347	56	■	■	■	■	■	■	■	□
21. Cambrer de Sant Miquel de Cruïlles	1351	34	□	□	■	■	□	■	■	□
Altres estudis										
22. Abat de Sant Esteve de Banyoles (BOLÓS, *El mas...*)	1321	31	■	■	□	□	□	■	■	□
23. Comanador d'Aiguaviva (SOLDEVILA, «Els capbreus...»)	1323	116	■	■	■	□	□	■	■	□
24. Ramon Xalabra i Ramon de Begur (SOLDEVILA, «Els capbreus...»)	1327	65	■	■	■	□	□	■	■	□
25. Prior de Santa Maria d'Ullà (SOLDEVILA, «Els capbreus...»)	1334	64	■	■	■	■	□	■	■	□
26. Ramon Malars ciutadà (MARQUÈS, «Vilobí...»)	1337-1338	95	■	■	■	□	□	■	■	■
27. Pabordia d'Aro de la seu de Girona (SANZ, «La pabordia...»)	1344	112	■	■	■	■	□	■	■	□
28. Abat de Sant Feliu de Guíxols (TO, «La diferenciació...»)	1367-1369	46	■	■	■	■	■	■	■	□

A: nombre de declarants. B: clàusula d'homes propis. C: possessió de mas o casa. D: esment individualitzat de les parcel·les de l'explotació sota domini del senyor capbrevador. E: superfície de les parcel·les del mas i d'altres explotacions. F: esment de les terres dels homes propis pertanyents a d'altres senyors. G: declaració dels censos i agrers. H: prestacions en treball. I: drets del castell. ■ Sí □ No Font: cf. Mapa 3.

Mapa 3. **Els capbreus senyorials de les terres de Girona, 1311-1369**

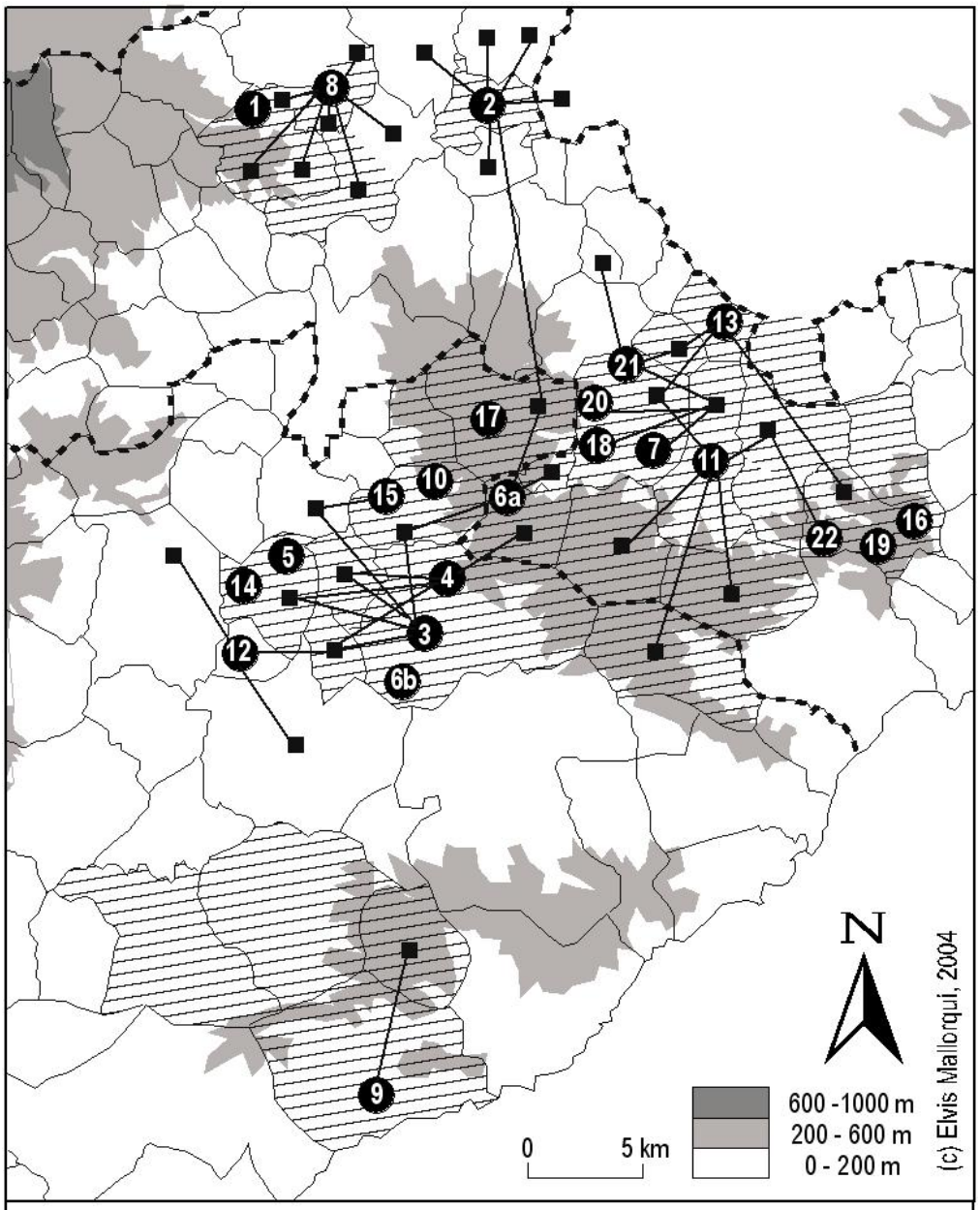

CAPBREUS SENYORIALS DE LES TERRES GIRONINES

1. BCAH, Arxiu, pergamí n. 480 (1311)
2. ADG, Monacals, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315 (1313-1316)
3. ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlles 5, 6, 7, 8, 37, 39 i 40 i vol. 1034 (1314-1315)
4. AHG, Hospici, vol. 166 (1314)
5. AHG, Notarial, Girona-4, vol. 36 (1315)
6. AHG, Monestir de Sant Feliu de Guíxols, vol. 7 (1315)
7. ADG, Mitra, calaix 17, perg. n. 42 (1316)
8. ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381 (1317)
9. ACG, Pabordia de Novembre, capbreu de Lloret (1317-1320)
10. ADG, Almoina, Llambilles, perg. n. 99 i 100 (1318)
11. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu s. XIV (1317-1320)
12. ASD, perg. n. 525 (1320-1321)
13. ASD, perg. n. 522 (1320-1322)
14. ASD, perg. n. 524 (1320-1324)
15. ADG, Almoina, Llambilles, vol. 1 (1321)
16. ACBE, fons patrimonial Torroella de Fitor, perg. n. 16 (1323)
17. ADG, Seu de Girona, Cabisol, perg. s. n. (1325)
18. AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110 (1336-1339)
19. ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034 (1337)
20. AHMCL, fons patrimonial Mercader-Bell·lloc de Girona, perg. n. 257, 258, 259, 260 i 274 (1346-1348)
21. AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 109 (1347)
22. ACBE, fons patrimonial Torroella de Fitor, perg. n. 9b (1351)

ardiaconats — parròquies — parròquies estudiades

aproximar-se al paisatge agrari medieval gràcies a l'enumeració de les parcel·les de terra de cada explotació, a la menció els seus conreus i a les referències toponímiques que servien per situar-les.[46] Certament, l'espai no agrícola surt força infravalorat en els capbreus, però sempre hi ha indicis de les activitats que s'hi duien a terme: censos pagats en formatges, prestació de feixos de llenya o cistells de cireres, obligació de fer pasturar els porcs del senyor o donar-los glans, etc.

Els capbreus també són útils per estimar la població d'un lloc concret en un període anterior a les fonts fiscals d'abast general com els fogatges. Abans de fer-ho, cal determinar el grau de exhaustivitat del document, és a dir, si reuneix tota o pràcticament tota la població del lloc o, al contrari, si només recull els tinents d'un senyor d'una parròquia amb moltes altres senyories que no han conservat cap capbreu.[47] En relació a aquestes dades, els capbreus solen informar de la ubicació dels habitatges dels declarants sobre el terreny de cada parròquia. Així, descobrim l'existència a bona part de les terres de Girona d'una dicotomia entre la dispersió de l'hàbitat en masos aïllats, situats enmig de les parcel·les i dels camps, i el poblament concentrat establert al voltant de les esglésies –les sagreres o celleres– o en nuclis fortificats –els castells o forces.[48] No només això: en els casos en què els capbreus ens ho permeten, podem identificar les famílies de cada parròquia i situar la seva residència en un mas o en una casa d'un nucli concentrat, i així entenem molt millor la natura de les relacions i conflictes existents a l'interior d'una parròquia.

2.2 COL·LECCIONS DE PERGAMINS

La riquesa de les informacions que ofereixen els capbreus del segle XIV és introbable per a cap període anterior. Per tal d'obtenir una visió el més àmplia possible de la societat i de les parròquies rurals del segle XIII i dels anteriors, cal aplegar totes les peces d'informació disponibles i, encara que els escrivans les redactessin per a d'altres finalitats, relacionar-les entre elles.[49] Perquè cada acta de

---

46 BOLÓS, *El mas...*: p. 40-47; MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 45-51; MALLORQUÍ, *Paisatge...*: p. 46-51.

47 MALLORQUI, «Les campagnes...»: p. 346-349.

48 MALLORQUI, «Les campagnes...»: p. 349-353.

49 BENSCH, *Barcelona...*: p. 18.

compra-venda que pren el marc parroquial per situar els béns objectes de la transacció ja ens informa sobre un aspecte de la realitat parroquial, la seva territorialitat. Així, hem buscat en una colla d'arxius tots els fons en pergamí que contenen notícies referents a les terres dels ardiaconats de Girona i la Selva (cf. Taula 5), per tal de facilitar, després, la recerca de notícies puntuals sobre cadascuna de les parròquies que ja coneixem gràcies als capbreus. Certament, han estat de gran ajuda les recents publicacions dels fons documentals dels principals monestirs de les terres gironines: Sant Daniel i Sant Martí Sacosta de Girona, Santa Maria d'Amer, Sant Feliu de Guíxols, Sant Pol de Mar, Santa Maria de Roca-rossa, Santa Maria de Cervià i Sant Miquel de Cruïlles. A més, la documentació referent als patrimonis del bisbe de Girona i de la seu de Girona també ha estat editada, per bé en el segon cas només fins a l'any 1100. Pel que fa als pergamins dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, cal assenyalar que una petita part del que s'ha publicat fins ara es refereix a les terres de Girona. I, finalment, les edicions dels inventaris de fons patrimonials laics, alguns dels quals remunten al segle XII,[50] s'han anat multiplicant: en l'actualitat, disposem d'inventaris publicats dels fons dels batlles d'Arenys de Mar, dels Farners de Santa Coloma, dels Caramany de Corçà, dels Marquès de Camps de Salt i dels Bell-lloc de Girona.

Encara existeix avui molta documentació inèdita dels segles XIII i XIV, ben ordenada i catalogada als arxius gironins. A l'Arxiu Diocesà de Girona destaquen els pergamins de l'Almoina del Pa i l'Almoina del Vestuari, juntament amb els fons dels diversos càrrecs de la seu de Girona: ardiaques, sagristans, claver, cabiscol i clergues beneficiats en altars de la catedral. A l'Arxiu Capitular de la mateixa ciutat, s'hi troba un gran aplec documental dels segles XII i XIII. Igualment, hem localitzat part dels fons en pergamí de dos monestirs gironins que, fins ara, havien quedat força oblidats: els de Sant Pere de Galligants, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i el de Sant Pere Cercada, a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell.[51] Els pergamins dels arxius municipals de Girona, Sant Feliu de Guíxols i Palamós no s'han publicat com a tals,

---

50 GIFRE-MATAS-SOLER, *Els arxius*...: p. 13.

51 Aquests darrers els hem pogut localitzar gràcies a unes còpies en fotografia dipositades a l'ACSCF. Cal assenyalar que els pergamins del priorat femení de Santa Maria de Valldemaria, de Maçanet de la Selva, els hem comptat amb els de Sant Daniel de Girona.

Taula 5. **Les col·leccions de pergamins referents a l'antic comtat de Girona (817-1300)**

FONS DOCUMENTALS (ARXIU I EDICIÓ)	NOMBRE DE DOCUMENTS				TOTAL
	Abans 1000	1001-1100	1101-1200	1201-1300	
Església de Girona					
- Bisbe de Girona (ADG; MARQUÈS, *Pergamins...*i *Cartoral...*)	4	18	51	479	**552**
- Seu de Girona (ACG; MARTÍ, *Col·lecció...*)	26	111	447	757	**1341**
- Ardiaques de Girona, la Selva i Besalú (ADG)		1	5	44	**50**
- Sagristà major (ADG)			5	52	**57**
- Claver (ADG)		1	3	31	**35**
- Cabiscol (ADG)				3	**3**
- Beneficiats (ADG)			2	39	**41**
Monestirs					
- St. Daniel de Girona (ASD i ADG; MARQUÈS, *Col·lecció...*) *	4	27	64	347	**442**
- St. Martí Sacosta (BRAH; RIUS, «Cartes...») *	6	9	19		**34**
- St. Pere de Galligants (ACA)	1	8	24	150	**183**
- Sta. Maria d'Amer (ACA i ADG; PRUENCA, *Diplomatari...*) *	16	12	31	143	**202**
- St. Feliu de Guíxols (ACA; SEVILLANO, *Inventario...*; BLANCO, *El monestir...*) *		2	5	14	**21**
- St. Pol de Mar (ACA; PONS GURI, «Diplomatari...»; PÉREZ, *Diplomatari...*) *	7	19	29		**55**
- Sta. Maria de Rocarossa (ACS; PONS GURI, *El cartoral...*) *			30	139	**169**
- Sta. Maria de Cervià (ACA; TO, *El monestir...*)	6	23	72	61	**162**
- St. Miquel de Cruïlles (ACA; MALLORQUÍ, *El monestir...*)		18	20	123	**161**
- St. Pere Cercada (ACSCF)					
Altres institucions eclesiàstiques					
- Almoina del Vestuari (ADG)			1	119	**120**
- Almoina del Pa (ADG)	4	21	174	1936	**2135**
- Hospital de Santa Caterina (AHG)		1	10	205	**216**
Comtes de Barcelona i Reis d'Aragó					
- Cancelleria (ACA; UDINA, *El archivo...*; BISSON, *Fiscal...*; FELIU-SALRACH, *Els pergamins...*) *	299	891	177	9	**1376**
Laics					
- Cruïlles-Peratallada i Farners (ANC; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*) *			1	60	**61**
- Caramany de Corçà (ACC; GIFRE-SOLER, *Patrimoni...*) *				3	**3**
- Marquès de Camps de Salt (AMS; CASTELLS-COLOMER, *Els pergamins...*) *			1	11	**12**
- batlles i comunitat de preveres d'Arenys de Mar (AHFF; PONS GURI, *Inventari...*) *	1	1	12	94	**108**
- Veray de Celrà (AHG)				13	**13**
- Bell-lloc de Girona (AHMCL; FERNÁNDEZ TRABAL, *Inventari...*)*			1	15	**16**
- Rovirola de Riudellots (ACSCF)				8	**8**
- Ferrer de Bescanó (APF)				8	**8**
- Giol i Salvador de Calella i Teixidor de Pineda de Mar (AHMC; PONS GURI-RODRÍGUEZ, *Inventari...*) *		1		28	**29**
- Fuster de Sant Medir i Boïgues de Sant Sadurní (ACBE)				32	**32**
Municipals					
- Ciutat de Girona (AHCG; *Catàleg...*)			5	115	**120**
- Vila de Sant Feliu de Guíxols (AMSFG)			3	12	**15**
- Vila de Palamós (SAMP)				3	**3**
Total	**374**	**1164**	**1192**	**5053**	**7783**

Dels fons marcats amb *, només hem comptabilitzat els documents que figuren en les publicacions citades. D'aquests, tots fan referència exclussiva a les terres de Girona, a excepció dels fons de l'ACA en què no els hem distingit dels d'altres àrees.

però sí part dels seus documents anteriors al 1300.[52] I, per acabar, cal assenyalar la progressiva catalogació de fons patrimonials de famílies gironines que, en molts casos, reuneixen pergamins dels segles XIII i XIV.[53] L'única absència remarcable són els arxius dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera que, de ben segur, contenen informacions valuosíssimes sobre les terres gironines; el difícil accés als fons, però, ens han fet renunciar a aquesta documentació.[54]

En resum, la majoria de notícies sobre les terres del comtat de Girona que hem utilitzat en el present treball es conserven en fons eclesiàstics, ja siguin de monestirs o bé de la seu catedral. Cal dir, però, que molts dels pergamins que formen part d'aquests fons procedien d'uns quants fons patrimonials laics que van acabar essent donats o venuts a una institució eclesiàstica.[55] De manera semblant, alguns arxius de famílies pageses han passat a integrar fons patrimonials més importants: el del mas Carreres de Cruïlles està actualment integrat en l'Arxiu Caramany de Corçà i el del mas Pere Joan, de la mateixa localitat, va passar a mans dels batlles d'Arenys de Mar i ara es troba a l'Arxiu Històric Fidel Fita.

2.3 Els registres notarials

La inflació de documents que s'observa en els fons en pergamí del segle XIII, especialment a la segona meitat del segle, és molt destacable si la comparem amb temps anteriors. Però, en realitat, no constitueix sinó una ínfima part de la documentació que realment es va redactar. Les actes no eren mai redactades directament en pergamí, sinó que primer de tot s'enregistraven de forma resumida en notes o nòtules en paper, que servien més endavant de base per a fer-ne els exemplars en pergamí. Disposem de testimonis d'aquesta pràctica a la fi del segle XIII: el 1296 Jaume Martí, notari de Monells, va escriure un document gràcies a les

---

52 FONT RIUS, *Cartas...*; GUILLERE, *Llibre...*; JULIOL, *Llibre...*. Recentment, ha aparegut la publicació de les ressenyes dels pergamins de la ciutat de Girona; cf. *Catàleg...*.

53 GIFRE-MATAS-SOLER, *Els arxius...*: p. 99-116.

54 Els fons comtal d'Empúries i vescomtal de Cabrera es van conservar molt de temps a la Casa Pilatos de Sevilla, dintre l'Arxiu Ducal de Medinaceli, fins que van ésser traslladats a l'Archivo de la Nobleza, a Toledo. Actualment, existeixen còpies en microfilm als arxius municipals de Castelló d'Empúries i Hostalric, respectivament, i s'estan catalogant.

55 PUIG, *Els pergamins...*: p. 158.

"notis accapite in posse Raimundi de Sancto Antonio quondam publici scriptoris de Monellis"; el 1301 el notari bisbalenc Jaume Ballester va escriure un document del 1293 gràcies al fet que havia localitzat les *"notula in notulario Petri de Colle condam notarii publici Episcopalis"*; i l'any 1483 un altre notari de la Bisbal va copiar quinze remissions de penes realitzades entre els anys 1287 i 1297 i que s'havien trobat *"in quodam libro sive manuali antico existenti in notaria dicti castri de Episcopali"*.[56] No a tot arreu s'han perdut els llibres notarials d'abans del 1300: se'n conserven deu de la notaria d'Amer i un de la de Torroella de Montgrí.[57]

En el present treball, hem utilitzat els llibres procedents de dues notaries, Cruïlles i Monells, situades en una de les zones estudiades més a fons. De la primera, només es conserva un manual redactat entre els anys 1302 i 1304;[58] en canvi, de Monells, n'han quedat set del primer terç del segle XIV, sis manuals i un llibre de cúria, per bé que d'alguns només en resten fragments (cf. Taula 6). D'aquests volums, sobretot, cal assenyalar el gran volum de dades que aporten sobre unes poques localitats en uns anys molt determinats: en el volum de Cruïlles comptem 149 escriptures només per a l'any 1303 i, sumant els documents dels diversos llibres

---

[56] ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 3, pergamí n. 9 (1296.03.17; MALLORQUI, *El monestir...*: n. 154); AHFF, fons Comunitat de Preveres d'Arenys de Mar, pergamí n. 4 (1293.06.08; PONS GURI, *Inventari...*: n. 141); ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 6b (1272.02.19; MARQUES, *Pergamins...*: n. 524), pergamí n. 5a (1287.02.08; MARQUES, *Pergamins...*: n. 485), pergamí n. 6a (1287.08.01; MARQUES, *Pergamins...*: n. 524), pergamins n. 5b, n. 5c i n. 5d (1288.05.01; MARQUES, *Pergamins...*: n. 485), pergamí n. 5e (1295.08.29; MARQUES, *Pergamins...*: n. 485), pergamins n. 6f, n. 6g i n. 6h (1296.02.26; MARQUES, *Pergamins...*: n. 524), pergamí n. 6c (1296.05.13; MARQUES, *Pergamins...*: n. 524), pergamí n. 6d (1296.06.15; MARQUES, *Pergamins...*: n. 524), pergamí n. 17 (1296.08.03; MARQUES, *Pergamins...*: n. 501), pergamí n. 6e (1296.12.12; MARQUES, *Pergamins...*: n. 524) i pergamí n. 6i (1297.09.27; MARQUES, *Pergamins...*: n. 524).

[57] AHG, Notarial, Amer, vol. 1 (1261-1262), vol. 2 (1278-1279), vol. 2b (1282), vol. 3 (1283), vol. 3b (1284), vol. 4 (1286), vol. 5 (1290-1292), vol. 6 (1291-1296), vol. 7 (1292-1293) i vol. 8 (1297-1300); Torroella de Montgrí, vol. 1 (1298-1299).

[58] També hi ha un manual de l'any 1328 (AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 91), però el seu mal estat de conservació n'impedeix la consulta. Cal dir que la notaria de Cruïlles estava molt vinculada a la de la Bisbal, de manera que molts notaris redactaven documents als dos indrets. Per això, no sabem qui va redactar el manual dels anys 1302-1304. Segons el catàleg de l'arxiu, el notari era Pere de Coll, documentat com a notari de Cruïlles els anys 1286-1290 i de la Bisbal el període 1290-1296, però havia mort el 1301. Hi ha dues possibilitats sobre qui era el notari: Jaume Martí, que és citat com a notari de Cruïlles els anys 1297 i 1300, o bé, Jaume Ballester, notari el 1301 i el 1303; cf. ASD, pergamí n. 326 (1297.04.08; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 418); AHFF, Batllia, pergamí n. 74 (1300.11.18; PONS GURI, *Inventari...*: n. 165) i pergamí n. 81 (1303.12.05; PONS GURI, *Inventari...*: n. 177); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergamí n. 1 (1301.06.10).

de Monells, n'arribem a comptar 518 per l'any 1332 i 546 pel 1333. La quantitat i el tipus de documents que contenen els llibres d'ambdues notaries pot tenir a veure amb la categoria de les dues poblacions: mentre a la primera només hi sobressortien el castell i el proper priorat de Sant Miquel de Cruïlles, a la segona s'hi celebrava un mercat setmanal i, probablement, una fira ramadera cap a l'octubre que atreia molts habitants de les parròquies veïnes.[59] Però potser és més interessant encara la comparació del contingut del llibre notarial de Cruïlles amb els pergamins de la segona meitat del segle XIII que es refereixen a la mateixa localitat, perquè així ens adonem de la gran distància existent entre ambdós tipus documentals (cf. Figura 1). La primera diferència és d'ordre quantitatiu: mentre que en la segona meitat del segle XIII hem reunit 185 documents i només en els darrers anys del segle XIII la xifra de documents es mou entorn dels deu per any, el manual en reuneix 325 per a dos anys. La segona rau en la tipologia de documents conservats, ja que el manual notarial conté moltes dades sobre l'endeutament dels pagesos i sobre la gestió dels dominis de Sant Miquel de Cruïlles a través dels batlles; entre els pergamins, en canvi, predominen els documents referents a la senyoria: plets, concòrdies, acords sobre la jurisdicció sobre homes i llocs.

Taula 6. **Els manuals notarials de Cruïlles (1302-1304) i Monells (1304-1334)**

TIPOLOGIA	NOTARI	REFERÈNCIA (FOLIS)	ANYS	N. DE DOCUMENTS
CRUÏLLES				
- Manual	Jaume Ballester o Jaume Martí	C-1 (122 f.)	1302-1304	325
			Total	**325**
MONELLS				
- Manual	Jaume Martí	M-241 (26 f.)	1304	162
- Manual	Jaume Martí	M-234 (38 f.)	1316-1317	309
- Manual	Jaume Martí	M-242 (44 f.)	1324	230
- Manual	Jaume Martí	M-212 (8 f.)	1330	57
- Manual	Jaume Martí	M-162 (150 f.)	1332-1333	807
- Manual	Jaume Martí	M-161 (44 f.)	1333	250
- Llibre de cúria	Jaume Martí	M-142 (6 f.)	1333-1334	49
			Total	**1864**

C : AHG, Notarial, Cruïlles, n. de volum. M : AHG, Notarial, Monells, n. de volum.

[59] MALLORQUÍ, «Dos mercats...».

Figura 1. **Documentació en pergamí i registres notarials a Cruïlles (1250-1304)**[60]

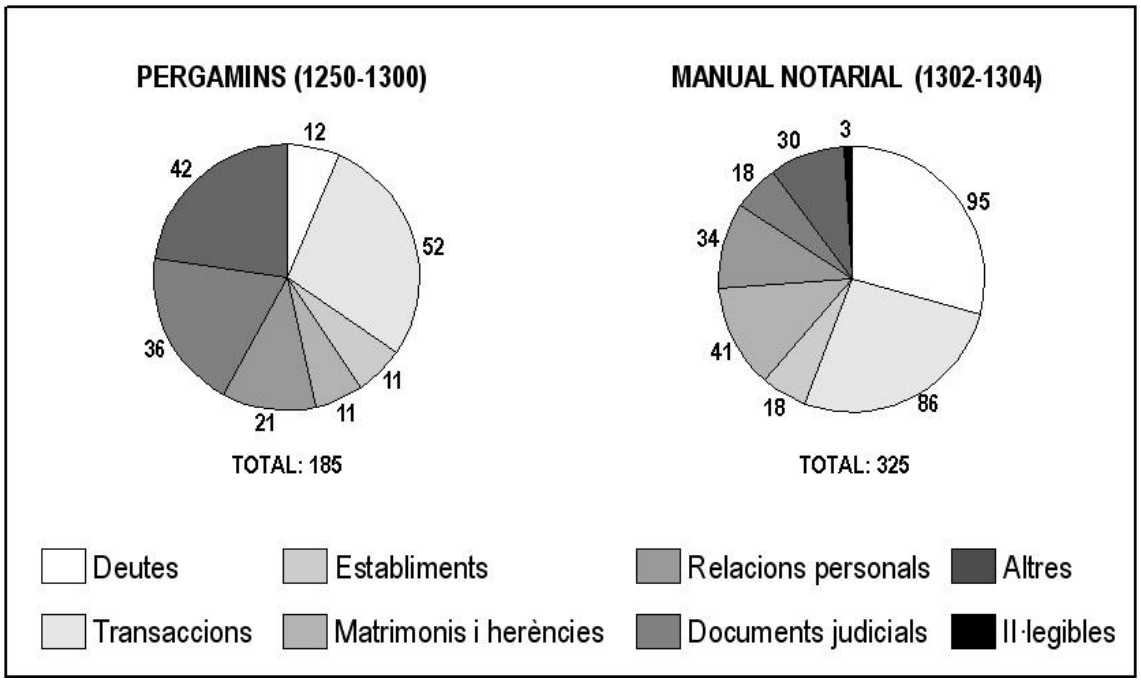

Els registres notarials no contenen informació directament relacionada amb la parròquia i el seu funcionament. Però sí que hi apareixen els clergues i els parroquians en multitud de facetes de la seva vida quotidiana –com a contractants, testimonis, consellers, fidejussors o beneficiaris de drets– que no apareixen mai en els registres de visita pastoral. D'aquesta manera, en els llocs d'on hem obtingut més informació a partir d'aquesta font –Cruïlles, Monells, Sant Sadurní–, hem pogut saber moltes més coses dels seus habitants i, en certes ocasions, revisar i completar les interpretacions extretes a partir de la documentació eclesiàstica.

Cal fer notar, finalment, que hem deixat de banda en aquest estudi els registres de les notaries de la ciutat de Girona del primer terç del segle XIV.[61] Sense cap mena de dubte, és aquí on acudien els habitants de moltes parròquies rurals

[60] Els tipus de documents considerats són els següents: Deutes –debitoris, àpoques i comandes–, Transaccions –vendes, donacions i permutes–, Establiments, Matrimonis i herències –llegítimes, heretaments, capítols matrimonials, divisions de béns–, Relacions personals –enfranquiments i asserviments–, Documents judicials –plets, definicions i capbreus–, Altres –privilegis, dotacions, feus, jurisdicció, testaments i lletres– i Il·legibles; cf. MALLORQUI, *Un territori...*: p. 44 i 50.

[61] AHG, Notarial, Girona-5, vol. 1 (1311-1312), vol. 2 (1322), vol. 3 (1322), vol. 4 (1324) i vol. 5 (1325); Girona-8, vol. 1 (1321-1332).

properes a Girona per fer redactar els seus contractes, però l'existència de la ciutat, que ja ha estat objecte de moltes altres recerques,[62] ens hagués desviat massa del propòsit inicial de la recerca, l'estudi de la societat rural gironina.

2.4 ALTRES INFORMACIONS

Les col·leccions de pergamins, els capbreus senyorials i els llibres dels notaris, tot i la seva riquesa, no deixen resoltes totes les qüestions sobre les parròquies rurals. Per tal de clarificar, confirmar, matisar i corregir les hipòtesis proposades, hem utilitzat més dades i textos de la segona meitat del segle XIV. Es tracta, en part, de documents ja publicats, com els fogatges dels anys 1358, 1360-1365 i 1378,[63] els nomenclàtors d'esglésies[64] i les col·leccions de costums del bisbat de Girona.[65] Però també hem analitzat alguns textos molt desconeguts que han estat de gran interès, especialment el registre de la dècima eclesiàstica de la diòcesi de Girona, concedida al rei Pere III l'any 1362 i recaptada entre els anys 1363 i 1364, i els capbreus del blat de l'oli de l'obreria de Sant Martí Vell dels anys 1364-1368 i del llòçol de Llambilles de l'any 1368.[66]

Per completar la visió que ofereixen els textos escrits, hem tingut en compte els treballs d'altres disciplines, com la cartografia, per un costat, i la història de l'art, l'arqueologia i l'epigrafia, per l'altre. L'elaboració de mapes històrics sobre l'impacte de les parròquies en el territori, el poblament i la societat medievals ha estat essencial per tal d'analitzar, des d'un punt de vista espacial, la parròquia com la demarcació territorial a partir de la qual es va organitzar el bisbat de Girona a partir dels segles X i XI, i també per conèixer el seu impacte sobre l'organització del poblament concentrat i de la xarxa de camins locals.[67] Però els mapes també ens il·lustren

---

62 En especial, cf. GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1 i vol. 2.

63 IGLÉSIES, «El fogaje...»; PONS GURI, «Un fogatjament...»; REDONDO, *El fogatjament...*.

64 PONS GURI, «Nomenclátores...».

65 PONS GURI, *Les col·leccions...*; MIERES, *Costums...*

66 ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol. 9, f. 1r-32v (1364-1380; cf. Apèndix 27); ADG, Almoina, Llambilles, pergamí n. 112 (1368...; cf. Apèndix 23).

67 BOLÓS, *Cartografia...*: p. 46-48 i p. 72-80.

fàcilment molts altres aspectes de la realitat medieval que quedarien molt més desdibuixats si només es presentessin en forma de text.

Igualment, hem pres en consideració les aportacions de les disciplines històriques més vinculades a les restes materials d'edificis i objectes. Els edificis religiosos rurals, esglésies, capelles i ermites, especialment els construïts en estil romànic, han estat estudiats a fons des de fa molt de temps i amb molt de detall, tal com queda recollit en els volums de la *Catalunya romànica* referits a les terres de Girona i en d'altres obres; però també han rebut una especial atenció els edificis civils, castells, torres i palaus;[68] en contrast, l'art gòtic és una excepció fora de la ciutat de Girona i de viles com Castelló d'Empúries i Blanes.[69] Afortunadament, l'arqueologia medieval de les comarques gironines ha efectuat, en els darrers anys, uns grans avenços en l'estudi de les moltíssimes restes conservades. D'entre totes, destaquem les contribucions més útils per al coneixement de les parròquies medievals: d'una banda, els estudis sobre sepultures, necròpolis i cementiris de l'alta edat mitjana, com els de Sant Julià de Ramis, Salt i Caldes de Malavella;[70] de l'altra, les excavacions d'esglésies i temples, entre les quals destaquen les del temple paleocristià de Santa Cristina d'Aro, les intervencions a les esglésies pre-romàniques de Santa Maria de Bell-lloc, Sant Julià de Ramis i Sant Julià de Boada i l'excavació de la capella de Sant Joan de Salelles.[71] I encara més recentment, s'ha començat a treballar en l'anàlisi dels textos epigràfics medievals de la ciutat de Girona,[72] que seria molt escaient comparar amb els dels sectors rurals de la diòcesi.

Finalment, els estudis de Joaquim M. Puigvert, sobre les parròquies gironines i catalanes d'època moderna, ens han aportat molts punts de referència sobre institucions i pràctiques parroquials que ja existien als segles medievals: el salpàs, els

---

68 BADIA, *L'arquitectura...*; *Catalunya...*: vol. 4, 5, 8, 9 i 20; *Els castells...*: vol. 1, 2 i 3.

69 FREIXAS, *L'art...*; BARRAL, *Art...*: p. 202-216.

70 AGUSTÍ-CASELLAS-MERINO, «La necròpolis...»; ALBERCH, «Actuació...»; MERINO-AGUSTÍ, «La necròpolis...».

71 AICART-NOLLA-SAGRERA, «L'església...»; ESTEVA, «Bell-lloc...»; MONTALBÁN, «L'església...» i «Excavacions...»; OLIVA, «La iglesia...»; CALZADA, «L'església...» i *Inauguració...*

72 NONÓ, *"Aquí..."*.

domers, les obreries i confraries, etc.[73] A més, també ens hem interessat per treballs realitzats sobre les delimitacions territorials modernes de parròquies i de castells termenats, que, uns i altres, van donar origen, ja al segle XIX, als municipis actuals.[74]

3. Els marcs d'anàlisi

Les fonts documentals ressenyades ens marquen uns condicionants importants per a la recerca a l'entorn de la parròquia medieval a Catalunya i, en concret, al bisbat de Girona. Tant el marc cronològic com les àrees territorials que prenem en consideració estan en funció de les informacions que procedeixen, en la seva major part, de la documentació escrita. A continuació, doncs, ho expliquem.

3.1 EL MARC CRONOLÒGIC

Observant la distribució temporal de la documentació del bisbat de Girona referent a la parròquia, tenim que en els primers anys del segle XIV coexisteixen fonts de molt diversa natura que, pel fet de no constituir encara sèries documentals completes, ens obliguen a relacionar-les entre elles per tal de completar les informacions sobre persones i llocs. En concret, les informacions dels registres de la cúria episcopal i, en especial, de les visites pastorals es poden contrastar amb les dades que figuren en els capbreus senyorials i, allà on s'han conservat, amb els manuals de les notaries més properes. Així obtenim nous punts de vista a algunes qüestions que, analitzant-les per separat, havien quedat massa incompletes fins ara.

A més, si comparem les notícies dels inicis del segle XIV amb els fons en pergamí de segles anteriors i, en especial, amb les actes de consagració d'esglésies que remunten als segles X i XI, obtenim una magnífica perspectiva sobre l'evolució de les parròquies des dels seus orígens fins als volts del 1300. I, de manera semblant, la utilització de textos fiscals, eclesiàstics i consuetudinaris de la finals del segle XIV –fogatges, registres de delmes i de la dècima eclesiàstica, nomenclàtors d'esglésies,

---

73 Entre d'altres treballs de Joaquim M. PUIGVERT, cf. *Església...* i «Parròquia i societat rural...».

74 ALBÀ-TORRES, *El termenal...*; ANORO-COSTA-FIGUERAS-LLINÀS, *Veïnats...*; BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, *Història...*; ESTEVA-PALLÍ, *El termenal...*; MALLORQUÍ, «El terme...»; PONS GURI-RODRÍGUEZ, *Els noms...*; TRIJUEQUE, *El termenal...*

els Costums de Girona, etc.– ens ajuda a contextualitzar molt millor els diversos fenòmens i situacions que ja s'intueixen a començaments del mateix segle.

En resum, prenem el primer terç del segle XIV com un punt d'arribada, especialment ben il·luminat pels textos escrits, d'una sèrie d'evolucions en el territori i en la societat que en temps anteriors solien quedar a l'ombra; i, a la vegada, el considerem com el punt de partida d'una història, la de la parròquia, que continua, sense massa canvis aparents en la seva estructura organitzativa i territorial, al llarg de tota l'època moderna i fins la fi de l'Antic Règim.

La documentació estudiada, tanmateix, ens obliga a tenir molt en compte el marc territorial per al qual són vàlides totes les afirmacions i hipòtesis que es puguin plantejar. Per això, en el desenvolupament del treball, hem volgut compatibilitzar les consideracions sobre un territori ampli, la meitat del bisbat gironí que ocupen els ardiaconats de Girona i la Selva, amb les ànalisis més precises sobre els clergues i els parroquians de territoris més reduïts, els d'una trentena de parròquies que tenim força ben documentades. Abans, però, d'analitzar-les, cal delimitar bé com estava constituïda la diòcesi de Girona a l'edat mitjana.

3.2 EL BISBAT DE GIRONA

El primitiu bisbat de Girona, creat al segle IV d.C., reunia els *territoria*, les demarcacions administratives de l'Imperi romà, depenents de la ciutat de Girona i, molt probablement també, dels municipis romans d'*Aquae Calidae* –Caldes de Malavella– i de *Blandae* –Blanes. Aleshores, també existia un bisbat amb seu a la ciutat romana d'Empúries. Després de la conquesta carolíngia de Girona el 785, el bisbat de Girona va absorbir el d'Empúries, ciutat romana que no es va recuperar després de l'ocupació musulmana, i va adquirir l'extensió territorial que ha arribat als nostres dies.[75]

La configuració del bisbat altmedieval de Girona respon a una certa lògica geogràfica (cf. Mapa 4). Els seus límits coincideixen amb una sèrie d'accidents geogràfics ben marcats: a llevant, el mar; a tramuntana, la carena de la serralada

[75] NEGRE, «Divisiones...»: n. 23, p. 723-724; AMICH-NOLLA, *Girona...*: p. 26; ROURA, *Girona...*: p. 52-53 i p. 58-59.

Mapa 4. **El medi natural del bisbat de Girona a l'edat mitjana**

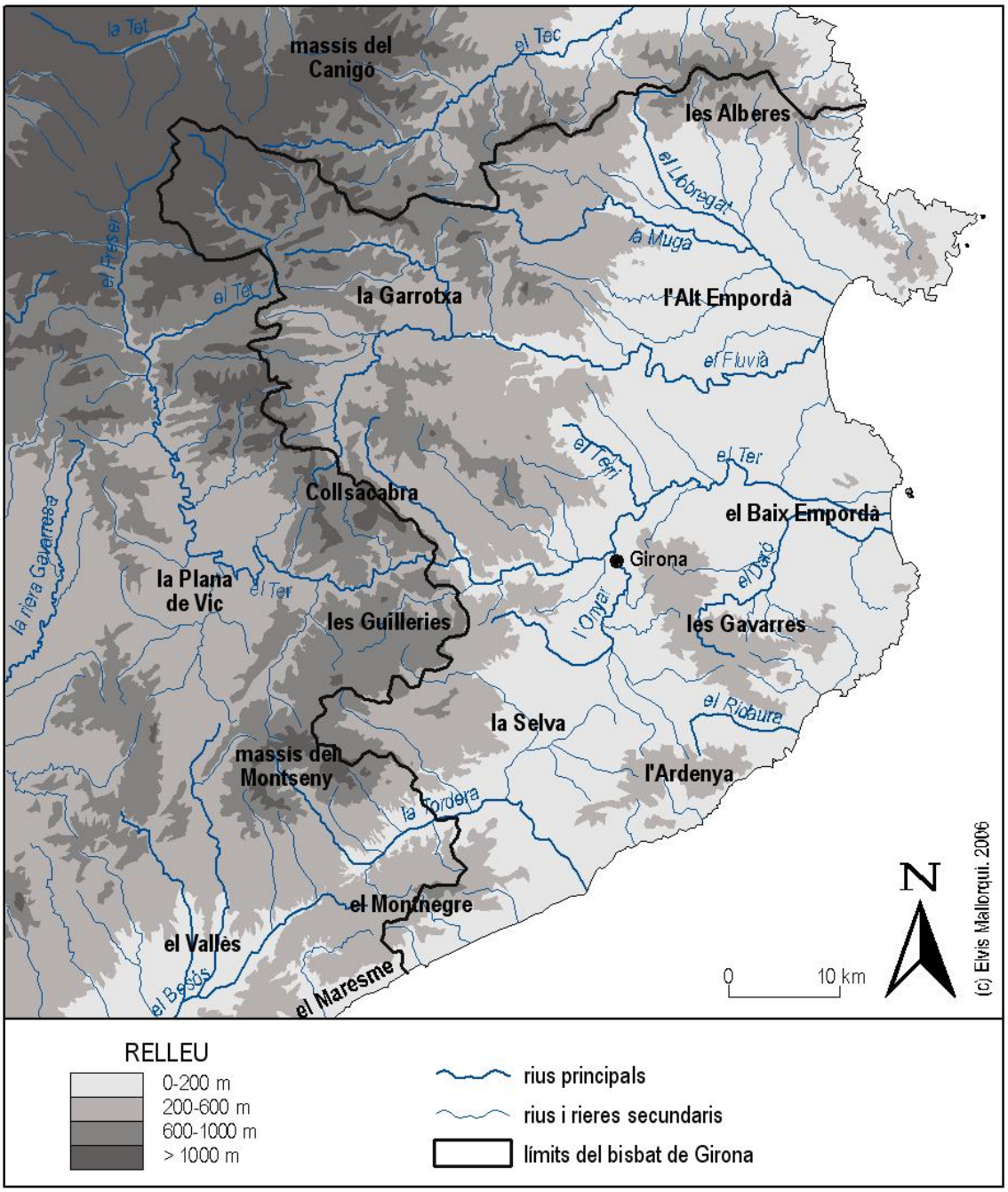

Font: *Mapa Físic de Catalunya 1:300.000*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 1996.

de les Alberes, l'extrem oriental dels Pirineus; i a ponent, deixant a banda l'alta vall del Ter, els límits del bisbat ressegueixen amb prou exactitud la carena de les Guilleries i de la serralada del Montseny. Per la banda de migdia, l'únic element que hauria pogut marcar la frontera de la diòcesi de Girona és el curs de la Tordera, però no ho fa de manera clara; de fet, en aquest sector, que correspon a l'extrem nord de la Depressió Prelitoral, de la Serralada Litoral i de la Depressió Litoral, els límits entre els bisbats de Girona i Barcelona depenien més de l'abast de la influència de cadascuna de les ciutats, que no pas de cap factor físic. Potser per aquesta relativa claredat dels límits diocesans, no hem localitzat cap text altmedieval que reculli les afrontacions del bisbat gironí amb els veïns; de fet, en l'acta de consagració de la catedral de Girona del 1038 només es diu que el territori del bisbat inclou els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada. En canvi, sí que trobem delimitacions dels bisbats veïns que se situen en relació al de Girona: una butlla del 978 i l'acta de consagració de la catedral de Vic, del 1038, assenyalen com a límits entre les diòcesis d'Osona i de Girona el *prado de Campo Rotundo,* la serra que va fins *ad Gurni,* la *petra Labundi,* la *rocca de Latione,* el riu Ter, el lloc de Plantadís prop d'Anglès, el puig de Gironella, la *via quae venit ad Bellapolla,* els termes situats entre Joanet i Sauleda, els límits d'Arbúcies i el cim del Montseny; els anys 1169 i 1176, el bisbat de Barcelona començava *"a loco Arie, ubi Sancti Martini de Arenariis ecclesia dicitur, et sicut a Monte Nigro transit ad aquam de Breda".*[76]

L'interior del bisbat de Girona es dividia, des dels temps carolingis, en tres comtats hereus de divisions més antigues: el de Girona al sud, el de Besalú al nord-oest i el d'Empúries-Peralada al nord-est.[77] El sector de Besalú incloïa les valls de Camprodon, tota la comarca de la Garrotxa i part del Pla de l'Estany i l'Alt Empordà, era fonamentalment una zona de muntanya; el riu Fluvià era l'eix principal que la comunicava, anant d'oest a est, amb les terres planes de l'antic

---

[76] ACV, armari de les butlles, s. n. (978.02.25; JUNYENT, *Diplomatari...*: n. 445); ACV, sense signatura (1038.08.30; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 6, n. 26). En relació a Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 79-86.

[77] Els comtats de Girona, Besalú i Empúries-Peralada semblen ser fruit d'una reforma administrativa carolíngia del segle IX; de fet, però, eren els hereus dels *territoria* depenents de les antigues ciutats romanes i visigòtiques; cf. MARTÍ, «Territoris...»: p. 43-49.

comtat d'Empúries. En efecte, del nom de la ciutat greco-romana va néixer el topònim que avui designa la gran plana litoral del nord-est de Catalunya, l'Empordà, creuada per tres rius d'importància desigual: la Muga, el Fluvià i el Ter. Part del curs d'aquest darrer riu, però, transcorre per les terres de l'antic comtat de Girona, que també incloïa la plana de la Selva, encaixada entre les muntanyes de les Guilleries, a ponent, i les serres litorals de les Gavarres i l'Ardenya; a més, el curs baix de la Tordera i la meitat nord de l'actual comarca del Maresme també formaven part de la diòcesi de Girona.

La ciutat de Girona es troba situada, aproximadament, en el punt de confluència dels tres sectors del bisbat i, a més, en un punt de pas obligat en els itineraris que, des de l'antiguitat, comunicaven les terres de la Península Ibèrica amb les del continent europeu. En efecte, hom podia arribar fàcilment, des de Tarragona, a la plana de la Selva sense sortir mai de la Depressió Prelitoral catalana; però l'única manera per arribar a l'Empordà i, després, creuar els Pirineus pel coll de Panissars era passar per la ciutat de Girona. La seva situació estratègica s'ha posat de relleu en molts episodis bèl·lics, que van des de la conquesta carolíngia del 785 als setges napoleònics del 1808 i 1809, passant per un fet d'armes medieval de gran trascendència històrica: el setge de la ciutat per les tropes croades del rei de França, l'any 1285. El rei Pere II el Gran va concentrar a Girona les tropes defensores del regne catalanoaragonès i, tot i una rendició inicial, l'ofensiva francesa hi va quedar aturada. D'aquí vingué el títol de *"clau del regne"* que la ciutat de Girona obtingué al segle XIV.[78]

El segon qualificatiu que s'atorgava sovint a la ciutat de Girona baixmedieval era el de *"cap del bisbat"*. En aquest període, dos processos van enfortir sensiblement la capitalitat que Girona exercia des de segles abans sobre tot el territori del bisbat i, a la vegada, van donar més solidesa a la demarcació episcopal. En primer lloc, la creació i l'actuació, sobretot a partir del segle XIV, de la cort del bisbe de Girona va generar una visió global sobre tot el territori del bisbat. En efecte, els notaris, escrivans, oficials i jutges episcopals havien de distingir sovint parròquies del bisbat que compartien un mateix topònim i, per agilitar-ho, van afegir-hi referències

[78] GUILLERÉ, *Girona...,* vol. 1, p. 43-44.

geogràfiques que, vistes des de la ciutat de Girona, tenen un sentit ben clar: l'afegitó "de la Selva" al nom de les parròquies de Riudellots, Cassà, Romanyà i Maçanet o el "d'Empordà", en el cas de Romanyà o Arenys, servien per diferenciar-los d'altres parròquies homònimes dins el bisbat. I, en segon lloc, el govern municipal de la ciutat de Girona, tant en les protestes per les alienacions de la jurisdicció reial com en la promoció de la reintegració al patrimoni reial, prenia el bisbat com a marc d'actuació. D'aquesta manera, la diòcesi de Girona esdevingué l'únic bisbat català que tenia una equivalència en les institucions i pràctiques civils: els Costums de Girona i els pesos i mesures de la capital gironina eren vàlids a tot el bisbat; el jutge d'apel·lació reial, amb seu a Girona, era reclamat arreu dels llocs del bisbat sota jurisdicció reial; el veguer gironí, recolzat pels jurats gironins i per la resta d'oficials reials, podia actuar arreu del bisbat per combatre les jurisdiccions baronials.[79]

La consistència territorial del bisbat de Girona no va eliminar les demarcacions internes al seu interior: comtats, vegueries i ardiaconats (cf. Mapa 5). Des del segle XII, però, els comtats altmedievals de Girona i Besalú s'havien diluït dins el territori sotmès a l'autoritat dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó; mentrestant, els comtats d'Empúries i Peralada es convertiren en les demarcacions d'uns llinatges nobiliaris, els comtes d'Empúries i els vescomtes de Rocabertí, respectivament, molt sovint enfrontats entre ells.[80] A partir del segle XIII, en què els reis d'Aragó van concedir als veguers plena capacitat d'actuació militar i jurisdiccional en els districtes territorials depenents de nuclis urbans,[81] van començar a prendre forma unes altres demarcacions territorials: les vegueries. En les terres del bisbat gironí, tot i que els seus límits encara fluctuaven, existien dues vegueries importants al segle XIV, una amb seu a Girona i l'altra a Besalú, i dues de menors a l'extrem nord-occidental del bisbat, Camprodon i la Ral. Tanmateix, les atribucions dels veguers no arribaven a tots els llocs de la mateixa manera: a les terres depenents dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera i Rocabertí, el poder reial era

---

79 NEGRE, «La diócesis...»; SABATÉ, *El territori...,* p. 180-183.

80 SABATÉ, *El territori...,* p. 35-40.

81 SABATÉ, *El territori...*: p. 172.

Mapa 5. **Les divisions territorials del bisbat de Girona, segle XIV**

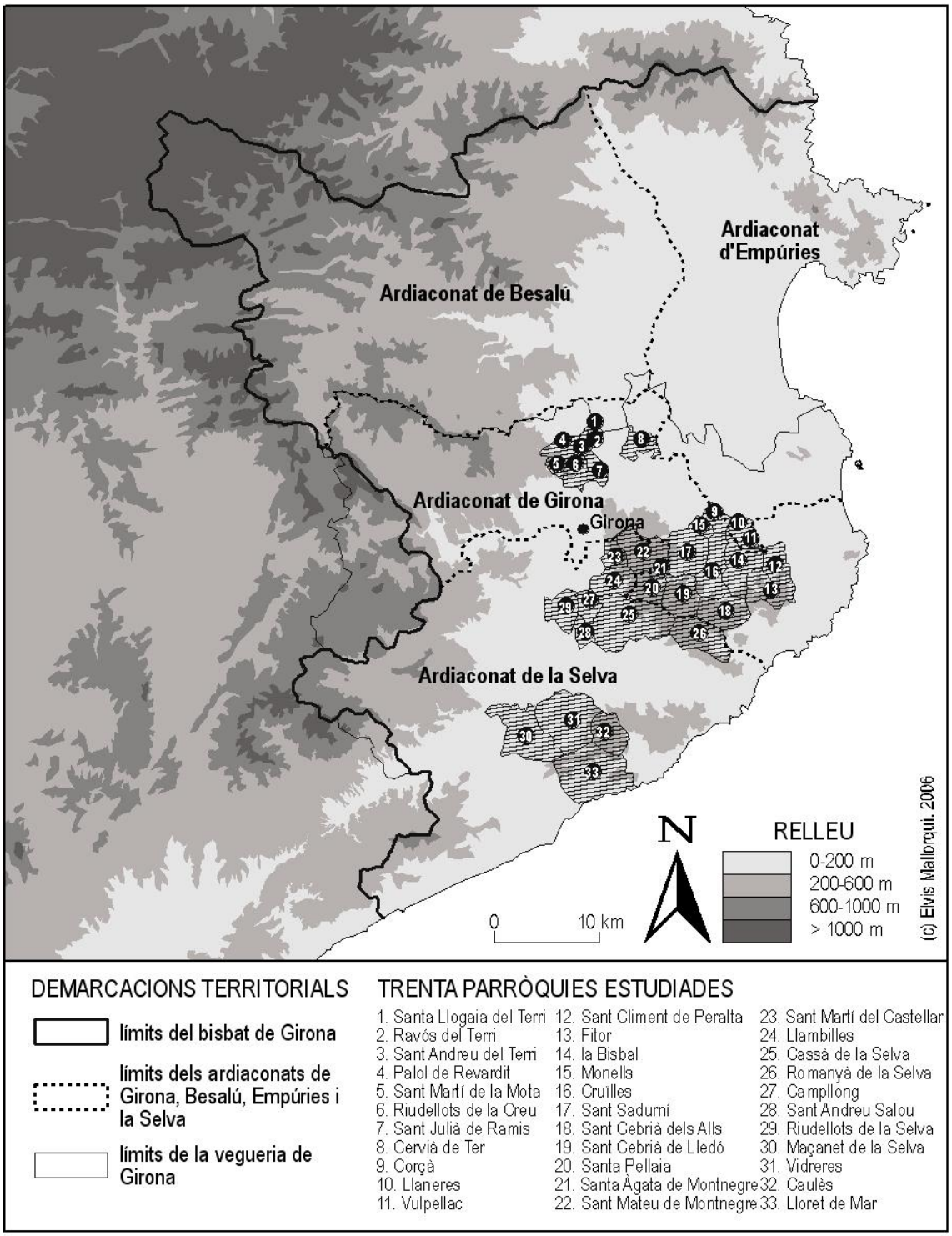

Font: PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 10-12; SABATÉ, *El territori...*: p. 434-437.

només nominal. Potser per això, mentre la resta de Catalunya pren les vegueries com a divisions administratives a l'hora de redactar els fogatges de la segona meitat del segle XIV, a Girona es continua utilitzant el bisbat.[82]

3.3. Els ardiaconats de Girona i la Selva

Els límits dels antics comtats altmedievals de Girona, Besalú i Empúries van sobreviure fossilitzats rere els d'unes demarcacions eclesiàstiques baixmedievals: els ardiaconats de Girona, Besalú, Empúries i la Selva, documentats des de finals del segle XII i d'inicis del XIII. L'única novetat és l'aparició de l'ardiaconat de la Selva que ocupava la meitat sud del comtat gironí. Els ardiaconats, en principi, corresponien al territori depenent d'un càrrec eclesiàstic, l'ardiaca, el qual, en principi, tenia com a funció controlar totes les persones eclesiàstiques que hi residien i, sobretot, els clergues amb funcions pastorals a les parròquies. Així doncs, els quatre ardiaques havien d'ajudar al bisbe de Girona en la seva tasca de govern de la diòcesi que reunia, en els seus prop de 4.640 km^2, unes 414 parròquies.[83]

L'elevat nombre de parròquies de la diòcesi, tanmateix, dificulta enormement les anàlisis que hi voldríem realitzar, ja que per a qualsevol qüestió hauríem de recórrer a uns aplecs documentals massa voluminosos. Per això, hem preferit centrar les recerques en els dos ardiaconats que envolten la ciutat de Girona i que, antigament, haurien estat reunits dintre el comtat gironí altmedieval: al nord, l'ardiaconat de Girona i, al sud, el de la Selva. Aquest marc ens ha semblat prou adequat com per poder, en primer lloc, comparar el nombre de parròquies que figuren en diversos registres episcopals, com les visites del primer terç del segle XIV, el *Llibre Verd dels feus* del 1362 i els nomenclàtors del 1368, i també en el registre de la dècima eclesiàstica del 1364. Després, el marc dels ardiaconats de la Girona i la Selva, hem resseguit els orígens i el desenvolupament del teixit parroquial gironí des del segle X i la formació de la xarxa de castells termenats a partir de l'any

---

82 SABATÉ, *El territori...*: p. 488-489 i p. 492-493; RIERA, «El bisbat...»: p. 162-166; IGLÉSIES, «El fogaje...»: p. 277 i p. 340.

83 PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 18. En d'altres bisbats, existien d'altres demarcacions internes: per exemple, a Barcelona hi havia l'Oficialat i els Deganats del Penedès, de Piera i del Vallès, el nom dels quals procedia dels càrrecs d'oficial i degà que ajudaven el bisbe de manera similar als ardiaques; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 111-119.

1000. I, a més, hem utilitzat els dos ardiaconats per valorar l'abast de l'apropiació feudal dels drets parroquials i de la recuperació de delmes i capellanies per part de la seu de Girona i del bisbe de Girona i, en darrer terme, el propi repartiment dels delmes al segle XIV.

3.4. TRENTA-TRES PARRÒQUIES SELECCIONADES

Si només prenguéssim en consideració el marc territorial format pels ardiaconats de Girona i la Selva, estaríem limitant l'abast de les nostres recerques a una visió només externa, des de fora, de les parròquies del bisbat. Però també és enormement interessant obtenir punts de vista sobre el funcionament de les parròquies des del seu interior, intentant seguir l'exemple, sempre en la mesura que ens ho permeten les fonts documentals, del treball d'Emmanuel Le Roy Ladurie sobre la comunitat rural de Montaillou, al Pirineu d'Arieja.[84] En aquesta obra, l'autor va esprémer a fons els registres inquisitorials de Jacques Fournier, bisbe de Pamiers, per tal d'*"explorar el mundo intelectual y material de generaciones pasadas"* i *"aproximarse a las experiencias de las clases inferiores"* que, per a l'època medieval, no van deixar testimonis escrits per ells mateixos.[85] Així, en la present recerca sobre la parròquia medieval, tant important és recórrer a totes les fonts documentals possibles com procurar, a través de la imaginació a l'hora de relacionar-ne les unes amb les altres, ampliar la nostra visió de la societat medieval.

Per fer-ho, hem seleccionat una trentena de parròquies especialment ben documentades gràcies a uns capbreus més o menys extensos i explícits (cf. Mapes 3 i 5 *supra*), que han estat completats mitjançant la recerca dels pergamins, de les visites pastorals i dels documents dels registres episcopals que hi feien referència. En els casos de Monells, Cruïlles i Sant Sadurní, a més, hem pogut acudir als llibres notarials de les dues primeres poblacions que recullen moltes dades sobre els habitants de les tres parròquies. D'aquesta manera, hem pogut aproximar-nos molt a les peces que conformaven la realitat de la societat medieval: les persones, els

---

84 LE ROY LADURIE, *Montaillou...*

85 SHARPE, «Historia...»: p. 45-47.

habitatges, els masos, les viles, els camins, les terres de conreu, els molins, els senyors i, és clar, els rectors de les parròquies.

Es tracta de parròquies força properes a la ciutat de Girona, però que no es troben en les immediacions de les muralles; es tracta de parròquies fonamentalment rurals, més o menys properes a viles de certa importància, però que es troben en territoris de característiques prou diferents: d'una banda, hem comptat amb parròquies situades en zones de plana, la del Baix Empordà –Cruïlles, la Bisbal, Sant Sadurní, Monells, Corçà i, ja en el comtat d'Empúries, Vulpellac i Castell d'Empordà–, la de la Selva –Riudellots de la Selva, Campllong, Sant Andreu Salou, Cassà de la Selva i Llambilles– i la vall del Terri –Ravós, Santa Llogaia i Sant Andreu del Terri, Palol de Revardit i, no massa lluny, Cervià i Riudellots de la Creu–; de l'altra, també hem tingut en compte algunes parròquies situades al cim del massís de les Gavarres, l'extrem septentrional de la Serralada Litoral –Sant Mateu de Montnegre, el Castellar, Santa Pellaia, Sant Cebrià de Lledó, Sant Cebrià dels Alls, Sant Martí de Romanyà, Sant Pol de la Bisbal i Fitor–, i les muntanyes properes a Rocacorba –la Mota–; finalment, un petit sector proper al litoral –Maçanet de la Selva, Vidreres, Caulès i Lloret de Mar. Cap d'aquestes parròquies pertanyia a les terres del vescomtat de Cabrera, que no entra al nostre estudi a causa de les dificultats d'accés a la documentació.

Apèndixs

1. LES PRIMERES VISITES PASTORALS: CELRA, SORDS I MIANIGUES I GUEMOL (1290-1295)

Les primeres notícies sobre visites pastorals practicades al bisbat de Girona són de la darrera dècada del segle XIII. Només una correspon a un fragment d'un registre de visita malauradament perdut (cf. Document 1b). Els altres textos són una ordinació episcopal dictada en la visita pastoral a Celrà (cf. Document 1a) i una lletra adreçada al papa de Roma sobre l'autoritat del bisbe per visitar unes esglésies depenents de l'abat de Banyoles (cf. Document n. 1c).

1a

1290, agost, 23

Còpia d'ordinació episcopal de 23 agost 1290, per la que el bisbe, practicant la visita pastoral a Celrà resol la controvèrsia entre Ferrer de Vall, sagristà, i Ramon de Galià, domer de Juià i Ramon Ferran, donat de Sant Joan de l'Erm, i mana que els donats de l'ermita assisteixin a missa en certes festes a la parròquia, de la que precisa altres drets.

A. Original: ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7rv.

[Translatum]

Cum esset controuersia diucius agitata inter clericos Sancti Petri de Juylano, ex una parte, et donatum capelle Sancti Johannis de Heremo in dicta parrochia constitute, racione juris parrochialis quod dicti clerici dicebant se habere debere tam in dicta capella quam in donato et familia loci predicti, tandem cum dictus Bernardus, Dei gratia episcopus Gerundensis, esset in parrochia Sancti Felicis de Cilrano causa uisitacionis faciende et sui debiti officii exequendi, Ferrarius de Valle, sacrista, et Raymundus Galia, ebdomedarius ecclesie Sancti Petri de Juylano, presente Raymundo Ferrandi, donato dicte capelle, eandem questionem exposuerunt coram domino episcopo supradicto. Qui iamdictus dominus episcopus, longo tractatu habito inter eos, de uoluntate eorundem, fecit ordinacionem perpetuam in hunc modum, dicens et ordinans quod donatum Sancti Johannis de Heremo qui nunc est uel qui pro tempore fuerit ueniat in quinque festiuitatibus anni, scilicet in festo Paschatis, Pentechostes, Sancti Petri de junio et Omnium Sanctorum ac Natiuitatis Domini ad matricem ecclesiam Sancti Petri de Juyano et ibi audiat missam et offerat unam candelam et unam oblacionem panis quarum quelibet ualeat ·I· denarium.

Item ordinauit predictus dominus episcopus quod donati et donate predicte capelle speliantur in cimiterio Sancti Petri de Juylano nisi dominus episcopus Gerundensis concesserit dicte capelle cimiterium in loco predicto et eundem ibidem duxit consecrandum et, tunc temporis, sepeliantur dicti donati et donate in predicto cimiterio sine impedimento clericorum qui pro tempore fuerint in dicta ecclesia de Juyano.

Veruntamen dixit et ordinauit iam dictus dominus episcopus quod predicti donati et donate faciant lexiam clericis ecclesie de Juyano prout moris [...] est in dicta ecclesia et parrochia de Juyano.

Item uoluit et ordinauit predictus dominus episcopus quod dictus donatus qui nunc est et pro tempore fuerint donet quolibet anno sacriste predicte ecclesie de Juylano in festo Natalis Domini ·X· denarios et ebdomedarium ·VI· denarios et clauigerio ·IIIIor· et dictus sacrista et allii clerici ministrent sacramenta ecclesiastica dicto donato et familie eiusdem ut in dicta ecclesia est fieri consuetum.

Item uoluit et mandauit et etiam ordinauit predictus dominus episcopus quod in festo Beati Johannis Euangeliste et beati Johannis Babtiste dicti clerici veniant ad ecclesiam Sancti Johannis de Heremo et ibi celebrent diuinum officium et dictus donatus donet cuilibet clericorum predicte ecclesie Sancti Petri in quolibet de predictis festis ·XII· denarios et quod dicti clerici nichil in candelis et aliis oblacionibus et obuencionibus que obuerint et ad dictum locum aportabuntur causa deuocionis a fidelibus christianis recipiant, sed totum sit ad seruicium et utilitatem ecclesie seu capelle Sancti Johannis predicti.

Item dixit et ordinauit quod si dictus donatus uel aliqui qui pro tempore fuerint uoluerint ibidem missas facere celebrari quod hoc faciant fieri a clericis predicte ecclesie de Juylano, dum tamen ipsi hoc benigne facere uoluerint, et pro labore satis[fiat] predictis clericis a donato superius memorato.

Actum est hoc ·X· kalendas septembris, anno Domini ·Mo·CCo·XCo·.

Signum predictorum clericorum qui hoc firmamus. Signum Raimundi Ferrandi, donati predicte capelle, qui hoc firmo pariter atque laudo. Testes huius rei sunt venerabile Arnaldus de Juuiniano, archidiaconi de Rogacionibus, et Raimundus de Stagno, capellanus domini episcopi, et Guillelmus, clericus de Serra.

Signum mei Mathei de Alda, clerici ecclesie Gerundensis et notarii reuerendi patris domini Bernardi, Dei gratia Gerundensis episcopi, qui hoc scripsi et clausi die et anno prefixis.

1b

1295...

Fragment de la visita pastoral a l'església parroquial de Sords, de la qual es conserven algunes declaracions dels parroquians.

A. Original: ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 1r-2v.

[...] sunt fontes babtis[males] in ecclesia. Item dixit quod est fama publica in [...] quod [ipse] Berengarius carnaliter cog[nouit] Guillelmam, mulierem parrochianam ecclesie de Surdis, et credit quod est fama quod procreauerit ex ea [·IIIIor·] filios, quorum minor habet plus quam ·XII· annos. Postmodum interrogatus, dixit quod ipse Berengarius carnaliter cognouit dictam mulierem et credit quod ex ea procreauit dictos ·IIIIor· filios. Item dixit quod est fama quod prouidit dicte mulieri in uictu. Item, [postmodum interrogatus], dixit quod prouidit ei in uictu, non tamen [in uestitu nec conductu domorum nec] de bonis ecclesiasticis, set de patrimonio. Item dixit quod Raymundus de Gallinariis est diffamatus quod carnaliter cognouit Raymundam Pericham eiusdem parrochie. Item dixit quod Castilio Ortalani, parrochianus, est publice infamatus quod [in ecclesia de Surdis percussit et ...] publice Petrum de Villarasa presbiterum ecclesie de Surdis. Item dixit quod dictus Castilio per ipsum

Berengarium fuit publice denunciatus <et> excomunicatus quia percuserrat dictum Petrum presbiterum. Item dixit quod predictus Castilio tres anni sunt elapsi fuit publice denunciatus <et> excomunicatus ex causa predicta. Super pluribus aliis uisitacionis officium tangentibus interrogatus dixit se nichil scire.

Berengarius de Ilia, Berengarius de Cresollo et Bernardus de Podiata, parrochiani, sub fide et legalitate sua interrogati, dixerunt quod Guillelmus Garli, ebdomedarius dicte ecclesie, non fecit residenciam in [ipsa] ecclesia duo anni sunt elapsi. Super pluribus aliis uisitacionis officium tangentibus interrogati dixerunt se nichil scire.

Postmodum, eadem die prefatus episcopus ad se [uoca]uit predictum Berengarium, clericum, et interrogatus per dictum episcopum si postquam prouidit dicte [Guillelme] mulieri in uictu, non tamen in uestitu nec in conductu domorum ut superius dixit, celebrauit missam uel alias administrauit in suo officio sicut [...] et dixit quod non. Item, interrogatus, dixit quod postquam prouidit in uictu dicte mulieri in infirmitate constitutus fuit absolutus generaliter ab omnibus sententiis excomunicacionis suspensionis et interdicti.

Eadem die dominus episcopus uocauit ad se Castilionem Ortolani, parrochianum, et interrogatus sub fide et legalitate sua, dixit quod est fama [in parrochia de Surdis] quod ipse per uim [intus] in ecclesia de Surdis [per uestes] traxit per uim Petrum de Villarasa presbiterum uolens ipsum inde abstrahere uiolenter. Postmodum, interrogatus de ueritate, dixit quod est uerum quod ipse per uim intus in ecclesia de Surdis per uestes traxit per uim Petrum de Villa predictum uolens ipsum inde abstrahere uiolenter. Item dixit quod ·VIII· anni sunt elapsi quod predicta comisit et quod de predictis non fuit absolutus.

Cetrum recept[um] predictis predictorum cum idem dominus episcopus propter occupatorum negociorum iminencium ulterius [in premissis] procedere non posset ipsa die supersedere disposuit in eisdem tamen cum expedire uiderit processurus.

1c

1295, octubre, 20

Lletra del bisbe Bernat de Vilamarí al papa Bonifaci VIII. Visitant les esglésies de Miànegues i Guèmol, en data de 26 setembre 1296, l'abat Arnau de Banyoles apel·là a la seu apostòlica que la visita pastoral era contrària als privilegis papals del monestir. Atès que el bisbe predecessor les visità i són completament parroquials, el bisbe no accedeix a l'apel·lació.

A. Original: ADG, Lletres, vol. U-1, full solt cosit al f. 24v.

[Forma apostolorum abbatis de Balneolis]

Sanctissimo in Christo Patri ac Domino domino Bonifacio, diuina prouidencia sacrosancte Romane Ecclesiae summo pontifici, Bernardus, miseracione diuina Gerundensis episcopulis pedum oscula beatorum. Cum ex officii nostri debito ad ecclesias de Milleanicis et de Agamillo in nostra sitas diocesis accessissemus in eisdem uisitacionis officium impensuri, venerabilis frater Arnaldus, Dei gratia abbas monasterii Sancti Stephani de Balneolis dicte nostre diocesis, nobis in ecclesia de Agamillo predicta ipsum officium exercentibus quandam scripturam quam appellacionem asseruit obtulit sub hac forma:

Cum appellacionis remedium grauatis contra justiciam et qui grauari se timent probabiliter sit concessum, idcirco nos frater Arnallus, abbas, et conuentus monasterii Sancti Stephani de Balneolis, sencientes nos et nostrum monasterium et capellas nostras de Milleanicis et de Agamillo et eorum rectores contra justiciam grauatos et probabiliter timentes nos et dictum monasterium contra justiciam in futurum grauari a uobis reuerendo patre in Christo domino Bernardo, Dei gratia episcopo Gerundensi, a uobis et uestra audiencia et processu facto et faciendo, ad sedem apostolicam in hiis scripsit appellamus et instanter apostolos pecimus nobis dari et eosdem petentes iterum ac pluries instanter nobis tradi, ponimus nos et nostrum monasterium et clericos siue rectores dictarum capellarum nostrarum, scilicet Sancti Romani de Milleanicis et Sancti Petri de Agamillo, et ipsas capellas et omnia bona dicti monasterii et ipsorum clericorum siue rectorum et capellarum sub proteccione et defensione sedis eiusdem causas grauaminum nobis et dicto monasterio et prefatis clericis siue rectoribus dictarum capellarum illatas inferius exprimentes.

Primo grauastis contra iusticiam nos et dictum monasterium ac prefatos rectores dictarum capellarum vos reuerende patre, quia cum predictum monasterium et abbates et conuentus qui pro tempore fuerunt in eo possederint et nos nunc possideamus ex priuilegiis Romanorum pontificium pleno jure predictas capellas et earum rectores, vos per uestras litteras significaueritis predictis rectoribus ·VII · kalendas octobris, anno infrascripto, quod uos sequenti proxime die uisitaretis predictas capellas et in eis uisitacionis officium exerceretis cum in eisdem uisitare non debeatis nec uisitacionis officium exercere.

Item mandastis eisdem rectoribus per easdem litteras contra justiciam quod ipsi congregarent siue uocarent populum dictarum capellarum ad dictas capellas quod facere non debent.

Item mandastis per easdem litteras dictis rectoribus contra justiciam quod [in] ipsa die qua facturos uos predicta dicebatis pararent uobis et familie uestre reffeccionem siue procuratorem quod facere non debent cum in dictis capellis ut dictum est uisitare minime debeatis.

Item cum nos per venerabilem fratrem nostrum Petrum de Martinis, monachum et sacristam nostri monasterii, supplicauerimus uobis et rogauerimus uos quod a predictis que in periudicium nostrum et dicti monasterii ac rectorum predictorum facere uolebatis cessare dignaremur uel saltim supersedere ad tempus ut nos interim faceremus uos ceretos de jure nostro et dicti monasterii, respondistis et comunicatus fuistis quod sequenti mane essetis in dicta capella Sancti Romani de Milleanicis et uisitacionis officium exerceretis ibidem.

Item quia post hec uenistis personaliter ad capellas predictas facturus et completurus predicta.

Facta fuit hec appellacio ·VIo · kalendas octobris, anno Domini ·Mo·CCo·XCo · quinto, et etiam presentata per dictum dominum abbatem dicto domino episcopo in ecclesia Sancti Petri de Agamillo, presentibus testibus.

Nos autem, [ueritate comparta considerantes dictas ecclesias suis certis terminis siue locis limitatas seu distinctas esse a ceteris parrochiis conuicinis ac infra dictos terminos habitantes recipere et easdem clericos earum in ipsis ministrare babtismum, penitenciam, uiaticum ac alia oportuna ecclesiastica sacramenta ipsasque ecclesias in diocesis nostra sitas et nostrum proximum predecessorem in eis libere uisitare, cum ex hiis constet, prefatas ecclesias non esse capellas sed parrochiales ac nobis de jure comuni subiectas, nosque in possessione quieta de easdem libere uisitandi ex quo nobis ibidem uisitantibus est de jure debita procuracio consequenter et nulla nobis priuilegia super hiis Romanorum pontificium in contrarium sicut ostensa appellacionem premissa et causas immouerimus occasiones in ea contentas reputauimus friuolas et inanes, propter que ac ne uisitacionis officium frustratorem deluditur dicte appellacioni non duximus defferendum] ~~appellacionem premissam et causas ymo uerius occasiones in ea contentas reputantes friuolas et inanes, cum ecclesie memorate nobis et ecclesie Gerundensis ut in nostra predicta site diocesis sint subiecte ac noster proximus~~

~~predecessor libere uisitauerit in eisdem sicque parrochiales eo quod suis terminis siue locis certis sint limitate ac distincte ab aliis parrochiis conuicinis ac infra ipsos terminos habitantes recipiant et eisdem clerici earum administrent in ipsis [babtismum, penitenciam, uiaticum et alia] oportuna ecclesiastica sacramenta, propter que nos considerantes super hiis nostram et dicte Gerundensis ecclesie intencionem de jure comuni fundatam et eandem etiam ecclesiam esse in possessione quieta uisitandi ecclesias supradictas, appellacioni prefate non duximus defferendum~~.

Immo ea non obstante jure nostro uisitando dictas ecclesias usi sumus, quia uero dictus abbas instanter a nobis apostolos postulauit, nos non defferendo appellacioni iamdicte set dumtaxat ad testimonium perhibendum cur eam non admisimus seu ei non detulimus in hac parte has nostras litteras sigilli nostri munimine roboratis securitati uestre direximus presentandas.

Datum in ~~dicta ecclesia de Agamillo~~ [monasterio Sancte Marie de Ulmo], Gerundensis diocesis, ~~·VIo · kalendas octobris~~ [·XIII · kalendas nouembris], anno Domini ·Mo ·CCo ·XCo · quinto.

Misse fuerunt dicto abbati presentes littere per Petrum Buade, clericum nuncium juratum domini episcopi, qui [nuncius] ut retulit easdem litteras dicto abbati recipienti tradidit die anno predictis, scilicet ·XIII · kalendas nouembris.

PART II

LA PARRÒQUIA EN EL TERRITORI RURAL DE LA DIÒCESI DE GIRONA

L'omnipresència de les esglésies és una de les característiques més visibles de les àrees rurals del bisbat de Girona. No és, però, cap excepció. Arreu de l'Occident cristià, s'hi va estendre "un blanc mantell d'esglésies" als volts de l'any 1000.[1] La construcció dels temples, la majoria en estil romànic –amagat moltes vegades per reformes posteriors–, anava associada a la constitució de la parròquia i a la creació de la demarcació territorial que depenia del temple. Aquest fet va ser trascendental per a l'organització del territori rural: a partir del segle XI la parròquia es va convertir en el marc de referència espacial més utilitzat per situar les terres, els camins, les infrastructures agràries i, com que el poblament dispers era majoritari a les comarques de Girona, els masos. Però l'església també va esdevenir un pol d'atracció del poblament al seu entorn: les sagreres o celleres i la xarxa de camins locals en són proves ben evidents.

Aquestes qüestions són les que tractarem en els dos capítols següents. En el primer, estudiem la parròquia en tant que demarcació territorial i cèl·lula bàsica del bisbat de Girona entre l'any 1000 i el segle XIV, per bé que en el mateix període, però de manera més incompleta, els castells termenats van generar una xarxa similar a la parroquial, que s'hi superposava de forma desigual (cf. Capítol 3). En l'altre, resseguim els efectes visibles de la parroquialització: la constitució d'una xarxa de temples amb funcions desiguals, el naixement de les celleres o pobles eclesials, la relació amb els masos dispersos i la creació d'una xarxa viària diferenciada dels camins de l'antiguitat (cf. Capítol 4).

---

1 FOSSIER, *La infancia...*: p. IX.

Capítol 3

LA PARRÒQUIA: UNITAT D'ESTRUCTURACIÓ DEL MÓN RURAL

La constitució de la xarxa parroquial a les àrees rurals del conjunt d'Europa Occidental és i ha estat objecte de nombroses investigacions des de fa molts anys. Durant molt de temps les catedrals van ser els únics temples que podien administrar tots els sagraments i, en especial, el baptisme; per això, fins al segle V la parròquia pogué ser identificada al conjunt de la diòcesi.[1] De mica en mica, algunes esglésies rurals van adquirir funcions parroquials sense tenir cap territori definit ni cap comunitat fixa de fidels sota la seva dependència, atès que hom hi accedia de manera lliure. Des del segle IX, en algunes regions d'Itàlia, els temples fundats en els nous centres de poblament van romandre sotmesos a la jurisdicció superior de l'*ecclesia pievana,* mentre que, a d'altres llocs, a França sobretot, els temples de les vil·les prenien les funcions parroquials pròpies de l'església matriu i començaren a delimitar uns termes sobre els quals recaptaven diversos drets.[2] Es tracta d'un llarg procés que no va concloure fins ben entrat el segle XIII a les regions més perifèriques: a Portugal la delimitació parroquial no es va complir fins que els bisbes van exigir la percepció dels seus drets episcopals i també dels parroquials.[3]

Al bisbat de Girona, els pocs textos conservats, en especial actes de consagració i dotació, i les encara excepcionals excavacions de temples altmedievals no ajuden massa a aclarir el procés de formació de les parròquies. Sí que és convenient, tanmateix, presentar un ràpid esboç de les diferents fases de la parroquialització, elaborat a partir de la documentació referida a les parròquies que

---

1 TOUR, *Les paroisses...*: p. 50-51.

2 TOUR, *Les paroisses...*: p. 93-95; FOURNIER, «La mise...»: p. 498-509; VIOLANTE, «L'organizzazione...»: p. 219; FELLER, *Les Abruzzes...*: p. 787-805; GENICOT, *Comunidades...*: p. 120-124; REYNOLDS, *Kingdoms...*: p. 81-90; BROWN, *Church...*: p. 88-89.

3 MATTOSO, «L'histoire...»; VASCONCELOS, «Réseau...»: p. 127-137.

hem estudiat més a fons (cf. Capítol 2 i Mapa 3 *supra*). D'aquesta manera podem entendre els orígens i les característiques del teixit parroquial gironí.

1. La xarxa parroquial del bisbat de Girona

A les terres de Girona, les primeres esglésies rurals, documentades gràcies a l'arqueologia, són els temples paleocristians de Santa Cristina d'Aro i Sant Julià de Ramis.[4] El primer, construït entre els segles V i VI, era un mausoleu funerari associat a una vil·la rural i, cap al segle VIII, va convertir-se en una església amb cementiri propi.[5] El segon es degué aixecar poc després de la conquesta carolíngia de Girona i com a petit mausoleu vinculat a les restes de la fortificació baiximperial i visigòtica coneguda el 834 com a *Castellum Fractum*; al seu voltant, s'hi va consolidar un cementiri que, de mica en mica, hauria substituït la necròpolis de les Goges, situada al pla i lluny de qualsevol temple.[6]

Aquestes esglésies encara no eren parròquies ni tenien cap territori propi sota la seva dependència, ni tampoc ho eren els temples citats en els documents escrits del segle IX. Les poques notícies que en tenim diferencien clarament entre les cel·les o petits cenobis subjectes a monestirs benedictins o al bisbe de Girona –Sant Climent de Peralta, Santa Maria d'Amer, Sant Andreu del Terri, Santa Reparada de Begur i Sant Mateu de Canet–,[7] les ermites i esglesioles allunyades de nuclis de

---

4 Les primeres traces de cristianisme al món rural de Girona es troben al damunt de llocs d'antics cultes pagans i en cementiris on es construeixen esglesioles; cf. CASAS-CASTANYER-NOLLA-TREMOLEDA, *El món...*: p. 139.

5 AICART-NOLLA-SAGRERA, «L'església...».

6 MONTALBÁN, «L'església...»; BURCH-NOLLA-PALAHÍ-SAGRERA-SUREDA-VIVÓ, *Excavacions...*: p. 143-146.

7 La *cellula* de Sant Climent, donada l'any 844 amb el terme de Peralta al bisbe i a la catedral de Girona, reunia un grup de monjos, segurament reduït, que *"ibidem Deo famulantes labores manuum exercere videntur"*; les restes conservades, especialment l'absis trapezial i l'arc de ferradura, semblen correspondre a aquest període tan reculat; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 4a-6a (844.06.11; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 7), f. 41a-41bis a (886.11.01; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 11) i f. 62b-64b (889.05.29; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 21); *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 368-369. El monestir de Sant Medir, al Gironès, tenia unes quantes *"cellis sibi subjectis"* entre les quals hi havia la *"domus Sancte Marie sita secus fluvium Amera"* el 860 i la *"cellam Sancti Andree sitam super fluuium Sterria"* el 922; de manera semblant, el cenobi de Sant Pau de Fontclara tenia subjectades, el 889, la *domus Sancte Reparate* –a Begur– i la *domus Sancti Mathei* –de Canet de Verges; cf. BNP, *Nouvelles Acquisitions Latines,* vol. 2579, f. 2 (860.11.19; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 3) i f. 3 (922.06.05;

població –Sant Nazari de la Ganga i les esglesioles de la vall d'Arbúcies–,[8] i les *basilicas* associades a vil·les altmedievals, com els catorze temples dels volts de la ciutat de Girona citats l'any 887 –els de Canet, Cartellà, Sant Gregori, Estanyol, Aiguaviva, Salitja, Vilobí, Riudellots, Fornells, Cassà de la Selva, Llambilles, Salt, Montfullà i Vilablareix.[9] Aquesta darrera notícia, al mateix temps, és el primer testimoni a les terres de Girona de l'aplicació de les directrius de la cort carolíngia que pretenien implantar el pagament del delme a totes les esglésies;[10] per aquesta raó, el document deixa clar que els delmes i les oblacions que pagaven els habitants de les vil·les i dels vilars eren recaptats a partir de les *basilicas* esmentades i, després, van ser donats pel bisbe a la canònica de Sant Feliu i Santa Maria de Girona.

"Aparroquiar" és el nom que pren, l'any 904, l'acció d'establir el terme delmer de la Santa Maria de la Bisbal sobre les vil·les de Fontanet, *Palatium Maurore* i Fonteta i els vilars Abellars, Perduts i Murell.[11] La paraula no apareix gairebé més, però sí el seu resultat: el 948 l'església de Fitor va rebre la vil·la de Fitor i uns *"villaunculis idest Calvos et Quinciana et Kastello et Canedo et Villanova cum fines vel terminos et agacenciis illorum"*; l'església de Santa Coloma de Farners, el 950, va obtenir els drets

---

PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 7); ACG, pergamí n. 4 (881.08.29; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 10); BNP, fonds latin, vol. 8837, f. 63 (889.06...; ABADAL, *Els diplomes...*: vol. 1, p. 113-115). Per a una visió més àmplia, sobre els bisbats de Girona i Elna, cf. TO, «El marc...»: p. 226-228; SOLDEVILA, «La plana...»: p. 236-237.

8 L'any 891 s'esmenta la *domum Sancti Nazarii* i el 923 les esglésies depenents de Sant Quirze d'Arbúcies: la *domum Sancti Clementis,* la *domum Sancti Aciscli,* la *domum Sancti Petri,* la *domum Sancti Nazarii* i la de *Sancti Sigismundi*; cf. ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 50 (891.07.15; RIERA, «Document...»: p. 248-249); APA, *Institución, demarcación y alodios de la parroquia de Arbucias,* s.f. (923.02.06; MARQUÈS, «Les actes...»: n. 1).

9 ACG, pergamí n. 6 (887.11.24; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 17). La vinculació de l'església a una vil·la altmedieval és ben clara a Vilablareix –pel topònim i per la torre sepulcral romana a pocs metres–, a Montfullà –on s'ha excavat la vil·la romana–, a Vilobí –pel nom de *uillam Albini*– i als llocs de Cartellà, Cassà i Llambilles –pels seus noms d'origen llatí–; cf. NOLLA-CASAS, *Carta...*: p. 196-197; BOLÓS-HURTADO, *Atles del comtat de Girona...*: p. 35 i 76-77; NOLLA-PATIÑO-SAGRERA-VIVÓ, *La vil·la....* Cal assenyalar també que el temple romànic de Maçanet de la Selva s'aixeca als extrems de la vil·la romana de l'Hort d'en Bach, que conté estructures altmedievals que confirmen la seva continuïtat en l'edifici medieval del palau de Foixà; cf. LLINÀS-MERINO-RAMÍREZ, «L'Hort...»; *Catalunya Romànica,* vol. 5, p. 307-308.

10 PUIGVERT, «La introducció...»: p. 122-123. La documentació carolíngia de la fi del segle VIII i del segle IX permet resseguir la progressiva implantació del delme i la delimitació d'un espai funerari a totes les parròquies rurals i, en especial, sobre les que eren creades de nou; cf. TOUR, *Les paroisses...*: p. 98-101 i p. 148-153; AUBRUN, *La paroisse...*: p. 44; LAUWERS, *Naissance...*: p. 38-39 i p. 49-54.

11 MARQUES, «Parròquies...»: p. 1505.

sobre la vall del mateix nom, sobre els vilars que van ser d'*Arivonso*, *Salama*, *Leo*, *Wistremiro* i *Gonderigo* i sobre altres indrets, a més de l'església de Sant Andreu de Castanyet; fins i tot la consagració del monestir de Santa Maria d'Amer, del 949, recull el conjunt de vil·les –Lloret, Rissec, Albecar i Galliçà– que, amb la vall d'Amer, havien de proporcionar delmes, primícies i oblacions al cenobi.[12] A Arbúcies el 923 i a Vallcanera el 968 s'esmenten tant les vil·les i vilars que passen a dependre del temple consagrat com la rodalia de la parròquia resseguint amb més o menys precisió els accidents geogràfics.[13]

Així doncs, tot i que el nom de *parrochia* pràcticament no apareix més fins després de l'any 1000, al llarg del segle X l'església s'estava convertint en el centre d'una nova entitat territorial que agrupava unes quantes unitats de poblament i que, ben aviat, esdevingué un nou marc de referència i d'exercici del poder.[14] Aquesta evolució queda reflectida, de manera ben il·lustrativa, en dues maneres de designar el lloc de Sant Feliu de Boada separades per pocs anys de diferència: el 994 l'expressió *"in termino de Buada vel in parrochia Sancti Felicis"* remarcava el pes de la vil·la en l'articulació del territori; el 1036, en canvi, ja només quedava la *"parrochia Sancti Felicis de Buata"*.[15] El segle XI, doncs, és el moment en què la xarxa parroquial gironina surt a la llum dels documents escrits.

1.1 Les parròquies del segle XI

La consolidació de les parròquies gironines al llarg del segle XI es constata fàcilment:[16] en el transcurs d'un segle, de l'any 1000 al 1100, passem de 13 parròquies documentades mitjançant la seva acta de consagració o simples mencions del seu terme o *appendicium*, a 125 (cf. Figura 2). De fet, només en les dècades de

---

[12] VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13, n. 8 (904.11.08) i n. 15 (950.01.31); ACG, pergamí n. 17 (948.01.29; *Catalunya Romànica*, vol. 8: p. 372); BMVB, Arxiu, manuscrit 680 (949.11.09; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 9).

[13] APA, *Institución, demarcación y alodios de la parroquia de Arbucias,* s. f. (923.02.06; MARQUÈS, «Les actes...»: n. 1); ADG, Mitra, calaix 11, vol. 6b, f. 7rv (968.02.09; MARQUÈS, «Les actes...»: n. 2).

[14] LARREA, «Cadres...»: p. 159-160.

[15] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 68b-70a (994.04.05; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 67) i f. 263ab (1036.05.26; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 96); cf. MARQUÈS, «Parròquies...»: p. 1513.

[16] MARTI, «L'ensagrerament: l'adveniment...»: p. 156-157; MARQUES, «Parròquies...»: p. 1517-1519.

1060 i 1070, i gràcies a la magnífica col·lecció d'extensos testaments de clergues de la seu de Girona i a diverses actes de consagració que recullen les parròquies veïnes –Cruïlles, Lloret i Pineda–, el nombre de parròquies citades es dobla.

Figura 2. El procés de parroquialització al comtat de Girona, segle XI

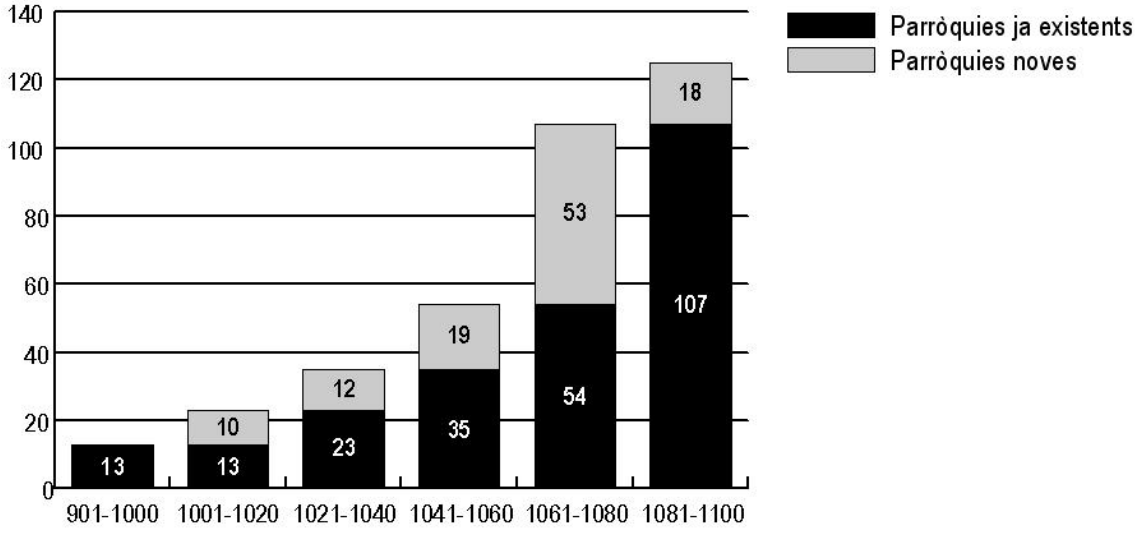

Com es va produir la multiplicació de les parròquies rurals gironines? A hores d'ara no hi ha prou estudis que expliquin bé el procés i les seves implicacions. És possible que s'anessin segregant, progressivament, a partir d'esglésies matrius amb territoris més extensos: en zones de muntanya és freqüent l'existència d'una parròquia central, al centre d'una vall, envoltada de parròquies més petites, fruit de segregacions marginals i posteriors.[17] Però no disposem de dades que permetin establir una periodització precisa del procés. En tot el territori estudiat del bisbat de Girona, només hem pogut datar bé un sol cas de fragmentació d'una parròquia antiga i extensa: l'any 968 Vallcanera es va independitzar completament de la parròquia de Caldes, hereva de l'antiga ciutat romana d'*Aquae Calidae*; en canvi, l'any 1079 Franciac només se'n va segregar parcialment i va restar, durant un temps, com a sufragània.[18]

---

[17] BOLÓS, «Parròquia...»: p. 263-266, i *Els orígens...*: p. 122-124.

[18] ADG, Mitra, calaix 11, vol. 6b, f. 7rv (968.02.09; MARQUÈS, «Les actes...»: n. 2); ADG, sense signatura (1079, ORDEIG, «Inventari...»: n. 420); cf. MERINO-NOLLA-SANTOS, *Aquae...*. Tot i que no en tenim cap prova documental, és possible que les esglésies de Sant Andreu Salou, Santa Seclina i Caulès també s'haguessin segregat de Caldes. Un cas similar s'hauria pogut donar a Cervià: el 1121 el bisbe de Girona va donar al monestir de Santa Maria de Cervià l'*"ecclesia*

D'un sol cas, és clar, no en podem deduir cap norma general, però sí que les dues dates referides a Caldes assenyalen els límits cronològics d'un procés que acabaria eliminant tots els espais buits entre parròquies. I, en efecte, diverses notícies coincideixen en assenyalar que, a mitjan segle XI, les parròquies ja constituïen una xarxa densa i compacta sobre tot el territori. El 1041, al voltant de Fornells, hi havia les parròquies de Sant Feliu de Girona, Palol, Quart, Llambilles, Campllong, Riudellots, Aiguaviva, Vilablareix i Salt, les mateixes que en l'actualitat.[19] A més, augmenta la precisió a l'hora de designar els límits de les parròquies: a Cruïlles, l'any 1062, s'esmenta, a més del nom de les vil·les i vilars depenents –tal com era corrent al segle X–, la parròquia de la Bisbal a l'est, les de Sant Cebrià dels Alls i Sant Cebrià de Lledó al sud, la de Sant Sadurní a l'oest i les de Monells i Corçà al nord.[20] Dos casos més confirmen aquesta cronologia: el territori de Santa Àgata de Montnegre es trobava, el 1043, dins la parròquia de Sant Sadurní, però se'n va separar abans del 1064 en què ja figura com a parròquia independent; en canvi, l'església de Santa Maria d'Aro, consagrada el 1078, ja no va desvincular-se del tot de la parròquia d'origen, Santa Cristina d'Aro, i va restar com a sufragània.[21]

1.2 Canvis i permanències en la xarxa parroquial, segles XII-XIV

Entre el segle XI i la fi de l'edat mitjana, el teixit de parròquies de les terres gironines es va mantenir força estable. La comparació entre les parròquies documentades abans del 1100 i les que figuren en diferents llistats dels segles XIII i XIV –les *Rationes Decimarum* dels anys 1279-1280 i 1364 i els nomenclàtors del 1368 i

---

Sancti Genesii de Cerviano cum ecclesiis infra terminos sue parrochie edificatis sive edificandis", unes esglésies –Raset, Espiells, Barrera– servides per uns clergues també depenents del priorat; cf. ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 434 (1121.03.13; TO, *El monestir*...: n. 43) i pergamí n. 594 (1177.05.13; TO, *El monestir*...: n. 76). Al segle XIV encara sobrevivia una estructura similar a Palafrugell: les esglésies de Llofriu, Torroella de Mont-ras i Esclanyà eren sufragànies de la de Sant Martí de Palafrugell; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 48v-49r (1362...).

19 ADG, Almoina, Fornells de la Selva, pergamí n. 42 (1041.05.01; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 235).

20 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28 (1062.11.20; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 6). Vegeu també: TO, «El marc...»: p. 229-230; BOLÓS, «Parròquia...»: p. 271-278; MARQUÈS, «Creació...»: p. 409-410.

21 ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 123 (1043.12.09; MARQUÈS, «La senyoria...»: n. 2); ACG, pergamí n. 66 (1064.02.15; VILLANUEVA, *Viage*...: vol. 12, n. 28); ACG, pergamí n. 90 (1078.12.31; VILLANUEVA, *Viage*...: vol. 13, n. 28).

de la fi de segle– i en els primers registres de visites pastorals posa de relleu l'alta densitat del teixit parroquial aconseguida al segle XI: més de tres quartes parts de les parròquies dels ardiaconats de Girona i de la Selva –el 73% i el 77,6% respectivament– ja en tenim constància abans de l'any 1100 (cf. Taula 7 i Mapa 6).[22] A més, cal tenir en compte que les diferències entre el segle XI i el XIII es deuen més als buits documentals que existien en algunes àrees del bisbat gironí, que no pas a un retard real de la parroquialització en alguns sectors.

Taula 7. El nombre de parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva, segles XIII i XIV

LLISTES DE PARRÒQUIES	ARDIACONAT DE GIRONA	ARDIACONAT DE LA SELVA	TOTAL
Pergamins dels segles X i XI	73	52	125
Rationes Decimarum (1279)	91	62	153
Visites pastorals (1295-1330)	95	65	160
Llibre Verd (1362)	99	66	165
Compte de la dècima (1364)	98	61	159
Nomenclàtors (1368)	100	67	167

Fonts: 1279 (RIUS, *Rationes...*), 1295-1330 (ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, P-2, P-3, P-4 i P-168), 1362 (ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus), 1364 (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802) i 1368 (PONS GURI, «Nomenclátores...»); cf. Apèndixs 2, 18 i 25.

Que la xarxa es mantingués estable, però, no vol pas dir que no s'hi produïssin alteracions.[23] L'única parròquia desapareguda, abans de la crisi demogràfica baixmedieval, sembla ser la de Sant Romà de Sidillà, a l'ardiaconat d'Empúries, que figura el 1095 en un vilar altmedieval datat del 983 i que ja no s'esmenta en les llistes de parròquies del 1279 perquè va ser coberta per les sorres del Ter.[24] En realitat, però, no es tracta d'una desaparició, sinó d'un trasllat de la seu

[22] Només ens manquen una parròquia per documentar en temps medievals, la de Regencós, prop de Begur. Mentrestant, les parròquies de Sant Amanç, prop d'Anglès, i de Lloret Salvatge, prop d'Amer, no apareixen en els diversos registres estudiats sobre el conjunt del bisbat de Girona (cf. Taula 7), però sí en actes conservats en els llibres notarials d'Amer; cf. AHG, Notarial, Amer, vol. 5, f. 17v-18r (1290.05.29), i vol. 14b, f. 174r (1317.11.17). Tampoc hem pogut representar els límits de les parròquies que integraven el terme del castell i de la batllia de Cornellà de Terri, formada per les parròquies de Cornellà, Sords, Borgonyà, Corts, Pujals dels Pagesos i Pujals dels Cavallers. Cal dir que, tal com s'ha constatat per al bisbat de Barcelona, existeixen petites diferències en el nombre de parròquies entre els registres de la dècima dels anys 1279-1280, les visites de la primera meitat del segle XIV i els nomenclàtors de la fi de segle; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 103-110.

[23] MARQUÈS, «Creació...»: p. 405-406.

[24] ACG, pergamí n. 23 (983.06.14; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 123) i pergamí n. 117 (1095.03.14; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 459). La parròquia de Sant Romà de Sidillà és esmentada l'any 1226 i, juntament

Mapa 6. **Les parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva, segles XIII i XIV**

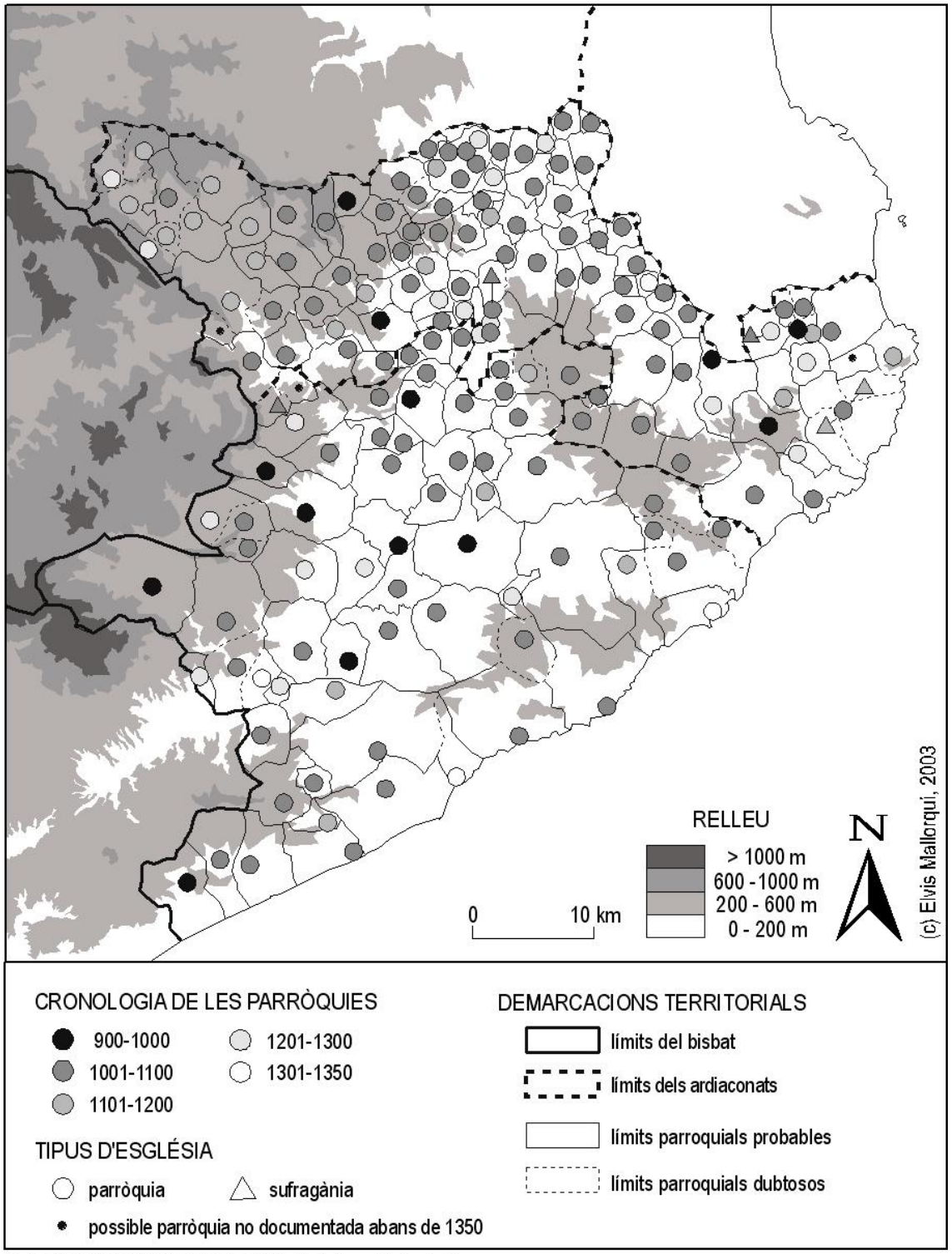

Font: BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, *Historia...*; cf. Apèndix 2.

amb Sant Llorenç de les Arenes, el 1274, però al segle XIV només existia el topònim; cf. ADG, Mitra, calaix 3, pergamí n. 12 (1226.06.13, MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 404), calaix 18, pergamí n. 2 (1274.04.07, MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 18), i calaix 1, pergamí n. 94 (1323.04.08, MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 885) i pergamí n. 27 (1327.10.30, MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 939); SOLDEVILA, «La plana...»: p. 243-244.

i les funcions parroquials a l'interior del mateix terme, a la comanda hospitalera de Sant Llorenç de les Arenes.[25] Altres trasllats similars, dels segles XIV, XV i XVI, testimonien com la xarxa eclesiàstica s'adapta a l'evolució del poblament, que s'anava concentrant a les planes que volten el massís de les Gavarres –Fenals, Vall-llobrega, Sant Climent de Peralta, Torrent, potser Llambilles– i al litoral de l'Ardenya –Tossa i Lloret. Igualment, la creació entre els segles XIII i XIV de noves parròquies a la ciutat de Girona –Sant Nicolau al burg de Sant Pere de Galligants, Santa Susanna del Mercadal– i al seu entorn immediat –Fontajau, Taialà– és un bon indicador de l'alt dinamisme demogràfic de la ciutat.[26]

En aquest mateix període, en viles de senyoria monàstica com Amer, Breda i Sant Feliu de Guíxols, on, fins aleshores, els abats i els monjos de Santa Maria d'Amer, Sant Salvador de Breda i Sant Feliu de Guíxols haurien exercit directament les funcions parroquials a cada lloc, apareixen parròquies diferenciades encarregades més específicament de la cura d'ànimes: Sant Miquel d'Amer, Santa Maria de Breda i Santa Maria de sota el monestir de Sant Feliu de Guíxols.[27] El cas de Banyoles, que correspon a aquesta mateixa tipologia, posa de relleu les dificultats dels clergues parroquials per alliberar-se de la tutela monàstica: el pacte del 1270 entre l'abat i els monjos de Sant Esteve, d'una banda, i els clergues de l'església de Santa Maria dels Turers, de l'altra, posa de relleu la preeminència de què gaudien els primers en totes les cerimònies i celebracions religioses i, sobretot, els impediments que l'abat posà a la conversió de Santa Maria en temple parroquial amb cementiri propi.[28]

A la primera meitat del segle XIV, les parròquies creades de bell nou van ser comptades: només Blanes, Púbol i Girons als ardiaconats de Girona i la Selva.[29] La

---

25 *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 208-214. Un cas similar es troba a Llaneres: l'any 1340 el cavaller Guillem de Vilaüt i els parroquians van demanar construir un nou temple parroquial al voltant del castell –a l'actual nucli de Castell d'Empordà– perquè l'església vella era lluny del poble i, de vegades, inaccessible per les inundacions; cf. ADG, Lletres, vol. U-7, f. 42v-43r (1340.05.17).

26 MALLORQUÍ, «Conflictes...»: p. 382-383. La creació de noves parròquies urbanes entre els segles XII i XIII és general a tot Occident; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 109-113. En algun cas, com el d'Arles, a Provença, el territori de la ciutat emmurallada s'arribà a repartir entre 15 parròquies; cf. STOUFF, «Les paroisses...»: p. 9-21.

27 MARQUÈS, «Creació...»: p. 410; cf. Apèndix 2 *infra*.

28 Arxiu Parroquial de Besalú, pergamí s. n. (1270.01.07; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 346).

29 MARQUÈS, «Creació...»: p. 410, i «La parròquia...»: p. 92.

segregació de la vila de Blanes, promoguda a través de les franqueses concedides pels vescomtes de Cabrera, envers la parròquia de Tordera l'any 1319 és una clara anticipació de les noves parròquies creades, a l'època moderna, a la Marina de la Selva i al Maresme.[30] No era, però, gens fàcil alterar el teixit parroquial preexistent: la constitució de la parròquia de Púbol, segredada en part de la Pera l'any 1335, ho posa de manifest. Des de feia temps, mitjans del segle XIII com a mínim, existien conflictes entre els dos nuclis veïns i propers, derivats segurament de l'oposició entre el senyor de Púbol, del llinatge dels Cervià, i la seu de Girona que controlava la Pera.[31] A la dècada de 1320 la problemàtica va agreujar-se fins al punt que es multiplicaren els atacs violents entre els veïns dels dos llocs: l'any 1326 els *"homines de Pubelo, timore hominum de Piru, ducti non audebant nec ausi fuerunt diebus etiam dominicis vel festivis accedere ad eorum maiorem et parrochialem eclesiam de Piru nec ad clericos eiusdem"* i, al seu torn, els clergues de la Pera no volien accedir al lloc de Púbol, amb la qual cosa els habitants d'aquest indret estaven *"in maximum periculum animarum"*.[32] La primera solució del conflicte, el 1335, va passar per l'erecció de la parròquia de Púbol, de la qual en va ser rector el beneficiat de la capella de Púbol. Ara bé, els homes de la Pera van protestar per la pèrdua d'ingressos de la seva església i l'any següent van veure's compensats amb l'obligació imposada als habitants de Púbol de continuar pagant una part dels drets rectorals als clergues de la Pera (cf. Capítol 9 *infra*); així, l'església de Púbol només es va convertir en una sufragània de la parròquia originària i no va ser fins el 1427 que se n'independitzà definitivament.[33]

En resum, sembla prou clar que les úniques alteracions produïdes a la xarxa parroquial gironina, en la seva major part ja establerta al segle XI, són fruit de les

---

30 PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 14-17; MARQUÈS-REIXACH, *L'església...*: p. 10-13.

31 L'any 1242 Hug de Cervià, senyor de Púbol, va definir al bisbe les malifetes comeses a les viles i parròquies de la Pera i Caçà de Pelràs i va accedir a què els homes de la Pera poguessin pasturar els seus ramats als termes del castell de Púbol i a què es pogués tancar la vila de la Pera; cf. ADG, Mitra, calaix 1, pergamí n. 75 (1242.02.07; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 132). Vegeu també el Capítol 10 *infra*.

32 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 10rv (1326.03.20), f. 47rv (1326.03.14), f. 48rv (1326.03.20), f. 86r (1326.05.27), f. 97rv (1326.06.07) i f. 100v (1326.06.12), i vol. U-2b, f. 18r (1326.10.15); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 40v-41v (1326.08.07); cf. MARQUES, «La parròquia...»: p. 93.

33 ADG, Processos medievals, vol. 350, f. 4v-11v (1335.03.10; MARQUES, «La parròquia...»: p. 103); ADG, Processos medievals, vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29); cf. MARQUES, «La parròquia...»: p. 94.

creacions de noves parròquies en burgs de la ciutat de Girona, en zones suburbanes i en nuclis de nova fundació. Existiren també trasllats de les seus d'algunes parròquies, en general de la muntanya cap a la plana, i en les viles monàstiques es produí una diferenciació de les funcions entre el monestir, que en origen acaparava l'administració de la cura d'ànimes, i un nou temple dedicat expressament a aquestes funcions pròpies de les parròquies. De totes maneres, convé assenyalar que la fixació de la xarxa parroquial va superposar-se a una anterior estructura de poblament formada per moltes vil·les i vilars, alguns dels quals tenien una església pròpia que, com veurem més endavant, no arribà mai a assolir l'estàtus parroquial i romangué com a temple sufragani o com a capella rural (cf. Capítol 4 *infra*).

1.3 La definició dels termes parroquials sobre el terreny

La creació de la noves parròquies de Blanes i de Púbol, els anys 1319 i 1335, va comportar la delimitació d'uns termes propis, força reduïts, segregats a partir de les parròquies matrius. El de Blanes coincidia amb el terme del castell del lloc: a l'est arribava fins al coll de Lloret, al nord fins a la muntanya del Vilar i, pels altres costats, la riera i el mar, fins la roca de sa Palomera, separaven la nova demarcació de la de Palafolls.[34] La parròquia de Púbol també coincidia amb el *territorium de Pubelo* depenent del castell de la població, de manera *"quod torrens vocatus des Pontiy dividat istam ecclesiam parrochialem de Pubelo et aliam ecclesiam predictam de Piru"*.[35] La delimitació del terme d'una nova parròquia tenia un motiu molt clar: aclarir el repartiment dels diversos drets vinculats a l'església. Al bisbat de Barcelona, per exemple, quan l'any 1105 es va consagrar l'església de Sant Martí de Provençals, es va delimitar tot seguit el seu terme segregat de Sant Andreu del Palomar; i l'any 1237 el rector del mateix lloc de Sant Andreu i el de Sant Genís dels Agudells van fixar els límits de les parròquies respectives per tal de distribuir-se uns drets eclesiàstics.[36]

Aquesta pràctica, de fet, ja era així des del segle X: quan es consagrava un temple, també es definia el territori que li seria propi i que, com assenyalem més

---

[34] MARQUES-REIXACH, *L'església...*: p. 13.

[35] ADG, Processos medievals, vol. 350, f. 4v-11v (1335.03.10; MARQUÈS, «La parròquia...»: p. 105).

[36] BUSQUETA, *Una vila...*: p. 57-60 i p. 105-106.

avall, servia de base per a la recaptació del delme (cf. Capítol 9 *infra*). Hi havia diverses maneres de fer-ho: la que sembla més antiga és l'enumeració de les vil·les i vilars que quedaven integrats en la nova demarcació; també es podia fixar la rodalia del terme a partir dels accidents geogràfics; i, ja al segle XI, se solia confrontar el nou territori amb les parròquies veïnes.[37] A voltes, però, la fixació del termenal de les parròquies en les actes de consagració no era sempre suficient. A Sant Julià de Ramis, l'any 1072, els canonges de la seu de Girona –titulars de l'església parroquial– van haver de demostrar al bisbe que el seu capellà i altres homes en nom de l'església *"per ·XXX· annos haberent possessas decimas et primicias de ... uillare Granollariis",* en contra del que pretenien el prevere de Sant Sadurní de Medinyà i dos cavallers que tenien *"decimas iam dicte ecclesiae Sancti Saturnini per tres equales partes diuisas"*. Després de la sentència del bisbe, els canonges, amb diversos parroquians de Sant Julià que els acompanyaven, *"piduvando perrexerunt per termines iam dictarum parrochiarum et asserendo monstrabant predictum uillarem de Granullariis aessae intra terminos iam dictae parrochia Sancti Iuliani"*.[38]

Els testimonis de conflictes sobre els termes parroquials són força escassos, fins i tot en els segles XIII i XIV. De fet, només n'hem documentat quatre, un dels quals es refereix a la ciutat de Girona: el 1332, els rectors de la parròquia de la seu i els de Sant Feliu de Girona van posar-se d'acord per alterar els límits d'ambdós termenals en dos punts molt concrets de la ciutat de Girona, les cases situades a tramuntana de la torre Cornèlia i el castell de Cabrera.[39] Els altres tres casos es refereixen a parròquies rurals. El primer se situa l'any 1273 a les terres del Baix Ter: els homes d'Ullà, recolzats pel bisbe de Girona, el seu senyor, denunciaren l'ocupació d'aigualleixos, arenys i sauledes per part dels homes de Canet de Verges i del seu senyor, el comte d'Empúries, després que una inundació del riu Ter hagués esborrat els límits parroquials; per això, el jutge va elegir *"tres agrimensores probos homines anticos et consuetos in dictis locis"* per tal que marquessin *"cum stachis dictos limites parochiales"* i, després, en presència dels agrimensors i del propi jutge, s'hi aixecarien

---

37 BOLÓS, «Parròquia...»: p. 271-278, i *Els orígens*...: p. 111-114; MARQUÈS, «Creació...»: p. 409-410, i «Parròquies...»: p. 1511-1512.

38 ACG, pergamí n. 79 (1072.06.14; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 346).

39 MALLORQUÍ, «Conflictes...»: p. 386-387.

"termini lapidei ... ubi sunt stache pro consignandis et terminandis limitibus dictarum parochiarum".[40] Un segon conflicte sobre termes parroquials es produí, aigües amunt del Ter, l'any 1304 entre l'ardiaca de Ravós, Ramon de Vilaric, i dues persones de Celrà, Bernat Moler i Ferrer Albiguer, sobre un *"cabiacho resclause monarii de s'Amfós quod est in parrochia de Cilrano"*. El problema, però, és que algunes estructures del monar queien dins la parròquia de Sant Julià de Ramis, alou de l'ardiaca de Ravós, perquè *"dicta parrochia et eius limites ab ipsam parrochiam uersus dictum flumen* –el Ter– *procenduntur inclusiue usque ad medium ipsius fluminis"*.[41] I, per últim, l'any 1312 un veí de Llambilles, Bernat Arades, i un altre de Santa Pellaia, Joan Pujol, van actuar d'àrbitres en el plet entre, d'una banda, el sagristà de la seu de Girona i el domer i el diaca de l'església de Llambilles i, de l'altra, Ponç de Santa Cecília i els clergues de l'església de Santa Pellaia, pels delmes i primícies d'unes terres situades en una zona entre les dues parròquies. Els àrbitres, un cop informats a través de testimonis fidedignes i per escriptures antigues sobre els termes, van decidir a col·locar una sèrie de termes de pedra: *"unum ... in medio serre podii vocati Podii Aulesen inter tenedonem mansi de Cumbis et tenedonem mansi Franch de Sancta Pelagia, et alium ... in cumba vocata de Serra Mijana in honore mansi Berengarii Dalmacii de Russis de parrochia Sancte Pelagie, et alium ... in medio serre vocate Serre Mediane in tenedone mansi Petri de Russis de parrochie Sancte Pelagie, et alium ... in caput vinee Berengarii Goxat de Lambillis vocate Vinee de Aquauiua que est decimale de Lambillis, et alium ... in loco uocato Puig Ariol inter tenedonem Petri Segerii de Lambillis et tenedonem Petri de Francho de Sancta Pelagia, et alium ... in torrente voca[to] de Cabr[a]morta inter tenedonem Guillelmi de Cigiis et tenedone Petri de Caneto, et alium ... in vinea majori dicti Guillelmi de [Cigiis], et alium ... in loco uocato [Breda] inter tenedonem heredis Raimundi de Cote condam et tenedonem dicti Guillelmi de Cigiis"*.[42]

La participació dels veïns a l'hora de delimitar les parròquies d'Ullà, Canet de Verges, Llambilles i Santa Pellaia ens indica el bon coneixement del territori que en tenien, lògicament, els seus habitants. Ho confirmen uns altres exemples extrets del capbreu de Cruïlles dels anys 1318-1320: Arnau Bofill de la Bisbal tenia *"un camp al*

---

40 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 43ab (1273.09.15; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 496).

41 ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamí n. 35 (1304.09.11; cf. Document 3a).

42 ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergamí n. 72 (1312.10.18; cf. Document 3b).

Vilar la meitat del qual camp és en lo terme de Cruyles e l'altra meitat en lo terme de ça Bisbal" i Nicolau Ros, també de la Bisbal, tenia una feixa a Cruïlles que limitava a llevant *"ab lo camí que departeix lo terme de Cruyles e de ça Bisbal"*.[43] La recaptació del delme i de les primícies, doncs, va convertir els termes parroquials en una eina molt eficient per tal de dividir clarament els territoris rurals. Però també hi degué contribuir la pràctica ritual del salpàs, ben documentada als segles moderns, que consistia en la benedicció amb sal i aigua de totes i cadascuna de les cases de la parròquia a canvi d'un pagament simbòlic al rector de la parròquia, molt sovint en ous. Així, anualment, es recordaven els límits de les parròquies i els rectors podien adquirir un bon coneixement tant del territori com dels seus habitants.[44] La documentació del salpàs a partir del segle XIII –el 1237 a la ciutat de Girona, el 1296 a Gualta i el 1325 a Sant Mateu de Montnegre– permet pensar que el que han descrit els historiadors modernistes en relació al salpàs ja era vàlid per a l'època medieval.[45]

2. Parròquies i castells

Els límits parroquials, que havien estat creats a l'edat mitjana, van continuar vigents durant tots els segles de l'època moderna i, a partir del 1842, en moltes localitats, van ser aprofitats per definir els termes dels municipis creats per l'estat liberal espanyol.[46] Però no tots els termes municipals moderns provenen dels parroquials: n'hi ha que van ser presos d'una altra entitat territorial que també havia nascut a l'edat mitjana: els termes depenents dels castells des d'on s'exercien els poders jurisdiccionals dels barons feudals. Cal, com hem fet amb les parròquies, resseguir les fases de constitució de la xarxa de castells a les terres gironines i, sobretot, relacionar-la amb la parroquial per tal de copsar si la implantació de les

---

43 ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 21v-22r (1318.12.20) i f. 22v (1318.12.22). En el primer cas, la delimitació parroquial aclaria com s'havia de cobrar el delme: Arnau Bofill el pagava a Bernat de Cruïlles només per la meitat del camp situada a la parròquia de Cruïlles.

44 PUIGVERT, «Una mirada...», i *Església...*: p. 32-34.

45 ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 12 (1237.08.31; MALLORQUÍ, «Conflictes...»: n. 1), ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1296.03.15); ADG, Seu de Girona, Cabiscol Major, pergamí n. 4 (1325.03.03; cf. Document 26b). Cal dir, a més, que el salpàs ha estat detectat al segle XI al bisbat de Barcelona; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 372-373.

46 BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, *Història...*

dues demarcacions era homogènia en tot el territori o si existia una diferenciació geogràfica a l'interior del comtat en relació a aquesta qüestió.

2.1 La xarxa de castells a Girona

Al bisbat de Girona no existia l'entramat de castells d'altres comarques catalanes, com Osona i el Penedès, on la proximitat de la frontera musulmana va fer que els cristians aixequessin fortaleses abans fins i tot de les parròquies, entre la fi del segle IX i la fi del X.[47] D'aquest període, i a manca d'una recerca exhaustiva sobre les residències aristocràtiques dels segles altmedievals, coneixem ben pocs castells i fortificacions en terres gironines. La més destacable era *Castellum Fractum,* una possessió episcopal situada a Sant Julià de Ramis el 834 on hi havia les restes derruïdes d'una fortalesa baix-imperial, refeta en època visigòtica per convertir-la un punt estratègic de control, al nord de Girona, sobre la gran via de comunicació que unia la Península Ibèrica amb Europa.[48] Al segle VIII, els musulmans degueren inutilitzar aquesta fortificació, mentre creaven nous edificis de vigilància sobre la xarxa viària, com els "fars" o "almenares", i d'aprovisionament de les tropes, com els "palaus" i les "guàrdies", amb l'objectiu de defensar la frontera septentrional de l'emirat andalusí.[49] La ràpida ocupació, però, de Barcelona l'any 801 va fer que la nova frontera entre cristians i musulmans s'allunyés ràpidament de Girona i que les úniques fortificacions documentades en temps carolingis siguin ben escasses: Argimon el 925, Forcadell –a Blanes– el 1001 i Montsoriu el 1002.[50]

La situació, tanmateix, es va corregir al llarg del segle XI, quan molts llinatges de senyors laics van fer aixecar unes fortificacions que, al mateix temps que en

---

47 RIU, «El paper...»; BATET, «L'església...»; MARTÍ, «La defensa...»: p. 107. Tot i això, fins a mitjan segle XX, hom tenia la idea que els castells gironins també havien estat fruit de l'organització militar que succeí la conquesta carolíngia de la ciutat i del seu territori de l'any 785; cf. NEGRE, «Divisiones...»: p. 1015-1017.

48 BURCH-NOLLA-PALAHÍ-SAGRERA-SUREDA-VIVÓ, *Excavacions...*: p. 145-146; NOLLA-PALAHÍ-VIVÓ, «El *Castellum...*»: p. 119-123.

49 MARTÍ, «La defensa...»: p. 95-100; CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*: p. 12.

50 ACA, Cancelleria, Miró, pergamí n. 46 (925.03.18; UDINA, *El archivo...*: n. 81); AHFF, fons Gelat, pergamí n. 1 (1001.10.14; PONS, *El fons...*: p. 271-272); ACA, Monacals, Cartoral de Sant Cugat del Vallès, f. 10-11 (1002.02.10; RIUS, *Cartulario...*: n. 363). Vegeu també: LLORENS-MANZANO, «El castell...»: p. 62-65; FONT-MATEU-PUJADAS-TURA-RUEDA, *El castell...*: p. 22-25 i «Montsoriu...»: p. 28-30.

prenien el nom, esdevingueren llurs residències.[51] Gilabert, el senyor de Cruïlles, tenia el 1035 una *domum* en el cementiri de l'església de Santa Eulàlia de Cruïlles; a Lloret de Mar, l'any 1041, Sicardis va obtenir dels vescomtes de Girona el *castro de Laured* dels vescomtes de Girona i el va convertir en la seva residència fins a la seva mort el 1103, ja que dictà el seu testament *"in domo mea apud castrum de Laured"*.[52] D'aquesta manera, sorgeixen fortificacions arreu de l'antic comtat de Girona (cf. Mapa 7 i Apèndix 15 *infra*), la major part de les quals estan documentades en els pactes, les convinences i els juraments de fidelitat que el comte Ramon Berenguer I va utilitzar per tal de poder conformar el seu poder damunt dels senyors i guerrers que protagonitzaren la revolta feudal.[53] En efecte, al llarg del seu govern, entre el 1035 i el 1076, tenim la primera notícia escrita dels castells de Farners, Tudela, Lloret, Benedormiens, Fornells, la Bisbal, Sant Sadurní, Malavella, Palafrugell, Colltort, Castellbarri, Cervià, Begur, Pals, Peratallada, Cassà de la Selva, castell Maur i Sant Esteve de Mar, a més dels castells de Sobreportes i Gironella a la ciutat de Girona i les torres de Púbol i Palau-sator. En el darrer quart del segle XI, només tenim constància de dos castells més: els de Juià i de Montpalau; en canvi, en l'etapa del govern del comte Ramon Berenguer III, s'esmenten els castells de Cruïlles, Monells, Brunyola, Torcafelló, Palafolls, Bescanó, Anglès, Llagostera, la fortificació dels Cabrera a Girona i les cases fortes de Calella i Constantins. Tanmateix, els castells no es van implantar amb el mateix ritme ni amb la mateixa densitat que les parròquies en el conjunt de les terres gironines al llarg del segle XI: dels 57 castells esmentats fins al primer terç del segle XIV, només se'n documenten 36 l'any 1100 a l'antic comtat de Girona, una xifra que dista molt de les 125 parròquies documentades a la mateixa data (cf. Taula 7 *supra*).

Al costat, o per damunt, de les parròquies, els castells disposaven d'un terme territorial propi des del mateix segle XI. Els alous que Guitard Arnau i Riquila

---

51 MARTÍ, «La defensa...»: p. 107-109.

52 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 124-126 (1035.04.07; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 92); ACG, pergamí n. 47 (1041.01.23; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 234), pergamí n. 136 (1103.10.06; PONS GURI, «Sicardis...»: n. 3) i pergamí n. 137 (1104.02.19; PONS GURI, «Sicardis...»: n. 4); cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 55; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*: p. 40-41.

53 BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 1, p. 183-190; BISSON, «Feudalism...»: p. 173-175.

Mapa 7. Els castells de l'antic comtat de Girona, segles XI-XIV

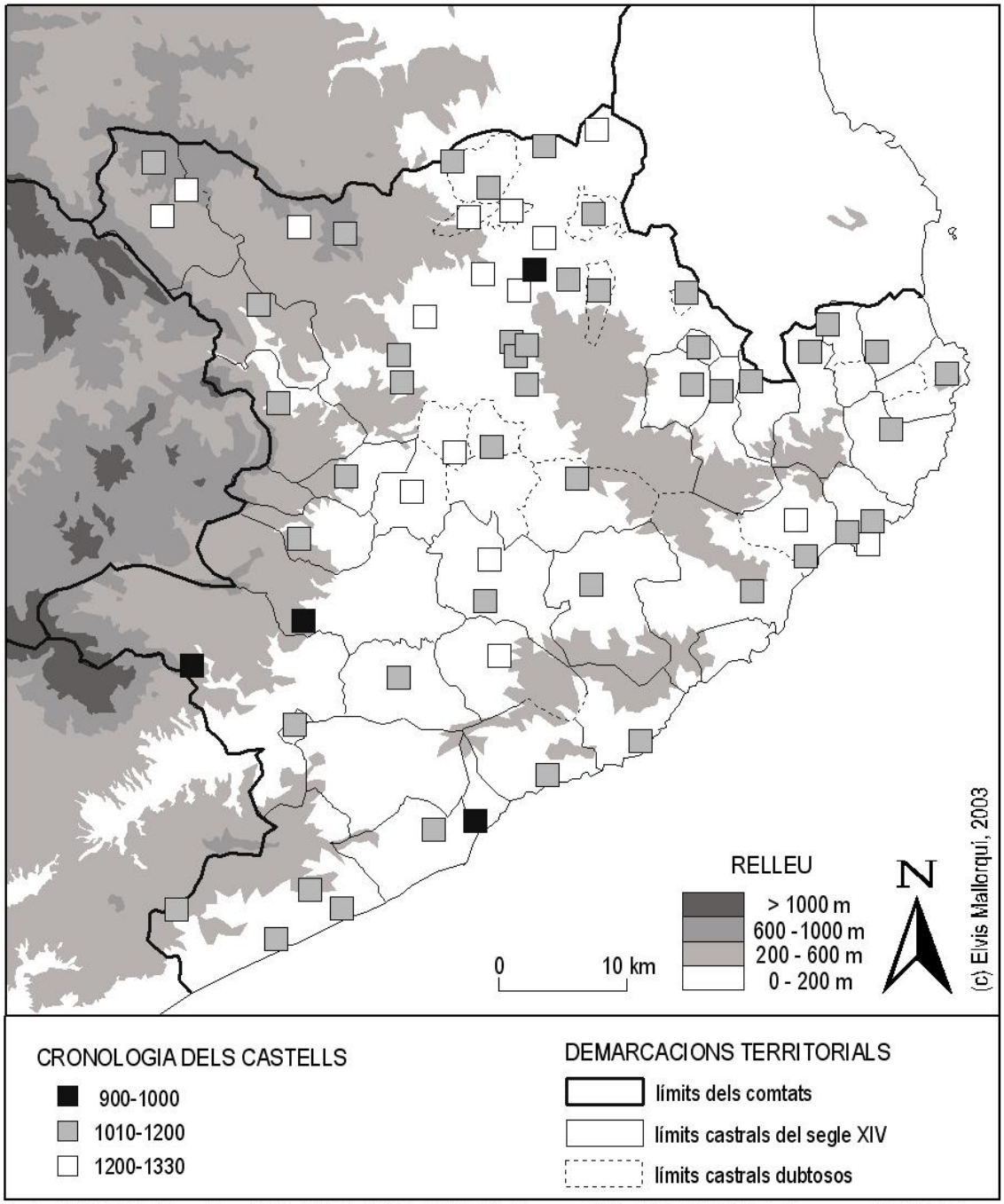

Fonts: PLADEVALL, *El comtat...*; CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*; PONS GURI-RODRÍGUEZ, *Els noms...*; BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, *Historia...*; cf. Apèndix 23 *infra*.

tenien a les vil·les de Fornells, Fornellets i Puig *Richinario* i van cedir el 1028 al vescomte Bremon d'Osona, limitaven amb les parròquies de Quart, Llambilles, Campllong, Riudellots, Aiguaviva, Vilablareix i Sant Feliu de Girona; vint anys després, l'any 1048, els mateixos alous devien estar en mans de Bernat Ermengol, perquè va cedir als comtes barcelonins Ramon Berenguer I i Elisabet *"ipsum kastrum de Fornels, cum omni ipso alodio quod in circuitu predicti kastri habebat"*.[54] Paral·lelament, el cabiscol Ponç, de la seu de Girona, tenia l'any 1064 unes *mansiones dominicas* a prop de l'església parroquial Sant Sadurní, entre les quals el seu nebot Amat Vives, des del 1052 com a mínim hi tenia un *fortedam* que degué ser el nucli inicial del *castrum* documentat l'any 1102; en aquest moment, el terme del castell limitava *"in ecclesiam de Matremagna et in castrum de Munellis et in castrum de Crudiliiis et in monasterium Sancti Michaelis et in parroechias Sancte Agate et Sancte Palladie et Sancti Cipriani de Alliis et Sancti Cipriani de Letone"*.[55] Alguns castells del litoral també tenien un terme atribuït, perquè, com és el cas de Benedormiens –a Castell d'Aro–, havien de defensar la costa –la vall d'Aro, en aquest cas– de tota *"paganorum infestatione"* i d'altres amenaces procedents de mar enllà; de manera semblant, els castells de Pals, Begur, Sant Esteve i Castell Maur –els dos últims a Palamós– disposaven de termes propis sobre diversos trams de la costa baix-empordanesa.[56]

A les poblacions de domini comtal, no s'hi documenten castells entre els segles XI i XII. És el cas, doncs, de les localitats de Llagostera, Caldes, Palau-sacosta, Quart i Palafrugell que figuren l'any 1151 en l'inventari dels dominis del comte Ramon Berenguer IV.[57] El seu poder, juntament amb la cohesió de les

---

[54] ADG, Almoina, Fornells de la Selva, pergamí n. 1 (1028.01.24; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 193); ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer I, pergamí n. 96 (1048.05.03; FELIU-SALRACH, *Els pergamins...*: n. 344).

[55] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 156-157 (1052.02.07; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 111); ACG, pergamí n. 66 (1064.02.15; RIUS, «Cartes...»: n. 7); ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 95 (1102.03.09; MARQUÈS, «La senyoria...»: n. 9).

[56] ACG, *Libro de los Privilegios segundo de Sant Feliu de Guíxols,* f. 6 (1041.05.26; ESTEVA-PALLÍ, *Els llocs...*: n. 24); ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer I, carpeta 14, pergamí n. 273 (1062.04.25; FELIU-SALRACH, *Els pergamins...*: n. 578), i carpeta 15, pergamí n. 316 (1065.04.08; FELIU-SALRACH, *Els pergamins...*: n. 631); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergamí n. 53 (1063.05.11). La titularitat pública dels castells del litoral gironí, aparentment, semblava garantir la seva funció de defensa del territori davant possibles atacs procedents del mar; cf. BONNASSIE, «Le littoral...»: p. 260-263.

[57] ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 233 (1151.04.02-06; BISSON, *Fiscal...*: n. 1).

comunitats de Caldes i Llagostera, havia permès evitar fins a aquest moment les exaccions feudals i arbitràries que s'havien estès en les terres de senyoria laica. Ara bé, els abusos provocats pel veguer Arnau de Perella a aquestes dues poblacions assenyalen un moment de forta crisi de les antigues franqueses que pervivien des dels temps carolingis. A la fi del segle XII, en el conjunt de la Catalunya Vella, els castlans i els cavallers estaven imposant noves formes d'explotació de la pagesia i portaven els comtes-reis d'Aragó a legitimar la seva força.[58]

Si la revolta feudal del segle XI havia portat l'erecció de molts castells a la Catalunya Vella, la segona onada de feudalització de la segona meitat del segle XII va fer néixer moltes cases fortes o *domus,* que a vegades encara eren qualificades de castells, a tot arreu. Molts llinatges de cavallers, entre altres van establir la seva residència en aquests edificis, des d'on exercien el seu poder arbitrari sobre els homes i les dones del seu entorn; no sempre, però, van aconseguir delimitar un termenal propi al seu entorn.[59] Vegem-ne uns exemples: el 1188 Arnau de Palol, cap d'un llinatge de cavallers que prenia el nom del castell de Palol d'Onyar, va defensar els seus drets sobre la *"casa et honore de Barbaveteri"* a Celrà; l'any 1233 Berenguer de Montagut va recollir en un llevador tots els censos que rebia dels masos i homes de la parròquia de Sant Julià de Ramis pel *"kastro ... de Monteacuto",* una petita fortalesa on residia.[60] Però no només eren cavallers els que tenien aquest tipus de fortificacions: el 1268 el bisbe era el propietari de la *"domo et forcia de Pariete Ruffino"* i l'any 1287 el ciutadà de Girona Ramon Andreu i el seu fill Martí de Sitjar, com a titulars de la *"forcia de Cijario",* gaudien de drets a les parròquies de Salt, Montfullà, Vilablareix, Aiguaviva i Fornells.[61]

Així ens trobem que la majoria dels castells i de les cases fortes de les terres gironines eren, a la vegada, residències aristocràtiques i centres de dominis

---

58 BISSON, «The crisis...»: p. 165-167 i p. 171-172.

59 FARÍAS, «Las fortificaciones...»: p. 38-41 i p. 45-49. La *domus* d'Olivet, situada al terme de Canovelles, al Vallès, és un magnífic exemple d'aquest tipus de fortaleses, nascudes al segle XII i lloc de residència d'un llinatge de cavallers; cf. PUJADES-SUBIRANES, *Des del cim....*

60 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 647 (1188.05.28; TO, *El monestir...*: n. 88); i Sant Pere de Galligants, rotlle 26, pergamí n. 6 (1233.05.30).

61 ADG, Mitra, calaix 18, pergamí n. 13 (1268.12.05; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 17); BCAH, Arxiu, pergamí n. 12122 (1287.06.07).

senyorials, però no tots disposaven de termes i afrontacions específics. A inicis del segle XIV, algunes d'aquestes fortaleses havien perdut la funció de ser l'habitatge principal de les famílies de nobles i cavallers per convertir-se, tan sols, en simples centres d'explotació de propietat senyorial.[62] Del castell de Fornells, per exemple, el 1182 només s'esmenta la capella de Santa Maria en el testament de Bernat de Prat i el 1368 era tan sols una explotació senyorial en mans de ciutadans gironins, que se l'arrendaven mútuament; la primera notícia del castell de Vilobí, del 1287, és de quan el seu senyor, el ciutadà Berenguer de Gornal va vendre la ferreria i el llòçol a l'almoina de la parròquia; i del castell de Vilademany, tot i donar nom a un important llinatge selvatà, no està documentat als segles XII i XIII i s'acabà convertint en una simple masia rural d'Aiguaviva.[63]

Ara bé, de mica en mica s'anaren definint millor els territoris atribuïts a molts castells i cases fortes. És el cas de les parròquies del centre del massís de les Gavarres que, com que no existia hi existia cap castell, van anar essent incorporades als termes dels castells de la plana veïna: Sant Cebrià dels Alls pertanyia a Cruïlles, Sant Cebrià de Lledó i Santa Pellaia –tot i la discontinuïtat territorial– a Monells, Sant Pol de la Bisbal a la Bisbal i, per últim, Fitor i Sant Climent de Peralta a Palau-sator.[64] I, a mesura que transcorria el segle XIV, les successives alienacions de la jurisdicció reial a favor de nobles, cavallers i ciutadans van generar la necessitat de delimitar amb gran precisió el termenal, vinculat sempre a un castell o fortificació més o menys antiga, sobre el qual els compradors dels drets reials havien d'exercir els seus poders jurisdiccionals (cf. Capítol 10 *infra*). És aleshores quan podem parlar, pròpiament, de castells termenats, la major part dels quals van convertir-se a la fi de l'edat mitjana en el districte d'una batllia i van sobreviure fins a l'inici de l'època contemporània en què van ser reconvertits en municipis. Vegem-ne alguns exemples. Quan el 1324 l'antiga possessió comtal i reial de Llagostera va passar a mans dels Montcada, tot convertint-se en castell, es van fixar les fites amb Solius,

---

62 ARAGUAS, «Le réseau...»: p. 122.

63 ACG, pergamí n. 436 (1182.06.05); ASD, pergamí n. 271 (1287.07.10; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 363); ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergamí n. 118 (1368.09.12); cf. *Catalunya Romànica*, vol. 5, p. 83-84. En el capbreu del castell de Vilobí, de l'any 1337, només un capbrevant declara ser i viure en el terme del castell; cf. MARQUÈS, «Vilobí...»: p. 42-43.

64 MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*: p. 108-113.

Tossa, Romanyà i Cassà de la Selva.[65] El 1326 es van establir els *"mulliones, fitas vel fixurias lapideas et bitumine seu calce constructas"* que delimitaven els límits de la vila de Banyoles, sobre la qual tenia jurisdicció l'abat del monestir de Sant Esteve.[66] Un altre cas molt ben estudiat és el de Sant Feliu de Guíxols: el 1354 el lloc i el seu terme van esdevenir braç de la ciutat de Girona i patrimoni reial i l'any següent es va delimitar el terme.[67] Finalment, el termenal de la batllia de Palamós –que reunia les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega– va ser delimitat amb Palafrugell el 1400 i el 1717.[68]

2.2 EL PLET DEL CASTELL DE LLORET (1374-1378)

La fixació dels límits dels districtes castrals afegia a les prestacions dels seus habitants en concepte de senyoria sobre les terres i sobre els homes propis (cf. Capítol 8 *infra*) un conjunt més de càrregues que, en alguns casos, originà una certa oposició dels homes depenents del castell. La història del plet del castell de Lloret, ocorregut entre els anys 1374 i 1378, ho posa en evidència. Tot va començar l'any 1372 en què Guillem Ramon de Lloret, castlà i feudatari de la pabordia de Novembre de la seu de Girona, va vendre els drets de la castlania del castell de Lloret al seu senyor. Aleshores, feia més de vint anys que la fortalesa havia estat destruïda per una flota de genovesos i, com que ni Simó de Lloret ni el seu fill Guillem Ramon hi vivien,[69] no el degueren fer reparar. El paborde de Novembre, Bernat Oliva, després reunir –amb la compra de la castlania– les dues meitats del domini del castell el 1372, va fer capbrevar els seus vassalls per conèixer amb detall

---

65 ACA, Cancelleria, vol. 225, f. 226-228 (1324.03.27). Aquestes fitacions van ser vàlides fins als segles XVIII i XIX en què se'n van fer de més precises: el 1799 amb Tossa, el 1870 amb Romanyà, el 1872 amb Santa Cristina i el 1924 amb Cassà de la Selva; cf. ALBÀ-TORRES, *El termenal...*: p. 30-39 i p. 51-69.

66 AMB, lligall 3 (1326.05.08; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 583).

67 AMSFG, Llibre Vermell, f. 1v (1354.06.10); ACG, Sant Feliu de Guíxols, Liber Privilegiorum Maior, f. 77 i 79 (1355.01.16; ESTEVA-PALLÍ, *El termenal...*: apèndix n. 1). Delimitacions posteriors, com la del 1586 amb la Vall d'Aro, les del 1889 i 1924 amb Santa Cristina d'Aro i les del 1924 i 1980 amb Castell d'Aro, van amputar unes petites parts del terme guixolenc originari; cf. ESTEVA-PALLÍ, *El termenal...*

68 TRIJUEQUE, *El termenal...*.

69 La família de castlans semblen haver-se establert al nucli del port de Lloret a la fi del segle XIII; cf. MALLORQUÍ, «El port...»: p. 54.

els seus drets,[70] amb la qual cosa es degué adonar que bona part dels habitants del lloc li devien la prestació d'obres als valls i als murs del castell. Així, quan, el 1374, el rei Pere III va demanar que es fortifiquessin totes les poblacions catalanes arran de l'entrada al Principat de les tropes de Jaume II de Mallorques, el paborde va trobar l'ocasió perfecte per exigir-les als lloretencs. Aquests s'hi van oposar en un llarg plet,[71] que ha passat a la història jurídica gironina en ser esmentat per Tomàs Mieres en el capítol 2 de la rúbrica XL de la seva compilació dels Costums de Girona:

> *"De consuetudine observata et obtenta in diocesi Gerundensi iura castri terminati quae sunt imprescriptibilia ... sunt quattuor, videlicet: sonum cornu, guayta, bada et opus foraneum fortitudinis castrorum. Veruntamen si aedificia se contingunt parietibus foraneae, dominus castri habet providere magistris in logerio et cibo tantum quamdiu opus duraverit in ipsa parte ubi ipsa aedificia fortitudini foraneae sunt contigua. Et homines termini ipsius castri cuiuscumque sint domini tenentur eorum sumptibus facere totum aliud opus. Et ita fuit iudicatum de castro de Sancto Acisclo et de castro de Loreto et de pluribus aliis".* [72]

La sentència final del plet, favorable al paborde de Novembre, condemnava els habitants de Lloret *"ad operandum et operas faciendum et prestandum in dicto castro et eius forcia et ad gaytandum ibi tempore guerre et ad fossata ibi facienda, aptanda et scuranda"*. Però, més que la resolució final, ens interessa l'argumentació de cadascuna de les parts enfrontades. D'una banda, Nicolau de Vall, procurador del paborde, per provar que el castell de Lloret era termenat,[73] tot anticipant-se al contingut de la rúbrica XL titulada precisament *De iuribus castrorum terminatorum,* va afirmar: 1) que el paborde de Novembre havia estat considerat tradicionalment com a senyor del castell de Lloret i dels seus termes i pertinences; 2) que el castell de Lloret, amb les seves possessions, drets i dominis directes, pertanyia des d'antic i per costum al paborde de Novembre, que n'era el senyor directe i alodial; 3) que els pabordes solien exercir, per mitjà d'agents, la jurisdicció civil als termes del castell; 4) que al terme del castell hi solia haver una fortalesa; 5) que aquesta fortificació va ser enderrocada pels genovesos

---

70 ACG, Pabordia de Novembre, vol 8.e.22 (1373...). L'arxiu de la catedral gironina conserva un capbreu més antic, dels anys 1317-1320, en què només es descriu la meitat del domini del castell, la part de la pabordia de Novembre; cf. ACG, Pabordia de Novembre, capbreu de Lloret.

71 SAMLM, fons de la Universitat de Lloret, pergamí n. 74 (1378.06.11; PONS GURI, «La sentència...»: p. 170-182; PONS, *El fons...*: n. 5).

72 MIERES, *Costums...*: p. 158-159.

73 PONS GURI, «La sentència...»: p. 177-178.

vint anys enrera; 6) que el castell de Lloret havia de ser reparat i reconstruït; 7) que el castell era castell des de feia, com a mínim, seixanta anys, segons recordaven els habitants del lloc; 8) que, segons tots els presents, es tractava d'un castell termenat; 9) que els seus termes eren el castell de Tossa a llevant, el mar a migdia, el terme de Blanes i el vescomtat de Cabrera –Tordera– a ponent, i Montbarbat, una part del vescomtat de Cabrera –Vidreres– i del terme de Gastó de Montcada –Caulès i Caldes– a tramuntana; 10) que trenta-dos homes tenien la seva llar al terme del castell; 11) que no hi havia cap lloc al terme on aquests homes, amb les seves famílies, poguessin protegir-se en temps de guerra; 12) que convenia que es reparés el castell, a través de les obres dels homes de Lloret, per tal que s'hi poguessin refugiar en cas de perill; 13) que en temps de guerra els homes s'hi resguardaven amb els seus béns, animals i famílies; 14) que els senyors del castell, els pabordes, hi havien tingut un castlà, *"videlicet en Lloret et suos predecessores"*; 15) que també hi tenien la ferreria de destret, imposaven bans, multes i talles, exercien la jurisdicció civil, reclamaven una peça del peix de tall i una part dels animals espenyats, es reservaven el vi vell en certs temps de l'any, feien sonar el corn i sol·licitaven bades i guaites; i 16) que tots aquests drets eren propis dels castells termenats.

D'altra banda, els procuradors dels habitants de Lloret, Arnau de Pla i Bernat Domènec, també van intentar defensar-se de les demandes senyorials. Entre els arguments utilitzats, van dir que *"ipsi ignorant castrum de Loreto seu forcia esse castrum terminatum et quod habeat iura castri terminati"*.[74] Segons ells, els termes de Lloret –el castell de Tossa, el mar, el terme de Blanes, el vescomtat de Cabrera i la parròquia de Caulès– eren tan sols els de la parròquia de Lloret *"pro iure primitiarum et aliorum iurium clericorum curatorum de Loreto"* i no corresponien als del castell, que feia temps que havia deixat de ser termenat. Pel que fa a la prestació de les obres al castell, els procuradors dels habitants de Lloret afirmaven que, entre els *"rustici* –els pagesos dels masos– *et homines iuvenes sive homines vocati homines de mar"* –els pobladors del port–, n'hi havia hagut alguns d'obligats a fer obres i jornals, però que des de feia molts anys –entre 25 i 100– n'havien quedat lliures, tal com sabien Guillem Ramon de Lloret i el paborde de Novembre. Reconeixien que alguns homes havien fet

[74] PONS GURI, «La sentència...»: p. 179-180.

obres a la fortalesa de Lloret *"in eorum libertate"* i que havien rebut aliments dels senyors del castell a canvi de les obres. Sobre l'obligació de recollir-se al castell en temps de guerra, els procuradors van dir que n'eren lliures, igual com de la ferreria de destret, del privilegi del vi vell i de la peça del peix de tall, drets mai exigits a Lloret. A més, Guillem Ramon de Lloret, amb l'acord del paborde, havia enfranquit sis homes –dels masos Domènec, Creixell, Guinart, Blandric, Daví i Pera– de fer obres a la força.

En dues afirmacions genèriques sobre el conjunt del bisbat de Girona, els procuradors dels habitants de Lloret sintetitzen prou bé les dues maneres d'organitzar el territori i, a la vegada, la societat en aquestes terres. D'una banda, les parròquies: *"omnes parrochie diocesis Gerundensis sunt distincte et separate una ab alia et habent certas limitationes et terminos usquequo proceduntur"*. De l'altra, els castells termenats: *"in diocese Gerundense sunt diversa fortalicia que vocatur castra sive castells*, *tamen cessant esse* –però ja no són– *castra terminata et habere privilegia castri terminati"*.[75] De la posició defensada pels habitants de Lloret es desprèn que les parròquies gaudien d'un mateix estàtus arreu del bisbat i, en canvi, que no tots els castells gironins eren termenats ni havien de rebre els mateixos drets.[76] Pel fet d'haver estat expressades en un judici, aquestes frases no tindrien per què coincidir amb la realitat del segle XIV, però, en canvi, el sol fet que algú les arribés a pronunciar ens planteja dos grans interrogants: 1) la coexistència de parròquia i castell termenat, era pròpia només de Lloret o, en cas contrari, es donava amb més freqüència?, i 2) les dues institucions eren compatibles o bé, tal com sembla que succeïa a Lloret, una pesava més que l'altra? Per respondre a aquestes qüestions, cal eixamplar el marc d'anàlisi i prendre en consideració casos similars al de Lloret.

2.3 PARRÒQUIES I CASTELLS AL BISBAT DE GIRONA

Espigolant els pergamins i llibres dels segles XIII i d'inicis del XIV trobem diversos exemples de la coexistència a Girona de parròquies i castells termenats, però sense arribar a la superposició exacta entre uns i altres que sí s'ha documentat

---

75 PONS GURI, «La sentència...»: p. 179.

76 Sobre les obligacions i els drets inherents als castells termenats, cf. PONS GURI, «Compendi...».

al Maresme.[77] Certament, també hi ha termes de castells que coincideixen amb els de les parròquies, o bé perquè els primers resseguien els límits preexistents de les segones o a la inversa: quan el 1324 es va separar el castell de Llagostera dels dominis encara reials de Caldes i Santa Seclina, els *"termini Calidarum et Locustarie"* es dividien *"prout utriusque loci parrochie dividuntur"*;[78] en canvi, la parròquia de Púbol, segregada el 1335 de la Pera, va obtenir com a terme el *"territorium de Pubelo"* depenent del castell del lloc.[79]

El més freqüent, però, és que a un castell li correspongui més d'una parròquia: el 1269 trenta-un veïns van jurar que la parròquia de Parlavà pertanyia, igual com la d'Ultramort, al castell de Rupià, que acabava de ser comprat pel bisbe Pere de Castellnou; el 1326 la *"villa Calidarum et villis seu locis de Franciacho de Sancta Seglina et de Cauleriis ... sunt infra terminos dicti castri* –el de Malavella– *et sunt etiam de pertinentiis bajuliae de villa Calidarum cum terminis et pertinentiis"*.[80] Al vescomtat de Cabrera, la batllia de n'Orri, que tenia seu al castell de Montsoriu, incloïa les parròquies d'Arbúcies, Sant Pere des Pla, Lliors, Cerdans, Sant Pere Cercada, Sant Miquel de Cladells, Sant Feliu de Buixalleu, Riells, Viabrea, Gualba, Breda, Gaserans, Grions i Hostalric.[81]

A més, en alguna ocasió, tenim la certesa que els termes de la parròquia no coincidien sobre el terreny amb els del castell. El de Cruïlles, l'any 1319, incloïa la parròquia homònima i la de Sant Cebrià dels Alls, però també els veïnats de Salelles i

---

77 BENITO, *Les parròquies...*: p. 58-60.

78 ACA, Cancelleria, registre 225, f. 226-228 (1324.03.27). Encara avui, el terme municipal de Caldes dibuixa una falca molt pronunciada que entra a l'interior de Llagostera i que està ocupada pels masos Companyó, Adroher i Cabanyils, que pertanyien entre els anys 1271 i 1310 a la parròquia de Santa Seclina, actualment integrada al municipi de Caldes; cf. ALBÀ-TORRES, *El termenal...*: p. 25-29 i 71-73.

79 La divisió parroquial es va fer, doncs, a partir del castell, de manera *"quod torrens vocatus des Pontiy dividat istam ecclesiam parrochialem de Pubelo et aliam ecclesiam predictam de Piru"*; cf. ADG, Processos, vol. 350, f. 4v-11v (1335.03.10; MARQUÈS, «La parròquia...»: p. 105).

80 ADG, Mitra, calaix 17, calaix 18, pergamí n. 57 (1269.05.23; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 19) i pergamí n. 73 (1269.07.14; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 39); ACA, Cancelleria, vol. 228, f. 49v-52v (1326.03.08).

81 La validesa del marc castral al vescomtat de Cabrera fins ben entrada l'època moderna es fa palesa el 1527 amb la presa de possessió de les jurisdiccions del vescomtat per part de Federique Enríquez, almirall major de Castella; cf. PLADEVALL, «La batllia...»; PONS GURI, «Les jurisdiccions...».

de Valloquera pertanyents a la parròquia de Sant Sadurní, una terra situada a la parròquia de Monells i un conjunt de masos i possessions de la parròquia de Romanyà.[82] Aquesta situació, cinquanta anys enrere, ja havia ocasionat conflictes entre els principals senyors dels llocs –tot anticipant-se, en alguns aspectes, al ja conegut plet de Lloret–: el 1268 el prior de Sant Miquel de Cruïlles discutia a la senyora del castell de Sant Sadurní, Ermessenda d'Anglès, i als seus castlans la legalitat d'uns bans, talles i obres que els pagesos –*rustici*– del monestir pagaven al castell, perquè segons el prior no feia quaranta anys que eren consuetudinàries, sinó que havien estat imposades violentament mig any enrere.[83] Un altre punt de la discussió era el motiu pel qual sis pagesos del monestir pagaven una quantitat de civada, palla i ous i prestaven una jova. Per la senyora del castell aquests censos es pagaven *pro castlania,* perquè els *"homines et rustici sunt infra terminos dicti castri"* i perquè *"dictum castrum habet terminios"*; en contraposició el prior deia que el cens es pagava *pro garda* perquè aquelles persones només vivien a la parròquia de Sant Sadurní, perquè no creu que el castell tingui termes. I encara hi havia una qüestió més: dos pagesos de Sant Miquel de Cruïlles, segons l'opinió dels senyors del castell, *"habent domos in castro Sancti Saturnini ubi custodiant et saluant se et sua"*; el prior, en canvi, va negar que es protegissin –en cas de perill– o guardessin el bestiar a Sant Sadurní.

Com s'observa en aquest cas, la coexistència entre castells termenats i parròquies podia arribar a ser, a part de complexa, també conflictiva. L'enumeració de casos puntuals, però, no permet fer-nos una idea global del pes de cadascuna dels dos tipus de demarcacions territorials en el conjunt del bisbat. Per això, ens cal recórrer a uns documents una mica més tardans que es refereixen al conjunt del territori: els fogatges. Aquests textos no eren pròpiament impostos, sinó el mecanisme a través del qual es distribuïen els donatius acordats en les Corts pel rei amb els representants dels braços reial, eclesiàstic i nobiliari: a cada comunitat urbana i rural, li corresponia pagar una quantitat de diners que variava segons el nombre de focs que figura en els fogatges i que, posteriorment, es repartia entre els

---

82 MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 59.

83 ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 63 (1268.04.30; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 95).

seus membres a través d'un impost, la talla, que els gravava segons la seva riquesa.[84] Més enllà de les informacions fiscals i demogràfiques que contenen, els fogatges permeten observar d'un cop el conjunt de "comunitats" existents al país i subjectes al pagament acordat a les Corts, perquè diferencien, segurament a partir de l'organització jurisdiccional del territori (cf. Capítol 10 *infra*), entre "ciutats", "viles", "castells", "parròquies" i "llocs". D'aquesta manera, podem avaluar globalment la presència de cadascuna d'aquestes entitats en el si del territori del bisbat de Girona (cf. Taula 8).

Taula 8. Les comunitats gironines segons els fogatges, 1358-1378

TIPUS DE COMUNITAT	FOGATGES			TOTAL	
	1358	1365-1370	1378	segures	(dubtoses)
Ciutat	1	1	1	1	
Vila	1	2	1	2	1
Vall	1	2	2	2	
Castell	4	10	13	11	2
Castell i parròquia	1	6	2	14	
Parròquia	79	85	60	90	4
Lloc	11	1	15	7	16
Indefinit (–)	11	17	47		
TOTAL	109	124	141	127	23

Fonts: cf. Apèndix 4.

En el conjunt de la diòcesi, hi havia una ciutat, Girona, i diverses viles, entre les quals destacaven Besalú, Camprodon i Figueres. Als ardiaconats de Girona i la Selva, només hi consten dues viles, Amer i Pals, tot i que Sant Feliu de Guíxols també encaixaria en aquesta definició. També hi havia dues valls, encara que tenien unes característiques ben diferenciades: la vall d'Hostoles reunia 7 parròquies i estava sota el domini dels senyors del castell del mateix nom; la vall de Sant Daniel, a les portes de Girona, coincidia amb el territori depenent del monestir homònim tant pel que fa a la parròquia com per la senyoria. El 18% dels nuclis repartits en els ardiaconats de Girona i la Selva eren castells termenats, per bé que la meitat podien ser designats com a "castell i parròquia" fins i tot en un mateix fogatge. Mentrestant,

[84] ORTÍ, «Una primera...»: p. 749.

el 15% de nuclis eren qualificats com a "llocs": en la majoria de casos es tractava de veïnats i petits grups d'habitatges dins d'un terme més ampli, però el mot podia servir per designar castells o parròquies. Precisament les parròquies són les unitats fiscals de les comarques de Girona més representades en els fogatges, amb una proporció que arriba a prop dels dos terços. Cal assenyalar, tanmateix, que existien uns territoris a l'interior del bisbat que contribuïen en bloc al pagament del fogatge: es tracta de les "cases taxades" del comte d'Empúries i dels vescomtes de Rocabertí i Cabrera.[85] Aquests territoris estaven organitzats igualment en castells termenats i parròquies, tal com es comprova en el fogatge de 1365-1370 en què els llocs del vescomtat de Cabrera, quan va ser confiscat pel rei Pere III, van contribuir amb la resta de focs reials.[86]

En la representació gràfica de les unitats fiscals dels fogatges sobre el territori dels ardiaconats de Girona i la Selva, la meitat sud de la diòcesi gironina (cf. Mapa 8), observem com les parròquies s'estenen per tot arreu, però predominen de manera destacada als entorns immediats de la ciutat de Girona. Aquesta àrea coincideix, a grans trets, amb els territoris sotmesos jurisdiccionalment al veguer reial de Girona i, en certs aspectes, a la pròpia ciutat gironina: el 1390, per exemple, les *"universitates parrochiarum vicarie et baiulie Gerunde",* 25 en total, havien de contribuir en les obres dels murs de la ciutat de Girona (cf. Capítol 10 i Mapa 28 *infra*).[87] Mentrestant, de castells termenats només en trobem als extrems més allunyats de l'antic comtat de Girona –Lloret, Tossa, Rocacorba, Finestres, Farners, Brunyola– o bé en terres de senyors laics importants, com els Cruïlles –castells de Cruïlles, Peratallada, Begur–, els Cartellà –castells d'Hostoles i Cartellà– i els Montcada –castells de Caldes, Llagostera, Cassà i, durant un temps, Vilobí. Cal dir que els territoris depenents dels comtes d'Empúries –en l'àrea estudiada, només Monells– i dels vescomtes de Cabrera –la meitat sud-occidental de l'ardiaconat de la Selva–

---

85 ORTÍ, «Una primera...»: p. 753.

86 IGLÉSIES, «El fogaje...». Sobre l'organització interna del vescomtat de Cabrera, transformat en comtat d'Osona entre els anys 1356 i 1364, cf. PLADEVALL, «La batllia...»; SABATÉ, *El territori...*, p. 81 i p. 476-477.

87 AHCG, Llibre Vermell, f. 17v-22r (1390.01.24; JULIOL, *Llibre...*: n. 56); cf. SABATÉ, *El territori...*: p. 78-79.

Mapa 8. **Les comunitats del bisbat de Girona subjectes als fogatges, 1358-1378**

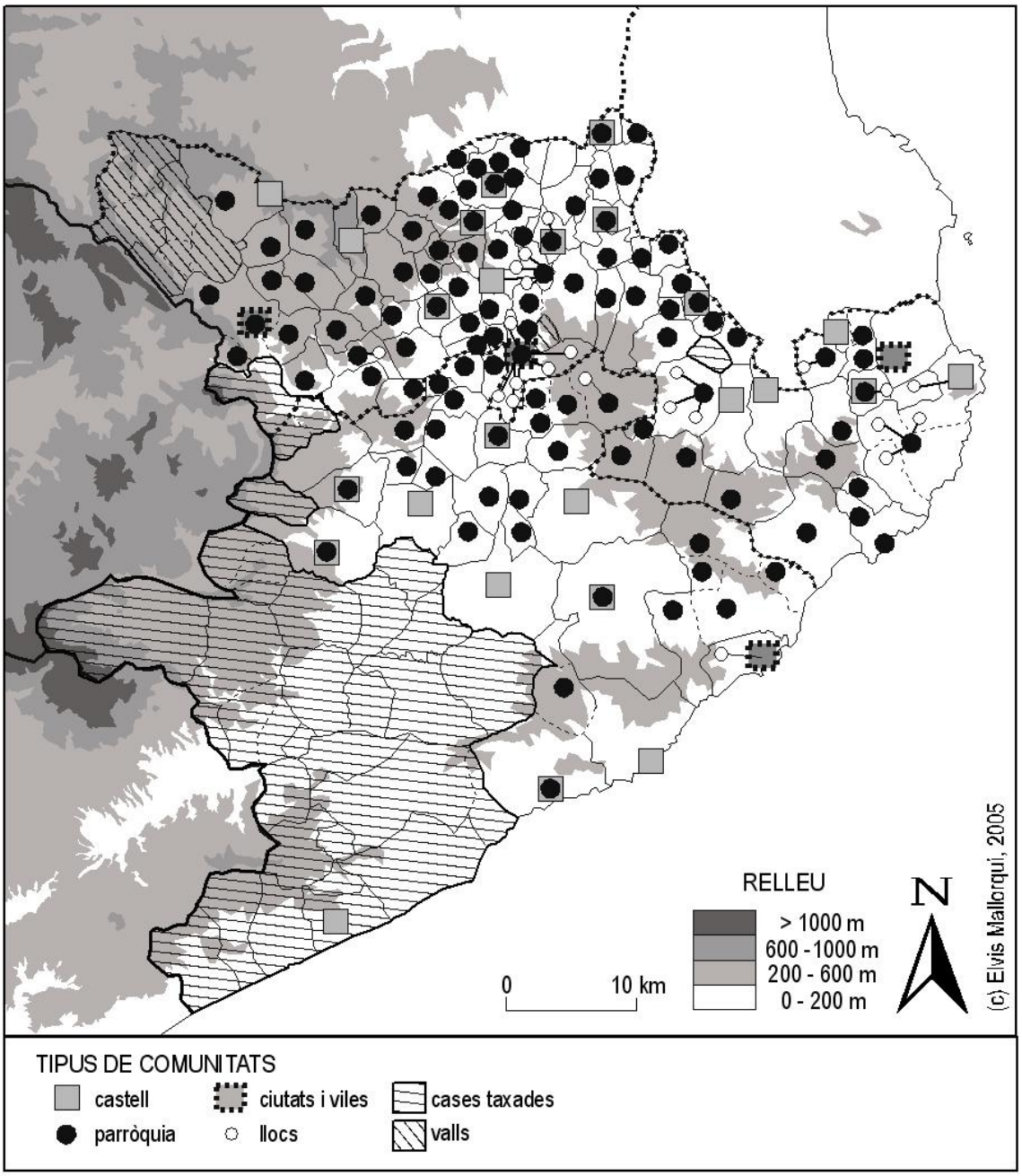

Fonts: cf. Apèndix 18.

estaven estructurats a partir de castells termenats i de batllies. Això era així perquè, en aquests llocs, el senyor podia administrar justícia, ell mateix o el seu batlle al capdavant de la cort. Abans ho hem vist en el cas de Lloret, però també els habitants de Bordils, per tal d'escapar a la jurisdicció baronial, van reivindicar que la parròquia depenia del rei tot dient que *"el lloc de Bordils no és de castell"*.[88]

Tot i que és més tardà, tenim un altre document que ens permet realitzar una segona mirada a les parròquies i castells del conjunt del bisbat gironí: es tracta de la convocatòria general dels homes de remença per tal que paguessin les despeses de redempció de la servitud, els anys 1448 i 1449.[89] Aquesta vegada no ens fixem en com eren vistes les comunitats des de l'exterior, sinó en dues pràctiques quotidianes dels remences: el punt de reunió elegit –el cementiri i l'església parroquial, la plaça del castell, una casa particular o un prat– i la natura del so que els cridava –les campanes de l'església o el so del corn i del viafors des del castell– (cf. Mapa 9).[90] En comparació amb la segona meitat del segle XIV, el pes dels castells ha quedat una mica diluït perquè bona part de les seves atribucions han passat a les universitats. En efecte, les campanes tenien molta més capacitat de convocatòria que no pas el corn del castell, per bé que es conservava a molts indrets. En el mapa també s'hi observa com algunes reunions es van celebrar en uns punts centrals on s'hi van trobar remences de diverses parròquies: és el cas de Sant Feliu de Pallerols –al centre de la vall d'Hostoles–, Amer, Cornellà de Terri i Santa Cristina d'Aro, entre d'altres. Aquest pot ser un símptoma de l'inici de la profunda transformació del territori i del poblament a partir de la crisi demogràfica baixmedieval, per bé que en els fogatges, almenys pel cas d'Hostoles, ja s'hi detectava una estructuració similar.

---

88 SABATÉ, *El territori...*: p. 93-94.

89 AHCG, Convocatòria general dels homes de remença (1448-1449...); cf. HOMS, *El sindicat....*

90 Òbviament, al mapa no hi figuren les poblacions enfranquides, com la ciutat de Girona i les viles de Palamós i Sant Feliu de Guíxols; cf. Taula 49 *infra*.

Mapa 9. **Els llocs de reunió dels homes de remença del bisbat de Girona, 1448-1449**

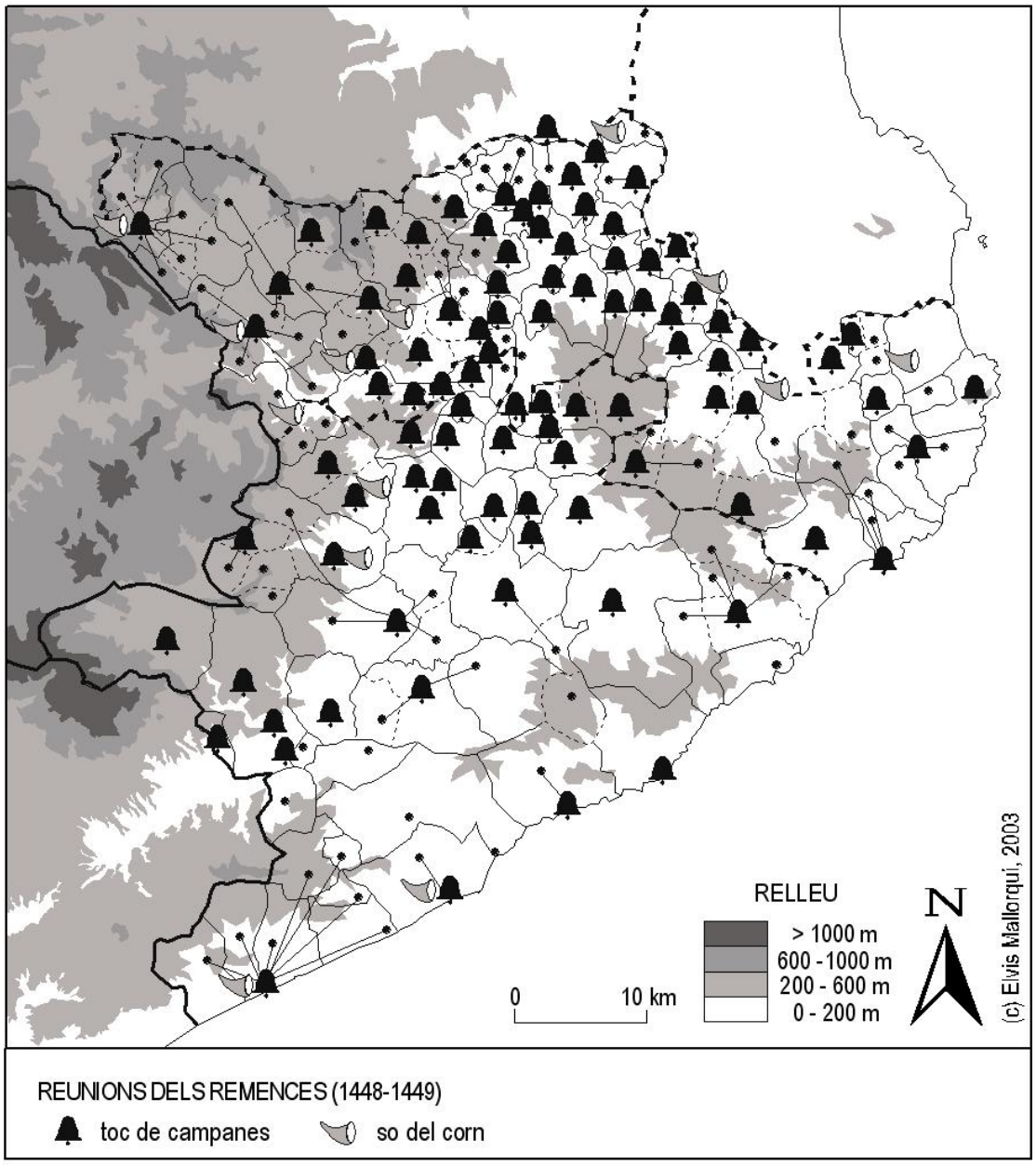

Fonts: AHCG, Convocatòria general dels homes de remença (1448-1449); HOMS, *El sindicat*...

3. Conclusions

Al bisbat de Girona, entre els segles X i XI, surt a la llum dels documents escrits una densa i compacta xarxa de parròquies, que articulen tot l'espai rural sense deixar espais buits entre elles i que serveixen de marc de referència per ubicar indrets i persones. Les parròquies documentades l'any 1100 sumen prop del 75% de les que figuren en les llistes i registres episcopals del segle XIV, la qual cosa s'explica perquè al segle XI hi ha diverses zones dels ardiaconats de Girona i la Selva amb poca documentació. De fet, en la resta de l'edat mitjana es detecten poques alteracions de la xarxa parroquial: només alguns trasllats d'esglésies a l'interior del terme parroquial, per adaptar-se molt sovint als canvis demogràfics i de poblament derivats de la crisi baixmedieval, i unes poques segregacions al segle XIV, que solien complicar-se a l'hora de repartir els drets que rebia la parròquia originària. A més, els termes de les parròquies estaven perfectament delimitats sobre el terreny: ho confirmen les rodalies de les primeres actes de consagració i dotació del segle X, la pràctica ritual del salpàs i els escassos testimonis de conflictes pel traçat dels límits eclesiàstics.

A la sòlida estructuració en parròquies, s'hi superposa una altra xarxa territorial basada en els castells. A diferència d'altres parts de Catalunya, sobretot les més properes a la frontera amb les societats andalusines, els castells del bisbat de Girona gairebé només apareixen en el context de la feudalització del segle XI. Es tracta de les residències fortificades de llinatges senyorials que, en la majoria de casos, acordaven amb els comtes de Barcelona ser-los fidels i cedir-los les fortaleses en cas que ho demanessin. A la vegada, des dels castells imposaven tot un seguit de càrregues i exaccions arbitràries a la pagesia dels voltants que van acabar creant una nova demarcació territorial, menys definida i molt menys estesa que les parròquies: l'any 1100 només comptem 28 castells al sector gironí i selvatà de la diòcesi. A partir del segle XII es va produir una segona onada de violències feudals, protagonitzada per membres d'estrats més baixos de la noblesa –cavallers, castlans–que, molt sovint, van aixecar un altre tipus de fortaleses, les *domus* o cases fortes, que també van voler convertir en el centre d'una senyoria, per bé que no van arribar mai a definir uns termes que en depenien. De fet, no és fins a la segona meitat del XIII i, sobretot, al segle XIV que el castell termenat es consolida com la unitat territorial a

partir de la qual un senyor feudal, o els seus agents, administraven la justícia. Els dominis reials de Caldes i Llagostera, per exemple, només van esdevenir castells termenats quan el rei Jaume II, els anys 1324 i 1326, els va cedir al noble Ot de Montcada, traspassant-li tota l'autoritat en matèria judicial.[91]

Ara bé, tal com es va manifestar en el plet sobre el castell de Lloret, un castell termenat comportava un llarg seguit d'obligacions per als habitants del seu terme: realitzar obres i guaites, refugiar-se a la fortificació en cas de conflicte, sortir armat quan sonava el corn del castell, etc. No ha d'estranyar, doncs, que els lloretencs no acceptessin de bon grat les càrregues derivades del castell i que, igual com els habitants de Bordils, defensessin que en el seu terme només existia la parròquia. Aquest fet, creiem, és un excel·lent indicador de la fortalesa que tenia la institució parroquial a les terres de Girona: ningú no la posava en dubte, ni tan sols els pagesos que, com veurem en el capítol 9, havien de pagar molts drets als clergues i als senyors de la parròquia. Aquesta percepció, a més, queda perfectament confirmada després de la lectura de diversos pergamins del segle XIV referits a d'altres poblacions gironines i, sobretot, després de la representació cartogràfica de les comunitats considerades en els fogatges dels anys 1358, 1365-70 i 1378 i dels llocs de reunió dels pagesos de remença els anys 1448 i 1449. La preponderància de la parròquia és absoluta als entorns de la ciutat de Girona, on l'organització territorial derivada dels castells és molt feble; en canvi, als sectors dels ardiaconats de Girona i la Selva que es trobaven més allunyats de la ciutat de Girona –la vall d'Hostoles, el vescomtat de Cabrera, el sector litoral– els castells van tenir un paper més destacat en l'organització del territori i de la societat rurals.

---

[91] ACA, Cancelleria, registre 225, f. 226-228 (1324.03.27) i vol. 228, f. 49v-52v (1326.03.08). El 1241 el rei Jaume I va concedir als habitants de Caldes i Llagostera una carta de franqueses; cf. ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 648 (1241.02.23; MALLORQUÍ-VARAS, «Un privilegi...»).

Apèndixs

2. LES PARRÒQUIES DELS ARDIACONATS DE GIRONA I LA SELVA (SEGLES X-XIV)

El nombre d'esglésies dels ardiaconats de Girona i la Selva que, entre els segles X i XIV, van ser seus de parròquia arriba a 173 (cf. Mapa 6 *supra* i Taula 9). Algunes, però, no ho van ser durant tot el període estudiat i així ho especifiquem a l'apartat de referències. A continuació, hi hem afegit l'any de l'acta de consagració del temple si és que s'ha conservat i els anys de la seva primera menció amb el qualificatiu de *parrochia* i de la seva presència en els llistats de parròquies gironines dels segles XIII i XIV: els registres de la dècima eclesiàstica dels anys 1279-1280 i 1364, el Llibre Verd dels Feus del 1362 i el nomenclàtor del 1368 amb les esglésies amb cura d'ànimes que havien de ser representades en els sínodes. Finalment, hem recollit els anys en què cada parròquia va ser visitada abans del 1330.

Taula 9. Les parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva, segles X-XIV

N.	ESGLÉSIES	REFERÈNCIES
ARDIACONAT DE GIRONA		
1	Adri, St. Llorenç d'	Església parroquial. Notícies (1078, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
2	Alls, St. Cebrià dels	Església parroquial. Notícies (1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
3	Amer, St. Climent d'	Església parroquial, antigament anomenada St. Climent de *Securun*. Notícies (1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1306, 1315, 1316, 1329).
4	Amer, St. Miquel d'	Església parroquial, enrunada pel terratrèmol del 1427 i traslladada al monestir de Sta. Maria d'Amer. Notícies (1184, 1362, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
5	Anglès, Sta. Maria d' (la Cellera)	Església parroquial. Notícies (1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1306, 1315, 1316, 1329).
6	Begur, St. Pere de	Església parroquial. Notícies (1199, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1329).
7	Bescanó, St. Llorenç de	Església parroquial. Notícies (1080, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1320, 1321, 1329).
8	Biert, St. Martí de	Església parroquial. ACD (995-1010, 1116). Notícies (1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316).
9	Bisbal, St. Pol de la	Església sufragània depenent de la Bisbal tot i que en algunes visites pastorals apareix com a parròquia independent. Notícies (1264..., 1279-1280, 1364, 1368). Visites (1306, 1313, 1314, 1315, 1329).
10	Bisbal, Sta. Maria de la	Església parroquial. ACD (904). Notícies (1019, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
11	Boada, St. Feliu de	Església parroquial. Notícies (994, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1329).
12	Boadella, St. Julià de	Església parroquial, també anomenada de Boada. Notícies (1058, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1329).
13	Bordils, St. Esteve de	Església parroquial. Notícies (1074, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1305, 1314, 1315, 1329).
14	Borgonyà, St. Joan de	Església parroquial. Notícies (1143, 1279-1280, 1362, 1364, 1368).

		Visites (1315, 1316, 1321, 1329).
15	Caçà de Pelràs, St. Martí de	Església parroquial. Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
16	Calonge, St. Martí de	Església parroquial. Notícies (945?, 1019, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
17	Camós, St. Vicenç de	Església parroquial. Notícies (1042, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
18	Camós, Sta. Maria de	Església parroquial. Notícies (1097, 1279-1280, 1362, 1368). Visites (1315, 1316, 1321, 1329).
19	Campdorà, St. Jaume de	Església parroquial, convertida almenys des del 1078 en sufragània de Sta. Eulàlia Sacosta. Notícies (1066).
20	Canapost, St. Esteve de	Església parroquial, convertida almenys des del 1279 en sufragània de St. Esteve de Peratallada. Notícies (1019?, 1064).
21	Canet, St. Vicenç de	Església parroquial. Notícies (887?, 1060, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
22	Càrcer, Sta. Cecília de	Església parroquial, també coneguda com Sta. Cecília de les Serres. Notícies (1019, 1279-1280, 1362, 1364). Visites (1316, 1329).
23	Cartellà, St. Feliu de	Església parroquial. Notícies (887?, 1089, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
24	Celrà, St. Feliu de	Església parroquial. Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1329).
25	Cervià, St. Genís de	Església parroquial. Notícies (1055, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1304, 1314, 1329).
26	Cogolls, St. Cristòfol de	Església parroquial. Notícies (1091, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
27	Colltort, St. Iscle de	Església parroquial. Notícies (1157, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
28	Constantins, St. Vicenç de	Església parroquial. Notícies (1122, 1280, 1362, 1364). Visites (1315, 1316, 1320, 1329).
29	Corçà, St. Julià de	Església parroquial. Notícies (1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1318, 1314, 1315, 1329).
30	Cornellà, St. Pere de	Església parroquial. Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1321, 1329).
31	Corts, St. Julià de	Església parroquial. Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1321, 1329).
32	Cruïlles, Sta. Eulàlia de	Església parroquial, en algun cas anomenada St. Bartomeu pel nom d'un altar. ACD (1062). Notícies (1039, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
33	Encies, Sta. Maria de les	Església parroquial. Notícies (1157, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
34	Esclanyà, St. Esteve d'	Església sufragània de Palafrugell, que en alguns documents figura com a parroquial. Notícies (1182, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
35	Fellines, St. Martí de (Fallines)	Església parroquial. Notícies (1044, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
36	Fitor, Sta. Coloma de	Església parroquial. ACD (948). Notícies (1072?, 1234, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
37	Flaçà, St. Cebrià de	Església parroquial. Notícies (1074, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1305, 1314, 1315, 1329).
38	Fontajau, St. Ponç de	Església parroquial. Notícies (1231, 1279-1280, 1362, 1368).
39	Fontclara, St. Pau de	Església parroquial, originada en un antic monestir documentat el 889. Notícies (1195, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1329).
40	Ginestar, Sta. Maria de	Església parroquial. Notícies (1184, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).

41	Girona, St. Feliu de	Antiga seu episcopal de Girona, convertida en abadia canonical i parròquia. Notícies (1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368).
42	Granollers de Rocacorba, Sta. Maria de	Església parroquial. Notícies (1065, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
43	Guialbes, St. Esteve de	Església parroquial. Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, , 1329).
44	Juià, St. Pere de	Església parroquial. Notícies (1087, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1304, 1314, 1315, 1329).
45	Llampaies, St. Martí de	Església parroquial. Notícies (1052-1093, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
46	Lledó, St. Cebrià de	Església parroquial. Notícies (1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
47	Llémena, St. Esteve de	Església parroquial. Notícies (1157, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
48	Llémena, St. Martí de	Església parroquial. Notícies (1065, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
49	Llofriu, St. Fructuós de	Església sufragània de Palafrugell tot i que a vegades figura com a parròquia. Notícies (1121, 1280, 1362, 1364). Visites (1314).
50	Llor, St. Julià del	Església parroquial. Notícies (1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1321, 1329).
51	Llorà, St. Pere de	Església parroquial. Notícies (1065, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
52	Lloret Salvatge, St. Julià de	Església parroquial. Notícies (1290).
53	Madremanya, St. Esteve de	Església parroquial. Notícies (1064, 1279-1280, 1364, 1368). Visites (1329).
54	Mata, St. Andreu de	Església parroquial. Notícies (1019, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1324, 1329).
55	Medinyà, St. Sadurní de	Església parroquial. Notícies (1072, 1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1314, 1316, 1329).
56	Mercadal de Girona, Sta. Susanna del	Església parroquial, del burg del Mercadal de Girona. Notícies (1081?, 1233, 1364, 1368). Visites (1305, 1313, 1318, 1324, 1329).
57	Mollet, St. Joan de	Església parroquial. Notícies (1074, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1305, 1314, 1315, 1329).
58	Monells, St. Genís de	Església parroquial. Notícies (1019?, 1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1306, 1314, 1315, 1329).
59	Montbó, St. Joan de	Església parroquial, vinculada a Montcal el 1364. Notícies (1094, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
60	Montcal, Sta. Cecília de	Església parroquial. Notícies (1092, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1329).
61	Mota, St. Martí de la	Església parroquial. Notícies (1052-1058, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1316, 1321, 1329).
62	Orriols, St. Genís d'	Església parroquial. Notícies (1098, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1329).
63	Palafrugell, St. Martí de	Església parroquial. Notícies (1019?, 1052-1058, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314).
64	Palau-sator, St. Pere de	Església parroquial. Notícies (994?, 1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1329).
65	Pallerols, St. Feliu de	Església parroquial. Notícies (1184, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
66	Palol de Revardit, St. Miquel de	Església parroquial. Notícies (1075, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1316, 1329).
67	Pals, St. Pere de	Església parroquial. Notícies (1051-1058, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1329).
68	Paret Rufí, St. Feliu de (Domeny)	Església parroquial. Notícies (1051-1058, 1279-1280, 1362, 1364,

		1368). Visites (1314, 1329).
69	Pedrinyà, St. Andreu de	Església parroquial, agregada a la Pera el 1600. Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
70	Pera, St. Isidor de la	Església parroquial. Notícies (982?, 1045, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1318, 1314, 1315, 1329).
71	Peralta, St. Climent de	Església parroquial, originada damunt una cel·la monàstica del 844 i traslladada al segle XV a St. Pere de Peralta. Notícies (1136, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1329).
72	Peratallada, St. Esteve de	Església parroquial potser des de 1279, en què hauria substituït la de Canapost. Notícies (1279-1280, 1364, 1364, 1368).
73	Pineda, St. Miquel de	Església parroquial. Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
74	Planes, St. Cristòfor de les	Església parroquial. Notícies (1175, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1306, 1315, 1316, 1329).
75	Púbol, St. Pere de	Església parroquial des del 1335, en què se segregà de la Pera tot i que figura com a sufragània el 1362. Era la capella del castell de Púbol (1052-1058). Notícies (1362, 1364, 1368)
76	Pujals dels Cavallers, Sta. Eulàlia dels	Església parroquial. Notícies (1075, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1321, 1329).
77	Pujals dels Pagesos, Sta. Maria de	Església parroquial, probablement antiga sufragània de Sta. Eulàlia de Pujals dels Cavallers. Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1316, 1321, 1329).
78	Ramis, St. Julià de	Església parroquial. Notícies (1072, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1316, 1329).
79	Ravós del Terri, St. Cugat de	Església parroquial. Notícies (1096, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
80	Riudellots de la Creu, St. Martí	Església parroquial. Notícies (1052-1058, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1316, 1329).
81	Rocacorba, Sta. Maria de	Església parroquial. Notícies (1065, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
82	Sacosta, St. Pere	Església parroquial. Notícies (1280, 1320, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
83	Sacosta, Sta. Eulàlia	Església parroquial. Notícies (1078, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1329).
84	Sarrià, St. Pau de	Església parroquial. Notícies (1083, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
85	Sobre-roca, St. Andreu de	Església parroquial, també anomenada St. Andreu de la Barroca. Notícies (1197, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
86	Sords, St. Esteve de	Església parroquial. Notícies (986?, 1075, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1295, 1315, 1316, 1321, 1329).
87	St. Aniol (de Finestres)	Església parroquial. Notícies (979?, 1157, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329 ?.
88	St. Daniel	Notícies (1362).
89	St. Gregori	Església parroquial. ACD (995-1010?). Notícies (887?, 1038, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1315, 1316, 1329).
90	St. Medir (de Cartellà)	Església parroquial, antiga seu del monestir de Sta. Maria que es va traslladar a Amer (844). Notícies (1153, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1329).
91	St. Nicolau	Església parroquial, del burg de St. Pere de Galligants. Notícies (1134?, 1279-1280).
92	St. Sadurní	Església parroquial, antigament coneguda com St. Sadurní de Salzet. Notícies (1043, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1306, 1314, 1315, 1329).

93 Sta. Àgata (de Montnegre)	Església parroquial, a vegades inclosa a l'ardiaconat de la Selva i d'altras al de Girona; enrunada entre el 1407 i el 1432 i agregada a Sta. Pellaia el 1527. Notícies (1019?, 1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1316, 1329).
94 Sta. Pellaia	Església parroquial. Notícies (1062, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
95 Taialà, St. Narcís de	Església parroquial. Notícies (1231, 1279-1280, 1364, 1362, 1368). Visites (1316, 1329).
96 Terradelles, St. Martí de	Església parroquial. Notícies (1243, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
97 Terri, St. Andreu del	Església parroquial, aixecada sobre una antiga cel·la depenent del monestir de Sta. Maria d'Amer (844). Notícies (1188, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
98 Terri, Sta. Llogaia del	Església parroquial. Notícies (1246, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1321, 1329).
99 Torrent, St. Vicenç de	Església parroquial, que esdevingué sufragània de St. Feliu de Boada abans del 1362. Notícies (1279, 1362, 1364, 1368)
100 Torroella de Mont-ras, St. Esteve de	Església sufragània depenent de Palafrugell, tot i que sembla ser parròquia el 1279 i el 1364. Notícies (1196, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1329).
101 Vall-llobrega, St. Mateu de	Església parroquial, agregada a Sta. Maria de Palamós el 1584 i traslladada a un nou temple el 1669. Notícies (1272, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1315, 1329).
102 Vell, St. Martí	Església parroquial. Notícies (1047, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
103 Viladasens, St. Vicenç de	Església parroquial. Notícies (1044, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
104 Vilafreser, St. Sadurní de	Església parroquial. Notícies (1052-1058, 1098, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1314, 1316, 1329).
105 Vilamarí, Sta. Maria de	Església parroquial. Notícies (1094, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1321, 1329).
106 Vilanna, St. Mateu de	Església parroquial. Notícies (1094, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1306, 1315, 1316, 1320, 1321, 1329).
107 Vila-romà, Sta. Eugènia de	Església parroquial, coneguda com St. Joan de Palamós des del 1588. Notícies (1063?, 1191, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1329).
ARDIACONAT DE LA SELVA	
108 Aiguaviva, St. Joan d'	Església parroquial. Notícies (887?, 949?, 1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1320, 1321, 1324, 1329).
109 Arbúcies, St. Quirze d'	Església parroquial. ACD (923). Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
110 Arenys, St. Martí d'	Església parroquial. Notícies (991?, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1324, 1329).
111 Aro, Sta. Cristina d'	Església parroquial, amb restes paleocristianes dels segles V-X. Notícies (1041, 1063, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
112 Bell-lloc, Sta. Maria de Filafams o de	Església parroquial, antigament sota l'advocació de St. Esteve (939), unida el 1591 a Sta. Cristina d'Aro i segregada el 1787. Notícies (1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
113 Blanes, Sta. Maria de	Església parroquial, segregada el 1319 de Tordera. Notícies (1362, 1364). Visites (1329).
114 Breda, Sta. Maria de	Església parroquial. Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1316, 1329).
115 Brunyola, St. Fructuós de	Església parroquial. Notícies (1080, 1279-1280, 1362, 1364, 1368).

	Visites (1320, 1324, 1329).
116 Buixalleu, St. Feliu de	Església parroquial. Notícies (1068 ca., 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1329).
117 Caldes de Malavella, St. Esteve de	Església parroquial. Notícies (969?, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
118 Campllong, St. Quirze de	Església parroquial. Notícies (1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1329).
119 Cassà, St. Martí de	Església parroquial. Notícies (887?, 1069, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
120 Castanyet, St. Andreu de	Església parroquial. Notícies (950?, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
121 Castellar, St. Martí de	Església parroquial. Notícies (1132, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1315, 1329).
122 Caulès, St. Esteve de	Església parroquial, unida a Vidreres el 1448. Notícies (1079, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
123 Cercada, St. Pere	Priorat agustinià, esdevingut parròquia el 1362. Notícies (1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324).
124 Cladells, St. Miquel de	Església parroquial. Notícies (1232, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
125 Esparra, St. Martí de l'	Església parroquial. Notícies (1202, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
126 Estanyol, St. Andreu d'	Església parroquial. Notícies (1080, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
127 Farners, Sta. Coloma de	Església parroquial. ACD (950, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
128 Fenals, Sta. Maria de	Església parroquial, ja documentada el 968, traslladada al lloc actual el 1443, unida a Castell d'Aro el 1602 i segregada el 1833. Notícies (968?, 1064, 1280, 1362, 1368). Visites (1324, 1329).
129 Fogars, St. Cebrià de	Església parroquial. Notícies (974?, 1194, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
130 Fornells, St. Cugat de	Església parroquial. Notícies (887?, 1032, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
131 Franciac, St. Mateu de	Església sufragània de Caldes de Malavella, considerada parròquia a partir del segle XIII. ACD (1079). Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
132 Gaserans, St. Llorenç de	Església parroquial. ACD (1086, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1320, 1329).
133 Grions, St. Gabriel de	Església parroquial, segregada d'Hostalric el 1340. Notícies (1279, 1362, 1364, 1368).
134 Guíxols, Sta. Maria de sota el monestir de St. Feliu de	Església parroquial. Notícies (1362, 1368). Visites (1329).
135 Hortsavinyà, Sta. Eulàlia de	Església parroquial, que va incorporar St. Miquel de Vallmanya el 1423. Notícies (1080-1081, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
136 Hostalric, Sta. Maria d'	Església parroquial. Notícies (1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
137 Llagostera, St. Feliu de	Església parroquial. Notícies (858?, 1066, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
138 Llambilles, St. Cristòfor de	Església parroquial. Notícies (887?, 1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1329).
139 Lloret, St. Romà de	Església parroquial, traslladada de l'interior -l'ermita de les Alegries- al centre de la vila el 1522. ACD (1079). Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1320, 1329).
140 Maçanes, St. Esteve de	Església parroquial, amb restes romàniques. Notícies (1093, 1279-

	1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
141 Maçanet, St. Llorenç de	Església parroquial, amb restes romàniques. Notícies (1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1324, 1329).
142 Martorell, St. Pere de	Església parroquial. Notícies (985-993?, 1246, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
143 Montfullà, St. Pere de	Església parroquial. Notícies (887?, 1067, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1316, 1329).
144 Montnegre, St. Mateu de	Església parroquial. Notícies (1024, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
145 Palafolls, St. Genís de	Església parroquial, antigament anomenada St. Genís de Vilelles. Notícies (1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
146 Palol (d'Onyar), St. Sadurní de	Església parroquial. Notícies (1041, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1316, 1329).
147 Pineda, St. Pere de	Església parroquial, associada a Sta. Maria de Pineda abans del segle XIV. Notícies (1140-1150?, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
148 Pineda, Sta. Maria de	Església parroquial, associada a St. Pere de Pineda abans del segle XIV. ACD (1079). Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1329).
149 Quart, Sta. Margarida de	Església parroquial. Notícies (1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1316, 1329).
150 Reminyó, St. Andreu de (Ramió)	Església parroquial. Notícies (1038, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
151 Riudarenes, St. Martí de	Església parroquial. Notícies (1225, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
152 Riudellots, St. Esteve de	Església parroquial. Notícies (887?, 1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1320, 1329).
153 Romanyà, St. Martí de	Església parroquial, amb restes prerromàniques. Notícies (1057, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
154 Salitja, Sta. Maria de	Església parroquial. Notícies (887?, 1075, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
155 Salou, St. Andreu	Església parroquial. Notícies (1200, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
156 Salt, St. Cugat de	Església parroquial. Notícies (887?, 1041, 1362, 1364, 1368). Visites (1305, 1321, 1324, 1329).
157 Sapresa, St. Martí	Església sufragània de St. Amanç el 1019, esdevinguda parroquial el segle XIV. Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1306, 1321, 1324, 1329).
158 Sauleda, St. Iscle (St. Cristòfor) de	Església parroquial, unida a St. Pere Cercada el 1371. Notícies (1089, 1279-1280, 1362, 1368). Visites (1329).
159 Sils, Sta. Maria de	Església parroquial. Notícies (1087, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
160 Solius, Sta. Agnès de	Església parroquial. Notícies (1103, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
161 St. Amanç	Església parroquial, unida a St. Martí Sapresa al segle XIV; va quedar enrunada pel terratrèmol de 1427. Notícies (1019, 1317, 1362, 1364, 1368). Visites (1306, 1321).
162 St. Dalmai	Església parroquial, antigament anomenada de Tornavells. Notícies (1080, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
163 Sta. Eugènia	Església parroquial, anomenada Sta. Eugènia de Ter o de sobre l'Horta de Girona. Notícies (1056, 1279, 1362, 1364, 1368). Visites (1305, 1313).
164 Sta. Seclina	Església, potser inicialment sufragània de Caldes de Malavella, que esdevingué parròquia. Notícies (1241, 1279-1280, 1362, 1368).

	Visites (1324, 1329).
165 Tordera, St. Esteve de	Església parroquial. Notícies (1038, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
166 Tossa, St. Vicenç de	Església parroquial. Notícies (966?, 1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
167 Vallalta, St. Cebrià de	Església parroquial. Notícies (1068 ca., 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
168 Vallalta, St. Iscle de	Església parroquial. ACD (1090). Notícies (1040, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1324, 1329).
169 Vallcanera, Sta. Eulàlia de	Església parroquial, segregada de Caldes de Malavella. ACD (968). Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1320, 1324, 1329).
170 Vallmanya, St. Miquel de	Església parroquial, unida a Hortsavinyà el 1423. Notícies (1091, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
171 Vidreres, Sta. Maria de	Església parroquial. Notícies (1079, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1324, 1329).
172 Vilablareix, St. Menna de	Església parroquial. Notícies (887?, 1028, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1313, 1320, 1321, 1324, 1329).
173 Vilobí, St. Esteve de	Església parroquial. Notícies (887?, 1064, 1279-1280, 1362, 1364, 1368). Visites (1306, 1320, 1324, 1329).

ACD: acta de consagració i dotació de l'església. ?: primera menció de l'església en un context equivalent al de la parròquia, sense que aquesta sigui mencionada específicament. Fonts: Visites pastorals (cf. Taula 3 *supra*); ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus (1362); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); cf. MONSALVATJE, *Nomenclátor...*; RIUS, *Rationes...*; PONS GURI, «Nomenclàtors...»; MARQUÈS, «Creació...».

3. Els termes delmers de Celra, Llambilles i Santa Pellaia i Sant Marti Vell (1304-1391)

La percepció del delme, en alguns llocs, era força complicada. Per això, les primeres referències als termenals de les parròquies apareixen en plets i acords entre dos o més perceptors del delme, tal com succeeix en els casos de Celrà el 1304 i de Llambilles i Santa Pellaia el 1312 (cf. Document 3a i Document 3b). De Sant Martí Vell, en contrast, disposem d'una magnífica i extensa descripció de la manera com es recaptava el delme a la parròquia el 1391, que converteix en un resum simplista i incomplet la notícia recollida en el Llibre Verd dels Feus del 1362 (cf. Document 3c). L'any 1391 tot el terme quedava esquarterat en diversos sectors en els quals el titular de la capellania de Sant Martí Vell –la seu de Girona–, el prevere beneficiat de l'altar de Sant Miquel del monestir de Santa Maria de Cervià, els clergues de Sant Martí Vell, el paborde de maig de la seu de Girona i en Pere des Llac obtenien les seves respectives parts del delme (cf. Document 3d).

3a

1304, setembre, 11

Sentència arbitral de Ramon Calvet jurista de Girona i Guillem Ramon de Flaçà en causa entre Ramon de Vilarig ardiaca de Ravós i Bernat Moler i Ferrer Albiguer de Celrà sobre un cabiac del molí de Samfós situat al mig del Ter, que determina que el terme parroquial entre Celrà i St. Julià de Ramis arriba al mig del riu Ter.

A. Original: ADG, Seu de Girona, Ardiaconat de Girona, pergamí n. 35.

Nouerint uniuersi quod, cum venerabilis Raimundus de Villaricho, archidiaconus Gerundensis, ex una parte, et Bernardus Moler et Ferrarius Alberguer de Cilrano, ex altera, compromisissent tanquam in arbitratores in Raimundum Calueti, jurisperitum Gerunde, et Guillelmum Raimundi de Flociano, capellanum ecclesie Sancti Felicis Gerunde, super quodam cabiacho resclause monarii de s'Amfós quod est in parrochia de Cilarno, quod cabiachum est in dresseria rupis que mouetur, promiserunt dicte partes sibi adinuicem et dictis arbitratoribus, sub pena centum solidos barchinonenses, stare dicto laudo seu composicioni quam super predictis predicti arbitratores de jure uel per composicionem ducerent promulgandam, volentes quod possent cognoscere juris ordine seruato uel non seruato et utraque pars proposuit intencionem seu peticionem suam per modum articulorum, quarum tenores infra sequntur.

Ponit Bernardus Moler et Ferrarius Alberger, eo modo quo melius eorum, intencio juuari possit quod monarium de s'Amfós pertinet ad sequinum Sen Daniol. Item ponunt et probare intendunt quod predicti Ferrarius et Bernardus possident molendinum Stremer qui est in monario de s'Amfós pro dicto sequino. Item ponunt et probare intendunt quod predicti Ferrarius et Bernardus et eorum antecessores tenuerunt et possiderunt et nunc possident predictum molendinum in pace et fine omni prestacione ac contradiccione a ·XL· annis citra et a tanto tempore quod memoria hominum in contrarium non existit. Item ponunt et probare intendunt quod de premissis est publica fama et comunis credencia in parrochia de Cilrano.

Tenor uero peticionis dicti archidiaconi est qui sequitur. Intendit probare Raimundus de Villa[richo, archidiaconus de Roga]cionibus, nomine suo et ipsius archidiachonatus, quod ripparia fluminis Ticeris quatenus est infra et intra parrochiam Sancti Juliani de Ramis et infra eius limites et [quatenus] termini [dicti] archidiaconatus procenduntur est alodium ipsius archidiachonatus et ecclesie Gerundensem. Item quod dicta parrochia et eius limites ab ipsam parrochiam uersus dictum flumen procenduntur inclusiue usque ad medium ipsius fluminis. Item quod dictus archidiaconatus tenet et deffendit rippariam supradictam per liberum et franchum alodium sicut predecessores sui ipsam tenerunt habuerunt et deffenderunt pro ·XL· et ·L· annos et per tantum spacium temporis quod eius contraii memoria hominum non existit. Item quod usus et obseruancia est tam in dicta ripparia quam aliis maioris partis diocesis Gerundensis quod quicumque construere uult aut construxit molendinum siue molendina in aliqua parte sue ripparia in qua molendina siue molendinum huiusmodi iminent facienda componit seu componere consueuit cum illo de cuius dominio aut proprietate aliquid reciperit adempriuium siue racione resclause aut cabiach uel alterius necessitatis molendini constructi aut etiam construendi. Item quod dictus usus et obseruancia durauit et fuit in dictis rippariis ita quod contrarium attemptans prohibetur et prohiberi consueuit ·XXX· et ·XL· anni sunt elapsi et tantum temporis quod in contrarium memoria hominum non existit. Item intendit probare dictus archidiaconus quod termini dicti archidiachonatus sunt ac etiam procenduntur a parte orientis loco quod riuus aque Sterrie flumini aque Ticeris unicentur usque ad locum qui dicitur Font Calent uersus occidentem. Item quod tenetores seu constructores molendinorum qui infra dictos terminos construuntur aut fuerunt constructa composuerunt seu tenentur componere pro predictis cum dicto archidiacono aut predecessoribus suis. Item quod illi qui contendebant componere proo predictis cum dicto archidiacono uel predecessoribus suis prohibebantur in tenedone ipsius archidiaconatus aliquid operari siue aliquid recipere adempriuum. Item quod de predictis est fama et comunis uox et credencia consonans ueritati in omnibus et singulis locis quibus sunt molendina in aliquibus rippariis. Item quod resclausa molendinorum siue monarii de s'Amfós que de nouo construitur seu nititur construi est infra parrochiam et limites predictos et in dicta ripparia seu tenedone dicti archidiaconi et eius archidiaconatus seu magna eius parte. Item quod, temporibus quibus dicta resclausa fuit fieri attemptata fuit fracta, diruta atque destructa ex parte dicti archidiaconi, quia in suum perjudicium fiebat et quia inde secum non conueniebatur seu etiam componebatur juxta usum ripparie et obseruancia supradictos, unde cum non sit jus tenetoribus dictorum molendinorum habere in dicto loco dictam resclausam quatenus in tenedone dicti archidiaconi procenditur, petit idem archidiaconus nomine quo supra dictam resclausam de dicto loco penitus remoueri et pronunciari predictos tenetores non habere jus ibi resclausam faciendi nec tenendi et quod caueant de non tenendo et faciendo ibi resclausam in futurum.

Quibus peticionibus prepositis et remissionibus subsecutis et testibus hinc inde productis publicatis et diligenter examinatis et instrumentis in jure productis et tempore in compromisso contento a partibus et ab ipsis arbitratoribus prorogato usque ad tempus presentis sentencie prolate Dalmacius de Podialibus, procurator institutus in presenti negocio a venerabili predicto archidiacono, ex una parte, et dicti Bernardus Moler et Ferrarius Alberger, ex altera, pecierunt cum magna instancia super predictis sentenciam ferri qui arbitratores dicto procuratore et Bernardo et Ferrario memoratis in presencia dictorum arbitrorum constitutis processerunt ad ferendam sentenciam in premissis, uidelicet in hunc modum. Unde nos Raimundus Calueti et Guillelmus Raimundi, arbitri et arbitratores predicti, visa peticione proposita per venerabilem Raimundum de Villaricho, archidiaconum de Rogacionibus, contra Bernardum Molerii et Ferrarium Albergerii de Cilrano et remissione ei per aduersam partem facta, visis

etiam et consideratis excepcionibus et racionibus hinc inde propositis et testibus et instrumentis in jure productis diligenter examinatis, habito prudentum consilio et deliberacione super predictis habita, pronunciamus, sub pena in compromisso apponita, quod tenetores molendinorum monarii de s'Amfós possint habere et tenere resclausam et cabiachum in rippa Ticeris uersus Sanctum Julianum a quadam Ruppe Magna, que est juxta pedem montis de Sancto Juliano inferius uersus dictum monarium de s'Amfós, absque contradimento dicti archidiaconi et suorum successorum; a dicta uero Ruppe superius uersus molendina de Cabra non possint tenetores dictorum molendinorum habere uel tenere resclosam siue cabiachum uersus Sanctum Julianum de Ramis que protendatur siue figatur in rippa Ticeris uel prope ipsam rippam que est uel erit uersus Sanctum Julianum in tantum quod propter ipsam resclosam siue cabiachum eueniat uel euenire possit aliquid dampnum ipsi rippe sine uoluntate dicti archidiaconi et successorum eius. Et in predictis in quantum faciunt pro predictis Bernardus Molerii et Ferrarii Albergerii, presentibus, absoluimus eos et in eis condempnamus dictum archidiaconum, absentem, et eius procuratorem Dalmacium de Podialibus, presentem. In quantum uero faciunt pro ipso archidiacono et contra dicto Bernardum Molerii et Ferrarium Albergerii, condempnamus dictos Bernardus Molerii et Ferrarium Albergerii, presentes, et ea adjudicamus dicto archidiacono, absenti, et dicto Dalmacio eius procuratori presenti.

Lata fuit hec sentencia ·IIIo· idus septembris, anno Domini imillesimo ·CCCo· quarto, presentibus partibus predictis et Dalmacio de Podialibus, procuratore predicto, Johanne Petro, Bernardi de Schala, Berengario de Guornallo, jurisperito Gerunde, et Geraldo Ferrarii de Nesplenerio, habitator Gerunde, et Petro de Villarubea, habitatore Gerunde, et pluribus aliis. Ego Raimundus de Uilaricho, archidiaconus Gerundensis predictus, saluo jure archidiaconatus, subscribo. Sig+num mei Raimundi Calueti, predicti, que subscribo. Ego Guillelmus Raimundi de Flaciano, predictus, subscribo.

Eg+o Petrus Burgesii, scriptor Gerunde, hanc sentenciam scripsi mandato arbitratorum predictorum.

3b

1312, octubre, 18

Arbitratge de Bernat Arades de Llambilles i Joan Pujol de Santa Pellaia sobre els límits dels respectius termes delmers de les dues parròquies a puig Aulesèn i Serramitjana.

A. Original: ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergamí n. 72.

Nouerint uniuersi quod, [... cont]rouersia et questione [inter] uenerabilem [Bernardum de ... de Lam]billis, ex una parte, et Poncium de Sancta Ccecilia et clericos ecclesie Sancta Pelagie, ex [altera, ... super ...] et clerici dicte ecclesie de Lambillis quibus residue due partes primicie pertinent parrochie de Lambillis [...ebant] quedam loca terras et possessiones existentes ultra infrascriptas limitaciones uersus Sanctam Pelagiam fore de parrochia et decimale et primiciale de Lambillis dictique Pontio de Sancta Cecilia et clerici ecclesie Sancte Pelagie quibus prout est diuidi consuetum eos pertinent decima et primicia parrochie Sancte Pelagie in contrarium asserentes ac etiam dicentes et asserentes non solum dicta loca terras et possessiones [...] quedam loca terras et possessiones existentes ultra limitaciones infrascriptas uersus Lambillas fore de

parrochia et decimale et primiciale Sancte Pelagie. Tandem super hiis per dictas partes, sub pena centum solidos barchinonenses a parte pauci adinuicem [stipul... et tornatis] inde pignoribus in posse arbitrorum subscriptorum, fuit compromissum in Bernardum Aradis de Lambillis et Johannem Juliolli de Sancta Pelagia tanquam [...] arbitros arbitratores siue amicabili componitores ab ipsis partibus electos qui, sub dicta pena [...] deinde et limitare seu etiam terminare usque ad que loca, parrochia, primiciale et decimale de Lambillis uersus Sanctam Pelagiam et parrochia et primiciale et decimale Sancte Pelagie uersus Lambillas se extendant.

Quiquidem nos Bernardus Aradis et Johannes Juliolli, arbitri predicti, ad instanciam partium jamdictarum, recognoscimus partibus supradictis et etiam quibuslibet aliis quorum intersit uel interesse possit, cum testimonio huius publici instrumenti vicem episcopale gerentis et ubique perpetuo valituri, quod nos, informati super hiis legitime tam per deponiciones quam [...] testium fidedignorum super hiis per nos receptorum et quod scripturas terminos et instrumenta antiqua quam per plura alia legitima documenta quod [...] que fuit dies martis que intitulabatur ·XVIo · kalendas nouembris, anni presentis, limitamus et terminamus dicta loca prefixis terminis lapideis, quorum terminorum unum prefiximus et posuimus in medio serre podii vocati podii Aulesen inter tenedonem mansi de Cumbis et teneone mansi Franch de Sancta Pelagia; et alium in conspectu predicti in cumba vocata de Serra Mijana in honore mansi Berengarii Dalmacii de Russis de parrochia Sancte Pelagie; et alium in conspectu super proxime dicti in medio serre vocate serre Mediane in tenedone mansi Petri de Russis de parrochie Sancte Pelagie; et alium in conspectu supra proxime dicti in caput vinee Berengarii Goxat de Lambillis vocate vinee de Aquauiua que est decimale de Lambillis; et alium in conspectu supra proxime dicti in loco uocato Puig Ariol inter tenedonem Petri Segerii de Lambillis et tenedone Petri de Francho de Sancta Pelagia; et alium in conspectu supra proxime dicti in torrente voca[to] de Cabr[a]morta inter tenedonem Guillelmi de Cigiis et tenedone Petri de Caneto; et alium in conspectu supra proxime dicti in vinea majori dicti Guillelmi de [Cigiis]; et alium in conspectu supra proxime in loco uocato [Breda] inter tenedonem heredis Raimundi de Cote condam et tenedonem dicti Guillelmi de Cigiis.

Dicentes etiam [..., sub dicta pena nos dicti arbitri quod dicte partes ...] uersus aliam uel sui abinde ad exigendum uel recipiendum decimam uel primiciam ultra dictos terminos [...] nullatenus se extendant cum secundum rei ueritatem dicte parrochie secilicet [...] ultra terminos supradictos, iniungentes nichilominus nos, arbitri supradicti, sub pena [....] recognicionem ac presens instrumentum et contenta in eo per se et suos successores in decimis et primiciis supradictis laudent approbent penitus atque firment.

Actum est hoc ·XV · kalendas nouembris, anno Domini ·Mo·CCCo · duodecimo.

Sig+num Berengarii de Palacio, sacriste ecclesie Gerundensis. Sig+num Jacobi de Valle, ebdomedarii. Sig+num Petri de Sancta Pace, diachoni ecclesie de Lambillis. Sig+num [... de ...], clerici ecclesie Gerundensis, procuratoris dicti Poncii de Sancta Cilia et aministratoris bonorum ac negociorum gestoris eius, [... instrumento] inde confectus per manum Jacobi Tresfort, notarii Gerunde, ·V · nonas octobris, anno Domini ·Mo·CCCo · nono [...]. Sig+num Berengarii de Villario, ebdomedarii ecclesie Sancte Pelagie, predicta omnia et singula laudante [...] hec firmamus. Testes huius rei sunt Nicholaus de Ruppe et Berengarius de Oliuela, clericus [...] de Balneolis, clericus.

Eg+o Raymundus Viaderii, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Raimundo Simonis de Toylano, publico Gerunde notario, hec scribi feci et clausi, cum suprascripto in ·IIa · linea ubi dicitur [... et in ... "... vocato Loreda inter" et in linea testium ubi dicitur "Johannes"].

3c

1362...

Berenguer Mir, sagristà, i Bernat Tallada, pagès de la parròquia de Sant Martí Vell, descriuen com es reparteix el delme en aquesta parròquia entre el capellà de l'església,el ciutadà gironí Guillem de Queixàs, Pere de Llac i Ramon de Falgons, clergue establert al monestir de Santa Maria de Cervià.

A. Original: ADG, Mitra, calaix 5, Llibre Verd dels feus, f. 34r-35r.

In parrochia Sancti Martini Ueteris Berengarius Mir, sacrista, et Bernardus Tayada, rusticus dicte parrochie, dixerunt quod capellanus ecclesie Sancti Martini predicti recipit totam decimam in ualle uocata Valldemia.

Item Guillelmus de Quexanis, ciuis Gerunde, recipit decimam in quibusdam mansis que sunt in vicinatu de Paloll dicte parrochie, racione empcionis quam inde fecit a Petro Joffre de Matremagna. Et potest ualere ista decima in redditibus annuatim circa ·XXV · solidos, quam decimam tenet inmediate per dominum episcopum, ut patet per instrumentum factum de recognicione in posse Jacobi Hospitalis, notarii curie domini episcopi, ·VIo · nonas madii, anno Domini ·Mo ·CCCo ·XXXo ·VIIo ·.

Item Petrus de Lachu dicte parrochie recipit medietatem decime omnium rerum de quibus decima est ibi dari assueta in toto vicinatu de Castellario et de Lachu. Et ista decima potest ualere annuatim in redditibus circa ·VIII · libras, quam decimam tenet per dominum episcopum in libro decimarum ·XIIIo · kalendas septembris, anno Domini ·Mo ·CCCo ·XXXo ·VIo · continetur.

De tota uero alia decima dicte parrochie et decimalis eiusdem, tam expletorum panis et vini quam omnium aliorum de quibus ibi decima est consueta dari, fiunt tres partes equales de quibus dictus capellanus recipit unam quartam partem.

Item Raimundus de Folgonibus, clericus stabilitus in monasterio Sancte Marie de Ceruiano, habet et recipit racione sui beneficii residuas tres partes predicte decime pro quibus partibus idem stabilitus et sui successores in eorum nouitate tenentur dare domino episcopo Gerunde quinque aureos.

Prestatur autem decima in dicta parrochia [ ].

3d

1391, setembre, 20

Arran de la qüestió suscitada entre el capítol de la seu de Girona, titular de la capellania de Sant Martí Vell, unida a la mesa comuna del capítol, el paborde de maig, el clergue beneficiat de l'altar de Sant Miquel del monestir de Santa Maria de Cervià i Pere de Llac de la parròquia de Sant Martí Vell sobre la percepció i el repartiment del delme de la parròquia de Sant Martí Vell, es procedeix a la divisió del terme de Sant Martí Vell segons la manera com es cobra el delme.

A. Original perdut.

B. Còpia de 1764 en paper: AHG, fons patrimonial Veray (Celrà), vol. n. 94

[Rodalia del terme de Sant Martí Vell y divisió y modo de partir lo delme y primícia del matex terme, feta als 20 setembre 1391]

Noverint universi quod, cum esset questio inter honorabile capitulum ecclesie Gerundensis venerabilem et discretos Bernardum de Campis, canonicum et prepositum prepositure mensis madii in ecclesiae Gerundensis, Franciscum de Busquetis, clericum obtinentem beneficium Sancti Michaelis institutum in ecclesia monasterii Beate Marie de Cerviano, et Petrum de Lacu, parrochie Sancti Martini Veteris, de et super perceptione et modo habendi et recipiendi decimam seu partem ipsi honorabili capitulo pro capellania dicte parrochie Sancti Martini Veteris, mense comuni ipsius capituli unita, et dictis prepositure mensis madii, beneficio Sancti Michaelis et Petro de Lacu pertinentem in decimario dicte parochie Sancti Martini Veteris, videlicet qualiter et quomodo ipsa decima inter ipsos dividebatur et dividi ac partiri consuevatur et debebat ac in et de ac super quibus terris honoribus et possessionibus erat solita recipi sive dari decima. Supradicti sensum habita super his tam inter se quam cum aliis bonis personis et probis hominibus antiquis certificatione ac ordino et deliberatione ipsi convenissent ad divisionem super provenire, ideo discretus Berengarius Mugeffi, clericus beneficiatus in ecclesia Gerundensi tanquam procurator et nomine procuratorio dicti honorabilis capituli, habens que, ut dixit, ad hoc et alia a dicto honorabili capitulo plenum posse, prout de hujus modi procuratione constat per quoddam publicum instrumentum actum in domo thesaurario sive sacristia ecclesiae Gerundensis, vigesima sexta die mensis aprilis, anno a Nativitate Domini millessimo tercentessimo octuagessimo nono et clausum per discretum Guillermum Lobeti, notarium Gerunde, et dicti Franciscus de Busquetis, Petrus de Lachu et venerabile Bernardus de Campis venerunt ad ipsam divisionem in modum qui sequitur.

[1.] Assò que ·s segueix és quiti de la capelania de Sant Martí Vey.

Primerament, tot lo **veynat e honor de Valdemià** e tota la **montanya des Foneyar** et de **Puig Sagner** e tota la **Vallpellada de Valloreda** vers la part de solixent e avalla devers la part de cers fins a la honor d'en Croses àlies Taverner, en la qual honor ha vuy vinya, la qual vinya així mateix és quítia de la dita capalania, et entrò al torrent de Valloreda e puys pugassen torrent amont fins a les vinyes et avellans d'en Marchó inclusivament. E aprés puga miga serra amont fins al puig d'en Marchon e la part romanent de solixent e de mitgjorn és de la dita capalania. E aprés partint del puig d'en Marchon avala devers part de ponent per lo bosch que solia ésser vinya d'en Déuslosal et ara és d'en Arnau Massot de Juyan, qui és així mateix de la dita capalania, fins al cap de Mont de la serra de Valloreda, en la vinya que fo d'en Montornès e ara és d'en Croses de Juyà inclusivament, e avalassen per lo bosch avall fins al torrent qui [ven] des Canet en dret les roques d'en Palau. E aprés passa en la serra dellà des Canet et puga per la miga serra a amunt fins a la vinya d'en Trobat de Juyà inclusivament, e tot lo ayguavers de la dita serra vers sol ixent és quiti de la dita capalania. E aprés avalla per la dita vinya d'en Trobat avall fins al mig torrent de Grataconiys e aprés puga mig torrent amont fins al puig apellat Puigalt e fins al camí qui va de Monells a Gerona e devers la part del Foneyar, la qual és devers solixent, devalla la dita part quítia de la dita capalania fins a la vinya d'en Martinet de Juyan aytant con se estén la senyoria d'en Samsó inclusivament. E passa fins a la riera qui ven de Valdemià avallant tot dret e aprés puga devers mig jorn riera amont fins a les possessions qui ara són d'en Malon o d'en Guillem Berenguer exclusivament. E aprés puga tro al camín de la serra de puig Sagner qui parteix de Sant Martí e va al Lach e aprés anant per lo dit camín tro a la vinya qui és d'en Francesch Busquet, fill d'en Baranguer Busquet, inclusivament. E aprés, lexant lo dit camín, torna part quítia de la dita capalania a la vinya d'en Bernat

Berenguer e d'en Dexesa qui són quitis de la dita [capalania]. Emperò és ver que al cap de les dites vinyes dels dits Bernat Berenguer e d'en Francesch Busquet e d'en Dexesa vers sol ixent ha un tros de bosch entre lo dit camín qui va al Lach e les dites vinyes, lo qual bosch tén aytant de larch com les dites tres vinyes de ampla e devers lo dit camín tén engir dos seyons o caucom més un loch ab altre; e lo dit tros de bosch affronta a sol ixent en lo bosch de Montagut qui és d'en Joan Janesta e fo antigament del mas de la Serra de Palol, lo qual tros de bosch és de la parceria de miges. E aprés torna la dita part quítia de la dita capalania passades les dites tres vinyes al prop dit camín al cap de la vinya de na Milana de Sant Martí inclusivament e aprés puga serra amont tro al camí qui va de Gerona a Monells. E aprés del camí reyal qui va de Gerona a Monells torna per la coma de Puigolt mig torrent aval entrò al sòl de la dita vinya d'en Trobat, qui és quítia de la dita capalania.

Item és quiti de la dita capalania tots los boschs et vinyes appellats **banchs d'en Lach,** axí com parteixen de la serra apellada de la Citga del Lop e devalla a miga serra tro al Jonquer d'en Preses de Sant Matheu de Montnegra, exclusivament, e aprés devallen fins al torrent de la Vinya qui solia ésser de na Guillema Joana e és ara d'en Bertran de Sant Matheu. E aprés puga miga coma a amunt tro al camí reyal qui va de Gerona a Monells e en los dits térmens o banchs són encloses una vinya et bosch d'en Preses de Sant Matheu apellada de ses Arques e una vinya et bosch apellada sa Pera, qui és d'en Casademont des Lach.

Item és ver e cert que la dita capalania pren et rasept et pendre haver et resebre deu e ha acostumat delma, primícia et qualssevol altres drets o ayers, qui tot és quiti de la dita capalania en e sobre totes et sengles e qualsevol terres, honors e pocessions laurades o no laurades e cultes o incultes en qualsevol loch de la dita parròquia de Sant Martí sien situades, qui emperò sien tengudes a dreta senyoria per la dita capalania.

Item és ver e cert que lo **mas apellat Geronella** de Sant Martí Vey e la quintana d'aquell, així com afronta devers sol ixent al camí que puga al Lach et a mig jorn al bosch d'en Mir, exclusivament, e a ponent en la mayola d'en Mir, migensant lo torrent, e a cers al camí qui va de la casa d'en Mir al pou deiús lo margen de les Oliveres, és tot quiti de la dita capalania lo delma, primícia o carnatge si bé no ·s ten a dreta senyoria per la dita capalania.

Item així mateix és quiti de la dita capalania lo delma e primícia de la mayola d'en Mir, qui affronta a sol ixent en la honor d'en Geronella, migensant lo torrent, a migdia en la honor del dit Geronella, a ponent en la honor del dit Geronella et partida al camí qui va al Lach e a cers en la honor del dit Geronella, e contén la dita mayola en si ab un poch de herm que y a de quatre en sinch versanas o engir.

[2.] Assò qui ·s segueix és mig a mig entre la capalania de Sant Martí Vey e en Pere des Lach de San Martí Vey. És ver, emperò, que ·l dit delma d'açò qui ·s segueix se partia mig a mig ab en Lach e de la meytat de la dita capalania havia la quarta mesura lo beniffet de Sant Miquel instituhit en esgleya de Gerona e la dita capalania les tres mesures, emperò la dita part del dit beniffet és ara adhunida ab la dita capalania.

So és, lo **delmar del Lach** e dels **masos des Portell e des Castellar,** lo qual delmar affronta a sol ixent en lo delmar de Madramanya e en la riera appallada des Closons o de Rissech, a cers en les honors appellades des Bosch Ferran e en la honor del mas de Mal Pertus e en les honors qui ·s tenen per en Pere s'Escala, ciutedà de Gerona, et ara los tenen per en Bernat Samson, ciutedà de Gerona, e en les honors qui ·s tenen per lo honrat en Ramon de Juyan e en les honors appellades Rohires qui ·s tenen per lo monastir de Sant Pere de Galligant de Gerona, migensant lo camí qui va de Gerona a Monells, e an la citga apellada des Lop e en lo serrat qui puga de la dita citga

tro a la serra apellada des Banchs e an les vinyes d'en Guillem sa Casademont des Lach e an lo bosch des Banchs, qui ara és del dit Pere des Lach, la qual serra des Banchs devalla de la serra qui és vers sol ixent tro al torrent appellat des Jonquer e passa dejús lo mas d'en Preses de Sanct Matheu a sol ponent en la vinya qui fo del mas Feliu, e ara és del dit Pere des Lach e en la serra des Banchs e partida en lo delmar de Sant Matheu de Montnegre, migensant lo torrent des Jonquer, e passa dejús lo mas d'en Preses e partida en la riera de ses Preses e a mitgdia en la dita riera de ses Preses àlies des Lach e partida en lo delmar de Sant Matheu e partida en lo delmar de Madramanya.

[3.] Assò qui ·s segueix és de quartó, ço és, que lo benifet instituït en l'altar de Sant Miquel construhit en lo monastir de madona Santa Maria de Cervià, lo qual obté en Francesch Busquets, prevera, prèn tres parts e la dita capalania la quarta part e la primícia és del sagristà, domayer e diacha de Sant Martí Vey.

Primerament, lo **mas appellat Pertus,** ab terres, honors et possessions d'aquell, axí com afronta a sol ixent en lo delmar de Madramanya, migensant lo torrent de Bosch Ferran, a mitgdia en la honor de na Guillellma Castellara de Sant Martí, la qual honor de na Castellara és del delmar d'en Lach et de la dita capalania, a ponent en la honor appellada de Valldemià, la qual honor de Valldemià és quítia de la dita capelania, e a cers en la honor d'en Rocha de Beuià e partida en la honor d'en Beuià, la qual honor d'en Beuià fo en partida ab antich de pertinencias del dit mas Pertus, axí com és termenat per térmens, e partida en la honor d'en Barangué Torra de Sant Martí. E és ver que de les dites possessions e de la dita possessió d'en Bauià, qui fo de pertinencies del dit mas Pertus, prenen lo delma la dita capalania e lo dit benifet de Sant Miquel, del qual delma los fan quatre parts, de les quals ha la dita capalania una part e lo dit benifet les tres parts romanents e la primícia és del sacristà, domayer et diaca de Sant Martí Vey.

Item són de quartó totes les terres e possessions qui són aytant com és dejús lo coll de Bancells e dejús lo camín de Monells e dejús la riera de Vilosser e s'estenen per tot lo delmar de Sant Martí Vey devers Juyà, Bordils, Molet, Flassà, Sa Pera, Pedrinyà et Madramanya e lo delma de les dites possessions se parteix entre la dita capalania e lo dit benifet del dit Francesch Busquets, en la forma desús pus prop dita, e la primícia de les dites pocessions és dels dits sagristà et domayer.

[5.] Assò qui segueix és en les **Vals apalades de Grataconiys e de Puigolt** e és parceria entre lo delma de Sant Martí Vey e la pobordria del mes de maig en la esgleya de Gerona e parteix-sa axí com dejús se contén.

Primerament, totes les possessions qui són [dejús] les affrontacions e límits dejús scrits, ço és que afronten devers sol ixent a la serra des Canet tro a la Vinya d'en Trobat, exclusivament, e aprés devallen de la dita Vinya d'en Trobat miga serra aval devers cers entrò a la riera de Valmaior, e aprés segueixen-se les dites pocessions per la dita riera de Valmaior anant amont per la riera de les Rohires tro al camín reyal del Lach qui va de Gerona a Monels, e aprés del dit camín anant et caminant vers sol ixent fins passat lo dit puig de Puigolt, e aprés passat lo dit puig avalla per lo torrent o miga coma de Grataconiys fins al sol de la dita vinya d'en Trobat, exclusivament. Totes aquestes possessions qui són dins los térmens e afrontacions desús dites se partexen en aquesta manera, ço és que del delma e de la promeya dels splets de les dites pocessions ha la dita pabordria de maig la meytat e de la altre meytat del dit delma e promeya, se fan quatre parts, de les quals ha la dita capalania de Sant Martí la quarta part e lo dit benifet de Sant Miquel, lo qual obtén lo dit Francesch Busquets les romanents tres parts.

Item la **val appellada de Valmaior e de les Rouires,** aytan con és de la vinya d'en Corí des Pugol e d'en Corí gran de Juyan, exclusivament, e aytant con és tot lo aygavers devers sol ixent fins a les rieres de Valmaior e de les rovires tro al dit camín des Lach e entrò a la citga des Lop, e aprés moent de la dita citga vinent per lo camín del Lach vers sol ponent tro al puig appellat d'en Escala e aprés vinent per lo camín qui va a Juyan fins a la dita vinya d'en Corí gran, exclusivament, devallant tro al dit torrent de Valmayor totes les possessions encloses en los dits límits e térmens se partexen axí com se segueix, ço és que del delme e de la promeya dels esplets provinents de les dites pocessions se fan sis parts, de les quals lo dit pabordra de maig ha les quinque parts e de la sisena part qui roman se fan quatre parts, de les quals ha e pren la dita capalania de Sant Martí Vey una part e lo dit benifet de Sant Miquel, lo qual obté lo dit Francesch Busquets, les romanents tres parts.

[6.] Assò qui·s segueix e és appellat les honors dels **masos des Cellers et de sa Tayada** és lo delma entre la dita capalania de Sant Martí e lo dit benifet de Sant Miquel, lo qual obtén lo dit Francesch Busquets, e la promeya és del diaque de Sant Martí e del dit delma ha la dita capalania la quarta part e lo dit benifet de Sant Miquel les tres parts.

So és de la vinya d'en Corí gran de Juyà, inclusivament, e d'en Corí des Pugol de Juyà, inclusivament, fins a la riera de Valmaior anant riera avall fins en dret de la fossa [de] Riach e de la dita fossa pugant per lo camín amont qui va a Vallmaior entrò a la vinya del dit Corí gran inclusivament. És ver emperò que en alscunes pocessions encloses dins los dits térmens se donen dret en lo delma e promeya d'aquelles lo honrat en Ramon de Juyà e los clergues de Juyà.

[7.] Assò qui·s segueix és lo delma entre la dita capalania de Sant Martí e lo dit benifet, lo qual obté lo dit Francesch Busquets, del qual delma ha dita capalania la quarta e lo dit benifet tres parts, e la promeya és de la dita capalania axí que·s parteix unes coses ab altres mig a mig entre la dita caplania e lo dit benifet.

So és tota la **serra apellada de Valloreda** e tot l'aygavers de la dita serra a part de sol ixent tro al torrent de Valloreda e a part de sol ponent tro a la riera de Castenyeda e comensa a part de cers a la resclosa del molín d'en Noves de Sant Martí e puga devers migjorn tro al capdemont de la vinya d'en Pere Abrill, inclusivament, e entrò al puig d'en Marchon e passa tot dret en la vall des Canet a les roques d'en Palau.

Item són de les dites miges qui·s parteix en la forma desús dita totes les terres honors e possessions qui són encloses dins los térmens e límits qui·s segueixen, ço és comensant de la possessió appellada des Toronell qui és del honrat en Francesch sa Tria, mercader de Gerona, inclusivament, e aprés moent del dit toronell per la serra aval fins al col apellat dels Bançels. E aprés partint del dit coll dels Bansells devalla per lo camín reyal qui ven de Gerona e va a Monells e passa com afronta ab la riera qui és dejús la selera de Sant Martí entre les possessions d'en Breuget e d'en Pere Ramon de Sant Martí fins a la dita riera de Sant Martí qui ven de Valdemià. E aprés va riera aval fins a mesclament de la riera qui ven de Vilosser. E aprés puga per la riera qui ven de Vilosser et de Paloll amont entrò al coarech del molín d'en Pere Ramon. E puys puga per la riera de Vilosser amont fins al prat de Valilonga. E puis pugassen a serra Domènega travassant aquella e après avallassen entrò a la riera qui ven de Madramanya al capdemont del camp des mas Corí qui ab antich era apellat Paschal, inclusivament, e aprés pugassen tot dret a miga serra de la Costa d'en Paschal, qui ara és d'en Berenguer Torra de Paloll, e despuys vensen a miga serra fins al Congostell, qui afronta a les fexes d'en Bavià, e puys devalassen fins al torrent de la Mola e aprés pugassen travassant la Serra apellada Mayol Bort e avalassen fins al torrent d'en Janesta. E despuys pugassen

per la serra d'en Ginesta a a mont entrò ab a la serra del Camp appellat la Servera, qui ara és del dit Berenguer Torra, e puys tornasen per la miga serra aval fins a la vinya d'en Jordi inclusivament, e devalla fins al torrent del Canyoquer. E aprés pugassen amont per lo mig torrent del Canyoquer fins al camín del Lach e passa sobre la vinya del Coll de la Biga, qui és d'en Breuget, exclusivament, e despuys passa dejús Montagut e vassen partida entrò al bosch d'en Albert de Bavià e partida en la vinya d'en Rocha de Bavià e partida en la honor d'en Pertús. E aprés tornassen per lo cap de la vinya de na Milana e d'en Dexesa e d'en Bernat Berenguer e d'en Francesch Busquets, exclusivament, e vassen per lo camín qui ven des Lach entrò al capdemont del bosch d'en Geronella, inclusivament, e puys avala tot dret a la riera qui ven de Valdemià, axí com se estén la senyoria d'en Samsó e vassen riera aval entrò sús en la vinya d'en Martinon de Juyan qui·s tén per l'altar de Santa Maria de la esgleya de Sant Martí, inclusivament. E aprés pugassen tot dret al puig de la Rodona per les vinyes d'en Martinon a amont e puys devalla en la val de Valloreda, la qual vall és de las dites miges, així com dessús és declarat, e aprés partint de la riera de Castanyeda puga envers sol ponent fins al capdemont del dit toronel d'en Francesch sa Tria, mercader de Gerona. És ver, emperò, que en lo veynat de Paloll, qui és enclòs en les afrontacions e térmens desús dits, ha alscunes possessions ensemps contigues, qui comensen de la riera de Madramanya e puga miga riera amont entrò al capdemont del camp del mas Corí, qui ab antich era appellat mas Paschall, inclusivament, e aprés puga en la miga costa d'en Paschal, qui ara és del dit Berenguer Torra, e despuys ven-sen a miga serra fins al Congostell, qui afronta a les fexes d'en Bavià, e puys devala fins al torrent de la Mola e puys pugassen travessant la serra appellada Mayol Bort e avallassen fins al torrent d'en Ginesta e aprés avallassen torrent aval entrò al capdemont del clos d'en Jordi e puys passa per lo planiol d'en Jordi, exclusivament, e avalla en la riera de Madramanya, lo delma de las quals possessions és entre la dita capalania de Sant Martí y lo dit benifet de Sant Miquel, lo qual obtén lo dit Francesch Busquets e parteix-se entre ells en aquesta forma, ço és que·l dit benifet ne ha tres parts e la dita capalania lo quarta part e la primícia és de la Almoyna de Ceruià.

Quamquidem divisionem factam de predictis, juxta et secundum formam superius declaratam, dictus Berengarius Mugefi, nomine quo supra, Franciscus de Busquets, Petrus de Lachu et venerabili Bernardus de Campis firmarunt approbarunt pariter et laudarunt ipsamque promisserunt et convenerunt, perpetuo, ratum, gratum et firmum habere, tenere et servare et nullatenus contrafacere vel venire jure aliquo sive causa et voluerunt ac petierunt quod de predictis fiant et fieri possint ipsis et eorum cuilibet unum et plura publicum et publica instrumentum et instrumenta, si quando et quotiens petierint et habere voluerint per me notarium infrascriptum.

Que fuerunt acta et per dictos Berengarium Mugeffi, Franciscum de Busquetis et Petrum de Lachu, firmata, concessa et laudata in dicta parrochia Sancti Martini Veteris, vicessima die septembris, anno a Natiuitate Domini millesimo tercentessimo nonagessimo primo, presentibus testibus Bernardo Teyada, Raymundo Stephani mayore dierum, dicte parrochie Sancti Martini Veteris, et Petro Gallisani, scriptore Gerunde, et per dictum venerabile Bernardum de Campis, fuerunt firmata, concessa et laudata Gerunde, vigessima octava die septembris, anno predicto, presentibus testibus discreto Petro Soler, clerico beneficiato in ecclesia sedis Gerunde, et Bernardo Mathei, oriundo parrochie de Piru comorante cum dicto venerabile Bernardo de Campis.

4. LES COMUNITATS DELS ARDIACONATS DE GIRONA I LA SELVA EN ELS FOGATGES (1358-1378)

Deixant de banda les seves possibilitats, i alhora dificultats, per a l'estudi de la demografia medieval, els fogatges catalans de la segona meitat del segle XIV recullen moltes entitats de població de tot el Principat de Catalunya, la major part de les quals està definida amb un dels següents qualificatius: "ciutat", "vila", "castell", "parròquia", "lloc" i "vall". En la taula següent, hem recollit el nom i el tipus d'entitat de cadascun dels indrets dels ardiaconats de Girona i la Selva que figuren en els fogatges dels anys 1358, 1365-1370 i 1378 (cf. Taula 10). També hi hem afegit el tipus d'entitat que hem pres per tal de representar cartogràficament aquesta informació (cf. Mapa 8 *supra*). En relació a aquesta darrera dada, hem d'advertir, primer, que als llocs d'on no teníem cap qualificatiu en cap dels fogatges, els hem considerat en un o altre dels tipus de població segons altres informacions i els distingim per estar entre parèntesi –( )–; segon, pel que fa als indrets que eren definits com a castell i parròquia en un mateix fogatge o entre els diversos fogatges, hem mantingut el doble qualificatiu en el mapa; tercer, només hem mantingut el qualificatiu de "lloc" –equiparable a "veïnat"– per a les entitats de població que no rebien cap altre qualificatiu; i finalment, en alguns casos –Gironella del Pla, Puigdalíries–, hem corregit el qualificatiu dels capbreus perquè es contradiu amb altres informacions sobre els indrets.

Taula 10. Les comunitats dels ardiaconats de Girona i la Selva en els fogatges (1358-1378)

PARRÒQUIA	FOGATGES			MAPA
	1358	1360-1365	1378	
Adri	P	P	P	P
Aiguaviva	P	P	P	P
Alls, St. Cebrià dels	P	P	–	P
Amer	V	V	V	V
Amer, St. Miquel d'		P	P	P
Amer. St. Climent d'	P	P	–	P
Arades, ses (p. de St. Sadurní)		L	L	L
Aro	P	P	P	P
Banyeres (p. de St. Sadurní)		–	L	L
Begur	C	C	–	C
Bell-lloc	P	P	P	P
Bescanó	P	P	L	P
Biert	P	P	P	P
Bisbal, la			C	C
Boada, St. Feliu de			–	(P)
Boadella, St. Julià de			–	(P)
Bordils	P	P	P	P
Borgonyà		P	–	P
Brunyola	P, L	C	C	C
Cabanyes (p. de Constantins)		P	L	L
Caçà de Pelràs	P	P	P	P
Caldes de Malavella	–	–	–	(C)
Calonge	L	P	P	P
Camós, St. Vicenç de	P	P	L	P
Camós, Sta. Maria de	P	P	P	P
Campdorà	P	P	L	P

Campllong	P	P	P	P
Canapost			–	(L)
Canet	P	P	P	P
Càrcer. Sta. Cecília de	P	P	P	P
Cartellà	L, P	C, C i P	C	C-P
Cassà de la Selva	L	–	C	C
Castellar, St. Martí de	P	P	P	P
Caulès		P		P
Celrà	P	–	–	P
Cervià	C, P	C i P	C	C-P
Constantins	P	P	P	P
Corçà	P		P	P
Cornellà		C i P	–	C-P
Corts		P	P	P
Cruïlles	L	C	–	C
Esclanyà		–	–	(L)
Estanyol	P	P	P	P
Estrabau de Rissec (p. de St. Sadurní)	P	P	L	L
Fallines	P	P	P	P
Farners, Sta. Coloma de	C	P	–	C-P
Fenals	P	P	P	P
Finestres	C	C	–	C
Finestres, St. Aniol de			P	P
Fitor	P		–	P
Flaçà	P	P	P	P
Fontajau	P	–	–	P
Fornells	P	P	C i P	C-P
Franciac	P	P		P
Ginestar	P	P	P	P
Girona	Ciutat	Ciutat	Ciutat	Ciutat
Girona, St. Feliu de	–		P	P
Gironella del Pla	P	–	–	(L)
Granollers (de Rocacorba)	P	P	P	P
Guíxols, St. Feliu de			–	(V)
Hostoles, vall d' (set parròquies)		Vall	Vall	Vall
Juià	P	P	P	P
Llagostera	L	P	C	C-P
Llambilles	P	P	P	P
Llampaies	P	P	L	P
Lledó, St. Cebrià de	P	P	–	P
Llémena, St. Esteve de	P	P	–	P
Llémena, St. Martí de	P	P	P	P
Llofriu			–	(L)
Llor,.St. Julià del	P	P	–	P
Llorà	P	P	P	P
Lloret		C i P	C	C-P
Lloret Salvatge, St. Julià de		–	P	P
Madremanya	P	P	P	P
Mata			–	(P)
Medinyà	L	P	C	C-P
Mollet	P	P	P	P
Montagut (p. de St. Julià de Ramis)		C	C	C

Montalt (p. de Sant Mateu de Montnegre)		–		(L)
Montbó, St. Joan de	P		L	P
Montcal, Sta. Cecília de	P	P	P	P
Montfullà	P	P	–	P
Montilivi (p. de St. Feliu de Girona)		–	–	(L)
Montjuïc (p. de St. Feliu de Girona)	L		–	L
Montnegre, St. Mateu de	P	P	P	P
Montpalau	–			(C)
Mont-ras			–	(L)
Mota, la	P	P	P	P
Olivars (p. de St. Julià de Ramis)			L	L
Orriols	L	P	C	C-P
Palafrugell	P	P, L	–	P
Palamós	–	–	P	P
Palau-sacosta (p. de St. Feliu de Girona)	–	–		(L)
Palau-sator	–	C	–	C
Palol d'Onyar	P	P	–	P
Palol de Revardit	L	P	C	C-P
Pals	–	V	–	V
Paret-rufí o Domeny			P	P
Pedrinyà	P	P	L	P
Pera, la	P		P	P
Peralta			P	P
Peratallada	L	C	–	C
Preses, ses o Riard (p. de St. Feliu de Girona)	L	–		L
Púbol	C	C i P	C	C-P
Puigdalíries (p. de St. Julià de Ramis)		P		(L)
Pujals dels Cavallers		P	P	P
Pujals dels Pagesos		P	P	P
Quart	–		P	P
Ramis, St. Julià de	P	P	P	P
Ravós	P	P	P	P
Regencós		–	–	(L)
Riudellots de la Creu	P	P	P	P
Riudellots de la Selva	P	P	P	P
Rocacorba		C	–	C
Romanyà de la Selva	P	P	P	P
Sacosta, St. Genís		P	–	P
Sacosta, Sta. Eulàlia	P			P
Salitja	P	P	P	P
Salt	P	P	P	P
Sarrià	P	P	–	P
Sobre-roca	P	P	–	P
Solius	P	P	L	P
Sords			P	P
St. Amanç (p. de St. Feliu de Guíxols)		P	–	(L)
St. Andreu Salou	P	P	P	P
St. Dalmai	–			(P)
St. Daniel	Vall	Vall	Vall	Vall
St. Gregori	P	P	P	P
St. Martí Vell	P	P	P	P
St. Medir	P	P	P	P

St. Sadurní	P	P	C i P	C-P
Sta. Àgata	P	P	–	P
Sta. Eugènia	P	P	P	P
Sta. Fe (p. de Medinyà)		–	–	(L)
Sta. Pellaia	P	P	–	P
Taialà	P	P	L	P
Terri , St. Andreu del		P	P	P
Torrent	–	C i P, P	–	C-P
Torrentí		P	–	(L)
Tossa		C	C	C
Vall-llobrega	P		P	P
Vilablareix	P	P	–	P
Viladasens	P	P	P	P
Vilafreser	P	P	P	P
Vilanna	P	P	L	P
Vilar de St. Andreu (p. de Terradelles)	–	–	–	(L)
Vila-roja (p. de St. Feliu de Girona)		–	–	(L)
Vila-romà	P		P	P
Vilavaques (p. de St. Julià de Ramis)			–	(L)
Vilobí	L	C	L	C

C: Castell. L: Lloc. P: Parròquia. V: Vila. –: Sense cap qualificatiu en el fogatge. Font: 1358 (PONS GURI, «Un fogatjament...»), 1365-1370 (IGLÉSIES, «El fogaje...») i 1378 (REDONDO, *El fogatjament...*).

Capítol 4

PARRÒQUIA I ESTRUCTURES DE POBLAMENT

Les plasmacions físiques de les demarcacions parroquials i castrals sobressortien enmig del paisatge rural de l'edat mitjana. En efecte, les esglésies i els castells, gràcies a la qualitat dels materials –la pedra, sobretot– i tècniques emprades en la seva construcció, s'han pogut conservar fins als nostres dies a diferència de la majoria d'habitatges i construccions rurals coetanis, aixecats de manera molt més precària. Pel fet que eren les seus d'un poder i els centres de recaptació d'una sèrie de drets, tant els castells com les esglésies van atreure al seu entorn les residències de molts pobladors. A moltes regions europees el castell va exercir de principal pol d'atracció del poblament i es va convertir en el centre de molts nuclis de població agrupada i en l'eix fonamental de les relacions entre els diversos grups de la societat rural. El model ofert per Pierre Toubert en relació al Laci, l'*incastellamento*, ha estat pres com a referència per a molts altres autors i se n'ha confirmat la validesa, amb matisos, a bona part del nord d'Itàlia i del Llenguadoc, entre altres zones.[1]

A les terres de Girona, igual com a les de bona part de la Catalunya Vella, les formes del poblament medieval van seguir unes directrius pròpies en les quals els castells hi van tenir un paper essencial en moltes localitats, però potser les parròquies encara van deixar una empremta més profunda i més general. En efecte, l'enquadrament parroquial va generar, en primer lloc, una jerarquia d'esglésies a l'interior de cada terme –temples parroquials, sufraganis, capelles, ermites– que, molt sovint, ajudava a estructurar-lo internament. En segon lloc, el temple parroquial i la sagrera que el va encerclar durant el segle XI són a l'origen de bona part dels nuclis del poblament concentrat de les àrees rurals del bisbat de Girona i, a la vegada, són els punts centrals de les xarxes de camins locals que neixen a partir d'aquest moment. I, en tercer lloc, la dispersió de l'hàbitat en els masos estava

---

1 TOUBERT, *Les structures...*; BOURIN, *Villages...*; MENANT, *Campagnes....*

compensada pels estrets lligams entre cadascuna d'aquestes explotacions agropecuàries familiars i l'església parroquial.

El poblament rural dels segles XI-XIII, però, no ha estat estudiat de manera global per a tot el bisbat de Girona ni tampoc pretenem, en el present capítol, completar aquesta mancança. Per això, ens centrarem en descobrir el paper de la parròquia en els processos, divergents molt sovint, que van originar les formes del poblament rural característiques de les comarques gironines d'inicis del segle XIV, de quan daten la major part dels capbreus senyorials que hem estudiat. Per això, el marc d'anàlisi preferent no seran els ardiaconats de Girona i la Selva, sinó el grup de trenta parròquies que hem pogut estudiar amb més profunditat.

1. Una jerarquia d'esglésies

La consolidació de la xarxa de parròquies a nivell del bisbat de Girona va tenir conseqüències a l'interior de cadascun dels termes parroquials. La seu de la parròquia va adquirir un estàtus i un protagonisme que, si deixem a banda les institucions monàstiques escampades pel camp, la feien superior a la resta de temples que podien existir dins el terme, els quals, segons les seves funcions, podien ser esglésies sufragànies, ermites o capelles rurals. Aquestes esglésies no van desaparéixer amb la institució de la parròquia, sinó que, moltes d'elles, han tingut una llarga història fins a l'actualitat i han esdevingut el punt de trobada de diverses celebracions i aplecs, o bé, el centre d'identitat d'un veïnat de la parròquia.

1.1 Les esglesies parroquials

Els temples parroquials servien per a unes funcions molt específiques. Com analitzarem més a fons en els Capítols 5 i 7, en l'església s'hi celebrava diàriament, sota presidència del rector, el culte a Déu a través de les misses, del res de les hores dels oficis i de les misses de difunts o votives. Calia, doncs, que les esglésies disposessin de l'espai suficient per albergar la comunitat de fidels que hi estaven adscrits per residir en la demarcació parroquial. Els feligresos també s'hi reunien quan s'administraven els cinc sagraments que els bisbes havien delegat als clergues amb cura d'ànimes: el baptisme, el matrimoni, l'eucaristia, la penitència i la unció

dels malalts. I encara, els clergues hi predicaven la paraula de Déu als seus fidels, els havien d'ensenyar els rudiments de la fe, fomentar les bones devocions i, sobretot, recordar-los l'obligació de sostenir econòmicament l'església.[2] Aquestes necessitats van fer que, paral·lelament a la difusió de les parròquies entre els segles X i XI, es produïssin canvis constructius que, a partir de formes i elements propis del pre-romànic català –com l'*opus spicatum*– i d'altres d'importats de fora, van generalitzar un model de temple plenament romànic, estructurat molt sovint a partir d'una sola nau coberta amb volta de canó, un sol absis semicircular, un campanar d'espadanya i faixes i arcuacions llombardes a l'exterior de la capçalera.[3] Les reformes efectuades en èpoques posteriors, sobretot als segles XVI i XVIII, han esborrat les traces originals de gairebé tots els temples romànics gironins. Un dels pocs que conserva, gairebé intacta, la fesomia de l'edifici original és l'església de Sant Andreu de Pedrinyà: una nau única que reflecteix la unitat i la cohesió de la comunitat parroquial; poques obertures exteriors que, amb l'ajuda de llànties, candeles i ciris, feien més emotives les cerimònies; i pintures murals, en aquest cas la representació de la *Maiestas Domini* encerclada pels quatre evangelistes, que instruïen els laics en la història sagrada (cf. Figura 3).[4]

Sense cap mena de dubte, la difusió del romànic al bisbat de Girona i arreu de Catalunya està relacionada amb el procés de parroquialització que es va produir al llarg dels segles X i XI.[5] D'una banda, la constitució de la xarxa de parròquies va anar acompanyada d'un augment de la sostracció de rendes a les comunitats pageses, la qual cosa fa pensar que l'enorme moviment de construcció de temples al segle XI, en terres gironines, hauria estat promogut pels senyors feudals, laics i eclesiàstics. En

---

2 CORTS-GALTÉS-MANENT, *Diccionari...*: vol. 3, p. 315; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 160-161 i p. 172-173.

3 Els temples amb més elements pre-romànics de les comarques gironines són els de Sant Climent de Peralta, Sant Julià de Boada, Sant Romà de Sidillà i Caulès; cf. *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 212-214, p. 240-244 i p. 368-370; *Catalunya Romànica,* vol. 5, p. 294-296. Les esglésies de Canapost i Fitor corresponen a una etapa de transició cap a formes romàniques; cf. *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 356-363 i p. 370-373. I la de Romanyà presenta un model original basat en una planta de creu grega; cf. *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 310-311.

4 Sobre Sant Andreu de Pedrinyà i les obres romàniques que hi havia, cf. *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 256-263. Pel que fa a les característiques i funcions del temple parroquial romànic, cf. BOURIN-DURAND, *Vivre...*: p. 60-62.

5 MARTÍ, «L'ensagrerament: l'adveniment...»: p. 166-168.

Figura 3. **L'església romànica de Sant Andreu de Pedrinyà**

L'església de Sant Andreu de Pedrinyà és una de les que conserva millor l'estructura romànica original del segle XI, perquè no ha estat alterada ni a l'edat mitjana ni a l'època moderna. A més, el temple conservava unes pintures murals que, als anys 30 del segle XX van ser traslladades al Museu d'Art de Girona. (c) Elvis Mallorquí, 2006.

efecte, quan les parròquies van substituir les vil·les a l'hora d'estructurar internament els comtats, també en van heretar la seva funció principal: la de servir de base de la fiscalitat. Des de la fi del segle X, les esglésies servien com a centres estructuradors del territori i, segurament, això feia confondre els antics drets fiscals recaptats a través de les vil·les amb els drets derivats de les parròquies que s'hi van sumar: el domini episcopal situat a la Bisbal d'Empordà, format per les vil·les de Fonteta, Abellars, Fontanet i *Palatium Maurore* i els vilars *Iulio* i *Maurellum* en els preceptes dels anys 844, 881, 886, 899 i 922, esdevingué un territori centrat per l'*"ecclesiam Sancte Marie quam dicunt Episcopale",* l'any 1002, de la qual depenien els alous o *fiscos* de Fontanet, Fonteta, Abellars, Ventenac, *Muro* i *Murello de Palacio*.[6] De manera semblant, en els dominis dels comtes de Barcelona a la vall d'Aro, Tossa i Caldes i en els d'importants institucions eclesiàstiques, com la canònica de la seu de Girona i diversos monestirs benedictins, s'hi troben tant esglésies, amb els seus delmes i primícies en alou, com alous i fiscos amb drets d'arrel carolíngia.[7] I alguns magnats laics també s'havien apropiat, entre la fi del segle X i l'inici de l'XI de les esglésies i les rendes parroquials: l'any 1004 el bisbe Ot de Girona va sol·licitar la celebració

---

[6] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 4a-6a (844.06.11; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 7), f. 1rv (881.08.29; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 10), f. 41a-41bis a (886.11.01; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 11), f. 62b-64b (899.05.29; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 21), f. 1a-2b (922.06...; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 37) i f. 57 (1002.12...; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 70).

[7] En relació als comtes, el 939 cediren l'alou d'Aro pel de Palol, al comtat d'Empúries, *"exceptus ipsas ecclesias qui ibidem sunt fundatas, quod nos tinemus cum... decimis et primiciis";* el 966 els marmessors del comte Miró van donar al monestir de Ripoll tota la vall de Tossa, *"cum ipsas ecclesias qui ibidem sunt fundate Sancti Leoncii et Sancti Vincencii, cum decimis et primiciis suis",* i el 993 el comte Borrell va deixar l'alou de Caldes al monestir de Sant Pere de Galligants *"cum ipsas ecclesias cum decimis et primiciis earum";* cf. AHFF, fons patrimonial Vilar de Sant Cristòfor de la Castanya, pergamí s. n. (939.01.18; BLANCO, *El monestir...*: n. 2), BCAH, Arxiu, vol. 572 (966.12.20; PONS GURI, «La columnella...»: p. 11-15), i ACSU, *Liber Dotaliorum Ecclesie Urgellensis,* n. 194 (993.09.24; BARAUT, «Els documents, dels anys 981-1010...»: n. 232). Pel que fa a la canònica de la seu de Girona, el 1019 va obtenir moltes esglésies *"cum decimis et primitiis atque omnibus pertinentiis eius"* i entre els anys 1051-1058 la comtessa Ermessenda li va restituir *"omnes ecclesias, et omnes fiscos, et omnes fevos legales et omnes terras et mansos et omnia alodia"* que havia usurpat; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 32b-36a (1019.11.20; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 79), f. 29b-32b (1019-1031.09.24; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 85) i f. 65b-67b (1051-1058; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 120). Situacions similars trobem als monestirs de Sant Daniel de Girona el 1015, Sant Esteve de Banyoles el 1017, Sant Salvador de Breda el 1038 i Sant Feliu de Guíxols el 1041; cf. MARCA, *Marca...*: n. 174 (1017...) i n. 223 (1041.05.26); ASD, pergamí n. 3 (1015.06.18; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 5) i pergamí n. 4 (1018.03.18; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 6); BPP, *Exemplificationes aliquorum instrumentorum faciendum pro abbatia monasterii Sancti Salvatoris de Breda...* (1038.06.04; PONS GURI, «Dotalies...»: n. 1). També els comtes de Besalú disposaven dels delmes, les primícies i oblacions de les parròquies de Montagut i Begudà el 1003; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 54a-55a (1003.06.04; MARQUES, *Cartoral...*: n. 71).

d'un judici, presidit pel comte Bernat Tallaferro de Besalú, sobre la possessió de les esglésies de Tortellà, Argelaguer i Sadernes, que havien estat apropiades per tres germans, Oriol, Bonfill i Guillem, durant més de cent anys, segons la versió d'aquests últims; el 1025 Gausbert va evacuar els alous, delmes i primícies de l'església de Sant Sadurní d'Arenys –d'Empordà– que havia posseït durant quinze anys per negligència episcopal; i el 1045 Bernat Guillem de Fonolleres i Guidenela van restituir a la parròquia d'Ultramort l'alou eclesiàstic que posseïen injustament.[8]

D'altra banda, l'aixecament dels temples romànics exigia una forta cohesió de les comunitats rurals agrupades en les parròquies, que havien d'organitzar els treballs col·lectius de la construcció. Aquesta cohesió s'hauria consolidat paral·lelament a la definició d'un espai sagrat i d'asil al voltant de l'església, molt sovint una circumferència de 30 passes de radi que albergava el cementiri, on s'agrupaven els enterraments dels feligresos, i la sagrera, on hi havia els sagrers o cellers que, en principi, servien per emmagatzemar les collites dels pagesos del terme parroquial.[9] Ambdós elements, cementiris i sagreres, són un reflex de l'increment de la cohesió de la comunitat, encara que fos forçada des de l'exterior. En relació als cementiris, són coneguts els esforços dels bisbes del segle XI per evitar que la gent fos enterrada als encreuaments de camins o a les portes de casa seva i per amenaçar amb l'excomunió, l'exclussió de la comunitat de fidels, tots aquells que refusaven de pagar els drets de sepultura; fruit d'això, els testaments posteriors al 1120 recullen l'increment de l'ús dels cementiris parroquials a canvi de donacions a l'església.[10] I pel que fa a les sagreres, que van donar lloc a nuclis de població concentrada al voltant de l'església, cal assenyalar que el seu èxit té molt a veure amb la presència a

---

8 ACG, pergamí n. 28 (1004.02.18; VILLANUEVA, *Viage*...: vol. 13, n. 23) i pergamí n. 39 (1025.01.29; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 191); ADG, Almoina, Fonolleres, pergamí n. 12 (1045.12.20; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 246).

9 A Cruïlles, per exemple, l'any 1062 el bisbe va protegir l'església de Santa Eulàlia i el *"cimiterium ad mortuorum corpora sepelienda et ad sacraria triginta legittimos passus quod eidem cimiterium cum omnibus hedificiis sacrariorum que ibi fuerint ... cum parietibus qui in circuitu sunt"*; a Castell d'Aro, el 1078, Bernat Gausfred va donar a l'església de Santa Maria el *"ciminterium habens XXX legitimos passus ex suo alodio"* i en va garantir la protecció, tal com van fer l'any següent, a Lloret, Sicardis de Montseny i els seus fills tot deixant a l'església de Sant Romà el *"ciminterium habens legitimos passus ·XXX· de nostro proprio alodio et illam terram cultam et incultam quam habemus apud Uallem"*; cf. ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28 (1062.11.20; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 6); ACG, pergamí n. 90 (1078.12.31; VILLANUEVA, *Viage*...: vol. 13, n. 28) i pergamí n. 502 (1079.01.08; PONS GURI, «Les dotalies...»: n. 3).

l'indret de les residències o instal·lacions d'uns senyors laics o eclesiàstics que, en darrer terme, van ser els qui van promoure el creixement del nucli.

Bona part de les característiques de l'església parroquial del segle XI van sobreviure fins als segles XIII i XIV. De reformes, segur, n'hi hagueren moltes. Les més trascendentals, però, es van produir a les poblacions més grans, on, per tal d'encabir dins l'església a tots els feligresos, van haver de renovar i ampliar l'edifici parroquial. A Calonge i a Cassà de la Selva, per exemple, es va substituir el temple aixecat al segle X per un gran temple romànic dels segles XII i XIII, dels quals només n'ha quedat restes del parament, els arcs torals i part de la decoració de la façana sota les reformes d'època moderna.[11]

1.2 Les altres esglesies: sufraganies, capelles i ermites

Les esglésies parroquials no eren els únics temples del món rural gironí. Ja ho hem vist en parlar dels diversos tipus d'església existents al segle IX (cf. Capítol 3 *supra*). Però, a la vegada que es consolidava el teixit parroquial, comencen a aparéixer esglésies secundàries que no assoliren l'estàtus parroquial i que romangueren en la dependència de les seus de les parròquies, moltes d'elles consistents en una petita nau rectangular i un absis semicircular, construïts entre la fi del segle X i la meitat de l'XI (cf. Apèndix 5 i Mapa 10).[12] En alguns casos es tracta de sufragànies, temples amb un territori natural i diferenciat dins la parròquia i amb cementiri propi, i en d'altres, de capelles o ermites rurals, on hom no hi podia ser enterrat i poques vegades s'hi cantava la missa.[13] També existien les capelles dels castells que, per la seva estreta vinculació i dependència dels llinatges nobiliaris que van aixecar-les, les deixem per més endavant (cf. Capítol 8 *infra*).

Les esglésies sufragànies solien tenir un clergue assignat i exercien algunes funcions parroquials, com la d'enterrar els veïns del lloc. Depenien, però, de l'església parroquial en matèria econòmica i religiosa: els delmes i les primícies es recaptaven a nivell de la parròquia i no s'hi celebraven les misses principals ni s'hi

---

10 RIU, «Alguns costums...»: p. 32-34; TO, «L'evolució...»: p. 82-84; RIU, «Temples...»: p. 269-272.

11 *Catalunya Romànica,* vol. 5, p. 93-94, i vol. 8, p. 186-187.

12 *Catalunya Romànica,* vol. 5, p. 189, i vol. 8, p. 198-199, p. 277-279 i p. 367-368.

13 BENITO, *Les parròquies...*: p. 63-64 i p. 74-78.

Mapa 10. **Esglésies sufragànies, capelles i ermites als ardiaconats de Girona i la Selva**

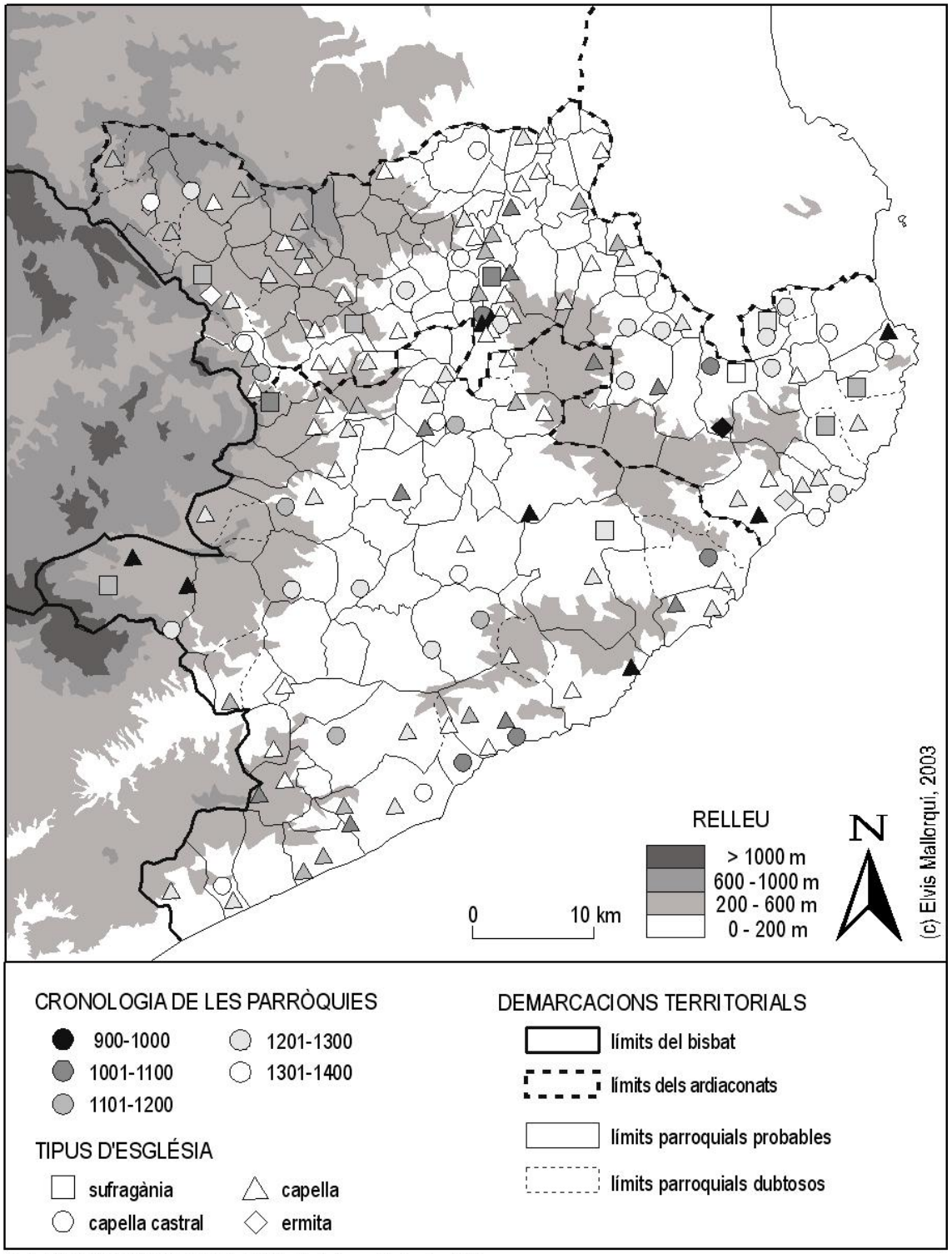

Font: BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, *Historia...*; cf. Apèndixs 2 i 5.

administrava el baptisme. Vegem-ne alguns exemples. A Vulpellac, l'absència del domer major el 1306 feia que el menor hagués de celebrar *"diebus dominicis et festiuis bis in die, scilicet in ecclesia parrochiali et in ecclesia Sancte Susanne de Peralta que est sufragania istius ecclesie, set non habet clericum"*; i a la parròquia de Sant Pol de la Bisbal –que, en algunes ocasions, apareix com a sufragània–, el clergue Ramon de Prat tenia la cura d'ànimes, però si s'absentava se n'encarregaven els clergues de l'església de la Bisbal que també enterraven els hereus i les persones principals dels masos.[14] La importància del temple sufragani de Santa Maria dels Turers, on acudien els vilatans de Banyoles, originà molts conflictes amb el monestir de Sant Esteve: per la celebració de la missa matinal, per les festes dels sants altars, pels sermons, per les processons dels diumenges, pels convits i aniversaris, per l'atenció dels parroquians malalts i, sobretot, per les sepultures. Aquí, però, ja no es tracta d'una església rural, sinó d'un temple destinat a una població nombrosa que requeria una important inversió arquitectònica per enderrocar l'església vella i aixecar la nova.[15]

En segon lloc, existien uns altres edificis eclesiàstics que, sense tenir les atribucions de les sufragànies, podien exercir una certa centralitat a l'interior d'un veïnat o sector de la parròquia. Aquest és el cas de Sant Cristòfor de Raset, a Cervià, que s'aixecava damunt la vil·la altmedieval de Raset almenys des del 1177 en què apareix documentat per primer cop; el 1304 la capella *"non habet redditus nec clericos",* potser perquè havia estat apropiada per una nissaga de cavallers que tenia el seu alberg al costat.[16] El 1222 el cabiscol de la seu de Girona, en tant que senyor de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, va conservar el *jure parrochiali* sobre la capella de Santa Maria de Montnegre, que ja des del 1071 era propietat del monestir de Cervià, de tal manera que els *"clerici Sancti Mathei in ipsa ecclesie Sancte Marie quodam tempore celebrant diuina"*.[17] En canvi, de les capelles de Sant Joan de Salelles i de Santa

---

[14] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18) i f. 26v-27r (1306.05.09). Els parroquians de Sant Pol, l'any 1360, es queixaven que no podien rebre la benedicció episcopal a la seva església; cf. ADG, Lletres, vol. U-37, f. 111v (1360.04.23).

[15] Arxiu Parroquial de Besalú, pergamí s. n. (1270.01.07; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 346); AMB, Graduarium, f. 44r-48v (1294.06.02; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 437).

[16] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 596 (1177.05.13; TO, *El monestir...*: n. 76); ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10); cf. TURRÓ i altres, *Cervià...*.

[17] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 215 (1071.05.02; TO, *El monestir...*: n. 23); ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergamí n. 1 (1222.10.23); cf. MALLORQUÍ, *Paisatge...*: p. 29-31.

Cristina de Corçà no tenim cap evidència que s'hi celebrés la missa: la primera, després que els castlans de Sant Sadurní l'haguessin segrestada, va ser retornada el 1094 al monestir de Sant Daniel de Girona, que encara la posseïa el 1237 i la segona, només figura com a beneficiària d'unes deixes de 2 sous efectuades per la senyora Maria de Cruïlles el 1234 i pel cavaller Arnau de Sant Miquel el 1267 (cf. Figura 4).[18] Potser el cas millor documentat, tot i trobar-se per poc fora de l'ardiaconat de Girona, és el de la capella de Sant Bartomeu de Torres, fundada el 1253 pel bisbe Berenguer de Castellbisbal, a la parròquia de Sant Sadurní de Vilavenut.[19] La capella havia d'estar subjecta a la parroquial, el clergue que hi servís no podia obtenir res dels delmes, primícies i oblacions de la parròquia, només podia rebre els parroquians de l'església mare el dia de la festa de Sant Bartomeu i no els podia administrar cap sagrament eclesiàstic.

Un conflicte originat per l'intent del bisbe Bernat de Vilamarí de visitar els temples de Sant Romà de Miànigues i Sant Pere de Guèmol, situats en les immediacions de Banyoles, l'any 1295, permet descobrir les diferències entre aquests temples i les parròquies. Pel bisbe eren uns temples perfectament parroquials perquè, gràcies als seus termes, eren *"limitatas seu distinctas ... a ceteris parrochiis conuicinis"* i perquè els clergues administraven, als que hi vivien, *"babtismum, penitenciam, uiaticum ac alia oportuna ecclesiastica sacramenta"*; per tant, ell tenia tot el dret de visitar-les. En canvi, l'abat de Banyoles, zelós dels seus privilegis, va intentar justificar davant del papa de Roma que es tractava d'unes simples *capellas* que pertanyien al monestir de Sant Esteve per uns privilegis dels pontífexs romans –unes butlles– molt antics i que no tenien res a veure amb les parròquies.[20]

---

[18] ASD, pergamí n. 15 (1094.12.05; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 28) i pergamí n. 119 (1237.11.14; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 167); ADG, Almoina, Cantallops, pergamí n. 149 (1234.03.31; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 55); ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 12v-13r (1267.09.11; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 92).

[19] ADG, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 105v-106v (1253.07.17; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 82).

[20] ADG, Lletres, vol. U-1, full solt cosit al f. 24v (1295.10.20; cf. Document 1c). Al final, tal i com s'observa en les llistes de parròquies de la fi del segle XIV, Guèmol i Miànigues es convertiren en parròquies independents i sotmeses a l'autoritat episcopal com les veïnes; cf. PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 44-45.

Figura 4. **Les capelles de Santa Maria de Montnegre, Sant Joan de Salelles i Santa Cristina de Corçà**

Les capelles de Santa Cristina de Corçà, Sant Joan de Salelles i Santa Maria de Montnegre, totes aixecades al segle XI en estil romànic, corresponen a un model de temple secundari perquè no disposava de totes les funcions parroquials. Sobretot pel fet de disposar d'un cementiri propi, van esdevenir els centres espirituals dels veïnats del seu entorn.
(c) Elvis Mallorquí, 2006.

Finalment, el darrer tipus de temple secundari al bisbat de Girona eren les ermites. Algunes, com és el cas de Sant Nazari de la Ganga, no semblen haver variat la seva situació entre el segle IX i el XIV: el 891 la *domum Sancti Nazarii,* l'afrontació sud de la vil·la de *Palatium Maurore* –part de la parròquia de la Bisbal– no sembla haver estat res més que una simple ermita; dels anys 1286 i 1332, sabem els noms dels clergues que hi residien, Arnau Niela i Pere Balloví respectivament, però la inexistència de més dades constata encara més la migradesa del temple.[21] Una altra ermita amb característiques peculiars és la de Sant Joan de l'Erm, a la parròquia de Juià: el 1276 el bisbe Pere de Castellnou va acceptar Joan de Roques i la seva muller Ermessenda Oliver com a donats, juntament amb Ramon Ferran que n'era el principal responsable; i el 1290 el bisbe hagué de manar als donats de Sant Joan que assistissin *"ad matricem ecclesiam"* en certes festes, tal com li havien demanat el sagristà i el domer de Juià, que hi oferissin una candela i una oblació de pa, que fossin enterrats al cementiri parroquial i que paguessin uns diners anuals al sagristà i als altres clergues a canvi de l'administració dels sagraments eclesiàstics; a canvi, els rectors de la parròquia es comprometien a celebrar els oficis els dies de les festes de Sant Joan a la capella.[22] Un darrer exemple d'ermita rural és el de Santa Maria d'Erols, situada al terme de Llambilles: segons un arbitratge del 1333,[23] es va arribar a l'acord que el sagristà de l'església parroquial rebria la meitat de les *"oblacionibus siue oferenes panis, vini et denariorum"* i la tercera part de *"tota luminaria cere et denariorum",* mentre la resta seria pel donat o la donada que hi residissin; a més, el sagristà es va comprometre a anar a la capella, *"cum suis parrochianis",* els dies de les quatre festes de Santa Maria –Nativitat, Anunciació, Purificació, Assumpció– per celebrar-hi la *"missam majorem et sollempnem et omne aliud diuinum officium ad ipsam missam pertinens"*, a excepció que no hagués de celebrar, en aquests dies, una missa de difunts o unes núpcies al temple parroquial.

Cal assenyalar que tant les capelles com les ermites rurals solien ser beneficiàries de quesitòries, llicències concedides pel bisbe per tal de poder demanar

---

[21] ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 50 (891.07.15; RIERA, «Document...»: p. 248-249); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergamí n. 3a (1286.07.29; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 136); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 56v (1332.10.17).

[22] ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7r (1276.09.11) i f. 7rv (1290.08.23; cf. Document 1a).

[23] ADG, Monacals, Seu, Sagristà major, pergamí n. 95 (1333.01.13).

almoina per sufragar les despeses de construcció o reparació de l'edifici o d'adquisició de béns mobles pels altars. De les 66 quesitòries concedides entre els anys 1325 i 1332 a esglésies del bisbat de Girona, prop d'un terç eren per a capelles i ermites com les de Sant Miquel de Coma-rodona a Sant Amanç, Santa Maria de Montnegre, Santa Maria de Serrallonga a Brunyola, Santa Maria d'Olivars a Sant Julià de Ramis, Sant Miquel de Palau-sacosta, Santa Margarida de Pardina a Anglès, Santa Cecília prop Vulpellac, Sant Cristòfor de l'Erm a Llambilles, Santa Maria de la Barroca, Sant Martí de la Móra a Viladasens, Santa Maria de Vilademany a Aiguaviva i Sant Vicenç d'Esclet a Cassà.[24] En els casos de Santa Maria de Montnegre i Sant Cristòfor de l'Erm, a Llambilles, les quesitòries havien de servir per proporcionar recursos, a través de la caritat i l'almoina, per adquirir llibres, vestits, draps, llums i ornaments per les capelles.[25]

2. El poblament concentrat i l'església parroquial

Amb la constitució de les parròquies al llarg dels segles X i XI, les funcions relacionades amb els ritus fonamentals del culte cristià es van concentrar a l'església, que era l'únic edifici on es podien reunir sovint concentrar els habitants de cada comunitat parroquial (cf. Capítols 7 i 10 *infra*). En certa manera, doncs, l'església exercia un poder d'atracció al damunt de la població que vivia en el terme parroquial depenent, atracció que, en moltes localitats i a llarg terme, va cristal·litzar amb el naixement d'un nucli de població agrupada a l'entorn del temple. Aquesta evolució, designada amb el nom d'"ensagrerament", ha estat molt estudiada a Catalunya, al Rosselló i a la regió veïna del Llenguadoc.[26] En les pàgines que segueixen,

[24] ADG, Lletres, vol. U-2, U-2b, U-3, U-4 i U-5 (1325-1332). Els bisbes van concedir, en total, 112 quesitòries: 46 per a hospitals, monestirs, esglésies i capelles de fora del bisbat i 66 per a persones i esglésies del bisbat, entre els quals hi comptem conversos del judaisme i captius –18–, esglésies parroquials –11–, la catedral i esglésies de la ciutat de Girona –6–, monestirs i hospitals del bisbat –11– i les capelles o ermites –20.

[25] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 147r (1326.05.06) i f. 153r (1326.08.05).

[26] MARTI, «L'ensagrerament: l'adveniment...»; FARIAS, «La sagrera...»; BONNASSIE, «Les "sagreres"...»; BOURIN-DURAND, «Église...»; BAUDREU-CAZES, «Les villages...»; CATAFAU, «Les "celleres"...».

analitzarem aquestes qüestions en les àrees rurals més properes a la ciutat de Girona partint de l'inici de totes les evolucions, és a dir, del període de l'alta edat mitjana.

2.1 LES TRACES DE L'HABITAT ALTMEDIEVAL

La documentació gironina dels segles IX i X recull un gran nombre de vil·les i vilars escampades per tot el territori del bisbat: només en el comtat de Girona, n'hem comptat uns 144, però en podríem afegir 80 més si recorrem a textos posteriors a l'any 1000.[27] Segons els textos, sembla clar que eren unes circunscripcions territorials ben delimitades sobre el terreny i que tenien dues funcions essencials: d'una banda, la de servir de base per a l'administració de justícia del rei carolingi o de qualsevol representant de l'autoritat pública i, de l'altra, la de servir d'unitat fonamental per a la recaptació de tributs. A la vegada, a l'interior de les vil·les i dels vilars, hi residia un conjunt de persones que posseïen terres, vinyes i altres béns escampats en el terme i que els podien donar, vendre i permutar.[28] Per aquesta raó, no hem d'identificar les vil·les dels segles IX i X amb grans dominis senyorials d'un sol propietari: les vendes i donacions de vil·les senceres –amb cases, horts, terres, conreus, erms, pastures, boscos, garrigues, aigües corrents, molins, recs, etc.– només afecten als drets públics sobre aquests elements.[29]

La clara delimitació territorial en vil·les i vilars s'havia de traduir directament sobre les formes de distribució del poblament en el terreny. No tenim cap testimoni explícit que les vil·les del segle X siguin unes "explotacions agràries" que al segle XI serien substituïdes pels masos ni tampoc que les vil·les hagin estat fragmentades en diferents explotacions agrícoles concedides a uns esclaus "casats".[30] L'únic clar és que a Catalunya i a Girona, a diferència de les terres de Castella, a cada vil·la entesa

---

[27] Les xifres són les següents: 41 vil·les i vilars del segle IX, 103 del segle X, 75 segle XI i 5 de posteriors; cf. ALBERCH-BURCH, *Història...*: p. 698-701; SAURI-SOLER, 2005: *Història....*

[28] Es tracta de grups més o menys nombrosos de pobladors: a la Bisbal i a Vulpellac, durant la primera meitat del segle X, hi trobem 35 i 17 persones, respectivament; el 928 a Castellar 12 individus sols i una parella; i l'acta de consagració de Fitor, del 948, recull 22 persones, 4 clergues i el vescomte Engo; cf. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*: p. 56-57, i «El mas...»: p. 52-53; LLUCH-MALLORQUÍ, «Els masos...»: p. 37-41.

[29] BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 1, p. 188-191. La mateixa situació es troba, per exemple, en terres castellanes; cf. PASTOR, *Castilla...*: p. 217-218.

[30] AVENTÍN, *Vilamajor...*: p. 49-52; SABATÉ, *El territori...*: p. 64.

com a marc d'exercici del poder no li corresponia una sola unitat de poblament.[31] Ara bé, ni els textos ni l'arqueologia ajuden massa a definir amb una mica de precisió les formes del poblament altmedieval.

La documentació escrita deixa entreveure uns quants indicis de concentració del poblament. Per exemple, els camins que unien dues vil·les veïnes, com la *strata* que unia Cruïlles i la Bisbal i el *semitario* de la Bisbal a Vulpellac, evidencien l'existència d'almenys un punt central a cadascuna de les demarcacions des dels quals sortien els camins.[32] De forma semblant, les fortificacions, com els *"vallos"* i la *"pariete"* esmentades a la Bisbal el 922,[33] només tenen sentit en els punts on l'hàbitat es concentra. I el fet que l'advocació d'una església passés a denominar una vil·la evidencia la identificació del temple com a centre de la demarcació territorial: aquest és el cas de les vil·les de Fontanet i de Salzet que, entre els segles IX i X, van adoptar el nom de l'església que albergaven: Santa Maria –la Bisbal– i Sant Sadurní, respectivament.

A la vegada, però, els textos recullen testimonien d'una notable dispersió del poblament. Algunes esglésies altmedievals no van seguir l'evolució de les altres esglésies instal·lades en el cor de les vil·les, sinó que han continuat com a ermites aïllades o van esdevenir esglésies parroquials en èpoques tardanes i durant poc temps: la *"domum Sancti Nazarii"* del 891 ha esdevingut l'ermita de Santa Llúcia, i la *"cella"* o petit cenobi de Sant Climent de Peralta, existent ja a la primera meitat del segle IX, va ser parròquia des del segle XII fins a la baixa edat mitjana.[34] A més a més, la proliferació de vil·les i vilars en alguns indrets com la parròquia de Cruïlles no ens permet imaginar-los com a nuclis consistents de població, sinó en tot cas com a petites agrupacions d'habitatges. També existien "masos" i explotacions

---

31 GARCÍA DE CORTÁZAR, *La sociedad...*: p. 25; PASTOR, *Castilla...*: p. 300-301; LARREA, «Cadres...», p. 151.

32 L'any 891 es documenta la *"strata que discurrit de Crucilias per fossas usque ad Sanctam Mariam"* i el 922 el *"semitario que discurrit per ipsas vineas de Santa Maria ad Vulpiliacho"*; cf. ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 50 (891.07.15; ABADAL, *Els diplomes...*: n. 30); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 105b-106b (922.05.23; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 26).

33 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 100a-101a (922.01.08; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 33).

34 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 4a-6a (844.06.11; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 7); ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 50 (891.07.15; ABADAL, *Els diplomes...*: n. 30); cf. MARQUÈS, «Esglésies...»: p. 59.

aïllades a l'interior de les vil·les i els vilars, com la *"domus cum curte et orto et ipso farraginale"* que apareix envoltada de terres a Vulpellac el 911, el *"manso qui fuit de condam Joanni et de Serena et alio manso que emit de Vuisilo femina"* situats a Fitor el 948 i el *"maso qui fuit de Teud",* de Montnegre, citat l'any 998.[35]

Però aquestes proves escrites són insuficients per tal de mostrar una tendència cap a la concentració o, a la inversa, cap a la dispersió de l'hàbitat.[36] El que caldria, per conèixer bé el poblament altmedieval, és continuar els treballs desenvolupats els anys 70 per Manuel Riu a l'església preromànica de Caulès, al municipi de Caldes de Malavella, i al poblat que es formà entorn seu en els segles següents: l'excavació només ha pogut confirmar l'existència al segle X de l'església, d'unes sepultures i d'una torre a l'altra punta del poble anomenat *Caldeses* el 914 i qualificat com a *vico* el 1032; en canvi, les vivendes que constituïen pròpiament el poble són més tardanes, dels segles XII i XIII.[37] Un altre lloc interessant és el poblat de Sidillà, a Foixà, on també hi ha una església prerromànica, potser de la primera meitat del segle X, i restes de ceràmica que mostren una llarga continuïtat de l'ocupació, des del Baix Imperi Romà fins al XIII, per bé que els habitatges només són de l'etapa final del nucli, abans que fos colgat pel Ter al segle XIII.[38] Finalment, ens queda un cas més, el del vilar Moredell, entre Flaçà i Sant Joan de Mollet, que segons un document del 926 tenia en el seu terme un mas, 20 camps, vinyes i altres habitatges; l'estudi cartogràfic de les vies de comunicació i de les formes del parcel·lari ha permès relacionar aquest nucli amb una forma d'ocupació del territori característica de l'alta edat mitjana, feta a partir de clarianes desboscades al voltant dels habitatges i fora del territori conreat en temps dels romans.[39]

Els hàbitats altmedievals estudiats al bisbat de Girona són, de moment, massa pocs com per poder aportar noves dades sobre les formes del poblament

---

35 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 108a-109b (911.06.04; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 27); ACG, pergamí n. 17 (948.01.29; ORDEIG, *Les dotalies...*: n. 63); AAM, Sant Pere de Galligants, pergamí n. 1 (998.12.30; UDINA, *La successió...*: n. 52).

36 MALLORQUÍ, «El mas...»: p. 54-57, i *Les Gavarres...*: p. 58.

37 ACA, Cancelleria, Miró, pergamí n. 28 (914.08.11; UDINA, *El archivo...*: n. 63); ACG, pergamí n. 40 (1032.01.10; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 204); cf. RIU, «Excavaciones...».

38 *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 208-214.

39 BOLÓS, «El naixement...», i *Els orígens...*: p. 271-273 i p. 306; BOLÓS-HURTADO, *Atles del comtat de Girona...*: p. 46-47.

d'aquests segles anteriors a l'any 1000. Certament, les seves restes són difícils d'identificar: potser van ser construïdes amb materials que no s'han conservat, com ara el fang, la palla o la fusta, o bé, potser van reutilitzar materials d'una antiga vil·la romana.[40] Mentrestant, però, ens podem fixar en el paper que han tingut, en les dinàmiques internes als territoris de vil·les i vilars, dos altres elements: les esglésies i els cementiris.

2.2 ESGLESIA, CEMENTIRI I ESPAI SAGRAT

A diferència del que succeïa en el món pagà, les pràctiques funeràries cristianes, des del segle IV com a mínim, es caracteritzaven per l'associació freqüent dels grups de tombes a un temple eclesiàstic. De fet, però, l'evolució es va produir a la inversa: en les necròpolis extraurbanes de les ciutats romanes s'hi trobaven les tombes dels primers sants i màrtirs de l'església cristiana; la veneració de què eren objecte va fer que al seu damunt s'hi construís, primer, un petit edifici funerari –*martyrium* o *memoria*– i, després, cap als segles V i VII, una *basilica*. Des d'aleshores es va estendre el costum de concentrar les tombes *"ad sanctos",* vora les tombes i els temples dels sants màrtirs.[41] La ciutat de Girona n'és un bon exemple: la primera basílica de Sant Feliu es degué construir al damunt de la tomba del sant màrtir, dins la necròpolis situada des del segle IV prop de la porta nord de la ciutat romana de *Gerunda*; més endavant, s'han localitzat diversos cementiris a prop d'altres esglésies suburbanes, com les de Sant Nicolau i Sant Martí Sacosta.[42]

Les evolucions que es poden detectar al camp gironí són similars, si bé existeix un retard cronològic important. Les primeres basíliques paleocristianes que han estat documentades arqueològicament presenten una estreta relació amb el culte funerari: la de Santa Cristina d'Aro, construïda segurament entre els segles V i VI, era un mausoleu funerari associat a una vil·la rural que, cap al segle VIII, va donar lloc a una església que ja disposava de cementiri propi; a Sant Julià de Ramis també es va aixecar un petit mausoleu, d'època visigòtica, vinculat a una fortificació

---

40 AGUSTÍ-CASELLAS-MERINO, «La necròpolis...»: p. 121; LLINÀS-MONTALBÁN-RAMÍREZ, «L'Hort...»: p. 43-44.

41 ARIES, *El hombre...*: p. 33-59; *Naissance...,* p. 88-133; TREFFORT, *L'église...*: p. 133-135; LAUWERS, *La mémoire...*: p. 148-151.

42 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *El sector...*: p. 17-30; i *Girona...*: p. 87-98.

–segurament el *Castellum fractum–,* que va ser l'origen d'una església amb cementiri.[43] L'associació de l'església i el cementiri ja sembla consolidada al segle IX a bona part de les terres sota el domini carolingi i, a partir del 900, al nord d'Europa es difongué el ritual de consagració dels cementiris.[44] En efecte, en terres gironines hem localitzat sepultures no datades del tot en l'entorn immediat d'esglésies pre-romàniques o amb elements del segle X, com Caulès, Canapost, Palau-sator, Fontclara, Vulpellac, Sant Julià de Boada i Sant Climent de Peralta.[45] Potser el cas de Montfullà, excavat darrerament, és el que proporciona dades de més interès: a prop de l'església de Sant Pere, s'hi ha localitzat un camp de sitges utilitzat com a molt fins al segle XI, perquè va ser amortitzat arran de l'extensió del cementiri parroquial, del qual es conserven sepultures amb perfils antropomorfs.[46]

Paral·lelament a aquesta dinàmica de concentració de les tombes al voltant dels temples cristians, cal consignar la permanència de pràctiques funeràries deslligades de qualsevol església. La necròpoli de les Goges, situada a Sant Julià de Ramis, reuneix les sepultures de més de 200 individus enterrats entre la fi del segle VI i el començament del segle IX. Aquesta població, pel notable desgast físic dels seus esquelets, sembla que s'hauria dedicat de forma rutinària a diverses activitats feixugues, com el conreu agrícola, la ramaderia i diverses tasques domèstiques.[47] Aquest cementiri, doncs, constitueix una clara prova de la continuïtat del poblament en aquesta zona entre el final de l'època antiga i l'inici de l'edat mitjana: seria el lloc de sepultura d'unes poblacions rurals disperses en petits nuclis de poblament, que en els textos escrits dels segles IX i X reben el nom de vil·les o vilars.[48] A més, les similituds entre les tombes suggereixen una organització bastant igualitària de la

---

43 MONTALBÁN, «L'església...» i «Excavacions...»; AICART-NOLLA-SAGRERA, «L'església...»: p. 25-34.

44 FOURNIER, «La mise...»: p. 516-517; FARIAS, «La sagrera...»: p. 106-107; TREFFORT, *L'église...*: p. 137-148; LAUWERS, *Naissance...*: p. 24-30, p. 115-117 i p. 146-151. Al segle XI, el cementiri cristià estava perfectament implantat, tal com ho demostra el parlament del bisbe Gérard de Cambrai al concili d'Arras del 1025; cf. TREFFORT, *L'église...*: p. 12-13.

45 RIU, «Excavaciones...»; *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 232, p. 239-244, p. 349-350, p. 364-365 i p. 370.

46 NOLLA-PATIÑO-SAGRERA-VIVÓ, *La vil·la...*: p. 69-73.

47 AGUSTÍ-CASELLAS-MERINO, «La necròpolis...»; MESTRE-AGUSTÍ, «Les condicions...».

48 A d'altres parts de Catalunya, s'ha arribat a conclusions similars; cf. RIU, «Temples...»; VALLÈS-BOSCH, «Hipòtesis...». Per a una visió més global, cf. TREFFORT, *L'église...*: p. 168-170.

societat que les va construir, cosa que coincideix amb les comunitats de propietaris que, segons els textos, vivien a les vil·les i que estaven sotmesos al pagament de drets i impostos als representants de l'autoritat pública. Alguna altra necròpolis paleocristiana ha estat ben descrita gràcies a l'arqueologia. A Caldes de Malavella han aparegut 56 sepultures d'estructura molt simple on hi havia 61 individus; per les seves formes, les podem situar entre els segles IV-VII, de manera que es prova la pervivència del poblament a l'antiga *Aquae Calidae* gairebé fins la conquesta carolíngia del territori de Girona.[49]

Però també cal fer referència a una colla de cementiris aïllats al massís de les Gavarres coneguts per la memòria oral dels habitants de la zona: al coll de la Ganga –la Bisbal–, a prop de can Vergeli –Sant Cebrià dels Alls–, a Banyeres entre can Boïgues i can Follia de muntanya –Sant Sadurní– i a prop de Sant Cebrià de Lledó la necròpolis dels Jueus, topònim que, malauradament, no és medieval.[50] A manca d'un estudi exhaustiu de cadascun d'ells, tenim dos indicis de la seva possible vinculació amb formes d'enterrament anteriors a l'any 1000 similars a les de les necròpolis esmentades més amunt. El primer és la tipologia de la mitja dotzena de tombes identificades a la necròpolis dels Jueus: es tracta de sepultures excavades a la roca i cobertes amb lloses de pedra atribuïbles als segles VIII-X.[51] El segon és un testimoni escrit de l'any 1313: Pere de Sala, de Sant Pol de la Bisbal, anys després d'haver estat excomunicat i readmès a la comunitat parroquial, encara afirmava que *"elegeret jacere aput collem de Ganga quam in cimiterio ecclesie de Episcopali uel dicte ecclesie Sancti Pauli",* és a dir, preferia ésser enterrat al coll de la Ganga abans que als cementiris parroquials de la Bisbal o Sant Pol. Aquesta notícia seria del tot anecdòtica si no fos que, d'una banda, al coll de la Ganga s'hi troba un cementiri aïllat i que, de l'altra, la frase pronunciada pel parroquià de Sant Pol coincideix amb la denúncia d'un altre parroquià de Sant Pol que no volia mantenir una llàntia a l'església.[52] Es tracta, potser, d'uns testimonis inconnexos i tardans, però semblen

---

[49] MERINO-AGUSTÍ, «La necròpolis...»: p. 236.

[50] CORTADELLAS, *El poble...*: p. 76, p. 168 i p. 172.

[51] *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 301-302. Sobre la tipologia de les sepultures, cf. BOSCH-VALLES, «Sepultures...»: p. 327-328; RAYNAUD, «Typologie...»: p. 123-127.

[52] ADG, Visites, vol. P-168, lligall 2.d., f. 11rv (1313.03.28); cf. MALLORQUI, *Les Gavarres...*: p. 60-62.

suggerir que haurien existit resistències i oposicions als canvis en les formes d'enterrament vinculats al procés de parroquialització encetat entre els segles X i XI i que només s'hauria consolidat en moments posteriors.[53]

2.3 La sagrera del segle XI

L'església parroquial i el seu cementiri constituïen, gràcies als cànons de diversos concilis visigòtics, un lloc d'asil: el 681, per exemple, es va establir el caracter sagrat de l'espai englobat dintre d'una circumferència de 30 passes de radi al voltant de l'església, de manera que s'assegurava la protecció de tots els que s'hi refugiaven.[54] Aquest cànon va ser recuperat, després de l'any 1000, per les assemblees de Pau i Treva celebrades en diversos indrets de Catalunya, que estenien la inviolabilitat de l'església i la protecció episcopal a l'espai circumdant del temple, designat com a *sacraria*.[55] La sagrera, doncs, era un lloc on la població pagesa es podia refugiar de les violències feudals i on podia salvaguardar els fruits de les seves collites; a partir de la dècada de 1030 i, en pocs anys, la sagrera es va institucionalitzar a bona part de la Catalunya Vella: els petits edificis on s'emmagatzemaven els fruits de les collites van començar a convertir-se en habitatges permanents i, al darrer terç del segle XI, els senyors laics es van instal·lar definitivament al cor de la sagrera i, fins i tot, van promoure la fortificació del nucli eclesial.[56] Recerques més recents, tanmateix, coincideixen en matisar aquesta visió més tradicional de les sagreres: d'una banda, sembla que els primers que van aprofitar les sagreres per establir-hi les seves residències, a partir del 1060, van ser els nobles i només a la fi del segle XI ho van fer els pagesos; de l'altra, és probable que la concentració de sitges per guardar cereals i de cellers especialitzats en l'emmagatzematge de vi acabés essent més rellevant que l'aplegament de vivendes a

---

53 El lent procés d'*inecclesiamento,* caracteritzat per l'acostament dels temples, dels cementiris i dels habitatges entre els segles IX i XI, també va generar la resistència de molts que refusaven caure sota el control eclesiàstic; cf. LAUWERS, *Naissance...*: p. 269-274.

54 VIVES, *Concilios...*: p. 398; BOLOS, *Els orígens...*: p. 139 i p. 183.

55 MARTI, «L'ensagrerament: l'adveniment...»: p. 158-160; FARIAS, «La sagrera...»: p. 85-102; BONNASSIE, «Les "sagreres"...»: p. 71-72; LAUWERS, *Naissance...*: p. 141-144.

56 BONNASSIE, «Les "sagreres"...»: p. 72-75; BOLOS, *Els orígens...*: p. 185-186. També a diverses parts del regne de França les esglésies, els cementiris i l'espai que les envoltava, protegits pel dret d'asil, va servir per aplegar les cases dels vius; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 96-99.

l'entorn del temple parroquial.[57] Fossin quins fossin els seus orígens, al llarg del segle XII i sobretot del XIII les sagreres van convertir-se en la forma de poblament concentrat més corrent en diversos territoris catalans. Al bisbat de Barcelona, al Vallès sobretot, la majoria de les sagreres es trobaven a la plana, prop de rius i ben comunicades; constituïen un espai habitat en què les cases, apinyades una al costat de l'altra, encerclaven l'església i la plaça, on també hi havia algunes sitges per emmagatzemar els cereals i el cementiri.[58] Aquesta forma d'agrupament de la població al voltant de l'església també es va produir al Rosselló i al Llenguadoc, tot i que, amb modalitats, cronologies i resultats diferents, va quedar afectada per un moviment posterior de concentració de la població a l'entorn del castell.[59]

Les dades del bisbat de Girona encaixen, a grans trets, en aquest esquema evolutiu. El punt de partida són les esglésies preromàniques i romàniques dels volts de l'any 1000 que, per la solidesa dels seus murs, servien sovint com a dipòsit dels cereals i altres productes que eren recaptats en concepte de delme, primícia i altres drets senyorials com tasques, agrers, etc. En tenim una evidència a Sant Sadurní: l'església de Sant Joan de Salelles, que servia de centre d'un petit domini del jutge Sendred que va acabar en mans de l'abadia de Sant Daniel el 1018, ha conservat diverses sitges a l'interior del temple.[60] Un altre cas: el 1064 el levita i jutge Guitard, en el seu testament, va deixar a l'abat de Sant Feliu de Guíxols 13 mancusos vells i 11 nous de blat que tenia *"in cigar de Sancto Amancio et in ecclesia de Fenals",* a la vall d'Aro.[61] La recerca arqueològica hauria d'interessar-se per les sagreres i pels sistemes d'emmagatzematge de cereals i vi que hi tenien lloc, però al bisbat de Girona encara hem de recórrer en exclussiva a les dades dels textos.[62]

---

57 MARTI, «L'ensagrerament: utilitats...»: en premsa; FARIAS, «La proclamació...»: en premsa; PUIG, *Les campagnes...*: capítol 6.

58 SOLER, «Feudalisme i nucleació...»: p. 80-81.

59 CATAFAU, «Les "celleres"...»: p. 180-185, i *Les celleres...*: 93-99; BAUDREU, «Le Bas-Razès...»: p. 209-211; BOURIN-DURAND, «Église...»: p. 98-102; DURAND, *Les paysages...*: p. 134-144; LAUWERS, *Naissance..*: p. 144-146.

60 ASD, pergamí n. 4 (1018.03.16; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 6). A més de les sitges, a l'església de Sant Joan de Salelles s'hi havia conservat una tremuja que permetia buidar el gra des de l'exterior cap a dins de la nau; cf. CALZADA, *Inauguració...*.

61 ACG, pergamí n. 64 (1064.01.27; BLANCO, *El monestir...*: n. 8).

62 El monestir de Cervià, el 1164, va rebre *"archas ·II· et blat que sunt in eadem ecclesia"*; cf. ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 554 (1164.07.30; TO, *El monestir...*: n. 68). L'any

Des de ben aviat, però, la funció de dipòsit passa al conjunt de petits edificis aixecats en l'espai de trenta passes al voltant de les parets del temple, on també hi havia el cementiri. Es tracta dels "sagrers" i dels "cellers", dues denominacions dels mateixos edificis que incidien, la primera, en l'espai sacralitzat que ocupaven i, la segona, en la funció d'emmagatzematge que realitzaven. La consagració de l'església de Santa Eulàlia de Cruïlles, el 1062, ho especifica amb claredat: junt amb el temple, es va consagrar el *"cimiterium ad mortuorum corpora sepelienda et ad sacraria"* i tot el cercle que quedava dins els *"triginta legittimos passus"* i que aplegava el cementiri *"cum omnibus hedificiis sacrariorum que ibi fuerint"*.[63] Les altres actes de consagracions d'església dels segles XI i XII també defineixen l'espai sagrat de trenta passes al voltant del temple que incloïa el cementiri i la sagrera: en trobem tant en temples parroquials –Lloret i Pineda el 1079, Sant Iscle de Vallalta el 1090, Corts el 1102 i Biert el 1116–, com en esglésies sufragànies –Castell d'Aro el 1078 i Franciac el 1079.[64]

Tot i que no disposem de més actes de consagració, podem resseguir la difusió de les sagreres mitjançant altres documents. De sagrers, en trobem, és clar, al voltant d'esglésies parroquials: el 1051 el comte de Barcelona protegia el cementiri i els sagrers situats arran de l'església de Santa Maria de la Bisbal, de titularitat episcopal i supervisats per uns procuradors del bisbe; el 1064, a part de les cases i mansions del cabiscol Ponç, a tocar l'església de Sant Sadurní, hi havia un mas *"ad ipsa Guarda... simul cum ipso sacrario et cum curtilio"* i un *"sacrarium ruscatum quod est ad ipsa barrera Sancti Saturnini de Salzed"*; en diversos testaments del 1064 apareixen sagrers per emmagatzemar cereals i vi al voltant de les esglésies de Fenals d'Aro, Caçà de Pelràs, Canapost i Santa Àgata; el 1076 en trobem al voltant de l'església de Sant

1320 els parroquians de Sils guardaven blat, forment, melca i altres esplets a l'església; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.f., f. 2v-3r (1320.04.02). El 1350 els clergues d'Estanyol van haver de treure de l'església el blat dels seus beneficis; cf. ADG, Lletres, vol. U-16, f. 187v (1350.09.06). I el 1352 es netejava el blat al propi cementiri de l'església parroquial de Cervià, segurament per emmagatzemar-lo al propi temple o en cellers propers; cf. ADG, Lletres, vol. U-20, f. 109r-110r (1352.06.08).

63 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28 (1062.11.20; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 6).

64 ACG, pergamí n. 90 (1078.12.31; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13, n. 28), pergamí n. 502 (1079.01.08; PONS GURI, «Dotalies...»: n. 3), pergamí n. 134 (1102.08.24) i pergamí n. 168 (1116.12.27; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13, n. 32); AHMC, fons Giol, pergamí n. 1 (1079.01.17; PONS GURI, «Dotalies...»: n. 4); ADG, sense signatura (1079.01.30; ORDEIG, «Inventari...»: n. 420); Arxiu Parroquial de Sant Iscle de Vallalta, pergamí (1090.10.14; PONS GURI, «Dotalies...»: n. 6).

Martí Sapresa; i el 1078 el cabiscol Joan deixà al seu successor els alous que tenia a Vulpellac *"cum ipsis sacrariis que sunt iuxta ecclesiam Sancti Iuliani",* mentre a Canet es va vendre un alou amb casals, arbres i *"ipsum sacrarium quod est iuxta ecclesiam Sancti Uincencii"*.[65] Però també coneixem la presència de sagrers entorn de monestirs: el 1062, al límit occidental de la parròquia de Santa Eulàlia de Cruïlles, hi havia el monestir de Sant Miquel de Cruïlles *"cum omnibus domibus que intus* –dintre del recinte monàstic– *sunt et cum omnibus sacrariis que foris* –fora del recinte– *sunt"*; a Sant Feliu de Guíxols, l'any 1064, el levita i jutge Guitard va deixar *"omnia sua sacraria cum uasculis que sunt ... sub prefata ecclesia usque ad mare et usque ad ipsa Toueda"*.[66]

De la mateixa manera, també existien sagrers al voltant d'esglésies més petites: a Salelles, dins el terme de Sant Sadurní, el monestir de Sant Daniel disposava l'any 1094 d'una *"ecclesiola parva in honore Sancti Iohannis antiquitus fundata, cum plurimis sacrariis circumquaque constructis"*; el mateix any una parella de Vilobí van vendre una terra amb vinya i un *"sacrario qui est in sacrera sancte Margarite, cum sole et superposito"*; i, en aquests anys, també hi havia un *sacrarium* al voltant de la capella de Sant Cristòfor de Raset, a Cervià.[67] És possible que cadascun dels parroquians tingués un sagrer al voltant de l'església parroquial: el 1103 els *"parrochiani Sancti Iuliani de Corzs"* van construir un temple nou i li van concedir el cementiri, *"in quo cimiterio facit unusquisque ex parrochianis suam perprisionem ad suum sacrarium ibi agendum"*.[68]

Al darrer terç del segle XI, però, alguns edificis de la sagrera ja s'havien convertit en la residència dels seus propietaris. És el cas de les *mansiones* de

---

[65] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 70a-71a (1051.03.10; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 109); ACG, pergamí n. 52 (1051-1093...; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 424), pergamí n. 64 (1064.01.27; BLANCO, *El monestir*...: n. 8), pergamí n. 65 (1064.01.29; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 299), pergamí n. 66 (1064.02.15; VILLANUEVA, *Viage*...: vol. 12, n. 28) i pergamí n. 89 (1078.12.11; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 363); ACG, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 98rv (1076.01.29; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 359); BRAH, Cartoral de Sant Martí Sacosta, f. 27-30 (1078.10.06; RIUS, «Cartes...»: n. 15); cf. també MARTÍ, «L'ensagrerament: utilitats...»: en premsa. A la sagrera de Fenals el levita i jutge Guitard hi guardava l'*annona*, diversos *vascula* i algunes quantitats de vi i a Sant Martí Sapresa es va vendre un sagrer *"cum ipsa uexella uel cum ipsa ferramenta uel superposito"*.

[66] ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28 (1062.11.20; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 6); ACG, pergamí n. 64 (1064.01.27; BLANCO, *El monestir*...: n. 8).

[67] ADG, Almoina, Vària Pobles, pergamí n. 34 (1094.03.04; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 448); ASD, pergamí n. 15 (1094.12.05; MARQUÈS, *Col·lecció*...: n. 28); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 815, f. 39r (1059-1108.12.12).

[68] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 241ab (1103.04.23; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 187; cf. BONNASSIE, «Les "sagreres"...»: p. 75; FARÍAS, «La sagrera...»: p. 98).

Riudellots de la Selva, citades el 1064 amb els *"sacraria cum earum omnibus hedificiis que sunt iuxta uel in circuitu ecclesie predicti Sancti Stephani de Riuodeluto"*; el mateix any Rodlendis deixà als seus fills les *"mansiones et domos... in sacrariis vel cimiterio Sancti Iuliani de Quarcano cum eorum pertinentiis"*; el 1065 el clergue Bernat Belel, que va escriure el seu testament jaient *"aput domum meam que est in cimiterio Sancti Iohannis de Fuxano",* va donar al seu nebot un *"sacrarium ... cum retrocurte et cum solario* –un pis– ... *iuxta ecclesiam Sancti Iohannis"*; el 1087 les sagreres de Sant Pau de Sarrià i Sant Julià de Ramis estaven formades per *"domos et sacrarios et curtilios"*; l'any 1094 Berenguer Eldemar va deixar a la seva muller i als seus fills l'*"estalium dominicum in quo abito, cum omnes mansiones et sacrarios",* que es trobava a prop l'església de Sant Gregori; i el 1112 Eliardis va deixar a l'església de la Bisbal *"ipsas meas casas in sacraria Sancta Maria ubi ego habito cum curtilio et parietes et hostia"*.[69]

Va ser tant general la difusió de les sagreres a les terres gironines que se'n troben a la majoria de nuclis de poblament concentrat del bisbat (cf. Taula 11). De fet, de les 33 parròquies d'on hem recollit tots els documents que han estat a l'abast, trobem sagreres i celleres en 24 d'elles –el 72,7%–;[70] no tenim dades dels segles XI-XIV sobre 8 altres parròquies –el 24,2%–, les de Castellar, Caulès, la Mota, Sant Climent de Peralta, Romanyà, Sant Andreu del Terri, Sant Cebrià de Lledó i Sant Cebrià dels Alls, però tampoc s'hi ha conservat cap nucli de poblament agrupat important,; i en l'última, la de Lloret, el nucli del port no té res a veure amb la sagrera –o cementiri– consagrat el 1079.

---

69 ACG, pergamí n. 66 (1064.02.15; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 12, n. 28), pergamí n. 68 (1064.03.24; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 303), pergamí n. 69 (1065.03.31; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 314), pergamí sense catalogar (1087.03.01; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 403) i pergamí n. 114 (1094.04.06; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 453); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 123b-124a (1112.02.27; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 210); cf. també FARÍAS, «La sagrera...»: p. 107-112. La funció de residència no exclou altres funcions: la mateixa Eliardis devia conservar en les seves cases els productes que deixa en el seu testament: el pa, *"tam de frumento quam de blat"*, i el vi, *"tam de veteri quam de novo"*; a més, ja tenia recipients per guardar-ho -*vexels* i *tinas*-; fins i tot, el *curtilio* que s'hi esmenta podria ser l'estable de les seves vaques i dels seus porcs.

70 A la Garrotxa, el 75% dels nuclis actuals –72 en total– es van desenvolupar al voltant de l'església parroquial; cf. BOLÓS, *Els orígens...*: p. 164 i p. 189. Una situació similar s'observa a les terres del comtat d'Empúries; cf. BOLÓS, *Cartografia...*: p. 78-79. Al bisbat de Barcelona, el percentatge de nuclis nascuts a partir de sagreres se situa als volts del 40%, per bé que la majoria es concentren a les terres del Vallès; cf. SOLER, «Feudalisme i nucleació...»: p. 77-78.

Taula 11. **Els nuclis de poblament concentrat a les terres de Girona, segles XI-XIV**

PARRÒQUIA	NUCLIS DE POBLAMENT CONCENTRAT
Bisbal, la	*Vila de la Bisbal.* Sagrers de Santa Maria (1051-1093). Cases al voltant del castell del bisbe i a la vila (1083). Sagrers de Romaguera (1173). Cases fora la vila i a la Vilanova (1232).
Bisbal, St. Pol de la	(*Cellera*). Cases prop l'església (1323).
Campllong	*Cellera de Campllong*. Cases prop l'església (1106). 2 cases a la cellera (1314)
Cassà de la Selva	Cellera de Cassà. *1 cortal a la sagrera de Cassà (1275). Cases i horts a la cellera de Cassà (1288). 27 habitants de la cellera (1314). Cellera de Cassà (1320). 13 habitants de la cellera (1328).*
Cervià de Ter	*Cellera de Cervià*. 1 sagrer (1084). Cellera i vila (1245). 1 casa al barri de l'Hospital de la cellera de Cervià (1313) *Barri del Monestir*. 7 cases i 1 pati al barri del Monestir (1311) *Sagrera de Raset.* 1 sagrer (1059-1108). 1 casa (1311)
Corçà	*Cellera*. Sagrers o cementiri (1064). Cases a la sagrera de Sant Julià (1105). Cases i celler a la cellera (1182). Casals i cortals a la cellera (1294). Cases i celler a la cellera (1328).
Cruïlles	*Castell de Cruïlles.* 1 casa al cementiri (1035). Sagrera (1062). 39 habitants al castell de Cruïlles (1319) *Vila de Sant Miquel de Cruïlles.* Sagrers (1062). Salvetat (1100). 32 habitants i 50 edificis a la vila de Sant Miquel (1319). *Salvetat de Rabioses.* 11 habitants i 8 cases a la salvetat de Rabioses (1319)
Fitor	Cellera. *3 cases i 1 celler a la cellera de Fitor (1337).*
Llambilles	*Cellera.* 1 casa i 1 sagrer prop l'església (1046). Casa a la cellera de Sant Cristòfol (1196). Casa, sagrer i celler a la sagrera (1205). Borda Sagrera a la cellera de Llambilles (1311). Camps prop la cellera (1314). Mas Arades, 17 cases i 3 cellers a la cellera (1321).
Lloret de Mar	*(Sagrera).* Cementiri de 30 passes (1079). *Port de Lloret.* Areny del mar: cases (1262). Port de Lloret: 19 cases i 3 patis (1320); 36 cases i 15 patis (1373)
Maçanet, St. Llorenç de	*Cellera.* Casa a la cellera de Sant Llorenç (1194). Casa a la sagrera (1243). Camp prop la cellera (1277).
Monells, St. Genís de	Vila de Monells. *75 famílies al Mercadal, Vilanova, Barri i Cellera (1220 ca.). 183 famílies a la vila de Monells (1332-1333).*
Sant Mateu de Montnegre	*Cellera de Sant Mateu.* Cellera (1325: 4 cases i 1 celler) *Cellera de Santa Maria.* Cellera (1314: 11 cases, 1 celler i 1 ferreria; 1356: 8 cases i 1 celler)
Palol de Revardit	*Castell de Palol:* 3 cases dins el castell (1311).
Ravós del Terri	*Força de Ravós.* 1 sagrer (1096). Cases i celler a la cellera de Ravós (1282). Estal de Guillem de Palol dins la cellera del castell de Ravós (1297).
Riudellots de la Creu	*Cellera.* Cases a la cellera de Riudellots (1297).Casa a la sagrera de Sant Martí (1297).
Riudellots de la Selva	*Cellera*. Cases i sagrers al voltant de l'església (1064). Sagrers (1091). Cases a la cellera (1319, 1328, 1331). Habitants de la sagrera (1320, 1329).
Sant Andreu Salou	*Cellera de Sant Andreu Salou.* Cellera o sagrera de Sant Andreu (1200 ca.). 4 cases i casals a la cellera (1314). Cases i cortals a la cellera (1275, 1352).
Sant Sadurní	*Vila de Sant Sadurní.* 2 sagrers (1064). 67 habitants (1218 ca.). 102 habitants (1316-1336) *Cellera de Banyeres.* Casa al celler de Banyeres (1346-1348). *(Sagrera) de Salelles*. Cellers (1094). Casa a prop l'església (1237).
Sant Julià de Ramis	*Sagrera de Sant Julià.* Cases, sagrers i cortils (1087) *Cellera de Montagut.* Cases a la cellera de Montagut (1322). Cases i cortals a la cellera (1345).
Santa Àgata	*(Sagrera).* Sagrers (1064).
Santa Llogaia del Terri	*Cellera de Santa Llogaia.* Sagrers (1202). 5 cases a la cellera de Santa Llogaia (1287).
Santa Pellaia	*(Cellera).* 1 celler i 1 casal (1315).
Vidreres	*Cellera de Vidreres.* Cases i cortal a la cellera de Vidreres (1245).

Fonts: MALLORQUI, «Homes...»: p. 51-56 ; *Les Gavarres...*: p. 120-123 i p. 207-211; *Poblament...*: p. 132-141; «El port...».

2.4 CELLERES I VILES

Igual com a la resta de la Catalunya Vella i del Rosselló,[71] les sagreres del segle XI tenen un paper important en l'origen del poblament concentrat del bisbat de Girona. Com es pot veure en la taula anterior, molts nuclis de població gironins dels segles XIII i XIV, que tenien l'origen en una "sagrera" datada del segle XI, van acabar essent designats amb el nom de "cellera", potser a causa d'una progressiva desacralització que no ha pogut ésser resseguida en la documentació escrita. Però no totes les sagreres del segle XI van originar nuclis de població consistents. Fins i tot a l'Empordà se'n troben de fallides, és a dir, celleres que s'havien quedat en un estadi inicial de desenvolupament, el d'unes poques cases al voltant de l'església.[72] Dels sagrers que hi havia al voltant de la capella de Sant Joan de Salelles, només quedava una casa el 1237; la sagrera de Santa Àgata no va desenvolupar-se i degué seguir els passos de la parròquia, només amb 9 famílies el 1315 i que va desaparéixer el 1527; a la cellera de Fitor, a més del celler de l'Hospital de Sant Llorenç de les Arenes, hi havia les cases i casals de Nadal de Cals l'any 1337; i a Santa Pellaia, tot i no documentar els noms de sagrera o cellera, sabem que el 1315 el cavaller Guerau de Torrent i Pere de Russes tenien un celler i un casal, respectivament, *"in loco de Sancta Pelagia"*.[73] Potser l'evolució que segueixen les celleres de Santa Maria i de Sant Mateu de Montnegre durant i després del segle XIV és prou indicativa: el 1314 als voltants de la capella de Santa Maria de Montnegre (cf. Figura 6 *infra*) hi havia 7 persones, amb les seves famílies, que tenien casals, cellers i cases i, a més, hi havia una casa del clergue Joan Boscà i una ferreria; el 1356 encara eren 7 les famílies amb cases a la cellera de Santa Maria, però 4 vivien en masos propers (cf. Figura 7 *infra*); el 1516 hi quedaven 3 cases i el 1744, només 2 que havien estat aixecades sobre les runes de les anteriors. A la cellera de Sant Mateu (cf. Figura 8 *infra*), el 1325 hi havia

---

71 FARIAS, «La sagrera...»: p. 115-119; CATAFAU, «Les "celleres"...»: p. 174-176, i *Les celleres...*: p. 56-82. També en terres llenguadocianes, els pobles eclesials han tingut un paper determinant en l'origen de moltes poblacions actuals; cf. CURSENTE, «Les villages...»: p. 20-24.

72 FARÍAS, «La sagrera...»: p. 113-115.

73 ASD, pergamí n. 119 (1237.11.14; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 167); AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 243-286 (1315); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 181-186 (1337); cf. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*: p. 120-122 i p. 145.

els habitatges de 4 capbrevants situats a tramuntana de l'església i del cementiri; el 1399 dues de les cases ja estaven enrunades.[74]

Les condicions físiques del lloc on s'instal·lava una sagrera –plana, muntanya, proximitat d'aigua– eren importants per a l'èxit o el fracàs de la seva continuïtat en el temps. De fet, a part d'aquestes celleres que no prosperen, situades totes en el massís de les Gavarres, també se'n troben de similars en d'altres àrees de muntanya: el Sallent a la Garrotxa o Constantins, Santa Cecília de les Serres i Sant Julià del Llor entre el Gironès i la Selva.[75] Tot i la seva migradesa, aquests nuclis ocupaven un lloc essencial en l'organització de la societat del massís. Els senyors, en primer lloc, hi tenien molt sovint algunes infrastructures bàsiques per a la gestió dels seus dominis: a Santa Maria de Montnegre, el 1356, el monestir de Cervià hi tenia un celler on recollia els productes de les collites i on, segurament, tenien els estris necessaris per transformar-los en béns comercialitzables.[76] I, en segon lloc, solien existir uns estrets lligams entre els masos d'aquestes parròquies de muntanya i els cellers i edificis de les celleres: els habitants dels masos guardaven vi i, segurament, altres productes en els cellers de la seva propietat que tenien al voltant de l'església.[77]

La majoria de celleres gironines que van consolidar-se com a nuclis de població i que perviuen encara avui es troben a les planes, on s'aplegava un major nombre de població i una major activitat econòmica.[78] Cal deixar clar, tanmateix, que l'església i l'espai sagrat que l'envolta no són els únics factors que incideixen en la concentració de la població: un castell, un mercat, un cruïlla de camins o un port també van incidir, i a vegades de manera molt més determinant que les sagreres, en la creació d'altres nuclis de població rural a les terres gironines entre els segles XIII i

---

[74] MALLORQUÍ, *Paisatge...*: p. 132-141. Cal assenyalar que, especialment en el cas de Santa Maria de Montnegre, es tracta d'una cellera que, fins al segle XIII, hauria estat formada essencialment per cellers dels masos veïns, a semblança del que Aymat Catafau detecta al Rosselló; cf. CATAFAU, «La *cellera...*»: p. 343-344. Més tard, als volts del 1300 aquests cellers s'anirien convertint en cases per als fills segons dels masos de la parròquia.

[75] BOLÓS, *El mas...*: p. 148-153; FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família...*: p. 172-174.

[76] A les celleres de Tinyoses i Sant Julià del Llor, diversos ciutadans de Girona hi tenien cellers on reunien el raïm produït a la zona i, amb les premses, el podien convertir en vi; cf. FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família...*: p. 172-174. De manera similar, molts monestirs tenien un celler propi a l'interior de moltes celleres del Rosselló; cf. CATAFAU, «Celleres...»: p. 174-175.

[77] MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*: p. 120-123.

XIV (cf. Mapa 11). De les 33 parròquies que hem estudiat amb més profunditat, n'hi ha 7 on no es desenvolupa cap nucli de poblament concentrat al voltant del temple parroquial, perquè estan en zona de muntanya i són poc poblades. En la resta de parròquies, la sagrera sol ser el primer i únic estadi del desenvolupament del poblament concentrat fins a l'inici del segle XIV. Ara bé, en 7 parròquies, es construeix un castell senyorial al centre o a prop de la cellera i origina un creixement notable de la població que, en algun lloc, continua amb la instal·lació d'un mercat al nucli o amb el desenvolupament d'una vilanova.

La sagrera o la cellera, com hem vist, és la forma d'hàbitat concentrat predominant a les terres rurals properes a Girona. En tenim diversos exemples: les esglésies romàniques de Santa Maria de Fonteta i de Sant Pol de la Bisbal, que no es documenten per escrit entre els segles XI i XII potser perquè eren sufragànies de la Bisbal, van donar origen a dos nuclis eclesials encara existents per la seva proximitat a aquesta important vila baixempordanesa.[79] A Riudellots de la Selva, la cellera reunia, a part de l'església i el cementiri, les cases de Guillem de Garriga que, l'any 1183, es trobaven *"iuxta ecclesiam Sancti Stephani de Riuolutorum"* i *"infra cortilium capellani"* –és a dir, dintre del cortal del capellà de la parròquia–; a inicis del segle XIV, *"in cellaria dicti loci juxta ecclesiam",* hi documentem un pati i unes cases que, entre el 1319 i el 1336, van passar per les mans de Berenguer Gombau, Guillem Ginesta i Ferrer Flor el 1328 fins a convertir-se en la *"domum qua est granarium"* que el 1336 tenia l'Almoina del Pa de la seu de Girona sota el domini directe del cabiscol major de la mateixa seu; aquest no era l'únic edifici: el graner limitava amb el pati i les cases de Guillem Gil, amb les cases de Guillem de Vilabona i dels hereus d'Ermessenda Mora i amb dos carrers; i segons una notícia del 1391 hi havia també les cases d'en Taberner i l'alberg del sagristà de la parròquia.[80]

---

[78] De manera semblant, les celleres del Rosselló es concentren a la plana cerealícola i vitícola, de regadiu i d'horticultura; cf. CATAFAU, «Les "celleres"...»: p. 176.

[79] Dels dos nuclis, només hem documentat el de Sant Pol: l'any 1323 el bisbe va autoritzar el clergue Ramon de Prat a assignar a un benefici unes cases que tenia al poble; cf. ADG, Mitra, calaix 2, pergamí n. 76 (1323.04.25; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 888).

[80] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 208ab (1183.09.21; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 349); ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergamí n. 98 (1319.03.24), pergamí n. 102 (1328.11.20) i pergamí n. 107 (1331.05.08); AHG, Hospici, vol. 4, f. 115r-117r (1336-1337...); ADG, Seu de Girona, Cabiscol major, pergamí n. 12 (1391.09.05). El graner de l'Almoina va ser refet, per la

Mapa 11. **Els nuclis de poblament concentrat a les terres de Girona, segles XI-XIV**

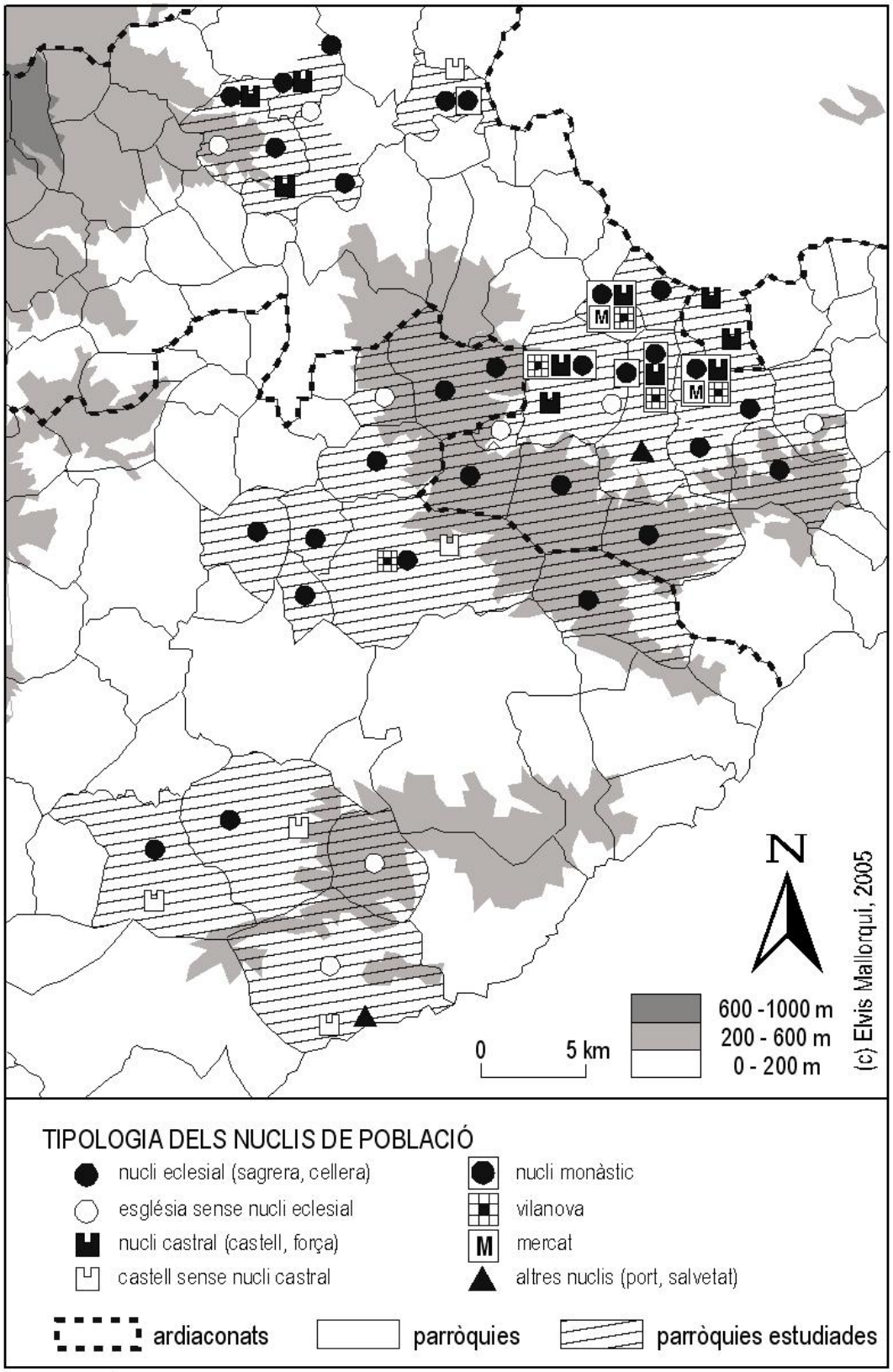

Fonts: BOLÓS, 2004: p. 164.

degradació de la tàpia, amb pedra tosca de la Crosa i amb calç el 1414; cf. AHG, Hospici, vol. 42, f. 150r (1414-1415...).

Algunes celleres, però, es van desenvolupar amb més intensitat aprofitant, potser, la facilitat dels intercanvis dels productes que s'hi emmagatzemaven. És el cas de la cellera de Cassà de la Selva, que degué aprofitar com a impuls la instal·lació a la població d'un mercat setmanal als volts del 1280 que no es va acabar consolidant.[81] Des d'aquest moment fins la fi del segle XIII, diverses notícies ens confirmen l'existència de vivendes i d'habitants a la cellera de Cassà: el 1275 Guillem de Croses va rebre un cortal en establiment, el 1288 Pelegrina Martina va heretar la seva filla amb la casa i l'hort que tenia a la cellera i els anys 1293 i 1295 apareixen els noms de dos habitants més, Pere Miquel i Jaume Miró.[82] Dos capbreus de l'any 1314 recullen 27 noms d'habitants de la cellera de Cassà: Gilabert –home propi de Sant Pere de Galligants–, Arnau Pasqual, Arnau de Riera, Guillem de Bas, Arnau des Caner, Guillem Bofill, Arnau Sala i Arnau Sunyer –homes propis de l'Almoina–, Pere Goroart, Jaume Miró, Berenguer des Vern, Alamanda Guardiola, Pere des Pla, Guillem Graït, Pere Miquel, Pere Terrat, Aleu vídua de Ramon s'Agual, Berenguer Nicolau, Berenguera Floreta, Pere Martí, Brunissenda Pasquala, Arnau Ferrer, Bonanat Barnés, Maria vídua de Pere de Puigdecals, Maria vídua d'en Gilabert, Arnau Barnés i Ramon Erols.[83] Un altre cas és la sagrera de Sant Miquel de Cruïlles (cf. Figura 9 *infra*), al voltant del priorat homònim, documentada el 1062 i, com a *"sacreram et villam",* el 1100, va convertir-se dos segles després en la *"vila de Sent Miquel de Cruyles"*; en efecte, segons el capbreu de 1319, era un nucli obert, sense cap element que el tanqués o el fortifiqués, que reunia almenys 32 capbrevants i 50 edificis –cases, albergs, cellers, colomers i cortals– distribuïts a partir de dos carrers

[81] FARÍAS, «*Gentes...*».

[82] ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1275.09.28, 1288.11.03 i 1293.12.28); AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 200 (1295.07.06).

[83] ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 7, pergamí n. 9 (1314.08.30), pergamí n. 11 (1314.09.04), pergamí n. 29 (1314.10.06), pergamí n. 31 (1314.10.28) i pergamí n. 32 (1314.11.02); AHG, Hospici, vol. 166, f. 1r-3r (1314.05.11), f. 3v-4r (1314.06.01), f. 4v-5r (1314.05.20), f. 9r-11r (1314.05.29), f. 11rv (1314.05.31), f. 12r (1314.06.01), f. 19v-20r (1314.06.14), f. 15v-16r (1314.06.25), f. 26r (1314.08.08), f. 31r-32r (1314.08.12), f. 34rv (1314.10.18), f. 34v (1314.11.08) i s. f. (1314.09.22). La major part dels noms esmentats el 1314 figuren també en el capbreu de l'Almoina de l'any 1329; cf. ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamins n. 793-873 (1329...). En aquesta època, probablement, la cellera de Cassà hauria crescut prou com per ocupar bona part del nucli antic de la població; cf. BAGUÉ-CARRERAS-GUTIÉRREZ, *Cassà...*: p. 28-29.

perpendiculars i envoltats de camps, horts, farraginars i tries.[84] Es tracta, doncs, d'un nucli clarament monàstic pel fet d'haver nascut al voltant d'un petit priorat benedictí.[85]

Segurament, la comunitat de monjos de Sant Miquel degué estimular fortament l'activitat econòmica al seu voltant i, fruit d'això, va créixer el nucli de població a redós seu. De manera similar, moltes altres sagreres o celleres gironines van créixer després que, al seu interior, s'hi instal·lés un poder senyorial laic que també va afavorir el dinamisme econòmic del lloc, tot i eliminar el caràcter sagrat que posseïa en un principi l'espai al voltant de l'església. De fet, de sagreres convertides en "castells" o "forces", és a dir, de casos en què el procés d'*incastellamento* se superposa a una forma anterior d'ensagrerament, se'n troben a comarques i regions properes al bisbat de Girona.[86] Aquí, als nuclis ja estudiats de Vilademuls, Llers, el Mallol, Santa Pau i Vulpellac,[87] hi podem afegir dos casos ben documentats. Un d'ells és el de Cruïlles (cf. Figura 10 *infra*), on el 1035, trenta anys abans de la consagració de la sagrera, el senyor del lloc, Gilabert, va deixar al seu fill Jofre una *"domo cum omnes hedifices... in cimiterio Sancte Eulalie de Crucidias"*; a més, sembla que l'espai destinat al cementiri i a la sagrera ja s'havia fortificat aleshores: el 1062 es parla de l'església *"cum parietibus qui in circuitu sunt"*.[88] A inicis del segle XIV, al nucli del *castel de Cruyles* hi vivien 39 dels que declaren en el capbreu del 1319: no s'hi esmenten els seus habitatges, però sí les fortificacions que envoltaven les cases del nucli i la residència dels senyors, i dos espais inicialment extramurs designats

---

84 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28 (1062.11.20; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 6); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 22, pergamí n. 22 (1100.12.22; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 18); cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 51-55.

85 És el mateix cas dels nuclis de Lledó i Ridaura; cf. BOLÓS, *Els orígens*...: p. 197-198.

86 Al Rosselló moltes celleres van ser fortificades, mitjançant murs i fossats, al llarg dels segles XIII i XIV; cf. CATAFAU, «Les "celleres"...»: p. 180-183. En terres del Baix-Llenguadoc, als segles XII i XIII l'agrupament dels habitatges entorn del castell es va afegir a unes formes de poblament anteriors organitzades a partir de les esglésies i, com a resultat, van conviure diferents tipus de nuclis –pobles castrals, pobles eclesials i nuclis bipolars– ; cf. BAUDREU, «Le Bas-Razès...»: p. 209-211. Al nord de França, al bisbat de Lieja, molts senyors aixecaren les seves fortaleses al costat dels temples parroquials i dels cementiris, que eren de la seva propietat; cf. LAUWERS, *La mémorie*...: p. 157-159.

87 MARTÍ, «L'ensagrerament: l'adveniment...»: p. 168-176; BOLÓS, *Els orígens*...: p. 206 i p. 212.

88 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 124b-126b (1035.04.07; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 92); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28 (1062.11.20; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 6).

com la *Barbacana* i el *Barri*. Aquest darrer espai, que degué quedar protegit per la "força nova" que s'estava construïnt, sembla ser fruit d'una expansió del nucli inicial de Cruïlles, organitzada a finals del segle XIII pel senyor del lloc i realitzada segons un pla preconcebut: el 1304 un espai encara no edificat limitava amb un *"pati assignato ad carrerium"* i un altre *"pati assignato ad plateam"*.[89] L'altre cas, molt proper, és el nucli de Sant Sadurní (cf. Figura 11 *infra*), la primera notícia del qual correspon a la *domus* i *forteda* que tenia Amat Vives a la localitat l'any 1052; segurament aquesta fortificació estava relacionada amb les *"mansiones que sunt iuxta ecclesiam Sancti Saturnini de Salzet, cum ipso curtilio",* en les quals visqué el cabiscol Ponç fins el 1064, de manera que, des d'un bon començament, el nucli de Sant Sadurní ja tenia la residència dels senyors a l'espai que hauria d'ocupar la sagrera, de la qual només tenim constància per l'existència d'alguns sagrers.[90] Un llevador del primer quart del segle XIII recull 67 individus que paguen censos en gallines *"per domos"* que tenien a la vila de Sant Sadurní o pels horts situats al seu entorn; cent anys més tard, entre el 1316 i el 1336, trobem que la població de la vila de Sant Sadurní arribava als 102 caps de família i es repartia entre l'espai originari de la sagrera –al voltant de l'església i del castell–, la primera expansió que va quedar tancada pels murs i pel portal –la vila– i una segona ampliació extramurs –el barri.[91]

A semblança del cas ben estudiat de Sant Feliu de Pallerols, tant Sant Sadurní com Cruïlles van sobrepassar l'estadi de sagreres convertides en nuclis castrals fortificats perquè, a la fi del segle XIII i a principis del XIV, van continuar creixent arran dels murs i formant una vilanova.[92] En canvi, a Foixà tenim un exemple d'una

---

[89] AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 116r (1304.01.29); cf. BADIA, *L'arquitectura...*: vol. 1, p. 107-109, p. 167-168 i p. 224-225; *Catalunya Romànica*, vol. 8, p. 175-178, p. 295-299 i p. 302-304; MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 54-55.

[90] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, p. 156-157 (1052.02.07; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 111); ACG, pergamí n. 66 (1064.02.15; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 12, n. 28).

[91] ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 54 (1218 ca.; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 546); el capbreu no està datat, però sembla relacionat amb els plets i acords entre la seu de Girona i els castellans del castell de Sant Sadurní; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 21 (1218.11.05; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 102), pergamí n. 14 (1223.06.28; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 113) i pergamí n. 87 (1225.04.16; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 117). Els dos capbreus del segle XIV són: ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 42 (1316...); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110 (1336...).

[92] CANAL-FOCHS, «La sagrera...»: p. 50-55; BOLÓS, *Els orígens...*: p. 234-235. És possible que aquests processos de creixement urbanístic, molt sovint amb carrers ortogonals i regulars, derivin de la concessió de privilegis de franquesa per atreure nous pobladors a aquests nuclis, a semblança del que succeïa sovint al bisbat de Barcelona; cf. SOLER, «Feudalisme i nucleació...»:

sagrera que va quedar estancada pel desenvolupament del nucli format arran del castell, a certa distància de l'església parroquial.[93]

A més dels casos estudiats, hi ha dues antigues sagreres que van esdevenir unes veritables "viles" amb un alt dinamisme econòmic i demogràfic: Monells i la Bisbal.[94] Al primer lloc, però, la sagrera, que degué ser el primer nucli concentrat de la població, va quedar arraconada al voltant de l'església parroquial des que, l'any 1102, el mercat es va instal·lar a l'altra banda del Rissec, a prop del castell, i es va convertir en el veritable motor del creixement de la població (cf. Figura 12 *infra*).[95] Gràcies a un llevador de censos d'inicis del segle XIII, hem calculat que hi havia més de 70 edificis al nucli i que hi residien unes 75 famílies; un segle més tard, en els llibres notarials dels anys 1332 i 1333 s'enregistren el nom de 282 persones que diuen ser de Monells i que podem agrupar en 183 grups familiars diferents.[96] Amb aquests documents, podem esbossar la topografia del nucli de Monells: al pujol situat a migdia hi havia el castell de Monells, vorejat d'un vall; entre el puig i el Rissec, al voltant de la plaça s'hi trobava el *Mercadal,* on hi havia els obradors i les taules de molts artesans i comerciants, repartits entre la *Taverneria,* la *Draperia,* la *Sabateria* i el *Macellum* –carnisseria– segons les seves especialitats; semba que aquest nucli estaria protegit amb murs que obligaven a tothom a passar per la *porta Aquaria* i pel *portale de Monellis vocato de Impuratenensis*; a fora del recinte, hi hauria altres nuclis de població: la *Vilanova,* seguint el camí que duia a Cruïlles i la Bisbal, el *Barri,* que

p. 82-83. De totes maneres, l'únic cas documentat és el de Cruïlles: el 1312 es té notícia que Gilabert i Bernat de Cruïlles havien concedit unes franqueses i llibertats als habitants del lloc; cf. AHFF, fons Comunitat de Preveres d'Arenys de Mar, pergamí n. 12 (1312.07.19; PONS GURI, *Inventari...*: n. 217).

93 Aquest cas és majoritari a les terres del Llenguadoc, on els nuclis castrals van acabar traslladant al seu costat el temple parroquial; cf. BOURIN-DURAND, «Église...»: p. 103-104; DURAND, *Les paysages...*: p. 144-154; BOLOS, *Els orígens...*: p. 277-278.

94 Les viles es diferencien de la resta de nuclis rurals pel fet de reunir una sèrie d'institucions que li confereixen un alt grau de centralitat en relació al territori que les envolta: la notaria i la batllia, la cúria, l'església parroquial, l'hospital, el mercat setmanal i la fira anual, el molí, el forn, etc.; cf. FARÍAS, «La vila...»: p. 105-106.

95 A les terres de Barcelona, el 14% dels nuclis concentrats havia nascut al voltant d'una plaça de mercat; cf. SOLER, «Feudalisme i nucleació...»: p. 87-89. En relació a les conseqüències dels mercats sobre l'estructuració urbanística del nucli, cf. SOLER, «Feudalisme i mercat...»: p. 173-176.

96 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 78 (1102.02.08; MALLORQUÍ, «La vila...»: n. 1); BCAH, Arxiu, pergamí n. 1641 (1200 ca.; MALLORQUÍ, «La vila...»: n. 2); AHG, Notarial, Monells, vol. 162 (1332-1333) i vol. 161 (1333).

no hem pogut situar, i la *Cellera,* la successora gairebé inalterada de la sagrera que devia existir ja al segle XI. En resum, el nucli de Monells pot considerar-se com a "polifocal", per bé que el mercat és l'autèntic motor de la població.[97]

A l'altre lloc, la Bisbal, el poder i la iniciativa dels bisbes de Girona van ser el principal motor del creixement de la població (cf. Figura 13 *infra*). No massa lluny de la sagrera del segle XI, el bisbe va aixecar l'any 1051 una *"domo cum suo hedificio"* que, trenta anys després, s'havia convertit en un *castrum*, a l'entorn del qual s'hi creà un grup d'habitatges designat amb el nom de "vila" i que estaria tancat per un mur perquè tothom que volia accedir havia de passar pel *"portel que exit de jam dicta villa et castel"*.[98] Malgrat les poques dades escrites del segle XII, sembla que als volts del 1200 la Bisbal havia augmentat notablement la població: de les 100 persones d'un llevador de censos, una bona part pagava censos en gallines, capons i *asts* pels horts, per les cases i pels sagrers de la vila.[99] Des d'aleshores, la vila de la Bisbal va començar a prendre la fesomia que tindria durant l'etapa final de l'edat mitjana: el castell va esdevenir un palau amb un pati interior central, amb sales espaioses als dos pisos i la capella al cim de tot i, a l'actual plaça del Castell, amb el pati d'armes encerclat per un mur amb espitlleres; mentrestant, la vila va continuar creixent fora del recinte emmurallat –on hi havia cases d'institucions eclesiàstiques, de cavallers i de jueus– seguint els camins que duien a les portes de la Bisbal: el 1232 ja s'havien construït unes cases *"extra villam apud villam novam"*.[100]

Per acabar el repàs de l'hàbitat concentrat dels segles XIII i XIV, cal fer referència a algunes agrupacions d'habitatges nascudes de manera més tardana, en ple segle XIII, i sense tenir res a veure amb les sagreres del segle XI. Semblen correspondre a manifestacions espontànies del creixement agrari i del

---

97 Sobre la formació i evolució de la vila de Monells, cf. MALLORQUÍ, «La vila...», i «Dos mercats...»; BOLÓS, *Els orígens...*: p. 242-244

98 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 70a-71a (1051.03.10; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 109); ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 38 (1083.10.03; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 152). Sobre el creixement del nucli de la Bisbal, cf. MALLORQUÍ, «Dos mercats...».

99 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 133a-135b (1200 ca.; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 374); cf. MARQUÈS, «El govern...»: p. 141.

100 ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 43 (1232.10.28; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 151); cf. BADIA, *L'arquitectura...*: vol. 1, p. 107-109; *Catalunya Romànica,* vol. 8: p. 138-139 i p. 175-178; MERCADER, *L'aljama...*: p. 25-31; MALLORQUÍ, «Dos mercats...»; FRIGOLA, *La Bisbal...,* p. 13.

desenvolupament de l'economia mercantil. La *salvetat de Rabioses* (cf. Figura 14 *infra*) correspondria al primer cas: es tracta d'un reduït nucli format el 1319 per les cases de 10 capbrevants situades al llarg d'un carrer orientat d'est a oest, al centre del veïnat de Rabioses, a la parròquia de Cruïlles; pel nom de "salvetat", és possible que gaudís d'alguna mena de protecció espiritual, tot i que no haver-hi cap capella que coneguem.[101] En canvi, el port de Lloret de Mar va néixer i créixer arran de la platja i lluny tant de l'església parroquial de Sant Romà com del castell de Sant Joan (cf. Figura 15 *infra*). Des de l'any 1262, en què els castlans de Lloret van concedir una llicència a Arnau Botet per *"facere et edifficare domos in capite illius campi uestri de Gradu iusta arenam maris"*, es van anar aixecant cases en el nucli del port de Lloret: segons el capbreu del 1320 hi vivien 17 caps de família que tenien 19 cases amb o sense patis i 3 patis o sòls més per edificar.[102] Des d'aleshores, el nucli va continuar creixent fins a la vigília de la Pesta Negra i la crisi demogràfica: una sentència arbitral del 1346, que ens descobreix la intensa explotació dels boscos del terme i el tràfic dels productes forestals per mar cap a Sant Feliu de Guíxols i Barcelona, recull el nom de 36 habitants del port, gairebé el doble que 25 anys abans.[103]

3. El poblament dispers i la parròquia

El paper rellevant de la parròquia, a través de la sagrera, en l'origen del poblament concentrat a bona part del bisbat de Girona no exclou l'existència al mateix temps, i potser des d'abans, d'una estreta relació entre la parròquia i l'hàbitat dispers. Arreu de la Catalunya Vella, els masos han estat, des de l'edat mitjana al segle XIX, els elements vertebradors del territori, de les famílies i de la societat de les àrees rurals de Girona, però en moltes ocasions els historiadors, els medievalistes almenys, no ens hem posat d'acord per definir què era exactament un mas. Tot i els

[101] A l'Empordà s'han consignat altres salvetats a Jafre i Fontanilles; cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 56. De totes maneres, no semblen tenir res a veure amb les *sauvetés* del Migdia francès dels segles XI i XII, territoris i pobles col·locats sota la protecció de l'Església i organitzats a partir d'un monestir, priorat o església rurals; cf. PRADALIÉ, «Les sauvetés...»: p. 29-34.

[102] ACG, pergamins del segle XIII, s.n. (1262.01.16); ACG, Pabordia de novembre, vol. s.n. Capbreu de Lloret (1317-1320); cf. MALLORQUÍ, «El port...»: p. 52-55.

[103] SAMLM, pergamí n. 6 (1346.03.07; PONS, *El fons...*: n. 1); cf. MALLORQUÍ, «El port...»: p. 55 i p. 59. A inicis del segle XIV, entre els anys 1321 i 1340 també es detecten alguns patrons lloretencs –Bernat Mascarós, Pere Durany, Simó Marat– que, amb els seus llenys i barques, entraren al port de Mallorca; cf. VILÀ, «Furgant...»: p. 266-267.

molts matisos, fins i tot dintre de la diòcesi de Girona, el mas del segle XIV era una casa habitada que, junt amb els seus edificis annexos, era el centre d'una explotació fonamentalment agrícola, aïllada en el territori i adaptada a les necessitats i a la capacitat de treball d'una família. Gairebé sempre, els seus habitants gaudien de drets hereditaris –el "domini útil"– sobre el conjunt del mas i les seves terres de conreu, però també eren els responsables de pagar un conjunt molt divers de rendes als senyors del mas –els titulars del "domini directe". Aquests darrers, per tal d'assegurar-se l'estabilitat de la família al mas i la continuïtat de la percepció de les rendes, van promoure unes pràctiques –redempció, mals usos, etc.– per vincular els habitants dels masos a les seves explotacions: es tracta de la servitud (cf. Figura 5).[104]

Les implicacions del mas, però, no acabaven aquí. La residència en el terme d'un castell comportava unes obligacions dels habitants dels masos envers el senyor jurisdiccional: reparar les parets i fossats del castell, fer guàrdies al castell i seguir-lo quan els convocava a sometent amb el corn del castell (cf. Capítol 6 *infra*). A més, des de la segona meitat del segle XIV, en el repartiment de les quantitats a pagar en concepte d'imposicions reials i talles de les universitats locals, segur que es distingia entre els masos i els altres habitatges. I encara, els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels que pagaven els habitants dels masos posen de relleu la seva vinculació amb la parròquia. En la major part de les recerques dedicades als masos, però, aquests vincles no solen ser destacats, tot i que eren clarament perceptibles als segles XIII i XIV i que, segurament, provenen de molt abans, potser des de la mateixa fundació de les parròquies.

3.1 DE LES VIL·LES ALTMEDIEVALS ALS VEÏNATS

L'establiment del marc parroquial, entre els segles X i XI, no va eliminar les traces dels límits de les vil·les i vilars altmedievals. Molts d'ells van perviure i van conservar les seves funcions de demarcació territorial, sempre a l'interior d'una

[104] DONAT-LLUCH-MALLORQUÍ-SOLDEVILA-TO, «Usos...».

Figura 5. **Els masos: dominis, drets i obligacions**

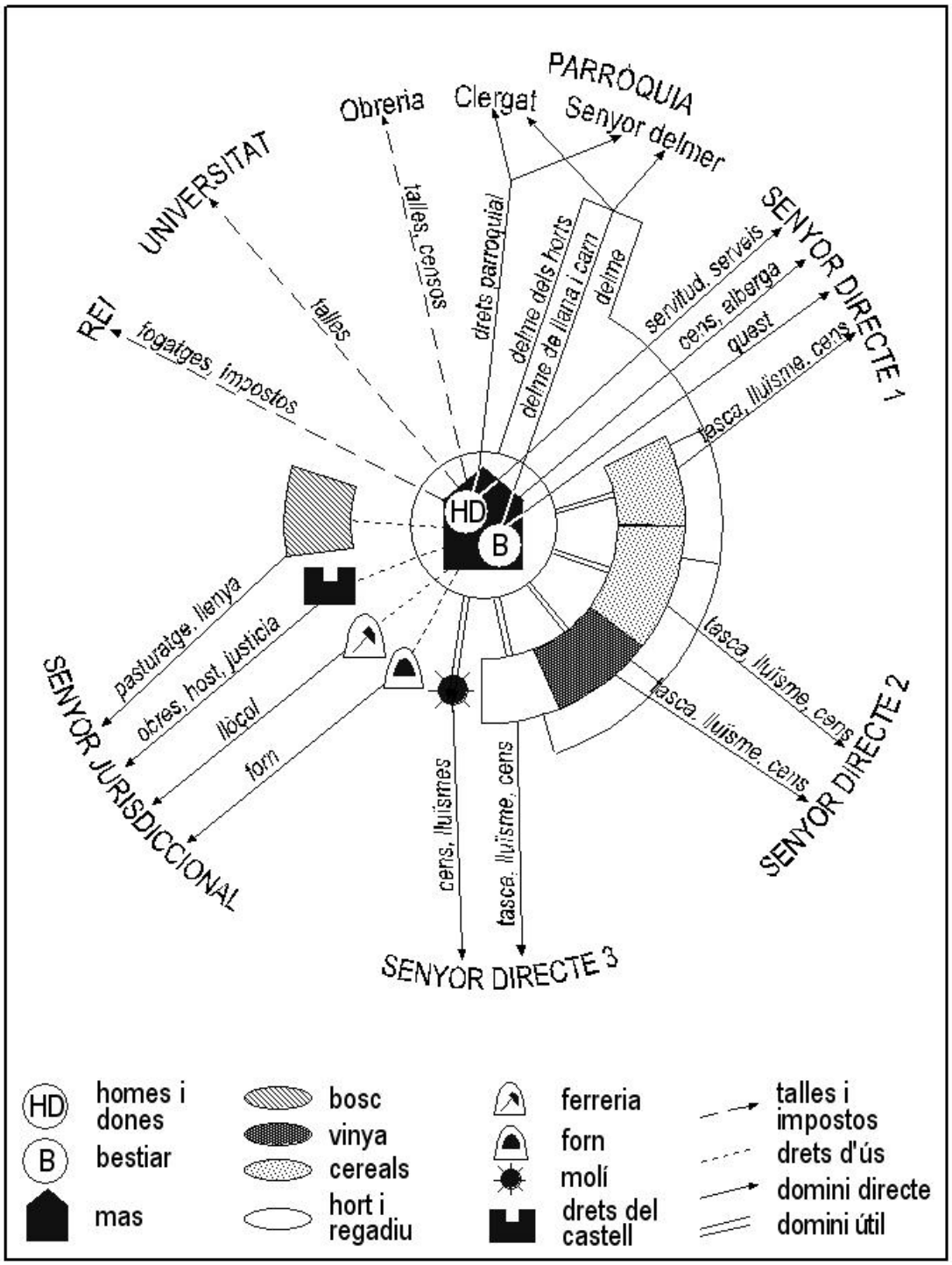

parròquia "complexa" que agrupava diferents unitats de poblament preexistents.[105] Tal com recull l'acta de consagració de la Bisbal, del 904, el fet d'*"aparrochiare"* significava establir uns lligams de dependència d'un conjunt de vil·les i vilars envers l'església parroquial, però no s'eliminava cap d'aquests nuclis de poblament, sinó que van continuar fins a èpoques molt més tardanes: la *villa Fontaneto,* també anomenada de Santa Maria, és la que va donar origen al nucli actual de la Bisbal; la *villa Palacio Maurore* sembla estar situada al puig del Palau situat al segle XV al sud de la Bisbal; la *villa Fonsedictus* correspon al nucli de Fonteta; el *villare Abiliares* ha donat origen al veïnat d'Abellars; el *villare Perductus* s'hauria convertit amb el nucli creat al voltant de l'església de Sant Pol; i el *villare Murello,* el podem identificar amb el veïnat del Vilar.[106] Altres exemples són molt aclaridors: les set vil·les esmentades el 1065 a Sant Martí de Llémena tenien al seu interior conjunts més o menys nombrosos de masos, tal com succeïa a Cruïlles i a Cassà de la Selva (cf. Taula 12); de manera similar, a Vilamajor, al bisbat de Barcelona, els capbreus del segle XIV han recollit els noms de les vil·les i vilars altmedievals afegits als noms dels masos de l'interior de les dues parròquies.[107] Es tracta, tot i que el nom no apareix fins la segona meitat del segle XIV, dels "veïnats", els hereus de les demarcacions altmedievals.

La conversió de les vil·les i vilars altmedievals en veïnats a l'interior dels termes parroquials no va esborrar del tot la funció fiscal dels primers: si en els segles IX i X els termes de les vil·les i els vilars, com hem vist abans, servien com a marc de recaptació dels drets públics, els veïnats dels segles XIII i XIV ho continuaven essent en certa manera. En efecte, el *Llibre Verd dels feus,* de l'any 1362, ens descobreix com, a l'interior de la parròquia, hi havia veïnats o territoris menors que servien de marc de referència per a la recaptació del delme (cf. Taula 13).[108] Aquestes unitats decimals menors, però, només es troben en el 12,8% de les parròquies enregistrades el 1362. Vegem-ne alguns casos: a Sant Gregori, els cinc

[105] LARREA, «Cadres...»: p. 160.

[106] VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13, n. 8 (904.11.27). Bona part de les vil·les i vilars de la Bisbal es tornen a documentar el 1002, convertits en alous o fiscos; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 57 (1002.12...; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 70). Pel que fa a la seva identificació amb indrets actuals, cf: FRIGOLA, «La Bisbal...»: p. 24-38.

[107] AVENTIN, *Vilamajor...*: p. 47-52.

[108] PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 17.

masos del *vicinatu de Examins* pagaven la meitat del delme al monestir de Sant Pere de Galligants; a la parròquia veïna de Paret Rufí el sagristà major de Sant Feliu de Girona obtenia el delme del *vicinatu de Domeny;* el veïnat de Santa Fe de la Serra, de la parròquia de Vilafreser, s'havia constituït com un *decimali* diferenciat i se'n donen els seus límits propis; a Madremanya, el beneficiat de l'altar de Sant Benet de la seu de Girona rebia el delme del veïnat de Bevià; a Cruïlles, el prior del monestir de Sant Miquel i l'hereu de la *domus de Monte* rebien, respectivament, el delme del *vicinatus de Pastellis* i del *vicinatus de Tapiolis*; a Bell-lloc d'Aro, el sagristà de la seu de Girona rebia tot el delme del *vicinatu de Clarano*; a Maçanet de la Selva, Guillem d'Estanyol rebia un terç del delme del *vicinatus de Rouirola*, format per deu masos, tot i que els seus habitants anessin *"propter stagnis impetum... ad ecclesiam de Sils"*; a Tordera, l'hereu del mas de Palancons obtenia uns 15 sous anuals del delme del *vicinatu de Goyats*; a Fogars, el prior de Roca-rossa recaptava tot el delme del gra i del vi del *vicinatu de Rocha*; a Brunyola, l'Almoina del Pa de la seu de Girona es quedava amb el delme del *vicinatu de Ermedanis* i dels set masos que s'hi trobaven; finalment, a Sant Martí Sapresa, mentre el paborde de desembre de la seu de Girona recollia el delme dels deu masos que hi havia al *vicinatu uersus Anglesium* i al *vicinatu ecclesie Sancti Martini,* els parcers del delme de Brunyola otenien el delme del *vicinatu de Posis.*[109]

A part d'aquests exemples, existeixen altres demarcacions intraparroquials que, tot i rebre altres noms com *locus* o *territorium*, coincideixen del tot amb els veïnats. En un cas, el de la parròquia de Sant Esteve de Guialbes, s'enregistra que el prior de Santa Maria de les Olives rebia el delme de certes possessions del *"loci de Oliuis"*.[110] Un segon nom equivalent a veïnat i que és usat amb relativa freqüència és el de *territorium*; el detectem a Girona, Sant Medir de Cartellà i Sant Julià de Ramis. Als entorns de la ciutat de Girona, sempre dins els termes de la parròquia de Sant Feliu, existien els *territoria* de Vila-roja i Montilivi, en els quals l'hereu del mas Gener de Montilivi i el capellà de Sant Daniel rebien els delmes d'algunes terres; a Sant Medir, el paborde d'agost de la seu gironina obtenia la meitat del delme *"in loco seu*

[109] ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus, f. 14r-15v, f. 32v-33r, f. 38v-39v, f. 42v-43r, f. 127v, f. 134r-137r, f. 139r-140v i f. 152r-153v (1362...).

[110] ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus, f. 28r-29r (1362...).

Taula 12. **De les vil·les als veïnats i als masos, segles X-XIV**

PARROQUIA	VIL·LES, VEÏNATS I MASOS
St. Martí de Cassà de la Selva	*Villa Caciani* (914). *Cellera de Cassà* i 4 masos (1314a, 1314b) *Villa Ascleto* (914). Veïnat d'Asclet: 12 masos (1314a, 1314b, 1319b) *Villa Leporarios*: 1 mas (954). Veïnat de Llebrers: 11 masos (1314a, 1314b, 1319b) *Solgusta* (1118). Veïnat de Sangosta: 10 masos (1314a, 1314b, 1319b) *Perulas* (887). Veïnat de Perles: 7 masos (1314a, 1314b, 1319b)
Sta. Eulàlia de Cruïlles	*Villa Crudillias* (1062). Veïnat de Cruïlles: *castell de Cruïlles* i 15 masos (1319a). *Villa Agudini* (1062). Potser és el veïnat de Sant Miquel: *vila de Sant Miquel* i 13 masos (1319a). *Villa Carrariis* (1062). Veïnat de Carreres: 2 masos (1319a). *Villa Stanyeolo* (1062). Mas Estanyol (1319a). *Villa Rabiosis* (1062). Veïnat de Rabioses: *salvetat de Rabioses* i 27 masos (1319a) *Villa Raxacho* (1062). Potser és el veïnat de Goresques: 3 masos (1319a) *Villa Sollis* (1062). Veïnat de Solls: 2 masos (1319a) *Villa Pastells* (1062). Veïnat de Pastells: 6 masos (1319a) *Villa Vallocaria* (1062). Veïnat de Valloquera: 4 masos (1319a) *Villare Puialt* (1062). Mas de Puig Alt (1319a) *Villare Tresculls* (1062). Mas de Tresdós (1319a) *Villare Tapiolis* (1062). Veïnat de Tapioles: 4 masos (1353) *Villare Darnaculleta* (1062). Mas Darnaculleta (1319a)
St. Martí de Llémena	*Villa Nerunos*: 4 masos (1065) *Villa Albareda*: 2 masos (1065) *Villa de Reixag*: 1 mas i 1 borda (1065) *Villa Longa*: 7 masos i 1 borda (1065) *Villa Pariete Alta*: 1 mas (1065) *Villa Boscherons*: 1 mas (1065) *Villa Fossa Alba*: 1 molí i alous (1065)

Fonts: 887 (ACG, pergamí n. 6; MARTI, *Col·lecció...*: n. 17), 914 (ACA, Cancelleria, Miró, pergamí n. 28; UDINA, *El archivo...*: n. 63), 954 (ACG, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 18rv; MARTI, *Col·lecció...*: n. 90), 1062 (ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28; MALLORQUI, *El monestir...*: n. 6), 1065 (ACG, pergamí n. 75; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 12, n. 29), 1118 (ASD, pergamí n. 19; MARQUES, *Col·lecció...*: n. 34), 1314a (AHG, Hospici, vol. 166), 1314b (ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlles 5, 6, 7, 8, 37, 39 i 40 i Monacals d'Hisenda, vol. 1024), 1319a (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV), 1319b (AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7); 1353 (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11).

Taula 13. **Les unitats de percepció del delme als ardiaconats de Girona i la Selva, 1362**

UNITATS DE PERCEPCIÓ DEL DELME	NOMBRE DE PARRÒQUIES		TOTAL
	Ardiaconat de Girona	Ardiaconat de la Selva	
Delme major sobre un castell termenat	2		**2**
Delme major sobre dues parròquies a la vegada	13	7	**20**
Delme major sobre tota la parròquia	23	22	**45**
Delme major sobre tota la parròquia i delmes menors sobre veïnats, batllies o territoris	10	12	**22**
Delme major sobre tota la parròquia i delmes menors sobre masos i les seves terres	22	13	**35**
Delme major sobre tota la parròquia i delmes menors sobre terres i possessions	35	13	**48**
TOTAL	**105**	**67**	**172**

A la taula hem inclòs també les esglésies sufragànies. Font: ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus (1362); cf. Taula 9 *supra*.

territorio uocato de Nespla et de Fraxaneto et de Perafita et de Frugello"; i a Sant Julià de Ramis, el paborde de maig de la seu de Girona rebia tot el delme *"in toto podio Sancti Juliani ... et in territorio uocato de Oliuars et de Vilauaques"*, però se'l repartia amb la pabordia de Xungla de Sant Feliu de Girona *"in territorio de Monteacuto et in territorio de Garriga"*.[111] En aquesta darrera parròquia, la de Sant Julià de Ramis, el capbreu de l'ardiaca de Ravós del 1317 enregistra l'existència de tres cases cases habitades al puig de Sant Julià i dos masos a Vilavaques.[112]

No s'ha de concloure, però, que els veïnats servien sempre per a la funció de recaptar el delme. Eren, simplement, unes estructures territorials que, quan calia, podien ser utilitzades per a aquesta finalitat. A Sant Martí Vell, el 1362, el ciutadà gironí Guillem de Queixàs recaptava el delme *"in quibusdam mansis que sunt in vicinatu de Paloll"* i Pere de Llac es quedava amb la meitat del delme de *"toto vicinatu de Castellario et de Lachu"*. Ara bé, en la delimitació de la parròquia de l'any 1391, que especifica amb gran detall els sectors a partir dels quals es recaptava el delme, a prou feines apareix el nom de veïnat: en efecte, a part del veïnat de Valldemià, que delmava conjuntament amb la muntanya del Fonellar, el puig *Sagner,* la vall de Valloreda i el mas Gironella, i del veïnat de Palol, unit al delmer de la serra de Valloreda, les entitats territorials tingudes en compte per recaptar el delme són el delmer del Llac –entre els quals hi havia els masos del Portell i del Castellar–, el mas Pertús, les valls de Grataconills, Puigalt, Vallmajor i les Rovires i els masos dels Cellers i de la Tallada.[113] Per "delmer" s'entén, doncs, una unitat territorial interior a la parròquia que únicament servia per a la recaptació del delme.

Cal dir que, a la vegada, les divisions intraparroquials com els veïnats podien ser aprofitades per a d'altres finalitats més enllà del delme. La gran extensió dels termes parroquials de Cassà de la Selva i Llagostera feia que la cura d'ànimes dels seus habitants quedés repartida entre diversos domers, cadascun dels quals tenia atribuït un territori o veïnat. A Cassà, es documenten l'*"ebdomedarius de Scleto et ebdomedarius de Uerneta"* i, a Llagostera, els domers de la parròquia rebessin el delme

[111] ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus, f. 1v-2r, f. 17r i f. 21r (1362...).

[112] ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 393, f. 78rv i f. 79v-80r (1317.08.11), i f. 68rv, f. 71v-72r i 78v (1317.08.12).

[113] ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus, f. 34r-35r (1362...); AHG, fons patrimonial Veray, vol. 94 (1391.09.20; cf. Document 3d).

del carnatge dels masos de Sant Feliu de Girona, no a parts iguals, sinó *"quisque eorum in illis mansis qui sunt infra territorium sue ebdomade"*.[114] Malauradament, però, només sabem de l'existència de domers amb territoris propis en les dues parròquies esmentades.

3.2 ELS ORÍGENS DELS MASOS

Els exemples de vil·les i vilars altmedievals convertits, a partir de l'any 1000, en veïnats formats per grups de masos ens porten a cercar els orígens dels masos medievals a l'interior d'aquelles demarcacions territorials i en una època, l'alta edat mitjana, en què les formes del creixement agrícola encara eren massa imprecises. Les vil·les dels segles IX i X eren les hereves de les nombroses vil·les romanes i visigòtiques del nord-est de la Península Ibèrica, no pas perquè mantinguessin el mateix mode d'explotació esclavista, sinó perquè ocupaven, a grans trets, el mateix territori conreat en l'antiguitat. Els vilars, en canvi, ja correspondrien a una primera expansió d'aquest territori inicial, efectuada en època carolíngia: molts dels seus noms, als segles IX i X, recorden encara els seus recents fundadors.[115]

A través de l'anàlisi de les referències a *ruptura* i *aprisio,* s'han constatat unes intenses fases de rompudes de terres ermes i de boscos als comtats catalans. L'última fase, i la més important, va ser la de finals del segle IX i inicis del X, amb una cronologia que varia una mica segons els comtats. Els seus protagonistes van ser, gairebé sempre, grups humans reduïts: petites comunitats eremítiques, grups de pagesos i, el més freqüent, parelles soles.[116] Els masos, doncs, haurien pogut ésser un dels fruits d'aquest procés de creixement agrari; de fet, alguns geògrafs ja havien situat el seu origen en una colonització agrària duta a terme per iniciativa pagesa, la qual només pot ser la dels segles IX i X.[117]

---

[114] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 125v-126r i f. 128r-129r (1362...). Asclet i Verneda eren dos dels veïnats de la parròquia de Cassà (cf. Taula 12 *supra*). Una notícia més tardana, del 1393, esmenta Bernat Eiximèn com a obtentor de la doma de Ganix de la parròquia de Llagostera; cf. ADG, Processos medievals, vol. 322 (1393).

[115] MARTÍ, «La integració...»: p. 51; TO, «El marc...»: p. 213-214; BOLÓS, *El mas...*: p. 105-110.

[116] BONNASSIE, «La croissance...»; SALRACH, «Défrichement...»; TO, *Família...*: p. 76-93.

[117] VILÀ, «El mas...».

A partir del segle XI, els documents recullen cada vegada més referències a masos, que ja apareixen descrits com unes veritables explotacions econòmiques, en les quals l'agricultura, desenvolupada en el conjunt de terres, camps, vinyes, closos i tries que depenia de la casa, es combinava amb una certa activitat ramadera. Alguns testimonis de les Gavarres són ben clars: el 1064 i el 1078 els 4 masos del lloc de Cabruja, a Santa Pellaia, i els dels llocs d'Aspirà, Altinag i Tresculls, a Sant Cebrià dels Alls comptaven amb *"omnibus pertinenciis et afrontationibus"*; en aquesta darrera parròquia, el 1083, es documenta un *"mansum in quo ego* –Adalbert Ramon– *habito, casas cum curtis, arbor, arboribus, cum terres et uinees que ibidem sunt, et affrontat de parte orientis in rios ·II · qui ibi sa adunent, de meridie in rio Gur de Marca, de occiduo in terra Sancti Felicis de cenobio Gixals uel in uinea de Petro Adebran, de parte uero circi in rio que uenit de Crusanes"*; i a Santa Àgata, el 1087, un mas que fou donat a Sant Pere de Galligants limitava amb el camí que sortia de sota l'església, el riu, el mas de Cardonedes, els vinyals de Lorena, la terra de Sant Pere i l'església de Santa Àgata.[118] La coincidència d'aquestes descripcions amb les característiques en què es va produir l'expansió agrària altmedieval permet relacionar fàcilment els masos del segle XI amb unes explotacions agràries situades a l'interior de vil·les i vilars que a prou feines surten a la llum dels textos, però que, especialment al comtat de Besalú, ja reben el nom de *mansi* al segle anterior.[119] Així doncs, mentre les vil·les i els vilars altmedievals es mantenien amb força en totes les terres del Pirineu, a la Catalunya Vella i des de l'any 1000 s'haurien anat desintegrant en masos fonamentats en el fort nexe que unia la casa i el conjunt de terres de conreu, prats, horts i boscos que en depenien.[120]

Un dels motius que sovient s'esgrimeix per tal d'explicar la difusió dels masos en el paisatge de la Catalunya Vella a partir del segle XI és la creació de noves explotacions a partir de les preexistents, fruit segurament de divisions hereditàries de les tinences familiars: els desdoblaments, freqüentment consignats en la toponímia,

---

[118] ACG, pergamí n. 66 (1064.02.15; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 12, n. 28) i pergamí n. 96 (1083.08.30; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 386); BRAH, Cartoral de Sant Martí Sacosta, f. 27-30 (1078.10.06; RIUS, «Cartes...»: n. 15); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1024, pergamí n. 8 (1087.02.16); cf. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*: p. 89-90.

[119] SALRACH, «Mas...».

[120] BOLÓS, *Els orígens...*: p. 70 i p. 250-255; I també en d'altres regions, com a Galícia i a Astúries; cf. PORTELA-PALLARES, «La villa...», p. 25-30; TO, «Habitat...»: p. 122-128.

entre un mas d'Amunt i un d'Avall en serien una conseqüència.[121] També s'han detectat, especialment al comtat de Barcelona, la fundació de nous masos en les *dominicatures* senyorials, és a dir, en les parts del domini que els senyors, en general institucions eclesiàstiques, es reservaven per explotar de manera directa.[122] La creació de nous masos, però, suposava repartir les terres de conreu entre un nombre cada vegada major d'explotacions pageses. És per això que, a partir del segle XII, apareixen en la documentació altres unitats d'explotació de mida més reduïda: en primer lloc, les "bordes" i les "cabanes" –creades en terres marginals– i, després de mitjan segle XIII, les "masoveries" –explotacions separades d'un mas originari amb el qual mantindrien vincles de dependència– i explotacions reduïdes formades per terres obtingudes a partir de sotsestabliments molt sovint de terres dels mateixos masos.[123] No cal dir que l'arqueologia de masos i habitatges rurals ha d'aportar moltes dades sobre les formes i les etapes del creixement agrícola medieval, però de moment els casos estudiats són ben escassos en el conjunt de Catalunya i gairebé absents a les terres de Girona.[124]

Mentrestant, l'estudi dels textos gironins només permet enregistrar, entre el segle XII i el XIV, uns conjunts de masos molt nombrosos en diverses parròquies (cf. Taula 14). En contrast, gairebé no tenim testimonis escrits de divisió de masos. A Sant Cebrià dels Alls, a les Gavarres, n'hem localitzat un d'excepcional: dels 2 masos que el 1064 hi havia a la vil·la de Malvet, es va passar en poc més d'un segle, el 1178, a almenys 5; d'aquests masos, dos pertanyien a uns germans que el 1153 convivien encara en un sol mas situat al vilar de Malvet.[125]

---

121 AVENTÍN, *Vilamajor...*: p. 49-50; BOLÓS, *Els orígens...*: p. 252.

122 BENITO, *Senyoria...*: p. 222-240.

123 BOLÓS, *El mas...*: p. 105-114, i 2004: p. 257; FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família...*: p. 156-192; SABATÉ, *El territori...*: p. 64-72.

124 A les excavacions dels masos de Vilosiu, que daten dels volts de l'any 1000, podem afegir-hi l'estudi del mas Vilar d'Olesa de Montserrat, ampliat amb dues estances al segle XIII a partir d'una torre de planta rodona del segle XI; cf. CASTILLO, «El manso...»; BOLÓS, *Un mas...*; VILA, «Evolució...». Actualment, a l'Avenc de Tavertet, Osona, i a la Jueria de Domeny, prop de Girona, s'han encetat unes excavacions de masos baixmedievals que podrien estar aixecats sobre restes anteriors; cf. NEBOT-PRIDA, «L'Avenc...»; GÓMEZ-GARRANCHO-GARCÍA-GARRIDO-GONZÁLEZ-MUELAS-RIBA-ROSILLO-SALA, «Resultats...».

125 ACG, pergamí n. 96 (1083.08.30; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 386), pergamí n. 97 (1085.01.04; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 390), pergamí n. 276 (1153.02.05) i pergamí n. 416 (1178.01.10; GRAHIT, «Llibre...»: n. 10); cf. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*: p. 91.

Taula 14. **El nombre dels masos en les parròquies del bisbat de Girona, segles XII-XIV**

PARRÒQUIA	ANYS	MASOS (SENYORIES)
Caldes de Malavella	1151	115 masos (comtes de Barcelona)
Llagostera	1151	169 masos (comtes de Barcelona)
Quart	1151	24 masos (comtes de Barcelona)
Sant Sadurní	1218 ca. 1316-1336	42 masos i bordes (Ramon Arnau de Sant Sadurní) 104 masos (Pabordia de Juliol de la seu de Girona, Ramon Arnau de Sant Sadurní)
Cruïlles	1264 ca. 1319-1322	75 masos (castell de Cruïlles, Sant Miquel de Cruïlles) 81 masos (castell de Cruïlles, Sant Miquel de Cruïlles, Sant Daniel, Ferrer de Cruïlles cavaller)
Sant Mateu de Montnegre	1151 1314a-1325	4 masos (comtes de Barcelona) 9 masos (Santa Maria de Cervià), 4 masos (Guerau de Torrent cavaller i altres), 5 masos (cabiscol i claver de la seu de Girona), 1 mas (Arnau de Ribera cavaller), 3 masos (altar de Santa Margarita de Sant Martí Sacosta), 2 masos (Sant Pere de Galligants)
Santa Pellaia i Santa Àgata	1314b-1315	21 masos: 12 masos (Guerau de Torrent cavaller i institucions eclesiàstiques: 1315), 1 mas (Almoina del Pa de la seu de Girona), 2 masos (castell de Monells), 1 mas (Arnau de Sant Miquel cavaller), 1 mas (catedral de Girona), 2 masos i 1 borda (Sant Pere de Galligants), 1 mas (Temple d'Aiguaviva)
Sant Cebrià dels Alls	1319	21 masos (castell de Cruilles i cavallers)
Fitor	1320-1352	15 masos: 2 masos (Sant Daniel de Girona: 1320a), 10? masos (Sant Miquel de Cruïlles: 1323, 1340 ca., 1352), 3 masos (Hospital de Sant Llorenç de les Arenes: 1337)

Font: 1151 (ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 233; BISSON, *Fiscal...*: n. 1g, 1h i 1i); 1218 ca. (ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 54; MARQUES, *Pergamins...*: n. 546); 1256 ca. (ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 669); 1314a (ADG, Monacals, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315); 1314b (AHG, Hospici, vol. 166); 1315 (AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 243-286); 1316 (ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 42); 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV); 1320 (ASD, pergamí n. 522); 1321 (ADG, Almoina, Llambilles, llibre n. 1); 1323 (ACBE, fons Torroella, pergamí s. n.); 1325 (ADG, Seu de Girona, Cabiscol Major, pergamí n. 4); 1336 (AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110); 1337 (ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 181-186); 1340 ca. (ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 186-193); 1352 (ACBE, fons Torroella, pergamí n. 9b); cf. MALLORQUÍ, «El mas...»: p. 51; *Les Gavarres...*: p. 106-113 i p. 212-224; *Paisatge...*.

Ara bé, la multiplicació dels masos a causa de les fragmentacions i divisions hereditàries no explica per sí sola tot el procés. El que hi manca és la relació d'aquest procés de constitució dels masos amb l'entramat social que hi donava sentit: segons un plet entre el monestir de Sant Cugat del Vallès i un tinent seu de Palautordera, el 1205, un mas –habitat permanentment– era una entitat molt diferent de la d'una cabana –d'ocupació transitòria– perquè proporcionava un conjunt important de rendes al monestir.[126] És per això que cal analitzar acuradament els estrets lligams que els senyors feudals van establir amb els titulars i els habitants dels masos dels seus dominis, uns lligams que es traduïen en els vincles de servitud.

[126] SALRACH, «Mas...»: p. 38; DONAT-LLUCH-MALLORQUÍ-SOLDEVILA-TO, «Usos...»: p. 128-129.

3.3 La difusió dels masos i la servitud

Per tal d'acabar d'entendre el pas de la vil·la i del vilar al mas, cal tenir clar que no només els veïnats i les parròquies eren unitats de percepció de renda, sinó que també ho eren els masos. Amb la generalització del pagament del delme i dels altres drets parroquials al llarg del segle X i, després, amb la imposició a vegades violenta d'exaccions arbitràries pels senyors feudals al segle XI, es van incrementar notablement les prestacions exigides a la pagesia. És a dir, vers el 1100, els pagesos havien de pagar algunes imposicions similars a les de l'època carolíngia –censos, tasques, albergues–, els drets parroquials sobre les terres –delmes i primícies– i per l'administració dels sagraments –oblacions, almoines, deixes– i un conjunt de noves exaccions imposades pels senyors feudals –*forcias, toltas, usaticos,* prestacions en treball, banalitats per la ferreria i pels molins, etc.[127] Aquest increment de la sostracció sobre la producció pagesa també va complicar la seva percepció per part dels senyors: no només eren més drets i conceptes a exigir, sinó que també hi havia molts més senyors per repartir-se'ls. Fruit de les nombrosíssimes donacions de dominis per senyors laics a institucions eclesiàstics, de les freqüents usurpacions de béns d'aquestes pels primers i dels incomptables plets entre els senyors, els dominis senyorials se superposaven els uns als altres a la majoria de les parròquies (cf. Capítol 6 *infra*).

Per això, els senyors feudals laics i les institucions eclesiàstiques haurien adequat la gestió dels seus dominis a les estructures de poblament i d'explotació agrària que ja existien: els masos. En conseqüència, la documentació escrita, produïda exclussivament pels poderosos, recull un fort increment de mencions a masos que formen part de dominis senyorials: el senyor de Cruïlles, Gilabert, tenia el 1035 un *"manso ab ipsa masada qui ad ipsum mansum pertinet vel pertinent vel que tenent terras vel vineas, cultum et heremum ubi Adalbertus Barono habitat, cum omnia genera arborum... et ipsa mea trilia"*; els cabiscols de la seu de Girona també tenien masos en els seus dominis els anys 1064 i 1078; i els dominis del monestir de Sant Miquel de Cruïlles el 1100 estaven constituïts per *"mansis et mansatis et omnibus hedificiis in eis habentibus sive*

[127] Bonnassie, *Catalunya...*: vol. 2, p. 250-254.

cum terris et vineis cultis et heremis cum omnibus pertinenciis".[128] D'aquesta manera, al llarg del segle XI els senyors van acabar controlant de molt a prop el creixement agrari que s'havia iniciat dos o tres segles abans.[129]

Aquesta evolució en les formes de gestió dels dominis senyorials convertia els habitants dels masos –el seu titular, sobretot– en responsables, davant dels senyors, de materialitzar els pagaments fixats tant en les donacions i compres de masos entre senyors, com en els establiments de masos a nous tinents. Per aquest motiu les llistes o capbreus del segle XII i d'inicis del XIII solen enumerar els masos i les prestacions fixes que havien de prestar a cada senyor feudal. En l'inventari comtal del 1151 hi figura, per a cada domini rural de la Catalunya Vella, el nombre de masos i la suma de tots els pagaments que el comte Ramon Berenguer IV n'esperava: censos en espècie i en moneda, tasques, delmes, llòçols, etc.[130] De manera semblant, el bisbe de Girona, el castlà de Sant Sadurní, el senyor de Cruïlles i tots els senyors que fan redactar capbreus entre els segles XIII i XIV rebien pagaments similars dels masos (cf. Taula 14 *supra*).

Els drets senyorials que figuren en els primers capbreus no eren els únics ni els més importants. De fet, als senyors, els preocupava més assegurar l'estabilitat de les famílies que ocupaven els masos dels seus dominis. Per això, d'una banda, es van difondre els "mals usos", que tenien com a finalitat controlar les successions dels homes i dones dels masos i evitar possibles particions del patrimoni, i, de l'altra, van aparéixer, al llarg de la segona meitat del segle XII, els primers actes d'asserviment i d'enfranquiment, s'explica per l'esforç dels senyors per controlar els matrimonis de la gent dels masos, amb les entrades i sortides de gent que comportaven.[131] La

---

[128] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 124b-126b (1035.04.07; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 92); ACG, pergamí n. 66 (1064.02.15; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 12, n. 28); BRAH, Cartoral de Sant Martí Sacosta, f. 27-30 (1078.10.06; RIUS, «Cartes...»: n. 15); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 22, pergamí n. 22 (1100.12.22; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 18).

[129] SALRACH, «Défrichement...»: p. 149-150.

[130] SALRACH, «La renta...»: p. 48-53; FARÍAS, «La ferreria...»: p. 32-41. Al comtat de Barcelona, la reforma administrativa de les senyories del segle XII ha pogut ésser molt ben contextualitzada; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 591-596.

[131] TO, «Le mas...»: p. 168-174, i «Señorío...»: p. 57-79. En terres de Barcelona, s'ha vinculat el naixement de la servitud amb l'obligació de residir en els masos per als tinents que, des del segle XII, obtenien precàries dels senyors; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 429-482.

instauració de l'hereu únic com a forma de transmissió hereditària dels masos, doncs, deu molt a la intervenció senyorial.

És cert que els senyors del segle XI es van veure obligats a adaptar la gestió dels seus dominis i rendes a unes explotacions pageses preexistents, la qual cosa posa de relleu la força de la iniciativa pagesa en la direcció de la fase altmedieval de l'expansió agrària. Però això no ha de llevar importància al fet que la imposició de la servitud per part dels senyors va permetre als habitants dels masos conservar la integritat de les seves explotacions i esdevenir, a partir del segle XIII, uns dels protagonistes més rellevants de les relacions socials al camp català.

3.4 Els lligams entre mas i parròquia al segle XIV

Juntament amb altres documents, els capbreus senyorials de la primera meitat del segle XIV, que tenien com a finalitat aclarir amb precisió els drets de cada senyor, descriuen amb gran precisió el que era un mas en aquests moments. Eren, en primer lloc, unes cases que havien de ser habitades permanentment, tot i que en el seu interior regnava una gran modèstia: a manca d'excavacions arqueològiques de masos gironins d'aquesta època, els pocs inventaris de béns mobles només ens permeten deduir l'existència d'unes àrees de magatzem –*intrata*–, de dormitori –*camera*–, de cuina –*coquina*– i, segurament també dins la casa, d'estable dels animals.[132] En segon lloc, els masos es trobaven aïllats enmig de les terres de conreu a tot el bisbat de Girona, a excepció de la plana del Baix Ter, on la inundabilitat de les terres feia que les cases es concentressin en nuclis agrupats. I, en tercer lloc, les cases dels masos són el centre d'unes explotacions agràries, constituïdes per unes parcel·les situades a tocar la casa dels masos i dedicades a un aprofitament més intensiu de la terra –closos, farraginars i quintanes– i per les terres de cereals i vinyes que es trobaven més lluny, enmig de les peces dels masos veïns. A més, els habitants dels masos disposaven de drets d'ús sobre els boscos, on duien a pasturar els seus

[132] Els inventaris utilitzats són els dels masos Motgera i Maruny de Cruïlles, dels anys 1295 i 1327, i del mas Albà o Corb de Lloret, l'any 1357, que és el que ha proporcionat el nom de les estances; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 12, pergamí n. 6 (1295.06.02; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 152) i rotlle 8, pergamí n. 1 (1327.06.06; MALLORQUÍ, «Homes...»: n. 1); ACG, Pabordia de Novembre, lligall s.n., plec n. 2 (1357.06.03); cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 57 i nota 8 del present capítol.

ramats i on prenien llenya i altres recursos, i sobre les aigües, tal com sembla a les Gavarres per la possessió, entre uns quants masos, de diversos molins hidràulics.[133]

En la majoria d'estudis sobre els masos se sol ignorar la seva vinculació amb l'estructura parroquial. Creiem, tanmateix, que les relacions entre els masos i la parròquia eren moltes i, segurament, més importants del que a primera vista podem pensar i que es manifestaven en quatre àmbits diferenciats: el pes del poblament dels masos en el conjunt de les parròquies, l'organització de l'espai agrari a l'interior de la parròquia, la identificació dels habitants dels masos amb la parròquia i la possessió de cellers a la cellera.

En primer lloc, gràcies als capbreus senyorials descobrim l'existència, a l'interior de la majoria de parròquies rurals gironines, de veritables xarxes de masos disseminats, on vivia la majoria de famílies pageses, tot i que, a inicis del segle XIV, el poblament concentrat a l'entorn en celleres i viles havia progressat sensiblement a la plana selvatana i encara més a l'empordanesa (cf. Taula 14 *supra* i Mapa 12). No es tractava pas d'una xarxa fixa i immutable: calia una dedicació constant i atenta per part dels senyors i dels seus agents si no volien perdre les rendes de masos que havien quedat sense habitants i sense ningú que en treballés les terres. En cas de manca d'hereus, el senyor podia recuperar, mitjançant el benevís, els drets del tinent del mas i el podia establir de nou: així ho va fer el 1291 el prior de Sant Miquel de Cruïlles, que havia recuperat el domini útil del mas Pasqual que li *"euenit ad beneuisium siue ad escahuta ex defectu personarum et tenetorum"*; el mateix succeí el 1302 amb el mas Andreu de la parròquia de Cruïlles.[134] En cas que els tinents del mas no volguessin fer residència contínua al mas, el senyor els podia dur a judici i expulsar- los: el 1295

[133] La bibliografia sobre els masos dels segles XIII i XIV és molt abundant. Entre altres treballs, cf. MARQUÈS, «Vilobí...»: p. 32-33; SERRA, *La comunitat...*: p. 193-203; BOLÓS, *El mas...*: p. 47-54 i p. 128-137, i *Els orígens...*: p. 259-262; MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 56-59, i *Les Gavarres...*: p. 123-126; DONAT-LLUCH-MALLORQUÍ-SOLDEVILA-TO, «Usos...»: p. 130-136; BENITO, *Senyoria...*: p. 240-260.

[134] ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 16, pergamí n. 8 (1291.01.14; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 143); AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 20rv (1302.08.10). La pràctica del benevís, queda recollida en els Costums de Girona; cf. MIERES, *Costums...*: p. 168-170; BENITO, *Senyoria...*: p. 318-320. Pel que fa al dret d'*excaduta,* que permetia als senyors recuperar els béns vacants per manca de successió o per confiscació i quedar-se'n les rendes fins a una nova concessió, cf. NIERMEYER, *Mediae...*: *"excaduta"*.

Mapa 12. **Poblament concentrat i dispers al bisbat de Girona a inicis del segle XIV**[135]

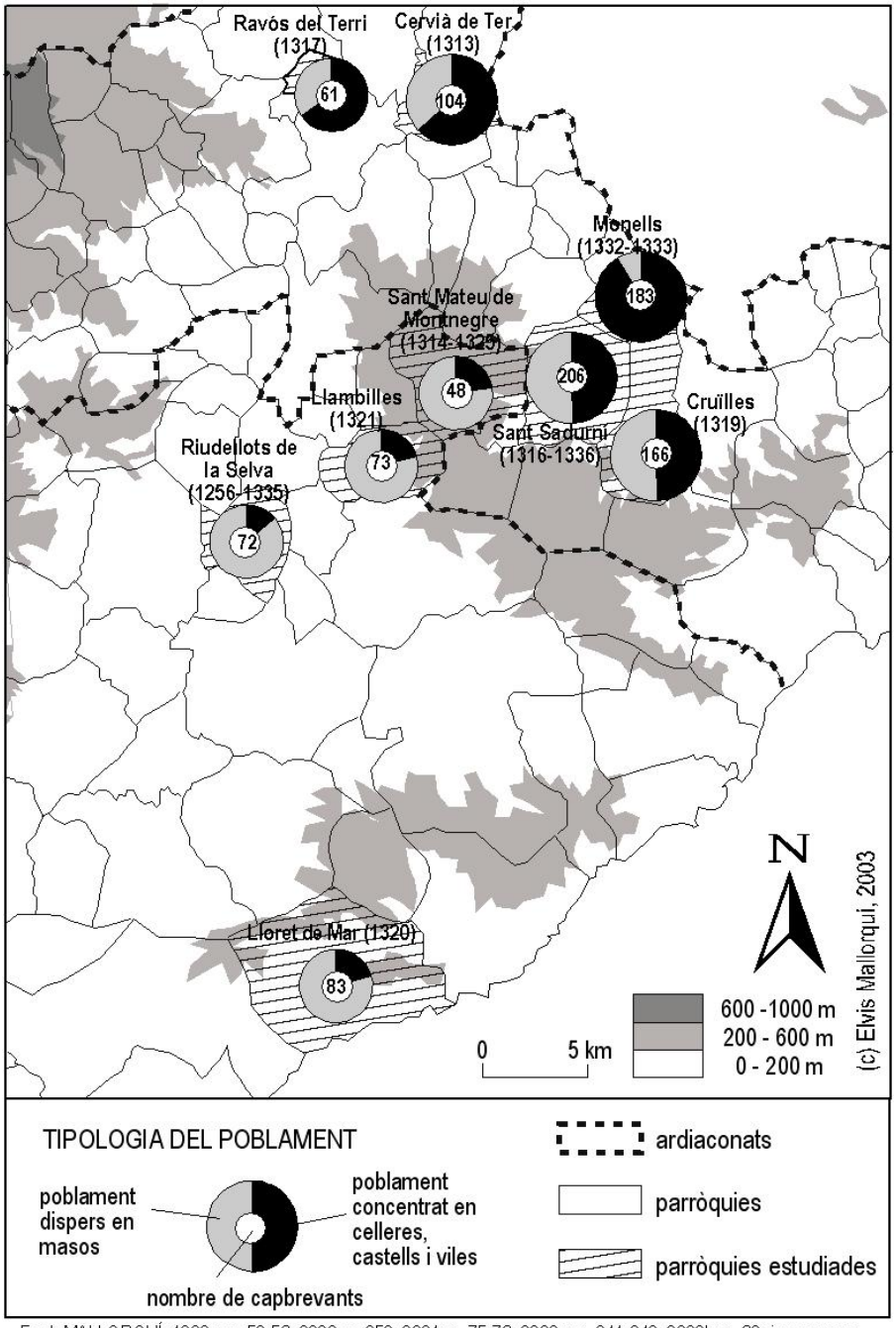

Font: MALLORQUÍ, 1999a: p. 52-56; 2002: p. 353; 2001: p. 75-76; 2003a: p. 241-243; 2003b: p. 62; i en premsa.

135 Les visites pastorals estudiades no proporcionen dades sobre la demografia de cap parròquia, a diferència del que succeeix al bisbat de Barcelona; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 67-71. Per això, en la trentena de parròquies estudiades, hem considerat com a versemblants les xifres de població, comptades en caps de família, de la primera meitat del segle XIV que eren superiors al nombre de focs dels fogatges dels anys 1358, 1360-65 i 1378; cf. MALLORQUÍ, «Les campagnes...»: p. 348-349. Les dades són les següents: Cruïlles va passar de les 166 llars el 1319 a una xifra màxima de 97 en els fogatges; Sant Sadurní de 206 a 73; Ravós del Terri de 61 a 38, Sant Mateu de Montnegre de 48 a 30; Lloret de Mar de 83 a 67; Riudellots de 72 a 69; i Llambilles de 73 a 43. Un cas a part és el de Cervià, on la xifra del 1313 –104 caps de casa– queda entre les dels fogatges, que fluctuen entre els 71 i els 119 focs. Finalment, el nombre de focs de Monells el desconeixem perquè comptaven dintre la casa taxada del comte d'Empúries.

Elisenda de Malver no volia viure al mas Motgera de Cruïlles ni tampoc servir la batllia que hi anava associada; per això va ser-ne expulsada i el monestir de Sant Miquel de Cruïlles va recuperar el domini útil del mas.[136] A les terres del bisbat de Girona, d'alteracions puntuals de les xarxes de masos abans dels daltabaixos demogràfics de la segona meitat del segle XIV, n'hi hagué a totes les parròquies, però amb certes diferències: el nombre de masos deshabitats i abandonats, en graus diversos, arriba al 13,8% –13 de 94– a Cruïlles el 1319 i al 22,3% –19 sobre 85– a Lloret de Mar el 1320.[137] Però no es documenta enlloc una desintegració de la xarxa de masos similar a la que es troba al domini reial de Terrassa entre els anys 1311 i 1314, per culpa de les alienacions de terres dels masos, de la deficient gestió del patrimoni i de la proximitat als nuclis urbans de Terrassa, Sabadell i Barcelona.[138]

Un segon àmbit de relació entre mas i parròquia, el trobem en l'organització de l'espai agrari a l'interior de les parròquies. Com hem anat veient, els senyors gironins del segle XI, tot i augmentar com a tot arreu la sostracció sobre la pagesia, van acabar "forçats" a adaptar la gestió dels seus dominis i, sobretot, la recaptació de les seves rendes a les explotacions pageses existents, els masos. Per això, l'estructuració del paisatge rural gironí no es devia tant a la voluntat senyorial, com a les necessitats i als criteris dels pagesos, els quals van veure com, a partir del segle XIII, els seus drets hereditaris i indefinits sobre les seves tinences es van començar a definir jurídicament com a "domini útil".[139] Així, els titulars dels masos controlaven la major part de les terres de conreu agrícola de les parròquies gironines i, mentre complissin amb les obligacions envers el senyor "directe", podien organitzar la

[136] ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 12, pergamins n. 5 i n. 6 (1295.06.02; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 151 i n. 152). El mas Motgera no va tornar a ser establert, juntament amb la seva batllia, fins l'any 1301; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergamí n. 1 (1301.06.10).

[137] Dels 13 masos de Cruïlles, 3 havien quedat fossilitzats com a topònims i els 10 restants havien estat absorbits per altres masos i començaven a desintegrar-se, és a dir, les seves terres es repartien entre altres masos; cf. MALLORQUÍ, *Un territori*...: p. 234-239. A Lloret, l'alt grau d'abandó de masos pot tenir a veure amb la manca de documents d'altres senyories i, potser, amb unes destruccions provocades per atacs des del mar al segle XIII; cf. MALLORQUÍ, «El terme...»: p. 75-76.

[138] FARÍAS, «El mas...»: p. 170-171. Aquesta situació va ser aprofitada per alguns tinents de masos per intentar ampliar les seves explotacions, oposant-se als interessos dels senyors; cf. BENITO, *Senyoria*...: p. 308-315 i p. 325-326.

[139] MALLORQUÍ, «El mas...»: p. 59-61.

producció del seu mas segons la seva voluntat i, per exemple, molt sovint cedien parcel·les a d'altres pagesos a canvi d'unes "tornes", unes petites quantitats de diners, que es pagaven *"in auxilium censi"* al senyors directes de les terres.[140] El fruit d'aquest actiu mercat de la terra, que permetia reestructurar constantment el patrimoni dels masos, és el que es pot constatar en la majoria de capbreus senyorials de la primera meitat del segle XIV. A més, el paisatge agrari resultant d'aquestes pràctiques reflecteix el paper predominant dels masos i dels seus habitants: en un primer temps, cap al segle XI, encara era possible que els masos formessin una entitat territorialment compacta, però a inicis del segle XIV, el paisatge es dividia en uns petits espais de conreu intensiu a les portes de les cases dels masos –closos i farraginars– i a prop dels cursos d'aigua –horts i illes–, en uns sectors més extensos ocupats pels cereals i la vinya, on cada mas tenia unes quantes parcel·les separades i, finalment, més enllà de l'àrea conreada, en les zones de bosc i pastura on els habitants dels masos tenien drets d'ús i d'aprofitament.[141]

Una tercera qüestió té a veure amb la forta identificació entre la família i el mas. La dispersió d'aquestes unitats d'explotació, la seva adaptació a les necessitats i a les capacitats de treball d'una família i els drets hereditaris dels seus habitants feia que, en els capbreus del començament del segle XIV, el cognom de la família coincidís gairebé sempre amb el nom dels masos. A Sant Cebrià dels Alls, per exemple, dels 33 masos esmentats el 1319, només tres estaven en mans de persones que no duien el nom del mas: Vidal Flaquer tenia el mas Lunellet i Berenguer Teixidor tenia el mas Mateu i un altre mas que fou de Ramon Esteve –integrat segurament en el primer. Però la dispersió dels masos obligava els seus habitants a utilitzar el marc parroquial d'una manera molt més freqüent i habitual que no pas els vilatans o habitants de celleres: a Cruïlles, el 1319, prop del 60% dels habitants dels masos s'identifiquen afegint la referència a la parròquia al darrere del seu nom propi (cf. Taula 15). El mateix succeeix a d'altres indrets: a Ravós del Terri, els habitants de 19 dels 21 masos que declaren en el capbreu del 1317 incorporen la referència parroquial al seu nom, mentre que només ho fan 5 dels 40 habitants de la força de

[140] MALLORQUÍ, *Un territori...*: p. 143.

[141] BOLÓS, *El mas...*: p. 126-131; MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 58-59; DONAT-LLUCH-MALLORQUÍ-SOLDEVILA-TO, «Usos...»: p. 131-132.

Ravós;[142] a la parròquia veïna de Sant Cebrià dels Alls, tots els propietaris de masos que declaren al capbreu del 1319, 29 en total, diuen ser *"de la parròquia de Sent Cibrià de s'Ays e del terme e juridicció del castell de Cruyles"*;[143] encara avui, en una llengua de terreny del terme municipal de Caldes –al qual va ser integrada la parròquia de Santa Seclina al segle XIX– que penetra com una falca dins el de Llagostera, s'hi troben els masos Companyó, Adroher i Cabanyils que, des del segle XIII, pertanyien a la parròquia de Santa Seclina tot i estar envoltats de cases llagosterenques.[144]

Taula 15. **La pertinença a la parròquia dels habitants de Cruïlles, 1319**

FORMES DE POBLAMENT	DESIGNACIÓ DELS HABITANTS								TOTAL
	PC	PSS-CC	C	CC	SM	VSM	SR	Ø	
Poblament concentrat									
- Castell de Cruïlles			7	28				4	**39**
- Vila de Sant Miquel de Cruïlles					30	1		1	**32**
- Salvetat de Rabioses	5						6		**11**
TOTAL	**5**		**7**	**28**	**30**	**1**	**6**	**5**	**82**
(%)	*6,1*		*8,5*	*34,1*	*36,7*	*1,2*	*7,3*	*6,1*	
Poblament dispers en masos									
- Veïnat de Cruïlles	2		1	4				7	**14**
- Veïnat de Sant Miquel	2				7			2	**11**
- Veïnat de Salelles	2	6		1	1				**10**
- Veïnat de Rabioses	20							4	**24**
- Veïnat de les Goresques	3								**3**
- Veïnat de Valloquera	4	1							**5**
- Veïnat de Tapioles	7								**7**
- Veïnat de Pastells	6								**6**
- Veïnat de Solls	1								**1**
TOTAL	**47**	**7**	**1**	**5**	**8**			**13**	**81**
(%)	*58*	*8,6*	*1,2*	*6,2*	*9,9*			*16,1*	

PC: de la parròquia de Cruïlles. PSS-CC: de la parròquia de Sant Sadurní i terme del castell de Cruïlles. C: de Cruïlles. CC: del castell de Cruïlles. SM: de Sant Miquel de Cruïlles. VSM: de la vila de Sant Miquel de Cruïlles. SR: de la salvetat de Rabioses (de Rabioses). Ø: sense especificar. Font: ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1319); cf. MALLORQUI, *Un territori...*: p. 208-211.

Amb tota seguretat, la menció a la parròquia en el nom dels habitants dels masos era el resultat d'una sèrie de pràctiques i rituals que confirmaven, any rere any, la pertinença de les cases disperses a la parròquia. En primer lloc, el salpàs ha aclarit fins ben entrat el segle XX quines cases pertanyien a cada parròquia. Una

[142] Dels habitants que només afegeixen al seu nom la referència *"de Rogacionibus",* 30 residien al nucli i 4 en masos dispersos; a més, 1 capbrevant era de la cellera de Ravós, 3 del castell i 1 no fa referència a cap indret; cf. ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381 (1317...).

[143] MALLORQUÍ, *Un territori...*: p. 211.

[144] ALBÀ-TORRES, *El termenal...*: p. 71-73.

segona pràctica que relacionava masos i parròquies era la prestació dels delmes, les primícies i la resta de drets parroquials. El delme i les primícies se solien recaptar de manera conjunta sobre tot el territori d'una parròquia, però exitien unes quantes parròquies, el 20,3% segons el Llibre Verd del 1362, on alguns masos escapaven del règim general de prestació del delme de la parròquia i el pagaven a senyors diferents dels delmadors principals (cf. Taula 13 *supra*). Per exemple, el 1341 els habitants dels masos Preses, Bertran i Català de Sant Mateu de Montnegre van reconèixer al claver de la seu de Girona i al sagristà de la parròquia que els pagaven el delme i la primícia dels esplets del pa, del vi, de la llana, del lli, del cànem, del carnatge i dels horts, mentre la resta de parroquians ho pagaven al temple parroquial i al cabiscol de la seu.[145] I a Caldes i Llagostera, arran de les donacions testamentàries dels drets sobre masos efectuades pels comtes de Barcelona a benefici de diversos monestirs, ens trobem l'any 1362 que els abats de Sant Feliu de Guíxols, Santa Maria de Vilabertran, Sant Salvador de Breda i Santa Maria d'Amer, l'abadessa i la prioressa de Sant Daniel, els priors de Santa Maria de Riudaura i Santa Anna de Barcelona, el paborde de Tordera de Sant Feliu de Girona, l'ardiaca de la Selva, el comanador del Temple d'Aiguaviva, els establerts a l'altar de Sant Pere i Sant Pau de Girona i a l'església de Sant Feliu de Llagostera, un cavaller i un ciutadà de Girona rebien els delmes dels masos dels seus dominis respectius a les dues parròquies.[146] En tots aquests casos, tanmateix, sempre queda ben clara la vinculació parroquial dels masos que escapaven a la forma general de delmar de les parròquies respectives.

A la vegada, la prestació d'altres drets reals corresponents a la parròquia se solia calcular i repartir per masos, tal com especifiquen els Costums de Girona (cf. Capítol 5 *infra*).[147] La major part de les quantitats en espècie i moneda recaptades entre el 1364 i el 1388 a Sant Martí Vell pel blat de l'oli procedia dels masos i bordes de la parròquia (cf. Taula 73 *infra*); a Colomers les masades depenents del monestir d'Amer pagaven unes quantitats d'ordi i forment *racione comestionis* als clergues de la

[145] ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 57 (1341.03.29; cf. Document 26c).

[146] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 128r-129r i f. 130r-132r (1362...).

[147] De manera similar, al bisbat de Barcelona els drets parroquials es van fixar en unes quantitats anuals per cada mas, que podien ser objecte de repartiment entre diverses institucions ecleisiàstiques: el 1223 el rector de Vallvidrera i l'església de Santa Creu d'Olorda es van repartir els masos i alguns drets com el salpàs i les sepultures; cf. BENITO, *Senyoria...,* p. 371-372.

parròquia, que depenien de l'abat selvatà.[148] I encara podia existir una vinculació especial entre els masos i les sepultures al cementiri parroquial: l'any 1306, en cas que el clergue Ramon de Prat s'absentés de la parròquia de Sant Pol de la Bisbal, a voltes considerada com a sufragània de la Bisbal, els rectors de l'església matriu s'encarregaven d'exercir la cura d'ànimes a Sant Pol i de *"sepelire heredes et principales personas manssorum",* és a dir, que potser es quedaven amb els drets de sepultura dels titulars dels masos, mentre que els de la resta de parroquians eren per al temple de Sant Pol.[149]

Finalment, cal destacar un darrer vincle entre els masos i les parròquies: la possessió, per part dels titulars dels masos, de cellers situats en l'espai sagrat que voltava l'església parroquial. A la plana del Rosselló, cada mas estava *"physiquement dissocié"* del celler situat dins la cellera, la casa establerta en un nucli de poblament concentrat –el poble, el barri– i els camps dispersos en el terme; en canvi, a la zones de muntanya mitjana, predomina l'hàbitat dispers en petits vilars o en masos aïllats que tenen, tots ells, un celler a la cellera o cementiri parroquial.[150] De manera semblant, existien molts vincles entre els masos i les sagreres catalanes. A Sant Andreu del Palomar, els edificis que el 1135 s'aplegaven a la sagrera aixecada al voltant de l'església parroquial eren els cellers on els masos escampats pel terme parroquial hi guardaven el gra i el vi; més tard, ja al segle XIII, es van convertir en els habitatges dels fills segons dels masos i d'homes d'oficis.[151] Als pobles de sagrera de la plana de Vic, els cabalers dels masos van acabar residint en els edificis que cada mas tenia a prop de l'església.[152]

Les celleres gironines també segueixen aquesta evolució. D'una part, potser s'hi emmagatzemaven les collites de cereals, però sembla força clar que, com a la plana rossellonesa, s'hi conservava el vi; d'aquesta manera, les celleres serien fruit de la col·laboració dels masos no només en la producció, perquè compartien

[148] SOLDEVILA, «Els masos...»: p. 440.

[149] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 26v-27r (1306.05.09).

[150] CATAFAU, «La "cellera"...»: p. 343-347. A més de la seva complexa estructura, era freqüent la fragmentació dels masos a causa de la parcel·lització i creació d'unitats d'explotació menors; cf. VERDON, *La terre...*: p. 70-78.

[151] BUSQUETA, *Una vila...*: p. 78-80.

[152] CUVILLIER, «Una societat...»; BOLÓS, *Els orígens...*: p. 192.

infrastructures com les premses de vi, sinó també en la distribució o comercialització dels seus productes, encara que sigui sota la vigilància dels senyors.[153] Així doncs, la cellera era un dels mecanismes a través dels quals els masos s'integraven en un sistema econòmic més complex que depassava de molt el marc parroquial.[154] Però, per altra part, i tal com ja hem apuntat abans per terres barcelonines i osonenques, els cellers que cada mas solia tenir al perímetre sagrat de la cellera es van convertir en la residència dels fills segons o d'altres familiars dels masos. Aquesta idea es contempla com a possibilitat per al cas de Vilobí d'Onyar el 1337,[155] però està ben provada a Cruïlles i a Santa Maria de Montnegre. La coincidència dels cognoms del 30% dels habitants dels tres nuclis concentrats del terme –el castell de Cruïlles, la vila de Sant Miquel i la salvetat de Rabioses– amb els cognoms dels habitants dels masos de Cruïlles, la interpretem com el resultat d'instal·lar en les celleres i nuclis concentrats una part dels excedents demogràfics dels masos, on podien desenvolupar oficis artesanals o treballar en el comerç.[156] Mentrestant, a Santa Maria de Montnegre diversos masos disposaven de cases a la cellera que podien sotsestablir a d'altres persones, sense vincles familiars amb els titulars dels masos.[157]

4. Les parròquies i la xarxa de camins

La parròquia no només va incidir directament sobre la xarxa i les formes del poblament del bisbat de Girona, sinó que també va afectar l'organització dels camins i de les comunicacions terrestres d'aquest territori. Per analitzar aquesta qüestió hem de partir de l'alta edat mitjana, perquè és en aquest moment que, mentre les parròquies tot just comencen a adquirir un marcat caracter territorial, la

---

153 FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família...*: p. 179; PUIG, *Les campagnes...*: cap. 6.

154 DONAT-LLUCH-MALLORQUÍ-SOLDEVILA-TO, «Usos...»: p. 133. Certament, podien existir altres sistemes: el 1346, a Lloret de Mar, els habitants de 17 masos, propietaris de boscos del terme parroquial, van associar-se per controlar el comerç de fusta, en contra dels 36 habitants del port que, sens dubte, la carregaven en les seves barques; cf. MALLORQUÍ, «El port...»: p. 59-60.

155 MARQUES, «Vilobí...»: p. 36-37

156 MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 73-74.

157 MALLORQUÍ, *Poblament...*: p. 134-139.

documentació escrita recull un conjunt important de vies de comunicació. En efecte, la concessió efectuada pel rei carolingi, l'any 922, al bisbe de Girona de la tercera part dels drets sobre la circulació i sobre els mercats del comtat gironí –el *teloneum*– comportava l'existència d'algunes infrastructures mínimes per a la realització d'aquestes activitats i per al cobrament dels drets esmentats: els mercats i els camins.[158] D'abans de l'any 1000, l'únic mercat ben documentat d'aquesta època és el que es trobava a la mateixa capital, al Mercadell, al peu de les escales de la seu;[159] però també devien existir altres punts amb funcions vinculades al tràfic de mercaderies: l'any 860 a Anglès, al límit entre els comtats de Girona i el d'Osona, potser es cobrava el *viaticum,* el *portaticum* i el *teloneum*.[160]

Pel que fa als camins, els textos en recullen uns quants que estructuraven el territori del comtat de Girona.[161] Entre les vies principals, designades amb el nom de *strata* i hereves d'antigues vies romanes, destaca la via que travessava el comtat de nord a sud, que unia Girona amb l'Empordà i França i amb el Vallès i Barcelona i que resseguia el traçat de la Via Augusta romana. La tenim documentada en diversos llocs i moments: és la *"stratam qui pergit de Gerunde ad Barchinonam"* que es troba a Palautordera el 878, la *via mercadaria* de Bàscara el 921 i l'estrada o *strata francisca* de Cervià documentada els anys 994, 996 i 1007;[162] al sud de Girona, tot i que el traçat romà sembla que passava per Palau, on es va trobar dos mil·liaris d'època altimperial, a l'edat mitjana el camí s'havia desdoblat entre un que el resseguia, la *"ipsa strada qui pergit ad Barchinona"* documentada a Palausacosta el 1022, i un altre que passava per les parts més planes de l'Avellaneda, la *"via qui pergit ad Gerunda"* situada el 1032 als llocs de Fornellets i Regàs, que seguia el traçat del "camí

[158] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 1a-2b (922.06...; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 37).

[159] CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*: p. 164-176.

[160] BNP, Nouvelles Acquisitions Latines, manuscrit 2579, f. 2 (860.11.19; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 3). A part d'Anglès, altres llocs propers als límits entre comtats, com Anyells –entre Girona i Empúries– i Bàscara –entre Empúries, Besalú i Girona–, semblen haver estat els llocs idonis per la percepció del teloneu sobre la circulació de mercaderies; cf. MARTÍ, «La integració...»: p. 50-52; MALLORQUÍ, «Dos mercats...».

[161] BOLÓS-HURTADO, *Atles del comtat de Girona...*: p. 44-45; ALBERCH-BURCH, *Història...*: p. 232-233.

[162] ACB, Libri Antiquitatum, vol. 1, f. 1' (878.09.09; ABADAL, *Els diplomes...*: p. 68-71); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 80b-83b (921.02.25; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 31); ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 74 (994.09.07; TO, *El monestir...*: n. 2), pergamí n. 76

barcelonès" o del camí ral de la baixa edat mitjana.[163] Del Pont Major, situat sobre el Ter al nord de Girona, sortien dos brancals importants: un cap a Banyoles i Besalú documentat el 977;[164] l'altre era el vell "camí d'Empúries", una via romana que unia Girona amb Empúries fent una gran volta per les terres del Baix Empordà.[165] D'aquest darrer itinerari, en tenim documentats alguns trams: la *"strata que discurrit de Crucilias per fossas usque ad Sanctam Mariam"* –de la Bisbal– i un ramal que pujava fins al coll de la Ganga el 891, la *"strada publica"* que passava per les vil·les de Vulpellac i Canapost el 904 i pel lloc anomenat *"ipsa Strada"* a Celrà el 994.[166] Dues rutes més unien Girona amb una altra capital comtal i episcopal, Vic: la primera, coneguda com a *"via monera"* a Salt i Bescanó, arribava fins a Anglès i seguia cap a Osor;[167] l'altra era la *"via mercaderia"* que passava per Aiguaviva l'any 1056, i que pujava cap a Santa Creu d'Horta i Sant Hilari Sacalm, tot fent de límit de la vall d'Osor, el 978 com a *"via de Bellapolla"* i el 1068 com a *"strada publica qua pergitur Vicum sive Gerundam"* el 1068.[168] Finalment, tenim diverses notícies d'una altra ruta important que anava de Girona fins al port de Sant Feliu de Guíxols passant per la Vall d'Aro: la tenim documentada a les vil·les de Cassà i Llebrers els anys 954 i 967, a la *"costa de Lacione"* el 979 i a Llambilles el 996; a Llebrers s'hi unia un ramal que venia de Llagostera i dels llocs d'Asclet i Perles i que el 1026 és designat com a *"strata que pergit per Perulas et peruadit ad Ierunda ciuitate"*.[169]

(996.03.05; TO, *El monestir...*: n. 5) i pergamí n. 103 (1007.02.04; TO, *El monestir...*: n. 7); cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*: p. 404.

163 ACG, pergamí n. 41 (1032.12.27; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 205); cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *El sector...*: p. 13-16, i *Girona...*: p. 406; BORRELL-FIGUERAS-LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO, *Deu llegües...*: p. 25-28.

164 BOLÓS-HURTADO, *Atles del comtat de Besalú...*: p. 44-45; CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*: p. 404-405.

165 CASAS-SANMARTÍ, «El camí...».

166 ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 50 (891.07.15; ABADAL, *Els diplomes...*: n. 30); VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13, n. 8 (904.11.09); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 211a-212a (994.01.31; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 66).

167 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*: p. 405.

168 ACG, pergamí n. 55 (1056.03.04; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 274); PLADEVALL, «El poblament...»: p. 66; BOLÓS-HURTADO, *Atles del comtat d'Osona...*: p. 44-45 i p. 52. A Anglès, el 983, hi havia un hospici per a peregrins relacionat molt probablement amb el camí que hi passava; cf. ACG, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 99v-100r (983.09.05; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 124).

169 ACG, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 18rv (954.02.21; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 90), f. 14rv (967.01.20; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 105) i f. 20rv (996.05.11; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 146); ACA,

A part dels grans eixos viaris que unien Girona amb l'exterior del comtat, mercats, però, moltes poblacions tenien necessitat d'estar vinculades per un camí amb la ciutat gironina. Així, des del segle X i XI ja es documenta una densa xarxa de camins que hi duien des de Sant Gregori i Domeny, des de Canet d'Adri i Cartellà, des de Sarrià i Fontajau, des de Vilablareix, des de Vila-roja, des de Sant Daniel i des de Campdorà.[170] Alguns d'aquests camins es van allargar, en segles posteriors, fins a arribar als extrems del comtat. Per exemple, el 1314 es documenta el *"camí públich qui va de Torsa a Gerona",* que, des de Palausacosta i Fornells, seguia cap a Campllong, Sant Andreu Salou, Santa Seclina fins arribar a Tossa; mentrestant, l'any 1323, el *"caminum publicum quo itur aput Calidas"* venia de Girona i Fornells, passava per Riudellots i, després de Caldes, molt probablement seguia cap a Vidreres i Lloret.[171]

Aquesta xarxa viària va ser consolidada i millorada al segle XIV. L'itinerari del "camí barcelonès" o camí ral es va consolidar amb la construcció d'una sèrie d'hostals, un dels quals, el de Mallorquines, va originar un nou nucli de poblament. A més, l'esforç dels ciutadans de Girona i dels habitants de les parròquies per on passava el camí permetia millorar constantment la infrastructura: als volts del 1330 els ciutadans de Girona van contribuir en la construcció d'un pont sobre l'Onyar, segurament, per facilitar el pas pel *"camino publico barchinonense"* al terme de Riudellots de la Selva; el 1342 els prohoms de la població van decidir fer passar la carretera per sobre d'una mota –elevació artificial del terreny– sostinguda per la plantació de romagueres i espinalps per tal d'evitar les inundacions.[172] Sobre el camí de Vic, al seu pas per Santa Eugènia, l'any 1357 es va construir el conegut pont del Dimoni sobre el Güell.[173] Però el cas més explícit és l'ampliació del camí de Girona a Sant Feliu de Guíxols que els ciutadans gironins van encarregar, l'any 1322, al mestre

Cancelleria, Borrell II, pergamí n. 17 (979.02.12; UDINA, *El archivo...*: n. 184); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 8, pergamí n. 34 (1026.02.05).

170 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*: p. 401-411.

171 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligans, rotlle 39, pergamí n. 8 (1314.10.15); ASD, pergamí n. 524, capbrevació n. 4 (1323.06.22).

172 AHCG, I.1.2.1, lligall 1, reg. 1, f. 27r (1330 ca.); AHG, Notarial, Girona-6, vol. 13 (1342.05.06); cf. GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1, p. 223 i p. 229-230; BORRELL-FIGUERAS-LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO, *Deu llegües...*: p. 32-37. La referència al "camí barcelonès", situat a tocar el mas Fàbregues, és troba a: ASD, pergamí n. 524, capbrevació n. 11 (1323.08.23).

173 GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1, p. 219.

d'obres Joan Batlle, de Carcassona; la finalitat de l'obra és que poguessin passar carretes amb facilitat, perquè fins aleshores els únics que hi passaven eren traginers amb mules.[174]

Més enllà de la fortíssima atracció generada des de la capital gironina, la xarxa bàsica de comunicacions va quedar alterada, a partir del segle XI, amb la instauració de nous mercats. Per exemple, el veïnat d'Anyells, a Corçà, va esdevenir el punt d'arribada de la *"strada que pergit ad Agnels",* situada el 1061 a Sant Sadurní, i de la *"via mercallaria"* que el 1062 passava per davant de la porta del monestir de Sant Miquel de Cruïlles i per Monells.[175] El trasllat del mercat d'Anyells a Monells, el 1102, encara va multiplicar més la seva atracció sobre els camins de la comarca: trenta anys després, ja trobem a la parròquia del Castellar, una *"carrera que pergit ad ipsum forum de Monnels"* que passava per les parts altes de les Gavarres i que devia ser la mateixa que la *"carrera mercadera"* que el 1213 trobem a Llambilles; a més, a Bordils hi havia el 1200 una via que anava a Monells; per la vall de Sant Daniel i per la muntanya dels Àngels hi passava el camí que anava de Girona a Monells els anys 1292 i 1294; a Parlavà encara hi havia el 1300 una altra carrera mercadera, també relacionada segurament amb Monells; i, per acabar, l'antiga via mercadera que anava a Anyells el 1062, va convertir-se en la *"carraria mercateria ... qua itur uersus Monellos"* que entre el 1264 i el 1302 venia del Coll de la Ganga, a Sant Cebrià dels Alls, i de Cruïlles.[176]

El que queda per veure, tot seguit, és la relació de la xarxa de camins amb les parròquies rurals dels ardiaconats de Girona i la Selva. Ho analitzarem des de dos punts de vista diferents: un és l'anàlisi dels itineraris seguits pels visitadors episcopals, tot comparant-los amb la xarxa viària gironina que hem esbossat, i l'altre,

---

[174] AHCG, Llibre Vermell, f. 2v-3r (1322.12.04; JULIOL, *Llibre*...: n. 7); cf. GUILLERÉ, *Girona*...: vol. 1, p. 222-223.

[175] ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 105 (1061.10.10; MARQUÈS, *Pergamins*...: n. 3); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27 (1062.11.20; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 6); cf. MALLORQUÍ, «Dos mercats...».

[176] ACG, pergamí n. 220 (1132.12.07); ACG, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 92v-93r (1200.02.11); ASD, pergamí n. 302 (1292.10.28; MARQUÈS, *Col·lecció*...: n. 394) i pergamí n. 308 (1294.02.08; MARQUÈS, *Col·lecció*...: n. 400); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamins n. 3 i n. 4 (1264 ca.; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 87), i rotlle 19, pergamí n. 1a (1300 ca.; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 161); AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 18rv (1302.18.05); cf. MALLORQUÍ, «Dos mercats...».

l'anàlisi dels camins existents a l'interior de les parròquies, per observar-hi les seves relacions amb els nuclis de poblament, les esglésies i les altres vies de comunicació.

4.1 ELS CAMINS DELS VISITADORS

Entre les moltes informacions que contenen els llibres de visita pastoral, hi trobem un seguit d'itineraris seguits pels bisbes o pels seus visitadors a l'interior del bisbat de Girona. Entre els més complerts, hi figuren les visites dels anys 1314-1315, 1315-1316 i 1329 i el registre de delmes del 1362 (cf. Mapa 13). Les dues primeres només afecten terres de l'ardiaconat de Girona que, lògicament, constituïa una demarcació ben diferenciada a l'interior del bisbat. Pel que fa a l'estada dels visitadors a cada parròquia, ja notem una diferència sensible entre les visites dels anys 1314-1316, en què se solia visitar una parròquia per dia, i la del 1329, en què el visitador feia l'enquesta pastoral a tres parròquies per dia, de mitjana.[177]

Si relacionem els recorreguts dels visitadors amb els principals camins que travessaven els ardiaconats de Girona i la Selva, podem complementar notablement la xarxa viària gironina. En efecte, començant pel sud, descobrim, a part del camí principal que duia a Barcelona, una ruta que passava pel mig del massís del Montnegre, entre Arenys i Tordera, i un altre camí que vorejava el riu Tordera, des de Blanes a Hostalric. Des d'aquí i també des de Riudarenes, sortien dos camins que s'unien per arribar a Sant Feliu de Buixalleu i Arbúcies i que, segurament, conectaven amb la via cap a Vic. Un altre camí important és el que unia les parròquies dels cims de les Gavarres: es tracta d'un camí carener que anava des de Girona fins a Calonge i Palamós, on s'unia a una altra ruta que, per Fitor, arribava a la Bisbal i al camí d'Empúries. Pel que fa a l'ardiaconat de Girona, podem destacar els dos camins que duien cap a les terres de la Garrotxa, resseguint, un d'ells, la vall

[177] Les visites pastorals a les parròquies barcelonines del Maresme solien organitzar-se conjuntament segons les diferents àrees jurisdiccionals: les més visitades són les parròquies més properes a la ciutat de Barcelona, depenents de la Corona i de ciutadans, mentre que les que es trobaven dintre dels castells de Vilassar, Burriac i Mata ho eren en menor mesura; a inicis del segle XIV també se solia visitar una parròquia per dia; cf. BENITO, *Les parròquies*...: p. 96-99. Per a més informació sobre la durada de la visita i sobre la possibilitat de combinar la visita a dues parròquies un mateix dia per reduir el cost de la procuració, cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 231-240.

Mapa 13. **Els camins dels visitadors episcopals, 1314-1362**

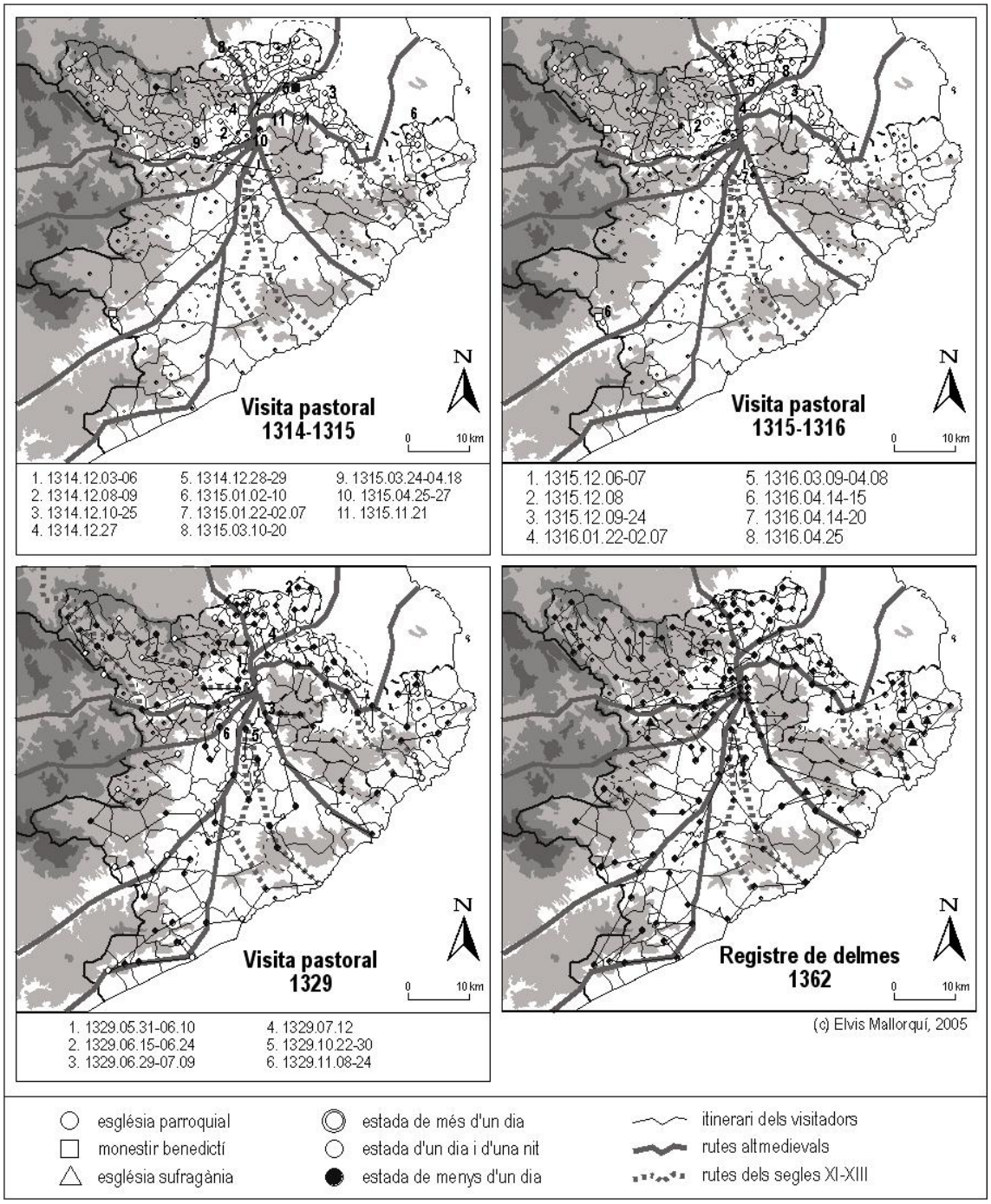

del Brugent –per Amer, les Planes i Sant Feliu de Pallerols–, i l'altre, la vall del Llémena; igualment, constatem la facilitat de passar el Ter a Anglès, Sant Julià del Llor, Salt i Celrà, a part del Pont Major de Girona.

4.2 A L'INTERIOR DE LA PARRÒQUIA

Molts d'aquests camins esmentats permetien unir cada parròquia amb totes les seves veïnes. Però cal analitzar amb detall, en un territori més reduït, el veritable impacte de la parroquialització sobre la xarxa de camins que passaven pels termes de les parròquies. Certament, però, cal tenir present que de vies secundàries ja n'existien abans de l'any 1000. Les afrontacions de les terres de conreu en descobreixen moltes que eren designades com a *via* o *semitarium*. A vegades es diu la direcció que tenien: a Sauleda, el 886, hi havia un *"semitam que pergit usque ad Ribamfractam"*, el 911 el *"semitario qui discurrit per ipsas uineas"* de la Bisbal a Vulpellac i el 923, a Cassà de la Selva, el *"semitario qui pergit ad domum Sancti Uincencii"*.[178]

La situació no va canviar al llarg dels segles XI, XII i XIII. Els camins eren utilitzats quotidianament pels pagesos que duien a pasturar els seus ramats i que anaven als seus camps i vinyes, com la via que anava al vinyet citada el 1175 al vilar de Raset; això, és clar, podia generar alguns conflictes pels drets de pas: el 1257 Maria de Bovera i Domènec de Pou, de Fornells, es reclamaven l'un a l'altre el dret de passar, ells i el seu bestiar gros i menut, carregat i sense carregar, per diverses *"carreres"*, una d'ella de tres braços d'ample, vigilant que els animals no causessin danys als conreus.[179] També calien camins per comunicar els masos i els nuclis de poblament concentrat amb unes infrastructures fonamentals del camp com els molins: la *"strata munnera"* documentada el 1075 a Salitja i la *"carrariam muneram"* de Sant Dalmai del 1262 arribaven molt probablement a Vilobí i a Riudellots, seguint el recorregut de l'Onyar i del seu afluent, el Riudevilla.[180]

---

[178] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 41a-41bis a (886.11.01; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 11), f. 105b-106b (911.05.23; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 26) i f. 346bis a-347a (923.02.02; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 38).

[179] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 582 (1175.08.25; TO, *El monestir...*: n. 74); Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergamí n. 5 (1257.02.17; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 74).

[180] ACG, pergamí n. 83 (1075.02.26; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 354), i pergamins del segle XIII, s. n. (1262.09.10).

El que més ens interessa, però, són els camins esgleiers o missaders, els que servien i eren utilitzats pels parroquians per anar cada diumenge a missa. A Riudellots, el 1067, documentem la *"strada qui va a la isglésia de Sanct Esteve"*; a Vilobí el 1094 la *"via qui pergit ad ecclesia"*; i a Maçanet el 1174 la *"via qui pergit ad ecclesiam Sancti Laurentii"*.[181] I a Cassà de la Selva, en tenim més d'un cas: el 1253 es documenten la *"uia publica per quam Guillelmus Caluoni uadit [ad] ecclesiam"* i la *"strata publica per quam Bernardus Brunii uadit ad ecclesiam"*; i el 1314, en el capbreu de l'Almoina del Pa, es troben citades una *"carrera missadera",* una *"carrere qui ua del mas de Caluon a l'esgleya"* i una "*carrera qui ua de Uilabela a l'esgleya de Cassan"*.[182]

Aquests testimonis documentals, tanmateix, no tenen massa valor en si mateix. En canvi, a través de l'estudi de totes les vies d'un territori determinat, com un conjunt, es poden descobrir moltes coses més sobre l'evolució del poblament d'aquest espai. I posant en relació les xarxes viàries, podem detectar el veritable impacte de la parroquialització sobre el teixit viari a nivell local.[183] En efecte, la representació cartogràfica dels camins de dos territoris diferenciats, un a la plana empordanesa i l'altre a la selvatana, ens permet analitzar aquesta qüestió amb detall.
Al primer sector analitzat (cf. Mapa 14), ens trobem amb una densa xarxa de camins que té molt a veure amb la concentració de diversos nuclis de població important i, sobretot, de dos mercats medievals: els de Monells i la Bisbal. De totes les vies, cal destacar l'antiguitat del tram del camí d'Empúries que unia la Bisbal, Cruïlles i Monells i que es dirigia cap a Girona: ja al segle IX està documentat per escrit. A part d'aquest camí, observem com els dos nuclis amb mercat són uns importants centres de comunicacions a nivell local: a Monells hi arribava la "carrera mercadera" que atravessava el terme de Cruïlles i connectava amb el coll de la Ganga, un altre camí que venia de Sant Sadurní i duia a Santa Pellaia i Cassà de la

[181] ASD, llibre 20, n. 51 (1067.01.13; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 16); ADG, Almoina, Vària pobles, pergamí n. 34 (1094.03.04; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 449); AHFF, fons Gelat, pergamí n. 8 (1174.06.07; MARQUÈS, *Maçanet...*: n. 10).

[182] ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1253.10.04); AHG, Hospici, vol. 166, f. 11r (1314.05.29), f. 14r-15r (1314.06.06) i f. 34rv (1314.10.18).

[183] BOLOS, *Els orígens...*: p. 406-409. En contrast amb la situació a les terres de Girona, els *castra* llenguadocians van esdevenir els nous centres de la reestructuració de la xarxa de camins rurals produïda amb els canvis socials i polítics del segle XI; cf. DURAND, *Les paysages...*: p. 170-173.

Mapa 14. **La xarxa de camins locals de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní**

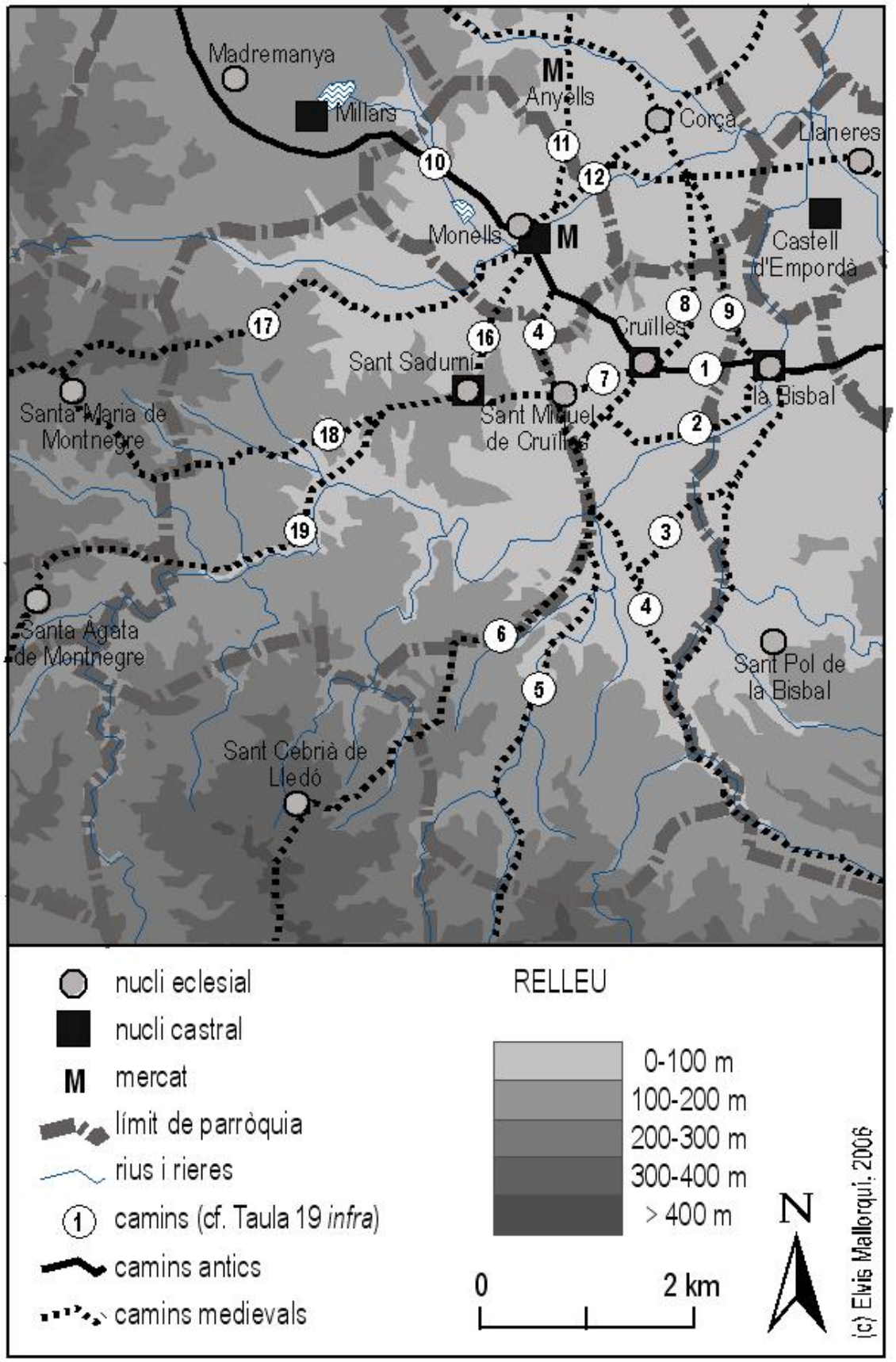

Selva, i un darrer itinerari que venia de Montnegre i de Girona pels cims de les Gavarres; a la Bisbal, per la seva banda, hi arribaven rutes des de la Ganga, camins d'importància a l'hora d'estructurar aquest sector de la plana empordanesa són els que resseguien el Daró des del sud-oest i des del nord.[184] El tercer factor que acabà de configurar la xarxa viària d'aquesta zona són els nuclis eclesials i/o castrals, com Cruïlles, Sant Sadurní i Corçà, perquè cadascun d'ells esdevingué un petit centre on confluïen diversos camins d'àmbit més local.

La situació a la plana selvatana és prou diferent (cf. Mapa 15). Per aquí passava un antiquíssim camí, la Via Augusta, que als segles medievals es va convertir en el "camí barcelonès". En el sector estudiat és un camí clarament extralocal, allunyat dels nuclis de població del territori per on passa.[185] De manera semblant, tot i que menys evident, el camí que unia Girona i Sant Feliu de Guíxols passa a prop dels nuclis de Quart i Llambilles, sense entrar-hi del tot. Aquesta via, en canvi, sí que passa pel centre de Cassà de la Selva, que degué créixer aprofitant el pas de la via. I hi ha altres camins que atravessen el territori des de Girona cap al sud: són els camins de Tossa –per Fornells, Campllong i Sant Andreu Salou– i de Caldes –per Fornells i Riudellots. Aquestes vies, doncs, s'haurien establert un cop ja s'havien assentat els esmentats nuclis de població, que van néixer tots a partir d'unes sagreres del segle XI. Els pobles eclesials, doncs, han acabat d'estructurar la resta de la xarxa de camins d'aquest territori selvatà i s'han convertit en uns veritables centres locals de comunicacions.

5. Conclusions

La constitució de la xarxa de parròquies, entre els segles X i XI, no només va homogeneïtzar el territori rural del bisbat de Girona a partir d'unes unitats espacials

[184] A part de Monells i la Bisbal, cal recordar que havia existit un primer mercat rural al veïnat d'Anyells, a Corçà, que encara sembla conservar un cert nivell d'atracció sobre les vies de la zona; cf. MALLORQUÍ, «Dos mercats...». A més, és molt destacable l'alta coincidència entre els camins medievals i els del segle XVIII, almenys als termes de Cruïlles i Sant Mateu de Montnegre; cf. MATAS, *La història...*; MALLORQUÍ, «Homes...»: 49-50, i *El paisatge...*: p. 203-210.

[185] BOLÓS, *Els orígens...*: p. 395-396; BORRELL-FIGUERAS-LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO, *Deu llegües...*: p. 38-39.

Mapa 15. **La xarxa de camins locals de Fornells i Riudellots de la Selva**

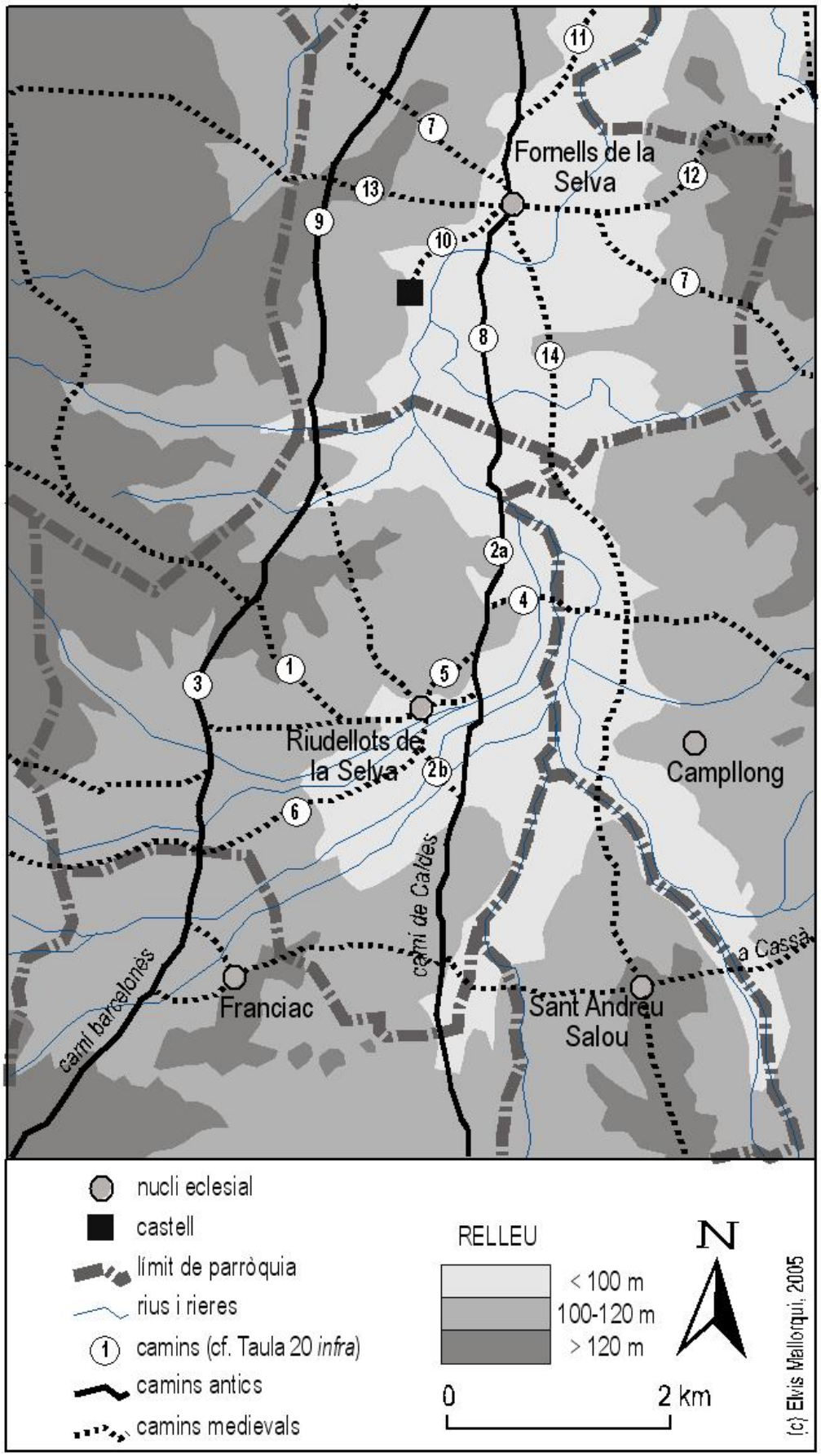

que no deixaven cap espai buit entre elles, tal com vèiem al Capítol 3, sinó que va tenir moltes més conseqüències que, en certa manera, encara són visibles en l'actualitat. Per exemple, la identificació de la parròquia amb un temple concret li ha conferit una supremacia sobre la resta d'esglésies situades a l'interior del terme. El temple parroquial, aixecat generalment al segle XI amb unes formes clarament romàniques, estava preparat per administrar dels sagraments traspassats als clergues parroquials –baptisme, núpcies, eucaristia, penitència i viàtic– i per aixoplugar tota la comunitat de la parròquia –per la qual cosa el temple podia ser d'una sola nau o bé de tres. En canvi, els altres edificis eclesiàstics no tenien totes aquestes funcions: les esglésies sufragànies, tot i tenir atribuït un territori definit dins la parròquia, només van arribar a aplegar al seu entorn les sepultures dels fidels, però mai s'hi batejava ningú; les capelles rurals van esdevenir sovint en el centre de petits dominis senyorials, per bé que de tant en tant s'hi celebraven actes litúrgics; i les ermites, on vivien petits grups o parelles de donats, van generar alguns conflictes amb les parròquies on estaven establertes per tal d'aclarir el repartiment de les almoines que s'hi efectuaven. De fet, a través de les quesitòries o llicències de demanar almoina concedits pels bisbes, se supervisava l'economia de les capelles rurals i les ermites per tal que no esgotessin o minvessin els recursos dels temples parroquials.

La concentració de funcions religioses a l'església parroquial va atreure al seu entorn les vivendes d'alguns parroquians. L'evolució, però, va ser molt lenta fins al segle XI i, mentre no hi hagi més recerques arqueològiques, només es pot resseguir a través de les dades sobre els cementiris: sembla que, tot i que van perviure algunes necròpolis desvinculades de temples fins als segles IX i X, de mica en mica es va anar consolidant el cementiri a redós de l'edifici parroquial i a l'interior del cercle de pau que les assemblees de Pau i Treva van definir com a "sagrera". En aquest espai sagrat, però, també s'hi van construir uns petits edificis, coneguts com a sagrers o cellers, on els pagesos dipositaven els productes de les collites per, en principi, protegir-les de les violències dels senyors feudals i milícies de cavallers del segle XI. Però, al cap de poc temps, alguns d'aquests edificis, i d'altres que s'hi degueren afegir, van convertir-se en cases i van originar gairebé tots els nuclis de població concentrada de les terres del bisbat de Girona, les celleres.

Cal dir, no obstant, que feien falta més condicions per tal que una sagrera del segle XI es consolidés i es convertís en un veritable nucli eclesial. Tenim diversos casos de sagreres fallides que, o bé no apareixen més en la documentació posterior al 1100, o bé van arribar al segle XIV com uns petits nuclis d'una desena de cases al voltant de l'església i que, tot i exercir un paper central en l'articulació interna d'algunes parròquies de muntanya, no van sobreviure a les transformacions sòcio-econòmiques de la baixa edat mitjana. La situació no era gaire diferent a les planes, per bé que aquí els nuclis eclesials van resistir la crisi baixmedieval i van créixer a l'època moderna; els casos de Cassà de la Selva i Sant Miquel de Cruïlles, però, corresponen a celleres consolidades ja al segle XIV perquè la situació estratègica entre Girona i Sant Feliu al primer lloc i l'existència d'un petit priorat benedictí al segon van convertir-los en nuclis de més de trenta llars cadascun. A la plana empordanesa, des del mateix segle XI, tenim diversos casos de castells senyorials instal·lats al cor de la sagrera, que es va convertir en un nucli castral, emmurallat i fortificat, que va experimentar un fort creixement als volts del 1300. Però va ser el mercat setmanal, a Monells, o un gran poder senyorial –el del bisbe de Girona–, a la Bisbal, els factors que van convertir les sagreres en unes viles que podien aplegar més de 150 famílies a inicis del segle XIV.

Ara bé, la parròquia no és tan sols la guspira que fa néixer el poblament concentrat a les àrees rurals, sinó que a la vegada té molta relació amb els masos dispersos, la forma de poblament predominant a la majoria de llocs. És probable que aquest vincle hagués nascut en el mateix moment de creació de les parròquies, quan en les actes de consagració i dotació s'atribuïa un conjunt de vil·les i vilars a una església determinada, perquè aquestes vil·les i vilars van transformar-se en uns veïnats que agrupaven una colla de masos a l'interior de les parròquies. És al segle XIV, però, que observem tot l'abast de la relació masos-parròquia: en primer lloc, el gran nombre de masos havia fet que la major part de l'espai agrari de la parròquia s'ordenés en funció dels interessos dels habitants dels masos, combinant petits espais d'agricultura intensiva amb àrees de cereals i vinyes compartides per diversos masos; en segon lloc, a la forta identificació del mas amb la família que hi residia, testimoniada amb la coincidència de noms, s'hi afegia una estreta vinculació del mas amb la parròquia, que es traduïa en els pagaments anuals de delmes i altres drets

parroquials que podien, fins i tot, ser específics de cada mas; i, en tercer lloc, els habitants dels masos solien tenir un celler a l'espai de la sagrera, que, si calia, podien cedir-lo als fills segons de les famílies per tal que hi establissin la seva residència.

La parròquia, doncs, va tenir un paper fonamental per a l'ordenació del poblament rural del bisbat de Girona. Tot i que no va ser l'únic factor que incidí en la consolidació dels nuclis concentrats, gairebé sempre es troba una sagrera en el seu origen. I, a manca d'altres formes d'organització, la parròquia va acabar articulant els masos dispersos que hi havia al seu terme. Però també a través del marc parroquial la població rural i les seves activitats econòmiques es van integrar en circuits econòmics que unien la ciutat de Girona amb les principals viles-mercat de l'interior del bisbat i amb altres ciutats importants de fora de la diòcesi. L'estudi de la xarxa viària medieval als volts de Girona permet observar que, a part dels grans camins que unien la ciutat amb Barcelona, Vic, Perpinyà i amb els nuclis marítims de Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Empúries i a part de les vies creades en relació a diversos mercats rurals, com els d'Anyells i Monells, la majoria de camins locals de les terres selvatanes i baixempordaneses tenen com a punt de partida i d'arribada els nuclis concentrats nascuts a partir d'esglésies parroquials.

Apèndixs

5. Els temples secundaris als ardiaconats de Girona i la Selva (segles X-XIV)

A l'interior de les parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva hi havia, entre els segles X i XIV i a part de les seus parroquials, hi havia molts altres temples: esglésies sufragànies, ermites i capelles, que coneixem gràcies a la documentació i a les restes romàniques que s'hi han conservat (cf. Taula 16). Entre la informació seleccionada hi ha el tipus de temple i la seva situació geogràfica, l'any de la primera menció escrita i els anys de les llistes de parròquies dels segles XIII i XIV i de les visites pastorals anteriors al 1330 en què figuren.

Taula 16. **Esglésies sufragànies, capelles i ermites als ardiaconats de Girona i la Selva, segles X-XIV**

N.	ESGLÈSIES	REFERÈNCIES
ARDIACONAT DE GIRONA		
1	Almoina, St. Mateu de l'	Capella situada dins la casa de l'Almoina de les escales de la seu. Notícies (1357, 1397).
2	Amat Gros, St. Martí de ca n'	Capella amb restes romàniques, de la parròquia de Vilanna. Notícies (1350, 1364).
3	Anglès, St. Miquel d'	Capella del castell d'Anglès. Església parroquial, segregada el 1594 de la Cellera. Notícies (1184, 1364, 1368). Visites (1306).
4	Banyeres, St. Andreu de	Capella de la força de Banyeres, a la parròquia de Sant Sadurní. Notícies (1293, 1300, 1324).
5	Begur, capella del castell de	Capella del castell de Begur. Notícies (1364)
6	Bell-lloc, Sta. Maria de	Capella de la parròquia de St. Esteve de Llémena. Notícies (1271, 1279-1280, 1352, 1365, 1369).
7	Bell-lloc, Sta. Maria de	Capella de la parròquia de Vila-romà. Notícies (1272, 1277, 1296, 1368).
8	Bisbal, Sta. Anna del castell de la	Capella del castell de la Bisbal, construïda en estil romànic.
9	Bustins, St. Miquel de	Capella de la parròquia de St. Aniol de Finestres. Notícies (1136, 1399).
10	Calders, Sta. Maria de	Església sufragània depenent de St. Vicenç de Constantins i coneguda també com Sta. Maria de Tinyoses. Notícies (1157, 1301, 1346, 1352).
11	Cartellà, Mare de Déu de l'Esperança de	Capella del castell de Cartellà. Notícies (1238, 1279-1280, 1364).
12	Castellar, St. Miquel de	Capella amb restes romàniques, a la parròquia de Celrà.
13	Còdol, St. Cebrià del	Capella de la parròquia de St. Esteve de Llémena. Notícies (1369).
14	Congost, Sta. Tecla del	Capella de la parròquia de Celrà. Notícies (1085, 1338).
15	Corçà, Sta. Cristina de	Capella de la parròquia de Corçà. Notícies (1234, 1267, 1355).
16	Cornellà, St. Antoni de	Capella del castell de Cornellà. Notícies (1326, 1364).
17	Elena, Sta. Maria d'	Capella de la parròquia de Sobre-roca. Notícies (1213, 1271, 1326, 1380).
18	Erm, St. Joan de l'	Ermita de la parròquia de Juià. Notícies (1276, 1290, 1364, 1391).
19	Ferreres, Sta. Maria de	Antiga parròquia –sufragània– del veïnat de Ferreres de la parròquia de Flaçà. Notícies (1198).
20	Fonteta, Sta. Maria de	Església sufragània de la Bisbal, no documentada en els textos medievals però amb restes romàniques; se n'independitzà el 1928, després d'un plet entre els anys 1787 i 1822. Notícies (1450?).
21	Ganga, St. Nazari de la	Ermita de la parròquia de St. Pol de la Bisbal. Notícies (891, 1286, 1349, 1357, 1367).
22	Gascons, St. Pere de	Capella de la parròquia de Riudellots de la Creu. Notícies (1330, 1358).
23	Girona, capella del palau del sagristà major de la seu de	Capella del palau del sagristà major de la seu de Girona. Notícies (1362).

24	Gironella, St. Salvador de la torre	Capella de la torre Gironella de la ciutat de Girona. Notícies (1273, 1350, 1367, 1386).
25	Granollers de Rocacorba, St. Julià de	Capella de la parròquia de Granollers de Rocacorba. Notícies (1188).
26	Hostoles, St. Grau d'	Capella del castell d'Hostoles, a la parròquia de Cogolls. Notícies (1318, 1362, 1364).
27	Juïgues, St. Pere de	Capella de la parròquia de Vilamarí. Notícies (1249, 1279, 1291, 1351, 1353).
28	Mar, St. Esteve de	Capella del castell de St. Esteve, a la parròquia de Vila-romà. Visites (1276, 1329, 1350, 1388).
29	Mar, Sta. Maria del	Priorat de monges benedictines de Calonge, convertit en ermita després de la Pesta. Notícies (1238, 1277, 1382, 1393).
30	Mercadell, St. Genís del	Capella de la ciutat de Girona, situada al davant de les escales de la seu. Notícies (974, 1236, 1240, 1251, 1315, 1398).
31	Millàs, St. Iscle i Sta. Victòria del castell de	Capella del castell de Millàs, a la parròquia de Madremanya. Notícies (1279-1280, 1387).
32	Monells, St. Jaume del castell de	Capella del castell de Monells. Notícies (1234, 1279, 1332-1333, 1364).
33	Montagut, Sta. Maria (o St. Miquel) del castell de	Capella del castell de Montagut, de Sant Julià de Ramis. Notícies (1364, 1393).
34	Móra, St. Martí de la	Capella de la parròquia de Viladasens. Notícies (1326, 1343, 1356).
35	Murrià, St. Julià de	Capella de la parròquia de St. Aniol de Finestres. Notícies (1370).
36	Noves, Sta. Magdalena (o St. Pau) de	Ermita de la parròquia de St. Vicenç de Camós. Notícies (1352, 1357, 1389, 1394).
37	Olivars, Sta. Maria (o St. Joaquim) d'	Capella de la parròquia de St. Julià de Ramis. Notícies (1189, 1259, 1278, 1328, 1389).
38	Palamós, Sta. Maria de	Capella del castell de Palamós, erigida com a parròquia el 1417. Notícies (1349, 1368).
39	Palau-sator, Sta. Maria del castell de	Capella del castell de Palau-sator. Notícies (1268).
40	Pals, capella del castell de	Capella del castell de Pals. Notícies (1364)
41	Pasteral, St. Just i Pastor del	Ermita de la parròquia d'Anglès. Notícies (1364)
42	Pedret, St. Jaume de	Capella situada prop de l'hospital de leprosos de Pedret. Notícies (1329, 1332, 1368).
43	Pedret, St. Llàtzer dels leprosos de	Capella de l'hospital de leprosos de Pedret. Notícies (1177).
44	Peradalta, St. Medir de	Capella de la parròquia de Llorà, seu de la confraria de Llorà o St. Medir. Notícies (1153, 1344, 1355, 1363).
45	Peralta, St. Pere o Sta. Maria de	Capella de la torre de Peralta, convertida en seu de la parròquia de St. Climent de Peralta a finals del segle XV. Notícies (1295, 1364).
46	Peratallada, St. Esteve de	Església sufragània de St. Esteve de Canapost, fins que esdevingué la seu de la parròquia el 1387. Notícies (1272, 1368). Visites (1314, 1329).
47	Peratallada, St. Salvador de	Capella del castell de Peratallada. Notícies (1280, 1364, 1368).
48	Perles, St. Llorenç de	Capella de la parròquia de Vilafreser (1338, 1347).
49	Pla, St. Joan del	Capella de la parròquia de Llorà. Notícies (1363).
50	Puel·les, Sta. Maria de les	Possible monestir femení del segle X, establert a la ciutat de Girona, i convertit en seu d'una confraria. Notícies (962, 1082, 1085, 1227, 1236, 1245, 1284, 1386).
51	Puig-alder, St. Salvador de	Capella del castell de Puig-alder, a la parròquia de Cogolls (1184, 1362, 1364).
52	Raset, St. Cristòfol de	Capella de la parròquia de Cervià. Notícies (1164, 1180, 1182, 1362, 1392).
53	Roca, St. Vicenç de	Antiga canònica agustiniana, esdevinguda ermita després de 1353, del terme de St. Julià de Ramis. Notícies (1187, 1353, 1379).
54	Sacosta, St. Genís	Església sufragània de St. Miquel d'Amer. Notícies (1188).
55	Salelles, St. Joan de	Capella de la parròquia de St. Sadurní. Notícies (1018, 1351).
56	Segalars, St. Bartomeu de	Capella de la parròquia de St. Gregori. Notícies (1342, 1343, 1368, 1390)
57	Serres, Sta. Fe de les	Capella de la parròquia de Medinyà. Notícies (1087).
58	Sobreportes, St. Just o St. Marc de	Capella situada prop de l'església de St. Feliu de Girona, extramurs, potser al castell de Sobreportes. Notícies (1020, 1064, 1103, 1329).

59	St. Corneli	Ermita de la parròquia de St. Climent d'Amer. Notícies (1346).
60	St. Cristòfor	Capella del terme de Girona, prop del cementiri nou. Notícies (1348, 1352).
61	St. Daniel	Ermita de la parròquia de Calonge. Notícies (1277).
62	St. Esteve	Capella de la parròquia de Calonge. Notícies (939, 1448).
63	St. Fermí	Capella de la parròquia de Flaçà. Notícies (1293, 1322, 1330, 1372).
64	St. Miquel	Capella de la parròquia de Vilanna. Notícies (1364).
65	St. Nazari	Capella de la parròquia de Calonge. Notícies (1371).
66	St. Romà	Ermita de la parròquia de Vila-romà. Notícies (1270, 1393).
67	St. Salvador	Capella romànica del palau episcopal de Girona.
68	St. Tomàs	Capella situada prop del monestir d'Amer. Notícies (1261)
69	Sta. Afra	Capella de la parròquia de Ginestar. Notícies (1344, 1349).
70	Sta. Cecília	Capella de la parròquia de St. Miquel de Pineda. Notícies (1176).
71	Sta. Magdalena	Capella de la parròquia d'Anglès. Notícies (1326).
72	Sta. Magdalena	Capella de l'hospital de Riudellots de la Creu, enrunada el 1356. Notícies (1299, 1356).
73	Sta. Margarida	Capella de la parròquia de Bescanó. Notícies (1279-1280, 1400).
74	Sta. Margarida	Ermita de la parròquia d'Anglès. Notícies (1188, 1326, 1357, 1366, 1368).
75	Sta. Margarida	Capella de la parròquia de les Planes d'Hostoles. Notícies (1187, 1341).
76	Sta. Margarida	Capella de la parròquia de Palafrugell. Notícies (1272, 1363).
77	Sta. Maria Anunciada o de Natzaret	Capella de la parròquia de St. Vicenç de Constantins. Notícies (1342, 1347, 1389).
78	Sta. Reparada	Capella de la parròquia de Begur, antigament una cel·la del monestir de Fontclara. Notícies (889, 1374).
79	Torrent o del Mont, St. Vicenç de	Capella de la parròquia de Torrent, que podria haver estat l'antiga seu de la parròquia. Notícies (1322).
80	Vilar, St. Andreu del	Capella de la parròquia de Terradelles. Notícies (1335, 1349).
81	Vilella, St. Pere de	Ermita de la parròquia de Vilafreser. Notícies (1369).
ARDIACONAT DE LA SELVA		
82	Alou, St. Esperit d'	Capella, anomenada també Sancti Spes, de la parròquia de Sta. Coloma de Farners. ACD (1221). Notícies (1321, 1364).
83	Argimon, Sta. Maria	Capella del castell d'Argimon, de la parròquia de l'Esparra, seu de la confraria d'Argimon. Notícies (1218, 1276, 1279-1280, 1351, 1362, 1364, 1368, 1384, 1398).
84	Blanes, St. Joan del castell de	Capella del castell de Blanes. Notícies (1079, 1279-1280, 1297, 1358, 1362, 1364, 1368).
85	Bosc, St. Cristòfor del	Capella de la parròquia de Llambilles, que potser va ser l'antiga seu parroquial. Notícies (1326, 1358).
86	Camí, St. Jaume del	Ermita de la parròquia de Gaserans. Notícies (1141, 1231).
87	Canet, Mare de Déu de la Misericòrdia de	Capella en la qual s'instal·là el primitiu temple parroquial de Canet de Mar, dins el terme de St. Iscle de Vallalta. Notícies (1230).
88	Cartellà, St. Jaume de la torre de	Capella de la torre de Cartellà, a la parròquia de Maçanet de la Selva. Notícies (1213, 1362, 1364, 1368).
89	Castell d'Aro, Sta. Maria d'Aro o de	Capella del castell d'Aro i sufragània de Sta. Cristina d'Aro, erigida el 1602 com a parròquia. ACD (1078). Notícies (1078, 1280, 1364).
90	Castell, Sta. Maria del	Capella del castell de Fornells de la Selva. Notícies (1122, 1176, 1182, 1279-1280, 1362, 1368, 1364).
91	Caulès, Sta. Susanna de	Ermita de la parròquia de Vidreres. Notícies (1376).
92	Cladells, St. Salvi de	Ermita de la parròquia de St. Martí de Cladells. Notícies (1290, 1307).
93	Comarodona, St. Miquel de	Ermita de la parròquia de St. Amanç i St. Martí Sapresa. Notíceis (1326).
94	Desplà, St. Pere	Església parroquial, unida a Arbúcies el 1597. Notícies (923?).
95	Erols, Sta. Maria d'	Capella de la parròquia de Llambilles. Notícies (1196, 1282, 1332, 1351, 1373).
96	Esclet, St. Vicenç d'	Capella de la parròquia de Cassà de la Selva. Notícies (923, 1327).

97	Farners, Mare de Déu de	Ermita situada a tocar el castell de Farners. ACD (1200). Notícies (1185, 1208, 1221, 1348, 1364, 1368).
98	Lliors, Sta. Maria de	Església sufragània d'Arbúcies, tot i que sembla parroquial el 1279 i 1280. Notícies (923?, 1279-1280, 1364, 1368).
99	Lloret, St. Joan del castell de	Capella del castell de Lloret, consagrada el 1079 com a església parroquial. ACD (1079). Notícies (1329).
100	Madrenys, Sta. Maria de	Capella de la parròquia de Vilablareix. Notícies (1250, 1285).
101	Malavella, St. Maurici del castell de	Capella del castell de Malavella o de St. Maurici.
102	Montcorb, Sta. Maria de	Capella del castell de Montcorb, a la parròquia de Riudarenes. Notícies (1251, 1280, 1307, 1346, 1364, 1368).
103	Montells, St. Corneli de	Priorat depenent de Sta. Maria de Roca-rossa, convertit en capella, de la parròquia de Fogars de Tordera. Notícies (1200, 1204, 1218, 1391, 1397).
104	Montnegre, Sta. Maria de	Capella de la parròquia de St. Mateu de Montnegre. Notícies (1071, 1078, 1326, 1354, 1368, 1398).
105	Montsoriu, St. Pere del castell de	Capella del castell de Montsoriu. Notícies (1279-1280, 1362, 1364, 1368).
106	Palafolls, Sta. Maria del castell de	Capella del castell de Palafolls. Notícies (1362, 1364, 1368).
107	Panedes, St. Ampèlit de	Església sufragània de Llagostera, citada el 1364 com a parròquia. Notícies (1279-1280, 1333, 1364, 1368).
108	Salelles o Cabanyes, St. Llorenç de	Capella de la parròquia de Llagostera. Notícies (1247, 1348, 1364)
109	Salou, St. Pere	Ermita de la parròquia de Lloret de Mar, convertida en santuari. Notícies (1079?, 1172, 1320).
110	Serra, Mare de Déu de la	Ermita de la parròquia de Reminyó Notícies (1331, 1373).
111	Serrallonga, Sta. Maria de	Ermita de la parròquia de Brunyola. Notícies (1326, 1352).
112	Sestronques, St. Pere	Ermita que s'havia de restaurar el 1411, del terme de St. Amanç i St. Martí Sapresa. Notícies (1411).
113	Sitges, St. Andreu de	Capella de la parròquia d'Hortsavinyà. Notícies (1352).
114	Sobirans, St. Miquel de	Capella de la parròquia d'Arenys. Notícies (1230).
115	St. Amanç	Ermita o església sufragània de St. Feliu de Guíxols. Notícies (1052).
116	St. Andreu	Capella de la parròquia de Tordera. Notícies (1213)
117	St. Andreu (de l'Arbosseda)	Capella de la parròquia de Pineda o de Palafolls. Notícies (1079, 1344).
118	St. Bartomeu	Ermita de la parròquia d'Estanyol, potser seu de la confraria d'Estanyol. Notícies (1119, 1167, 1214)
119	St. Benet	Capella, potser antiga seu de la parròquia, de la parròquia de Tossa de Mar. Notícies (1330).
120	St. Grau	Capella de la parròquia de Caldes. Notícies (1357).
121	St. Lionç	Capella de la parròquia de Tossa de Mar. Notícies (966?).
122	St. Menna	Ermita de la parròquia de Palol d'Onyar. Notícies (1372, 1384).
123	St. Nicolau	Capella de la parròquia de St. Feliu de Guíxols. Notícies (1286. 1335. 1382).
124	St. Quirze	Capella de la parròquia de Lloret de Mar, amb restes paleocristianes i sepultures. Notícies (1079).
125	St. Quirze i Sta. Julita	Capella de la parròquia de Calella. Notícies (1184, 1230, 1262).
126	St. Romà	Ermita de la parròquia de Brunyola. Notícies (1279, 1337, 1352, 1382).
127	St. Segimon	Ermita, antiga parròquia, situada al terme de St. Feliu de Buixalleu (923, 1138, 1382).
128	Sta. Camela	Capella de la parròquia d'Hortsavinyà. Notícies (1080-1081).
129	Sta. Cristina	Ermita de la parròquia de Lloret de Mar, convertida en santuari el 1378. Notícies (1320, 1354, 1376).
130	Sta. Florentina	Capella de la torre de Canet, de la parròquia de St. Iscle de Vallalta. Notícies (1350).
131	Sta. Margarida	Capella de la parròquia de Vilobí. Notícies (1074, 12901364, 1368).
132	Sta. Susanna	Ermita de la parròquia de Pineda, esdevinguda parròquia el 1952. Notícies (1189).
133	Sts. Julià i Basilissa	Capella de la parròquia de Palafolls. Notícies (1275, 1388).

134	Temple, Sta. Magdalena del	Capella de la comanda del Temple d'Aiguaviva. Notícies (1285, 1386).
135	Trinitat, la	Capella de l'hospital d'Hostalric. Notícies (1330, 1339, 1340, 1346).
136	Vallvanera, Mare de Déu de	Ermita de la parròquia de Sta. Maria de Castell d'Aro. Notícies (1324, 1340).
137	Vidreres, St. Iscle del castell de	Capella del castell de St. Iscle. Notícies (1194, 1280, 1327, 1362, 1364, 1368).
138	Vilademany, St. Jaume de	Capella del castell de Vilademany, a Aiguaviva. Notícies (1364, 1368, 1398).
139	Vilademany, Sta. Maria de	Capella de la parròquia d'Aiguaviva. Notícies (1066, 1271, 1320, 1326, 1364).
140	Vilar, Sta. Maria del	Capella de la parròquia de Blanes. Notícies (1313).
141	Vivelles, St. Pere de	Capella de la parròquia de Palafolls, seu de la confraria de St. Pere. Notícies (1204, 1275, 1349).

ACD: acta de consagració i dotació de l'església. ?: identificació dubtosa de l'església. Fonts: Visites pastorals (cf. Taula 3 *supra*); ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus (1362); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); cf. PONS GURI, «Nomenclátores...»; *Catalunya Romànica,* 1989-1992: vol. 4, 5, 8 i 20; MARQUÈS, «Esglésies...» i *Ermites....*

6. CELLERES I VILES AL BISBAT DE GIRONA

A continuació recollim unes quantes representacions cartogràfiques de diferents nuclis de poblament concentrat de les terres del bisbat de Girona. La major part de les informacions provenen de capbreus senyorials, per bé que en algun cas també hem utilitzat els llibres notarials –Cruïlles i Monells– i els fons de pergamins –la Bisbal. Presentem, en primer lloc, dues celleres que no es van consolidar després de l'edat mitjana: la de Santa Maria de Montnegre, que coneixem gràcies als capbreus de 1314 i 1356 (cf. Figures 6 i 7), i la de Sant Mateu de Montnegre, documentada gràcies a un capbreu del 1325 (cf. Figura 8). A continuació, la vila de Sant Miquel de Cruïlles, nascuda al voltant del priorat benedictí del mateix nom, és un bon exemple d'un nucli eclesial que encara perviu en l'actualitat (cf. Figura 9). També hem estudiat dos nuclis castral: el de Cruïlles, que coneixem gràcies a informacions de la notaria del lloc i del capbreu del 1319 (cf. Figura 10), i el de Sant Sadurní, del qual tenim notícia per dos capbreus dels anys 1316 i 1336 (cf. Figura 11). A proximitat d'aquests dos llocs, trobem dues viles que es van desenvolupar notablement entre els segles XIII i XIV: la de Monells ho va fer al voltant de la plaça on se celebrava el mercat setmanal des d'inicis del segle XII (cf. Figura 12) i la de la Bisbal ho va fer al voltant dels primitius nuclis de la cellera i del castell, que era propietat del bisbe de Girona (cf. Figura 13). Finalment, presentem dos nuclis que no tenen res a veure amb les celleres: el primer, la salvetat de Rabioses, correspon a un assentament agrícola que no es va consolidar després del segle XIV (cf. Figura 14) i el segon, el port de Lloret va néixer a la platja del lloc i concentrava els habitatges dels pescadors i mariners de la localitat (cf. Figura 15).

Figura 6. **La cellera de Santa Maria de Montnegre (1314)**

La cellera de Santa Maria de Montnegre es trobava en l'espai que queda entre la capella romànica i el mas Oms, d'origen medieval i que encara es conserva.. (c) Elvis Mallorquí, 2005.

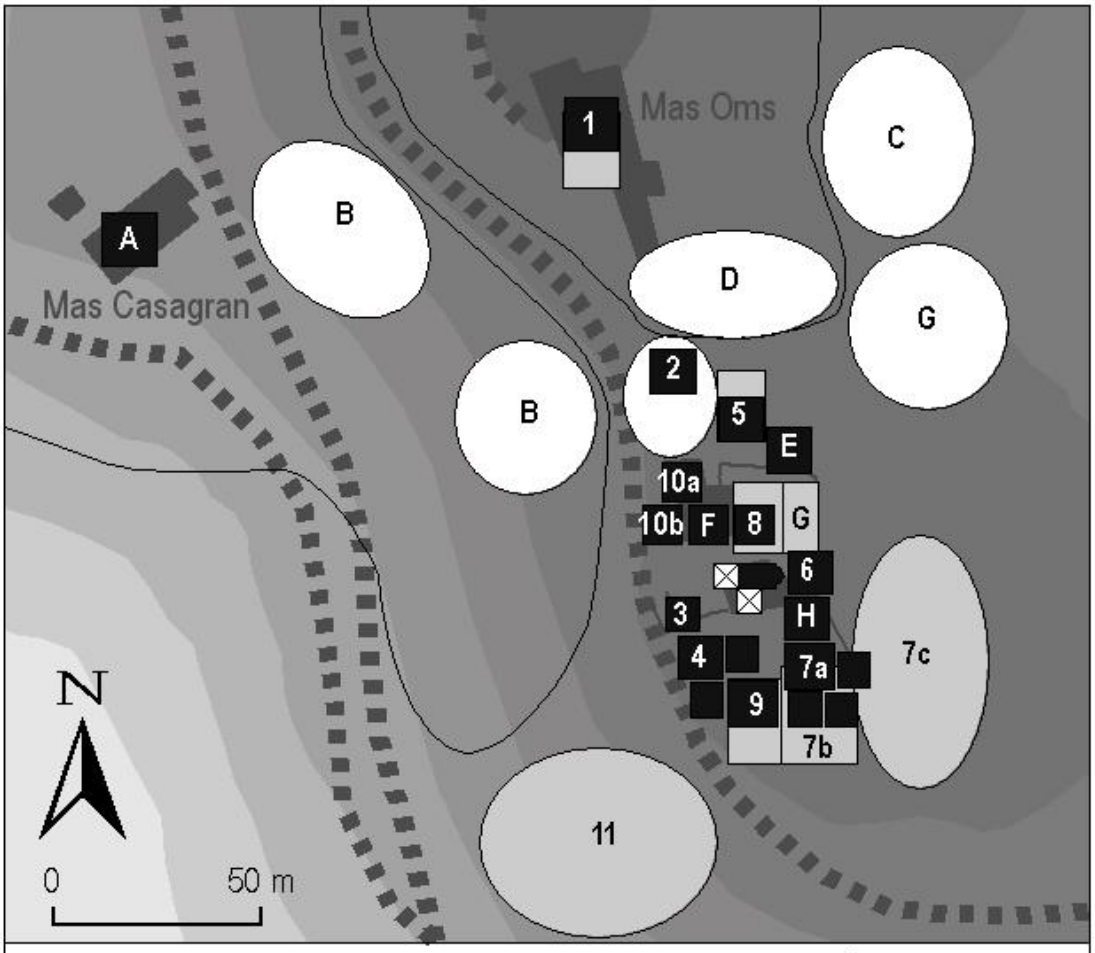

ELEMENTS DE LA CELLERA

- porxo i capella de Sta. Maria
- cases
- horts, eres i cortals
- terres declarades
- terres no declarades

BASE CARTOGRÀFICA ACTUAL

- 310-320 m
- 300-310 m
- 290-300 m
- 280-290 m
- 270-280 m
- 260-270 m
- 250-260 m
- 240-250 m
- 230-240 m
- camins
- edificis

Béns declarats al capbreu:
1. Mas Oms i les seves possessions. 2. Capmàs de Joan d'Oms i les seves possessions. 3. Casal de Francesc de Costa. 4. Casa amb soler, casal, celler i ferreria de Pere Mateu. 5. Cases i era de Pere de Cros. 6. Cases de Cebrià de Casanova. 7a. Cases i casals de Guillem Bertran (7b. Hort. 7c. Camp sota la cellera). 8. Cases i hort del clergue Joan Boscà. 9. Cases i hort de Joan Salvador.10a i 10b. Casals i cases de Ramon Capellà. 11. Terres del mas Sàbat.

Béns citats a les afrontacions:
A. Mas Costa. B. Terres del mas Costa. C. Terres del mas Paradina. D. Terres del mas Oms. E. Cases del mas Fabrella. F. Casal de Maria Gascona. G. Cortal del mas Oms. H. Casa de Maria Montaguda.

(c) Elvis Mallorquí, 2003

Font: *Mapa Topogràfic de Catalunya 1:5.000.*

Figura 7. **La cellera de Santa Maria de Montnegre (1356)**

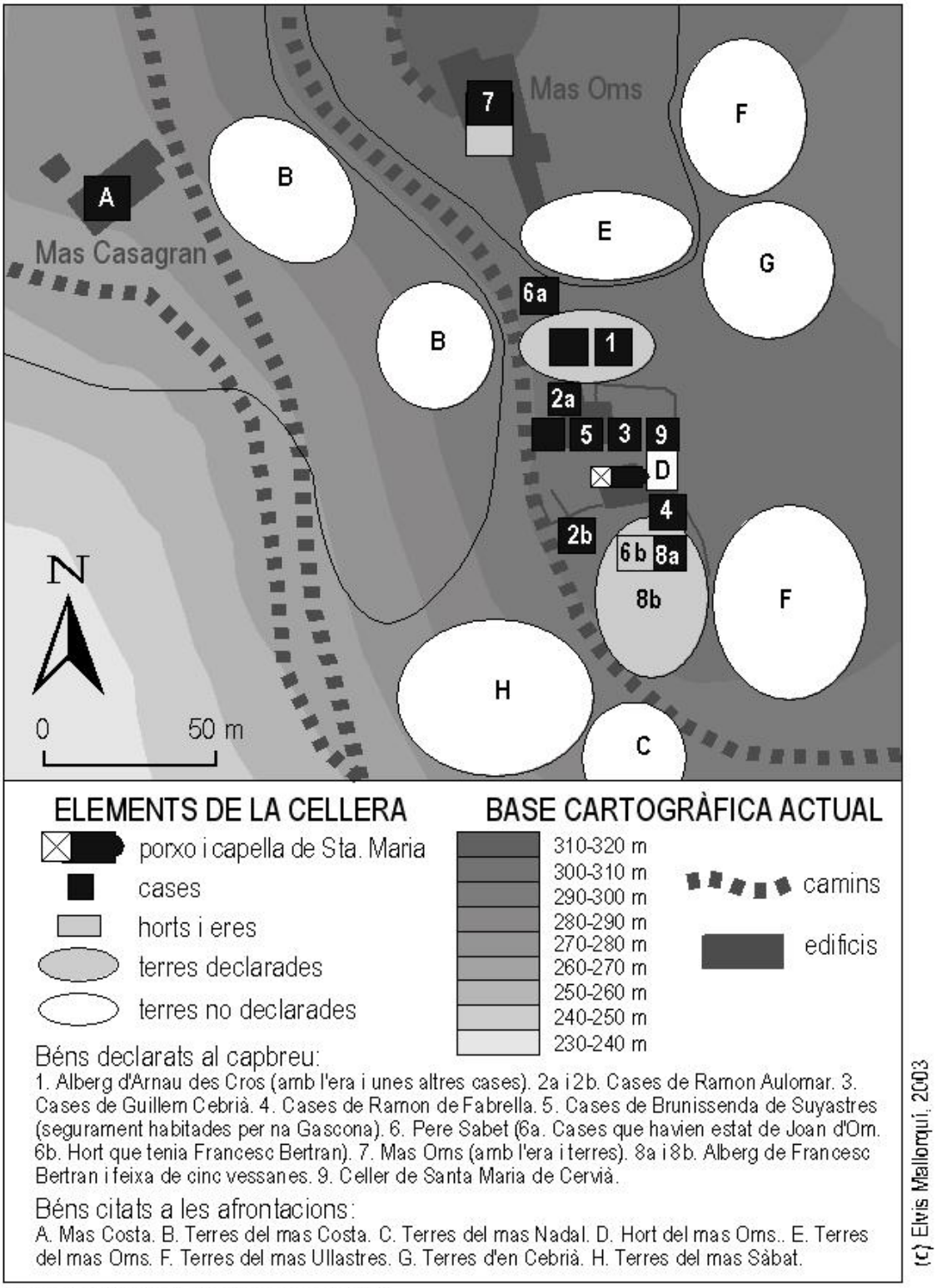

Font: *Mapa Topogràfic de Catalunya 1:5.000.*

Figura 8. **La cellera de Sant Mateu de Montnegre (1325)**

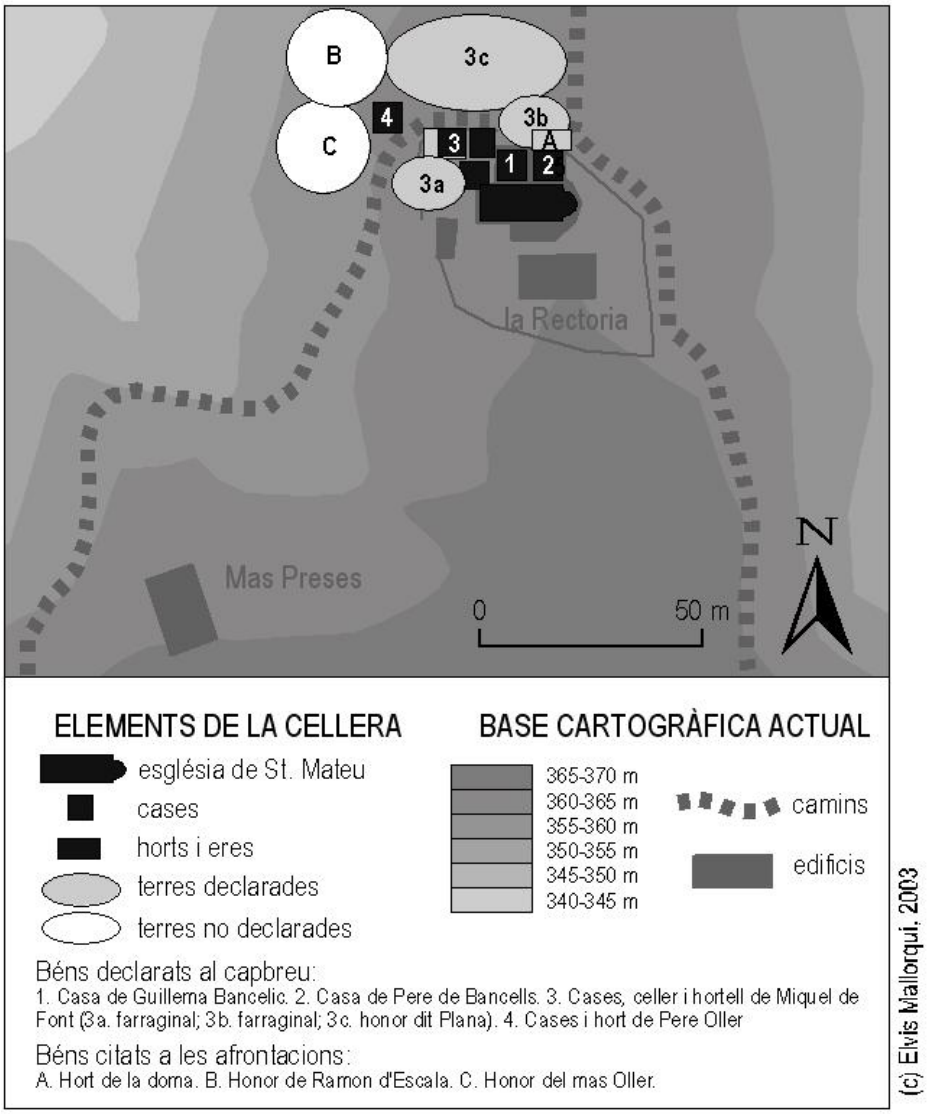

Font: *Mapa Topogràfic de Catalunya 1:5.000.*

El mur que, encara avui, tanca el cementiri de Sant Mateu de Montnegre pels costats sud i oest, recorda l'existència de l'antiga cellera medieval. (c) Elvis Mallorquí, 2005.

Figura 9. **La vila de Sant Miquel de Cruïlles (1319)**

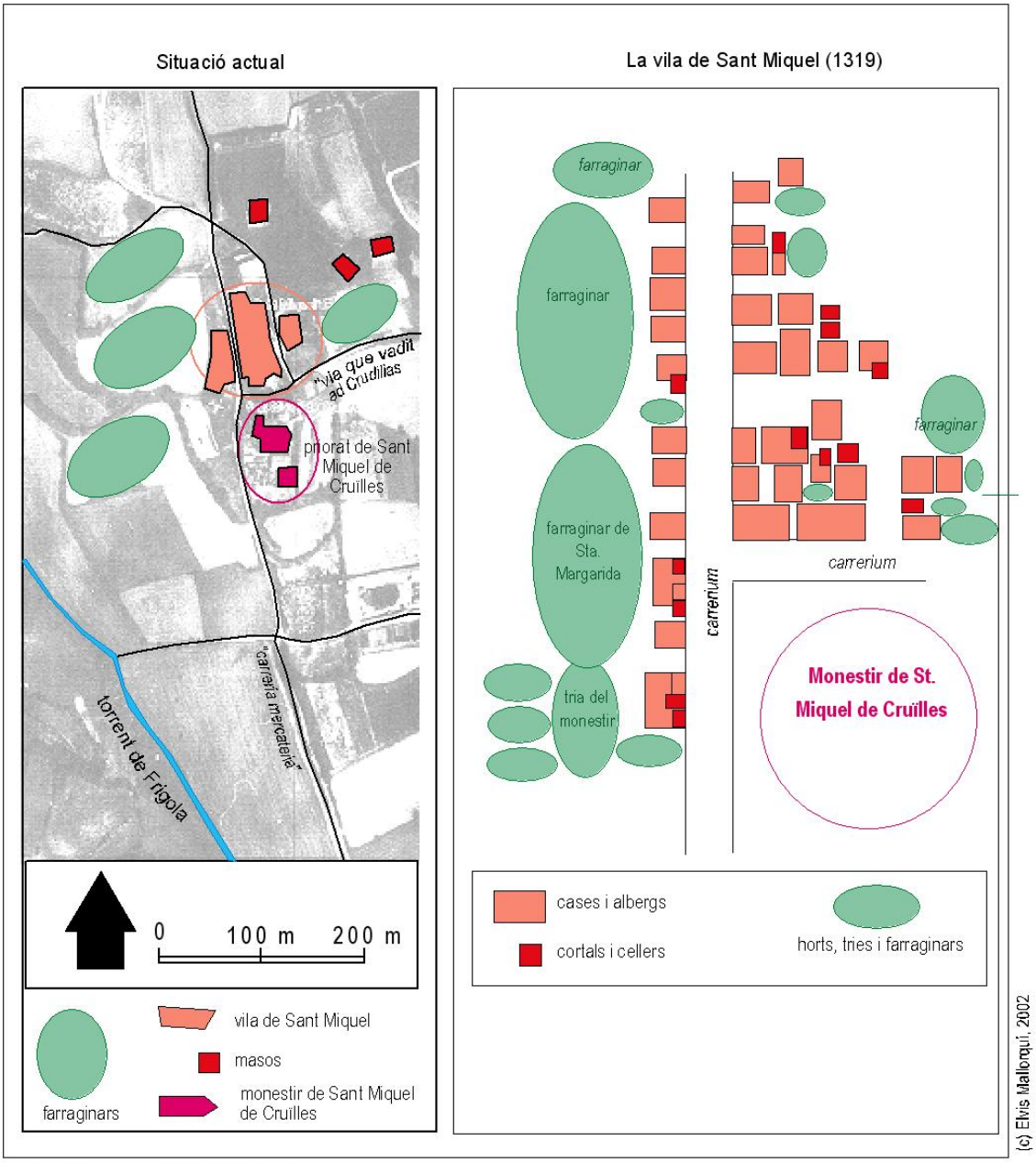

Font: *Ortofotomapa de Catalunya 1:5.000.*

Figura 10. **El castell de Cruïlles (1319)**

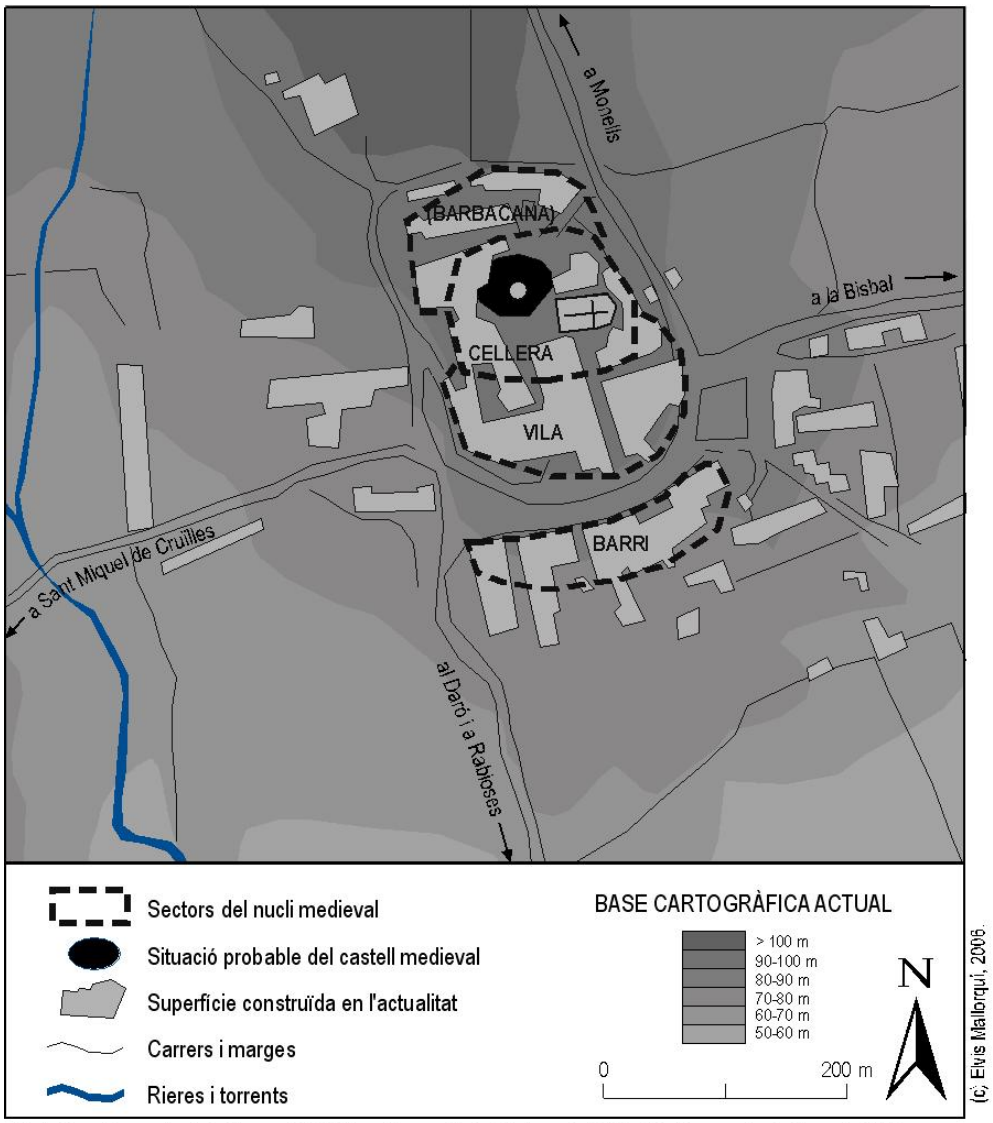

Font: *Mapa Topogràfic de Catalunya 1:5.000; Mapa Topogràfic de Catalunya 1:10.000; Ortofotomapa de Catalunya 1:5.000.*

El nucli de poblament concentrat al voltant de l'església parroquial de Cruïlles i del castell que s'hi va establir al segle XI estava envoltat pel mur que es veu a primer terme. Al segle XIII el nucli es va ampliar cap a la banda meridional..
(c) Elvis Mallorquí, 2005.

Figura 11. **La vila de Sant Sadurní (1316-1336)**

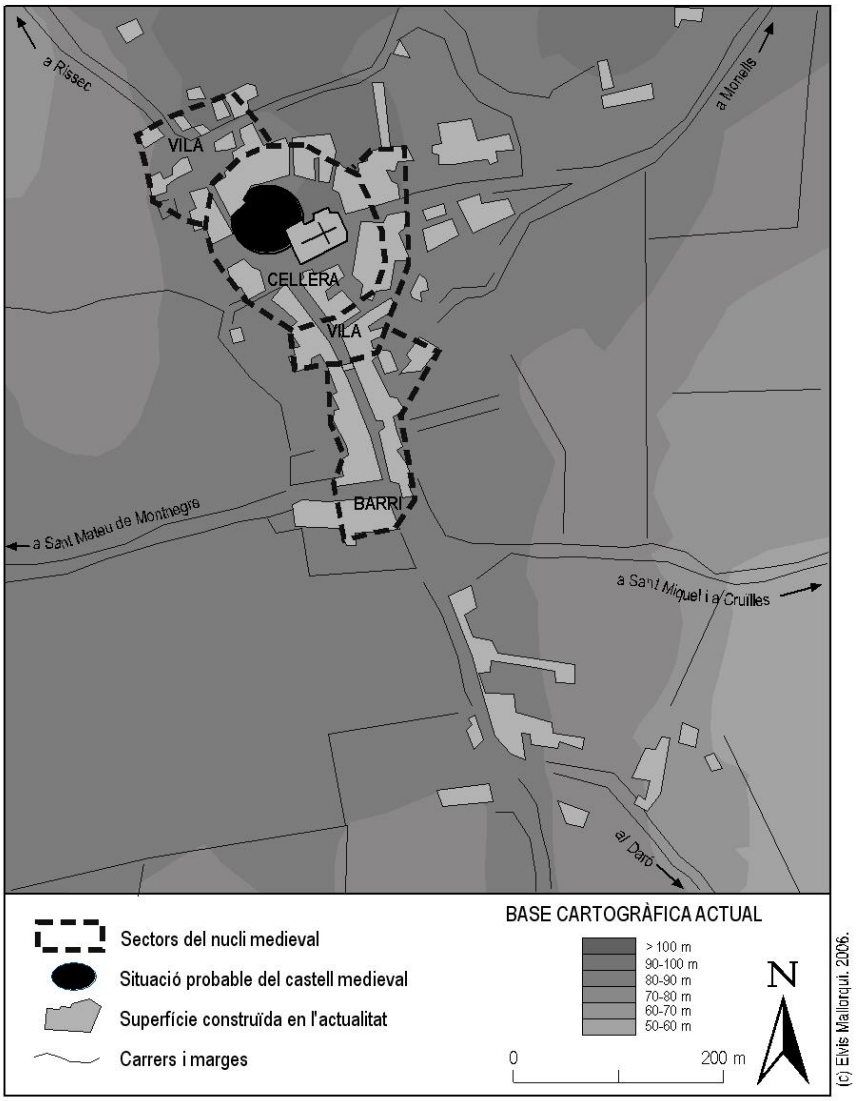

Font: *Mapa Topogràfic de Catalunya 1:5.000; Mapa Topogràfic de Catalunya 1:10.000; Ortofotomapa de Catalunya 1:5.000.*

El portal del fons assenyala els límits del primer nucli de poblament de Sant Sadurní, el que es va crear al segle XI. Les cases situades a banda i banda del carrer que duu al portal es degueren aixecar al segle XIII.
(c) Elvis Mallorquí, 2005.

Figura 12. **La vila de Monells a inicis del segle XIV**

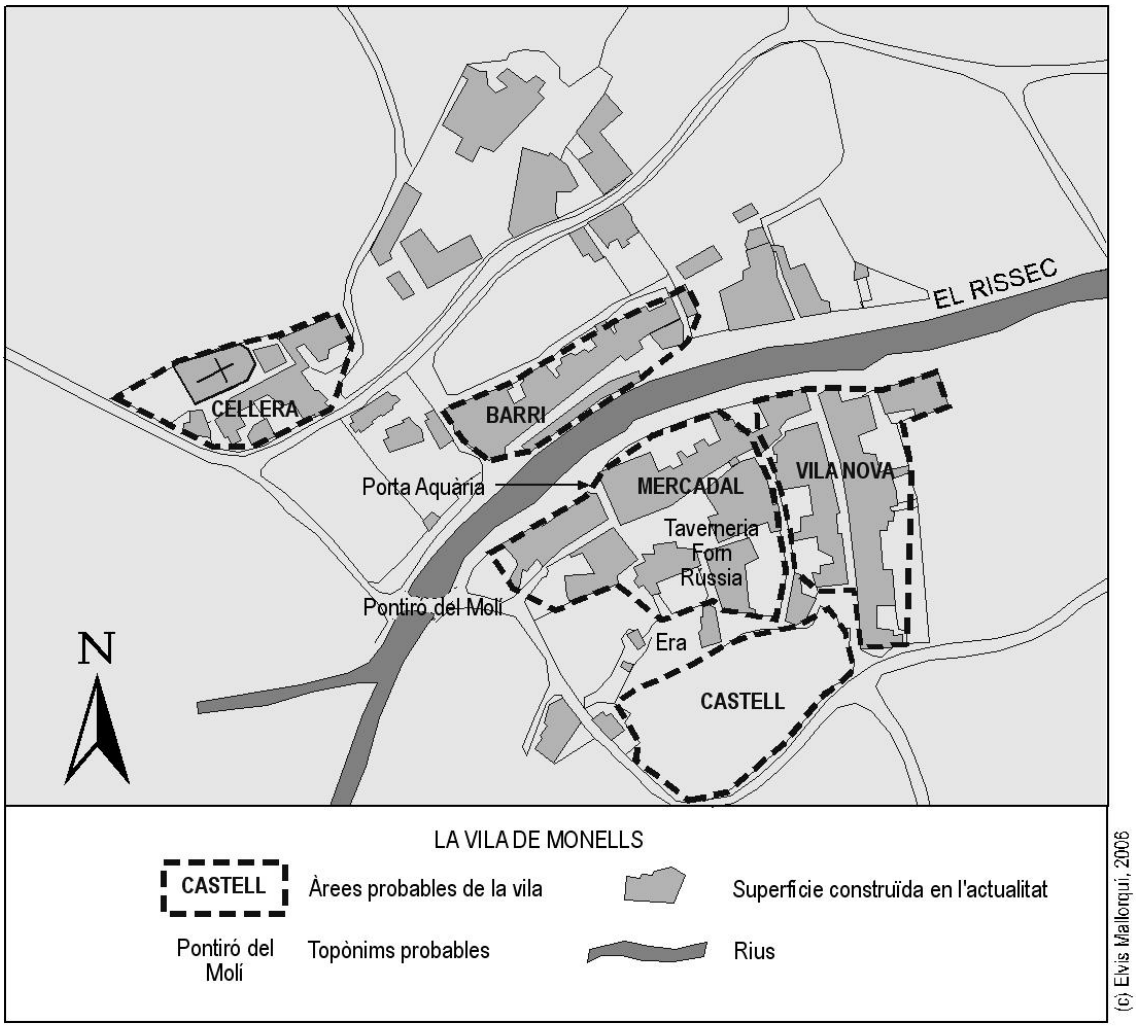

Font: *Mapa Topogràfic de Catalunya 1:5.000.*

La plaça de l'antic mercat de Monells va ser el principal motor del creixement d'aquesta vila des del segle XII. El carrer de la Vilanova és un fruit de l'expansió urbanística del segle XIII que es va produir al llarg del camí que conduïa a Cruïlles, Sant Sadurní i la Bisbal. (c) Elvis Mallorquí, 2005.

Figura 13. **La vila de la Bisbal a inicis del segle XIV**

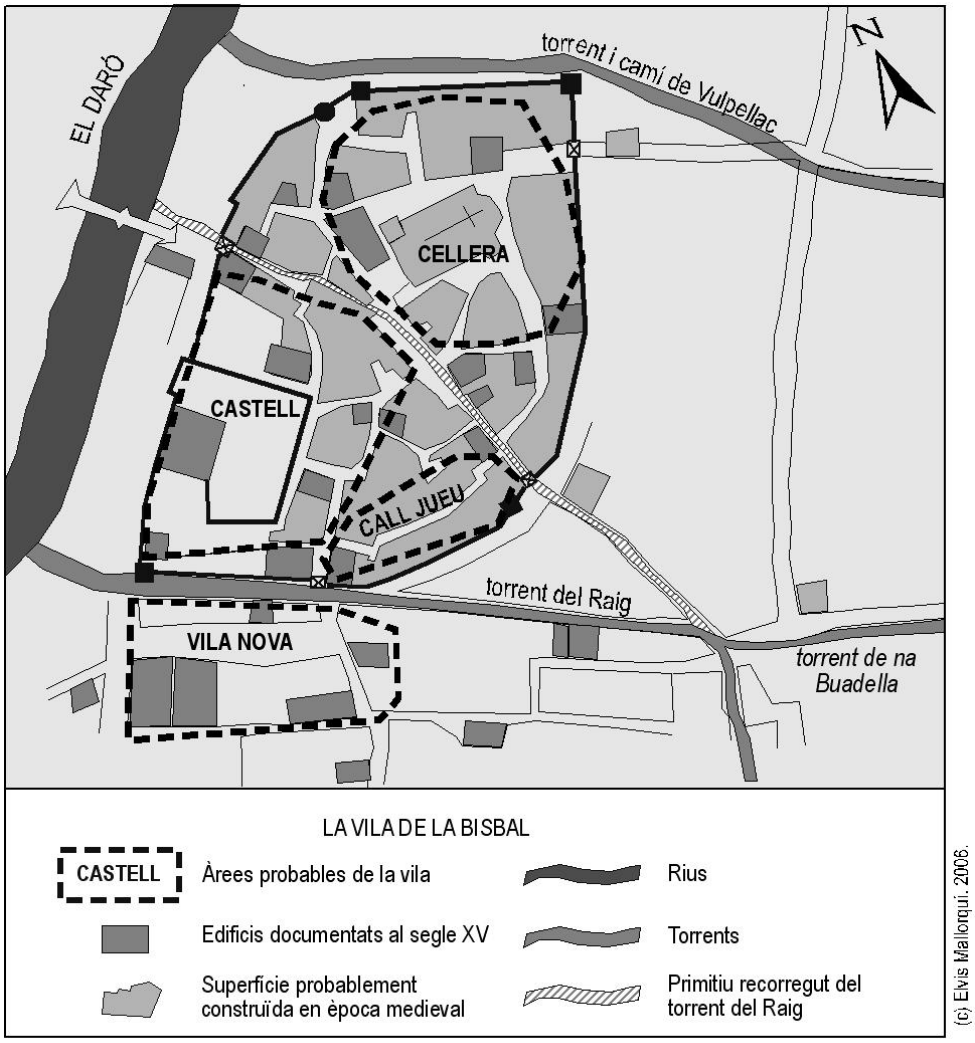

Font: MERCADER, *L'aljama*...: p. 25-31; FRIGOLA, *La Bisbal*...: p. 13; MALLORQUÍ, «Dos mercats...».

Al segle XIII els bisbes de Girona van convertir el seu castell de la Bisbal, originari del segle XI, en un autèntic palau fortificat des d'on el batlle i els altres agents episcopals s'encarregaven de l'administració de la senyoria.
(c) Elvis Mallorquí, 2005.

Figura 14. **La salvetat de Rabioses (1319)**

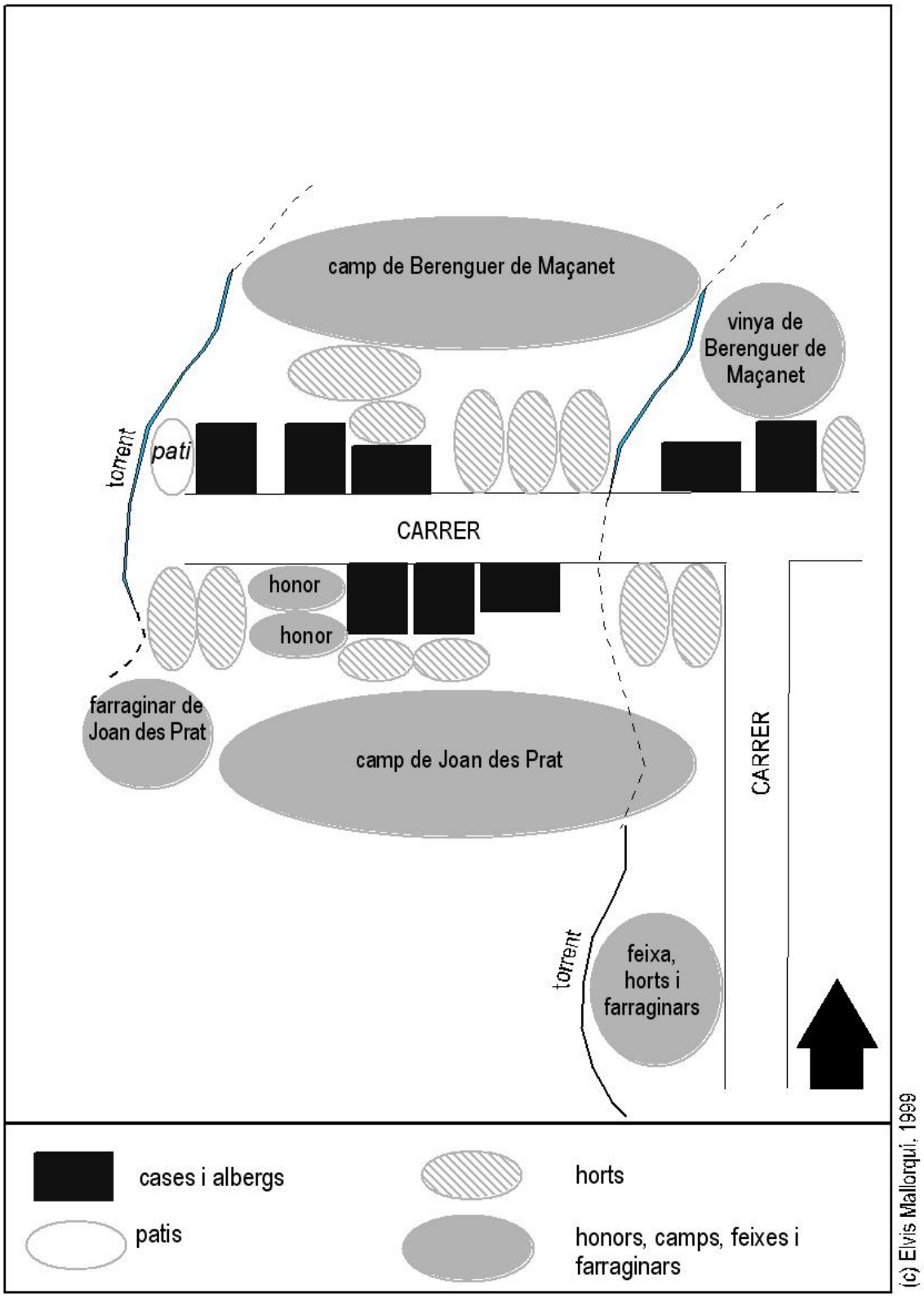

Figura 15. **El port de Lloret (1320)**

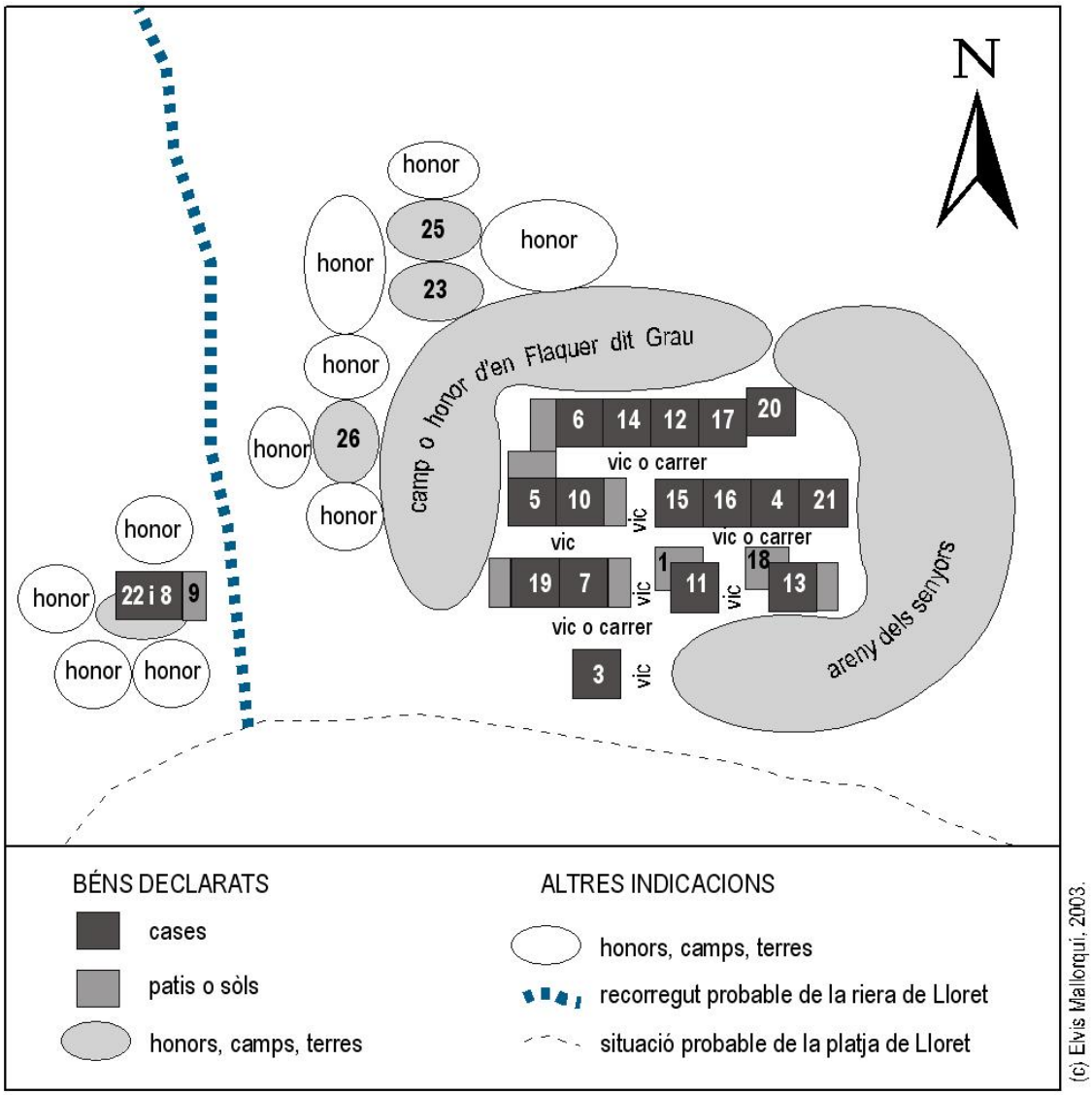

Font: 1317-1320 (ACG, Pabordia de Novembre, Capbreu de Lloret de 1317); MALLORQUÍ, «El port...»: p. 63-64.

7. ELS MASOS DE CRUÏLLES I LLORET DE MAR (1317-1320)

Els capbreus senyorials de l'edat mitjana recullen, molt sovint, un gran nombre de masos a cadascuna de les parròquies del bisbat de Girona. En poques ocasions, però, podem estar segurs de tenir, a través d'un sol capbreu, tots els masos d'aquella parròquia, atès l'elevat nombre de senyors directes de cada parròquia. Ara bé, en els casos de Cruïlles i de Lloret de Mar, en els quals els que van fer redactar els capbreus dels anys 1319 i 1320 eren els senyors dels respectius castells –els senyors de Cruïlles i la pabordia de Novembre o de Lloret–, sí que podem assegurar que coneixem tots els masos en aquests moments determinats.

A partir d'aquestes dades medievals, hem intentat resseguir l'evolució dels masos fins a l'actualitat, si és que ha estat possible. En el cas de Cruïlles (cf. Taula 17 i Mapa 16), hem partit de dos capbreus medievals –un del 1264 i l'altre del 1319– i d'un del segle XVII, juntament amb un treball sobre Cruïlles al segle XVIII i informacions orals proporcionades per Lluís Pla, Assumpta Fabré i Pep Matas. Pel que fa a Lloret de Mar (cf. Taula 18 i Mapa 17), el punt de partida són també dos capbreus medievals –un del 1317-20 i l'altre del 1373– que han pogut ser contrastats amb un mapa del segle XVIII del terme del castell.

Taula 17. **Els masos del terme de Cruïlles (segles XIII-XX)**

VEÏNATS	MASOS
Vila de Cruïlles	
1	**Bassa, mas de sa.** Mas capbrevat per Pere de sa Bassa a Gilabert de Cruïlles (A-10), que ha passat a Guillem sa Motgera batlle de Cruïlles, que el tenia per en Bernat de Cruïlles (C-126). Al segle XVII existia el mas de sa Bassa, propietat d'Hereu de Cruïlles; és possible que fos el *mas Negrell Hereu* del segle XVIII, i que sigui l'actual *Can Barri.*
2	**Carreres, mas de ses.** Mas capbrevat per Ramon ses Carreres a Gilabert de Cruïlles (A-4) i per Bernat ses Carreres a Bernat de Cruïlles (C-123). Al segle XVII era propietat de Salvador Caramany i ja devia formar part de la *Torra Mirona*: molt probablement era un mas molt proper al n. 3, i dels dos ara només en queda un.
3	**Carreres, mas de ses.** Mas que tenen Domènec Corçana de ses Carreres per Gilabert de Cruïlles (A-5) i Pere ses Carreres per Bernat de Cruïlles (C-122). És conegut als segles XVII i XVIII com a Torra Mirona o Caramany; avui es coneix com la *Torre de Cruïlles*.
4	**Fontania, mas de sa.** Mas que té Guila de sa Fontania per Gilabert de Cruïlles (A-9) i que ha passat a Guillemona vídua de Berenguer Albert, que el té per en Bernat de Cruïlles (C-124). La seva identificació posterior és dubtosa: al segle XVII existia el mas Fontania (propietat del mas Antigó o d'Albert i Antigó) i també el *mas Albert Antigó o de la Casanova*; és possible que avui sigui *Can Revetlla.*
5	**Genover, mas.** Mas que té Pere Genover per Gilabert de Cruïlles (A-6), i que també capbreva Pere Genover a Bernat de Cruïlles (C-121). Al segle XVII encara s'anomena *mas Genover*, que estava situat a Vacamorta.
6	**Grossa, mas de na.** Mas que és capbrevat per Arnau Berard a Gilabert de Cruïlles (A-13), però que ha passat a mans de Guillem sa Motgera batlle de Cruïlles (C-126) quan ja havia desaparegut o s'havia desintegrat.
7	**Jofre, mas.** Mas que és propietat de Bernat Jofre, que el té per Gilabert de Cruïlles (A-15), i que ha passat a Guillema Blanca, que el té per en Bernat de Cruïlles (C-118). Al segle XVII existeix un mas Jofre unit al mas Salvador.
8	**Pou, mas des.** Mas que té Guillem des Pou per Gilabert de Cruïlles (A-12) i que passa a Bernat Albert, que el té per en Bernat de Cruïlles (C-125). Podria correspondre al mas Pou de Cruïlles del segle XVII. Avui encara existeix el *Mas Pou*.

■	9	**Prat, mas des.** Mas que Bernat de Prat té per Gilabert de Cruïlles (A-3) i Cília Prada per en Bernat de Cruïlles (C-185). Des del segle XVII és conegut com a *mas Llorà*; ara podria ser la casa dita *Mas Alenyà* o *Can Bonjoan.*
□	10	**Prat, mas des.** Mas que té Bernat des Mont per Gilabert de Cruïlles (A-14), i que té Sibília des Prat per en Bernat de Cruïlles (C-165). Podria correspondre al *mas Prats* del segle XVII (propietat de Negrell Hereu) i del segle XVIII.
□	11	**Sabater, mas.** Mas que capbreva Pere Sabater a Gilabert de Cruïlles (A-8) i que capbreva a Bernat de Cruïlles Martorell Rabiola "curador" dels béns de Ramon Sabater "absent de la terra" (C-120). És el mas Sabater, situat a Vacamorta.
■	12	**Sangosta, mas de.** El capbreva Ramon de Sangosta a Gilabert de Cruïlles (A-11) i també Bernat de Sangosta a Bernat de Cruïlles (C-129). Al segle XVII existia encara el mas Sangosta. El mas podria estar situat al costat de l'ermita d'Esperança, ja que el torrent d'Esperança era al segle XIV el torrent de Sangosta.
□	13	**Torrent, mas des.** Mas que té Maria Ferrera per en Gilabert de Cruïlles (A-16), i que ha passat a mans de Pere ses Vinyes, que el té per en Bernat de Cruïlles (C-145). El mas Torrent també era anomenat mas Cassà, i al segle XVII era el mas Vinyes. Cal esmentar que les propietats de Vicent Bardí (C-127) i de Berenguer ses Vinyes (C-128) també van passar al *mas Vinyes o Cassà*.
□	14	**Torta, mas.** El 1264 Domènega Torta capbreva un mas a Gilabert de Cruïlles (A-25), mentre que el 1319 Miquel Joan capbreva la masada Torta i la masada Bardina a Bernat de Cruïlles (C-130). Posteriorment encara s'anomenà el mas Torta, però sembla que al segle xVII ja no existia.
■	15	**Viladevall, mas.** Mas que capbreva Amat sa Viladevall a Gilabert de Cruïlles (A-27) i és també Amat sa Viladevall -potser el fill?- qui ho fa més endavant a Bernat de Cruïlles (C-171). Al segle XVII es coneixia com a mas Terré. Podria ser avui el *Can Font Botero.*
		Masos no mencionats als capbreus medievals: **mas Mateu** (situat a la vora de la vila de Cruïlles), el **mas Salvador** (abans anomenat mas Jofre o mas Maimó), el **mas Valls** i el **mas Estanyol Batlle** (existents al segle XVIII).
		Masos existents avui dia que no han estat identificats amb masos antics: **can Puigventós** (nou), **can Blai** (dels anys 1950 o 1960), **can Llobet** (can Preses o can Pere Pastor) i **can Quelo** (casa Petita).
Sant Miquel		
□	16	**Alagot, mas.** Mas que té Maria Alagoda de Sant Miquel pel monestir (A-20b) i que capbreva Berenguer Alagot de Sant Miquel al monestir (C-186). Es correspon amb el *mas Alagot* de Sant Miquel del segle XVII.
□	17	**Barceló, mas (?).** El 1264 Barceló de Sant Miquel reconeix els censos que presta al monestir (A-21), i el 1319 ho fa Guerau Vac de Sant Miquel (C-177). Una anotació feta per una mà posterior afirma que les possessions de Guerau Vac corresponen al mas Barceló.
□	18	**Brunet, mas.** Mas que capbreva Pere Brunet de Sant Miquel al monestir (A-20a) i que ha passat a Berenguer Alagot de Sant Miquel, que té pel monestir (C-186). Des de llavors ha format part del mas Alagot de Sant Miquel, el mas n. 16.
□	19	**Campà, mas.** Mas capbrevat per Pere Campà de Sant Miquel a Santa Maria d'Ullà (C-178). Posteriorment s'anomenava mas Campà, però no arribà al segle XVII.
□	20	**Font, mas de sa.** Mas capbrevat per Carbó sa Motgera a Gilabert de Cruïlles (A-26), que es pot correspondre al mas de Nicolau sa Font que té per en Bernat de Cruïlles (C-172). Posteriorment s'anomenava encara mas Font. Al segle XVII, però, no n'existia cap.
□	21	**Mor, mas.** Mas capbrevat per Bernat Vidal de Sant Miquel al monestir (C-175). Al XVII corresponia també al mas Reig de Sant Miquel, citat al n. 26, i podria estar situat a l'oest de la vila.
□	22	**Puig, mas des.** Mas capbrevat per Ermessenda des Puig pel monestir (A-19), i per Pere des Puig de Sant Miquel al monestir (C-39). Correspon probablement al *mas Pejoan* de Sant Miquel, propietat del mas Terré el segle XVII.
□	23	**Rabiol, mas.** Mas que capbreva Martorell Rabiola de Sant Miquel pel monestir (C-119). Al segle XVII existia el mas Rubiol, que era propietat del mas Alagot de Sant Miquel.
□	24	**Reig, mas.** Mas capbrevat per Pere Reig de Sant Miquel al monestir (C-187). Al segle XVII podia ser el mas Reig de Sant Miquel, citat al n. 26.
□	25	**Reig, mas.** Mas que capbrevà Bernat Roig -o Reig- a Gilabert de Cruïlles (A-49), i que després és capbrevat a Bernat de Cruïlles per Martorell Rabiola en nom dels fills de Perich Reig (C-12). Al segle XVII corresponia al *mas Reig* de Sant Miquel.

	26	**Riba, mas de sa.** Mas que capbreva Guillem de Perela a Gilabert de Cruïlles (A-24) i més tard Gueralda sa Riba a Bernat de Cruïlles (C-170). Sembla correspondre al *mas Ribas* -abans anomenat Tria, propietat d'en Picaperes-, que existia al segle XVII.
	27	**Tria, mas de sa.** Mas que capbreva Joan sa Tria al monestir (A-22) i després Ferrer sa Tria al monestir (C-174). Al segle XVII existia el mas Tria de Sant Miquel.
	28	**Tria, mas de sa.** Mas que capbreva Pere sa Tria al monestir (A-23) i el 1319 un altre Pere sa Tria al monestir (C-173). La seva identificació per al segle XVII no és clara: és possible que correspongui al mas Ribas, abans anomenat Tria, que era propietat d'en Picaperes.
		Masos no mencionats als capbreus medievals: **mas Frigola** (propietat de Miquel Metge i anomenat mas Metge) i **mas Vives** (tenia peces del mas Suro). Masos existents avui dia que no han estat identificats amb masos antics: **mas Ullastres** (o ca l'Ullastres).
Salelles		
	29	**Barb, mas.** Mas capbrevat per en Bernat Barb el 1319 a Bernat de Cruïlles (C-212). Al segle XVII encara s'anomenava mas Barp. En l'actualitat correspon a *Can Salelles*.
	30	**Creixell, mas.** Mas que confessa en Bonanat Laró -de Sant Cebrià dels Alls- a Bernat de Cruïlles el 1319 (C-213). Per la seva situació en el capbreu i per les terres que posseeix se'l pot situar aproximadament a Salelles, però no sabem la seva història posterior.
	31	**Girbau, mas.** Mas que en Sadurní Girbau va confessar tenir per en Bernat de Cruïlles el 1319 (C-216). Al segle XVII se'l coneixia igualment com a mas Girbau. Avui encara es conserva el nom de *Mas Girbau* tot i que també es diu *Can Llach*.
	32	**Granollers, mas de.** Mas que tenia en Berenguer Bofill per en Bernat de Cruïlles (C-209). Al segle XVII existia el Mas Bofill, que abans s'havia anomenat mas Granollers. Avui encara es coneix com a *Mas Bofill*.
	33	**Maçot, mas.** Mas que tenia el 1319 Arnau Maçot de Salelles pel monestir (C-214). Al XVII era encara el mas Massot de Salelles. Avui s'anomena *Can Saiols*.
	34	**Pol, mas.** Mas que capbreva en Bernat Pol el 1319 al monestir (C-17). Al XVII hi ha consignat un mas Pol, que era propietat del mas Pont de Salelles.
	35	**Pont, mas des.** Mas capbrevat el 1319 per Bartomeua des Pont a Bernat de Cruïlles (C-208). Al segle XVII era el *Mas Pont* de Salelles, que ha arribat fins avui. També s'anomena Mas Gironès.
	36	**Pujol, mas des.** Mas que capbreva en Bartomeu des Pujol de Salelles al monestir (C-210). Al segle XVII trobem el *Mas Pujol* de Salelles, encara existent avui dia.
	37	**Pujol, mas des.** Mas capbrevat per en Guillem Martí, fil de Martí Oliver des Pujol, al monestir (C-211). Al segle XVII, vora el mas Barb, es conservaven les runes del *mas Martí*, destruït.
	38	**Salelles, mas de.** Mas que capbreva Guillem de Salelles -que devia viure al castell de Cruïlles- a Bernat de Cruïlles (C-215). Al segle XVII hi havia encara el *Mas Salelles*, que encara avui guarda aquest nom.
	39	**Sure, mas de.** Mas que capbreva Bernat Salat de Sant Miquel -batlle del monestir- al monestir (C-197). Als segles XVIII existia el *mas Suro*, anomenat abans mas Sura, situat a la banda de muntanya del veïnat de Salelles.
		Masos no mencionats als capbreus medievals: **mas Basset** (propietat del mas Pont de Salelles), **mas Poudevall** (propietat del mas Barb) i **mas Clar**. Els tres masos pertanyien a la parròquia i al terme de Sant Sadurní, de manera que no és estrany que no apareguin al capbreu del 1319.
Rabioses		
	40	**Andreu, mas.** Mas que capbreva Berenguera Andreua a Ferrer de Cruïlles (A-30) i que el 1319 havia passat a mans de Ponç Joan, que el tenia per en Ferrer de Cruïlles (C-220). Als segles XVII i XVIII s'anomenava mas Sacot, i ara correspon al *Mas Roig*.
	41	**Estanyol, mas.** Mas capbrevat per Arnau d'Estanyol a Gilabert de Cruïlles (A-28), que podria correspondre al mas de Pere d'Estanyol, que té per en Bernat de Cruïlles (C-151). Als segles XVII i XVIII existia un *mas Estanyol* a Rabioses, el mateix que ara.
	42	**Estrader, mas.** Mas que tenia en Pere de Riera el 1264 per Gilabert de Cruïlles (A-45) i que capbrevà el 1319 n'Aleu Riera a Bernat de Cruïlles (C-8). Al segle XVII corresponia al mas Estrader de Rabioses.
	43	**Figuera, mas de sa.** Mas que tenia en Bernat de sa Figuera per en Gilabert de Cruïlles (A-52) i Ermessenda vídua de Bernat sa Figuera per Bernat de Cruïlles (C-14). Posteriorment s'anomenà conservava el nom, però ja devia haver desaparegut; les ruïnes situades entre el mas Salvador i el mas Rostei, conegudes com a *Can Petit*, podrien ser d'aquest mas.

44 **Fontania, mas.** Mas capbrevat el 1264 per Ramon de sa Fontania a Gilabert de Cruïlles (A-31); a inicis del segle XIV el tenia encara en Pere de sa Fontania per Bernat de Cruïlles(C-217). A l'època moderna sabem que s'anomenava mas Fontania de Cruïlles, però sabem amb quin mas identificar-lo.

45 **Gil, mas.** Mas que tenia en Berenguer Sunyer de Marony el 1264, pel monestir (A-66) i que passà a na Guillema Gila el 1319, que també el tenia pel monestir (C-22). Al segle XVII es coneixia com a mas Geli de Rabioses.

46 **Gilabert, mas.** Mas que capbrevà en Bernat Gilabert el 1264 a Gilabert de Cruïlles (A-41) i la seva vídua Aleu el 1319 a Bernat de Cruïlles (C-232). En períodes posteriors surt encara el nom de mas Gilabert de Rabioses, però probablement ja no existia.

47 **Guiema, mas de na.** Mas que capbrevà na Guiema el 1264 a Gilabert de Cruïlles (A-65). No sabem a quin mas corresponia en temps posteriors. Es podria relacionar amb el *mas de Pere Guillem*, pel qual Pere Ponç paga un cens a Bernat de Cruïlles (C-229).

48 **Joan, mas.** Mas que capbrevà en Pere Joan el 1264 a Gilabert de Cruïlles (A-43) i un altre Pere Joan a Bernat de Cruïlles (C-231). Al segle XVII era conegut com *Mas Pejoan de la Serra*, i era propietat del mas Ullastres.

49 **Maçanet, mas de.** Mas capbrevat per Guillem de Maçanet el 1264 a Gilabert de Cruïlles (A-51); el 1319 Berenguer de Maçanet capbrevà a Bernat de Cruïlles, a més del mas Maçanet, el **mas Estanyol** i el **mas que fou de Berenguer Vidal** (C-13). Al segle XVII el mas Massanet era propietat del mas Terré. Ara podria correspondre a *Can Rostei*.

50 **Maruny, mas.** El 1264 Bernat Tomàs de Marony confessà tenir el mas pel monestir (A-67); el 1319 el tenia Pere de Maruny pel monestir (C-23). Aquest es coneixia al segle XVII com a *mas Maruny*, i era propietat d'en Molines.

51 **Mercader, mas.** Mas que capbrevà en Guillem Mercader de Rabioses el 1264 al monestir (A-54), però que no l'hem pogut identificar amb cap dels masos del 1319 ni tampoc el seu nom apareix en períodes posteriors en aquesta zona.

52 **Molins, mas de.** Mas que capbrevà Arnau de Molins el 1264 a Gilabert de Cruïlles (A-53) i després per la seva vídua Marió a Bernat de Cruïlles (C-15). Al segle XVII corresponia al mas Molines de Rabioses, i és molt probable que sigui l'actual *Can Molines*.

53 **Motgera, mas de la.** Mas que el 1319 confessà tenir Alamanda vídua de Guillem Roig pel monestir (C-219). Al segle XVII se'l coneixia encara com a mas Motgera de Rabioses. Actualment podria ser *Can Batalla* o *Can Pere Pastor*.

54 **Pasqual, mas.** Mas que tenia en Pasqual el 1264 per Gilabert de Cruïlles (A-55) i que passà a mans d'en Ferrer Negrell el 1319, el tenia per en Bernat de Cruïlles (C-11). No sabem el seu nom a l'època moderna, però potser ni tan sols existia.

55 **Peregrí, mas.** És el mas capbrevat el 1264 per Joan de sa Vall al monestir (A-34); s'identifica amb el mas de Joan Pelegrí del 1319, que tenia pel monestir (C-227). A l'època moderna existia un *mas Peregrí* de Rabioses que podria coincidir-hi, però no és segur.

56 **Pou, mas des.** Mas que tenia en Pere de Pou l'any 1264 per en Gilabert de Cruïlles (A-46) i que després capbrevà en Bartomeu des Pou a Bernat de Cruïlles (C-7). En temps posteriors s'anomenà mas Pou de Rabioses, però degué desaparéixer.

57 **Prat, mas des.** Mas que capbrevà Pere des Prat el 1264 a Gilabert de Cruïlles (A-61) i que després tenia en Joan des Prat per en Bernat de Cruïlles (C-6). En temps posteriors s'anomenà Mas Prat de Rabioses, però no sabem si existia en realitat.

58 **Rovira, mas de sa.** Mas que confessa tenir Esquerd de Ruira per Sant Daniel (A-29) i el 1319 el tenia Guillema sa Rovira per Sant Daniel (C-221). A l'època moderna se'l coneixia encara per mas Rovira, però a finals del segle XVIII passà a anomenar-se *Mas Massaller,* nom que ha perdurat fins ara.

59 **Sauleda, mas de sa.** Mas capbrevat el 1264 per Bernat de sa Sauleda a Gilabert de Cruïlles (A-33) i per Guillem s'Olleda el 1319 a Bernat de Cruïlles (C-16). Correspon al mas Massot Sauleda del segle XVII, propietat del Dr. Salamó, i a l'actual casa de *Can Raurich Can Roig* o *Cal Suís*.

60 **Saurí, mas.** Mas que tenia en Guillem Saurí el 1264 per Gilabert de Cruïlles (A-44) i que el 1319 capbrevà Berenguera Saurina a Bernat de Cruïlles (C-9). Posteriorment va desaparèixer: la nota sobre el capbreu del 1319 diu només "Rabioses".

61 **Serra, mas de sa.** Mas que capbrevà en Pere de sa Serra a Gilabert de Cruïlles (A-41) i en Ferrer sa Serra a Bernat de Cruïlles (C-230). Al segle XVII rebia el nom de mas Ullastres, però no sabem si s'havia unit al mas Ullastres anterior. Podria correspondre a l'actual *Can Botó*.

62	**Sunyer, mas.** Mas que tenia Berenguer Sunyer de Motgera el 1264 per Gilabert de Cruïlles (A-32) i que el 1319 havia passat a Bernat Sunyer, que el tenia per en Bernat de Cruïlles (C-218). Al segle XVII corresponia al mas Sunyer, que fou propietat del mas Terré. Podria correspondre en l'actualitat al *Mas Alagot*.
63	**Ullastre, mas de sa.** Mas que tenia Arnau de sa Ullastre per Gilabert de Cruïlles el 1264 (A-50) i que capbrevà Berenguer sa Ullastre el 1319 a Bernat de Cruïlles (C-10). A l'època moderna s'anomenava encara *mas Ullastres* de Rabioses, però ja es devia haver unit al mas n. 62.
64	**Vall, mas de sa.** Mas capbrevat per Martí de sa Vall al monestir l'any 1264 (A-35), que tenia Berenguera sa Vall el 1319 pel monestir (C-226). Correspon a època moderna al mas Valls de Rabioses. Encara avui existeix *Can Valls*.
65	**Vallobera, mas de.** Mas que tenia en Bartomeu de Vallobera el 1319 per en Bernat de Cruïlles (C-222). Més tard s'anomenà *Mas Roart*, tal com es coneix encara avui.
	Masos no mencionats als capbreus medievals: **mas Bertran** del segle XVII (podia ser la continuació de l'explotació de Pere Bertran de Rabioses (A-58), que no tenia cap mas) Masos existents avui dia que no han estat identificats amb masos antics: **mas Estanyol** (o mas Ribes), **cal Carrasquet** (a l'oest de can Valls), **can Sabater** i **can Raurich.**
Goresques	
66	**Albert, mas.** Mas que capbrevà Pere Adalbert el 1264 al monestir (A-37) i després Pelegrí Albert el 1319 al monestir (C-224). A època moderna era anomenat Mas Palagré de Rabioses, però també existia un Mas Viladevall abans dit Maimó o Albert de les Goresques, que era propietat del mas Estrebau.
67	**Goresques, mas de ses.** Mas que el 1264 capbrevà Ermessenda Goresques al monestir (A-36) i el 1319 ja havia passat a mans de Berenguer Ponç, que el tenia pel monestir (C-223). A partir del segle XV va prendre el nom de Mas Estrebau i ara podria correspondre al *Mas Xerric*.
68	**Vidal Carbó, mas.** Mas que tenia Vidal Carbó el 1319 pel monestir (C-225); el 1264 trobem que capbreva en Vidal Carbó de Boïgues però no fa referència a cap mas (A-40b). Al segle XVII existia encara el *mas Vidal Carbó* que era propietat del mas Estrebau.
	Masos existents avui dia que no han estat identificats amb masos antics: **can Molinetes** (a tocar la riera del Vilar)
Pastells	
69	**Figuera, mas.** Mas que tenia en Guillem Figuera de Pastells el 1264 (A-78) i en Ramon Figuera de Pastells el 1319 per Bernat de Cruïlles (C-37). Al segle XVII era el mas Figueres, propietat del mas Mercader.
70	**Jaubert, mas.** Mas que tenia en Ramon de *Russis* el 1264, sense capbrevar-lo a ningú (A-75) i que correspon al mas capbrevat per Guillem Jaubert de Pastells el 1319 a Bernat de Cruïlles (C-36). Al segle XVII el mas Jaubert era propietat del mas Mercader.
71	**Matas, mas.** Mas que tenia Berenguer sa Mata de Pastells el 1319 per Santa Maria d'Ullà (C-33) i que al segle XVII s'anomenava encara mas Matas de Pastells. Actualment encara existeix el *Mas Matas*.
72	**Recauta, mas.** Mas que tenia el 1264, sense capbrevar-lo a ningú, en Guillem Recauta (A-77) i per Guillem Recauta de Pastells el 1319 a Bernat de Cruïlles (C-35). Al segle XVII s'anomenava encara mas Recauta i era propietat del mas Mercader de Pastells.
73	**Sure, mas de.** Mas que té Sabet de Subere el 1264, sense capbrevar-lo a ningú (A-76) i Pere de Sure de Pastells el 1319 per Bernat de Cruïlles (C-34). Al segle XVII el mas Suro de Pastells ja s'anomenava encara *Mas Mercader*.
74	**Tredós, mas.** Mas que tenia en Salvador de Tredossa el 1319 per Sant Martí Sacosta (C-32). Al segle XVII el Mas Tradós encara era propietat del mas Matas de Pastells.
Solls	
75	**Solls, mas de.** Mas que capbrevà el 1264 Berenguer de Sulls a Gilabert de Cruïlles (A-48), que es correspon amb el mas de Ramon de Solls del 1319 (C-38). Al segle XVII ja s'anomenava com ara: *Mas Forn del Vidre*, però també hi havia un mas que fou de Pere de Solls, propietat del mas Terré.
76	**Solls, mas de (?).** Mas capbrevat el 1264 per Guillem de Sulls a Gilabert de Cruïlles (A-47). El 1319 Arnau de Solls del castell de Cruïlles (C-141) confessà tenir alguna propietat que pertanyia al mas anterior.
	Masos existents avui dia que no han estat identificats amb masos antics: **can Bancells**.

Tapioles	
□ 77	**Collell, mas.** Mas capbrevat per Guillem de Collell el 1264 a Gilabert de Cruïlles (A-69) i per Jaume des Collell el 1319 a Bernat de Cruïlles (C-25). Al segle XVII existia el *mas Collell*, que era propietat del mas Darnaculleta.
■ 78	**Puig Alt, mas de.** Mas que tenia en Pere de Puig Alt el 1264, sense capbrevar-lo a ningú (A-79) i Alicssèn de Puig Alt el 1319 per Bernat de Cruïlles (C-26). Al segle XVII es coneixia com a *mas Pujals*, propietat del mas Font.
□ 79	**Tapioles, mas de.** Mas que tenia en Guillem de Tapioles el 1264 pel monestir (A-70) i en Ramon Tapioles el 1319 pel monestir (C-31). Al segle XVII existia un mas Tapioles, però no sabem si aquest mas corresponia al mas Antigó, abans anomenat Ramon de Tapioles.
	Masos no mencionats als capbreus medievals: el **mas Sabater**, esmentat al segle XVII com a propietat del mas Font, correspondria als béns de Bernat Sabater de Tapioles el 1264 (A-74) i de Jaume Sabater de Tapioles el 1319 (C-28), que no eren masos; el **mas Mascort**, existent a l'època moderna, podria correspondre als béns de Bernat Mascort de Tapioles el 1319 (C-29) i en part amb els de Joan de Tapioles el 1264 (A-73); el **mas Gironès** era al segle XVII propietat del mas Font i podria identificar-se amb els béns capbrevats per Ramon Gironès de Tapioles el 1264 (A-72) i per Domènec Gironès de Tapioles el 1319 (C-27), que no eren masos; el **mas Font**, existent al segle XVII i encara avui, havia rebut els noms de Gaubert i Martí, i podria identificar-se amb els béns capbrevats per Bernat Martí de Tapioles el 1264 (C-30); el **mas d'en Polit**, situat vora el mas Gironès, és esmentat al segle XVII com a propietat del mas Font; el **mas Cavaller** és esmentat al segle XVII com a propietat del mas Suro. Masos existents avui dia que no han estat identificats amb masos antics: a la vora de can Font hi ha les ruïnes de dos casalots, dels quals es desconeix el nom.
Valloquera	
■ 80	**Bartomeu, mas.** Mas capbrevat per Berenguer Bartomeu de Valloqueres -batlle del lloc- el 1319 a Bernat de Cruïlles (C-19). Al segle XVII s'anomenava mas Albert i abans mas Valloqueres. Avui existeix el *Mas Albert,* també anomenat *Ca l'Ubert.*
■ 81	**Darnaculleta, mas.** Mas capbrevat el 1319 per Pere Darnaculleta a Bernat de Cruïlles (C-24). Al segle XVII s'anomenava encara mas Darnaculleta, i actualment és *Can Coia*.
□ 82	**Maimó, mas.** Mas capbrevat el 1319 per Pere Maimó de Valloqueres a Bernat de Cruïlles (C-21). En temps posteriors era conegut com a Maimó de Valloqueres però potser ja havia desaparegut al segle XVII.
■ 83	**Mercader, mas.** Mas que capbrevà el 1264 en Domènec Mercader a Gilabert de Criïlles (A-68). No sabem a quin mas posterior corresponia, però les peces que li pertanyen estan situades a la zona de Rabioses. Podria ser el **mas Mercader de Ros de Juià** (l'actual *Can Llobet)* de l'època moderna.
▒ 84	**Olivella, mas de s'.** Mas que capbrevà Pere de s'Olivella el 1264 al monestir (A-64); el 1319 Guillem s'Olivella i Ramon s'Olivella, germans, confessen tenir un mas cadascun pel monestir (C-18 i C-20). Al segle XVII el mas de Guillem s'anomenava mas s'Olivera, però segurament ja estava abandonat.
	Masos no esmentats en els capbreus medievals: **mas Campà** (anomenat avui *Can Campà* o *Ca l'Escolà).* Masos existents avui dia que no han estat identificats amb masos antics: **can Pecoli** (o ca l'Aldrich).
Altres	
■ 85	**Deixesa, mas de la** (La Bisbal). Mas capbrevat el 1319 per Jaume Deixesa al monestir (C-75), que correspon al *Mas la Deixesa* del segle XVII que encara conserva el nom.
	Masos no esmentats als capbreus medievals: **mas Dorca de la Deixesa** (La Bisbal), que existia a l'època moderna -tot i que potser ja eren ruïnes- i que corresponia als béns capbrevats el 1319 per Pere Dorca de la Deixesa a Bernat de Cruïlles (C-45); **mas Torrents** (Sant Cebrià de LLedó): el 1264 apareixen els béns de Ramona des Torrents (A-71) que es corresponen amb els capbrevats per Guillem de Torrents el 1319 (C-102).

□ Mas medieval desaparegut o sense localitzar. ▒ Mas medieval localitzat aproximadament. ■ Mas medieval identificat.

Font: A (1264 ca.); C (1318-1320); AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 128 (segle XVII); cf. MATAS, *La història...*; MALLORQUÍ, *Un territori...*: p. 231-239.

Mapa 16. **Els masos del terme de Cruïlles del segle XIII a l'actualitat**

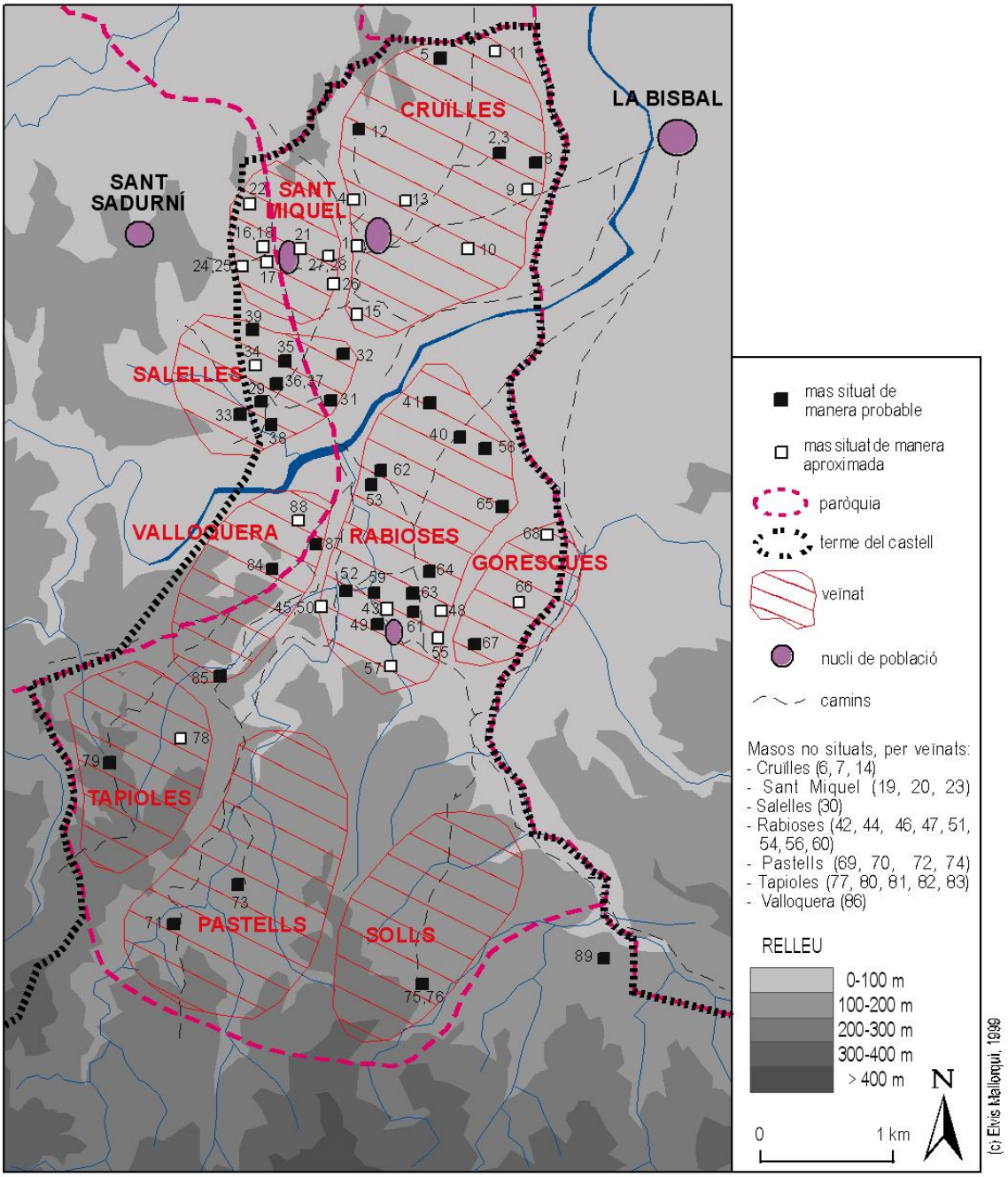

Taula 18. **Els masos del terme de Lloret de Mar (segles XIV-XVIII)**

N.	MASOS
1	**Albà, mas.** Bernat Albà, el 1320, capbreva les cases on viu amb el quintà, que devien correspondre al mas Albà esmentat en les afrontacions. El 1373 és declarat com a borda Albana i també existia el segle XVI.
2	**Alemany, mas.** El 1320 s'esmenta un camp situat a la masoveria del mas Alemany, que ja devia estar abandonat.
3	**Andreu, mas.** Arnau Andreu capbreva el mas, també anomenat **mas Bosc**, amb el quintà el 1320. També figura al capbreu de 1373.
4	**Aulines, mas.** No és capbrevat el 1320, però surt esmentat en les afrontacions. Devia pertànyer, doncs, a un senyor diferent de la pabordia i del castlà de Lloret.
5	**Avenc, mas d'.** El 1320 va ser capbrevat per Arnau Gros, que vivia al mas Gros; per això, el mas d'Avenc ja devia estar abandonat.
6	**Baell, mas.** No figura en cap dels capbreus medievals.
7	**Barbat, mas.** Pere de Montbarbat capbreva el mas, amb el foc, les cases i el quintà, el 1320; es trobava prop del mas Gros i de la riera de Montbarbat. També és capbrevat el 1373.
8	**Barrot, mas.** No és capbrevat el 1320, però figura en les afrontacions, la qual cosa fa pensar que devia ser d'un senyor diferent de la pabordia i del castlà de Lloret.
9	**Berenguer, mas.** Al lloc dit mas Berenguer, que ja devia ser abandonat el 1320, hi havia algunes terres; es trobava vora el mas Salvador i la riera de Fanals.
10	**Bernat, mas.** Ramon Bernat capbreva el mas, amb les cases i el quintà, l'any 1320.
11	**Blanc, mas.** Pere Blanc capbreva el mas Blanc el 1317, que sembla haver incorporat la borda Corcoy i el mas Pere Arnau.
12	**Blandric, mas.** Ferrer Blandric capbreva el mas, amb el foc, les cases, les terres i les vinyes que hi ha, el 1320. També és capbrevat el 1373.
13	**Boneta de Cabanyes, mas.** No és capbrevat els anys 1317-1320, tot i sortir en les afrontacions. Devia pertànyer a un senyor diferent de la pabordia i del castlà de Lloret.
14	**Boscana, borda.** Sembla estar abandonada, ja que el 1320 la tenia Arnau Andreu integrada en el seu mas.
15	**Botet, mas.** El mas Botet no és capbrevat el 1317, tot i figurar molt sovint a les afrontacions; a prop del mas hi havia el lloc de les Femades d'en Botet, el pas de Botet i un forn. Com que és esmentat el 1373, sembla que podria pertànyer al domini del castlà de Lloret. També està documentat el segleXVI.
16	**Cabanyes de Caulès, mas.** És esmentat en el capbreu de 1373.
17	**Cabanyes, borda.** Bernat Cabanyes capbreva la borda, amb les cases el quintà i el foc, el 1320; també era anomenada **mas Corp**. El 1373 és esmentada en el capbreu.
18	**Calabrela, mas.** No és capbrevat el 1320, però surt esmentat en les afrontacions. Devia pertànyer a un senyor que no era la pabordia ni el castlà de Lloret.
19	**Calastre, mas.** El mas Calastre no és capbrevat el 1320, tot i que diverses terres es trobaven al voltant del clos del mas i que és esmentat moltes vegades en les afrontacions. Com que és capbrevat el 1373, el seu senyor devia ser el castlà de Lloret.
20	**Carbonell, mas.** La borda dita mas Carbonell, segurament abandonada, havia estat integrada al mas de Bernat Guinart, ferrer de Lloret. És esmentat també el 1373.
21	**Carreres, mas.** Guillem ses Carreres capbreva el mas, amb el foc i el quintà el 1320; al seu voltant hi havia camins i el torrent de Fanals. Figura també en el capbreu de 1373.
22	**Casa, mas.** Berenguer Casa capbreva el mas, amb les cases i el quintà, l'any 1320; el mas es troba prop del lloc dit Aulina Aubar i de la riera de Lloret. El 1373 figura com la borda ses Cases.
23	**Cassà de la Mata, mas.** No és esmentat en els capbreus medievals.
24	**Cassà, mas.** Existia el 1320, tot i no ser capbrevat, i també el segle XVI. Devia pertànyer a un senyor diferent de la pabordia i del castlà de Lloret.
25	**Caulès, mas.** El 1320 Ramon Caulès i el seu gendre Guillem van capbrevar el mas, situat prop de la riera de Montbarbat i del torrent de Maçanera.
26	**Cavallera, mas.** Ferrer Rossell va capbrevar el mas el 1320, amb el foc, les cases, el quintà i les terres; es trobava a tocar el terme del castell de Tossa.

27	**Coll de Caulès, mas.** Està documentat en el capbreu de 1373.
28	**Coll (de Vilarasa), mas.** El 1320 Guillem Coll va capbrevar el mas, també anomenat **mas de Creu**, situat a prop de la riera de Lloret. El 1373 el tenia Guillem Coll de vilarasa i també existia al segle XVI.
29	**Coma, borda.** Bernat sa Coma va capbrevar la borda el 1320, amb les cases i el quintà. També figura en el capbreu de 1373.
30	**Corcoy, borda de.** La borda de Corcoy, segurament abandonada el 1317, va ser integrada al mas Blanc.
31	**Creixell, mas.** Bernat Creixell tenia el mas el 1320, amb les cases i els quintans. També va ser capbrevat el 1373 i esmentat el segle XVI.
32	**Dalmau, mas.** Mas segurament abandonat el 1320, perquè només s'hi troben terres.
33	**Daví, mas.** Bonanat Daví va capbrevar el mas l'any 1320, amb les cases i el quintà; es trobava prop del mas Blandric. També és esmentat el 1373 i el segle XVI.
34	**Domènec, mas.** Pere Domènec tenia el mas el 1317 amb els quintans; no estava massa lluny de la riera de Lloret. Figura al capbreu de 1373 i també el segle XVI.
35	**Escuder, borda d'en.** No és capbrevada el 1320, tot i figurar a les afrontacions. Devia pertànyer a un senyor diferent de la pabordia i del castlà de Lloret.
36	**Espinalb, mas.** No és capbrevat el 1320, però surt esmentat en les afrontacions. No pertanyia segurament ni a la pabordia ni al castlà de Lloret.
37	**Fayat, mas.** Pere Domènec tenia la masada dita mas Fayat, segurament abandonat, el 1317.
38	**Ferrera, mas de na.** No és capbrevat el 1320, però surt esmentat en les afrontacions. Així pertanyia segurament a un senyor diferent de la pabordia i del castlà.
39	**Flaira, borda.** No és capbrevada el 1317, però surt esmentada en les afrontacions. Devia pertànyer, doncs, a un senyor diferent de la pabordia i del castlà.
40	**Flaquer, borda.** Maimó Flaquer va capbrevar la borda, amb el quintà, el 1320. La borda també existia el 1373.
41	**Gaverneda, mas.** No és capbrevat el 1317, però surt esmentat en les afrontacions. No pertanyia, doncs, ni a la pabordia ni al castlà de Lloret.
42	**Gispert, mas.** No és esmentat en els capbreus medievals.
43	**Gramell, mas.** Ramon Gramell, el 1320, va capbrevar la borda dita mas Gramell amb les cases i el quintà. El 1373 encara figura la borda Gramell.
44	**Gros, borda.** Jaume Gros tenia la borda Gros el 1320 amb el quintà.
45	**Gros, mas.** Arnau Gros va capbrevar el mas, amb les cases, el foc i el quintà, el 1320; es trobava prop la riera de Barbat. També figura en el capbreu de 1373.
46	**Guinart, mas.** Bernat Guinart, ferrer de Lloret, tenia el 1320 el mas Guinart amb les cases, el foc i el quintà, tot situat vora la riera de Lloret; la ferreria devia trobar-se a prop. El mas també està documentat el 1373 i el segle XVI.
47	**Horta, mas.** Salvador Horta tenia el mas, amb el foc, les cases, el quintà, la vinya i l'hort tot junt el 1320; el mas es trobava prop de la trilla del castell de Lloret, de les parets del castell i del pont vell. També figura al capbreu de 1373.
48	**Ioga, mas.** Bernat Ioga tenia el mas l'any 1320, amb el foc, les cases, els quintans i les vinyes. El mas també és esmentat el 1373 i el segle XVI.
49	**Leuter, masoveria de.** El 1320 la masoveria de Leuter, segurament abandonada, estava integrada a la borda Flaquer.
50	**Llagostera, mas.** El mas, també anomenat borda, no és capbrevat el 1320, tot i sortir en les afrontacions. El 1373, en canvi, sí que surt en el capbreu; és possible, doncs, que fos del domini del castlà de Lloret.
51	**Lledó, borda.** No és capbrevada el 1320, però surt esmentada en les afrontacions. Com que figura al capbreu de 1373, podria ser que hagués estat del castlà de Lloret.
52	**Llonc, mas.** El mas figura al capbreu de 1373.
53	**Lloret, mas.** No és capbrevat el 1320, tot i que un clos de Pere Calastre es trobava a tocar el mas Lloret. Al mapa del segle XVIII estava *"dirruhit"*.
54	**Maçot, mas.** No és capbrevat el 1317, però surt esmentat en les afrontacions. No devia pertànyer, doncs, ni a la pabordia ni al castlà de Lloret.
55	**Marí, mas.** El 1320 segurament estava abandonat, ja que només hi havia terres.

56	**Monar, mas.** Al lloc del mas, abandonat el 1320, només hi havia terres.
57	**Morena, borda.** Guillem Morèn tenia el 1320 la borda Morena amb les cases i el quintà.
58	**Oliu, mas.** El mas Oliu o Oliva, tot i no ser capbrevat el 1320, apareix sovint en les afrontacions de terres. El 1373, en canvi, figura al capbreu, amb la qual cosa sembla que el seu senyor hauria estat el castlà de Lloret.
59	**Padroses de Caulès, mas**. Figura al capbreu de 1373.
60	**Palau de Fuirac, mas.** No és capbrevat el 1320, però surt en les afrontacions. Devia pertànyer a un senyor diferent de la pabordia i del castlà.
61	**Palín, mas.** No és capbrevat el 1320, però figura sovint en les afrontacions.
62	**Palom, mas.** Pere Palom tenia el 1320 el mas Palom, també anomenat mas Bertolí, amb les cases i el quintà. També existia en el capbreu de 1373.
63	**Pasqual, mas.** Al lloc del mas, abandonat el 1320, només hi havia un bosc.
64	**Pastell, mas.** No és capbrevat el 1317, però surt sovint en les afrontacions. No devia ser ni de la pabordia ni del castlà.
65	**Pelliçó, mas.** Pere Sureda, el 1318, capbreva el mas Pelliçó, segurament abandonat, que ja s'havia integrat en el seu propi mas.
66	**Pera, mas sa.** Pere sa Pera el tenia el 1320, amb les cases i els quintans. També figura al capbreu de 1373 i als documents del segle XVI. El nom del segle XVIII "Passapera" prové, segurament, de la contracció del nom Pere sa Pera.
67	**Perayó, mas.** Guillem Perayó el tenia el 1320 amb el foc, les cases, el quintà, les vinyes i els horts.
68	**Pere Arnau, mas.** Segurament abandonat el 1317, va ser incorporat al mas Blanc.
69	**Perella, borda.** El 1317 només figura esmentada en les afrontacions. Així, no pertanyia ni a la pabordia ni al castlà de Lloret.
70	**Pla, mas.** Arnau Pla capbreva el mas el 1320 amb el foc, les cases i el quintà; es trobava al sud del Puig Marí i prop del camí públic i la riera de Lloret. També apareix en el capbreu de 1373 i en els documents del segle XVI.
71	**Pujol, mas.** Pere Pujol tenia el mas el 1317, amb honors i possessions; es trobava prop la riera de Romagosa. També figura al capbreu de 1373 i als textos del segle XVI.
72	**Recasèn, mas.** No és capbrevat el 1320, però surt esmentat en les afrontacions. Devia pertànyer a un senyor diferent de la pabordia i del castlà.
73	**Rocabertí, masada.** Salvador Horta, el 1320, tenia la masada de Rocabertí, d'un mas abandonat, integrada en el seu mas.
74	**Sabatera, borda de na.** El 1317 no és capbrevada, però surt en les afrontacions. El 1373, en canvi, és declarada en el capbreu. Així, devia pertànyer al castlà de Lloret.
75	**Salvador, mas.** Jaume Salvador de Fanals tenia el mas el 1320 amb les cases i el quintà.
76	**Saragoça, mas.** Pere Saragoça tenia el mas el 1317, amb els quintans. També figura al capbreu de 1373 i als documents del segle XVI.
77	**Serra, mas.** El 1320 no és capbrevat, però surt esmentat en les afrontacions. No devia pertànyer ni a la pabordia ni al castlà de Lloret.
78	**Sure, mas.** No és capbrevat el 1320, però surt esmentat en les afrontacions. Segurament pertanyia a un senyor diferent de la pabordia i del castlà.
79	**Sureda, mas.** El 1317 només apareix en les afrontacions. El 1373, en canvi, és capbrevat, amb la qual cosa el seu senyor seria el castlà de Lloret. També existia el segle XVI.
80	**Taradell, mas.** El mas, també borda, de Taradell és esmentat el 1320 en algunes afrontacions. També està documentat l'any 1373.
81	**Tossa, mas.** Al lloc del mas Tossa, prop de la riera de Rifred, només hi havia alguna terra el 1320; segurament ja estava abandonat i integrat dins el mas loga.
82	**Vall, borda.** Figura en alguna afrontació del 1320, però no és capbrevada. En canvi, sí que no és el 1373, per la qual cosa hauria pertangut al castlà de Lloret.
83	**Vell, mas.** Segurament abandonat el 1320, només és esmentat com a topònim on se situaven algunes terres.
84	**Vendrell de Cladella (de Caulès), mas.** El 1317, tot i figurar en les afrontacions, no va ser capbrevat. Devia pertànyer, doncs, a un senyor diferent del paborde i del castlà.

85	**Vidal de Caulès, mas.** El 1317 no va ser capbrevat, però surt en les afrontacions. No pertanyia ni al domini de la pabordia ni del castlà de Lloret.
86	**Vilar (de Tordera), mas.** No va ser capbrevat el 1317, tot i ser esmentat en algunes afrontacions. Pertanyia segurament a un senyor que no era ni el paborde ni el castlà.
87	**Vilarasa, mas.** No va ser capbrevat el 1317, però surt esmentat en les afrontacions. No pertanyia ni al castlà ni al paborde de Lloret.
88	**Vinyades, mas d'en.** El mas, o borda, d'en Vinyades potser estava abandonat el 1320, ja que servia per situar algunes terres..

Font: 1317-1320 (ACG, Pabordia de Novembre, Capbreu de Lloret de 1317), 1373 (ACG, Pabordia de Novembre, vol. 8.e.22); cf. DOMÈNECH, *Lloret*...; MALLORQUÍ, «El terme...»: p. 75-82.

Mapa 17. **Els masos del terme de Lloret del segle XIV a l'actualitat**

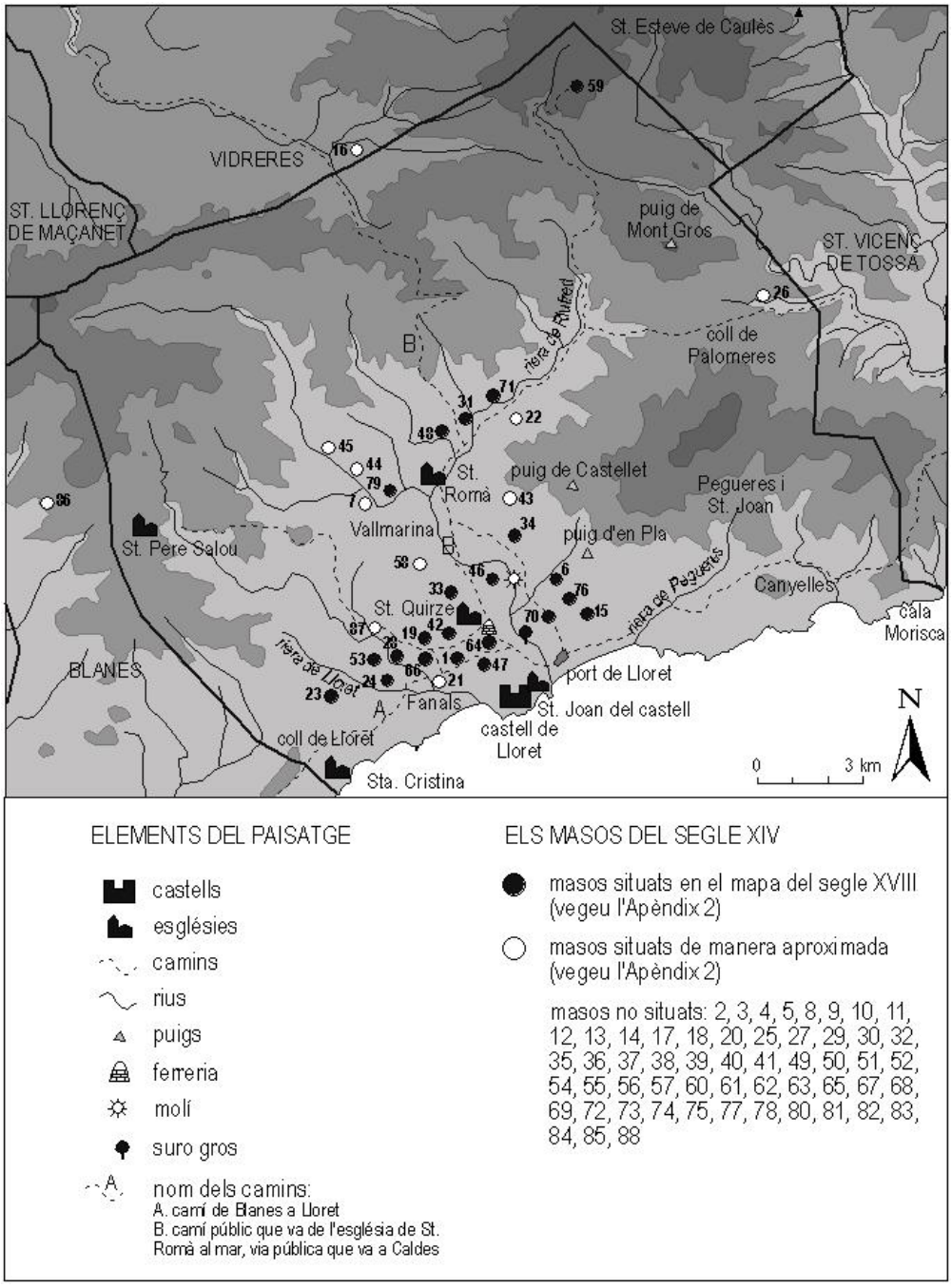

8. XARXES DE CAMINS AL BISBAT DE GIRONA

A partir de la lectura atenta dels pergamins medievals, dels llibres notarials i, sobretot, dels capbreus senyorials d'inics del segle XIV, es pot tenir una imatge prou acurada de les xarxes de camins a nivell local, que no sembla haver patit grans canvis almenys fins al segle XVIII. Aquest és el cas de la zona de la plana baixempordanesa que toca a les Gavarres, per on circulen el Daró i el seu afluent el Rissec: al costat de l'antic camí d'Empúries, que unia aquesta ciutat romana amb Girona i la Via Augusta, apareixen una multitud de camins nascuts a l'època medieval que tenien com a punt d'arribada els mercats successius d'Anyells i Monells (cf. Taula 19). A la plana selvatana, les informacions sobre l'època medieval és menor, però l'estudi de documentació posterior permet descobrir els punts per on passaven els dos camins principals al sud de Girona, l'antiga Via Augusta reconvertida en el camí de Girona a Caldes, i el camí públic barcelonès, el que esdevindrà el camí ral de Barcelona (cf. Taula 20).

Taula 19. **La xarxa de camins a la plana del Baix Empordà**

N.	CAMINS	RECORREGUT
Cruïlles		
1	**Bisbal, camí de la**	El camí unia, de forma rectilínia, Cruïlles i la Bisbal passant pel lloc de ses Carreres. El camí continuava, al nord de Cruïlles, en direcció a Monells fins a les Vies Forcades, on s'unia a la carrera mercadera. El tram formava part de l'antic camí d'Empúries, la via romana que unia la ciutat romana d'Empúries amb Girona tot passant per les vil·les de la plana empordanesa; cf. CASAS-SANMARTÍ, «El camí...». 891 (ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 50; ABADAL, *Diplomatari...*: n. 30) Precepte del rei carolingi al bisbe de Girona en el qual li concedeix la vil·la *Palatium Maurore,* situada al sud de la Bisbal, que limitava amb la *strata que discurrit de Crucilias per fossas usque ad Sanctam Mariam.* 1051 (ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 39; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 110) Donació d'un mas i d'una terra al lloc de *Carrera,* a Cruïlles. 1264 ca. (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamí n. 4; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 87) Capbrevacioons de Ramon ses Carreres, habitant del mas Carreres, i de Domènec Corçana de Carreres que tenien terres que limitaven amb la *carraria ... qua itur uersus Episcopalem* 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 32rv, f. 40r-41r, f. 42v i 46r) Capbrevacions de Pere Amat, Ferrer Negrell i Pere Corçana del castell de Cruïlles i de Pere d'Estanyol de Rabioses que tenien terres i feixes al lloc dit *Camín Bisbal* o *Carrera Bisbal.* A més, Marió Martí i Bernat ses Carreres tenien una terra a tocar el nucli de Cruïlles i la *carrera de Monells* i terres del mas Carreres que limitaven amb la *carrera mercadera ... la qual va a Monells.*
2	**Llosa, carrera de sa**	Un segon camí anava de Cruïlles fins a la Bisbal passant pel marge esquerre del Daró i pel lloc anomenat *campo de Losa.* 1264 ca. (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamí n. 3) Capbrevació de Bernat de Prat, habitant del mas Prat, que tenia un camp situat al costat de la *carraria de za Losa.* 1303 (AHG, Notarial Cruïlles, vol. 1, f. 79rv) Saurina de Carreres redueix el cens que prestava Pere Amat pel camp de sa Llosa, que limitava amb el *camino quo procenditur de Episcopale apud Crudilias.* 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 53rv) Capbrevació de Cília Prada, del mas Prat, que tenia una feixa al costat del *camí lo qual és apellat Losa*.

3	**Bisbal, carrera de Rabioses a**	Des del veïnat de Rabioses, al sud del Daró, existia un altre camí que anava cap a la Bisbal. 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 4v i f. 63r-64r) Capbrevacions d'Alamanda vídua de Guillem Roig, del mas Motgera, i de Ponç Joan, del mas Andreu, que tenien feixes i terres que limitaven amb la *via que va a ça Bisbal.*o la *carrera que va de Rabioses a ça Bisbal.* A més, Ramon Negrell de Rabioses tenia un camp sobre la *carrera que va del mas de ça Motgera envés ça Bisbal.* 1354 (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 6, pergamí n. 16) Venda d'un camp situat sobre la carrera que va del mas Motgera a la Bisbal.
4	**Mercadera, carrera**	La *carrera mercadera* atravessava, de sud a nord, tot el terme de Cruïlles: venia del coll de la Ganga –i de Calonge–, creuava la riera de la Ganga o de la Deixesa, creuava el veïnat de Rabioses, passava el Daró pel Pontarró, seguia cap a la vila de Sant Miquel de Cruïlles tot fent de límit amb la parròquia de Sant Sadurní, arribava al Coll de Monells i al lloc dit ses Vies Forcades i continuava cap a Monells. 1062 (ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 6) Acta de consagració de l'església de Santa Eulàlia de Cruïlles, en la qual es defineix el terme parroquial. A l'oest el límit era la *viam mercallariam que est ante portam Sancti Michaelis cenobii de Crudiliis.* 1264 ca. (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamí n. 3, n. 4 i ; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 87) Capbrevacions de de Bernat de Prat, Ramon ses Carreres i Arnau d'Estanyol, que tenien terres que limitaven amb la *carraria mercateria ... qua itur uersus Monellos*. 1302.08.05? (AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 18rv) El senyor de Cruïlles estableix a Guillem Dorca de la Deixesa un camp situat al terme de Cruïlles que limitava amb la carrera mercadera i el rec del molí de sa Causina, construït sobre la riera de la Deixesa o la Ganga. 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 7r, f. 14rv, f. 22v, f. 32v-33r i f. 52rv) Capbrevació de Guillem Eimeric de la Bisbal, de Guillemona vídua de Berenguer Albert i d'Arnau des Puig de Sant Miquel de Cruïlles que tenien terres, a Laderes, al Coll de Monells i a Glaticans, que limitaven amb el *camí que va a Monells.* A més, Bernat Pol de Sant Miquel i Pere Dorca de la Deixesa tenia camps a prop de la *carrera mercadera,* tant a la banda de Sant Miquel com a prop de la Deixesa.
5	**Sant Cebrià dels Alls i Romanyà, camí de**	Des de la confluència de la riera de Pastells amb el Daró, hi havia un camí que resseguia aquella riera atravessant els veïnats de Rabioses i de Pastells, seguia cap a Sant Cebrià dels Alls –on hi havia el veïnat de Cabanes– i cap a Romanyà, sempre cap al sud. Segurament coincidia amb la *carrera de Serra.* 1169 (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 7, pergamí n. 11; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 31) Els senyors de Cruïlles estableixen a Gausbert de Serra un mas i un honor que limitava amb la *via quod vadit Sancti Cipriani de Algos.* 1258 (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergamí n. 3; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 75) El prior de Sant Miquel de Cruïlles va establir a Guillem Figuera de Pastells la batllia del delme i de les primícies dels veïnats de Pastells i Solls, que limitaven amb la *stratam que uadit uersus Romanianum* 1302 (AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 38v) Venda d'una terra erma situada al lloc de sa Vall que limitava amb la *carrera de Serra.* 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 11v, f. 66r i f. 70rv) Capbrevacions de Berenguera sa Vall, de Rabioses, que tenia una feixa a tocar el *camí de la Serra, d*e Pere d'Estanyol de Rabioses que tenia una terra que limitava amb el *camí qui devalla per la Serra,* de Pere sa Serra de la salvetat de Rabioses, que tenia un camp que tocava amb la *carrera de ça Serra,* i de Pere de Sure de Pastells, que tenia unes vinyes i boscos que limitaven amb el *camí general que va a Cabanes.*
6	**Tapioles i Sant Cebrià de Lledó, camí de**	També des del Pontarró, el punt per on hom travessava el Daró, s'iniciava un camí que creuava els veïnats de Valloquera i Tapioles abans d'entrar a la parròquia de Sant Cebrià de Lledó.

		1264 ca. (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamí n. 65; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 87) Capbrevació de na Guiema, que tenia una terra situada arran del *camino quo itur uersus Tapioles*. 1303 (AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 69v-70r, f. 75r i f. 92v-93r) Venda d'unes feixes del mas Olivella i del mas Comte, del veïnat de Valloquera, que limitaven a l'oest amb el camí de Tapioles. 1303 (AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 99rv-100r) Capítols matrimonials entre Benvenguda Aguiló i Jaume Filaner de Sant Miquel de Cruïlles, el qual garanteix els diners de dot sobre una vinya que limitava amb el camí de Tapioles. 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 60r) Capbrevació de Bartomeu des Pujol de Salelles que tenia una terra que limitava amb el *camí que va a Tapioles.*
7	**Sant Miquel, carrera de**	Els dos nuclis de poblament concentrat del terme, el castell de Cruïlles i la vila de Sant Miquel, estaven units per una carrera o camí. 1262 (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergamí n. 8; MALLORQUI, *El monestir...*: n. 80) Ramon de Sant Miquel va reconéixer al prior de Sant Miquel de Cruïlles tenir un farraginar i unes cases a la vila de Sant Miquel que limitaven amb la *carraria que uadit uersus Crudiliis*. 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 55v-56r) Capbrevació de Bernat Boter de Sant Miquel de Cruïlles que tenia un hort que limitava amb *el camí que va de Sent Miquel a Cruyles*-
8	**Corçà, camí de**	Es tracta del camí que unia Cruïlles amb el nucli de Corçà, al nord-est. 1264 ca. (ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamí n. 5; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 87) Capbrevació de Domènec Corçana de Carreres que tenia una terra que limitava amb la *carraria qua itur uersus Quarcianum.* 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 31v i f. 42v) Capbrevacions de Pere Genover de Vacamorta i de Salvador Romanyà de Cruïlles que tenien una terra que limitava amb el *camí que va devés Corçà* i amb la *carrera que va de Corçà a Cruyles.*
9	**Boadella, via de**	És possible que sigui el camí que anava de Corçà a la Bisbal, que feia de límit de la parròquia de Cruïlles en un petit tram. 1062 (ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 6) Acta de consagració de l'església de Santa Eulàlia de Cruïlles, en la qual es defineix el terme parroquial. A l'est el límit era la *viam de Buadella.* 1104 (ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 119b-120b; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 192) Guillem Olomar i la seva muller empenyoren un camp situat al lloc de Boadella, al terme de la Bisbal, per on passava una via. 1319 (ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 22v) Capbrevació de Nicolau Ros de la Bisbal que tenia una terra al terme de Cruïlles que afrontava amb *lo camí que departeix lo terme de Cruyles e de ça Bisbal*.
Monells		
10	**Madremanya, camí de**	El camí que unia Monells amb Madremanya, i que seguia cap a Sant Martí Vell i Bordils, és la continuació de l'antic camí d'Empúries que venia de Cruïlles i la Bisbal; cf. CASAS-SANMARTÍ, «El camí...». És probable que, a Madremanya mateix, existís una desviació que conduís directament cap a Girona passant a prop dels Àngels, al cim de les Gavarres. 1200 (ACG, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 92v-93r; BELTRAN, *Llibre...*: n. 187) Concòrdia sobre la titularitat dels drets de la coromina Corbater, situada al pla de Bordils, que limitava amb la *via que pergit apud Monels*. 1298 (ACG, pergamins del segle XIII, s. n. –1298.05.29–) Venda d'unes vinyes i bosc a la Font Vermella, a la muntanya de Girona, que limitaven amb el camí públic de Monells. 1345 (ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 58) El bisbe redueix un cens d'una possessió situada a la Font Vermella, terme de Sant Mateu de Montnegre, per on passava el camí públic de Monells.

		1368 (ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 53, pergamí n. 14) Capbrevació d'un ciutadà de Girona de tenir una vinya i bosc a la muntanya de Girona, al lloc dit Boscona, vora el camí públic de Monells. 1383 (ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergamí n. 9) Capbrevació d'una terra situada a Valnues, a la muntanya de Girona, prop del camí de Monells 1402 (ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergamí n. 15) Venda d'una vinya i bosc situads a Valnues, a la muntanya de Girona, per on passava la *carraria de Monellis.*
11	**Anyells, camí d'**	Es tracta del camí que conduïa, abans que fos creat el mercat de Monells, a l'antic mercat d'Anyells, un veïnat situat al terme de Corçà.
12	**Corçà, camí de**	És el camí que unia Monells i Corçà i que continuava, sempre en direcció a llevant, cap a Llaneres i Vulpellac.
13	**Bisbal, camí de la**	Aquest camí seria una variant del camí anterior que connectava amb la *via de Boadella,* és a dir, amb el camí que feia de límit entre les parròquies de Cruïlles i la Bisbal (cf. camí n. 9).
14	**Cruïlles, camí de**	Es tracta del mateix camí que unia la Bisbal i Cruïlles i que, al nord de Monells, seguia cap a Madremanya, Sant Martí Vell i, al final, Girona (cf. camins n. 1 i 10).
15	**Sant Sadurní, camí de**	És el mateix camí que, antigament, unia Sant Sadurní amb el mercat d'Anyells tot passant pel centre de Monells (cf. camí n. 17).
16	**Sant Mateu de Montnegre, camí**	Es tracta del tram final del llarg camí que atravessava les Gavarres des de Quart, el Castellar i Sant Mateu de Montnegre per arribar al mercat de Monells (cf. camí n. 18).
Sant Sadurní		
17	**Anyells, estrada d'**	És l'antic camí que unia la vil·la de Sant Sadurní amb el mercat d'Anyells, que va ser traslladat el 1102 al costat del castell de Monells. 1061 (ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 105; MARQUÈS, «La senyoria...», n. 3) Donació d'unes terres situades a prop del Daró que limitaven amb la *strata que pergit ad Agnels*.
18	**Monells, carrera del mercat de**	Existia un camí que travessava les Gavarres, des de les parròquies del Castellar i de Sant Mateu de Montnegre, per anar al mercat de Monells. El seu itinerari està ben marcat des del segle XVIII; cf. MALLORQUÍ, *El paisatge...*: p. 205-206 i p. 208. En un petit tram passava pel nord de la parròquia de Sant Sadurní. 1132 (ACG, pergamí n. 220) Venda d'una vinya situada al lloc d'Estanyol, parròquia de Sant Martí del Castellar que limitava amb la *carrera que pergit ad ipsum forum de Monnels*.
19	**Cassà de la Selva, camí de**	Entre Cassà de la Selva i Sant Sadurní, per Santa Pellaia, passava un altre camí que atravessava les Gavarres i que, com d'altres, seguia cap al mercat de Monells.. 1314 (ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 7, pergamí n. 3) Capbrevació de Dalmau Ponç de sa Vila al monestir de Sant Pere de Galligants, que declara tenir una terra a Cassà de la Selva que limitava amb el *camín qui va a Munels*
20	**Cruïlles i la Bisbal, camí de**	Des de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre baixava un camí que permetia arribar, en primer terme, a Sant Sadurní i que, després, seguia cap a Cruïlles i la Bisbal. Està ben dcoumentat al segle XVIII, però segur que existia amb anterioritat; cf. MALLORQUÍ, *El paisatge...*: p. 206 i p. 211.

Taula 20. **La xarxa de camins a la plana de la Selva**

N.	CAMINS	RECORREGUT
Riudellots de la Selva		
1	**Aiguaviva, camí d'**	Surt del poble pel carrer Major, passa per can Banyes, can Pujades i can Cordoneda, creua l'antic camí ral i l'actual carretera Nacional-II prop de can Calau, no massa lluny de l'Hostal Nou, i segueix cap a Aiguaviva. - 1067 (ASD, Llibre 20, n. 51; MARQUÈS, *Col·lecció*: n. 16). Venda d'una casa i terra situades a la vil·la Subirans, que limitaven amb la *"strada qui va a la isglésia de Sanct Esteve".* - Segle XVIII. Pas de les processons que anaven de l'església parroquial a la capella de l'Hostal Nou; cf. PUIGVERT, *Una parròquia...*: p. 141, p. 209 i p. 232-234).
2	**Caldes, camí de**	A. El *"caminum publicum quo itur aput Calidas"* és citat en diverses afrontacions de terres situades a les parròquies de Fornells i Riudellots de la Selva. - 1314 (ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 37, pergamí n. 17), 1323 (ASD, pergamí n. 524, n. 4) i 1363 (ACA, Monacals, Santa Maria de Ridaura, pergamí n. 27). Al pla de Matella, situat a la confluència dels termes parroquials de Riudellots, Campllong i Sant Andreu Salou, algunes terres afrontaven a llevant o a ponent amb un *"camín públich"* que anava de nord a sud. B. Des del nucli de Riudellots, existia un camí que s'unia pel sud al que anava de Girona a Caldes. - 1314 i 1315 (ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 5, pergamí n. 2 i rotlle 6, pergamí n. 7). Al pla de Matella, entre les parròquies de Riudellots, Campllong i Sant Andreu Salou, hi havia una *"carratera missadera",* que anava al temple de Sant Esteve de Riudellots de la Selva. - 1391 i 1408 (ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergamí n. 12). Entre els valls de la cellera de Riudellots i el *"torrente vocato Squerich"* –el Cric–, hi havia el camí de Caldes.
3	**Camí barcelonès**	El camí de Girona a Barcelona circulava entre un i dos quilòmetres a l'oest de Riudellots de la Selva, des del Regàs, per davant de ca l'Arbussé, can Calau i arran de l'Hostal Nou i del mas Fàbregues. - 1323 (ASD, pergamí n. 524, n. 11). Els habitants del mas Fàbregues de Riudellots tenien, a prop de la casa, una feixa de terra sota el domini del monestir de Sant Daniel, que limitava a llevant *"in camino publico barchinonense"*. - 1330 ca. i 1342 (AHCG, I.1.2.1, lligall 1, reg. 1, f. 27r; AHG, Notarial,Girona-6, vol. 13). Els ciutadans de Girona van contribuir en la construcció d'un pont sobre el camí de Barcelona a Riudellots de la Selva, que poc després van decidir protegir de les inundacions.
4	**Cassà de la Selva, camí de**	El camí de Riudellots a Campllong i Cassà de la Selva no ha deixat rastres documentals a l'època medieval. En representacions cartogràfiques del segle XX, existeix un camí de Riudellots a Cassà que seguia el camí de Fornells, fins a can Rautis i, des de can Ros, es dirigia cap a Campllong per evitar per una zona fàcilment inundable.
5	**Fornells, camí de**	De fet, era la connexió amb la via antiga de Girona a Caldes, hereva de la Via Augusta romana. Sortia de la cellera de Riudellots tot seguint la baixada de les Acàcies i es dirigia cap a can Conis i can Rautis, on s'unia a la camí vell de Caldes. - 1315 (AHG, Notarial, Girona-4, vol. 36, f. 17rv). Al lloc de *Mirapeus,* entre terres del mas Quart i del mas Flor –antics masos situats sota les cases de l'eixample modern del poble de Riudellots.
6	**Vilobí i Salitja, camí de**	Sortia del poble i passava pel Molí d'en Bosch, can Rufí i can Calderó i a prop del Molí d'en Pla, on entrava al terme de Vilobí. - 1220 (ACG, pergamins del segle XIII, s. n.). La *"via monera"* figura com a afrontació del camp situat *"ad ipsum mansum quem uocatur [Chanetum]".*

Fornells de la Selva		
1	**Amer a Sant Feliu de Guíxols, camí d'**	Aquest camí creuava el terme de Fornells des del nord-oest al sud-est: entrava des del terme de Vilablareix, passava pel sud del mas Amich, entrava al nucli de Fornells, i seguia, entre els masos Tomàs, Fernando, Vícils, Escolà i Manel en direcció a Cassà de la Selva.
2	**Caldes, camí de**	El camí de Girona a Caldes arribava al nucli de Fornells des de Palausacosta passant a llevant del mas Calic i del mas Masachs i a ponent del mas Pont i que seguia cap a Riudellots passant pel sud de can Terrats i per l'oest del mas Cases, del mas Estorga i de les terres de la torre de Raset. Cf. MARQUÈS, *Masos...*: p. 51-53, p. 73, p. 167-169 i p. 201.
3	**Camí ral**	El camí ral de Girona a Barcelona passava a l'oest del mas Amich, de la torre d'Estrac, de can Manel de Ferro i de l'Hostal de la Seva i a l'est de la torre des Bach, de la torre de Rodés, de la borda Caularona –o la Canya–, del mas Estrac del Camí Ral –o Artigues–, del mas Goy i del mas Massot. Amb poques variacions, el camí ral es va convertir al segle XIX en la carretera - 1692. Cf. MARQUÈS, *Masos...*: p. 21, p. 23, p. 35, p. 81, p. 83, p. 141, p. 145, p. 186-189 i p. 197-199.
4	**Castell de Fornells, camí del**	A prop de la torre del Governador hi passava la via pública que anava de l'església de Sant Cugat cap al castell de Fornells, convertit des de temps medievals en una simple casa de pagès.
5	**Creueta, camí de la**	El camí que anava de Fornells a la Creueta, seguint sempre la riba occidental de l'Onyar, passava a llevant del mas Deulonder.
6	**Quart, carretera vella de**	La carretera vella de Fornells a Quart passava al sud del mas Cases i a llevant de can Mainau.
7	**Santa Coloma, carretera vella de**	Finalment, al sud del mas Massot apareix citada l'antiga carretera de Fornells a Santa Coloma de Farners, que passava segurament per Vilademany, Salitja i Vilobí.
8	**Tossa, camí de**	De la cellera de Fornells, cap al sud, sortia un camí important que passava per davant del temple parroquial de Sant Andreu Salou i que arribava fins a Tossa de Mar. En el terme de Fornells passava a ponent del mas Deulonder i a llevant del mas Terrats.

PART III

LA PARRÒQUIA I ELS GRUPS DE LA SOCIETAT RURAL GIRONINA

Tradicionalment, els grups socials de les àrees rurals s'han caracteritzat en funció de la relació que cadascun d'ells mantenia amb una institució medieval clau: la senyoria o *dominium*. Es tracta d'una relació de poder que determinava el control de l'accés als recursos, els processos de treball i la distribució dels productes en el conjunt de la societat.[1] D'aquesta manera, el posicionament de les persones i dels grups a un costat o altre de la senyoria, és a dir, a la banda dels qui la controlaven o a la dels que hi estaven sotmesos, ha permès que els historiadors hagin estudiat la societat medieval a partir d'un concepte historiogràfic nascut molt després de l'edat mitjana: el concepte de "classe social". Deia E. P. Thompson que *"las clases acaecen al vivir los hombres y las mujeres sus relaciones de producción y al experimentar sus situaciones determinantes, dentro del «conjunto de relaciones sociales», con una cultura y unas expectativas heredadas, y al modelar estas experiencias en formas culturales"*.[2] Dit d'una altra manera, les diferències entre els senyors i els que no ho eren no es limitaven als aspectes econòmics vinculats a la producció i a la seva distribució, sinó que es manifestaven en tots els aspectes de la seva cultura. En el menjar, per exemple: els senyors menjaven molt i sovint en excés, tot malgastant les menges més cares, com la carn, el vi de qualitat i les espècies; mentrestant, els pagesos s'havien de conformar amb la fogassa de mestall, vi bast i potatge o menestra amb verdures.[3]

---

1 GUERREAU, *El feudalismo...*: p. 207-208.

2 THOMPSON, *Tradición...*: p. 38.

3 MONTANARI, *L'alimentazione...*: p. 457-468; RIERA, *Senyors....* En relació a les terres de Girona, cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 151-154.

Les distincions socials derivades de la relació de *dominium* eren molt importants per als homes i dones de l'edat mitjana. Tant que, fins i tot, es van difondre arreu d'Europa diverses idees que l'explicaven i la justificaven. Entre elles, sobressurt la teoria dels tres ordres formulada poc després de l'any 1000 pels bisbes Adalberon de Laon i Gerard de Cambray, entre d'altres, però oblidada durant més de cent anys en què ni el rei de França ni els bisbes pogueren afermar el seu control sobre la noblesa.[4] Segons aquesta teoria, que va ser represa a la fi del segle XII i que va servir per estructurar les corts medievals europees, cadascun dels tres grups que constituïen la societat –monjos, guerrers i pagesos–, diferenciats per l'accés a la propietat de la terra i per l'exercici del poder o no, exercia una funció diferent en el si de la societat: pregar, lluitar i treballar.

Cal advertir, tanmateix, que es tracta d'una teoria que amaga la interdependència dels tres grups i els canvis socials i els conflictes produïts a causa, en primer lloc, de la difusió d'una senyoria menys arbitrària –amb més mecanismes legals de control– i de l'administració reial; en segon lloc, a causa de l'expansió de l'església com un sistema de govern i d'influència moral i doctrinal sobre el conjunt de la cristiandat i independent dels senyors feudals; i, en tercer lloc, a causa de les concessions de privilegis i dels acords aconseguits per les comunitats rurals enfront dels seus senyors.[5] A més, no existia una clara consciència de classe a l'interior de cadascun dels tres ordres. Les diferències entre els integrants de cada grup podien arribar a ser enormes: els clergues, per exemple, es diferenciaven segons els ordes eclesiàstics que havien rebut, segons la jurisdicció del seu càrrec i, sobretot, segons la seva condició socioeconòmica, que anava des dels arquebisbes fins als beneficiats simples, tot passant pels bisbes, els abats, els canonges de la catedral, els capellans i els clergues amb cura d'ànimes.[6] A l'interior de l'aristocràcia, es reproduïa una situació similar: a Anglaterra, per exemple, el volum d'ingressos anuals, les funcions desenvolupades en l'exèrcit i en l'administració reials i l'estil de vida permetien distingir nítidament entre l'alta noblesa formada per comtes, ducs i barons, i la baixa noblesa entre la qual hi havia els cavallers, els *esquires* i més cap a la fi del segle XIV i

---

4 DUBY, *Los tres órdenes*...: p. 241-287; FLORI, *Caballeros*...: p. 204-206.

5 DYER, *Niveles*...: p. 32-34; BROWN, *Church*...: p. 9-15.

6 NIETO-SANZ, *La época*...: p. 161-162.

al XV, els *gentlemen*.[7] I, és clar, el tercer grup de la societat, format essencialment per pagesos, era molt diversificat internament a causa de la quantitat de terra que treballaven, del grau de dependència envers els seus senyors i de la pertinença a una comunitat vilatana o no; de totes maneres, també hauríem d'encabir en aquest grup els batlles senyorials que, de fet, solien ser uns pagesos benestants, els artesans escampats en les viles i llocs del món rural i tota la població urbana, la qual, al seu torn, estava dividida entre un grup dirigent format per ciutadans gairebé al nivell de la baixa noblesa i una majoria de població que vivia del treball com a artesans o com a assalariats; i encara, cal tenir en compte l'existència dels marginats o exclosos d'aquesta ordenació social.[8]

En la present recerca, el que ens interessa és comprovar com tota la complexitat de la societat rural es reproduïa en el si de totes i cadascuna de les parròquies medievals, que no eren unes institucions estricta o únicament religioses. Tal com han posat de relleu les recerques dels darrers vint-i-cinc anys, la participació laica en la gestió de les parròquies d'època moderna era molt decissiva fins al punt que cadascuna d'elles esdevenia *"una mena de «teatre polític» on, no pas sense conflictes i picabaralles, es manifestaven de manera jerarquitzada i prou visible les diferències socials i de classe del món rural"*.[9] L'objectiu dels propers capítols, doncs, és analitzar el paper que cadascun dels grups socials del món rural exercia a l'interior de la parròquia. I, per fer-ho, reprendrem la teoria dels tres ordres essent conscients de les seves limitacions i condicionants, perquè, en realitat, a totes i cadascuna de les parròquies gironines hi havia una representació, a vegades mínima, de cada ordre: els clergues que dirigien l'església, els nobles i senyors i, finalment, la resta dels feligresos que eren pagesos. Així, analitzarem en primer lloc els clergues parroquials i la seva relació amb l'estructura de l'església secular (cf. Capítol 5); a continuació, la noblesa i la seva vinculació amb la parròquia, que a vegades era més aviat reduïda (cf. Capítol 6); i després la resta dels laics, els quals majoritàriament, però no de manera exclussiva, eren pagesos (cf. Capítol 7).

---

7 DYER, *Niveles...*: p. 34-38.

8 DYER, *Niveles...*: p. 39-43.

9 PUIGVERT, «Parròquia i societat...»: p. 71.

Capítol 5

EL CLERGAT PARROQUIAL

La parròquia, a més de ser un territori vinculat a una església i un conjunt de vincles materials amb forma de delmes, primícies i oblacions que havien de satisfer els que hi residien, era una comunitat de fidels dirigits per un o més d'un clergue. Abans de l'any 1000, el lideratge dels clergues al capdavant de les comunitats rurals es fonamentava en el seu saber i en la seva cultura –el domini de l'escriptura, sobretot–;[1] més tard, els clergues es van convertir en els representants visibles de l'església secular al món rural.

A l'alta edat mitjana, l'església catalana estava íntimament vinculada amb l'autoritat pública que regia els destins del país: molts fills de les famílies comtals de Barcelona, Empúries i Besalú van ocupar els càrrecs episcopals de Girona, Barcelona, Vic, Elna i Urgell. A més, tant els comtes com els bisbes, en tant que delegats dels monarques carolingis, eren els màxims representants de l'ordre públic als comtats catalans del segle X.[2] Aquesta situació, que era general a l'Occident cristià, va fer reaccionar els més alts dirigents de l'església romana: els papes Gregori VII i Urbà II, a la segona meitat del segle XI, van promoure un moviment de reforma per tal de convertir en realitat la idea de l'església universal, uniforme en doctrina, llei i culte arreu; això comportava estendre la senyoria papal sobre els prínceps governants, controlar la jerarquia eclesiàstica de cada territori intervenint en les eleccions dels bisbes, reformar la vida monàstica i capitular i dedicar més atenció a les pràctiques religioses dels laics.[3] A Catalunya, la inestabilitat política després de l'assassinat de Ramon Berenguer II va fer que els bisbes catalans, amb Berenguer Seniofred de Lluçà, bisbe de Vic, al capdavant, posessin l'església catalana

---

1 Això és el que s'ha constatat a les parròquies dels Pirineus; cf. BONNASSIE-ILLY, «Le clergé...»: p. 159-166. Pel que fa als bisbats de Girona i Elna, molts clergues rurals dels segles IX i X semblen pertànyer a les famílies benestants de la comunitat rural; cf. TO, «El marc...»: p. 235.

2 FREEDMAN, «Le pouvoir...»: p. 178-180.

3 BROWN, *Church*...: p. 5, p. 19-23 i p. 28-34.

sota el control directe de la Santa Seu, vigilessin de prop els grans monestirs benedictins catalans –fundats per comtes i poderosos locals– i promoguessin les canòniques agustinianes –que reconeixien l'autoritat dels bisbes damunt d'elles–; aquesta situació, però, va acabar quan el comte Ramon Berenguer III va assolir la majoria d'edat, moment en què va recuperar l'autoritat sobre la jerarquia de l'església catalana.[4] A nivell més local, les violències dels senyors feudals del segle XI van acabar amb el predomini dels clergues damunt les col·lectivitats rurals: amb l'apropiació del patronatge de moltes esglésies i dels seus delmes i primícies, els senyors van delimitar els marges d'acció dels clergues parroquials, els quals, desposseïts de bona part dels seus ingressos, es van quedar només amb el *fevum presbyterale,* és a dir, amb una retribució econòmica per la seva tasca, però sense capacitat per gestionar la parròquia de manera autònoma.[5]

La reforma gregoriana, a Catalunya i a Girona en concret, no va alterar massa aquesta situació. Les mesures preses en els concilis de Girona dels anys 1068 i 1078, sota presidència de legats papals, pretenien evitar la compravenda de càrrecs eclesiàstics i els nomenaments de clergues sense ordenació episcopal, però, en realitat, no va ser fins ben entrat el segle XIII que els bisbes van disposar de mitjans efectius per poder controlar les parròquies, els drets que proporcionaven i els clergues que les dirigien.[6] En efecte, les disposicions acordades en el IV Concili del Laterà, celebrat a Roma el 1215, anaven dirigides a extirpar les heretgies que havien sacsejat l'església pocs anys abans, recuperar la disciplina i la justícia eclesiàstica –regulant el procés d'inquisició sobretot–, reformar la moralitat dels clergues i regular les eleccions dels bisbes, l'administració dels beneficis, la recaptació dels delmes i d'altres drets, entre d'altres objectius.[7] A més, en aquest moment la parròquia es va convertir en la cèl·lula fonamental de l'església: esdevingué la base de la percepció del delme i dels altres drets eclesiàstics arreu del continent europeu i,

---

4 FREEDMAN, «Archbishop...»: p. 154-159.

5 TOUR, *Les paroisses...*: p. 300-314; AUBRUN, *La paroisse...*: p. 89-90; BONNASSIE-ILLY, «Le clergé...»: p. 165-166; VILAGINES, *El paisatge...*: p. 126-127; TO, «El marc...»: p. 236-237.

6 VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13, n. 26; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 7; MARQUES, *Concilis...*: p. 83 i p. 88. Després de conflictes dels segles XI i XII pel control monàstic de la cura d'ànimes, els papes van promoure que aquesta tasca de les parròquies quedés sota l'autoritat secular dels bisbes; cf. CONSTABLE, «Monasteries...»: p. 349-389; AVRIL, «La vie...»: p. 23-28.

7 FOREVILLE, *Lateranense...*: p. 73-110.

a la vegada, el marc en el qual uns clergues que hi residien permanentment administraven els sagraments i asseguraven el culte i uns mínims religiosos a un grup de feligresos.[8]

L'augment del control dels bisbes sobre el clergat de les parròquies rurals a partir del segle XIII es tradueix en un increment paral·lel de la informació que hi fa referència i que es troba als fons documentals generats per la cúria diocesana: els pergamins de la Mitra, els cartorals de Carlemany i de Rúbriques Vermelles i, ja en el segle XIV, els registres de visita pastoral, lletres i notaria (cf. Taules 2 i 3 *supra*). Tot aquest conjunt documental permet realitzar un estudi exhaustiu dels càrrecs religiosos que existien a les parròquies del bisbat de Girona i també de les persones que els ocupaven. De totes maneres, abans d'entrar-hi, convé aturar-se en els procediments i intencions que movien els bisbes, juntament amb els ardiaques i capellans, a intervenir en les parròquies rurals.

1. La jerarquia de l'església gironina

Al damunt de les parròquies, les cèl·lules fonamentals a partir de les quals s'organitzava el territori de la diòcesi, existia una sòlida estructuració jeràrquica. Al cim, el bisbe de Girona governava el bisbat des del seu palau episcopal, situat ben a prop de la catedral. A prop d'ell, els ardiaques de Girona, Besalú, Empúries i la Selva, alguns canonges de la seu de Girona i uns quants monestirs benedictins van adquirir, a partir del segle XI, drets i atribucions sobre les parròquies rurals de la diòcesi, que van continuar essent vàlides fins als segles XIII i XIV.

1.1 Els bisbes

Els primers bisbes de Girona cercaren la protecció de l'autoritat pública, els reis carolingis al segle IX i els comtes catalans al segle X, per tal de conservar la immunitat dels drets i possessions concedits a l'església de Girona. La seva dependència envers els titulars de l'ordre públic, però, imbricava els bisbes en les

---

8 NIETO-SANZ, *La época...*: p. 146-150, p. 161 i p. 172-173; BROWN, *Church...*: p. 86-87. Per a una exposició global de l'organització eclesiàstica de les diòcesis catalanes, cf. BAUCELLS, «L'Església...»: p. 433-439.

lluites polítiques de l'època, tal com es pot comprovar en l'intent de recuperació de l'antic bisbat d'Empúries a la darrera dècada del segle IX.[9] Després de l'any 1000, el bisbe més destacat va ser Pere Roger: com a germà de la comtessa Ermessenda, va aconsellar sovint els comtes barcelonins, però també va ser qui va promoure la construcció de la catedral romànica. Els seus successors, Berenguer Guifred, fill dels comtes de Cerdanya, i Bernat Umbert, fill dels senyors de Montseny i de Lloret, van tenir molt a veure amb l'arribada a Girona del moviment de reforma gregoriana, que volia aconseguir la supremacia del poder papal davant dels drets dels monarques i prínceps. Al segle XII, tanmateix, els bisbes gironins, gairebé tots membres de llinatges nobiliaris de la pròpia diòcesi –els Peratallada, Llers, Monells i Medinyà–, van haver de col·laborar estretament amb els comtes de Barcelona per tal d'obtenir privilegis i drets per a l'església de Girona.[10]

Entre el 1199 i el 1348 se succeïren catorze bisbes a la seu episcopal de Girona. La majoria procedia dels llinatges aristocràtics més importants del bisbat i, abans de ser elegits bisbes, havien estat membres del capítol gironí (cf. Taula 1 *supra*).[11] Aquest costum, però, no es va respectar sempre: Berenguer de Castellbisbal era un frare predicador i va ser promogut a l'episcopat per la iniciativa de Pere d'Albalat arquebisbe de Tarragona; Bernat de Vilamarí i el seu nebot Guillem van ser nomenats directament pel papa de Roma. La successió més problemàtica, però, va ser la de Pere de Rocabertí, mort el 1324: tot i que el capítol va triar Gilabert de Cruïlles, el papa Joan XXII va anul·lar la decisió i va designar bisbe l'aragonès Pere d'Urrea; finalment, els dos darrers bisbes del període estudiat, l'esmentat Gilabert i Arnau de Mont-rodon, van ser elegits altre cop pel capítol.[12]

---

9 *Catalunya Romànica,* vol. 5, p. 29-33; ROURA, *Girona...*: p. 54-63; ORDEIG, «Precisions...»: p. 471-482.

10 *Catalunya Romànica,* vol. 5, p. 30-31 i p. 57-59; CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona comtal...*: p. 58-59; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 162-163.

11 En 60 dels 149 anys que van del 1199 al 1348, governaren bisbes originaris de fora el bisbat: Berenguer de Castellbisbal, Pere de Castellnou, Pere d'Urrea, Gastó de Montcada i Arnau de Mont-rodon; cf. MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 697. A Barcelona, en canvi, es troba una major estabilitat dels bisbes en el càrrec, sobretot a la primera meitat del segle XIV, en què només en destaquen dos, Ponç de Gualba (1303-1334) i Ferrer d'Abella (1334-1344); cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 162-163; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 165-166.

12 *Catalunya Romànica,* vol. 5, p. 31; BUENO, *El derecho...*: p. 53-85; MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 705; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 163-165; MONJAS, *La reforma...*: p. 58-61.

Més que el seu origen social i modalitat d'elecció, l'activitat sinodal dels diversos bisbes gironins és un bon termòmetre de les seves tendències més o menys allunyades de les directrius del IV Concili del Laterà. En el concili provincial de Lleida del 1229, Joan Halgrin d'Abbeville, cardenal de Sabina i legat papal, va recordar que calia celebrar anualment tant els concilis provincials com els sínodes a cada bisbat.[13] A Girona i als altres bisbats, els sínodes s'havien de celebrar, a la catedral, el dia de Sant Lluc –el 18 d'octubre– fins l'any 1337, però no sembla que sempre es complís la norma.[14] Les principals finalitats de les assemblees sinodals eren, en primer lloc, el repartiment del *crisma,* els olis consagrats pel bisbe per administrar els sagraments i per beneir a tots els clergues amb cura d'ànimes de la diòcesi; en segon lloc, la concessió d'un subsidi caritatiu al nou bisbe; i, finalment, la proposta i aprovació de noves constitucions sinodals que, a més d'introduir les reformes exposades en el Concili del Laterà, ens expliquen moltes de les pràctiques religioses dels segles XIII i XIV (cf. Taula 1 *supra*).

De Guillem de Cabanelles no s'ha conservat cap constitució, però la seva coincidència cronològica amb el Concili de Lleida del 1229 el degué convertir en el primer impulsor dels sínodes a Girona. Berenguer de Castellbisbal hauria continuat la seva tasca, especialment pels seus lligams amb l'arquebisbe Pere d'Albalat i Ramon de Penyafort, integrants tots dos dels temples més reformadors de l'església catalana de la primera meitat del segle XIII. Els dos bisbes següents, Pere de Castellnou i Bernat de Vilert, es dedicaren més a augmentar el patrimoni de l'església gironina i a defensar-lo en els difícils temps de la invasió francesa del 1285. Bernat de Vilamarí i el seu nebot Guillem també van defensar els drets eclesiàstics, tant en el conflicte amb els comtes d'Empúries com davant el rei d'Aragó en l'acord sobre

---

[13] MONJAS, «Les visites...»: p. 45-46. Per al bisbat de Barcelona, s'ha estudiat a fons l'obligatorietat d'assistir al sínode, la seva freqüència, les formes en què se celebrava, la durada i les maneres amb què el bisbe legislava davant dels clergues de la diòcesi; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 315-338. Cal subratllar que el rei Lluís el Piadós ja va instituir els sínodes diocesans per reunir i instruir els clergues dels bisbats del regne carolingi i per repartir-los el *crisma* o els olis sagrats; cf. TOUR, *Les paroisses...*: p. 133-134; AUBRUN, *La paroisse...*: p. 49.

[14] PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 6. La no celebració dels sínodes deslliurava els clergues de pagar el cens corresponent al sinodatge, però també els interessava que se celebressin –sobretot a l'inici d'un nou episcopat– per tal que s'eliminessin les penes imposades per accions incorrectes; cf. MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 699-700.

la lleva del sometent i de les comúnies del 1302;[15] tanmateix, ambdós bisbes semblen poc compromesos amb la reforma eclesiàstica perquè, d'una banda, van derogar algunes constitucions sinodals i en van rebaixar les penes i, de l'altra, van convocar ben pocs sínodes. Pere de Rocabertí va recuperar aquesta pràctica, però no va tenir massa continuïtat en els deu anys turbulents que van seguir la seva mort el 1324. Només Arnau de Mont-rodon va aconseguir reordenar amb èxit el funcionament dels sínodes: les 71 constitucions sinodals que es conserven del seu episcopat constitueixen un autèntic tractat del dret canònic diocesà, perquè tracta tots els temes anteriors, les renova i les adapta al seu temps sense imposar penes massa exagerades.[16]

Paral·lelament a la legislació sinodal, el contingut dels fons de l'Arxiu Diocesà de Girona també reflecteix l'evolució de la política dels bisbes gironins al capdavant de la diòcesi. En primer lloc, van aconseguir, arran de la submissió del comte Hug IV d'Empúries a l'església de Girona, el 1226, el bisbe Guillem de Cabanelles va fer-se reconèixer el dret eminent sobre tots els delmes del bisbat que estaven en mans dels comtes emporitans i dels seus vassalls, que comprenien pràcticament tota la noblesa de la comarca. [17] Els seus successors en l'episcopat van continuar utilitzant el llenguatge ritual i simbòlic de les prestacions d'homenatge i infeudacions, el que millor entenien els membres de la classe feudal, per tal de poder controlar de més a prop les transmissions dels delmes entre la classe nobiliària i, sobretot, cobrar el lluïsme pertinent a cada venda, donació o heretament. I, en el cas dels delmes donats a institucions o beneficis eclesiàstics, els bisbes van idear un sistema per no deixar de perdre ingressos: a part d'un petit cens anual, que recordava la titularitat episcopal sobre els delmes, els clergues beneficiaris dels delmes havien de fer un pagament considerable al bisbe en el moment del seu nomenament (cf. Capítol 9 *infra*).

---

15 GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1, p. 79-81.

16 BUENO, *El derecho...*: p. 53-85. Algunes normes sinodals d'Arnau de Mont-rodon dirigides contra el concubinatge, amb la conseqüent imposició de multes pecuniàries als clergues infractors, han estat relacionades amb la seva voluntat de sufragar el retaule major de la catedral; cf. MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 698.

17 BENITO, «La submissió...»: p. 148-151.

En segon lloc, els bisbes van envoltar-se d'una administració episcopal eficient, la *curia,* formada per un grup de juristes i notaris que s'encarregaven de la justícia i de llevar actes de les sentències i d'altres disposicions. Ponç Albert, des del 1295, exercia el càrrec d'oficial –jutge– de la cort del bisbe a Girona: aquest any va encomanar la còpia d'un testament del sagristà de Sant Feliu de Girona i l'any següent va haver de realitzar l'enquesta d'uns danys a l'església d'Ullastret i prendre accions contra un ciutadà gironí que va robar un ase a un home de Parlavà.[18] Al servei del bisbe i dels oficials, existia un grup de notaris encarregats de redactar escriptures autèntiques, actes judicials –civils i criminals–, lletres, atestacions de testimonis, sentències i processos, la qual cosa es comprova en els registres més antics de l'arxiu diocesà (cf. Taula 2 *supra*); entre ells hi trobem, entre la fi del segle XIII i el primer terç del XIV, Berenguer de Fornells, Mateu d'Alda, Pere de Capmany, Guillem de Socarrats i Pere Ferrer.[19] En aquest període, el bisbe solia encomanar, de manera més ocasional, la investigació d'alguns assumptes a alguns juristes gironins, molts dels quals eren clergues. I, finalment, el 1326 es degué crear el càrrec de vicari general, que substituïa el bisbe en les seves absències: Gispert Fulcarà, sagristà segon de la seu, és el primer vicari de què tenim constància escrita.[20]

Els registres de visita pastoral permeten comprovar, potser millor que la documentació anterior, l'abast de la presència del bisbe arreu de la diòcesi i, a la vegada, permeten contrastar la resistència dels clergues i dels feligresos del bisbat a les constitucions sinodals imposades pels bisbes. Les visites eren, efectivament, l'ocasió ideal per tal que el bisbe comprovés *in situ* l'aplicació pràctica de la normativa referent a la celebració del culte i a la moralitat de clergues i laics i, en cas d'abusos, mancances o desviacions, pogués corregir-ho imposant multes i penes d'excomunió.[21] Però, en contrast amb la diòcesi de Barcelona, els bisbes de la qual

---

[18] ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 290 (1293.10.30; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 431); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 29v (1296.05.31) i f. 32v (1296.06.24). Ponç Albert va ser l'oficial episcopal fins la seva mort el 1326; poc després, el bisbe Pere d'Urrea va nomenar oficial el canonge de València Roderic Sabata; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 12rv (1326.10.07). El 1326 ja hi havia un segon oficial episcopal a Castelló d'Empúries; cf. ADG, Lletres, vol. U-1, f. 15rv (1326.02.15) i f. 72v-73r (1326.05.07).

[19] MARQUÈS, «Processos...»: p. 152-154.

[20] ADG, Lletres, vol. U-1, f. 1v-2r (1326.01.23); cf. MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 694-695.

[21] MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 697.

solien aprofitar els seus viatges per visitar algunes parròquies que els venien de pas,[22] els de Girona van preferir molt sovint deixar aquesta tasca en mans de delegats seus, els quals podien tenir més interès en obtenir un guany econòmic –la procuració– que no pas en reformar els costums dels clergues i laics de les parròquies.

Ara bé, totes les activitats dels bisbes gironins que hem esmentat fins ara, les coneixem gràcies a la pròpia documentació episcopal. Caldria, doncs, cercar altres punts de vista per valorar el paper dels bisbes al capdavant de la seva diòcesi, però no disposem de fonts generals sobre el bisbat que puguin ser contrastades amb els registres i arxius del bisbe.[23] Per això, hem preferit observar amb detall, a partir de tota la documentació referida a unes quantes localitats gironines, l'actuació dels bisbes en relació a les parròquies, als rectors i als feligresos.

1.2 Els drets episcopals sobre les parroquies

La visita pastoral del bisbe a totes i cadascuna de les parròquies de la seva diòcesi servia per controlar l'estat material del temple i dels objectes litúrgics i, sobretot, l'estat moral dels clergues i dels feligresos. Però també era l'ocasió d'exigir el cobrament del dret de *procuratio*, en concepte d'allotjament i de manutenció del bisbe i del seu sèquit en el transcurs de la visita.[24] El cas de Verges, on el 1326 cinc parroquians van prestar al sagristà i al domer pa, vi i oli per a la procuració de visita del bisbe, confirma que, efectivament, es tractava d'un dret vinculat a l'hostatjament del visitador.[25] El més freqüent, però, era que es pagués en diner. Per les lletres del bisbe reclamant les procuracions que li pertocaven per la visita efectuada el mateix any 1326 –de la qual no hem conservat les actes–, sabem les quantitats que calia pagar per cada església: mentre el monestir de Sant Miquel de Cruïlles pagava 120

---

22 BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 260-265.

23 En la present recerca, no hem volgut endinsar-nos en els fons dels arxius de la Corona d'Aragó i de la casa de Medinaceli –on hi ha els fons dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera– per no allunyar-nos massa dels objectius de la recerca.

24 BUENO, *El derecho*...: p. 339-340; MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 703; MONJAS, «Les visites...»: p. 58-59; BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 178-179 i p. 235-246. Pel que fa a la situació en terres franceses, cf. AUBRUN, *La paroisse*...: p. 119-120 i p. 131-132.

25 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 94r (1326.06.04).

sous, les parròquies en pagaven entre 30 i 50.[26] Aquestes quantitats pecuniàries anaven a càrrec dels clergues i de la comunitat de feligresos, tal com es dedueix de la visita pastoral dels anys 1305-1306: en parròquies petites com Sant Martí de Llaneres o Sant Pol de la Bisbal, les *"expense procuracionis domini episcopi"* eren repartides a parts iguals entre els domers i l'*opus ecclesie*; en canvi, en parròquies més grans, com Santa Eugènia, Monells o Sant Sadurní, el capellà pagava un quart, l'obra un altre quart i la resta els domers.[27]

A part de les procuracions derivades de les visites, els bisbes exigien el *cathedraticum* o *sinodaticum* als rectors parroquials en el moment de la celebració del sínode anual i com a signe de la seva submissió al bisbe.[28] El sinodatge era un cens en espècie fixat ja en les actes de consagració des del segle X i que consistia normalment en quantitats diverses de blat, forment, ordi, vi i sègol.[29] Al segle XIV, però, els bisbes encara cobraven algunes quantitats de cera en el moment del sínode: segons el *Llibre Verd* del 1362, alguns delmadors laics i algun clergue parroquial, de les parròquies d'Orriols, Viladasens, Tordera, Fogars, Sant Miquel de Vallmanya, Reminyó, Grions, Maçanes i Gaserans, pagaven entre una i dues lliures de cera o, fins i tot, un porc per les parts dels delmes que tenien en feu pel bisbe; a Santa Coloma de Farners, tanmateix, era el prior de Sant Pere Cercada qui, potser com a record dels antics drets del priorat sobre la parròquia, obtenia *pro sinodo* 6 quarteres d'ordi, 6 de mill, 3 de forment i 3 de sègol del delme.[30]

Paral·lelament, el bisbe obtenia una quantitat important de moneda i un reduït cens anual dels clergues que tenien algun delme en les seves rendes (cf. Taula

---

[26] En concret, la parròquia de Caulès va pagar 36 sous; la de Sant Esteve de Guialbes, 40 sous; la de Fitor; 42 sous, Fontanilles, 51 sous; i Gualta, 52 sous; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 41v-42r (1326.03.13), f. 53v-54r (1326.03.25), f. 31r (1326.03.26), f. 62r (1326.04.17), f. 83v (1326.05.21), f. 84v (1326.05.24), f. 92r (1326.05.30), f. 96r (1326.06.06) i f. 107r (1326.06.19); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 30v (1326.05.29) i f. 39v (1326.08.02).

[27] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.b., f. 3v (1305.11.21) i lligall 2.c., f. 21v-26v (1306.04.18-1306.05.09).

[28] TOUR, *Les paroisses...*: p. 158-159; PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 6; BUENO, *El derecho...*: p. 337-338; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 358.

[29] De les actes de consagració del bisbat de Girona (cf. Mapa 1 *supra*), els casos que s'escapen d'aquest costum són els de Pineda i Sant Iscle Vallalta –que pagaven 12 diners la primera i dos conills la segona– i les esglésies sufragànies de Franciac i Santa Maria d'Aro –que pagaven una lliura de cera–; cf. TO, «El marc...»: p. 233.

[30] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 29v-31r, f. 139r-141r, f. 145r-146r i f. 151rv (1362...).

21). Es tracta d'una compensació per la pèrdua dels lluïsmes corresponents als bisbes quan els laics donaven o venien delmes a beneficis eclesiàstics. Efectivament, els que pagaven aquests censos als bisbes eren o bé clergues amb benefici en un altar d'un temple parroquial fundat per laics a través d'un llegat testamentari, o bé algunes importants institucions religioses –monestirs, l'Almoina del Pa, l'Hospital Nou– que els havien adquirit per compra. En els casos en què s'ha pogut comparar la quantitat que es pagava de cens amb el valor anual del delme corresponent, s'observa que els censos no són gens menyspreables i el seu percentatge, d'entre el 14 i el 22,5%, supera de poc el valor mitjà que el bisbe n'hagués obtingut com a lluïsme si haguessin continuat en mans de laics (cf. Capítol 9 *infra*).

Taula 21. **Els censos al bisbe per la possessió d'antics delmes laics, 1362**

PARRÒQUIA	DELME (valor)	TITULAR I RESPONSABLE DEL PAGAMENT	CENS
Blanes	1/3 delme major (10 ll.)	Clergue establert a la capella del castell de Blanes	1 ll. cera
Brunyola	¼ delme major (10 ll.)	Clergue establert per la senyora Elionor de Cabrera a l'altar de Sant Miquel del monestir de Breda	1 ll. cera
Brunyola Vilobí d'Onyar	Delme del veïnat d'Ermadàs (–) 1/8 delme major (16 ll.)	Almoina del Pa de la seu de Girona	40 s.
Llampaies	Delme major (20 ll.)	Abat de Sant Miquel de Fluvià (per compra a Berenguer Otger cavaller)	90 s. *(22,5%)*
Medinyà	2/3 delme del veïnat de Santa Fe (–)	Clergue establert a l'altar de Sant Pere de Medinyà per Joan de Falguers clergue difunt	2 auris**
Montcal, Santa Cecília de	2/3 delme major (12 ll.)	Clergue establert a l'església de Rocacorba i clergue establert a Sant Pere Sacosta per Guillem de Costa (per compra a en *Truyars*)	50 s.* *(20,8%)*
Palau-sator Boadella, Sant Julià de	½ delme major (12 ll.) Delme major (30 ll.)	Francesc Albert i Pere Solà clergues (per compra al fill de Francesc de Sant Feliu i Sibil·la	40 s. *(16,6%)*
Pals	2,5/6 delme vell (25 ll.)	Clergue establert a Sant Feliu de Girona per Guerau de Pals difunt	75 s. *(15%)*
Salitja	1/3 delme major (15 ll.)	Hospital Nou de Santa Caterina de Girona (per donació de Joan Renall ciutadà de Girona difunt)	60 s. *(20%)*
Sant Gregori	½ delme del veïnat d'*Examins* i d'un mas (–)	Jaume Albert, Ramon Albert i Pere Ferrer preveres del capítol de la seu (per compra a Brunissenda vídua d'Eimeric de la Via ciutadà)	12 ll. 10 s.
Sant Sadurní	Delme d'unes terres (–)	Francesc Albert clergue establert a l'església de Cruïlles per Constança de Cruïlles (per compra a Dalmau de Sant Miquel cavaller d'Aro)	25 s.
Santa Coloma de Farners	1/6 delme major (16,5 ll.)	Prior de Sant Pere Cercada (per compra a Guillema de Banyoles germana de Pere de Maçanet cavaller)	1 auri *in novitate priori*
Santa Pellaia	½ delme major i primícia (25 ll.)	Ferial de la seu de Girona	40 s. i 30 s.*** *(14%)*
Vilobí d'Onyar	¼ delme major (32 ll.)	Clergue establert a l'altar de Santa Maria de Vilobí per Joan Fresolf clergue difunt	2 maimondines d'or

* Cens rebut per la pabordia d'Agost de la seu de Girona. ** Cens rebut per l'ardiaca de Ravós. *** Cens per l'aniversari de lsa senyora Tiburgis d'Alboreya. Font: ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 4r, f. 14rv, f. 19v-20r, f. 23v-24r, f. 30rv, f. 32v-33r, f. 41r-42v, f. 45r-47v, f. 53rv, f. 125v, f. 138v-139r, f. 140v-141r, f. 151rv, f. 152rv, f. 154r-155v i f. 156rv (1362...).

Els bisbes no eren els únics, però, que rebien aquests drets. Els ardiaques també en devien rebre si fem cas a una constitució del 1335 que obligava tots els clergues a informar el bisbe *"qui sunt de sua parrochia qui faciant sinodatica vel cathedratica ... nobis vel alicui archidiacono"*.[31] De manera semblant, la declaració del diaca de Ravós del Terri, Bernat de Riudarenes, en el capbreu del 1317 recull que *"quilibet diachonus in nouitate sua debet dare domino archidiacono ·IIIIor· aureos loco terciorum laudismiorum et foriscapiorum dictarum terrarum"*.[32]

1.3 Els ardiaques

El càrrec d'ardiaca, o arxilevita, existia a la seu de Girona des del segle X com a mínim, però no sembla que, aleshores, tingués adscrit un territori de la diòcesi de Girona.[33] A partir de la segona meitat del segle XII, es comencen a distingir els quatre ardiaques del bisbat: el de Girona, també conegut com ardiaca de Ravós o *Rogationibus* pel lloc on tenia el seu castell, el d'Empúries, el de Besalú i el de la Selva.[34] Segons algunes constitucions sinodals aprovades al segle XIII, els degans, ardiaques i arxipreveres tenien competència per fer complir el celibat als rectors, per mantenir amb correcció els ornaments i per autoritzar, en nom del bisbe, els clergues a servir en esglésies de patronatge laic.[35] En principi, l'exercici de les funcions dels ardiaques hauria comportat la progressiva definició territorial dels ardiaconats gironins, però no és fins al segle XIV que, gràcies als registres de visites pastorals, al *Llibre Verd* dels delmes del 1362 i als nomenclàtors que recullen els

---

31 Noguer-Pons Guri, «Constitucions...» p. 123.

32 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 37v-38r (1317.03.10). En aquesta parròquia, però, l'ardiaca actuava més com a senyor del lloc i de la seva capellania que no pas com a cap de l'ardiaconat.

33 En terres del regne dels francs, al segle VI, ja existia el càrrec d'ardiaca, que era un representant dels bisbes en el territori del bisbat, i en temps carolingis els ardiaques i degans visitaven sovint, en nom del bisbe, les parròquies del bisbat i controlaven els preveres rurals; cf. Tour, *Les paroisses...*: p. 96-98 i p. 134-135; Aubrun, *La paroisse...*: p. 26 i p. 48-49.

34 ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 63 (1173.08.11; Marquès, *Pergamins...*: n. 55); ACG, pergamí n. 547 (1198.07.18); ADG, Mitra, calaix 11, vol. 6b, f. 17r (1200.08.01). Cal assenyalar que el 1168 el bisbe Guillem de Peratallada va nomenar marmessors del seu testament Arnau ardiaca de Ravós, Guillem ardiaca de Monells i Arnau ardiaca de Navata, entre d'altres; cf. ACG, pergamí n. 354 (1168.03.20; Arnall-Pons Guri, *L'escriptura...*: n. 38). És possible que en aquests casos els ardiaques prenguessin els noms de les poblacions on tenien els dominis més importants.

clergues convocats als sínodes diocesans,[36] podem comprovar com els ardiaconats de Girona i la Selva resseguien els comtats altmedievals de Besalú, Empúries i Girona; aquest darrer, en realitat, quedava repartit entre els ardiaconats de Girona i de la Selva. És, però, al segle XIV quan, en registres de visites pastorals, en el *Llibre Verd* dels delmes del bisbat i en els nomenclàtors que recullen els clergues convocats als sínodes diocesans, s'enumeren totes les parròquies corresponents a cada ardiaconat i en podem traçar els límits amb precisió (cf. Mapa 6 *supra*).

Tanmateix, a la pràctica, quan els ardiaques apareixen en la documentació al segle XIII no és mai per realitzar funcions delegades pel bisbe, sinó que actuen com a membres del seguici episcopal –testimonis, marmessors– o bé com a senyors directes de terres i drets.[37] Les úniques traces de l'activitat dels ardiaques en l'administració dels seus ardiaconats procedeix de les *Rationes decimarum* dels anys 1279 i 1280: aquest darrer any els ardiaques de Besalú i de la Selva van pagar la seva contribució a la dècima eclesiàstica *"pro archidiaconatu et capellaniis suis"*, de manera semblant al que van fer alguns canonges de la seu de Girona –Bernat de Curçavell, Pere de Puig, Arnau de Curçaví, Dalmau de Palau i Guillem de Comelles– i de Sant Feliu de Girona –Guillem de Sales, Ramon de Montagut i Arnau de *Bacistaria*– que eren titulars d'algunes capellanies.[38] En aquest sentit, doncs, sembla clar que les atribucions dels ardiaques s'haurien anat reduint al llarg del segle fins a no diferir gaire de les dels capellans i que, com a d'altres parts de la Península Ibèrica, l'ardiaca es convertí en un càrrec honorífic de les catedrals.[39]

---

35 PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 10-11; NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 65-66, p. 67-68 i p. 73-74; MARQUES, *Concilis...*: p. 94-100.

36 En aquests documents s'enumeren totes les parròquies de cada ardiaconat, cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-1 (1314-1315), vol. P-2 (1315-1316) i vol. P-4 (1329); ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus (1362); cf. PONS GURI, «Nomenclátores...»; GUILLERE, «Criteris...»: p. 87-88; SABATE, *El territori...*: p. 213-214.

37 Els pergamins dels fons dels quatre ardiaques, conservats a l'Arxiu Diocesà de Girona (cf. Taula 5 *supra*), només contenen escriptures referents al patrimoni territorial i als drets senyorials de cadascun; mentrestant, els calaixos 1, 2, 3 i 4 del fons de la Mitra –corresponents als quatre ardiaconats– només apleguen els documents referents als delmes d'aquests indrets.

38 RIUS, *Rationes...*: vol. 1 p. 95-97.

39 MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 694; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 159-161.

1.4 ELS CAPELLANS

Tot i que els diccionaris del lèxic medieval solen confondre el *capellanus* d'una parròquia amb els preveres o rectors que s'encarregaven de la cura d'ànimes,[40] el capellà era, aparentment, qui controlava la gestió econòmica de la parròquia i qui nomenava i destituïa els rectors parroquials.[41] En diversos textos gironins, de l'extrema fi del segle XI, s'observa amb claredat com els capellans es distingien d'altres preveres establerts en esglésies parroquials. L'any 1096, Dispòsia, filla de Gilabert de Cruïlles, va efectuar unes deixes en ordi i forment *"ad Guillelmi Bernardi presbiter et capellanum ... et ad alios clericos eiusdem ecclesie"* –Santa Eulàlia de Cruïlles–; el 1098 Bernat Gausfred, senyor de Pals, va deixar *"inter ecclesia Sancti Petri et Berengarium capellanum eiusdem ecclesie ·X· oues, et ad ebdomadarios prefate ecclesie oues ·III·"*; i el 1101 Berenguer Ademar va donar 3 sous de plata *"ad capellanum Sancti Saturnini cum suis clericis"*.[42]

La reiterada presència de capellans en la documentació del monestir de Santa Maria de Cervià fa pensar que, ja des de la fi del segle XI, aquest càrrec ja era reconegut a l'interior del priorat: el 1084 el capellà Arnau va rebre un mancús i dues ovelles de part de Julià; el capellà del 1102 obtingué una vaca de Gausfred Bastó –senyor de Cervià–; el 1120 Esteve, capellà, va donar tots els seus béns al monestir per entrar a formar-ne part; i, finalment, el 1177 el capellà Calvet va rebre 3 sous del testament d'Arnau clergue d'Anglada.[43] A mitjans segle XII, testimonis d'altres indrets assenyalen una certa supremacia dels capellans sobre els clergues: el 1130, mentre Bernat Ramon definia *"in manus Gaucefredi capellanus"* la meitat de l'alou de Sant Julià de Corçà situat a la parròquia de Caçà de Pelràs, els preveres Pere Ponç i

---

[40] En la documentació gironina apareix ocasionalment un sinònim de capellà, el *plebanum*, que antigament hauria estat el cap de comunitats cristianes importants i que exercia la cura d'ànimes; cf. DU CANGE, *Glossarium*...: vol. 2-3, p. 121-122, i vol. 6-7, p. 364; NIERMEYER, *Mediae*...: p. 131-132 i p. 804; CORTS-GALTÉS-MANENT, *Diccionari*....

[41] Així ha estat assenyalat al Vallès, cf. VILAGINÉS, *El paisatge*...: p. 129-130.

[42] ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 39 (1096.08.17; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 17); ACG, pergamí n. 125 (1098.10.29; BLANCO, *El monestir*...: n. 12); BCAH, Arxiu, pergamí n. 9056 (1101.12.15; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 19).

[43] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 346 (1084.08.29; TO, *El monestir*...: n. 26), pergamí n. 432 (1120.02.07; TO, *El monestir*...: n. 41) i pergamí n. 594 (1177.05.13; TO, *El monestir*...: n. 76); BCAH, Arxiu, pergamí n. 9721 (1102.06.29; TO-BELLVER, «Les fundacions...»: n. 2).

Vives i el diaca Pere de Millars només van presenciar l'acte en tant que testimonis; el 1146 Berenguer va deixar *"ad Sancti Stephani et ad suum plebanum* –o capellà– *sestarios III de blad et ad Vitalem et Ramundum presbiteros sestarios III de blad et diachalem migeras III"*; i el 1162 Berenguer de Rocacorba va definir al bisbe de Girona i a l'ardiaca les donacions, exaccions, albergues i adquisicions que havia fet *"in ecclesiis Sancte Marie de Granoyariis et Sancte Marie de Rochacurva et capellano earumque clericis"*.[44] A més, la presència dels capellans de Sant Sadurní de Vilavenut, Camós i Mata entre els membres de la confraria del Terri, l'any 1204, podria manifestar la seva voluntat de diferenciar-se de la resta de preveres.

Aquesta distinció entre el capellà i els altres clergues de les parròquies podria ser una conseqüència del fet que el primer exercia un cert control sobre els drets i el conjunt de l'economia de la institució. Això ja s'intueix en un primer document de l'any 1072, segons el qual els *capellani* de les esglésies de Sant Julià de Ramis i Sant Sadurní de Medinyà, al costat dels canonges de la seu, el primer, i de dos cavallers, el segon, es disputaven els delmes del vilar Granollers.[45] Al segle XII trobem alguns testimonis similars: a Sant Cristòfor de Fonolleres, comtat d'Empúries, Estefania de Fonolleres va cedir el 1122 al bisbe i al *plebanum* de la parròquia el *"dominium siue seruitia quod hactenus habui in plebano uel in clericis predicte ecclesie",* de tal manera que els *"clerici redant sua iura ecclesie Sancti Christofori ac Gerundensi sedi debitam obedientiam"*; de manera semblant, Berenguer de Rocacorba, amb la muller i el fill, va definir l'any 1162 al bisbe Guillem i a l'arxilevita Arnau totes les *"donationes et exactiones et apparatuus, albergas etiam et adquisitiones quas huiusque quolibet modo faciebamus in ecclesiis Sancte Marie de Granoyariis et Sancte Marie de Rochacurva et capellano earumque clericis"*.[46]

Dels segles XIII i XIV tenim algunes evidències que la gestió i la defensa del patrimoni de l'església parroquial era, i havia estat en el passat, una de les tasques principals dels capellans. Una constitució sinodal del bisbe Arnau de Mont-rodon,

---

[44] ACG, pergamí n. 209 (1130.05.01); ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 507 (1146.06.27; TO, *El monestir...*: n. 65); ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 193v-194v (1162.09.22; MARQUÈS, *Canet...*: n. 31); ADG, Monacals, Seu, ardiaconat de Girona, pergamí n. 2 (1204.05.13).

[45] ACG, pergamí n. 79 (1072.06.14; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 346).

[46] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 165b-166a (1122.02.20; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 228); ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 193v-194v (1162.09.22; MARQUÈS, *Canet...*: n. 31).

per exemple, manava als *capellani* que no s'excedissin gens a l'hora d'organitzar les festes dels sants patrons de cada església i que no hi convidessin tants clergues, en generositat, perquè gravaven massa l'economia parroquial.[47] Els capellans, aleshores, ja s'havien apropiat d'algunes pertinences i drets de les parròquies: segons les 32 declaracions del capbreu de la capellania de Sant Feliu de Boada, de l'any 1326, el capellà era el senyor directe de 8 cases i albergs, 1 celler, 3 masos i moltes terres que pagaven censos, tasques, delmes i primícies.[48] A Ravós del Terri, el patrimoni de la capellania, que havia estat annexada poc abans del 1317 a la dignitat de l'ardiaca de Girona i senyor de la localitat, però que estava en mans d'un canonge, Guillem de Vilaric, familiar –potser germà– de l'ardiaca Ramon de Vilaric, comprenia una coromina, un mas amb els drets de servitud sobre la família que hi residia, 5 camps, 4 feixes o peces de terra i 9 cases, cortals o casals situats a l'interior de la força de Ravós, juntament amb les tasques i els delmes de les terres i els censos de les cases.[49] Cal assenyalar, a més, que el domer de la parròquia tenia un camp sota el domini directe de la capellania.

L'altra prerrogativa pròpia dels capellans era, en principi, la facultat d'escollir i nomenar els clergues parroquials. Les dades més antigues que s'hi refereixen procedeixen de diversos monestirs benedictins gironins.[50] El 1121 l'abat de Sant Miquel de la Clusa i el prior de Santa Maria de Cervià tenien diverses atribucions sobre l'església parroquial de Sant Genís, resumides en l'expressió següent: *"cantanda, disponenda atque regenda secundum Deum et secundum secta canonum"*; a Cruïlles, l'any 1141, el bisbe Berenguer va donar l'església de Santa Eulàlia de Cruïlles amb els seus drets

---

47 NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 140-141.

48 ROURA, «Capbreu...»: p. 122-126. L'església de Sant Feliu de Boada havia estat restituïda a mitjan segle XI a la catedral de Girona per la comtessa Ermessenda i cedida de nou, amb els delmes, les primícies i les oblacions, a l'obra de la seu de Girona i a l'altar de Santa Maria pel comte Ramon Berenguer III; des del 1284 ja es té notícia dels drets de domini directe del capellà de Sant Feliu; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 65b-67b (1051-1058; MARQUES, *Cartoral...*: n. 120); ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 316 (1130.08.19; MIQUEL, *Liber...*: n. 493); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1284.11.23). A l'arxiu de la catedral es conserven també, inèdits, els capbreus de les capellanies de Maçanet de Cabrenys, del 1271, i de Riudellots de la Creu, del 1297; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1271.05.25 i 1297.02.03).

49 Un batlle, anomenat justament Berenguer Batlle, rebia el braçatge de les terres per la seva tasca; cf. ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 63r-65v (1317.08.08-10; cf. Document 9a).

50 En terres del regne de França s'observa molt més sovint que al bisbat de Girona la dependència dels clergues parroquials envers un monestir benedictí; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 85-88.

al monestir d'Ullà, tot especificant que *"si uero predictus prior uel successores eius prenominatam ecclesiam Sancte Eulalie, per proprias personas siue per clericos sibi subditos, uoluerint gubernare in eorum electione et prouidentia omni tempore maneat"*; tres anys després, però, el mateix bisbe va subjectar l'església de Santa Eulàlia al monestir veí de Sant Miquel de Cruïlles de tal manera que *"per manum Berengarii eiusdem loci prior successorumque suorum disponatur ac possideatur decantetur atque regatur"*.[51] L'elecció dels rectors d'algunes parròquies podia esdevenir motiu de disputa entre les institucions eclesiàstiques: a Sant Andreu Salou, l'any 1200, la *"institucionem capellanorum debere ibi fieri consensu abbatis Sancti Petri simul et abbatisse Sancti Danielis"* i així es degué fer, tal com certifica el jurament de fidelitat del prevere Ramon a l'abadessa de Sant Daniel; i a Tossa, l'any 1224, el bisbe de Vic, actuant d'àrbitre entre el de Girona i l'abat de Ripoll en el plet *"super subieccione ecclesie Sancti Vincencii de Torsa",* va proposar que *"quandocumque abbas in eadem ecclesia instituere voluerit clericum secularem, clericus ibidem ab abbate institutus obedienciam promittat et iuret episcopo Gerundensi"*.[52]

Els monestirs, però, només controlaven una petitíssima part de les parròquies de Girona. Tal com s'observa en la dècima de 1364, els canonges i els clergues de la seu de Girona disposaven de les capellanies de 144 parròquies de tot el bisbat i, segons l'acta d'unió de 93 d'elles al capítol l'any 1372, hi exercien *"la mera col·lació per observansa antiga"* (cf. Taula 70 *infra*).[53] En efecte, segons un acord entre el bisbe Guillem de Vilamarí i el capítol de la seu de Girona, de l'any 1313, els membres del capítol podien nomenar els beneficis sense cura d'ànimes de col·lació episcopal i de renda superior als 150 sous i els de col·lació canonical i de renda superior a 100 sous. Per aquest motiu, es va encarregar a Hug de Cruïlles, abat de Sant Feliu de Girona, a Arnau de Mont-rodon, canonge, i a Guillem Tarascó, prevere de capítol, que determinessin els beneficis del bisbat que complien aquelles condicions; es

---

[51] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 434 (1121.03.13; TO, *El monestir*...: n. 43); ADG, Mitra, calaix 20, pergamí n. 14 (1141.04.25; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 26); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 28r-29v (1144.10.26; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 27).

[52] ASD, pergamí n. 59 (1200.07.29; MARQUÈS, *Col·lecció*...: n. 93) i pergamí n. 58 (1200 ca.; MARQUÈS, *Col·lecció*...: n. 94); ADG, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 74v (1224.03.30; MARQUÈS, *El cartulari*...: n. 59). Un altre cas de jurament del clergue parroquial es troba a Banyoles, quan el domer i sagristà de Santa Maria dels Turers ho va fer envers l'abat del monestir; cf. ACA, Monacals, vol. 892, f. 44r (1299.07.15; CONSTANS, *Diplomatari*...: n. 466).

[53] JIMÉNEZ, «Una part...»: p. 1564.

tractava de 56 capellanies de col·lació episcopal i menys de 150 sous de renda anual i de 3 més de col·lació dels ardiaques de Ravós i de Besalú i menys de 100 sous anuals. De totes maneres, l'arquebisbe de Tarragona va anul·lar aquest acord perquè *"eandem concessionem de iure non valere, ipsamque in quantum de facto processit"*.[54]

Al segle XIV encara hi havia moltes esglésies on no existia capellà: sumant totes les capellanies citades el 1364 només arribem a 188, menys de la meitat de les 414 esglésies parroquials i sufragànies documentades en els nomenclàtors de la fi del Tres-cents.[55] És possible que aquestes parròquies sense capellà haguessin estat esglésies sota el patronatge de senyors feudals laics, que al segle XIII encara nomenaven els clergues: una constitució del concili de Lleida del 1229 establia que el bisbe o l'ardiaca del lloc havien d'autoritzar els clergues a servir a les esglésies en què *"clericos patronus laicus representare contempnit episcopo ad curam animarum"*;[56] a més, els anys 1279 i 1280, alguns personatges laics van pagar la *decima ecclesiastica* corresponent a diverses capellanies: entre ells, Gilabert de Cruïlles va pagar 107 sous i 2 diners *"pro sacristia et capellania"* –de Peratallada, segurament.[57]

Els bisbes de Girona, al mateix temps que, des del 1226, van imposar la seva autoritat sobre els delmadors laics per mitjà de reconeixements i infeudacions dels delmes, també s'haurien esforçat per intervenir en la designació dels clergues que havien d'encarregar-se d'una parròquia. D'aquesta tasca, però, no n'hem sabut trobar els rastres documentals i ens hem de conformar amb els resultats finals. En efecte, els registres episcopals, des de la fi del segle del segle XIII, recullen molts

---

54 ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 1rv (1313.05.01; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 1), f. 2v-3r (1314.04.02; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 3), f. 3v-5r (1315.04.12; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 4) i f. 76rv (1315.08.06; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 61). Les capellanies de col·lació episcopal eren les d'Hortsavinyà, Sant Dalmai, Brunyola, Sant Cebrià dels Alls, Palau-sator, Llaneres, Gualta, Caçà de Pelràs, Monells, Vallveralla, Marenyà, Vilaür, Calabuig, Vilademuls, Gaüses, Pujals dels Pagesos, Pujals dels Cavallers, Esponellà, Galliners, Vilavenut, Vilademí, les Encies, Martorell, Sant Miquel del Mont, Colltort, Santa Llogaia del Terri, Sant Esteve de Llémena, Sobre-roca, Santa Cecília de Càrcer, Sant Pere Sacosta, les Planes, Sant Aniol –de Finestres–, Granollers de Rocacorba, Rocabruna, Santa Maria de Castellar, Toralles, la Pera prop Bestracà, Bolós, Taleixà, Horts, Lliurona, Espinavessa, Pontós, Vilajoan, Vilafant, Biure, Solans, Capmany, Sant Climent Sescebes, Requesens, Espolla, Rabós, Vilajuïga, Delfià, Torroella de Fluvià i Sant Julià de Boadella; la capellania de la Mota era de col·lació de l'ardiaca de Ravós i les de Pujarnol i Falgons, de l'ardiaca de Besalú.

55 PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 18.

56 NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 73-74; MARQUES, *Concilis...*: p. 100.

57 RIUS, *Rationes...*: vol. 1, p. 96.

exemples en què els bisbes nomenaven clergues amb cura d'ànimes o, millor dit, confirmaven els clergues presentats pels canonges i preveres del capítol de la seu de Girona i als abats i priors de monestirs que gaudien de la capellania (cf. Taula 22).[58]

Que a partir del 1300 no hi hagués cap laic que pogués escollir els clergues amb cura d'ànimes de les parròquies no significa que, amb anterioritat, això no hagués succeït. Segurament, com passava al regne carolingi, els patrons laics de les esglésies rurals haurien escollit els clergues que hi havien de servir i els presentarien al bisbe, per tal que els ordenés i els conferís la *cura animarum*;[59] o bé, tal com era corrent en terres de Castella, Navarra, els Pirineus o altres regions europees, els propis feligresos haurien pogut triar el seu rector directament o fer-lo escollir pel capellà de la parròquia.[60] Tanmateix, del bisbat de Girona només disposem d'uns pocs testimonis. El primer prové del text d'una visita pastoral a Cassà de la Selva l'any 1320: el batlle de la població, Guillem de Vilallonga, i un parroquià, Pere Dorca, recordaven que, trenta anys enrera, el paborde de Cassà de la seu de Girona, Bernat Guillem, *"contulit tunc beneficium sacristie Bernardi de Canerio ... ad preces et instanciam proborum hominum de Caciano",* aparentment sense supervisió ni llicència episcopal; a la seva mort, el nou paborde Dalmau de Pujals va voler imposar el seu candidat, Francesc Porcell, sense fer cas als *proceres* de la parròquia que havien pensat en una altra persona i que, *"intendentes ... habere jus in collacione dicti beneficii",* van deixar el benefici de la sagristia *"in suspenso et sine gubernatore certo et ecclesia etiam seruicio diuino in multis aliis patitur defectum et esse defraudatur".*[61] Un cas similar és el de l'església de Panedes, sufragània de Llagostera: entre el 1305 i el 1342, els clergues Pere Sabater, Pere Cortada, Bernat Morell i Bonanat de Vilallonga, van ser confirmats pels bisbes gironins després d'haver estats presentats pels feligresos del veïnat de Panedes.[62]

---

58 GUILLERE, «Les visites...»: p. 145-146.

59 AUBRUN, *La paroisse...*: p. 42.

60 REYNOLDS, *Kingdoms...*: p. 93-95; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*: p. 298-299, i «Las solidaridades...»: p. 103-105; LARREA, *La Navarre...*: p. 580-581; VIADER, «L'irrationnelle...»: p. 119-133; BROWN, *Church...*: p. 97-98. A la Bigorra i al Béarn, s'ha constatat que, mentre a la plana l'aristocràcia local controlava el delme i els preveres de les parròquies, a les valls de muntanya ho feia la comunitat rural; cf. CURSENTE, «Les *abbadies...*»: p. 301-305.

61 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.f., f. 10v-18r (1320.04.13).

62 ADG, Notaria, vol. G-2, f. 21r (1305.03.29), vol. G-3, f. 1v (1320.04.10) i f. 24r (1320.09.11), i vol. G-16, f. 98rv (1342.08.31).

Taula 22. **Presentacions i nomenaments de clergues de parròquies gironines, 1295-1334**

PARRÒQUIA	DATA	CLERGUE	PRESENTACIÓ I NOMENAMENT	
Clergues amb cura d'ànimes				
Bisbal, la	1331.08.05	Bernat Aulomar domer	P	Pere de Capmany capellà
Campllong	1328.05.31	Arnau de Ribera domer i sagristà	P	Cabiscol de la seu
	1333.05.25	Jaume Sinol domer	P	Cabiscol de la seu
Cassà de la Selva	1320.04.10	Pere Sabater claver	P	Paborde de Cassà de la seu
Castellar de la Selva	1305.02.28	Jaume de Vilar domer	P	Prior de St. Pere Cercada
Cervià	1324.05.08	Guillem Mallol domer	N	Prior de Sta. Maria de Cervià
Cruïlles	1304.10.12	Pere de Pedró domer i sagristà	N	Prior de St. Miquel de Cruïlles
	1327.09.12	Joan de Bruguera rector	N	Prior de St. Miquel de Cruïlles
Llambilles	1327.12.19	Guillem Ferrer domer	P	Sagristà major de la seu
Montnegre, St. Mateu de	1328.01.29	Joan Morell domer	P	Cabiscol de la seu
	1330.03.02	Guerau Teixidor domer	P	Cabiscol de la seu
Palol de Revardit	1328.07.26	Bernat Renart diaca	N	Joan Guitart capellà
Peralta, St. Climent de	1327.12.19	Jaume de Coma domer	P	Paborde de Setembre de la seu
	1329.11.28	Guillem de Gurri domer	P	Paborde de Cassà de la seu
Riudellots de la Creu	1306.07.08	Berenguer Ferrer domer	N	Berenguer de Reixac capellà
	1328.08.29	Bonanat d'Estrada domer	P	Bernat de Cornellà canonge i capellà
Romanyà de la Selva	1328.03.14	Pere Escaler domer	N	Abat de St. Feliu de Girona
	1328.11.12	Arnau Pere Ramon domer	N	Abat de St. Feliu de Girona
St. Andreu del Terri	1306.07.09	Berenguer de Mitjà domer	N	Abat de Sta. Maria d'Amer
	1307.07.19	Cervià curat	N	Abat de Sta. Maria d'Amer
St. Andreu Salou	1328.04.22	Bernat de Puig domer	P	Abat de Sant Pere de Galligants
	1330.09.10	Guillem de Torre domer	P	Abat de Sant Pere de Galligants
St. Julià de Ramis	1321.05.21	Guillem Ferrer curat	N	Prior de St. Vicenç de Roca
St. Pol de la Bisbal	1334.03.04	Francesc Miassèn rector	P	Capellà de la Bisbal
Clergues amb beneficis sense cura d'ànimes				
Cervià	1296.11.26	Valerià Batlle beneficiat	P	Bernat Batlle (laic)
	1324.05.08	Ramon de Torrent beneficiat	N	Prior de Sta. Maria de Cervià
Maçanet de la Selva	1305.09.06	Guillem Cabot beneficiat de la torre de Cartellà	P	Bernat de Cartellà senyor
Monells	1297.09.05	Berenguer de Comes beneficiat al castell de Monells	P	Sibil·la comtessa d'Empúries i senyora de Monells
	1326.04.10	Ramon Simó beneficiat a l'altar de St. Jaume de la capella del castell	P	Marquesa de Santa Pau senyora
	1328.07.21	Guillem Isarn beneficiat a l'altar de Sta. Maria del castell	P	Ramona vídua de Ramon de Pontós cavaller
	1332.07.28	Guillem Ponç beneficiat a l'altar de St. Jaume de la capella del castell	N	Simó de Vallgornera senyor del castell de Monells
Peralta, St. Climent de	1320.05.16	Guillem d'Om beneficiat a la capella de St. Pere de Peralta	P	Hereva de Dalmau de Sant Iscle cavaller
St. Pol de la Bisbal	1323.09.18	Ramon de Prat beneficiat	P	Propietària del mas Prat
St. Sadurní	1307.09.19	Arnau Sadurní beneficiat	P	Ramon Arnau de St. Sadurní senyor del castell
Vidreres	1295.07.08	Ferrer de Prat beneficiat	P	Domer de Vidreres
	1307.07.06	Berenguer de Deveses beneficiat a l'altar de Sant Miquel	P	Propietari del mas Oliver
	1327.04.22	Pere Ferrer domer	N	Abat de Sant Feliu de Girona

N: Nomenament. P. Presentació. Font: cf. Apèndix 14 *infra*.

En tots dos casos, estem davant d'uns fets excepcionals: el primer descriu un costum que, per última vegada, es va dur a la pràctica a finals del segle XIII; el segon afecta a un temple secundari, no parroquial. De totes maneres, els bisbes no van eliminar completament el dret de patronatge dels laics, sinó que el van limitar als beneficis eclesiàstics vinculats a la celebració de misses i d'aniversaris en altars i capelles, sense cap responsabilitat sobre la cura d'ànimes. En aquests càrrecs, instituïts en capelles i en altars d'esglésies parroquials a partir del segle XII, els fundadors solien especificar sempre qui tenia el dret de patronatge.[63] Per exemple, l'any 1201 a Corçà Guillem Adalbert va establir un prevere a l'altar de Santa Maria al temple parroquial, per tal que hi fés una missa diària i els altres oficis divins per la seva ànima i la dels seus parents, i va deixar clar que *"neque episcopus neque ardiaconus neque capellanus uel sacrista uel alia qualibet persona habeat jus uel licenciam assignandi uel constituendi presbiterum prephato altari cum illis redditibus et in illis redditibus qui a me uel a meis"*; igualment, a Monells, en el seu testament de l'any 1234, Ramon de Palau va instituir un prevere i un diaca a la capella de Sant Jaume de Monells que havia de ser presentat i aprovisionat pel *"capellanus Sancti Jacobi"* de tal manera que *"ueniant ad unum refectorium et ·I· dormitorium et viuant pariter de comuni"*.[64] Aquests drets van perviure fins al segle XIV: en les lletres episcopals els bisbes confirmaven les presentacions efectuades pels senyors de castells per als beneficis establerts en les seves capelles –Monells, Peralta, Sant Sadurní– o per altres laics, propietaris de masos fins i tot, per als càrrecs creats en altars secundaris dels temples parroquials –Sant Pol de la Bisbal, Vidreres– (cf. Taula 22). Fins i tot, en algun cas força excepcional, es pot observar com la comunitat de veïns podia arribar a exercir aquestes tasques: a Pineda, l'any 1332, la universitat i el rector del lloc van presentar al bisbe un clergue per ocupar un benefici a l'església del lloc.[65]

---

[63] MARQUÈS, «Fundaciones...». Al bisbat de Barcelona, les parròquies també oferien serveis religiosos privats, com misses, aniversaris i oficis divins en capelles i altars laterals a demanda dels fidels; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1062-1063 i p. 1085-1091.

[64] ACG, pergamí n. 564 (1201.02.16); ADG, Mitra, calaix 24, pergamí n. 15 (1234.07.27; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 56).

[65] ADG, Lletres, vol. U-5, f 55v (1332.09.14). Un altre cas similar, fora dels ardiaconats de Girona i la Selva, el trobem a Vilarig: els anys 1324 i 1327 el cavaller Guillem de Vilarig va presentar un clergue al benefici de Sant Nicolau, amb el consentiment dels homes de Vilarig; cf. ADG, Notaria, vol. G-4, f. 111r (1324.04.25) i vol. G-6, f. 104r (1327.04.17).

2. Els càrrecs religiosos a les parròquies gironines

Amb la supervisió de bisbes, ardiaques i capellans, els que havien de fer funcionar efectivament la parròquia eren els clergues que rebien la responsabilitat pastoral sobre una comunitat de fidels, la *cura animarum*. El reduït nombre d'actes de consagració del bisbat de Girona dificulta l'estudi del seu paper al capdavant de les comunitats rurals dels segles IX, X i XI;[66] a més, no és fins la fi del segle XII que comença a ser habitual la menció, darrera els noms dels clergues rurals, del lloc d'on eren o exercien el seu càrrec.[67] Des d'aleshores i, sobretot, a partir del tombant del segle XIV, la documentació referent al clergat de les parròquies rurals es multiplica espectacularment: disposicions dels concilis provincials i dels sínodes diocesans, actes de visita pastoral, registres de lletres i de notaria del bisbe de Girona –amb nomenaments i llicències per absentar-se–, processos protagonitzats per clergues i llibres de comptes de les dècimes dels anys 1279-1280 i 1364. Tot plegat fa que poguem presentar un balanç prou complet del paper dels rectors al si de les parròquies rurals.

2.1 Noms i càrrecs

Deixant a banda els capellans, els textos del segle XIII recullen molts títols i càrrecs amb els quals es distingia els preveres parroquials. Cal, doncs, començar per aclarir el seu significat. En les sinodals, és freqüent l'expressió *"omnibus rectoribus, vicariis perpetuis et omnibus aliis clericis dicte nostre diocesis curam animarum habentibus seu regentibus"*; a més, en la constitució n. 31 d'Arnau de Montrodon s'especifiquen alguns càrrecs, com el de *sacrista* i el d'*ebdomedarius*.[68] Totes aquestes designacions, a excepció de la de vicari –sacerdot que regeix una parròquia de la qual no n'és el

---

[66] Les notícies sobre les tasques específiques dels sacerdots són ben poques: el 1049 el clergue de Sant Martí d'Ollers havia de dir el *"sacrum Dei ministerium"* en l'esglesiola d'Espasèn i el 1053 els dos sagristans de la seu de Girona van pactar qui d'ells dos s'encarregava de les llànties d'oli, dels ciris pasquals, de l'encens, de la cobertura del temple, dels ornaments de la catedral per les festes, de la neteja dels altars i del baptisteri, de la reparació dels instruments del campanar, etc.; cf. ADG, Mitra, calaix 23, pergamí n. 35 (1049.03.31; Martí, *Col·lecció...*: n. 256); ACG, pergamí s. n. (1053.05.11; Martí, *Col·lecció...*: n. 269).

[67] El primer en fer-ho va ser *Bernardus presbiter de Chaciano*; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 126 (1199.10.05, Marquès, *Pergamins...*: n. 68); AHFF, fons Batllia, pergamí n. 10 (1203.12.05, Mallorquí, *El monestir...*: n. 39).

[68] Noguer-Pons, «Constitucions...»: p. 122 i p. 130.

titular–, apareixen també en les visites pastorals: al costat dels noms més genèrics, com *clericus* –persona que ha rebut els ordes sagrats–[69] o *rector* –sacerdot titular d'una parròquia–, n'hi ha de més específics, com *presbiter, ebdomedarius, diachonus, sacrista* o *clavarius*. Cap d'aquests noms designa els que han rebut els ordes menors del sacerdoci –l'ostiariat, el lectorat, l'exorcistat i l'acolitat–,[70] la qual cosa significa que les persones que estaven al capdavant de les parròquies havien entrat en els ordes majors: el sotsdiaconat, el diaconat i el presbiterat. En principi, cadascun d'aquests càrrecs tenia unes funcions molt definides: el sotsdiaca assistia el diaca a l'altar i cantava l'epístola en la missa; el diaca cantava l'evangeli en les misses majors; el prevere ja tenia la formació necessària per dir la missa sencera i per encarregar-se de la *cura animarum,* és a dir, de vetllar pel bé espiritual dels feligresos d'una parròquia; el sagristà era qui s'encarregava del govern de la sagristia –on es guarden els ornaments sagrats i els vestits sacerdotals– i d'endreçar l'església; i, per últim, el claver o clavari guardava les claus de l'església i en controlava l'economia.[71] A més, a la majoria de parròquies hi havia uns quants preveres que disposaven de beneficis simples vinculats a algun altar del temple parroquial o a alguna capella del terme; la seva única funció era la celebració de misses i oficis pels difunts, la qual cosa no els comportava cap mena de responsabilitat pastoral.[72]

La lectura de les constitucions sinodals permet constatar un relatiu desinterès dels bisbes envers els clergues beneficiats, sobretot si els comparem amb els

---

69 En les visites pastorals, *clericus* tant designa els preveres únics d'una parròquia, en la qual exercien forçosament totes les funcions, com els clergues establerts en un altar, els quals, a part de les misses a què estaven obligats segons la dotació del fundador, no tenien cap responsabilitat pastoral. De fet, la paraula s'aplica també als que tan sols havien estat tonsurats, que havien de portar el vestit clerical.

70 L'ostiari era el que obria les portes de l'església; el lector ensenyava els rudiments de la religió als principiants i llegia el passatge de l'Escriptura sobre el qual el bisbe predicava; l'exorcista tenia capacitat per conjurar i l'acòlit podia servir a l'altar portant ciris i candeles; cf. ALCOVER-MOLL, *Diccionari*....

71 ALCOVER-MOLL, *Diccionari*...; CORTS-GALTÉS-MANENT, *Diccionari*.... Al bisbat de Barcelona, els càrrecs que figuren al capdavant de les parròquies eren, a part del rector, el vicari, el monjo, el diaca i el sotsdiaca i, a més, hi havia l'escolar que els ajudava; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 2, p. 1144-1179.

72 MARQUÈS, «Fundaciones...», i «Ensenyament...»: p. 493; TO, «L'evolució...»: p. 91-94; BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 887-889 i p. 907-914. És possible que la difusió d'altars i beneficis a les principals parròquies de la diòcesi fos esperonat per l'exemple de la seu catedral de Girona: el

"sacerdotes et clerici curam animarum habentes". Una sinodal del bisbe Berenguer de Castellbisbal, de mitjan segle XIII, especificava amb claredat els seus camps d'actuació.[73] En primer lloc, la custòdia de l'església: el cos de Crist i el crisma s'havien de guardar a l'altar i sota clau, la pica baptismal havia de ser coberta i situada prop de l'altar, les cortines i altres draps i els vestits sacerdotals s'havien de cuidar, les parets i el sòl del temple havien d'estar nets –no s'hi podia guardar res, excepte en temps de guerra– i els llibres s'havien de guardar en un lloc especial. En segon lloc, els clergues havien de cuidar el seu aspecte físic per tal que tothom els distingís perfectament: l'hàbit llarg i d'un sol color, amb un *supertunicale* rodó i clos de llana o lli, la tonsura ben rodona i una corona gran i ampla; a més, havien de celebrar els oficis divins a les hores i temps correctes, fent especial atenció al que deien, a com ho deien i a no encavalcar-se amb els altres clergues; i també havien de mantenir un correcte estil de vida, el del celibat, que comportava que evitessin les *"mulieres iuvenculas seu suspectas"* a casa seva i, sobretot, el concubinatge que els podria comportar la pèrdua del benefici.[74] El text de la constitució, però, insisteix en dos aspectes essencials de l'actuació dels rectors parroquials: d'una banda, la *predicatio* als feligresos, per tal que promoguessin obres de pietat, que no caiguessin en pecat, que no tardessin a confessar-se i que la penitència fos sincera; i de l'altra, l'*administratio* dels cinc sagraments corresponents als curats –el baptisme, la penitència, la comunió, el matrimoni i l'extrema unció.[75] El tercer àmbit d'actuació dels clergues parroquials era el dels *"subditos sibi comissos",* és a dir, els feligresos laics de la seva parròquia: amb l'arma de l'excomunió, els rectors no podien permetre que ningú fos *"in publica fornicatione"* sense haver-se casat, que el marit i la muller no visquessin sota

1310 –quan s'inicià la construcció de l'edifici gòtic– hi havia 17 altars diferents; cf. SUREDA, «Altars...»: p. 668-672.

[73] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 102-106; BUENO, *El derecho...*: p. 63-65. Lògicament, aquestes obligacions dels rectors gironins coincideixen amb les d'altres parts de la Cristiandat, atès que totes provenen de la reforma del IV Concili del Laterà; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 135-138; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1036-1041.

[74] NIETO-SANZ, *La época...*: p. 173-175; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 444-445, i vol. 2 p. 1041-1049.

[75] Els altres dos sagraments, la confirmació i l'ordenació, eren administrats exclussivament pel bisbe; cf. BUENO, *El derecho...*: p. 195-258.

el mateix sostre ni que algú prestés amb usura o l'encobrís amb compravendes simulades de blat.

La complexitat de tasques vinculades a l'exercici de la cura d'ànimes explica que, a les terres hispàniques, fos corrent que fossin compartides entre diversos preveres, els domers o setmaners. En el concili de Lleida del 1229 es va intentar acabar amb aquesta irregularitat i fer que només un d'ells, a cada església, s'encarregués de la cura i rebés les ofrenes de les confessions.[76] L'intent, però, va ser fallit: al segle XIV, a moltes parròquies els domers o *ebdomedarii* –normalment dos o, fins i tot, tres– es repartien setmanalment la celebració dels oficis divins i l'administració dels sagraments als feligresos, tal com posen de relleu la constitució n. 2 d'Arnau de Mont-rodon dirigida als *"clericis curam animarum habentes ... quod quilibet eorum prout ad oficium seu septimanam suam pertinuerit"* i la n. 35 que impedia absentar-se a cap *"clericus curatus ... in septimana sua, idest eo tempore quo ad ipsum onus exercicii cure animarum in sua parrochia competere dinoscatur"*.[77]

2.2 Nombre i distribució geogràfica

No a totes les parròquies de les terres gironines hi havia els mateixos càrrecs ni el mateix nombre de clergues. Comparant les actes de visita practicades en diferents anys, podem efectuar un primer recompte dels clergues que servien a cada parròquia (cf. Mapa 18 i Taula 23). A Cervià, per exemple, el 1304 hi havia un sagristà i un domer amb cura d'ànimes, un clergue obtentor del benefici instituït per Arnau de Llers –que celebrava tres dies al monestir– i dos sacerdots al monestir –que hi celebraven misses i oficis divins i un d'ells donava almoines als pobres.[78] A Sant Sadurní i Monells, entre altres llocs, un mateix prevere ocupava més d'un càrrec al mateix temps: l'any 1306 el prevere Guillem de Vilademarc tenia un benefici establert pels senyors del castell de Sant Sadurní i un altre pel clergue Berenguer, i a

---

[76] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 72-73; MARQUES, *Concilis*...: p. 99-100. També a la catedral de Girona l'obligació d'oïr confessions i el repartiment conseqüent d'ofrenes i donatius va generar plets entre el sagristà segon i el claver de la seu l'any 1275; cf. ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 20 (1275.05.15).

[77] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 120 i p. 132-133.

[78] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10).

Mapa 18. **Els clergues parroquials segons les visites pastorals, 1304-1329**

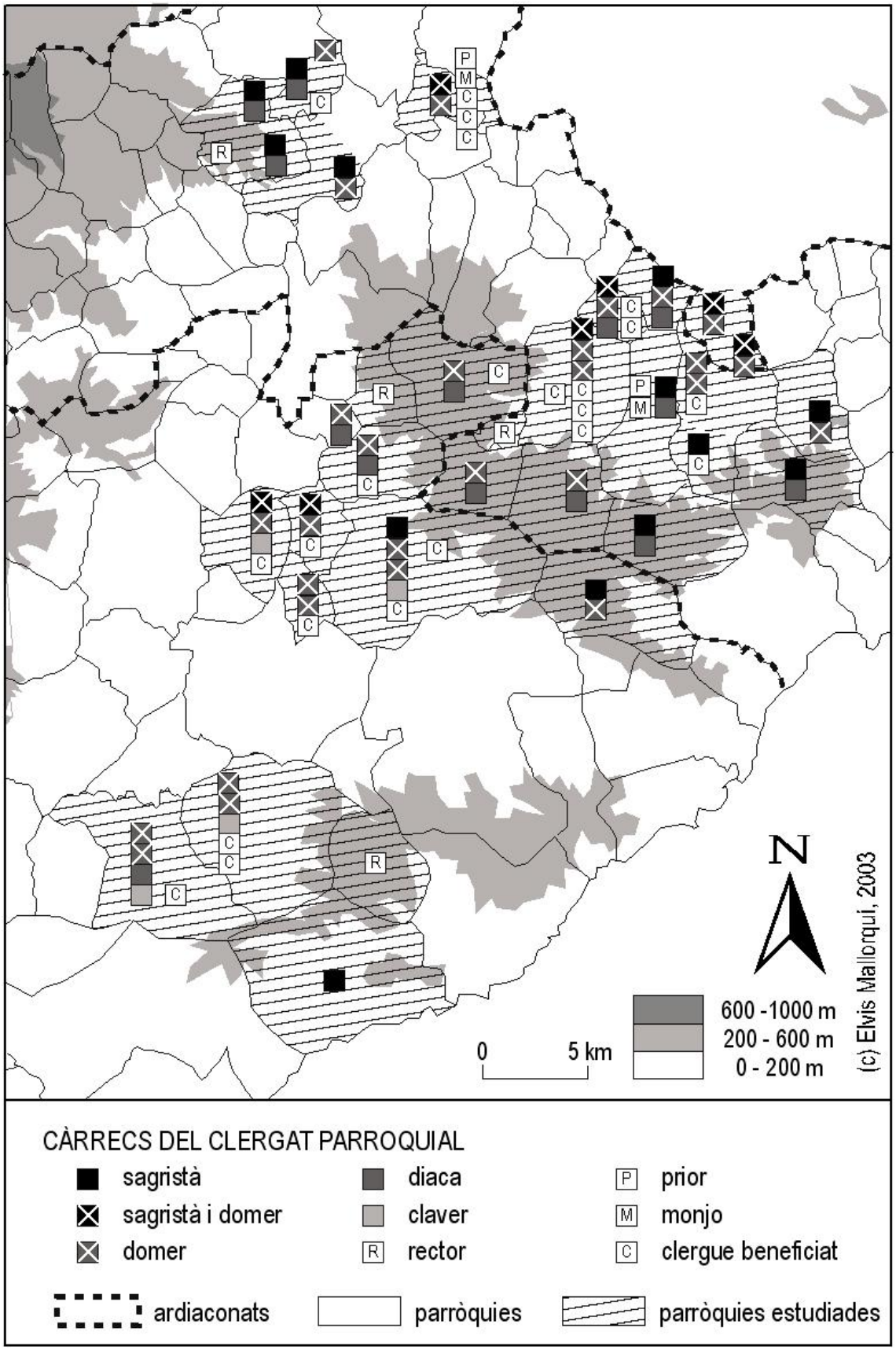

Taula 23. **El nombre de clergues a les parròquies gironines, 1304-1364**

PARRÒQUIA	VISITES PASTORALS (1304-1329)		DÈCIMA ECLESIÀSTICA (1364)	
Castellar	1 R	**1**	1 C	**1**
Caulès	1 R	**1**	1 C	**1**
Lloret	1 S	**1**	1 R	**1**
Mota, la	1 R	**1**	1 C	**1**
St. Andreu del Terri	1 C	**1**	1 C	**1**
Sta. Àgata	1 R	**1**	1 C	**1**
Sta. Llogaia del Terri	1 D	**1**	1 C, 1 D	**2**
Cruïlles	1 S, 1 DC	**2**	1 C	**1**
Quart	1 D, 1 DC	**2**	1 C	**1**
Bisbal, St. Pol de la	1 S, 1 B	**2**	1 C, 1 B	**2**
Fitor	1 S, 1 DC	**2**	1 S, 1 DC	**2**
Palol de Revardit	1 S, 1 DC	**2**	1 C, 1 DC	**2**
Ravós	1 S, 1 DC	**2**	1 C, 1 DC	**2**
Riudellots de la Creu	1 S, 1 DC	**2**	1 C, 1 DC	**2**
Romanyà	1 S, 1 D	**2**	1 C, 1 D	**2**
St. Cebrià de Lledó	1 D, 1 DC	**2**	1 S, 1 DC	**2**
St. Cebrià dels Alls	1 S, 1 DC	**2**	1 S, 1 DC	**2**
Sta. Pellaia	1 D, 1 DC	**2**	1 C, 1 DC	**2**
Llaneres	1 S-D, 1 D	**2**	1 S, 1 D	**2**
Vulpellac	1 S-D, 1 D	**2**	1 S, 1 D	**2**
Peralta, St. Climent de	1 S, 1 D	**2**	1 S, 1 D, 1 B	**3**
St. Julià de Ramis	1 S, 1 D	**2**	1 S, 1 D, 1 B	**3**
Llambilles	1 D, 1 DC, 1 B	**3**	1 C, 1 DC	**2**
Montnegre	1 D, 1 DC, 1 B	**3**	1 C, 1 DC	**2**
Corçà	1 S, 1 D, 1 DC	**3**	1 S, 1 D, 1 DC	**3**
St. Andreu Salou	2 D, 1 B	**3**	1 C, 1 D, 1 B	**3**
Campllong	1 S-D, 1 D, 1 B	**3**	1 C, 1 D, 1 CL, 1 B	**4**
Bisbal, la	2 D, 1 B	**3**	1 CP, 3 D, 1 CL, 4 B	**9**
Riudellots de la Selva	1 S-D, 1 D, 1 CL, 1 B	**4**	1 S, 1 D, 1 CL, 1 B	**4**
Cervià, St. Genís de	1 S-D, 1 D, 3 B	**5**	1 S, 1 D, 2 B	**4**
Maçanet, St. Llorenç de	2 D, 1 CL, 2 B	**5**	1 C, 1 D, 1 CL, 1 DC, 2 B	**6**
Vidreres	2 D, 1 DC, 1 CL, 1 B	**5**	1 C, 1 D, 1 CL, 3 B	**6**
Monells, St. Genís de	1 S-D, 1 D, 1 CP, 1 DC, 2 B	**6**	1 C, 1 D, 1 DC, 1 B	**4**
Cassà de la Selva, St. Martí de	1 S, 2 D, 1 CL, 2 B	**6**	1 C, 1 D-S, 1 D, 1 CL, 1 B	**5**
St. Sadurní	1 S-D, 2 D, 3 B, 1 CP	**7**	1 S, 2 D, 1 CL, 2 B	**6**

B: beneficiat. C: clergue. CL: claver. CP: capellà. D: domer. DC: diaca. R: rector. S: sagristà.
Fonts: Visites pastorals (cf. Taula 3 *supra*); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364).

Monells, mentre el domer major i sagristà, Ramon Vermell, ocupava el càrrec de diaca, el domer menor, Ramon Miró, tenia el benefici de la capella del castell, ambdós amb la llicència episcopal que els permetia compatibilitzar les tasques dels dos càrrecs i obtenir-ne les rendes corresponents.[79]

[79] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 24rv (1306.04.20) i f. 25rv (1306.04.24).

Les dades de les visites, per tal de donar-les per vàlides, les hem de relacionar amb les d'altres fons documentals. Gràcies als llibres notarials, per exemple, sabem que a Cruïlles entre els anys 1302 i 1304 hi havia 2 clergues a l'església parroquial de Santa Eulàlia i 2 més al monestir de Sant Miquel, on vivien 8 monjos i el prior;[80] mentrestant a Monells, entre el 1332 i el 1333, hi havia un domer i un sagristà i 2 preveres beneficiats (cf. Taula 34 *infra*). Els capbreus senyorials, per la seva banda, recullen els noms dels clergues de Sant Mateu de Montnegre l'any 1314, de Cervià l'any 1314, de Sant Sadurní el 1316 i de Ravós del Terri i Sant Julià de Ramis el 1317.[81] El registre de la *decima* de 1364, tot i la distància cronològica, recull un nombre de clergues prou similar com per poder confirmar les dades de les visites estudiades (cf. Taula 23). Però és sobretot gràcies a la comparació de les visites pastorals amb els registres coetanis de lletres i de notaria de la cúria episcopal que podem confirmar el nombre de càrrecs per parròquia citats anteriorment, especialment els que tenien conferida la cura d'ànimes; cal tenir en compte, però, que els clergues que servien beneficis establerts en altars del temple parroquial podien no figurar en les visites (cf. Apèndix 14).

El nombre de clergues per parròquia coincidia, lògicament, amb la distinció entre parròquies petites, mitjanes i grans segons la quantitat ingressada en concepte del delme (cf. Mapa 26 *infra*). Les parròquies menors, amb un sol rector, es troben a les parts de muntanya –Sant Pol de la Bisbal, Santa Àgata, el Castellar, la Mota i Caulès– o en zones d'alta densitat de parròquies –Santa Llogaia i Sant Andreu del Terri–, amb l'excepció de la Lloret que, tanmateix, quedava en un indret molt mal comunicat amb Girona. De parròquies amb dos clergues, amb combinacions diverses de domers, sagristans i diaques, en trobem tant a la plana selvatana –Campllong, Sant Andreu Salou, Llambilles i Quart– i a l'empordanesa –Llaneres i Vulpellac–, com a les valls del Terri i del Revardit –Palol, Ravós, Riudellots de la

---

[80] El monestir de Sant Miquel de Cruïlles era exempt de visita. El 1320, però, el bisbe amenaçà el prior que si no presentava privilegi d'exempció de visita, procediria a visitar-lo; cf. ADG, Notaria, vol. G-3, f. 26v-27r (1320.09.16); MALLORQUÍ, *El monestir*...: p. 91.

[81] ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 27rv (1314.02.15) i f. 53rv (1314.09.29); ADG, Seu de Girona, Cabiscol, perg. n. 4 (1325.03.04); ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 42[20, 29, 38 i 100] (1316.01.27 i 1316.01.28); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 52rv (1317.08.10) i vol. 393, f. 79v (1317.08.11).

Creu i Sant Julià de Ramis– i a les Gavarres –Sant Mateu de Montnegre, Santa Pellaia, Sant Cebrià de Lledó, Sant Cebrià dels Alls, Fitor i Sant Climent de Peralta. Finalment, les parròquies amb tres clergues o més –Maçanet, Vidreres, Riudellots, Cassà de la Selva, Sant Sadurní, Monells i Corçà– i les que en tenen dos però conviuen amb una institució eclesiàstica important a la parròquia –un monestir benedictí a Cervià i Cruïlles i el palau del bisbe a la Bisbal– són, a la vegada, les més poblades –amb més ànimes per custodiar– i les més riques –amb major producció agrícola i ramadera. La presència del càrrec de claver, només en quatre parròquies selvatanes de la trentena que hem estudiat –Vidreres, Maçanet, Cassà i Riudellots de la Selva–, sembla ser un bon índex de la notorietat de la parròquia.

2.3 Repartiment de les tasques rectorals

El major o menor nombre de clergues residents en una parròquia feia que les tasques poguessin estar més o menys repartides. En les parròquies amb un únic clergue, aquest ho havia de fer tot; a les altres, les poques notícies que en tenim del segle XIV coincideixen en assenyalar la validesa d'un sistema que, en bona part, va arribar al segle XVIII: el dels domers o curats setmaners, els quals, per tal d'atendre millor les ànimes dels feligresos, s'alternaven setmanalment en la realització de les misses i oficis i en el repartiment dels sagraments eclesiàstics.[82] En l'acta de la visita de Salt l'any 1305 s'especifica que els dos domers *"debent esse presbiteri et quilibet eorum habet curam animarum in sua ebdomada et resident ac tenentur residere in ecclesiis"*; a Cervià, el sagristà i el domer es repartien la cura d'ànimes l'any 1304, mentre el clergue del benefici instituït per Arnau de Llers celebrava missa tres dies al monestir i els dos altres clergues del monestir havien de fer les misses, els oficis divins de dia i nit i donar almoines tres mesos als pobres de Crist.[83] El creixement de la població podia comportar la creació d'un nou càrrec amb cura d'ànimes a la parròquia: l'any 1265, al temple de Santa Maria dels Turers de Banyoles, un *"ebdomedarius de novo creatus"*

---

[82] A Riudellots de la Selva, per exemple, el 1764 els dos domers s'encarregaven d'administrar els sagraments, celebrar les misses, ensenyar la doctrina i assistir els malalts i difunts, mentre que el sagristà procurava pel manteniment de l'església, dels ornaments, de les llànties i dels objectes del culte; cf. PUIGVERT, *Una parròquia...*: p. 67-94.

[83] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10) i lligall 1.b., f. 4r (1305.11.22).

havia d'encarregar-se del *diachonatus* i de la *sacristia* i de suplir les absències del primer domer.[84] I, en algunes parròquies especialment extenses, com Cassà de la Selva i Llagostera, l'any 1362, els domers es repartien els feligresos segons els veïnats existents.[85]

Aquest sistema de repartiment de les funcions rectorals, que permetia i convertia en norma les particularitats locals, no evitava els conflictes entre els preveres d'una mateixa parròquia. A Vulpellac, el 1306, l'absència del domer major feia que el menor hagués de celebrar *"diebus dominicis et festiuis bis in die, scilicet in ecclesia parrochiali et in ecclesia Sancte Susanne de Peralta que est sufragania istius ecclesie, set non habet clericum"*; a Sant Pol de la Bisbal, el mateix any, el clergue Ramon de Prat tenia la cura d'ànimes, però si s'absentava se n'encarregaven els clergues de l'església de la Bisbal que també enterraven els hereus i les persones principals dels masos; i a Fornells de la Selva, l'any 1329, els clergues *"propter temporalia omiterunt diuinum hoficium, scilicet horas cotidianas ita quod non dicunt eas locis consuetis et temporibus consuetis et etiam quod aliquociens unus dicit horas suas solus ut per se et alter similiter solus et per se, et ita diuinum hoficium non potest compleri propter ocupatione eorum"*.[86]

En certs casos, el conflicte arribava a uns extrems que només el podia solucionar l'arbitratge d'una tercera persona –eclesiàstica, és clar. D'aquests casos, n'hem documentat tres del primer terç del segle XIV que especifiquen minuciosament el gran nombre de tasques concretes que havien de fer els clergues (cf. Apèndix 12 i Taula 24).[87] En dos dels tres casos, es tracta de parròquies petites

---

84 Arxiu del Monestir de Banyoles, *Graduarium,* f. 50 (1265.02.21; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 326).

85 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 125v-126r i f. 128r-129r (1362...); cf. Capítol 4 *supra.*

86 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18) i f. 26v-27r (1306.05.09); i vol. P-4, f. 90v-91r (1329.10.22).

87 Els tres casos estudiats són els més complerts d'inicis del segle XIV. Tenim notícies d'acords similars a d'altres llocs: a Besalú, l'any 1269, el prior de Santa Maria va dictar unes ordinacions sobre la celebració del culte a Sant Vicenç de Besalú i sobre el repartiment de tasques entre el domer i el diaca; a Monells, el 1317, el sagristà Ramon Vermell i el domer Ramon Miró van arribar a l'acord final sobre els diners i la cera per la lluminària de l'altar de Santa Maria, després d'un arbitratge realitzat per Guillem Redorta i Ramon Deixesa, clergues de la Bisbal i Sant Sadurní; a Maçanet de la Selva, el 1326, domers i claver van aclarir a qui pertocava realitzar els tocs de campanes; també a Vidreres, l'any següent, els domers i el claver van arribar a una concòrdia similar; a la Bisbal, el 1341, el capellà i el beneficiat de la capella de Santa Anna del castell es disputaven els diners oferts pel llum a la capella; cf. ADG, Santa Maria de Besalú,

Taula 24. **Les obligacions dels clergues de Quart, Llagostera i Paret Rufí, 1308-1321**

TASQUES	QUART (1308)	LLAGOSTERA (1317)	PARET RUFÍ (1321)
ADMINISTRACIÓ DELS SAGRAMENTS			
1. Bateig		**Claver**: bateja tots els nens, excepte els nascuts entre Pasqua i Pentecosta (ofrenes)	
2. Sepultura	**Diaca**: porta la creu dins i fora de l'església (ofrenes) **Domer** i **diaca** (oblacions per les misses *racione defuncionum*)	**Claver**: porta la creu i segueix el domer arreu i al cementiri a l'anada i tornada (2 d., blat o 1 gallina) **Claver**: enterra els albats (ofrenes)	**Domer:** enterra els albats i ha de portar la creu (rep les ofrenes corresponents)
3. Matrimonis	**Domer** i **diaca** (*comestiones* per vetlles i núpcies)		
MISSES I OFICIS			
4. M. de difunts i aniversaris	**Diaca**: missa d'aniversari per Bernat de Quart i porta candeles, hòsties i el vi		**Diaca**: celebra tres misses per setmana durant l'Advent i la Quaresma per l'ànima d'en Amigaç, amb l'ajuda del domer **Diaca**: celebra la missa d'aniversari per l'ànima de Bernarda de Domeny (rep 8 d. del domer)
5. M. de festius i diumenges	**Domer**: celebra les misses de diumenges, Nadal, St. Esteve, Circumcisió, Aparició, Sta. Margarida i altars de l'església, quatre festes de Sta. Maria i dels *signorum maiorum ad Deum pertinentibus,* la *feria secunda* després de Pasqua i de Pentecosta; el **diaca** hi llegeix l'Evangeli **Domer**: celebra la missa de Divendres Sant; el diaca diu *"flectamus genua"* **Domer**: celebra la missa de Dissabte Sant; el **diaca** beneix el ciri pasqual i diu *"Ite missa est".*	**Claver**: llegeix la 9ª lectura de la missa dels diumenges i festius i ajuda el prevere que celebra la missa matutina d'aquests dies **Claver**: llegeix *"Cum venis Lazari"* a la missa matutina de Nadal i Pasqua, dia de Cendra i l'endemà de Tots Sants **Claver:** llegeix l'evangeli *"In principio erat verbum"* de la missa major de diumenge des de Pasqua a St. Miquel **Claver**: llegeix la passió *"Et flectamus genua"* el dia de Divendres Sant **Claver**: llegeix l'evangeli el dia de la vetlla de Pasqua **Sagristà**: llegeix la passió del Ram **Domers**: llegeixen la passió el Dimarts i Dimecres de Setmana Santa **Domers**: celebren la missa major dels festius amb ajuda del claver	**Domer**: celebra les misses a l'església, ajudat pel diaca (que rep el 1/3 de les oblacions i deixes fetes encara que fossin per sota de 5 s.)
5. M. de *diebus ferialibus*	**Domer**: celebra la missa major a l'*hora solis orientis* com els domers veïns	**Claver**: llegeix l'evangeli de la missa major **Domers**: celebren la missa major dels dies ferials amb ajuda del claver i del diaca a l'altar	
7. Oficis divins	**Domer** i **diaca**: celebren els oficis *in coro* de l'església i que *surgant ad matutinos*		
8. Altres	**Diaca**: llegeix l'evangeli de St. Joan per costum de la parròquia	**Claver:** porta el ciri a la processó	

pergamí n. 206 (1269.05.27; MARQUÈS, «Pergamins...»: n. 206); AHG, Notarial, Monells, vol. 234, f. 21rv (1317.01.26); ADG, Lletres, vol. U-3, f. 27r (1327.12.18) i f. 57v-59r (1326.04.04); i Notaria, vol. G-14, f. 126rv (1341.07.28). De la segona meitat del segle XIV, de conflictes entre clergues d'una mateixa parròquia en tenim a Colomers i Sant Pere Pescador el 1352, a Vila-romà el 1361, a la Garriga el 1364, a Banyoles el 1367 i a Sant Medir el 1368; cf. ADG, Processos, vol. 270 i vol. 272 (1352...); Notaria, vol. G-41, f. 88v-90v (1361.07.15), vol. G-45, f. 57r-58r (1364...), vol. G-49, f. 87r-88r (1367.05.10), i vol. G-50, f. 75r-77r (1368.09.06).

TASQUES PREPARATÒRIES PER AL CULTE			
9. Vi, aigua i hòsties	**Diaca:** porta el vi i l'aigua (ho paga l'obra parroquial) **Domer** i **diaca**: fan les hòsties plegats (les paga el domer)	**Sagristà i claver**: fan les sagrades formes quan sigui necessari **Claver**: cada dia ha de portar vi i aigua (el vi el paga l'obra)	
10. Encens, brases i vestits		**Claver:** prepara les brases, l'encens i la capa per a les misses **Claver**: prepara les brases per les vespres, segones vespres i laudes, i només als laudes dels diumenges **Claver**: desplega els vestits del domer que celebra la missa major i els plega amb el domer	
11. Cura de l'església	**Domer** i **diaca**: preparen junts l'església **Diaca**: neteja el temple (*meritum* de les oblacions comunes)	**Sagristà i claver**: preparen l'església i l'altar; despleguen, pleguen i estenen els vels de l'església **Claver:** neteja l'església i les parets en les festivitats; els dissabtes després de vespres neteja els paviments dels altars i examina les creus	
12. Llor i palma	**Diaca**: porta el llor i la palma (el domer li dóna dues oblacions)		
13. Llums i candeles	**Diaca**: porta la candela per la Candelera (li dóna el domer) **Domer**: prepara el llum per la festa de Sta. Margarida (el domer li dóna 12 d. i un llum) **Domer**: encén totes les llànties (rep el *meritum consuetum*)	**Claver**: cada dia encén les llànties (mitja copa d'oli que paga el sagristà o 12 d. de les almoines)	**Diaca**: s'encarrega de portar les candeles a les misses per l'ànima d'en Amigaç de Calonge
TOCS DE CAMPANES			
14. Diaris	**Diaca**: ha de tocar les campanes a totes les hores acostumades	**Claver**: toca a matines, vespres i laudes, a missa major i a tempesta a l'estiu, tant a la Quaresma com durant tot l'any **Claver**: toca la campanada matinal abans que els clergues vagin a matines des de St. Miquel a Quaresma excepte els festius	**Diaca**: toca les campanes cada dia a les laudes i a totes hores del dia, en cas de trons i tempestes de dia, al vespre per saludar la Verge Maria i lligar i relligar les cordes **Domer**: com que té les claus, ha de tocar les campanes de nit fins al matí i les laudes i en cas de tempestes i trons de nit
15. Festius	**Domer** i **diaca**: cadascú toca una campana a totes les hores de les 5 festes principals		
16. Altres tocs		**Claver**: fa els primers tocs de campanes per qualsevol difunt	
ALTRES			
17. Clau de l'església	**Diaca**: té la clau dia i nit		**Domer:** té la clau de l'església
18. Sínode	**Domer**: hi va cada any; el **diaca** l'acompanya i rep 4 d. de l'obra parroquial pel *crisma*	**Claver**: porta el crisma el Dijous Sant de Pasqua (12 d. pagats per l'obra)	
19. Salpàs		**Domer**: reparteix el salpàs el matí dels diumenges i dies acostumats per l'església, amb ajuda del claver.	
20. Absències		**Claver**: ocupa el lloc dels 4 domers si han d'anar a Girona, estan malalts o de viatge durant un mes si cal (part de les ofrenes donades a la missa per al domer, deixes dels feligresos difunts i dels convits dels casaments)	**Domer**: en cas d'absència del diaca, ha de tocar les campanes a totes les hores i lligar i relligar les cordes

Font: ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergamí n. 35 (1308.04.22); AMLL, Col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. n. (1317.10.13); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r (1321.01.20); cf. Apèndix 12.

on convivien dos clergues, un domer i un diaca. A Quart, l'any 1308, un clergue de Cassà i dos de Riudellots de la Selva hagueren de posar pau entre el domer Bernat de Lladrés i el diaca Guillem de Ruïra. Pels acords presos, coneixem algunes pràctiques consuetudinàries pròpies de la parròquia –les deixes per les processons del diaca amb la creu, la lectura de l'Evangeli de Sant Joan a càrrec del diaca o el pagament de diners al diaca per anar al crisma– i n'esmenta d'altres de comunes als llocs veïns –el cant de les matines al cor o l'inici de la missa major dels *diebus ferialibus* a l'*"hora solis orientis sicut et alii ebdomedarii convuicinii faciunt"*. L'altre cas se situa a la parròquia de Paret Rufí –avui, Domeny– situada molt a prop de la ciutat de Girona: l'any 1321 el canonge gironí Berenguer de Vilert va dictar la sentència de la causa entre el domer Berenguer de Guardiola i el diaca Bernat de Coromina sobre algunes qüestions concretes: 1) la titularitat del delme i la primícia que pagava una feixa de terra que el diaca tenia en alou franc; 2) l'obtenció de deixes i almoines per misses; 3) l'obtenció de les oblacions per l'enterrament dels albats; 4) la celebració de les misses per l'ànima de n'Amigaç de Calonge; 5) els tocs de campanes de dia, nit i per tempesta; i 6) el repartiment dels esplets d'una terra amb la qual se sufragava un aniversari de quatre preveres instituït per una dona anomenada Bernarda de Domeny.

El tercer conflicte que estudiem es va produir en una parròquia més gran, la de Llagostera, on servien quatre domers i un claver. L'any 1317, el domer i sagristà Arnau Benet, els domers Berenguer de Santa Coloma, Jaume Vidal i Arnau de Boada van acordar refer una antiga escriptura que s'havia perdut durant la guerra dels francesos, l'any 1285, en la qual es descrivien les tasques específiques del claver del lloc: batejar infants, enterrar els albats, portar la creu als enterraments i el ciri a les processons, llegir lectures de l'evangeli en algunes misses de l'any, fer les hòsties, preparar els estris, els vestits i els materials de la missa i dels oficis, netejar l'església, encendre les llànties, tocar les campanes des de matines fins al capvespre, portar el crisma, repartir el salpàs i, si calia, suplir les absències dels domers. Així doncs, el claver de Llagostera complia les funcions dels diaques de parròquies més petites.[88]

---

[88] Un cas similar, el trobem a Blanes: l'any 1323 el claver es feia càrrec de tocar les campanes, escombrar l'església, encendre les llànties, obrir i tancar les portes, portar els pal·lis els dies de festa, acompanyar amb un llum el rector quan visitava els malalts, fer les hòsties, dir els evangelis

2.4 PATRIMONI I RENDES

Els rectors de les parròquies rebien una gran quantitat de drets de part dels parroquians per tal que poguessin deslliurar-se de les tasques de producció d'aliments i exercissin totes les funcions inherents al seu càrrec. Les notícies més antigues de les retribucions dels clergues parroquials es troben en les actes de consagració dels segles X, segons les quals es quedaven una part dels delmes, les primícies i les oblacions i treballaven les terres pertanyents a la dotació patrimonial del temple.[89] L'apropiació de les esglésies i dels seus drets en els temps de la feudalització, per part dels senyors i dels capellans, gairebé va esborrar les referències escrites als rectors rurals al llarg dels segles XI i XII. Tanmateix, ens queden algunes dades disperses: el 1151, Pere Adalbert i la seva muller van donar 80 sous i dues feixes de terra al monestir de Santa Maria de Cervià, per tal que el seu fill Guillem, clergue, fos mantingut durant tota la vida, i el 1185 el prior i els monjos van empenyorar un mas al clergue Bernat per tal que cobrés els 100 sous que havia deixat al monestir.[90] Potser aquesta era una manera que tenien els monjos per pagar els clergues depenents del monestir: el 1190 Ponç clergue d'Empúries va obtenir un mas de Flaçà en violari, mentre que els clergues Calvet i Cervià, els anys 1190 i 1196, van retornar diversos béns al prior i als monjos de Cervià.[91] De manera semblant, l'abat de Sant Pere de Galligants va establir la batllia del monestir a Llofriu a Pere Benet, tot i que la continuaria tenint el clergue Guillem mentre visqués.[92]

Als segles XIII i XIV, els clergues obtenien un conjunt molt divers de drets eclesiàstics sobre les persones i les terres de la parròquia pels serveis que oferien.[93]

---

i passions i, fins i tot, ensenyar els minyons de la població; cf. MARQUÈS-REIXACH, *La parròquia...*: p. 11-13.

89 TO, «El marc...»: p. 230-232.

90 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 529 (1151.01.07; TO, *El monestir...*: n. 66), pergamí n. 630 (1185.06.10; TO, *El monestir...*: n. 82).

91 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 656b (1190.09.04; TO, *El monestir...*: n. 91), pergamí n. 657 (1190.09.06; TO, *El monestir...*: n. 92); AMM, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 1 (1196.04.21; TO, *El monestir...*: n. 96).

92 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergamí n. 55 (1205.01.14).

93 La situació dels clergues gironins no difereix gaire de bona part dels rectors parroquials francesos, també exclosos dels delmes, els quals havien de fonamentar els recursos dels seus beneficis en les primícies i en les oblacions dels fidels; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 130-131.

La descripció acurada d'aquestes tasques, tal com hem fet per a les parròquies de Quart, Paret Rufí i Llagostera, permet descobrir les prestacions econòmiques que rebien els clergues; de forma semblant la lectura dels testaments de feligresos de parròquies rurals permet consignar les deixes testamentàries d'uns pocs diners als *pulsatori cimbalorum* d'algunes esglésies.[94] Es tracta, però, d'unes retribucions que, a més de ser de percepció no regular, són molt difícilment quantificables, igual com tampoc es pot xifrar la participació dels clergues parroquials en la percepció del delme a través de la primícia (cf. Capítol 9 *infra*). Ara bé, amb el *Llibre Verd* del 1362 sabem que 329 clergues dels ardiaconats de Girona i de la Selva obtingueren parts de delmes majors, delmes d'alguns masos i terres de la parròquia o alguns delmes menors (cf. Taula 25). D'aquests 329, els rectors, curats, domers i sagristans, tots ells amb cura d'ànimes, en sumaven el 55%; la resta eren, o bé capellans –25%–, o bé diaques i clergues beneficiats –19%.

A aquestes rendes, cal afegir-hi el patrimoni immobiliari associat al càrrec rectoral, format en molts casos per una casa –la rectoria–, un hort i unes poques terres que, no pas sempre, figuren en els capbreus senyorials (cf. Taula 26). En alguns casos podria tractar-se del que quedava de la dotació de l'església i que no va ser apropiat pels senyors locals: a Sant Sadurní, per exemple, el castlà Ramon Arnau va restituir, l'any 1138, a l'església del lloc *"pecie terre ·II · et fexa ·I ·"* situades als *Aquals,* a la *Fontem Constantina* i a Campmajor; a Cruïlles, entre el 1264 i el 1319, les propietats de l'església de Santa Eulàlia es reduïen a la tasca de 8 peces de terra, situades al puig de Colla Torta, a ses Comes, als Eixarts, a l'era del mas de Pere Joan, a la carrera que va al molí, al pla d'Adaró i al Clotell;[95] a Cervià hem trobat el clergue parroquial, Pere de Fellines, amb un patrimoni més extens, segurament perquè pertanyia a l'almoina dels pobres que ell mateix gestionava. Les minses dades dels capbreus contrasten força amb les dels testaments dels propis clergues parroquials:

---

[94] Se'n troben als testaments de Pere Berenguer de Sant Sadurní i del clergue Pere Ramada de Púbol, els anys 1332 i 1333; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 10rv (1332.06.21) i f. 142r-143r (1333.03.10).

[95] ACG, pergamí n. 232 (1138.07.07); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamí n. 83 (1264 ca.; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 87[16, 17, 18, 30, 42, 43, 46 i 63]); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 3v, f. 32v-33r, f. 40v-41r, f. 44v-45r, f. 63v-64r i f. 68r-69r (1319.02.04-06). És possible que les terres de Santa Eulàlia fossin més, perquè les citades figuren en els capbreus perquè pagaven terços i lluïsmes al senyor de Cruïlles.

aquests documents els presenten com uns personatges que podien disposar fàcilment de grans quantitats de diner per poder fer deixes pietoses per misses, almoines, esglésies i clergues i per poder donar als seus familiars i amics.

Taula 25. **La participació dels clergues parroquials en els delmes, 1362**[96]

TIPUS DE PARTICIPACIO	CLERGUES							TOTAL	
	A	B	C	D	E	F	G		(%)
Participació en els delmes majors									
1. Part del delme	24	26	3	7	13		6	**79**	*24,01*
2. Delme d'un sector de la parròquia	2	5	1	1			1	**10**	*3,04*
3. Benefici del clergue	27	17	2	10	3		1	**60**	*18,24*
4. Masos o terres	12	17	5	10	7	1	11	**63**	*19,15*
5. Alou de l'església		1		4	3			**8**	*2,43*
Obtenció de delmes menors									
1. Carnatge	3	11	3	11	6		1	**35**	*10,64*
2. Llana	2	7	1	6	3			**19**	*5,78*
3. Cànem i lli	1	2	1	4	3			**11**	*3,34*
4. Gruany				2	2			**4**	*1,22*
5. Polls	1		1	1				**3**	*0,91*
6. Hortalisses		2	1	1	1			**5**	*1,52*
7. Pinyons	1	1						**2**	*0,61*
8. Formatges		1						**1**	*0,3*
9. Novals	5	6	3	7	2		1	**24**	*7,29*
Censos sobre els delmes									
1. sobre el delme major	3							**3**	*0,91*
2. sobre el carnatge	1							**1**	*0,3*
3. sobre el delme d'oli, roldor i peixos		1						**1**	*0,3*
TOTAL	**82**	**97**	**21**	**64**	**43**	**1**	**21**	**329**	*100*
(%)	*24,92*	*29,48*	*6,38*	*19,45*	*13,07*	*0,3*	*6,38*	*100*	

A. Capellà. B. Rector i curats. C. Domer. D. Sagristà. E. Diaca. F. Claver. G. Beneficiats. Font: ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus (1362...); cf. Apèndix 10.

La natura de les rendes dels beneficis dels rectors de les parròquies era, doncs, molt complexa i diversificada i seria impossible quantificar-la si no existissin algunes estimacions del seu valor global. En les visites de la segona meitat del segle XIV –a Girona, des del 1363– són els propis obrers els que definien el valor dels beneficis de la parròquia.[97] Però per al segle XIII, només disposem dels comptes de la *decima ecclesiastica* establerta en el segon concili de Lió, l'any 1274, que totes les

[96] Les xifres corresponen a clergues de les 165 parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva, perquè hi pot haver més d'un d'una mateixa parròquia que n'obtingui delme.

[97] GUILLERE, «Les visites...»: p. 143; BENITO, *Les parròquies...*: p. 233-237.

Taula 26. **El patrimoni dels clergues parroquials, 1311-1325**

PARROQUIA	CLERGUES	PATRIMONI IMMOBILIARI
TESTAMENTS		
Mercadal, Santa Susanna del	Pere Duran clergue	1253. Deixes pietoses (317 s.), als familiars (hort d'Algivira, vinya d'Aspirà, cases al Mercadal, vinyes i bosc a Trilles parròquia de Sant Gregori, celler de Segalars, alous erms i conreats a Sant Gregori, vaixella, llit de draps i aparell i 550 s.), a altres persones (590 s.), al bisbe i l'abat de Sant Feliu de Girona (80 s.). Llibres.
Usall, Sant Cristòfor d'	Arnau de Casadevall de Cutzac clergue	1291. Deixes pietoses (197 s. i 1 flaçada de 5 s.) i a d'altrs persones (3 copes d'oli per una llàntia, ovelles d'Usall, 4 escrinis, 1 banc, 1 tina, 1 escon) i a clergues (vestit blanc amb pells de conills, túnica blanca). Hereus dels seus béns (pobres de Crist).
Fitor, Santa Coloma de	Berenguer de Comes clergue	1304. Deixes pietoses (352,5 s.), a familiars (212,5 s., 22 mitgeres d'ordi, 1 mitgera de forment i 1 hort a Monells), a d'altres persones (30 s.) i al bisbe (3 s.). Hereus dels seus béns (pobres de Crist).
Púbol, Sant Pere de	Pere Ramada clergue	1333. Deixes pietoses (281,5 s. i 1 auri amfosí), a familiars (92 s. i el vi que és al celler), a d'altres persones (200 s., tinard, vaixell, pedra d'oli) i al senyor (150 s.). Deutes per pagar (550 s.). Llibres (1 breviari). Hereu dels béns mobles i immobles (Guillem Rasador de Púbol).
CAPBREUS		
Palol de Revardit, St. Miquel de	Joan Llorenç	1311. Cases dins el castell; hort
Cervià, St. Genís de	Pere de Fellines clergue (Almoina de Cervià)	1314. Vessana de terra al Palau dit Agullonet; camp anomenat Clot; dues parellades de terra a Godafrè; mig camp de s'Englada; feixa a Raset; hort al barri del monestir; casa i pati a tocar les cases de l'Almoina
Montnegre, St. Mateu de	Joan Boscà clergue	1314. Cases, terres i horts a la cellera de Sta. Maria; un hort a la Font; un camp prop del *camino generali*
	Pere de Bancells diaca	1325. Casa a tocar l'església parroquial
Ramis, St. Julià de	Arnau de Serres domer	1317. Cases de la doma prop de l'església; dos horts
Ravós del Terri, St. Cugat de	Bernat de Brugueres domer	1317. Hort prop de les seves cases dins la força de Ravós; camp al pla de Ravós
St. Sadurní	Guillem Hualger domer	1316. Hort a l'horta de la pabordia; alberg al barri del castell de St. Sadurní
	Ramon de Serra domer	1316. Alberg al barri del castell de St. Sadurní; hort entre el Pedró i el Padrell; hort a l'horta de la pabordia;
	Pere Joer sagristà	1316. Alberg a la vila de St. Sadurní
	Pere Cauha clergue	1316. Feixa de terra a la coromina de la pabordia

Fonts: 1311 (BCAH, Arxiu, pergamí n. 406), 1314 (ADG, Monacals, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 274rv i f. 53rv), 1316 (ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 42 –n. 20, 29, 38 i 100–), 1317 (ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 52rv i f. 65v, i vol 393, f. 79v),1325 (ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergamí n. 4).

institucions i tots els càrrecs eclesiàstics havien de pagar en sis anys per finançar les croades.[98] El registre hauria d'aportar un índex indirecte del valor de tots els beneficis eclesiàstics, perquè la contribució consistia en el 10% del seu valor total.[99] N'hem conservat les quantitats satisfetes als dos darrers anys del sexenni, els anys 1279 i 1280, de manera que sumant les dues xifres i multiplicant-les per tres hauríem d'obtenir el total aproximat del que cada institució va pagar (cf. Taula 27).[100] Les dades, però, no són massa lògiques: per un costat, hi ha una gran disparitat entre les parròquies que paguen *pro ecclesia* i les que ho fan *pro fabrica*; per l'altre, sorprèn molt el fet que parròquies petites com Sant Pol de la Bisbal o Llaneres paguin més que parròquies molt més poblades com Monells i Sant Sadurní.

Així doncs, les dades de la dècima dels anys 1279 i 1280, per sí soles, ja no semblen gaire fiables; però encara ho semblen menys si les comparem amb les informacions extretes d'unes poques visites pastorals d'inicis del segle XIV i amb les de la dècima de 1364. Les visites pastorals a les parròquies de Cervià el 1304, Llaneres, Monells, Sant Pol de la Bisbal, Sant Sadurní i Vulpellac el 1306 i a Cassà de la Selva el 1320 consignen el valor dels beneficis eclesiàstics que s'hi trobaven. En aquests indrets, els domers obtenien els beneficis més quantiosos, xifrats tots entre 200 i 300 sous l'any –o 10 i 15 lliures anuals–, per sobre dels sagristans, diaques, capellans i clergues beneficiats, que es movien entre els 80 sous de Monells i Cassà i els 200 de Sant Sadurní.

El registre de la *decima* concedida pel papa al rei d'Aragó pels anys 1363 i 1364 aporta una visió, a la vegada, molt més fiable que les de la dècima de 1279-1280 i molt més global que no pas les de les primeres visites pastorals. Bona part dels càlculs realitzats amb les dades del registre del 1364 es basen en el fet que no hi havia clergues que paguessin menys de 16 sous per la dècima (cf. Taula 27).

---

98 RIUS, *Rationes*...: vol. 1, p. VIII-IX.

99 Al bisbat d'Urgell no hi ha cap parròquia que pagui menys de les 10 lliures, 12 sous i 4 diners, amb la qual cosa podria semblar que es tractaria d'un mínim de renda; cf. RIU, «La renda...»: p. 268-269.

100 Per al càlcul de l'estimació global del valor dels beneficis de les parròquies –les quantitats que figuren en negreta–, hem sumat les xifres dels anys 1279-1280 i les hem multiplicat per 3 atès que corresponien als dos darrers anys del sexenni durant el qual es va cobrar la dècima; pel que fa al 1364, només hem multiplicat per 10 la xifra que figura en el registre perquè ja era el total.

Taula 27. **Les rendes dels beneficis parroquials, 1279-1364**

PARRÒQUIA	DÈCIMA (1279-1280)	VISITES (1304-1320)	DÈCIMA (1364)
Parròquies de valor inferior a 10 ll.			
St. Andreu del Terri	*fabrica* (23 d.; 20 d.) **[10 s. 8 d.]**		Clergue (Ø) **[?]**
Sta. Àgata	*fabrica* (5 s. 5 d.; 4 s. 7 d.) **[1 ll. 10 s.]**		Clergue (Ø) **[?]**
Cruïlles	*ecclesia* (27 s. 9 d.; 26 s. –2 d.) **[7 ll. 19 s. 7 d.]**		Clergue curat *ultra victum debet soluere prior pro eo* (8 s.), diaca (Ø) **[> 4 ll.]**
Quart	*fabrica* (3 s. 6 d.; 6 s. 3 d.) **[1 ll. 7 s. 9 d.]**		Clergue (Ø [154 s.])**[7 ll. 14 s.]**
Castellar	*fabrica* (6 s. 7 d.; 3 s. 10 d.) **[1 ll. 8 s. 5 d.]**		Clergue (16 s. [8 ll.]) **[8 ll.]**
Caulès	*fabrica* (2 s. 3 d.; Ø) **[6 s. 9 d.]**		Clergue (16 s.) **[8 ll.]**
Parròquies de valor d'entre 10 i 20 ll.			
Montnegre	*ecclesia* (25 s. 10 d.; 24 s. 9 d.) **[7 ll. 11 s. 9 d.]**		Clergue (16 s.), diaca (Ø [64 s.]) **[11 ll. 4 s.]**
Bisbal, St. Pol de la	*ecclesia* (35 s.; 35 s.) **[10 ll. 10 s.]**	Clergue (200 s.) **[10 ll.]**	Clergue (24 s.), beneficiat (Ø) **[> 12 ll.]**
Sta. Pellaia	*ecclesia* (33 s. 6 d.; 28 s. 2 d.) **[9 ll. 5 s.]**		Clergue (25 s.), diaca (Ø) **[> 12 ll. 10 s.]**
Mota, la	*ecclesia* (23 s. 9 d.; 23 s. 8 d.), *opera* dels anys anteriors (7 s. 2 d.) **[8 ll. 3 s. 9 d.]**		Clergue (26 s.) **[13 ll.]**
Llambilles	*ecclesia* (22 s. 2 d.; 21 s. 3 d.) **[6 ll. 10 s. 3 d.]**		Clergue (16 s.), diaca (Ø [6 ll.]) **[14 ll.]**
St. Cebrià de Lledó	*ecclesia* (25 s. 7 d.; 27 s. 2 d.) **[7 ll. 17 s. 9 d.]**		Sagristà (18 s.), diaca (Ø [100 s.]) **[14 ll.]**
St. Cebrià dels Alls	*ecclesia* (21 s.; 25 s. 4 d.) **[6 ll. 19 s.]**		Sagristà (16 s.), diaca (16 s. [8 ll.]) **[16 ll.]**
Llaneres, St. Martí de	*ecclesia* (48 s. 3 d.; 44 s. 2 d.) **[13 ll. 17 s. 3 d.]**	Dos domers (200 s.; 200 s.), capellà (120 s.) **[26 ll.]**	Sagristà (16 s.), domer (16 s.) **[16 ll.]**
Vulpellac, St. Julià de	*fabrica* (6 s.; 5 s. 6 d.) **[1 ll. 14 s. 8 d.]**	Sagristà i domer major (250 s.), domer menor (200 s.), capellà (200 s.) **[32 ll. 10 s.]**	Sagristà (16 s.), domer (16 s.) **[16 ll.]**
Sta. Llogaia del Terri	*fabrica* (5 s. 3 d.; 2 s. 8 d.) **[1 ll. 3 s. 9 d.]**		Clergue (16 s.), domer (16 s.) **[16 ll.]**
Peralta, St. Climent de	*ecclesia* (18 s.; 18 s.) **[9 ll.]**		Sagristà (16 s.), domer (16 s.), beneficiat (Ø) **[> 16 ll.]**
Palol de Revardit	*ecclesia* (33 s. 7 d.; 25 s. 7 d.) **[8 ll. 17 s. 6 d.]**		Clergue (17 s.), diaca (17 s.) **[17 ll.]**
Riudellots de la Creu	*fabrica* (2 s. 6 d.; 2 s. 10 d.) **[16 s.]**		Clergue (18 s.), diaca (16 s.) **[17 ll.]**
Romanyà	*ecclesia* (84 s.; 71 s.) **[7 ll. 15 s.]**		Clergue (18 s.), domer (16 s.) **[17 ll.]**
Ravós	*ecclesia* (25 s. 4 d.; 31 s. 2 d.) **[8 ll. 9 s. 6 d.]**		Clergue (20 s.), diaca (16 s.) **[18 ll.]**
Fitor	*ecclesia* (27 s. 2 d.); *fabrica* (2 s. 6 d.) **[4 ll. 9 s.]**		Sagristà (20 s. 8 d.), diaca (16 s.) **[18 ll. 6 s. 4 d.]**
St. Julià de Ramis	*ecclesia* (37 s. 2 d.; 24 s. 4 d.) **[9 ll. 4 s. 6 d.]**		Sagristà (24 s.), domer (13 s. [130 s.]), beneficiat (Ø) **[> 18 ll. 10 s.]**

Parròquies de valor entre 20 i 40 ll.			
Monells, St. Genís de	*ecclesia* (12 s.; 30 s.) **[6 ll. 6 s.]**	Sagristà i domer (300 s.), domer (300 s.), capellà (100 s.), diaca (80 s.), dos beneficiats (250 s.; 80 s.) **[55 ll. 10 s.]**	Clergue (17 s.), domer (18 s.), diaca (Ø), beneficiat (5 s. [50 s.]) **[> 20 ll.]**
St. Andreu Salou	*fabrica* (8 s.), *ecclesia* (8 s.) **[2 ll. 8 s.]**		Clergue (16 s.), domer (16 s.), beneficiat (9 s. [90 s.]) **[20 ll. 10 s.]**
Lloret	*ecclesia* (36 s.; 38 s. 4 d.) **[11 ll. 3 s.]**		Rector (50 s.) **[25 ll.]**
Campllong	*ecclesia* (29 s. 7 d.; 25 s. 10 d.) **[8 ll. 8 s. 9 d.]**		Clergue (23 s.), domer (21 s.), claver (Ø), beneficiat (6 s. [60 s.]) **[> 25 ll.]**
Corçà	*ecclesia* (55 s.; 53 s. 4 d.) **[16 ll. 5 s.]**		Sagristà (40 s.), domer (24 s.), diaca (16 s.) **[40 ll.]**
Parròquies de valor superior a 40 ll.			
Riudellots de la Selva	*ecclesia* (62 s. 3 d.; 82 s. 5 d.) **[21 ll. 14 s.]**		Sagristà (36 s.), domer (30 s.), claver (16 s.), beneficiat (Ø) **[> 41 ll.]**
Maçanet, St. Llorenç de	*ecclesia* (33 s. 5 d.; 71 s. 10 d.) **[15 ll. 15 s. 9 d.]**		Clergue (30 s.), domer (25 s.), claver (18 s.), diaca (16 s.), dos beneficiats (Ø; Ø) **[> 44 ll. 10 s.]**
Cervià, St. Genís de	*fabrica* (3 s.; 3 s. 4 d.), rector de l'almoina (50 s.; 62 s.) **[17 ll. 15 s.]**	Domer (270 s.), sagristà (200 s.) **[23 ll. 10 s.]**	Sagristà (20 s.), domer (16 s.), dos beneficiats (20 s. [10 ll.]; 34 s.) **[45 ll.]**
Cassà de la Selva, St. Martí de	*ecclesia* (102 s. 9 d.; 71 s. 4 d.) **[26 ll. 2 s. 4 d.]**	Dos domers, beneficiat (80 o 100 s.) **[4-5 ll.]**	Clergue (23 s.), domer i sagristà (24 s.), domer (23 s.), claver (18 s.), beneficiat (Ø [30 s.]) **[45 ll. 10 s.]**
St. Sadurní	*ecclesia* (67 s. 1 d.; 68 s. 6 d.) **[6 ll. 16 s. 9 d.]**	Tres domers (300 s.; 200 s.; 200 s.), tres beneficiats (30 s. –i 600 s. propis–;150 s.; 60 s.), capellà (200 s.) **[57 ll.]**	Sagristà (25 s.), dos domers (22 s.; 21 s.), claver (Ø [100 s.]), dos beneficiats (Ø [10 ll.]; Ø) **[> 49 ll.]**
Vidreres	*ecclesia* (106 s. 3 d.; 103 s. 10 d.) **[10 ll. 15 s. 4 d.]**		Clergue (40 s.), domer (40 s.), claver (20 s.), tres beneficiats (18 s. [9 ll.]; Ø; Ø) **[> 59 ll.]**
Bisbal, la	*ecclesia* (176 s. 7 d.; 166 s. 2 d.) **[51 ll. 8 s. 3 d.]**		Capellà (43 s. 6 d.), tres domers (31 s.; 31 s.; 31 s.), claver (Ø [100 s.]), quatre beneficiats (Ø; Ø; Ø; 16 s. [8 ll.]) **[> 81 ll. 5 s.]**

Fonts: 1279-1280 (RIUS, *Rationes...*); 1304-1320 (ADG, Visites pastorals, vol. P-168, lligall 2.a, f. 8v-10r –1304.03.10–, lligall 1.c., f. 21v-27r –1306.04.18-1306.05.09–; i lligall 2.f., f. 10v-18r –1320.04.13–); 1364 (ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802; cf. Taula 35 *infra*).

Aquesta quantitat equival al 10% de les 8 lliures –o 160 sous– de renda anual que era el límit per sota del qual hom estava exempt de contribuir en aquest impost eclesiàstic.[101] En efecte, el rector de Ginestar, el benefici del qual havia estat *"computato ad VII libras",* no pagava res perquè *"non ualet VIII libras nec habet aliud"*.[102] En les 32 parròquies estudiades, la mitjana del valor de les rendes dels diaques, dels clavers i dels clergues beneficiats en altars i capelles era inferior a les 8 lliures anuals.[103] En canvi, les xifres dels preveres amb cura d'ànimes –anomenats *clericus, ebdomedarius, diachonus* o *sagrista*– superaven aquest llindar econòmic de poc en les parròquies d'un sol rector i, a les parròquies de més d'un rector, superaven les 12 lliures anuals.[104]

3. Els clergues al capdavant de les parròquies

Per les responsabilitats pastorals i el nivell de vida que hi anaven associats, el càrrec de rector parroquial era desitjat per molts i, a la vegada, els poderosos de la parròquia i els poders exteriors –el bisbe, sobretot– el volien tenir sota el seu

---

[101] L'any 1333, segons un manament del papa Joan XXII, tots els clergues havien de contribuir a un altre impost eclesiàstic a excepció d'aquells que tenien beneficis inferiors a les 20 lliures de renda anual –molt per sobre de la xifra del 1364– i que hi residien personalment; cf. ADG, Lletres, vol. U-6, f. 189v-190r (1333.06.13).

[102] ADG, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802, f. 20r (1364). També estaven exempts de pagar la dècima, per privilegi papal, els oficis eclesiàstics en mans de cardenals, que no eren pocs: el 1361 s'eximiren les sagristies major i menor de Girona, els ardiaconats de Ravós i Empúries, l'abadia de Sant Feliu de Girona, el priorat de Cervià, la infermeriat de Ripoll, les capellanies de Ravós, Albons, Darnius, Navata, Palol de Revardit, Palau-saverdera, Arenys de Munt, Sant Vicenç de Camós, Armentera, Verges i Sant Esteve de Bas, la pabordia de Juny de la seu, algunes canongies, beneficis i porcions canonicals de Girona; cf. ADG, Lletres, vol. U-41, f. 62rv (1361.08.19).

[103] La renda mitjana de nou diaques és de 6 lliures i 18 sous, la de nou beneficiats és de 6 lliures i 3 sous i la de sis clavers és de 7 lliures i 13 sous; per als càlculs no hem tingut en compte tres diaques, dotze beneficiats i un claver dels quals no es donen dades.

[104] La mitjana de les rendes dels rectors, clergues i sagristans de les parròquies amb un sol càrrec amb cura d'ànimes –Lloret, Fitor, Ravós, Riudellots de la Creu, Palol de Revardit, Sant Cebrià dels Alls, Sant Cebrià de Lledó, Llambilles, la Mota, Santa Pellaia, Sant Pol de la Bisbal, Montnegre, Caulès, Castellar, Quart, Cruïlles, Santa Àgata i Sant Andreu del Terri– era de 8 lliures, 14 sous i 9 diners; la mitjana pujava a 11 lliures 8 sous i 8 diners a les parròquies de dos rectors amb cura d'ànimes –Vidreres, Cervià, Maçanet, Riudellots de la Selva, Corçà, Campllong, Sant Andreu Salou, Monells, Sant Julià de Ramis, Romanyà, Sant Climent de Peralta i Santa Llogaia del Terri–; i arribava a les 12 lliures, 12 sous i 6 diners a les parròquies amb tres rectors – la Bisbal, Cassà de la Selva i Sant Sadurní.

control. El rector solia ser membre de les famílies benestants de la mateixa parròquia on servia o de les veïnes i, abans del segle XIV, solia residir al lloc on tenia el benefici i se n'absentava relativament poc; amb el poder conferit pel bisbe i l'autoritat moral aconseguida pel fet de saber llegir i escriure, el clergue vetllava pel manteniment dels bons costums de la comunitat i procurava donar, amb els seus sermons i amb l'exemple de la seva vida, un missatge moral i religiós als feligresos.[105] En bona mesura, aquest missatge era dictat pels bisbes a través de les nombrosíssimes constitucions sinodals dels segles XIII i XIV. Per tot plegat, cal analitzar les notícies gironines sobre l'origen social i geogràfic del clergat gironí, així com sobre la seva formació religiosa, el seu nivell de vida i el control a què estava sotmès per part dels bisbes.

3.1 CONDICIÓ I FORMACIÓ

Al bisbat de Barcelona, en les visites efectuades a inici del segle XIV, el bisbe Ponç de Gualba solia concedir els ordes sacerdotals menors, la tonsura sobretot, a tots els infants que assistien a les classes dels rectors, sempre que no fossin il·legítims ni fills de sacerdots, amb la qual cosa podien optar a un benefici eclesiàstic, a una escrivania o al servei domèstic d'un rector.[106] A Girona, però, cap de les visites analitzades fa referència a aquesta pràctica que també devia ser força general, atès el gran nombre de tonsurats que es desprèn d'algunes ordenances reials: el 1322 el rei Jaume II va compel·lir els *"habitatores dicte civitatis* –Girona– *tonsurati, in aliis maioribus ordinibus non constituti"* a contribuir al subsidi per l'expedició a Sardenya i a les talles i despeses comunes de la ciutat; i el seu fill Alfons III, el 1330, va permetre que poguessin ser elegits com a jurats les persones que *"eorum*

---

[105] LE ROY LADURIE, *Montaillou...*: p. 513-517; BOURIN-DURAND, *Vivre...*: p. 93-95. El model de vida exemplar demanat als clergues parroquials en les constitucions del IV Concili del Laterà i d'altres concilis i sínodes del segle XIII ja s'havia formulat en temps carolingis; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 54-55 i p. 133-134. De fet, en la mateixa cerimònia de la missa, el clergue era un model de Crist i una figura pastoral i teològica important de cara als fidels; cf. PALAZZO, *Liturgie...*: p. 31-35.

[106] BENITO, *Les parròquies...*: p. 130-132; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 187-188. També a moltes diòcesis franceses, la tonsura era otorgada a nombrosos grups de joves; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 161-162.

iuventutis tempore tonsuram habuerunt".[107] De fet, els registres de lletres de l'Arxiu Diocesà de Girona contenen un gran nombre de testimonials de tonsura, és a dir, dels documents en què el bisbe de Girona tonsurava alguns clergues de la diòcesi –que després podien exercir en d'altres bisbats– o forasters –per tal que servissin en terres gironines–; a més, també hi ha dimissòries o llicències per tal que un bisbe no gironí tonsurés escolars i clergues gironins (cf. Figura 16). Normalment es tracta de notícies molt escuetes, però tenim algun cas més detallat: el 1333 Guillem de Freixeneda, escolar de Vilanant, va rebre la tonsura després de testificar que tenia estudis suficients per rebre el primer orde sacerdotal i que era nat de matrimoni legítim; l'any següent, el bisbe va dispensar Guillem Joan, escolar, per rebre la tonsura tot i ser fill de solter i soltera.[108] Cal assenyalar, a més, que els fills d'homes propis no podien ser tonsurats ni entrar en ordes sagrats si, prèviament, no s'havien redimit del seu senyor.[109]

La tonsura, doncs, era la primera condició per entrar en el sacerdoci, però no l'única. També calia tenir assegurada una certa estabilitat econòmica que permetés estudiar i esperar l'obtenció d'un càrrec amb benefici propi. Tot i que existeix alguna dada del segle XII, en relació al monestir de Cervià,[110] és al segle següent que les notícies, procedents de testaments de pagesos de mas, són més explícites: el 1241 Ramon Artau, pagès de Salt, va deixar 30 sous al seu fill Pere, clergue, i va disposar que *"habeat uitam et uictum in ipso manso* –el mas Artau– *usque ad ·X· annos, et si forte Deus dederit aliud beneficium unde possit uiuere, tenetores dicti mansi non teneantur dare deinde aliud nisi ·XX· solidos"*; i l'any 1332 Ramon Nadal de Madremanya va disposar en el seu testament *"quod provideatur Petro filio meo in uictu et uestitu et in libris et in salario negocciorum suficienter quousque fuerint in etate ·XXV· annorum et quod adistat officium*

---

[107] AHCG, Lletres reials (1322.05.12 i 1330.02.23; ARNALL, *Lletres...*: n. 23 i n. 39).

[108] ADG, Lletres, vol. U-5, f. 108br (1333.08.20) i f. 140v-141v (1334.02.14).

[109] En els llibres de comptes dels pabordes de l'Almoina del Pa de la seu de Girona s'hi troben alguns exemples de persones que pagaven la redempció abans d'entrar en la clerecia; cf. LLUCH, *Els remences...*: p. 271-272.

[110] El 1151 Pere Adalbert i la seva muller van donar 80 sous i dues feixes de terra a Santa Maria de Cervià per tal que el seu fill Guillem, clergue, fos mantingut pel monestir; cf. ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 529 (1151.01.07; TO, *El monestir...*: n. 66).

Figura 16. **Els tonsurats de la diòcesi de Girona, 1326-1334**

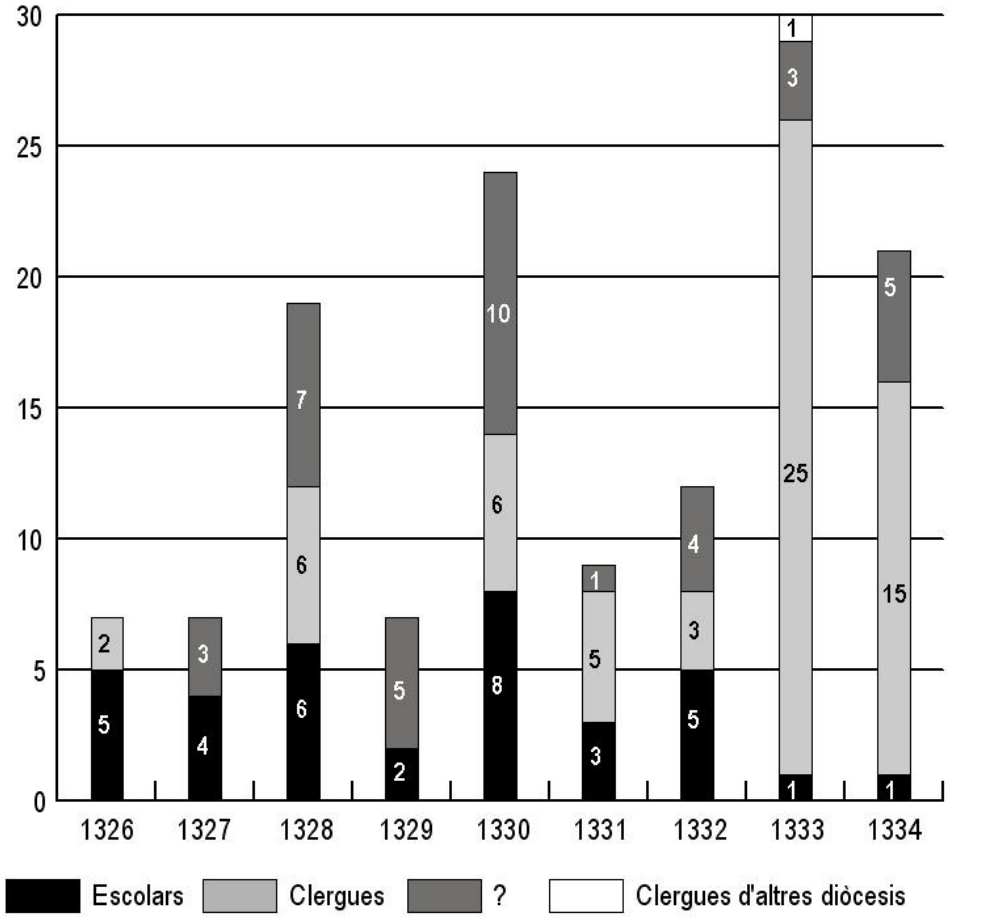

Fonts: ADG, Lletres (cf. Taula 2).

clericale" i que, a més, rebés 200 sous en concepte de llegítima paterna.[111] Una altra opció era cercar el suport d'un senyor o cavaller que els mantingués mentre anessin obtinguent els diversos ordes eclesiàstics: el 1332 el cavaller Ramon de Pontós va presentar al bisbe l'acòlit Francesc Alagot de Monells *"in subdiachonatus, diachonatus atque presbiteratus ordinibus statutis temporibus promouendum"* i el 1333 el castlà de Sant Sadurní, Ramon Arnau, va fer el mateix amb Simó fill d'Aldric de Guàrdies de la parròquia de St. Cebrià de Lledó, clergue tonsurat.[112]

La legislació provincial i sinodal imposava més condicions per accedir als beneficis eclesiàstics, especialment els que tenien cura d'ànimes. En primer lloc, els clergues foranis de la diòcesi, des del segle XI, havien de presentar credencials del

[111] ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 84 (1240.08.11; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 126); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 82r-84r (1332.12.11).

[112] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 42r (1332.08.22), i vol. 161, f. 25v (1333.05.21).

bisbe del lloc d'on provenien; i, segons unes constitucions de Berenguer de Castellbisbal i de Pere de Rocabertí, se'ls impedia ser rebuts sense coneixement del bisbe, a excepció que fossin de bona fama i costums o formessin part del seguici de personatges importants.[113] I, en segon lloc, el fet de ser fill de clergue, des de la reforma gregoriana del segle XI, va convertir-se en un impediment per rebre els ordes sagrats: el 1078 es va prohibir als fills de preveres, diaques i sotsdiaques que heretessin la dignitat del seu pare i que fossin promoguts als ordes superiors;[114] ja entrat el segle XIV, el sínode del 1335 va impedir que aquests fills i filles servissin als oficis divins.[115]

Un cop superats aquests condicionants, encara calia seguir una instrucció religiosa abans de poder ser nomenat clergue. Una constitució del concili de Lleida del 1229 amenaçava amb l'apropiació de les rendes d'*"omnes beneficiati et promovendi in ecclesiis parrochialibus qui latinis verbis loqui nesciunt",* si no era que es posaven a estudiar en una de les escoles de gramàtica que s'havien d'instituir als bisbats i ardiaconats per tal que *"ne ex deffectu magistrorum illiterati suam possint ignorantiam excusare"*.[116] A les terres de Girona, existia una escola a la catedral, situada sota l'actual torre Cornèlia, a l'extrem nord-occidental del claustre, que devia funcionar des del segle XI, que és quan apareix en la documentació el càrrec de cabiscol o *caput scholae* a la seu. Allí s'estudiava gramàtica i cant: el *magister scolarum cantus* dirigia els estudiants a l'hora de cantar les hores canòniques de cada dia i en les cerimònies d'enterrament –oficis, acompanyament del cadàver i comiat–[117] i també els feia preparar les lectures i els llibres de cor; el *magister grammatice* –i també de lògica– havia de corregir els estudiants que practicaven la lectura les misses matinals dels diumenges i dels festius

---

[113] VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13 n. 26; NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 109 i p. 116-117; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 7; MARQUÈS, *Concilis*: p. 84-85 i p. 88; BUENO, *El derecho...*: p. 270-271.

[114] VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13 n. 26; MARQUES, *Concilis...*: p. 87.

[115] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 128; BUENO, *El derecho...*: p. 286.

[116] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 63-64; BATLLE, «La escuela...»: p. 283; MARQUÈS, *Concilis...*: p. 93-94. En diverses regions eclesiàstiques del regne de França la formació dels clergues parroquials en les escoles només els assegurava uns coneixements mínims de llatí i de cant, però no de rudiments de teologia; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 116-117 i p. 162-163.

[117] Guillem Marrull va deixar 2 diners a *"cuilibet scolarium addiscencium in scolis cantus sedis Gerunde tempore mortis mee, qui intersint spulture mee"*; ADG, Notaria, vol. G-3, f. 171v-173v (1332.09.29; PERARNAU, «El testament...»).

i els oficis de difunts, havia d'examinar els clergues que volien arribar als ordes majors i dir el sermó en llatí la vigília de Nadal.[118] A prop de la seu, existia una altra escola a l'església de Sant Feliu de Girona: l'any 1320 el bisbe va permetre a Jaume de Viladevall ensenyar-hi gramàtica i lògica durant un any, tot i l'informe desfavorable del guardià dels framenors i de l'ardiaca Arnau de Soler.[119]

Però de la mateixa manera que al bisbat de Barcelona hi havia escoles de gramàtica a les viles més importants,[120] al de Girona també en devien existir arreu de la diòcesi. De fet, les primeres escoles eren a les parròquies rurals: una constitució sinodal del 1335 obligava tots els rectors a *"instruere et informare novitios presbiteros in sua ecclesia beneficia obtinentes",* tot ensenyant-los les fórmules de la consagració i les oracions del baptisme i dels altres sagraments tal com ells les havien après.[121] En tenim algunes proves: l'any 1253 el capellà de l'església de Vilavenut s'anomenava *magister Ugo*; el 1335 Berenguer de Casalells, diaca de Paret Rufí, va anar a estudiar gramàtica i cant a Aiguaviva, probablement amb Bernat de Requesens, beneficiat de la capella de Vilademany, que, dos anys abans, havia aprofundit en diverses matèries escolàstiques; i el 1354 el claver de Blanes va atacar Dalmau de Crosa, de Cassà de la Selva, que havia obert una escola a la vila quan el primer i els seus predecessors eren els únics amb dret episcopal per oferir una escola de salms, gramàtica i altres disciplines als escolars de Blanes.[122]

Ara bé, tot i l'aparent obligatorietat de completar la formació eclesiàstica abans d'obtenir un benefici, hi ha molts exemples de la situació contrària. Una constitució del concili de Lleida del 1229 prohibia, per exemple, que ningú fos promogut *"in subdiaconatum, diaconatum vel presbiteratum nisi habeat sufficiens ecclesiasticum beneficium vel saltem sufficiens patrimonium"*.[123] A Girona primer es rebien els beneficis i

---

118 BATLLE, «La escuela...»: n. 1 i 2.

119 ADG, Notaria, vol. G-3, f. 31v (1320.10.22).

120 PERARNAU, «L'*"Ordinacio..."*»: p. 166-169; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 446-450.

121 NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 124; MARQUÈS, «Ensenyament...»: p. 274-275; BUENO, *El derecho...*: p. 241-242 i p. 271; SOTO, «Disposiciones...»: p. 296-298.

122 ADG, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 105v-106v (1253.07.17; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 82); ADG, Lletres, vol. U-5, f. 104v-105r (1333.07.30), i vol. U-25, f. 120v-121r (1354.11.18); ADG, Notaria, vol. G-10, f. 80v (1335.10.06).

123 NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 71; MARQUES, *Concilis...*: p. 98.

després els ordes necessaris: una constitució del bisbe Pere de Castellnou, l'any 1256, establia clarament que *"omnes illi qui ex sui officii debito tenentur ad sacros ordines promoveri, recipiant ordines successive a die receptionis beneficii sibi collati"*.[124] Aquest era el cas del sagristà de Sant Julià de Ramis i el diaca de Palol de Revardit que, el 1315 i el 1329 respectivament, s'absentaven de les seves parròquies perquè encara estaven estudiant: el primer havia de ser promogut el dia de Pasqua *"ad presbiteratus ordinem ... et tunc incontinenti intendit facere et faciet residenciam in ipsa ecclesie personalem",* mentre que el segon cedia les seves rendes a l'obra de la seu de Girona *"usque dictus diaconus fuerit ad sacros ordines promotus"*.[125] En canvi, a Blanes el 1329 el tonsurat Guillem de Closes *"tenet diaconatum dicte ecclesie et debet esse presbiter racione dicte diaconatus et non uult promoueri nec facit continuam residenciam, ita quod per se nec per alium non fit aliquid seruicium in dicto diaconatu et in officio presbiteratus"*; per això, el visitador li va retenir els fruits del benefici mentre no hi hagués un prevere substitut que *"usque fuerit promotus faciat totum seruicium"*.[126]

Els registres episcopals contenen una bona quantitat de llicències concedides pel bisbe de Girona per ampliació d'estudis. Hi havia, certament, una clara diferenciació entre, per un costat, els canonges, abats i beneficiats en monestirs que obtenien permisos de tres i quatre anys per anar a estudiar dret canònic a Tolosa o Montpeller[127] i, per l'altre, els clergues parroquials que, després de buscar un substitut, només solien absentar-se un o dos anys per estudiar gramàtica. En aquesta última situació es trobaven, entre els anys 1322 i 1335, els diaques de Llofriu, Monells i Sant Feliu de Pallerols, els domers de la Bisbal i Peratallada, i els clergues

---

[124] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 112; BUENO, *El derecho...*: p. 240-241.

[125] ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 11rv (1315.01.22) i vol. P-4, f. 52v (1329.05.31).

[126] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 82rv (1329.07.04).

[127] Pere Bernat beneficiat de Santa Maria de Cervià i Arnau de Masó monjo de Banyoles estudiaven a Tolosa els anys 1327 i 1328, mentre el canonge Guillem de Vilaric va estar, entre el 1314 i el 1334, a Montpeller i a d'altres llocs; el 1330 l'abat Dalmau de Santa Maria de Roses s'absentà quatre anys per estudiar dret canònic, i l'abat Ferrer de Santa Maria d'Amer també va deixar el seu càrrec per ampliar estudis l'any 1335; cf. ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 119v (1314.01.07, GRAHIT, «Llibre...»: n. 24); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 139r (1327.09.30), i vol. G-9, f. 45v-46r (1334.07.23) i f. 109v-110r (1335.01.15); Lletres, vol. U-3, f. 40r (1328.01.09), i vol. U-4, f. 127v (1330.11.21).

beneficiats de Cassà de la Selva, de la capella de la torre de Peralta, de Santa Coloma de Farners i del castell de Peratallada, entre molts altres.[128]

Després dels estudis, calia aprovar els exàmens per accedir als ordes majors, que, segons una constitució del 1256, només podia concedir el bisbe de Girona.[129] Així, el cabiscol va enviar-li l'any 1325 els clergues que havien superat les proves per obtenir el sotsdiaconat –Bernat Claver de la Bisbal–, el diaconat –Pere d'Hospital beneficiat de Sant Pere de Galligants, Pere de Millars de Sant Dalmai i Guillem Bernat de Sant Gregori, entre altres– i el presbiterat –Pere d'Esprac.[130] D'aquesta manera, podem resseguir el ràpid ascens d'alguns clergues: per exemple, Bernat Claver, domer de la Bisbal, després d'obtenir el sotsdiaconat el 1325, va continuar estudiant durant tres anys més fins que el 1330 va renunciar a la doma; des d'aleshores i fins el 1335, el trobem documentat a la seu de Girona, on ocupava el benefici de coc –cuiner– de la seu.[131]

3.2 EL CLERGAT I LA CULTURA ESCRITA

A Galícia, Astúries i Castella, a la fi de l'edat mitjana, molts clergues encara no coneixien el llatí i el parlaven de manera defectuosa;[132] en comparació, al bisbat de Girona el nivell cultural del clergat era, en aparença, millor. En aquest grup, existia, certament, una diglòssia entre la llengua que parlaven, el català, i la que utilitzaven per llegir i escriure, el llatí. Naturalment, el llatí era la llengua de l'església: pràcticament tota la missa, a excepció del sermó, s'hi havia de fer. I també era la llengua de pràcticament tots els àmbits de la cultura, a excepció de la literatura

---

128 ADG, Notaria, vol. G-3, f. 157rv (1322.08.16), vol. G-4, f. 70r (1323.10.30) i f. 145r (1324.09.22); vol. G-6, f. 100v (1327.03.26); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 86rv (1326.05.27), f. 170v (1326.08.05), f. 187v (1326.09.12) i f. 15rv (1326.10.09), vol. U-4, f. 169v-170r (1331.06.29) i vol. U-5, f. 6r (1332.10.16) i f. 110v-111r (1333.08.25).

129 NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 108; BUENO, *El derecho...*: p. 241.

130 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 35rv (1326.03.06-07).

131 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 35v (1325.03.06), f. 7v-8r (1326.02.01), f. 187v (1326.09.12), f. 14r (1326.10.09) i f. 14v (1326.10.16), vol. U-4, f. 124r (1330.11.02) i f. 197v (1331.09.24); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 59r (1326.10.09) i vol. G-10, f. 91v (1335.11.15).

132 RÍOS-DÍEZ, «La vie...»: p. 173; MARTÍNEZ DOMÍNGUEZ, *Los clérigos...*: p. 187-188. La preocupació de les autoritats eclesiàstiques per la cultura del baix clergat, segons les disposicions sinodals i conciliars, és constant a Castella entre els segles XIII i XIV; cf. ARRANZ, «La cultura...»: p. 594-601.

cortesana en occità. El català, en canvi, era la llengua d'ús quotidià del conjunt de la societat, però s'escrivia en molt poques ocasions. Per això, té interès saber els grups socials l'utilitzaven per escrit. Analitzant els destinataris de les cartes redactades per l'escrivania del bisbe, s'observa que les úniques que són en català són les dirigides als batlles episcopals i als nobles de les terres gironines; en canvi, tots els clergues, també els parroquials, que reben encàrrecs del bisbe sabien llegir perfectament el llatí (cf. Taula 28).[133] A més, molts clergues posseïen llibres que, a l'hora de la seva mort, donaven als temples parroquials: l'any 1227 el canonge de la seu Pere de Pineda va deixar en violari al seu germà Berenguer i després a l'església de Caldes un *"librum ... novum in quo continetur officiarium et missale"*; un altre canonge, Pere de Prat, va donar el 1247 el *"breuiarium maius quod emi a Petro Iohanne clerico, et maneat semper in coro dicte ecclesie* –Santa Seclina– *catenis firmatum et numquam exeat de dicta ecclesia"*; i el 1253 Pere Duran, clergue del Mercadal, va cedir al seu cosí Dalmau *"omnes libros meos, quos habeat et teneat dum uixerit"*.[134] Tanmateix, la majoria notícies sobre llibres i biblioteques de clergues no procedeixen del món rural, sinó de l'urbà i sobretot dels eclesiàstics més rics i influents –canonges, ardiaques i bisbes.[135]

Taula 28. **La llengua de les lletres episcopals i reials, 1293-1330**

REMITENT	ANYS	DESTINATARIS												TOTAL	
		A		B		C		D		E		F			
Bisbes de Girona	1296-1301	35		21		5		11		27		2		**101**	
	1326	130	3	15	19	15		21	32	168	1	5	1	**354**	**56**
Reis d'Aragó	1293-1330	1				16		31						**48**	
TOTAL		**166**	**3**	**36**	**19**	**36**		**63**	**32**	**195**	**1**	**7**	**1**	**503**	**56**

Llatí Català.
A. Jerarquia eclesiàstica. B. Nobles i cavallers. C. Ciutadans. D. Veguers, batlles i oficials. E. Clergat rural. F. Parroquians.
Fonts: 1296-1301 (ADG, Lletres, vol. U-1); 1326 (ADG, Lletres, vol. U-2); 1293-1330 (ARNALL, *Lletres...*: vol. 1).

[133] En els dos primers registres de lletres episcopals, els vols. U-1 i U-2, hi ha uns quants documents, 31 i 174 respectivament, que no eren lletres pròpiament dites (cf. Taula 2 *supra*).

[134] ADG, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 64rv (1227.05.16; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 49); ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 99 (1247.10.18; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 153) i pergamí n. 122 (1253.05.26; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 187).

[135] A Girona, només disposem de tres notícies del segle XIV de clergues rurals amb llibres religiosos de la seva propietat –breviaris, hores, diürnal, psalteris, doctrinals, sermoners–: es tracta del rector de Lliurona, a Besalú, del domer de Camós i del rector de Sant Martí del Castellar; cf. BATLLE, «Notícies...»: p. 234-235; IGLESIAS, «La cultura...»: p. 93-103.

El domini de la llengua escrita per part dels clergues va ser aprofitat pels senyors feudals, laics i eclesiàstics, a l'hora de crear una notaria en les localitats més poblades i importants. De fet, l'increment dels fons en pergamí al llarg del segle XIII es deu a l'aparició de preveres redactors d'instruments notarials arreu. Deixant de banda la ciutat de Girona, on va aparéixer un *publicus scriptor,* que era prevere, l'any 1102,[136] en trobem un al monestir de Sant Miquel de Cruïlles als primers anys del segle XIII: *Petrus presbiter et publicus scriptor* s'encarregà, seguint la tradició de diversos monjos que el precediren, de redactar almenys tretze escriptures per al monestir entre el 1204 i el 1232.[137] La malfiança envers aquesta notaria monàstica degué provocar poc després la seva fi, que potser també té a veure amb la difusió d'escrivanies públiques en localitats properes, moltes d'elles encapçalades inicialment per un prevere: *Guillelmus Redorta presbiter et Episcopalis publicus notarius* el 1232, *Guillelmus Laurentius presbiter et scriptor publicus de Oleastreto* l'any 1240, *[... de ...ano] presbiter et publicus scriptor Sancti Saturnini* vers el 1246 i *Arnaldus Petri Marie presbiter et notarius Petracisse* l'any 1277.[138]

El fet que molts preveres exercissin de notaris incomodava els reis d'Aragó, que temien que, en cas de frau, poguessin evitar la justícia reial perquè eren persones de jurisdicció eclesiàstica. Per això, Pere II, Jaume II i Alfons III van intentar posar sota control les escrivanies de domini eclesiàstic i els clergues redactors d'instruments,[139] a la vegada que el bisbe Arnau de Mont-rodon, els anys 1337 i 1338, va prohibir-los que rebessin *"inmoderatum salarium sive pretium pro instrumentis,*

---

136 Es tracta d'*Ermengaudus presbiter et publicus scriptor Gerunde,* citat el 1102; cf. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 76 (1102.02.08, MALLORQUÍ, «La vila...»: n. 1). A Girona, des del 1182, trobem *Berengarius levita et publicus scriptor Gerunde*; ACG, pergamí n. 438 (1182.10.07).

137 MALLORQUÍ, *El monestir...*: p. 99-100.

138 ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 43 (1232.10.28; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 151) i calaix 17, pergamí n. 111 (1246?.10.15; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 256); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 3, pergamí n. 6 (1240.12.06; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 58) i pergamí n. 12 (1277.09.02; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 121). En relació al paper dels clergues notaris del bisbat de Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1102-1108.

139 FERRER MALLOL, «Notariat...»: p. 20; GINEBRA, «Les escrivanies...»: p. 89-99. En relació a Girona, el rei Jaume II va prohibir que a l'escrivania de la vegueria i batllia de la ciutat no hi hagués cap escriptor amb tonsura clerical; cf. AHCG, Lletres reials (1321.08.21; ARNALL, *Lletres...*: n. 19).

actis sive aliis scripturis".[140] De totes maneres, en aquesta època ningú va posar en qüestió la validesa dels testaments redactats pels clergues parroquials, sobretot si, tal com figura als Costums de Girona, hi havia cinc testimonis i el sacerdot deixava clar, per escrit, que rebia els dons del testador en nom del benefici i no en el seu propi.[141] A més, els preveres-notaris veien reforçada encara més la seva activitat si el bisbe els concedia la llicència: és el cas del domer de Santa Maria de Granollers, Ramon de Baieria, que rebé el poder per redactar testaments i cartes nupcials el 1296; i també el dels domers de Cassà de la Selva que, segons un text del 1335, enregistraven els testaments dels seus parroquians en un llibre específic.[142]

3.3 NIVELL DE VIDA

A Anglaterra la majoria de clergues rurals, amb uns ingressos anuals d'entre 5 i 20 lliures –o 100 i 400 sous–, podien gaudir d'una relativa bona alimentació –la meitat de les despeses dels clergues era pel menjar– i habitar en cases ben construïdes, en pedra, i prou confortables.[143] La documentació gironina, de moment, no permet arribar a aquest nivell de precisió, però sí que aporta algunes dades destacables. En terres del Baix Empordà, els clergues solien disposar d'uns quants recipients per emmagatzemar cereals i vi –tines, àmfores, bótes–,[144] els quals, molt probablement, servien de dipòsit per a les seves transaccions comercials amb cereals.[145] A més, també participaven en el comerç de bestiar de la comarca: alguns

---

[140] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 132.

[141] PONS GURI, «El testamento...»: p. 185-192; GINEBRA, «Les escrivanies...»: p. 99-100; MIERES, *Costums...*: p. 108-109. En relació al bisbat de Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 765-770.

[142] ADG, Notaria, vol. G-1, f. 21v (1296.02.24), i vol. G-9, f. 119v-120r (1335.02.07). S'ha conservat un llibre de testaments de la parròquia de Riudellots de la Selva, de finals del segle XIV, escrit pels rectors del lloc; cf. APCM, Parròquia de Sant Andreu Salou, Llibre de Testaments de Riudellots.

[143] DYER, *Niveles...*: p. 52, p. 79-80 i p. 142. A la segona meitat del segle XIV s'accentuaren les diferències entre els curats i els vicaris perpetus a les parròquies angleses; cf. SWANSON, «Le clergé...»: p. 74-81.

[144] AHG, Notarial, Palau-sator, vol. 94 (1344.02.16); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1279.11.02; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 123); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 90.

[145] Un clergue de Fonolleres venia 8 mitgeres de forment a un veí de Madremanya; el domer de Rupià i el sagristà de Parlavà, el 1374, van vendre'n 5 al propi bisbe; cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 79.

clergues tenien molt bestiar distribuït, a través de contractes de comanda, entre unes quantes cases pageses de diferents llocs.[146]

L'anàlisi dels registres de Cruïlles i de Monells, que recullen sovint la presència dels clergues de cada lloc a les notaries respectives, permeten fer-se una idea més aproximada de moltes ocupacions seves que no tenien res a veure amb les obligacions pastorals al capdavant de la parròquia o dels seus beneficis. Actuaven, per exemple, com a testimonis d'actes entre particulars, compraven i venien terres i rendes, prestaven a pagesos de les seves parròquies o de les veïnes i cedien, en tant que propietaris, el seu bestiar a cases pageses per tal que fos engreixat (cf. Taula 29).

Taula 29. **Les activitats dels clergues de Cruïlles i Monells, 1302-1333**

CLERGUES ACTIVITATS EN QUE PARTICIPAVEN
CRUÏLLES (1302-1304)
Ramon Torró clergue de Cruïlles (...1302...) Ha de rebre: 200 mitgeres de forment (1302.05.16?), 600 s. (1302.07.29) i 250 s. (1302.08?13) a càrrec del prior de Sant Miquel; 200 s. (1302.07.30) a càrrec del sagristà i l'infermer de Sant Miquel de Cruïlles
Guerau Bonanat clergue de Santa Eulàlia de Cruïlles –i germà del monestir de Sant Miquel de Cruïlles– (...1302-1304...) Arrendament: Iluminària i ciris de l'altar de St. Bartomeu per 50 s. (1303.04.25) Fidejussor: dot (1302.11.04) Ha de rebre: 28 s. a càrrec del prior de Sant Miquel (1304.01.10) Préstecs: 52 s. (1303.05.02), 76 s. (1303.05.02) Provisió a càrrec del monestir de Sant Miquel (1304.02.22)
Bernat de Viladavall clergue del monestir de Sant Miquel de Cruïlles (...1302-1304...) Fidejussor: dot (1302.11.04). Préstec: 600 s. (1302.11.04). Testimoni (1302.05.16?, 1302.07.29, 1302.08?.13, 1303.04.01, 1303.04.25, 1303.06.14, 1303.06.23, 1303.10.24, 1304.01.11).
Berenguer Berard clergue del monestir de Sant Miquel de Cruïlles (...1303...) Testimoni (1303.04.01, 1303.04.25, 1303.10.24). Venda: feixa de terra per 100 s. (1303.05.25), feixa de terra per 100 s. (1303.09.20)
Pere de Pedró clergue de Santa Eulàlia de Cruïlles (...1304...) Provisió a càrrec del monestir de Sant Miquel (1304.02.22)
MONELLS (1332-1333)
Arnau Cassà, clergue de Monells, establert en el benefici instituït per Ermessenda de Pontós a l'església de Monells (...1316-1317...) Testimoni (1316.10.25 ab., 1317.01.26, 1317.02.12, 1317.03.07) Altres: nomena procuradors per rebre les rendes del benefici establert per Ermessenda de Pontós (1317.03.07); rep la promesa de Guillem des Pedró sagristà de la Pera que, en cas que no es realitzés la permuta de beneficis entre aquest i Pere Ferrer clergue de Porto-Pi, li restituïria totes les despeses i missions fetes (1317.02.19)

[146] El capellà de la Bisbal, Pere de Capmany, va vendre al mercat de Torroella de Montgrí 9 vaques, 4 vedelles i un jónec –bou jove– a homes de la Bisbal, Torroella i Gualta; l'any 1338 un clergue de la Vall d'Aro tenia bovins, porcins i aviram a casa d'una seva amistançada; i encara el sagristà de Llabià va cedir 10 ovelles, 4 anyells i 1 porc en comanda a uns pagesos; cf. SOLDEVILA, *Alimentació*...: p. 106-108.

Ramon de Bellvilar clergue i capellà de la capella del castell de Monells (...1316-1317...)
Procurador d'Arnau Cassà per rebre les rendes del benefici establert per Ermessenda de Pontós (1317.03.07)
Testimoni (1317.03.01)
Signatura, en tant que senyor, per l'hipoteca d'uns béns (1316.11.18).
Altres: Ramon Vermell clergue de Monells vol permutar, per la seva indecència a l'hora d'exercir la cura d'ànimes com a domer i sagristà de Monells, aquest benefici amb el de la capella del castell de Monells (1317.05.01)

Ramon Vermell clergue de Monells, ...1316-1317...
Deute: 77 s. per raó d'un lloguer (1317.01.26); 200 s. per injúries (1317.04.04)
Establiment: hort a l'horta de Ponç de Vallfruguera que va ser donat per Pere de Gualta a la seva vídua (1316.03.01)
Testimoni (1316.11.25, 1316.12.02)
Altres: reconeix que els domers havien rebut les lluminàries, la cera i els diners, donats a l'altar de Santa Maria, a canvi d'una lliura de cera candelada al sagristà de Monells per la festa de l'Assumpció (1317.01.26); decideix permutar el benefici de la doma i sagristia de Monells, amb cura d'ànimes, amb el de Ramon de Bellvilar clergue de la capella del castell i nomena procurador per acudir al bisbe i renunciar en nom seu (1317.05.01)

Berenguer Martí clergue i diaca de l'església de Monells (...1316-1317...)
Testimoni (1316.11.25, 1317.02.07, 1317.04.22)
Altres: nomena procurador seu el seu germà Salvador Martí de Monells per renunciar, a la cúria romana, al seu benefici a l'església de Monells i acceptar-ne qualsevol amb cura d'ànimes o sense (1317.07.20)

Ramon Miró clergue i domer de St. Genís de Monells (...1316-1333...)
Deute: 113 s. (1316.12.02), 117 s. (1324.02.16), 40 s. (1324.02.17), 90 s. (1332.05.28)
Fill il·legítim: *Raimundus spurius filius Raimundi Mironi de Monellis clericus* signa com a testimoni (1316.10.27)
Procurador de Ramon Vermell clergue de Monells per acudir al bisbe de Girona i renunciar a la cura d'ànimes i a la doma i sagristia de Sant Genís de Monells (1317.05.01)
Sots-establiment: trilla (1332.05.29)
Testimoni (1316.10.29, 1316.11.16, 1317.01.09, 1317.01.22, 1317.01.26, 1317.02.12, 1317.03.05, 1317.04.22, 1330.03.23, 1332.11.10, 1332.11.26, 1333.01.11)
Altres: rep el reconeixement de Ramon Vermell clergue que els domers havien rebut les lluminàries, la cera i els diners de l'altar de Santa Maria a canvi d'una lliura de cera (1317.01.26); Absol, juntament amb altres persones de Monells, el noble Ramon d'Empúries dels deutes per raó del pa, vi, carn i lloguer d'animals, després d'haver rebut 48 sous i 8 diners (1324.02.28); promet donar els raïms al sagristà a canvi del menjar o 6 d. per dia (1332.08.06), rep el beneficiat de la capella de St. Jaume (1333.07.29), consell al sagristà en una venda (1333.03.09), asserviment d'un home com a rector de l'altar de Sta. Maria de Monells (1333.05.26)

Guillem Isarn clergue obtentor del benefici establert per Ermessenda de Pontós a l'altar de Sta. Maria de l'església de St. Genís de Monells (...1324-1333...)
Comanda: 1 vaca i 2 vedelles (1333.01.09), 1 vaca i 2 vedells (1333.01.09)
Compra: unes terres sota el domini de la Pabordia de Maig de la seu i de l'Almoina per 600 s. (1330.08.07 abans)
Préstec: 50 s. (1324.03.12), 29 s. (1324.03.26), 23 ll. i 9 s. (1332.05...), 23 ll. i 9 s. (1332.07.12), 40 s. (1332.11.12), 60 s. (1332.11.17), 20 s. (1333.02.20)
Testimoni (1324.02.26, 1324.03.26, 1324.04.09, 1324.04.25, 1330.08.07, 1332.07.16, 1332.10.24, 1332.11.10, 1333.01.26, 1333.03.09, 1333.04.17)
Altres: aprovació d'un establiment (1332.07.12)

Berenguer de Parets clergue i sagristà de St. Genís de Monells (...1332-1333...)
Àpoca: 200 s. (1333.04.06)
Arrendament: sòtol dins la vila de Monells per tenir una taula (1333.05.27)
Compra: tina per 70 s. (1333.08.08)
Ha de rebre: 450 s. a càrrec dels possessors del molí (1333.04.06)
Préstec: 200 s. (1333.04.06)
Venda: hort per ... (1332.10.03), cens de 9 mitgeres d'ordi al molí de Fontanella (1333.03.09)
Altres: promesa de donar menjar o 6 d. per dia al domer (1332.08.06), redempció d'una dona per no haver trobat l'hereu del senyor (1332.11.26), promesa de garantir una venda (1333.03.13)

Guillem Ponç clergue establert al benefici de l'altar de St. Jaume de la capella del castell de Monells (...1332-1333...)
Altres: presentació de la carta del nomenament (1332.07.29); Guillem de Palamós de Monells li signa el complement que li fa per raó de l'empara dels raïms de la vinya seva (1333.09.22)

Font: cf. Apèndix 13.

La diversitat i el valor monetari de les operacions en què participaven els clergues, sobretot els de Monells, ens indiquen que pertanyien a les capes superiors de la societat rural gironina i que eren uns personatges rellevants en el si de cada comunitat rural. Aquest preeminència també es manifestava, igual com el rector de Montaillou,[147] en una forta capacitat de seducció sobre les dones de la parròquia: de Pere de Fellines, clergue establert al monestir de Cervià, es deia el 1304 que *"procreauerit prolem ex Dulcia Joffra, et ex Guillelma de ..., et ex quadam muliere quam tenet Gerunde que est soror ... Carbacerii de Gerunda"* i que *"habuit duos infantes ex Guillelma Banyes filia Bernardi Banyes"*; i Bernat Tallada clergue tonsurat de Celrà, l'any 1329, *"habet uxorem in uilla Castilionis, et esponsauit Arnaldinam mulierem in dicta uilla de Çelrano et procreauit ex ea unum filium, et hoc non obstante tenet publice pro concubina aliam mulierem uocatam na Saurine Coguya"*.[148] I finalment, a l'hora de la mort, els rectors pretenien deixar constància de la seva importància social imitant bisbes, ardiaques, canonges i clergues del capítol de la seu de Girona, que inscrivien en les làpides dels seus sepulcres les deixes per instituir preveres, misses, aniversaris, almoines o ciris.[149] En efecte, el 1312 el rector de Romanyà, Ponç de Pla, va instituir tres ciris per tal que cremessin en l'elevació del Cos de Crist; a Sant Mateu de Montnegre, el 1336, el clergue Guerau Teixidor va instituir a l'altar de Santa Creu un aniversari que s'havia sufragat amb una renda anual de 5 sous d'un mas d'Aiguaviva (cf. Figura 17).[150]

---

147 Pierre Clergue, a inicis del segle XIV, flirtejava amb l'heretgia càtara tot i conservar les aparences catòliques i, amb el batlle del lloc –el seu propi germà–, havia convertit la seva família en una de les més dominants en el si de la comunitat; cf. LE ROY LADURIE, *Montaillou...*: p. 513-517. També ha estat destacada la preeminència dels clergues en les comunitats rurals castellanes; cf. MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*: p. 482-486.

148 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10); vol. P-4, f. 57v-58r (1329.06.05).

149 Es tracta de les làpides dels sepulcres del cabiscol Arnau de Minyana (1273), del paborde Simó de Sexà (1310), dels canonges Pere de Creixell i Berenguer de Palafolls (1316), dels preveres de la seu Berenguer i Bernat Folcrand (1320), del anonge Pere de Mont (1321), de l'ardiaca de Besalú Arnau de Soler (1326), del paborde Dalmau de Pujals (1328), del prevere de la seu Pere de Pla (1331), del cabiscol Berenguer de Pau (1333), del clergue del capítol Arnau de Comes (1334), de l'ardiaca d'Empúries Berenguer de Palau (1337), dels pabordes Bernat de Llac (1341), Bernat de Mont-rodon (1348) i Bertran de Bac (1348), del prevere de la seu pere Esteve (1348) i, fins i tot, d'un jurista de Girona amb la seva dona i el seu fill (1348); cf. NONÓ, *"Aquí...."*: n. 20, 21, 24, 26, 69, 72, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102 i 103.

150 *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 310-311. La làpida de Sant Mateu de Montnegre, juntament amb una altra del 1338 del clergue Joan Albert, no han estat objecte de cap estudi ni ressenya.

Figura 17. **Les làpides dels clergues de Sant Mateu de Montnegre, 1336-1338**

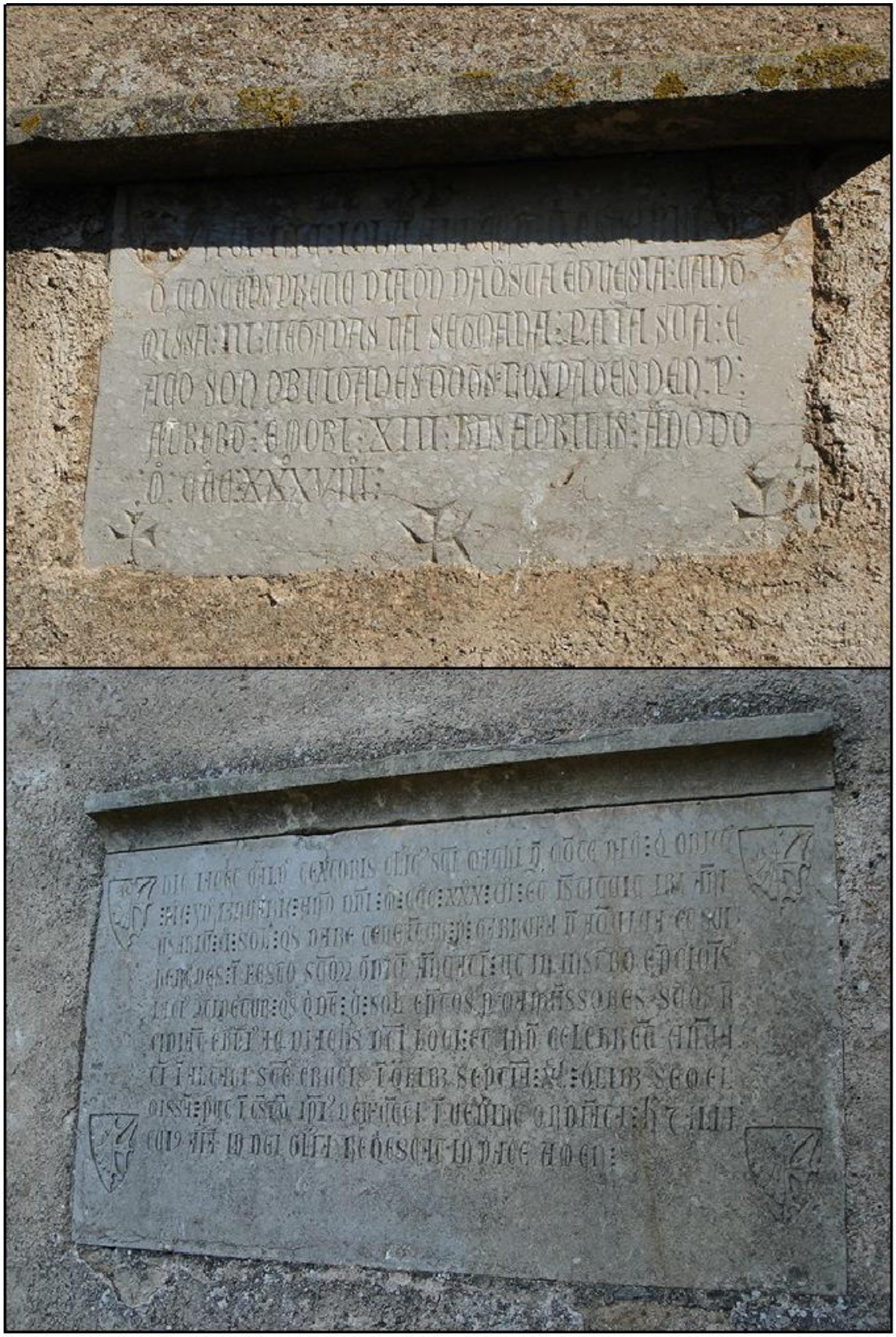

Làpides dels sepulcres de Guerau Teixidor i de Joan Albert, clergues de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, dels anys 1336 i 1338 respectivament. (c) Elvis Mallorquí, 2006.

Ara bé, és difícil assegurar que aquest nivell de vida fos vàlid per a tots els rectors parroquials del bisbat. N'hi havia alguns que tenien moltes dificultats per assegurar-se les rendes que els pertocaven, perquè, en bona part, consistien en petits ingressos per molts conceptes diferents. A més, com es pot comprovar a les parròquies de Sant Sadurní i Cruïlles, els rectors podien veure amenaçades les seves rendes a causa de la intromissió d'una institució eclesiàstica, en aquest cas, el priorat de Sant Miquel de Cruïlles. L'any 1270 el capellà i els domers de Sant Sadurní van reclamar al prior i als monjos del monestir les deixes que alguns parroquians seus feien els diumenges i festius, les oblacions i les donacions dels que volien ser enterrats al cementiri de Sant Miquel; el bisbe, segurament seguint la constitució n. 32 del concili de Lleida, que disposava que els delmes i els drets de sepultura havien de correspondre a les esglésies parroquials,[151] va sentenciar a favor de la parròquia, en el sentit que els feligresos de Sant Sadurní només podrien anar a missa al monestir un o dos dies la setmana o els dies de les festes dels altars, i que si volien ser enterrats al monestir, haurien de satisfer la quarta part de les deixes a l'església parroquial.[152] Mentrestant, a la parròquia veïna de Santa Eulàlia de Cruïlles, sotmesa al patronatge del prior de Sant Miquel, els clergues patien sovint l'endeutament crònic del monestir: el 1302 el prior va empenyorar els 200 sous que rebia anualment de la batllia de Parlavà al clergue Ramon Torró fins que s'haguessin pagat els 3.300 sous que li devia; el 1303 els procuradors del monestir van arrendar a l'altre prevere, Guerau Bonanat, les deixes per la llum i els ciris de l'altar de Sant Bartomeu per 50 sous i li van signar el 1304 un debitori de 28 sous per la cura d'ànimes d'un any; i encara van haver de concedir un altre debitori de 38 sous per pagar l'alimentació dels dos clergues de la parròquia, Guerau Bonanat i Pere de Pedró, perquè no se'ls havia alimentat al monestir com era costum.[153] Tot i això, Guerau

---

[151] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 81; MARQUES, *Concilis...*: p. 105.

[152] ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 1, pergamí n. 3 (1270.01.13; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 101); cf. Document 11a.

[153] AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 17r (1302.07.30), f. 67v (1303.04.25), f. 105v (1304.01.10) i f. 119v (1304.02.22); cf. Documents 11b, 11c, 11d i 11e. A Sant Feliu de Pallerols, el diaca i el capellà també van oposar-se pels drets de la parròquia el 1297; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1297...).

Bonanat va instituir un aniversari al monestir de Sant Miquel de Cruïlles, els administradors del qual encara compraven rendes el 1333.[154]

Aquests no són els únics casos d'oposició dels clergues parroquials als seus teòrics superiors, els capellans. Entre el 1228 i el 1229, el clergue de Vidreres va aconseguir que el capellà Deodat de Terrades li reconegués els drets que tenia el primer sobre un farraginar o hortal situat davant l'església de Santa Maria on el segon havia establert algunes cases; des d'aleshores, les cases situades al voltant de l'església pertanyien als clergues de la parròquia i només pagaven un cens al capellà, mentre que alguns camps pagaven la tasca als domers i els terços i lluïsmes al capellà.[155] De manera semblant, el domer de la parròquia de Corçà, l'any 1248, va discutir el domini exercit pel canonge Alemany d'Aiguaviva sobre una vinya situada al puig Rodó.[156]

Els clergues, però, també s'havien de barallar amb els seus feligresos que incomplien el pagament d'alguns drets. A Llaneres, l'any 1329, les *"lampade uacant quia parrochiani ducunt causam per quodam manso quod pertinet ecclesie"* i a Santa Àgata Ramon Sagrera devia a Pere d'Hospital clergue 70 sous, 50 dels quals eren *"racione expenssarum quas tu fecisti in quadam caussa que inter me et te ducta fuit racione decime carnagii"* i els altres 20 *"racione cuiusdam porcelli decime que tibi fuit adiudicatus"*.[157] Alguns conflictes, fins i tot, acabaven amb violència: el domer de Sant Andreu Salou va barallar-se amb un parroquià seu, Pere Ferrer, *"et fuit fama quod dictum cimiterium fuit sanguine pollutum"*.[158]

3.4 Procedència social i familiar

La comparació entre els registres notarials i diversos documents coetanis –visites pastorals i capbreus, preferentment– permet estudiar, en uns pocs casos en

---

154 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 125v (1333.02.24).

155 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1228.08.23, 1229.09.24, 1237.03.04, 1243.02.15 i 1265.10.15).

156 ACG, pergamins del segle XIII, s.n. (1248.02.19).

157 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 18v (1329.05.22); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 75v (1332.11.27).

158 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 92v (1329.10.23).

què coneixem els noms de tots els habitants d'una parròquia, la vinculació familiar dels clergues. Potser el millor exemple és el del mas Buïgues de Sant Sadurní, perquè des de la segona meitat del segle XIII hi havia clergues en la família: Bernat de Buïga de Banyeres, va deixar el 1285 una vinya al seu germà Ramon, clergue a la capella de Santa Maria del Mar de Torroella, i aquest darrer el 1294 va retornar una vinya i un bosc al seu nebot Pere de Buïga –fill de Guillem–; a més, Ramon de Boïga de Torroella obtenia el 1306 el benefici instituït a l'església de Sant Sadurní pel clergue Berenguer, de 150 sous de renda anual.[159] Aquest benefici, establert a l'altar de Santa Maria de Sant Sadurní, devia ser de patronatge de la família: segons les visites pastorals del 1314 i del 1329, l'obtenia Arnau de Buïga, el qual també era el rector de la capella de Sant Andreu de Banyeres.[160] A través dels capbreus, en què actuà de testimoni entre el 1316 i el 1347,[161] podem constatar que disposava d'un patrimoni complert: unes cases i un celler a la vila de Sant Sadurní, una vinya i bosc a Romagosa, una altra vinya al puig Cremat, una trilla prop del mas Frigola i una era i un quadre de terra a la coromina dels Forns, prop la vila.[162] La seva benestança econòmica també procedia del comerç de bestiar i de les operacions de préstec: el 1316 va rebre 50 sous d'un deute, encobert sota el contracte de comanda, de Pere sa Sureda de Sant Sadurní; l'any 1316 va prestar en comanda 100 sous a Antoni Sabater i la seva muller Bonanata de la Bisbal; el 1326 va pagar la procuració de la visita

---

[159] ACBE, fons patrimonial Teixidor, patrimoni Boïgues, pergamí 10 (1285.01.21) i pergamí 16 (1294.01.29); ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 25rv (1306.04.24). El clergue Berenguer, ja documentat el 1265, era sagristà i s'anomenava Berenguer d'Estrabau; ACBE, fons patrimonial Teixidor, patrimoni Boïgues, pergamí n. 4 (1265.09.14); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 28v (1336.08.22).

[160] ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 3v (1314.12.17) i vol. P-4, f. 61rv (1329.06.08). Com a rector de la capella de Banyeres, Arnau de Buïga, figura com a testimoni dels pactes nupcials entre Alamanda de Banyeres i Guillem ses Mates de Banyeres i de l'establiment d'un celler al lloc de Banyeres a Guillem sa Bruguera el juny i el desembre del 1332; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 12v-13r (1332.06.23) i f. 84v (1332.12.19).

[161] ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 42[7, 17, 20, 28, 29, 36, 39, 42, 44, 53, 59, 62, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 74, 77, 81, 83, 88, 89, 95, 96, 101, 104, 112, 113, 114] (1316.01.15-1316.03.05); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. n. 110, f. 25v-26r i f. 27r-28v (1336.08.22), f. 34v-36r i f. 39v-40r (1336.08.23), f. 71v (1336.09.02) i f. 85v-86r (1336.09.09), i vol. n. 109, f. 13v (1347.07.26).

[162] AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 20v-21v i f. 23r-25r (1336.08.21), f. 27r-28v (1336.08.22), f. 34v-36r (1336.08.23), f. 45rv (1336.08.27), f. 61v-63r i f. 75r-76v (1336.08.30); vol. 109, f. 50v-53r (1347.10.26). A més, el 1330 va comprar al cavaller Guillem Ramon de Soler un mallol situat al terme de Monells per 140 sous; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 212, f. 4r (1330.03.29).

episcopal efectuada a les parròquies de Sant Mateu i Santa Àgata de Montnegre, segurament per avançar els diners als clergues de cada lloc; el gener del 1333 va cedir en comanda a Pere Maimó de Valloqueres, de Cruïlles, *"quatuordecim oues et decem agnos et unam porcellam pili albi"*; i el maig del mateix any va fer el mateix amb *"undecim oues et sex mutones et duos agnos et tres porchos"*.[163] Aquest nivell de vida li permetia actuar sovint com a testimoni de molts contractes signats a la notaria de Monells.[164] Però també es troben exemples de col·laboració amb la seva família d'origen, sobretot en els moments de trasbals que seguien la mort del cap de família: el 1333 el clergue Arnau va cedir el ramat d'11 ovelles, 6 moltons, 2 anyells i 3 porcs a la vídua del seu germà Ramon sa Buïga de Banyeres, que els tindria a l'alberg del mas, després d'haver-los comprat ell mateix per 60 sous; i el 1336 el propi Arnau va declarar, com a tutor de *"Petri pupilli filii et heredis Berengarii ça Buyga condam fratris mei de Sancto Saturnino",* en el capbreu de Ramon Arnau de Sant Sadurní l'any 1336.[165]

A les parròquies de Santa Pellaia i de Sant Cebrià de Lledó trobem casos comparables. Bonanat sa Cabruja de Santa Pellaia és esmentat el 1315 com a testimoni en les capbrevacions de 10 veïns al cavaller Guerau de Torrent;[166] el 1328, després d'aconseguir el diaconat de la parròquia veïna de Sant Cebrià de Lledó, va demanar una llicència de dos anys al bisbe i va portar Guillem Bernat de Gàrrep –de Sant Gregori– com a substitut;[167] poc després del seu retorn a la parròquia, el 1333, va rebre en préstec 100 sous del seu germà Joan sa Cabruja, propietari del mas Cabruja de Santa Pellaia, per pagar un deute a Mosse s'Escola jueu de Girona.[168] Aquest préstec, més enllà de l'evident amor fraternal, pot traduir l'interès mutu de

---

[163] AHG, Notarial, Monells, vol. 234, f. 15r (1316.12.20) i f. 35v (1317.04.17), i vol. 162, f. 93v (1333.01.02) i vol. 161, f. 16v (1333.05.08); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 84v (1326.05.24).

[164] AHG, Notarial, Monells, vol. 234, f. 12v (1316.12.02) i f. 36v (1317.04.23), i vol. 242, f. 28r (1324.04.02), f. 34r (132404.16).

[165] AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 16v (1333.05.08), i Sant Sadurní, vol. 110, f. 28v-29r (1336.08.22).

[166] AHG, monestir de Sant Feliu de Guíxols, vol 7, f. 269v-270r, f. 273rv, f. 276v-277v, f. 278v-279v, f. 279v-281v, f. 281v-282r, f. 282rv, f. 282v-283r, f. 283rv i f. 284v (1315.02.08).

[167] ADG, Lletres, vol. U-3, f. 69v (1328.02.08); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 158r (1328.02.08).

[168] AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 28r (1333.06.12). Bonanat sa Cabruja figura com a testimoni en dos documents del 1332; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 3r (1332.05.29) i f. 75v (1332.11.27).

controlar un càrrec parroquial a benefici del seu propi llinatge. Potser és això el que explica la mala fama que el 1329 tenia Bonanat sa Cabruja entre els parroquians de Sant Cebrià de Lledó: el van acusar d'absentisme, perquè no sabien si tenia llicència del bisbe, i d'haver tingut una filla d'una dona anomenada Elisenda.[169]

La situació de Bonanat sa Cabruja es repetia a Santa Pellaia: el diaca Guillem Juliol, el mateix any 1329, va ser acusat per Guillem de Lledó i Berenguer de Siquart de *vagabundus* i de tenir descendència d'una dona anomenada Francisca de Puigdecals, tot i que no la tenia a casa; l'altre clergue de la parròquia, el domer, va rectificar aquestes acusacions dient que el diaca havia obtingut llicència del bisbe després de conviure amb una dona, però va confirmar les seves absències i la incorrecta celebració de l'ofici diví.[170] Què significaven aquestes acusacions? Uns documents anteriors ens en donen una pista: el 1314 Joan Juliol, Pere d'Església, Ramon Bonadona i Vidal de Puig van acusar, davant del visitador episcopal, Arnau de Canet i Guillem de Vallossera de comprar sacs d'avellanes a 20 sous cadascun i de vendre'ls després a 30 sous.[171] Els noms dels testimonis citats en el registre de visites –els tres primers dels quals es repeteixen en la visita del 1315– podrien correspondre als membres d'un dels bàndols existents a Santa Pellaia, el qual sembla ser el predominant atès que va poder controlar poc després la mateixa institució parroquial per mitjà del clergue Guillem Juliol, germà de Joan Juliol. Els acusats del 1314, en canvi, haurien cercat l'ajuda d'un altre grup: els matrimonis de les filles de Pere sa Cabruja amb un Canet i un Vallossera segellaven les aliances que els Cabruja anaven teixint per tal d'oposar-se al llinatge predominant.

3.5 Control episcopal sobre els clergues

Des del moment en què una persona era tonsurada, deixava de pertànyer a la jurisdicció ordinària –del rei, del veguer i dels senyors de castells termenats–, deixava de contribuir a les qüèsties i passava a dependre exclussivament de la justícia dictada

[169] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 78rv (1329.07.01).

[170] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30).

[171] ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 5v-6r (1314.12.25).

pel bisbe.[172] Aquest fet va generar incomptables conflictes entre els oficials encarregats d'administrar la justícia reial i els bisbes, arrel dels delictes comesos per clergues. Els reis d'Aragó van intentar minimitzar els privilegis dels clergues tonsurats que no havien adquirit els ordes majors, molts dels quals s'havien casat i havien format famílies: el 1322 Jaume II va manar que contribuïssin al pagament del subsidi de la ciutat de Girona per a l'expedició de Sardenya i també a les altres talles i despeses comunes de la ciutat; el 1333 Alfons III els va barrar les portes als oficis de la notaria de la vegueria de la ciutat; i el 1336 el rei Pere III va sol·licitar al bisbe Arnau de Mont-rodon que no demanés la pena de sacrilegi quan un laic feria un clergue casat i que no excomuniqués el veguer o batlle reials si arrestaven a clergues que portessin armes.[173] De totes maneres, el bisbe Arnau va utilitzar, igual com els seus predecessors, l'arma de l'excomunió contra els oficials reials per defensar, quan calia, els clergues que havien caigut en mans d'ells per delictes civils. Això ho podem comprovar a través d'una recerca efectuada sobre els casos d'excomunió enregistrats en els volums de Lletres i Notaria dels fons episcopals (cf. Taules 30 i 31).[174] Un 7% dels excomunicats eren veguers, batlles o saigs que havien agredit a clergues –empresonant-los, per exemple– o havien desobeït els manaments episcopals.

Que el bisbe defensés els clergues, tant si tenien benefici com no i tant si havien obtingut els ordes majors com només els menors, però, no significa pas que oblidés la seva obligació de controlar l'acció pastoral i la conducta dels clergues, que havia de concordar amb el model de virtuts cristianes difoses en molts textos des del segle XIII.[175] En certa manera, el bisbe pretenia convertir els rectors parroquials en uns instruments al seu servei per tal de dirigir les poblacions rurals segons els seus interessos. Això ja succeïa a Sant Vicenç de Camós el 1326: els clergues van rebre

---

172 NIETO-SANZ, *La época...*: p. 161. L'exempció dels clergues a l'hora de pagar la qüèstia fou establerta el 1235 en un parlament eclesiàstic a Tarragona; cf. BRAH, ms. 7/2005, 112r-115r (1235.02.07; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 27).

173 AHCG, Lletres reials (1322.05.12, 1333.07.16 i 1336.06.19; ARNALL, *Lletres...*: n. 23, 64, 79 i 80).

174 La divisió en períodes de les Taules 30 i 31 es deu a la procedència dels documents estudiats: el volum U-1 de Lletres i el volum G-1 de Notaria (1294-1301); el volum G-2 de Notaria, el protocol de Pere de Capmany i els pergamins de la Mitra (1304-1325); l'inventari exhaustiu dels registres de lletres (1326-1334); i el repertori selectiu de Lletres i Notaria (1334-1340).

175 BROWN, *Church...*: p. 95-96.

Taula 30. **Els motius d'excomunió al bisbat de Girona, 1294-1340**

MOTIUS	A (1294-1301)		B (1304-1325)		C (1326-1334)		D (1334-1340)		TOTAL	
EXCOMUNIONS DE CLERGUES										
- Absència					2		1		**3**	**0**
- Administració de monestirs					4	1			**4**	**1**
- Agressió a clergues					2				**2**	**0**
- Concessió de beneficis eclesiàstics	2	1	2		3				**7**	**1**
- Concubinatge, joc i armes					3		3		**6**	**0**
- Croada contra Pere II	3								**3**	**0**
- Deutes			2		8	1	1		**11**	**1**
- Impagament de drets eclesiàstics*	1		9		9	2			**19**	**2**
- Incompliment d'ordres del bisbe					4	2	3		**7**	**2**
- Incompliment de clausura			1	2	5		1		**7**	**2**
- Ordenació sense llicència					1				**1**	**0**
- Robatori de béns eclesiàstics	1				1				**2**	**0**
EXCOMUNIONS DE LAICS										
- Absència de les comúnies					84	2		1	**84**	**3**
- Acolliment d'excomunicats								1	**0**	**1**
- Administració de l'obreria					7	2			**7**	**2**
- Agressió a clergues	16	2	1		11				**28**	**2**
- Atac contra béns eclesiàstics	53	9	1		4	3	4	2	**62**	**14**
- Comerç amb infidels					1				**1**	**0**
- Concessió de beneficis eclesiàstics					1	1			**1**	**1**
- Deutes					39		12	1	**51**	**1**
- Encastellar l'església	1								**1**	**0**
- Impagament del bovatge i drets senyorials	18	1			1	4			**19**	**5**
- Impagament de drets parroquials			1		4	1	24		**29**	**1**
- Incompliment d'ordres del bisbe					5		3		**8**	**0**
- Incompliment de deixes testamentàries					8	2	1		**9**	**2**
- Interrupció dels oficis religiosos, joc	1				1				**2**	**0**
- Invasió de la jurisdicció episcopal	2	3	2	1	3				**7**	**4**
- Unions matrimonials il·legals**					9				**9**	**0**
- No reconeixement de delmes					4		2		**6**	**0**
EXCOMUNIONS DE CLERGUES I LAICS										
- Sense motiu especificat	4	1	2	2	16	2	8		**30**	**5**
TOTAL	**102**	**17**	**21**	**5**	**240**	**23**	**63**	**5**	**426**	**50**

Individus solts. Grups indefinits. * Drets eclesiàstics: procuracions de visita, subsidi o dècima, auris. ** Unions matrimonials il·legals: adulteri, concubinatge, matrimonis clandestins i no consumats.

Taula 31. **Els excomunicats del bisbat de Girona per grups socials, 1294-1340**

GRUPS SOCIALS	A (1294-1301)		B (1304-1325)		C (1326-1334)		D (1334-1340)		TOTAL	
Abats, canonges, ardiaques, monjos, etc.	6	1	8	1	32	4	3		**49**	**6**
Clergues	3		8		24	4	7		**42**	**4**
Nobles	24	1	2		5				**31**	**1**
Cavallers i ciutadans	24		1		19		3		**47**	**0**
Oficials reials i senyorials	3		1		18	1	9	1	**31**	**2**
Laics	42	1	1		142	10	41	3	**226**	**14**
?		14		4		4		1	**0**	**23**
TOTAL	**102**	**17**	**21**	**5**	**240**	**23**	**63**	**5**	**426**	**50**

Individus solts. Grups indefinits.

l'encàrrec de l'oficial episcopal Roderic Sabata –antic clergue del capítol de València que esdevingué vicari del bisbe– d'obligar uns parroquians a pagar talles; i l'any següent, els de Vila-romà i Vall-llobrega van haver de notificar a uns homes que no eren propis del bisbe que havien de pagar les tasques de les terres sota senyoria episcopal.[176] Però cal deixar clar que, al primer terç del segle XIV, els bisbes no controlaven tan estrictament com volien el clergat de la seva diòcesi i que, per posar-los sota la seva obediència, havien de recórrer a tots els mitjans disponibles, fins i tot a la mateixa excomunió.

L'estudi sobre els casos d'excomunió al bisbat de Girona, de fet, ens permet plantejar millor les circumstàncies i els implicats en fets que obligaven el bisbe a intervenir com a jutge o cap de la clerecia del bisbat (cf. Taules 30 i 31).[177] En primer lloc, sembla que qualsevol eclesiàstic tenia la potestat d'excomunicar: ho demostra el fet que el 1326 el capellà de Serinyà tenia per excomunicat el clergue de Vilafreser i el seu procurador, que afirmaven haver obtingut el benefici per col·lació papal; i el 1328 es va donar la situació que un beneficiat, el cambrer i l'obrer del monestir de Sant Pere de Besalú es tenien mútuament per excomunicats.[178] Ara bé, les condempnes d'excomunió, abans de ser definitives, havien de passar per la cúria episcopal, atès que era el bisbe, els seus superiors i els seus delegats els únics que podien ratificar les excomunions o dictar les sentències d'absolució. La procedència de la major part dels documents estudiats, les lletres episcopals, ho certifica totalment; a més, és freqüent observar alguns oficials episcopals, com Ponç Albert entre el 1297 i el 1326, Gispert Folcrà el 1313, Ramon Porcell el 1319 i el 1329 i Berenguer Ballester, oficial de Castelló d'Empúries el 1326, que poden excomunicar

---

176 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 37r (1326.11.26), i vol. U-3, f. 15r (1327.09.25). Un cas més evident: l'abat de Santa Maria de Roses va presentar una querella davant el bisbe contra uns 50 veïns de Roses i de Castelló que no pagaven delmes ni tasques; el bisbe va ordenar als clergues de Roses que els cités a comparèixer davant la cúria episcopal; cf. ADG, Lletres, vol. U-38, f. 116v-117r (1360.10.01).

177 Al bisbat de Girona, la justícia episcopal ofereix un munt de possibilitats per ser estudiada: contenciosos eclesiàstics, causes civils i criminals que afectaven clergues, religiosos i laics; cf. MARQUÈS, «Processos...»: p. 156-163. Tanmateix, aquesta recerca s'escapa ja dels objectius del present treball.

178 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 98v-99r (1326.06.10), i vol. U-3, f. 112r (1328.04.28).

laics i clergues.[179] En casos excepcionals, també trobem alguns altres eclesiàstics amb poders per excomunicar: es tracta del cardenal Joan, legat de la seu papal, i els priors dels dominics de Girona, Pere d'Olzeda el 1294 i Berenguer de Puig el 1326.[180]

En segon lloc, el repàs de les lletres episcopals ens descobreix quins eren els motius més freqüents d'excomunió dels clergues. Les condempnes per no pagar el subsidi i la dècima al rei o les procuracions i censos als bisbes –26,4% dels clergues excomunicats– o per deutes –15,3%– superaven de molt els casos d'obtenció de l'orde sacerdotal i la concessió de beneficis eclesiàstics sense llicència del bisbe –només un 12,5%– (cf. Taula 30). Cal dir, no obstant, que els bisbes, segons una constitució sinodal redactada entre el 1337 i el 1338 per Arnau de Mont-rodon, es reservaven uns quants tipus de delictes per tal de jutjar-los ells mateixos enlloc dels rectors i curats de les parròquies. Segons el text de la sinodal, pertocava a la cúria episcopal i al bisbe jutjar els homicides, els sacrílegs, els difunts que calia enterrar en el cementiri en temps prohibits o eren excomunicats i els que canviaven els vots, incendiaven esglésies, falsificaven escriptures públiques, donaven falsos testimonis, llegien l'evangeli sense estar ordenats com a diaca, feien de clergue sense llicència episcopal, explotaven els seus fills, violaven monges o verges, pecaven de sodomia, bestialitat i incest, celebraven matrimonis clandestins i feien sortilegis.[181]

L'excomunió era l'últim recurs que tenia el bisbe per tal de corregir les actituds dels clergues de la seva diòcesi. Abans d'arribar a aquest extrem, el bisbe exercia una altra mena de control per reformar les deficiències morals i culturals del clergat: els sínodes diocesans i les visites pastorals.[182] La lectura de les constitucions sinodals redactades pel bisbe Arnau de Mont-rodon, del 1335 al 1348, és suficient per tal d'adonar-se del control episcopal sobre el personal eclesiàstic de les

---

[179] ADG, Notaria, vol. G-1. f. 73r (1297.12.24); Santa Maria de Besalú, pergamí n. 335 (1313.05.27); Processos medievals, vol. 29 (1319...); i Lletres, vol. U-2, f. 95r (1326.06.04) i f. 172rv (1326.08.07), i vol. U-4, f. 64v (1329.11.04).

[180] ADG, Lletres, vol. U-1, f. 8v (1294.10.23) i f. 13r (1294.12.18); i Notaria, vol. G-6, f. 48v (1326.09.07) i f. 51r (1326.09.14).

[181] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 134-135.

[182] AUBRUN, *La paroisse...*: p. 119-122; BENITO, *Les parròquies...*: p. 164-187; IGLESIAS, «La cultura...»: p. 97; RYCKEBUSCH, «Le contrôle...»: p. 205-206.

parròquies: 1) tots els abats, priors, pabordes i almenys un clergue amb cura d'ànimes de cada parròquia havien d'assistir personalment al sínode diocesà o demanar llicència al bisbe per enviar-hi un substitut; 2) tots els rectors parroquials estaven obligats a tenir *"in suis ecclesiis omnes et singulas constitutiones sinodales nostras et predecessores nostrorum"*; 3) els clergues de les parròquies no podien sortir de la seva parròquia sense llicència del bisbe, ni tampoc arrendar els fruits dels seus beneficis a laics, fer de jutges o àrbitres en plets o absoldre ningú per delictes d'estricta competència episcopal –els casos d'excomunió, sobretot–; i 4) els rectors de les parròquies van rebre l'encàrrec d'encendre la *"luminaria tam cere quam olei"* a tots els altars, supervisar l'obreria parroquial, redactar una *matricula* amb els noms dels parroquians que rebien la confessió cada any i concedir permisos per demanar almoina a la parròquia.[183] Ara bé, la llei no sempre es complia: potser per la pressió dels representants de les comunitats rurals i dels senyors laics titulars de delmes i capellanies, el bisbe va haver de recordar reiteradament l'obligació dels clergues d'obeir els preceptes episcopals.[184]

La visita pastoral era, segurament, molt més efectiva que no pas la reunió anual en sínode per tal de controlar l'acció dels rectors de les parròquies, sobretot si era realitzada pel propi bisbe. En efecte, el sol fet de conèixer personalment els clergues, de parlar-hi, de veure'ls actuar en privat i públicament en les misses ja ajudava el visitador a fer-se'n una idea de les seves capacitats. A més, una part de les preguntes que adreçava a un grup de feligresos es referien directament a la vida i costums dels clergues de la mateixa parròquia i al grau de satisfacció amb les tasques pastorals que els eren encarregades quan rebien els seus beneficis. Acabada la visita, el bisbe o el visitador redactaven els decrets o resolucions sobre els fets denunciats en el transcurs de la visita: els de la visita del 1329, recollits a la part final del volum, demostren la decidida voluntat episcopal de reformar la pràctica religiosa amb la imposició de composicions pecuniàries als clergues.[185] La lectura de la primera acta

---

[183] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 117-149; BUENO, *El derecho...*: p. 190-191 i p. 270.

[184] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 132; BUENO, *El derecho...*: p. 270.

[185] MONJAS, «Les visites...»: p. 49. Els decrets afecten clergues de 21 parròquies de l'ardiaconat de Girona –Sant Cebrià dels Alls, Amer, Anglès, Bescanó, Celrà, Cervià, Fitor, Fontclara, Ginestar, Llorà, Montcal, Palau-sator, Sant Feliu de Pallerols, Pals, Sant Miquel de Pineda, Sant Aniol de Finestres, Sant Daniel, Sant Gregori, Sant Medir, Santa Àgata i Viladasens– i d'11 de la Selva

de visita conservada, la de Sords de l'any 1295, confirma la vigilància estricta a què eren sotmesos els clergues en el moment de la visita: allí s'hi deia que el clergue Berenguer havia conegut carnalment una parroquiana i n'havia tingut 4 fills, el menor dels quals ja tenia 12 anys; a més, sembla que *"prouidit dicte mulieri in uictu, non tamen [in uestitu nec conductu domorum nec] de bonis ecclesiasticis"*; i el clergue Pere de Vilarrasa, tres anys enrera, havia estat insultat i agredit per un parroquià; el domer Guillem Garlí feia dos anys que era absent de la parròquia.[186]

A partir de les visites pastorals efectuades a les 32 dues parròquies que hem estudiat a fons (cf. Taula 32), descobrim com els casos denunciats amb més freqüència eren els que tractaven sobre la conducta moral dels clergues. Això no era cap novetat. En els concilis de Girona del 1068 i del 1078, igual com en el de Lleida del 1229, s'amenaçà tots els preveres, diaques i sotsdiaques que vivien amb dones amb la pèrdua dels seus beneficis eclesiàstics.[187] Tanmateix, en les visites del segle XIV es descobreix com el concubinatge dels clergues, amb fills i filles molt sovint, s'estenia a tot arreu: n'hi havia a una tercera part de les parròquies del bisbat segons la visita del 1314; i, segons la del 1329, a més de la meitat de les 32 parròquies estudiades hi havia clergues concubinaris o amb incontinència sexual.[188] Potser per això es va especificar amb detall que els dos clergues de Sant Julià de Ramis, tot i que no tenien els ordes sacerdotals i anaven a Girona a estudiar entre setmana, *"viuunt continenter et caste"*.[189]

El bisbe sabia prou bé que aquestes acusacions eren, moltes vegades, simples murmuracions dels parroquians: a Vulpellac el 1315 els feligresos reconeixien que el clergue i la seva companya *"propter senectutem utriusque non credunt ... carnaliter conjungantur"*; en d'altres ocasions, la dona només estava amb el clergue en els

–Aiguaviva, Santa Cristina d'Aro, Cassà de la Selva, Farners, Lloret, Maçanes, Maçanet, Santa Maria de Pineda, Riudarenes, Riudellots i Salitja.

186 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 1r-2v (1295...; cf. Document 1b).

187 VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13 n. 26; NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. p. 65-66; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 7; MARQUES, *Concilis...*: p. 84, p. 87 i p. 94-95.

188 GUILLERE, «Les visites...»: p. 146. Pel que fa a les 32 parròquies estudiades, el 45% de les denúncies localitzades en les visites pastorals anteriors al 1330 –63 sobre 140– fan referència a clergues que vivien amb dones i fills o que havien tingut relacions sexuals amb dones (cf. Taula 32).

189 ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 11rv (1315.01.22).

Taula 32. **Els incompliments de les obligacions dels clergues parroquials, 1314-1329**

PARROQUIA	INCOMPLIMENTS COMESOS PELS CLERGUES											TOTAL
	C	CF	I	MB	IS	TC	A	FI	U	J	V	
VISITA 1304												
Cervià		4	1	2	2				1			**10**
VISITA 1306												
Vulpellac		2			3		1					**6**
Llaneres		1			3		1					**4**
Monells		2			1							**3**
Sant Sadurní	1	1	1		1							**4**
VISITA 1313												
Lloret de Mar							1					**1**
Campllong				1	1							**2**
Riudellots de la Selva				1			2					**3**
VISITA 1314-1315												
Corçà		1										**1**
Sant Sadurní	1		1		1							**3**
Fitor					1	1						**2**
Sant Cebrià dels Alls					2		1					**3**
Sant Cebrià de Lledó							1					**1**
Cervià		1	1		1							**3**
Sant Climent de Peralta	1											**1**
Sant Julià de Ramis					1		1					**2**
Llaneres					1	1						**2**
Vulpellac	1				1							**2**
VISITA 1315-16												**1**
Monells		1										**1**
Corçà		1	1									**2**
Sant Sadurní		1										**1**
Cruïlles									1			**1**
Sant Cebrià dels Alls			1									**1**
Riudellots de la Creu		1										**1**
Sant Andreu del Terri		1										**1**
VISITA 1318												
Corçà	2	2										**4**
VISITA 1320												
Llambilles		1			1		1					**3**
Riudellots de la Selva		2										**2**
Cassà de la Selva		1		2	1		1	1				**6**
VISITA 1321												
Santa Llogaia del Terri		1	1									**2**
VISITA 1324												
Lloret de Mar		1										**1**
Vidreres		1			1							**2**
Cassà de la Selva				1								**1**
Sant Mateu de Montnegre							1					**1**
VISITA 1329												
Llaneres					1							**1**
Vulpellac					1							**1**
Palol de Revardit							1					**1**
Ravós del Terri							1					**1**
Sant Julià de Ramis	1	1										**2**
Monells		1		1	1	1						**4**
Sant Sadurní		2										**2**
Cervià de Ter	1	1		1	1							**4**
Sant Climent de Peralta			1									**1**

Fitor		1										**1**
Llambilles			1							1	1	**3**
Sant Mateu de Montnegre			1		1							**2**
Santa Àgata de Montnegre		1		1								**2**
Santa Pellaia		2			1		1					**4**
Sant Cebrià de Lledó		1					1					**2**
Sant Cebrià dels Alls	2											**2**
Cassà de la Selva		1					2					**3**
Caulès							1					**1**
Lloret de Mar							1				1	**2**
Riudellots de la Selva	1				1							**2**
Campllong	1	1					1					**3**
Sant Andreu Salou		1									1	**2**
Vidreres			1	1	2		1	1		1	1	**8**
Maçanet de la Selva	1				1							**2**
TOTAL	**13**	**39**	**11**	**11**	**32**	**3**	**21**	**2**	**2**	**2**	**4**	**140**

C: Concubinatge. CF: Concubinatge amb fills. I: Incontinència. MB: Malversació dels béns eclesiàstics. IS: Incompliment dels serveis del benefici. TC: Incompliment dels tocs de campana. A: Absència de la parròquia. FI: Falsificació d'instruments. U: Usura. J: Joc. V: Violència i ús d'armes. Font: Visites Pastorals (cf. Taula 3 *supra*).

períodes de més feina, com la Quaresma a Santa Àgata o les messes a Sant Andreu Salou.[190] Tanmateix, la intenció dels bisbes a llarg termini era corregir aquesta forma de relacions conjugals del clergat parroquial, imposant forts càstigs però també concedint premis. A Vidreres, el 1329, el bisbe va obligar el clergue Berenguer Rafard a pagar 100 sous de multa i a vendre la casa que tenia al costat de la dona amb qui va pecar, i encara després el va empresonar; en canvi, el sagristà de Sant Julià de Ramis va ser dispensat del concubinatge després de cinc anys de no tenir relacions amb la dona i d'haver-la tret de casa.[191]

La política de premis i sancions responia a la preocupació dels bisbes per les possibles conseqüències econòmiques de la vida en comú d'un clergue amb una dona, i a vegades amb fills, sobre les rendes dels beneficis eclesiàstics. Una sinodal d'Arnau de Mont-rodon, d'entre els anys 1337 i 1338, prohibia *"quod clerici non emant domos mulierculis cum quibus carnaliter comiscentur"*.[192] I és que, amb despeses d'aquesta natura, es posava en perill la contribució dels clergues a les càrregues imposades pels bisbes –procuracions i censos– i pels papes –dècimes i subsidis. Tanmateix, les visites pastorals estudiades recullen uns quants casos reals: el 1304 el domer de

[190] ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 88v (1315.11.23); vol. P-4, f. 77rv (1329.06.30) i f. 92v (1329.10.23).

[191] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 94r-95v (1329.10.23) i f. 57rv (1329.06.05).

[192] TO, «L'evolució...»: p. 146-148; NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 133.

Cervià va casar la seva filla amb 500 sous i el 1306 el domer de Llaneres va casar dues filles i un fill; a Sant Sadurní, el 1314, es deia que el domer, tot i no tenir una dona a casa seva, *"prouidet sibi pro mayori parte in suis nessessariis"*; l'any 1329, a Monells, una dona no volia viure amb el seu marit perquè el sagristà *"tenet eam ad expensas suas"* i molt sovint se la veia *"comedere in domo dicti sacriste"*; i a Fitor el diaca tenia la seva *"filiam in domo sua que procurat eum in necessitatibus suis"*.[193]

Un segon conjunt de sancions als clergues derivava dels incompliments de les seves obligacions al capdavant de la parròquia: no administrar correctament els sagraments eclesiàstics, no tocar bé les campanes i no residir regularment a la parròquia.[194] Conseqüències molt greus tenia la despreocupació dels clergues deixava morir alguns parroquians malalt sense poder-se confessar ni rebre el cos de Crist, la qual cosa va succeir a Vulpellac el 1306, a Sant Cebrià dels Alls l'any 1314, i a Sant Jordi Desvalls i Fornells de la Selva el 1329.[195] En canvi, menys trascendentals eren els oblits d'algunes tasques per part dels clergues: a Llaneres el 1306 el domer major *"distracxit cereum paschalem ... in Paschate proxime transacto"* i, per culpa seva, a les persones que *"tunc receptunt Corpus Christi non fuit ministratum vinum"*.[196] Les llànties i les candeles eren objecte d'una atenció especial: el 1329 a Ravós l'hereu d'un mas no pagava el servei perquè cremés a l'església i a Llaneres les *"lampades uacant quia parrochiani ducunt causam per quodam manso quod pertinet ecclesie"*; a Sant Sadurní el 1306 un domer no portava la candela cremant al cos de Crist, tot i rebre'n el salari corresponent, i a Sant Jordi Desvalls i Riudellots de la Selva l'any 1329 els sagristans respectius no posaven oli a la llàntia per tal que cremessin.[197]

---

[193] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10) i lligall 1.c., f. 22v-23r (1306.04.19); vol. P-1, f. 3rv (1314.12.17); vol. P-4, f. 60v-61r (1329.06.08) i f. 70rv (1329.06.21). El 7,8% de les denúncies de clergues –11 sobre 140– es refereix precisament a la malversació dels béns i del patrimoni dels beneficis eclesiàstics (cf. Taula 32). Aquesta qüestió, també a partir de les visites pastorals, ha estat estudiada a les parròquies del Maresme, al bisbat de Barcelona; cf. BENITO, «Le clergé...».

[194] En conjunt, sumen el 40% de les denúncies a clergues –56 sobre 140 casos– procedents de les visites a les 32 parròquies estudiades (cf. Taula 32).

[195] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18), vol. P-1, f. 5rv (1314.12.23); vol. P-4, f. 1r (1329.04.29) i f. 90v-91r (1329.10.22).

[196] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 1r (1329.04.09) i f. 18v-19r (1329.05.22).

[197] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 1r (1329.04.09), f. 18v (1329.05.22), f. 56v-57r (1329.06.04) i f. 91rv (1329.10.22). En relació al bisbat de Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 1063-

El toc de les campanes, que marcava la mesura del temps de cada dia, era objecte d'una atenció estricta dels parroquians: el 1314 el sagristà de Fitor *"non pulsat campanam competenti hora ad matutinos"*, a Llaneres *"non pulssatur ad vesperos ut deberet"* i a Sant Jordi Desvalls el sagristà no volia tocar la campana per la festa del patró local; a Monells el 1329 el diaca *"tarde trayt campanam siue cimbalum"* de manera que *"ipsi clerici non possunt dicere matutines spaciose nec puntanti quia gentes uolunt audire missas ... et ire ad operas suas"*; al Castellar i a Sant Mateu de Montnegre, el 1329, calia reparar els campanars perquè *"campanile minatur ruinam et cimbala non possunt pulsari sine magno periculo"*; i a Fornells el mateix any el sagristà *"tenetur pulsare campanas sicut in conuiciniis ecclesiis pulsatur, et ipse in solis ortu trahit ipsas campanas ita quod dicti parrochiani non posunt surgere mane, nec ipsi clerici dicunt matutinas horis debitis"*.[198] I els feligresos també protestaven per la manca de vestits sacerdotals a Palol de Revardit el 1315 i pel robatori d'objectes litúrgics, com un *calix argenteus* de l'església de Riudellots de la Selva el 1313 *"propter culpam sacriste et ebdomedarii ipsius ecclesie, nam cum in uicinis ecclesiis quibusdam fuisset factum similiter furtum"*.[199]

De totes maneres, l'absència dels clergues de la parròquia on havien de servir requeria molta més atenció de part dels bisbes, perquè el resultat era un mal servei per als feligresos que pagaven cristianament les oblacions i els drets rectorals: a Vulpellac el 1306 el domer major no havia deixat, durant dos anys, cap substitut a l'església, cosa que feia que el domer menor *"male suplet vices eius, non tenet scolarem idoneum et celebrat diebus dominicis et festivis bis in die"*; a Sant Cebrià dels Alls el 1314 un *scolaris* feia el servei del diaca absent; i el domer de Santa Pellaia, davant l'absència del diaca, *"non potest ita bene facere officium diuinum sicut si dictus diaconus esset presens"*.[200] Per això, diverses constitucions sinodals, i ja des de mig segle XIII, pretenien acabar amb aquestes situacions: el 1256 el bisbe Pere de Castellnou va establir *"quod clericus*

1074. Les llànties i candeles donaven una atmosfera d'emotivitat a les cerimònies solemnes; cf. BOURIN-DURAND, *Vivre*...: p. 60-61.

198 ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 4r (1314.12.20), f. 7rv (1314.12.29) i f. 88v (1315.11.22); vol. P-4, f. 60v-61r (1329.06.08), f. 76v-77r (1329.06.30) i f. 90v-91r (1329.10.22). La importància de les campanes pels fidels s'observa també al bisbat de Barcelona; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 483-490.

199 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 21v-22v (1313.04.11) i P-1, f. 12v (1315.01.27).

200 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18); vol. P-1, f. 5rv (1314.12.23); vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30).

habens benefficium requirens residentiam, non serviat pro alio clerico in eadem ecclesiam"; l'any 1335 el bisbe Arnau de Mont-rodon va manar als rectors que obliguessin a tots els obtentors de beneficis en altars i capelles de la parròquia que hi residissin si així ho exigia el propi benefici; entre el 1337 i el 1338 es va amenaçar amb una pena de 20 sous els clergues que servien una cura d'ànimes en nom d'un altre sense llicència episcopal, es va ordenar que els clergues beneficiats tinguessin en condicions les cases dels seus beneficis i hi visquessin i també es va prohibir que els domers s'absentessin en les setmanes en què es feien càrrec de la cura d'ànimes sense deixar-hi un substitut idoni.[201] Aquestes normes s'aplicaven efectivament: el 1329 el bisbe es va emparar dels fruits de dos domers de Cassà de la Selva perquè *"sunt absentes et non faciunt nec uolunt facere continuam residenciam"*;[202] i entre el 1326 i el 1340 es van excomunicar 3 clergues per culpa de la seva absència, reiterada i sense permís (cf. Taula 30 *supra*). De totes maneres, les visites pastorals recullen un percentatge molt més alt de clergues absents en les parròquies gironines. En la visita del 1314, hi havia aproximadament un 10,4% de les parròquies del bisbat on mancaven clergues; en canvi, en la del 1329 mancaven els rectors en 9 parròquies de les 32 estudiades –el 28,1%– (cf. Taula 32 *supra*), una xifra que ja s'acostava més a la del 1401 –el 28,6%.[203]

El creuament de les informacions sobre els clergues parroquials que procedeixen de les visites pastorals i dels registres de lletres i de notaria de la cúria diocesana –on es consignen els nomenaments de nous clergues i llicències per absentar-se– permet aprofundir en els nivells i les causes de l'absentisme al bisbat de Girona (cf. Apèndix 14). Del total de clergues que sabem que van servir a una o altra de les 32 parròquies estudiades amb més detall, 203, n'hi ha 39 –és a dir, el 19,2%– que es van absentar durant un període determinat i que van sol·licitar la corresponent llicència al bisbe. A més, hi havia 29 clergues que substituïen els titulars dels seus beneficis: eren, com Berenguer de Pujol de Lloret de Mar, uns

---

201 NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 110, p. 120, p. 127, p. 129 i p. 132-133; BUENO, *El derecho...*: p. 267-269.

202 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 79v-80r (1329.07.02).

203 GUILLERE, «Les visites...»: p. 148-149. A algunes regions franceses, l'absentisme dels clergues curats i la presència a les parròquies dels vicaris sembla ser molt més general i primerenca que a la diòcesi de Girona; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 118-119.

clergues *conducticios* o *deseruientes in ecclesia* al lloc dels clergues absents. Malauradament, no ens han arribat les condicions segons les quals aquests substituts realitzaven la tasca ni tampoc les retribucions que en rebien, amb una excepció: el 1346 Berenguer Julià, prevere del bisbat de Girona, va prometre a Pere Maçana, sagristà de Santa Pellaia, que faria en el seu nom *"seruicium et officium ac residenciam personalem in ecclesia et parrochia ipsius"*, que hi exerciria bé la cura d'ànimes entre el mes de gener i la festa de Sant Joan i que s'encarregaria dels llums i de la cera per la il·luminació del temple; a canvi, rebria un pagament de 40 sous juntament amb *"omnia esdeuenimenta que pouenire possint sibi racione dicti sui beneficii"* a excepció dels esplets de pa i vi i els menjars o el forment que es dóna pels menjars; a més, el dit Pere Maçana es faria càrrec d'*"omnia onera que pro decimis, talliis quibuscumque et visitacionibus dominorum archiepiscopi uel episcopi que fient in uel pro dicta ecclesia"*.[204] En comparació amb el valor del benefici del sagristà de Santa Pellaia l'any 1364, uns 250 sous de renda anual (cf. Taula 27 *supra*), el salari del vicari només representava el 16% del total, és a dir, una xifra irrisòria.

Pel que fa a les causes de les absències de clergues (cf. Taula 33), una part molt considerable es deu a la necessitat de completar els estudis per tal poder obtenir el permís episcopal definitiu per regir una parròquia o un benefici. La proximitat de les parròquies estudiades a la ciutat de Girona explica algunes de les absències: el diaca de Palol encara estudiava el 1329 i el de Ravós, que havia buscat un substitut, vivia a Girona, igual com el de Llambilles l'any 1320, que només hi anava els diumenges i els festius.[205] A més, ens trobem amb una gran varietat de circumstàncies que feien marxar els clergues de les parròquies durant uns períodes més o menys llargs: la malaltia, l'obtenció de l'orde del presbiterat, el servei a d'altres beneficis com a substituts, la poca renda del benefici, l'empresonament per delictes comesos pel clergue titular, la realització d'altres oficis i el temor a ocupar el càrrec per amenaces rebudes. Aquest darrer supòsit és un magnífic indicador dels conflictes existents al si de la parròquia, però els casos documentats són molt pocs:

---

[204] ADG, Notaria, vol. G-18, f. 83rv (1346.01.07).

[205] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 52v (1329.05.31) i f. 56v-57r (1329.06.04); vol. P-168, lligall 2.f., f. 8v-9r (1320.04.12). Al bisbat de Barcelona, en canvi, no es documenten les absències dels clergues per estudiar; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 2, p. 1124-1133.

el diaca de Sant Mateu de Montnegre el 1324 havia estat amenaçat pel cavaller Ramon d'Escales; el rector de Lloret el 1329 havia marxat *"causa infirmitatis"* tot i que, segons l'opinió de bona part dels feligresos, també era *"ualde rixosus"*; i a Cassà de la Selva, els anys 1329 i 1334, faltaven dos domers de la parròquia *propter reguardium,* és a dir, per por.[206]

El nombre d'anys que els clergues servien a les parròquies és molt variable. Detectem, tanmateix, una variació entre les parròquies petites, d'un o dos clergues, els quals hi residien una mitjana de 10,2 anys, i les més grans, de cinc o sis preveres, que hi servien durant prop de 15 anys (cf. Taula 34). També sembla existir una actitud diferent entre, d'una banda, els clergues beneficiats i, en certa mesura també els diaques, i, de l'altra, els domers i sagristans. Els primers solen passar molts anys a una mateixa parròquia i estan estretament vinculats a la parròquia i als masos d'origen, algun dels quals els ha escollit com a obtentors del benefici; en canvi, els domers i sagristans, sotmesos a un major control episcopal i, en alguns casos, enfrontats amb els nobles locals o amb grups o faccions de parroquians, tenien una major tendència a abandonar la parròquia, tal com hem vist abans, o per permutar-la amb un altre clergue. En efecte, bona part dels canvis de clergue en les parròquies estudiades es deuen, deixant de banda els casos en què no s'especifica, a permutes dels beneficis entre clergues o bé, a renúncies als beneficis que, en molts casos, eren el pas previ a una permuta; la mort dels clergues antecessors només es consigna en una quarta part dels canvis de titular d'un benefici, si no comptem els que en desconeixem el motiu (cf. Taula 33).

Entre els altres delictes comesos per clergues, que contravenien les disposicions dels concilis gironins del segle XI, del de Lleida del 1229 i dels sínodes

---

[206] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.g., f. 32v (1324.07.12); vol. P-4, f. 81v-82r (1329.07.04) i f. 199v (1329.12.19); ADG, Lletres, vol. U-5, f. 167r (1334.07.06); cf. Apèndix 14. Sobre *reguardium,* cf. ALCOVER-MOLL, *Diccionari...*: "reguard". A Lloret, el 1313, ja hi havia problemes per l'absència del rector, que vivia a Girona des de feia dos anys i havia deixat l'església de Sant Romà de Lloret governada per un *clericum conducticium*; els parroquians citats en la visita –habitants dels masos Ioga, Creixell, Pujols i Ferrer– tenien la impressió que el rector havia aprofitat les amenaces d'un nunci, *"homo modici ualoris et status inferioris quem timere [non] debuisset nec est aliquis in ipsa parrochia qui timuiset minas illius"* i que era, a més, *"alienigena et non oriundus de ipsa parrochia"*, per abandonar una parròquia tan isolada i allunyada de Girona com Lloret; per això, els mateixos parroquians van reclamar al bisbe que fes tornar el rector i que ells ja el protegirien; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 19v-20r (1313.04.09).

Taula 33. **Els motius dels nomenaments i de les absències dels clergues gironins, 1294-1340**

MOTIUS	N. DE CASOS	%
NOMENAMENTS DE CLERGUES		
- Mort de l'antecessor	16	*13,1*
- Renúncia al benefici	29	*23,8*
- Permuta amb el clergue anterior	22	*18*
- ?	55	*45*
Total	**122**	*100*
ABSÈNCIES DE CLERGUES		
- Estudis	12	*30,8*
- Malaltia	1	*2,6*
- Renda insuficient del benefici	2	*5,1*
- Obtenció del presbiterat	1	*2,6*
- Servir altres beneficis	2	*5,1*
- Empresonament	2	*5,1*
- *Reguardium* (por) i amenaces	4	*10,3*
- Altres oficis (escuders)	2	*5,1*
- ?	13	*33,3*
Total	**39**	*100*

Font: cf. Apèndix 14.

gironins, hi havia el fet de portar armes, de jugar *"ad taxillos, ... ad ludum de tindaurell vocatum et ad ludum de palet et de bitles"*, de no vestir els hàbits clericals o de no arreglar-se bé la tonsura.[207] Alguns clergues gironins van ser acusats d'aquests fets: el diaca de Corçà portava armes de nit el 1314 i el domer de Llambilles, junt amb dues persones més, l'any 1329, *"ludebant juxta ecclesiam ad taxillos siue ad talos, ... et nolebant dimitere ludum, ... ymo uociferabant et rixabantur",* en el mateix moment que un framenor havia de dir el sermó.[208] A més, a Cassà i Vidreres, on els clergues gestionaven una notaria, van ser acusats de falsificar instruments públics.[209] I encara alguns practicaven una mena de préstec usurari, com Guerau Hospitaler de Cervià el 1304 i Guerau de Cruïlles que, el 1315, *"mutuat bladum prout magis ualebit bladum imfra minum"*.[210]

[207] VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13 n. 26; NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 67-68, p. 102-103, p. 111, i p. 126-128; MARQUÈS, *Concilis...*: p. 84 i p. 88; BUENO, *El derecho...*: p. 288-289.

[208] ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 2v-3r (1314.12.14); vol. P-4, f. 75v-76v (1329.06.29).

[209] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.g., f. 10v-18r (1320.04.13); vol. P-4, f. 94r-95v (1329.10.23).

[210] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.g., f. 10v-18r (1320.04.13) i lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10); vol. P-2, f. 8v-9r (1315.12.17). És possible que, per evitar aquesta mena

Taula 34. **La durada dels càrrecs eclesiàstics de les parròquies gironines, 1295-1348**

PARRÒQUIA	CÀRRECS	PERÍODE	ANYS	CLERGUES	MITJANA
Castellar	1	1304-1329	25	4	6,25
Caulès	1	1324-1330	6	3	2
Lloret	1	1313-1334	21	3	7
Mota, la	1	1315-1342	27	1	27
St. Andreu del Terri	1	1306-1325	23	5	4,6
Sta. Àgata	1	1315-1330	15	1	15
Bisbal, St. Pol de la	2	1306-1337	31	4	15,5
Cruïlles	2	1302-1329	27	5	10,8
Fitor	2	1307-1330	23	4	11,5
Llambilles	2	1299-1334	35	8	8,75
Quart	2	1299-1348	49	6	16,33
Ravós del Terri	2	1322-1329	7	3	4,67
Riudellots de la Creu	2	1306-1329	23	4	11,5
St. Cebrià de Lledó	2	1314-1329	15	4	7,5
St. Julià de Ramis	2	1315-1329	14	5	5,6
Sta. Llogaia del Terri	2	1315-1329	14	3	9,33
Sta. Pellaia	2	1314-1334	20	4	10
Campllong	3	1313-1333	20	9	6,67
Corçà	3	1297-1336	39	7	16,71
Montnegre, St. Mateu de	3	1295-1329	34	7	14,57
Palol de Revardit	3	1298-1332	34	6	17
Romanyà de la Selva	3	1297-1336	39	6	19,5
St. Andreu Salou	3	1299-1329	30	5	18
St. Cebrià dels Alls	3	1296-1335	39	6	19,5
Peralta, St. Climent de	4	1299-1331	32	9	14,22
Riudellots de la Selva	4	1313-1333	20	6	13,33
Bisbal, la	5	1296-1334	38	15	12,67
Cervià	5	1296-1333	37	11	16,81
Maçanet de la Selva	5	1313-1338	25	9	13,89
Monells	5	1297-1343	46	14	16,42
Cassà de la Selva	6	1320-1338	18	10	10,8
St. Sadurní	6	1306-1331	25	4	12,5
Vidreres	6	1295-1338	43	12	21,5
				MITJANA GLOBAL	**12,65**

Mitjana = (ANYS x CÀRRECS) / CLERGUES. Font: cf. Apèndix 14.

4. Conclusions

Quan l'any 1002 el papa Silvestre va concedir al bisbe Odó de Girona *"omnes ecclesias parochiales uel appendicios ..., cum decimis et primitiis et oblacionibus et alaudes que ad ipsas ecclesias pertinent uel habere uidentur",* situades als comtats de Girona, Besalú,

d'acusacions, el clergue Ramon Vermell de Monells consultés sovint amb el seu confessor, el frare franciscà Ramon de Segúries, les operacions creditícies en què volia participar; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 234, f. 31v (1317.04.04); cf. Apèndix 14.

Empúries i Peralada,[211] l'abast real del poder del bisbe sobre el conjunt de la seva diòcesi i, en concret, sobre les esglésies i els seus drets era, a excepció dels llocs que pertanyien al bisbe o a la seu, pràcticament nul. Aleshores, la concessió del papa no era sinó una fantasia que la reforma gregoriana va convertir en l'ideal a aconseguir, el de la superioritat de l'església sobre els poders laics de la Cristiandat. Així es va començar a capgirar la situació del segle XI en què la pràctica totalitat de les esglésies parroquials de les terres de Girona estaven en mans de senyors laics que n'obtenien els delmes i que, lògicament, controlaven les persones que hi ocupaven el càrrec de rector.

El lent procés que va dur els bisbes al domini efectiu de les parròquies del seu bisbat va seguir, almenys durant els segles XI i XII, unes vies que a prou feines han deixat rastres documentals. Després de la curta onada de consagracions episcopals d'esgésies, iniciada just l'endemà del concili de Girona del 1078 en què el legat papal va transmetre els principals objectius de la reforma gregoriana, el fet més remarcable és la pràctica força continuada de cessions d'esglésies i drets parroquials –a través de definicions, restitucions o simples donacions– per part de laics a la seu de Girona. Aquesta pràctica va fer necessària la creació de la figura del capellà, que era un ardiaca, un canonge o un clergue de la seu encarregat de supervisar la gestió de l'economia i del patrimoni de la parròquia i també d'escollir i nomenar els clergues que hi servirien. De manera similar, els monestirs benedictins que controlaven esglésies també gaudien de la prerrogativa de governar la parròquia i d'escollir els seus preveres.

D'aquesta manera, quan al segle XIII el IV Concili del Laterà va establir els mitjans i els mecanismes a través dels quals els bisbes podrien supervisar les parròquies i els clergues que hi servien –els sínodes diocesans i les visites pastorals, sobretot–,[212] els bisbes de Girona van aprofitar la tasca realitzada amb anterioritat per ardiaques i capellans al capdavant de prop de la meitat de les parròquies del bisbat que estaven sota el seu control i van poder centrar els seus esforços en les que encara quedaven en mans de senyors laics. És probable que, paral·lelament a la

[211] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 57 (1002.12...; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 70).

imposició de la titularitat episcopal dels delmes, a través de reconeixements i prestacions d'homenatge dels delmadors laics, els bisbes també comencessin a intervenir en els nomenaments dels clergues d'aquestes parròquies. De la segona tasca, però, els primers testimonis escrits són dels darrers anys del segle XIII i del primer terç del segle XIV: els primers registres de la cúria episcopal –lletres, notaria i visites pastorals– descriuen unes pràctiques amb les quals els bisbes controlaven estrictament els clergues rurals i ens permeten conèixer amb molt més detall el paper dels clergues parroquials al capdavant de cadascuna de les comunitats de feligresos del bisbat.

En efecte, des dels volts del 1300 ens trobem amb almenys un clergue amb cura d'ànimes a cada parròquia gironina: es tracta del *rector* o simplement *clericus* en parròquies petites situades en sectors de muntanya o en zones de gran densitat parroquial; a les esglésies on convivien dos clergues, que són la majoria a la plana de la Selva, a la de l'Empordà i al massís de les Gavarres, el *sacrista* era qui s'encarregava de la cura d'ànimes; i a les poblacions més poblades de la plana, l'alt nombre de fidels exigia l'alternança setmanal de dos clergues o més, els *ebdomedarios,* en l'exercici de la cura d'ànimes. Al costat dels clergues curats, n'hi havia d'altres amb menys responsabilitats pastorals que els ajudaven i es reservaven algunes funcions pròpies: eren els *diachoni* a les parròquies on hi havia un sol curat i els *clavarios* allà on hi havia domers; a més, existia un tercer grup de clergues amb benefici simple, és a dir, encarregats només de dir unes misses concretes i oferir les pregàries per als difunts en un altar o una capella concrets. El repartiment de les tasques entre els primers i els segons no solia ser senzill: en general, l'administració dels sagraments i la celebració de les misses i dels oficis requeia en els curats, mentre les tasques preparatòries per al culte i el toc de campanes era cosa dels diaques i clavers; però les feines compartides entre uns i altres eren moltes i no sempre s'acceptaven de bon grat. Les llargues i precises resolucions dels arbitratges dictats en els conflictes entre els clergues d'una mateixa parròquia, molt sovint amb un rerafons econòmic

[212] Vegeu el cànon 3 del Concili, cf. FOREVILLE, *Lateranense...*: p. 161; ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 57 (1002.12...; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 70).

–qui es quedava amb els censos dels fidels per cada tasca?–, proven la complexitat de la qüestió.

L'economia dels clergues parroquials no és una qüestió fàcil d'analitzar per la gran diversitat de procedència dels seus ingressos i per la impossibilitat de poder-los quantificar, almenys per al segle XIV. A les deixes i als donatius que els feligresos els donaven per les tasques que realitzaven a les esglésies, sabem que molts clergues participaven en les rendes del delme, a través de la primícia fonamentalment –una renda exclussiva dels preveres parroquials– i, en algun cas, de l'obtenció d'unes minúscules parts de delmes majors o de delmes menors. I, a més, els clergues també disposaven d'un patrimoni immobiliari, petit normalment, format per la rectoria, un hort i algunes terres properes. Tanmateix, les estimacions del valor dels beneficis dels clergues parroquials efectuades en algunes visites pastorals i, sobretot, les contribucions enregistrades en els llibres de pagament de la dècima eclesiàstica dels anys 1279-1280 i del 1364 posen de manifest una sensible diferenciació entre els rectors i domers amb cura d'ànimes, els quals, de mitjana, obtenien entre 8 i 12 lliures de renda anual, i els diaques, clavers i beneficiats que es quedaven molt sovint per sota de les 8 lliures, el límit marcat pel papa a l'hora de poder ser eximit del pagament de la dècima eclesiàstica.

Per tal de poder accedir a aquests càrrecs, existia un procés de selecció que començava des del moment en què una persona entrava a l'orde sacerdotal després d'obtenir la tonsura. Segurament, a Girona els bisbes tonsuraven tant sovint com a Barcelona, però només en tenim proves indirectes: d'una banda, l'alt nombre de clergues tonsurats i casats va portar els monarques a obligar-los a contribuir com la resta d'homes laics en la defensa i en els impostos, mentre el bisbe intentava conservar-los sota la seva jurisdicció i eximir-los d'aquestes càrregues; de l'altra, els bisbes exigien que els clergues gironins i forasters haguessin estat tonsurats abans d'obtenir qualsevol benefici eclesiàstic i que ho demostressin mitjançant testimonis. Una segona condició era l'estudi i la formació intel·lectual dels candidats a clergue, bàsicament en cant i gramàtica, per tal de superar les proves que els permetien entrar en el sotsdiaconat, el diaconat i el presbiterat; de totes maneres, hi hagué molts clergues que van completar els estudis un cop ja havien rebut un benefici i, aleshores, havien de sol·licitar llicència al bisbe per absentar-se de la seva parròquia i

deixar-hi un substitut. Amb aquests casos, es comprova que els bisbes no tenien al segle XIV un poder absolut sobre els clergues de les parròquies de la seva diòcesi: en molts d'ells, el bisbe es limitava a acceptar el candidat proposat per l'ardiaca, pel capellà, per l'abat o pel prior que havia conservat aquesta facultat.

Un cop un clergue havia obtingut un benefici, sobretot si era amb cura d'ànimes, estava subjecte al control per part del bisbe i dels seus agents. A través de les constitucions sinodals, es va establir que els curats, primer, s'havien d'encarregar de l'església i de tots els seus béns; segon, havien de cuidar el seu aspecte físic, complir les seves obligacions, mantenir l'estil de vida del celibat i, en especial, dedicar-se a la predicació i a l'administració dels sagraments als fidels; i tercer, havien de vetllar per la moralitat dels laics de les seva parròquia. Però, per mitjà de la comparació dels registres episcopals amb altres documents més específics d'algunes de les parròquies gironines –llibres notarials i capbreus senyorials–, descobrim que alguns clergues podien dedicar-se a tants negocis com els laics –compravenda de terres, camps i bestiar, préstec, comerç, etc.–, que podien mantenir estrets vincles econòmics amb les seves famílies d'origen, que podien viure amb dona i tenir fills o ser capaços de seduir unes quantes dones i que tenien un desig de deixar un record de la seva existència després de morir per mitjà de les làpides que feien esculpir o de les misses i aniversaris que instituïen.

Per aquest motiu, els bisbes i la seva cort de Girona van dedicar molts esforços a regular el comportament dels clergues parroquials i a reformar-lo en cas que hagués estat incorrecte. Dues armes van ser especialment efectives: l'amenaça de l'excomunió i la imposició de multes pecuniàries després de les visites pastorals. Així és, molts clergues van ser excomunicats per intentar accedir a l'orde sacerdotal i a beneficis eclesiàstics sense la corresponent llicència episcopal, i d'altres per no pagar el subsidi, la dècima, les procuracions de visita o altres censos i prestacions al bisbe o bé per deutes. I a través dels decrets i les multes en diner imposades en el transcurs de les visites a les parròquies, els bisbes incidiren directament en la conducta moral dels clergues parroquials, lluitant sempre contra el concubinatge que podia posar en perill els recursos dels beneficis rectorals i també contra l'incompliment de les obligacions pastorals dels rectors, que incloïa la mala

administració dels sagraments, la incorrecció dels tocs de campanes i, en especial, les absències injustificades de la parròquia.

En resum, la figura del rector parroquial gironí als inicis del segle XIV sembla trobar-se en un estadi inicial de la conversió del clergue rural, capdavanter de les comunitats rurals prefeudals del segle X, en l'agent episcopal imprescindible per la difusió de la ideologia catòlica oficial que la reforma tridentina del segle XVI va voler imposar a les masses del camp.[213] Tanmateix, cal deixar clar que existien moltes diferències entre els rectors rurals, encarregats de la cura d'ànimes i, especialment els de les parròquies riques de la plana, amb uns ingressos que els garantien un bon nivell de vida, i els clergues sense cura d'ànimes que tenien molts més problemes per tal de poder viure dignament. Potser aquest fet és el que explica que alguns diaques o beneficiats preferissin servir en la mateixa parròquia on havien nascut –o en alguna de veïna– i així, conservar els vincles amb la llar dels familiars –que els podia ser d'utilitat si els recursos del benefici eren escassos– i, fins i tot, participar en les rivalitats internes de la parròquia; en canvi, els rectors i els domers amb cura d'ànimes podien desvincular-se més fàcilment dels interessos i preocupacions dels seus parroquians i actuar més com a transmissors de les directrius dictades pel bisbe i la cúria episcopal, la qual cosa, tanmateix, podia girar-se en contra seva i acabar amb un enfrontament, en algun cas violent, amb els propis feligresos.

[213] PUIGVERT, *Església...*: p. 56-57.

Apèndixs

9. ELS DRETS DE LA CAPELLANIA DE RAVÓS DEL TERRI (1317-1362)

Integrat en el mateix volum que conté un extens i detallat capbreu sobre la senyoria del castell de Ravós, propietat de l'ardiaca de Girona o de Ravós Ramon de Vilaric, disposem també d'un reduït capbreu del domini directe de la capellania de la mateixa localitat (cf. Document 9a). Aquest tipus documental, del qual tenim altres mostres de la fi del segle XIII i del primer terç del XIV, és un testimoni dels drets aplegats pels capellans de les esglésies gironines, per bé que en aquesta època van quedar sotmesos a l'autoritat directa del bisbe i de la cúria diocesana. A continuació, la declaració de com es repartia el delme a la parròquia de Ravós l'any 1362 posa de manifest com, amb la unió de la capellania a la dignitat de l'ardiaca, ja no es van distingir més els delmes que antigament havien format part de la capellania dels de de la resta (cf. Document 9b).

9a

1317, agost, 8-10

Capbreu del que rep el capellà de l'església de Ravós a la parròquia de Ravós, fet a instàncies de l'ardiaca de l'església de Girona, Ramon de Vilaric.

A. Original: ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 63r-65v.

[CAPELLANIE]

Septimo idus augusti, anno Domini ·Mo ·CCCo · septimodecimo.

Hoc est capudbreue publicum et juratum et, per manum mei, notarii infranscripti, scriptum de hiis omnibus que capellanus ecclesie de Rogacionibus habet et accipit in parrochia de Rogacionibus, ad requisicionem venerabilis domini Raimundi de Villaricho, archidiaconi ecclesie Gerundensi, eo quia dicta capellania post Guillelmum de Villaricho, canonicum Gerundensem nunc capellanum dicte ecclesie, est anexam dicto archidiaconatui.

[1.] In primis, quidem **Berengarius Bajulus de Rogacionibus** recognouit quod tenet pro dicta capellania quandam **partem condamine** sue, illam que est versus Crocium, et est diuisa ab alia parte eiusdem condamine quam tenet pro domino archidiacono uersus meridie per terminos ibi fixos, de qua parte que tenetur pro dicto capellano facit et prestat ipsi capellano tascham et decimam et sibi ipsi braciaticum. Item dixit et asseruit se esse baiulum eorum omnium que dictus capellanus habet et accipit in dicta parrochia extra eclesiam et quod dictam **baiuliam** tenet pro ipso capellano et quod pro dicta baiulia accipit in hiis que sunt capellani sicut in capibreuio ipsius baiuli continetur.

[2.] **Arnaldus Samerii de Rogacionibus**, prestito juramento, dixit et recognouit quod ipse infantes sui sunt homines proprii et solidi capellani dicte ecclesie pro **manso** suo **Samerio,** quem tenet pro ipso capellano, cum suis pertinenciis et tenedonibus infrascriptis et habet in eis capellanus redempciones hominum et mulierorum et exorchias et intestias et omnia que pertinet ad directum dominium. Terre autem et possessiones dicti mansi sunt hec, scilicet **clausus** in quo situs est mansus et area et

quintana, que omnia affrontantur ab oriente in porchata ipsius Arnaldi et in quintana Bernardi Goschoni, a meridie in via publica, ab occidente in honore Bernardi Goschoni et Petri de Ribals [et in fexia superius Arnaldi et a circio in clauso Petri de Ribals]. Item quendam **campum,** quem habet pro porchata super domum suam et affrontatur ab oriente in torrente, a meridie et ab occidente in area et tenedone eiusdem Arnaldi et a circio in tenedone Arnaldi de Ulmo, pro qua porchata facit et prestat anualiter capellano ·II· solidos et octo denarios barchinonenses de terno in festo Sancti Felicis, pro quibus deducit ad opus sui de expletis dicte porcathe unam tascham et dat inde Berengario Baiulo braciaticum. Item quidam **campus** ad Planum de Podio, in quo habet **ortum**, qui affrontatur ab oriente et meridie in carraria publica, ab occidente in honore Bernardi Goschoni et a circio in dicta tenedone Bernardi Goschoni et in clauso ipsius et area superius confrontatis. Item quedam **fexia terre** in dicto Plano de Podio, que affrontatur ab oriente in dicto clauso suo, a meridie et a circio in terra Petri de Ribals, ab occidente in riuo des Terria. Item quidam **campus** ad Cumbas, qui affrontatur ab oriente in carraria publica, a meridie in honore Bernardi Goschoni, ab occidente et a circio in honore Castilonis Solerii, de quibus omnibus terris suis predictis facit et prestat dicto domino suo capellano tascham et decimam et baiulo de Rogacionibus braciaticum. Item quidam **campus** suus, de quo nullum prestat agrarium neque censum, qui affrontatur ab oriente et a circio in terra Castilionis Solerii, a meridie et ab occidente in terra Bernardi Goschoni. Item facit et prestat anualiter dicto domino suo capellano unam migeriam vini de primo trescol et baiulo de Rogacionibus unum par gallinarum in festo Natalis Domini pro bajuliuo, et quod bajulus dicti mansi et quod accipit sallatas de omnibus exitis et obuencionibus domini ad comestionem aree sicut in ceteris mansis bajulis sue qui sunt domini archidiaconi.

Actum est hoc ·VIo· idus augusti, anno Domini ·Mo·CCCo· septimodecimo, presentibus et vocatis ad hec testibus Raimundo Sebench et Bernardo de Brugeriis, clericis.

[3.] **Bernardus Mathei de Rogacionibus**, prestito juramento, dixit et recognouit quod tenet pro domino capellano ecclesie de Rogacionibus unam **peciam terre** ad Ortam, que affrontatur ab oriente in fexia Raimundi Gassendis, scriptoris, a meridie in terra Bernardi de Triali, que est de eo dicto domino, ab occidente in carraria publica, de qua terra prestat dicto capellano tascham et unum par gallinarum anualiter pro censu ad festum Natalis Domini et bajulo braciaticum.

[4.] **Elicssendis Bota de Rogacionibus**, prestito juramento, dixit et recognout quod tenet pro capellano ecclesie de Rogacionibus quasdam **domos cum** suo **cortali**, quas inhabitat intus forciam de Rogacionibus, et affrontatur ab oriente in muro, a meridie in domibus et cortali mansi Gassendis, ab occidente in vico publico, de quibus facit et prestat ipsi capellano anualiter pro censu in festo Natalis Domini unum par gallinarum.

[5.] **Ermessendis, filia Raimundi Bernardi baiuli de Flaciano, habitatrix cellarie de Rogacionibus, que alias dicitur Nina**, de consilio Bernardi de Brugeriis, clerici, dixit et confessa fuit quod tenet pro capellano ecclesie de Rogacionibus quoddam **casale domus dirutum** intus forciam de Rogacionibus et affrontatur ab oriente et a circio et ab occidente in orto ebdomedarii et in vico publico, a meridie uersus ciminterium, de quo casali facit censum anualiter dicto capellano, scilicet unam gallinam in festo Natalis Domini, et ipsum vendidit dicto Bernardo de Brugeriis, clerico, retento sibi violario in eodem.

[6.] **Raimundi Bernardi de Rogacionibus**, prestito juramento, dixit et recognouit quod tenet pro capellania ecclesie de Rogacionibus **domos** quas inhabitat intus forciam de Rogacionibus cum suo **pati siue cortali** et affrontatur ab oriente et a circio in muro,

a meridie in vico publico, ab occidente in domibus ebdomedarii de Rogacionibus, et facit inde et prestat ipsi capellano unum par gallinarum quolibet anno in festo Natalis Domini. Item unam **peciam terre** et **aream,** que affrontatur ab oriente in terra mea quam teneo pro domino archidiacono, a meridie in recho, ab occidente in carraria publica, a circio in honore Benardi de Triali, et facit inde et prestat unum par gallinarum anualiter in Natali Domini et de expletis unam tascham et decimam et Berengario Baiulo braciaticum.

[7.] **Bartholomea, uxor Guillelmi de Ribals, sartoris de Rauonibus**, prestito juramento, dixit et recognouit quod tenet pro domino capellano ecclesie de Rogacionibus quandam **domum** intus forciam de Rouonibus, quam sibi dedit pater suus Berengarius Mieres, et affrontat ab oriente in muro, ab occidente in domo Berengarii Ferrarii, et facit inde dicto capellano anualiter unam gallinam ad festum Natalis Domini.

[8.] **Raimundus, filius condam Arnaldi Galini**, prestito juramento, dixit et recognouit quod tenet pro capellano ecclesie de Rogacionibus quoddam **casale** intus forciam de Rogacionibus, scilicet inter domos Raimundi Bernardi, ebdomedarii, et domos Guillelmi de Ponte, et facit inde et prestat anualiter in Natale Domini unam gallinam.

[9.] **Berengarius Ferrarius, filius condam Guillelmi Ferrarii de Rogacionibus**, prestito juramento, dixit et recognouit quod tenet pro capellano ecclesie de Rogacionibus quandam **domum** intus forciam et affrontatur ab oriente in domo Bartholomee uxoris Guillelmi de Ribals, a meridie in domo Elicssendis Bote, ab occidente in carraria publica, et facit inde et prestat anualiter unam gallinam in festo Natalis Domini.

Actum est hoc quinto idus augusti, anno Domini ·Mo·CCCo· septimodecimo, presentibus et vocatis ad hec testibus Raimundo Sebench et Bernardo de Brugeriis.

[9.] **Berengarius Raimundi de Pratis parrochie Sancte Leocadie**, prestito juramento, dixit et recognouit quod tenet pro capellano ecclesie de Rogacionibus quandam **domum** intus forciam de Rogacionibus, que affrontatur ab oriente in quodam solo siue pati suo, a meridie in domibus Berengarii Bernardi, a circio et ab occidente in carraria publica, et facit inde pro censu unam gallinam in festo Natalis Domini.

[10.] **Petrus Bernardi, filius condam Bernardi de Triali**, prestito juramento, dixit et recognouit quod tenet pro capellano ecclesie de Rogacionibus quendam **cadronum terre** ad Ortam, qui affrontatur ab oriente in fexia d·en Esmenyarts et Bernardi de Portello, ab occidente in via publica, et prestat inde de expletis unam tascham ipsi capellano et bajulo braciaticum et dicto capellano pro censu unum par gallinarum in festo Natalis Domini.

[11.] **Bernardus Renardi de Sancta Fide parrochie de Mediniano**, prestito juramento, dixit et recognouit quod tenet pro capellano ecclesie de Rogacionibus quandam **domum** intus forciam de Rogacionibus et affrontatur ab oriente in domo Guillelmi de Ponte, et ab occidente in domibus ebdomedarii de Rogacionibus, et nullum facit inde censum.

[12.] **Maria, uxor Guillelmi de Ponte de Rogacionibus, ab hac terra absentis**, prestito juramento, dixit et recognouit quod dictus vir suus et ipsa tenent pro dicta capellania quandam **domum** intus forciam de Rogacionibus et affrontatur ab oriente et meridie in vico et facit inde pro censu in festo Natalis Domini unam gallinam.

[13.] **Bernardus de Brugeriis, ebdomedarius ecclesie de Rogacionibus,** dixit et recognouit quod tenet pro capellania de Rogacionibus quendam **campum** in planum de Rogacionibus, qui est et esse debet dicte ebdomade, de quo facit et presta dicto capellano decimam et unam tascham et baiulo suo de Rogacionibus braciaticum et

affrontatur ab oriente et meridie in honore mansi de Puteo, ab occidente et a circio in viis publicis.

Actum est hoc quarto idus augusti, anno Domini ·Mo·CCCo· septimodecimo, presentibus et vocatis ad hec testibus Raimundo Sebench, clerico Sancti Felicis Gerunde, et Raimundo Gassendis, scriptore.

9b

1362...

Bernat Roig, sagristà, i Berenguer de Casadamont descriuen com l'ardiaca de Ravós de l'església de Girona es queda amb tot el delme de la parròquia de Ravós del Terri.

A. Original: ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 22r.

In parrochia Sancti Cucuphatis de Rogationibus Bernardus Rubey sacrista et Berengarius de Casadamont dixerunt quod archidiaconus de Rogationibus in ecclesia Gerundensis habet et recipit integriter totam decimam ipsius parrochie et decimalis eiusdem tam expletorum panis et vini quam aliorum de quibus decim aibi prestatur. Que potest uallere annuatim in redditibus circa [ ].

Est autem bajulus naturalis ipsius decime Petrus Bajuli ipsius parrochie.

10. EL REGISTRE DE LA DÈCIMA ECLESIÀSTICA DE 1364

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó, enmig dels volums del Mestre Racional, n'hi ha uns quants que contenen la contribució dels eclesiàstics gironins a diverses dècimes eclesiàstiques concedides pels papes als monarques catalano-aragonesos al segle XIV. El registre més complet és el de 1364, del qual, a continuació, n'oferim les dades ordenades en tres taules diferents. La primera conté les quantitats pagades per cada clergue que tenia un benefici, amb cura d'ànimes o sense, a cadascuna de les parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva; a més, com que d'algunes declaracions es dedueix que l'import que pagava cada clergue corresponia al 10% del valor del seu benefici, podem arribar a calcular –a vegades assenyalant el mínim– el valor de la retribució anual dels beneficis cada parròquia (cf. Taula 35). Cal tenir en compte, tanmateix, que els beneficis que no arribaven a les 8 lliures anuals, estaven exempts de pagar. La segona taula recull els pagaments que efectuava cada obreria parroquial a la dècima, que són d'imports molt menors als dels clergues; cal assenyalar, tanmateix, que no s'hi esmenten les obreries d'algunes parròquies –16 de l'ardiaconat de Girona i 6 de la Selva– sense que en puguem esbrinar els motius i que, ocasionalment, alguns clergues declaren conjuntament el seu benefici i la fàbrica o obreria –amb la qual completaven, segurament, les minses rendes que els proporcionava el seu càrrec– (cf. Taula 36). Finalment, en la tercera taula hi recollim els titulars de les capellanies de prop de la meitat de les parròquies del bisbat de Girona, la major part dels quals eren canonges i clergues de la catedral de Girona (cf. Taula 37).

Taula 35. **La contribució dels beneficis eclesiàstics a la dècima de 1364**

N.	PARRÒQUIA	CLERGUES (QUANTITAT PAGADA)	VALOR
ARDIACONAT DE GIRONA			
1	Sacosta, St. Pere	Clergue (Ø)	**?**
2	St. Andreu del Terri	Clergue (Ø)	**?**
3	St. Medir	Sagristà (Ø), domer (Ø) –menys de 100 s. i sense altres beneficis–	**?**
4	Terradelles	Clergue (Ø), diaca (Ø)	**?**
5	Sacosta, Sta. Eulàlia	Clergue (6 s.)	**3 ll.**
6	Cruïlles	Clergue curat *ultra victum debet soluere prior pro eo* (8 s.), diaca (Ø)	**> 4 ll.**
7	Esclanyà	Clergue (11 s. 6 d. [5 ll.]), diaca (Ø)	**> 5 ll.**
8	Càrcer, Sta. Cecília de	Clergue (12 s. [6 ll.])	**6 ll.**
9	Llampaies	Sagristà (Ø [130 s.])	**6 ll. 10 s.**
10	Ginestar	Clergue (Ø [7 ll.])	**7 ll.**
11	Fellines	Clergue (Ø [7 ll.]), domer (Ø)	**> 7 ll.**
12	Colltort, St. Iscle de	Clergue (16 s.)	**8 ll.**
13	Mata	Clergue (16 s.)	**8 ll.**
14	Pedrinyà	Clergue (16 s.)	**8 ll.**
15	Púbol	Clergue (16 s.)	**8 ll.**
16	Biert	Clergue (16 s.), domer o diaca (Ø)	**> 8 ll.**
17	Orriols	Clergue (16 s.), diaca (Ø)	**> 8 ll.**
18	Pujals dels Cavallers	Clergue (16 s.), diaca (Ø)	**> 8 ll.**
19	Sobre-roca	Clergue (16 s.), beneficiat de Sta. Maria (Ø)	**> 8 ll.**
20	Vall-llobrega	Clergue (16 s.), diaca (Ø)	**> 8 ll.**
21	Encies, les	Clergue (16,5 s.), diaca (Ø)	**> 8 ll. 5 s.**
22	Sarrià	Clergue amb fàbrica (17 s.)	**8 ll. 10 s.**

23	Taialà	Clergue (17 s.)	**8 ll. 10 s.**
24	Sords	Clergue (18 s.)	**9 ll.**
25	Llémena, St. Martí de	Clergue (18 s.), beneficiat (Ø)	**> 9 ll.**
26	St. Climent d'Amer	Clergue amb fàbrica (19 s.)	**9 ll. 10 s.**
27	Caçà de Pelràs	Clergue (19 s. 6 d.)	**9 ll. 15 s.**
28	Borgonyà	Clergue (20 s.)	**10 ll.**
29	Fontclara	Clergue (20 s.)	**10 ll.**
30	Llor, St. Julià del	Clergue (20 s.)	**10 ll.**
31	Torrent	Clergue (20 s.), beneficiat (Ø)	**> 10 ll.**
32	Bisbal, St. Pol de la	Clergue (24 s.), beneficiat (Ø)	**> 12 ll.**
33	Boadella	Clergue (20 s.), diaca (5 s. [50 s.])	**12 ll. 10 s.**
34	Camós, Sta. Maria de	Clergue (25 s.)	**12 ll. 10 s.**
35	Pineda, St. Miquel de	Clergue (25 s.)	**12 ll. 10 s.**
36	Pujals dels Pagesos	Clergue (25 s.), diaca (Ø)	**> 12 ll. 10 s.**
37	Sta. Pellaia	Clergue (25 s.), diaca (Ø)	**> 12 ll. 10 s.**
38	Corts	Clergue (26 s.)	**13 ll.**
39	Mota, la	Clergue (26 s.)	**13 ll.**
40	Llémena, St. Esteve de	Clergue (18 s.), diaca (Ø [4,5 ll.])	**13 ll. 10 s.**
41	St. Cebrià de Lledó	Sagristà (18 s.), diaca (Ø [100 s.])	**14 ll.**
42	Vilanna	Clergue (28 s.)	**14 ll.**
43	St. Cebrià dels Alls	Sagristà (16 s.), diaca (16 s. [8 ll.])	**16 ll.**
44	St. Esteve de Guialbes	Sagristà (16 s.), domer (16 s.)	**16 ll.**
45	Sta. Llogaia del Terri	Clergue (16 s.), domer (16 s.)	**16 ll.**
46	Vilamarí	Clergue (16 s.), domer (6 s. [60 s.]), beneficiat (10 s. [100 s.])	**16 ll.**
47	Peralta, St. Climent de	Sagristà (16 s.), domer (16 s.), beneficiat de la capella de St. Pere (Ø)	**> 16 ll.**
48	St. Aniol (de Finestres)	Clergue amb fàbrica (20 s.), diaca (Ø [125 s.])	**16 ll. 5 s.**
49	Montcalb	Clergue (33 s.)	**16 ll. 10 s.**
50	Bescanó	Clergue (18 s.), diaca (16 s.)	**17 ll.**
51	Constantins	Clergue (20 s.), diaca (Ø [7 ll.])	**17 ll.**
52	Palol de Revardit	Clergue (17 s.), diaca (17 s.)	**17 ll.**
53	Riudellots de la Creu	Clergue (18 s.), diaca (16 s.)	**17 ll.**
54	Adri	Clergue (18 s. 4 d.), diaca (16 s.)	**17 ll. 6 s. 4 d.**
55	Mollet	Sagristà (20 s.), diaca (16 s.)	**18 ll.**
56	Ravós	Clergue (20 s.), diaca (16 s.)	**18 ll.**
57	Rocacorba	Clergue (20 s.), dos beneficiats (16 s.; Ø)	**> 18 ll.**
58	Fitor	Sagristà (20 s. 8 d.), diaca (16 s.)	**18 ll. 6 s. 4 d.**
59	St. Julià de Ramis	Sagristà (24 s.), domer (13 s. [130 s.]), beneficiat de la capella del castell de Montagut (Ø)	**> 18 ll. 10 s.**
60	Palau-sator	Sagristà (20 s. 6 d.), domer (16 s.), tres beneficiats (Ø; Ø; Ø)	**> 18 ll. 5 s.**
61	Paret Rufí	Clergue (21 s.), diaca (17 s.)	**19 ll.**
62	Flaçà	Sagristà (23 s.), diaca (16 s.)	**19 ll. 10 s.**
63	Granollers	Clergue amb fàbrica (23 s.), domer (16 s.)	**19 ll. 10 s.**
64	Juià	Sagristà (22 s.), domer (18 s.), beneficiat (Ø), beneficiat de Sant Joan de l'Erm (Ø)	**> 20 ll.**
65	Mercadal, (Sta. Susanna del)	Clergue (40 s.), beneficiat (Ø)	**> 20 ll.**
66	Monells	Clergue (17 s.), domer (18 s.), diaca (Ø), beneficiat del castell (5 s. [50 s.])	**> 20 ll.**
67	Vilafreser	Sagristà (25 s.), domer (16 s.)	**20 ll. 5 s.**
68	Llorà	Sagristà (25 s.), domer (18 s.)	**21 ll. 5 s.**
69	Medinyà	Sagristà (19 s.), domer (16 s.), beneficiat (Ø [100 s.])	**22 ll. 10 s.**
70	St. Gregori	Clergue (25 s.), domer (20 s.)	**22 ll. 10 s.**
71	Pallerols, St. Feliu de	Clergue (45 s.), diaca (Ø)	**> 22 ll. 10 s.**
72	Pera, la	Sagristà (21 s.), domer (16 s. 6 d.), beneficiat (16 s. [80 s.])	**22 ll. 15 s.**
73	Boada, St. Feliu de	Sagristà (24 s.), domer (24 s.), diaca (2 s.)	**25 ll.**
74	Torroella de Mont-ras	Clergue (18 s.), diaca o sagristà (16 s.), beneficiat (14 s. [8 ll.])	**25 ll.**
75	Viladasens	Clergue (18 s.), dos domers (16 s.; 16 s.)	**25 ll.**
76	Planes, St. Cristòfor de les	Clergues (25 s.), diaca (Ø [5 ll.]), beneficiat (16 s.)	**25 ll. 10 s.**

77	Cogolls	Clergue (19 s.), diaca (Ø), beneficiat del castell de Puig-alder (16 s. [8 ll.]), beneficiat del castell d'Hostoles (16 s. [8 ll.])	**> 25 ll. 10 s.**
78	Vila-romà	Sagristà (30 s.), domer (16 s.), beneficiat de la capella del castell (6 s. [60 s.])	**26 ll.**
79	St. Martí Vell	Clergue sagristà (24 s.), domer (18 s.), diaca (Ø [100 s.]), beneficiat (Ø)	**> 26 ll.**
80	Begur	Sagristà (30 s.), diaca (Ø [136 s.]), beneficiat de la capella del castell (10 s. [100 s.])	**26 ll. 16 s.**
81	Canet	Sagristà (26 s.), domer (20 s.), beneficiat (18 s. [9 ll.])	**32 ll.**
82	Pals	Sagristà (30 s.), domer (25 s.), beneficiat (10 s.)	**32 ll. 10 s.**
83	Cartellà	Sagristà (24,5 s.), domer (20 s.), beneficiat de la capella del castell de Cartellà (20 s. [10 ll.])	**32 ll. 5 s.**
84	Madremanya	Sagristà (25 s.), domer (22 s.), diaca (19 s.), beneficiat (Ø)	**> 33 ll.**
85	Bordils	Sagristà (22 s.), domer (20 s.), diaca (16 s.), beneficiat (12 s. [6 ll.])	**35 ll.**
86	Camós, St. Vicenç de	Clergue (20 s.), domer (19 s. 6 d.), diaca (16 s.), beneficiat (Ø [11 ll.])	**38 ll. 15 s.**
87	Corçà	Sagristà (40 s.), domer (24 s.), diaca (16 s.)	**40 ll.**
88	Cornellà	Clergue (16 s.), domer (16 s.), dos beneficiats (10 s. [100 s.]; 8 s. [80 s.]), beneficiat de l'altar de Sant Antoni (16 s. [8 ll.]), beneficiat de l'altar de Sant Genís (14 s. [70 s.]), beneficiat de Sant Miquel (8 s. [80 s.])	**40 ll. 10 s.**
89	Cervià	Sagristà (20 s.), domer (16 s.), dos beneficiats (20 s. [10 ll.]; 34 s.)	**45 ll.**
90	Anglès	Sagristà (45 s.), domer (25 s.), diaca (Ø), tres beneficiats a la capella del castell (16 s. [8 ll.], Ø, 10 s. [5 ll.])	**48 ll.**
91	Calonge, St. Martí de	Sagristà (34 s.), tres domers (20 s.; 20 s.; 22 s.), beneficiat (Ø), claver (Ø)	**> 48 ll.**
92	St. Sadurní	Sagristà (25 s.), dos domers (22 s.; 21 s.), claver (Ø [100 s.]), dos beneficiats (Ø [10 ll.]; Ø)	**> 49 ll.**
93	Peratallada	Sagristia amb fàbrica (25 s. 4 d.), domer (20 s.), diaca (Ø), beneficiat del castell (22 s.), beneficiat de Sta. Maria (24 s.), dos beneficiats (8 s. [80 s.]; 20 s.)	**> 50 ll. 13 s. 4 d.**
94	Palafrugell	Sagristà (32 s.), tres domers (22 s.; 18 s.; 18 s.), beneficiat de St. Miquel (Ø); beneficiat (9 s. [90 s.]), diaca (Ø); església sufragània de Llofriu (16 s. [8 ll.])	**> 57 ll. 10 s.**
95	Bisbal, la	Capellà (43 s. 6 d.), tres domers (31 s.; 31 s.; 31 s.), claver (Ø [100 s.]), quatre beneficiats (Ø; Ø; Ø; 16 s. [8 ll.])	**> 81 ll. 5 s.**
96	Celrà	Sagristà (50 s.), tres domers (30 s.; 30 s.; 30 s.), beneficiat (7 s. [70 s.]), beneficiat de l'altar de Sta. Maria (Ø), beneficiat del Cos de Crist (9 s. [90 s.]), claver (16 s. [8 ll.])	**> 86 ll.**
ARDIACONAT DE LA SELVA			
1	Palol d'Onyar	Clergue (Ø)	**?**
2	Sta. Àgata	Clergue (Ø)	**?**
3	Lliors	Clergue (23 s. [60 s.]), beneficiat de la capella de Montsoriu (Ø)	**> 3 ll.**
4	Arbúcies	Clergue (100 s.), beneficiat (Ø)	**> 5 ll.**
5	Bell-lloc	Clergue (Ø [7 ll.])	**7 ll.**
6	Quart	Clergue (Ø [154 s.])	**7 ll. 14 s.**
7	Castellar	Clergue (16 s. [8 ll.])	**8 ll.**
8	Caulès	Clergue (16 s.)	**8 ll.**
9	Cladells	Clergue amb fàbrica (18 s. 8 d. [8 ll.])	**8 ll.**
10	Grions	Clergue (16 s.)	**8 ll.**
11	Montfullà	Clergue (16 s.)	**8 ll.**
12	Panedes	Clergue (16 s.)	**8 ll.**
13	Sta. Eugènia	Clergue (18 s.)	**9 ll.**
14	Vallmanya	Clergue (19 s.)	**9 ll. 10 s.**
15	Castanyet	Clergue (20 s.)	**10 ll.**

16	Franciac	Clergue (20 s.)	**10 ll.**
17	Hortsavinyà	Clergue (23 s.)	**11 ll. 10 s.**
18	Montnegre	Clergue (16 s.), diaca (Ø [64 s.])	**11 ll. 4 s.**
19	Reminyó	Clergue amb fàbrica (26 s.)	**13 ll.**
20	Tossa	Clergue (26 s.)	**13 ll.**
21	Pineda, St. Pere de	Clergue (27 s.), diaca (Ø)	**> 13 ll. 10 s.**
22	Solius	Clergue (18 s.), diaca (Ø [99 s.])	**14 ll. (– 1 s.)**
23	Llambilles	Clergue (16 s.), diaca (Ø [6 ll.])	**14 ll.**
24	St. Dalmai	Clergue (22 s. 3 d.), diaca (8 s. [70 s.])	**14 ll. 12 s. 6 d.**
25	Gaserans	Clergue (30 s.)	**15 ll.**
26	St. Martí Sapresa i St. Amanç	Clergue (30 s.)	**15 ll.**
27	Martorell	Clergue (30 s.), diaca (Ø)	**> 15 ll.**
28	Breda, Sta. Maria de	Clergue porcioner del monestir (26 s. 7 d.)	**16 ll. 10 s.**
29	Brunyola	Sagristà (18 s.), domer (16 s.)	**17 ll.**
30	Romanyà	Clergue (18 s.), domer (16 s.)	**17 ll.**
31	Vilablareix	Sagristà (17 s.), domer (17 s.)	**17 ll.**
32	Fogars	Rector (35 s.)	**17 ll. 10 s.**
33	Sils	Clergue (20 s.), diaca (16 s.)	**18 ll.**
34	St. Andreu Salou	Clergue (16 s.), domer (16 s.), beneficiat (9 s. [90 s.])	**20 ll. 10 s.**
35	Blanes	Clergue (25 s.), diaca (16 s.), clergue de la capella del castell (Ø [< 20 ll.])	**> 20 ll. 10 s.**
36	Salt	Sagristà (18 s.), domer (18 s.), beneficiat (6 s. [60 s.])	**21 ll.**
37	Vallcanera	Clergue (28 s.), diaca (16 s.), beneficiat (Ø)	**> 22 ll.**
38	Vallalta, St. Cebrià de	Clergue (30 s.), diaca (16 s.)	**23 ll.**
39	Esparra, l'	Clergue (22 s.), diaca (16 s.), beneficiat de la capella del castell d'Argimon (Ø [100 s.])	**24 ll.**
40	Maçanes	Clergue (30 s.), diaca (18 s.)	**24 ll.**
41	Pineda, Sta. Maria de	Clergue (32 s.), claver (16 s.), diaca (Ø), dos beneficiats (Ø; Ø)	**> 24 ll.**
42	Lloret	Rector (50 s.)	**25 ll.**
43	Campllong	Clergue (23 s.), domer (21 s.), claver (Ø), beneficiat de Sant Bartomeu (6 s. [60 s.])	**> 25 ll.**
44	Fornells	Sagristà (20 s.), domer (16 s.), beneficiat de la capella del castell (16 s. [8 ll.])	**26 ll.**
45	Arenys, St. Martí d'	Clergue (40 s.), diaca (Ø [7 ll.])	**27 ll.**
46	Vallalta, St. Iscle de	Clergue (40 s.), diaca (17 s.)	**28 ll. 10 s.**
47	Hostalric	Clergue (32 s.), diaca (16 s.), beneficiat de la casa de Grions (Ø), tres beneficiats (Ø; Ø; Ø [7 ll.])	**> 31 ll.**
48	Salitja	Clergue (16 s.), diaca (16 s.), beneficiat (Ø [16 ll.])	**32 ll.**
49	Estanyol	Clergue sagristà (16 s.), domer (16 s.), beneficiat (Ø [15 ll.])	**33 ll.**
50	Riudarenes	Clergue (23 s.), domer (23 s.), claver (Ø [7 ll.]), beneficiat de la capella de Montcorb (8 s. [80 s.])	**34 ll.**
51	Buixalleu	Rector (72 s.)	**36 ll.**
52	Sta. Coloma de Farners	Clergue (20 s.), domer (20 s.), claver (Ø [100 s.]), beneficiat de Sta. Maria (10 s. 6 d. [108 s.]), beneficiat a la capella de Sta. Esperança (8 s. [80 s.]), dos beneficiats a la capella del castell de Farners (Ø; 6 s. 6 d. [65 s.])	**37 ll. 13 s.**
53	Riudellots de la Selva	Sagristà (36 s.), domer (30 s.), claver (16 s.), beneficiat (Ø)	**> 41 ll.**
54	Palafolls	Clergue (35 s.), domer (35 s.), claver (16 s.), beneficiat de la capella del castell (Ø)	**> 43 ll.**
55	Maçanet, St. Llorenç de	Clergue (30 s.), domer (25 s.), claver (18 s.), diaca (16 s.), beneficiat (Ø), beneficiat de la capella de la torre de Cartellà (Ø)	**> 44 ll. 10 s.**
56	Cassà de la Selva	Clergue (23 s.), domer i sagristà (24 s.), domer (23 s.), claver (18 s.), beneficiat de Sta. Margarita (Ø [30 s.])	**45 ll. 10 s.**
57	Vilobí	Sagristà (30 s.), domer (23 s.), claver (20 s.), sagristà amb la fàbrica (4 s.), beneficiat de Sta. Maria (24 s.), beneficiat	**56 ll.**

		de Sta. Margarida (11 s. [110 s.])	
58	Tordera	Clergue (35 s.), domer (35 s.), claver (26 s.), diaca amb fàbrica i sagristia (19 s.)	**57 ll. 10 s.**
59	Vidreres	Clergue (40 s.), domer (40 s.), claver (20 s.), beneficiat de Sant Pau (18 s. [9 ll.]), beneficiat de Sant Miquel (Ø), beneficiat de la capella de St. Iscle (Ø)	**> 59 ll.**
60	Aro	Sagristà (30 s.), dos domers (22 s.; 20 s.), claver (Ø), beneficiat (16 s. [8 ll.]), beneficiat a la capella del castell (20 s. [10 ll.]), diaca (Ø [103 s.])	**> 59 ll. 3 s.**
61	Caldes	Clergue (36 s.), sagristà (18 d.), dos domers (26 s.; 26 s.), claver (16 s.)	**61 ll.**
62	Aiguaviva	Sagristà (30 s.), domer (25 s.), dos beneficiats (Ø [5 ll.]; Ø [12 ll.]), beneficiat de l'altar de St. Salvador (22 s. [20 ll.]), beneficiat de la capella de Sta. Maria de Vilademany (10 s. [100 s.]), beneficiat de la capella de St. Jaume (8 s. [80 s.])	**73 ll. 10 s.**
63	Llagostera	Sagristà (30 s.), tres domers (30 s.; 30 s.; 30 s.), claver (18 s.), dos beneficiats (16 s. [8 ll.]; 6 s. [60 s.]), beneficiat de la capella de St. Llorenç (10 s. [5 ll.])	**85 ll.**

Ø: clergue exempt de pagar la dècima. [ ]: estimació del valor del benefici que figura al registre. Font: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364).

Taula 36. **La contribució de les obreries parroquials a la dècima de 1364**

N.	PARRÒQUIA	SUBJECTE DE LA DÈCIMA	QUANTITAT
ARDIACONAT DE GIRONA			
1	Boadella	Fàbrica	Ø
2	St. Medir	Fàbrica	Ø
3	Torrent	Fàbrica	Ø
4	Rocacorba	Fàbrica	4 d.
5	Llor, St. Julià del	Fàbrica	6 d.
6	Sobre-roca	Fàbrica	6 d.
7	Vilamarí	Fàbrica	6 d.
8	Bisbal, St. Pol de la	Fàbrica	8 d.
9	Palol de Revardit	Fàbrica	9 d.
10	Boada, St. Feliu de	Fàbrica	12 d.
11	Colltort, St. Iscle de	Fàbrica	12 d.
12	Encies, les	Fàbrica	12 d.
13	Esclanyà	Fàbrica	12 d.
14	Fitor	Fàbrica	12 d.
15	Llémena, St. Esteve de	Fàbrica	12 d.
16	Monells	Fàbrica	12 d.
17	Mota, la	Fàbrica	12 d.
18	Palafrugell	Fàbrica	12 d.
19	Pujals dels Cavallers	Fàbrica	12 d.
20	St. Gregori	Fàbrica	12 d.
21	Sta. Llogaia del Terri	Fàbrica	12 d.
22	Taialà	Fàbrica	12 d.
23	Vilanna	Fàbrica	12 d.
24	Biert	Fàbrica	14 d.
25	Borgonyà	Fàbrica	14 d.
26	Cruïlles	Fàbrica	14 d.
27	Mata	Fàbrica	14 d.
28	Orriols	Fàbrica	14 d.
29	Vall-llobrega	Fàbrica	16 d.
30	Constantins	Fàbrica	18 d.

31	Llampaies	Fàbrica	18 d.
32	Llorà	Fàbrica	18 d.
33	Mollet	Fàbrica	18 d.
34	Montcalb	Fàbrica amb la fàbrica de Montbó que hi posa la quarta part	18 d.
35	St. Cebrià de Lledó	Fàbrica	18 d.
36	Viladasens	Fàbrica	18 d.
37	Caçà de Pelràs	Fàbrica	20 d.
38	Flaçà	Fàbrica	20 d.
39	Sords	Fàbrica	21 d.
40	St. Andreu del Terri	Fàbrica	22 d.
41	Canet	Fàbrica	24 d.
42	Càrcer, Sta. Cecília de	Fàbrica	24 d.
43	Cartellà	Fàbrica	24 d.
44	Celrà	Fàbrica	24 d.
45	Cervià	Fàbrica	24 d.
46	Cogolls	Fàbrica	24 d.
47	Fellines	Fàbrica	24 d.
48	Fontclara	Fàbrica	24 d.
49	Juià	Fàbrica	24 d.
50	Llémena, St. Martí de	Fàbrica	24 d.
51	Medinyà	Fàbrica	24 d.
52	Pedrinyà	Fàbrica	24 d.
53	Peralta, St. Climent de	Fàbrica	24 d.
54	Pujals dels Pagesos	Fàbrica	24 d.
55	St. Esteve de Guialbes	Fàbrica	24 d.
56	Sta. Pellaia	Fàbrica	24 d.
57	Adri	Fàbrica	28 d.
58	St. Cebrià dels Alls	Fàbrica	28 d.
59	Bisbal, la	Fàbrica	30 d.
60	Bordils	Fàbrica	30 d.
61	Pallerols, St. Feliu de	Fàbrica	30 d.
62	Corçà	Fàbrica	36 d.
63	Pals	Fàbrica	36 d.
64	Planes, St. Cristòfor de les	Fàbrica	44 d.
65	Camós, St. Vicenç de	Fàbrica	48 d.
66	St. Sadurní	Fàbrica	48 d.
67	Vilafreser	Fàbrica	48 d.
68	Torroella de Mont-ras	Fàbrica	54 d.
69	Anglès	Fàbrica	60 d.
70	Palau-sator	Fàbrica	60 d.
71	Vila-romà	Fàbrica	60 d.
72	St. Martí Vell	Fàbrica	62 d.
73	Pera, la	Fàbrica	66 d.
74	Calonge, St. Martí de	Fàbrica	96 d.
75	Madremanya	Fàbrica	132 d.
76	Sarrià	Clergue amb fàbrica	*17 s.*
77	St. Climent d'Amer	Clergue amb fàbrica	*19 s.*
78	St. Aniol (de Finestres)	Clergue amb fàbrica	*20 s.*
79	Granollers	Clergue amb fàbrica	*23 s.*
80	Peratallada	Sagristia amb fàbrica	*25 s. 4 d.*
ARDIACONAT DE LA SELVA			
1	Palol d'Onyar	Fàbrica	Ø
2	Salt	Fàbrica	Ø
3	Salitja	Fàbrica	4 d.
4	Castanyet	Fàbrica	8 d.
5	Sta. Àgata	Fàbrica	8 d.
6	Vilablareix	Fàbrica	10 d.

7	Grions	Fàbrica	12 d.
8	Martorell	Fàbrica	12 d.
9	St. Dalmai	Fàbrica	12 d.
10	Tossa	Fàbrica	12 d.
11	Vallmanya	Fàbrica	12 d.
12	Franciac	Fàbrica	14 d.
13	Quart	Fàbrica	15 d.
14	Lliors	Fàbrica	18 d.
15	Lloret	Fàbrica	18 d.
16	St. Martí Sapresa i St. Amanç	Fàbrica	18 d.
17	St. Andreu Salou	Fàbrica	21 d.
18	Arenys, St. Martí d'	Fàbrica	24 d.
19	Breda, Sta. Maria de	Fàbrica	24 d.
20	Buixalleu	Fàbrica	24 d.
21	Hortsavinyà	Fàbrica	24 d.
22	Montnegre	Fàbrica	24 d.
23	Palafolls	Fàbrica	24 d.
24	Vallalta, St. Cebrià de	Fàbrica	24 d.
25	Montfullà	Fàbrica	28 d.
26	Solius	Fàbrica	28 d.
27	Campllong	Fàbrica	30 d.
28	Gaserans	Fàbrica	30 d.
29	Llambilles	Fàbrica	30 d.
30	Cladells	Clergue amb fàbrica (18 s. 8 d.)*	32 d.
31	Estanyol	Fàbrica	35 d.
32	Aiguaviva	Fàbrica	36 d.
33	Vallalta, St. Iscle de	Fàbrica	36 d.
34	Fogars	Fàbrica	40 d.
35	Romanyà	Fàbrica	42 d.
36	Hostalric	Fàbrica	48 d.
37	Vilobí	Sagristà amb la fàbrica	*48 d.*
38	Esparra, l'	Fàbrica	60 d.
39	Fornells	Fàbrica	60 d.
40	Pineda, St. Pere de	Fàbrica	60 d.
41	Pineda, Sta. Maria de	Fàbrica	60 d.
42	Riudellots de la Selva	Fàbrica	68 d.
43	Brunyola	Fàbrica	76 d.
44	Aro	Fàbrica i fàbrica de Sta. Maria d'Aro sufragània	60 d. i 18 d.
45	Arbúcies	Fàbrica	96 d.
46	Cassà de la Selva	Fàbrica	96 d.
47	Maçanet, St. Llorenç de	Fàbrica	96 d.
48	Vidreres	Fàbrica	96 d.
49	Maçanes	Fàbrica	120 d.
50	Riudarenes	Fàbrica	120 d.
51	Sils	Fàbrica	120 d.
52	Sta. Coloma de Farners	Fàbrica	120 d.
53	Vallcanera	Fàbrica	120 d.
54	Llagostera	Fàbrica	180 d.
55	Tordera	Diaca amb fàbrica i sagristia	*19 s.*
56	Caldes	Fàbrica	246 d.
57	Reminyó	Clergue amb fàbrica	*26 s.*

* La contribució del clergue i la fàbrica de Sant Miquel de Cladells a la dècima és de 18 s. 8 d.; com que el còmput del valor del benefici del clergue és de 8 ll. i, segons el percentatge de la dècima, el clergue hauria de pagar 16 s., la diferència amb la xifra global –2 s. 8 d. o 32 d.– ha de correspondre a la quantitat de l'obreria. Ø: obreria exempt de pagar la dècima. Font: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364).

Taula 37. **Les capellanies dels ardiaconats de Girona i la Selva segons la dècima de 1364**

TITULARS	CAPELLANIES
Seu de Girona	
bisbe de Girona	Paret Rufí (8 s.), Corçà (37 s.), la Pera (20 s.), Rupià (20 s.)
cabiscol major	Terradelles (12 s.)
sagristà segon	Verges (60 s.), Armentera (30 s.)
ardiaca major	Ravós (15 s.), Albons (40 s.), Darnius (31 s.), Navata (25 s.), Palol de Revardit (20 s.), St. Sadurní (16 s.)
ardiaca de Besalú	Bordils (60 s.), Maçanet de Cabrenys (55 s.), la Mota (2 s.), Terrades (60 s.), Beget (60 s.), Orfes (20 s.), St. Climent Sescebes (8 s.), Solans (7 s.), Vilaric (15 s.), Bolós (12 s.), Jafre (13 s.), Monells (6 s.), Galliners (10 s.), St. Cristòfor de les Planes (7 s.), Lliurona (13 s.)
ardiaca de la Selva	Sta. Maria i St. Pere de Pineda (22 s.), Riudellots de la Creu (13 s.), Ollers (17 s.), Ullastret (36 s.), Far (16 s.), Vila-sacra (24 s.), Vilopriu (17 s.), Setcases (82 s. 6 d.), Castellar de la Selva (1 s. 6 d.)
paborde de Desembre	Agullana (40 s.), St. Llorenç de la Muga (30 s.), Serinyà (43 s.), Calonge (18 s.), Pelacals (25 s.), Maçanet de la Selva (40 s.), St. Esteve de Bas (40 s.)
paborde de Gener	Cursavell (13 s.), St. Feliu de la Garriga (24 s.), *Surano* (43 s.), Freixenet (10 s.)
paborde de Juliol	Bescanó-Ultramort-Bàscara-Dosquers-Crespià-Montfullà (45 s.), Vilacolum (2 s. 6 d.)
tresorer de la seu	Maià (20 s.), Sords (3 s. 6 d.), St. Iscle d'Empordà (14 s.)
canonges i preveres de capítol	Adri-Cartellà (30 s.), Fitor (15 s.), Segueró (15 s. 6 d.), Viladasens (15 s. 6 d.), Cornellà (15 s.), Calabuig (8 s.), Tarabaus (9 s.), Begur (40 s.), Pedret (34 s.), Medinyà (10 s.), Queixàs (8 s.), Santa Pau (30 s.), Vidreres (17 s.), St. Pere des Puig (20 s.), Llagostera (50 s.), St. Martí Vell-Madremanya (100 s.), Palol d'Onyar (27 s.), St. Martí d'Arenys (12 s.), St. Vicenç de Camós (15 s.), Peralada (220 s.), (St. Julià del) Llor (20 s.), Argelaguer (15 s.), Caçà de Pelràs (2 s. 6 d.), *Aguamillo* (6 s.), Fellines (13 s.), Vilamarí (13 s.), Riudarenes (10 s.), Lligordà (17 s.), St. Climent d'Amer (10 s. 6 d.), Peratallada (6 s. 6 d.), St. Gregori (20 s.), Llorà (15 s.), Vilamalla (19 s. 2 d.), Pals (30 s.), Caldes (12 s.), Vilanant (33 s.), Beuda (31 s.), Fontcoberta (20 s.), Falgons (1 s.)
beneficiats de la seu	Empúries (34 s.), St. Jordi Desvalls (30 s.), Sta. Maria de Castellar (8 s.), Hortes (10 s.), Requesens (9 s.), Espinavessa (12 s.), Capmany (10 s.), Sobreroca (8 s.), Toralles (12 s.), Granollers (6 s. 6 d.), Rocacorba (2 s.), St. Dalmai (2 d.), Pujarnol (6 s. 6 d.), Vilajoan (3 s.), *sinodo* de Franciac (22 s.), Brunyola (2 d. malla), Palau-sator (16 s.), Sta. Maria de la Tallada –a Verges– (...), St. Julià de Boadella (18 d.), Rabós (6 s.), la Pera (1 s.), Valveralla (6 s.), la Bisbal (20 s.), St. Esteve de Llémena (8 s. 6 d.)
obra de la seu	delme de St. Feliu de Boada (100 s.)
ferial de la seu	delme de Fornells (120 s.)
Sant Feliu de Girona	
abat de Sant Feliu	Ordis (130 s.)
capellà	St. Feliu de Girona (30 s.)
paborde de Setembre	Palafolls (60 s.)
altres clergues	Hospital Nou (*victum*)
Monestirs	
St. Pere de Galligants	St. Nicolau (5 s.)
St. Daniel de Girona	St. Daniel (17 s.)
St. Martí Sacosta	St. Martí Sacosta (6 d.)
Sta. Maria d'Amer	St. Miquel d'Amer (42 s.)
St. Feliu de Guíxols	St. Feliu de Guíxols (30 s.)

Sense especificar	Borgonyà (18 s. 6 d.), Begudà (36 s.), St. Esteve de Guialbes (10 s.), Vilanna (10 s.), Saus (18 s.), Sallent (8 s.), Marenyà (10 s.), Vilaür (8 s. 4 d.), Vilafant (15 s.), les Encies (3 s.), Rocabruna (10 s.), Sta. Llogaia del Terri (10 s.), Biure (2 s.), Pujals dels Pagesos (3 s.), St. Julià del Mont (18 d.), Vilavenut (10 s.), St. Aniol (12 s. 6 d.), Torroella de Fluvià (11 s.), Talaixà (4 s.), Martorell (2 d.), Gualta (7 s.), Vilanova (60 s.), St. Cebrià dels Alls (3 s.), Flaçà (20 s.), Noves-Garriguella (35 s.), Fonelleres (80 s.), Llanars (80 s.), Cistella (24 s.), la Pinya (16 s.), Llers (55 s.), Llaneres (10 s.), St. Joan Sescroses (8 s.), Vilallonga (43 s.), Porqueres (35 s.), Molló (26 s.), Montagut (68 s.), Pau (35 s.), Esponellà (4 s.), St. Pere Pescador (60 s.), Torroella de Montgrí (42 s.), Romanyà de la Selva (30 s.), Mieres (44 s.), Miànigues (6 s.), St. Cristòfor les Fonts (35 s.), Hortsavinyà (9 s.), Esponellà (15 s.), Canyà (16 s.), Vilademill (8 d.), Dalfià (9 s.), Gaüses (13 s.), Pontós (11 s.), St. Pere Sacosta (5 s.), Vilajuïga (10 s.), Vilademuls (7 s.), Sta. Cecília de Càrcer (2 s.), St. Feliu de Boada (50 s.)

Font: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364).

11. ELS CONFLICTES PEL REPARTIMENT DELS DRETS PARROQUIALS DE SANT SADURNI (1270) I CRUÏLLES (1302-1304)

El monestir de Sant Miquel de Cruïlles exercia una forta atracció sobre la població de l'entorn. L'any 1270 els parroquians de Sant Sadurní hi anaven en ocasió de les festes i demanaven ser-hi sepultats, amb la qual cosa els clergues de l'església parroquial perdien els ingressos (cf. Document 11a). L'església veïna de Santa Eulàlia de Cruïlles depenia directament del prior del monestir, que triava els clergues que hi havia de servir i havien de garantir-los la seva subsistència. Dels anys 1302 i 1304 es tenen algunes notícies dels deutes del monestir envers els dos clergues de la parròquia (cf. Document 11b, 11c, 11d i 11e).

11a

1270, gener, 13 (1269)

El bisbe Pere de Girona propicia un acord entre Ponç de Palol, canonge de la seu de Girona i capellà de l'església de Sant Sadurní, Ramon de Millars, Berenguer clergue i Ramon de Deixesa, domers de la dita església, d'una part, i el prior Gaufred, el sagristà Ramon i tot el convent de Sant Miquel de Cruïlles, de l'altra, sobre les almoines i donacions que el monestir rebia de diversos parroquians de Sant Sadurní que acudien a missa i que eren enterrats a Sant Miquel.

A. Original (490 x 228 mm.): ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 1, n. 3.

a. Edició d'A.: MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 101.

Cum contentio esset diuicius agitata inter Poncium de Palaciolo, Gerundensem canonicum et capellanum ecclesie Sancti Saturnini, et [Raimun]dum de Miliariis, Berengarium, clericum, et Raimundum de Dexesa, ebdomadarios eiusdem ecclesie Sancti Saturnini, ex una parte, et Gaufridum, priorem, Raimundum, sacristam, et conuentum monasterii Sancti Michaelis de Crudiliis, ex altera, super eo videlicet quod predicti capellanus et clerici conquerebantur quod dictus prior sacrista et conuentus recipiebant ad [diuina] aliquos parrochianos ecclesie predicte Sancti Saturnini [...] dominicis et festiuis et oblaciones ac alia seruicia ab eis indebite recipiebant eisdem clericis remitentibus et [...] recipiebant insuper [donaciones] et lexias quorundam parrochianorum dicte parrochie Sancte Saturnini sepulturas eligencium in cimiterio Sancti Michaelis [...] super promissio omnibus et super aliis questionibus et demandas que inter partes [...] Petrum, Dei gratia Gerundensem episcopum, ex certa scientia, compromiserunt, tanquam in [animum uenire ad ...] seu amicabilem compositionem, sub pena ·CC· solidorum ab utraque parte promittentes sub dicta pena quod quicquid idem dominus episcopus inter ipsos diceret uel pronunciaret jure, laudo uel consilio aut etiam componendo uel transigendo ratum et firmum perpetuo haberent et obseruarent, sicut in compromisso inde confacto plenius continetur, in cuius domini episcopi presencia partibus constitutis peticiones utriusque facte fuerunt, et tam de facto quam de jure causam instruxerunt et meritis cause allegatis in eadem concluserunt.

Postmodum, dictus dominus episcopus, volens tam personis quam ecclesiis predictis prouidere et unicuique jura sua seruare, de consensu partium ad componicionem faciendam, preces sit sub hac forma, dixit inquam dictus dominus

episcopus, componendo ac transigendo sub predicta pena, et ordinauit quod predicti prior sacrista et conuentus de cetero non recipiant nec permitant recipi in sua ecclesia ad diuina aliquos parrochianos presentes uel futuros ecclesie predicte Sancti Saturnini in diebus dominicis et festiuis nec etiam in aliis diebus pro festis nisi fortem semel uel bis infra septimanam causa deuocionis et oracionis et non jure parrochiale iidem parrochiani uellent intrare ecclesiam Sancti Michaelis, et quod tunc nullas oblaciones aud[eant] recipere ab eisdem et nisi in festiuitatibus sanctorum ad quorum honorem altaria sunt constructa in ecclesia Sancti Michaelis, in quibus festiuitatibus possint eandem ecclesiam uisitare si uoluerint et ibidem audire diuina et oblaciones facere.

Item, componendo ac transigendo de consensu partium, dixit et ordinauit quod, si forte aliqui parrochiani ecclesie Sancti Saturnini adulti causa deuocionis uoluerent eligere sepulturam in cimiterio ecclesie predicte Sancti Michaelis et legauerint aliqua uel obtularint causa sepulture eidem ecclesie Sancti Michaelis, predicti prior sacrista et conuentus teneantur dare clericis ecclesie predicte Sancti Saturnini qui pro tempore fuerint quartam partem de omnibus legatis et oblatis que ipsa die sepulture obuenerint quocumque modo racione mortis et sepulture predictorum parrochianorum monasterio uel ecclesie predicte Sancti Michaelis, computato in dicta quarta parte toto eo quod deffunctus legauerit ecclesie sue parrochiali Sancti Saturnini.

Item, componendo ac transigendo, dixit, sub pena predicta, quod predicti prior et sacrista restituant ecclesie et clericis predictis Sancti Saturnini septuaginta solidos pro oblacionibus deffunctionibus et legatis per ipsos et predecessoris suos indebite habitis et perceptis usque nunc a parrochianis ecclesie predicte Sancti Saturnini.

Item dixit, amicabiliter componendo ac transigendo, quod predicte partes remitterent et diffinirent sibi adinuicem omnes alias peticiones et demandas quas sibi faciebant coram dicto domino episcopo uel etiam facere poterant racionibus supradictis.

Que omnia fuerunt a predictis partibus concessa et approbata et ipsa semper rata et firma, per se et successores suos, habere sibi adinuicem promiserunt attendere et obseruare et nunquam in aliquo contrauenire, ac etiam ad maiorem rei firmitatem presentem paginam subscripcionibus propriis roborarunt.

Actum est hoc idus januarii, anno Domini ·Mo·CCo·LXo·nono.

Sig+num Gaufredi, prioris Sancti Michaelis de Crudiliis, qui hoc firmat. + Ista suprascripta Raimundus firmat, [sacrista]. Ego Ferrarius, camerarius, qui hoc firmo. + Fratris Berengarii, monachi. Sig+num Raimundi, monachi. + Bernardi, monachi. Sig+num Johannis, monachi. + Jacobi, monachi. + Bernardi, monachi. Ego Poncius de Palaciolo, canonicus Gerundensis et capellanus Sancti Saturnini, qui hoc firmo. Sig+num Raimundi de Miliariis, ebdomadarii Sancti Saturnini, qui hoc firmo. SS. Berengarius, clericus Sancti Saturnini, qui hoc firmo. + Petri de Dexesa, clerici Sancti Saturnini, qui hoc firmo. Testes huius rei Petrus de Balneolis, presbiter de capitulo Gerundensi, Guillelmus de Valle Danielis, clericus Gerundensis, Petrus de Podio, capellanus domini episcopi, et Guillelmus de Villanoua.

Sig+num Bernardi de Rexaco, notarii domini Petri, Dei gratia Gerundensis episcopi, qui hoc scripsit et clausit die et anno prefixis.

11b

1302, juliol, 30

Gallard, sagristà de Sant Miquel de Cruïlles, i ..., infermer del monestir, institueixen a Ramon Torró, clergue de Cruïlles, en el deute de 3.300 sous barcelonesos que li deuen el prior i els monjos del monestir de Sant Miquel de Cruïlles; per això, li obliguen 200 sous que rebrà a Sant Feliu de Parlavà de la batllia de Dalmau de Cros, fins que recuperi els 3.300 sous barcelonesos.

A. Original: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 17rv.

Frater Gaylardus, sacrista monasterii Sancti Michaelis de Crudiliis [et ...], infirmarius dicti loci, simul, instituimus [...] tibi [Petro] Torroni, clerico de Crudiliis, in toto illo debito [trium milium ·CCC·] solidorum barchinonensium de terno, quod tibi debent [cum instrumento] frater Poncius, prior [....] tunc camerarius dicti loci, frater Ferrarius de Crudiliis, frater Dalmacius de Monte, frater Bernardus de Miliariis, frater Jacobus [...], monachi dicti monasterii, et pro quibus tibi obligauerunt ·CC· solidos [...] per te et quos uolueris habendos et recipiendos in solucionem dicti debiti de redditibus quos recipiuntur in parrochia Sancti Felicis de Palarafano vel alibi, sicut est de bajulia Dalmacii de Croso, ita quod de [...] habeas et teneas et recipias ut continetur in instrumento debitorio [...] tribus milibus ·CCC· solidis et [...] predictis ·CC· solidis [...] ·MMM·CCC· solidis et in omnibus aliis in [...] debitorium [...] et nominatis, promittimus etc. Et si per [...] etc. Renunciando [... in integrum ...] euiccione etc. Et hoc juramus.

Testes Raimundus Pages et Bernardus de [...] de Petracissa, ·III· kalendas augusti.

11c

1303, abril, 25

Pere Martí i Pere Seguer, monjos i procuradors del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, d'acord amb la resta de la comunitat, venen a Guerau Bonanat, clergue de Cruïlles, tota la lluminària dels diners i de la cera que siguin donades a l'altar de Sant Bartomeu de Cruïlles, pel preu de 50 sous.

A. Original: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 67v.

Frater Petrus Marti et frater Petrus Seguer, [monachi], procuratores monasterii Sancti Michaelis de Crudiliis, gratis et ex certa sciencia, de hac die qua istud instrumentum scribitur ad duos annos proxime venturos, vendimus tibi Geraldo Bonanat, clerico de Crudiliis, totam luminariam denariorum et ceree que interim veniant et dentur altari Sancti Bartholomei de Crudiliis, que omnia prior dicti loci recipere debet, et propter hoc accipimus ·L· solidos barchinonenses de terno quos a te confiteor habuisse et recepisse et eos de assensu et voluntati fratris Ferrarii de Crudiliis, fratris Dalmacii de Monte, fratris Bernardi de Miliariis, fratris Jacobis Cassabo, camerarii, fratris Bernardi de Brugeria, infirmarii, in utilitatem et necessitatem dicti monasterii conuertisse, renunciando etc. Si quid uero etc. Et sic promitimus etc. Et pro

euiccione obligando nomine quo supra de voluntate predictorum bona dicti monasterii habita et habenda.

Testes Berengarius Berart et Bernardus de Villadaual, clerici Sancti Michaelis predicti, ·VII · kalendas madii.

11d

1304, gener, 10 (1303)

Pere Seguer, procurador substitut de Pere de Costa, procurador d'Arnau de Vilamur, prior de Sant Miquel de Cruïlles, reconeix a Guerau Bonanat, clergue de Cruïlles, que li deu 28 sous per la cura d'ànimes celebrada a l'església de Santa Eulàlia de Cruïlles de les Carnestoltes passades fins a les Carnestoltes properes.

A. Original: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 105v.

Frater Petrus Seguer, procurator ~~fratris Arnaldi de Vilamuro~~ substitutus a ~~fratre~~ magistro Petro [de Costa], clerico [not. Garn.], procuratoris fratris Arnaldi de Vilamuro, prioris Sancti Michaelis de Crudiliis, nomine quo supra, confiteor debere tibi Geraldo Bonanati, clerico de Crudiliis, ·XXVIII · solidos barchinonenses de terno, quos promeuisti in curam animarum celebrata per te in [ecclesia] Sancte Eulalie de Crudiliis de Carnipriuio ·XLe · proximo transacto usque hodie et quam debes procurare usque ad Carnipriuium ·XLe · proxime uenturum, siine promissionem factam per me nomine quos upra et per dictum magistrum [Petri], renunciando etc. soluere in proxime uenturo Carnipriuio ·XLe · et nisi tibi obligo nomine quo supra ~~quicquid deinde ... in ecclesia~~ bona dicti monasterii et specialiter illa que pertinent et euenient deinde ecclesie supradicte in hoc tamen non intelliguntur ipsa que tibi debent in monasterio predicto racione victus tui.

Testes Guillelmus Rubei et Spurius de Quorciano de Episcopalis, ·IIIo · idus januarii.

11e

1304, febrer, 22 (1303)

Pere Seguer, monjo de Sant Miquel de Cruïlles i procurador substitut de Pere de Costa, procurador del prior Arnau de Vilamur, reconeix a Guillem Roig de Cruïlles que li deu 38 sous que han estat gastats per les provisions de Guerau Bonanat i Pere de Pedró, clergues de Santa Eulàlia de Cruïlles, i promet pagar-los la propera festa de Sant Feliu d'agost, amb la garantia de les primícies, les vetlles i les canòniques de la batllia.

A. Original: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 119v.

[...] frater Petrus Segerii, monachus monasterii Sancti Michaelis de Crudiliis, procurator [...] fratris Petri de Costa, procuratore instituto a fratre Arnaldo de Vilamur, priori Sancti Michaelis de Crudiliis, confiteor et recognosco ne mutuo recepisse a te

Guillelmi Rubei de Crudiliis ·XXXVIII · solidos barchinonenses de terno quos [...] ad opus prouisionis Geraldi Bonanat et Petro de Petrono, clericis Sancte Eulalie de Crudiliis, ex eo quia in dicto monasterio nolunt eis dare prouisionem ut consuetum est, renunciando etc., soluere in proxime venturo festo Sancti Felicis augusti proxime venturi, pro quibus ·XXX·VIII · solidos nomine quo supra obligo et trado tibi in presenti omnes primicias et frumentum vigiliarum et canonicarum tuarum bajuliarum, quas recipias et congreges tantum et tandiu quousque [...] debito tibi fuerit plenarie satisfactum, in quibus non tangamus nec tangi facimus etc., nunc promito etc. Et si per predictis feceritis etc. Et generaliter obligo bona dicti monasterii nomine quo supra.

Testes Petrus de [Triliis] et Petrus Romancii de Episcopalis, ·IX · kalendas marcii.

12. LES OBLIGACIONS DELS CLERGUES DE QUART, LLAGOSTERA I PARET RUFI (1308-1321)

Pocs són els textos medievals que descriuen les obligacions concretes i específiques de cadascun dels clergues d'una parròquia. El primer recull la disputa entre el domer i el diaca de la parròquia de Santa Margarida de Quart, que es va resoldre l'any 1308 amb un arbitratge en què es van fixar, almenys, les obligacions d'un dels dos, el diaca (cf. Document 12a). El segon text va ser redactat el 1317 a causa de la pèrdua d'un document més antic en el transcurs de la invasió francesa del 1285; s'hi especifiquen les tasques pròpies del claver de la parròquia de Llagostera (cf. Document 12b). L'últim document és la sentència arbitral dictada l'any 1321 per un canonge de la seu gironina en el plet que enfrontava el domer i el diaca de Paret Rufí per diversos motius que s'hi especifiquen: el delme i la primícia d'unes terres del diaca, els enterraments dels albats, la celebració de les misses i els tocs de campanes (cf. Document 12c).

12a

1308, abril, 22

Arbitratge de Bernat de Camós sagristà de Cassà de la Selva i Bernat Benuç i Bartomeu Canut clergues de Riudellots de la Selva, en qüestió entre Bernat de Lladrés domer de Quart i Guillem de Ruira diaconil del mateix lloc, sobre les obligacions del mateix diaconil.

A. Original: ADG, Cort del bisbe, Testaments i Causes Pies, pergamí n. 35.

Hoc est translatum fideliter sumptum Gerunde, die vicesima mensis marcii, anno a Natiuitate Domini millesimo quadringentesimo sexto, auctoritate et decreto venerabilis Guillelmi Ycardi, [decretorum] doctoris, judicis ordinarii Gerunde, in hiis interuenientibus, a quodam instrumento publico tenoris sequentis.

Nouerint uniuersi quod mota fuit questio, ex una parte inter Bernardum de Ladrés, clericum et ebdomedarium ecclesie Sancte Margerite de Quarto, et Guillelmum de Ruyra, clericum et diachonum eiusdem ecclesie, ex altera, super plures questiones et demandas qui unus petebat et mouebat contra alium. Tandem ambo predicti clerici promiserunt se stare dite et pronunciacioni facte inter ipsos per Bernardum de Canerio, clericum et sacristam ecclesie de Caciano, et per Bernardum Benucii et Bartholomeum Carnuti, clericos ecclesie de Riuolutorum de Silua, et sub pena et virtute sacramenti ab utraque parte facti per predictum Bernardi de Ladrés et per predictum Guillelmum Guilllemum de Ruyra tactisque sacrosanctis quatuor Euuangeliis corporaliter per ipsos. Tandem predicti arbitri seu amicabiles compositores inter predictos, visis et auditis racionibus utriusque partis, sub pena et virtute dicti sacramenti, dixerunt et pronunciarunt in hunc modum, quod dictus Guillelmus de Ruyra et suos successores tenenat clauem dicte de Quarto ecclesie die noctuque et quod pulsent et teneantur pulsare cimbala in omnibus horis debitis et consuetis, exceptis quinque festiuitatibus principalibus si sint ibi duo cimbala in dicta ecclesia, dictus Bernardus de Ladrés et suos successores teneantur pulsare in predictis ·Ve· festiuitatibus unum cimbalum et dictus Guillelmus alium in omnibus horis dictarum ·V· festiuitatium.

Item dixerunt quod dictus Bernardus de Latrariis et suos successores teneantur accendere omnes lampadas dicte ecclesie et habeant et recipiant inde [meritum] consuetum.

Item dixerunt quod diachonus purget et mundifficet dictam ecclesiam et teneatur defferre laurum et palmam et dictus ebdomedarius det et teneatur dare dicto diachono duas oblaciones de pulcrioribus de comuni et, si dictus diachonus non vult facere dictum seruicium purgandi dictam ecclesiam, dictus ebdomedarius teneatur facere et habeat inde illud idem meritum de oblacionibus de comuni.

Item dixerunt quod dictus diachonus vadat quolibet anno ad crismam et habeat idem ab opere dicte ecclesie quatuor denarios ut est actenus fieri consuetum.

Item dixerunt quod dictus diachonus defferat crucem dicte ecclesie in omnibus locis necessariis intus et extra tamen habeat et recipiat lexias racione dicte crucis prout est fieri consuetum.

Item dixerunt quod diachonus debet sequi et ire comitatum cum dicto ebdomedario.

Item dixerunt quod dictus ebdomedarius et dictus diachonus insimul faciant hostias sine missione dicti diachoni et etiam simul preparent ecclesiam.

Item dixerunt quod dictus diachonus defferat vinum et aquam ad opus dicte ecclesie tamen sine omni missione sua et suorum successorum.

Item dixerunt quod dictus diachonus pronunciet Euuangelium, videlicet in omnibus diebus dominicis et in Natiuitate festo Nathalis Domini et in festo Sancti Stephani et Circumcisionis, Aparicionis et Dedicacionis dicte ecclesie et in quatuor festiuitatibus beate Marie et in festiuitatibus altarium dicte ecclesie et in omnibus festiuitatibus signorum maiorum ad Deum pertinentibus et in feria secunda post festum Pasche et in feria ·IIa· post Pente<costes> illud idem, et etiam quod dictus diachonus pronunciet Euuangelia Sancti Johannis ut moris est dicte ecclesie.

Item dixerunt quod dictus ebdomedarius et dictus diachonus dicant et celebrent diuina officia intus dictam ecclesiam, scilicet in coro et etiam surgant ad matutinos tali hora sicut in aliis conuiciniis, et quod dictus ebdomedarius possit se induere in diebus ferialibus ad missam maiorem, videlicet in hora solis orientis sicut et alii ebdomedarii conuicinii faciunt.

Item dixerunt quod dictus diachonus habeat et recipiat terciam partem in dictam ecclesiam omnium oblacionum.

Item dixerunt quod dictus diachonus habeat et recipiat terciam partem omnium missarum in dicta ecclesia que veniunt racione deffunccionum.

Item dixerunt quod dictus diachonus recipiat medietatem de omnibus comestionibus tam racione vigiliarum quam racione nupciarum.

Item dixerunt quod in die Sancte Margarite dictus ebdomedarius teneatur dare dicto diachono quolibet festo dicte Sancte Margarite ·XII· denarios de terno et unum lumen de pulcrioribus, scilicet de illis qui fiunt ibi de consuetudine tantum.

Item dixerunt quod dictus ebdomedarius teneatur dare dicto diachono in quolibet festo Sancte Marie candelarie unam denariatam candele benedicte tantum.

Item dixerunt quod ebdomedarius non teneatur juuare dictum diachonem in missis celebrandis, videlicet in illis quibus dictus diachonus tenetur celebrare pro anima Bernardi de Quarto condam, neque teneatur ei dare candelas neque hostias nec vinum ad predictas missas celebrandas dicti presbiteratus dicti Bernardi de Quarto condam, set dictus ebdomedarius teneatur juuare in missis celebrandis dicto diachono, videlicet in

illis in quibus racione deffunccionum tenentur celebrare et [si] teneatur ei dare hostias vinum et candelas tantum in predictis.

Item dixerunt quod dictus diachonus teneatur dicere et pronunciare in die veneris Sancta Passinem Domini nostri Ihesu Christi et dicere "Flectanius genua" et in sabbato sancto teneatur dictus diachonus benedicere cereum paschale et dicere "Ite missa est" quando pronunciabit Euuangelium.

Acta fuit hec dita seu pronunciacio apud ecclesiam Sancte Marie de Villademagno, ·XIIIo · kalendas madii, anno Domini millesimo ·CCCo · octauo.

Testes huius dite fuerunt Petrus de Fabrica et Guillelmus de Ponte et Guillelmus Dorcha de Riuolutorum de Silua et Berengarius Guinardi et Bernardus de Podiolo de Quarto et dicti arbitri et utraque pars dicta ditam approbauit.

Sig+num Bartholomei Carnuti, presbiteri et ebdomedarii ecclesie de Riuolutorum de Silua, qui hanc dicam scripsi et cum literis rasis et emendatis in linea ·XXXa ·IXa · ubi dicitur "decimo" et in eadem ubi dictiur "octauo".

Ego Guillelmus Ycardi, decretorum doctor, judex ordinarius Gerunde, huic translato sumpto ab eius originali et cum eodem ueridice comprobato meam actoritatem interpono [...] et decretum propria manu hoc me subscribens.

Eg+o Franciscus Vitalis, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Jacobo de Campolongo, publico ciuitatis baiulie et vicarie Gerunde suarumque pertinenciarum notario, hoc translatum a suo originali sumptum et cum eodem de verbo ad verbum fideliter comprobatum scribi feci et clausi.

12b

1317, octubre, 13

Arran del fet que s'havia perdut una antiga escriptura en la guerra dels francesos i per tal que guardar-ne memòria per al futur, els clergues de l'església de Sant Feliu de Llagostera, Arnau Benet, domer i sagristà, Berenguer de Santa Coloma, Jaume Vidal i Arnau de Boada, domers, i Ponç de Serra, claver, descriuen les tasques que pertoquen al càrrec de claver de l'església de Llagostera.

A. Original perdut.
B. Còpia de 1438 perduda.
C. Còpia de 1671 extraviada.
a. Traducció catalana de ca.1980:[214] AMLL, Col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. n.

Aquest és un document fidelment copiat in castro de Locustaria, *diòcesi de Girona, el dia, mes i any posteriorment esmentats, d'una altra pública i autèntica transcripció, escrita pel notari públic que subscriu i signa d'aquest tenor.*

Aquesta és una transcripció fidelment presa el dia 14 de febrer de l'any del Senyor de 1438 d'un document públic, el contingut del qual és el següent.

[214] La traducció, realitzada per Mariàngela Vilallonga, professora del Col·legi Universitari de Girona, només recull en llatí els noms de persona i de lloc. Dolors Grau i Marta Albà, arxiveres de Cassà de la Selva i de Llagostera, respectivament, ens han facilitat aquesta informació. De la traducció, només hi hem fet les esmenes següents: "castell" per "castre", "cavaller" per "militar", "claver" per "clauer" i "prevere" per "presbíter".

Sàpiguen tots, davant d'algun dubte que es pugui presentar sobre alguns serveis, quines coses han de ser fetes i acostumaven de fer-se antigament en l'església de Sant Feliu de Llagostera *i també fora de l'església, donat que totes aquestes coses estaven contingudes en un document públic, fet en altre temps entre la mateixa església i el dit claver, el qual document fou certament perdut en la guerra dels gals, nosaltres* Arnaldus Benedictus *domer i sagristà,* Berengarius de Sancta Columba, Jacobus Vitalis *i* Arnaldus de Buada, *domers, i* Pontius de Serra, *claver de la dita església, plenament coneixedors del dubte abans dit, recomanant que es tingui des d'ara en la memòria per sempre més, tot allò que en la dita església en el futur ha de fer el dit claver i en té obligació pel seu propi servei, ja que podria patir algun dany en algunes coses, fem a partir d'aquí personalment aquest document públic dient.*

Primer ... el dit claver ha de batejar tots els nens i rebre les ofrenes que deriven d'aquí, per haver batejat els mateixos nens, això no obstant exceptuant dues ocasions: ... els nascuts ... i naturalment en la Pasqua de la Pentecosta, en els quals dies el dit claver no ha de batejar nens i en conseqüència no rep les ofrenes que són ofertes pels mateixos nens.

Així mateix el dit claver ha d'enterrar tots els albats i d'això per la sepultura de qualsevol o per la creu rep dos diners de part de tots els feligresos que han de pagar blat ... i el claver de la dita església certament de tots els altres que no poden pagar el dit blat, rep una gallina i pels albats de Panedis *tres diners.*

Igualment el mateix claver ha de portar la creu i seguir el domer a l'anada i a la tornada i aguantar-la durant tot l'enterrament i per això, la creu, rep quelcom, segons és costum en la dita església. També ha de portar-la al cementiri per a qui vulgui pagar.

Igualment ha de llegir l'Evangeli a la missa major, tots els diumenges i dies festius la novena lectura, i només el dia de Nadal i el de Pasqua a la missa matutina i el dia de Cendra i l'endemà de Tots Sants "Cum venis Lazari", *i de la mateixa manera l'Evangeli* "In principio erat verbum", *i els diumenges després de la missa major que va des de la festa de Pasqua fins a la festa de Sant Miquel.*

També ha de llegir la Passió "Et flectamus genua", *el divendres sant de Pasqua, i l'Evangeli la vigília de Pasqua. Certament, el dia del Ram, de les Palmes, ha de llegir la Passió el sagristà. El dimarts i el dimecres que segueixen després llegeixen la Passió els altres domers que no fan la setmana de la missa.*

Igualment el dit claver ha d'ajudar el domer que celebra la missa major, tant els dies de festa com els de treball, també en tots aquests dies el diaca ha d'ajudar el sacerdot a l'alta i preparar les brases, l'encens, la capa i portar el ciri a la processó i repartir el salpàs al poble els diumenges i dies acostumats per l'església. Certament en totes les festivitats assenyalades ha de procurar tenir brases especialment a les vespres, a les segones vespres i als laudes; en totes les festivitats assenyalades de signe mig, i els diumenges només en els laudes i tots els diumenges i festius la novena lectura i també en les vuitades dels dies assenyalats amb signe mig a la missa major.

Igualment el dit claver junt amb l'esmentat sagristà ha de preparar l'església i els altars, i desplegar, plegar i estendre els vels de la mateixa església i fer les sagrades formes quan sigui necessari.

Igualment el mateix claver ha de desplegar els vestits del domer que vol celebrar la missa major i plegar els mateixos vestits una vegada celebrada la missa, junt amb el dit domer i ajudar el prevere que celebra la missa matutina els diumenges i festius a l'altar de Santa Maria.

Igualment el dit claver ha de tocar les campanes a matines, vespres i laudes, a missa major i a tempesta a l'estiu i a altres hores com és costum tant a la Quaresma, com durant l'any; la campanada matinal de bon matí abans que els clergues vagin a matines, naturalment des de la festa de Sant Miquel fins al primer de Quaresma, exceptuant no obstant els dies festius. I és cert que el primer toc de campanes de les matines i de les vespres durant tot l'any sempre s'ha de prolongar tanta estona com la

que tarda aquell que va generalment des de la dita església fins ad riariam de Gotarra *prenent el camí* mansi de Serra.

El dit claver també ha de netejar l'església i les parets, especialment en les festivitats i quan sigui necessari. Tots els dissabtes, després de les vespres, ha de netejar els paviments dels altars i examinar les creus i els dumenges passar el salpàs al matí i cada dia portar vi i aigua, el qual vi l'ha de pagar l'obra o taller de l'església recordada, i cada dia, segons necessitat, encendre les llànties i té com a paga de la seva feina per part del sagristà mitja copa d'oli d'alguna de les altres llànties establertes i de les almoines dotze diners, o bé, vi o un quart d'oli segons és costum.

També ha de portar el crisma el dia del dijous sant de Pasqua i, per això, rep dotze diners de la dita obra de la mateixa església.

També cal saber que si algun o alguns dels dits quatre domers hagués d'anar a la plaça de Girona o bé a algun altre lloc per alguna causa o bé estés malalt o bé, per causa d'un viatge, s'absentés, el dit claver ha d'ocupar el lloc del dit domer absent o malalt dins i fora de l'església durant un mes si fos necessari i el mateix claver rep part de les ofrenes del mateix domer procedents de dins de l'església. També rep les deixes dels feligresos que hagin mort en el mateix interval de temps, naturalment durant la setmana en què fos fora i també en aquest cas rep la seva part dels diners que es donen pels convits dels casaments. I així en tots dos casos el claver dit farà i exercirà l'ofici del domer absent o malalt i una porció tant dels convits dels casaments ... com de les deixes dels difunts és reservada i dirigida al dit domer absent o malalt i aleshores el dit claver tindrà una part de les ofrenes que s'ofereixen a la missa. I el dit domer, quan vulgui absentar-se, donarà a conèixer per mitjà d'ell mateix o d'un altre al dit claver més o menys per quant de temps convenient haurà d'ocupar el seu lloc, certament passat un mes el dit claver no ha de substituir el dit domer llevat que ho convinguessin entre ells i no rebrà allò que correspon al mateix domer absent o malalt.

També rep i té el dit claver totes les ofrenes dels habitants del mansi de Prato*, del* mansi de Serra*, del* mansi Stephani de Pinu et mansi Tarreni de Cantalupis, et mansi Sach et domus Arnaldii Sabaterii et de na [La]drera de Podio et mansi de Marcadello, *que per qualsevol causa s'oferissin. Té també tot el vi i tot allò que en comptes del vi s'ofereix a la dita església. També té en els esmentats quatre masos, és a dir, de Prat, d'Esteve, de Tarré i Sac, totes les primícies, vigílies i la desena part de les carns, tal com antigament fou costum.*

També té la seva part dels convits dels casaments com és costum de fer.

També el dit claver ha de fer els primers tocs de campanes per a qualsevol difunt, ajudant-lo aquells que van al llit del difunt i protant-lo amb ells al mateix temps.

Ha estat redactat el tercer dia dels idus d'octubre de l'any del Senyor de 1317.

Signat per Arnau Benet, domer i sagristà; Berenguer de Santa Coloma i Jaume Vidal, domers; Ponç de Serra, claver; els que això signem i declarem i confirmem. Jo, Arnau de Buada, domer ja esmentat, també subscric. Testimonis de tot això són: Bernardus Morell *i* Petrus Martini, *clergues,* Petrus Ferrarii de Sureda *i* Arnaldus Vivoni *de l'esmentada parròquia de Llagostera. Jo, Arnau Benet, domer i sagristà de l'església de Llagostera. Jo, Berenguer de Santa Coloma, domer de la mencionada església, subscric. Jo, Jaume Vidal, clergue i domer mencionat, subscric. Nós, Martí, bisbe de Girona per la gràcia de Déu, concedint autoritat als abans esmentats i volent observar tot això a perpetuïtat, subscribim.*

Signat per Arnau de Buada, notari públic de Llagostera que ha escrit i segellat totes aquestes coses el dia i l'any anteriorment anotat.

Signat per Bernardus Ferran *ciutadà de Girona, amb l'autoritat de l'il·lustríssim Senyor Rei d'Aragó, notari públic per tota la seva terra i dominació i que regenta la notaria pública* castrorum de Locustaria et de Cassiano de Silva. *Per manament del noble baró, jo,* Petrus Galcerandus de Crudillis, *cavaller, en possessió, pels seus legítims títols, de la baronia de Llagostera i de l'esmentat*

castell de Cassà, el qual d'aquesta manera he fet i segellat la còpia presa fidelment del seu original i comprovada amb el mateix original que ha estat escrita paraula per paraula certament.

.... Gali, *notari públic per l'autoritat reial en la* villa de Blanis, *testimoni d'aquest document.*

Ignacius Xiberta, *notari públic per l'autoritat reial, senyor i propietari de la notaria i escrivania públiques de la vila i terme de Cassà de la Selva, diòcesi de Girona, testimoni d'aquest document.*

Jacobus Axandri, *notari públic per l'autoritat reial, nascut i habitant del castell de Llagostera, diòcesi de Girona, he subsignat i segellat aquest document pres fidelment del vertader original esmentat, corregit realment amb aquest i comprovat, com més amunt es fa constar i com més amunt he fet escriure, amb tots els requisits el dia dos de maig de 1671.*

[En est acta estan calendadas totas y sengles servituts en què lo clauer ha de ajudar si opus fuerit al sacristà hi las demés servituts se offeren en dita iglésia en lo curs del any las fa lo sacristà sens ajuda del clauer].

12c

1321, gener, 20 (1320)

Arbitratge de Berenguer de Vilert, canonge de la seu i ardiaca de Vallespir a Elna, en causa entre Berenguer de Guardiola, domer de Paret Rufí i Bernat de Coromina, diaca de la mateixa església, sobre delme i primícia, albats i celebració de misses.

A. Original: ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r.

[*Domeny, sentència arbitral*]

Nouerint uniuersi quod cumq uestio uerteretur inter Berengarium de Guardiola ebdomedarium et sacristam ecclesie Sancti Felicis de Pariete Ruffino ex una parte, et Bernardum de Condamina diachonum ipsius ecclesie ex altera super eo videlicet quia dictus ebdomedarius dicebat se jus habere recipiendi decimam et primiciam in quadam fexia terre quam dictus diachonus ad se pro francho alodio pertinere dicebat sic in aliis terris recipit dictus ebdomedarius in parrochia supradicta, dicto diachono contrarium asserente et dicente quod ipse et predecessores sui habuerunt / *f. 45r* / et possederunt pro francho alodio ipsam fexiam terre ita quod nullus recepit nec recipit ibi decimam uel primiciam nisi tantum ipse diachonus et predecessores sui a tanto tempore citra quod in contrarium memoria non existit.

Et super eo etiam quod dictus ebdomedarius dicebat quod dictus diachonus de oblacionibus datis uel dimisis pro missis celebrandis in ecclesia supradicta citra quantitatem ·V· solidos non debebat aliquid habere uel percipere diachonus supradictus, eodem diachono contrarium asserente ac dicente se debere percipere de omnibus lexiis quantumcumque paucis factis uel dimissis pro missis celebrandis terciam partem.

Ac etiam super eo quia dictus ebdomedarius dicebat quod dictus diachonus de albatis decedentibus in loco de Domeyn ipsius parrochie non debebat aliquid recipere et quod debebat portare crucem ad ipsos albatos et alia facere que in talibus sunt per diachonum fieri consueta, dicto diachono contrarium asserente et dicente quod ex eo quia in illis albatis plusquam in aliis laborabat in ipsis debebat terciam partem recipere sicut in omnibus aliis ipsius parrochie recipit et recipere consueuit.

Verteretur etiam questio inter ebdomedarium et diachonum supradictos super missis per ipsum diachonum celebrandis ter in ebdomada in aduentum domini et in Cadragesima pro anima videlicet cuiusdam uocati Namigaç de Colonico condam racione lexie quam dictus Namigaç dimisit ipsi diachono pro dicto seruicio faciendo, dicente dicto diachono quod dictus ebdomedarius debebat eum juurae ad ipsas missas celebrandas et sibi necessaria ministrare, prefato ebdomedario contrarium asserente et dicente quod dictus Namigaç non potuit ipsum uel beneficium suum ad hac aliquatenus obligare.

Ac super eo etiam quia dictus ebdomedarius dicebat se teneri pulsare cimbalum in prima pulsacione matutinorum tantum et non ultra, et quod diachonus tenebatur cimbala pulsare in secunda pulsacione matutionrum et in laudibus et ad omnes / *f. 45v* / alias horas diei et noctis et triam post completorium pulsare cimbalum ad oracionem salutacionis beate Marie Virginis et etiam ad tronitrua et tempestates que de nocte occurrunt et etiam cordas ipsorum cibalorum ligare et religare quocienscumque sit necessario faciendum; dicto diachono contrarium asserente ac dicente quod ipse tenebatur pulsare cimbalum in laudibus qualibet die et continuare ipsam pulsacionem omnibus horis diei donec pulsatum foret ad vesperos et quod in aliis nullatenus tenebatur et specialiter ad pulsandum de nocte ad tonitrua cum ebdomedarius supradictus claues teneat ecclesie supradicte.

Ac super eo etiam quia dictus diachonus dicebat se debere recipere terciam partem de bonis cuiusdam pecie terre alodialis quam quondam mulier condam uocata Bernarda de Domeyn dimisit ecclesie supradicte pro anniuersario ·IIIIor· presbiterorum anno quolibet pro eius anima faciendo, dicto ebdomedario contrarium asserente ac dicente quod ipse et predecessores sui in ipsa ebdomada tenuerunt et excoluerunt dictam peciam terre et fecerunt seruicium pro eadem nec diachonus uel eius predecessores aliquid habuerunt de anniuersario supradicto uel de fructibus dicte terre.

Tandem ebdomedarius et diachonus sepedicti, volentes super predictis omnibus et singulis ad pacem et concordiam peruenire [die et anno subscriptis], in presencia mei notarii et testium infrascriptorum, compromiserunt per se et successores suos in venerabilem virum Bernardum de Vilacerto canonicum Gerundensis et archidiaconum Vallespirii in ecclesia Elnensis, dantes eidem plenam et liberam potestatem cognoscendi et pronunciandi super predictis omnibus et ea determinandi breuiter simpliciter et de plano et sine strepitu judicii et figura in scriptis uel sine scriptis, die feriata uel non feriata, prout discrecioni sue melius uidebitur faciendum, promitentes ipse partes per se et successores suos stare paarere et obedire dicto pronunciacioni et determinacioni quam dictus venerabilis / *f. 46r* / Bernardus de Vilacerto fecerit in predictis, et quod semper ratum et firmum habebunt per se et successores suos quicquid per ipsum determinatum fuerit in predictis et quod non contrauenient aliqua racione, et hec jurarunt quilibet predictorum ad sancta Dei Eguangelia corporaliter tacta.

Quiquidem venerabilis Bernardus de Vilacerto, visis et auditis peticionibus, racionibus et deffensionibus utriusque partis, visa insuper inquisicione uisitacionis facte in dicta ecclesia de Pariete Rufino per reuerendum dominum Petrum Dei gratia episcopum Gerundensium, habitoque diligenti tractatu de composicione inter partes pro bono pacis et concordie amicabiliter componendo, presentibus mei notario et testibus subscriptis, arbitrando pronunciauit et dictas questiones determinauit ut sequitur.

In prima questione condempnauit dictum ebdomedarium, ita quod nichil recipiat in decima uel primicia illius fexie terre quam dictus diachonus pro francho alodio semper habuit et possedit.

In secunda questione condempnauit dictum ebdomedarium ita quod semper habeat dare dicto diachono terciam partem de omnibus oblacionibus et lexiis factis uel dimissis pro missis celebrandis in ecclesia supradicta, et predicta adjudicauit diachono supradicto.

In tercia uero questione condempnauit diachonum supradictum ita quod nichil recipiat de albatis loci de Domeyn, et nichilominus teneatur idem diachonus protare crucem ad ipsos albatos et facere seruicium consuetum pro ipsis albatis et hec adjudicauit ebdomedario supradicto.

Super quarta uero questione condempnauit dictum ebdomedarium ita quod debeat semper juuare ipsum diachonum ad celebrandum missas ter in ebdomada in Quadragesima et in Aduentum Domini, excepto quod non teneatur dictus ebdomedarius dare candelas ad dictas missas diachono supradicto, et hec adjudicauit eidem diachono.

Super quinta etiam questionem condempnauit dictum diachonum ita quod teneatur semper pulsare cimbalum / *f. 46v* / in laudibus et deinde ad omnes alias horas diei et etiam ad tempestates et conitrua que de die occurrunt et etiam pulsare qualibet die dum tamen sit presens in parrochia cimbalum in crepusculo ad salutacionem beate Virginis Gloriose, et ipso diachono existente extra parrochiam teneatur pulsare cimbalum ad dictam salutacionem ebdomedarius supradictus et etiam ad tonitrua de die si absens fuerit a parrochia diachonus supradictus teneatur etiam ligare et religare dictus diachonus cordas ipsorum cimbalorum quocienscumque occurrerit necessario faciendum, et hec adjudicauit ebdomedario supradicto. Dictus uero ebdomedarius cum teneat claues de nocte ispius ecclesie teneatur pulsare cimbalum ad matutinum usque ad laudes et etiam ad tempestates et tonitrau que de nocte occurrunt.

Super sexta uero questione condempnauit ebdomedarium supradictum ita quod habeat semper dare dicto diachono octo denarios barchinonenses pro anniuersario faciendo et quod dictus diachonus teneatur celebrare quolibet anno unam missam pro anima institucionis anniuersarium supradictum, et in tercio anno duas missas. Item pronunciauit et dixit dictus venerabilis Bernardus de Vilacerto ex potestate sibi concessa a partibus supradictis quod hec omnia et singula inter ebdomedarium et diachonum supradictos et eorum successores in dictis beneficiis per modum predictum perpetue obseruentur.

Lata fuit hec arbitracio composicio pronunciacio siue dita per venerabilem Bernardum de Vilacerto predictum, presentibus dictis ebdomedario et diachono et eam sponte et expresse approbantibus emologantibus et ratificantibus per se et successores suos in dictis beneficiis ac jurantibus etiam ad sancta Dei Euan-/ *f. 47r* / gelia contra predicta nunquam uenire, imo ea semper obseruare ·XIIIo· kalendas februarii, anno predicto, in presencia reuerendi patris domini Petri Dei gratia Gerundensis episcopi auctoritatem suam ad predicta presntantis, et presentibus testibus venerabilibus Guillelmo de Corneliano et Simone de Sexano canonicis ecclesie Gerundensis.

Item dicta die dicti sacrista et diachonus compromiserunt super omnibus questionibus et demandis quas habeant inter se racione ecclesie supradicte uel habere poterint in futurum in illum quem dominus episcopus Gerudnensis eis uoluerit nominare, seu etiam assignare, et hoc facient quocienscumque et quandocumque occurrerit faciendum, et hec jurarunt attendere et complere. Testes que supra proximi.

13. LES ACTIVITATS DELS CLERGUES DE CRUÏLLES I MONELLS (1302-1333)

Els registres més antics de les notaries de Cruïlles i de Monells contenen actes en què figuren els clergues d'ambdues parròquies (cf. Taula 38). Així, podem conéixer les activitats en què cada clergue participava, que no solen tenir res a veure amb les tasques que els eren més pròpies: la cura d'ànimes, els serveis i oficis religiosos, etc.

Taula 38. **Les activitats dels clergues de Cruïlles, 1302-1304, i de Monells, 1304-1333**

DATA	DOCUMENT	ACTIVITAT
CRUÏLLES (1302-1304)		
Ramon Torró clergue de Cruïlles, ...1302...		
1302.05.16?	C-1, f. 9v	Ha de rebre 200 mitgeres de forment del prior de Sant Miquel de Cruïlles, que signa un debitori per 4000 s.
1302.07.29	C-1, f. 17v	Ha rebut 600 s. que li devia el prior de Sant Miquel de Cruïlles de part de Ramon Pertris de Peratallada.
1302.07.30	C-1, f. 17r	El sagristà i l'infermer de Sant Miquel de Cruïlles empenyoren a Ramon Torró 200 s. que rep el monestir de la batllia de Parlavà fins que el deute de 3300 s. sigui pagat.
1302.08?.13	C-1, f. 20v	Compra el dret a rebre 250 s. en nom del prior de Sant Miquel de Cruïlles
Guerau Bonanat clergue de Santa Eulàlia de Cruïlles (germà del monestir de Sant Miquel de Cruïlles), ...1302-1304...		
1302.11.04	C-1, f. 36r-37r	Fidejussor en el pagament de la dot a Gueraua filla de Ferrer sa Tria de Sant Miquel.
1303.04.25	C-1, f. 67v	Els procuradors de Sant Miquel de Cruïlles li arrenden per dos anys *"totam luminariam denariorum et ceree que interim veniant et dentur altari Sancti Bartholomei de Crudiliis"*, per 50 s.
1303.05.02	C-1, f. 68r	Cedeix 52 s. en comanda a Pere Guimerà de Salelles.
1303.05.02	C-1, f. 68r	Presta 76 s. a Jaume de Collell.
1304.01.10	C-1, f. 105v	El procurador del prior de Sant Miquel de Cruïlles li signa debitori de 28 s. per la *"cura animarum celebrata per te in ecclesia Sancte Eulalie de Crudiliis de Carnepriuio ·XLe· proximo transacto usque hodie, et quam debes procurare usque ad Carnipriuium ·XLe· proximi veniente"*.
1304.02.22	C-1, f. 119v	Els procuradors del prior de Sant Miquel de Cruïlles signen debitori a Guillem Roig de Cruïlles de 38 s. *"ad opus prouisionis Geraldi Bonanat et Petrus de Petrono clericis Sancte Eulalie de Crudiliis, ex eo quod in dicto monasterio nolunt eis dare prouisionem ut consuetum est"*. Per pagar-los obliguen *"omnes primicias et frumenti vigiliarum et canonicarum tuarum bajuliarum"* fins que el deute estigui satisfet.
Pere de Pedró clergue de Santa Eulàlia de Cruïlles, ...1304...		
1304.02.22	C-1, f. 119v	Els procuradors del prior de Sant Miquel de Cruïlles deuen 38 s. a Guillem Roig de *Cruïlles* per la provisió de Guerau Bonanat i Pere de Pedró clergues de Cruïlles.
Bernat de Viladavall clergue del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, ...1302-1304...		
1302.05.16?	C-1, f. 9v	Testimoni
1302.07.29	C-1, f. 17v	Testimoni
1302.08?.13	C-1, f. 20v	Testimoni
1302.11.04	C-1, f. 36r-37r	Fidejussor en el pagament de la dot a Gueraua filla de Ferrer sa Tria de Sant Miquel.
1302.11.04	C-1, f. 38r	Ha de rebre, juntament amb Ermessenda sa Tria, 600 s. per raó de dot.
1303.04.01	C-1, f. 62v-63r	Testimoni
1303.04.25	C-1, f. 67v	Testimoni
1303.06.14	C-1, f. 76v-77r	Testimoni
1303.06.23	C-1, f. 77r	Testimoni
1303.10.24	C-1, f. 91v-92r	Testimoni
1304.01.11	C-1, f. 106v-107r	Testimoni
Berenguer Berard clergue del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, ...1303...		
1303.04.01	C-1, f. 62v-63r	Testimoni
1303.04.25	C-1, f. 67v	Testimoni
1303.05.25	C-1, f. 71v-72r	Ven una feixa de terra al lloc dit l'Om per 100 s. a Salvador Romanyà.

1303.09.20	C-1, f. 88v	Ven una altra feixa de terra al lloc dit l'Om per 100 s. a Salvador Romanyà
1303.10.24	C-1, f. 91v-92r	Testimoni
MONELLS (1332-1333)		
Arnau Cassà clergue de Monells *stabilitus in ecclesia de Monellis ac tenens beneficium quod domina Ermessendis de Pontonibus condam in dicta ecclesia*, ...1316...		
1316.10.25 ab.	M-234, f. 1r	Testimoni
1317.01.26	M-234, f. 21rv	Testimoni
1317.01.26	M-234, f. 21v	Testimoni
1317.02.12	M-234, f. 23r	Testimoni
1317.02.19	M-234, f. 24r	Rep la promesa de Guillem des Pedró sagristà de la Pera que, en cas que no es realitzés la permuta de beneficis entre aquest i Pere Ferrer clergue de Porto-Pi, li restituïria totes les despeses i missions que ha realitzat.
1317.03.07	M-234, f. 28v	Testimoni
1317.03.07	M-234, f. 28v	Nomena procuradors seus a Ramon de Bellvilar clergue i capellà de la capella del castell i al seu germà Pere Cassà de Monells per tal de rebre totes les rendes corresponents al benefici establert per Ermessenda de Pontós a l'església de Monells
Ramon de Bellvilar clergue i capellà de la capella del castell de Monells, ...1316...		
1316.11.18	M-234, f. 7rv	Signatura en tant que senyor, per l'hipoteca d'uns béns en un matrimoni.
1317.03.01	M-234, f. 26v	Testimoni.
1317.03.07	M-234, f. 28v	És nomenat procurador per Arnau Cassà clergue de Monells per tal de rebre totes les rendes corresponents al benefici establert per Ermessenda de Pontós a l'església de Monells
1317.05.01	M-234, f. 38rv	Ramon Vermell clergue de Monells vol permutar, per la seva pròpia indecència per exercir la cura d'ànimes en el benefici de la doma i sagristia de Sant Genís de Monells, aquest benefici amb el de la capella del castell de Monells
Ramon Vermell clergue de Monells, ...1316-1317...		
1316.11.25	M-234, f. 10rv	Testimoni.
1316.12.02	M-234, f. 12v	Testimoni.
1317.01.26	M-234, f. 21rv	Reconeix a Ramon Miró clergue i domer de Monells que els domers havien rebut les lluminàries, la cera i els diners, donats a l'altar de Santa Maria, a canvi d'una lliura de cera candelada al sagristà de Monells per la festa de l'Assumpció.
1317.01.26	M-234, f. 21v	Rep la definició de Ramon Miró de la demanda que li havia interposat per raó de les lluminàries de l'altar de Santa Maria de l'església de Monells.
1317.01.26	M-234, f. 21v	Deu 77 sous a Brunissenda Marquès de Monells per raó d'un lloguer.
1317.03.01	M-234, f. 26v	Firma a Ermessenda vídua i hereva de Pere de Gualta de Monells la deixa que aquest li va fer en el temps d'heretament d'un hort situat a l'horta de Ponç de Vallfruguera, salvant el seu domini directe de rebre 10 sous.
1317.04.04	M-234, f. 31v	Paga, d'acord amb el consell de Ramon de Segúries framenor, confessor seu, 115 sous a Ferrer Molí metge de la Bisbal dels béns que van ser de Ramon Molí germà difunt d'aquest per raó d'unes injúries i de la deixa que va fer en el seu codicil.
1317.04.04	M-234, f. 32r	Reconeix deure, d'acord amb el seu confessor, el framenor Ramon de Segúries, 200 sous Ferrer Molí de la Bisbal dels béns de Ramon Molí difunt germà del segon, i promet pagar-los dos mesos després de la seva mort.
1317.05.01	M-234, f. 38rv	Considerant la seva pròpia indecència per exercir la cura d'ànimes en el benefici de la doma i sagristia de Sant Genís de Monells i volent permutar-lo amb el de Ramon de Bellvilar clergue de la capella del castell de Monells, nomena procurador seu a Ramon Miró clergue de Monells per acudir al bisbe i renunciar en nom seu
Berenguer Martí clergue i diaca de l'església de Monells, ...1316-1317...		
1316.11.25	M-234, f. 10rv	Testimoni.
1317.02.07	M-234, f. 23r	Testimoni
1317.04.22	M-234, f. 36v	Testimoni
1317.07.20	M-234, full solt 1r	Nomena procurador seu el seu germà Salvador Martí de Monells per renunciar, a la cúria romana, al seu benefici a l'església de Monells i per acceptar qualsevol benefici eclesiàstic amb cura d'ànimes o sense.
Berenguer de Parets clergue i sagristà de St. Genís de Monells, ...1332-1333...		
1332.08.06	M-162, f. 32rv	Promet a Ramon Miró domer donar-li menjar, a canvi dels raïms que rep el segon; o bé

		6 d. per dia (109 lliures i 10 s.)
1332.10.03	M-162, f. 46v	Ven un hort al camp de St. Projecte, situat a domini directe del sagristà de l'església de St. Genís de Monells i que ha de pagar una mitgera de forment bo net i sec a la mesura de Monells de cens per la festa de St. Feliu d'agost
1332.11.26	M-162, f. 81v	Rep els diners de la redempció de la filla de Guillem de Cies de Monells home propi d'Arnau de Sant Romà d'Ullastret perquè no n'han trobat l'hereu, donat *"in ede sacra in altari Sancti Genesii"* en poder de Berneguer de Parets clergue i sagristà
1333.03.09	M-162, f. 132v-133r	Ven a Pere de Font de Banyeres de St. Sadurní 9 mitgeres d'ordi que li fa de cens pel sisè dia i nit al molí de Fontanella
1333.03.09	M-162, f. 133v	Ha de rebre 225 s. d'Arnau de Cortada per raó de la venda del cens del molí.
1333.03.09	M-162, f. 133v	Ha de rebre 225 s. de Pere de Font per raó de la venda del cens del molí.
1333.03.13	M-162, f. 134v-135r	Promet garantir a Pere de Font la venda del cens del molí.
1333.04.06	M-161, f. 1r	Ha rebut 100 s. de Pere de Font
1333.04.06	M-161, f. 1v	Presta 200 s. a Guillem Tomàs de Monells.
1333.04.06	M-162, f. 1v	Ha rebut 100 s. d'Arnau de Cortada.
1333.05.27	M-161, f. 26r	Lloga un sòtol a l'escala i entrada de l'alberg d'Ènnec Perrín de Monells, a la vila de Monells, per tal de tenir-hi una taula etc.
1333.08.08	M-161, f. 44v	Deu 70 s. a Berenguer Sunyer de Monells per raó d'una tina
Guillem Isarn clergue obtentor del benefici establert per Ermessenda de Pontós a l'altar de Sta. Maria de l'església de St. Genís de Monells, ...1332-1333...		
1324.02.26	M-242, f. 9r	Testimoni.
1324.03.12	M-242, f. 17r	Presta 50 sous a Joan sa Bruguera clergue i sagristà de Vulpellac, que promet retornar-ho per Tots Sants.
1324.03.26	M-242, f. 25r	Testimoni.
1324.03.26	M-242, f. 25v	Presta 29 sous a Bernat d'Hort i al seu fill Bernat, de Banyeres, de Sant Sadurní, *radcione census...,* que prometen retornar-ho per Sant Pere de Juny.
1324.04.09	M-242, f. 32r	Testimoni
1324.04.25	M-242, f. 37v-38r	Testimoni
1330.08.07 ab.	M-212, f. 5r	Compra, amb Pericó Martí de Monells, ... amb entrades, eixides i arbres, per 600 sous, salvant el domini directe del paborde de maig de la seu de Girona i de l'Almoina del Pa, consistent amb la tasca dels esplets.
1330.08.07	M-212, f. 5r	Testimoni.
1332.05...	M-162, f. 1v	Presta (23) ll. i 9 s. a (Ramon) de Pontós cavaller de Monells.
1332.07.12	M-162, f. 17v	Presta 23 ll. i 9 s. a Ramon de Pontós cavaller de Monells.
1332.07.12	M-162, f. 24v-25v	Aprova l'establiment de Ramon de Pontós cavaller a Guillem de Bruguera, Bernat de Mas, Guillem ses Mates de Banyeres i Pere Ramon de Cantallops d'Estrabau, perquè n'ha de rebre un cens per raó del benefici
1332.07.16	M-162, f. 22v	Testimoni
1332.10.24	M-162, f. 61v	Testimoni
1332.11.10	M-162, f. 68r	Testimoni
1332.11.12	M-162, f. 68v	Presta 40 s. a Ramon de Pontós cavaller de Monells.
1332.11.17	M-162, f. 70r	Presta 60 s. a Berenguer s'Englada i Joan de Vidrer de Monells.
1333.01.09	M-162, f. 100v	Cedeix una vaca i dos vedelles en comanda a Berenguer Guinard de St. Iscle
1333.01.09	M-162, f. 98v	Cedeix una vaca i dos vedells en comanda a Berenguer Guinard de St. Iscle
1333.01.26	M-162, f. 108r	Testimoni
1333.02.20	M-162, f. 121r	Presta 20 s. als fills de Berenguer de Maura i Guillem Ferrer de Monells.
1333.03.09	M-162, f. 132v-133r	Testimoni
1333.03.09	M-162, f. 133rv	Testimoni
1333.03.09	M-162, f. 133v	Testimoni
1333.03.09	M-162, f. 133v	Testimoni
1333.03.09	M-162, f. 133v	Testimoni
1333.03.13	M-162, f. 134v-135r	Testimoni
1333.04.17	M-161, f. 8v	Testimoni
1333.04.17	M-161, f. 8v	Testimoni
Guillem Ponç clergue establert al benefici de l'altar de St. Jaume de la capella del castell de Monells, ...1332...		
1332.07.29	M-162, f. 30rv	Presenta la carta del bisbe després que Arnau de Blanes procurador del senyor del castell l'hagi presentat al bisbe

1333.09.22	M-142, f. 1r	Guillem de Palamós de Monells li signa el complement que li fa per raó de l'empara dels raïms de la vinya seva.
Ramon Miró clergue i domer de St. Genís de Monells, ...1332-1333...		
1316.10.27	M-234, f. 1v	Signatura de *Raimundus spurius filius Raimundi Mironi de Monellis clericus.*
1316.10.29	M-234, f. 6r	Testimoni.
1316.11.16	M-234, f. 6v	Testimoni.
1316.12.02	M-234, f. 12v	Paga 40 sous d'un deute de 113 sous a Guillem des Horts de Corçà.
1317.01.09	M-234, f. 17rv	Testimoni
1317.01.22	M-234, f. 19r	Testimoni
1317.01.22	M-234, f. 19r-20r	Testimoni
1317.01.26	M-234, f. 21rv	Rep el reconeixement de Ramon Vermell clergue de Monells que els domers havien rebut les lluminàries, la cera i els diners, donats a l'altar de Santa Maria, a canvi d'una lliura de cera candelada al sagristà de Monells per la festa de l'Assumpció.
1317.01.26	M-234, f. 21v	Defineix a Ramon Vermell la demanda que li havia interposat per raó de les lluminàries de l'altar de Santa Maria de l'església de Monells.
1317.01.26	M-234, f. 21v	Testimoni
1317.02.12	M-234, f. 23r	Testimoni.
1317.03.05	M-234, f. 27v	Testimoni.
1317.04.22	M-234, f. 36v	Testimoni
1317.05.01	M-234, f. 38rv	És nomenat procurador de Ramon Vermell clergue de Monells per acudir al bisbe de Girona i renunciar a la cura d'ànimes i al benefici de la doma i sagristia de Sant Genís de Monells, per tal de permutar-lo amb el de Ramon de Bellvilar clergue de la capella del castell de Monells
1324.02.16	M-242, f. 6r	Deu 117 sous, per raó d'un canvi efectuat el 1314, a Bartomeua Saurina de Monells, que cedeix els seus drets en el deute a Pere de Collell de Monells.
1324.02.17	M-242, f. 6r	Deu 40 sous a Pericó fill de Guillem de Llac difunt de la parròquia de Romanyà per un canvi, i promet pagar per la festa de Sant Pere i Sant Feliu.
1324.02.28	M-242, f. 10rv	Absol, juntament amb altres persones de Monells, el noble Ramon d'Empúries dels deutes per raó del pa, vi, carn i lloguer d'animals, després d'haver rebut 48 sous i 8 diners.
1330.03.23	M-212, f. 2r	Testimoni
1332.05.28	M-162, f. 2v-3r	Deu 90 s. a Berenguer de Mas clergue de St. Dalmai.
1332.05.29	M-162, f. 6r	Sotsestableix una trilla a domini directe d'Arnau de Planes de St. Feliu de Girona, a cens d'una mitgera de forment per tornes.
1333.07.29	M-162, f. 30rv	Rep la presentació d'un clergue per l'altar de la capella de St. Jaume li dóna possessió amb el canvi de claus.
1332.08.06	M-162, f. 32r	Promet a Berenguer Parets sagristà de donar-li menjar, a canvi dels raïms que rep el segon; o bé 6 d. per dia (109 lliures i 10 s.)
1332.11.10	M-162, f. 68r	Testimoni
1332.11.26	M-162, f. 81v	Testimoni
1333.01.11	M-162, f. 101r	Testimoni
1333.03.09	M-162, f. 132v-133r	Aconsella el sagristà en una venda
1333.05.26	M-161, f. 26r	Rep l'asserviment com a home propi de Berenguer de Pals i la seva muller Berenguera com a rector de l'altar de Sta. Maria de Monells (homenatge)

Fonts: C-1 (AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1), M-161 i M-162 (AHG, Notarial, Monells, vol. 161 i vol. 162).

14. LA MOBILITAT DELS CLERGUES DEL BISBAT DE GIRONA

En el transcurs de les visites pastorals, els clergues de cada parròquia visitada eren enquestats pels visitadors per tal de saber les mancances que tenia la parròquia i el grau de compliment dels preceptes eclesiàstics per part dels feligresos. Per això, disposem dels noms dels clergues de cada parròquia en diversos moments del primer terç del segle XIV. A la vegada, els llibres de lletres i de la notaria de la cúria del bisbe de Girona contenen molts documents relatius als clergues d'aquestes parròquies: nomenaments, confirmacions de les presentacions efectuades pels capellans, concessió de llicències per absentar-se de la parròquia durant un termini de temps o per servir un benefici en nom d'un altre clergue, multes, etc. En la taula següent, hem recollit totes les notícies sobre els clergues de les 32 parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva que hem estudiat de manera més aprofundida (cf. Taula 39). Així, podem presentar un primer esboç sobre la mobilitat i l'absentisme dels clergues gironins d'inicis del segle XIV.

Taula 39. **La mobilitat dels clergues de les parròquies gironines, 1295-1330**

CÀRRECS	CLERGUES (NOTÍCIES)
Castellar	
Rector	**Ferrer de Prat** (1304.09.21: permuta per un any amb Joan de Bertrana domer de Tortellà; 1305.01.15: renúncia) → **Jaume de Vilar** canonge de St. Pere Cercada (1305.02.28: ordenat prevere pel bisbe i presentat pel prior del monestir per a la doma) → **Ramon Guerau** domer (1305.05.24: renúncia) → **Jaume Tomàs** clergue (1315.04.16: visita pastoral; 1316.04.15: visita pastoral; 1326.10.23: rebut de visita pastoral; 1329.06.30: visita pastoral)
Caulès	
Rector	**Guillem Palau** curat (1324.02.06: permuta amb Francesc de Cardonets beneficiat de la capella de l'Hospital Nou de Girona) → **Francesc de Cardonets** (1324.02.18: confirmació de la cura d'ànimes) -→ **Pere de Torroella** (1324.05.14: confirmació de la cura d'ànimes; 1326.10.23: rebut de visita pastoral; 1329.07.03: visita pastoral; 1330.07.10: renúncia)
Lloret	
Rector	**(Pere d'Auledell** rector) **= Berenguer de Pujol** *clericus conducticius* (1313.04.09: visita pastoral, segons la qual el rector vivia a Girona des de fa dos anys per les amenaces d'un home d'estàtus inferior i de poca vàlua; 1324.05.20: visita pastoral) → **(Nicolau de Roca** rector) = **Guillem de Torrells**, natural de Riudarenes, *clericus tenens curam animarum pro Nicolao de Rupe rector ... de licencia domini episcopi Gerundensis* (1329.07.04: visita pastoral, segons la qual el rector era absent *causa infirmitatis* i potser perquè *dictus Nicolaus est ualde rixosus*; el substitut es queda amb totes les rendes procedents de la capella de Sant Joan, que sumen 40 lliures anuals; 1330.01.18: llicència de servir el benefici de Nicolau de Roca rector) → **Guillem Arluçó** diaca de Saus (1330.04.16: per mort de Nicolau de Roca, rep la doma de Lloret; 1330.05.19: llicència per fer la cura d'ànimes sense ser ordenat; 1334.03.30: llicència d'absentar-se dos anys per estudiar)
Mota, la	
Rector	**Pere de Bosc** clergue (1315.01.26: visita pastoral; 1316.01.25: visita pastoral; 1321.05.06: visita pastoral; 1329.05.31: visita pastoral; 1340.08.04: testimoni en un testament; 1342.10.09: testament de Pere de Bosc, segons el qual elegeix sepultura a Santa Cecília de Montcal, d'on és originari, i hi funda un aniversari dotat amb censos del mas Bosc de Montcal).
Sant Andreu del Terri	

Rector	**Berenguer de Mitjà** clergue (1306.06.04: l'abat Berenguer d'Amer revoca la col·lació de la doma que li havia fet a ell; 1306.07.09: confirmació pel bisbe del nomenament per a la doma fet per l'abat d'Amer) → **Cervià** clergue (1307.07.19: confirmació pel bisbe del nomenament per a la cura d'ànimes fet per l'abat d'Amer) → **Bartomeu** clergue (1315.03.14: visita pastoral; 1315-1316...: permuta amb el clergue de Guitarriu) → **Jaume de Tona** clergue (1316.02.09: visita pastoral) → **Guillem Pasqual** clergue (1329.06.04: visita pastoral)
Santa Àgata	
Rector	**Pere d'Hospital** clergue (1315.04.16: visita pastoral; 1316.04.15: visita pastoral; 1329.06.30: visita pastoral; 1330.01.17: multa pecuniària per incontinència, procreació de fills, perjuri, ferides i insults als laics)
Santa Llogaia del Terri	
Sagristà i domer	**Bernat de Soler** clergue, domer i sagristà (1315.02.07: visita pastoral; 1316.02.07: visita pastoral; 1321.05.09: visita pastoral; 1327.10.14: compra els fruits d'un any de la capellania de Santa Llogaia al capellà per un any; 1329.06.04: visita pastoral)
Domer	**Bernat** clergue (1321.05.09: visita pastoral) → **Berenguer Ferrer** domer (1329.06.04: visita pastoral)
Cruïlles	
Sagristà i domer	**Ramon Torró** clergue i domer (1302.04.30: renúncia) → **Pere de Pedró** clergue, domer i sagristà (1304.10.12: confirmació pel bisbe del nomenament per a la doma fet pel prior de Sant Miquel de Cruïlles; 1314.12.18: visita pastoral; 1315.12.17: visita pastoral; 1327.09.12: renúncia) → **[Joan de Bruguera]** rector (1327.09.12: nomenament com a rector pel prior de Sant Miquel de Cruïlles) → **Pere Batlle** clergue (1329.06.16: visita pastoral)
Diaca	**Guerau Bonanat** clergue i diaca (1314.12.18: visita pastoral; 1315.12.17: visita pastoral; 1329.06.16: visita pastoral)
Quart	
Domer i curat	**Pere de Puig** domer (1299.05.27: renúncia) → **Bernat de Lladrés** clergue i domer (1308.04.22: plet amb el diaca del lloc sobre les obligacions d'aquest darrer) → **Ramon Alguer** curat (1324.07.26: confirmació pel bisbe de la cura d'ànimes) → **Ponç Selvà** rector (1348.04.08: promesa de celebrar unes misses; 1348.07.22: testament de Ponç Selvà que elegeix sepultura a Quart i institueix hereus els pobres)
Diaca	**Guillem de Rovira** diaca (1308.04.22: plet amb el domer sobre les seves obligacions) → **Pere de Camós** diaca (1348.04.04: establiment d'un solar del benefici del diaconat al domer Ponç Selvà)
Sant Pol de la Bisbal	
Rector i sagristà	**Ramon de Prat** clergue curat (1306.05.09: visita pastoral; 1313.03.28: visita pastoral; 1314.12.19: visita pastoral; 1315.12.18: visita pastoral; 1323.04.10: dota un benefici amb casa i terres de Sant Pol; 1323.04.25: augmenta el benefici; 1323.04-09...: mort de Ramon de Prat) → **Guillem Rubiol** sagristà (1329.06.16: visita pastoral; ab. 1334: mort de Guillem Rubiol) → **Francesc Miassèn** rector (1334.03.04: confirmació pel bisbe de la presentació per a la rectoria feta pel capellà de la Bisbal; 1337.01.13: rebut d'unes peces de roba i atuells; 1359.07.15: informa d'uns masos de la parròquia) **= Guillem Mestre** substitut (1334.06.06: llicència per servir el benefici del rector)
Beneficiat	**Ramon de Prat** beneficiat (1323.09.18: confirmació pel vicari general de la presentació feta per Guillema vídua de Ponç de Prat del mas Prat de Sant Pol per al benefici fundat pel clergue Ramon de Prat; 1329.06.16: visita pastoral)
Fitor	
Sagristà i rector	**Pere Roig** sagristà (1307.02.07: renúncia) → **Berenguer Eimeric** sagristà (1307.02.07: el capellà de Fitor li concedeix la sagristia) → **Bernat Ferrer** clergue, sagristà i rector (1314.12.20: visita pastoral; 1315.12.19: visita pastoral; 1326.10.23: rebut de visita pastoral; 1329.06.21: visita pastoral)
Diaca	**Arnau d'Armadans** clergue i diaca (1314.12.20: visita pastoral; 1329.06.21: visita pastoral; 1330.02.09: multa pecuniària per tenir a casa una filla de 35 anys que havia tingut d'una seva concubina, però se'l dispensa *cum ipse diachonus esset multum senex, ita quod propter ipsam senectutem infirmitate et surditate detinebatur habuit eum excusatum de premissis*).
Palol de Revardit	

Domer	**Guillem Paiola** clergue i domer (1298.05.13: renúncia) → **Ramon de Vila** clergue i sagristà (1315.01.27: visita pastoral; 1316.01.27: visita pastoral; 1329.05.31: visita pastoral; 1332.01.23: pagament d'una multa pecuniària de 100 sous)
Diaca	**Joan Llorenç** diaca (1315.01.27: visita pastoral) → **Bernat Guitart** clergue (mor abans del 1328) → **Bernat Renart** clergue de Narbona i diaca (1328.07.26: nomenament com a diaca pel capellà Joan Guitart; 1329.05.31: visita pastoral, segons la qual el diaca és absent, l'obra de la seu de Girona rep esl fruits i el sagristà Ramon de Vila li fa el servei mentre el diaca no *fuerit ad sacros ordines fuerit*)
Beneficiat	**Arnau de Llers** clergue beneficiat de Sant Jaume (1298.05.13: renúncia)
Ravós del Terri	
Domer i sagristà	**Bernat de Brugueres** domer (1322.10.06: permuta el seu benefici amb Guillem Martí beneficiat de Mata) → **Guillem Martí** sagristà (1329.06.04: visita pastoral)
Diaca	**Bernat de Bosc** diaca **= Guillem de Puig** *clericus de Roqua Corba deseruit dicto diaconili deseruiens pro diacono* (1328.05.26: promesa de no portar armes; 1329.06.04: visita pastoral, segons la qual Bernat de Bosc no vivia a la parròquia, sinó a Girona i Guillem de Puig li servia el benefici, *nesciunt tamen si uterque habet licentiam episcopi;* 1329.06.23: llicència per a Bernat de Bosc de tenir simultàniament el benefici fundat per Dalmau ... i el diaconil de Ravós)
Riudellots de la Creu	
Domer i sagristà	**Berenguer Ferrer** domer (1306.07.08: confirmació pel bisbe del nomenament del domer fet pel capellà Berenguer de Reixac) → **Guillem Arnau** clergue i rector (1315.01.26: visita pastoral; 1316.01.26: visita pastoral) → **Bonanat d'Estrada** clergue i domer (1328.08.29: confirmació pel bisbe de la presentació com a domer feta pel canonge Bernat de Cornellà i capellà del lloc; 1329.05.31: visita pastoral)
Diaca	**Joan de Pujals** clergue i diaca (1315.01.26: visita pastoral; 1316.01.26: visita pastoral; 1329.05.31: visita pastoral)
Romanyà de la Selva	
Domer	**Marc Nadal** domer (1298.09.29: renúncia) → **Pere de Puig** clergue i domer (1324.07.05: visita pastoral; mor abans del 1328) → **Pere Escaler** clergue de Bàscara i domer (1328.03.14: nomenament com a domer fet per l'abat de Sant Feliu de Girona i capellà de Romanyà; 1328.06.17: llicència per absentar-se un any; 1328.07.15: concessió dels ordes majors; 1328.11.12: renúncia a la doma) → **Arnau Pere Ramon** domer (1328.11.12: nomenament com a domer per l'abat de Sant Feliu de Girona i capellà de Romanyà; 1328.11.14: concessió dels ordes majors)
Sagristà	**Jaume de Sarrià** clergue i sagristà (1298.05.27: compra les rendes de la capellania per 840 sous a l'ardiaca de la Selva i capellà; 1324.07.05: visita pastoral; 1328.06.17: llicència de servir la doma en absència de Pere Escaler; 1329.07.02: visita pastoral; 1335...: plet contra Pere de Cabravia de Girona per un deute del sagristà de 100 sous per l'arrendament dels fruits del benefici; 1336.09.13: participació en un plet com a marmessor de l'antic domer de Romanyà Pere de Puig)
Beneficiat	**Ramon Picó** clergue beneficiat (1297.09.18: renúncia)
Sant Cebrià de Lledó	
Domer i curat	**Pere Jaspert** clergue = **Arnau** *clericus et diachonus Sancte Pelagie ... deseruiens in dicta ecclesia pro Petro Jasperti clerico* (1314.12.24: visita pastoral, segons la qual Pere Jaspert era absent i el diaca li feia el servei *de licencia domini officialis ... et ipso tradidit sibi curam animarum*) → **Bernat de Comes** clergue = **Arnau** *clericus deseruiens in dicta ecclesia pro Bernardo de Combis clericus* (1315.12.23: visita pastoral) → **Berenguer Redon** domer (1329.07.01: visita pastoral)
Diaca	**Bonanat de Cabruja** diaca **= Guillem Bernat de Gàrrep** clergue i diaca natural de Sant Gregori (1328.02.08: Guillem promet fer el servei del diaca, que obté llicència per absentar-se dos anys; 1329.07.01: visita pastoral, segons la qual el diaca és absent des de fa un any i *Bernardus clericus existens in ordine presbiterali facit seruicium pro dicto diacono ... et habuit licenciam a domino Petro Dei gracia episcopo predecessore istius episcopi*)
Sant Cebrià dels Alls	
Rector	**Joan Gamundí** clergue (mor abans del 1307) → **Guillem Imarts** clergue natural de Santa Pellaia, domer i sagristà (1307.03.16: demana al bisbe la confirmació de la doma per mort de Joan Gamundí; 1314.12.23: visita pastoral; 1315.12.22: visita pastoral; 1329.07.01: visita pastoral; 1329.12.19: multa pecuniària per difamació; 1335.09.04: convinença amb els obrers de la parròquia per les ofrenes a l'altar de Santa Maria)

Diaca	**Pere Ramon de Vilar** diaca (1296.10.04: renúncia) → **Guillem Juliol** diaca = **Bonanat Senyou** de Santa Pellaia escolar que serveix pel diaca (1314.12.23: visita pastoral segons la qual el diaca és absent perquè *imo est in scolis, set seruit quidam scolaris pro eo nomine Bonanatus de Sancta Pelaya filius d'en Seyou*) → **Guillem de Llor** diaca (1329.07.01: visita pastoral; 1329.12.19: multa pecuniària per difamació)
Beneficiat	**Guillem Sabet** clergue natural de Girona beneficiat (1335...: plet per la provisió del benefici de Sant Cebrià dels Alls concedida a Guillem pel papa)
Santa Pellaia	
Curat i domer	**Pere de Tor** clergue (1314.12.25: visita pastoral; 1315.12.24: visita pastoral) → **Jaume Pastor** curat (1324.05.25: renúncia per permuta amb Berenguer de Cies curat de Vilajoan) → **Berenguer de Cies** clergue, domer i curat (1324.05.25: permuta; 1325.05.27: debitori a Jaume Pastor antic rector del lloc de 140 sous del valor d'unes bótes de vi que s'han quedat a la rectoria; 1326.10.23: debitori similar de 56 sous; 1329.06.30: visita pastoral)
Diaca	**Guillem Juliol** diaca (1329.06.30: visita pastoral, segons la qual és *vagabundus et stat aliquociens per octo dies continue quod non est in dicta ecclesia nec interest horis diuinis ita quod ebdomedarius qui remanet in ecclesia non potest ita bene facere officium diuinum sicut si dictus diaconus esset presens;* 1334.05.19: debitori al bisbe de 200 sous per una multa pecuniària i dóna com a fermança el seu germà Joan Juliol)
Sant Climent de Peralta	
Sagristà	**Pere Vesià** sagristà (1315.01.06: visita pastoral) → **Bernat de Roca** sagristà (1320.06.05: promesa de fer el servei del beneficiat Guillem d'Om; 1322.11.30: promesa de fer el servei del beneficiat Guillem d'Om; 1324.09.22: promesa de fer el servei del beneficiat Guillem d'Om; 1327.06.13: promesa de fer el servei de Castelló Moret a la torre de Peralta; 1329.06.17: visita pastoral)
Domer	**Guillem Ferrer** domer (1320.06.05: promesa de fer el servei del beneficiat Guillem d'Om; 1322.11.30: promesa de fer el servei del beneficiat Guillem d'Om; 1324.09.22: promesa de fer el servei del beneficiat Guillem d'Om; 1327.03.30: enquesta per saber si Guillem Ferrer corre perill per les amenaces de dos parroquians de Vulpellac, del veïnat de Santa Susanna; 1327.04.24: llicència d'absentar-se un any; 1327.12.19: renúncia per permuta amb Jaume de Tona domer de Llambilles) → **Jaume de Coma** domer (1327.12.19: obté la doma per permuta i confirmació pel bisbe de la presentació feta pel paborde de Setembre a la seu; 1329.06.17: visita pastoral) → **Guillem de Gurri** domer (1329.11.18: confirmació pel bisbe de la presentació del nou domer feta pel paborde de Cassà a la seu)
Beneficiat	**Ramon de Cogullades** clergue beneficiat (1299.05.22: renúncia) → **Berenguer de Puig** natural de Sant Climent de Peralta, clergue beneficiat a l'altar de Sant Salvador (1307.11.01: confirmació pel bisbe de la presentació per al benefici)
Beneficiat	**Guillem d'Om** clergue beneficiat a l'altar de Santa Maria de la capella de Sant Pere de Peralta, fundat el 1297 per Arnau de Peralta cavaller (1320.05.16: confirmació pel bisbe de la presentació feta per Brunissenda filla de Dalmau de Sant Iscle; 1324.09.22: llicència d'absentar-se un any per estudiar gramàtica; 1325.12.03: renúncia per permuta amb Castelló Moret diaca de Sant Iscle d'Empordà) → **Castelló Moret** beneficiat de la torre de Peralta (1325.12.03: obté el benefici per permuta; 1327.06.10: promesa de fer el servei del domer de Peratallada; 1327.04.24: llicència per fer el servei del domer de Peralta; 1328.06.13: llicència de fer el servei de la doma de Peratallada; 1331.06.29: llicència de fer el servei de la doma de Peratallada)
Sant Julià de Ramis	
Sagristà	**Ramon Albert** sagristà (1315.01.22: visita pastoral, segons la qual és absent i els diumenges i festius li fa el servei el prior de Sant Vicenç de la Roca, *de licencia domini episcopi Gerundensis uel eiusdem vicarii,* i promet que per la propera Pasqua *fecerit se ad presbiteratus ordinem promoueri et tunc incontinenti intendit facere et faciet residenciam in ipsa ecclesia personalem*; 1316.01.22: visita pastoral; 1327.11.02: el sagristà i Ramon Agut prior de Sant Vicenç de la Roca prometen fer el servei del domer Guillem Cerdà: 1328.05.07: absolució d'excomunió pel bisbe; 1329.06.05: visita pastoral)
Curat i domer	**Berenguer Agut** domer i curat (1315.01.22: visita pastoral, segons al qual és absent i li fa el servei els diumenges i festius el prior de Sant Vicenç de la Roca; 1321.05.27: renúncia) → **Guillem Ferrer** clergue de Terrades, curat (1321.05.21: concessió pel prior de Sant Vicenç de la Roca de la cura d'ànimes; 1325.08.23: renúncia per permutar la doma amb Pere Palomer sagristà de Darnius) → **Pere Palomer** domer (1325.08.23: obté la doma per permuta; 1326.07.23: renúncia) → **Guillem Cerdà** minorista de Darnius, domer (1326.07.23: obté la doma per permuta; 1327.10.24: llicència per absentar-se dos anys per estudiar; 1329.06.05: visita pastoral, segons la qual era absent des de feia dos anys; 1329.09.30: llicència per absentar-se durant cinc anys)

Llambilles	
Domer	**Joan Vidal** domer (1305.05.17: renúncia) → **Ramon Vidal** domer (1306.08.01: renúncia per permutar la doma amb la doma de Vilafant) → **Jaume de Vall** clergue i curat (1320.04.12: visita pastoral; 1320.07.11: renúncia a la cura d'ànimes per permuta amb Jaume de Coma curat de Taravaus) → **Jaume de Coma** curat (1320.07.11: obté la cura d'ànimes per permuta; 1327.12.19: renúncia per permuta amb Guillem Ferrer clergue de Sant Climent de Peralta) → **Guillem Ferrer** domer (1327.12.19: confirmació pel bisbe de la presentació de Guillem feta pel sagristà major de la seu; 1329.06.29: visita pastoral; 1329.10.14: absolució pel bisbe de dos parroquians que l'havien agredit) → **Castelló Moret** domer (1334.12.21: sentència del sagristà major de la seu, i capellà de Llambilles, en el plet amb el diaca sobre les seves obligacions; 1334.06.02: llicència d'absentar-se quatre anys)
Diaca	**Berenguer Guardiola** diaca (1299.09.15: renúncia) → **Pere de Santa Pau** diaca (1320.04.12: visita pastoral, segons la qual no viu a la parròquia, sinó a Girona, i només hi va per celebrar els serveis dels diumenges, dissabtes al vespre i festius; 1329.06.29: visita pastoral; 1331.07.29: llicència d'absentar-se un any, servint el benefici els diumenges i dies de festa; 1334.12.21: sentència del sagristà major de la seu, i capellà de Llambilles, en el plet amb el diaca sobre les seves obligacions)
Tonsurat	**Guillem Ferrer** clergue tonsurat (1329.06.29: visita pastoral, segons la qual jugava al cementiri i destorbava les cerimònies religioses)
Sant Mateu de Montnegre	
Curat i domer	**Pere Bover** domer i curat (1323.11.18: absent de la parròquia; 1324.08.25: renúncia) = **Joan** clergue potser substitut (1324.07.12: visita pastoral;)→ **Pere de Terrades** curat (1324.08.25: concessió de la cura d'ànimes pel bisbe; 1328.01.25: renúncia per permuta amb Joan Morell curat de Cogolls; 1328.01.29: renúncia) → **Joan Morell** curat i domer (1328.01.25: obté la cura per permuta; 1328.01.29: confirmació pel bisbe de la presentació del curat feta pel cabiscol de la seu; 1329.06.30: visita pastoral; 1330.03.02: renúncia) → **Guerau Teixidor** domer (1330.03.02: presentació pel cabiscol del nou domer)
Diaca	**Arnau Bacó** diaca (1295.05.07: concessió pel bisbe del benefici de l'altar de Sant Pere a l'església d'Arenys) → **Pere de Bancells** diaca (1323.11.18: promesa del diaca de fer el servei del domer; 1324.07.12: visita pastoral, segons la qual el diaca és absent per amenaces de Ramon d'Escala cavaller; 1329.06.30: visita pastoral; 1330.03.02: dóna possessió al nou domer) = **Ramon Fabrella** natural de Montnegre clergue substitut (1323.11.18: promesa del substitut de fer el servei del diaca)
Beneficiat	Clergue beneficiat de la capella de Santa Maria de Montnegre (1329.06.30: visita pastoral, segons la qual no hi ha servei perquè el prior de Cervià no li garanteix les rendes)
Corçà	
Sagristà i domer	**En Vilosa** clergue (abans de1297.05.22: ha estat assassinat) → **Bernat Ferrer** sagristà (1314.12.14: visita pastoral; 1315.12.15: visita pastoral; 1318.06.23: visita pastoral; 1329.06.07: visita pastoral; 1331.09.14: concedeix, en tant que capellà de Jafre, la doma curada de Jafre) → **Arnau de Granollers** domer (1333.11.18: renúncia) → **Bernat de Cassà** domer (1333.11.18: presentació pel bisbe com a domer)
Diaca	**Bernat Castelló** diaca (1314.12.14: visita pastoral; 1315.12.15: visita pastoral; 1318.06.23: visita pastoral) → **Guilem Oliver** clergue natural de Girona, diaca (1325.01.12: concessió per l'ardiaca de Girona del diaconil; 1329.06.07: visita pastoral)
Resident	**Simó Alenyà** clergue establert a Serra de Daró que viu a Corçà (1314.12.14: visita pastoral; 1315.12.15: visita pastoral; 1318.06.23: visita pastoral)
Beneficiat	**Francesc de Pi** beneficiat de Santa Cristina de Corçà (1336.12.10: promesa de no atacar un veí de la Bisbal i pagament d'una multa pecuniària de 200 sous).
Sant Andreu Salou	
Curat i domer	**Arnau Colom** curat (1299.09.16: renúncia) → **Guillem Vileta** domer (1324.05.09: confirmació pel bisbe de la doma; 1324.05.19: visita pastoral; 1328.04.22: renúncia; 1328.06.09: llicència per servir el benefici de Bernat de Puig absent)
Domer	**Bernat de Puig** domer (1328.04.22: confirmació pel bisbe de la presentació del nou domer per l'abat de Sant Pere de Galligants; 1328.06.09: llicència per absentar-se un any; abans de 1330: mort del domer) = **Bernat Estornella** *clericus deseruiens pro Arnaldo* o Bernat *de Podio ebdomedario dicte ecclesia de licencia domini episcopi* (1329.10.23: visita pastoral) → **Guillem de Torre** domer (1330.09.10: confirmació pel bisbe de la presentació del nou domer feta per l'abat de Sant Pere de Galligants)
Domer	**Berenguer de Trull** clergue i domer (1324.05.19: visita pastoral; 1329.10.23: visita pastoral)

Resident	**Guillem Benaula** clergue natural de Sant Andreu Salou (1326.01.07: contracte per servir com a escrivà de Pere Ferrer notari de la cúria de l'oficial per 2 anys, amb el salari de 50 sous el primer any i 60 el segon).
Campllong	
Domer i sagristà	**Ramon Selvà** domer (1313.04.10: visita pastoral; 1328.05.31: renúncia per permuta amb Arnau de Ribera capellà de Sant Martí Sacosta) → **Arnau de Ribera** domer i sagristà (1328.05.31: obté la doma per permuta; 1328.05.31: confirmació pel bisbe de la presentació feta pel cabiscol de la seu; 1329.10.23: visita pastoral; 1331.06.14: llicència per absentar-se un any i servir el benefici de Ramon de Rovira beneficiat de Campllong; 1332.10.01: testimoniatge; 1333.05.25: renúncia) → **Jaume Sinol** domer (1333.05.25: confirmació pel bisbe de la presentació feta pel cabiscol de la seu)
Domer	**Bonanat Guerau** domer (1313.04.10: visita pastoral) → **Ponç de Guardiola** curat (1322.08.31: renúncia per permuta amb Berenguer Ripoll curat d'Adri) → **Berenguer Ripoll** curat (1322.08.31: obté la cura d'ànimes per permuta; 1329.10.23: visita pastoral) → **Bernat de Molera** domer (1333.04.01: concessió del presbiterat)
Beneficiat	**Bernat de Sant Pau** obtentor del benefici instituït per Arnau de Campllong (1323.08.15: unió amb un altre benefici instituït amb Guillem de Campllong; 1329.10.23: visita pastoral) → **Bonanat de Reixac** clergue beneficiat (1331.06.11: llicència d'absentar-se un any per servir en lloc del domer de Cassà Francesc Porcell; 1333.07.15: llicència d'absentar-se un any perquè el benefici només dóna 30 sous anuals; 1334.06.20: compra les rendes de la doma de Maçanet de la Selva per un any per 400 sous) = **Ramon de Rovira** clergue beneficiat (1333.04.01: absent)
La Bisbal	
Domer i curat	**Domènec Sanç** domer (abans de 1307: donació de la casa al nou domer) → **Arnau Esteve** domer (1307.03.13: establiment pel bisbe de la casa que li ha donat l'antic domer per 200 sous) → **Pere d'Armentera** domer (1321.10.10: absolució de l'excomunió per deute de 50 sous; 1323.04.14: aprovació pel bisbe de la distribució dels béns de Bernat Estanyol) → **Bernat Claver** domer (1325.03.06: supera l'examen pel sotsdiaconat; 1326.09.12: llicència d'absentar-se tres anys per estudiar; 1326.10.09: presenta Arnau Ferrer com a substitut; 1330.11.02: renúncia) = **Pere Adelaida** beneficiat de la Bisbal (1326.02.01: llicència de suplir Bernat Claver domer; 1326.10.16: confirmació pel bisbe de la cura d'ànimes en absència de Bernat Claver) = **Arnau Ferrer** beneficiat de Jou (1326.10.09: promesa de fer el servei de Bernat Claver domer) = **Berenguer Eimeric** clergue (1329.06.17: visita pastoral) → **Pere de Cassà** domer i curat (1330.11.02: confirmació pel bisbe de la presentació de la doma curada)
Domer	**Ramon Torró** clergue de la Bisbal (1325.09.16: signatura del rebut de 60 sous per l'any que ha acompanyat Jaume Ferrer majordom del bisbe) → **Bernat de Mitjavila** domer (1328.04.13: rep l'encàrrec de fer una enquesta sobre excessos d'homes de la Bisbal; 1329.06.17: visita pastoral; 1334.12.10: comissió per enquestar clergues de la Bisbal i Rupià)
Domer	**Ramon de Fisc** domer (1307.03.29: confirmació pel bisbe del nomenament com a domer) → **Jaume Marquès** domer (1320.06.10: testament del domer segons el qual institueix hereu els pobres) → **Mateu Ferrer** domer 1320.06.14: concessió pel bisbe de la doma al claver Mateu Ferrer; 1322.07.28: establiment de 2 mitgeres de terra d'un camp del mas Pla de Corçà pel prior de Sant Miquel de Cruïlles; 1323.03.31: definició pel bisbe dels comptes del castell de la Bisbal; 1323.11.28: actua de procurador; 1325.05.21: debitori de 50 sous; 1325.11.04: àpoca signada pels administradors del bisbe de 600 sous de les rendes del castell de la Bisbal del 1324; 1325.12.30: àpoca signada pels marmessors del bisbe Pere de Rocabertí dels ingressos de la Bisbal el 1324; 1326.01.05: aprovació dels comptes de les rendes de la Bisbal; 1326.01.18: àpoca signada de 50 lliures de préstec; 1326.04.19; venda dels esplets de la pabordia de Castelló; 1326.06.15: àpoca signada pel bisbe de 316 sous destinats a comprar 10 somades de vi; 1326.08.23: debitori signat pel bisbe de 1000 sous rebuts en préstec; 1326.08.28: aprovació dels comptes del castell de la Bisbal; 1326.09.11: promesa de fer el servei de Pere Martí beneficiat de Peralada; 1327.03.30: rep l'encàrrec d'investigar unes amenaces a Peralta; 1327.05.16: àpoca d'un saig de la cúria episcopal de 23 sous del subsidi del papa; 1328.01.10: rep els fruits de la capellania de Requesens; 1328.05.02: procurador del capellà de Santa Llogaia del Terri; 1329.06.17: visita pastoral; 1329.11.25: absolució de les penes per incontinència i usura; 1331.08.05: renúncia) → **Bernat Aulomar** domer (1331.08.05: confirmació pel bisbe de la presentació feta per Pere Capmany capellà)
Claver	**Bernat de Puig** claver (1296.05.31: rep l'encàrrec d'investigar unes agressions a la Bisbal) → **Mateu Ferrer** claver (1320.06.14: concessió de la doma de la Bisbal) → **García de Biota** claver (1327.02.11: àpoca signada pel bisbe de 100 sous del carnalatge, 200 sous del censal del castell i 119 sous de les morabatinades de jueus de la Bisbal)

Beneficiat	**Pere Adelaida** beneficiat de la Bisbal (1326.02.01: llicència de suplir Bernat Claver domer; 1328.04.26: nomenament pel bisbe com a notari substitut de Jaume Ballester; 1331.01.26: renúncia al benefici) → **Guillem Mestre** obtentor del benefici de Sant Miquel de la Bisbal (1331.01.26: confirmació pel bisbe de la presentació per al benefici de Sant Miquel)
Capellà	**Pere Capmany** clergue i capellà de la Bisbal (1323.04.28: procurador del bisbe en el plet amb els comtes d'Empúries per la concessió reial del mercat de la Bisbal; 1326.11.17: presenta el nou clergue d'una església de Barcelona; 1331.08.05: presenta el nou domer al bisbe)
Riudellots de la Selva	
Sagristà i domer	**Bartomeu Carnut** clergue, sagristà i domer (1313.04.11: visita pastoral; 1320.04.12: visita pastoral; 1323.11.19: promesa de fer el servei de Ferrer Moner; 1326.04.21: encàrrec de cercar una deixa al benefici de Santa Maria; 1329.12.09: visita pastoral; 1333.05.25: dóna possessió al nou domer de Campllong)
Domer	**Pere Ferrer** clergue i domer (1313.04.11: visita pastoral; 1320.04.12: visita pastoral; 1329.10.22: visita pastoral)
Claver	Claver (1313.04.11: visita pastoral, segons la qual el claver és absent perquè serveix el cabiscol com a escuder) → **Guillem de Matamala** claver (1326.11.05: procés entre els homes de la parròquia de Riudellots i el claver; 1329.10.22: visita pastoral)
Beneficiat	Clergue beneficiat (1313.04.11: visita pastoral, segons la qual és absent perquè serveix Ramon Malarç com a escuder) → **Ferrer Moner** clergue beneficiat a l'altar de Santa Maria (1323.11.19: absent; 1326.04.21: reclama 100 sous d'una donació al seu benefici; 1329.10.22: visita pastoral; 1329.12.09: pagament d'una multa pecuniària per concubinatge; 1333.11.15: llicència d'absentar-se dos anys per renda insuficient del benefici)
Cervià	
Sagristà i curat	**Bernat Batlle** sagristà i curat (1304.03.10: visita pastoral; 1314.12.28: visita pastoral; 1320.06.08: procurador del prior del monestir; 1320.08.20: aprovació pel bisbe dels comptes del sagristà com a procurador del monestir) → **Pere d'Hospital** sagristà (1329.06.15: absent per estar empresonat a Avinyó; 1333.06.23: continua empresonat a la cúria romana; 1333.08.27: continua empresonat a la cúria romana i el domer rep l'encàrrec d'administrar el benefici del sagristà; 1334.03.08: continua empresonat a la cúria papal i el prior de Cervià rep l'encàrrec d'administrar el benefici) **= Berenguer Guanter** (1328.07.04: llicència per servir la sagristia; 1329.06.15: visita pastoral, segons la qual tenia *sacristiam et curam animarum pro Petrus de Ospitali sacrista dicte ecclesie qui est captus apud Auinionem*; 1333.08.27: llicència per fer el servei de la sagristia) **= Guillem Bàscara** (1333.06.23: llicència per fer el servei de la sagristia)
Domer	**Ramon Llorenç** domer (1304.03.10: visita pastoral; 1314.12.28: visita pastoral) → **Guillem Mallol** domer (1324.05.08: nomenament pel prior de Cervià com a domer; 1329.06.15: visita pastoral; 1333.07.02: dóna possessió al clergue beneficiat de Púbol; 1333.08.07: administra el benefici de la sagristia)
Beneficiat	**Guerau de Busquets** clergue beneficiat al monestir (1296.08.08: renúncia al benefici fundat per Arnau clergue de Cervià) → **Valerià fill de Bernat Batlle** (1296.11.26: presentació per Bernat Batlle de Cervià per un dels beneficis fundats per Arnau clergue de Cervià) → **Pere Bernat de Falgons** clergue beneficiat al monestir (1304.03.10: visita pastoral; 1327.09.30: declaració davant el bisbe per haver-se absentat per estar estudiant a Tolosa i viatjar a San Michele della Chiusa; 1329.06.15: visita pastoral; 1330.06.01: nomenament com a rector de l'almoina del monestir)
Beneficiat	**Pere de Fallines** clergue establert al monestir de Cervià (1304.03.10: visita pastoral, segons la qual malversava els fons del seu benefici; 1314.12.28: visita pastoral, segons la qual malversava els fons de l'almoina instituïda pel clergue Arnau; 1330.06.01: segrest de les rendes del benefici de l'almoina fundada pels clergues Arnau i Pere; 1330.08.04: per la seva ancianitat se li associa el sagristà del monestir de Cervià per administrar l'almoina del monestir)
Beneficiat	**Bernat Escrivà** clergue beneficiat al monestir (1304.03.10: visita pastoral) → **Guillem Mallol** clergue del benefici fundat al monestir per Arnau de Llers (1324.05.08: renúncia per servir la doma de Cervià) → **Ramon de Torrent** natural de Cervià (1324.05.08: nomenament pel prior de Cervià com a beneficiat al monestir, amb dispensa d'edat)
Tonsurat	**Jaume Arnau** clergue tonsurat (1304.03.10: visita pastoral)

Maçanet de la Selva	
Domer	**Joan Pedrer** clergue i domer (1313.03.11: visita pastoral; 1324.06.13: visita pastoral; 1328.01.26: nomenament com a procurador del monestir de Valldemaria; 1328.02.03: revocació de la procura, que ha estat conferida al domer de Caldes; 1329.10.26: visita pastoral; 1333.08.25: concessió de la facultat d'absoldre les monges de Valldemaria)
Domer	**Arnau Morèn** domer (1324.06.13: visita pastoral; 1328.01.08: reclamació d'un deute del sagristà de Caldes; 1329.10.26: visita pastoral; 1333.08.25: concessió de la facultat d'absoldre les monges de Valldemaria; mor abans del 1334; 1334.06.21: els obrers de la seu han venut la renda de la doma per un any a Bonanat de Reixac clergue de Campllong per 400 sous) → **Bernat Pagès** domer (1334.10.18: passa comptes de la sagristia de Sant Jordi Desvalls amb Bernat Peralta i aprova els comptes a Pere Viader que obtenia el benefici de Sant Jordi Desvalls; 1338.10.16: pagament de 500 sous dels 1000 que deu a Pere Gironès beneficiat de Mallorca, que ha comprat els fruits de la doma, perquè Bernat Pagès ha estat condemnat a cinc anys de presó a Rupià per haver mort Francesc de Llémena clergue de Maçanet)
Diaca	**Oliver Ferrer** diaca (1313.03.11: visita pastoral; 1329.10.26: visita pastoral)
Claver	**Berenguer Colomer** claver (1313.03.11: visita pastoral)
Tonsurat	**Jaume de Brugueroles** clergue tonsurat i beneficiat de l'església de Reminyó que viu a Maçanet, sense benefici eclesiàstic (1313.03.11: visita pastoral; 1329.10.26: visita pastoral, segons la qual incompleix el servei de l'aniversari instituït per Simó Ferrer clergue; 1330.02.26: multa pecuniària per concubinatge)
Beneficiat	**Guillem Cabot** clergue natural del bisbat de Barcelona i beneficiat de la torre de Cartellà (1305.09.06: confirmació pel bisbe de la presentació per al benefici feta per Bernat de Cartellà; 1313.03.11: visita pastoral)
Capellà	**Guillem de Cornellà** capellà de Maçanet de la Selva (1320.12.13: renúncia per permuta amb Bernat de Vilert canonge de la seu i capellà de Palau-sator) → **Bernat de Vilert** capellà de Maçanet (1320.12.13: obté la capellania per permuta; 1325.01.01: renúncia per permuta amb Simó de Sexà capellà de Gualta) → **Simó de Sexà** capellà (1325.01.01: obté la capellania per permuta) → **Miguel Martín** capellà (1327.08.14: concessió pel bisbe de la capellania)
Vidreres	
Domer	**Cervià** domer (1295.07.08: nomenament del beneficiat de l'església) → **en Moresc Ullastre** clergue i domer (1324.06.30: visita pastoral; 1327.04.22: renúncia) → **Pere Ferrer** domer (1327.04.22: concessió per l'abat de Sant Feliu de Girona de la doma; 1327.04.23: confirmació pel bisbe del nomenament del domer per l'abat de Sant Feliu i capellà; 1327.05.07: deu 500 sous dels fruits de la capellania de Palafolls; 1328.01.19: manament de citar el clergue Berenguer Ricard; 1329.10.25: visita pastoral; 1334.01.13: llicència d'absentar-se per mig any; 1334.07.14: llicència per absentar-se un any) **= Berenguer de Deveses** clergue beneficiat (1334.01.13: llicència per servir el benefici del domer)
Domer	**Pere d'Espinalb** clergue (1324.06.30: visita pastoral; 1327.05.07: notifica al domer que deu 500 sous de fruits de la capellania de Palafolls; 1329.10.25: visita pastoral; 1338.01.09: notifica al beneficiat Berenguer Rafart que té una multa)
Claver	**Pere Oliver** claver (mor abans del 1326; 1326.04.25: monitòria a tots els que tinguin béns de Pere Oliver claver que ha mort intestat; 1326.04.29: subhasta dels béns de Pere Oliver que han estat inventariats) → **Guillem de Vila** claver o diaca (1326.10.23: confirmació pel bisbe del nomenament del claver o diaca, amb cura d'ànimes; 1327.12.18: ha escrit el text d'una concòrdia entre ell i els domers; 1329.10.25: visita pastoral)
Beneficiat	**Ferrer de Prat** clergue beneficiat a l'església de Vidreres (1295.07.08: confirmació pel bisbe de la presentació per al benefici de Vidreres fet pel domer) → **Berenguer de Deveses** clergue beneficiat a l'altar de Sant Miquel (1307.07.06: presentació del beneficiat feta per Guillem Oliver propietari del mas Oliver; 1329.10.25: visita pastoral; 1330 ca.: comissió per administrar el monestir de Valldemaria; 1334.01.13: llicència de servir el benefici del domer Pere Ferrer)
Beneficiat	**Berenguer de Torrent** clergue natural de Vidreres i beneficiat a l'altar de Sant Pau (1295.09.23: renúncia) → **Arnau de Castell** clergue beneficiat de Vidreres (1295.09.23: concessió pel bisbe del benefici) → **Berenguer Rafart** clergue beneficiat (1326.05.06: enquesta per ser com a sospitós de crims; 1327.12.18: rep el text d'una concòrdia entre els domers i el claver; 1329.10.25: visita pastoral, segons la qual s'ha barallat amb el claver, incompleix els serveis i falsifica instruments a la notaria; 1338.01.09: notificació d'una multa de 100 sous per incomplir els serveis)
Beneficiat	**Francesc Ferrer** clergue beneficiat de la capella de Sant Iscle (1327.03.18: absolució en cas que hagi pagat la dècima)

Monells	
Sagristà i domer	**Ramon Vermell** clergue i domer major (1305.07.09: concessió del seu dret sobre un deute de 175 sous d'un cavaller i reconeixement d'un deute de 145 sous; 1306.04.20: visita pastoral, segons la qual serveix, amb dispensa episcopal, el benefici de la diaconia i el de la capellania, amb els de la doma i la sagristia; 1314.12.16: visita pastoral; 1315.12.14: visita pastoral; 1326.02.14: mor i deixa vacant el benefici de Sant Jaume al castell de Monells) → **Guillem Sunyer** sagristà i domer (1326.08.07: manament a Pere de Vilafreser servidor comparèixer a la cúria; 1329.06.08: visita pastoral) **= Pere de Vilafreser** servidor (1326.08.07: manament d'acudir a la cúria) → **Berenguer Pere** sagristà (1330.08.08: absència per causa d'estudi; 1331.08.26: llicència d'absentar-se un any; 1340.12.09: satisfacció de les injúries i ferides rebudes) **= Berenguer de Viladecans** clergue substitut (1330.08.08: llicència de servir la sagristia; 1331.08.26: llicència de servir la sagristia; 1335.12.09: plet amb els homes de Monells)
Domer	**Ramon Miró** domer menor (1306.04.20: visita pastoral, segons la qual també té el benefici de Santa Maria al castell de Monells; 1314.12.16: visita pastoral; 1315.12.14: visita pastoral; 1329.06.08: visita pastoral; 1341.07.19: rep en garantia les rendes de Simó Gallart a Ultramort per un deute; 1343.11.17: deute de 250 sous a dos homes de la Bisbal)
Diaca	**Berenguer Martí** diaca (1321.04.17: renúncia al diaconat) → **Francesc Bofill** clergue i diaca (1321.05.18: concessió del diaconat; 1327.03.26: llicència per rebre el sotsdiaconat amb la condició que estudiï gramàtica dos anys; 1329.06.08: visita pastoral; 1330.07.06: llicència d'absentar-se un any)
Beneficiat	**Ramon Simó de Santa Pau** clergue del benefici de Sant Jaume del castell de Monells (1326.02.14: vacant el benefici per mort de Ramon Vermell, Berenguer de Roca jurista exposa al bisbe que la senyora Marquesa de Santa Pau, vídua d'Huguet de Santa Pau, l'havia presentat al benefici de Sant Jaume del castell de Monells; 1326.03.13: assignació d'un dia per sentenciar en el plet; 1326.08.07: concessió de la provisió del benefici de Sant Jaume; 1328.02.09: plet entre Ramon Simó clergue i l'ardiaca Ramon de Santa Pau per la presentació del benefici; 1328.05.04: confirmació de la presentació feta per Marquesa de Santa Pau per al benefici; 1328.05.28: llicència d'absentar-se un any; 1329.06.02: llicència d'absentar-se un any; 1332.07.28: renúncia) → **Guillem Ponç** clergue beneficiat a l'altar de Sant Jaume de la capella del castell (1332.07.28: confirmació pel bisbe del nomenament per al benefici fet per Simó de Vallgornera senyor del castell)
Capellà	**Berenguer de Rovira** capellà (1326.04.02: renúncia) → **Guillem de Monells** capellà (1326.05.03: nomenament pel bisbe com a capellà)
Beneficiat	**Huguet de Cruïlles** beneficiat al castell de Monells (1297.09.05: renúncia perquè és nomenat ardiaca de Barcelona) → **Berenguer de Comes** clergue beneficiat al castell de Monells (1297.09.05: confirmació pel bisbe de la presentació per al benefici del castell feta per la comtessa Sibil·la d'Empúries i senyora de Monells) → **Bernat** clergue (1306.04.20: visita pastoral) → **Arnau de Cassà** beneficiat (1326.06.17: llicència d'absentar-se un any; 1326.10.21: llicència d'absentar-se fins Carnestoltes) **= Pere de Rupidell** (1320.10.16: promesa de fer el servei al benefici) **= Arnau Riembau** (1325.11.13: promesa de fer el servei al benefici) **= Pere de Vilafreser** clergue (1326.06.17: promesa de fer el servei del benefici) = **Julià de Pi o de Pera** clergue (1326.10.13: promesa de fer el servei del benefici; 1326.10.21: llicència de servir el benefici) → **Pere Ferrer** clergue beneficiat (mor abans de 1328) → **Guillem Isarn** clergue beneficiat (1328.07.21: vacant per mort de Pere Ferrer, el bisbe confirma la presentació feta Per Ramona de Pontós per al benefici fundat per Ermessenda de Pontós; 1338.09.04: assignació de 15 sous a l'hospital de la Pera; 1343.06.03: llicència d'unir les rendes del benefici de Santa Maria i la rectoria del Catllar, a Ripoll)
Cassà de la Selva	
Sagristà i domer	**Pere Barners** clergue, sagristà i domer (1320.04.13: visita pastoral; 1322.12.03: concessió pel prevere de la seu Dalmau de Pujals de 500 sous per a la dotació del benefici de Santa Margarida; 1326.08.02: reclamació als framenors de Castelló del quart degut per la sepultura del senyor del castell de Cassà; 1329.07.02: visita pastoral; 1333.05.26: donació de la possessió del nou domer Guillem Arnau)
Domer	**Guillem Dalmau** clergue i domer (1320.04.13: visita pastoral, segons la qual ha mort) → **Francesc Porcell** domer (1320.04.13: visita pastoral; 1326.08.02: reclamació als framenors de Castelló del quart degut per la sepultura del senyor del castell de Cassà; 1329.07.02: visita pastoral, segons la qual era absent i no volia fer residència a la parròquia; 1329.10.19: llicència per absentar-se; 1329.12.19: promesa que era absent *propter reguardium* i que tenia llicència del bisbe per absentar-se tres anys) **= Pere de Lator** prevere de Vic (1329.10.19: llicència per servir el benefici de Francesc de Porcell) → **Bartomeu Sabater** domer (1333.05.26: renúncia) → **Guillem Arnau** domer (1333.05.26: confirmació pel bisbe de la doma que li ha concedit el paborde de Setembre de la seu)

Domer	**Ramon de Torrent** clergue (1320.04.13: visita pastoral; 1326.08.02: reclamació als framenors de Castelló del quart degut per la sepultura del senyor del castell de Cassà) → **Joan Pompià** domer (1328.10.03: concessió dels ordes majors; 1329.07.02: visita pastoral, segons la qual era absent i no volia fer residència a la parròquia; 1329.12.19: promesa que només va absentar-se tres setmanes per rebre l'ordre del presbiterat i des d'aleshores ha fet residència a la parròquia; 1330.02.01: testimoni d'absolució de l'excomunió per no pagar un deute als cònsols de Castelló; 1333.05.26: donació de la possessió del nou domer Guillem Arnau; 1334.07.06: llicència d'absentar-se un any *"propter regardium"*; 1335.02.05: reconeixment de tenir un calze de plata en comanda de Pere Auledell beneficiat de Girona; 1338.05.11: venda per un any de les rendes del seu benefici per 22 lliures)
Claver	**Pere Sabater** claver (1320.04.10: concessió pel bisbe de la claveria, a presentació del paborde de Cassà a la seu de Girona; 1323.10.30: promesa del fer el servei de Pere de Camp; 1326.10.09: manament en visita pastoral de reparar el campanar i suspendre el toc de campanes; 1327.12.24: manament de tocar les campanes per les festes en les hores degudes; 1329.07.02: visita pastoral)
Beneficiat	**Mateu Duran** clergue del castell de Cassà (1320.04.13: visita pastoral; 1326.05.28: demanda als marmessors del senyor del castell Guillem Escarrer de rebre 300 sous anuals durant la seva vida; 1326.07.11: marmessor del senyor del castell de Cassà Guillem Escarrer)
Beneficiat	**Bernat de Caner** escolar i beneficiat a l'altar de Santa Margarida (1320.04.13: visita pastoral, segons la qual no és sacerdot ni fa el servei perquè només té 15 o 16 anys; 1324.07.11: visita pastoral, segons la qual malversava els fons del seu benefici; 1328.09.22: llicència per fer servir el seu benefici que no arriba a la renda anual de 100 sous; 1329.07.02: visita pastoral)
Clergue	**Pere de Camp** clergue (1323.10.30: llicència per absentar-se per causa d'estudi)
Clergue	**Arnau Barners** clergue (1320.06.11: mostra al bisbe la presentació reial per al benefici de la capella del castell de Fornells)
Sant Sadurní	
Sagristà	**Pere Jover** sagristà (1315.12.16: visita pastoral; 1321.09.10: debitori de 100 sous a un prevere de la seu; 1324.09.12: pagament d'una multa pecuniària de 319 sous imposada per l'anterior bisbe Guillem de Vilamarí; 1329.06.08: visita pastoral) **= Pere d'Estrabau** clergue substitut (1325.09.30: promesa de fer el servei del sagristà) → **Guillem Ferrer** sagristà (1331.07.27: concessió d'ordes majors)
Domer	**Guillem Hualger** domer (1306.04.24: visita pastoral; 1315.12.16: visita pastoral; 1314.12.17: visita pastoral; 1329.06.08: visita pastoral)
Domer	**Ramon de Serra** clergue i domer (1306.04.24: visita pastoral; 1315.12.16: visita pastoral; 1314.12.17: visita pastoral) → **Guillem Conill** domer (1324.04.11: requeriment al bisbe que li confereixi la doma que li ha estat concedida pel papa; 1329.06.08: visita pastoral)
Beneficiat	**Guillem de Vilademarc** clergue beneficiat (1306.04.24: visita pastoral, segons la qual tenia el benefici del senyor del castell i un altre establert pel clergue Berenguer) → **Arnau Sadurní** clergue beneficiat (1307.09.19: concessió del benefici pel bisbe, en presència de Ramon Arnau de Sant Sadurní senyor del castell i patró) → **Arnau Buïga** clergue establert a l'església (1314.12.17: visita pastoral; 1326.05.24: pagament anticipat de la procuració de visita de les parròquies de Sant Mateu i Santa Àgata de Montnegre)

→ Successor. = Clergue substitut. Fonts: ADG, Notaria, Lletres i Visites Pastorals; cf. Taules 2 i 3 *supra.*

Capítol 6

ELS LAICS I LA PARRÒQUIA (1): ELS NOBLES

L'estudi de la noblesa medieval és una de les qüestions més tractades per la historiografia europea: Georges Duby, Léopold Genicot, Jean Flori, Alessandro Barbero, Maurice Keen, Martí Aurell, entre molts altres, hi han destinat bona part dels seus estudis, assajos i obres de síntesi, elaborats generalment a partir de la literatura cortesana i de tractats sobre la cavalleria medievals.[1] Si, en lloc de perdre'ns en els orígens altmedievals de la noblesa, ens situem cronològicament al centre de l'edat mitjana, hi ha diverses qüestions que han atret l'atenció dels investigadors i que convé tenir molt en compte abans d'entrar pròpiament en l'anàlisi d'aquest grup social al bisbat de Girona.

En primer lloc, la noblesa no era un estàtus definit jurídicament, sinó una qualitat a la qual s'hi accedia per naixement i que es transmetia de manera hereditària, per bé que el títol de noble no va aparéixer escrit al costat del nom de les persones fins al segle XIII. Per molts historiadors, les transformacions socials i polítiques del segle XI haurien obert les portes de la noblesa a uns homes nous, els *milites,* que haurien ascendit socialment gràcies a la professió militar i a l'exercici del ban, tot i que en la cavalleria s'hi troba una gran diversitat d'origen i de nivells socials.[2] Això, però, no succeeix a tot arreu ni al mateix temps: a Castella, per exemple, els guerrers no van accedir mai a un estàtus més elevat i a Alemanya, on els prínceps van mantenir la seva autoritat sobre el conjunt de la societat, només podien ascendir socialment els ministerials que servien els grans governants. En canvi, a les diverses regions de França, la disgregació del poder dels reis carolingis i la creació de

---

[1] Vegeu, per exemple, els balanços historiogràfics presentats en els següents treballs: BARBERO, *L'aristocrazia...*: p. 15-24; FLORI, *L'essor...*: p. 9-42, i *Caballeros...*: p. 69-72. Cal dir, tanmateix, que l'any 1962, Léopold Genicot ja va realitzar un balanç dels estudis sobre la noblesa del nord de França, Alemanya, Bèlgica, Països Baixos i Suïssa; cf. GENICOT, «La noblesse...».

[2] KEEN, *Chivalry*: p. 1-17; BARBERO, *L'aristocrazia...*: p. 25-40, i «Noblesse...»: p. 438-443; FLORI, *Caballeros...*: p. 70-80; AURELL, *La noblesse...*: p. 94-97.

molts graons intermedis entre els prínceps i el poble va permetre que els cavallers s'aproximessin als seus senyors; aquí, doncs, la cavalleria del segle XII era un grup heterogeni de guerrers en què els dirigents eren nobles i poderosos i els agents executius eren els cavallers, uns vassalls honorables especialitzats en les activitats militars. Cal dir, però, que a les regions mediterrànies del regne de França, la difusió del mot *miles* és més tardana i rara que més al nord i, tot i anar associada als pactes feudovassallàtics, no el van utilitzar mai els grans nobles i magnats abans de la fi del segle XI.[3]

En segon lloc, la difusió de l'ideal de cavalleria va contribuir a esborrar notablement, almenys en el nivell de les idees, les diferències a l'interior de la noblesa. En efecte, sobretot a França, molts *milites* van esdevenir *domini* quan es van apropiar del dret de ban sobre un territori reduït –a vegades només una parròquia– on havien aixecat torres per convertir-les, imitant els grans castells senyorials, en les seves residències. El moment en què això es produeix, fonamentalment el segle XII, coincideix amb una sèrie d'amenaces a la continuïtat del nivell de vida d'aquest grup social acabat de néixer: d'una banda, l'Estat començava a perfeccionar els seus òrgans de control i les seves exigències fiscals sobre la població rural –la mateixa que havia de pagar la renda als cavallers–; de l'altra, l'exèrcit començava a ser format per mercenaris; i, encara, les ciutats van esdevenir els principals pols del creixement de l'economia. Per tot plegat, el grup dels cavallers hauria edificat una barrera ideològica, la cavalleria, transmesa per la literatura cortesana i manifestada públicament en les cerimònies d'investidura d'armes dels cavallers, la qual hauria atret també els grans senyors, reis i prínceps fins al punt d'influir tota la cultura aristocràtica laica des del segle XIII fins la fi de l'edat mitjana.[4]

I, en tercer lloc, la generalització de la investidura a finals del segle XII coincideix, a les regions amb un poder polític sòlid que va engendrar les estructures d'un estat –Sicília, Catalunya, Hainaut, Normandia–, amb la publicació d'algunes normes jurídiques que restringien l'accés a la cavalleria només als fills dels cavallers.

---

3 KEEN, *Chivalry*: p. 18-43; GENICOT, «Noblesse...»; FLORI, *Caballeros...*: p. 80-85; AURELL, *La noblesse...*: p. 97-99.

4 DUBY, «La diffusion...»: p. 42-45, i *Los tres órdenes...*: p. 402-413; BARBERO, «Noblesse...»: p. 444-445; SOLER, «Introducció»: p. 35-39.

A diferència del que havia succeït fins a aquell moment, les limitacions per entrar a formar part del grup dels cavallers només havien estat d'ordre material: l'edat, l'estat físic, el temps d'entrenament i la capacitat financera per pagar el cavall i les armes. Què significava, doncs, la restricció de l'accés a la cavalleria? Per alguns historiadors, la preocupació dels poderosos per un alt grau de mobilitat social hauria restringit la cavalleria, a partir del segle XIII, a una corporació de guerrers nobles en la qual tots els seus membres haurien passat per la investidura d'armes, per bé que la fastuositat de la cerimònia i la reducció dels ingressos pel servei militar haurien comportat que, a partir del 1300, cada vegada menys fills de cavaller fossin armats com a cavallers i romanguessin com a simples donzells o *gentilshommes*. Però, per d'altres estudiosos, és possible que les restriccions documentades a partir del segle XII ja existissin anteriorment com a costum i que el fet que es posin per escrit en aquest moment coincideix amb la voluntat dels reis i prínceps de ser els únics amb el dret de nomenar nous cavallers.[5]

En tots aquests llargs debats sobre la noblesa i la cavalleria, els historiadors concedeixen un paper important a l'església. Tot i que els ideals cavallerescos i la celebració dels tornejos distreien molts guerrers de l'interès per les croades, molts pensadors eclesiàstics i religiosos van contribuir, amb els seus tractats i escrits teòrics –entre els quals destaca el *Llibre de l'orde de cavalleria* de Ramon Llull–, a definir millor els orígens de la cavalleria, les seves funcions de defensa i d'administració del poble i la seva missió de defensar l'església davant dels seus enemics; i, a la vegada, els ritus i cerimonials de la investidura en armes dels cavallers tenen molt a veure amb pràctiques litúrgiques cristianes.[6] Ara bé, la relació dels nobles i cavallers amb les parròquies, sobretot les rurals, és pràcticament absent d'aquestes reflexions historiogràfiques. Hi ha, és clar, algunes excepcions: a la zona de Picardia i des del segle XII, els cavallers eren exclosos de totes les pràctiques col·lectives que realitzaven la resta d'habitants dels pobles rurals; al sud de França, en canvi, hom té la impressió que la comunitat no acceptava els cavallers en els

---

5 BARBERO, *L'aristocrazia...*: p. 40-43 i p. 70-100, i «Noblesse...»: p. 445-448; SOLER, «Introducció»: p. 39-44; FLORI, *Caballeros...*: p. 85-90; AURELL, *La noblesse...*: p. 99-104.

6 KEEN, *Chivalry*: p. 44-63; BARBERO, *L'aristocrazia...*: p. 129-165; FLORI, *Caballeros...*: p. 145-146 i p. 208-232; LLULL, *Llibre...*.

aspectes institucionals –no participaven en la universitat o tenien uns representants propis–, però convivien tots plegats quotidianament fins al punt que els cavallers contribuïen en les talles locals. És possible que, aquí, el naixement de les solidaritats polítiques vilatanes –les universitats– hagués accelerat la distinció entre els cavallers, que havien jurat fidelitat als senyors més importants i al bisbe, i la resta de vilatans, per bé que el sentiment de pertinença a una mateixa localitat podia arribar a ser més fort que la diferenciació social interna.[7] L'objectiu de les pàgines que segueixen és, doncs, analitzar el paper de nobles i cavallers a l'interior de les parròquies rurals del bisbat de Girona.

1. Dos grups a l'interior de la noblesa

El bisbat de Girona, entre els segles XIII i XIV, no era cap excepció en el panorama de l'Europa occidental: dintre de l'aristocràcia laica, hi havia una clara distinció entre els nobles i magnats, que solien figurar entre els grans col·laboradors dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó –tot i que, en certes ocasions, alguns d'ells en foren rivals i enemics–, i un grup més nombrós de cavallers que solien estar vinculats personalment, per juraments de fidelitat i homenatges, amb els primers o bé amb els principals càrrecs de l'església gironina, els bisbes sobretot. Abans d'encetar l'anàlisi dels vincles que nobles i cavallers mantenien amb les parròquies rurals, convé repassar, d'una banda, què diuen els textos jurídics sobre aquestes diferenciacions a l'interior de l'aristocràcia i, de l'altra, què és el que es pot documentar a partir de les actes redactades pels notaris, ja sigui en forma de pergamí o en manuals en paper. Això significa, doncs, que l'estudi de les fonts literàries referents a la noblesa gironina, com les cròniques o la poesia trobadoresca elaborada en aquestes comarques catalanes.[8]

---

7 BOURIN-DURAND, *Vivre...*: p. 81-83 i p. 150-153.

8 Entre aquestes obres, cal citar, a part de les referències a les terres gironines presents en les quatre grans cròniques –les de Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner i Pere III–, l'existència d'uns quants textos poètics, fins fa poc inèdits, recollits en els llibres de notaris de Castelló d'Empúries i escrits per uns juristes i notaris imitadors dels trobadors occitans; cf. PUJOL, *Poesia...*: p. 37-64. L'estudi d'aquesta documentació literària ens hauria apartat excessivament de les línies de treball de la present recerca.

1.1. Una definició jurídica de la noblesa?

Els codi dels Usatges de Barcelona, les constitucions de les assemblees de Pau i Treva i les de les Corts catalanes proporcionen un gran conjunt d'articles i disposicions referents a l'estàtus de les persones que formaven la societat catalana dels segles XI-XIV i, entre elles, les que vivien en les àrees rurals, de manera que, amb certa facilitat, es poden clarificar les principals distincions socials existents en aquell període. L'Usatge n. 64, per exemple, enumera els grups que podien confiar en l'autoritat superior dels prínceps catalans i en les seves facultats de govern: *"homines nobiles et ignobiles, reges et principes, magnates et milites, rustici et pagenses, mercerii et negociatores, peregrini et camina tenentes, amici et inimici, christiani et sarraceni, iudei et heretici"*.[9] Deixant a part les últimes categories derivades de la religió, a l'inici de la llista es recull la distinció essencial entre els nobles i els que no ho són: entre els primers hi ha els prínceps, els reis, els magnats i els cavallers; entre els segons hi trobem els pagesos, els mercaders i negociants i els peregrins. És a dir, la senyoria i la relació que hi mantenen els diversos grups socials és el factor principal de la diferenciació social.

Bona part dels Usatges es dediquen a regular els vincles i els lligams entre els membres del grup superior de la societat, el dels senyors, de tal manera que arriben a descriure amb precisió una jerarquia social encapçalada pels comtes que anava dels vescomtes als cavallers –*"a uicecomitibus usque ad inferiores milites"*– tot passant pels comtors i pels vasvassors.[10] Aquesta diferenciació interna es devia, en bona part, a l'origen de cadascun d'aquests grups: mentre els comtes i els vescomtes de la fi del segle XI eren els successors, per transmissió hereditària, dels membres de l'alta aristocràcia del segle X –els quals, en darrer terme, havien rebut drets i poders dels monarques carolingis en forma de benefici–, els altres estrats nobiliaris eren de més recent creació. Els comtors, per exemple, eren magnats que havien rebut un gran conjunt d'honors i dominis directament dels comtes. Els vasvassors dels Usatges corresponen als castlans, guardians de fortificacions en nom de vassalls dels comtes i caps de les colles de cavallers que hi residien. Finalment, els *milites* eren homes de

---

[9] Bastardas, *Usatges...*: p. 96-99.

reduïts patrimonis en terres, que havien adquirit un equipament militar i un cavall i s'havien especialitzat en l'ús de les armes.[11] La inclusió de vasvassors i cavallers en la noblesa és fruit de les grans transformacions socials ocorregudes a Catalunya entre els anys 1020-1060. L'alta noblesa havia promogut l'ascens de persones de rang inferior a un estàtus proper al seu –sense confondre-s'hi, tanmateix– per tal de garantir, a través del control de la força i de la violència, la seva supremacia en el conjunt de la societat. A la vegada, però, va néixer una cultura, una mentalitat i una manera de comportar-se pròpies dels cavallers que es van estendre a tots els nivells de l'aristocràcia i que van acabar limitant l'accés a aquest grup social: la dedicació exclussiva a les armes, la tinença d'un cavall i el ritus de l'adobament no eren a l'abast de tothom.[12]

El codi dels Usatges, redactat entre els segles XI i XII, quantifica les diferències internes al grup nobiliari a través de les tarifes imposades per matar o ferir una persona de condició noble: la mort d'un cavaller era castigada amb una multa de 12 unces d'or, just el doble del que costava la mort d'un *rusticus*; ara bé, per un vasvassor es pagava 5 vegades el preu d'un cavaller, per un comtor 10 vegades més i per un vescomte 20 vegades més.[13] Aquesta jerarquia, però, no era fixa i immutable ni tampoc implicava una estratificació de feus i càrrecs: al segle XII, sobretot en els graons més baixos de la noblesa, la mobilitat social encara era factible. Tal i com expressen els usatges 8 i 9, si un fill de cavaller no era armat cavaller –*"non erit miles factus"*– abans dels 30 anys d'edat, era considerat com un *rusticus* a l'hora d'esmenar una mort o una ferida; si un cavaller deixava la cavalleria, perquè no tenia ni cavall ni armes, ni havia obtingut un feu de cavaller, ni anava a les hosts o cavalcades ni acudia als plets i cúries, ja no podria ser jutjat com a cavaller; i encara, el valor del jurament d'un cavaller vell, que no es podia defensar amb les armes, o d'un cavaller pobre, que no es podia preparar per a la guerra, era inferior al

---

10 Tots ells havien de jurar fidelitat a la potestat, els comtes, pels honors que tenien; cf. BASTARDAS, *Usatges...*: p. 86-87; BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 2, p. 168-177.

11 BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 2, p. 226-244.

12 BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 2, p. 244-249.

13 BASTARDAS, *Usatges...*: p. 54-55 i p. 60-61; BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 2, p. 226.

dels cavallers de 20 a 60 anys d'edat que sí es podien defensar amb les seves pròpies mans.[14]

Si les pràctiques consuetudinàries recollides en els Usatges són de difícil datació, les actes de les assemblees de Pau i Treva del segle XII, sobretot les presidides pels reis Alfons I i Pere I, presenten els debats entre els principals grups dirigents del país i, en el fons, algunes de les lluites socials i polítiques del moment. En efecte, a partir de 1100, també assistien a les assemblees de Pau i Treva, al costat del comte i de les principals autoritats eclesiàstiques del país –bisbes i abats–, magnats i barons laics i, menys sovint, cavallers que actuaven de consellers del príncep català.[15] Però en aquestes mateixes assemblees descobrim com els comtes-reis i els eclesiàstics van intentar limitar les violències dels senyors, castlans i cavallers sobre els pagesos.[16] Algunes constitucions són ben explícites: l'any 1187 es va establir que les autoritats eclesiàstiques excomunicarien els *milites* que no volguessin obeir els manaments dels comtes i dels seus veguers ni sotmetre's a la seva justícia; l'any 1192 es va manar que els magnats i els cavallers no provoquessin incendis ni en temps de pau ni de guerra i que no prenguessin a ningú els bous de llaurar, que l'any 1202 van quedar protegits per la pau i treva de Déu; l'any 1214 es va taxar la infracció de la pau i treva per part de *"milites... vel eorum filii, vel nobiles vel homines villarum"* a 60 sous, mentre els pagesos només havien de pagar 20 sous, i es va obligar a tots els homes nobles, cavallers, ciutadans i habitants de castells i viles,

---

[14] BASTARDAS, *Usatges...*: p. 58-59 i p. 88-91; NEGRE, «Divisiones...»: p. 1262-1263. El cas català ha estat posat en relació amb d'altres punts d'Europa on es documenten situacions similars a la mateixa època; cf. DUBY, «La diffusion...»: p. 54; BARBERO, *L'aristocrazia...*: p. 72; FLORI, *L'essor...*: p. 122-124, i *Caballeros...*: p. 87.

[15] En les assemblees de 1131, 1134, 1173, 1187, 1188 i 1200 només hi apareixen magnats i barons; cf. ACB, Libri Antiquitatum, vol. I, n. 256, f. 105rv (1131.03.10; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 10), i n. 27, f. 12v-14v (1200.06.09; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 20); ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 28 (1134.04.15; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 11), i Alfons I, pergamí n. 148 (1173... ; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 14); BRAH, ms. 7/2005, f. 90r-93r (1173... ; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 15); BCAH, Arxiu, pergamí 4094 (1187.05.19; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 16); ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 206v-208v (1188.08.13; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 17). De cavallers, en canvi, en trobem esmentats en la carta de pau i treva del 1118 i en l'assemblea de 1192; cf. ACA, Cancelleria, Liber Feudorum Ceritanie, n. 159, f. 42r (1118.04.04; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 9), i Alfons I, pergamí n. 639 (1192.11... ; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 18). A partir del 1214, la presència dels cavallers en les assemblees de Pau i Treva és constant; cf. ACL, ms. 3, f. 116v-118r (1214...; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 23).

[16] BISSON, «Els orígens...»: p. 146-157.

majors de 14 anys, a jurar les constitucions de pau i treva; i l'any 1225 es va establir que si un cavaller o noble hagués comès una malifeta i no la volgués esmenar, el veguer hauria de fer enderrocar les seves fortaleses.[17]

A mesura que les assemblees de pau i treva del segle XIII es consolidaven, s'anava limitant amb precisió l'accés al grup dels cavallers: a l'assemblea de Tarragona del 1235 es va decretar que *"nullus faciat aliquem militem nisi filium militis"* i que cap fill de cavaller que no fos *miles* o *ballesterius* es comportés externament com un cavaller –*"non ... sedeat ad mensam militis vel domine alicuius, nec calcet caligas rubeas"*.[18] És possible que la clausura de la porta que permetia l'ascens social de la cavalleria estés relacionada amb dos factors paral·lels: d'una banda, amb la vertebració de les pròpies corts catalanes i, de l'altra, amb la progressiva definició dels privilegis associats al títol de cavaller i de noble. Així és, des del darrer quart del segle XIII, quan les corts eren convocades més sovint i de manera més regular per una monarquia cada cop més necessitada de diner per afrontar les guerres, les diferències entre els integrants del braç militar es van fer cada cop més nítides: mentre a les corts de Barcelona del 1283 s'hi van reunir *"episcopi, prelati, religiosi, barones, milites, cives et homines villarum Catalonie"*, en la convocatòria a les corts de Montsó del 1307 es distingiren tres grups dintre del braç militar: primer, els comtes i vescomtes, segon, els nobles, *rics hòmens* o barons i, per últim, els cavallers.[19] A la fi del segle XIV, però, la divisió interna s'havia aprofundit: els barons i comtes continuaven en primer lloc,

---

[17] BCAH, Arxiu, pergamí 4094 (1187.05.19; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 16); ACA, Cancelleria, Alfons I, pergamí n. 639 (1192.11... ; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 18); BRAH, ms. 7/2005, f. 97v-98v (1202.09...; GONZALVO, *Les constitucions...*: n.. 21), f. 121r-123v (1218.06.23; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 24), i f. 99v-104r (1225.04.28; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 25); ACL, ms. 3, f. 116v-118r (1214...; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 23). Les multes imposades pel trencament de la pau i treva l'any 1214 es van doblar l'any 1228; cf. BNM, ms. 12691, f. 33r-36v (1228.12.21; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 26).

[18] ACA, Cancelleria, Jaume I, pergamí n. 633 (1235.03.17; *Cortes...*: n. 19 i GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 28); cf. FLORI, *Caballeros...*: p. 87.

[19] Entre els assistents a corts del 1307 hi havia 29 nobles, dels quals només tres eren gironins –Guerau i Bernat de Cabrera i Bernat de Cruïlles–, i 27 cavallers, sis dels quals –Ponç de Santa Pau, Dalmau de Palol, Guillem Galceran de Cartellà, Riembau de Far, Huguet de Cervià i Bernat Senesterra– procedien, segurament, de terres gironines; cf. ACA, Cancelleria, registre 47, f. 58v i ss. (1283.12.26; *Cortes...*: n. 22), i registre 307, f. 187 i ss. (1307.05.03; *Cortes...*: n. 27); NEGRE, «Divisiones...»: p. 1209-1210, p. 1231-1232 i p. 1315-1316.

mentre, per sota dels cavallers, havia aparegut el grup dels donzells, fills de cavallers que no havien estat armats ni investits en la cavalleria.[20]

L'altre factor que degué incidir en el progressiu tancament per baix de l'accés a les files nobiliàries era l'especificació cada cop més clara de l'estàtus privilegiat dels cavallers. En les mateixes corts de Barcelona del 1283 es va establir que els cavallers o homes lliures no podien ser empresonats per deutes, que no havien de pagar peatges, lleudes ni mesuratges, que els seus animals i arnesos o els seus paraments de les cases no podien ser empenyorats per deutes i que, en cas que un cavaller fos retingut per un altre, s'havia de fer sempre públic i el rei tenia la *regalia* de fer que fos lliurat a les seves mans.[21] Fins i tot els costums de Girona, que regulaven fonamentalment les relacions entre pagesos i senyors, també conserven alguns privilegis judicials dels cavallers i nobles: si a un feudatari, comte, vescomte o cavaller li prenien la potestat d'un feu, per recuperar-lo en tenien prou deixant per fiador un cavaller pobre; a més, tothom litigava de tres en tres dies als judicis seculars, excepte els cavallers i els donzells que gaudien de 26 dies abans d'haver de comparéixer per primer cop davant el jutge.[22]

1.2. Nobles i cavallers en la vida quotidiana del món rural

A través de les fonts estudiades en la present recerca sobre el bisbat de Girona no podem analitzar amb detall les diferències entre els dos grans grups de l'aristocràcia laica, els *riches hommes* i els *povres chevaliers* gironina de les novel·les cortesanes dels segles XII i, sobretot, XIII.[23] Les diferències existien en molts moments de la vida quotidiana, com en la forma de menjar, però ni tan sols una anàlisi exhaustiva de tots els registres notarials de Torroella de Montgrí i de l'àrea del Baix Ter anteriors al 1350 els ha pogut detectar de manera clara i evident.[24] En

---

20 SOBREQUÉS, «La nobleza...»: p. 513-514 i p. 516-517.

21 ACA, Cancelleria, registre 47, f. 58v i ss. (1283.12.26; *Cortes...*: n. 22).

22 MIERES, *Costums...*: p. 63-64 i p. 70-71.

23 BARBERO, *L'aristocrazia...*: p. 111-128.

24 Les referències que en tenim són sempre indirectes, com la del castell de Peratallada on, segons l'inventari de béns mobles elaborat el 1395, hi havia diverses taules a l'hora de menjar: la "gran taula amb capçals" on menjava el noble Gilabert de Cruïlles; una altra taula amb capçals on

comparació, les fonts escrites de la segona meitat del segle XIV permeten afinar molt més les formes de distinció a l'interior del grup nobiliari: així, els grans barons catalans demostraven el seu poder i riquesa mitjançant festes i celebracions de gran luxe i fastuositat, mitjançant la construcció de palaus i jardins al seu entorn i mitjançant la seva cultura cosmopolita i la seva participació en els cercles literaris i musicals de les corts dels monarques catalans; mentrestant, els cavallers i els donzells continuaven residint en castells i cases fortes establertes en el camp, participant com a cavallers en la guerra, fent entrar els seus fills segons en l'església o en els ordes militars i les seves filles en convents i servint, com a veguers molt sovint, els reis.[25]

És probable que aquestes diferenciacions vinguessin de temps enrera, però per comprovar-ho caldria emprendre una recerca monogràfica que s'allargaria massa. Per això, hem optat per analitzar la qüestió des de l'òptica dels notaris, per casa dels quals passava tot l'espectre social del camp en un moment o altre de la seva vida. En efecte, a partir dels seus registres, els notaris, com a mínim des d'inicis del segle XIV, van generalitzar unes fórmules de tractament diferenciat per als membres de les classes superiors de la societat, segons si pertanyien a l'alta noblesa o a la baixa.[26] En el primer grup, a les terres de Girona, hi trobem senyors de castells i comtes: el *"nobilis viri domini Othonis de Montecathano"*, la *"nobilis Marquesia de Sancta Pace uxor nobilis Ugueti de Sancta Pace quondam"*, el *"nobilis dominus Gilabertus de Crudiliis"* i el *"nobilis Uguetus de Impuriis filius nobilis Poncius Hugonis comitis Impuriarum quondam"*.[27] En el segon, hi havia cavallers i donzells: el *"venerabilis Raimundus de Pontonibus miles"*, el *"venerabilis Bernardus de Sancto Michaele miles"*, *"Berengarius de Rexacho filius Arnaldi de Rexacho quondam militis"*, els *"venerabiles Raimundus de [Pontonibus] et Raimundus ç'Escala milites"*, el *"venerabilis Arnaldus de Blanis miles"*, el *"venerabilis Bernardus de Monte miles"* i

menjaven hostes i visitants; una tercera taula pels servents i dues taules més sense capçals; cf. BOFARULL, *Gilaberto...*: p. 47-56; *Els castells...*, p. 729-731; SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 154.

25 SOBREQUÉS, «La nobleza...»: p. 527-530.

26 MULLETT, *La cultura...*: p. 44-45.

27 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligans, rotlle 8, pergamí n. 31 (1314.05.28); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 19r (1326.06.14); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 30v (1332.07.30) i f. 65r-66r (1332.11.03).

el *"venerabili Guillelmo Alioni domicello domino de Riuismortuis"*.[28] Nobles i cavallers no eren, però, els únics que rebien aquest tractament diferenciat en les escriptures notarials. L'alt clergat gironí, com el d'altres regions europees, rebia una consideració similar als primers.[29] El bisbe, en concret, solia ésser designat com a *"reuerendi domini episcopi Gerundensis",* mentre que als abats i priors de monestirs i als canonges, ardiaques i sagristans de la seu de Girona, se'ls considerava *"venerabiles"*.[30] I, d'acord amb un dels usatges, que especifica que els *cives* i els *burgenses* havien de ser esmenats, en cas de mort o de ferida, de la mateixa manera que els cavallers, també els juristes –*jurisperiti* o *savis en dret*– i els ciutadans de Girona podien rebre aquest últim tractament distintiu que els igualava amb els cavallers.[31] La documentació escrita, doncs, ens recorda l'existència de dos nivells a l'interior del grup dirigent del conjunt de la societat rural: al capdamunt, el bisbe i els nobles i, en un segon terme, els cavallers i ciutadans de Girona, els abats, els priors i els alts càrrecs de l'església gironina. I, com veurem a continuació, una anàlisi més minuciosa d'alguns llinatges de senyors i de cavallers ens permetrà afinar millor aquesta diferenciació i, en relació al que més ens interessa aquí, definir per a cada grup les seves implicacions amb les parròquies rurals, des de la possessió de delmes i d'esglésies fins a la construcció de capelles privades i a la pressió per controlar els clergues amb cura d'ànimes.

---

28 AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 5r-6v (1333.04.07), f. 25rv (1333.05.25), f. 32r (1333.06.26); i vol. 162, f. 21r (1332.04.23), f. 80r (1332.12.08), f. 94rv (1333.01.05) i f. 90v-91r (1332.12.28).

29 MULLETT, *La cultura...*: p. 43.

30 En relació al bisbe, vegeu: AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 44v (1333.03.08). Pel que fa als altres, recollim els següents exemples: *"venerabili Bernardo de Goello archidiachono de Silua in ecclesia Gerundensis"* i *"venerabili fratre Berengario Dei gratia abbate monasterii Sancti Petri de Rodis diocesis Gerundenssis"*, *"venerabilis dominus Raimundus de Villaricho archidiaconus ecclesie Gerundensi"*, *"venerabilis Jaçpertus Folcrandi sacrista secundus ecclesie Gerundensis"*, *"religiosus et venerabilis frater Ato prepositus monasterii Sancti Saluatoris de Breda"* i *"venerabilis Acuti prior monasterii de Ruperruffa"*, i *"venerabilis prior monasterii Sancti Michaelis de Crudiliis"*; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 11rv (1315.01.22), i Lletres, vol. U-2, f. 48rv (1326.03.22) i f. 63v (1326.04.19); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 63r (1317.08.07); AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 22rv (1333.05.15).

31 BASTARDAS, *Usatges...*: p. 58-59; NEGRE, «Divisiones...»: p. 1458-1459. Un bon exemple del tractament distintiu de juristes i ciutadans, el trobem en la venda del castell de Sant Sadurní al bisbe, l'any 1319: a *"Berengario de Monello iurisperitus Gerunde",* se'l qualificava igual de venerable que el sagristà segon de la seu, amb qui havia de valorar el preu dels drets que havien de ser traspassats; com a testimoni de l'acte figurava *"Andrea Suyerii cive Gerunde"* al costat de diversos cavallers tant venerables com ell: Dalmau de Palol, Berenguer d'Orriols, Pere de Llabià, Pere de Montgrí, Bernat de Sau, Ramon de Juià i Berenguer de Llabià; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 103b (1319.08.18; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 90).

2. Els senyors dels castells

L'estudi de la noblesa gironina, en els darrers anys, ha quedat molt aturat des dels nombrosos treballs dels erudits d'aquest territori que, des de la fi del XIX fins a mitjan segle XX, van dedicar bona part dels seus incipients esforços a les nissagues senyorials del bisbat i als castells i fortaleses que van construir. En efecte, gràcies a les obres de Pella i Forgas, Botet i Sisó, Monsalvatje i Pelai Negre, entre altres, als anys 70 es van poder publicar unes primeres síntesis o, en realitat, uns primers i incomplets reculls de dades sobre cadascun dels llinatges de senyors i de cavallers gironins i dels castells que habitaven.[32] Però, malgrat la necessitat expressada per Santiago Sobrequés l'any 1971 de realitzar més genealogies de les nissagues gironines, són ben pocs els treballs de reconstrucció familiar realitzats des d'aleshores que remuntin fins als segles centrals de l'edat mitjana i, en cap cas, s'ha arribat a estudiar una família gironina en el seu context històric, polític i social, com sí s'ha fet pels Montcada.[33] En canvi, convé ressenyar positivament l'esforç de publicació de fons i catàlegs documentals realitzat des de les dues darreres dècades del segle XX perquè, almenys, han posat a l'abast dels investigadors una quantitat immensa de documents en comparació als que manejaven els primers erudits de fa més d'un segle.[34]

2.1. Els grans llinatges senyorials de les terres de Girona

Dintre del magre panorama de l'estudi de la classe nobiliària gironina, les úniques excepcions corresponen, lògicament, als més grans i influents llinatges que tingueren, en moltes ocasions, un paper important en la història del conjunt de

---

[32] Entre els treballs d'erudits de finals del segle XIX i primera meitat del XX, cf. PELLA, *Historia...* : p. 430-463; BOTET, «Notas históricas. Massanet...», «Notas históricas. Lloret...» i «Señores...»; MONSALVATJE, *Santa Pau...* i *Los Condes...*; BOFARULL, *Gilaberto...*; NEGRE, «El testamento...» i «Divisiones...». La compilació de dades sobre els llinatges gironins es troba a: *Els castells...*: vol. 1, p. 629-637 i p. 666-702, vol. 2, p. 346-351, p. 599-608, p. 617-639, p. 649-660, p. 675-741 i p. 746-760, i vol. 3, p. 179-183, p. 188-206, p. 212-213, p. 233-254, p. 260-293, p. 329-421, p. 435-446 i p. 452-470; cf. Apèndix 15. Aquestes dades han servit per elaborar molts treballs de difusió; cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona comtal...*: p. 48-49.

[33] SOBREQUÉS, «La nobleza...»: p. 350-351; SHIDELER, *A Medieval...*.

[34] Entre aquests treballs, en sobressurten dos, realitzats ambdós per Pere Gifre i Santi Soler, que procedeixen precisament de la petita noblesa gironina: els Farners de Santa Coloma i els Caramany de Corçà; cf. GIFRE-SOLER, *Patrimoni...*, i *Els Farners...*.

comtats catalans. En remarquem dos que, per la ubicació de les seves possessions, tingueren influència sobre les terres del primitiu comtat de Girona: els comtes d'Empúries i els vescomtes de Cabrera.[35] Els primers s'havien constituït, des dels volts del 900, com una nissaga comtal molt vinculada a les terres del Rosselló i pràcticament independent dels comtes de Barcelona –també comtes de Girona–, amb qui, a partir del segle XI, sobretot, es van enfrontar obertament en molts moments. No va ser, però, fins la segona meitat del segle XIII que es va produir una veritable guerra entre els comtes emporitans, d'una banda, i els reis d'Aragó i els bisbes de Girona, de l'altra, que va tenir per escenaris les terres de la plana baixempordanesa repartides entre els antics comtats d'Empúries i de Girona i, sobretot, el lloc reial de Torroella de Montgrí, els llocs episcopals d'Ullà, Rupià i la Bisbal i les terres comtals de Verges, Ullastret i Monells.[36] La derrota del comte Ponç Hug, seguida per la mort sense descendència del seu fill Malgaulí, va portar a l'extinció de la primera casa comtal d'Empúries el 1322. Poc després, el títol del comtat va anar a mans de l'infant Pere, fill del rei Jaume II, que inaugurà una segona nissaga que va governar fins a finals del segle XIV i que es va enfrontar novament amb els reis catalans, fins que el 1381 va acabar amb la relativa independència que havien tingut des de molts segles enrera.[37]

A diferència dels comtes d'Empúries que eren senyors només d'un sol lloc del comtat de Girona –Monells–, i encara gràcies a un matrimoni de mitjan segle XIII (cf. Figura 19 *infra*), els vescomtes de Cabrera –antigament de Girona– ja controlaven al segle XI diversos castells del sud del comtat de Girona –Montsoriu, Blanes, Argimon, Brunyola, Torcafelló– que, de mica en mica, van anar ampliant fins a controlar un extens territori que anava del litoral sud del comtat, resseguia la vall de la Tordera i arribava a les parts més altes del massís del Montseny i de les

---

[35] En terres dels antics comtats de Besalú i d'Empúries-Peralada, també hi ha dos llinatges remarcables: els vescomtes de Rocabertí, que van créixer en importància als segles XIII i XIV, i els vescomtes de Bas, que al segle XIII van desaparéixer com a llinatge perquè el títol va passar a d'altres cases nobiliàries, primer als comtes d'Empúries i, a partir del 1331, als vescomtes de Cabrera; cf. SOBREQUÉS, *Els barons...*: p. 90-91, p. 105-112 i p. 132-138; i «La nobleza...»: p. 517-518; NEGRE, «Divisiones...»: p. 924-926, p. 947-948 i p. 983-984.

[36] MALLORQUÍ-SOLDEVILA, «L'època...»: en premsa.

[37] SOBREQUÉS, *Els barons...*: p. 7-14, p. 74-85 i p. 132-138; NEGRE, «Divisiones...»: p. 790, p. 819-822 i p. 851-852; COLLS, «El comtat...»: p. 65-69.

Guilleries.[38] Establerts en el seu castell de Montsoriu, els vescomtes del segle XI van fundar el monestir de Sant Salvador de Breda per instituir-hi una mena de mausoleu del llinatge, tot i que, al segle XII, diverses aliances matrimonials els van convertir en vescomtes d'Àger i els van proporcionar molts drets i senyories en terres de Castella. A partir del 1200, aproximadament, els Cabrera van tornar-se a instal·lar en les terres selvatanes i van promoure el desenvolupament de dos nuclis dels seus dominis: Hostalric, lloc de pas obligat en el camí de Girona a Barcelona, esdevingué el centre administratiu del vescomtat de Cabrera i Blanes, al litoral, començà a créixer en població i en activitat econòmica fins que a finals del segle XIV esdevingué la veritable capital del llinatge, amb permís, això sí, del castell de Montsoriu que fou ampliat i reformat en moltes ocasions i que serví de refugi a Bernat II i al seu fill Bernardí, a partir del 1364, quan van perdre el favor del rei Pere III el Cerimoniós.

A part dels comtes i els vescomtes esmentats, en les terres de Girona també existien molts altres senyors que, malauradament, encara no han estat objecte de cap monografia completa. La seva importància en el si de la societat rural gironina es va posar de manifest al segle XI quan van erigir castells al centre dels seus dominis principals (cf. Mapa 19). Eren, igual com a la comarca veïna del Vallès, conjunts d'edificis construïts amb pedra i calç o guix, voltats de fortificacions –muralles i fossats–, amb diversos sistemes d'emmagatzemament dels cereals, situats en punts elevats tant de la plana com dels contraforts dels massisos que la voltaven; i la majoria d'aquests castells estava en mans de famílies nobiliàries que els tenien, o bé en alou o bé en feu pels comtes de Barcelona o alguns llinatges més importants, que hi residien i que en van prendre el seu nom.[39] Els exemples gironins són nombrosos: Gilabert, el senyor de Cruïlles, tenia l'any 1035 una *domum* en el cementiri de l'església parroquial de Santa Eulàlia de Cruïlles, que degué ser l'origen del *castrum* de Cruïlles citat el 1102 i del qual encara avui encara es conserva dempeus la torre

---

[38] SOBREQUÉS, *Els barons*...: p. 35-38, p. 68-74, p. 105-108 i p. 151-158; NEGRE, «Divisones...»: p. 926 i p. 945-947; MALLORQUÍ, «Els vescomtes...»: p. 73-78.

[39] FARÍAS, «Las fortificaciones...»: p. 25-34; MARTÍ, «La defensa...»: p. 107-109.

Mapa 19. **Castells i cases fortes a les terres gironines, segles XI-XIV**

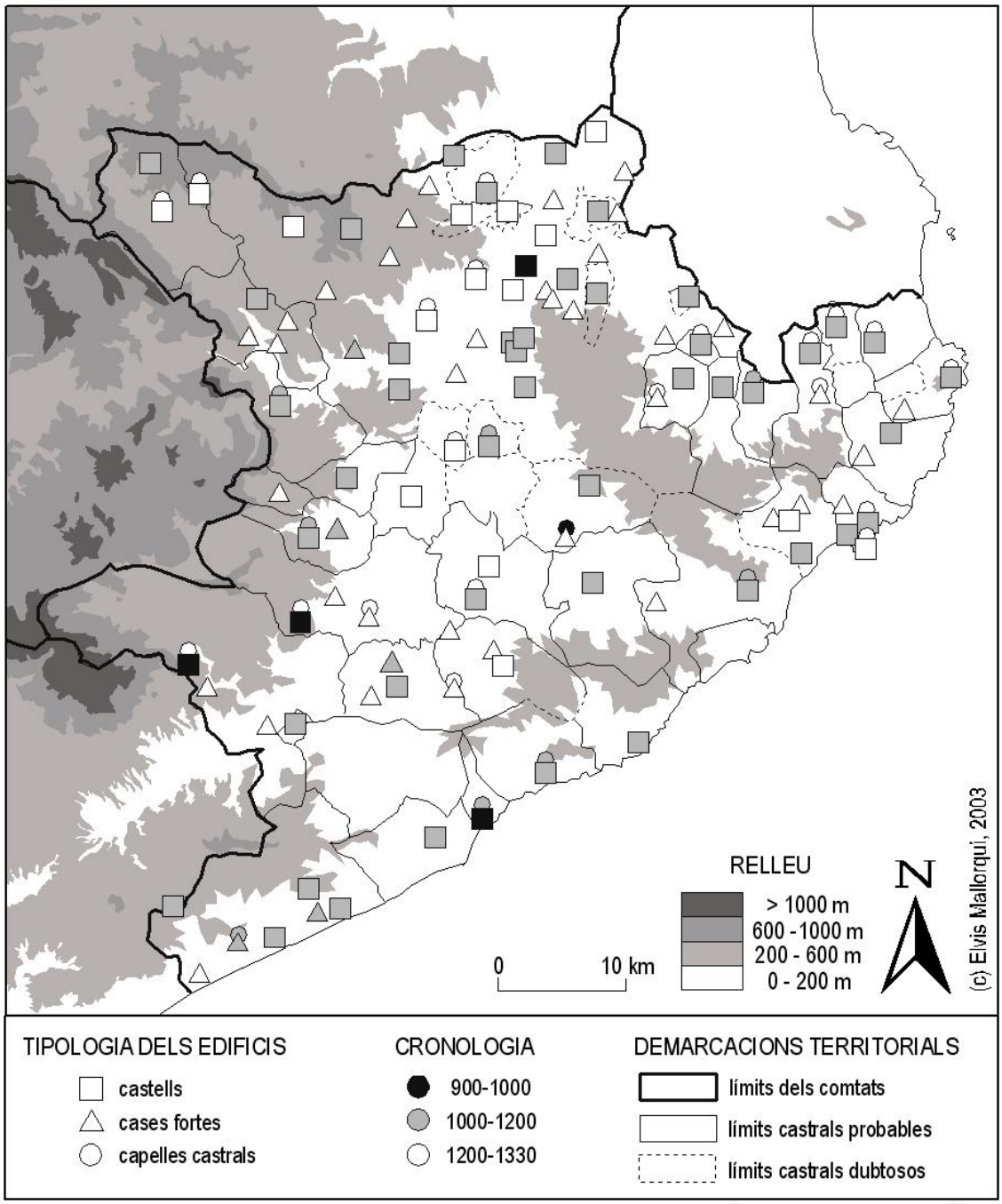

Fonts: PLADEVALL, *El comtat...*; CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*; PONS GURI-RODRÍGUEZ, *Els noms...*; BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, *Historia...*; cf. Apèndixs 5 *supra* i 23 *infra*.

mestra.[40] A Lloret de Mar, l'any 1041, Sicardis va obtenir dels vescomtes de Girona o Cabrera el *castro de Laured* i el va convertir en la seva residència fins a la seva mort, l'any 1103, ja que va dictar testament *"in domo mea apud castrum de Laured"*.[41] A Sant Sadurní, el cabiscol Ponç, de la seu de Girona, tenia l'any 1064, en el moment de redactar testament, unes *mansiones dominicas* properes a l'església parroquial, en les quals el seu nebot Amat Vives, l'any 1052, havia aixecat una *fortedam,* el nucli inicial del que esdevindria el *castrum* citat l'any 1102.[42] I en els testaments dels senyors de Cervià i Púbol, dels anys 1059 i 1064 respectivament, s'especifica clarament que els dos castells tenien una cambra pels senyors: Silvi Llobet va dictar el testament *"iacens ab egritudine detentus qua obiit in castello Cirvian, scilicet in camera sua lectica",* mentre Rodlens ho va fer *"dum esset in castello de Pubal, intus in sua camera, detenta egritudine"*.[43]

La importància dels castells, doncs, no radica només en el fet de ser, a la vegada, un punt de defensa del territori davant de qualsevol amenaça exterior i el centre de l'organització del poder local, amb un llinatge de senyors que, mitjançant un petit exèrcit de guerrers, imposava una sèrie d'exaccions als pagesos de la contrada. En realitat, els castells van ser el fonament de l'estructuració del poder polític del Principat de Catalunya un cop passats els anys de revolta dels nobles en contra de les estructures de poder heretades dels temps carolingis. En efecte, és a través dels pactes, les convinences i els juraments de fidelitat que el comte Ramon Berenguer I va poder consolidar el seu poder damunt dels senyors i dels guerrers que controlaven la major part de les fortificacions arreu dels seus comtats. La seva tasca, però, va quedar en entredit quan els seus fills bessons el van succeir i sobretot quan el comte Ramon Berenguer II Cap d'Estopa va ser assassinat el 1086.

---

40 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 124-126 (1035.04.07; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 92); ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 95 (1102.03.09; MARQUÈS, «La senyoria...»: n. 9); cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 55.

41 ACG, pergamí n. 47 (1041.01.23; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 234), pergamí n. 136 (1103.10.06; PONS GURI, «Sicardis...»: n. 3) i pergamí n. 137 (1104.02.19; PONS GURI, «Sicardis...»: n. 4); cf. LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*: p. 40-41.

42 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 156-157 (1052.02.07; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 111); ACG, pergamí n. 66 (1064.02.15; RIUS, «Cartes...»: n. 7); ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 95 (1102.03.09; MARQUÈS, «La senyoria...»: n. 9); cf. MARQUÈS, «La senyoria...»: p. 71-77.

43 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 269 (1059.06.14; TO, *El monestir...*: n. 12); ACG, pergamí n. 68 (1064.03.24; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 303).

Afortunadament per als comtes barcelonins, el seu fill Ramon Berenguer III va aconseguir que es repetissin els homenatges i els juraments de fidelitat en relació a molts castells que s'havien fet anteriorment al seu avi.[44] Els qui ho van fer eren, en general, els successors d'aquells que tenien els castells unes dècades abans, la qual cosa significa que els senyors ja havien constituït unes autèntiques nissagues que havien mantigut el seu poder al capdamunt de la societat rural en el trànsit del segle XI al XII i que, amb les lògiques evolucions derivades de les aliances matrimonials, de les compravendes i donacions de drets dels castells i de l'atzar biològic, el van continuar conservant al llarg dels segles XIII i XIV.[45]

El destí dels senyors de Monells és, potser, un dels més afortunats. Tot i que caldria repassar a fons els arxius comtals d'Empúries, es tracta d'una família senyorial de certa importància ja en el segle XII per haver aconseguit traslladar al costat del seu castell l'antic mercat d'Anyells, l'any 1102, i per tenir entre els seus membres un bisbe de Girona (cf. Figura 19 *infra*). Al segle XIII, un matrimoni els va proporcionar el vescomtat de Bas just en el moment en què els seus primers titulars s'havien traslladat definitivament a Sardenya i, poc després, amb un altre casament es van unir als comtes d'Empúries.[46] De manera similar, els senyors de Cruïlles van consolidar la seva influència local al segle XII, especialment a Sant Miquel de Cruïlles, on havien patrocinat un priorat benedictí, i a la Bisbal, on eren feudataris del bisbe de Girona; de totes maneres, la seva importància creixé molt més al segle XIII: participaren amb el rei Jaume I a la conquesta de Mallorca, acompanyaren el rei Pere II el Gran en el desafiament de Bordeus amb el rei Felip III l'Ardit de França i, pel matrimoni entre Gilabert de Cruïlles amb Guillema de Peratallada, s'uniren amb un altre llinatge baixempordanès (cf. Figura 20 *infra*).[47] A aquestes possessions, hi van afegir Calonge, Begur i moltes parròquies situades a la part oriental de les Gavarres, la qual cosa va convertir la nissaga dels Cruïlles amb una de les més influents de les terres gironines, per sota dels vescomtes de Cabrera, entre

---

44 BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 1, p. 183-190; BISSON, «Feudalism...»: p. 173-175.

45 NEGRE, «Divisiones...»: p. 1175-1176 i p. 1208.

46 SOBREQUÉS, *Els barons...*: p. 32-35 i p. 90-91; MALLORQUÍ, «La vila...»: p. 41-43.

47 BOFARULL, *Gilaberto...*: p. 6-46; MALLORQUÍ, *El monestir...*: p. 54-57.

els segles XIII i XIV: l'existència de dos bisbes de la família, Gilabert i Berenguer de Cruïlles, ho demostra abastament. Un altre llinatge, el dels Vilademany, va adquirir una gran importància al segle XII fins al punt d'arribar a controlar uns quants castells i llocs a la plana de la Selva, sempre, però, com a feudataris de magnats més poderosos, com els Montcada o els vescomtes de Cabrera: el 1116, per exemple, el vescomte Guerau Ponç va empenyorar a Pere Ramon de Vilademany el castell de Brunyola, que encara estava en mans dels seus hereus l'any 1196; tanmateix, ells mateixos rebien homenatges i juraments de fidelitat dels seus propis vassalls, com els Farners, castlans del castell de Farners.[48] Al llarg del Dos-cents, però, els deutes els van arrabassar una part d'aquestes possessions: sembla que els castells de Vilademany, Solterra, Cornellà, Farners i de Cassà de la Selva van estar en mans dels Vilademany entre els anys 1227 i 1279, però aleshores ja havien vengut les possessions que tenien a Riudellots de la Selva i a Brunyola hi conservaren només la castlania en feu pel clergue Guillem Gaufred, nou senyor del castell, al qual juraren fidelitat els anys 1282 i 1289.[49]

Altres llinatges, com els dels senyors de Sant Sadurní i de Lloret de Mar, no van tenir tanta fortuna. A aquests llocs, el cabiscol Ponç, l'any 1064, i la senyora Sicardis, el 1103, van donar la meitat dels drets dels castells dels dos llocs, respectivament, a la seu de Girona, la qual cosa va impedir la consolidació d'un llinatge senyorial a cadascun d'aquests castells del segle XI. A Sant Sadurní, s'hi va mantenir una nissaga de castlans que depenien estretament de la catedral de Girona, tot i que, abans de la compra dels seus drets pel bisbe l'any 1319, van protagonitzar alguns enfrontaments amb els senyors del castell, els pabordes de Juliol de la seu de Girona (cf. Figura 21 *infra*).[50] De manera similar, els senyors de Palafolls, al llarg del segle XII, van intentar controlar el castell tot i ser, en principi, feudataris de la

---

[48] ADG, Almoina, Brunyola, pergamí n. 9 (1116.01.27) i pergamí n. 210 (1196.06.07); ANC, fons patrimonial Cruïlles-Peratallada, pergamí n. 612 (1127.05...; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*: n. 3), i *Llibre de l'antiga arxivasió...*, n. 405 (1197.05...; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*: n. 7).

[49] BCAH, Arxiu, pergamins n. 12207 (1227.05.28); ANC, fons patrimonial Cruïlles-Peratallada, *Llibre de l'antiga arxivació...,* n. 421 (1232.06...; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*: n. 13), i pergamí n. 599 (1279.09.18; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*: n. 29); ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 654 (1256.12.10), i Brunyola, pergamí n. 602 (1282.11.08) i pergamí n. 28 (1289.10.06); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1265.06.07); cf. *Catalunya romànica...*: vol. 5, p. 84 i p. 332.

[50] MARQUES, «La senyoria...»: p. 77-81.

catedral gironina. Al final, però, van haver de cedir tots els seus drets als pabordes de la seu, els quals van deixar la custòdia i el manteniment del castell a una família local de castlans, els Lloret; aquests van mantenir-s'hi fins al 1372 en què van vendre tots els seus drets a la catedral, la qual va quedar com a senyora única del castell de Lloret (cf. Figures 22 i 23 *infra*).[51]

2.2. DEL CONTROL DE LA PARRÒQUIA A LA FUNDACIÓ DE CAPELLES CASTRALS

Abans que la majoria de senyors de les terres de Girona aixequessin els seus castells, la xarxa parroquial ja estava ben assentada sobre el territori i eren els senyors qui controlaven les esglésies, els clergues que hi servien i, sobretot, les rendes que generaven. Tot i que les proves directes són poques, des de la fi del segle X les esglésies i els delmes figuren enmig dels drets que els bisbes, la seu de Girona, els comtes i altres senyors havien obtingut a partir d'antigues donacions dels reis carolingis (cf. Capítol 4 *supra*). Ja al segle XI, el senyor de Cervià, Sunyer Llobet, mantenia uns estrets vincles amb les esglésies parroquials de Cervià i de Sant Mateu de Montnegre, que es van materialitzar l'any 1024 amb uns donatius per les obres de cada temple; la col·laboració, però, es degué acabar el 1053 amb la construcció del monestir de Santa Maria de Cervià, que des d'aleshores fou el beneficiari de tots els favors dels senyors de Cervià.[52] Aquest cenobi, igual com els de Sant Miquel de Cruïlles i Sant Salvador de Breda, van esdevenir les necròpolis familiars dels senyors fundadors dels monestirs, els quals esperaven convertir les seves donacions materials en beneficis espirituals de les pregàries dels monjos per les ànimes dels seus avantpassats difunts.[53] De totes maneres, el fet que molts castells feudals, com els de Cruïlles, Sant Sadurní, Medinyà, Llagostera i Brunyola, entre altres, fossin erigits al costat de temples parroquials preexistents és un testimoni físic del control exercit pels primers propietaris de les fortaleses sobre els drets de les esglésies

---

[51] LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*: p. 42-48.

[52] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 164 (1024.11.09; UDINA, *La successió...*: n. 134); MARCA, *Marca...*: n. 238 (1053...; TO, *El monestir...*: n. 10).

[53] A Sant Miquel de Cruïlles, per exemple, encara avui s'hi conserva la tomba d'Elisabet d'Hongria, muller del senyor del lloc, Bernat de Cruïlles, que va morir el 1294; cf. MALLORQUÍ, *El monestir..*: p. 34-35 i n. 149. Per a una visió més general, cf. TREFFORT, *L'église...*: p. 94-98; LAUWERS, *La mémoire...*: p. 191-194 i p. 291-299.

veïnes, un control que va perviure fins als segles XIII i XIV amb la titularitat laica de la major part dels delmes parroquials.

En efecte, un percentatge important de la documentació episcopal dels segles XIII i XIV recull informació sobre els delmes que estaven en mans de laics, perquè el bisbe volia, i aconseguí, imposar-los una taxa –el lluïsme– en cas que fossin traspassats o transmesos hereditàriament. L'estudi del *Llibre Verd dels feus*, de l'any 1362, permet afirmar que, deixant de banda les parròquies de menor població i renda, els nobles i els senyors de castells controlaven els delmes de les parròquies de major extensió territorial i, lògicament, de renda més quantiosa; mentrestant, els cavallers solien tenir una participació important, normalment obtinguda en feu de senyors més poderosos, en els delmes de parròquies mitjanes (cf. Capítol 9 i Taula 72 *infra*). El fet, però, que els bisbes exigissin als titulars dels delmes la prestació d'homenatge i el pagament de terços i lluïsmes, en cas de transacció, els va enemistar amb uns quants nobles i cavallers, contraris a reconéixer que tenien els delmes en feu del bisbe i castigats amb l'excomunió fins que no es plegaven a les exigències episcopals (cf. Taules 30 i 31 *supra*).[54]

Ara bé, és possible que la progressiva intromissió dels bisbes, del capítol de la catedral de Girona i d'alguns monestirs en la gestió de les parròquies, en relació tant al control dels clergues que hi servien com a la supervisió, a través d'homenatges i juraments de fidelitat, del repartiment dels delmes i dels altres drets parroquials, acabés provocant que els senyors s'allunyessin progressivament de les parròquies. I, gràcies al seu poder i riquesa, s'haurien pogut escapolir de l'enquadrament religiós que l'església secular imposava. Així és, amb la fundació de capelles als seus castells, ells i les seves famílies podien disposar, de manera privada, dels serveis religiosos i misses que fossin necessàries. A Monells, per exemple, el senyor del lloc, Ramon de Palau, va disposar en el seu testament de l'any 1234 que volia ser enterrat en la capella del castell, on s'havia d'aixecar un *"altare beate Marie ita quod ecclesia amplietur a*

---

[54] Vegem-ne uns exemples: l'any 1326 el cavaller Guillem de Canelles havia estat excomunicat per no reconéixer el delme de Tregurà, el 1344 el també cavaller Dalmau de Xatmar se li va aixecar una excomunió per no pagar un terç del delme de Cornellà quan s'uní a l'exèrcit reial que es dirigia al Rosselló, i el 1350 el senyor Francesc de Cervià no volia reconèixer els delmes que tenia pel bisbe; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 45r (1326.03.20), vol. U-8, f. 25v (1344.04.30) i vol. U-16, f. 42v-43r (1350.04.28).

parte meridiana ad opus ipsius altaris" i instituir un prevere i un diaca que viurien d'un conjunt de rendes cedit pel senyor.[55] Un cas similar és el de Galceran de Cartellà i la seva muller Agnès que el 1238 van fundar un benefici a l'altar de Santa Maria de la capella del castell de Cartellà, per tal que el prevere escollit, *"cum suo clericulo"*, oferís *"pro nobis et pro omnibus fidelibus defunctis sacrificium Deo"*, celebrés *"nocturnum pariter et diurnum officium semper in dicta ecclesia"* i fes *"ardere die et nocte omni tempore unam lampadam ante altare Beate Marie quod est in dicta capella"*.[56]

La presència, doncs, de capelles al costat dels castells gironins és un clar indici de la voluntat de distinció social dels senyors en relació a la resta de membres de les parròquies rurals. De totes maneres, amb la documentació estudiada, només hem localitzat capelles en prop d'un terç dels castells de les terres gironines dels segles XIII i XIV, una xifra que, abans de prendre-la com un indici fiable del nombre de castells habitats en aquesta època, caldria contrastar amb les dades d'excavacions i prospeccions arqueològiques que, en molts casos, encara resten per fer (cf. Taula 42 *infra*). A la vegada, però, la comparació entre castells i capelles castrals ens pot aportar dades interessants sobre la datació de l'abandó d'algunes fortaleses i sobre el canvi d'ús i de funció d'unes altres. Els senyors de Cruïlles, per exemple, no tenien cap capella al lloc de Cruïlles, perquè havien traslladat la seva residència al seu castell de Peratallada, on l'any 1307 ja existia un altar dedicat a Sant Salvador a la capella de Santa Maria del castell i el 1341 s'havia afegit una nova capella al cap del pòrtic on es volia traslladar el benefici sota la invocació del *Corpus Christi* i les Onze Mil Verges.[57] En canvi, en els castells isolats de Torcafelló i de Sant Iscle, a Maçanet i Vidreres, respectivament, l'única part dels conjunts castrals que quedaren en funcionament a partir del segle XIV van ser les seves capelles, que

---

[55] Es tracta del delme dels fruits i ingresos del molí, el forn i la ferreria de Monells i el delme dels agrers, censos i rendes que Ramon de Palau rebia a les parròquies i llocs de Madremanya, Millars, Sant Sadurní, Sant Cebrià de Lledó, Santa Pellaia, Sant Martí de Romanyà i Bell-lloc; cf. ADG, Mitra, calaix 24, pergamí n. 15 (1234.07.27; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 56).

[56] A canvi dels serveis, els senyors de Cartellà oferien al prevere dos masos, uns censos sobre la ferreria de Cartellà i el delme de Sant Gregori, terres i oliveres i la garantia que l'alimentarien durant mig any; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 193a-194a (1238.06.14; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 461).

[57] ADG, Notaria, vol. G-2, f. 92r (1307.10.31), i vol. G-16, f. 5rv (1341.11.15).

esdevingueren centres d'una devoció popular a nivell parroquial i local que es mantingué durant tots els segles de l'època moderna.[58]

La desvinculació dels senyors envers els temples parroquials no significa que descuidessin la seva fe i la seva devoció. A Anglaterra, la vida litúrgica en les capelles privades estava ben estructurada: s'hi celebrava la missa diària, s'hi administraven els sagraments del baptisme i dels enterraments i els preveres que hi servien feien de confessors per als senyors, però la implicació del cap de família anà creixent fins al punt d'esdevenir el responsable de la transmissió dels valors socials, cívics, sexuals i morals a tota la família.[59] La qüestió, al bisbat de Girona, no s'ha estudiat i, de moment, només podem oferir unes dades aïllades, però de gran interès: tant el senyor Guerau de Cervià com el cavaller Francesc de Rocabruna, entre els anys 1335 i 1337, tenien com a confessors uns frares franciscans, que figuren com a supervisors de les transaccions de rendes i drets dels senyors i, és clar, dels seus testaments i de les últimes voluntats.[60] No és probable, però, que aquests confessors residissin habitualment en les cases dels nobles, perquè ja hi havia uns altres preveres que havien rebut els beneficis de les capelles privades: la documentació episcopal recull com els propis senyors presentaven els candidats i com els bisbes els confirmaven en el càrrec; en algun cas, fins i tot, els bisbes semblen suggerir als senyors els noms d'uns clergues concrets: el 1343 el bisbe va recomanar a Francesc de Cervià el clergue Ponç de Finestres, fill d'un cavaller, per ocupar el lloc de clergue al castell de Púbol.[61] Cal dir que, després de la confirmació episcopal, el candidat

---

58 A la capella de Sant Iscle de Vidreres, el 1329 hi servia un clergue i el 1349 els vescomtes de Cabrera van fundar un benefici a l'altar de Sant Iscle i Santa Victòria de la capella; a Torcafelló, en canvi, la capella fou aixecada de bell nou cap al 1450 a partir de les runes del castell medieval; cf. FOLCH-LLINÀS-MONTALBÁN-RAMÍREZ-SUREDA, «Torcafelló. La descoberta...»: p. 46-47; LLINÀS, «Primeres excavacions...»: p. 4-7.

59 BROWN, *Church*...: p. 102-103.

60 El senyor de Cervià tenia com a confessor el propi guardià dels framenors de Girona, Berenguer de Cerdà, mentre que el cavaller de Rocabruna tenia l'any 1335 el frare Berenguer de Segúries i el 1347 va obtenir del bisbe el dret a escollir lliurement confessors; cf. ADG, Notaria, vol. G-10, f. 5r-6r (1335.03.06); ADG, Mitra, calaix 1, pergamí n. 2 (1337.12.18; MARQUÈS, *Pergamins*...: n. 1051); ADG, Lletres, vol. U-11, f. 55r (1347.07.31).

61 ADG, Lletres, vol. U-7, f. 102r (1343.01...). Els bisbes també recomanaven clergues per ocupar beneficis vinculats a confraries locals: el 1346 el bisbe va suggerir el nom d'Arnau de Comelles, fill d'un confrare, per al benefici de la confraria de Sant Jaume d'Avinyonet i el de Berenguer Palomar, clergue de la casa del bisbe, per al benefici de Sant Jaume de Bàscara; cf. ADG, Lletres, vol. U-9, f. 160v (1346.01...), i vol. U-10, f. 131r (1346.11...).

elegit per servir en una capella privada encara havia de passar la supervisió del rector de la parròquia local, que era qui, en última instància, li donava possessió del benefici i li entregava les claus: a Monells, l'any 1332, el clergue Guillem Ponç va presentar al domer de Monells la carta en la qual el bisbe li conferia, després d'haver estat presentat per Arnau de Blanes, cavaller i procurador del senyor de Monells, el benefici establert a l'altar de la capella de Sant Jaume del castell; tot seguit, el domer li'n donà possessió i *"in signum possessionis eiusdem tradidit sibi claues capelle Sancti Jacobi memorato"*.[62]

A més de poder assegurar el culte en una capella i de poder mantenir un prevere, els senyors que no volien acudir als temples parroquials necessitaven una llicència per part del bisbe, en la qual quedés clar que només tenien dret d'acudir-hi els habitants de la casa o castell i els seus servents i que els drets parroquials no quedaven afectats.[63] Un estudi recent sobre el bisbat de Barcelona ha permès enregistrar 56 llicències concedides a inicis del segle XIV, majoritàriament, a nobles i cavallers per tal que poguessin oïr missa en capelles privades o altars portàtils durant un cert període de temps –entre dos mesos i un any–; els motius exposats eren diversos: l'embaràs d'una senyora, els mèrits aconseguits al llarg de la seva vida per un senyor d'edat avançada, la malaltia i, a vegades, la distància al temple parroquial i la duresa del camí.[64] La situació a Girona no diferia gaire del que acabem d'exposar: de les 32 llicències concedides entre el 1326 i el 1350, en 24 casos els beneficiaris eren nobles i cavallers o, millor dit, mullers, vídues i filles de nobles i cavallers (cf. Taula 43 *infra*).

---

[62] En la visita del 1306 quedava clar que a la capella de Sant Jaume *"presenta ibi clericos dominus dicti castri"*, una facultat que no es perdé després dels canvis dinàstics en el comtat d'Empúries, ja que el 1332 fou el cavaller Arnau de Blanes, en nom del senyor Simó de Vallgornera, qui va presentar Guillem Ponç al bisbe; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 24rv (1306.04.20); ADG, Lletres, vol. U-5, f. 14rv (1332.07.28); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 30rv (1332.07.29); Apèndix 14 *supra*.

[63] GENICOT, *Comunidades*...: p. 137-139; BROWN, *Church*...: p. 101-102.

[64] El bisbe, a més, obligava els beneficiaris de les llicències a assistir al temple parroquial en les tres festivitats principals de l'any i a pagar els drets parroquials corresponents; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 535-557. Aquestes concessions contradiuen els esforços realitzats pels eclesiàstics de l'alta edat mitjana per tal que tothom assistís al culte en els temples parroquials; cf. PALAZZO, *Liturgie*...: p. 126-139.

En definitiva, tot i que sovint hom relaciona els senyors laics amb una cultura més profana i allunyada dels valors cristians –la de l'amor cortès dels trobadors i de les novel·les cavalleresques–, la religió tenia un important paper en la vida dels nobles de les terres gironines, tal com ho manifesten els seus testaments en què disposen construir capelles privades en els seus castells i palaus, efectuen quantiosos donatius per fundar i dotar beneficis eclesiàstics i per instituir misses i aniversaris d'oracions pels difunts i continuen designant els clergues que els servien.[65] Aquestes últimes qüestions mereixen, cadascuna d'elles, un tractament més aprofundit del realitzat en aquestes pàgines, amb el qual segurament descobriríem el veritable pes de la devoció religiosa de l'alta noblesa gironina i també la importància de la seva participació en la vida religiosa del conjunt del bisbat. I és que, com a tot arreu, tant els bisbes com els principals càrrecs de les diferents institucions eclesiàstiques de la diòcesi procedien de l'estrat nobiliari del propi bisbat. El cas dels fills del matrimoni entre Gilabert de Cruïlles i Guillema de Peratallada és ben explícit: dels cinc fills mascles, tres –Jofre, Gilabert i Hug– van ser clergues per voluntat dels seus pares i, a més, un d'ells esdevingué canonge i bisbe de Girona i un altre abat de Sant Feliu de Girona; mentrestant, una de les cinc filles dels senyors de Cruïlles i Peratallada va convertir-se en monja de Sant Joan de *Sexena*.[66] De totes maneres, també els senyors eren objecte del control moral exercit pels clergues parroquials: el 1346 el bisbe va manar als clergues de Peratallada que absolguessin el cavaller Jaume de Cruïlles si els constava que havia deixat de viure amb una concubina.[67]

3. Els cavallers i els ciutadans de Girona

Que de senyors de castells a inicis del segle XIII n'hi haguessin menys que al segle XI, no vol pas dir que el nombre de nobles s'hagués reduït. Al contrari, la classe senyorial s'havia ampliat notablement amb l'entrada de castlans i cavallers en

---

[65] BARBERO, *L'aristocrazia*...: p. 166-214; MULLETT, *La cultura*...: p. 42; BOURIN, *Villages*...: vol. 1, p. 289-298, i «De la communauté...»: p. 209-211.

[66] ANC, fons patrimonial Cruïlles-Peratallada, pergamí n. 911 (1295.02.11); AHG, fons patrimonial Veray, pergamí n. 12 (1295.02.11); cf. Figura 20 *infra*.

[67] ADG, Lletres, vol. U-10, f. 106r (1346.09.15).

les files de la noblesa, sobretot a partir del segle XII. A la regió francesa del Périgord, hi havia més de 600 llinatges de petits *milites* que havien rebut feus i depenien dels vescomtes de Limoges, els comtes del Périgord i d'altres senyors –barons, arquebisbes i bisbes–; la xifra és important perquè equival a entre un i tres cavallers per parròquia rural.[68] Per a les terres catalanes, encara no s'ha realitzat un recompte detallat de tots els llinatges de cavallers,[69] tot i que seria de gran interès contrastar-lo amb la panoràmica del Périgord i, a més, ens proporcionaria unes valuoses claus per entendre l'abast de les trasformacions socials i territorials derivades de l'ascens dels cavallers a la condició nobiliària.

En efecte, molts cavallers catalans van aixecar unes cases fortes o *domus,* uns conjunts d'edificis que solien voltar una torre, en les quals van establir la seva residència i des d'on exercien el seu poder arbitrari sobre els homes i les dones del seu entorn, sense aconseguir sempre, però, delimitar un termenal propi al seu entorn.[70] A les vegueries de Barcelona i del Vallès, Vic i Osona, Vilafranca del Penedès, Manresa, Berguedà i Cervera, era freqüent que aquests petits dominis formessin unes "quadres" a l'interior d'un castell termenat, és a dir, que constituïssin una demarcació limitada a uns pocs nombres de focs però amb una jurisdicció pròpia per al senyor de la *domus* o casa situada al centre de la quadra; de fet, semblen haver estat fruit d'un repartiment de les rendes del castell entre el senyor i els castlans o cavallers, com són els casos de les quadres de Terrassola, una casa forta del terme de Seva que controlava uns 10 masos, i de Campins, al terme del castell de Montclús.[71] La *domus* d'Olivet, situada al terme de Canovelles, al Vallès, és un magnífic exemple d'aquest tipus de fortaleses, nascudes al segle XII i lloc de

---

68 FOURNIOUX, «Les chevaliers...».

69 A inicis del segle XV, segons els comentaris realitzats per un cavaller gironí, Asbert sa Trilla, i segons els recomptes de vots del braç militar a les Corts del 1411, s'estima que hi havia prop d'un miler de cases nobiliàries a Catalunya, la majoria de les quals eren de cavallers; cf. SOBREQUES, «La nobleza...»: p. 518-521. Si relacionem aquesta xifra amb les dades dels fogatges de la segona meitat del segle XIV, tenim que l'1,5% de la població catalana controlava el 38,41% en el fogatge del 1365-1370 i el 35% dels focs del 1378.

70 FARÍAS, «Las fortificaciones...»: p. 38-49.

71 NEGRE, «Divisiones...»: p. 1017-1018 i p. 1047; PONS GURI, «Les cases...»: p. 99-106; PUIGFERRAT, «La quadra...»: p. 127-143; BOLOS, *Els orígens...*: p. 79-81. S'han estudiat altres cases fortes del Maresme i de la Garrotxa; cf. GRAUPERA, «L'organització...»: p. 32-36; BOLÓS, *Els orígens...*: p. 131-134.

residència d'un llinatge de cavallers, la qual, a més, té el doble interès d'haver quedat abandonada de cop al segle XV després d'un incendi i, en els últims anys, d'haver estat excavada en la seva totalitat.[72] La casa nasqué a partir d'una torre de planta circular dels segles X-XI, sense obertures a la planta baixa que es comunicava amb el primer pis per l'interior; a partir del segle XII s'afegiren cinc estances al voltant de la torre, algunes de les quals servien per emmagatzemar gra i moldre'l, per reparar les eines de ferro que necessitava la casa i per guardar diversos productes en peces de ceràmica; a les estances del pis superior, que no s'han conservat, és on devien trobar-se els espais de vivenda de la família que hi residia. Els senyors d'Olivet, que a partir de mitjan segle XIII s'uniren amb els Riudeperes, tenien un petit domini format per diversos masos i homes propis i depenents.

3.1. NISSAGUES DE CAVALLERS GIRONINS

L'estudi dels llinatges de cavallers del bisbat de Girona i dels seus habitatges aixecats entre els segles XII i XIII podria ser objecte d'una recerca monogràfica aprofundida que no podem abordar aquí, tot i que sí presentarem breument alguns casos representatius de la varietat de situacions existents per tal de poder entendre millor, més endavant, el paper que aquest grup privilegiat tenia a l'interior de les parròquies rurals.

En primer lloc, existeixen alguns llinatges de cavallers que, pel fet de residir en un castell com a castlans, tenien un nivell de vida que s'acostava al dels nobles i titulars de castells que hem presentat en apartats anteriors. Per exemple, els castlans de Sant Sadurní tenien prou capacitat i ambició com per prendre iniciatives pel seu compte i sense l'acord previ dels pabordes de la seu de Girona, els senyors del castell: el 1218, per exemple, Ramon d'Anglès va exigir ous, formatges, palles i

---

[72] PUJADES-SUBIRANES, «La *domus*...», «La *domus*...» i *Des del cim*.... L'incendi de la casa ha permès recuperar restes materials que ens aclareixen molts aspectes del nivell de vida d'aquesta família de cavallers: s'han conservat restes de ceràmica –plats, olles de cuina, embuts, tapes d'olla, escudelles, gerres, càntirs, pots de farmàcia–, estris de ferro per a la cuina –ganivets, tallants, tapadores, cadenes de clemàstecs, cercapous–, mobiliari de ferro –tapes de llanterna, llums d'oli, braser de ferro, pales de ferro, tiradors de porta, panys de ferro–, eines del camp –aixades, tenalles, fanga–, fragments de roba i d'armes –cota de malla, genollera, avantbraç, puntes de llança, ganxos de ballesta, sagetes, fre de cavall, estrep de ferro i bronze–, alguns objectes de guarniment personal i dels cavalls –aplics, picarols, pinces, penjolls, sivelles de cinturons– i algunes monedes.

civades als homes del terme, va reclamar als *rustici* terços i lluïsmes pels boscos artigats i pels novals, va controlar els molins del terme, van delimitar una devesa *"in loco comuni"* per plantar-hi vinyes i va fer redactar un llevador de censos.[73] Més de cent anys després, Garsenda, la muller i després vídua del cavaller Ramon Arnau de Sant Sadurní, que residia a la localitat homònima tot i haver venut al bisbe la castlania uns anys abans, va obtenir els anys 1343 i 1349 la llicència per celebrar missa en uns altars portàtils a casa seva.[74] De manera semblant, els castlans de Lloret de Mar, anomenats justament Lloret (cf. Figura 23 *infra*), van actuar moltes vegades sense l'acord dels senyors del castell, els pabordes de novembre de la seu de Girona: el 1221 Toscana de Lloret obtenia qüèsties i penyores dels homes comuns, delmes de peix i blats de guàrdies, sense donar la part corresponent a la pabordia; i el 1319 Guillem de Lloret fou acusat de forçar els homes del loc a fer obres i guàrdies al castell.[75] I a Santa Coloma de Farners, els Farners, castlans del castell des del segle XII (cf. Figura 24 *infra*), tenien una casa pròpia anomenada precisament l'Alou i drets diversos als llocs de Vilamajor, Riudarenes, Cladells i Vidreres, però com es va posar de manifest en els plets dels anys 1301, 1306 i 1336 que enfrontaren els Farners amb els seus senyors, els Vilademany, sobre les prestacions militars dels homes de la senyoria.[76]

Existeix un segon grup de cavallers que es caracteritzen per residir, no en castells, sinó en cases fortes construïdes per ells mateixos amb posterioritat al segle XI. Alguns d'ells, tot i ser feudataris d'altres senyors, eren prou poderosos. És el cas dels Cartellà de Maçanet de la Selva (cf. Figura 25 *infra*): Bernat de Cartellà, cavaller i senyor de la *"domui de Macianeto",* va rebre els homenatges de 16 persones entre el 1251 i el 1263, i poc després, l'any 1270, va fer redactar un capbreu on es recullien els seus drets sobre 39 masos, 4 bordes i 3 homes de les parròquies de Maçanet i de

---

[73] ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 21 (1218.11.05; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 95) i pergamí n. 54 (1218 ca.; Marquès, *Pergamins...*: n. 546).

[74] ADG, Lletres, vol. U-6, f. 168v (1343.11.19), i vol. U-13, f. 84rv (1349.03.16); cf. Taula 42 *infra*.

[75] ACG, Pabordia de Novembre, lligall s. n. (1221.11.19) i vol. 8.d.1, f. 34v (1319.11.26); cf. LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*: p. 45-48.

[76] ANC, fons patrimonial Cruïlles-Peratallada, pergamí n. 47 (1301.04.21; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*: n. 44) i pergamí n. 768 (1306.07.31; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*: n. 51), i *Llibre de l'antiga arxivació...*, n. 409 (1306.07.31; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*: n. 50) i n. 412 (1336.05.25; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*: n. 103); cf. GIFRE-SOLER, *Els Farners...*: p. 17-20.

Vidreres.[77] La importància del llinatge, però, ja es féu evident l'any 1214 quan es va celebrar el matrimoni entre Bernat de Cartellà i l'hereva dels senyors de Dosrius, Saura, que encara devia ser menor d'edat, perquè, mentre aquesta aportava com a eixovar els castells de Dosrius i de Muntanyola –en feu pels monestirs de Sant Pere de Casserres i de Santa Maria de l'Estany–, la *domus* d'Horta i altres drets, el dit Bernat només li va donar la desena part dels seus béns.[78] De fet, més que els seus dominis i possessions, eren les activitats militars dels Cartellà les que li conferien el seu estàtus social elevat: el 1201 el vescomte Guerau de Cabrera va concedir a Arnau Guillem de Cartellà el permís per *"edificare a terra usque ad celum ibi ubi nunc est turris illa de Mazaneto..., scilicet muros, parietum et fossata et ceteras munitiones"*; els anys que precediren la invasió francesa del 1285, el propi rei Pere II va convocar Arnau Guillem de Cartellà a presentar-se a Lleida, l'1 de gener de 1284, *"cum militibus, armis et aliis apparatibus vestris"* i a servir-lo *"contra gentes extraneas"* d'acord amb els Usatges de Barcelona; i l'any 1293 Bernat de Cartellà va ser investit, pels comtes d'Empúries i vescomtes de Cabrera, com a cap militar del districte de Maçanet, perquè va obtenir en feu *"omnes exercitus et caualcatas quos et quas habemus et habere consueuimus"* en els homes i dones dels masos i bordes de la parròquia de Maçanet de la Selva.[79]

La majoria de cavallers, però, ens són molt més desconeguts que no pas els Cartellà de Maçanet. És a ells, certament, a qui cal atribuir la construcció de la pràctica totalitat de torres i cases fortes conegudes dels segles XII i XIII, que gairebé van fer doblar el nombre de castells existents en terres del bisbat de Girona (cf. Figura 18). Però les dades que en tenim no permeten, a hores d'ara, res més que destacar algunes coincidències significatives, com el fet que alguns d'ells van aprofitar els desordres dels primers anys del regnat de Jaume I per imposar-se violentament als pagesos dels seus llocs: l'any 1217 el rei va demanar a Ramon de Palau, senyor de Monells, que prengués el cavaller Guillem de Riera i altres

---

[77] BCAH, Arxiu, pergamí n. 10161 (1251.04.09) i pergamí n. 12109 (1251.04.09-1262.03.14), pergamí n. 12086 (1263.09.16), pergamí n. 12182 (1270.02.26) i pergamí n. 12107 (1270 ca.).

[78] BCAH, Arxiu, pergamins n. 12036 i n. 12742 (1214.07.19).

[79] BCAH, Arxiu, pergamí n. 5649 (1201.07.07) i pergamí n. 12232 (1293.05.11), i Arxiu Moja, lligall n. 324, f. 3rv (1283.11.09) i f. 7rv (1285.04.22).

Figura 18. **Nombre dels castells i cases fortes de les terres de Girona, segles X-XIV**[80]

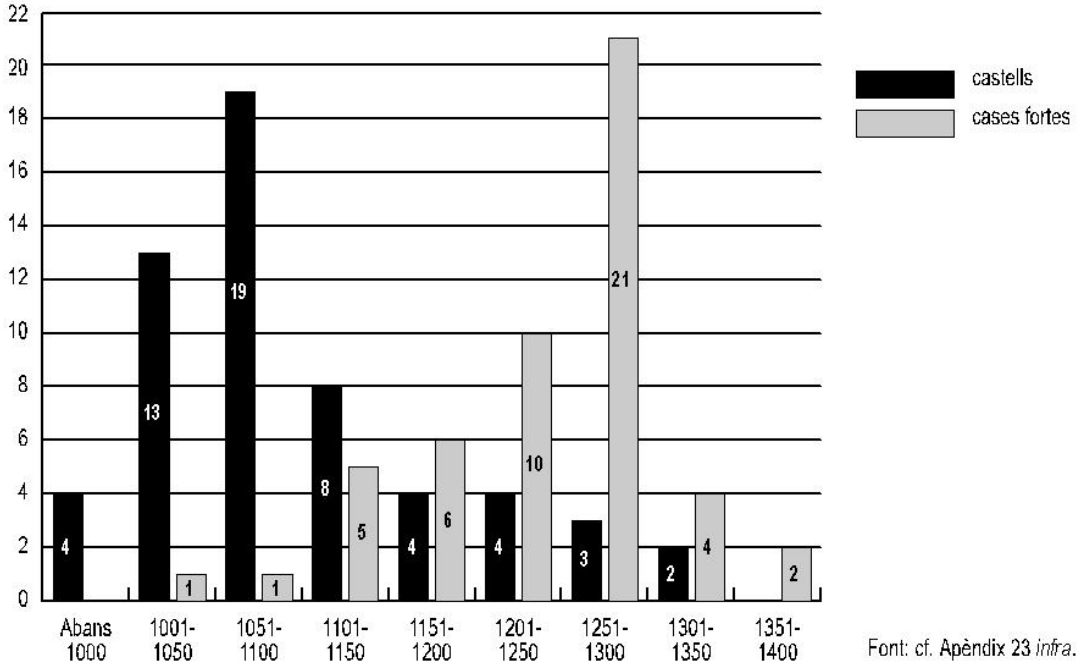

malfactors que residien a la casa forta de Riera, a Calonge, per tal d'acabar amb els danys que practicaven en aquell sector.[81]

Un segon detall comú és la possessió de petits dominis consistents en uns grups de masos i uns conjunts de terres, molt sovint infeudats per part de senyors més importants: a Caldes de Malavella, entre els anys 1261 i 1262, el cavaller Ramon de Gironella va comprar quatre masos que tenia en feu per l'infant Pere d'Aragó, el qual li va concedir la llicència per construir, en el mas Bofill del lloc de Vilarnau, *"la força ab las torras, valls, barba<ca>nas y totas cosas que vulla fabricar, tant de pedra com també de terra o tàpias ab pedra y llot, com de altres coses"*; mentrestant, segons un capbreu de l'any 1315, sabem que el cavaller Guerau de Torrent i el seu fill Francesc tenien 14 masos, 289 terres i 3 cases a les parròquies de Santa Pellaia, Sant Mateu i Santa Àgata de Montnegre (cf. Taula 57 *infra*), uns drets que havien obtingut en feu dels senyors del castell de Monells, tal com consta en una transacció entre ells de l'any

[80] Tenim constància d'onze cases fortes amb restes arquitectòniques dels segles XII i XIII de les quals no en coneixem documentació escrita; una d'elles, l'hem col·locat en el període 1151-1200 i les deu restants en el període 1251-1300. Pel que fa al castell de Celrà, l'hem comptat una vegada com a castell del segle XI i una altra com a força o casa forta d'Aguiló del segle XIII; cf. Apèndix 15 *infra*.

[81] ACA, Batllia General, vol. 5, f. 28r (1217.08.21).

1291;[82] i els Menola, cavallers que aixecaren al segle XII la *domus* de Menola, eren vassalls, en primer terme, dels castlans de Montpalau i, en última instància, dels vescomtes de Cabrera.[83]

Més coincidències: molts cavallers solien estar al servei de senyors més importants com a administradors i representants seus, com el cavaller de Corçà Ramon de Sant Miquel que el 1339 actuava com a procurador del comtat d'Empúries i regent de la vegueria del seu comtat.[84] I, és clar, els cavallers participaven activament a les guerres de l'època. En aquest sentit, la invasió francesa del 1285 va suposar una forta sotragada per als cavallers gironins, perquè alguns d'ells hi van morir i van deixar les seves vídues i fills amb situacions força precàries: el cavaller Berenguer d'Abellars, de Pedrinyà, va deixar la seva muller vídua i prenyada del seu fill, el castlà Bernat de Lloret va deixar també una vídua i un fill menor d'edat i Guillem de Palol de Sant Sadurní va deixar una vídua.[85] Mentrestant, altres cavallers se'n van sortir millor i van consolidar el seu poder en els anys següents: l'any 1288 Ramon de Marata, cavaller vinculat a Maçanet de la Selva, va oferir una gràcia especial als Cartellà de la mateixa parròquia per tal que poguessin adquirir uns honors i masos a Vallmanya; i el 1293 el cavaller Ramon de Sant Julià va poder heretar el seu fill Bernat de Palol amb una casa forta, la de Palol de Revardit, convertida en castell del qual depenien *"dominiis et feudis militum et peditum et baiulorum"* a part dels homes i dones propis i drets corresponents al domini directe.[86]

Més enllà dels castlans de castells i dels cavallers amb torre, existeix un tercer grup dins la petita noblesa gironina, potser menys nombrós, però tant o més

---

82 ASD, Arxivació de tots los actes del priorat, n. 5 (1261.08.30; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 266); ASD, vol. 20, n. 35 (1262.08.21; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 270); AHCG, pergamí n. 84a (1291.08.01; *Catàleg...*: n. 84) i pergamí n. 85 (1291.08.01; *Catàleg...*: n. 85).

83 PLADEVALL, «La *domus...*»: p. 58-60.

84 ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 14 (1339.11.12; MARQUES, *Pergamins...*: n. 1083).

85 El testament de Berenguer d'Abellars, l'hereu dels Abellars de Pedrinyà, és del 1286; cf. ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 97rv (1286.06.16). Pel que fa als castlans de Lloret, cf. Figura 23 *infra*; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*: p. 45-48. L'última notícia de Guillem de Palol, senyor de Sant Sadurní, és del 1285, mentre que el 1292 la titular del castell era la seva vídua Guillema; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 135 (1285.07.07; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 405), i pergamí n. 118 (1292.01.19; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 449)..

86 BCAH, Arxiu, pergamins n. 12136 (1288.01.22) i pergamí n. 12125 (1293.12.07). En relació a la casa de Marata, cf. *El nostre poble...*: p. 32-33.

interessant que els dos precedents. Es tracta dels cavallers que residien a l'interior d'una vila, és a dir, d'un centre de població concentrada que exercia una certa capitalitat sobre unes quantes parròquies rurals de l'entorn gràcies al mercat setmanal, a les fires anuals, a petites comunitats jueves, a la presència d'artesans i mercaders i, sobretot, al fet de ser la seu d'un poder senyorial sòlid. A la Bisbal, en els primers anys del segle XIV, hi residien dos cavallers titulars de delmes de parròquies veïnes: l'any 1313 Guillem de Blanes rebia els delmes de Vulpellac i Bernat de Llabià tenia en feu pels senyors de Rupià la meitat dels delmes de Rupià i d'Ullastret.[87] És possible que aquests cavallers, a la vegada, formessin part de la clientela dels senyors del lloc: així s'entendria la protecció que el bisbe va oferir al cavaller Galceran de Ribera, l'any 1326, quan va manar *"que nuyl hom nostre de la Bisbal ne del terme no don dampnage al dit en Gauceran ça Ribera ne a nuyl hom del seu"*.[88] L'estudi aprofundit dels manuals notarials de Monells dels anys 1332 i 1333 permet descobrir l'existència de 7 famílies de cavallers que residien a la població, una xifra que al 3,8% del total de llars de Monells: es tracta de les famílies de Bernardí d'Abellars fill del cavaller Bernat d'Abellars, de Simó Gallard –que obtingué el 1333 la castlania del castell de Monells–, de Guillem de Mont fill de Ramon de Mont cavaller, de Bernat de Planils fill del cavaller Guillem de Planils, de Ramon de Pontós, de Guillem de Soler –casat amb la germana de Ramon de Pontós– i d'Arnau de Sant Iscle fill del cavaller Guillem de Sant Iscle de Monells.[89]

---

87 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 409r i f. 409r (1313.07.06; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 544 i 545).

88 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 63rv (1326.04.17).

89 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 21r (1332.04.23), f. 20rv (1332.06.23), f. 11r (1332.06.27), f. 14r-15r (1332.06.29), f. 17rv (1332.07.07), f. 27v (1332.07.23), f. 28rv (1332.07.26), f. 34v-35r (1332.08.14), f. 66r (1332.11.07), f. 68v (1333.11.12), f. 97v-98r (1333.01.08), f. 116r (1333.02.08), i vol. 161, f. 2r i f. 5r-6v (1333.04.07), f. 17r (1333.05.08) i f. 21rv (1333.05.14); cf. MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa. La xifra de cavallers a Monells, de la qual hem descomptat altres cavallers que només apareixen en una ocasió i en la qual no queda clar que residissin a la vila –Ramon d'Escala, Ramon de Juià, Bernat de Reixac, Arnau de Sant Martí i Bernat de Sant Miquel– és notable: a Girona, a finals del segle XIV, només hi havia 10 cases de cavallers; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 21r (1332.04.23), f. 116r (1332.02.08), f. 122r (1333.02.21) i fulls units al llibre f. 2r-3r (1332.10.08), i vol. 161, f. 10v (1333.04.23), f. 16r (1333.05.07), f. 23rv (1333.05.15), f. 25rv (1333.05.25) i f. 29v (1333.06.19); SOBREQUÉS, «La nobleza...»: p. 518. En canvi, cal fer notar que la presència d'un grup de cavallers a Monells, cas únic en les terres estudiades, era molt freqüent en els *castra* del Baix Llenguadoc i en les viles de la Tierra de Campos, per bé que no sempre arribaren a estar ben integrats en les institucions comunitàries locals; cf. BOURIN, *Villages...*: vol. 1, p. 264-267, i vol. 2 p. 188-194; MARTÍNEZ

Un magnífic indicador del nivell social d'aquest grup de cavallers de les viles són les quantitats pagades com a dots en matrimonis entre aquests llinatges de cavallers. Són xifres inferiors a les dels membres dels Cruïlles i, és clar, força superiors a les de pagesos de mas i vilatans, però també són més elevades que les d'altres cavallers de nuclis rurals: mentre el 1252 el cavaller Bernat de Serra pagava 1300 sous pel dot de la seva filla Elisenda, el 1295 la filla de Ramon de Pontós, cavaller de Monells, anomenada Brunissenda, va aportar 3.000 sous de dot al seu marit, el donzell Guillem de Vilaüt, i l'any 1299 Saura, filla d'Arnau de Millars, cavaller de Monells, també va aportar 3.000 sous de dot per al seu matrimoni amb Guillem de Sant Iscle, cavaller del castell de Sant Iscle, que s'acabà traslladant a Monells; mentrestant, Bernat d'Abellars, cavaller de Pedrinyà, va rebre 6.000 sous l'any 1300 pel dot de la seva muller Eibelina, filla de Ponç de Vilanova.[90] La presència de cavallers en nuclis més o menys importants de població concentrada no era gens malvista pels seus veïns no nobles, probablement perquè el seu estàtus social atorgava prestigi al conjunt de la comunitat i permetia tenir més contactes amb esferes de poder exteriors. És per aquest motiu que es pot entendre l'oferta que 63 veïns de Rupià van realitzar a Jordà d'Abellars, fill del difunt Arnau d'Abellars, cavaller, l'any 1346 per tal que ell i la seva muller, Guillema, es traslladessin a viure a Rupià: *"attenens que població de grans ennoblaexen los lochs, viles e castells e que franquees e immunitats conduen los grans a poblar·se an·aquels lochs en los quals poden aconseguir e haver franquees e immunitats",* els veïns els van concedir una sèrie d'avantatges fiscals, com l'exempció de talles, qüèsties, obres als murs i valls i guaites.[91]

3.2. La lluita pel control de les petites parròquies rurals

A semblança dels senyors, els cavallers també van intentar controlar les rendes d'algunes parròquies rurals. De fet, ja l'any 1072 el prevere de Sant Sadurní de Medinyà rebia els delmes de la parròquia juntament amb dos *"parroechitanis suis",*

SOPENA, *La Tierra...*: p. 501-504.

90 ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 94v (1252.01.26), f. 22r (1295.10.13) i f. 98rv (1300.01.06); AHCG, pergamí n. 108 (1299.12.28; *Catàleg...*: n. 108). La inflació de preus a la segona meitat del segle XIII podria ajudar a explicar, en part, la diferència dels dots; cal, no obstant, un estudi més aprofundit sobre el grup social dels cavallers.

91 AHG, Notarial, Rupià, vol. 473, f. 152r-157v (1346.02...; SOLDEVILA, «Les institucions...»: n. 1).

els *milites* Dalmau Ramon i Guillem Arbert; i l'any 1155 Berenguer d'Aiguaviva i la seva muller Adelaida, en recompensa dels mals causats als dominis del monestir de Santa Maria d'Amer a la sagrera i salvetat de Colomers, es van lliurar al cenobi com a *fideles parroechianos* per tal de ser-hi sepultats el dia de la seva mort.[92] Als segles XIII i XIV només la possessió de delmes permetia als cavallers controlar directament una part, normalment reduïda i cedida per magnats i senyors més poderosos, de les parròquies rurals (cf. Capítol 9 i Taula 72 *infra*). Per tal de no perdre ni una engruna dels seus drets, alguns cavallers degueren establir la seva residència, a vegades una casa forta, a tocar de les parets del temple parroquial: entre el 1274 i el 1280 Arnau de Camós tenia la seva residència al puig de l'Església de Santa Maria de Camós, formada per diverses cases, algunes de les quals van cedir a pagesos de la contrada; i, de fet, alguns cavallers, com Ramon de Sant Julià a Vulpellac el 1269 i Dalmau de Creixell a Vilaür l'any 1299, van aprofitar els temples parroquials per tal de convertir-los en les seves fortificacions privades, la qual cosa enutjava molt els bisbes i els eclesiàstics.[93] Tanmateix, els cavallers havien arribat massa tard per controlar del tot les parròquies rurals: en el mateix moment en què el seu ascens social cap a les files de la noblesa es traduïa físicament sobre el territori amb la construcció de les cases fortes, els bisbes estaven posant en ordre les seves respectives diòcesis i, com hem vist en el cas de la de Girona, treballaren molt seriosament per tal de supervisar el repartiment dels delmes –per obtenir-ne uns ingressos suplementaris en forma de taxes de mutació– i controlar les persones que ocupaven els càrrecs parroquials.

Altres cavallers, també a imitació dels grans magnats, van aconseguir aixecar una capella al costat de la seva *domus* per tal d'escapar a l'enquadrament parroquial. Els Cartellà de Maçanet, per exemple, havien exercit durant el segle XII una forta influència sobre les esglésies locals: d'una banda, efectuaren importants donacions els anys 1146, 1151 i 1171 al monestir cistercenc femení de Valldemaria, fundat

---

[92] ACG, pergamí n. 79 (1072.06.14; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 346); ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 18 (1155.02.13; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 32).

[93] ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 18 (1269.05.28; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 282); ADG, Almoina, Camós, pergamí n. 53 (1274.03...), pergamí n. 56 (1278.03.18), pergamí n. 67 (1279.08.05) i pergamí n. 68 (1280.05.23); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 40r (1299...).

recentment; de l'altra, patrocinaven els clergues de la més antiga església parroquial de Sant Llorenç: el 1178 Arnau de Cartellà i la seva muller Ermessenda de Maçanet van donar al prevere Pere i al seu nodrit un monar per fer-hi un molí.[94] Però al segle següent ja disposaven d'una capella al costat de la *turri de Macianeto*: l'any 1219 ja existia un prevere, anomenat Pere, com a capellà de Sant Jaume de Maçanet; el 1234 Bernat de Cartellà va donar el delme dels seus honors a l'altar de Sant Jaume de la capella de Maçanet i al seu clergue Arnau de Tapioles; i el 1250 el rector de l'esmentat altar, Bernat Ferrer, va comprar una feixa per 30 sous.[95] No tots els cavallers aconseguiren aixecar una capella tan aviat com els Cartellà: la primera notícia d'una capella a la *domus* d'Arnau de Canet data del 1350, quan el bisbe va manar que la capella de Santa Florentina –que avui dóna nom al castell– no rebés ni oblacions ni lluminàries per no perjudicar l'església parroquial de Sant Iscle de Vallalta.[96]

Segurament la majoria de cavallers rurals no van arribar a tenir cap capella i ni controlar cap parròquia, però no per això van desistir de diferenciar-se de la resta de feligresos i veïns seus. Els quedava un camí: convertir-se en els primers dels parroquians, és a dir, utilitzar la mateixa parròquia com a escenari per remarcar el que els distingia dels pagesos i vilatans. A Anglaterra, tot i que les esglésies parroquials tendien a esdevenir cada vegada més "públiques" o del conjunt de feligresos del terme, els cavallers i donzells que formaven la *gentry* o baixa noblesa rural encara van poder col·locar les seves tombes a l'interior del temple parroquial i també inscripcions que recordaven les seves donacions pietoses a capelles i altars.[97] El que hem detectat en les terres gironines va en una direcció similar. D'una banda, els cavallers procuraven demostrar la seva superioritat a l'interior del temple i durant la missa, perquè ells seien en cadires mentre la resta de feligresos o estaven drets o

---

[94] BCAH, Arxiu, pergamí n. 9071 (1146.08.01), pergamí n. 9068 (1151.08.04), pergamí n. 9069 (1171.06.12) i pergamí n. 9067 (1178.09.15).

[95] BCAH, Arxiu, pergamí n. 12062 (1219.03.28), pergamí n. 12195 (1234.08.03) i pergamí n. 10184 (1250.03.21). L'any 1295 ja s'havia format un petit nucli de població al voltant de la capella i de la torre de Maçanet que tenien els Cartellà: aquests van establir unes cases *"in cellaria turris de Macianeto";* cf. BCAH, Arxiu, pergamins n. 10179 (1295.05.13).

[96] ADG, Lletres, vol. U-15, f. 217r (1350...).

[97] BROWN, *Church*...: p. 92-93, p. 108-111 i p. 132-135.

s'asseien al terra.[98] Aquestes diferenciacions socials en vida s'havien de perpetuar de manera visible després de la mort: mentre tots els feligresos només tenien l'opció de ser enterrats en els cementiris parroquials o en els de capelles rurals i temples sufraganis, els cavallers van obtenir, a partir del segle XIV, llicències dels bisbes gironins per tal de col·locar les seves sepultures a l'interior dels temples parroquials (cf. Taula 44 *infra*).[99] En moltes ocasions, la justificació de la seva posició preeminent a l'interior del temple i en el lloc d'ubicació de la seva tomba es devia a les importants donacions que havien fet a l'hora de fundar beneficis presbiterals i aniversaris en un dels altars dels temples parroquials, a l'hora de construir algun altar més dintre la mateixa església o a l'hora d'aixecar nous edificis religiosos, tant capelles rurals que esdevingueren seus de confraries religioses com capelles al costat dels seus castells i cases fortes (cf. Taula 45 *infra*).[100] Com que eren ells mateixos els que havien fundat aquestes institucions religioses, els cavallers en conservaven el dret de patronat i presentaven al bisbe els preveres candidats a ocupar els càrrecs religiosos corresponents; els registres de la cúria diocesana, doncs, han conservat un gran nombre de notícies referents a aquesta forma de devoció religiosa de les famílies de la petita noblesa gironina.

---

98 Només en tenim, però, una sola notícia: l'any 1346 els clergues de Corçà van manar a Bernat Sord, cavaller, que traiés una cadira que tenia a l'església, però ell al·legava que era de Ramon de Sant Miquel, també cavaller del lloc, i va aconseguir continuar-la usant; cf. ADG, Lletres, vol. U-10, f. 44v-45r (1346.05.19).

99 Cal fer notar, però, que durant el segle XIII alguns cavallers demanaven ésser enterrats als cementiris de diversos monestirs gironins, que havien estat fundats i eren patrocinats pels senyors d'aquests cavallers; és a dir, la dependència personal dels cavallers, com a feudataris dels seus senyors, es mantenia després de la mort. En relació a l'adopció pels cavallers de pràctiques funeràries de l'alta noblesa, cf. LAUWERS, *La mémoire...*: p. 340-343.

100 Als ardiaconats de Girona i la Selva, de beneficis establerts per cavallers en temples parroquials en trobem a la Bisbal, Breda, Calonge, Cornellà, Sant Esteve de Guialbes, Juià, Maçanet de la Selva, Monells, Orriols, Pineda, Salitja i Sant Sadurní; d'altars construïts de bell nou en esglésies parroquials, només a Sant Cebrià dels Alls i Blanes; i les capelles castrals construïdes per cavallers són les de Blanes, Canet, Cornellà, Montcorb, Montpalau i Palafolls. De capelles rurals esdevingudes seus de confraries tenim, fora de les terres dels ardiaconats de Girona i la Selva, les de Sant Andreu d'Estany i Sant Bartomeu de Torres; cf. Taula 45 *infra*. En alguna ocasió es conserven encara avui làpides que recorden les donacions de cavallers efectuades a temples parroquials: per exemple, a Santa Maria de Fenals d'Aro s'ha conservat una làpida gòtica de l'any 1338 que recorda com Gueraua de Llabià, muller del cavaller bisbalenc Bernat de Llabià, va ser enterrada al monestir de Sant Feliu de Guíxols i va donar al diaca de Santa Maria de Fenals i a les monges de Santa Maria del Mar de Calonge totes les rendes de la parròquia d'Aro per tal que el diaca es fes sacerdot i fes celebrar dues misses setmanals a Fenals per l'ànima de la donant i els seus; cf. BADIA, *L'arquitectura...*: vol. 1, p. 142-144.

D'altra banda, els cavallers van intentar controlar de prop els clergues que servien a les esglésies parroquials, tal com ja feien amb els que servien en les seves capelles particulars. De fet, molts d'aquests havien estat promoguts als ordes sacerdotals gràcies al patrocini i suport econòmic de famílies de cavallers. En certs casos, aquesta pràctica és ben lògica perquè alguns clergues eren, justament, fills segons de cavallers: el 1328 Dalmau de Palol, cavaller d'Arenys d'Empordà, va fer tonsurar els seus fills Bernat i Ramon i el 1337 Guillem de Canelles, cavaller de Calabuig, va autoritzar el seu fill Jaume a posseir el delme de Tregurà en cas que rebés orde sagrat i obtingués un benefici inferior a 25 lliures anuals.[101] Però també hi ha casos de patrocini de clergues per cavallers sense cap evidència que formessin part del mateix llinatge i família: el 1338 el cavaller Pere de Cornellà garanteix a Pere de Roure d'Entreperes que li donarà aliments des del moment que sigui ordenat sotsdiaca; i l'any 1346 el cavaller Ramon Xatmar va presentar al bisbe Bernat Gori per tal que l'ordenés, tot prometent que el mantindria mentre no tingués benefici.[102]

No cal dir que tant la voluntat dels cavallers de fer-se enterrar a l'interior dels temples parroquials com el fet de patrocinar clergues per tal de poder-los exigir compensacions un cop havien obtingut un benefici eclesiàstic xocaven frontalment amb la política episcopal de controlar les parròquies, les seves rendes i els rectors. Algunes constitucions sinodals ho recorden a la perfecció: en el sínode de 1337-1338, el bisbe Arnau de Mont-rodon va establir que *"nullus sepeliatur in ecclesia sine nostra et successorum nostrorum licencia speciali",* atès que era general que *"infra ecclesias sepeliuntur interdum corpora que deberent in cimiteriis sepeliri, et rectores ecclesiarum propter metum dominorum locorum seu aliorum petentium non audeant contradicere, immo inviti habent dicta corpora sepeliri"*.[103] Si el bisbe percebia que els rectors de les parròquies tenien por dels cavallers, no era pas sense motiu: durant la primera meitat del segle XIV es produïren diversos conflictes entre famílies de cavallers i clergues parroquials,

---

[101] ADG, Lletres, vol. U-3, f. 135v-136r (1328.05.25), i Mitra, calaix 2, pergamí n. 35 (1337.05.17; MARQUÈS, *Pergamins*...: n. 1042).

[102] ADG, Lletres, vol. U-6, f. 190v (1338.03.02), i Notaria, vol. G-18, f. 150r (1346.08.18). Un cas diferent és el del cavaller Simó de Balbs, que va prometre el 1338 aliments a un clergue de la parròquia de Tortellà per tal que celebrés els oficis tres dies a la setmana a la capella del Guilar, edificada al terme d'Argelaguer; cf. ADG, Lletres, vol. U-6, f. 72rv (1338.09.15).

[103] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 127.

nomenats pel bisbe i presentats per establiments monàstics i institucions eclesiàstiques. Per exemple, a Campllong, l'any 1313, el sagristà i domer Arnau Ribera no residia a la parròquia *"propter bricham quam habuit cum Petro Berengarii Strusii",* un ciutadà gironí que hi havia constituït, com si fos un cavaller, un petit domini a la parròquia; a Sant Mateu de Montnegre el 1324 el diaca era absent de la parròquia *"eo quia Raymundus de Scalde miles minatur eidem propter suspicionem quam habet ut dicitur quod idem turbaret hospicium eiusdem Raimundi et inde est fama"*; a Sant Cebrià dels Alls, l'any 1329, la vídua de Guillem de Foixà, Saurina, tenia una *"quandam domum pertinentem ad jus et beneficium dicte sacristie",* però el sagristà no la podia recuperar; i, encara, l'any 1344 un escuder i els dos fills del cavaller Ramon Arnau de Sant Sadurní van manar al domer de Vulpellac que marxés de la parròquia i li van prendre uns béns.[104] No és estrany, doncs, que aquestes agressions a clergues haguessin comportat l'excomunió a alguns cavallers de les comarques gironines (cf. Taules 30 i 31 *supra*).

3.3. L'ASCENS DELS CIUTADANS ARRIBA AL CAMP

La condició nobiliària aconseguida pels cavallers gironins al segle XIII estava sotmesa, com a la resta d'Europa occidental, a una extrema fragilitat. Potser la paraula "crisi" no descriu exactament la situació dels cavallers a la fi del Dos-cents, sobretot si ho comparem amb el que va succeir a la segona meitat del segle XIV, en què la sotragada demogràfica va comportar l'esfondrament de les rendes senyorials i el final de moltes nissagues de cavallers rurals que no van poder fer-hi front, però sí que s'ha documentat com, a Anglaterra, per exemple, el nombre de cavallers es va reduir notablement al segle XIII, al mateix temps que les despeses de la cavalleria, en temps i diners, augmentaven; i en terres de Castella, a la mateix època, ni la participació en campanyes militars a Andalusia, ni la instal·lació en viles reials, ni

[104] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 20v-21r (1313.04.10), i lligall 2.g., f. 32v (1324.07.12); vol. P-4, f. 78v-79r (1329.07.01); i Lletres, vol. U-8, f. 53rv (1344.06...) i f. 101rv i f. 103v-104v (1344.08.09). La casa de Ramon d'Escala, a Sant Mateu de Montnegre, es trobava allà mateix on avui hi ha la rectoria de la parròquia; i la de Saurina de Foixà, a Sant Cebrià dels Alls, era l'edifici conegut avui com "castell de Camós", llar del llinatge que va succeir els Foixà.

l'obtenció de drets cedits per institucions eclesiàstiques ni la promoció dels llocs senyorials amb franqueses no van evitar la crisi als cavallers castellans.[105]

Per a les comarques de Girona no podem fer un balanç global perquè encara no hi ha prou estudis particulars sobre llinatges de cavallers d'aquest període. De totes maneres, sí que es detecten algunes coincidències a la fi del segle XIII, com el fort sotrac que va produir en aquest grup social la invasió francesa de l'any 1285: moltes famílies de cavallers van perdre el seu cap i van deixar les vídues i els fills orfes en una precària situació econòmica durant els últims anys del segle. L'endeutament, però, era molt més estès i va portar uns quants cavallers a despendre's de drets i honors seus: a Maçanet de la Selva, l'any 1288 el cavaller Ramon de Marata va concedir una gràcia especial a Bernat de Cartellà i Sibil·la per tal que poguessin comprar els seus masos de Vallmanya, i encara el 1291 es van haver d'endeutar amb un comerciant de Sant Feliu de Guíxols que els havia venut diferents quantitats de draps; aquest últim any, Pelegrina de Torrent va vendre un mas de la parròquia de Santa Pellaia a un clergue de Girona; i altre cop a Maçanet, l'any 1313 el cavaller Bernat de Torcafelló havia estat *"in excomunicacionem bene per ·Ve · annos continue et non curat quod faciat se absolui cum sit excomunicatus per debita que ut credit non potest bene soluere"*.[106] Fruit de l'endeutament, els cavallers intentaren recuperar rendes d'on fos, encara que calgués encetar un plet amb els pagesos del seu domini: és el que trobem l'any 1277 quan el cavaller Bernat de Cartellà s'enfrontà a sis propietaris de masos de Maçanet i de Vidreres per obtenir la tasca d'uns closos i terres que tradicionalment i per costum no l'havien pagada mai, perquè eren, amb tota seguretat i tal com es va reconéixer en la sentència final, alous francs dels pagesos.[107]

És en bona part a aquestes febleses detectades ja al segle XIII que cal atribuir la incapacitat de cavallers, donzells i homes de paratge per obtenir, a la segona

---

[105] COSS, «Sir Geoffrey...», i *The Origins...*: p. 95; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*: p. 501-504. Pel que fa a la crisi del conjunt de la noblesa a la segona meitat del segle XIV, cf. BOIS, «Noblesse...», i *La gran depresión...*: p. 128-131.

[106] BCAH, Arxiu, pergamins n. 12136 (1288.01.22) i pergamí n. 12050 (1291.12.15); AHCG, pergamí n. 85 (1291.08.01; *Catàleg...*: n. 85); ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d, f. 14v-16r (1313.03.11).

[107] BCAH, Arxiu, pergamí n. 12037 (1277.09.24).

meitat del XIV, un quart braç a les Corts catalanes.[108] Ara bé, també cal tenir en compte que l'oposició manifestada pels membres del braç reial, representants de les ciutats i de les viles reials de Catalunya, també va ser molt forta. De fet, l'evolució social dels ciutadans havia estat diferent de la dels cavallers: ja en el segle XII, els Usatges els equiparaven amb els cavallers, almenys a l'hora de quantificar les multes per la seva mort o ferida, i els notaris els tractaven de "venerables" igual com als cavallers. Un magnífic estudi sobre el patriciat urbà de Barcelona demostra que, al segle XIII els ciutadans acceptaven com a membres nous del seu grup social tots aquells i aquelles que, per mitjà de les aliances matrimonials, procedien de la petita noblesa dels volts de la ciutat; a diferència, doncs, d'altres ciutats mediterrànies i italianes, els ciutadans de Barcelona no formaven un grup tancat a l'interior de la ciutat, sinó que estaven oberts a tothom que acceptés la cultura comuna que compartien, una cultura basada en una bona formació en dret i en la cooperació entre ells per fundar establiments comercials a la Mediterrània occidental.[109] Al segle XIV, però, eren menys els cavallers que entraven a formar part del grup dels ciutadans, que no pas la situació inversa: la permeabilitat de les divisions socials existents entre els dos grups va fer que molts ciutadans, segons es desprèn de la comparació de fogatges del segle XIV i de les llistes de convocatòries a corts d'inicis del segle XIV, s'ennoblissin i adquirissin el títol de cavaller.[110]

Aquesta qüestió, en terres de Girona, ha estat molt ben estudiada a partir del cas dels Bell-lloc, una família de mercaders gironins que, a la fi del segle XIII, va començar a adquirir cellers, vinyes i també masos i drets sobre pagesos de les parròquies de Sant Vicenç de Constantins, Sant Julià del Llor, Santa Cecília de les Serres, Sant Climent d'Amer i Anglès; a la generació següent, a partir del 1338, els Bell-lloc van deixar de banda el comerç i cercaven inversions en aquest mateix territori rural per aconseguir beneficis econòmics i també poder i prestigi social.[111] D'aquesta manera, la presència del capital urbà en el camp actuava en dos nivells a la

---

[108] SOBREQUÉS, «La nobleza...»: p. 516-518.

[109] BENSCH, *Barcelona...*: p. 347-393.

[110] SOBREQUÉS, «La nobleza...»: p. 514-516.

[111] FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família...*: p. 215-246.

vegada: els ciutadans compraven dominis útils a pagesos, que van veure's obligats a entrar en la dependència dels nous propietaris urbans, i, al mateix temps, compraven drets i propietats de la senyoria directa, amb la qual cosa esdevenien uns nous senyors de nivell similar al dels cavallers.[112] I no només els Bell-lloc van seguir aquesta evolució: en el mateix territori del marge esquerre del Ter, abans de l'any 1303, els ciutadans de Girona Jaume Mascardell i el seu gendre Simó Lledó, també ciutadans de Girona, havien comprat un domini format per 12 masos i una borda al cavaller Dalmau de Costa, però poc després ho van vendre a un clergue gironí; i a Bescanó, tot i que hi havia diversos cavallers al terme –els Vilanova i els Castell–, va ser un ciutadà de Girona, Eimeric de la Via, qui, entre els anys 1308 i 1349, actuava com a senyor del castell de Bescanó establint terres, horts, vinyes del domini del castell i rebent homenatges d'homes propis d'aquesta senyoria.[113] D'aquesta manera, no és gens estrany que els propis ciutadans de Girona aixequessin les seves pròpies torres i cases fortes en els llocs, normalment força propers a la ciutat, on havien adquirit dominis directes i útils: l'any 1287, el ciutadà de Girona Ramon Andreu va vendre, pel preu de 6.000 sous barcelonesos, al seu fill, Martí de Sitjar, la *"medietatem forcie et honoris mei de Cijario et mansorum et bordarum et mansueriarum et laboracionum panis et vini et possessionum"* que tenia a les parròquies de Salt, Montfullà, Vilablareix, Fornells i Aiguaviva, i que havia rebut en herència per la mort del seu altre fill Bernat de Sitjar, i després li va donar l'altra meitat de la força; a Fornells de la Selva encara avui es conserven sis masies amb torre, cinc de les quals –les torres des Bach, de Gornal, del Governador, de Raset i de Rodés– van ser propietat de ciutadans de Girona i de llinatges de la petita noblesa gironina a partir del segle XIV.[114]

---

[112] FERNÁNDEZ TRABAL, «De mercaders...», i *Una família...*: p. 266-267; NEGRE, «Divisiones...»: p. 1547-1548.

[113] AHCG, pergamí n. 131 (1303.11.22; *Catàleg...*: n. 131); APF, pergamí n. 12 (1308.10.06; GIRONÈS, *Els pergamins...*: n. 12), pergamí n. 24 (1329.01.05; GIRONÈS, *Els pergamins...*: n. 24), pergamí n. 25 (1331.01.12; GIRONÈS, *Els pergamins...*: n. 25), pergamí n. 27 (1337.07.07; GIRONÈS, *Els pergamins...*: n. 27), pergamins n. 34 i 35 (1340.09.01; GIRONÈS, *Els pergamins...*: n. 34 i 35) i pergamí n. 41 (1349.02.04; GIRONÈS, *Els pergamins...*: n. 41).

[114] BCAH, Arxiu, pergamins n. 12122 (1287.06.07); MARQUÈS, *Masos...*: p. 22-24, p. 80-81, p. 98-105, p. 178-181 i p. 186-189. A Fornells existeix un sisè mas amb torre, la torre d'Estrac, de la qual no en tenim notícies d'època moderna o medieval.

A partir del segle XIV, sobretot a la segona meitat, els ciutadans de Girona encara tingueren una nova oportunitat de fer-se presents en les parròquies rurals de l'entorn urbà. Les necessitats de numerari de la monarquia catalana, a causa de les guerres a Sardenya i amb Castella, la van portar a alienar els drets de la jurisdicció reial a gairebé un centenar de localitats de la vegueria de Girona: si bé és cert que la meitat de les alienacions van ser adquirides per nobles i cavallers de les terres del bisbat, cal no oblidar que prop del 40% de jurisdiccions va acabar, o bé a mans de ciutadans de Girona a títol particular, o bé a mans dels jurats de la ciutat de Girona, que no volien veure com nous senyors feudals posaven entrebancs a les activitats mercantils i financeres que convertien Girona en una important capital al nord-est de Catalunya (cf. Taula 40).

Taula 40. **Els compradors de les jurisdiccions reials de la vegueria de Girona, segle XIV**

COMPRADORS		LLOCS ALIENATS	TOTAL
Nobles i cavallers	Francesc de Cervià, Ramon Xatmar, Constança de Perellós (infanta Violant), Bernat de Llémena, vescomte de Rocabertí, Pere Galceran de Cartellà, Huguet de Santa Pau, Bernat Montpalau, Guillem Galceran de Rocabertí, Bernat de St. Martí, els Montcada, Gilabert de Cruïlles, Pallarès, Senesterra, Joan d'Empúries, Jaspert de Campllong	Cervià, Cornellà, Ginestar, Llambilles, Llorà, St. Medir, St. Martí de Llémena, Cartellà, Flaçà, Viladasens, Fellines, Sta. Maria de Camós, St. Vicenç de Camós, Biert, Canet, Montbó, Montcal, Granollers de Rocacorba, Sobre-roca, Vall d'Hostoles, Vilobí, Cassà de la Selva, Caldes, Llagostera, Solius, Romanyà, Bell-lloc, Fenals, Calonge, Palamós, Cruïlles, Sta. Pellaia, St. Cebrià dels Alls, St. Cebrià de Lledó, Sta. Àgata, Torrent, Begur, Esclanyà, Regencós, Fitor, Peratallada, St. Climent de Peralta, Vulpellac, Palau-sator, Monells, Púbol, la Pera, Cassà de Pelràs, Pedrinyà	**49**
Església	Monestir d'Amer, monestir de St. Feliu de Guíxols, monestir de Sta. Anna de Barcelona, bisbe de Girona, Almoina	Vall d'Amer, Sta. Cristina d'Aro, Palafrugell, St. Sadurní, la Bisbal, Brunyola, St. Martí Sapresa, St. Dalmai	**8**
Ciutat de Girona	- jurats de la universitat de la ciutat de Girona	Púbol, Orriols, Corçà, St. Esteve de Llémena, Aiguaviva, Bescanó, Bordils, Campllong, Juià, Llampaies, Madremanya, Medinyà, Riudellots de la Selva, St. Andreu Salou	**14**
	- ciutadans de Girona a títol particular: Hospital, Benet, Santdionís, de la Via, Santcliment, Bell-lloc, Sunyer, Estruç, Escala, Julià, Vila, Bisbal, Avellaneda, Margarit, Santceloni	Castellar, Sant Mateu de Montnegre, Bordils, Constantins, Montfullà, Quart, St. Gregori, St. Martí Vell, Vilanna, Fornells, Palau i Montilivi, Salt, Campdorà, Celrà, St. Julià de Ramis, Vilar de St. Andreu, Ravós, St. Andreu del Terri, Palol de Revardit, Riudellots de la Creu, la Mota, Taialà, Paret Rufí, Montagut, Salitja	**25**

Font: FERRER MALLOL, «El patrimoni...»: p. 471-484.

És probable que la religiositat dels ciutadans de Girona no sobrepassés els límits de la pròpia ciutat, de tal manera que les seves deixes pietoses anaven gairebé de manera exclussiva per a les esglésies i convents urbans: tal com s'ha demostrat per al cas de Barcelona, els promotors de capelles i retaules a les catedrals i esglésies gòtiques eren sempre mercaders, membres de l'administració reial –juristes, notaris, escrivans–, altres ciutadans rendistes i apotecaris.[115] Per això, tot i que alguns ciutadans de Girona havien comprat drets i béns en l'entorn rural de la ciutat ja al segle XIII, no és fins ben entrat el segle XIV que la documentació de la cúria episcopal enregistra la presència de ciutadans en unes poques parròquies rurals.[116] En efecte, alguns presentaven clergues per a beneficis establerts en temples gironins –l'església de Sant Martí Sacosta de Girona i la capella de Sant Salvador de la torre Gironella de la muralla de Girona– i en esglésies parroquials, com les d'Ullastret i de Vallcanera; d'altres construïren capelles rurals, com Bernat de Tornavells que l'any 1342 va fer aixecar la capella de Santa Maria l'anunciada de Natzaret a Constantins i va autoritzar el seu fill Bonanat a posar-hi una donada o ermitana que rebés l'hàbitdel bisbe.[117] Els ciutadans també van patrocinar clergues com els cavallers: l'any 1350 Pere Alegre, ciutadà de Girona, havia de proveir l'obtentor del benefici de la capella de Sant Salvador del castell de Gironella en aliments i vestit, però ho havia deixat de fer.[118] I, és clar, procuraren demostrar públicament el seu poder i prestigi a través d'unes formes d'enquadrament parroquial diferenciades de la resta de parroquians: l'any 1332, per exemple, el ciutadà Jaume Calvet, que era feligrès de Sant Feliu de Girona, aconseguí el permís del bisbe per oïr missa a Fornells sempre que residís al mas que tenia a prop de l'església de Sant Cugat; i, l'any 1348, Andreu

---

[115] BORAU, *Els promotors...*: p. 460-462.

[116] Cal fer notar la presència de diversos ciutadans de Girona com a col·laboradors de la cúria diocesana: el 1331 Pere Ros va fer de procurador per enviar cartes del propi bisbe al monestir de Lladó; entre el 1339 i el 1349 Ramon de Gornal era l'escrivà de la pròpia cúria; Berenguer Cervià s'encarregà de dur els comptes de la cúria del vicariat l'any 1340; i el 1343 Guillem Jordà va haver de portar 161 florins del bisbat de Girona a l'arquebisbe de Tarragona; cf. ADG, Notaria, vol. G-8, f. 2v (1331.11.11), vol. G-14, f. 4r (1339.04.18), f. 15r (1339.06.08), f. 94v (1340.01.25) i f. 126r (1340.05.26), vol. G-17, f. 100r (1344.02.25) i f. 21v-22r (1343.07.24), i vol. G-19, f. 60r (1347.04.01).

[117] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 192v (1326.09.19), i vol. U-4, f. 166v (1331.06.20); Notaria, vol. G-14, 93v-94r (1342.08.03); i Dotalies, vol. D-160, f. 7v (1348.12.05).

[118] ADG, Notaria, vol. G-23, f. 7r-8r (1350.01.25).

de Banyoles, ciutadà de Girona, va ser enterrat dintre el temple parroquial de Riudellots de la Selva perquè, *"propter multitudinem cadaverum"*, no hi havia prou espai al cementiri per a la seva tomba.[119]

4. Conclusions

En el present estudi sobre la noblesa de les terres del bisbat de Girona, no ens havíem plantejat resoldre les grans qüestions que, en els darrers anys, han animat un llarg debat historiogràfic sobre l'aristocràcia medieval: els orígens altmedievals dels magnats i barons, l'ascens social dels cavallers entre els segles XI i XII, el tancament de l'accés a la cavalleria amb la difusió de la investidura d'armes, la suposada crisi dels cavallers a la fi del segle XIII, etc. El que preteníem, en canvi, era afegir a aquestes discussions un nou element d'anàlisi: els vincles que, almenys durant un temps, van unir senyors i cavallers a les parròquies rurals, ja fos pel control dels seus delmes, dels clergues que hi servien o per la utilització de les esglésies per demostrar la seva superioritat damunt de la resta de parroquians.

Per arribar fins aquí, però, ens ha calgut presentar, en primera instància, l'ampli ventall de graons existents a l'interior del grup nobiliari que residia i senyorejava bona part de les terres de la meitat sud del bisbat de Girona. Al capdamunt de la jerarquia, els comtes d'Empúries i els vescomtes de Cabrera controlaven bona part de les terres planes de l'Empordà, els primers, i de la vall de la Tordera, des del litoral fins als cims del Montseny i de les Guilleries, els segons. En un segon terme, els Cruïlles, els Cartellà, els Vilademany i els Cervià eren uns llinatges senyorials autòctons que, des del segle XI fins al XIV, van consolidar la possessió de més d'un castell i, sobretot els primers, van ampliar la seva influència local fins al punt de figurar sovint en el seguici dels reis d'Aragó. A continuació, al segle XIII algunes famílies i nissagues de castlans governaven, de manera gairebé independent, diversos castells que continuaven dempeus i habitats i en mans d'institucions eclesiàstiques: és el cas dels castlans de Lloret i Sant Sadurní, per bé que a partir de 1300 van acabar sotmetent-se, pel dictat de diverses sentències

[119] ADG, Lletres, vol. U-5, f. 58v (1332.10.19), i vol. U-13, f. 14r (1348.08.09).

judicials, a la voluntat i al poder dels titulars dels castells. En un nivell inferior es trobaven els cavallers, molts dels quals havien rebut dels seus senyors uns feus consistents en un domini format per uns quants masos i terres; de totes maneres, l'exercici de les armes els havia permès edificar, entre els segles XII i XIII, un gran nombre de cases fortes a moltes parròquies del bisbat de Girona. No tots els cavallers, però, vivien en el camp: n'hi havia uns quants amb casa o alberg en viles o nuclis importants de poblament concentrat que, pel mercat, la notaria o la presència d'un poder senyorial important, exercien la capitalitat sobre un territori més ampli; en aquests llocs, els cavallers tenien una forta presència en la vida quotidiana del lloc, tot i que el seu estàtus privilegiat els eximia del pagament de talles i altres contribucions. Finalment, cal tenir en compte també els ciutadans de Girona que, a partir del segle XIII, van començar a adquirir dominis rurals, masos i drets i, aprofitant-se dels deutes d'algunes famílies de cavallers, van acabar convertint-se en petits senyors feudals.

Tots aquests grups que integraven la classe nobiliària o privilegiada intervenien de maneres diverses en el funcionament de les parròquies rurals del bisbat de Girona. En primer lloc, nobles i cavallers encara controlaven al segle XIV una bona part dels delmes parroquials de tot el bisbat; de fet, els esforços dels bisbes gironins i de la cúria diocesana no havien anat mai en contra de la possessió laica dels delmes, sinó que s'havien dirigit a controlar-los per tal de poder-ne cobrar els lluïsmes corresponents i, en cas que algun noble els cedís a una institució eclesiàstica, de garantir el cobrament regular de censos per part dels nous titulars de les rendes parroquials. Amb tot, cal fer notar que en la propietat dels delmes es reproduïa la diferenciació social entre, d'una banda, els nobles i senyors de castells que controlaven els delmes de parròquies extenses i riques i, de l'altra, els cavallers, els quals només rebien en feu alguns delmes de parròquies menors i menys poblades.

En segon lloc, després de la lectura de la documentació episcopal referent a nobles i cavallers i de l'observació de la presència de moltes capelles dintre dels recintes fortificats dels castells i cases fortes medievals, tenim la impressió que tant els uns com els altres es van anar desvinculant progressivament de la parròquia en la qual residien i es van anar distanciant de la resta dels feligresos. És possible que això

tingui a veure amb el progressiu control que la jerarquia eclesiàstica, amb el bisbe al capdamunt i des del IV Concili del Laterà, va començar a imposar sobre la figura del rector parroquial. Als nobles i als cavallers no els devia interessar gens confessar-se a un clergue que obeïa, abans que a ells, als bisbes i que, a més, gosava ordenar espiritualment les seves vides i els amenaçava amb l'excomunió. Per això, al mateix temps que deixaven d'assistir a les celebracions litúrgiques que tenien lloc en el temple parroquial, els nobles i senyors construïen capelles al costat dels seus castells i només els cavallers que s'ho podien permetre les aixecaven a les seves cases fortes; així, podrien celebrar la missa i els altres rituals cristians en la intimitat de les seves llars i amb totes les comoditats que no tenien la resta dels parroquians. De totes maneres, no és fins ben entrat el segle XIV que els bisbes de Girona van començar a ordenar aquesta situació i, per aquest motiu, van començar a expedir llicències per tal que els nobles, sobretot les seves mullers, poguessin oïr missa en les seves capelles o bé en altars portàtils establerts provisionalment en alguna estança de les seves residències.

La construcció d'una capella i la dotació econòmica del benefici que havia de permetre viure a un clergue no estaven a l'abast de tots els nobles i, menys encara, de tots els cavallers. Hi havia, certament, alguns senyors feudals prou importants i poderosos com per haver fundat, ja al segle XI, un monestir benedictí a prop dels seus castells que servia com a panteó del llinatge benefactor; és el cas dels vescomtes de Cabrera, que van fundar el monestir de Sant Salvador de Breda, i dels senyors de Cruïlles i de Cervià, que van intervenir decissivament en la creació de dos priorats a cada indret. Però la majoria dels cavallers no arribà mai a construir una capella en la seva pròpia residència, la qual cosa només els deixava una sortida per tal de poder fer visibles les seves distàncies amb els pagesos i vilatans que, en molts casos, eren homes propis seus: convertir-se en els parroquians més rellevants, tant durant la missa –asseient-se en cadires, mentre els altres seien al terra– com, sobretot, després de la mort –essent enterrats en una tomba a l'interior de l'església, mentre els altres feligresos es quedaven al cementiri parroquial. Els bisbes, però, van tardar massa a controlar aquestes pràctiques: no és fins a la tercera dècada del segle XIV que van començar a concedir regularment permisos als cavallers per poder disposar de tombes a dins dels temples parroquials, però aleshores ja s'havien produït uns

quants conflictes entre ells i els clergues d'aquestes mateixes parròquies. Aquests, doncs, esdevingueren les forces de combat emprades per la jerarquia eclesiàstica per tal d'imposar-se progressivament en el món rural, però la lluita amb els cavallers i amb els nobles no degué ser la tasca més feixuga per als rectors, perquè encara havien de posar sota control la resta d'habitants del món rural. Aquesta tasca, però, serà l'objecte d'anàlisi del proper capítol.

Apèndixs

15. CASTELLS I CASES FORTES A L'ANTIC COMTAT DE GIRONA (SEGLES X-XIV)

A excepció d'algunes fortificacions primerenques del segle X, és a partir de l'any 1000 que, al comtat de Girona, es comencen a difondre els castells i les fortificacions militars. Una bona part de les fortaleses van esdevenir la seu d'un llinatge feudal de major o menor importància, que solia pactar amb els grans poders de la zona –els comtes de Barcelona, el bisbe de Girona i els vescomtes de Cabrera–, la cessió del castell sempre que aquests segons ho demanessin. A partir del segle XII, però, molts petits nobles i cavallers van aixecar torres i les van convertir en la seva residència –cases fortes– i en el centre del seu petit domini, que no solia incloure més que uns pocs masos i alguns delmes. Ara bé, no tots els castells ni, menys encara, totes les cases fortes disposaven d'un districte territorial depenent, el "terme del castell", sobre el qual els senyors exercien els seus drets de jurisdicció; va ser, sobretot, al segle XIV que es van definir amb precisió aquests termes jurisdiccionals, quan els reis d'Aragó, per necessitats de numerari, van vendre els seus drets de justícia a nobles, cavallers, ciutadans i eclesiàstics sobre bona part de les poblacions gironines. En la primera taula, hem recollit tots els castells documentats a les terres de l'antic comtat de Girona fent especial referència als senyors que els van governar i a l'existència o no d'un terme propi del castell (cf. Taula 41); cal dir, però, que hem eliminat les fortificacions existents a la ciutat de Girona aixecades damunt les tres portes de l'antiga muralla romana que són del segle XI: els castells de Girona o de Cabrera, el de Sobreportes i el de Gironella (cf. Mapa 19 *supra*). I en l'altra taula, hem relacionat els castells i les cases fortes de les terres de Girona que, segons les notícies documentals a què hem pogut accedir, disposaven de capella pròpia (cf. Taula 42); en aquest camp, tanmateix, les futures recerques arqueològiques poden aportar moltes novetats.

Taula 41. **Castells i cases fortes de l'antic comtat de Girona, segles X-XIV**

N.	CASTELLS	NOTÍCIES
1	Adri, casa d'	Casa forta situada a la parròquia d'Adri amb restes arquitectòniques del segle XIII.
2	Anglès, castell d'	Castell termenat que ja estava en mans dels vescomtes de Cabrera al segle XII, els quals l'havien infeudat als Anglès; fou venut a Berenguer de Gornal el 1279, però poc després retornà als vescomtes. Notícies (1124, 1202, 1242, 1279, 1282, 1289, 1369).
3	Argimon, castell d'	Castell termenat dins el vescomtat de Cabrera, que englobava les parròquies de Riudarenes, l'Esparra, Sils, Castanyet i Vallcanera. Al segle XII fou infeudat als Vilademany i com a castlans hi havia la nissaga dels Xatmar . Notícies (925, 1050-1076, 1096-1105, 1106, 1111, 1194, 1196, 1199, 1248, 1275, 1343, 1349, 1367)
4	Banyeres, força de	Casa forta del terme de Sant Sadurní en mans d'uns cavallers de Monells anomenats Pontós i que al segle XIV la comprà el jurista gironí Arnau de Vivers. Notícies (1297, 1345-1348).
5	Barbavella, casa de	Casa forta de Celrà propietat del llinatge dels Palol, senyors de Palol d'Onyar, que el van vendre al clergue Arnau Ponç i aquest el cedí a l'Hospital Nou de Girona. Notícies (1188, 1203, 1227, 1256, 1264, 1267, 1276, 1279, 1280, 1283-1284, 1291, 1294-1296, 1298, 1319, 1340, 1366).
6	Barroca, casa forta de la	Casa forta situada a la parròquia de Sobre-roca, també anomenada Castell de la Llobera, aixecada al segle XIII.

7	Bedós, casa forta de	Casa forta situada al terme de Vidreres, prop de la parròquia de Sils. Notícies (1284, 1293, 1362).
8	Begur, castell de	Castell termenat, que al segle XIII passà a mans dels senyors de Cruïlles i Peratallada i que estava ocupat per una família de castlans anomenats Begur. El seu terme coincidia amb les parròquies de Begur i Esclanyà. Notícies (1052, 1057, 1062, 1114, 1295, 1309, 1336, 1360, 1362).
9	Benedormiens, castell de	Castell aixecat després d'un pacte entre els comtes de Barcelona, el bisbe de Girona i l'abat de Sant Feliu de Guíxols, que fou infeudat als senyors de Pals, fins que a finals del segle XII fou recuperat per l'abat guixolenc. Al segle XIII passà a anomenar-se Castell d'Aro. Notícies (1041, 1053, 1099, 1197, 1279, 1280, 1362, 1372).
10	Bescanó, castell de	Castell del qual només es té una notícia dubtosa del segle XII. Notícies (1122?)
11	Bisbal, castell de la	Castell termenat aixecat en una propietat episcopal al segle XI, cedida a diversos castlans i, al segle XII, a batlles que l'havien d'administrar pel bisbe; al segle XIII el castell esdevingué un palau que es conserva fins l'actualitat. Notícies (1051, 1083, 1098, 1139, 1145, 1166, 1173, 1180-1181, 1200 ca., 1259, 1262, 1269-1270, 1278, 1280, 1296, 1302, 1320, 1322, 1326, 1339-1340, 1366, 1375).
12	Blanes o de St. Joan, castell de	Antigament anomenat castell de Forcadell i després de Blanes simplement, que pertanyia des del segle XI als vescomtes de Cabrera. Notícies (1002, 1041-1044, 1050-1076, 1090-1105, 1106, 1196, 1199, 1260, 1297, 1303, 1306, 1313, 1332, 1338, 1373).
13	Bordils, força de	Casa forta situada a Bordils, que podria pertànyer al llinatge de cavallers anomenats Bordils i que podria coincidir amb la casa de Soler que aquests tenien infeudada a finals del segle XIII. Notícies (1210, 1273).
14	Brugueres, torre de	Torre depenent del terme del castell de Sant Iscle i del vescomtat de Cabrera, que es pot identificar amb l'actual Torre Llobet. Notícies (1362).
15	Brunyola, castell de	Castell termenat, al segle XII en mans dels Cabrera i infeudat als Vilademany, fins que aquests el van vendre a Berenguer de Gornal ciutadà de Girona i aquest a l'Almoina del Pa de Girona. Dins el seu districte hi entraven les parròquies de Brunyola, Sant Martí Sapresa, Sant Dalmai, Salitja i Estanyol. Notícies (1106, 1116, 1179, 1242, 1279, 1280, 1282, 1290, 1292).
16	Buadelles, castell de	Casa forta situada a St. Pol de Mar i depenent dels germans Guillem i Riembau Umbert. Notícies (1140-1150).
17	Caldes de Malavella, castell de	Castell aixecat en un lloc de domini comtal i reial fins al segle XIII i que esdevingué termenat quan Jaume II el va vendre a Ot de Montcada. Notícies (1325, 1375).
18	Calella, castell de	Casa forta en mans de Sicardis de Lloret i dels seus fills, que al segle XIV pertanyia a Bord de Bedoç. Notícies (1103, 1140-1150).
19	Calonge, castell de	Castell infeudat a finals del segle XII a Ramond e Solius que, al segle següent passà a una branca secundària dels Cruïlles. Notícies (1193, 1259, 1268, 1279, 1295, 1347, 1371).
20	Camós, sala de	Casa forta que fou la residència dels cavallers anomenats Camós, documentats des del segle XII.
21	Campdorà, castell de	Casa forta comprada el 1266 per Ramon Renall ciutadà de Girona a Pere de Palafolls. Notícies (1266, 1287).
22	Canet, castell de	*Domus* o casa forta de Canet de Mar, pertanyent al segle XII als germans Guillem i Riembau Humbert i vinculada al llinatge de senyors anomenats Canet. Notícies (1140-1150).
23	Canet, castell de	Casa forta situada a Canet d'Adri, que conserva restes arquitectòniques del segle XIII.
24	Cartellà, castell de	Castell que va ser la residència, des del segle XII, dels Cartellà. Notícies (1238, 1242, 1287, 1292-1297, 1305-1306, 1319, 1321, 1335).
25	Cartellà, força de	Casa forta de Maçanet de la Selva, inicialment residència dels Maçanet fins que, per raons d'herència, va passar a una branca segona dels senyors de Cartellà. Notícies (1213, 1258, 1295, 1384)

26	Cassà de la Selva, castell de	Castell termenat tot i que en tenim poques dades; al segle XIII va estar en mans d'Arnau de Vilademany i a inicis del segle XIV de Guillem Escarrer i després als Montcada. Notícies (1066, 1116, 1251, 1265, 1314, 1319-1320, 1324-1326, 1328, 1332).
27	Castanyet, casa de	*Domus* o casa forta depenent dels vescomtes de Cabrera, que la tenien infeudada als Vilademany. Notícies (1282, 1382).
28	Castell Barri	Fortificació aixecada sobre les restes d'un *oppidum* ibèric a Calonge. Notícies (1058).
29	Castell Maur	Castell situat segurament a la costa entre Calonge i Palamós, vinculat al de St. Esteve. Notícies (1063).
30	*Castellum Fractum*	Fortificació d'origen baix-imperial, aixecada sobre les restes d'un *oppidum* ibèric, al cim de la muntanya de Sant Julià de Ramis. Notícies (844, 881, 886, 899, 922).
31	Celrà, castell de	Castell que al segle XI estava sota el domini dels bisbes de Girona al segle XI i que passà a anomenar-se força d'Aguiló perquè entre els segles XIII i XIV hi van residir els llinatges dels Aguiló, cavallers, i dels Escala, ciutadans de Girona. Notícies (1051-1093, 1200 ca., 1214, 1219, 1224, 1227-1228, 1238, 1242, 1244, 1317, 1319, 1359)
32	Cervià, castell de	Castell termenat, seu del llinatge dels Cervià, successors de Sunyer i Silvi Llobet; a finals del segle XII emparentaren amb els Llers, però als segles XIII i XIV els senyors del castell tornaren a ser els Cervià. Notícies (1024, 1059, 1065, 1071, 1102, 1117, 1149, 1159, 1188, 1198, 1203, 1210, 1242, 1245, 1246, 1249, 1252, 1258, 1283, 1291, 1337).
33	Colltort, castell de	Castell termenat situat a Sant Feliu de Pallerols i a la frontera dels comtats de Besalú i Girona; fou infeudat pels comtes de Barcelona als de Besalú, i al segle XII passà als senyors d'Hostoles, però havia existit un llinatge local anomenat Colltort. Notícies (1017, 1021, 1028, 1054, 1057, 1070, 1184, 1210, 1212, 1334).
34	Constantins, casa de	Casa forta situada a la parròquia de Constantins. Notícies (1122).
35	Corçà, alberg de	Casa forta que va ser propietat, entre els segles XIII i XIV, de la família de cavallers anomenats Sant Miquel. Notícies (1307, 1322)
36	Cornellà, castell de	Castell termenat que aplegava les parròquies de Cornellà, Sords, Borgonyà, Corts, Pujals dels Cavallers i Pujals dels Pagesos, en mans de la família Cornellà i Mata durant el segle XII, dels Creixell al segle XIII i dels Xatmar durant el XIV. Notícies (1096, 1131, 1133, 1162, 1208, 1212, 1221, 1317, 1319, 1367).
37	Creu, castell de la	Castell situat probablement al coll sa Creu, que permet el pas d'Arenys a Sant Celoni. Notícies (1073).
38	Cruïlles, castell de	Castell termenat en mans dels senyors de Cruïlles des del segle XI, que aplegava les parròquies de Cruïlles i Sant Cebrià dels Alls i els veïnats de Salelles i Valloquera, de la parròquia de Sant Sadurní. Notícies (1035, 1102, 1226, 1258-1259, 1264-1265, 1289, 1302, 1312, 1317-1319, 1322, 1327-1329, 1360, 1384).
39	Encantats, torre dels	Casa forta bastida al segle XIII i situada a Arenys de Mar.
40	Esclanyà, torre d'	Casa forta que al segle XIII entrà a formar part del domini dels Cruïlles-Peratallada, els quals hi tenien un batlle. Notícies (1295, 1312, 1320, 1360, 1362).
41	Estela, castell d'	Castell situat a Amer i depenent dels Montcada, que el tenien en feu pels comtes de Barcelona al segle XII. Notícies (1136, 1289).
42	Farners, casa de	*Domus* o casa on residia la família Farners, situada prop de l'església de Santa Coloma i documentada des del segle XI com a castlans de Farners. Podria ser la casa anomenada de Bellver. Notícies (1040-1076, 1060, 1200, 1240, 1278).
43	Farners, castell de	Castell termenat que els vescomtes de Cabrera tenien infeudat als Vilademany i aquests tenien els Farners com a castlans. Notícies (1035-1076, 1148, 1221, 1300).

44	Ferrera, torre	Casa forta amb restes del segle XIII situada a Torroella de Mont-ras.
45	Finestres, castell de	Castell situat al límit dels comtats de Girona i Besalú, infeudat pel comte de Barcelona al de Besalú al segle XI, que passà a mans dels Santa Pau al segle XIV. Notícies (947, 979, 1018, 1020-1021, 1054, 1057, 1070-1100, 1312, 1325).
46	Foixà, casa de	Casa forta situada a tocar el nucli de Maçanet de la Selva, just al damunt de l'antiga vil·la romana del lloc; va estar en mans dels Palau al segle XII i dels Foixà al segle XIII. Notícies (1174, 1235).
47	Fornells, castell de	Castell termenat en mans dels Montcada, que acabà convertit en una casa forta rural, fins que el rei vengué la jurisdicció el 1328. Notícies (1048-1049, 1053-1071, 1136, 1176, 1202, 1262, 1291, 1328, 1377)
48	Granollers de Rocacorba, castell de	Casa forta esdevinguda un castell termenat quan el rei Pere III va vendre la jurisdicció a Pere Galceran de Cartellà el 1379. Notícies (1319).
49	Grions, casa de	Casa forta o castell, depenent dels vescomtes de Cabrera i propietat del llinatge dels Malla. Notícies (1240, 1251, 1284).
50	Guialbes, castell de	Castell aixecat als volts del 1057 per defensar la frontera del comtat de Girona davant l'amenaça del castell de Vilademuls; després fou la residència del llinatge dels Sant Esteve i més endavant dels Juià i dels Xatmar. Notícies (1057, 1161)
51	Hostalric, castell d'	Castell termenat pertanyent als vescomtes de Cabrera, aixecat tot I l'acord amb els comtes de Barcelona del 1106 de no fer cap castell a Hostalric. Als segles XIII i XIV esdevingué la capital administrativa del vescomtat. Notícies (1106, 1132, 1145, 1180, 1184, 1187, 1205, 1306).
52	Hostoles, castell d'	Castell termenat pertanyent als comtes de Besalú al segle XI i amb els Hostoles com a castlans fins al segle XII; després va passar als Montcada, que el van cedir als Cartellà al segle XIII i als Rocabertí al XIV. Notícies (1021, 1061, 1066, 1083, 1168, 1184, 1210, 1225, 1259, 1277, 1281, 1285, 1290, 1313, 1319-1320).
53	Juià, castell de	Castell termenat que estava sota el domini dels bisbes de Girona als segle XI, que el cedí després a Humbert de Basella, al llinatge dels Juià i, al segle XIII, als Cervià, els quals l'infeudaren a diverses persones fins al segle XIV. Notícies (1051-1093, 1114, 1200 ca., 1219, 1212, 1248, 1252, 1262, 1317, 1319, 1326, 1357, 1395).
54	Llagostera, castell de	Antiga possessió comtal i reial, on va viure Berenguera de Castella, filla de Ramon Berenguer III, el 1131; el lloc va ser convertit en castell termenat en ser venut a Ot de Montcada. Notícies (1131, 1288, 1315, 1323-1325, 1339).
55	Llorà, casa forta de	Casa forta que al segle XIII passà dels Lloret als Castelló i després, a inicis del segle XIV, als Cartellà. Notícies (1245, 1296, 1311),
56	Lloret o de St. Joan, castell de	Castell termenat pertanyent a Sicardis de Lloret, muller de Guillem Umbert de ses Agudes, durant el segle XI; Al segle següent els drets se'ls repartiren la catedral de Girona i els Palafolls; i al XIII la pabordia de Novembre i una nissaga de castlans anomenats Lloret. Notícies (1041, 1079, 1103, 1110, 1165, 1171, 1173, 1214, 1217, 1325, 1357).
57	Lloreta, torre	Torre quadrangular datable del segle XIII aixecada al terme de Calonge.
58	Malavella o de St. Maurici, castell de	Castell situat al sud de Caldes de Malavella, pertanyent l'any 1058 al senescal Amat Eldric. Notícies (1052-1058, 1293).
59	Marata, torre de	Casa forta de Maçanet de la Selva, que pertanyia des del segle XIII a un llinatge de cavallers anomenats Marata, originaris de Pineda. Notícies (1287).
60	Mas Petit d'en Caixa, torre del	Casa forta de Palafrugell amb restes del segle XIII.
61	Mata, castell de	Castell en mans del llinatge dels Mata des del segle XI. Notícies (1111, 1142, 1208, 1379).
62	Medinyà, castell de	Castell en mans inicialment dels Medinyà, però al segle XIII ja era propietat dels Xammar. Notícia (1294, 1320).

63	Menola, casa forta de	*Domus* o casa forta situada a la parròquia de Pineda, propietat dels cavallers anomenats Menola durant els segles XIII i XIV. Notícies (1140-1150, 1177, 1185, 1360).
64	Millars, castell de	Casa forta situada a Madremanya, d'on era originari el llinatge de cavallers anomenats Millars, que al segle XIV vivien a Monells.
65	Monells, castell de	Castell termenat en mans de la família de senyors anomenats Monells, fins que al segle XIII emparentaren amb els vescomtes de Bas i els comtes d'Empúries. Notícies (1102, 1220 ca., 1234, 1247, 1311, 1333).
66	Montagut, castell de	Casa forta situada a la parròquia de Sant Julià de Ramis, on residiren Pere de Montagut i la seva filla Blanca, fins que va ser adquirit pel monestir de Sant Pere de Galligants. Notícies (1216, 1254, 1268-1269, 1272, 1278, 1280-1282, 1284-1285, 1287, 1293, 1328, 1330, 1370).
67	Montcorb, casa forta de	Casa forta pertanyent al llinatge dels Montcorb, establerts a la parròquia de Riudarenes. Notícies (1251, 1280, 1307, 1346, 1364, 1368).
68	Montpalau, castell de	Castell termenat pertanyent, primer, als fills de Sicardis de Lloret i senyors de ses Agudes, més endavant, als vescomtes de Cabrera; aplegava les parròquies de Pineda, Hortsavinyà, Vallmanya, Sant Cebrià i Sant Iscle de Vallalta i Arenys. Notícies (1063, 1089, 1113, 1132, 1140-1150, 1196, 1199, 1219, 1324, 1327, 1329, 1338, 1364).
69	Montsoriu, castell de	Castell termenat, seu de la batllia de n'Orri que aplegava les parròquies d'Arbúcies, Breda, Cerdans, Lliors, Gaserans, Grions, Snat Pere des Pla, Sauleda, Riells, Viabrea, Sant Feliu de Buixalleu Maçanes, Fogars de Tordera, Reminyó i Gualba. Notícies (1002, 1053, 1138, 1191, 1193-1194, 1198-1199, 1205, 1223, 1244, 1251, 1256, 1259-1260, 1266, 1269, 1280, 1285, 1330, 1337, 1347, 1353, 1356, 1358).
70	Móra, casa forta de la	Casa forta situada al veïnat de la Móra o Maura a Viladasens, residència dels cavallers anomenats de la Móra. Notícies (1305, 1382).
71	Mora, torre de la	Casa forta de Gaserans aixecada damunt una antiga torre de guaita vinculada al castell de Montsoriu.
72	Orriols, castell d'	Castell termenat pertanyent al llinatge dels Orriols existent al segle XI, que no es documenta fins al segle XIII. Notícies (1226, 1265, 1319, 1323).
73	Palafolls, castell de	Castell termenat dins el vescomtat de Cabrera, propietat al segle XI d'Humbert de ses Agudes i llar dels senyors de Palafolls al segle XII que compartien la jurisdicció amb els vescomtes de Cabrera. Notícies (1035, 1113, 1118, 1190, 1211, 1215, 1311, 1381).
74	Palafrugell, castell de	Domini dels comtes de Barcelona des del segle XI i que, a la fi del XII, fou cedit al priorat de Santa Anna de Barcelona i, al llarg del XIII, esdevingué castell termenat. Notícies (1053-1076, 1257, 1298, 1333, 1387).
75	Palagret, casa o força de	Casa forta de Celrà, corresponent a l'actual castell de Mabarrera, venut el 1199 pels Peratallada als Sitjar, els quals el tingueren fins el 1295; després passà a la pabordia de Juny de la seu de Girona, que hi tingueren com a castlans la família Loreta. Notícies (1199, 1218-1219, 1231, 1235-1236, 1244, 1251, 1258, 1295, 1296, 1307, 1316, 1319, 1324, 1333, 1335).
76	Palamós, palau reial de	Palau del rei i dels seus oficials aixecat al Pedró de Palamós a finals del segle XIII, que fou cedit al XIV a la família dels Pallarès. Notícies (1290, 1327, 1331, 1380).
77	Palau-sator, castell de	Torre de finals segle X convertida al segle XIV en un castell termenat on residien els senyors cognominats Senesterra (1052-1058, 1234, 1311, 1338, 1352, 1358)
78	Palol d'Onyar, castell de	Casa forta i seu del llinatge dels Palol, cavallers, que tenien també el castell de Juià (1195, 1243, 1297, 1350).
79	Palol de Revardit, castell de	Castell termenat propietat dels senyors de Palol des de la fi del segle XI. Notícies (1076, 1219, 1236).
80	Palol, estal de	Estal o casa forta d'un llinatge anomenat Palol, establert a la parròquia de Sant Miquel d'Amer. Notícies (1239).

81	Pals, castell de	Castell, inicialment anomenat de Montaspre, que els comtes de Barcelona tenien infeudat i que els reis catalans van recuperar a inicis del segle XIV. Notícies (889, 1062, 1065, 1098, 1132, 1190, 1207, 1230, 1269, 1277, 1286, 1311, 1321, 1325, 1338).
82	Paret Rufí, força de	Casa forta, situada a la parròquia de Domeny, venuda per Guillema de Rupià al bisbe de Girona. Notícies (1268).
83	Peralta, casa de	Casa forta de Sant Climent de Peralta, a on s'hi traslladà la seu de la parròquia a la baixa edat mitjana; pertanyia als Peratallada. Notícies (1295, 1395).
84	Peratallada, castell de	Castell termenat en mans dels Peratallada des del segle XI, fins que al segle XIII s'uniren als Cruïlles. Notícies (1062, 1065, 1068, 1226, 1266, 1284, 1295, 1305, 1360).
85	Púbol, castell de	Torre del segle XI que esdevingué una possessió dels senyors de Cervià i es mantingué així fins al segle XIV en què es parla del terme del castell. Notícies (1051-1058, 1064-65, 1102, 1118, 1149, 1210, 1234, 1242, 1297, 1326, 1332-1333, 1337, 1346, 1358).
86	Puig-alder, castell de	Castell situat al terme de Cogolls vinculat al castell veí d'Hostoles des del segle XI i pertanyent als senyors d'Hostoles al segle XII, i als Palafolls i Cartellà al XIII. Notícies (1021, 1141, 1184, 1212, 1266, 1281, 1319-1320).
87	Raset, casa de	Casa forta situada al veïnat de Raset, a Cervià, de la qual es conserven restes arquitectòniques del segle XIII.
88	Ravós del Terri, castell de	Castell termenat en mans de l'ardiaca de Girona o de Ravós. Notícies (1296, 1297, 1302, 1307, 1311, 1316-1317, 1325-1326, 1333, 1337, 1341, 1366).
89	Riera, casa forta de	Casa forta situada a Calonge aparentment sota el domini dels Palau, senyors de Monells. Notícies (1217).
90	Roca de Solius, castell de la	Castell que pertanyia al sagristà major de la seu de Girona, almenys des de la fi del segle XIII, tot i que des del segle XI hi havia uns cavallers anomenats Solius. Notícies (1210, 1236, 1238, 1296, 1300, 1321, 1334).
91	Rocacorba, castell de	Castell termenat on devia residir el cavaller Rodball de Rocacorba el 1130, que passà a mans de Miró I d'Hostoles el 1168 i als Cartellà. Notícies (1168, 1184, 1192, 1212, 1305-1306, 1313, 1319-1321, 1328, 1337, 1342).
92	Roca-salva, casa de	Casa forta de Sant Climent d'Amer, propietat de la família Roca-Salva, i construïda entre els segles XII i XIII. Notícies (1365).
93	Roqueta o torre de l'Esparra, casa de la	*Domus* o casa forta depenent dels vescomtes de Cabrera, que pertanyia al segle XIII als Xatmar, castlans d'Argimon, i que va passar a mans de Guillem Escarrer, senyor de Cassà el 1317. Notícies (1294, 1317, 1322, 1333, 1353).
94	Sitjar, casa del	Casa forta, de Salt, que pertanyia als Sitjar, família de ciutadans de Girona. Notícies (1246, 1287).
95	St. Esteve de Mar, castell de	Castell anomenat al segle XI St. Esteve de *Peculiare,* situat a la platja de la Fosca de Palamós, comprat pel rei el 1277 abans de construir la vila de Palamós; al segle XIV el castell passà a mans dels Pallarès. Notícies (1063, 1277, 1279, 1331, 1334, 1337, 1396).
96	St. Iscle, castell de	Castell termenat depenent del vescomtat de Cabrera, situat a Vidreres i que estava habitat pels cavallers cognominats St. Iscle. Notícies (1194, 1241, 1246, 1299, 1356).
97	St. Sadurní, castell de	Castell termenat que pertanyia a la família d'Amat Vives i del cabiscol Ponç al segle XI, els quals la cediren a la catedral de Girona i als Anglès que actuaren com a castlans fins al segle XIV, en què el castell fou venut al bisbe de Girona. Notícies (1052, 1064, 1078, 1102, 1121, 1123, 1285, 1296, 1319).
98	Torcafelló, castell de	Castell termenat, dins el vescomtat de Cabrera, que englobava les parròquies de Maçanet i de Martorell de la Selva; sembla que els Maçanet en van ser els castlans pels Vilademany al segle XII. Notícies (1106, 1144, 1146-1147, 1185, 1194, 1362).
99	Tossa, castell de	Castell termenat aixecat en les possessions que el monestir de Ripoll tenia a la localitat des del 966, a través d'una carta de poblament concedida el 1187. Notícies (1187, 1240, 1265, 1362).

100	Tudela, castell de	Castell situat al cim de la muntanya de Sant Grau, al terme de Sant Gregori, que passà al segle XII a mans dels Montcada i dels seus feudataris els Cartellà; n'eren castlans els Tudela. Notícies (1035-1076, 1094, 1136, 1178, 1183, 1239, 1281, 1314, 1319).
101	Vern, torre des	Casa forta de Celrà, aixecada al segle XII, que pertanyia a una família de cavallers anomenats Celrà i després Viure, que cediren el domini directe a Guillem Gaufred i aquest a l'Almoina del Pa de la seu de Girona. Notícies (1246, 1275, 1349).
102	Vilabella, casa de	*Domus* o casa forta situada al veïnat d'Esclet, a Cassà de la Selva, que passà a formar part del domini del monestir de Sant Feliu de Guíxols. Notícies (1319).
103	Vilademany, castell de	Castell d'Aiguaviva que dóna nom al llinatge dels Vilademany. Tot i una notícia del 1269, no sembla haver estat mai un castell termenat i es va convertir en una casa forta rural al segle XIV. Notícies (1227, 1252, 1269, 1305, 1363).
104	Vilafreser, la torre de	Casa forta que fou la residència dels Vilafreser, cavallers de la parròquia, des del segle XII. Notícies (1058).
105	Vila-romà, castell de	Casa forta dins la batllia de Palamós, residència del cavaller Pere Alemany de Vila-romà i del seu fill homònim, fins que el van donar al bisbe Pere de Castellnou. Notícies (1265, 1270-1273, 1277-80, 1283, 1294, 1296, 1310, 1326, 1327).
106	Vilobí, castell de	Castell del segle XIII que esdevingué termenat quan el 1343 el rei va vendre'n la jurisdicció a Ramon Malarç. Notícies (1241, 1287, 1293, 1332, 1337, 1345, 1368, 1374, 1380).

Fonts i bibliografia: Col·leccions de pergamins (cf. Taula 5 *supra*); ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus (1362...); cf. CAMPS, *Castells...*: p. 29-59; *Catalunya...*: vol. 4, p. 39-49, p. 294-297, p. 316-318, p. 320-321 i p. 325-326, vol. 5, p. 48-53, p. 95-97, p. 104, p. 184, p. 196-199, p. 203, p. 231-233, p. 256, p. 259-260, p. 263-266, p. 271-272, p. 288-289, p. 293-294, p. 297, p. 299-301, p. 303-305, p. 309, p. 319-322, p. 324-325, p. 332-334, p. 344-346, p. 348, p. 350, p. 369-372 i p. 404-405, vol. 8, p. 57-64, p. 165-168, p. 175-178, p. 182-188, p. 190-191, p. 221-222, p. 225-226, p. 228-232, p. 246-248, p. 295-299, p. 302-304, p. 350-354 i p. 366-367, i vol. 20, p. 437-440, p. 486-487, p. 503-506 i p. 508-510; CODINA-CAMPS, «El castell...»; COLL, *El castell...*: p. 29-38; *Els castells...*: vol. 1, p. 629-637 i p. 666-702, vol. 2, p. 346-351, p. 599-608, p. 617-639, p. 649-660, p. 675-741 i p. 746-760, i vol. 3, p. 179-183, p. 188-206, p. 212-213, p. 233-254, p. 260-293, p. 329-421, p. 435-446 i p. 452-470; FERRER MALLOL, «El patrimoni...»: p. 471-484; FOLCH-LLINÀS-MONTALBÁN-RAMÍREZ, SUREDA, «Torcafelló. La descoberta...»: p. 33-37, i «Torcafelló (Maçanet...)»; FOLCH-MERINO, «Excavacions...»; FONT-LLORENS-MATEU-PUJADAS-RUEDA-TURA, «La capella...»; FONT-MATEU-PUJADAS-RUEDA-TURA, «Montsoriu...»: p. 28-30; FORMIGA, «La Roqueta...»: p. 125-131; GIFRE-SOLER, «Patrimoni...»: p. 67-69; LLINÀS, «Primeres excavacions...»; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*; LLINÀS-MONTALBÁN-RAMÍREZ, «L'Hort...»: p. 44-45; LLORENS-FONT-PUJADAS, «Santa Coloma...»; LLORENS-MANZANO, «El castell...»: p. 61-67; LLORENS-MITJAVILA, «El castell...»; MALLORQUÍ, «La vila...»: p. 41-46, «Homes...»: p. 59-62, «El terme...»: p. 68-71, i *El castell...*: p. 17-32; MARQUÈS, «Vilobí...»: p. 27-30, «La senyoria...», «Argimon...»: p. 31-36, i «El govern...»: p. 137-140; NOLLA-PALAHÍ-VIVÓ, «El *Castellum...*»; PLADEVALL, «Noves dades...»: p. 156-160, i «La *domus...*»: p. 57-60; PONS GURI, «Nomenclàtors...», i «Hostalric...»; PONS GURI-RODRÍGUEZ, *Els noms...*: p. 57, p. 60, p. 62, p. 65, p. 96, 100-102, p. 104 i p. 116; RAMÍREZ, «El castell...»: p. 59-64; RUEDA-TURA, «Montsoriu...»; TEIXIDOR, «Els orígens...».

Taula 42. **Castells, cases fortes i capelles castrals a les terres de Girona**

N.	CASTELLS I CASES FORTES	CAPELLES
1	Anglès, castell d'	Capella de St. Miquel del castell d'Anglès, convertida en església parroquial el 1594 quan es va segregar de la Cellera.
2	Argimon, castell d'	Capella de Sta. Maria del castell d'Argimon, de la parròquia de l'Esparra, seu de la confraria d'Argimon.
3	Banyeres, força de	Capella de St. Andreu de la força de Banyeres, a la parròquia de Sant Sadurní.
4	Begur, castell de	Capella del castell de Begur.
5	Benedormiens, castell de	Capella de Sta. Maria del castell d'Aro i sufragània de Sta. Cristina d'Aro, erigida el 1602 com a parròquia.
6	Bisbal, castell de la	Capella de Sta. Anna del castell de la Bisbal.
7	Blanes o de St. Joan, castell de	Capella de St. Joan del castell de Blanes.
8	Canet, castell de	Capella de Sta. Florentina de la torre de Canet, de la parròquia de St. Iscle de Vallalta.
9	Cartellà, castell de	Capella de Mare de Déu de l'Esperança del castell de Cartellà.
10	Cartellà, força de	Capella de St. Jaume de la torre de la torre de Cartellà, a la parròquia de Maçanet de la Selva.
11	Cornellà, castell de	Capella de St. Antoni del castell de Cornellà.
12	Farners, castell de	Ermita de la Mare de Déu de Farners, situada a tocar el castell de Farners.
13	Fornells, castell de	Capella de Sta. Maria del castell de Fornells de la Selva.
14	Hostoles, castell d'	Capella de St. Grau del castell d'Hostoles, a la parròquia de Cogolls.
15	Lloret o de St. Joan, castell de	Capella de St. Joan del castell de Lloret, consagrada el 1079 com a església parroquial.
16	Malavella o de St. Maurici, castell de	Capella de St. Maurici del castell de Malavella, a Caldes de Malavella.
17	Millàs, castell de	Capella de St. Iscle i Sta. Victòria del castell de Millàs, a la parròquia de Madremanya.
18	Monells, castell de	Capella de St. Jaume del castell de Monells.
19	Montagut, castell de	Capella de Sta. Maria (o St. Miquel) del castell de Montagut, de Sant Julià de Ramis.
20	Montcorb, casa forta de	Capella de Sta. Maria del castell de Montcorb, a la parròquia de Riudarenes.
21	Montsoriu, castell de	Capella de St. Pere del castell de Montsoriu.
22	Palamós, palau reial de	Capella de Sta. Maria del castell de Palamós, erigida com a parròquia el 1417.
23	Palau-sator, castell de	Capella de Sta. Maria del castell de Palau-sator.
24	Pals, castell de	Capella del castell de Pals.
25	Peralta, casa de	Capella de St. Pere o Sta. Maria de la torre de Peralta, convertida en seu de la parròquia de St. Climent de Peralta a finals del segle XV.
26	Peratallada, castell de	Capella de St. Salvador del castell de Peratallada.
27	Puig-alder, castell de	Capella de St. Salvador del castell de Puig-alder, a la parròquia de Cogolls.
28	St. Esteve de Mar, castell de	Capella del castell de St. Esteve, a la parròquia de Vila-romà.
29	St. Iscle, castell de	Capella del castell de St. Iscle, a la parròquia de Vidreres.
30	Vilabella, casa de	Capella de St. Vicenç d'Esclet de la parròquia de Cassà de la Selva.
31	Vilademany, castell de	Capella de St. Jaume del castell de Vilademany, a Aiguaviva.

Font: cf. Taula 16 *supra* i Taula 65.

16. LLINATGES DE SENYORS I CAVALLERS GIRONINS (SEGLES XI-XIV)

L'estudi de bona part dels llinatges senyorials de les terres de Girona encara està per fer. A continuació, presentem els arbres genealògics –alguns encara no definitius– d'unes quantes famílies que residien en els parròquies que hem estudiat més a fons: els senyors de Monells (cf. Figura 19), els senyors de Cruïlles (cf. Figura 20), els senyors de Sant Sadurní (cf. Figura 21), els senyors i els castlans de Lloret de Mar (cf. Figures 22 i 23), els Farners de Santa Coloma (cf. Figura 24), els Cartellà de Maçanet de la Selva (cf. Figura 25) i els batlles de la Bisbal (cf. Figura 26).

Figura 19. **Els senyors de Monells, segles XI-XIII**

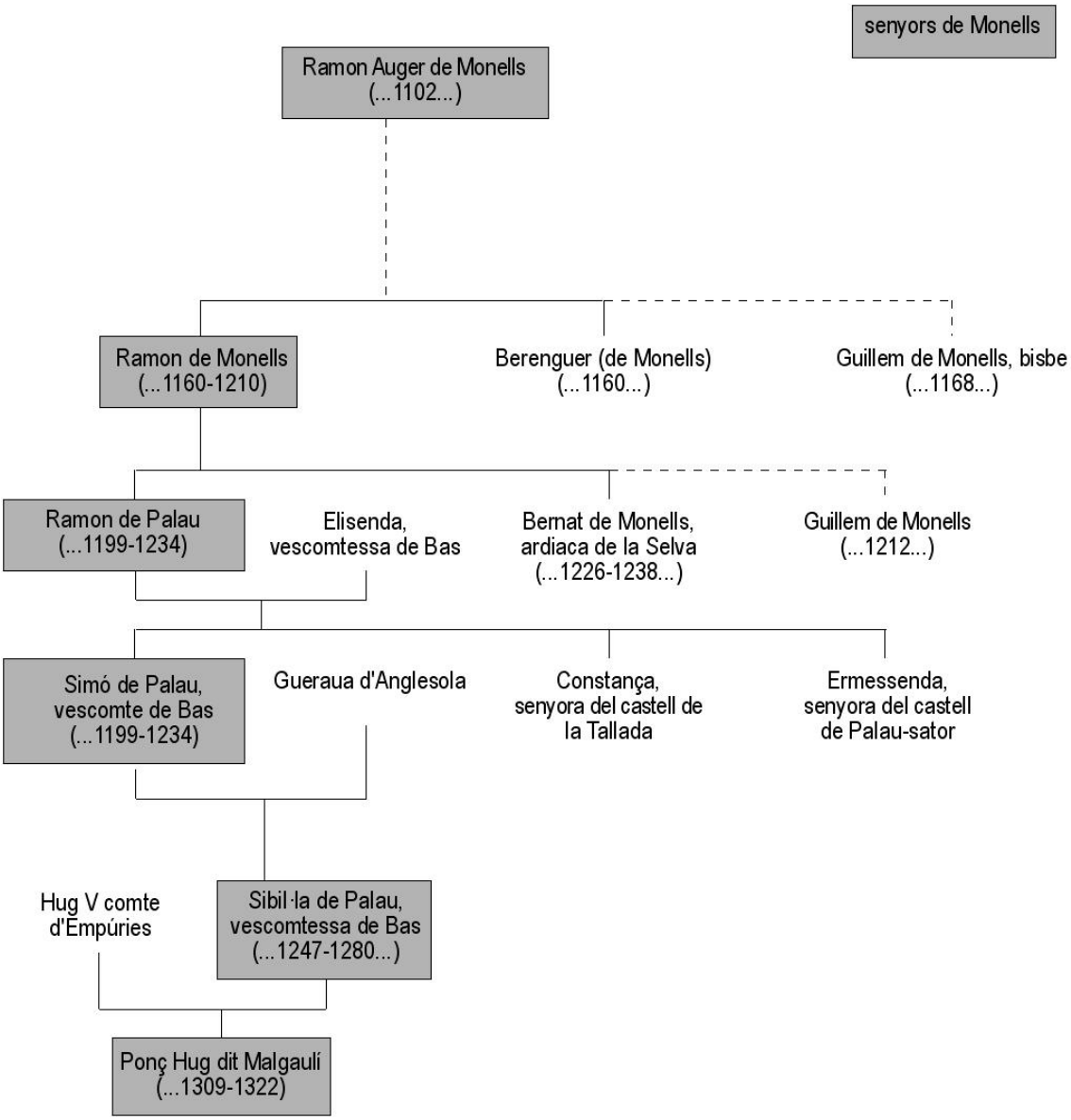

Font: *Els castells...*: vol. 2, p. 675-682; MALLORQUÍ, «La vila...»: p. 41-43.

Figura 20. **Els senyors de Cruïlles, segles XI-XIII**

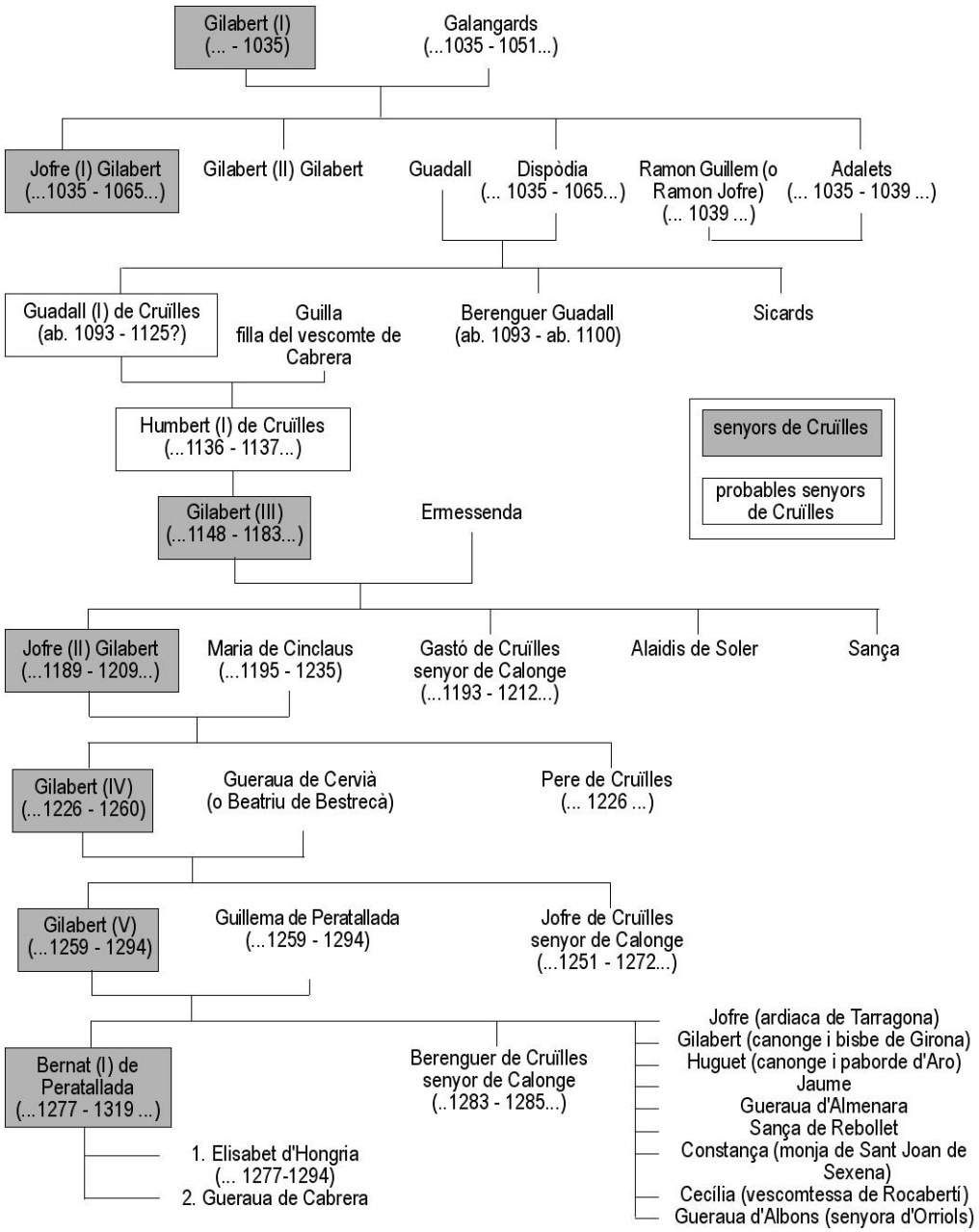

Font: *Els castells*...: vol. 2, p. 649-660; NEGRE, «El testamento...»; MALLORQUÍ, *El monestir*...: p. 54-57..

Figura 21. **Els senyors de Sant Sadurní, segles XI-XIII**

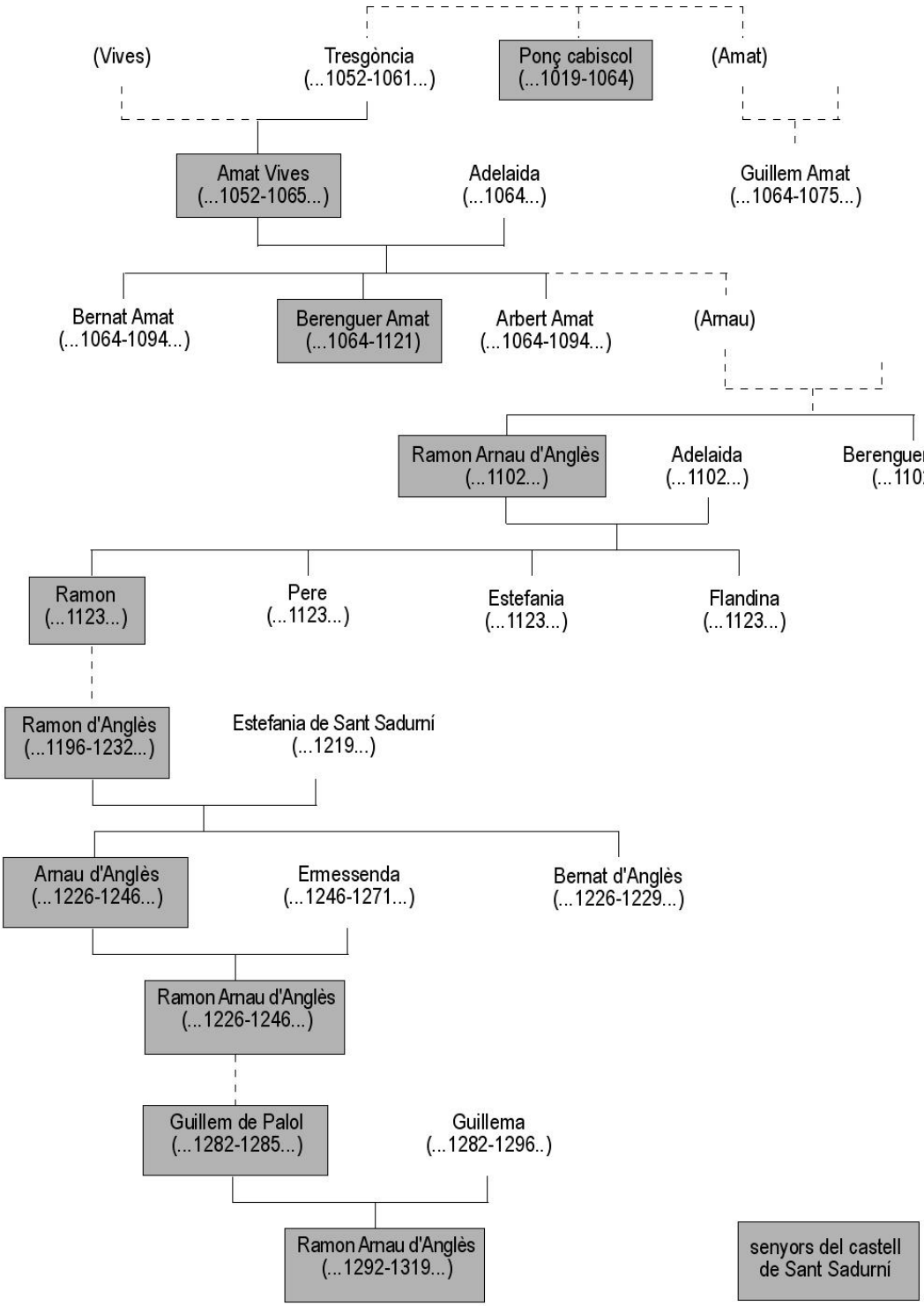

Font: *Els castells...*: vol. 2, p. 754-755; MARQUÈS, «La senyoria...»; MALLORQUÍ, *Un territori...*: p. 202..

Figura 22. **Els senyors de Lloret de Mar, segles XI-XII**

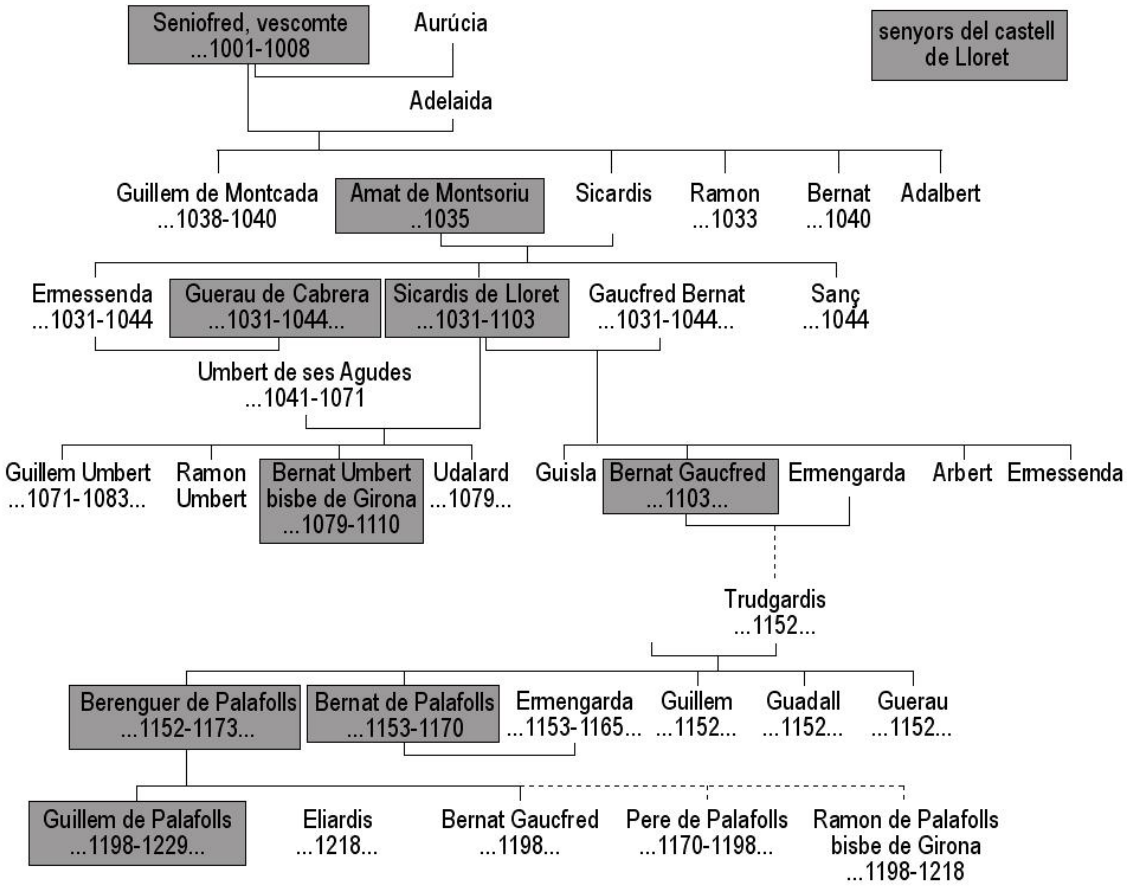

Font: *Els castells...*: vol. 3, p. 402-410; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*: p. 42-45.

Figura 23. **Els castlans de Lloret de Mar, segles XII-XIV**

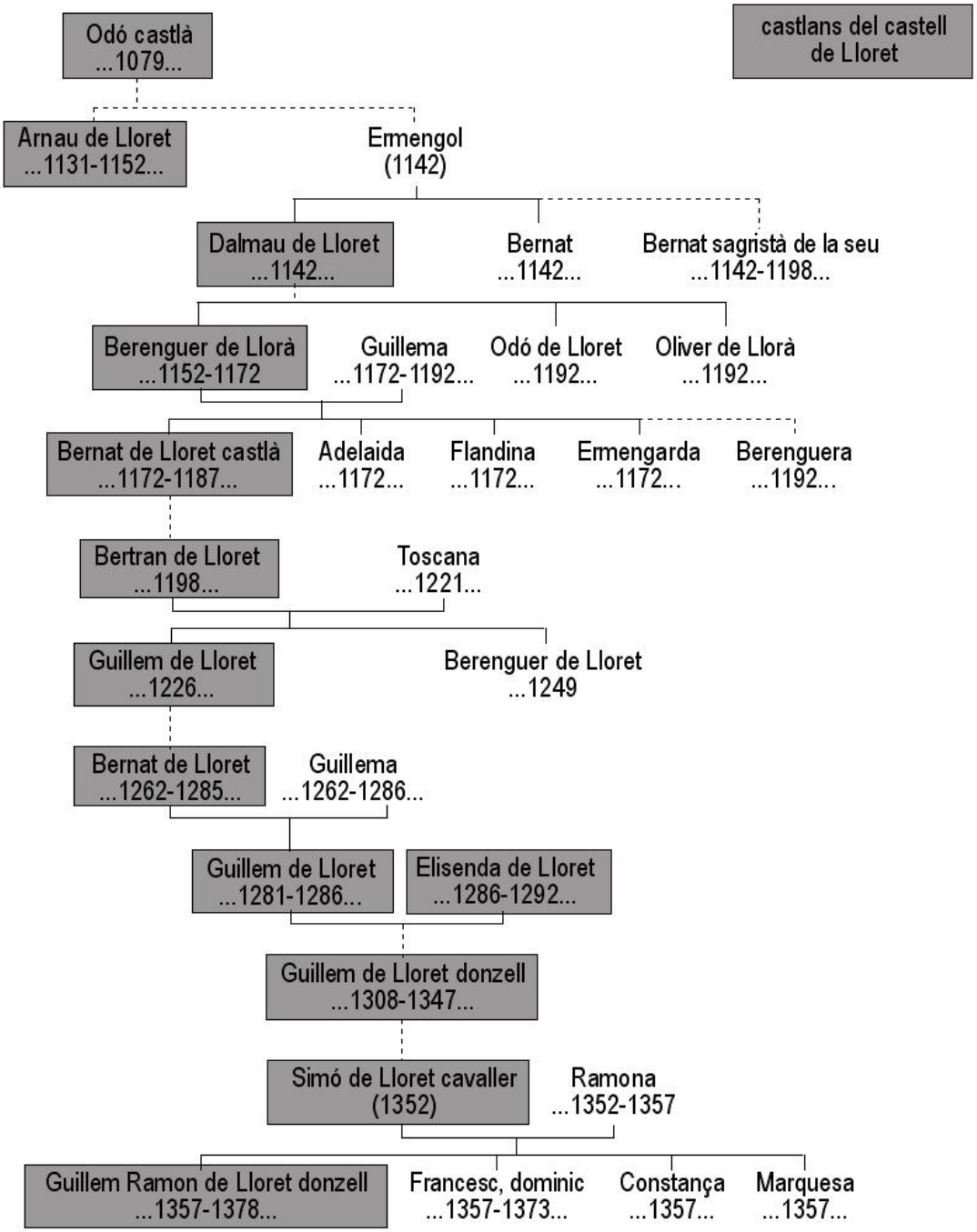

Font: *Els castells*...: vol. 3, p. 402-410; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell*...: p. 45-48.

Figura 24. **Els Farners de Santa Coloma, segles XI-XIV**

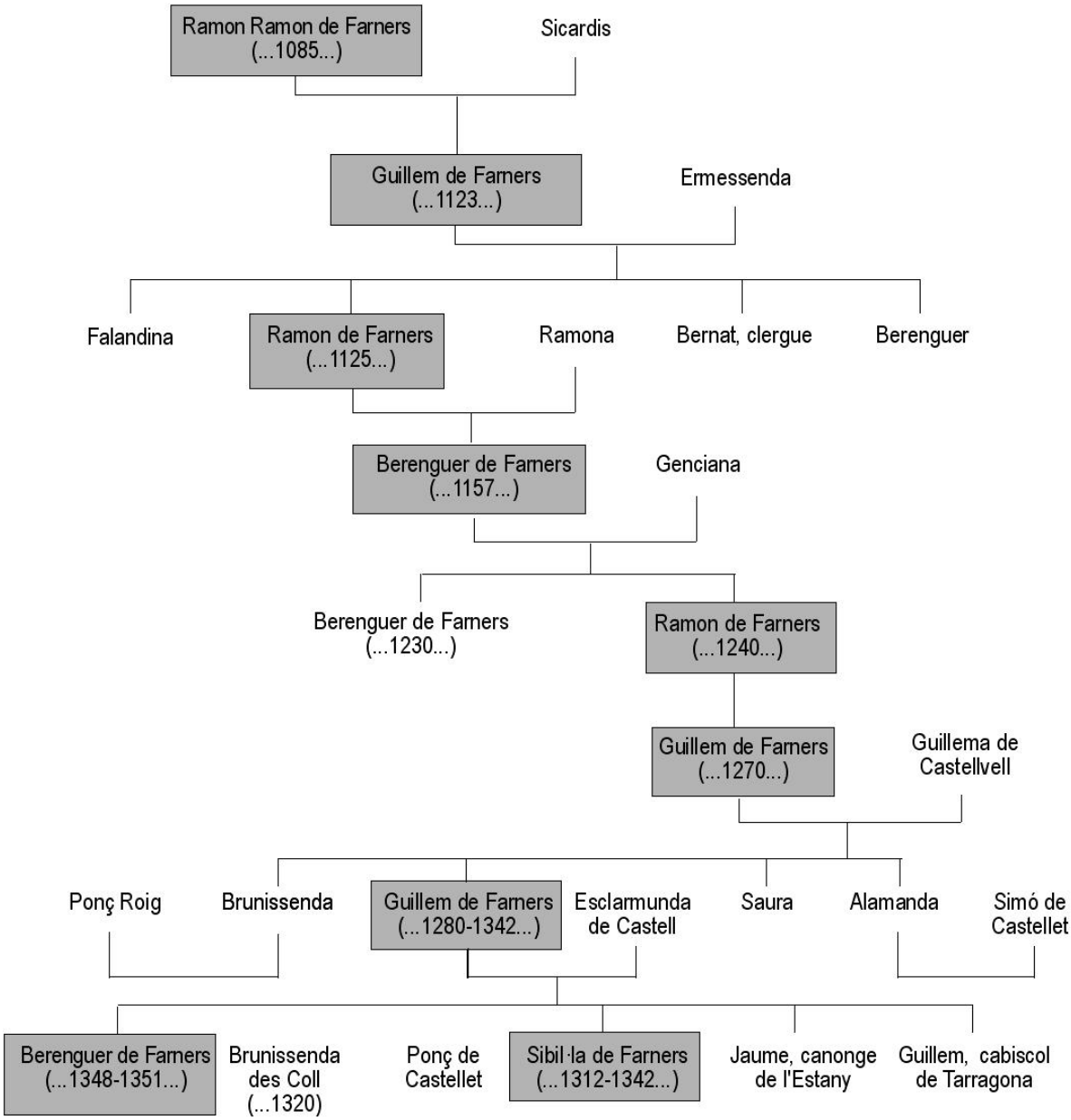

Font: *Els castells...*: vol. 3, p. 435-446; GIFRE-SOLER, *Els Farners...*.

Figura 25. **Els Cartellà de Maçanet de la Selva, segles XII-XIII**

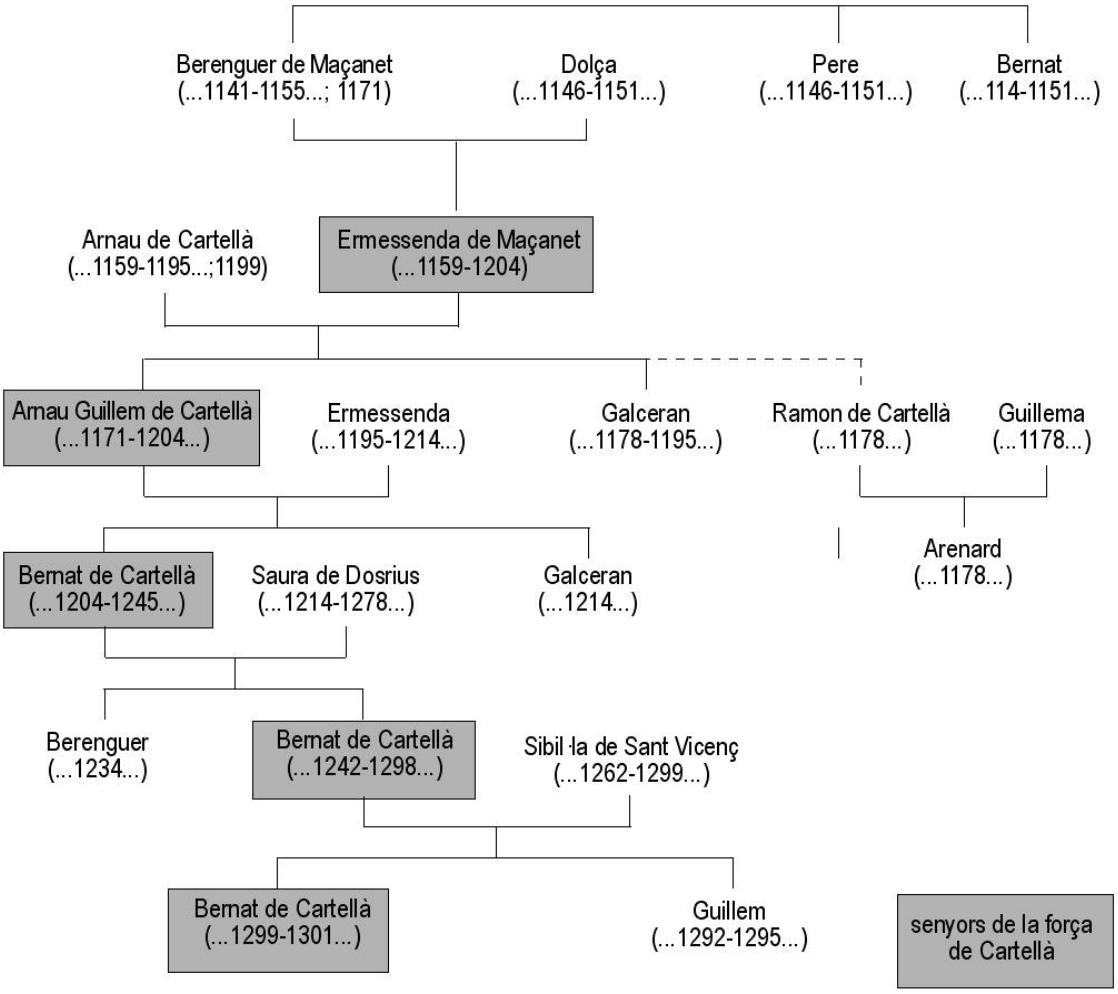

Font: *Els castells...*: vol. 3, p. 410-415; BOTET, «Notas históricas. Massanet...».

Figura 26. **Els batlles de la Bisbal, segles XII-XIII**

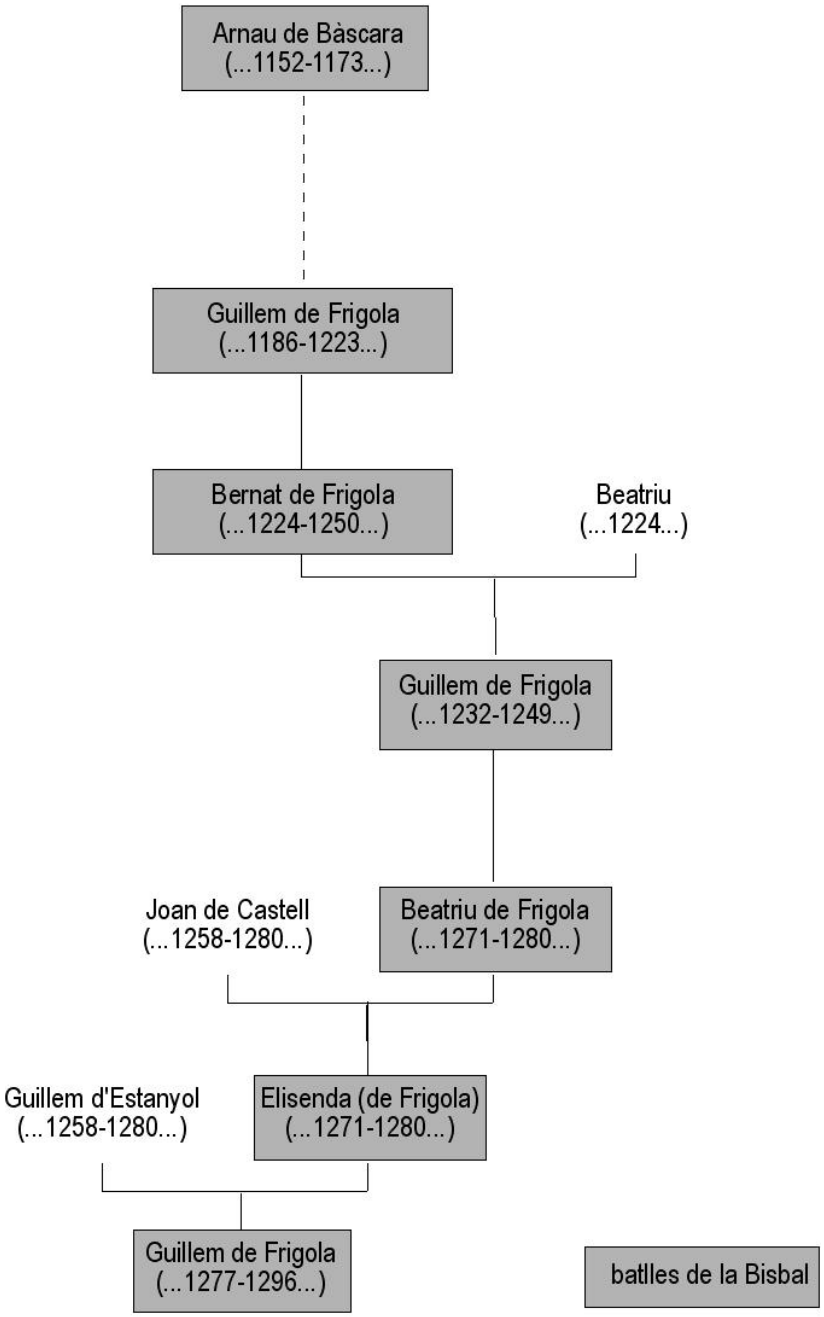

Font: *Els castells...*: vol. 2, p. 617-624; MARQUÈS, «El govern...»; MALLORQUÍ, *Un territori...*: p. 205.

17. SENYORS, CAVALLERS I PARROQUIES RURALS (1297-1350)

L'estudi dels registres episcopals ens permet descobrir unes relacions particulars dels nobles i cavallers gironins amb les parròquies rurals. Tant els uns com els altres solien preferir no desplaçar-se des de les seves residències –castells i cases fortes– fins al temple parroquial per assistir a la missa i a les diverses celebracions litúrgiques, per la qual cosa havien de sol·licitar al bisbe una llicència per celebrar aquests actes a les capelles de les seves cases o bé en altars portàtils en una estança concreta (cf. Taula 43). A diferència de la resta de parroquians, els nobles i els cavallers no volien ser enterrats en els cementiris parroquials: alguns dels primers, ja des del segle XI, havien fundat monestirs benedictins que havien transformat en veritables panteons familiars –és el cas dels cenobis de Breda, Cervià i Cruïlles–; els cavallers, en canvi, semblen modificar els seus hàbits d'enterrament entre els segles XIII i XIV, perquè passen d'enterrar-se en els monestirs fundats pels seus senyors, testimoniant la seva fidelitat més enllà de la mort, a sol·licitar als bisbes ésser enterrats a l'interior dels temples parroquials, marcant la seva preeminència sobre la resta de feligresos (cf. Taula 44). Finalment, els cavallers argumentaven, a l'hora de sol·licitar la llicència episcopal per tenir la tomba al temple parroquial, que hi havien efectuat importants donacions, que hi havien fundat beneficis i aniversaris, que hi havien construït altars i capelles laterals i, fins i tot, que havien construït nous edificis religiosos, capelles, al costat dels seus castells i cases fortes o enmig dels camps; la lectura dels registres de la cúria diocesana permet quantificar aquestes pràctiques devocionals dels cavallers (cf. Taula 45).

Taula 43. **Llicències episcopals per no assistir a la missa al temple parroquial, 1326-1350**

BENEFICIARIS	DATA	LLICÈNCIA EPISCOPAL
Beatriu de Cervià	1326.02.03	Celebrar missa al castell de Cervià durant un any
Beatriu de Cervià	1327.01.20	Celebrar missa al castell de Cervià
Gispert, abat de Breda	1327.02.06	Viure fora del monestir i celebrar missa en altar portàtil, per malaltia
Beatriu de Cervià	1328.01.30	Celebrar missa al castell de Cervià i no anar a la parroquial
Tiburgeta de Cabrera	1328.04.15	Celebrar missa en altar portàtil a casa
Ponç de Rocabertí i muller	1331.06.27	Celebrar missa a casa seva
Sibil·la, muller de Berenguer de Saulerola cavaller	1332.11.12	Celebrar missa a la força de Saulerola, terme de Santa Pau
Galceran de Vilarig cavaller	1333.05.06	Celebrar missa al castell de Quermençó mentre hi visqui
Ramon, abat de Camprodon	1333.07.26	Viure fora del monestir i celebrar missa en altar portàtil a Pujalar, per conflictes amb els monjos
Pere Rossell, laic de Girona	1335.03.01	Retirar-se, elegir confessor, celebrar missa a casa seva i portar vestit d'ermità
Berenguer, abat de Besalú	1340.01.12	Celebrar missa en altar portàtil a casa seva
Ferrer de Canet cavaller	1340.02.01	Celebrar missa a la capella del seu castell de Canet
Elisenda vescomtessa de Rocabertí	1340.02.07	Celebrar missa als castells de Sant Llorenç de la Muga i Cabanes
Muller de Bernat Rovira	1343.08.09	Celebrar missa en altar portàtil, per malaltia
Garsenda muller de Ramon Arnau de Sant Sadurní cavaller	1343.11.19	Celebrar missa en altar portàtil
Maria de Canet vescomtessa	1344.02.07	Celebrar missa en altar portàtil
Clergues de Sant Martí Sapresa i Sant Amanç	1344.08.25	Celebrar missa en altar portàtil per la ruïna de l'església de Sant Amanç on hi ha l'altar
Guillem de Biure cavaller	1345.01.05	Celebrar missa en altar portàtil a la casa de Biure, a Queixàs
Berenguera vídua de Ramon de Catllar	1345.07.19	Celebrar missa en altar portàtil a la seva força, a Santa Margarida de Bianya
Pere de Bach cavaller	1345.08.08	Celebrar missa en altar portàtil al castell de la Roca de Palencà
Timbors de Cabrera	1345.10.22	Celebrar missa en altar portàtil al seu castell de Sant Iscle de Vallalta
Joan comte d'Empúries i muller	1346.01.12	Celebrar missa en altar portàtil
Bernat de Vilamarí cavaller	1346.05.09	Celebrar missa en altar portàtil
Guillem de Biure cavaller	1346.06.16	Celebrar missa en altar portàtil a la força de Biure, a Queixàs
Alamanda vídua de Simó de Vallgornera	1346.10.25	Celebrar missa en altar portàtil al castell d'Anglès per dificultat d'anar fins la Cellera
Bernat de Vilademany cavaller i Blanca filla de Simó de Vallgornera	1347.01.17	Celebrar matrimoni al castell d'Anglès
Ramon d'Empúries, monjo de Colera	1347.05.04	Celebrar missa en altar portàtil
Guillem de Biure	1347.05.17	Celebrar missa en altar portàtil al castell de Biure, a Queixàs
Timbors de Cabrera vescomtessa	1348.08.26	Celebrar missa en altar portàtil
Garsenda vídua de Ramon Arnau cavaller	1349.03.16	Celebrar missa en altar portàtil a Sant Sadurní
Arnau de Biure cavaller	1349.12.09	Celebrar missa a la casa de Biure, a Dosquers
Rector de Corsavell	1350.05.12	Celebrar missa en altar portàtil amb tots els parroquians al puig de Bauçols per ser alliberats de la pedregada

Font: ADG, Lletres, vols. U-2, U-3, U-4, U-5, U-6, U-7, U-8, U-9, U-10, U-11, U-12, U-13, U-14, U-15 i U-16 (1326-1350).

Taula 44. **Llocs d'enterrament dels cavallers gironins, segles XIII-XIV**

BENEFICIARIS	DATA	DOC.	LLOC D'ENTERRAMENT
Ardiaconats de Girona i la Selva			
Ramon Blancaç (cavaller)	1204.08.23	T	Cementiri del monestir de Sta. Maria de Roca-rossa
Guillem Blancaç (cavaller)	1244.03.24	T	Cementiri del monestir de Sta. Maria de Roca-rossa
Arnau de Sant Miquel cavaller de Corçà	1267.09.11	T	Cementiri del monestir de St. Miquel de Cruïlles
Berenguer d'Aguiló cavaller	1268.05.27	T	Cementiri del monestir de St. Miquel de Cruïlles
Brunissendis de Santa Llogaia, muller de Bernat de Vilanova cavaller	1270.05.01	T	Convent dels dominics de Girona
Guillem Blancaç cavaller	1275.04.26	T	Cementiri del monestir de St. Salvador de Breda
Bernat d'Aiguaviva cavaller	1286.09.24	T	Cementiri del monestir de St. Pere Cercada
Arnau de Camós cavaller	1290.08.21	T	Església de Sta. Maria de Camós
Arnau d'Arenys cavaller	1293.03.15	T	Convent dels dominics de Girona, on s'ha fet fer una tomba
Guillem de Blanes cavaller	1313...	L	Làpida sepulcral dins l'església de la Bisbal
Arnau de Blanes cavaller de la Bisbal	1332.01.15	P	Tomba dins l'església de Sta. Maria de la Bisbal
Guerau de Cervià senyor	1337.12.18	T	Cementiri del monestir de Sta. Maria de Cervià
Ramon Arnau de Sant Sadurní i la seva muller Guillema	1345.01.27	P	Tomba dins l'església de St. Sadurní
Ramon de Pontós cavaller	1346.04.10	P	Tomba dins l'església de Monells per a un fill
Ramon de Pontós cavaller	1346.05.02	P	Tomba dins l'església de Monells per a una filla
Guillem de Blanes cavaller	1347.01.05	P	Tomba dins una capella de l'església parroquial de Blanes, però no a l'absis
Arnau de Camós cavaller	1349.08.28	P	Tomba dins l'església de Santa Maria de Breda que s'ha de traslladar al carner de la família
Ramon Senesterra cavaller	1349.10.17	P	Tomba dins l'església de Palau-sator.
Ardiaconats de Besalú i Empúries			
Guerau de Flaçà (cavaller)	1285.11.01	T	Església de St. Llorenç de les Arenes
Beatriu muller d'Arnau de Torroella cavaller	1333.06.22	P	Tomba dins l'església de Torroella de Fluvià que es trasllada a una ossera del convent de franciscans de Castelló
Bernat fill de Guillem de Palma cavaller	1333.08.04	P	Tomba dins l'església d'Espinavessa que s'ha de col·locar a la paret, sobre permòdols
Bernat Sord cavaller de Vilanova	1334.06.26	P	Tomba o carner per la seva família dins l'església parroquial de Vilanova
Pere d'Oix cavaller	1345.01.05	P	Tomba dins l'església del monestir de St. Esteve de Banyoles que es trasllada al cementiri d'Oix
Arnau Guillem de Sexà cavaller	1346.11.09	P	Tomba dins l'església de Sant Martí d'Empúries que s'ha de col·locar en un carner al mur o al paviment
Francesc d'Oix cavaller	1347.01.26	P	Tomba dins l'església de Peralada per a una filla
Bernat de Vilamarí cavaller	1347.06.23	P	Tomba a la capella del castell de Boadella
Bernat de Serra cavaller	1347.09.06	P	Tomba dins l'església de Serra de Daró
Guillema muller de Ramon de Sales cavaller	1348.06.21	T	Cementiri del monestir de Sant Pere de Besalú
Berenguer de Rocasalva cavaller	1348.09.07	T	Església parroquial de Sant Climent d'Amer.
Guillem de Vilagut cavaller	1362...	L	Làpida sepulcral dins l'església de de Llaneres

L: làpida. P: permís. T: testament. Font: ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24 (1204, 1244, 1267, 1268, 1275), calaix 24, pergamins n. 20, 28 (1270, 1286), calaix 1, pergamí n. 2 (1337); ADG, Almoina, Camós, pergamins n. 265 (1290), i Serinyà, pergamí n. 165 (1348); ADG, Notaria, vol. G-8 (1332) i vol. G-21 (1348); ADG, Lletres, vol. U-5 (1333, 1334), vol. U-8 (1345), vol. U-10 (1346, 1347), vol. U-11 (1347) i vol. U-15 (1349); NEGRE, «Divisiones...»: p. 1292.

Taula 45. **Fundacions d'altars, beneficis i capelles per part de cavallers gironins, 1253-1349**

ESGLÉSIES		TIPOLOGIA	DATA	FUNDADORS O PATRONS
Ardiaconats de Girona i la Selva				
Alls, St. Cebrià dels	EP	Altar	1332.12.03	Guillem de Foixà cavaller
Amer, Sta. Maria d'	M	Benefici	1331.02.25	Ramon Xatmar cavaller i successor d'Ermessenda d'Hostoles senyora
Bisbal, St. Miquel de la	EP	Benefici	1331.01.26	Ramon Torroella cavaller
Blanes, St. Joan del castell de	CC	Benefici	1297.03.29	Guillem de Blanes cavaller
Blanes, Sta. Maria de	EP	Capella i tomba	1347.01.05	Guillem de Blanes cavaller
Breda, Sta. Maria de	EP	Benefici	1349.08.28	Avantpassats d'Arnau de Camós cavaller
Calonge, St. Martí de	EP	Benefici	1306.10.08	Bernat de Puig cavaller
Canet, Sta. Maria de	CC	Capella	1344.05.15	Ferrer de Canet cavaller
Cornellà, St. Antoni de	CC	Benefici	1326.11.21	Dalmau de Creixell cavaller
Cornellà, St. Genís de	EP	Benefici	1334.07.18	Brunissenda vídua de Ramon Xatmar senyor del castell de Cornellà
Guialbes, St. Esteve de	EP	Benefici	1321.01.19	Ramon de Juià cavaller
Juià, Sta. Maria de	EP	Benefici	1323.02.13	Ramon de Juià fill de Berenguer cavaller
Maçanet de la Selva	EP	Benefici	1347.08.29	Ramon de Marata cavaller
Monells, St. Genís de	EP	Benefici	1346.05.02	Ramon de Pontós cavaller
Montcorb (Riudarenes)	CR	Benefici	1307.05.08	Pere d'Hostalric cavaller
Montpalau, Sta. Magdalena de	CC	Benefici	1333.11.12	Ademar de Montpalau cavaller
Orriols, St. Genís d'	EP	Benefici	1323.11.01	Bernat d'Orriols cavaller
Palafolls, St. Andreu de	CC	Capella	1344.04.14	Berenguer de Palafolls cavaller
Pineda, Sta.Maria de	EP	Benefici	1326.06.19	Guillem de Camós cavaller
Salitja, Sta. Maria de	EP	Benefici	1299.06.28	Galceran de Salitja cavaller
St. Daniel de Girona	M	Benefici	1338.05.20	Arnau de Palol cavaller
St. Sadurní	EP	Benefici	1344.07.20	Ramon de St. Sadurní cavaller
Ardiaconats de Besalú i Empúries				
Arenys, St. Sadurní d'	EP	Benefici	1307.05.21	Dalmau de Palol d'Arenys cavaller
Beget, Sta. Maria del castell de	CC	Capella	1313.10.09	Berenguer de Fornells cavaller de Beget
Bellvespre, Sta. Maria de	CC	Capella	1336.03.19	Bernat de Bellvespre cavaller
Canelles, Sta. Maria de	EP	Benefici	1347.01.25	Guillem de Canelles cavaller
Caneres (Darnius)	CR	Capella	1330.05.20	Ramon de Vilafant cavaller
Castelló, Sta. Maria de	EP	Benefici	1304.04.23 1305.04.19	Blanca de Montagut muller de Pere Alquer cavaller de Castelló
Darnius, St. Pere de	EP	Benefici	1294.02.13	Guillem de Darnius cavaller
Empúries, St. Martí d'	EP	Aniversaris	1346.11.09	Arnau Guillem de Sexà cavaller
Estany, St. Andreu d'	CR	Benefici	1349.02.20	Caterina vídua de Berenguer de Sords cavaller
Fortià, St. Julià de	EP	Benefici	1299.06.22	Jaume de Castelló cavaller
Garriga, la	CR	Capella	1326.07.15	Ramon de Garriga fill de Francesc cavaller
Garrigàs, Sta. Maria de	EP	Benefici	1326.01.10	Berenguer de Garrigàs cavaller i obrers
Garrigàs, Sta. Maria de	EP	Benefici	1334.04.14	Dolça de Blanes muller d'Arnau de Blanes, cavaller, i obrers
Garriguella	EP	Benefici	1321.05.07	Berenguer de Calvons cavaller
Guilar, Sta. Maria del (Tortellà)	CC	Capella	1334.03.31	Simó de Balbs cavaller
Lladó, Sta. Maria de	M	Benefici	1321.09.04	Bernat de Lladó cavaller
Llers	EP	Altar	1346.06.22	Esclaramonda vídua de Bernat de Canadal cavaller

Llers, altar de St. Antoni de	EP	Benefici	1327.02.10	Guillem de Güell cavaller
Miana, St. Miquel de la	EP	Benefici	1329.06.13	Dalmau de Miana cavaller
Oix	EP	Aniversari	1345.01.05	Pere d'Oix cavaller
Parlavà	EP	Dos beneficis	1344.04.18	Guillem de Pals fill de Guerau, cavaller
Pedret, St. Esteve de	EP	Benefici	1294.09.26	Ademar d'Empúries cavaller
Peralada, St. Martí de	EP	Benefici	1335.03.29	Dalmau d'Avinyó cavaller
Peralada, St. Martí de	EP	Benefici	1331.06.22	Jaume Sarraí cavaller de Cabanes
Riumors	EP	Benefici	1333.08.06	Guillem Alió cavaller
Roses, Sta. Maria de	M	Benefici	1327.10.31	Berenguer Alquer cavaller
Roses, Sta. Maria de	M	Benefici	1328.10.14	Dalmau de Garriga cavaller
Roses, Sta. Maria de	M	Benefici	1330.03.29	Berenguer de Fortià cavaller
Roure, Sta. Maria del	M	Benefici	1346.09.22	Francesca filla de Jaume de Mora cavaller
Sales de Llierca	EP	Benefici	1322.05.14	Elisenda vídua d'Arnau Seguí cavaller i Pere de Coll cavaller i família
Serra de Daró, Sta. Maria de	EP	Benefici	1347.09.06	Bernat de Serra cavaller i la família
Soler, St. Jaume de (Vilanant)	CC	Benefici	1326.07.06	Bertran de Soler fill de Bernat cavaller
Torres, St. Bartomeu de	CR	Capella	1253.07.17	Artau d'Espasèn cavaller
Vajol, Sta. Maria de la	EP	Capella	1343.11.07	Sibil·la muller de Gaufred d'Avinyó cavaller
Vilanova de la Muga	EP	Benefici	1328.03.19	Bernat de Montiró cavaller
Vilarig, St. Nicolau de	EP	Benefici	1324.04.25	Guillem de Vilarig cavaller i prohoms
Vilatenim	EP	Benefici	1331.07.20	Ponç Moragues cavaller
Vilaüt, St. Salvador de	EP	Benefici	1307.08.16	Bernat de Vilanova cavaller
Vilert	EP	Benefici	1322.11.05	Francesc de Vilert fill de Berenguer cavaller

CC: capella de castell. CR: capella rural. EP: església parroquial. M: monestir. Font: ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles (1253); Mitra, calaix 2, pergamins n. 88 i n. 73 (1304, 1305); Notaria, vol. G-1 (1294-1299), vol. G-2 (1306-1307), vol. G-3 (1321-1322), vol. G-4 (1323-1324), vol. G-4 (1324), vol. G-5 (1326), vol. G-6 (1313, 1326-1327), vol. G-8 (1334), vol. G-10 (1335), vol. G-11 (1336), vol. G-13 (1338), vol. G-17 (1343), vol. G-18 (1346) i vol. G-19 (1347); i Lletres, vol. U-2 (1326-1327), vol. U-3 (1327-1328), vol. U-4 (1329-1331), vol. U-5 (1332-1334), vol. U-8 (1344-1345), vol. U-10 (1346-1347), vol. U-11 (1347) i U-15 (1349)

Capítol 7

ELS LAICS I LA PARRÒQUIA (2): LA PAGESIA

Mentre els senyors, els cavallers i els diversos càrrecs eclesiàstics obtenien rendes, feines i un elevat estàtus social a causa de la possessió del *dominium* i del control de la parròquia, la resta de la població rural hi estava sotmesa i amb ben poques possibilitats d'escapar-ne. La historiografia europea ha posat molt d'èmfasi, des de fa temps, en l'oposició entre senyors i pagesos, que ha estat vista com el principal motor de l'evolució històrica dels primers segles de l'edat mitjana.[1] Ara bé, més recentment, s'ha vist la necessitat d'analitzar les poblacions sotmeses al poder de l'aristocràcia com un conjunt heterogeni i gens uniforme: al seu interior, la pagesia servil constituïa, segurament, el grup més nombrós i important, però també hi havia, tant a les ciutats com al camp, persones lliures i franques de servitud i persones que no eren pagesos, sinó que es dedicaven a d'altres oficis. A més, la pagesia estava molt estratificada internament: el tamany de les explotacions, el grau d'accés als drets comunals, les formes de relació amb el mercat i els estatuts jurídics van contribuir a la distinció entre, al capdamunt, una petita minoria de prohoms que dirigien la comunitat rural, que tenien explotacions més extenses i que estaven al servei dels senyors jurisdiccionals i terratinents; al mig, un estrat intermedi de famílies pageses amb ingressos suficients per garantir la seva supervivència que, segons els llocs, podien ser tinents lliures o bé serfs vinculats a la terra i al domini on residien; i, a baix de tot, un grup ben nombrós de petits pagesos que, per la insuficiència de les parcel·les de què disposaven, havien de treballar com a jornalers agrícoles, artesans, mossos i criats per sobreviure.[2]

---

[1] D'entre la llarga bibliografia existent, potser un treball de Georges Duby és el més representatiu de la visió dualista de la societat rural; cf. DUBY, *Guerreros*....

[2] DUBY, *Economía*...: p. 366-371; RÖSENER, *Los campesinos*...: p. 222-224; DYER, *Niveles*...: p. 39-41.

Catalunya no és cap excepció en el conjunt d'Europa en relació a l'estructuració interna de la societat. La divisió essencial entre senyors i pagesos, establerta de manera definitiva amb les violències del segle XI, va quedar fixada, per exemple, en el codi dels Usatges de Barcelona, en el qual ja s'entreveuen grups socials d'inferior condició que la noblesa. Per exemple, l'usatge 13 fixava la multa per matar o ferir un pagès a la meitat de la dels cavallers; l'usatge 24 donava més dies de termini per ser citats en un tribunal a nobles i cavallers que als pagesos; l'usatge 107 deia que, en cas d'embargament de béns, el cavaller simplement els havia de restituir si els alienava, mentre el pagès, si ho feia, havia de pagar el doble; i l'usatge 115 establia la majoria d'edat dels pagesos a 15 anys, mentre que els nobles i cavallers la tenien a 20.[3] A més, els usatges barcelonins van incorporar un seguit d'exaccions banals i mals usos que la violència dels senyors al segle XI havia imposat a la pagesia, condemnada a una servitud la subjectava a les seves voluntats: segons els usatges 109 i 110, els senyors podien rebre una part dels béns dels *"exorchis pagensibus",* morts sense fills, i dels *"cucuciorum",* adúlters; i l'usatge 118 impedia al pagès o *rusticus* reclamar al príncep els danys que havia rebut corporal o materialment i només li permetia acudir a la justícia del seu senyor, el mateix que li prenia béns i li exigia noves prestacions per la força.[4]

Però no tots els sotmesos als nobles i a la senyoria eren d'igual condició. Els batlles, els ferrers i els moliners, per exemple, es diferenciaven de la resta de la població rural pel seu estret contacte amb els senyors; a més, els homes propis i solius, titulars de masos i bordes, disposaven de patrimonis suficients per a les seves famílies, per bé que estaven sotmesos a un estricte règim de servitud; i, finalment, a les viles i celleres rurals, trobem els petits pagesos fent més d'artesans que no pas de cultivadors de la terra. Aquesta qüestió, en el nostre

---

3 BASTARDAS, *Usatges...*: p. 60-61, p. 68-69, p. 122-123, p. 128-131. Alguns d'aquests articles formarien part del nucli més antic del codi dels Usatges; cf. BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 2, p. 173-176.

4 BASTARDAS, *Usatges...*: p. 122-125 i p. 130-133

país, tot just ha començat a ser estudiada en els últims anys,[5] però l'anàlisi de la relació que cadascun d'aquests grups socials mantenia amb les parròquies rurals pot aportar noves perspectives i consideracions a aquesta estratificació social.

1. Els parroquians, entre la consciència comunitària i la diferenciació social

El temple parroquial, entre d'altres finalitats, servia com a principal lloc de trobada per al conjunt de la comunitat rural, tant els vilatans com els habitants dels masos: allí assistien a missa o a d'altres festivitats religioses i allí celebraven els principals esdeveniments de les seves vides, perquè tots ells estaven adscrits a una determinada parròquia des del mateix moment del seu naixement –i bateig– o des que hi establien la seva residència –per matrimoni o altres motius–; a canvi, pagaven delmes, primícies i diversos drets rectorals als clergues i als senyors de la parròquia. Aparentment, doncs, la relació envers la parròquia enquadrava tota la població rural en una comunitat més àmplia, la de l'església cristiana medieval i la igualava als ulls de Déu difuminant, potser, les diferències entre els més rics i els pobres de cada indret. El que és més difícil d'esbrinar és si els propis feligresos tenien veritable consciència de pertànyer a la seva parròquia.

1.1 La presa de consciència dels parroquians

Amb les fonts documentals de què disposem no es pot saber si l'acabament de la constitució de la xarxa parroquial del bisbat de Girona, al segle XI, va comportar que els habitants de cada terme parroquial prenguessin consciència del fet de ser-ne feligresos. Sense textos escrits pels propis parroquians que puguin ser considerats testimonis fidels del seu pensament, no es pot conèixer directament el sentiment de pertinença a la parròquia que sentien.[6] En realitat, però, l'acte de pertànyer a una parròquia determinada no era

[5] Entre altres treballs, cf. SANZ, «La pabordia...»; PORTELLA-SANZ-BRUGADA, «El cas...»; CUADRADA, «La pagesia...»: p. 68-77. A més, s'han detectat problemes metodològics a l'hora d'analitzar la diferenciació pagesa a Catalunya; cf. TO, «La diferenciació...»: p. 444-446.

[6] PUIGVERT, *Església...*: p. 51-52.

una tria voluntària dels feligresos, sinó una imposició derivada del fet de néixer en un o altre indret; per això, potser és més adient procurar conèixer la força de la parròquia com a estructura d'enquadrament de la població rural o bé el grau d'implicació dels feligresos en la pròpia parròquia. En aquest sentit, tenim dos indicis que, de manera indirecta, ens poden revelar la fortalesa de la parròquia medieval: en primer lloc, l'evolució del significat de la paraula *parrochianus* i, en segon lloc, la cronologia de l'aparició de la referència escrita a la parròquia al darrere del nom de les persones.

En relació al primer indici, cal dir que els diccionaris i glossaris medievals gairebé no recullen dades sobre el significat de *parrochianus,* un nom que es documenta des del segle VI per referir-se als clergues de la diòcesi –aleshores la *parrochia* equivalia al bisbat– i que, a partir del segle IX, ja es refereix a qualsevol persona pertanyent a una parròquia.[7] Segons la documentació gironina del segle XI, en canvi, el mot *parrochianus* sembla aplicar-se de manera força restrictiva i, gairebé exclussivament, als senyors que controlaven les rendes de la parròquia. L'any 1072, en la delimitació dels termes parroquials de Sant Julià de Ramis i Medinyà, els que reben el qualificatiu de *parroechitanis* són els dos cavallers que rebien els delmes de Sant Sadurní de Medinyà.[8] Podria ser, doncs, que aquest qualificatiu sigui el resultat de la implicació directa d'alguns senyors amb la institució parroquial? La veritat, segurament, és molt més complexa, però convé recordar el cas del senyor de Cervià, Sunyer Llobet, va disposar en el seu testament del 1024 que els seus marmessors efectuessin uns donatius *"ad ipsa opera Sancti Genesii de Ceruiano et ad ipsa opera Sancti Mathei de Montenigro"*.[9]

A partir d'aleshores i fins al segle XIV, el mot *parrochiani,* en plural, comença a designar el grup de fidels depenents d'una església. A vegades, podria referir-se a tots els feligresos: el 1103 els parroquians de Sant Julià de Corts havien col·locat sota la protecció del bisbe i dels canonges de Girona l'església

---

7 DU CANGE, *Glossarium*...: vol. VI-VII, p. 179; NIERMEYER, *Mediae*...: p. 765-766.

8 ACG, pergamí n. 79 (1072.06.14; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 346).

9 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 164 (1024.11.09; UDINA, *La successió*...: n. 134). La vinculació amb la parròquia de Cervià es degué aabar el 1053 quan el propi Sunyer Llobet i la seva muller van aixecar el monestir de Santa Maria de Cervià, que des d'aleshores obtingué tots els seus favors; cf. MARCA, *Marca*...: n. 238 (1053...; TO, *El monestir*...: n. 10).

que ells mateixos havien construït i els sagrers que tots ells tenien en propietat al voltant del temple.[10] En d'altres ocasions, es fa referència a un grup més indefinit de parroquians: el 1164 Arnall Guillem va deixar a l'església de *"Sancto Martino de Fellinis ·XX· solidos, decem quos parroheciani debent mihi"* i el 1205 Guillem Batlle, pagès de Garrigoles, va deixar tres oliveres del seu clos al temple de Sant Vicenç *"ita quod parrochiani teneant eas ad utilitatem dicte ecclesie"*.[11] A inicis del segle XIV, a més, les visites pastorals recullen molt sovint l'ús del mot *parrochiani,* en plural, per designar el conjunt dels feligresos laics de la parròquia en expressions com *"parrochiani ipsius ecclesie temporibus debitis confitentur et recipiunt Corpus Christi"*.[12] A vegades, el mot no fa referència a tots els feligresos, sinó a un grup d'ells: a Llaneres el 1329 els testimonis interrogats en les visites deien que les llànties no cremaven pel plet dels *parrochiani* amb els clergues; a Vulpellac, el mateix any, els clergues havien d'advertir uns *parrochianos* de l'obligació anual de confessar-se.[13]

L'altre indici podria ajudar a detectar, de manera aproximada i indirecta, el moment de l'afermament definitiu de la parròquia com a marc d'enquadrament dels feligresos. Es tracta de la inclusió de la referència a la parròquia de procedència al darrere dels noms de les persones. A partir dels fons monàstics de

---

10 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 241ab (1103.04.23; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 187); cf. BONNASSIE, «Les "sagreres"...»: p. 75; FARÍAS, «La sagrera...»: p. 98.

11 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 554 (1164.07.30; TO, *El monestir*...: n. 68); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1205.08.25). És possible que l'increment de les donacions testamentàries a la parròquia d'origen i als seus clergues, entre la fi del segle XIII i el segle XIV, assenyali una major vinculació personal amb la parròquia: l'any 1281 Maria de Font, de Sant Martí de Llémena, va deixar 9 sous, 8 diners i 1 esquitllada de blat a l'església i als seus preveres i 6 sous pel convit funerari; el 1286 Ferrer Barceló de Cruïlles va deixar 6 sous als altars del temple i als clergues; entre els anys 1332 i 1333, Pere Berenguer de Sant Sadurní va deixar el 1332 més de 23 sous a la seva parròquia, Pelegrina Nadal de Madremanya 51 sous i Pere Bofill de Monells més de 38 sous; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1281.11.29); AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 162 (1286.03.04; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 135); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 10rv (1332.06.21) i f. 124rv (1333.02.22), i vol. 161, f. 16r (1333.05.07) i Apèndix 18. És destacable, a més, que cadascun d'aquests testadors va deixar diners als seus senyors personals, però sempre unes quantitats molt menors, entre 1 i 2 sous.

12 Aquesta afirmació genèrica sobre els parroquians, la trobem a Campllong i Riudellots de la Selva el 1313, a Monells, Sant Cebrià dels Alls, Cervià i Sant Climent de Peralta en la visita dels anys 1314-1315, a Cruïlles i Sant Cebrià dels Alls en la dels anys 1315-1316 i a Sant Andreu Salou el 1324; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 20v-21r (1313.04.10) i f. 21v-22v (1313.04.11), i lligall 2.g., f. 2v-3r (1324.05.19); vol. P-1, f. 3r (1314.12.16), f. 5rv (1314.12.23), f. 7r (1314.12.28) i f. 9r (1315.01.06); vol. P-2, f. 8v-9r (1315.12.17) i f. 12rv (1315.12.22).

13 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 18v-19r (1329.05.22).

Sant Daniel de Girona, Santa Maria d'Amer i Sant Miquel de Cruïlles, hem trobat persones que no eren ni nobles ni clergues que, el 1218 a Cruïlles i el 1234 a Amer, encara no utilitzaven la referència a la parròquia darrera el seu nom.[14] En aquests mateixos anys, en documentem d'altres que afegeixen al seu nom la seva localitat de procedència, que no és estrictament la parròquia: *Deusffecit de Comba de Uallnera de Caneto* el 1220, *Beatricem de Mansione de Fonte Claro* el 1221, *Raimundus Gerallus de Celrano* el 1225 i *Petrus Genesius de Canauellis* el 1246.[15] I finalment, a partir dels anys 1240, tot i un cas de Sant Medir el 1224 i un altre de Taialà el 1235, es multipliquen les persones que especifiquen amb claredat quina és la seva parròquia d'origen o de residència: *Bernardus Caperoni de Segelars de parrochia Sancti Gregorii* l'any 1240, *Iohannes Alamandus de Ualnera de parrochia Sancti Uincentii de Caneto* el 1244, *Ermessende de Podio Barren de parrochia Sancti Stephani de Turderia* el 1247, *Mercaterius de Supraualle de uilla de Miars de parrochia Sancti Stephani de Matremagna* el 1249, *Petrus de Castanerio de parrochia Sancti Martini de Calmo* i *Raimundo de Abourador de parrochia Sancti Christophori de Planes* el 1250, *Mariam filiam Raimundi de Sureda ... de parrochia Sancti Saturnini* el 1256 i *Guillelmo Figeria de Pestellis de parrochia Sancte Eulalie de Crudiliis* el 1258.[16]

Aquesta cronologia, el segon quart del segle XIII, podria no ser casual.[17] Es tracta dels mateixos anys en què, de manera progressiva, s'implantaven a

---

[14] AHFF, fons Batllia, pergamí n. 12-2 (1218.08.21; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 45); ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 56 (1234.03.13; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 86, 87 i 88).

[15] ASD, pergamí n. 87 (1220.09.24; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 129) i llibre 11, f. 265v-266r (1225.04.29; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 134); ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 42 (1221.02.13; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 72) i Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 5, pergamí n. 1a (1246.03.25; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 66).

[16] ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 45 (1224.11.29; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 75), pergamí n. 62 (1235.09.08; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 96) i pergamí n. 80 (1250.05.05; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 116), i Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergamí n. 7 (1258.12.07; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 75); ASD, pergamí n. 127a (1240.05.15; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 177), pergamí n. 143 (1247.08.12; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 203) i pergamí n. 148 (1249.01.24; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 211); ADG, Mitra, calaix 23, pergamí n. 249 (1256.02.29; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 73); ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 68 (1244.02.28; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 136).

[17] A Sant Andreu del Palomar, bisbat de Barcelona, la primera persona que, després del nom, especifica la procedència parroquial és del 1259, però des de la dècada de 1230, en el plet entre Sant Andreu i Sant Genís dels Agudells, queda clara la pertinença a una o altra parròquia dels testimonis; cf. BUSQUETA, «Comunitat...»: p. 365-366, i *Una vila...*: p. 67-68.

Girona les disposicions del IV Concili del Laterà per mitjà del concili de Lleida del 1229 i dels sínodes diocesans. La clarificació dels drets parroquials sobre les persones que se'n derivà i que es manifesta en acords puntuals com el del sagristà segon i el claver de la catedral sobre la parròquia de la seu de Girona, l'any 1237,[18] degué incidir directament sobre els feligresos, els quals per força sabien a quina església els havien de prestar. Ara bé, sóc conscient que aquesta no és l'única explicació possible. El que he consignat són els noms de persones de diferents parròquies escrits pels notaris; per això, l'evolució en la designació de les persones es podria explicar també pels canvis en la pràctica notarial al llarg del segle XIII. A més, l'estudi dels capbreus senyorials d'inicis del segle XIV permet constatar que són els habitants dels masos els que solen afegir al seu nom "de la parròquia de X", mentre els que vivien en nuclis de població concentrada s'anomenen "habitant de la vila X" o, simplement, "de la vila X", sense referir-se de manera específica a la parròquia (cf. Taula 15 *supra*). Així, la identificació de les persones a través de la parròquia podria estar relacionada amb les funcions que aquesta institució eclesiàstica, en zones de poblament dispers en masos, exercia com a única referència territorial vàlida. Més complex és el cas de les parròquies més extenses que estaven constituïdes per més d'un veïnat, perquè podien existir altres identitats a l'interior de la parròquia: aquest seria el cas dels 19 habitants del veïnat de Millars que no van voler contribuir a la reparació del temple parroquial de Madremanya.[19]

En definitiva, la determinació del grau d'identificació entre els parroquians i el seu temple és una qüestió que convindria explorar molt més a fons i en un àmbit molt més ampli. Aquesta recerca seria cabdal per tal d'entendre millor les fases de la definitiva parroquialització dels membres de la parròquia, és a dir, del procés que va acabar vinculant no només les terres i una colla de drets a l'església parroquial, sinó també totes les persones que residien al món rural. D'aquesta manera, a més, disposaríem d'un bon índex per conèixer la veritable fortalesa de la institució parroquial a cada territori i per comparar-lo amb el d'altres regions.

---

[18] ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 12 (1237.08.31; MALLORQUÍ, «Conflictes...»: n. 1).

1.2 PAGESOS I HOMES JOVES

La pertinença dels feligresos a la seva parròquia es traduïa en el pagament d'unes contribucions econòmiques per al sosteniment dels clergues i del propi edifici parroquial. En teoria, tots els homes i les dones que vivien en un terme parroquial n'eren feligresos de la mateixa manera, però, a la pràctica, existien diferències importants en les quantitats que pagaven a la parròquia (cf. Capítol 9 *infra*). La diferenciació entre els pagesos dels masos i els homes joves dels nuclis concentrats, insinuada a través de l'afegit als seus noms de la referència a la parròquia, es manifesta sovint en molts indrets: a Borgonyà, a l'entorn del 1300, el domer reclamava, per raó dels *mengars* que calia pagar *"in nouitate ipsius clerici"*, una quartera de forment i una altra d'ordi als tinents dels masos i només mitja de cada cereal als borders;[20] a Sant Martí Vell, els habitants dels masos contribuïen a l'obra de la parròquia més que no pas els habitants de les bordes i que els homes joves que vivien a la cellera, tal com consta en el capbreu del blat de l'oli dels anys 1364-1388 (cf. Capítol 9, Apèndix 27 i Taula 73 *infra*). La pagesia gironina, doncs, no era una classe monolítica a l'època medieval ni ho va ésser més tard: el desigual paper dels pagesos de mas, dels borders i dels homes joves a l'interior de les parròquies va continuar fins a l'època moderna, en què els llevadors de les obreries parroquials distingien clarament entre les contribucions a la parròquia dels pagesos i dels menestrals.[21] Convé, doncs, precisar al màxim el perfil de cadascun dels grups socials que integraven el grup de la pagesia rural del bisbat de Girona.

Des d'una perspectiva jurídica, una anàlisi atenta dels Usatges de Barcelona permet apuntar algunes distincions internes entre els pagesos: els usatges 52 i 53 separaven, segons el valor econòmic atribuït als seus juraments en un judici, els *"rustici qui teneant mansum et laborent cum pare bouum"* dels *"rusticis qui*

---

19 ADG, Notaria, vol. G-12, f. 73v-74r (1337.04.04).

20 El domer reclamava *"quod tenetores mansorum tenebantur ei racione mengars ad ·I· quarteriam frumenti et ad ·I· quarteriam ordei et tenetores bordarum ad mediam quarteriam frumenti et mediam quarteriam ordei"*; al seu torn, els parroquians replicaren *"quod tenetores mansorum soluerent ei ·Ia· quarteriam frumenti et borderii mediam"*; cf. ADG, Processos medievals, vol. 7, full solt 1r (1300 ca.).

21 PUIGVERT, *Església...*: p. 127-128.

dicuntur bachallarii" pel valor econòmic que es mereixien els seus juraments en un judici.[22] Més rica en informacions és la col·lecció dels Costums de la diòcesi de Girona. No es tracta, pròpiament, d'un codi legal, sinó d'un aplec de pràctiques consuetudinàries del camp gironí –algunes d'elles documentades ja al segle XIII– que van ser recollides per juristes del segle XIV i sistematitzades a mitjan segle XV per Tomàs Mieres.[23] L'abandó de tinences i masos després de la Pesta Negra de 1348 va originar molts plets derivats de l'impagament de drets parroquials que, segons els costums, calia resoldre de la següent manera: els *rusticos* havien de pagar tant els drets reals –blat de l'oli, lluminària i llòçol– que requeien sobre els seus masos i bordes com també els drets personals –oblacions, defuncions i àpats– mentre algú hi visqués; en canvi, els *iuuvenes homines* segons només havien de satisfer a les parròquies els drets sobre les persones, si no havien adquirit res de masos rònecs.[24] El capítol 3 de la compilació de Mieres, amb la rúbrica explícita *"De statu hominum et mulierum rusticorum et iuvenum hominum diocesis Gerundensis",* qualifica els *rusticos* com a homes propis i sòlids, sotmesos al pagament de redempcions en cas de sortir del domini del seu senyor i obligats a no dividir el mas a l'hora de successió, sinó a cedir-lo a un sol hereu.[25] Altres articles assenyalen que el pagès havia de prestar homenatge de solidància al seu senyor i també, l'eixòrquia i intèstia en cas que morissin sense fills o sense testar.[26] Els homes joves, en canvi, eren fills d'homes propis d'un senyor, però no tenien amb ell cap vincle real perquè no heretaven res del mas on van néixer, a excepció d'una llegítima a partir dels béns mobles de la família, i perquè no posseïen masos ni bordes: *"iuvenis homo non tenet nisi personam suam pro domino"*; de fet, es comprometien a reconèixer estar sotmesos al domini del seu senyor i a pagar-los, en cas que visquessin fora del mas i en una casa llogada, un cens d'un parell de gallines per any. Aquest estàtus permetia als homes joves vendre

[22] BASTARDAS, *Usatges...*: p. 88-89; TO, «Les jeunes...»: p. 410. El mot *"bachallarii",* als segles medievals, deisgnava un jove aspirant a cavaller i, per extensió, qualsevol jove; cf. ALCOVER-MOLL, *Diccionari...*: "batxiller"; *Le nouveau Petit Robert*: "bachelier".

[23] PONS GURI, *Les col·leccions...*: p. 23-26.

[24] MIERES, *Costums...*: p. 48-53.

[25] MIERES, *Costums...*: p. 54-61.

[26] MIERES, *Costums...*: p. 102-105 i p. 110-113.

lliurement totes les seves possessions sense llicència dels senyors dels quals eren homes propis i, en cas que algun d'ells morís sense testament i no s'hagués emancipat del seu pare, aquest podria fins i tot gaudir, en úsdefruit, dels *"bonis adventiciis, ut pote quia fuit lucratus aliqua ut mercenarius"*.[27]

Les diferències establertes en els Usatges i els Costums es retroben, poc sovint, en altres textos que presenten tots els grups del món rural. A mitjan segle XII, els habitants de Caldes i Llagostera els habitants van adreçar-se al comte Ramon Berenguer IV per queixar-se de les exaccions dels seus representants perquè més de cent joves, entre els fills dels pagesos i teixidors i altres mestres i *"baculares",* van fugir cap a d'altres indrets per viure-hi.[28] El text més ric, però, és el capbreu de l'ardiaca de Ravós o de Girona, de l'any 1317, perquè en unes notes marginals escrites al costat i a l'inici de cada declaració s'especifica l'estàtus jurídic de tots els habitants del lloc: *rusticus, juuenis homo* i *juuenis mulier, borderius, terri tenens* i, simplement, *homo proprius* (cf. Taula 46). Molt probablement, es tracta d'anotacions afegides amb posterioritat a la redacció del capbreu –potser als volts del 1366 en què el nou ardiaca va exigir asserviments als seus homes propis–[29] i qui sap si el seu autor s'havia llegit les primeres versions dels costums de Girona que hi fan referència per definir cadascun dels habitants de Ravós.

Les anotacions del capbreu de Ravós tenien una funció ben clara per a l'ardiaca Arnau de Vilaric i per als seus successors: distingir ràpidament els seus dependents segons la categoria jurídica i, així, saber quins eren els seus drets i,

---

[27] MIERES, *Costums...*: p. 92-95, p. 110-113, p. 118-121 i p. 134-135. Evidentment, el fet de ser homes propis no els eximia del pagament de terços i lluïsmes per les terres que compraven o cedien en herència.

[28] *"Erant inter Kalidas et Lacustariam ·C· iuuenes, inter filios rusticorum et testores et alios magistros et baculares qui habebant denarios et annonam"* que van fugir *"in alios honores nobilium militum ubi melius se habent";* cf. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, Extrainventari, pergamí n. 2501 (1150 ca.); BISSON, *Tormented...*: p. 100; TO, «Les jeunes...»: p. 410.

[29] En el fons de l'ardiaca de Girona es conserven 33 asserviments d'homes propis de les parròquies de Ravós del Terri, Sant Julià de Ramis i Santa Llogaia del Terri envers l'ardiaca de Ravós, el cardenal Pere de Santa Maria la Nova; majoritàriament eren habitants de masos –30–, però també hi havia un batlle, un home jove i un home propi; cf. ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamins n. 90a, n. 90b, n. 90c i n. 90d (1366.04.14) i pergamins n. 90e, n. 91, n. 92, n. 93, n. 94, n. 95, n. 96, n. 97, n. 98, n. 99, n. 100, n. 101, n. 102, n. 103, n. 104, n. 105, n. 106, n. 107, n. 108, n. 109, n. 110, n. 111, n. 112, n. 113, n. 114, n. 115, n. 116, n. 117 i n. 118 (1366.07.30).

Taula 46. **Els estàtus personals dels habitants de Ravós i Santa Llogaia del Terri, 1317**

ESTÀTUS	RAVÓS DEL TERRI					SANTA LLOGAIA DEL TERRI		
	Masos	Bordes	Cases de la força	?	TOTAL	Masos	?	TOTAL
- *Rusticus*	18			1	**19**	6		**6**
- *Juuenis homo / juuenis mulier*			30	2	**32**		1	**1**
- *Borderius*		2			**2**			
- *Terri tenens*							13	**13**
- *Homo proprius*	1		1		**2**			
- Clergues			2		**2**			
- Sense qualificatiu			1	2	**3**		1	**1**
TOTAL	**19**	**2**	**34**	**5**	**60**	**6**	**15**	**21**

Font: ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381 (1317).

sobretot, les seves obligacions. Així, a la part final del capbreu es recullen diverses pràctiques consuetudinàries que variaven segons la condició de cada persona: *"omnes juuenes homines de Rogacionibus non habentes mansos neque bornas"* li prestaven una jova a l'hora de sembrar l'ordi si tenien bous o una carregada de fems al cortal si no en tenien i la meitat de les prestacions de guaita, bada i obres a la força del castell que els *"rustici domini archidiaconi parrochie de Rogacionibus habentes mansos integros"*. Les obligacions d'aquests darrers eren més completes: una femada, tres joves –per sembrar forment i ordi i al maig–, batudes, tirades de garbes, tragines a Girona, bades, guaites i obres al castell, a part dels censos i drets pel mas i les seves terres.[30] Com hem vist, doncs, la diferenciació jurídica entre, d'una banda, els *rustici* i els *borderii* de Ravós i, de l'altra, els *iuvenes homines* es fonamentava en la possessió o no d'un mas o borda.[31] Tots els tinents de masos de Ravós eren *rustici* de l'ardiaca, a excepció d'Arnau des Vilar, *"homo proprius Guillelmi de Deo de termino castri"* i que residia al mas Vilar. A la vegada, tots els habitants de la força del castell eren *juuenes homines* o *feminas*, menys dos clergues, el batlle de Ravós –qualificat simplement d'*homo proprius*– i l'habitant de la borda

[30] ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 65v-66r (1317.08.10).

[31] Un plet sobre la percepció del llòçol al domini que l'església de Sant Feliu de Girona tenia a Tordera, l'any 1231, distingeix la borda del mas perquè era d'extensió més reduïda: el *"mansus Petri Rubei non est mansus, sed uilis borda non habens possessionem ad unum bouem"* i el mas de Romegons *"borda erat minimas habens possessiones"*; cf. ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 57 (1231.02.27; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 87).

Cebrià, instal·lada dins el nucli fortificat, que era un *borderius*. En canvi, a la parròquia veïna de Santa Llogaia del Terri l'ardiaca de Ravós només tenia drets sobre 6 persones de les 21 que apareixen en el capbreu com a habitants d'aquesta parròquia; a la resta, qualificats de *terri tenentes,* tan sols els exigia censos i agrers sobre les terres que estaven sota la seva senyoria directa.[32]

Diversos estudis de les comarques de Girona permeten generalitzar la divisió social existent a Ravós. El més recent és la revisió del cas de la Vall d'Aro, conegut des de fa anys per haver-s'hi detectat una polarització social molt aguda entre una petita minoria de pagesos remences, homes propis que disposaven d'unes explotacions que aglutinaven la major part de la terra conreable, i una majoria de pagesos lliures però miserables amb molt poca terra.[33] La lectura atenta del mateix capbreu i la seva comparació amb un altre, vint anys posterior, del monestir de Sant Feliu de Guíxols, l'altre gran senyor de la Vall d'Aro, ha permès rectificar aquesta primera interpretació. Dels 112 capbrevants del 1344, 34 vivien al nucli fortificat de Castell d'Aro i 38 eren homes propis amb mas de les parròquies de Fenals –14– i de Santa Cristina d'Aro –24–, però quedaven 32 persones més, d'aquesta darrera parròquia, que no tenien ni masos o bordes, ni eren homes propis de la pabordia d'Aro ni vivien a Castell d'Aro. La utilització del capbreu del 1367-1368 de Sant Feliu de Guíxols i dels fons notarials d'aquest darrer lloc han certificat que, d'aquest darrer grup, bona part eren homes propis amb mas del monestir guixolenc i que, la resta, ho devien ser per altres senyors menors. Així, cal substituir l'acusada polarització social que es deduïa d'un sol capbreu, per l'evidència que els *rustici,* els pagesos de mas, eren el component fonamental de la classe pagesa rural del segle XIV.[34] A diferència de Ravós, però, l'esment d'homes joves en d'altres poblacions és més ocasional: a Castell d'Aro, el 1344, només dos persones eren homes joves de la pabordia d'Aro de la seu de Girona, potser perquè rere el nom d'home propi hi havia tant els pagesos de masos com els homes joves dels nuclis concentrats; a Cruïlles, al capbreu del

[32] A Riudellots de la Selva, en el capbreu de l'altar de Sant Domènec de la seu de Girona de l'any 1315, les persones que no eren homes propis però tenien terres per l'altar rebien el nom de *"personis campaneriis"*; cf. AHG, Notarial, Girona-4, vol. 36, f. 13r (1315.06.09).

[33] SANZ, «La pabordia...»: p. 424-430; RIERA, «El bisbat...»: p. 172-173.

[34] TO, «La diferenciació...»: p. 455-456.

1319 no hi havia cap home propi ni cap home jove que residís al nucli del castell de Cruïlles, segurament perquè haurien estat beneficiats per alguns privilegis atorgats pels seus senyors abans del 1312;[35] i a Cassà de la Selva, l'any 1314, un terç dels habitants de la cellera que van declarar ser homes o dones propis de l'Almoina del Pa de la seu de Girona,[36] és a dir, segurament eren homes joves que convivien a la cellera de Cassà amb persones que, amb tota probabilitat, eren pròpies d'altres institucions eclesiàstiques, com el monestir de Sant Pere de Galligants.

En totes aquestes poblacions, els habitants dels masos tenien una capacitat econòmica més gran que no pas la resta de la població rural. El càlcul de l'extensió de les explotacions pageses hauria de servir per clarificar cadascun dels grups socials del camp gironí, però només a Fontanilles s'ha pogut calcular que una mica més de la meitat de la població tenia explotacions mitjanes, d'entre 10 i 29 vessanes, i un terç dels fontanillencs arribaven a més de 30 vessanes.[37] La raó és que la majoria dels capbreus estudiats no esmenten totes i cadascuna de les parcel·les que conformaven les explotacions pageses i, molt menys encara, l'anotació de la seva superfície (cf. Taula 4 *supra*). Malgrat tot, podem recórrer a un altre indici. La comparació de les quantitats pagades com a dot i llegítima per gent de masos i gent de les celleres i viles no deixa lloc al dubte: hi havia diferències notables a l'interior del mateix grup de tinents de mas, però, en conjunt, les sumes pagades eren sempre més elevades que les dels vilatans, dedicats més a l'artesania i el comerç que no a l'agricultura, a excepció dels homes joves de petites celleres com les de Constantins i Tinyoses, que treballaven de jornalers en els masos veïns.[38] En els casos de Cruïlles i Sant Sadurní (cf. Taula 47), la quantitat mitjana que els pagesos pagaven als seus fills i filles pels dots i les llegítimes a què tenien dret en deixar la casa pairal era d'uns

---

35 AHFF, fons Comunitat de Preveres d'Arenys de Mar, pergamí n. 12 (1312.07.19; PONS GURI, *Inventari...*: n. 217).

36 AHG, Hospici, vol. 166, f. 2v-3r (1314.05.11), f. 3v-4r (1314.06.01), f. 9rv (1314.05.29), f. 12r (1314.06.01), f. 31v-32r (1314.08.12) i s. f. (1314.09.22).

37 SOLDEVILA, «Els capbreus...»: p. 132-135.

38 FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família...*: p. 180-182 i p. 190.

Taula 47. **Els estrats socials de Cruïlles i Sant Sadurní, 1276-1333**

GRUPS SOCIALS	DOCUMENTS	VALOR
Senyors	1284 (FPCP, perg. n. 807). Llegítima de Berenguer de Cruïlles, fill de **Gilabert de Cruïlles**	10.000 s.
	1304 (C-1, f.105rv). Llegítima d'Hug de Cruïlles, germà de **Bernat de Cruïlles**	4.000 s.
Cavallers	1252 (Delmes, f. 94v). Dot d'Elisenda, filla de **Bernat de Serra cavaller**, que es casa amb Berenguer de Terrades de Casavells	1.300 s.
	1295 (Delmes, f. 22). Dot de Brunissenda filla de **Ramon de Pontós cavaller** de Monells que es casa amb Guillem de Vilaüt donzell	
	1299 (AHCG, pergamí n. 108). Dot de Saura filla d'**Arnau de Millars cavaller** de Monells, que es casa amb Guillem de Sant Iscle cavaller del castell de Sant Iscle	3.000 s.
	1300 (Delmes, f. 98rv). Dot d'Eibelina, filla de Ponç de Vilanova cavaller, que es casa amb **Bernat d'Abellars, fill d'Arnau d'Abellars, cavaller** de Pedrinyà	6.000 s.
Pagesos de mas	1276 (AHFF-104). Dot de Pere Mercader que es casa amb Gueraua filla de **Sabet de Sure de Pastells**	300 s.
	1302 (C-1, f.7v-8v). Dot d'Ermessenda filla de **Bartomeu de Vinyes de St. Miquel** que es casa amb Pere Català de Pantaleu, Sant Feliu de Boada	1.000 s.
	1302 (C-1, f.22v-24v). Dot d'Ermessenda filla de **Pere sa Ullastre** que es casa amb Guillem Joan d'Anyells, Corçà	700 s.
	1302 (C-1, f.34r-35v). Dot de Guillema filla de **Guillem de Maçanet** de Cruïlles que es casa amb Simó de Sorerols, Girona	400 s.
	1302 (C-1, f.37r-38r). Dot d'Ermessenda filla de **Ferrer de Tria** de Cruïlles que es casa amb Jaume Mateu de Valldevià	600 s.
	1302 (C-1, f.50r-51r). Dot d'Agnès germana de Pere Escler de Guàrdia, Rupià que es casa amb **Pere sa Ullastre**	800 s.
	1303 (C-1, f.55rv). Dot de Dolça filla de **Pere Andreu** que es casa amb Berenguer Bofill de Vulpellac	350 s.
	1303 (C-1, f.66v). Dot de Maria filla de **Guillem de Pont de Salelles** que es casa amb Guillem Recolta	350 s.
	1303 (C-1, f.74v-75r). Dot d'Elisenda filla de Ramon Roca de Vulpellac que es casa amb **Pere de Puig**	420 s.
	1303 (C-1, f.90r). Dot de Peregrina filla de Pere Canyà de Vulpellac que es casa amb **Bernat Massot**	800 s.
	1304 (C-1, f.109v-110v). Dot d'Ermessenda filla de Ramona Roig de Fitor que es casa amb **Vidal Carbó**	1.050 s.
	1304 (C-1, f.111rv). Dot d'Agnès germana de **Vidal Carbó** que es casa amb Guillem Roig de Fitor	700 s.
	1304 (C-1, f.113rv). Dot de Berenguera filla de **Pere de Serra** que es casa amb **Guillem de Motgera**	600 s.
	1332 (M-162, f. 12v-13r) Dot d'Alamanda filla de **Bartomeu de Banyeres** de la parròquia de Sant Sadurní, que es casa amb Guillem fill de **Pere ses Mates** de Banyeres	1.400 s.
	1332 (M-162, f. 77v-78r) Dot de Margarita fila de **Berenguer de Campmajor** de la parròquia de Sant Sadurní, que es casa amb **Bernat de Bruguera** de la parròquia de Sant Sadurní	750 s.
	1332 (M-162, f. 61v-62r) Dot de Guillema filla d'Ermessenda vídua de **Pere ses Mates** de Banyeres de la parròquia de Sant Sadurní, que es casa amb Nicolau Bosèn fill de Guillem Bosèn (de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre)	1.000 s.
	1333 (M-162, f. 121v-122r) Dot d'Arnau fill del difunt **Guillem de Bruguera** de la parròquia de Sant Sadurní, que es casa amb Ferrera	400 s.
	1333 (M-162, f. 131v-132v) Llegítima i dot de Brunissenda, filla d'**Arnau de Vilademarc** (de Sant Sadurní), que es casa amb Ramon fill de Pere Castelló de la parròquia de Sant Cebrià de Lledó	1.000 s.

	1333 (M-162, f. 137rv) Dot de Venguda germana d'**Ermessenda Maçot** de Salelles de Cruïlles a Pere fill de Maria vídua de Joan sa Pujada de Sant Mateu de Montnegre	1.000 s.
Vilatans	1284? (SMC-13, perg. n. 13) Dot d'Adalaida filla de **Bartomeu Vidal de Sant Miquel** que es casa amb Pere Mestre de Rabioses	150 s.
	1302 (C-1, f.3rv). Llegítima de Marquesa Ramon de Sant Miquel	150 s.
	1302 (C-1, f.3v-4r). Dot de Guillema filla de Guillem Sabet que es casa amb **Bernat Selvà**	120 s.
	1303 (C-1, f.65v-66r). Llegítima de cadascun dels fills de **Pere Genover**	100 s.
	1303 (C-1, f.84rv). Llegítima de Bernat fill de **Pere Genover**	100 s.
	1303 (C-1, f.99r-100r). Dot de Benvenguda filla de **Berenguer Agulló** que es casa amb **Jaume Filaner**	400 s.
	1303 (C-1, f.104v-105r). Dot de Guillema de Brugueres de Sant Cebrià dels Alls que es casa amb **Pere Molins**	350 s.
	1332 (M-162, f. 7v) Llegítima de Pere germà de **Bernat Sagrera**, fills de Pere Sagrera de la parròquia de Sant Sadurní i la seva muller Elisenda	100 s.
	1333 (M-162, f. 115v) Llegítima de Guillem fill de **Maimó de Puig** de la parròquia de Sant Sadurní	500 s.

Font: *FPCP*: ANC, fons patrimonial Cruïlles-Peratallada (1284); *SMC-13*: ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13 (1284); *Delmes*: ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24 (1252, 1295); *C-1*: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1 (1302-1304); *M-162:* AHG, Notarial, Monells, vol. 162 (1332-1333).

716,8 sous, mentre els vilatans no donaven més de 218,8 sous. Es tracta, però, d'unes xifres que queden a una important distància del nivell de vida dels senyors i dels cavallers.[39]

Les xifres dels dots coincideixen amb el fet que els pagesos disposaven d'explotacions, els masos, més extenses que no pas les dels habitants de les viles. La supervivència de la integritat dels masos estava garantida per la seva indivisibilitat i per la transmissió a un sol fill, l'hereu, unes pràctiques promogudes pels senyors a través de l'exercici dels mals usos –eixòrquia, intèstia, cugúcia i remença, sobretot– sobre els homes propis dels masos o *rustici*.[40] En canvi, les necessitats de terra per part dels habitants de les viles només podien ser satisfetes a través de la suma de parcel·les diverses, obtingudes de la fragmentació de les coromines senyorials i de la segregació de petites parcel·les dels masos en forma de sots-establiments.[41]

[39] No hem tingut en compte els dots de ciutadans de Girona o d'habitants de viles importants com Sant Feliu de Guíxols o la Bisbal que, en general, devien ser més elevats que els dels pagesos de mas. La seva inclusió hauria, sense dubte, complicat l'anàlisi.

[40] TO, «Le mas...»: p. 171-174.

[41] En tenim un bon exemple a Cruïlles: el 1302 el tinent del mas Andreu, Pere Andreu, havia abandonat l'explotació i havia deixat de pagar els censos al senyor del mas, el cavaller Ferrer de Cruïlles, i al senyor del castell del lloc, Bernat de Cruïlles; aquest últim va establir les

Cal deixar clar, però, que els habitants dels nuclis concentrats i viles no es dedicaven tan sols a l'agricultura. Per ells, la dedicació als horts i vinyes que solien tenir en els entorns immediats dels pobles només era un complement a l'ofici que realitzaven en la seva pròpia casa o en un obrador proper.[42] A vegades, per la mateixa indicació en els capbreus o pel propi cognom, podem deduir de quins oficis es tracta: ferrers, teixidors, forners, cistellers, pedrers, mercaders, pellissers, filadors, barbers, flequers, mestres, moners, ollers, sabaters, sastres, etc.[43] En els llocs d'on disposem de tota la població d'inicis del segle XIV es tracta ni més ni menys d'un 20% dels habitants dels nuclis concentrats que duen cognoms d'aquest estil (cf. Taula 48). Una altra activitat que desenvolupaven els habitants de les viles era el comerç. A Lloret, 17 *rustici* dels masos de la parròquia i 36 habitants del nucli mariner del port, l'any 1346, discutien *"super servitute lignandi et tegellum et cabirons faciendi ... et aliis servitutibus et ademprivis"* que els segons pretenien tenir sobre els boscos dels primers.[44] El rerafons del plet, però, era la comercialització dels productes forestals per via marítima: es va establir que els habitants del port podrien extreure llenya dels boscos del terme només per al seu propi ús, però no la podien *"de ipsis portu et parrochia abstrahere nec abstrahi facere per mare nec etiam per terram"*; així, es deixava la porta oberta a què els habitants del port poguessin transportar els productes dels boscos lloretencs amb l'acord, i el benefici compartit, dels propietaris dels masos.[45]

terres que depenien del castell a Bernat Sendaní, del nucli del castell, mentre que el 1304 el senyor del mas va poder establir-lo de nou a una germana del primer tinent; Maria Andreua, que estava casada amb Ponç Joan; uns anys després, el 1319, la vídua d'en Sendaní només conservava unes poques parcel·les prop del nucli del castell, mentre que la resta de terres del mas Andreu, n'havien "eixit" i havien anat a parar a mans de diverses persones –en Guillem sa Rovira, en Peric sa Fontania i en Mercader Joan de Cruïlles, i en Bofill i en Maura del Vilar de la Bisbal– que pagaven anualment unes tornes al mas originari; cf. AHG, Notaria, Cruïlles, vol. 1, f. 20rv (1302.08.10), f. 55rv (1303.02.10) i f. 103r-104r (1304.01.05); AHFF, fons Batllia, pergamí n. 81 (1303.12.05; PONS GURI, *Inventari*...: n. 177); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 63v-64r (1319.02.06).

42 BOLÓS, *El mas*...: p. 148-153; AVENTÍN, *La societat*...: p. 126-128; TO, «La diferenciació...»: p. 444-446.

43 MALLORQUI, «Homes...»: p. 55-56, i «La vila...»: p. 49.

44 SAMLM, fons Universitat de Lloret, pergamí n. 70 (1346.03.07; PONS, *El fons*...: n. 1).

45 MALLORQUÍ, «El port...»: p. 59-60.

Els vincles entre habitants dels masos i de les viles venien de més lluny. A Cruïlles, a Sant Mateu de Montnegre i a la vall d'Aro, alguns pagesos disposaven de cases als nuclis concentrats de cada població, de manera semblant al que passava a les celleres del Rosselló, on cada mas de la parròquia tenia un celler propi als volts de l'església.[46] Amb el pas dels temps, els cellers i edificis es van convertir en la residència dels fills segons que no es quedaven en el mas d'origen. Per això molts cognoms dels tinents de masos coincideixen amb els dels habitants dels nuclis de les parròquies de Ravós del Terri, Cruïlles i Lloret de Mar (cf. Taula 48). Ara bé, a diferència de la pagesia de mas, els habitants dels petits nuclis rurals no es dedicaven només a l'agricultura o a la ramaderia, sinó que, tal com ho demostra un petit percentatge de cognoms dels vilatans, també treballaven en el comerç o l'artesania. Aquestes activitats, però, no els concedien un nivell de vida similar al dels habitants dels masos o dels habitants de viles importants com la Bisbal o Sant Feliu de Guíxols o de la ciutat de Girona, sinó que havien de completar els seus ingressos treballant de jornalers per als habitants dels masos, especialment en els moments de més feina al camp: la sembra, la sega i la verema. Als nuclis rurals, doncs, existia una reserva de mà d'obra agrícola, que va ser prou barata mentre va ser nombrosa.[47]

De mica en mica, la fortalesa econòmica de molts pagesos de mas es va anar traduint en una creixent capacitat d'actuació política en el si de la comunitat local. En aquest sentit, cal assenyalar que alguns tinents de mas, i des del segle XII com a mínim, ja exercien una funció de mitjancer entre els senyors i la resta de pagesos, la de batlle o encarregat de recollir efectivament els diversos drets senyorials, de tal manera que ja no eren més unes simples víctimes de l'explotació

---

46 CATAFAU, *Les celleres...*: p. 342-343; MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 73-74, i *Paisatge...*: p. 132-140; TO, «La diferenciació...»: p. 444.

47 En canvi, la manca de braços que va seguir a la Pesta Negra de 1348 va permetre als *"manuals e specialment bracers"* dels dominis episcopals demanar als contractants *"loguers he salaris de lus jornals en la meytat ho més que no solen ne deuen"*; per això, el bisbe va fixar a 2 sous el jornal d'un home per la sega i a 16 diners el d'una dona que segava, lligava o espigolava; cf. ADG, Lletres, vol. U-16, f. 144v-145r (1350.05.25). També coneixem l'existència de jornalers i d'esclaus agrícoles a les terres de Tinyoses i Constantins a mitjan segle XIV; cf. FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família...*: p. 192 i 258; DONAT-LLUCH-MALLORQUÍ-SOLDEVILA-TO, «Usos...»: p. 137-138.

Taula 48. **Relacions entre pagesos dels masos i vilatans, 1317-1320**

PARRÒQUIES	POBLACIÓ	NOMS D'OFICI	NOMS COINCIDENTS ENTRE PAGESOS I VILATANS
Ravós del Terri	Masos: 21	3 (14,3%)	7 (33,3%)
	Força de Ravós: 40	8 (20%)	12 (30%)
Cruïlles	Masos: 81	5 (6,2%)	17 (20,9%)
	Castell de Cruïlles: 40	8 (20%)	14 (35%)
	Vila de Sant Miquel: 34	7 (20,5%)	8 (23,5%)
	Salvetat de Rabioses: 11	2 (18,2%)	2 (18,2%)
Lloret de Mar	Masos: 65	2 (3,1%)	12 (18,5%)
	Port de Lloret: 17	1 (5,8%)	10 (58,8%)

Els percentatges estan calculats sempre en relació al total d'habitants de cada nucli o conjunt de masos d'una parròquia.
Font: MALLORQUI, «El terme...»: p. 79-82, «Campagnes...»: p. 358 i «El port...»: p. 64-65.

senyorial. A més, com veurem més endavant, des d'inicis del segle XIV molts pagesos de mas gestionaven les obreries parroquials i, segurament, van acabar formant part dels dirigents de les universitats rurals. En definitiva, els habitants dels masos van organitzar l'interior del territori rural de les parròquies rurals de bona part de la Catalunya Vella al llarg dels segles medievals, a la vegada que es convertien en un grup essencial en les particularitats de les relacions socials a les àrees rurals. Estaven, certament, del tot sotmesos a les exigències i al control exercit pels senyors feudals, però també van poder gaudir, gràcies al domini útil que els garantia la integritat dels seus patrimonis al llarg de les generacions, d'una sòlida economia. Així, a partir del segle XIV, van poder sustentar les seves actuacions, cada cop més importants, en la política local. Ara bé, també cal tenir en compte que, en certes parròquies, el fort desenvolupament de la població de les celleres i viles rurals a partir del segle XII, alimentat en part per la immigració dels fills segons dels masos, exclosos de l'herència de l'explotació on havien nascut, va originar un fort contrapès a la força dels habitants dels masos.

1.3 POBRES I MALALTS

A Sant Andreu del Palomar, bisbat de Barcelona, l'any 1297 hi havia, per sota dels pagesos llauradors –homes propis de l'església, amb bous propis– i dels bracers –jornalers assalariats amb poca terra–, un tercer grup format per pobres,

vagabunds, infants abandonats, viatgers i peregrins.[48] Cap dels documents gironins estudiats evidencia de manera tan clara l'existència dels exclosos i desvalguts a l'interior de les parròquies rurals. Però, a banda dels pagesos de mas i dels homes joves, segur que existien. Si no fos així, no s'entendrien les vendes ni els empenyoraments de terres que la *necessitas famis* provocava des dels segles XI i XII i que afectaven sobretot a vídues amb o sense fills.[49]

La pobresa, però, podia generalitzar-se amb les guerres i les caresties. Just després de la invasió francesa del 1285, algunes persones expressen el seu temor a caure en la pobresa: Ferrer Barceló de Cruïlles, l'any 1286, va deixar a la seva muller, per les seves voluntats, un camp prop del mas Domènec de Carreres, però amb la condició *"quod dicta uxori mea nutriat et procuret infantes meos de bonis meis ac eis prouideat, dando etiam ei licentiam et plenariam potestatem quod, necessitate famis uel nuditatis sue uel dictorum infantum meorum, possit uendere et alienare de predictis bonis meis ad cognicionem duorum proborum hominum dicte parrochie"*; i el 1289, Ferrer Vilardell d'Amer i la seva muller van dotar l'almoina dels pobres del monestir d'Amer amb dos camps a Salt, tot reservant-se *"quod si nos ambo uel alter nostrorum ueniremus ad tantam paupertatem quod non possemus uiuere nec sustentari de aliis nostris bonis, quod possemus uendere propter famem in hoc casu predictos campos cum fructibus eorundem"*.[50] Ja entrat el segle XIV, es recordava l'any 1333 com *"lo mal any primer",* un any de carestia provocat per massa pluja que va fer malbé les collites i que va empobrir diverses persones de la zona de Torroella de Montgrí.[51] Conjuntures difícils com les de la dècades de 1280 o 1330, juntament amb altres factors generals derivats de les característiques de l'etapa final del llarg procés de creixement medieval, van accentuar les diferències socials al camp i van convertir en estructural l'existència d'un sector social que podem qualificar de pobre; en efecte, l'augment demogràfic de la població rural, la fragmentació de les tinences i l'alt nivell

48 BUSQUETA, «Comunitat...»: p. 366-373, i *Una vila...*: p. 108-110.

49 TO, *Família...*: p. 335-338.

50 AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 162 (1286.03.04; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 135); ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 141 (1289.12.23; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 180).

51 AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 162 (1286.03.04; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 135); ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 141 (1289.12.23; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 180).

d'endeutament envers creditors de les viles, de les ciutats i jueus –per pagar dots, llegítimes i deixes testamentàries– van fer més fràgils les economies de les famílies dels camp en cas de carestia i d'augment dels preus dels cereals.[52]

La quantificació del nombre de pobres al camp, entre la fi del segle XIII i l'inici del XIV, és molt problemàtica. Només les talles urbanes d'algunes ciutats llenguadocianes permeten xifrar el percentatge de pobres, els que no podien contribuir-hi per manca de recursos, al començament del Tres-cents: a Lunel, el 1295, arribava al 18% i a Tolosa, el 1335, al 50%.[53] Del camp gironí, no disposem de fonts ni de dades comparables, per bé que sí que podem recórrer a un parell d'indicis indirectes sobre els nivells de pobresa. El primer és el fet que, en la comúnia convocada el 1325 contra Guillem Batlle, n'eren exempts els que podien provar que patien pobresa o malaltia: 7 persones van dir que eren pobres de solemnitat, una altra solter sense heretament i 23 malalts; aquestes xifres corresponen al 15,42% del total, però el percentatge hauria de ser més elevat si tenim en compte que en la meitat dels més de 200 casos no s'especifica cap motiu per a l'exempció (cf. Taula 80 *infra*). L'altre indici, més conegut, és el de la mitjana de racions de pa distribuïdes per l'Almoina del Pa de la seu de Girona els anys 1347 i 1348: es tracta d'uns 2.500 pans diaris.[54] Aquesta xifra, però, inclou tant els pobres de la ciutat com els de la ruralia més propera que hi podien acudir fàcilment. I és que Girona degué ser, com totes les ciutats de l'època, el destí de molts pobres procedents de zones del camp, ja fos per trobar-hi feina o simplement per poder-hi sobreviure gràcies a la xarxa de beneficència eclesiàstica d'hospitals i almoines.[55] A diferència de l'emigració cap a la ciutat, els habitants del camp que van marxar cap a Mallorca o d'altres zones d'expansió catalana, entre la fi del segle XIII i els inicis del XIV, no necessàriament ho feien a causa

---

52 GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1, p. 404-409; SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 73-74.

53 MOLLAT, *Pobres...*: p. 164-168.

54 GUILLERE, «Une institution...»: p. 331-333.

55 Tot i ser tardà, el cas de Joan de Vilanova de Santa Llogaia del Terri és molt revelador: el 1362, com que era vidu i *"home pobre",* va deixar el seu fill a càrrec de l'hospital de la seu de Girona *"en mengar, beure, vestir e calçar e totes ses necessitats, e de dida e de tot ço que obs ha"*; cf. BATLLE, «Inventari...»: p. 79; BRODMAN, *Charity...*: p. 66.

de la seva pobresa, sinó que una part d'ells simplement hi cercava un destí millor.[56]

1.4 HOMES FRANCS I LLIURES

Deixant a banda els homes propis dels masos, els homes joves dels nuclis concentrats i els pobres que acabaven emigrant a la ciutat, en certs punts del bisbat de Girona hi havia un altre grup social caracteritzat per ser francs o lliures d'algunes formes de servitud. Es tracta dels habitants de viles i de les ciutats beneficiades amb cartes de franqueses concedides pel rei o per diversos senyors feudals a partir de mitjan segle XII. Amb anterioritat al procés de feudalització, però, hi havia hagut un altre tipus de franqueses, el de la majoria de comunitats rurals abans del segle XI. D'aquestes, només les que estaven sota el domini dels comtes de Barcelona ho van continuar essent fins després del 1100; aleshores, però, els agents comtals hi van generalitzar els mals usos i les exaccions arbitràries.[57] A les terres de Girona també es documenten, tot i que de manera molt ocasional, algunes "franqueses" o comunitats lliures: el vescomte Ponç de Cabrera pactar l'any 1061 amb el comte Ramon Berenguer I que li donaria el dret *"quando ipse comes et comitissa pactaverint alias franchedas cum ipsos comdors de Gerundes"*; l'any següent el mateix comte acordava amb Dalmau Bernat de Peratallada que aquest protegiria els homes i dones dels dominis i de les *franchedas* de Palafrugell, Llofriu i Torroella de Mont-ras; i el 1104 el sagristà de la seu de Girona va aconseguir mantenir les *"franchedis de uilla Lambiles"* lliures de les imposicions

[56] Prop d'una cinquantena de persones de la zona del Baix Ter s'han documentat a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV; cf. MAS, «El procés...»; SOLDEVILA, «L'emigració...». A aquests casos, n'hi podem afegir alguns de Cruïlles: Barcelona filla de Guillem de Maruny residia a València i Ramona filla de Barceló de Sant Miquel i Pere Andreu de Cruïlles a Mallorca; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergamí n. 4 (1265.06.27; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 89), i rotlle 9, pergamí n. 12 (1299.10.14; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 158); AHFF, fons Batllia, pergamí n. 81 (1303.12.05; PONS GURI, *Inventari*...: n. 177). De totes maneres, a Catalunya encara no s'ha estudiat la mobilitat geogràfica de les classes pageses a inicis del segle XIV; en canvi, a Anglaterra, a través de les llistes dels *tithings* –grups d'homes majors de 12 anys que residien almenys des de feia un any en el territori jurisdiccional corresponent a un *frankpleadge*–, s'han pogut detectar fenòmens de migració pagesa similars als de l'època moderna; cf. POOS, «Los movimientos...».

[57] BONNASSIE, *Catalunya*...: vol. 1, p. 272-276; BISSON, «The crisis...».

banals –toltes i forces– que hi volien imposar Ponç Guillem de Palol i els seus fills.[58]

A partir del segle XII, i ja en el si d'una societat completament feudalitzada, els comtes de Barcelona van encapçalar un nou moviment de concessió de franqueses a poblacions de la Catalunya Vella per tal d'afavorir el poblament i l'expansió dels seus dominis. A Girona, tanmateix, afectà a ben pocs casos: a part del cas d'Osor, Santa Creu i Sant Daniel de Maifrè –que, en realitat, pertanyen al comtat i bisbat d'Osona–, només trobem la ciutat de Girona i, ja al segle XIII, els llocs de Caldes, Llagostera i Santa Seclina que van obtenir cartes de franquesa que, entre altres concessions, eximien els seus habitants d'alguns dels mals usos (cf. Taula 49).[59] Així, es van començar a difondre per les terres de Girona uns estàtus personals d'homes francs que variaven a cada lloc. Un dels indrets amb més concessions als pobladors va ser el port de Palamós: la carta fundacional del 1279 alliberava els que s'hi establissin de tots els mals usos –redempcions incloses–, de les prestacions banals –qüèsties, toltes, albergues i cenes–, de les taxes sobre dots i donacions per núpcies i de molts altres drets vinculats al mercat, a l'exèrcit, al forn, al molí i a la pesca. Ara bé, cal subratllar que això no evitava que existissin altres formes de senyoria en els nuclis enfranquits: l'emfiteusi, per exemple, tingué un paper decissiu en l'augment de les rendes senyorials a l'interior de la ciutat de Girona durant la segona meitat del segle XII i el segle XIII.[60]

La política dels comtes-reis va ser tant efectiva que va empènyer altres senyors jurisdiccionals a practicar-la als llocs més poblats dels seus dominis: a la fi del segle XII, els abats de Ripoll i Sant Feliu de Guíxols van concedir cartes

---

58 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer I, pergamí n. 268 (1061.09.10; FELIU-SALRACH, *Els pergamins*...: n. 573) i pergamí n. 273 (1062.04.25; FELIU-SALRACH, *Els pergamins*...: n. 578); ADG, Almoina, Llambilles, pergamí n. 10 (1104.04.20).

59 L'abast territorial de les franqueses a la ciutat de Girona no coincidia amb tota la parròquia de Sant Feliu de Girona, sinó amb un reduït territori que anava de Pedret, a Sant Daniel, a la Torre Gironella, al pont trencat de Montilivi i a la cadireta superior; cf. AHCG, Llibre Vermell, f. 1r-2r (1194.10...; JULIOL, *Llibre*...: n. 2); CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona comtal*...: p. 84-85.

60 TO, «La seigneurie...»: p. 245-251.

Taula 49. **Les cartes de franquesa de les terres gironines (1144-1336)**

LLOCS	SENYORS	ANY	FRANQUESES CONCEDIDES			
			Mals usos	Drets banals	Defensa	Altres
Osor, Santa Creu i Maifrè	Comte de Barcelona	1144	C, R	F		RJ
Tossa de Mar	Abat de Ripoll	1158		C, T		RJ
		1187	C, I, E	Q, F, PT, DP, VV		CP, DM, RJ
Sant Feliu de Guíxols	Abat de Sant Feliu	1181	I, E	Q, PT	E, G, O	DM
		1287		VV	O	CP, M
Girona	Rei d'Aragó	1190	I			
		1194	E			
		1206		VV		N, RJ
		1232		Q		DM
		1284			E, O	GM, I, J, PF, PM
		1286				LL
		1315		Q		DM, UB
Banyoles	Abat de Banyoles	1226				DM, N, RJ
		1263	C, E, I			LT
		1303				GM, I, DM, RJ
		1326				LT
Torroella de Montgrí	Senyor de Torroella	1237		B, P		EB, UB
	Senyor de Torroella	1265		B, F, P, Q, ST	O	EB, UB
Caldes i Llagostera	Rei d'Aragó	1241	C, E, R	M, VV, ST		LT, UB
Blanes	Vescomtes de Cabrera	1260	C	Q, ST		CP
Palamós	Rei d'Aragó	1277	C, E, I	Q, ST	E	
		1279	C, E, I, R	Q, F, M		CP, ES, DM, LT, PM, PF, PT, RJ
		1282				DM
Castell d'Empordà	Comte d'Empúries	1301				LT, RJ
Cruïlles i Peratallada	Senyor de Cruïlles	1312				?
Calella	Vescomte de Cabrera	1327	C, E, I, R	Q, ST		CP, LT, PM
Amer	Abat d'Amer	1336	E, I, R			

Abreviatures: MALS USOS: **C** (cugúcia), **E** (eixòrquia), **I** (intèstia), **R** (remença). DRETS BANALS: **B** (bestiar), **C** (cacera), **DP** (delme del peix), **F** (forn), **M** (molí), **P** (palla), **PT** (peix de tall), **Q** (qüèsties, fòrcies, toltes, albergues i cenes), **ST** (serveis en treball), **T** (trescol), **VV** (venda de vi). DEFENSA: **E** (exèrcit, host i cavalcada), **G** (guàrdia), **O** (obres). ALTRES: **CP** (carta de poblament), **DM** (drets de mercat), **EB** (extracció de blat), **ES** (extracció de sal), **GM** (govern municipal), **I** (impostos), **J** (jueus), **LL** (lluïsmes i foriscapis); **LT** (límits del terme), **M** (matrimonis); **N** (notaria); **PF** (privilegi de fira); **PM** (privilegi de mercat); **RJ** (regulació de la justícia); **UB** (ús dels boscos).

Fonts: **1144** (AHCG, Llibre Verd, f. 1v; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 1); **1158** (BCAH Arxiu, pergamí n. 4312; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 111); **1181** (AMSFG, pergamí n. 1; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 163); **1187** (BCAH, Arxiu, vol. 572; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 180); **1190** (AHCG, Llibre Verd, f. 2r; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 2); **1194** (AHCG, Llibre Vermell, f. 1r-2r; JULIOL, *Llibre...*: n. 2); **1206** (AHCG, pergamí n. 9; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 3); **1226** (AMB, Llibre de l'Abat, f. 103r i f. 133r; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 233 i 234); **1232** (AHCG, Llibre Verd, f. 6v; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 5), **1237** (AMTM, Llibre de Privilegis, f. 1, privilegi n. 1; FONT RIUS, Cartas..., n. 271); **1241** (ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 648; MALLORQUÍ-VARAS, «Un privilegi...»: p. 121-123), **1260** (AMB, Llibre de la Universitat de Blanes, f. 129-131; PONS GURI, «A l'entorn...»); **1263** (AHCB, pergamí n. 2; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 323); **1265** (AMTM, pergamí s. n.; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 314); **1277** (ACA, Cancelleria, reg. 39, f. 206; FONT RIUS, *Cartas...*, n. 330); **1279** (SAMP, pergamí n. 2; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 335); **1282** (AHMCL, fons Mercader, pergamí n. 1371; FERNÁNDEZ TRABAL, *Inventari ...*: n. 81); **1284** (AHCG, Llibre Verd, f. 8r-9v; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 8); **1286** (AHCG, pergamí n. 71 i n. 72; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 10);**1287** (BPG, vol. 66 P. Alonso Cano, *Discurso general...,* f. 96v-97v; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 351); **1301** (AHMCL, fons Mercader, perg. n. 846 i 392; FERNÁNDEZ TRABAL, *Inventari ...*: n. 105 i n. 526); **1303** (AHCB, pergamí n. 16; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 483); **1312** (AHFF, fons Comunitat de Preveres d'Arenys de Mar, pergamí n. 12; PONS GURI, *Inventari...*: n. 217); **1315** (AHCG, pergamí n. 158; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 31); **1326** (AMB, lligall n. 3; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 583); **1327** (AHMC, fons Giol; PONS GURI, «El mercat...», n. 2d); **1336** (ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 276; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 387).

similars als habitants de Tossa i Sant Feliu, que els enfranquien dels mals usos – intèsties, eixòrquies i cugúcies– i d'altres obligacions banals –qüèsties, fòrcies, mesuratges i pesatges–; més tard, el 1263, l'abat i els monjos del monestir de Banyoles, *"cognoscentes etiam quod major pars villarum et hominum domini regis, qui et que sunt in episcopatu Gerundensi, sunt facte et facti immunes et liberi",* van concedir unes llibertats als habitants de la vila de Banyoles. A d'altres parts del bisbat de Girona, succeïa el mateix: la fundació de la Ral el 1248 atreia tants habitants de la vila de Camprodon que l'abat de Sant Pere de la població va haver de concedir una generosa carta de franquesa; a prop d'allí, però ja en terres del bisbat de Vic, l'abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses, mentre intentava conservar la densa xarxa de masos habitats i promoure el desenvolupament de la vila de Sant Joan, perseguia els homes que anaven a llocs i poblacions fora del domini de l'abat i, en especial, els que s'establien en viles reials.[61]

La reacció dels senyors enfront de la política reial de concessió de franqueses tenia una motivació ben clara: evitar que els seus homes propis s'enfranquissin, tal com recorden els Costums de Girona, després de residir, durant un any i un dia, dins una ciutat o vila enfranquida sense que el senyor els ho haguessin requerit.[62] En aquest sentit, en alguns indrets el senyor d'una vila enfranquida –el rei, el bisbe– acordava amb els senyors de les terres veïnes on la població estava sotmesa a la servitud que no acceptaria ningú al seu domini que no portés una carta d'enfranquiment que l'alliberava, a canvi d'una prestació monetària, de la fidelitat i obediència al seu senyor.[63] Per aquesta raó, l'any 1255, Barcelona i el seu fill Pere, habitants de Girona però nascuts al mas Guarner de la parròquia de Sant Andreu Salou, van ser obligats a reconéixer que continuaven essent propis i sòlids de les Candeles de la seu de Girona i a renunciar al privilegi reial de franqueses de la ciutat de Girona.[64]

---

61 HINOJOSA, *El régimen...*: p. 330-333; TO, «Servitude...»: p. 853-855, i «Moviments...».

62 MIERES, *Costums...*: p. 80-81.

63 Això és el que va succeir a Olot el 1218, on van pactar el senyor del lloc, l'abat de Ripoll, amb el vescomte de Bas, senyor de diverses parròquies veïnes, i a Bàscara el 1249, entre el bisbe de Girona, senyor de la vila, i el senyor del castell de Vilademuls; cf. TO, «Servitude...»: p. 857-860.

64 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1255.08.19).

Els conflictes generats pels moviments de població vers les viles reials van obligar el rei Pere II, amenaçat per la croada que dirigia el rei de França contra Catalunya, a fer una important concessió als nobles i senyors del país: convertir el costum de pagar la redempció i obtenir la carta d'enfranquiment per sortir del domini d'origen en una norma jurídica. Així fou, a les Corts de Barcelona del 1283, es va aprovar una constitució per la qual el rei es comprometia a no acceptar en els seus dominis homes que no haguessin pagat la redempció: *"Item quod in terris sive locis ubi hominis redimi consueverint non transferant domicilia sua ad loca nostra nisi se redimerint"*.[65] De totes maneres, aquesta concessió, ratificada en corts posteriors i utilitzada per justificar la servitud fins a la fi de l'edat mitjana, assenyalava la feblesa de les èlites urbanes i del propi rei per oposar-se de manera seriosa a la força de la servitud en terres de la Catalunya Vella i, potser encara amb més intensitat, al bisbat de Girona, on la condició jurídica de la majoria de pagesos continuava essent la servil.[66]

2. L'enquadrament religiós dels laics a través de la parròquia

Les diferenciacions jurídiques entre els diversos habitants de les zones rurals del bisbat de Girona tenien conseqüències en les formes en què es vinculaven amb la parròquia? Hi havia diferents graus d'implicació amb la institució parroquial? O bé tots els feligresos, independentment del seu estàtus jurídic, estaven enquadrats de la mateixa manera a través de la parròquia? La resposta que, tradicionalment, han donat els historiadors de l'església és que, a través de la parròquia, la jerarquia eclesiàstica transmetia i imposava –o almenys ho intentava– les pràctiques religioses i morals al conjunt de la població rural, sense fer distincions entre els grups socials existents. Per això, en aquest apartat, començarem per prestar atenció als mecanismes que es van instaurar per adoctrinar els parroquians laics en els rudiments del cristianisme, a les pràctiques que seguien en la litúrgia, al grau de compliment dels sagraments eclesiàstics, a les normes de comportament moral que se'ls exigia i als casos de persones que es

[65] ACA, Cancelleria, vol. 47, f. 58v i ss. (1283...; *Cortes*...: n. 22, constitució 17, p. 147).

desviaven del model de vida cristiana ofert als laics. Més endavant, en els apartats que seguiran, ens fixarem en els canals i les modalitats a través dels quals els laics s'implicaven en la parròquia. És aleshores que afloraran les diferències entre els grups que conformaven la societat rural.

2.1 La formació religiosa dels laics

Els historiadors han destacat dos grans moments de la història medieval d'Occident europeu en què la jerarquia eclesiàstica va intentar modificar els costums religiosos dels laics. El primer correspon al tombant dels segles X i XI: la reforma de l'església cristiana exigia com a deures als fidels laics, sota l'amenaça de durs càstigs, pagar els drets a les esglésies, no treballar els festius, saber les oracions, combregar i confessar-se davant un clergue local i donar almoines.[67] El segon moment és ja del segle XIII, un cop la xarxa parroquial estava perfectament instal·lada a tot arreu: les disposicions del IV Concili del Laterà establien que el clergue local s'encarregués tant de la celebració de la missa, de l'administració dels sagraments i del manteniment dels estris litúrgics, com de la cura pastoral dels seus feligresos, la qual cosa significava que, a més d'obligar-los a pagar el delme i les almoines al temple, els havia de proporcionar uns mínims coneixements de la doctrina cristiana.[68] La preocupació de la jerarquia eclesiàstica per l'adoctrinament dels laics es va traduir en la redacció de disposicions conciliars i sinodals que especificaven els continguts bàsics del catecisme i les obligacions dels sacerdots per tal d'instruir els fidels.

La predicació era la principal eina per a la catequesi dels feligresos majoritàriament illetrats de les parròquies rurals sempre que estés controlada per

---

66 TO, «Els remences...»: p. 148-152, i «Servitude...»: p. 862-865.

67 BROWN, *Church...*: p. 19-23. Amb anterioritat a la reforma gregoriana, els laics de les parròquies carolíngies ja havien de saber algunes oracions i d'escoltar els sermons, en llengua vulgar, que pronunciaven els preveres; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 59-60; PALAZZO, *Liturgie...*: p. 79-87. A partir del segle XII, els religiosos de les canòniques agustinianes van difondre diversos homiliaris en provençal que van ser traduïts posteriorment al català; cf. MORAN, «La prédication...»: p. 17-35.

68 AUBRUN, *La paroisse...*: p. 139-141; LONGÈRE, «La prédication...»: p. 254-255; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 159-161; GENICOT, *Comunidades...*: p. 124-125; BROWN, *Church...*: p. 46-47 i p. 86-87. La importància de les disposicions sinodals del segle XIII sobre la instrucció dels laics ha estat destacada per les terres meridionals de França; cf. LONGÈRE, «La prédication...»: p. 269-271.

la jerarquia eclesiàstica. Per això, els bisbes eren els primers encarregats de la formació religiosa dels laics de la seva diòcesi: una constitució del concili provincial de Lleida del 1229 els empenyia a predicar *"per suas dioceses ... verbum salutis eterne"* o encarregar-ho a uns homes idonis.[69] La manera de fer-ho, és clar, era en el transcurs de les visites pastorals a les parròquies: els bisbes pronunciaven sermons, per bé que estaven més preocupats per conéixer de primera mà el grau de compliment dels sagraments eclesiàstics per part dels feligresos i per la correcció en la pràctica de la litúrgia. Ara bé, no tenim evidències concretes de la tasca pastoral exercida pels bisbes gironins (cf. Capítol 2 *supra*).

En canvi, sí que coneixem les instruccions dictades pels propis bisbes als clergues parroquials per a la catequesi dels seus feligresos. Segons una constitució sinodal de mitjan segle XIII els rectors havien d'*"instruere populum sibi comissum in predicationibus"* i amonestar, sobretot amb la *predicatio*, els seus feligresos per tal que *"exerceant se secundum Apostolum ad opera pietatis, et peccata caveant et vitent quantum humana fragilitas nosce sint"*.[70] Així, en principi, els temes més tractats en els sermons dels clergues parroquials, sempre pronunciats en la llengua del poble, eren els articles de fe i els dogmes continguts en les sagrades escriptures, juntament amb els advertiments de les obligacions de celebrar els sagraments i respectar els manaments de l'església per no caure en el pecat i garantir la salvació de les seves ànimes.[71]

Per tal d'ajudar els rectors, des del II Concili de Lió del 1274, es va promoure la difusió d'opuscles destinats a la formació de la població illetrada. Així, es van reunir els sermons pronunciats l'any anterior per Sant Tomàs d'Aquino a Nàpols en un volumc onegut com el "catecisme de Tomàs"; als volts del 1280 Llorenç d'Orléans va redactar la *Somme le roi,* on explicava els manaments, els articles de fe, els pecats, les virtuts, el Parenostre i els dons de

---

69 NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 62-63; MARQUES, *Concilis...*: p. 92-93; RESINES, *La catequesis...*: p. 49.

70 NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 102-106; BUENO, *El derecho...*: p. 63-65.

71 LAUWERS, *La mémoire...*: p. 393-395. Ocasionalment, els predicadors recordaven als fidels el contingut de diverses constitucions sinodals, les croades, els miracles, la lluita contra la blasfèmia i contra el comerç amb infidels; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 476-483.

l'Esperit Sant, que va tenir una àmplia difusió arreu d'Europa.[72] A Catalunya, l'arquebisbe de Tarragona Pere d'Albalat, col·laborador de Ramon de Penyafort, va recollir en la *Summa septem Sacramentorum* les principals oracions dels cristians que els preveres havien d'ensenyar als seus feligresos i els pares als seus fills.[73] I a Girona, ja entrat el segle XIV, el bisbe Arnau de Mont-rodon va decidir incloure en una sinodal els deu manaments, les dues maneres de recordar els articles de fe, els set sagraments de l'església, els set dons de l'esperit sant, els set vicis i pecats capitals i les set obres de misericòrdia, tot per tal que arribessin als laics de cadascuna de les parròquies gironines.[74]

Tots els esforços de la jerarquia eclesiàstica van aconseguir que, entre alguns laics, s'arribés a difondre un desig d'accedir a unes formes d'espiritualitat molt més profundes. Per això, es van redactar, en llengua vulgar, textos que adaptaven els conceptes teològics i pastorals per a un públic laic com ells: algunes obres de Ramon Llull i Arnau de Vilanova estaven encaminades a oferir als laics les eines per viure una vida de pietat i penitència, de lectura i estudi per arribar al saber i a la veritat.[75] En concret, la *Doctrina pueril* de Llull, escrita als volts del 1279, tenia com a finalitat proporcionar una educació al seu fill Domènec i assenyalar unes proposicions per d'altres educadors. El llibre, tot i que va ser poc utilitzat com a text catequètic, recollia els coneixements bàsics de tot cristià: els articles de fe, els manaments, els sagraments, els dons de l'Esperit Sant, les benaurances, els goigs de la Mare de Déu, les virtuts i la salvació, i els pecats i la condempnació, tot per lloar i servir Déu.[76]

---

72 RESINES, *La catequesis...*: p. 17-20; SANTANACH, «La Doctrina...»; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 189-191; BROWN, *Church...*: p. 147-149. També cal assenyalar els sermons de Sant Bonaventura pronunciats en terres del Midi i també a Barcelona entre els anys 1259 i 1264; cf. PAUL, «La prédication...»: p. 127-157.

73 RESINES, *La catequesis...*: p. 155-156; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 149-150. A part de la *Summa* de Pere d'Albalat, també cal consignar la difusió vers el 1300 del *Tractatus* escrit per Joan, patriarca d'Alexandria i administrador de l'església de Tarrgona; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 450-453.

74 NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 102-106 i p. 144-147; BUENO, *El derecho...*: p. 63-65 i p. 326-327.

75 SOLER, «Espiritualitat...»: p. 14-19.

76 RESINES, *La catequesis...*: p. 79-82; SANTANACH, «La Doctrina...».

La majoria de la població rural, lògicament, no va arribar a la profunditat dels raonaments de Ramon Llull, ni tampoc va experimentar els nivells d'espiritualitat i de vivència de la fe que recollia en les seves obres. Ara bé, no s'ha d'excloure que els pagesos de la ruralia arribessin a escoltar alguna d'aquestes idees en el transcurs d'un sermó pronunciat per predicadors en alguna de les seves estades a la ciutat de Girona.[77] Al camp del bisbat de Girona, però, només hem localitzat una notícia d'un sermó pronunciat a una parròquia rural: a Llambilles, el dia de Pentecosta del 1329 *"post comestionem quidam frater minor uolebat sermocinari in ecclesia predicta"* però li ho van impedir els crits d'uns parroquians que jugaven a fora l'església.[78]

A part de bisbes, rectors i frares que podien arribar a les parròquies rurals per predicar als fidels cristians, hi havia un altre col·lectiu, el dels qüestors, que circulaven per tot el bisbat demanant almoines per a les institucions religioses que representaven. En les seves predicacions, s'adreçaven als feligresos i els mostraven cartells i pintures, però n'hi havia que eren capaços de mentir per obtenir almoines prometent indulgències falses al poble i mostrant relíquies que no havien estat aprovades per la Santa Seu.[79] Els bisbes, amb tota lògica, desconfiaven de molts d'aquests predicadors ambulants, per la qual cosa van intentar controlar-los a través de la concessió de llicències especials, les quesitòries, i de la marca del segell episcopal sobre els cartells que portaven per tal que fossin acceptats arreu del bisbat, tal com posen de relleu diverses constitucions sinodals dels anys 1335-1339.[80] En certs moments, però, els bisbes van arribar a prohibir les predicacions i les demandes d'almoina a tots els

---

[77] Aquest és el cas de diferents parròquies del bisbat de Barcelona, a les quals acudien frares menors i predicadors per dir sermons i per confessar; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 469-474; MULLETT, *La cultura...*: p. 58-59.

[78] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 75v-76v (1329.06.29).

[79] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 92r (1327.03.19), i vol. U-11, f. 67r (1347.08.31); i Notaria, vol. G-13, f. 66v-67r (1338.08.13); cf. NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 130; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 474 i p. 937-941.

[80] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 125 i p. 137. Una notícia aïllada de l'any 1304, segons la qual un clergue va pagar 60 sous d'un deute de 600 sous *"racione quistorie Sancti Blasii de Perpinyano",* ens adverteix del complex entramat econòmic que es teixia a l'entorn de les almoines que rebien els qüestors; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 24r (1304.08.12). Caldria, evidenment, un estudi específic que permetés aprofundir en aquesta qüestió.

qüestors que no tenien privilegis papals, amb la qual cosa només ho podien fer els de la seu de Girona, Sant Feliu de Girona, Santa Maria d'Olives, Sant Antoni de Viena i l'hospital d'Altopascio.[81] La lectura dels registres episcopals, tanmateix, ens descobreix un gran nombre de quesitòries concedides, 201 entre el 1320 i el 1360 (cf. Taula 50). Deixant de banda les llicències per recaptar diners per a la construcció de ponts i muralles a l'entorn de la ciutat de Girona i de nuclis importants i les concedides a jueus convertits al cristianisme i antics captius en terres sarraïnes que havien de pagar el rescat als que els havien pogut portar a Catalunya, que sumen el 27,4% del total, cal destacar que una bona part de les quesitòries –el 29,8%– anava a esglésies i hospitals d'altres bisbats catalans i de fora del país. Ara bé, la majoria de les llicències –el 42,8%– eren per a institucions eclesiàstiques del propi bisbat. És així que es degueren sufragar part de les ampliacions gòtiques de la catedral i de Sant Feliu de Girona, els nous altars erigits en temples parroquials i monàstics, l'ornamentació de moltes capelles i ermites rurals i la construcció i manteniment d'hospitals.

Els bisbes, doncs, supervisaven els qui demanaven almoina arreu de la diòcesi i, a través dels clergues parroquials, controlaven prou bé què s'explicava a cada parròquia: en un primer moment, cap al 1335, només permetia als qüestors explicar als feligresos les *"necessitates ipsius hospitalis, ecclesie seu capelle et miracula que ibi sunt"* que constaven en el propi permís per captar; més endavant, en una constitució sinodal dels anys 1337-1338, el bisbe va prohibir que prediquessin a les parròquies i demanava als sagristans, domers i clergues que *"populo curent exponere simpliciter et succinte"* les indulgències contingudes a les lletres dels qüestors i que allunyessin els feligresos de qualsevol idolatria envers les relíquies que els eren mostrades.[82]

---

[81] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 92r (1327.03.19); NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 125, p. 140 i p. 143. En les festes de Nadal, Pasqua, l'Assumpció de la Verge i les festes dels altars majors de les esglésies parroquials, els qüestors de la seu de Girona eren els primers que passaven el bací i els de Sant Feliu de Girona els segons. A mitjan segle XIV, els qüestors de Sant Antoni de Viena –anomenats "dels Alemanys"– van ser perseguits pels bisbes de Girona per dir falsedats i no tenir poders; cf. ADG, Lletres, vol. U-11, f. 67r (1348.08.31) i vol. U-20, f. 74v (1352.04.12).

[82] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 125 i p. 130.

Taula 50. **Els qüestors del bisbat de Girona, 1320-1360**[83]

BENEFICIARIS DE QUESITÒRIES	PERÍODES				TOTAL
	1320-1330	1331-1340	1341-1350	1351-1360	
Institucions eclesiàstiques de fora del bisbat de Girona					
- Altres bisbats catalans	19	3	1	4	**27**
- Altres països	27	1	2	3	**33**
Institucions eclesiàstiques del bisbat de Girona					
- Capelles	21	1		5	**27**
- Esglésies parroquials	8	2	2	7	**19**
- Monestirs	7		3	7	**17**
- Catedral i Sant Feliu de Girona	7		2	3	**12**
- Hospitals	4	2	1	4	**11**
Altres					
- Obres (ponts, muralles)			2	2	**4**
- Persones (conversos, captius, etc.)	18	3	17	13	**51**
TOTAL	**111**	**12**	**30**	**48**	**201**

Font: ADG, Lletres i Notaria (cf. Taula 2 *supra*).

Tot i la seva importància, la predicació no era l'única forma de transmetre les normes i els valors cristians a les poblacions rurals illetrades: el cant dels fidels, la devoció per les relíquies, la pietat manifestada en llànties i espelmes, el recurs als versos catequètics per memoritzar els sagraments, les processons, l'escenificació de parts del evangelis i, finalment, les representacions escultòriques i pictòriques conservades a l'interior dels temples romànics.[84] Amb tota seguretat, pràcticament totes les parròquies rurals tenien pintures als seus murs romànics que, en un moment o altre, degueren ser utilitzades com a recurs catequètic, com una eina per "transmetre" el missatge religiós i moral que volia divulgar la jerarquia eclesiàstica. La majoria de pintures romàniques de les terres de Girona, tanmateix, s'han perdut o només es conserven de forma massa fragmentària que impedeixen entendre l'abast del programa iconogràfic que contenien al seu interior. Un exemple magníficament conservat és el de l'església empordanesa de Sant Tomàs de Fluvià, les pintures de la qual presenten tot el

[83] La diferència de quesitòries entre la primera dècada estudiada i les altres es deu, essencialment, a les fonts estudiades: per al període 1320-1330 hem utilitzat el repertori exhaustiu de Lletres, mentre que pels altres els índexs són més selectius i no les ressenyen totes.

[84] RESINES, *La catequesis...*: p. 24-27.

cicle cristològic: a l'absis, el Crist en Majestat envoltat dels quatre evangelistes, Sant Miquel, Sant Gabriel i dos querubins; a la volta els ancians de l'Apocalipsi, l'entrada de Jesús a Jerusalem, el Sant Sopar, l'empresonament de Jesús, la crucifixió i les tres Maries al sepulcre. A l'ardiaconat de Girona, el temple de Sant Andreu de Pedrinyà conserva una estructura pictòrica similar, amb altres escenes de la vida de Jesús: l'Anunciació, la visitació de Maria a Isabel, la Nativitat i l'anunciació als Pastors. Finalment, els temples de Canapost, Fontclara i Sant Julià de Boada –de manera similar al temple de Sant Martí de Fonollar, al Vallespir, bisbat d'Elna–, recullen algunes d'aquestes mateixes escenes i, per damunt de tot, la figura del Crist en Majestat encerclat pels apòstols i altres figures.[85] A partir del segle XIV, les representacions comencen a adoptar l'estil gòtic i, majoritàriament, s'elaboraven sobre retaules destinats a ocupar el centre dels diversos altars de les esglésies. Ara bé, la migradesa de les restes conservades en temples parroquials, tant les romàniques com les gòtiques,[86] fa que no poguem detectar canvis en els continguts catequètics que la jerarquia eclesiàstica volia transmetre a la feligresia laica de les parròquies rurals.

2.2 L'ACTITUD DELS LAICS DURANT LA MISSA

Més enllà dels preceptes i creences de la fe catòlica que s'exigia als laics, la religió cristiana fomentava, a través d'una sèrie de ritus i accions simbòliques vinculades amb l'espiritualitat, la cohesió entre els membres de la comunitat per tal de limitar la violència –aliances de llinatges, odis i venjances entre grups– que hauria pogut posar en qüestió la seva pròpia supervivència. En aquest sentit, és possible que la cerimònia de la missa –que era una pregària contínua de pau entre Déu i els homes sense pecat i, sobretot, entre els propis homes– i les altres pràctiques religioses que demanaven periòdicament la reunió, la col·laboració i l'ajuda mútua entre els feligresos contribuïssin en gran manera a la preservació de

[85] *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 234-239, p. 242-243, p. 256-262 i p. 362-363; vol. 9, p. 856-863; i vol. 25, p. 147-153.

[86] La difusió de l'estil gòtic es deu sobretot a l'encàrrec d'obres per a altars de la catedral de Girona i d'esglésies de poblacions importants. Dels 12 retaules empordanesos del segle XIV de què es té notícia, la meitat són per a la quasi-catedral de Castelló d'Empúries i només 4 semblen ser per a altars majors de temples parroquials; cf. PUJOL, *Pintors...*: p. 21-24.

la pau a cada lloc, a la vegada que estenien el sentiment de pertinença a una parròquia determinada.[87] A més, l'ambient de misteri generat en les celebracions litúrgiques, a través de la disposició de la llum dels finestrals i de les llànties i espelmes i a l'ús de la llengua llatina, devia portar els feligresos a mantenir l'ordre a l'interior del temple.[88] Però la realitat no era sempre així i la jerarquia eclesiàstica, a partir del segle XIII, va començar a preocupar-se per l'assistència dels fidels a la missa i, sobretot, pel comportament dels fidels a l'interior del temple, que massa sovint era poc formal i irreverent: la gent s'asseia a terra, xerrava i fins i tot es barallava. De fet, l'únic moment que se solia respectar era l'elevació de l'hòstia, presentada als ulls de les classes populars com a símbol de la presència real de Crist.[89]

Al bisbat de Girona, la població rural, des del punt de vista del bisbe i de la cúria diocesana, no sembla seguir la litúrgia de manera massa correcta. Entre les poques disposicions sinodals referents als laics, una de Pere de Castellnou, del 1267, reclamava que no es realitzessin balls alegres ni es cantessin cançons obscenes i deshonestes a les esglésies, atès que les esglésies i els cementiris eren llocs d'oració; una altra constitució dels anys 1337-1338 obligava els rectors a advertir els seus parroquians, sobretot els que no eren cavallers, oficials dels reis o agents dels senyors, que no podien portar armes a l'església; i la darrera, dels anys 1340-1343, pretenia que els fidels de les parròquies, sota pena d'excomunió, *"ne in diem dominicis vel festivis mercatum, firas vel nundinas teneant vel faciant"*.[90]

Les visites pastorals gironines anteriors al 1330 recullen, malauradament, pocs testimonis d'incidents vinculats al mal comportament i a l'absència dels

---

87 MULLETT, *La cultura...*: p. 51-57; PALAZZO, *Liturgie...*: p. 11-15.

88 RESINES, *La catequesis...*: p. 24.

89 MULLETT, *La cultura...*: p. 63-64; BROWN, *Church...*: p. 103-105. Les persones s'agenollaven quan sentien la campaneta i veien el ciri que acompanyaven l'elevació; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 832-842

90 NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 111-112, p. 127, p. 129 i p. 140; BUENO, *El derecho...*: p. 325. En contrast, sabem que al bisbat de Barcelona es va promoure la sacralitat del temple eclesiàstic, on no es podien guardar les collites, i l'atenció dels fidels a través dels actes d'agenollar-se i asseure's durant part de la cerimònia; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 852-859. A més, algunes persones s'atrevien a treballar els diumenges i els dies festius en contra del precepte del descans dominical i també incomplien el dejuni i l'abstinència en els temps corresponents; cf. BENITO, *Les parròquies...*: p. 217-218 i p. 227-228; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 507-535 i p. 591-604, i vol. 2, p. 1100-1102.

fidels a la missa. A Sant Pol de la Bisbal, els anys 1313 i 1314, tenim el cas d'un individu, Pere de Sala, *"parrochianus dicte ecclesie"* que *"stat quasi continue excomunicatis a quinque annis citra, et licet aliquibus temporibus fuerit absolutus, tamen non [curat] uenire ad ecclesiam, nec confiteri, nec recipere etiam corpus Christi"*.[91] L'any 1320 la gent de la parròquia de Sils guardava el gra de les seves collites a l'interior del temple, *"de quo tota uniuersitas multum grauatur, quod est inhonestas magna ecclesie memorate et dampnum ac incomodum eiusdem et pannorum et uestimentorum ecclesie supradicte"*; a més, els dies de les festes anyals, les *"pixtrices veniunt cum pane ad ecclesiam et perturbant totum officium et comouent multas bucas in ecclesia"*.[92] L'any 1329, a Llambilles, els testimonis i els clergues van denunciar un altre clergue tonsurat, Guillem Ferrer, el seu germà Berenguer i Joan Blijats perquè *"ludebant juxta ecclesiam ad taxillos siue ad talos"* i, amb els seus crits i baralles –*"uociferabant et rixabantur"*–, van impedir que un framenor pogués fer el sermó als parroquians.[93] I, el mateix any, a Vidreres, el bisbe ordenà al clergue i notari Berenguer Rafard que *"in diebus dominicis et festiuis ante eleuatione Corpore Christi in misa magori non recipiat aliqua instrumenta ab hominibus dicti loci nisi forte esset testamenta uel alium periculorum imineret, ad hoc ut parrochiani possint ... interesse dicte misse"*.[94] Aquí era el clergue qui distreia els parroquians perquè, a l'hora de la missa i en el moment de l'elevació, acceptava redactar instruments notarials.

En resum, els exemples puntuals recollits en les visites pastorals i les normes dictades pel bisbe en els sínodes coincideixen en la importància de la missa dominical com a moment privilegit per a la reunió de la comunitat pagesa, que podia ésser aprofitat per moltes altres finalitats; en aquest sentit, és molt indicatiu el fet que el dia de la setmana que s'enregistraven més actes a la notaria de Cruïlles, un nucli que no tenia concedit cap mercat setmanal, fos justament el diumenge.[95] A la vegada, però, la jerarquia eclesiàstica del bisbat intentà aprofitar

[91] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 11rv (1313.03.28), i vol. P-1, f. 3v (1314.12.19).

[92] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.f., f. 2v-3r (1320.04.02).

[93] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 75v-76v (1329.06.29).

[94] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 94r-95v (1329.10.25).

[95] La realització d'intercanvis els diumenges pot remuntar a segles anteriors: l'any 1190 Pere de Torroella va acordar amb el bisbe de Girona que, a la vila episcopal d'Ullà, *"non fiat macellum*

aquestes concentracions importants a les esglésies per tal de transmetre millor els seus valors a tots els feligresos de la ruralia.

2.3 EL COMPLIMENT DELS SAGRAMENTS ECLESIASTICS

L'assistència a la missa, el descans dominical, el dejuni i l'abstinència eren, juntament amb els coneixement dels rudiments de la fe i la pregària, algunes de les pràctiques que permetien als laics assegurar-se en vida la salvació de les seves ànimes sense entrar en els ordes sacerdotals ni canviar de forma de vida.[96] El que era fonamental, tanmateix, era la recepció dels sagraments: el baptisme, la confirmació, el matrimoni, la penitència, l'eucaristia i la sepultura cristiana en un cementiri. Tal com es va establir en el cànon 21 del Concili del Laterà del 1215, i després en el Concili de Lleida del 1229, tots els feligresos estaven obligats, sota pena d'excomunió i de no rebre sepultura eclesiàstica si morien, a *"confiteri ad minus semel in anno et comunionem recipere"*; a més, d'altres constitucions prohibien, tal com ja ho havien fet els concilis gironins del segle XI, casar-se entre parents, *"esse in publica fornicatione"* fora del matrimoni, no conviure el marit i la muller a la mateixa casa i practicar la usura.[97]

A través de les visites pastorals del primer terç del segle XIV, es pot investigar el grau de compliment dels sagraments eclesiàstics i de les normes morals per part dels feligresos de cada parròquia del bisbat de Girona. El bisbe, o el visitador que realitzava l'enquesta en nom seu, controlaven tant el servei ofert pels clergues com el compliment de les directrius sinodals i conciliars per part dels fidels (cf. Capítol 2 *supra*); a més, la redacció dels decrets –les resolucions dels visitadors sobre els fets denunciats a les parròquies que només s'han

in ipsa uilla de Uliano in dominicis diebus nec eciam uendantur ibi carnes macelli eisdem dominicis diebus"; cf. ADG, Mitra, calaix 20, pergamí n. 43 (1190.11.19; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 362). A Anglaterra hi hagueren fortes pressions dels llocs amb mercats setmanals per eliminar els mercats informals que es realitzaven els diumenges a les portes de les esglésies; cf. BRITNELL, «The Proliferation...»: p. 212-213.

96 NIETO-SANZ, *La época...*: p. 203-204.

97 FOREVILLE, *Lateranense...*: p. 174-174; AUBRUN, *La paroisse...*: p. 143-145; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 192; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 562-564; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13, n. 26; NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 69 i p. 104-106; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 7; MARQUÈS, *Concilis...*: p. 84, p. 88 i p. 97. Cal dir, tanmateix, que la documentació carolíngia ja recull la celebració de tots els sagraments eclesiàstics i de les altres obligacions dels cristians entre els segles VIII i IX; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 60-68.

conservat al final del registre de visites pastorals del 1329– demostra la voluntat episcopal de reformar la pràctica religiosa dels clergues i dels laics.[98] En aquest sentit, descobrim la importància de les parròquies que, a través dels rectors que les governaven, permetien al bisbe tenir controlada tota la població rural. Certament, el grau d'efectivitat aconseguit al segle XIV pot semblar ridícul en comparació amb la tasca dels sacerdots del segle XVIII que aprofitaven el salpàs per redactar els llibres de compliment pasqual –o *statu animarum–,* anotant qui es confessava per Pasqua, però és a l'edat mitjana quan s'assenten les bases del control efectiu de la població rural per part de la jerarquia eclesiàstica.[99]

Repassant els diversos sagraments eclesiàstics i el que en diuen les visites pastorals analitzades, ens trobem amb una gran desigualtat d'informacions. Del baptisme, per exemple, pràcticament no en tenim testimonis, per bé que segur que s'administrava sempre i de manera exclussiva en temples parroquials: el 1295 a l'església de Sords hi havia unes fonts baptismals; els *populatores* de Santa Susanna de Peralta, l'any 1306, *"batizantur in ecclesia parrochialis"* de Vulpellac; a Torroella de Montgrí, el 1343, les *"fontes baptismales non sunt sufficientes nec integre"*.[100] A més, tal com succeïa a d'altres bisbats,[101] tots els infants eren batejats just després del seu naixement; aquesta afirmació, la deduïm del fet que els albats, almenys en els dos llocs d'on tenim dades, eren sepultats en el cementiri parroquial: a Llagostera el claver enterrava tots els albats i duia la creu a canvi de

---

98 MONJAS, «Les visites...»: p. 49.

99 DELUMEAU, *La confesión...*: p. 76; PUIGVERT, «Una mirada...», i *Església...*: p. 32-34.

100 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 1r-2v (1295...; cf. Document 1b), i lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18), i vol. P-7, f. 84v-85v (1343.05.25). Tenim algunes notícies de bateig d'alguns esclaus sarraïns: el 1302 el senyor de Cruïlles va enfranquir Bartomeu de Cruïlles, que havia estat *"sarracenus noster... propter christianitatem et babtismum"*, i l'any 1333 el cavaller Bernat d'Abellars, habitant de Monells, va vendre a Pere Caçà la meitat de la persona de *"cuiusdam babtiçati mei uocato Michaelis",* que actuà de testimonis en diversos documents; cf. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 45v (1302.12.30), i Monells, vol. 162, f. 111rv (1333.01.08) i f. 146rv (1333.04.01-03). Al bisbat de Barcelona, s'han consignat més casos de conversos adults; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 624-626.

101 BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 612-621; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 191. Una constitució del sínode barceloní del 1241 i el *Tractatus* del patriarca Joan descriuen la forma de celebració del bateig dels infants: les paraules del clergue, la imposició del nom, la procedència de l'aigua, els padrins, etc.; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 626-643. Per a una visió més global del baptisme als segles medievals, cf. TREFFORT, *L'église...*: p. 35-43; PALAZZO, *Liturgie...*: p. 42-43.

2 diners o 3 si eren del veïnat de Panedes; a Paret-Rufí o Domeny el domer havia de portar la creu en els enterraments dels albats i fer els serveis acostumats.[102]

La confirmació era l'acte d'imposar el senyal de la creu al front dels fidels amb l'oli del crisma, amb el qual es conferia la fortalesa de la fe a qui el rebia. A Girona, però, no hem detectat cap referència a aquest sagrament en les visites pastorals estudiades. Potser hi té a veure el fet que el visitador, almenys en els registres més complerts –els dels anys 1314-1315, 1315-1316 i 1329–, no era el propi bisbe, cosa que impedia que el sagrament de la confirmació pogués ser administrat. Això, és clar, no nega la seva probable existència.[103]

Pel que fa a la comunió i a la confessió, que eren d'obligat compliment almenys un cop l'any, segons les disposicions lateranenses,[104] tenim una menció excepcional del confessor d'un parroquià de Corçà: l'any 1304 Berenguer, fill del difunt Pere Bonfill d'Anyells, va retornar a la mare el mas Bonfill i la seva herència i només es va reservar 50 sous per a la seva ànima que havien de ser donats *"ad cognicionem Guillelmi clerici de Quarciano confessoris mei"*.[105] És ben factible que els feligresos rurals es confessessin al clergue que tenien més a prop, el seu rector, però no en tenim cap altre testimoni perquè els registres de visita pastoral només presenten dades més genèriques sobre la comunió i la confessió: la frase *"parrochiani veniunt bene ad confessiones et recipiunt Corpus Christi diebus et temporibus consuetis"* es repeteix, entre el 1313 i el 1324, en 8 de les 32 parròquies estudiades;[106] i en dues parròquies més, s'especifica que ningú *"obierit sine baptismo*

---

[102] AMLL, Col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. n. (1317.10.13; cf. Document 12b); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r (1321.01.20; cf. Document 12c). Els albats eren els infants morts abans d'arribar a l'edat de la raó, però en temps medievals el nom es referia també als nens acabats de batejar, abans que es traiessen l'*alba* o vestit blanc; cf. ALCOVER-MOLL, *Diccionari...*: "albat"; DU CANGE, *Glossarium...*: *"alba"*.

[103] Al bisbat de Barcelona, en canvi, sí que es detecta la confirmació en la visita a 40 parròquies l'any 1303 i en 7 del 1304-1308; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 186-191 i p. 647-663. És probable que, en els primers temps del cristianisme, el bateig –celebrat en edat adulta– i la confirmació es realitzessin a la vegada; amb la difusió del cristianisme al camp i la generalització del bateig als nounats, la confirmació perdé importància i només devia ser administrada pel bisbe des de la catedral; cf. NIETO-SANZ, *La época...*: p. 191; PALAZZO, *Liturgie...*: p. 43-47.

[104] Ho estableix el cànon 21 del IV Concili del Laterà; cf. FOREVILLE, *Lateranense...*: p. 174-175.

[105] AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 25v (1304.09.06).

[106] Les parròquies on figura aquesta afirmació són: Campllong i Riudellots de la Selva el 1313, a Cervià i Monells el 1314, a Sant Cebrià dels Alls el 1314 i el 1315, a Sant Climent de Peralta i

et confessione" i que no hi havia feligresos que *"indigeant reparacione seu reformacione"*.[107] Tanmateix, també existeixen excepcions a aquesta norma: el 1329 a Vulpellac el clergue havia sentit a dir que *"aliqui sunt in dicta parrochia de quibus non est memoria quod uenerint ad confessionem quorum nomina ignorat ... quia est nouus in ecclesia"*; davant de la sospita, el visitador va ordenar al rector que obligués els parroquians a confessar-se un cop l'any.[108] Potser per això, una constitució sinodal dels anys 1340-1343 recordava als clergues que *"debent scire conscientias singulorum"* –dels seus parroquians– i els manava que cada any *"scribant seu scribi faciant in matricula nomina singulorum parrochianorum suorum qui ad sacramentum confessionis accesserint illo anno"*.[109]

En relació al matrimoni, el IV Concili del Laterà, de l'any 1215, va intentar atribuir-li un significat religiós, que fins llavors no tenia necessàriament, i col·locar-lo sota els auspicis de l'església.[110] En primer lloc, els rectors de les parròquies d'origen dels contraients, en dies festius i de gran afluència de fidels, anunciaven públicament els matrimonis amb proclames que pretenien evitar la seva invalidació a causa dels impediments de consanguinitat, afinitat o d'altres menes. En segon lloc, es va promoure la celebració del matrimoni a les portes del temple parroquial i la benedicció nupcial a l'interior i durant la missa. I en tercer lloc, es va considerar que un matrimoni no era vàlid fins que la parella s'unia carnalment.

Amb aquestes disposicions, l'església atacava els matrimonis clandestins, celebrats a les cases particulars i que consistien en la donació i acceptació mútua dels nuvis en presència de testimonis, però sense el rector; i, insistint en la

Cruïlles el 1315 i a Sant Andreu Salou el 1324; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 20v-21r (1313.04.10) i f. 21v-22r (1313.04.11), i lligall 2.g., f. 2v-3r (1324.05.19); vol. P-1, f. 3r (1314.12.16), 5rv (1314.12.23), f. 7r (1314.12.28) i f. 9r (1315.01.06); ADG, Visites Pastorals, vol. P-2, f. 8v-9r (1315.12.17) i f. 12rv (1315.12.22).

[107] Es tracta de les parròquies de Sant Pol de la Bisbal, el 1313, i de la Mota, el 1329; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 11rv (1313.03.28), i vol. P-4, f. 52rv (1329.05.31).

[108] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 18v-19r (1329.05.22).

[109] NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 138-139. Sobre la confessió i la comunió a les parròquies del bisbat de Barcelona, cf. BENITO, *Les parròquies...*: p. 217-218 i p. 229-230; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 561-587.

importància de la vida en comú i la fidelitat conjugal, l'església també lluitava contra la bigàmia, el concubinatge i la separació dels casats. La lectura de les visites pastorals revela la importància d'aquests temes pel bisbe i pels seus delegats: només en la visita del 1314, però en el conjunt de tot el bisbat de Girona, es compten 37 parelles casades que no vivien juntes i 72 parelles convivint fora del matrimoni o, segurament, que s'havien casat sense la supervisió eclesiàstica;[111] en aquesta darrera situació es devia trobar, l'any 1329, Guillem Llobet de Maçanet de la Selva que havia estat excomunicat *"ex eo quia non uult celebrare matrimonium cum quadam mulierem uxore sue"*.[112] En les parròquies que hem estudiat de manera més aprofundida (cf. Taula 51), el 65% dels pecats consignats corresponen a aquestes infraccions dels laics contra la moral sexual que l'església maldava per imposar: adulteris o relacions fora del matrimoni, concubinatges estables –molts amb fills pel mig–, parelles casades que no volien conviure juntes, un matrimoni entre consanguinis i un cas de prostitució.[113] De totes maneres, tenim un testimoni de l'èxit de les intencions episcopals de controlar els matrimonis de les classes populars: Ramona de Torrent, vídua d'Arnau Pagès de Sant Cebrià dels Alls, el 1332, va prometre donar a la seva filla Gueraua 200 sous *"sub tali tamen pacto et condicione si tu duxeris virum publice in facie ecclesie"*; en canvi, no donaria els diners *"si virum non duxeris in facie ecclesie"*.[114]

El darrer sagrament, conegut tradicionalment com a extrema unció, que consistia en la unció del malalt o del moribund amb els olis sagrats, sembla haver caigut en un cert desús des de l'època carolíngia, sense arribar a desaparéixer del tot; de fet, una sinodal de l'any 1335 prohibia als rectors administrar la *extremam*

---

[110] Es tracta dels cànons 50, 51 i 52 del Concili; cf. FOREVILLE, *Lateranense...*: p. 191-194; AUBRUN, *La paroisse...*: p. 146; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 192-195; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 665-735; PALAZZO, *Liturgie...*: p. 47-51.

[111] GUILLERE, «Les visites...»: p. 155.

[112] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4,. 95v-96r (1329.10.26).

[113] A Cervià, Beatriu de Vilafranca del Conflent, el 1304, *"admitit inhonestos amatores",* cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10).

[114] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 10v (1332.06.17).

Taula 51. **La moralitat dels laics segons les visites pastorals, 1304-1329**

PECATS DELS LAICS	VISITES PASTORALS									TOTAL
	1304	1306	1313	1314-1315	1315-1316	1318	1320	1324	1329	
Concubinatge	1	2	1	5		1	2	1	7	**20**
Adulteri	2	1				1			4	**8**
Matrimonis il·legals o no convivència dels cònjuges				2	3		2		2	**9**
Incest o afinitat dels cònjuges		1								**1**
Prostitució	1									**1**
Usura	1	1		4	1				5	**12**
Joc									2	**2**
Blasfèmia		2					1			**3**
Incompliment de llànties, deixes i obligacions			2						3	**5**
TOTAL	**5**	**7**	**3**	**11**	**4**	**2**	**5**	**1**	**23**	**61**

En aquesta taula només hem analitzat les visites pastorals a les 32 parròquies que hem estudiat més a fons.
Font: Visites Pastorals (cf. Taula 3 *supra*).

unctionem als excomunicats.[115] En lloc seu, els preveres de les parròquies administraven la comunió als moribunds, el viàtic, amb unes formes molt ritualitzades: el sacerdot, vestit amb una sobretúnica i l'estola, acompanyat d'uns escolans que portaven un llum i una campaneta –per advertir els fidels i fer-los agenollar–, anava a visitar el malalt a casa seva tot cantant psalms penitencials i lletanies, el confessava i li administrava l'eucaristia que havia portat en un calze sagrat.[116] Després de la mort, calia que el cos del difunt fos enterrat cristianament: el cadàver es rentava, era col·locat dins una mortalla i es traslladava a l'església o al cementiri després de cantar una vigília i de celebrar una missa de difunts.[117] Tots aquests actes eren de gran importància per als

[115] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 124. Pel que fa a Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 756-765. I en relació a França, cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 146-147; AVRIL, «Mort...»: p. 347 i p. 350; TREFFORT, *L'église...*: p. 48-52.

[116] Aquest ritual està descrit en una sinodal barcelonina del 1241, però també sembla que se seguia en les llars catòliques de Montaillou; cf. LE ROY LADURIE, *Montaillou...*: p. 501-502; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 741-756. Vegeu també: AVRIL, «Mort...»: p. 345-346; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 192; TREFFORT, *L'église...*: p. 52-56.

[117] Només disposem d'un testimoni referit a Arnau de Maçanet, cavaller de Maçanet de Cabrenys, que havia mort el 1328 sense l'absolució de la Santa Seu després d'haver empresonat un clergue i mort un laic: després d'una enquesta, el bisbe va autoritzar els clergues del lloc, després d'haver certificat que el cavaller havia mostrat signes de contricció abans de morir, per tal que absolguessin el cadàver amb el Parenostre, salms penitencials, aigua benеïda i oracions de costum i per tal que l'enterressin en lloc sagrat; cf. ADG, Lletres, vol. U-3, f. 79r (1328.02.11) i f. 92rv (1328.03.18).

feligresos o, si més no, això és el que s'evidencia quan la descurança dels clergues deixava que algun parroquià malalt morís sense haver rebut el cos de Crist. Aleshores, es produïen forts escàndols entre la comunitat que podien arribar a oïdes dels visitadors; per exemple, a Vulpellac, el 1306, una *"muliere decessit Corpore Christo non recepto"*; a Sant Cebrià dels Alls, l'any 1314, una altra dona va morir *"intestata et sine comunione et confessione culpa clerici qui vocatus noluit accedere ad eam uespero quo fuit vocatus ante occasum solis"*; a Sant Jordi Desvalls, el 1329, una tercera dona *"mortua fuit excomunicata sine absolucione"* tot i tenir una *literam absolucionis*; i el mateix any a Fornells de la Selva Nadal Rossell, atès que el seu fill *"infirmabatur ad mortem",* havia requerit al domer Bernat de Comes *"cum magna instancia ut iret ad comunicandum et confitendum dictum filium suum, et dictus Bernardus dixit quod non erat septimana sua et quod iret ad epdomedarium qui erat multum a remotis extra parrochiam, et ita dictus Bernardus noluit ire et per totam illem diem dictus filius suus non potuit comunicare"*; i, finalment, a Torroella, l'any 1343, hi havia uns 40 pagesos a la muntanya del lloc que havien de portar els cossos dels difunts *"sine cruce et clericis"* a un lloc prop de la vila, tot i que pagaven els mateixos drets parroquials que els altres feligresos.[118]

L'elecció del lloc de sepultura, la feia el mateix difunt i ho disposava en el seu testament: a diferència de la ciutat, on els convents de framenors i predicadors atreien moltes sepultures i generaven conflictes amb les parròquies urbanes, al camp pràcticament tots els testadors elegien el cementiri de la seva església parroquial.[119] Existeix, és clar, algun cas de refús: l'any 1313, després de ser avisat pel rector del lloc que havia d'assistir a la missa, confessar-se i combregar, Pere de Sala de Sant Pol de la Bisbal li va contestar que *"elegeret jacere aput Collem de Ganga quam in cimiterio ecclesie de Episcopali uel dicte ecclesie Sancti Pauli",*

[118] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18), vol. P-1, f. 5rv (1314.12.23); vol. P-4, f. 1r (1329.04.29) i f. 90v-91r (1329.10.22), i vol. P-7, f. 84v-85v (1343.05.25). Al bisbat de Barcelona, es documenta algun cas similar; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 781-782.

[119] AUBRUN, *La paroisse...*: p. 147-148; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 195; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 770-774 i p. 778-780; MALLORQUÍ, «Conflictes...». A través de la cerimònia d'enterrament, segons la qualitat i valor del drap mortuori, la forma dels túmuls, el nombre de ploraners i de pobres que hi assistien i als ciris que s'encenien pel difunt, es podia mesurar la importància social del difunt; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 1, p. 785-790.

és a dir, que refusava ser enterrat en qualsevol cementiri parroquial.[120] Però la lectura dels testaments conservats a la notaria de Monells ens confirma amb claredat la forta vinculació dels fidels amb la seva parròquia: 19 dels 21 testadors residents a la localitat elegien, lliurement, ésser enterrats al cementiri parroquial, mentre els 2 restants van triar el cementiri de les parròquies veïnes on havien nascut (cf. Taula 52).

La mort, des del punt de vista dels homes i dones medievals, no marcava el punt final de la vida, sinó que era el pas a una nova forma de vida a l'infern, al purgatori o al cel, segons els actes i els pecats de cadascú. Especialment important va ser la llarga elaboració, entre els segles XII i XIII, del concepte de purgatori, el lloc on, en espera de l'arribada del Judici Final, les ànimes dels difunts purgaven els seus pecats amb càstigs que podien ser atenuats o escurçats gràcies a la confessió dels pecats abans de la mort i a les pregàries dels vius per les ànimes del difunt.[121] Per aquest motiu, en les últimes voluntats dels fidels, escrites davant de notari o del clergue parroquial en forma de testament, solen figurar molt sovint algunes disposicions que testimonien la seva forta devoció religiosa i el seu desig de salvació, com la llarga sèrie d'ofrenes rituals al temple, als clergues, per misses per les ànimes dels difunts o per almoines als pobres.[122] L'estudi dels testaments de Monells ho prova: 20 testadors van donar uns diners, entre 2 i 8 sous, als clergues i a l'església de Sant Genís de Monells; gairebé tots van deixar uns quants diners a cada rotlle i llàntia del temple i als dos altars de la capella del castell de Monells. Els donatius més quantiosos, però, anaven destinats a les misses per les ànimes dels difunts i a l'almoina als pobres: uns 20 sous de mitjana per misses i uns 23 pels pobres, tot i que en aquest cas hi

[120] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 11rv (1313.03.28).

[121] LE GOFF, *La naissance*...: cap. 4, 5, 8 i 9; BROWN, *Church*...: p. 117-121.

[122] El compliment de les disposicions testamentàries dels fidels, en especial les deixes pietoses als temples, per misses, aniversaris, almoines, llànties, obres als temples, pobres, malalts, etc., eren supervisades pels bisbes i pels seus agents; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 949-987. La institució de misses i aniversaris pels difunts, ja existents en temps carolingis, es va anar incrementant a partir del segle XIII arreu d'Occident, tal com s'ha constatat a Anglaterra i a la diòcesi de Lieja; cf. TREFFORT, *L'église*...: p. 85-90; BROWN, *Church*...: p. 103-105; LAUWERS, *La mémoire*...: p. 376-381.

Taula 52. **Les esglésies parroquials en els testaments de la notaria de Monells, 1304-1333**

TESTADOR	DATA	DONATIUS A L'ESGLÉSIA DE MONELLS								
		Sepultura	Clergues i església	Rotlles i llànties	Capella del castell	Misses	Almoina	Obra parroquial	Confraria	Altres
Fitor										
Berenguer de Comes clergue de l'església de Santa Coloma de Fitor	1304	SGM	7 s.	6 d.	5 s. i 6 d.		Hereus	50 s. Hereu		(3). Campaner (6 d.), Aniversaris (200 s.)
Madremanya										
Pelegrina filla de Bernat Nadal de Millars	1333	SEM							3 s.	(3)
Monells										
Guillem d'Anglada	1304	SGM	4 s.	4 d.(1)	6 d. (2)	15 s.	10 s.			(3)
Pelegrina vídua d'Arnau Isarn	1304	SGM	8 s.	6 d. (1)	12 d. (2)	50 s.	30 s.	7,5 s.		Campaner (6 d.)
Catalana vídua de Gaufred de Mas	1304	SGM	5 s.	4 d.	6 d. (2)		Hereus	4 s.		Altar de Sta. Maria (30 s.)
Guillema muller de Vidal Canorat	1304	SGM	2 s.		4 d. (2)	15 s.	12 s.			(3)
Guillema vídua de Berenguer Ferrer	1316	SGM	3 s.	2 d.(1)	6 d. (2)	10 s.	5 s.			
Berenguer d'Amer	1317	SGM	5 s.	4 d.(1)	12 d. (2)	20 s.	20 s.			
Guillem Marquès	1317	SGM	5 s.	6 d.(1)	12 d. (2)	50 s.	100 s. 30 s.			Aniversaris (camp)
Pere Pasqual de la Bisbal, habitant al castell de Monells	1317	SGM	3 s.	4 d.(1)		10 s.	20 s.			(3)
Gaubós muller de Ramon d'Om de Cies	1317	SGM	4 s.	2 d.(1)	9 d. (2)	20 s.	20 s.			
Guillema muller de Pere Cerdà	1324	SGM	3 s.	4 d.(1)	6 d. (2)	30 s.	30 s. Hereus			(3)
Guillema muller de Vidal Canorat	1324	SGM	2 s.	4 d.(1)	3 d. (2)	10 s.	10 s.			
... de Vilar	1324	SS	3 s.	3 d. i 4 d.(1)	6 d. (2) i 3 d.					(3)
Ermessenda vídua de Jaume Segrera	1330	SGM	3 s.	3 d.(1)	6 d. (2)	25 s.	... s.			
Ramona vídua de Ramon de Mas	1332	SGM	4 s.	4 d.(1)	6 d. (2)	20 s.	20 s.		5 s.	
Miracla muller de Pere de Pont	1332	SGM	3 s.	4 d.(1)	6 d. (2)	15 s.	15 s.		5 s.	
Pere Caçà	1332	SGM	4 s.	4 d.(1)	6 d. (2)	20 s.	20 s.		5 s.	
Bonanata muller de Pere Llucià	1332	SGM	3 s.		6 d. (2)	5 s.				
Guillema víua d'Arnau de Veguer	1332	SGM	3 s.	4 d.(1)	6 d. (2)	15 s.	20 s.		15 s.	
Pere Bofill	1333	SGM	3 s.	4 d.(1)	6 d. (2)	20 s.	15 s.			

Notes: (1) a cada rotlle i llàntia. (2) a cada altar de la capella. (3) Donacions a altres esglésies parroquials.

Abreviatures: SGM: cementiri de Sant Genís de Monells. SS: cementiri de Sant Sadurní. SEM: cementiri de Sant Esteve de Madremanya. Font: cf. Apèndix 18.

ha variacions més importants i tres persones que, potser perquè no tenien hereus, van donar tots els seus béns als pobres (cf. Taula 52). Finalment, els parroquians de Monells també efectuaven donatius no tant generalitzats a la confraria de Sant Projecte i a l'obra parroquial, que analitzarem més endavant, al campaner de la parròquia, als aniversaris del temple i a l'altar de Santa Maria de l'església de Monells. A través de d'aquesta mostra de testaments, doncs, podem observar amb detall com la devoció religiosa dels monellencs s'adreçava prioritàriament a la seva pròpia parròquia i que, en conseqüència, hi estaven fortament implicats.

2.4 EXCOMUNICATS I PECADORS

L'incompliment reiterat dels sagraments podia acabar amb l'excomunió, que comportava la prohibició d'entrar a l'església i, és clar, la impossibilitat d'assistir a la missa per rebre l'eucaristia; a més, la separació de l'excomunitat en relació a la resta de la comunitat podia allargar-se més enllà de la mort, en no poder ser enterrat al cementiri parroquial, si és que no s'havia absolt abans. Així es va establir en una constitució sinodal del 1335, segons la qual cap clergue havia de permetre als *"excomunicatos publice stare dum missa et alia divina officia celebrantur preforibus suarum ecclesiarum, nec in ibi audire divina officia nec eos sequi ad exequias deffunctorum nec ad Eucaristiam sive extremam unctionem conferendas"*.[123] I certament, aquests eren els càstigs per als excomunicats s'aplicaven realment: a Vidreres, l'any 1329, Pere de Toses, que havia rebut dues sentències d'excomunió, va emmalaltir i *"finaliter uoluit quod Petrus de Espinalbo* –domer– *addiret eum in confessione"* per tal que l'absolgués abans de la mort; i a Torroella de Montgrí, el 1343, *"plures layci excomunicati dum officium sit in dicta ecclesia stant in januis dicte ecclesie et possunt uideri ab ipsis clericis qui officium celebrant"*. [124]

Les visites pastorals estudiades, les de les trenta parròquies seleccionades que són anteriors al 1329, recullen uns pocs casos d'excomunicats: el 1304

[123] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 124. Cal dir, de totes maneres, que des de l'època carolíngia la prohibició d'enterrar-se al cementiri cristià havia estat utilitzada com una arma pels eclesiàstics en contra dels laics que incomplien les disposicions sinodals o canòniques; cf. TREFFORT, *L'église...*: p. 165-167.

[124] ADGn, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 94r-95v (1329.10.25), i vol. P-7, f. 84v-85v (1343.05.25).

Bernat Batlle i la seva família, de Cervià, estaven excomunicats des de feia 15 anys; els anys 1313 i 1314, a Sant Pol de la Bisbal, Pere de Sala no assistia a l'església ni es confessava mai, tot i haver estat castigat amb l'excomunió durant uns anys, i, quan va ser amonestat pel rector del lloc, encara li va etzibar que preferia ser enterrat al Coll de la Ganga abans que als cementiris parroquials de la Bisbal o de Sant Pol; el 1320 Joan Arades de Llambilles havia estat excomunicat 6 anys abans *"quia ipse percussit Bernardum clericum dicte ecclesie"*, el 1329 Guillem Llobet de Maçanet de la Selva havia rebut aquest càstig per no voler celebrar el matrimoni eclesiàstic amb la seva muller, Maimó Goday saig de Vulpellac portava 8 anys excomunicat i a Sant Jordi Desvalls *"quasi omnes parrochiani sunt excomunicati tam pro communies quam pro obligacione creditorum"*.[125] Aquesta poca freqüència de la menció d'excomunicats en les visites pastorals contrasta amb el gran nombre de referències als pecats comesos pels laics, els quals, en cas de reincidència, podien acabar amb la sanció de l'excomunió. La informació continguda en les visites, però, és molt diversa en quantitat i qualitat. Podem anar des d'un extrem, el dels llocs on es diu que ningú cometia pecats, fins a l'extrem contrari, en què sembla que ningú se n'escapava. En la primera situació hi havia Campllong i Riudellots de la Selva, on el 1313 no hi havia *"nullus in ipsa parrochia clericus uel laicus qui teneat concubinam nec de aliquo peccato sit diffamatus"* i també Sant Andreu Salou on el 1324, després de preguntar *"si est in dicta parrochia aliquis qui in publico peccato existat, dixerunt quod non quod ipsi sciant"*; en el segon cas s'hi trobava Cervià, l'any 1304, on es van denunciar casos d'adulteri, concubinatge, prostitució i usura, i Vulpellac, el 1306, on vivien concubinaris, usurers i blasfems.[126] La variabilitat de la font documental seria fruit de la combinació entre la capacitat d'investigació i l'interès del visitador episcopal, el paper del clergue parroquial com a vigilant dels seus feligresos i la complicitat o malfiança entre els veïns a l'hora d'amagar o denunciar els casos de pecat públic.

---

[125] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10), lligall 2.d., f. 11rv (1313.03.28), i lligall 2.f., f. 8v-9r (1320.04.12); vol. P-1, f. 3v (1314.12.19), i vol. P-4, f. 1r (1329.04.09), f. 18v-19r (1329.05.22) i f. 95v-96r (1329.10.26).

[126] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10), lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18), lligall 2.d., f. 20v-21r (1313.04.10) i f. 21v-22r (1313.04.11) i lligall 2.g., f. 2v-3r (1324.05.19).

En canvi, els llibres de la cúria episcopal permeten una anàlisi més quantitativa dels casos d'excomunió en el conjunt del bisbat de Girona. Sense comptar nobles, cavallers, ciutadans ni oficials reials o senyorials, es van excomunicar 226 individus i 14 grups indefinits de persones laiques, majoritàriament feligresos de les parròquies rurals, entre els anys 1294 i 1340 (cf. Taula 31 *supra*). Els motius d'excomunió més repetits són l'absència injustificada de la comúnia convocada pel bisbe i pel veguer en contra de Guillem Batlle el 1325 (cf. Taula 82 *infra*), l'impagament d'alguns drets senyorials com les tasques i de drets parroquials, els deutes, les agressions a clergues, l'incompliment de deixes testamentàries, la mala administració de l'obreria parroquial i la celebració de matrimonis clandestins, entre d'altres (cf. Taula 30 *supra*). Segurament, doncs, l'excomunió era una arma clarament dissuassòria per a la majoria de feligresos de les àrees rurals,[127] la qual cosa explicaria la relativa poca freqüència de persones excomunicades en les visites pastorals. De fet, els visitadors episcopals, a part de fixar-se en el compliment dels sagraments eclesiàstics, s'interessaven, a través de l'interrogatori als clergues i als testimonis elegits, pels feligresos que infringien les normes publicades en els concilis i en els sínodes diocesans i pecaven públicament. Era aleshores, o si més no un cop arribava l'hora de la mort, que l'amenaça de l'excomunió podia fer rectificar els pecadors.

Si intentem establir una classificació dels pecats que es documenten a les parròquies estudiades del bisbat de Girona, els primers que cal destacar, per la seva omnipresència, són els relacionats amb la vida conjugal i el matrimoni, dels quals ja n'hem parlat anteriorment.[128] El segon grup de pecats comesos pels laics, en nombre d'importància, són la usura, el joc i la blasfèmia, que sumen una quarta part del total denunciat en les visites pastorals.[129] La blasfèmia apareix de manera excepcional: el 1306 a Llaneres i Vulpellac *"multi alii sunt difamati ... de*

[127] Sempre, però, existeixen testimonis de la inutilitat de l'excomunió: el 1354 els clergues de Sant Vicenç de Besalú van haver de recórrer al braç secular, al sotsveguer, per tal que els compradors de les rendes de Beuda paguessin 5 mallals d'oli d'una llàntia al sagristà de Beuda; cf. ADG, Lletres, vol. U-25, f. 3v-4r (1354.02.26).

[128] També és el que s'observa al Maresme; cf. BENITO, *Les parròquies*...: p. 209-216 i p. 219-225.

[129] També tenen un paper més secundari al Maresme; cf. BENITO, *Les parròqueis*...: p. 216-217 i p. 226.

blasfemando Deum".[130] En relació al joc, es cometien alguns fraus: a Vulpellac i a Sant Sadurní, els anys 1306 i 1315, hi havia unes persones, els coneguts "onzeners", que canviaven *"undecim pro duodecim in ludo"*.[131] Finalment, la usura era força més corrent;[132] es tractava, generalment, de pràctiques fraudulentes d'intercanvi de productes agràries: per exemple, Guerau Hospitaler de Cervià, l'any 1304, *"recipit usuras mutuando super [certis] fructibus earum non computatis in sortem, et alia recipiendo inhonesta lucra"*; a Santa Pellaia, el 1314, Arnau de Canet i Guillem de Vallossera van ser acusats del fet que *"emunt auellanas infra annum et dant in saco ·XXti · solidos et vinditur quando recipiunt ·XXX · solidos uel circa"*; Ermessenda de Puig de Cruïlles, el 1329, la qual *"mutuat blatum et denarios ad usuram faciendo contractus illicitos et in fraude usurarum"*; i el 1337 l'ardiaca de Ravós va manar a uns quants homes del seu domini, de les parròquies de Ravós i de Sant Julià de Ramis, que no realitzessin més préstecs amb usura.[133] És interessant constatar com aquests casos d'usura en el món rural s'haurien produït en un context favorable a l'increment de la comercialització dels productes agraris que oferia oportunitats de negoci per als emprenedors. Ens trobem, doncs, davant d'un inici de la diferenciació a l'interior de la comunitat parroquial entre uns veïns que s'enriqueixen a través del comerç i la resta que, aprofitant la moral cristiana difosa des de l'església, els denuncia davant el clergue local i el visitador.

Altres parroquians van ser excomunicats per descurar les seves obligacions parroquials, com, per exemple, no voler pagar els drets eclesiàstics

---

[130] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18) i f. 22v-23r (1306.04.19). En alguns casos, la blasfèmia es confon amb els juraments en fals: el 1320 a Cassà de la Selva Ramon de Torrent *"jurauit in posse officialis quod non debebat sibi aliquid quamuis dictus Bernardus Uenguti diceret quod dictus Raimundus deberet sibi ·XXX · solidos"*; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.f., f. 10v-18r (1320.04.13). Sobre la blasfèmia i el joc al bisbat de Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1614-1625.

[131] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18), i vol. P-2, f. 8rv (1315.12.16); cf. BENITO, *Les parròquies...*: p. 216-217.

[132] Només en la visita del 1314 es van documentar 35 usurers al conjunt del bisbat de Girona, la qual cosa ha fet pensar en l'existència d'una franja benestant de pagesos al món rural; cf. GUILLERÉ, «Les visites...»: p. 155.

[133] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10), vol. P-1, f. 5v-6r (1314.12.25), i vol. P-4, f. 65v (1329.06.16); ADG, Notaria, vol. G-12, f. 70v-71r (1337.03.31).

que els pertocava.[134] De fet, algunes constitucions sinodals i ordres enviades a tots els rectors recorden l'obligació dels feligresos de pagar fidelment delmes i primícies, que havia estat dictada per l'arquebisbe de Tarragona el 1334.[135] En les visites pastorals estudiades, però, només hem documentat 5 casos d'incompliment que tenen a veure amb l'oblit d'alguns hereus obligats, pels testaments dels seus antecesssors, a mantenir llànties o donatius als altars de les esglésies parroquials; a més, a Campllong, el 1313, la *"clausura cimiterii ipsius ecclesie est in parte diruta"* i algunes persones que l'havien de refer no se'n preocupaven.[136] En canvi, els registres episcopals recullen uns quants casos més d'impagament dels drets parroquials que van arribar a la cúria del bisbe: el 1298 el sagristà de Castelló havia d'obligar diversos homes de la parròquia a pagar el delme dels farratges i d'altres productes al paborde de Castelló de la seu de Girona; l'any 1326 els clergues de Begudà van avisar els veïns del lloc que no havien pagat el blat de l'oli; i el 1333 els delmadors de Vilafreser van portar a judici alguns parroquians que no pagaven el delme.[137] Després dels avisos corresponents i de la sentència judicial, els incomplidors que mantenien la seva actitud podien ser castigats amb l'excomunió o, fins i tot, el braç secular –veguers, batlles, saigs– els obligava a complir les seves obligacions: tres veïns de Cadaqués van ser excomunicats el 1337 per no pagar el delme d'una terra al rector; l'any següent un veí de la Cot, a la vall del Bac, va seguir la mateixa sort per no pagar el delme ni el blat de vigílies; i el 1339 el mateix veguer de Girona va haver de perseguir Miró de Garriga, de Sant Julià de Ramis, que havia estat excomunicat.[138]

---

134 Per alguns estudiosos, és el pecat més repetit entre els pagesos; cf. NIETO-SANZ, *La época...*: p. 199.

135 ADG, Notaria, vol. G-65, f. 12v-13v (1335.06.03).

136 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 20v-21r (1313.04.10).

137 ADG, Lletres, vol. U-1, f. 37r (1298.03.11), vol. U-2, f. 20rv (1326.10.16), vol U-5, f. 63v (1333.02.20). Tenim testimonis similars de la segona meitat del segle XIV: a Beuda el 1350 i a Vila-romà el 1357 no es pagava el blat de l'oli; a Borgonyà el 1360 no es pagava el blat de les comestions al rector; a Bordils el 1361 es defraudaven delmes, i a Vilert el sagristà va denunciar els parroquians que no pagaven l'oli per cinc llànties; cf. ADG, Lletres, vol. U-16, f. 176r (1350.08.13), vol. U-31, f. 123rv (1357.05.23-25), vol. U-37, f. 189r (1360.03.26), i vol. U-41, f. 22r (1361.06.12); Notaria, vol. G-50, f. 198v-199r (1370.03.06).

138 ADG, Lletres, vol. U-6, f. 25rv (1337.03.07) i f. 44v-45r (1338.03.10), i vol. U-7, f. 9v (1339.09.18).

Tanmateix, en alguns casos els parroquians van ser absolts pel bisbe quan, finalment, complien amb el seu deure cristià.[139]

Podria ser que algunes denúncies de fidels que no pagaven els drets parroquials, i les conseqüents condempnes, acabessin generant agressions físiques als clergues, un delicte que només el bisbe podia jutjar: una constitució sinodal del 1335 demanava als rectors que expliquessin al bisbe o al seu oficial quan, *"instigante diabolo, contigerit clericos per laicos vel etiam per alios clericos occidi, mutilari, vulnerari vel manus in eos miti violentias"*.[140] Les violències contra clergues podien anar des d'una simple injúria, com la que va rebre el sagristà de Sant Joan les Closes d'un moner de Castelló el 1326, fins a l'assassinat, com el dels rectors de Sarrià el 1295 i Corçà el 1297, passant, és clar, per les amenaces, com les que va rebre el rector de Sant Climent de Peralta el 1327 de dos parroquians de Vulpellac, i per les agressions físiques, com les de dos parroquians de Llambilles al seu rector l'any 1329. [141]

2.5 Les desviacions de l'ortodòxia

A diferència de les qüestions de moralitat, en les visites pastorals no apareixen gairebé mai les desviacions de l'ortodòxia catòlica. Certament, el cristianisme d'inicis del segle XIV –igual com el de temps posteriors– ja incorporava molts elements sobrenaturals en forma de ritus i pràctiques. La pròpia missa, per exemple, era un conjunt de creences sobre l'eficàcia de l'oració i dels rituals per dominar la naturalesa, per procurar la salvació de les ànimes dels creients i per promoure la pau i la solidaritat entre els homes.[142] I el mateix succeïa amb els altres rituals cristians: els anys 1317 i 1321 el claver de Llagostera i el domer i el diaca de Paret-Rufí havien de tocar les campanes quan hi havia tempesta i trons; els parroquians de Sant Jordi Desvalls, el 1329, es queixaven

[139] Dos parroquians de Sant Gregori, que no havien pagat delmes d'uns horts, van ser absolts el 1350 i dos més del mateix lloc, que no havien pagat el cens de la vigília al seu domer, van ser absolts l'any següent; cf. ADG, Notaria, vol. G-23, f. 183rv (1350.12.11) i vol. G-24, f. 10r-11v (1351.02.08).

[140] Noguer-Pons Guri, «Constitucions...»: p. 121.

[141] ADG, Lletres, vol. U-1, f. 21r (1295.05.14), vol. U-2, f. 8v-9r (1326.10.03) i f. 94rv (1327.03.30), i vol. U-4, f. 62r (1329.10.14); i Notaria, vol. G-1, f. 57v (1297.05.22).

[142] Mullett, *La cultura...*: p. 64-68; Nieto-Sanz, *La época...*: p. 193-195.

perquè els clergues *"quando yminent tempestates aeriis non exeunt crucem [de] ecclesia nisi pigre"*.[143]

De totes maneres, existeixen algunes respostes a un dels *capituli contra laicos* recollits en el qüestionari del 1329 que demanava als clergues si hi havia parroquians seus que practiquessin sortilegis o *occulta conuenticula*. D'aquesta manera, es coneixen uns quants exemples d'endevinadors i sortílegs –coneixedors del futur i de coses ocultes– i de conjuradors –capaços d'utilitzar les forces misterioses amb ritus i fórmules– en les visites de la primera meitat del segle XIV: Ermessenda de Frigola de Biert feia d'endevinadora el 1315 i entre els anys 1329 i 1343 el clergue Berenguer Almar de Palafrugell, la muller de Guillem Rosselló de Sant Andreu del Terri, na Jordina de Sant Cebrià de Lledó i na Molines de Rabioses, de la parròquia de Cruïlles, feien conjuracions i sortilegis diversos per als que acudien a ells.[144] A aquests exemples coneguts, només n'hem pogut afegir dos més: el 1313 una dona de Maçanet de la Selva va ser denunciada perquè *"facit se deuinatricem et conjuratricem"* i a Campllong *"nullus est in ipsa parrochia diuinator seu diuinatrice, veruntamen quod Bernardus Gonech parrochianus ipsius ecclesie fuit ad quandam diuinatricem secundum quod ipse idem publice referebat et illa diuinatrix est in quodam loco uocato za Uola diocesis Vicensis"*.[145] Aquests delictes, tot i que una constitució sinodal del 1337-1338 els atribuïa la competència de jutjar els *sortilegia facientes*,[146] no semblen meréixer l'atenció dels bisbes, ni tampoc la dels

[143] AMLL, Col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. n. (1317.10.13; cf. Document 12b); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r (1321.01.20; cf. Document 12c); ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 1r (1329.04.09).

[144] A Biert el 1315 Ermessenda de Frigola *"facit aliquas divinationes"*; a Palafrugell el 1329 el clergue Berenguer Almar *"facit quasdam coniurationes pro curando morbum occulorum"*; a Sant Andreu del Terri Guillem Rosselló afirmava el 1331 que la seva muller *"utitur coniuriis, set, ut dixerunt, in dictis coniuriis non dicit nisi bona verba"*; a Sant Cebrià de Lledó, l'any 1341, *"na Jurdina, parrochiana dicte ecclesie, est coniuratrix, set nesciunt quid in coniurationibus dicit"*; i a Ullastret, el 1343, deien que *"est maxima fama quod na Molines que moratur a Rabioses in parrochia de Crudiliis utitur divinationibus, sortilegiis, et quod plures de dicta parrochia de Occulo Stricto ad eam predicto continue accedunt"*; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 17r (1315.03.18), vol. P-4, f. 69v (1329.06.21), vol. P-5, f. 27r (1331.03.04), vol. P-7, f. 23v (1341.07.21) i f. 83v (1343.05.24); PERARNAU, «Activitats...». De manera semblant, es documenten casos de conjuradors, endevinadors i sortílegs a les visites a les parròquies d'Andorra dels anys 1312-1314 i a les del bisbat de Barcelona del segle XIV; cf. VELA, «Visites...»: p. 62; BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 2, p. 1636-1667.

[145] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall II.d., f. 14v-16r (1313.03.11) i f. 20v-21r (1313.04.10).

inquisidors,[147] que dedicaven molts més esforços a perseguir les pràctiques religioses d'alguns laics que van acabar essent condemnats per heretgia.

L'heretgia, en el fons, era una creació de l'ortodòxia catòlica: l'expansió de la burocràcia episcopal i papal sembla haver requerit l'existència d'uns heretges per tal de legitimar el seu poder, especialment si era contestat.[148] Això ja va succeir en els temps de la Croada albigesa, que tingué com a escenari els territoris del Llenguadoc on la crisi de l'església era evident des del segle XII.[149] A més, les directrius del IV Concili del Laterà, celebrat el 1215 just després de la victòria dels croats contra els càtars, exigien als laics integrar de manera més decidida les pràctiques religioses en la seva vida;[150] segurament, aquest fet va originar un cert qüestionament dels dogmes de la fe cristiana i de les normes que pretenia imposar l'església per part del món universitari i, paral·lelament, un atac directe per part d'alguns que aviat serien declarats heretges.[151]

Al bisbat de Girona, a inicis del segle XIV, els càtars ja no eren perseguits, però sí els beguins.[152] Aquest col·lectiu, que havia nascut al segle XII al nord

---

146 NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 135.

147 Al bisbat de Girona, només tenim notícia d'una dona de Castelló d'Empúries acusada de fer sortilegis per un inquisidor, l'any 1358; cf. ADG, Lletres, vol. U-32, f. 213v (1358.01.13; PUIG, «Documents...»: n. 28). De fet, sembla que és a partir de les dècades de 1330 i 1340 que els inquisidors van començar a dirigir-se contra la bruixeria, des d'aleshores, associada definitivament al culte al diable; cf. CARO BAROJA, *Las brujas...*: p. 110-119.

148 BROWN, *Church...*: p. 156-160. En aquest sentit, els daltabaixos socials derivats de la crisi demogràfica del 1348 van provocar reaccions d'aquesta mena en l'església gironina, que podrien ser objecte d'un estudi monogràfic per sí soles: el 1353 els ciutadans de Girona van fer gestions prop del rei i del papa contra el bisbe, el qual, amb el dominic Nicolau Rossell, van trobar més de 500 heretges a la ciutat; el mateix any, Pere Olivet de Camprodon va dir que el bisbe no tenia poder d'excomunicar, la qual cosa el va convertir en sospitós d'heretgia; i el 1361 dos homes de Cassà de la Selva van ser acusats d'heretgia tan sols per haver blasfemat; cf. ADG, Lletres, vol. U-22, f. 51v-54r (1353.07.12) i f. 101v-102r (1353.09.12); i Processos medievals, vol. 290 (1361...). Les lletres del bisbe de Girona amb referències als inquisidors, 70 entre els anys 1335-1395, es refereixen normalment a persones sospitoses d'heretgia i de desviació de la fe catòlica; cf. PUIG, «Documents...».

149 LABAL, *Los cátaros...*: p. 61-78 i p. 99-125.

150 Es tracta, sobretot, dels cànons 1, 2 i 3 del Concili; cf. FOREVILLE, *Lateranense...*: p. 155-162.

151 A la diòcesi de Lieja, per exemple, a la fi del segle XII Lambert li Beges predicava contra els que cobraven per administrar sagraments –el bateig i l'extremaunció– i qüestionava el paper mitjancer dels clergues encarregats dels sagraments; cf. LAUWERS, *La mémoire...*: p. 239-248.

152 Sobre la persecució dels càtars a tot Catalunya, cal recordar les disposicions preses en el parlament eclesiàstic de Tarragona l'any 1235; cf. BRAH, ms. 7/2005, f. 112r-115r (1235.02.07; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 27); BAUCELLS, «L'Església...»: p. 439-440. En contrast, en aquest mateix moment l'autoritat de l'església a Anglaterra devia estar força més

d'Europa i que defensava la vida comuna, la pregària per les ànimes dels difunts i la lectura de les escriptures, sense fer cap mena de vots,[153] havia arribat a la fi del segle XIII a la Corona d'Aragó molt sovint identificat com a integrant del terç ordre dels franciscans. Els beguins catalans, estretament relacionats amb els de Provença i Llenguadoc, on va viure a finals del segle XIII un dels seus ideòlegs, Pere Joan d'Oliu,[154] cercaven unes formes d'espiritualitat pròpies sense deixar el seu estat de vida i entrar en un orde religiós. Vivien a les seves cases, però podien fer vida en comunitat, sota les ordres d'un superior; vestien un hàbit distintiu i celebraven junts les festes i rituals propis; llegien en comunitat textos teològics, bíblics i morals traduïts a les llengües vulgars; podien procedir de diversos estrats socials i cercaven la pobresa radical, la pietat, l'assistència als pobres i malalts i la continència sexual. Al primer quart del segle XIV, però, les autoritats eclesiàstiques van intentar frenar la iniciativa d'aquests laics que començaven a llegir, instruir, comentar i interpretar matèries fins llavors reservades als clergues i teòlegs: els articles de fe, els sagraments de l'església, la plenitud del poder del papa, etc. El 1312 l'arquebisbe de Tarragona va promoure un acord, en el concili provincial, per tal d'interrogar els beguins sobre els articles de la fe i els sagraments i de prohibir-los que ensenyessin les sagrades escriptures. Cinc anys després, va prohibir als beguins dur hàbit religiós, viure en comunitat, demanar almoina i tenir o llegir qualsevol llibre de teologia en vulgar.[155]

Alguns exemples extrets de la documentació episcopal gironina, no de les visites pastorals, sinó dels registres de processos instruïts a la cúria diocesana, aporten una mica de llum sobre la implantació d'aquest col·lectiu en el conjunt del bisbat. En general, es tracta sobretot d'un moviment fonamentalment urbà: el

consolidada que al continent, la qual cosa no va fer necessària la creació d'heretges ni la seva persecució; cf. BROWN, *Church*...: p. 159-160.

[153] LITTLE, *Pobreza*...: p. 164-171; NIETO-SANZ, *La época*...: p. 203-204; LAUWERS, *La mémoire*...: p. 431-434 i p. 456-458.

[154] Pere Joan era autor d'un text, la *Postilla super Apocalipsim,* que era llegit sovint per les comunitats de beguins, i també era conegut per considerar el matrimoni com un *"meretricium occultatum"* o un *"bordel privat"*; cf. PERARNAU, «Noves dades...»: p. 237-238; DUVERNOY, «La prédication...»: p. 120-121; SOLER, «Espiritualitat...»: p. 6-10.

[155] SOLER, «Espiritualitat...»: p. 3-11; NIETO-SANZ, «La época...»: p. 204-205; BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 491-494 i vol. 2, p. 1679-1689.

cas més conegut és el de Pere Duran de Baldac, probablement el cap d'un grup de beguins de Girona, que va ser condemnat el 1321 per l'inquisidor Arnau de Burget, a morir cremat;[156] a més, sembla que hi va haver més gironins condemnats a la foguera: segons el Martirologi, una llista dels beguins màrtirs, *"frater Castilio de Giuronda"* va ser cremat a Narbona el 1322 i, a la mateixa època, Pere Duran i fra Arnulf Duran van tenir idèntica fi.[157] A aquest exemples, cal consignar-ne dos més d'inèdits: el 1321 el bisbe gironí i Arnau de Burget van acusar Dalmau de Lapart, canonge regular del monestir de Sant Martí Sacosta de saber *"manifestas hereses"* i de dir, en el claustre del cenobi, *"quod Christus homo in carne et ossibus non erat in gloria celesti"* i *"quod homine mortuo anima nichil sit"*;[158] i el 1325 el notari Guillem des Quer va ser acusat per l'inquisidor i el bisbe de Mallorca d'haver rebut cartes de membres de grups beguins i terciaris franciscans, una de les quals es referia a una *"domina de ciuitate Gerunde que uocatur na Duranda uxor condam Durandi de Baldach que fuit hereticus combustus Gerunde"* i a un home, Bernat Murea, *"qui dicebat esse de tercia regula beati Francisci"*.[159]

Els vincles d'aquest grup establert a Girona amb el món rural són molt difícils d'establir, però hi ha alguns testimonis prou clars. L'any 1320 Arnau Darder de Tossa *"dicebat et gentes publice informabat quod in hostia consecrata non continetur uerum corpus Christi"* i que portava *"habitum biguinorum uel consimilem et barbam longam"*; tanmateix, tots els tossencs el consideraven *fatuus*, poc assenyat; el 1326 el clergue de Santa Margarida de Bianya va ser traslladat a Girona per haver pronunciat una *"enormia contra fidem catholicam"*; i a Llambilles, el 1335, l'inquisidor Arnau de Burget va prohibir a Ferrer Morell portar l'hàbit o el mantell dels franciscans, segurament perquè no n'era.[160] Potser el cas més valuós, tot i que també més complex, és el de Castelló Amargant, habitant de la Bisbal,

---

156 POU, «Visionarios...»: p. 194-196.

157 PERARNAU, «Noves dades...»: p. 240-242.

158 La condemna va consistir en la prohibició de sortir del monestir en dos anys i en l'obligació d'observar el silenci, de practicar l'abstinència de menjar i de llegir els psalms en la celebració de la missa; cf. ADG, Processos medievals, vol. 47, f. 1r-6v (1321...).

159 ADG, Processos medievals, vol. 83, f. 7r (1325 ca.); ADG, Notaria, vol. G-5, f. 1r-2r (1325.06.05) i f. 3rv (1325.05.14).

160 ADG, Processos medievals, vol. 27, f. 1rv (1320.01.08); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 32v-33r (1326.11.05), i vol. U-6, f. 15v (1335.10.05; PUIG, «Documents...»: n. 1).

que havia vist cremar tres beguins a Cabestany, al bisbat d'Elna, i havia dormit a Girona amb dos homes més *"in domo paupertatis duabus noctibus in festiuitatibus Natalis proxime nunc transactis"*; diverses dones, a més, l'acusaren d'haver blasfemat contra Déu a casa de Pere de Lapard a la Bisbal, d'haver-se pronunciat a favor de diversos beguins condemnats injustament pel papa, entre ells fra Pere Joan, a qui admirava profundament i amb qui compartia les seves creences sobre la proximitat de l'apocalipsi; el mateix Castelló era conscient de la relliscositat del terreny que trepitjava: digué, fins i tot, *"que [si] el uolia dir ço que sabia que no seria a fer deman a uespre lo foc"*.[161] La clemència que va demanar al bisbe i la seva disposició a complir amb els càstigs imposats degueren influir en la suavitat de la sentència: el 1320 fou condemnat a canviar el seu hàbit llarg, a no viure amb cap família ni pronunciar més *"uerba temeraria",* a estar un any sencer davant la porta de l'església de Santa Maria de la Bisbal i a oferir a un sacerdot que va agredir les *"disciplinas siue virgas"* amb què el va atacar.[162]

Tots aquests exemples, recollits en els processos judicials de la cúria eclesiàstica de Girona, posen de manifest el rebuig del missatge cristià per part d'unes persones que, aparentment, cercaven una espiritualitat més profunda fora de les directrius establertes per la pròpia jerarquia eclesiàstica que els condempnava com a heretges. En alguns casos, a més, es posa en evidència que el missatge herètic havia arribat a la població laica del món rural rural, la majoria de la qual, tanmateix, no seguia aquests camins, sinó que s'implicava activament

[161] ADG, Processos medievals, vol. 27, f. 3r-8r (1320.01.15-1320.03.04). Les frases atribuïdes a Castelló Amargant són ben expressives: *"Déus vuyla que el no sia fiyl de la gran bagassa", "quod matrimonium esse lupanar occultum"* i *"plus placet Deo unam helemosinam amore eius accipere quam si multe helemosine amore ipsius largirentur"*. De fra Pere Joan deia que era un home sant i bo, que realitzà dos o tres miracles en vida i que havia escrits uns textos que foren enviats a Grècia i a terra de sarraïns perquè no fossin cremats; sobre la seva condemna a la foguera, deia que *"dominus papa faciebat et procedebat in hoc negocio sicut Pilatus processerat in facto Christi, qui Pilatus tradidit Christum judeis ut secundum legem suam ipsum condempnarent"*. Castelló s'havia impregnat del missatge apocalíptic d'aquest frare: *"Antechristus erat in breui uenturus et cicius quam homo crederet", "infra ·XV· annos proxime uenturos erunt tante tribulationes quales non fuerunt ab inicio mundi, et que quarum "tot hom se perdria e quod totus mundus ueniret infra dictum tempus ad unam legem", "infra dictum tempus mulieres comederent filios suos"*.

[162] ADG, Processos medievals, vol. 28, f. 1rv (1320.03.25).

en institucions promogudes pels concilis i sínodes eclesiàstics, com les confraries.[163]

2.6 Les confraries gironines

L'aparició de les confraries és un fenomen general en el conjunt d'Europa que es difon definitivament al segle XIII, de manera paral·lela a la creixent capacitat de cada persona de decidir lliurement, en els seus testaments, sobre els seus propis funerals.[164] Efectivament, la seva finalitat principal era el pagament dels funerals dels confrares que es morien i de la continuïtat del culte als difunts –a través de les misses d'aniversari, per exemple– per tal d'assegurar la salvació de les seves ànimes. A la vegada, però, les confraries rurals contribuïen a consolidar els llaços de veïnatge i el sentit de comunitat entre els seus membres.[165]

A les terres de Girona i, segurament, a bona part de Catalunya, les confraries també tenien com a principal funció l'organització del culte als difunts. Gràcies als seus capítols fundacionals i a la institució de beneficis eclesiàstics a les seves seus, podem conèixer com funcionaven aquestes associacions religioses de caràcter voluntari i quina mena de vincles s'establien entre els seus membres.[166] Les confraries gironines solien fixar un territori –d'una o més parròquies– al voltant de la seva seu per tal de definir qui en podia ser membre i qui no. Els confrares, un cop fet el jurament i inscrits al llibre de la confraria, adquirien unes obligacions ben definides: visitar els confrares malalts, oferir misses i pregàries pels confrares difunts, pagar la contribució anual a la confraria i efectuar deixes en el moment de testar. També era obligada l'assistència a l'aplec de la confraria, un dia l'any en què assistien a una missa dita pel prevere beneficiat de la confraria, elegien els pabordes que l'administrarien durant l'any següent i dinaven

[163] Un cas similar es troba a Anglaterra: els *lollards* de la fi del segle XIV, seguidors de les idees de John Wycliff, practicaven unes formes de pietat molt similars a les ortodoxes; tot i això la jerarquia eclesiàstica, temerosa dels desordres que van seguir la revolta pagesa del 1381, van declarar-los heretges i els van perseguir; cf. BROWN, *Church*...: p. 160-165.

[164] LAUWERS, *La mémoire*...: p. 355-374.

[165] TOUR, *Les paroisses*...: p. 163-164; AUBRUN, *La paroisse*...: p. 150-152; GENICOT, *Las comunidades*...: p. 134-136; DYER, *Niveles*...: p. 312; BROWN, *Church*...: p. 98-102.

[166] BACH, «Confraries...»; MARQUES, «Confraries...»: p. 341-346.

tots plegats. De totes maneres, una confraria també es podia constituir per edificar una església o pagar uns deutes, tal com succeí a Monells el 1349: els obrers, atès que el temple parroquial era insuficient, van decidir edificar-ne un de nou i sufragar-lo per mitjà d'una confraria.[167]

Tanmateix, aquestes afirmacions valen només per al segle XIV. Del període anterior, i a excepció de l'acta de fundació de la confraria de Sant Andreu del Torn, a la qual van assistir 38 confrares,[168] les úniques informacions referents a les confraries procedeixen de donacions testamentàries. Les més antigues són les *fraternae* de Sant Sadurní i Sant Pere de Llorà, que van rebre uns donatius en espècie a la fi del segle X.[169] A partir de l'any 1000 trobem confraries establertes en monestirs –Banyoles, Lladó, Cervià i Cadins– per sufragar la il·luminació amb candeles i llànties, en santuaris –Argimon, el Collell i Sant Corneli de Bas– i, finalment, en simples esglésies parroquials –Sant Medir, Estanyol, Oix i Vilamarí.[170] L'anàlisi dels testaments del segle XIII ens descobreix alguns aspectes més del seu funcionament (cf. Apèndix 18). En efecte, les deixes testamentàries a les confraries semblen estar estipulades: la majoria de les que hem consignat són de 5, 10 o 20 sous i només en casos excepcionals, potser per

---

167 ADG, Lletres, vol. U-12, f. 85v-86r (1349.06.20); cf. BLOCH, *La historia...*: p. 423; MARQUÈS, «Confraries...»: p. 355.

168 Arxiu Parroquial del Torn, pergamí s. n. (1250 ca.; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 287). En d'altres bisbats n'hi ha de més antigues: la confraria d'Ivorra –Alt Urgell– data del 1011, la de Lillet –Berguedà– del 1100 i la de Santa Eulàlia del Camp –Barcelona– del 1156; cf. BOIX, «La "Confraternitat"...»; ALTURO, *L'arxiu...*: vol. 1, p. 173-174 i n. 305; BOLÓS, «Solidaritats...»: p. 159-160; VILAGINÉS, *El paisatge...*: p. 133-136. Entre els membres hi trobem clergues i confrares laics amb cert poder econòmic, però també podien reunir bona part de la població d'una àrea: la de Lillet, per exemple, reunia 388 persones de diferents indrets de la vall.

169 La de Sant Sadurní va rebre el 983 una vaca, un porc i sis quarteres de pa i vi; la de Llorà, el 986, 30 muigs de vi i 30 truges; cf. ACG, pergamí n. 23 (983.06.14; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 123); ACV, calaix 6, pergamí n. 170 (986.10.12; JUNYENT, *Diplomatari...*: n. 524); cf. BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 1, p. 265 i vol. 2, p. 110.

170 MARQUES, «Confraries...»: p. 337-341. Vegem-ne un exemple: l'any 1096 la filla de Gilabert de Cruïlles, Dispòdia, va deixar *"ad ipsa confradria* –la de Banyoles– ... *·VI · bacons et ·II · lads et ·I · perna que est in kasa de Alaman et medium modium frumenti qui est in ipsa kasa de Guillelmus Seniulli de Rouodons, et bacon maior et uinum qui erat in sacrario de Petrus Dominico in Rouodons"*; cf. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 39 (1096.08.31; MALLORQUI, *El monestir...*: n. 17).

una vinculació personal i més estreta, es paguen 50 o 100 sous a una confraria.[171] És probable, doncs, que les pròpies confraries fixessin les quantitats que pertocava pagar als membres que dictaven testament. Així s'entenen els casos de Maria de Cruïlles, que el 1234 va deixar a la confraria de Sant Feliu de Cadins *"id que continetur in capitebreui dicte comfratrie",* del seu nét Gilabert de Cruïlles, que va donar a les confraries de què era membre unes quantitats *"sicut in cartellis earum reperietur",* i del cavaller Berenguer de Castell, que, a més dels 100 sous deixats a la confraria de Sant Corneli de Bas, va estipular *"quod confratres facient secundum quod in confratrie ordinacionibus est scriptum et continetur"*.[172] Les deixes testamentàries també consignen altres pràctiques que tenien lloc a la mort d'un confrare, com l'encàrrec de ciris, el pagament dels deutes als confrares i el convit funerari. L'any 1234 Ermessenda de Sobrànigues va manar als marmessors que *"unum cereum ... ardeat in diebus sabatis ad missas Sancte Marie sicut consuetum est in confratria"*; el 1270 Pere Alemany de Vila-romà va donar a la *"confratrie de Maritimo ·X· solidos, et quod soluatur illud qui dicte confratrie debeo"*; i el clergue Pere de Collell de Rupià, l'any 1279, va manar *"quod omnibus confratribus* –de Sant Andreu de l'Estany, a Ullastret– *qui fuerint ad meam sepulturam detur prandium de pane et de uino et de quaseo"*.[173]

La plasmació cartogràfica de les notícies sobre les diverses confraries del bisbat de Girona, tant les procedents dels testaments del segle XIII com dels registres episcopals anteriors al 1350, ens fa notar un fort contrast entre els ardiaconats de Girona, Besalú i Empúries –sobretot, el territori comprès entre la ciutat de Girona, Besalú, Figueres i Torroella de Montgrí– i les terres de la Selva:

---

[171] Es tracta dels casos de la senyora Ermessenda de Sobrànigues que va deixar 50 sous a la confraria del Terri el 1234 i, en canvi, només 10 a la del Collell; del ciutadà gironí Bernat de Sitjar que en va deixar 50 a la confraria de Sant Medir i 50 més a la de la Selva, i del cavaller Berenguer de Castell que en va deixar 100 a la confraria de Sant Corneli de Bas; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1234.12.13); ASD, pergamí n. 133 (1243.12.12; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 189), i ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 156 (1296.09.23, PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 195).

[172] ADG, Almoina, Cantallops, pergamí n. 149 (1234.03.31; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 55); AHG, fons patrimonial Veray, pergamí n. 12 (1295.02.11); ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 156 (1296.09.23; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 195).

[173] ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1234.12.13), s. n. (1270.09.13; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 104) i s. n. (1279.11.02; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 123). L'impagament de les

mentre al primer sector, la concentració de confraries ja venia del segle XII i es va accentuar molt més entre el XIII i el XIV, a la segona àrea pràcticament no se n'hi van establir de noves, almenys per la documentació que hem analitzat (cf. Mapa 20). Desconeixem els motius que van conduir a aquesta diferenciació, la qual cosa ens impedeix realitzar una anàlisi més quantitativa de l'abast de la presència de les confraries al bisbat de Girona. En canvi, hem optat per estudiar més a fons tres confraries, de característiques força diferents entre elles, tant per la seva incidència territorial com per la procedència social i geogràfica dels seus membres. Es tracta de les de Santa Maria de Cervià, del Terri i de Sant Projecte de Monells.

La confraria del monestir de Cervià, citada per primera vegada el 1164,[174] correspon a un tipus d'institució destinada al culte de la memòria dels avantpassats dels senyors que la van fundar.[175] Sembla que els seus membres podien participar activament en les pregàries dels monjos o, almenys, aquests se'n recordaven en les seves oracions: el 1198 els senyors de Cervià, Arnal de Llers i Beatriu, van ser reconeguts, després d'una generosa donació efectuada al priorat, com a *"socios spirituales et confrares omnium monasterium nostrorum specialiter in nostris orationibus et elemosinis sive in aliis spiritualibus beneficiis"*; el 1208 Guillem Guadall de Valls i la seva muller Beatriu van autodonar-se al monestir i, a canvi, el prior els va rebre *"in societate et fraternitate nostra in omnibus bonis tam in spiritualibus quam in temporalibus"* i els va assegurar l'aliment i el vestit; i encara el 1211 el cavaller Cardona va donar-se al monestir i la comunitat monàstica li proporcionava *"in morte et uita societatem et fraternitatem in cunctis nostris bonis tam in temporalibus quam in spiritualibus perpetuo sicut unus seniorum et fratrum nostre domus"*.[176] Però, fins i tot, una persona aparentment gens noble, Bernat de Locata, que l'any

quotes anuals podia ser causa d'una excomunió; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 95r (1326.06.04).

174 Arnall Guillem va deixar *"ad fraternitatem Sancte Marie Cerviani XII solidos"*; cf. ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 554 (1164.07.30; TO, *El monestir...*: n. 68).

175 TREFFORT, *L'église...*: p. 106-111; LAUWERS, *La mémoire...*: p. 159, p. 191-194 i p. 465-467.

176 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 698 (1198.05.15; TO, *El monestir...*: n. 97), pergamí n. 757 (1208.04.18) i pergamí n. 770 (1211.02.28); TO, *El monestir...*: p. 176.

Mapa 20. **Les confraries del bisbat de Girona, segles XIII i XIV**

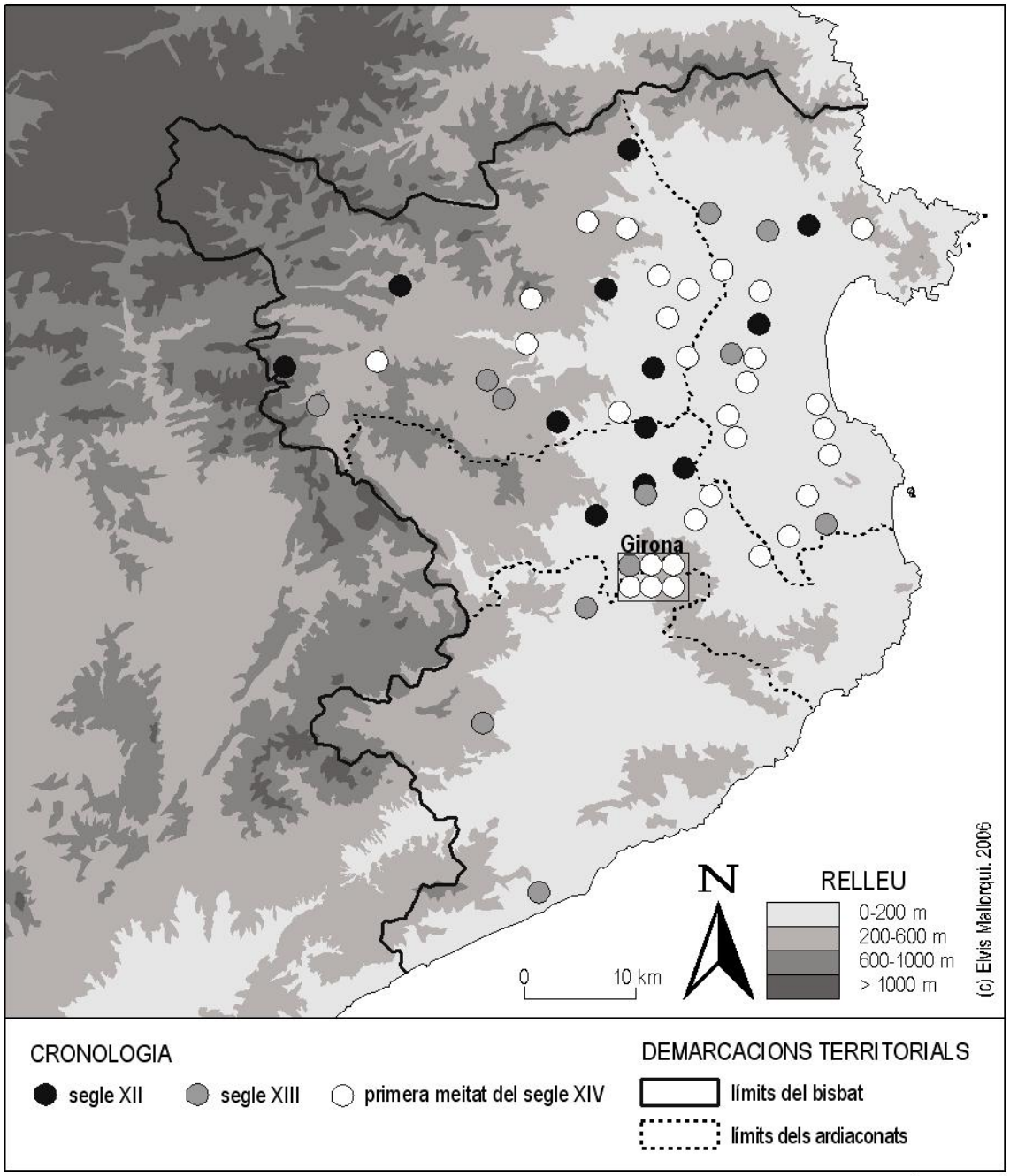

Font: ADG, Notaria, vol. G-1, G-2, G-3, G-4, G-5, G-6, G-8, G-9, G-10, G-11, G-12, G-15, G-16, G-17, G-18, G-20; MARQUÈS, «Confraries...»: p. 335-375.

1207 va reconéixer pagar la tasca d'una parcel·la de vinya a Fallines al monestir de Santa Maria de Cervià, va ser acollit pel prior *"in fraternitate et in societatem nostre domus tam in temporalibus quam in spiritualibus bonis inperpetuum"*.[177] Aquestes particularitats ja no es troben en una altra confraria de Cervià, establerta a l'altar de Sant Miquel de l'església de sant Genís: entre el 1351 i el 1362, el clergue Bernat Franc hagué de celebrar tres misses setmanals pels confrares, a canvi d'onze mitgeres de blat.[178]

La *confratriam de Esterria* reunia, en principi, un grup de clergues de la vall del Terri, segons queda clar en la institució d'un benefici a l'església de la canònica agustiniana de Sant Vicenç de Roca el 1204: l'acte, que van signar Joan capellà de Vilavenut i els seus confrares Joan de Corts –prior de la confraria–, Ramon d'Agemel, Guillem de Costaràbida, Bernat capellà de Camós, Bernat capellà de Mata, Joan clergue de Borgonyà, Ramon Guerau prevere i Pere Sunyer de Vilafreser, va establir que el prevere beneficiat havia de vestir amb l'hàbit regular i, a canvi de les rendes, rebre allí *"uictum et uestitum sicut unus aliorum fratrum eiusdem ecclesie"* i celebrar-hi *"diuina assidue pro anima mea et omnium deffunctorum christianorum"*.[179] Des d'aleshores, diverses persones van efectuar donatius a la confraria: un religiós de Sant Vicenç de Roca va donar 15 sous el 1240 i dos membres de la petita noblesa local, el cavaller Guillem de Barbavella i Ermessenda vídua de Bernat de Sobrànigues, de Sant Jordi Desvalls, van deixar, respectivament, 20 sous el 1189 i 10 el 1234.[180] D'aquesta manera, aquesta confraria inicialment clerical, que continuava establerta l'any 1219 en el monestir de Sant Vicenç de Roca, s'hauria obert aviat a membres de la noblesa gironina

[177] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 1944 (1207.04.13).

[178] ADG, Lletres, vol. U-14, f. 33v (1354.10.31) i vol. U-24, f. 141v (1354.10.31); ADG, Notularum, vol. G-26, f. 198v-199r (1351.12.22) i vol. G-43, f. 79r-80r (1362.11.29).

[179] ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamí n. 2 (1204.05.13). La canònia agustiniana s'instal·là a Sant Vicenç de Roca l'any 1187, després d'una donació de l'ardiaca de Girona; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 41b ab (1187.08...; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 356). No sembla que la confraria del Terri tingués res a veure amb la construcció del pont del riu Terri, que va rebre una deixa de Guillem Batlle el 1205; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1205.08.25). En canvi, és possible que la confraria servís per garantir als clergues seculars les pregàries per les ànimes dels membres difunts; cf. LAUWERS, *La mémoire...*: p. 468-471.

[180] ACG, pergamí n. 479 (1189.04.20); ACG, pergamins del segle XIII, s.n. (1234.12.13); ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamí n. 7 (1240.03.16).

seguint el model de la de Cervià.[181] Al segle XIV sembla que la confraria es va refundar: el 1316 el prior de Santa Maria de les Olives va promocionar, amb d'altres confrares, el naixement d'una confraria amb seu a la capella; i el 1380 la confraria del Terri va dotar-se d'uns nous estatuts que li otorgaven una influència sobre les parròquies de Sant Julià de Ramis, Sant Andreu i Santa Llogaia del Terri, Cornellà, Medinyà, Sords, Palol de Revardit i Riudellots de la Creu.[182]

Aquestes dues confraries estudiades, potser com la majoria de les que existien entre els segles XI i XII, semblen restringides a les capes altes de la societat rural –clergues, nobles i cavallers–, les quals, a través de la seva participació en les pregàries dels monjos, pretenien assegurar-se la salvació de les seves ànimes. En canvi, a partir del segle XIII i encara més al XIV les confraries s'obren a tots els fidels, es "democratitzen" definitivament i s'estenen a bona part de parròquies.[183] El nou model de confraria, que és el que ens interessa més a fons perquè està estretament vinculat amb la parròquia, el trobem en el cas de la *comfratria Sancti Proiecti ecclesie de Monellis* –coneguda més tardanament com Sant Brauget–, que coneixem fonamentalment gràcies als testaments consignats pel notari de Monells els anys 1332 i 1333 (cf. Taula 52 *supra*).[184] Es tractava, en primer lloc, i a diferència de les confraries de Cervià i del Terri, d'una institució amb seu a l'interior del temple parroquial de Monells, exactament a l'*"altaris Sancti Proiecti quod est situm in ecclesia Sancti Genesii de Monellis"*.[185] En segon lloc,

[181] ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1219.01.12). Aquesta evolució també s'observa en un altre cas: la senyora Maria de Cruïlles va redactar, en el seu testament del 1234, un manament dirigit a la *"confratria sacerdotum* –de Sant Feliu de Cadins– *in qua ego sum sit honorifice facta"*; cf. ADG, Almoina, Cantallops, pergamí n. 149 (1234.03.31; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 55).

[182] ADG, Dotalies, vol. D-5, f. 122r i f. 124r-126v (1316) i vol. D-8, f. 58r-65r (1489, que reprodueix un document de 1380).

[183] BROWN, *Church*...: p. 122-123 i p. 126-129; LAUWERS, *La mémoire*...: p. 467-468.

[184] No és, òbviament, l'únic cas: entre els anys 1334 i 1344 els pabordes –encarregats de presentar al bisbe els clergues que havien de servir el benefici– de la confraria de Sant Joan de l'Erm, capella situada a la parròquia de Juià, van ser clergues i laics de les parròquies de Sant Joan de Mollet, Madremanya, Pedrinyà, Sant Martí Vell i Juià; cf. ADG, Notaria, vol. G-9, f. 43r (1334.07.12); vol. G-13, f. 15rv (1338.02.14); vol. G-17, f. 132rv (1344.07.14). Cal dir també que el 1391 el capellà major de Sant Feliu de Guíxols i diversos veïns de Celrà, Juià, Pedrinyà i Sant Martí Vell van dotar el benefici de la confraria de Sant Joan de l'Erm; cf. ADG, Dotalies, vol. D-6, f. 133r (1391...).

[185] AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 23r (1304.08.01).

aplegava un col·lectiu que incloïa molts habitants de Monells i de llocs veïns com Madremanya o, fins i tot, la Bisbal, tot i les guerres entre els habitants de cada lloc i, sobretot, entre els seus senyors des de la fi del segle XIII i durant bona part del segle XIV.[186] A més, els seus membres solien deixar unes quantitats prefixades en diner a la confraria en el moment de la seva mort: Ramona vídua de Ramon de Mas, Miracla muller de Pere de Pont, Pere de Caçà i Guillema vídua d'Arnau de Veguer, tots ells, a excepció de la primera, vilatans de Monells, van deixar 5 sous a la confraria; només Pelegrina, filla de Bernat Nadal de Millars de Madremanya, va deixar una quantitat menor, 3 sous.[187] Finalment, la confraria de Monells devia disposar d'uns capítols fundacionals que inclïen l'obligació d'assistir a l'aplec anual –per absentar-se del qual calia una dispensa específica– i d'un patrimoni en terres –el 1304 i el 1332 es van vendre uns horts de terra situat al lloc anomenat *"Campo de Sancto Proiet",* sota el domini directe de l'altar de la confraria i del sagristà de Monells.[188]

L'anàlisi més aprofundida d'algunes de les confraries gironines dels segles XII, XIII i XIV, ens ha servit per descobrir, almenys en el model de confraria parroquial exemplificat per la de Monells, com s'hi reforçaven algunes pràctiques ja presents en les parròquies rurals gironines. En primer lloc, les confraries estableixen un moment de reunió recurrent en el transcurs de la qual la missa i l'eucaristia hi tenen un paper essencial. En segon lloc, tota la tasca realitzada pels confrares per tal d'assegurar un enterrament digne als membres que morien i unes pregàries regulars per garantir-los la salvació eterna coincideix amb la preocupació creixent dels laics pel més enllà i pel purgatori.[189] A més, els membres de les confraries estaven directament implicats en la seva religiositat

[186] El 1350 Pere Romans i Francesc Martí de la Bisbal, tot i que havien jurat anara cada any a l'aplec de la confraria de Sant Projecte de Monells, són dispensats d'anar-hi atesa l'enemistat entre els homes del comte d'Empúries i els de la Bisbal; cf. ADG, Lletres, vol. U-17, f. 121r (1350.12.19); MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa.

[187] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 22v-23r (1332.07.16 i 1332.07.17), f. 27r (1332.07.20), f. 57r (1332.10.19) i f. 124rv (1333.02.22).

[188] AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 23r (1304.08.01), i vol. 162, f. 46v (1332.10.03).

[189] Un últim exemple: els confrares i pabordes de la confraria de Sant Joan de Salelles, de Sant Sadurní, van reclamar, els anys 1351 i 1360, als clergues de la parròquia la puntual celebració de misses pels confrares difunts i el pagament dels deutes a la confraria; cf. ADG, Lletres, vol. U-18, f. 53v (1351.05.28), i vol. U-38, f. 122r (1360.05.06).

des del mateix moment en què, de manera totalment voluntària, entraven a formar-ne part.[190] Finalment, les confraries parroquials enfortien la identificació dels feligresos amb la parròquia on vivien, tal com hem vist en el cas de Monells; ara bé, no sabem fins a quin punt eren visibles, en el si de les confraries, els senyals de diferenciació social que sí es detecten a l'interior d'una altra institució parroquial, gestionada almenys en part per laics, que s'encarregava del manteniment i embelliment de l'església: l'obreria.

3. La participació dels laics en la gestió de la parròquia: l'obreria

L'església parroquial era la casa de Déu i l'edifici millor construït, més sòlid, més gran i més bell de tot el terme, però, a la vegada, era la casa del poble, que servia per albergar les assemblees de la comunitat, per guardar l'excedent de les collites i per refugiar-s'hi en cas de guerra. Els parroquians dels segles XIII i XIV, igual com els seus avantpassats que havien aixecat el temple, contribuïen materialment a la seva conservació perquè, tant els senyors laics i eclesiàstics que s'havien apropiat de les rendes de les parròquies com els clergues i rectors parroquials, no hi eren sempre presents.[191] Així, des del segle XII, es va difondre arreu d'Europa la *fabrica* o *opus ecclesie*, la institució que s'encarregava de l'adquisició dels objectes litúrgics i dels vestits sacerdotals i del manteniment en bon estat de l'edifici parroquial, dels teulats i dels campanars. Els representants dels fidels en aquesta institució, juntament amb alguns dels clergues de la parròquia, tenien com a missió principal vetllar per la seva correcta administració econòmica.[192] Ara bé, per molt que la parròquia enquadrés tots els habitants del món rural i els igualés entre ells –perquè tots eren batejats i acudien a missa a l'església parroquial i eren sepultats en els cementiris annexos al temple–, a

[190] Això no significa que els membres de les confraries medievals arribessin a contactar amb frares predicadors per portar-los a les parròquies respectives, com sí va succeir a partir del segle XVI amb la Contrarreforma catòlica i l'impuls dels convents urbans, que van difondre les confraries del Roser i de la Minerva arreu; cf. PUIGVERT, *Església...*: p. 172-176.

[191] BLOCH, *La historia...*: p. 422-423; PUIGVERT, *Església...*: p. 114-117.

[192] BOURIN-DURAND, *Vivre...*: p. 62-63, i 1993: p. 42-44; AUBRUN, *La paroisse...*: p. 149-150; GENICOT, *Comunidades...*: p. 133-134; RUIZ DE LA PEÑA, «Las solidaridades...»: p. 56-59; REYNOLDS, *Kingdoms...*: p. 90-97; BROWN, *Church...*: p. 90-91.

l'interior de la parròquia existien moltes diferències entre els feligresos de les parròquies rurals. Aquestes diferències, però, s'evidenciaven encara més en la gestió econòmica i en l'administració de les rendes i recursos de la parròquia a través de l'obreria parroquial gestionada pels feligresos laics.

3.1 ELS DONATIUS PER L'OBRA DELS TEMPLES

El mot *opus*, molt més que *fabrica*, apareix des del segle XI per designar la construcció mateixa del temple.[193] En els testaments de moltes persones sovintegen els donatius *ad opera* d'una o diverses esglésies. Falta, certament, un estudi complet i exhaustiu de la qüestió sobre el conjunt del bisbat, però podem extreure algunes primeres idees de la documentació gironina que hem recopilat. Predominen les deixes a les esglésies de la ciutat de Girona[194] i als monestirs fundats per llinatges nobiliaris,[195] segurament pel fet que la majoria dels testadors provenen de les capes altes de la societat, nobles i membres d'institucions eclesiàstiques. Però també n'existeixen per a les obres d'esglésies parroquials, i des de ben aviat: Sunyer Llobet, el 1024, va donar diners *"ad opera Sancti Genesii* –de Cervià– *et ad ipsa opera Sancti Matei de Montenigro similiter"* i també *"ad ipso clochario de Sancti Felicis de Celrano, ad ipsos magistros"*; el 1060 Ponç, de Llambilles, va deixar un altre mancús *"ad ipsa opera Sancti Andree"* –potser Sant Andreu

[193] La *fabrica ecclesie,* en temps carolingis, rebia una quarta part dels delmes de les parròquies; cf. DU CANGE, *Glossarium*...: vol. 2-3, p. 586; NIERMEYER, *Mediae*...: p. 402.

[194] L'obra de la seu de Santa Maria de Girona és mencionada els anys 1143, 1146, 1159, 1164 i 1189, la de Sant Feliu la documentem el 1102 i el 1225 i també hi ha deixes per l'obra del Sant Sepulcre el 1101; cf. BCAH, pergamí n. 9056 (1101.12.15; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 19) i pergamí n. 9721 (1102.06.29; TO-BELLVER, «Les fundacions...»: n. 2); AMSU, pergamí n. 3 (1143.08.06); ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 507 (1146.06.27; TO, *El monestir*...: n. 65) i pergamí n. 554 (1164.07.30; TO, *El monestir*...: n. 68); ADG, Dotalies, vol. D-2, f. 212v (1159.03.27; NONÓ, *Mil anys*...: n. 3); ACG, pergamí n. 479 (1189.04.20); ASD, pergamí n. 90 (1225.12.25; MARQUÈS, *Col·lecció*...: n. 135); MARQUÈS, «El temple...». Les deixes del segle XIII per l'obra dels temples gironins les hem recollit a l'Apèndix 18.

[195] D'obres monàstiques en trobem als cenobis de Santa Maria de Cervià el 1059, de Sant Pere de Galligants el 1102 i el 1132 i del campanar de Sant Miquel de Fluvià el 1132; cf. ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 269 (1059.06.14, TO, *El monestir*...: n. 12); BCAH, pergamí n. 9721 (1102.06.29, TO-BELLVER, «Les fundacions...»: n. 1); ACG, pergamí n. 216 (1132.03.10, MARQUÈS, *Canet*...: n. 10) i pergamí n. 218 (1132.05.12, BLANCO, *El monestir*...: n. 13). A l'Apèndix 18 hi figuren deixes per les obres de Santa Maria de Rocarossa, de Sant Daniel de Girona i del portal de Sant Pere Cercada.

Salou–; i el 1067 Bonfill Donuç va deixar mig muig de blat *"ad operam etiam Sancti Vincencii de Rupiano"*.[196]

Aquesta mena de deixes als temples parroquials continuen durant el segle XII, però de manera força testimonial: només hem trobat referències a l'*"opera clocarii Sancti Vincencii"* de Canet el 1132 i a l'*"opera Sancti Genesii"* de Cervià els anys 1164 i 1177.[197] Al segle XIII, en canvi, els testaments recullen molt més sovint deixes de llibres, d'objectes litúrgics i ornaments per al culte en les esglésies parroquials: les de Brunyola i Sant Dalmai van obtenir respectivament 100 i 50 sous el 1243 per ornaments; la de Salitja, 10 sous el 1247; els altars de Sant Feliu de Paret Rufí i de Sant Mateu de Vilanna, 30 sous o un pal·li cadascun el 1262; la capella de Santa Maria de Montnegre va rebre 5 sous *"ad opus unius subraaltaris de panno lineo"* el 1285; el temple de Sant Cristòfor de les Planes va rebre 60 sous *"pro calice argenteo emendo, et non mittantur in alio usu"* el 1288; i les esglésies de Marenyà, Gualta i Santa Maria de Palau –a Bellcaire–, 50, 50 i 20 sous respectivament el 1292, també per ornaments.[198] L'evolució dels primers donatius per la construcció del temple a les donacions per adquirir mobiliari podrien estar originades pel fet que la majoria d'esglésies ja feia temps que havien estat construïdes i que no calien grans inversions per al seu manteniment.[199] Ara

---

[196] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 164 (1024.11.09; UDINA, *La successió*: n. 134); ACG, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 21rv (1060.07.26; MARTÍ, *Col·lecció*...: n. 283); ACG, pergamí n. 77 (1067.11.27; BLANCO, *El monestir*...: n. 9); cf. TO, «L'evolució...»: p. 89. També és en aquest moment que es documenten l'*opus* a les parròquies del Llenguadoc; cf. BOURIN, *Villages*...: vol. 1, p. 284-287.

[197] ACG, pergamí n. 216 (1132.03.10; MARQUÈS, *Canet*...: n. 10); ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 554 (1164.07.30; TO, *El monestir*...: n. 68) i pergamí n. (1177.05.13; TO, *El monestir*...: n. 76). A aquests casos, hi podem afegir un donatiu a l'obra de Romanyà ja al segle XIV; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, full solt entre els f. 84 i 85 (1332.12.14).

[198] ASD, pergamí n. 133 (1243.12.12; MARQUÈS, *Col·lecció*...: n. 189); ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 99 (1247.10.18; MARQUÈS, *Diplomatari*...: n. 153) i pergamí n. 274 (1292.03.21; MARQUÈS, *Diplomatari*...: n. 412); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1262.01.27); AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 158 (1285.08.08); ADG, Dotalies, vol. D-4, f. 12v-13v (1288.01.24; MARQUES, *Diplomatari*...: n. 345).

[199] En el cas d'algunes esglésies de poblacions importants que es van reconstruir al segle XIII, es van cercar altres sistemes de finançament: per exemple, el 1270 el bisbe Pere de Castellnou i el capítol van permetre als prohoms i al poble de la vila de Banyoles enderrocar l'església de Santa Maria dels Turers i *"aliam rehedificandi novam, ampliorem, alciorem et longiorem facere"*; per pagar les obres i el mestre de cases, l'any 1293, els obrers de Santa Maria van demanar la contribució de la universitat de la vila de Banyoles; cf. Arxiu Parroquial de Besalú, pergamí s. n. (1270.01.07; CONSTANS, *Diplomatari*...: n. 346); Arxiu Guardiola de

bé, en aquest mateix segle XIII, darrera d'algunes mencions a l'*opus* de grans esglésies, monestirs i la catedral de Girona, descobrim una institució eclesiàstica dotada de recursos econòmics propis que, en origen, devien procedir de les donacions i deixes per la construcció i millora dels temples.[200] L'*opus ecclesie Sancte Marie Gerundensis* va contribuir amb les sumes de 67 sous i 65 sous 3 diners a la dècima apostòl·lica dels anys 1279 i 1280;[201] a més, tenia capacitat d'actuació pròpia, ja que el 1329 va poder rebre els fruits del benefici del diaca de Palol d'Onyar mentre aquest no fos *"ad sacros ordines promotus"*.[202] Als monestirs de Santa Maria de Cervià, Santa Maria de Ripoll, Sant Pere de Besalú, Sant Pere de Galligants i de Sant Pere de Rodes, hi existia el càrrec d'obrer.[203] El que hem de veure, tot seguit, és com aquesta institució es va difondre a les parròquies rurals.

3.2 L'OBRERIA I EL MANTENIMENT DE L'ESGLÉSIA

L'any 1339 el bisbe Arnau de Mont-rodon va regular, a través d'una constitució sinodal, la forma d'elegir els obrers, els que, sota la supervisió d'un clergue, havien de portar els comptes de l'economia de la parròquia i assegurar el bon estat del temple, dels llibres i dels ornaments litúrgics necessaris per al culte. El text és ben explícit:

> *"Item cum, propter deffectum operariorum sive procuratorum operis ecclesiarum parrochialium nostre diocesis, ipse ecclesie in refectionibus, libris et aliis necessariis frequenter dampna et*

Banyoles, Papers de la cambreria del monestir (1293.02.22; CONSTANS, *Diplomatari*...: n. 427).

200 En d'altres zones d'Europa, l'*opus ecclesie* es documenta a partir de la fi del segle XII i, al segle següent, apareixen els *operarios,* els encarregats de la seva gestió; cf. DU CANGE, *Glossarium*...: vol. 6-7, p. 47-48 i p. 59; NIERMEYER, *Mediae*...: p. 739 i p. 742.

201 RIUS, *Rationes*...: vol. 1, p. 67 i 95.

202 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 52v (1329.05.31); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802, f. 6v (1364). L'obra de la seu també obtenia una part dels drets per la mort d'un clergue del capítol sense haver redactat testament; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 75rv (1255.09.25, MARQUÈS, *El cartulari*...: n. 60).

203 Al monestir de Cervià el 1188 hi havia un obrer anomenat Pere; a Sant Pere de Galligants van ser obrers els monjos Ramon de Balbs, Bernat de Boieda i Francesc d'Estany els anys 1289, 1307 i 1322, respectivament; a Sant Pere de Rodes ho era Arnau de Socarrats el 1335; cf. ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 647 (1188.05.28, TO, *El monestir*...: n. 88) i Sant Pere de Galligants, rotlle, 27, pergamí n. 12 (1289.11.21) i pergamí n. 14 (1339.01.13), i rotlle 28, pergamí n. 5 (1307.02.01) i pergamí n. 23 (1322.04.01). A les *Rationes Decimarum* dels anys 1279-1280 s'esmenten obrers en aquests monestirs, però el 1364 només pervivia el de Sant Pere de Galligants; cf. RIUS, *Rationes*...: vol. 1, p. 64, 66, 84, 85 i 87; i ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802, f. 16r.

dispendia patiantur, ideo statuimus quod, in singulis parrochiis nostre diocesis, singulis annis eligantur per uniuersitatem uniuscuiusque parrochie duo operarii ex parrochianis ipsius ecclesie quibus adiungatur unus ex clericis ecclesie ipsius parrochie, qui se intromittant de negotiis ipsius ecclesie et cuncta necessaria ipsi ecclesie, tam in reparationibus, quam in libris, ornamentis, et aliis necessariis ipse ecclesie, provideant et audiant rationes seu computa operariorum anni preteriti, habeantur potestatem faciendi eis finem generalem si apparuerit eis bonum computum reddidisse, super quibus eorum conscientias intendimus onerare".[204]

Aparentment, a través d'aquesta constitució, la jerarquia eclesiàstica del bisbat de Girona pretenia implicar més directament els laics en la gestió de la parròquia i donar-los més responsabilitats pròpies a l'hora de mantenir l'edifici i el mobiliari de l'església. Ara bé, d'aquesta tasca ja se n'encarregaven amb molta anterioritat, tal com es pot observar en els primers registres de visites pastorals del segle XIV, moment en què, com veurem més endavant, les obreries parroquials encara no s'havien generalitzat a tot arreu del bisbat. Els visitadors, en efecte, sempre preguntaven si el temple es trobava en bones condicions i si disposava de tots els estris necessaris –*"pannis, libris, vestimentis sacerdotalibus ac aliis ecclesiasticis ornamentis"*– per al culte;[205] en les seves respostes, tant clergues com parroquians compartien la preocupació pel correcte funcionament de la parròquia i, especialment, per l'estat dels béns i edificis de l'església (cf. Taula 53).[206]

---

[204] NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 138.

[205] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, fulls inicials s. f. (1329...; PUIGVERT-MONJAS-SOLA-PEREA, *Les visites*...: n. 1). En les visites de la fi del segle XIV i del XV, l'interès dels visitadors per l'estat material del temple i pels objectes de culte permet conèixer molt millor la decoració de l'interior de l'església, tal com s'ha provat en el cas dels bisbats de Narbona i Rodez; cf. LEMAITRE, «L'évêque...»; RYCKEBUSCH, «Décorer...».

[206] En general, les denúncies del mal estat del temple i dels seus ornaments eren efectuades pels feligresos; en canvi, els clergues es fixaven més en els llibres que mancaven i en els estris necessaris per al culte. En els casos estudiats, les queixes dels feligresos figuren a les visites de Vulpellac, Llaneres i Monells el 1306, de Sant Pol de la Bisbal, Maçanet, Lloret, Campllong i Riudellots de la Selva el 1313 i de Palol de Revardit el 1315-1316; les denúncies de clergues es troben a les visites de Cervià el 1304, Sant Pol de la Bisbal el 1306, Sant Cebrià dels Alls, Cervià, Palol de Revardit i Vulpellac el 1314-1315, Sant Sadurní, Cruïlles, Sant Pol de la Bisbal, Fitor, Sant Julià de Ramis i la Mota el 1315-1316, Cassà de la Selva el 1320, i Llaneres, Santa Llogaia del Terri, Caulès i Sant Julià de Ramis el 1329; finalment, a Sant Julià de Ramis en la visita de 1314-1315 i a Castellar de la Selva i Sant Mateu de Montnegre el 1329 tant els clergues com els feligresos van manifestar la seva preocupació pel mal estat del temple i per les seves mancances.

Taula 53. **L'estat dels temples parroquials segons les visites pastorals, 1304-1329**

NECESSITATS DELS TEMPLES	VISITES PASTORALS							TOTAL
	1304	1306	1313	1314-1315	1315-1316	1320	1329	
Reparacions								
- Teulada	1	4*	2**	2	3			**12**
- Campanar		1					2	**3**
- Tancament del cementiri			1					**1**
- Portes de l'església					1			**1**
Mancances								
- Llibres	1	1	1	5	3	2	5	**18**
- Draps d'altar	1		1	1			1	**4**
- Cortines		1		1				**2**
- Ornaments		1	1					**2**
- Vestits sacerdotals	1		1	1				**3**
- Estris litúrgics			1					**1**
TOTAL	**4**	**8**	**8**	**10**	**7**	**2**	**8**	**47**

* En un cas calia reparar la teulada de la capella del castell de Monells. ** En un cas calia reparar la volta de l'altar de Sant Jaume de Sant Pol de la Bisbal. En aquesta taula només hem analitzat les visites pastorals a les 32 parròquies que hem estudiat més a fons. Font: Visites Pastorals (cf. Taula 3 *supra*).

La teulada –*cobertura, testudo, tectum*– era la part més feble del temple: s'havien de refer les de Llaneres i Vulpellac el 1306, la de Maçanet de la Selva el 1313, les de Sant Pol de la Bisbal i Sant Sadurní el 1315 i la de Palol de Revardit el 1315 i el 1316.[207] El campanar també era objecte d'una especial atenció: el 1306 a Llaneres les *"campane non sunt firme"*; i l'any 1329 a Sant Martí de Castellar el *"campanile habet refici et reparari taliter quod clericus possit pulsare seu trahere tintinabula seu campanas"*, a Sant Mateu de Montnegre el *"campanile minatur ruinam et non possunt cimbala sine periculo trahi nec pulsari"* i a Sarrià el campanar s'havia de reparar.[208] En tres ocasions s'assenyalen altres parts dels temples per reparar: el *"tectum uolte altaris beati Jacobi"* a Sant Pol de la Bisbal el 1313, la *"clausura cimiterii"* de Campllong el mateix 1313 i les portes –*janue*– de Sant Martí de la Mota el 1316.[209] Finalment, cal assenyalar que, en relació a l'atenció dels parroquians a

[207] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18) i f. 22v-23r (1306.04.19), i lligall 2.d., f. 14v-16r (1313.03.11); vol. P-1, f. 12v (1315.01.27); i vol. P-2, f. 8rv (1315.12.16), f. 9v (1315.12.18) i f. 16v (1316.01.27). En relació a l'estat dels edificis parroquials –església, campanar i rectoria– al bisbat de Barcelona, cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 2, p. 1367-1398.

[208] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall. 1.c., f. 22v-23r (1306.04.19) i vol. P-4, f. 52r (1329.05.31) i f. 76v-77r (1329.06.30).

[209] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 11rv (1313.03.28) i f. 20v-21r (1313.04.10); i vol. P-2, f. 15v (1316.01.25).

l'estat del propi temple, s'observen actituds molt diferenciades segons les parròquies: a Vulpellac el 1306 els parroquians van avisar *"quod cortine et alia ornamenta ecclesie corrumptintur ex humiditate ecclesie"*;[210] en canvi, l'any 1337 els 19 veïns del veïnat de Millars, de la parròquia de Madremanya, van ser excomunicats per no voler contribuir econòmicament a la reparació del temple parroquial.[211] A banda del manteniment dels edificis, els obrers tenien una segona funció a les parròquies: vetllar per tal que a cada temples hi hagués els llibres i els estris necessaris per tots els actes litúrgics. A Riudellots de la Selva es va trobar el 1313 a faltar un *calix argenteus* i a Palol de Revardit, el 1315, els vestits sacerdotals.[212] El 1314, però, un 18% de les parròquies gironines no tenia tots els llibres;[213] entre aquest any i el 1329, a les parròquies estudiades, es denuncia la manca d'un *legendario scolari* a Sant Cebrià dels Alls el 1314, d'un *officiario* a Sant Julià de Ramis el 1315, de consuetes a Cruïlles, Fitor i Palol de Revardit el 1315 i a Santa Llogaia del Terri el 1329, i d'un *antifonarium* i un *psalterium* a Sant Julià de Ramis el 1329.[214]

Davant d'aquestes mancances, els bisbes o els seus visitadors solien recordar als obrers la seva obligació de reparar o d'adquirir el que faltava al temple. A Caulès, una petita parròquia del massís d'Ardenya, el propi clergue s'encarregava tot sol de solucionar les mancances de la parròquia i, per això, se n'havia absentat *"pro necessitate ecclesie uidelicet pro emendo unum librum ad opus dicte*

---

210 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18).

211 ADG, Notaria, vol. G-12, f. 73v-74r (1337.04.04).

212 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 21v-22v (1313.04.11) i P-1, f. 12v (1315.01.27). L'anàlisi exhaustiva de les visites pastorals del bisbat de Barcelona, anteriors al 1350, ofereix moltes dades sobre els vestits sacerdotals, els ornaments, els vasos sagrats i el mobiliari litúrgic que eren necessaris per al culte a les parròquies; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1235-1252 i p. 1274-1293.

213 GUILLERE, «Les visites...»: p. 152. Al bisbat de Barcelona, un estudi més exhaustiu de les mancances de llibres ha permès afirmar que al 37% de les parròquies n'hi faltaven; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1206-1218.

214 ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 5rv (1314.12.23) i f. 11rv (1315.01.22); vol. P-2, f. 8v-9r (1315.12.17), f. 12rv (1315.12.19); vol. P-4, f. 56v (1329.06.04) i f. 57rv (1329.06.05). Les consuetes medievals servien per coordinar els diversos llibres litúrgics per als oficis divins i les misses; cf. PONS GURI-PLADEVALL, «Particularismes...». Al bisbat de Barcelona, els llibres que més sovint es troben a faltar en les parròquies rurals eren consuetes, missals, evangeliaris, epistolaris, breviaris, oficiaris, responsorials i leccionaris; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1196-1206.

ecclesie"; a Sant Julià de Ramis i al Castellar, en canvi, els clergues respectius van haver d'obligar, al primer indret, els *"operarios et alios parrochianos per censuram ecclesiasticam ad habendum predictum psalterium et antifonarium"* i, al segon, els *"parrochianos suos ... ut reperent et reficiant dictum campanile taliter quod predicta cimbala possint trahi et pulsari"*.[215] En cas que s'incomplissin aquests manaments, els parroquians podien ser excomunicats: a Molló, el 1327, se'ls va concedir una prórroga d'un any per adquirir un breviari amb cant per 23 lliures; l'any següent els prohoms d'Ullastret van demanar, per pobresa i esterilitat de la collita, que no els obliguessin a adquirir aleshores alguns llibres ni els excomuniquessin.[216] Així doncs, en cas de mancança, els llibres que faltaven a les esglésies solien acabar essent comprats: de la mateixa manera que una constitució sinodal posterior al 1340 ja obligava tots els clergues de la diòcesi a comprar un exemplar de les constitucions sinodals *"ad expensas operis ecclesiarum"*,[217] el 1351 els obrers de Sant Andreu Salou van pagar 143 sous per un breviari i el 1368 els de Sant Cebrià de Lledó van encarregar un legendari santoral a un canonge de Sant Martí Sacosta.[218]

Els obrers, els parroquians laics que gestionaven l'obreria, tenien altres obligacions com fer-se càrrec de les despeses de les visites dels bisbes i dels desplaçaments dels clergues al sínode diocesà. Així és, els obrers pagaven les procuracions al bisbe o al seu agent per les visites efectuades, obligació que l'any 1306 compartien amb els domers en parròquies petites com les de Llaneres o Sant Pol de la Bisbal, i amb el capellà i els domers en parròquies de poblacions més grans com Monells o Sant Sadurní. Els obrers també pagaven censos en espècie als clergues de la parròquia: a Quart, l'any 1308, el diaca de l'església de Santa Margarida havia de *"defferre ... vinum et aquam ad opus dicte ecclesie"* sense haver de pagar ell ni els seus successors i rebia de l'obra 4 diners per anar *"ad crismam"*

[215] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 57rv (1329.06.05), f. 76v (1329.06.30) i f. 81r (1329.07.03).

[216] ADG, Lletres, vol. U-3, f. 8r (1327.09.25), i f. 173v (1328.10.27).

[217] NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 142. A Barcelona, l'obreria i els fidels carregaven amb les despeses corresponents als llibres que mancaven a la parròquia; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1218-1228.

[218] ADG, Notaria, vol. G-26, f. 9v (1351.05.06), i vol. G-51, f. 34r (1368.10.29).

–al sínode diocesà–; a Ravós del Terri, el 1317, els obrers pagaven al capellà de l'església una copa d'oli i al domer una lliura de candeles; i a Sant Mateu de Montnegre, el 1325, el cabiscol de la seu rebia *"ab opere seu fabriche siue sacristie eiusdem ecclesie ... unam copam oley ad rectam mensuram Gerunde"*.[219]

I, per acabar, els obrers s'asseguraven que les donacions testamentàries a la seva església, i sobretot les que anaven dirigides a la pròpia obra parroquial, com es comprova en el cas dels testaments de Monells (cf. Taula 52 *supra*), no quedessin en paper mullat: el 1291 el clergue Arnau de Casadevall de la parròquia d'Usall va deixar unes rendes per tal que Bernat Vilana i els seus familiars mantinguessin encesa una llàntia al temple, però si aquests *"essent negligentes in predicto servicio faciendo, volo et mando quod operarii ecclesie predicte, qui pro tempore fuerint, habeant potestatem recipiendi predictum oleum et faciant bene et complete servicium antedictum"*; el 1332 Ramon Nadal de Madremanya va manar, en el seu testament, que els obrers de la parròquia s'encarreguessin de les deixes al temple parroquial per les tortes de cera i per les almoines de Tots Sants, Pasqua i Sant Miquel, en cas que el seu hereu ho incomplís; el 1350 els obrers de Monells van reclamar judicialment al marmessor del falconer del comte d'Empúries l'entrega d'un anell d'or i safir llegat a la parròquia.[220] De fet, la supervisió dels obrers de les deixes efectuades a les parròquies tenia molt a veure amb les seves competències originàries, la gestió dels donatius per ornaments del temple o per la seva il·luminació. Però aquesta mateixa feina els va permetre controlar de molt a prop l'economia de tota la parròquia fins al punt que, cap a la fi del segle XIV, ells mateixos contractaven pintors i artesans per elaborar molts retaules gòtics de temples parroquials, també estimaven el valor dels beneficis eclesiàstics de la

[219] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 22v-26v (1306.04.19-1306.05.09); ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergamí n. 35 (1308.04.22); ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamí n. 48 (1317.09.15); ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergamí n. 4 (1325.03.03). A Sant Mateu de Montnegre, el cabiscol encara reclamava el cens de la copa d'oli als obrers de l'any 1690; cf. ADG, Processos, processos de Joan Verdalet, n. 29 (1690...).

[220] Arxiu Parroquial d'Usall, pergamí s. n. (1291.01.04; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 422); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 82r-84r (1332.12.11); ADG, Lletres, vol. U-17, f. 13v (1350.10.05). A Torroella de Montgrí, l'any 1388, els obrers administraven les deixes per ornamentar l'església de Sant Genís; ACC, calaix 4, pergamí n. 448 (1388...; GIFRE-SOLER, *Patrimoni...*: p. 69).

parròquia i el comunicaven als visitadors episcopals, i també s'encarregaven d'administrar temporalment capelles, esglésies i beneficis vacants.[221]

3.3 La difusió de l'obreria parroquial

La redacció de la primera normativa canònica sobre l'obreria parroquial al bisbat de Girona, la ja esmentada sinodal del 1339, va assenyalar l'inici de la institucionalització d'unes pràctiques de gestió de les parròquies per part dels feligresos laics que ja existien amb anterioritat. Ara bé, amb la documentació conservada es fa difícil resseguir amb claredat com es va anar difonent l'obreria en terres gironines. La primera font d'informació correspon al registre de la *decima ecclesiastica* dels anys 1279-1280 perquè recull, al costat dels pagaments corresponents a la desena part de les rendes dels beneficis eclesiàstics, unes quantitats molt inferiors pagades *pro fabrica*: mentre el 1279 l'*ecclesia Sancti Mathei de Montenigro* pagava 25 sous i 10 diners, la *fabrica* de la parròquia veïna del Castellar només havia de pagar 3 sous i 6 diners (cf. Taula 27 *supra*).[222] A més, l'any 1279 les esglésies de Montbó, la Mota i Sils van pagar per partida doble: d'una banda, per l'església –quantitats entre 32 i 23 sous– i de l'altra, per l'obra de l'any o dels anys anteriors –quantitats entre 18 diners i 18 sous.[223]

Desconeixem, tanmateix, la lògica a què obeïen aquestes diferències en la contribució de parròquies i obreries a la dècima eclesiàstica. Una primera hipòtesi és que l'obra fos una institució temporal, que es creava només quan calia efectuar despeses importants per reparar una part del temple o ampliar-lo;[224] així, les

---

[221] Pel que fa a la contractació de retaules, els obrers de Vilaür, Terradelles i Calonge ho van fer els anys 1331, 1369 i 1395; cf. PUJOL, *Pintors*...: p. 23-25 i p. 66. En relació a les visites pastorals, cf. GUILLERE, «Les visites...»: p. 144-145. Arran dels daltabaixos demogràfics de mitjan segle XIV el bisbe va haver de recórrer als obrers parroquials per administrar, per exemple, la capella de Santa Margarida d'Anglès el 1357 i la sagristia de Sant Mateu de Montnegre entre el 1405 i el 1407; cf. ADG, Lletres, vol. U-32, f. 201r (1357.12.14), vol. U-105, f. 65v (1405.07.09), vol. U-106, f. 20rv (1406.03.30) i vol. U-107, f. 79r (1407.09.03).

[222] RIUS, *Rationes*...: vol. 1, p. 70-75 i 98-103.

[223] El text del registre és ben clar: el 1279 l'església de Montbó va pagar 32 sous i 10 diners, juntament amb 18 diners més *"pro opere preteriti anni"*; la de la Mota, 23 sous i 9 diners, juntament amb 7 sous i 2 diners *"de annis preteritis pro opere"*; i la de Sils, 24 sous i 7 diners, juntament amb 18 sous i 3 diners *"pro fabrica duorum annorum elapsorum"*; cf. RIUS, *Rationes*...: vol. 1, p. 71 i p. 74-75.

[224] Algunes donacions a temples eclesiàstics es feien per quan s'hi fessin obres: l'any 1293 el sagristà Ramon de Sant Martí va deixar 200 sous a l'església de Sant Feliu de Girona, els

quantitats enregistrades en el registre dels anys 1279 i 1280 correspondrien tan sols als temples on, en aquells anys, s'estava treballant. Ara bé, les variacions que s'observen en el nombre de parròquies "en obres" entre els dos anys del registre de la dècima converteixen aquesta hipòtesi en poc versemblant: a l'ardiaconat de Girona en trobem 33 el 1279 i 41 el 1280 –36,2% i 45%–, mentre que a la Selva només són 14 el 1279 i 12 el 1280 –22,6% i 19,3%– (cf. Mapa 21). Tenim també una altra explicació possible: el registre conservat només correspon als dos últims anys del sexenni en què es va pagar la dècima, per la qual cosa és possible que les obres que no apareixen documentades ni el 1279 ni el 1280 ja haurien pagat per la dècima en els quatre anys anteriors.

Les explicacions, certament, són poc convincents, però tot plegat es deu a la poca estructuració interna de les obreries parroquials. El cas més paradigmàtic el trobem a la vila de la Bisbal: l'any 1326 no hi havia ningú *"qui·s entremeta dels feyts comuns de la sglea del dit loch ne de leuar e prestar los drets de la obra d'aquella, ans per contrast los dits drets se perden per ço cor no és qui·ls deman"*; per aquest motiu, el bisbe de Girona, senyor del lloc, va manar al batlle Guillem sa Frigola que amb quatre prohoms de la Bisbal *"n·elegiscats ·X· e aquesl ·X· elegesquen-ne dos que sien lex o d'altres qui sien bons e sufficiens"* i els forcés *"que prenen aquel càrrech e aquel offici ab algun dels clergues de la sglea ésser hy volen e açó·s faça encontinent com peril sia en la triga"*.[225] Davant d'aquesta situació, que devia ser molt més general, el bisbe va decidir redactar la sinodal del 1339 i procurar estendre les obreries a totes les obreries parroquials. El 1343, però, encara mancaven obrers a Corçà, on dos laics i un clergue beneficiat van ser nomenats pel bisbe per administrar l'obra de l'església de Corçà i les deixes pietoses dels feligresos; el 1350, a Solius, els parroquians no volien elegir obrers; i el 1355, a Sant Julià de Ramis, el bisbe va manar que els obrers elegits realitzessin bé la seva feina.[226]

---

quals *"thesaurarius ecclesie Gerundensis teneat quousque operetur in ecclesia antedicta";* cf. ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 290 (1293.10.30; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 431).

[225] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 191v (1326.09.19; cf. Document 19a).

[226] ADG, Lletres, vol. U-6, f. 142v-143r (1343.04.28), vol. U-16, f. 33v-34r (1350.04.08), i vol. U-27, f. 15v (1355.09.29).

Mapa 21. **Les obreries parroquials en els registres de la *decima ecclesiastica,* 1279-1364**

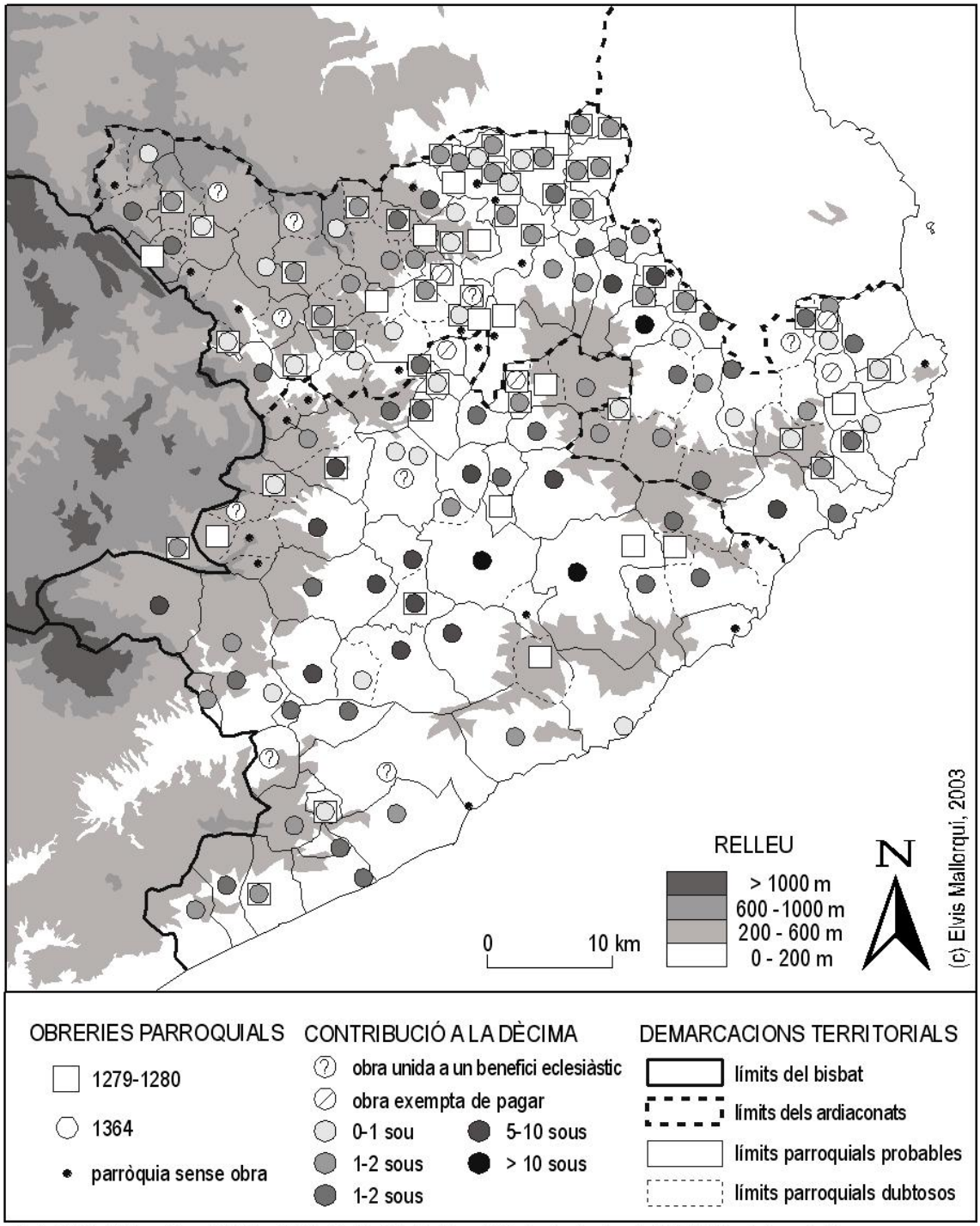

Font: RIUS, 1946: vol. 1, p. 64-75 i p. 84-104; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); cf. Apèndix 18.

Tot i aquests darrers casos, al cap de pocs anys les obreries s'havien generalitzat a pràcticament totes les parròquies gironines. Segons el registre de la *decima ecclesiastica* del 1364, comptem 80 obreries a l'ardiaconat de Girona –al 82,5% de les parròquies– i 57 a l'ardiaconat de la Selva –al 93,4% de les parròquies– (cf. Apèndix 10 *supra* i Mapa 21). Es tractava, doncs, d'una institució ben consolidada que contribuïa a la dècima amb unes quantitats molt inferiors a la majoria de beneficis eclesiàstics en mans de clergues. A més, en algunes parròquies, l'obra havia estat apropiada per clergues establerts en beneficis ben magres de recursos econòmics: a les parròquies de Granollers de Rocacorba, Sant Climent d'Amer, Sant Aniol, Sarrià, Peratallada, Sant Miquel de Cladells, Reminyó i Tordera, un clergue pagava la dècima pel seu benefici i, a la vegada, per l'obra.[227]

Totes les altres obres parroquials que figuren en els registres de la dècima disposaven de rendes similars. La variabilitat de les contribucions de les obreries parroquials a la *decima* del 1364 està directament relacionada amb la importància del temple parroquial: les tres obreries que paguen més de 10 sous el 1364, Caldes de Malavella, Llagostera i Madremanya, corresponen a alguns dels llocs més poblats; a l'altre extrem, les obreries de Torrent, Boadella, Salt, Sant Medir i Palol d'Onyar, estaven exemptes del pagament, per la menudesa del valor de les seves rendes. Cal assenyalar també el predomini, en terres de l'ardiaconat de Girona, dels pagaments inferiors a 2 sous, a la vegada que a la plana de la Selva la majoria de contribucions arribaven als 5 sous; es tracta d'un testimoni més de les diferències entre el gran nombre de parròquies petites a l'ardiaconat gironí i la major extensió i menor quantitat de parròquies selvatanes.

3.4 Els recursos econòmics de les obreries

Les contribucions de les obreries en les dècimes eclesiàstiques, juntament amb les despeses de manteniment de les esglésies i els diversos pagaments que havien d'efectuar, feien necessària l'existència d'uns recursos econòmics propis

[227] El clergue de Cladells, per exemple, *"jurauit ad Sancta Dei Euuangelia quod istius anno fructus beneficii cum fabrica non ualuunt ·VIII · libras";* cf. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802, f. 19v-20v, f. 22r, f. 27r, f. 32v-33v (1364...).

que no havien de ser menyspreables. La constitució sinodal del 1339, dedicada a les obreries, especifica que els obrers entrants havien de fer balanç dels comptes dels obrers sortints al cap de l'any d'haver estat en el càrrec. Tot i que les informacions de què disposem són sempre fragmentàries i referides a unes poques parròquies, podem afirmar que el finançament de l'obreria procedia de tres fonts diferents: la participació en els delmes i en les oblacions efectuades a la parròquia, la gestió del patrimoni en terres de l'església o de la pròpia obreria i la percepció gairebé íntegra d'alguns drets parroquials que gravaven tots els parroquians.

Normalment, el delme no solia anar a parar a mans dels obrers d'una parròquia.[228] En tenim, però, una excepció a Caldes de Malavella: el 1362, l'obra es quedava amb el delme de les posssessions *"que sunt de alodio ipsius ecclesie et que per ipsum opus directe tenentur"*.[229] A més, en d'altres parròquies les obreries rebien, o bé alguns censos sobre els delmes majors, o bé una petita participació en el cobrament del delme. Per exemple, l'obra de Santa Cecília de Càrcer recaptava 8 diners i mig i una quartera de blat del delme parroquial; la de Sant Feliu de Cartellà obtenia 2 mitgeres d'ordi *"super tota ista decima majori antequam diuidatur"*; i a Viladasens, l'obra rebia tres quarteres d'ordi, una de cada delmador principal de la parròquia –l'Almoina del Pa de Girona, la senyora Blanca de Maura i Ponç de Flaçà.[230] Mentrestant, a Granollers de Rocacorba, l'obra es quedava amb el delme de les olives de tota la parròquia, a excepció dels masos del sagristà del lloc; l'obra de Borgonyà rebia el delme de la feixa d'en Roder, *"set ipse contradicit ad prestacionem ipsius decime"*; i, finalment, la de Llampaies es quedava amb el delme de la coromina de Sant Martí, que podia valer 12 sous anuals.[231] A part del delme, els obrers podien obtenir part de les oblacions efectuades a les esglésies: l'any 1335 el sagristà de Sant Cebrià dels Alls va acordar amb els dos obrers de la

[228] La situació de les terres gironines contrasta fortament amb la de les parròquies andorranes, el delme de les quals restava en mans dels feligresos –o d'una part d'ells– almenys fins al segle XIII en què el bisbe d'Urgell aconsegueix obtenir la meitat d'aquesta prestació; cf. VIADER, *L'Andorre...*: p. 324-327.

[229] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 130r-132r (1362...).

[230] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 4r, f. 16rv i f. 30v-31r (1362...).

[231] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 11v-12v, f. 25rv i f. 30rv (1362...).

parròquia que la tercera part de les ofrenes en pa o en diners a l'altar de Santa Maria en les quatre festivitats marianes de l'any *"conuertatur et conuerti habeat in utilitatem et ornamentum eiusdem altaris per dictos operarios"*.[232]

Del patrimoni territorial de l'obreria, sabem que el capellà de Ravós rebia alguns censos *"de redditibus dicte opere",* és a dir, de les rendes, entre altres, del camp que Joan de Soler de Riudellots de la Creu, l'any 1317, havia obtingut dels obrers de Ravós i als quals prestava una lliura i mitja de cera per Sant Jaume i Sant Cugat.[233] A Riudellots de la Selva, l'any 1341 el sagristà Bartomeu Carnut i el parroquià Arnau Guerau, *"operarii, procuratores et aministratores operis seu fabriche dicte ecclesie",* van reduir els agrers que prestava un camp d'Arnau sa Rovirola, situat prop del riu Onyar, a un cens de 3 sous i 6 diners anuals.[234] Els obrers, doncs, tenien facultat per comprar, vendre o establir terres sempre, però, que haguessin obtingut la corresponent llicència episcopal: el clergue de Santa Àgata de Montnegre i els obrers van ser denunciats perquè *"dederunt in amphiteosim [Petro Sagrera] quoddam patium terre quod est de cimiterio consacrato"*.[235]

Finalment, a part de les deixes testamentàries a l'obra de la parròquia, que ja hem vist en el cas de Monells (cf. Taula 52 *supra*), els obrers recaptaven alguns pagaments específics de tots els parroquians. Tal com recordava un dels Costums de Girona, els homes dels masos *"tenentur integriter deliberare operariis ipsius ecclesie"* tot el *bladum olei* i els altres serveis reals a què estaven sotmesos.[236] En origen, devia tractar-se d'un cens per tal de garantir la il·luminació del temple a base de llànties d'oli; de fet, el 1363 l'obreria d'Albons encara conservava una carbassa plena d'oli en una pica de pedra de l'interior de l'església.[237] Però feia molt que aquesta prestació s'havia convertit en un cens en cereals destinat a pagar l'oli: els obrers de Sant Cristòfor d'Usall, prop de Banyoles, tenien el 1291 *"potestatem recipiendi predictum oleum* –i fer– *bene et complete servicium antedicto"*; i el

[232] ADG, Notularum, vol. G-9, f. 144rv (1335.09.04; cf. Document 19b).

[233] ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamí n. 48 (1317.09.15); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 56r (1317...).

[234] ACSCF, fons Rovirola-Batlle, capsa 1, pergamí n. 6 (1341.03.05; cf. Document 19c).

[235] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 77rv (1329.06.30).

[236] MIERES, *Costums...*: p. 50-51.

[237] ADG, Visites Pastorals, vol. 11 (1363.05.19); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 99.

1332 Berenguer de Casadamont d'Estrabau, de Sant Sadurní, va establir el seu mas Casadamont, per sis anys, a dos homes del veïnat de Rissec, Pere Figueres i Pere de Vinyes, els quals havien de pagar tots els censos i només la meitat del *bladum olei* i del llòçol.[238] La prova definitiva, però, és el *"caputbreve bladi olei operis ecclesie Sancti Martini Veteris",* redactat entre els anys 1364 i 1388, que documenta a la perfecció com els obrers rebien més de 42 mitgeres de blat i 74 diners anuals de 35 habitants en masos i bordes –un dels quals era cavaller– i de 33 homes i dones que devien residir a la cellera –dos dels quals s'havien apropiat de masos abandonats després de la Pesta Negra– (cf. Apèndix 27 i Taula 73 *infra*).[239]

Aquest capbreu, igual com els costums compilats per Tomàs Mieres que es refereixen al blat de l'oli i a d'altres drets parroquials, degué ser fruit de la terrible conjuntura sòcio-econòmica que va seguir a la Pesta Negra del 1348, que va deixar molts masos i moltes explotacions sense tinents i sense conrear. L'any 1356 els obrers de la parròquia de Fornells es van queixar al bisbe que 30 persones, en nom seu o com a propietaris, hereus o tutors de masos que havien quedat abandonats, contradeien a l'*"ecclesie de Fornellis et eius fabriche operi in diuersis peccunie bonorum quantit<ta>tibus tam pro blado olei, cereo paschale et aliis"*.[240] I a Borrassà, l'any 1370, ningú no pagava el blat d'oli ni els altres serveis reals pel mas Miquel, arran del fet que les terres del mas havien anat a parar a 8 tinents diferents; després d'un plet i d'una enquesta menada per tres parroquians, es va decidir que l'encarregat de pagar el quartó d'oli a l'obreria havia de ser Nicolau Bernat perquè tenia l'extensió més gran del mas i, a més, el seu *carcaboç*.[241]

I és que el valor de les rendes de les obreries no eren insignificants. Tornant al cas de Sant Martí Vell, si sumem les quantitats monetàries amb les 42

---

238 Arxiu Parroquial d'Usall, pergamí s. n. (1291.01.04; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 422); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 48r (1332.10.05).

239 AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol. 9 (1364.07.22); cf. GUILLERÉ, «Les visites...»: p. 153; PUIGVERT, *Església...*: p. 125-126). Al segle XVI s'enregistren encara pagaments similars a l'obra de Ravós; cf. ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamí n. 150 (1520.02.29).

240 ADG, Lletres, vol. U-27, f. 152r-153r (1356.01.14; cf. Document 19d).

241 ADG, Notaria, vol. G-50, f. 202v-203r (1370.03.31; cf. Document 19e). El mas Miquel podria haver tingut un molí annex, atès que el *carcabocium* era el carcabà, el subterrani on hi havia les moles; cf. ALCOVER-MOLL, *Diccionari...*: "carcabà".

mitgeres de blat –al preu d'11 sous 6 diners cadascuna el 1364–,[242] tenim que l'obra de Sant Martí Vell disposava anualment de 24 lliures, 11 sous i 6 diners; el mateix any 1364, l'obra va pagar 5 sous i 2 diners en concepte de la *decima,* una quantitat que no corresponia al 10% del seu valor, sinó a un ridícul 1%. La resta de diners, doncs, havia de servir per sufragar tot les obligacions de l'obreria, però podia ser cobejada i apropiada pels propis rectors o per diferents grups a l'interior de la parròquia.

3.5 L'OBRERIA, SOTA EL CONTROL DE LA PAGESIA DE MAS

Segons la constitució sinodal del 1339, els obrers de cada parròquia eren elegits anualment entre els parroquians i, a l'inici del seu mandat i juntament amb un dels clergues de l'església, havien de supervisar les *"rationes seu computa operatorium anni preteriti"*.[243] Aquesta tasca era del tot necessària a causa de les capacitats d'actuació dels obrers: per exemple, els de Sant Sadurní, l'any 1332, van vendre a un parroquià *"ad tuum annum ... prout consuetum est ... totum bladum ecclesie antedicte"*.[244] Però també podia ser motiu de conflicte entre els feligresos en el cas que el càrrec d'obrer hagués quedat monopolitzat per un sol grup dintre de la parròquia. Per això, convé analitzar de molt a prop qui eren els obrers de les parròquies gironines.

Certament, hi havia parròquies on no hi havia obrers laics perquè eren alguns clergues els que controlaven, de manera exclussiva, l'obra parroquial. Segons els comptes de la dècima de 1364, els clergues de Sarrià, Sant Climent d'Amer, Sant Aniol –de Finestres–, Granollers de Rocacorba, Reminyó i Sant Miquel de Cladells, els sagristans de Peratallada i Vilobí i el diaca de Tordera controlaven les rendes de les *fabricae* respectives (cf. Apèndix 10 i Mapa 21 *supra*). Aquesta no era la situació majoritària al bisbat de Girona a la segona meitat del segle XIV, sobretot després de l'aplicació definitiva de la sinodal del 1339. En canvi, amb anterioritat a aquesta data i en les parròquies que més hem estudiat es

---

242 GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1, p. 302.

243 NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 138.

244 Es tractava, probablement, del blat de l'oli que rebia la pròpia obreria; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 28v (1332.07.26).

van produir alguns conflictes derivats, en part, del no funcionament o de la desorganització de les obreries parroquials. A Riudellots de la Selva, el 1313, va ser robat un calze d'argent *"propter culpam sacriste et ebdomedarii ipsius ecclesie, nam cum in uicinis ecclesiis quibusdam fuisset factum similiter furtum",* amb la qual cosa tots els parroquians van haver de carregar amb l'adquisició d'un de nou; a la Bisbal, el 1326, el bisbe demanava als parroquians que elegissin uns obrers que portessin els comptes amb un clergue; a Arbúcies, el paborde de Breda –com a capellà de la parròquia– i el rector van excomunicar l'any 1328 set parroquians que havien administrat malament les rendes de l'església d'Arbúcies; a Palol d'Onyar, el 1333, ni l'obra ni els parroquians havien pagat la seva part en les despeses de la visita pastoral; i el 1344 a Vallcanera el rector va donar l'ordre a tres parroquians, segurament els obrers, de donar comptes de l'obra parroquial.[245]

La conflictivitat existent a l'entorn de les obreries gironines ens porta a preguntar-nos per qui n'eren els seus gestors. Es tracta d'una qüestió que, des de fa temps, ha estat analitzada per a l'època moderna. A les terres de Girona, el predomini dels homes de mas en les obreries parroquials era majoritari, tot i que en algunes poblacions s'havia regulat la participació de pagesos de mas i menestrals en el nomenament per separat dels dos obrers anuals.[246] Així, l'obreria no era aquella institució que, per Marc Bloch, permetia a la pagesia *"tomar consciencia de su solidaridad",* sinó que s'estava convertint en un dels principals canals de sociabilitat de les zones rurals, en una mena de teatre polític d'àmbit local en el qual s'hi manifestaven tant la cooperació entre els membres de la comunitat com els processos de diferenciació social i les rivalitats entre faccions.[247] En relació als segles medievals, aquesta idea ens pot servir de guia

[245] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 21v-22v (1313.04.11); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 191v (1326.09.19; cf. Document 19a), vol. U-3, f. 64r-65r (1328.01.31; cf. MARQUÈS, *Arbúcies...*: p. 28), vol. U-5, f. 118r (1333.09.27), i vol. U-8, f. 3v (1344.04.08). Al nord de França, es té coneixement de comptes d'obreries o fàbriques parroquials des de la fi del segle XII; el registre més antic, però, és del 1309; cf. DELMAIRE, «Comptes...»: p. 70-72.

[246] La segregació de la parròquia de Púbol envers la Pera no va significar la creació d'una altra obreria: així, el 1373 el bisbe va manar que dels dos obrers de la Pera, un fos de Púbol i el 1380 un jutge va haver de resoldre els conflictes de l'obreria de la Pera; cf. ADG, Lletres, vol. U-63, f. 71r (1373.01.11) i vol. U-71, f. 163r (1380.10.31); MARQUÈS, «La parròquia...»: p. 94.

[247] BLOCH, *La historia...*: p. 423; PUIGVERT, *Església...*: p. 111-167, i «Parròquia i societat...».

per tal d'entendre algunes situacions que, en general, solen deixar més d'un punt fosc.

El cas millor documentat és el de Sant Sadurní: els quatre testimonis laics de la visita del 1329, Pere Dalmau, Pere Llaurador, Bernat sa Vall, Sadurní Lloret –que vivien tots a la vila de Sant Sadurní–[248] van declarar que els *"operarii dicte ecclesie nolunt reddere computum de blado olei juuenis hominibus qui consueuerunt esse operarii nec clericis",* a la vegada que dos clergues de la parròquia, el sagristà Pere Jover, i el domer Guillem Conill, afirmaven que els *"operarii et pagesii nolunt soluere bladum olei nec uolunt admitere clericos ad dictum opus"*.[249] Sembla, doncs, que l'obra parroquial estava dominada i controlada pels *pagesii* –homes propis dels masos– que ocupaven el càrrec d'obrer i no volien pagar ni rendre comptes del blat de l'oli; i, en efecte, els dos obrers mencionats el 1332, Ramon d'Estrabau i Guillem Sureda, igual com l'arrendatari de les rendes de l'església, Bernat Mas de Banyeres, eren tots habitants dels masos.[250] En canvi, ni els *juuenes homines* –homes propis sense mas, que residien en celleres i viles– que havien ocupat l'obreria amb anterioritat ni els clergues hi eren admesos. De fet, la divisió social existent al si de la comunitat de Sant Sadurní afectava també la cohesió interna del petit grup de clergues de la parròquia: els sagristà i el domer que van denunciar els habitants dels masos en la visita del 1329 van ser acusats de tenir concubines i fills pels dos altres clergues, Arnau Boïga i Guillem Hualger, dels quals almenys el primer era originari d'un mas de la parròquia.[251]

A Ullastret, l'any 1326, es documenta, tot i que en desconeixem els termes concrets, una *"controuersia inter pagesios ex una parte et juuenes homines ipsius loci ... ex*

[248] Segons el capbreu del 1336, Pere Dalmau i els infants del difunt Bernat de Vall tenien albergs a la vila de Sant Sadurní i Pere Llaurador hi tenia unes cases; no s'anomena cap habitatge de Sadurní Lloret, però el probable pare d'aquest, Berenguer Lloret, havia declarat tenir el 1316 unes cases al barri del castell de Sant Sadurní; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 42 (1316.01.28); ADG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 32r-33r (1336.08.22), f. 50v-51v (1336.08.28), f. 85rv (1336.09.10) i f. 104r-105r (1337.01.24).

[249] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 61rv (1329.06.08; cf. Document 20d).

[250] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 28v (1332.07.26).

[251] D'Arnau de Boïga, cf. notes 158-163 del Capítol 5 *supra*. L'altre clergue, Guillem Hualger, va residir entre el 1316 i el 1336 a un alberg del barri de Sant Sadurní; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 42/30 (1316.01.27); i AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 64rv (1336.08.30).

alia super juribus per eos ecclesie eiusdem loci prestandos esse".[252] És possible que aquí, a semblança de Sant Sadurní, els pagesos dels masos també controlessin l'obra parroquial en contra dels interessos dels vilatans. Però no podem demostrar que el predomini dels habitants dels masos en el si de l'obra es repetís a totes les parròquies gironines. De moment, els únics casos ben documentats són els de Ravós del Terri i de Fornells de la Selva (cf. Taula 54). A Ravós, els obrers esmentats l'any 1317, Joan de Casesdemont i Guillem Ros, i els seus antecessors en el càrrec, Guillem d'Hortes i Bernat Pagès, eren *rustici* i propietaris útils de masos segons el capbreu del mateix any.[253] A Fornells, els sis laics que el 1329 responien al visitador episcopal, entre ells el batlle –Tomàs Balrat– i els tres obrers –Vidal de Comes, Nicolau Estrader i Jaume Ferrer–, residien probablement en masos.[254] Un altre cas és el de Cassà de la Selva, on el 1320, anys després de la mort del sagristà Bernat de Caner, els *"rustici de Caciano occupant et occuparunt omnia bona et fructus pertinencia sacristie uel illi qui beneficium sacristie obtineat in ecclesia supradicta"*; va caldre un manament episcopal per tal que rendissin comptes a un clergue del castell de Cassà i a Bonanat Barner del mateix lloc.[255] Fins i tot podríem pensar que, quan l'any 1332 Ramon Nadal de Madremanya, en el seu testament, va demanar als obrers de l'església que garantissin el compliment de les seves disposicions testamentàries, ho va fer perquè pertanyien al mateix grup social seu, el de la pagesia de mas.[256]

---

[252] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 109v (1326.07.16).

[253] ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamí n. 48 (1317.09.15); ACA, Monacals d'Hisenda, vol 381, f. 15v-16v (1309.08.08), f. 32r-34r, f. 60r i f. 62r (1317.08.08).

[254] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 90v-91r (1329.10.22). Altres documents confirmen l'existència dels masos Vidal de Comes, Estrader de Vilaruric i Ferrer a inicis del segle XIV; cf. MARQUÈS, *Masos*...: p. 227-235.

[255] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.f, f. 10v-18r (1320.04.13?).

[256] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 82r-84r (1332.12.11). Tot i que no s'esmenta el mas de Ramon Nadal en el seu testament, les deixes quantioses en el seu testament fan pensar que pertanyia al grup dels habitants dels masos; a més, figura com a testimoni en dos documents del mateix any; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 1v (1332.05...) i f. 19r (1332.07.14).

Taula 54. **Procedència social dels obrers i testimonis en les visites pastorals, 1304-1329**

PARRÒQUIA	MASOS	VILES I CELLERES	ALTRES	DESCONEGUDA	TOTAL
OBRERS					
Fornells de la Selva, St. Cugat de	3				**3**
Ravós del Terri, St. Cugat de	4				**4**
St. Sadurní	2				**2**
Total	**9** (100%)				**9**
TESTIMONIS					
Alls, St. Cebrià dels	9			2	**11**
Campllong, St. Quirze de	6		1	4	**11**
Cervià, St. Genís de	4	4		4	**12**
Cruïlles, Sta. Eulàlia de	5	5			**10**
Fitor, Sta. Coloma de	5				**5**
Fornells de la Selva, St. Cugat de	3				**3**
Llambilles, St. Cristòfor de	4	2		1	**7**
Lloret, St. Romà de	8	1		1	**10**
Monells, St. Genís de	4	12	2	3	**21**
Montnegre, St. Mateu de	3				**3**
Ramis, St. Julià de	4	1			**5**
Ravós del Terri, St. Cugat de	7				**7**
Salou, St. Andreu	2		4		**6**
St. Sadurní	4	10		1	**15**
Sta. Àgata	3		2		**5**
Sta. Pellaia	7				**7**
Terri, St. Andreu del	2			3	**5**
Terri, Sta. Llogaia del	3		6		**9**
Total	**83** (54,6%)	**35** (23%)	**15** (9,8%)	**19** (12,5%)	**152**

Font: Visites Pastorals (cf. Taula 3 *supra*).

La comparació dels noms dels parroquians citats als registres de visita entre els anys 1304 i 1329 amb les declaracions dels capbreus de les poblacions millor documentades (cf. Taula 54 *supra*) permet diferenciar dos grups de parròquies: al primer grup, que correspon a les menys poblades i sense nuclis de població concentrada rellevants, tots els testimonis interrogats a les visites eren habitants dels masos; a les altres parròquies, més poblades i amb nuclis de població en ràpid procés de creixement, s'hi documenta una major presència dels vilatans. D'aquesta manera arribem al rerafons social dels conflictes existents en algunes parròquies gironines: els pagesos de mas controlaven l'obreria parroquial, en contra dels interessos dels homes joves que vivien en nuclis concentrats i que els podien denunciar als clergues i als visitadors episcopals. El cas de Sant

Sadurní és únic per la precisió de les dades que hem recollit, però no ho és perquè representi una situació excepcional de les terres gironines. El que no podem aconseguir, però, és entendre del tot què comportava el control exercit pels pagesos de mas sobre l'obreria. El més probable és que s'apropiessin dels ingressos de la institució i, en especial, del blat de l'oli i que ho justifiquessin pel fet que ells, els habitants dels masos, com que contribuïen més a l'obreria que no pas els homes joves de les viles, tenien més dret a accedir als llocs de gestió de l'obreria.

4. L'assistència als pobres i malalts

Des de l'inici de l'edat mitjana l'església ja s'encarregava de redistribuir als pobres, als malalts, a les vídues, als orfes i als nens abandonats les donaciones pietoses que rebia i que, segons el pensament de l'època, contribuïen a la salvació de l'ànima del generós difunt.[257] A partir del segle XIII, la vocació assistencial de l'església es va incrementar amb la predicació de l'ideal de pobresa pels frares mendicants: els pobres, que tenien la salvació assegurada per la seva condició, es van convertir en els intermediaris entre Déu i els rics, és a dir, que servien als rics per guanyar-se el cel tot practicant l'almoina. Aquest discurs va ser incorporat a la doctrina oficial de l'església i, des d'aleshores, es van organitzar, a través de donacions testamentàries de clergues i persones nobles, diverses iniciatives de caritat i d'assistència que proporcionaven menjar, vestit i atenció mèdica als pobres.[258] Cal recordar, però, que la difusió de les institucions eclesiàstiques de beneficència, les almoines i els hospitals, es va produir en un context de desenvolupament econòmic i de monetarització de l'economia rural que, en lloc d'incrementar el nivell de vida de la gent, feia més fràgil l'existència d'una part creixent de la població. Així és, les caresties i els augments de preus dels cereals

[257] De totes maneres, a les terres de la Marca Hispanica també s'hi aplicaven els capitulars carolingis que manaven als clergues parroquials l'exercici de l'hospitalitat als viatgers i de l'almoina als pobres i la confecció d'una *matricula* per inscriure-hi els pobres del lloc; cf. TOUR, *Les paroisses...*: p. 161-162; AUBRUN, *La paroisse...*: p. 51-52; NIERMEYER, *Mediae..*: p. 662-663.

[258] DYER, *Niveles...*: p. 297-300; NIETO-SANZ, *La época...*: p. 200-202; TO, «L'evolució...»: p. 88; BORRELL, *Pobresa...*: p. 67-69.

de la fi del segle XIII i de la primera meitat del segle XIV van acabar d'empobrir una part important de la població rural.

La pobresa i les modalitats d'assistència al pobres i als malalts han estat unes qüestions que han interessat els medievalistes des de fa una colla d'anys: les institucions principals, almoines i hospitals, han estat molt estudiades, però gairebé sempre en marcs urbans.[259] En canvi, els pobres de les àrees rurals han estat gairebé oblidats pels historiadors, però les noves institucions de beneficència creades per l'església també hi van arribar: a Anglaterra i al nord de França, per exemple, la parròquia disposava de diversos mecanismes per canalitzar les almoines als pobres del lloc; a vegades, tanmateix, els clergues es quedaven amb part dels ingressos que s'hi destinaven, la qual cosa feia que, altre cop, els propis feligresos se n'acabessin encarregant.[260]

El bisbat de Girona no és cap excepció en aquesta dinàmica. En els seus estudis sobre la ciutat de Girona, Christian Guilleré va introduir les anàlisis sobre els pobres i sobre les institucions creades entre els segles XIII i XIV per atendre'ls.[261] Del camp, gairebé no en tenim dades, tot i que és en aquesta època quan s'hi comença a establir la xarxa "difusa" de caritat i assistència pública que va perviure al llarg de tota l'època moderna fins a la segona meitat del segle XVIII en què va ser eliminada i substituïda amb la creació de l'Hospici de Girona. Aquesta xarxa es basava en les almoines de pa cuit que es repartien en diverses poblacions un o dos dies l'any, en les donacions de roba a una llista tancada de pobres d'algunes localitats i en uns quants hospitals que servien tant als malalts del poble com als pelegrins.[262] En les pàgines que segueixen, doncs, procurarem analitzar com van néixer aquestes institucions entre els segles XIII i XIV i, sobretot, com es canalitzava l'atenció dels pobres de les zones rurals a través de les parròquies.

---

[259] MOLLAT, *Pobres...*: p. 107-173; RIU, *La pobreza...*.

[260] DYER, *Niveles...*: p. 133-134. A algunes parròquies del nord de França, des d'inicis del segle XIII es distingien els comptes de l'obra parroquial dels de la taula dels pobres; cf. DELMAIRE, «Comptes...»: p. 70-72.

[261] GUILLERE, «Assistance...» i «Une institution...».

[262] PUIGVERT, *Església...*: p. 189-190; BORRELL, *Pobresa...*: p. 80-97.

4.1 L'ALMOINA ALS POBRES, ENTRE LA FAMÍLIA I LA PARRÒQUIA

Des del segle XII, al camp gironí s'anà imposant el sistema d'heretament a un sol fill a totes les famílies pageses que disposaven d'un mas, de tal manera que, en el moment de les seves núpcies, l'hereu elegit –normalment el primogènit– es convertia en el titular del patrimoni familiar. En bona mesura, aquestes pràctiques van ser promogudes pels senyors feudals que volien assegurar-se la continuïtat de l'explotació de les tinences pageses i, és clar, el flux de rendes que en rebien, tot evitant o reduint al mínim els períodes d'inestabilitat de l'explotació a causa de viduïtats o minories d'edat dels fills.[263] Ara bé, els heretaments solien incloure un pacte entre l'hereu i els seus pares segons el qual aquests continuarien visquent en el mateix mas que era traspassat; així, es va difondre un nou model de família al món rural català: la família troncal. Al mas de na Prada de Cruïlles, l'any 1325, a part de la titular de l'explotació, Guillema de Prada, hi vivia una *vetula* que no ja no abandonava la casa per anar a treballar al camp.[264]

Amb aquest sistema de transmissió hereditària, doncs, també s'assegurava una forma d'aportar els recursos necessaris per a la supervivència de persones desvalgudes –vells, vídues, orfes– a l'interior de la mateixa família que residia en el mas. Enmig de la documentació notarial del segle XIV, es troben alguns pactes entre una parella casada de nou i els pares del fill o filla que han heretat el patrimoni, segons els quals els primers es comprometen a pagar unes quantitats anuals d'aliment –ordi, forment, vi, oli i cansalada–, vestits, calçats i diners a les persones de més edat mentre visquessin. El 1333 Maimó de Puig i la seva muller van cedir el mas de Puig de Monells a la seva filla, amb el pacte que, si hi hagués discòrdia entre ells, el pare rebria anualment 11 mitgeres d'ordi, 1 de forment, 2 somades i mitja de vi –primer, reramost, terç i quart–, 4 sous pel calçat i mitja quartera d'oli, i 15 sous cada tres anys, mentre la filla hauria de procurar d'alimentar i vestir la mare mentre visqués; el mateix any, una dona de Caçà de Pelràs, Dolça Pagesa, va donar tots els seus béns a una parella casada de Mollet –sense tenir-hi cap parentiu aparent– amb la condició que la proveïssin tant en

[263] TO, *Família...*: p. 351-352.

menjar, beguda, vestit i calçat mentre visqués; a part dels vells, també els infants orfes necessitaven ser atesos pels familiars: el 1354 Guillema Llobet de Bordils, tutora de Bartomeua filla del difunt Berenguer Saló, va reconéixer que l'havia alimentat, calçat i vestit durant 2 anys i 4 mesos, fins que la noia va morir, i reclamava que se li pagués el que corresponia a aquesta despesa.[265]

Aquestes pràctiques d'assistència als membres més vells i malalts de les famílies no devien ser suficients per atendre tothom, de tal manera que va caldre organitzar altres formes de beneficència en el si de les pròpies comunitats rurals gironines que coneixem, des dels segles XI i XII, gràcies als testaments.[266] El repàs exhaustiu de més d'un centenar de testaments gironins del segle XIII també ha permès recollir nombroses deixes als pobres (cf. Apèndix 18 *infra*). A vegades, els detalls són prou suggeridors: el sagristà segon de la seu, Pere de Llagostera, va deixar l'any 1214 els seus vestits als *"pauperibus presbiteris"*; el clergue del Mercadal, Pere Duran, va deixar 100 sous en almoina als pobres el 1253; Pere de Collell, capellà de l'altar de Santa Margarida de Rupià, va deixar el 1279 100 sous *"ad induendum pauperibus Jhesuchristi"* amb la condició *"quod [immo] induantur ueretudinos et consequenter alii"*.[267] Més aclaridors són els testaments de dos preveres gironins: Pere Isarn, l'any 1271, va deixar 100 sous *"pro elemosina pauperibus hostiatim euntibus in pane seu denariis facienda"* i 100 més *"pro helemosina pauperibus uerecundis in denariis facienda",* juntament amb 5 sous anuals per 60 pobres vergonyants que demanaven a les portes per l'aliment del dia del seu aniversari; Berenguer de Bordils, el 1298, va donar 10 sous *"pro elemosina facienda in pane singulis annis in porta predicte ecclesie de Burdiliis in prima dominica post Pascha"*.[268]

---

264 ADG, Processos medievals, vol. 75, f. 6r (1325.11...).

265 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 119v (1333.02.10) i f. 118v-119r (1333.02.15); ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergamí n. 122 (1354.11.25). S'han documentat més casos en terres del Baix Empordà; cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 144-145. En els tribunals senyorials anglesos, es redactaven contractes de *retirement* pels quals una parella acabada de casar heretava la tinença servil dels pares i es comprometia a pagar unes quantitats anuals de menjar i vestit al matrimoni que es "retirava" però que continuava supervisant la gestió de l'explotació; cf. SMITH, «The manorial...»: p. 48-51.

266 TO, «L'evolució...»: p. 88.

267 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1214.09.29 i 1279.11.02); ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 122 (1253.05.26; MARQUÈS, *Diplomatari...*, n. 187).

268 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1271.01.27 i 1298.05.05).

Algunes persones, en els seus testaments, no només van donar unes quantitats puntuals per repartir als pobres sinó que van fundar i dotar unes institucions, totes amb seu a Girona, que haurien de convertir en almoina les rendes obtingudes d'un conjunt més o menys gran de béns territorials, drets i rendes. És el cas de l'Almoina de Bernat de Sobrànigues, fundada el 1228, que repartia 100 sous en pa el dia de Tots Sants i 200 sous el Divendres Sant, i, sobretot, de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, instituïda el matiexa any per Arnau d'Escala, que repartia entre Quaresma i Pentecosta una mitgera de pa diària als pobres; a més, existia l'Almoina del Vestuari, creada pel canonge Bernat de Vilafreser el 1245 i administrada pel capítol de la seu, que distribuïa camises i calces als pobres per Pasqua i túniques per Tots Sants.[269] A part d'aquestes iniciatives d'assistència als pobres a la ciutat de Girona, n'hi havia dues més: l'almoina del monestir de Sant Pere de Galligants, en certa crisi al segle XIII,[270] i la que va instituir el canonge Pere de Prat a Sant Feliu de Girona el 1247, segons la qual calia donar *"quatuor pannos de Ilerda completos pro tunicis pauperibus faciendis, ... alios centum pauperes annuatim et semper in die anniuersarii mei in refectorio Sancti Felicis Gerunde cibo et potu honorifice et abundanter reficiendos ... et ... terdecim pauperes die coene honorifice et bene reficiendos, et lauentur eis pedes oferendo unicuique singulos denarios"*.[271] I al mateix temple de Sant Feliu, el 1288, el sagristà segon Guillem de Planes, després de nomenar hereus universals seus els *"pauperes Ihesu Christi qui uadunt mendicando de nocte et die per portas et puellas uirgines pauperes maritandas",* va disposar que cada dia, entre el desembre i el maig, es donés als pobres una mitgera de pa de la mateixa manera que es donava a l'Almoina del Pa de la seu.[272]

---

[269] GUILLERÉ, «Assistance...»: p. 194-195; CASTELLS-PUIGDEVALL-REIXACH, *L'Hospital...*: p. 11-12; BRODMAN, *Charity...*: p. 12-19; LLUCH, *Els remences...*: p. 30-37.

[270] GUILLERÉ, «Assistance...»: p. 193.

[271] ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 99 (1247.10.18; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 153). Per pagar aquestes almoines, Pere de Prat va donar-hi els drets que tenia sobre l'honor de Bruguera, sobre els masos de Pere de Serra de Salitja, de Pere Joan de Frugell, de Pere Esteve de Vilardell i d'en Revellí de Caldes, sobre unes cases al burg de Sant Feliu de Girona i sobre unes terres, camps i horts de les parròquies de Taialà, Paret Rufí i Llagostera.

[272] ADG, Dotalies, vol. D-4, f. 12v-13v (1288.01.24; MARQUES, *Diplomatari...*: n. 345). Les rendes que hi va destinar van ser els drets sobre l'estal i honor de Rovira, a Flaçà, els masos d'Adià, Perafita i Canet de Verges, les terres de Sant Joan de Mollet i de Vilajoan i els molins de Pont de Molins.

Fora de la ciutat de Girona, no hi ha gaire almoines similars. Els monestirs en solien tenir algunes que eren administrades per un clergue de la comunitat tot seguint les disposicions establertes pel fundador en el seu testament. A Amer, l'any 1240 l'abat del monestir va instituir el càrrec d'almoiner i el va dotar amb el delme de les noves terres que es conreessin a la vall d'Amer i les rendes de la trilla del monestir a Galabredes; el 1289 Ferrer de Vilardell i la seva muller van donar dos camps a l'almoina per tal d'alimentar els *"pauperibus minutis Iesu Christi uenientibus ad helemosinam monasterii Ameriensis pro pane petendo",* segons el reglament que van fixar.[273] A Sant Feliu de Guíxols, l'any 1320 el monestir distribuïa pa i vi als pobres gràcies a les donacions que rebia l'almoina del celler i l'almoina del pa.[274] Mentrestant, a Santa Maria de Cervià el clergue Arnau va instituir-ne una abans del 1279 en què ja existia un *rectore helemosine* que contribuïa a la dècima eclesiàstica pels seus béns.[275] En les visites pastorals del 1304 i del 1314 el clergue Pere de Fellines va ser acusat de no complir l'encàrrec de fer *"elemosinam ... a festo Purificacionis Sancte Marie usque ad festum Penthecosthes ita quod qualibet die daretur una quarteria bladi ad mensuram Gerunde"*.[276] Es tractava, és clar, d'un cas d'apropiació dels béns eclesiàstics per part del clergue i d'incompliment del servei en benefici dels *pauperes Christi.*

A part dels monestirs, les parròquies també administraven els diners que obtenien a través de les deixes testamentàries *"pro elemosina Christi pauperibus eroganda"*. Pràcticament tots els testaments conservats en els llibres de la notaria de Monells (cf. Taula 52 *supra*) recullen aquesta pràctica: entre els anys 1332 i 1333, Bartomeu Clara de Romanyà va donar 10 sous; Miracla muller de Pere de Pont i Pere Bofill de Monells van donar 15 sous; Pere Berenguer de Sant Sadurní, Ramona vídua de Ramon de Mas, Pere Caçà i Guillema vídua d'Arnau de Veguer de Veguer van deixar 20 sous; Ermessenda vídua de Pere Ramon ses Figueres de Rissec de Madremanya, 25 sous, Pelegrina filla de Bernat Nadal de

[273] ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 70 (1240.05.01; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 103) i pergamí n. 141 (1289.12.23; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 180).

[274] SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 157.

[275] RIUS, *Rationes...*: vol. 1, p. 72 i p. 100.

[276] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.a., f. 8v-10r (1304.03.10) i vol. P-1, f. 7r (1314.12.28).

Millars, 30 sous; Pere Ramada clergue de Púbol, 90 sous; i, a més, un clergue, Berenguer de Comes de Fitor, el 1304, i dues vídues, Catalana de Mas i Guillema Cerdà de Monells, els anys 1304 i 1324, que degueren morir sense familiars directes, van nomenar hereus els pobres de les seves parròquies.[277] Tot i que gairebé no s'especificava mai, aquestes almoines solien consistir en el repartiment de pa als pobres en uns dies concrets: el 1332 Ramon Nadal de Madremanya va manar que la mitgera d'ordi que donava als pobres l'endemà de Tots Sants *"detur in ecclesia simul cum alio blado quod dabitur puperibus Jhesu Christi"*.[278] De fet, una sinodal de mitjan segle XIV confirma la validesa del control parroquial sobre els beneficiaris de les almoines, perquè impedia que *"nullus assurgat ad petendas elemosinas a Christi fidelibus pro pauperibus verecundis nisi prius a rectore et a probis parrochianis* –els obrers?– *ipsius ecclesie fuerit specialiter deputatus"*.[279] Aquesta petita mostra de testaments de Monells, doncs, posa de manifest que a les parròquies rurals hi havia pobres, fruit de les conseqüències del creixement econòmic i de la diferenciació social, i que també hi havia arribat les veus que, des dels ordes mendicants i la jerarquia eclesiàstica, promovien la caritat entre els cristians; en canvi, a hores d'ara, no sabem com es distribuïa exactament la caritat parroquial, no sabem si eren els mateixos clergues o bé si eren els obrers de les parròquies els que repartien els aliments i els vestits als pobres.

Molt probablement, aquestes pràctiques de caritat intraparroquial van ser insuficients per fer front als daltabaixos econòmics i socials de la segona meitat del segle XIV: com que les grans mortaldats havien reduït el nombre de braços al camp i els salaris agrícoles tenien tendència a pujar, es va estendre una desconfiança envers els pobres que no treballaven fins al punt que a molts

[277] AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 16rv (1304.06.20) i f. 17r (1304.06.26); vol. 242, f. 29v-30r (1324.04.04); vol. 162, f. 10rv (1332.06.21), f. 22v (1332.07.16), f. 22v-23r (1332.07.17), f. 27r (1332.07.20), f. 57r (1332.10.19), full solt entre els f. 84 i 85 (1332.12.14), f. 91rv (1332.12.24), f. 124rv (1333.02.22) i f. 142r-143r (1333.03.10), i vol. 161, f. 16r (1333.05.07).

[278] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 82r-84r (1332.12.11). Altres casos baixempordanesos del segle XIV ho confirmen: un veí de Fontclara va donar a l'almoina local 2 mitgeres de forment per repartir el dilluns de Pasqua; un veí de Monells va deixar 10 mitgeres de forment per l'almoina del pa de 10 pobres; una dona de Fonteta oferia a la caritat de la Bisbal una quartera de mestall en pa cuit; i un veí de la Bisbal deixava 6 mitgeres de forment per repartir a l'entrada del seu alberg; cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 63.

[279] NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 139.

indrets d'Europa es va reduir el nombre de pobres que havien de rebre almoina.[280] En el cas de les terres de Girona, no hem pogut menar aquesta enquesta per manca de dades referents a les parròquies rurals, en contrast amb les de la capital episcopal. De totes maneres, sí que en tenim algun testimoni aïllat: el 1398 el mercader gironí Jaume Beuda va instituir un repartiment anual de roba per a *"nonaginta pauperibus de civitate Gerunde, et octo pauperibus parrochiarum de Caciano de Silva, et tribus de Rivolutorum de Silva",* entre altres.[281]

4.2 ELS HOSPITALS

L'hospital medieval era una institució de beneficiència que oferia asil als pobres, malalts, vells i infants abandonats i alberg als peregrins.[282] A la vegada, a l'hospital hi solia haver un grup de persones sanes, clergues i donats laics, que dedicaven la seva vida als pobres tot cercant la salvació de la seva ànima, tal com descriu Ramon Llull en el *Llibre d'Evast i Blanquerna.*[283] Els primers hospitals del bisbat gironí es trobaven a la mateixa ciutat de Girona: el més antic era l'*hospitium* de peregrins o *xenodochium,* bastit a la fi del segle X prop del palau episcopal i que va funcionar fins ben entrat el segle XII;[284] aleshores, el va substituir l'hospital de la Seu –també conegut com l'hospital Vell o dels Capellans, situat al burg de Sant Pere de Galligants, al costat de Sant Nicolau–;[285] paral·lelament, a les afores de la ciutat es va aixecar la casa de malalts de Pedret, destinada sobretot a l'atenció dels leprosos;[286] i, finalment, el 1212 es va crear l'Hospital Nou, situat al sud del

---

280 DYER, *Niveles...*: p. 301-303; BROWN, *Church...*: p. 141-143.

281 AHCG, Llibre Vermell, f. 102 (1398.12.24; JULIOL, *Llibre...*: n. 74).

282 MOLLAT, *Pobres...*: p. 133-140; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1533-1588.

283 MIRAMON, *Les "donnés"...*: p. 337-343; MARQUES, *Ermites...*: p. 31; BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1477-1531.

284 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 319a-320a (995.01.20; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 68); cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*: p. 200-206.

285 Un interessant plet entre l'abat de Sant Pere de Galligants i el rector de l'Hospital dóna informacions sobre la seva ubicació precisa a mitjan segle XIII; cf. AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 67 (1252.05.11); CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *La ciutat...*: p. 36, i *El sector...*: p. 72 i p. 99-102.

286 El rei Alfons I va deixar una renda de blat als leprosos de Girona l'any 1189; cf. Apèndix; ACA, Monacals, Molins i monars de Girona, nota 40; CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *El sector...*: p. 73-75 i p. 106. A part de les deixes testamentàries, sabem que el 1291 a la casa de

Mercadal, a iniciativa dels confrares de l'església de Sant Martí Sacosta, que van adquirir una feixa situada al lloc de *"ipsis Passaturis",* entre l'Onyar i l'estrada de Barcelona, *"ad faciendum domos et hospitalem"*.[287]

De manera similar a la concòrdia establerta l'any 1231 entre l'hospital de Finestrelles, situat arran del camí de Barcelona al Vallès, i la parròquia de Sant Andreu del Palomar,[288] l'Hospital Nou –més tard, de Santa Caterina– va restar sota l'estricte control de l'església parroquial de Sant Feliu de la ciutat de Girona: el rector de la capella de l'hospital, fundada el 1225, havia de ser presentat pel rector de Sant Feliu i no podia administrar la cura d'ànimes als *"parrochianos matricis ecclesie et aliarum convicinarum ecclesiarum"* ni tampoc rebre'n les oblacions, les sepultures o els altres sagraments eclesiàstics; els únics que podien ser enterrats al cementiri de l'hospital i proporcionar donatius al rector de l'hospital eren els *"pauperes, infirmi ibidem convenientes et fratres eiusdem hospitalis sive conversi"* i els *"transeuntes"*.[289]

Els hospitals de la ciutat de Girona responien, evidentment, a les necessitats de grans centres urbans amb un elevat nombre de pobres i malalts a qui assistir i, en conseqüència, tenen pocs elements en comú amb els hospitals de les àrees rurals. De fet, s'ha pensat sovint que l'hospital era, amb el mercat, la notaria, l'aglomeració de la població i les activitats artesanals, un dels indicadors que permeten distingir una vila de la resta de nuclis rurals i que li atorguen una certa capitalitat sobre el territori de l'entorn.[290] Però, si resseguim les mencions a hospitals entre els segles XII, XIII i XIV, ens trobem que d'hospitals n'hi ha tant a viles com a petits nuclis rurals, i des de l'inici: el primer hospital documentat fora de la ciutat de Girona és el de pobres i leprosos de la vila de Peralada, que

malalts de Pedret hi havia un prevere que va prometre al bisbe servir-los bé; cf. ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7v-8r (1291.05.02).

287 AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 19 (1212.03.21; GIRONELLA, *L'Hospital...*: n. 1); GUILLERÉ, «Assistance...»: p. 196-197; BRODMAN, *Charity...*: p. 38; GIRONELLA, *L'Hospital...*: p. 25-26 i 85-92.

288 BUSQUETA, *Una vila...*: p. 85-88 i p. 99-106.

289 AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 19 (1212.03.21; GIRONELLA, *L'Hospital...*: n. 1); ADG, Mitra, calaix 24, pergamí n. 77 (1225.08.21; GIRONELLA, *L'Hospital...*: n. 2); cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *El sector...*: p. 99.

290 FARÍAS, «Las vilas...» i «Les petites viles...».

va rebre els anys 1176 i 1195 algunes deixes testamentàries; el segon, en canvi, es troba en un nucli menor: es tracta de l'hospital de les Olives citat el 1205.[291] Des d'aleshores, tenim notícia dels hospitals de les viles de Castelló d'Empúries, Besalú, Figueres, Llers, Navata i Banyoles, i dels de nuclis menors com Cabanes, Crespià, Fortià i Sant Mori.[292]

La representació cartogràfica de la xarxa d'hospitals del segle XIII, obtinguda a través d'una recerca exhaustiva als fons de l'Arxiu Diocesà de Girona (cf. Mapa 22), manifesta amb claredat com pràcticament no existien hospitals als ardiaconats de Girona i de la Selva, potser perquè els de la ciutat de Girona es quedaven amb totes les deixes de testadors dels pobles de la rodalia immediata. En aquests territoris, d'abans del 1300, només hi trobem l'*"hospitale ad hospitandum et recipiendum et pascendum et uestiendum pauperes"* que el senyor de Monells, Ramon de Palau, havia manat construir als seus marmessors l'any 1234 i que, probablement, s'establí a Palau-sator, i l'hospital de la capella de Santa Magdalena de Riudellots de la Creu citat l'any 1299.[293]

Al primer terç del segle XIV, tanmateix, la xarxa d'hospitals del bisbat de Girona es va fer encara molt més densa: el bisbe va encarregar l'administració dels hospitals de Figueres i Olot, el 1313, i de l'Armentera, el 1323, a uns

---

[291] BCAH, Arxiu, pergamí n. 9705 (1176.05.12; MARQUÈS, *Escriptures*...: n. 600) i pergamí n. 9678 (1195.01.13; MARQUÈS, *Escriptures*...: n. 682); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1205.08.25).

[292] MARQUÈS, «Els hospitals...»: p. 23-31. La primera notícia de l'hospital de Castelló és de l'any 1208; el de Besalú figura el 1217; el de Cabanes el 1221, el de Figueres el 1242, els de Fortià i Crespià el 1245; el de Sant Mori el 1271; el de Navata el 1283 i el de Banyoles el 1291; cf. BCAH, Arxiu, pergamí n. 9981 (1208.12.12; MARQUÈS, *Escriptures*...: n. 734), pergamí n. 10087 (1221.09.13; MARQUÈS, *Escriptures*...: n. 777) i pergamí n. 9987 (1242.03.27; MARQUÈS, *Escriptures*...: n. 812); ADG, Santa Maria de Besalú, pergamí n. 80 (1217.09.04; MARQUÈS, «Pergamins...»: n. 80); ADG, Mitra, calaix 22, pergamí n. 1 (1245.11.13; MARQUÈS, *El cartulari*...: n. 50); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1271.01.27); ACG, Capellanies, calaix 131, plec 1, n. 4 (1283...; MARQUÈS-CONSTANS, *Navata*: p. 116); Arxiu Parroquial d'Usall, pergamí s. n. (1291.04.04, CONSTANS, *Diplomatari*...: n. 422). A aquests hospitals hi podem afegir el de Llers, documentat el 1282; cf. EGEA, «Llers...»: p. 284-286.

[293] ADG, Mitra, calaix 24, pergamí n. 15 (1234.07.27; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 56); ADG, Notaria, vol. G-1, f. 102r (1299.05.09). Tot i que Monells era el centre de la senyoria de Ramon de Palau, no sembla que s'hi instal·lés cap hospital fins el 1346; cf. ADG, Lletres, vol. U-10, f. 121v (1346.10.17); MARQUÈS, «Monells...»: p. 11-12. En canvi, l'hospital de Palau-sator era conegut, pel seu mal funcionament l'any 1314, com l'"hospital de la puteria"; cf. SOLDEVILA, *Alimentació*...: p. 156-157.

Mapa 22. **Almoines i hospitals del bisbat de Girona, segle XIII i primer terç del XIV**

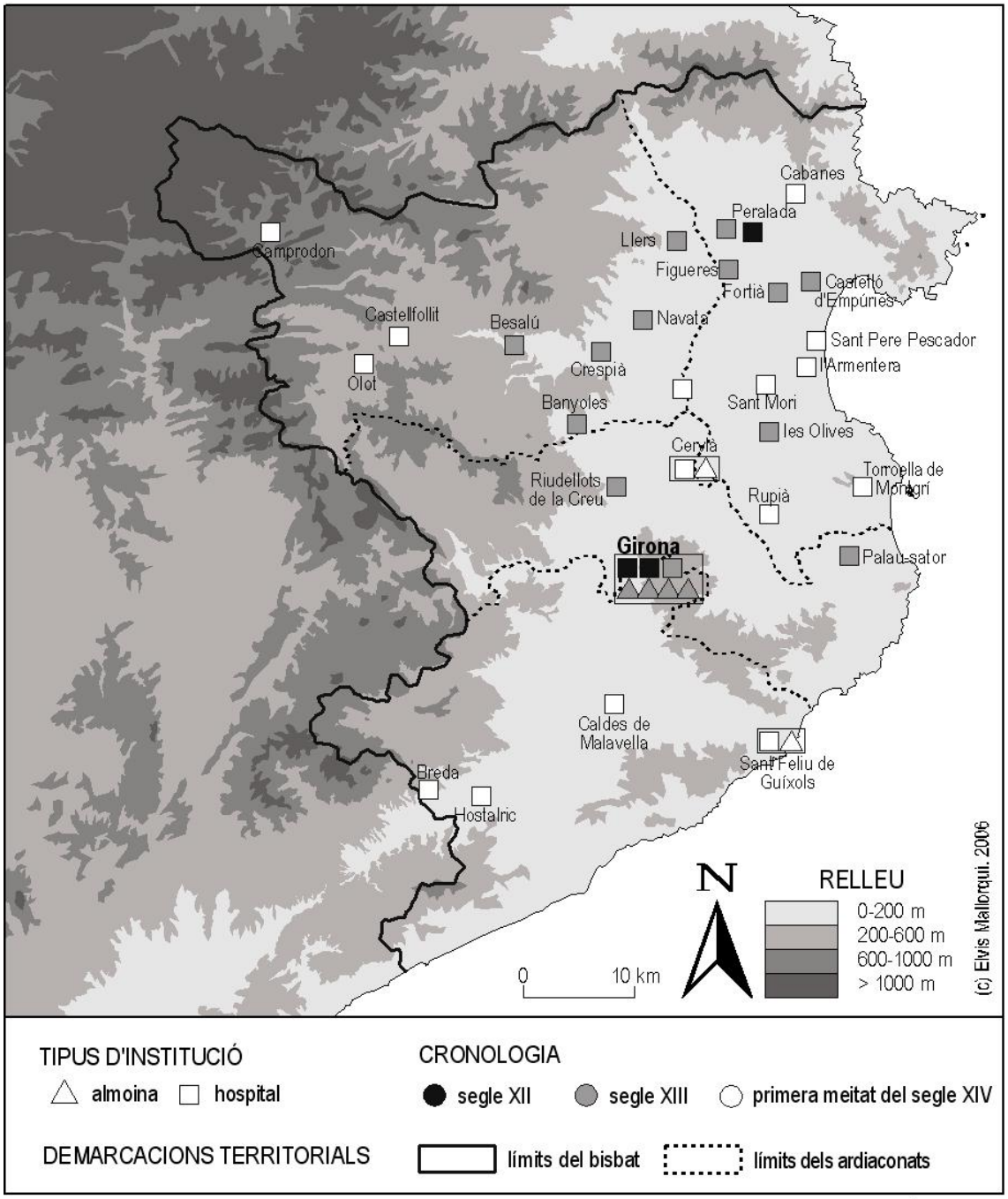

Font: ADG, Notaria, vol. G-1, G-2, G-3, G-4, G-5, G-6, G-8, G-9, G-10, G-11, G-12, G-15, G-16, G-17, G-18, G-20; MARQUÈS,«Els hospitals...»: p. 19-36.

conversos i a les seves mullers; els hospitals de Castelló, Olot i Castellfollit, l'any 1326, i el de Garriguella, el 1332, van rebre llicències episcopals per tal de demanar almoines; el 1326 el clergue establert en el benefici de l'hospital de Torroella de Montgrí s'encarregava de fer alletar i vestir els infants abandonats; i dos anys després el procurador de l'hospital de Rupià es va enfrontar als homes propis depenents de la mateixa institució.[294] És en aquest període que van néixer uns hospitals nous al sector meridional del bisbat de Girona: en una visita pastoral del 1304 es documenta el càrrec d'*hospitalarius* al monestir de Santa Maria de Cervià;[295] l'any següent, una dona de Sant Feliu de Guíxols va deixar un llit, una màrfega i una manta a l'alberg de pobres, orfes, pelegrins i nàufrags de la localitat i el 1326 va rebre el permís per demanar almoina;[296] aquest últim any, també n'hi havia un a Caldes perquè el bisbe Pere d'Urrea, quan acudia al concili provincial de Tarragona, va haver de quedar-se uns vint dies *"ad balnea Calidarum nostre diocesis ... iuxta consilium medici per me electi ... sub eius regimine"*;[297] i el 1330 l'hospital d'Hostalric va obtenir una indulgència.[298]

La ràpida difusió dels hospitals en viles i localitats de totes les parts del bisbat de Girona sembla coincidir amb el final de llur dependència, si és que mai havia existit de veritat, envers les parròquies on estaven assentats. El cas de

---

[294] ADG, Mitra, calaix 2, pergamí n. 47 (1313.07.01; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 143) i pergamí n. 70 (1323.07.05; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 899); calaix 3, pergamí n. 126 (1313.09.21; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 141); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 138v-139r (1326.03.07), f. 152rv (1326.08.05) i f. 155v (1326.09.20); i vol. U-5, f. 10v-11r (1332.11.20); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 189r (1326.09.15); ADG, Notaria, vol. G-6, full solt després del f. 57 (1326 ca.); ADG, Lletres, vol. U-3, f. 130v (1328.05.08). En el cas de Torroella de Montgrí, sembla que l'hospital ja existia el 1298 quan una vídua s'hi instal·là amb el compromís que hi rebria pa i aigua segons les possibilitats de l'hospital; cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 157.

[295] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10). L'hospital de Cervià va rebre un donatiu del senyor del lloc el 1337; cf. ADG, Mitra, calaix 1, pergamí n. 2 (1337.12.18; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 1051).

[296] AMSFG, pergamí n. 18 (1305.04.29); ADG, Lletres, vol. U-2 f. 148rv (1326.05.28); cf. BORRELL, *Caritat...*: p. 15.

[297] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 61v (1326.04.16). El bisbe va enviar cartes des de Caldes entre els dies 4 i 22 d'abril; just després, el 30 d'abril significà a l'arquebisbe de Tarragona *"quod recessi jam est diu de balneis Calidarum et per Dei gratiam sum bene a presens"*; ADG, Lletres, vol. U-2, f. 58v-59r (1326.04.04), f. 66r (1326.04.22) i f. 68v-69r (1326.04.30). Sobre les restes medievals dels banys de Caldes, cf. LLINÀS-MERINO-MONTALBÁN, «Les termes...»: p. 77-80.

[298] ADG, Lletres, vol. U-4, f. 106r (1330.07.06). A més l'hospital d'Hostalric va obtenir els delmes de peix, roldor i olives del terme de Montpalau el 1341; cf. ADG, Mitra, calaix 23, pergamí n. 157 (1341.10.11; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 1094).

l'Hospital Nou de Girona és un bon indicador de l'evolució seguida: els confrares que el gestionaren al llarg del segle XIII, depenents de la parròquia de Sant Feliu de Girona, van ser substituïts el 1311 per uns cònsols nomenats directament pels jurats de la ciutat.[299] Aquesta mateixa evolució es consigna també en els hospitals de les principals viles del bisbat: a Peralada, el 1300 el comanador de la casa de malalts de Sant Llàtzer de Peralada va presentar el clergue pel benefici de l'hospital, però quatre anys després ja ho van fer els cònsols de Peralada; a Castelló, els cònsols de la vila dirigien l'hospital i controlaven els clergues que hi servien; a Torroella de Montgrí els prohoms de la universitat local regien l'hospital; i, finalment, la universitat de Sant Feliu de Guíxols, a la fi del segle XIV, era qui pagava l'hospitaler.[300] El que no sabem, però, és què va passar amb els hospitals dels nuclis menors: potser continuaven vinculats a les parròquies tal com degué succeir en els seus inicis.

5. Conclusions

En el present capítol no hem esgotat totes les possibilitats de l'anàlisi de les implicacions de la parròquia per als habitants de les zones rurals del bisbat de Girona. Ens queda, entre altres tasques, estudiar les interessants divergències entre els significats i actituds envers les pràctiques religioses per als homes i per a les dones, tal com s'ha començat a fer a Anglaterra.[301] Hem preferit, en canvi, centrar-nos més en la complexitat social existent a l'interior de les parròquies rurals, per bé que la jerarquia eclesiàstica, a través del clergat resident a cada església, pretenia enquadrar tota la població rural dintre d'un model de vida cristiana ofert a tots els laics de l'Occident d'Europa.

---

[299] BRODMAN, *Charity...*: p. 38 i p. 49; GIRONELLA, *L'Hospital...*: p. 40-41.

[300] ADG, Notaria, vol. G-1, f. 114v (1300.04.13), i vol. G-2, f. 3r (1304.10.31); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 26v (1326.10.23). Sobre Torroella de Montgrí i Sant Feliu de Guíxols, cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 156-157, i BORRELL, *Caritat...*: p. 15. L'any 1329 els cònsols de Peralada van presentar Bartomeu Amat per al benefici de l'hospital; cf. ADG, Lletres, vol. U-4, f. 68v-69r (1329.12.08).

[301] BROWN, *Church...*: p. 111-115; PALAZZO, *Liturgie...*: p. 92-97.

Efectivament, des de la celebració del IV Concili Laterà, l'any 1215, els dirigents de l'església van començar a preocupar-se seriosament per l'adoctrinament dels laics en la fe cristiana i molts dels seus intel·lectuals més reconeguts van escriure textos catequètics i van pronunciar sermons famosos amb aquest mateix objectiu. A més, la predicació de rectors, bisbes i frares dominics o franciscans, juntament amb molts altres recursos, que anaven del cant i les mostres de pietat –ciris i llànties–, fins a les processons i la devoció per les relíquies, passant també per les escenificacions teatrals i les pintures murals dels temples, havien de contribuir a enfortir els principis de la fe cristiana entre els laics. Eren, però, les celebracions litúrgiques –misses i oficis divins–, ambientades en el misteri i la màgia de la llum dels ciris i de la llengua llatina, les que més contribuïen a aculturar les masses rurals.

De totes maneres, tots els fidels cristians, per demostrar-ne el vigor, havien d'exterioritzar públicament la fe en cadascun dels actes més importants de les seves vides. Per això, havien de rebre, en els temps corresponents, tots i cadascun dels sagraments eclesiàstics: el baptisme, la confirmació, la confessió i la comunió, el matrimoni i l'extrema unció. La documentació medieval, però, no es refereix de manera similar a cada sagrament: el baptisme s'administrava només en temples parroquials –els que tenien fonts baptismals– i poc després del naixement; la confirmació, que només el bisbe podia administrar, ens és pràcticament desconeguda; la confessió i la comunió, en canvi, eren de recepció obligatòria un cop l'any, segons estableixen les disposicions sinodals i confirmen algunes visites pastorals; la celebració del matrimoni cristià *in facie ecclesie* va ser una de les novetats que la jerarquia eclesiàstica, al llarg del segle XIII, va voler imposar als laics malgrat les nombroses dificultats i resistències fins ben entrat el segle XIV; i en lloc de l'extrema unció dels malalts, que es començà a recuperar en aquesta època, era més corrent l'administració del viàtic, que començava amb la processó del rector a la casa del moribund, seguia amb la confessió i la comunió i acabava amb l'enterrament cristià del difunt al cementiri parroquial i amb la celebració de les misses i el repartiment de les deixes pietoses que havia especificat en el seu testament.

La majoria de la població rural seguia aquestes disposicions ordenades pels que regien l'església, però no pas d'una manera completament passiva. Molts fidels, per exemple, s'implicaven de manera voluntària en les confraries, una institució creada per garantir a cadascun dels seus membres uns funerals dignes i les pregàries necessàries per a la seva salvació. A més, a través dels testaments, s'observa amb claredat l'estreta vinculació personal dels feligresos laics envers la seva parròquia d'origen, a la qual efectuen diners destinats als clergues, als altars, a misses, als pobres, a l'obreria i a la mateixa confraria local. Ara bé, també hi havia persones que incomplien les obligacions i les normes dictades en els sínodes diocesans i que, per tant, podien ser sotmeses a l'amenaça de l'excomunió per part de les autoritats del bisbat. Es tracta de casos que van des de l'agressió violenta a clergues i la realització de matrimonis clandestins, fins a l'incompliment de les obligacions dels fidels –pagar els drets parroquials, assistir a les comúnies quan el bisbe les alçava, complir amb les deixes testamentàries dels familiars difunts o administrar correctament l'obreria parroquial. Moltes d'aquestes actituds incorrectes eren denunciades en el transcurs de les visites pastorals, juntament amb totes les formes de vida conjugal fora del matrimoni i les pràctiques d'usura, joc i blasfèmia, i, amb l'advertència que eren pecaminoses i conduïen a la condempnació eterna de les ànimes, els visitadors en tenien prou per reformar les actituds dels laics. No sembla, doncs, que l'església de la primera meitat del segle XIV necessités legitimar el seu poder sobre la població rural amb altres recursos més contundents, com els que ja començava a utilitzar a les ciutats, Girona entre elles, en les quals els bisbes i els inquisidors van conduir alguns beguins –laics que cercaven unes formes de vida espiritual en comú i que pretenien adquirir uns coneixements reservats teòricament als eclesiàstics– a la foguera, després de ser condempnats per heretgia.

L'aparent uniformitat que l'església imposava als feligresos, que a partir del segle XIII ja eren designats col·lectivament amb el nom de "parroquians" i que la precisió dels notaris els ubicava, especialment els que vivien en masos, en una parròquia o altra en totes les escriptures, es trenca quan analitzem la població rural des d'altres angles. Existia, primer de tot, una distinció fonamental entre els homes i dones sotmesos a servitud i els que n'eren francs i lliures –total

o parcialment– gràcies a concessions reials, monàstiques o senyorials, però als ardiaconats de Girona i la Selva aquest segon grup es concentrava a la capital del bisbat i en unes poques viles privilegiades. Més estesa era, en canvi, una altra distinció a l'interior dels serfs: d'una banda, els *rustici*, homes propis amb un mas o borda, és a dir, amb una explotació agrària de mida familiar; i, de l'altra, els *iuvenes homines,* homes propis sense mas, que residien normalment en celleres i viles que no havien estat beneficiàries de cartes de franquesa i que se solien dedicar a l'artesania o al comerç. Malgrat els vincles entre uns i altres, perquè podien ser d'una mateixa família –l'hereu es quedava amb el mas, mentre els altres fills esdevenien homes joves– i perquè les seves ocupacions i oficis eren complementaris, les diferències de patrimoni i de riquesa econòmica eren més que evidents i, a sobre, s'evidenciaven a l'interior de la parròquia, especialment en l'obreria.

L'obreria –*opus, fabrica*– era una institució gestionada per laics que s'encarregava del manteniment de l'edifici parroquial i de l'adquisició dels objectes litúrgics i dels vestits sacerdotals. Al bisbat de Girona sembla que es va estendre a partir de l'any 1339, quan el bisbe Arnau de Mont-rodon en va regular les funcions, la forma d'elecció dels obrers i la supervisió dels comptes, però ja existia amb anterioritat a moltes parròquies. De fet, en les primeres visites pastorals, descobrim grups de laics, alguns d'ells qualificats com a obrers, preocupats per l'estat de l'església parroquial i per la manca de llibres i estris litúrgics, i encarregats de pagar les procuracions de visita i de vetllar pel compliment de les deixes testamentàries als altars de les esglésies. Els obrers, per complir aquestes funcions, havien d'administrar uns recursos molt variats: petites participacions en els delmes i les oblacions al temple, petits grups de terres i camps en propietat de l'obreria i, sobretot, uns pagaments anuals de tots els parroquians, entre els quals destaca el *bladum olei*. Per això, podien sorgir alguns conflictes en la gestió de l'obreria: en algunes parròquies era controlada per clergues que tenien beneficis insuficients; en d'altres, eren grups de parroquians que no acceptaven la intromissió dels clergues i que gestionaven la institució en profit seu. És aleshores que descobrim algun cas d'enfrontament entre *rustici* i *iuvenes homines* pel control de l'obreria.

A les parròquies rurals, tanmateix, hi havia grups de gent que no podia aspirar a participar en la seva gestió perquè no tenien prou patrimoni: es tracta dels pobres i malalts que, en principi, eren atesos per les pròpies famílies del camp. A través del sistema d'heretament a un sol fill, els vells pactaven amb el seu hereu que, quan aquest es convertia en el titular del patrimoni –en el mateix moment que contreia matrimoni–, també s'havia d'encarregar de pagar unes quantitats anuals mínimes d'aliment, vestit, calçat i diners per a la seva subsistència. Aquesta forma de beneficència familiar, però, va resultar insuficient davant del fet que el creixement demogràfic dels segles XIII i XIV va fer més vulnerable la majoria de la població a les crisis de subsistència i, a la llarga, va acabar d'empobrir-la. Per això, en aquesta mateix època van difondre's, des de la ciutat de Girona, els hospitals i les almoines en les viles i nuclis més importants del bisbat entre el segle XIII i la primera meitat del XIV. Es tracta d'unes institucions de beneficiència que conservaven alguns lligams amb les parròquies: als hospitals s'hi administraven els sagraments als pobres i malalts que hi residien, als viatgers que hi passaven i als donats que hi servien; al seu torn, alguns clergues s'encarregaven de gestionar les almoines concedides pels feligresos en els seus testaments, o bé, les rendes cedides per donar pa o vestits als pobres uns dies determinats de l'any.

En definitiva, la societat rural de la diòcesi de Girona, al segle XIV, estava plenament cristianitzada, però això no significa ni comporta que es tractés d'un bloc homogeni en creences, pensaments i actituds, que era potser la visió que en tenia la jerarquia eclesiàstica de l'època. La presència, a l'interior de les parròquies, d'homes francs, d'homes propis amb mas o *rustici,* d'homes joves sense mas i de pobres ens ha col·locat al davant dels nostres ulls tota la complexitat de la societat rural medieval, que molts historiadors havien reduït a la dialèctica, amb permís del clergat, entre senyors i pagesos.

Apèndixs

18. PARRÒQUIES I PRÀCTIQUES TESTAMENTÀRIES (SEGLES XIII-XIV)

En els testaments solen ser freqüents les deixes testamentàries a les esglésies, als seus clergues i a les institucions que, de manera més o menys directa, hi estaven relacionades: obres d'esglésies, confraries, almoines pels pobres i hospitals. En la primera taula recollim dades extretes de més d'un centenar de testaments gironins del segle XIII, tot i que n'hi ha 23 que no han proporcionat cap dada sobre aquestes qüestions (cf. Taula 55). En l'altra, la selecció dels testaments ha estat més restrictiva perquè són els que es van redactar a la notaria de Monells entre el 1304 i el 1333, però en recollim més dades: el lloc de sepultura elegit pel testador, els donatius als clergues i a l'església, als rotlles i les llànties, als altars de la parròquia i també per les misses i aniversaris, les almoines i les confraries del lloc (cf. Taula 56).

Taula 55. **Obres, confraries, almoines i hospitals en els testaments gironins, segle XIII**

N.	TESTADOR	DATA *(REFERÈNCIA)*	DEIXES
1	Ramon Blancaç cavaller? (Palafolls)	1204.08.23 *(ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 9rv)*	Obra de Sta. Maria de Roca-rossa (5 s.), malalts de Pedret (2 s.), Hospital de Girona (2 s.), confraria de St. Pere –de Pineda?– (5 s.), Hospital de St. Joan (5 s.)
2	Guillem Batlle pagès? (Garrigoles)	1205.08.25 *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	Obra de St. Sadurní de Garrigoles (1 mitgera ordi), confraria –de St. Vicenç– (5 s.), obra de Sta. Maria de la seu de Girona (2 mitgeres ordi i 2 parts de l'agrer d'una feixa situada *iuxta hospitalem de Oliuis*), leprosos de Girona (1 mitgera ordi)
3	Adelaida de Rupià senyora (Rupià)	1208.01.13 *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	Almoina (un mul i quatre bèsties grosses brunes), obra de la seu (2 s.), *egrotos de Pedreto* (12 d.)
4	Arnau de Llers noble (Cervià i Llers)	1210.02.15 *(ADG, Mitra, calaix 23, perg. n. 154; MARQUES,* Cartoral*...: n. 396)*	Deixa l'honor de Galucià i ¼ de la moltura del molí del Ter per establir dos preveres i per alimentar i vestir dos pobres
5	Arnau de Torn ... (Amer)	1213.03.21 *(ACA, SMAmer, perg. n. 36; PRUENCA,* Diplomatari*...: n. 67)*	Confraria de St. Medir (5 s.) i confraria de Sta. Maria del Collell (5 s.)
6	Arnau de Creixell bisbe (Girona)	1214.05.13 *(ADG, Cort del bisbe, Testaments i Causes Pies, perg. n. 7)*	Almoina a 3 pobres (castell de la Roca)
7	Pere de Llagostera sagristà segon de la seu (Girona)	1214.09.29 *(ACG, pergamins del s. XIII, s.n.)*	Obra de la seu de Girona (...); almoina a la seu (100 s.); als hospitals de Girona (10 s.); als leprosos (10 s. i una *culcitra*); a l'hospital de *Passaturis* (una *culcitra*); a l'Hospital de Jerusalem (10 s.); als preveres pobres (els seus vestits); confraria d'Estanyol (10 s.) i confraria del Collell (10 s.)
8	Bernat de Rupià senyor (Rupià)	1215.01.13 *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	
9	Gaufred Moner canonge de la seu (Girona)	1216.08.29 *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	Obra de la seu de Girona (20 s.); malalts de Pedret (3 s.); Hospital de pobres de St. Pere (3 s.); Hospital Nou del cap de l'Areny (5 s.); confraria de St. Medir i altres confraries de què és confrare (10 s.); misses i almoina (el que sobri després de pagar deutes i injúries)
10	Guillem de Corçà cabiscol de la seu (Girona)	1218.01.27 *(ADG, Seu de Girona, Claver, perg. n. 7)*	Almoina a la seu (100 s.), malalts de Pedret (3 s.), hospital de St. Pere (3 s.)
11	Guerau de Terrades prevere (Girona?)	1218.04.18 *(ADG, Seu de Girona, Claver, perg. n. 9)*	Hospital de l'Areny (100 s.), casa dels malalts –de Pedret– (5 s.), confraria del Terri (... s.)
12	Berenguer de Montagut canonge (Girona)	1218.05.15 *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	Hospital Nou (2 s.), Hospital de St. Pere (2 s.), malalts de Pedret (2 s.), confraria de St. Medir (10 s.), confraria de la vall del Terri (10 s.), confraria d'Estanyol (10 s.), confraria de Sta. Maria de les Puel·les (10 s.)

13	Berenguer de Sitjar ciutadà? (Girona) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1219.01.12	Obra de St. Daniel (1 q. forment); malalts de Pedret (10 s.); confraria de Sta. Maria de les Puel·les (10 s.) i confraria de St. Vicenç de Roca (10 s.); Hospital de St. Pere (5 s.); Hospital del cap de l'Areny (5 s.); Hospital de Jerusalem (5 s.)
14	Dalmau de Creixell senyor *(ADG, Mitra, calaix 23, perg. n. 168; RIERA,* La senyoria*...: n. 32)*	1220.11.27	Monjos de Sta. Maria de Lledó i sacerdots pobres que hi assistissin (convit el dia del seu òbit); hospital Vell de Girona (2 auris), Hospital Nou (2 auris); institueix 3 pobres i deixar rendes per fer un hospital prop la capella de Creixell; almoines
15	Arnau de Púbol senyor? (Celrà) *(ADG, Almoina, Testaments, perg. n. 15; MALLORQUÍ,* El monestir*...: n. 46)*	1224.07.03	
16	Berenguera de Fabars senyora? (St. Gregori) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 34b)*	1224.07.13	Hospital Nou (5 s.), obra dels framenors (30 s.), redempció de captius (5 s.), Almoina (100 s.)
17	Elisenda de Vilademany senyora (Sta.Coloma Farners) *(ASD, perg. n. 90; MARQUÈS,* Col·lecció*...: n. 135)*	1225.12.25	Obra del portal de St. Pere Cercada (penyores del mas Bernat Alemany); Hospital Nou de Girona (vinya i honor); obra de St. Feliu de Girona (30 sous); malalts de Pedret (20 s.); hopital de pobres de St. Pere (20 s.); obra de St. Genís del Mercadell (5 s.); misses i almoina (100 s.)
18	Pere de Pineda canonge de la seu (Girona) *(ADG, Mitra, Cart.Rúbr.Verm., f. 64rv; MARQUÈS,* Cartulari*...: n. 49)*	1227.05.16	Confraria de Sta. Maria de les Puel·les (20 s.); Hospital de St. Pere (3 s.), Hospital Nou (3 s.), malalts de Pedret (3 s.)
19	Ramon Bru ciutadà? (Girona) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1227.07.17	Obra de la seu (50 s.), obra de St. Feliu de Giorna (10 s.), obra de St. Daniel 810 s.), Hospital Nou (llit ben parat), Hospital de pobres de St. pere (5 s.), malalts de Pedret (5 s.), Almoina (100 s.)
20	Arnau de Fabars senyor? (St. Gregori) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 34a)*	1229.06.19	Hospital Nou de Girona (20 s.), Hospital –de St. Pere– (5 s.), malalts de Pedret (5 s.), obra de St. Feliu de Girona (5 s.), confraria de St. Medir (5 s.)
21	Maria de Cruïlles senyora (Cruïlles) *(ADG, Almoina, Cantallops, perg. n. 149; MALLORQUÍ,* El monestir*...: n. 55)*	1234.03.31	Obra de St. Feliu de Girona (2 s.); Hospital Nou (2 s.); casa de malalts de Girona (2 s.); confraria de St. Feliu de Cadins (el que figura al capbreu de la confraria)
22	Ramon de Campdorà cavaller? (Campdorà) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 39)*	1234.04.03	Almoina a St. Pere de Galligants (50 s.), obra dels framenors (10 s.), redempció de captius (5 s.), Hospital Nou (5 s.); Hospital Vell (5 s.)
23	Dolça de Juià senyora (St. Pere Pescador?) *(ASD, perg. n. 105; MARQUÈS,* Col·lecció*...: n. 151)*	1234.04.14	Almoina del monestir de St. Daniel (50 s.)
24	Maria d'Agaó pagesa? (Madremanya) *(ASD, perg. n. 106; MARQUÈS,* Col·lecció*...: n. 152)*	1234.06.02	Redempció de captius i per vestir pobres (24 s.)
25	Ramon de Palau senyor (Monells) *(ADG, Mitra, calaix 24, perg. n. 15; MALLORQUÍ,* El monestir*...: n. 56)*	1234.07.27	Malalts de Pedret (1 auri); construcció d'un hospital al lloc més idoni per rebre, alimentar i vestir pobres (rendes de Llaneres, Fonolleres i Montiró)
26	Ermessenda de Sobrànigues senyora (Sobrànigues) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1234.12.13	Obra de la seu de Girona (5 s.) i dels framenors (10 s.); hospital Nou (10 s.); hospital de St. Pere (2 s.), malalts de Pedret (2 s.); hospital de St. Llorenç de les Arenes (20 s.); almoina de la seu (100 s.); confraria del Terri (50 s. i un ciri que cremi els dissabtes) i confraria del Collell (10 s.)
27	Bonardell prevere i canonge (Girona) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1239.01.08	Ciri que cremi sempre *in missa confratrie ecclesie Gerundensis* (cens de l'hort d'Algivira)
28	Joan prior? (St. Vicenç de Roca) *(ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, perg. n. 7)*	1240.03.16	Confraria del Terri (15 s.)
29	Ramon Artal pagès (Salt) *(ADG, SFGirona, perg. n. 84; MARQUÈS,* Diplomatari*...: n. 126)*	1241.08.11	Almoina (10 s.), Hospital Nou (1 q. blat), confraria de Sta. Maria de la seu de Girona (1 q. blat), Hospital de St. Pere (1 q. blat)
30	Arnau de St. Martí ... (Amer) *(ACA, SMAmer, perg. n. 75; PRUENCA,* Diplomatari*...: n. 110)*	1242.11.22	
31	Josberta de Palol senyora? (Peralada?) *(AHCG, perg. n. 18;* Catàleg*...: n. 18)*	1243.02.16	Hospital Nou (2 s.), Hospital Vell (2 s.); redempció de captius (2 s.)
32	Bernat de Sitjar ciutadà? (Girona) *(ASD, perg. n. 133; MARQUÈS,* Col·lecció*...: n. 189)*	1243.12.12	Obra de St. Feliu de Girona (10 s.) i dels framenors (100 s.); ornaments de St. Fructuós de Brunyola (100 s.) i de St. Dalmai (50 s.); confraria de St. Medir (50 s.) i de la Selva (50 s.); Hospital Nou (mas al pla de Girona); redempció de captius (10 s.); Almoina de la seu (coromina de l'alou de Soler); Almoina per vestir pobres de Carnestoltes a Pasqua (100 s. anuals sobre les rendes de la casa de Sitjar del Pla)

33	Guillem Blancaç cavaller (Palafolls) *(ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 2rv)*	1244.03.24	
34	Guillem de Cabanelles bisbe (Girona) *(ADG, Mitra, calaix 22, perg. n. 1; MARQUÈS,* Cartulari...*: n. 50)*		Obra de St. Feliu de Girona (10 s.), obra dels framenors (300 s.) i dels framenors de Castelló (50 s.); vestits i camises pels pobres el dia de Pasqua (molins de Domeny i de Mallorca); hospital de pobres de Crespià (almoina, consistent en els masos d'Estapera i el mas d'Arms a Crespià); malalts de Fortià (20 s.); redempció de captius (50 s.); confraria de Sta. Maria de les Puel·les (10 s.)
35	Bernat de Sitjar ciutadà? (Girona) *(ADG, Seu de Girona, Claver, perg. n. 15)*	1246.02.11	
36	Pere de Prat canonge de St. Feliu Girona (Llagostera) *(ADG, SFGirona, perg. n. 99; MARQUÈS,* Diplomatari...*: n. 153)*	1247.10.18	Obra de St. Feliu de Girona (10 s.), almoina (100 s.), hospital de Girona (2 s.), malalts de Pedret (2 s.), redempció de captius (5 s.), mesa de Sta. Maria de Vilabertran per pietat (20 s.); ornaments de Sta. Maria de Salitja (10 s.), mesa de St. Feliu de Guíxols per pietat (20 s.), monges de St. Daniel i Valldemaria per pietat (12 d. a cadascuna), fer túniques als pobres el dia de St. Andreu (4 draps de Lleida complets), alimentar 100 pobres al refetor de St. Feliu de Girona amb *cibo et potu* el dia del seu aniversari i alimentar 13 pobres i rentar-los els peus el dia del St. Sopar (masos, cases, honors, terres i drets de l'honor de Bruguera, Taialà, Paret Rufí, Salitja, Frugell, burg de St. Feliu, Llagostera, Caldes),
37	Ramon de Mont-roig ardiaca de Ravós (Girona) *(ADG, Seu de Girona, benefici de St. Domènec, perg. n. 3)*	1249.06.05	Església de Sta. Caterina de l'Hospital Nou (3 s.), Hospital Nou (3 s.), Hospital de St. Pere (3 s.), malalts de Pedret (3 s.), Almoina de la seu (50 s.)
38	Berenguer de Sitjar ciutadà? (Girona) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1251.11.19	Obra de St. Pere de Galligants (20 morabetins, llit complet), malalts de Pedret (3 s.), obra dels framenors (10 s.), Hospital Nou (10 s.), Hospital de St. Pere (5 s.), obra de St. Feliu de Celrà (5 s.)
39	Eimeric coc de la seu (Riudellots de la Selva) *(ADG, Seu de Girona, benefici de St. Domènec, perg. n. 4)*	1252.01.03	Hospital Nou (2 s.), Hospital de St. Pere (2 s.), malalts de Pedret (2 s.); obra dels framenors (10 s.); redempció de captius (10 s.); per vestir pobres (un *veridum* de Lleida)
40	Ramon de Trull ... (Borrassà) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1253.02.02	Confraria –de Borrassà– *et confratrie omnes soluatur sicut in cartis ipsarum continetur* (?)
41	Pere Duran clergue (Mercadal, originari de St. Gregori) *(ADG, SFGirona, perg. n. 122; MARQUES,* Diplomatari...*: n. 187)*	1253.05.26	Almoina (50 s.), pobres (100 s. i els institueix hereus d'aquests 100 s.), Hospital Nou (30 s.), Hospital de St. Pere (2 s.), redempció de captius (30 s.), obra dels framenors (30 s.)
42	Jusiana de Cervera senyora (Setcases, Montagut?) *(ASD, Delmes, f. 17-18; MARQUÈS,* Col·lecció...*: n. 238)*	1255.07.16	Hospital Nou de Girona (el que hi ha escrit en el seu memorial)
43	Pere Estruç ciutadà? (Girona; Campllong) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 74)*	1255.12.15	Obra dels framenors (50 s.), Hospital Nou (5 s.), Hospital de la seu (5 s.), malalts de Pedret (hort), pobres malalts i jaients de l'Hospital Nou del cap de l'Areny (30 mitgeres de blat de l'honor de Campllong anuals al comanador, per alimentar els pobres)
44	Guillem de Boadella de Milícia ... (Peralada) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1256.02.28	Almoina –de St. Martí de Peralada– (100 s.)
45	Bernat Renall ciutadà (Girona) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 77)*	1256.04.23	Obra de St. Feliu de Girona (20 s.), Almoina (50 s.), Hospital de la seu (2 s.), Hospital Nou (2 s.)
46	Pere Alquer ... (Girona) *(ADG, SFGirona, Capbreu..., f. 61; MARQUES,* Diplomatari...*: n. 200)*	1256.12.22-1257.01.02	
47	Berenguer de Requesens senyor (Anglès, Fornils) *(ADG, SMAmer, perg. s.n.; PRUENCA,* Diplomatari...*: n. 132)*	1261.03.28	Almoina de Sta. Maria d'Amer (20 s.)
48	Bernat de Falgueres prevere del capítol (Girona) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1262.01.27	Obra dels predicadors (200 s.); Almoina del Pa de la seu (10 s.); Hospital Nou (2 s.); Hospital de la seu que és al burg de St. Pere (2 s.); casa de malalts de Pedret (2 s.); ornaments per l'altar de St. Feliu de Parets Rufí (30 s. o un pal·li), a St. Mateu de Vilanna (30 s. o un pal·li), a l'altar de Sta. Maria de St. Esteve de Llémena (11 s.), a St. Miquel de Cladells (10 s.), a St. Andreu de Sobreroca (10 s.)
49	Guillem de Tallada ciutadà (Girona) *(ADG, SFGirona, perg. s. n.; MARQUÈS,* Diplomatari...*: n. 228)*	1262.04.04	Pobres (la resta dels béns, en camises)

50	Beatriu de Medinyà senyora? (Toralles) *(ASD, perg. n. 189; MARQUÈS,* Col·lecció*...: n. 271)*	1263.03.06	
51	Bernat de Costa (habitant del Mercadal, Girona) *(AHPFC, St. Francesc Girona, perg.n.8; WEBSTER,* «Col·lecció...»*: n.8)*	1263.03.09	Institueix hereus els pobres de Crist (els seus béns després de restituir deutes i injúries)
52	Ramon de St. Jaume cabiscol (St. Feliu de Girona) *(ADG, SFGirona, perg. n. 165; MARQUES,* Diplomatari*...: n. 252)*	1265.01.16	
53	Bernat de Vic notari (Girona) *(ADG, SFGirona, perg. n. 170; MARQUES,* Diplomatari*...: n. 259)*	1266.07.14	Hospital Nou (3 s.), hospital de St. Pere (3 s.), malalts de Pedret (3 s.)
54	Bernat d'Olleda clergue (St. Gregori) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n. –dins 1234.12.18–)*	1267.01.28	Obra dels predicadors (15 s.), Hospital Nou (18 d.), Hospital Vell (18 d.), malalts de Pedret (18 d.), confraria de St. Medir (20 s.)
55	Arnau de St. Miquel cavaller (Corçà) *(ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 12v-13r; MALLORQUÍ,* El monestir*...: n. 92)*	1267.09.11	
56	Ferrer de Cruïlles cavaller (Celrà, novici framenor) *(AHG, Hospital Sta.Caterina, perg.n.102; MALLORQUÍ,* El monestir*...: n. 93)*	1267.11.14	Obra dels framenors (preu de la venda d'un camp); almoina de la seu (domini directe de dos masos de Celrà), institueix hereus els pobres de Crist, entre els qual inclou els framenors
57	Dolça de Cruïlles senyora (Celrà) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 103)*	1267.11.21	Hospital de pobres de Sta. Maria (?); obra de la seu (?); confraria de St. Narcís (12 d.?); obra dels framenors (diners per comprar llibres)
58	Berenguer d'Aguiló cavaller (Palau-sator?) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.; MALLORQUÍ,* El monestir*...: n. 96)*	1268.05.27	Almoina del Pa de la seu (rendes de 3 masos de Celrà)
59	Berenguera de St.Iscle muller R.de Serra (cavaller) *(ADG, Mitra, calaix 2, perg. n. 92; MARQUÈS,* Cartulari*...: n. 138)*	1268.07.07	
60	Arnau d'Abellars cavaller (Pedrinyà) *(ADG, Mitra, calaix 1, perg. n. 45; MARQUES,* Els pergamins*...: n. 276)*	1268.11.18	
61	Agnès de Foixà senyora (Caldes) *(ASD, perg. n. 203; MARQUES,* Col·lecció*...: n. 286)*	1269.05.19	Obra dels predicadors (400 s.), obra dels framenors (150 s.); Hospital Nou (5 s.); Hospital de St. Pere (3 s.); malalts de Pedret (2 s.); nomena hereus els pobres de Crist; misses i almoina als pobres (preu de la venda dels béns mobles)
62	Pere Alemany cavaller? (Vila-romà) *(ACG, pergamins del s. XIII, s. n.; MALLORQUÍ,* El monestir*...: n. 104)*	1270.09.13	Confraria del Maresme (10 s. i el que deu a la confraria)
63	Pere Isarn prevere de capítol (Girona) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1271.01.27	Obra de la seu (10 s.), almoina als pobres que anaven a les portes *in pane seu denariis facienda* (100 s.), almoina als pobres vergonyants *in denariis facienda* (100 s.), obra de St. Feliu de Girona (10 s.), Hospital de la seu (10 s.), Hospital Nou (10 s.), casa dels malalts de Pedret (10 s.), obra dels framenors (50 s.), obra dels predicadors (50 s.), obra de St. Daniel *in clausuram ipsius parietes monasterii a parte meridiei uersus alueum Gallicantus* (50 s.), Almoina del Pa (casa amb celler a la cellera i 3 homes proopis de Viladasens), diversos altars parroquials, redempció de captius (10 s.), Hospital de St. Julià de St. Maurici –St. Mori– (10 s.), 60 pobres vergonyants que demanen almoines a les portes (5 s. anuals *pro reffeccione ipsius diei*)
64	Pere Isern prevere altar Sta. Maria de la seu (Girona) *(AHPFC,St.Francesc Girona,perg.n.10; WEBSTER,* «Col·lecció...»*: n.10)*	1271.09.27	A 20 pobres vergonyants el dia de l'aniversari de la mort (5 s. *pro reffeccione*); a 60 pobres que demanen almoina a la porta (5 s.); Almoina del Vestuari (fruits i rendes de Vilafreser); institueix els pobres de Crist, i en nom seu l'Almoina del Vestuari, els seus hereus
65	Berenguera de Bellaguarda senyora? (Celrà) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1273.03.28	
66	Berenguer de Terrades cavaller? (Casavells) *(ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 94v)*	1273.06.04	
67	Pere de Mas Teulat pagès (Montcal) *(ADG, SFGirona, perg. n. 203; MARQUÈS,* Diplomatari*...: n. 303)*	1274.06.29	Almoina (10 s.), frares dels captius (12 d.), Hospital Nou (12 d.)
68	Guillema vídua de Ramon Carreres ? (Besalú) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 121)*	1274.09.02	

69	Guillem Blancaç cavaller (Palafolls?) *(ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 1rv)*	1275.04.26	Almoina de la seu (part dels diners restants per pagar deutes i injúries); túmul, misses i almoina del dia de la sepultura a St. Salvador de Breda (150 s.)
70	Brunissenda de Pla pagesa (St. Julià de Corts) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1278.12.05	Almoina –de St. Julià de Corts– (50 s. sobre els esplets d'un camp)
71	Pere de Castellnou bisbe (Girona) *(ADG, Mitra, calaix 8, perg. n. 32; MARQUÈS,* Cartulari...*: n. 29)*	1278.12.17	Obra del dormitori de St. Daniel (20 s.) i dels framenors (100 s.); redempció de captius; almoina als pobres (200 s.)
72	Berenguera Mireta ? (Salitja) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 132)*		Hospital Nou (18 d.), llàntia de l'Almoina (4 d.), pobres de l'Hospital Nou (2 s.), Almoina –del Pa– (15 s.)
73	Pere de Collell capellà de l'altar Sta. Margarida (Rupià) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.; MALLORQUÍ,* El monestir...*: n. 123)*	1279.11.02	Almoina per dividir als pobres de Crist (200 s.) i per vestir els pobres de Crist vergonyants (100 s.); misses i almoina als pobres de Crist (diners sobrants a les deixes); confraria de St. Andreu –de l'Estany– (20 s. i aliment de pa, vi i formatge als confrares que anessin a la seva sepultura); institueix hereus universals els pobres
74	Maria de Font pagesa (St. Martí de Llémena) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1281.11.29	
75	Ponç de Sta. Cecília batlle? (Llambilles) *(ADG, Mitra, calaix 5, vol. 6, f. 31v)*	1282.03.04	
76	Pere Blanc sagristà segon (St. Feliu de Girona) *(ADG, St.Feliu Girona, Capbreu, f. 58v-59r; MARQUÈS,* Diplomatari...*: n.345)*	1283.04.22	
77	Ramon Estrader ... (Vilobí) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1285.07.09	
78	Ramona Artiga (burg de St. Feliu de Girona) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 158)*	1285.08.08	Almoina del Pa (20 s.), institueix hereus els pobres malalts de Crist de l'Hospital Nou (vinyes al pla de Campdorà)
79	Ramon de Bancells pagès? (St. Mateu de Montnegre) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 160)*	1285.11.07	Almoina a St. Mateu de Montnegre (10 s.)
80	Ferrer Barceló vilatà (Cruïlles) *(AHG, Hospital Sta.Caterina, perg.n.162; MALLORQUÍ,* El monestir...*: n.135)*	1286.03.04	Almoina (7 s. i 4 d. després de la seva mort)
81	Berenguer d'Abellars cavaller (Pedrinyà) *(ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 97rv)*	1286.06.16	
82	Joan Cristià draper (Girona) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 167)*	1286.10.22	Hospital Nou (2 s.), Almoina dels pobres de Crist (20 s.)
83	Arnaleta vídua de Bernat de Vilanova ciutadà (Girona) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1286.10.28	Almoina –de la seu– (15 s.), pobres de l'Hospital Nou (el que sobri d'un deute del comanador, llit oon dormia sense travesser), comanador de l'Hospital Nou (capçal, cobertura i escrini)
84	Guillem de Planes sagristà segon (St. Feliu de Girona) *(ADG, Dotalies, vol. D-4, f 12v-13v; MARQUÈS,* Diplomatari...*: n. 368)*	1288.01.24	Obra de St. Feliu de Girona (200 s.), obra de St. Daniel (20 s.); almoina del pa per donar el dia del seu òbit (20 s.); institueix hereus els pobres de Crist que demanen almoina per portes i les noies verges pobres per casar (béns mobles i immobles, 1 mitgera de pa entre desembre i maig com l'Almoina de la seu de Girona, peces de vestir per noies parentes seves pobres)
85	Guillem de Lledó clergue (Girona) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 172)*	1288.08.06	Sta. Eulàlia Sacosta (10 s. *pro indumento sacerdotali*), Almoina del Pa (50 s.), St. Pere de Pals (20 s. *in ornamentis altarium*), Sta. Maria de Segueró (15 s. *in ornamentis altarium*), St. Iscle de Colltort (10 s. *in ornamentis altarium*), Hospital de la seu de Girona (20 s.), Hospital Nou (5 s.), per donzelles maridar (50 s.), 60 pobres dels hospitals vell i nou (3 d. a cadascun cada any pel seu aniversari, a partir de les rendes de 3 masos de Llorà, Ginestar i St. Gregori), institueix hereus el s pobres de Crist
86	Berenguera muller de Besalú Burgès ciutadà (Girona) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 173)*	1289.08.21	Pobres de l'Hospital Nou (5 s.), malalts de Pedret (5 s.), redempció de captius (2 s.), pobres vergonyants (200 s. o el preu de la venda d'un hort), obra de l'església nova dels framenors (100 s.)

87	Arnau de Casadevall de Cutzac clergue (St.Crist.Usall) *(Arxiu parroquial d'Usall, pergamí s. n.; Constans,* Diplomatari...*: n. 422)*	1291.01.04	Hospital de pobres de Banyoles (1 flaçada de 5 s.), sacerdots de la confraria del Terri que siguin el dia de la sepultura (12 d.), St. Cristòfor d'Usall (150 s. en ornaments de l'altar o llibres), institueix els pobres de Crist (resta dels béns)
88	Bernat de Vilert bisbe (Girona) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1291.05.06	Obra de la seu (50 s.), obra de St. Feliu de Girona (100 s.), Hospital Vell (3 s.), Hospital Nou (3 s.), malalts de Pedret (3 s.), redempció de captius (20 s.), almoina *pro elemosina panis facienda circa tumulum meum* (100 s.), pobres de Crist (500 s. en esmena d'injúries i deutes), institueix hereus els pobres de Crist (resta dels béns)
89	Miquel de Terrades cavaller? (Casavells) *(ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 95r)*	1291.07.08	
90	Jaume d'Albons cabiscol (St. Feliu de Girona) *(ADG, SFGirona, perg. n. 274; MARQUES,* Diplomatari...*: n. 412)*	1292.03.21	Obra de St. Feliu de Girona (50 s.), obra i mesa dels framenors (20 s.), Hospital Nou (5 s.), Hospital Vell (5 s.), malalts de Pedret (2 s.), ornaments de St. Esteve de Marenyà (50 s.), ornaments de Sta. Maria de Gualta (50 s.), ornaments de Sta. Maria de Palau a Bellcaire (20 s.), pobres vergonyants (100 s.), almoina dels pobres (100 s.)
91	Arnau Taberner ... (Peralada) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1293.01.23	Caritat major de Peralada per donar *elemosinas panis ordei pauperibus quas inciperent dare die lune post dominicam qua cantatur Quasimodo* –primer dilluns després de Pasqua– *et deinde continue quamdiu dictus census duraret* (cens d'Arenys)
92	Arnau d'Arenys cavaller (Girona) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 187)*	1293.03.15	Almoina als pobres de Crist (100 *solidate panis ... per minutum* el dia de la seva sepultura), pobres de Crist (resta dels béns mobles i immobles)
93	Ramon de St. Martí sagristà (St. Feliu de Girona) *(ADG, SFGirona, perg. n. 290; MARQUÈS,* Diplomatari...*: n. 431)*	1293.10.30	Malalts de Pedret (2 s.), Hospital de St. Pere (2 s.), Hospital Nou (2 s.), redempció de captius (2 s.), obra de St. Feliu de Girona (200 s.)
94	Ramon Renall ciutadà (Girona) *(AHG, HSCaterina, perg. n. 192)*	1294.03.05	Obra de l'església nova dels framenors (100 s.), obra dels predicadors (10 s.); pobres de l'Hospital Nou (30 s. *in comestione*), redempció de captius (?), donzelles verges per casar i pobres vergonyants habitants a les cases de Crist (resta dels béns)
95	Saurina de Torrent senyora (Medinyà?) *(ASD, perg. n. 311 i 312; MARQUÈS,* Col·lecció...*: n. 403)*	1294.11.28	Almoina del Pa de la seu (200 auris alfonsins per comprar honor i rendes per vestir els pobres); obra dels framenors (100 auris alfonsins) i dels predicadors (100 auris alfonsins); Hospital Nou (2 s.); Hospital Vell (2 s.)
96	Guillem Sunyer jurista (Girona) *(ADG, SFGirona, perg. n. 134b; MARQUÈS,* Diplomatari...*: n. 450)*	1295.01.11	
97	Guillema de Peratallada senyora (Peratallada) *(ACBE, fons patrimonial Cruïlles Peratallada, perg. n. 11)*	1295.02.11	Almoina pels pobres (200 s.) i per dones verges per casar (300 s.)
98	Gilabert de Cruïlles senyor (Peratallada) *(AHG, fons patrimonial Veray, perg. n. 12)*	1295.02.11	Mesa i obra dels frares predicadors (100 morabetins); pobres de Crist (20 morabetins per dividir entre els termes de Peratallada i Cruïlles); confraries on ell és (deixes *sicut in cartellis earum reperietur)*
99	Berenguer de Castell cavaller (Amer) *(ACA, Sta. Maria d'Amer, perg. n. 156; PRUENCA,* Diplomatari...*: n. 195)*	1296.09.23	Confraria de St. Corneli de Bas (100 s. i que els confrares facin el que està escrit a les ordinacions de la confraria); almoina del monestir d'Amer (honors a St. Climent d'Amer i la Pera per augmentar la porció de pa de l'almoina)
100	Berenguer Miret capellà (St. Daniel) *(ASD, perg. n. 331; MARQUES,* Col·lecció...*: n. 423)*	1298.04.19	
101	Berenguer de Bordils clergue (Girona) *(ACG, pergamins del segle XIII, s. n.)*	1298.05.05	Almoina *facienda in pane singulis annis in porta predicte ecclesie de Burdiliis in prima dominica post Pascha* (10 s.), pobres vergonyants (preu de la venda dels seus vestits)
102	Bernat de Fellines mestre i clergue (Girona) *(ADG, SFGirona, perg. n. 329; MARQUÈS,* Diplomatari...*: n. 485)*	1299.04.04	Almoina de la seu de Barcelona per alimentar pobres al refetor, a qui nomena hereus universals (masos de Fellines i de Vilaür)
103	Pere de Pontós abat (St. Feliu de Girona) *(ADG, Dotalies, vol.* D-3, f 46-48v*; MARQUÈS,* Diplomatari...*: n. 499)*	1300.12.19	

HSCaterina: Hospital de Santa Caterina; *SFGirona:* Sant Feliu de Girona; *SMAmer:* Santa Maria d'Amer.

Taula 56. **Les esglésies parroquials segons els testaments de la notaria de Monells, 1304-1333**

N.	TESTADOR	DATA	REFERÈNCIES A L'ESGLÉSIA PARROQUIAL
1	Guillem d'Anglada de Monells	1304.03.15 (*M-241, f. 4rv*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (4 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun). Església SMLlaneres (2 s.). Altar SMla Bisbal (12 d.). Misses per la seva ànima (15 s.). Almoina pels pobres de Crist (10 s.)
2	Pelegrina vídua d'Arnau Isarn de Monells	1304.03.28 (*M-241, f. 5v-6r*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (8 s.). Rotlles i llànties (6 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (12 d. a cadascun). Campaner (6 d.). Misses per la seva ànima (50 s.). Almoina els pobres de Crist (30 s.). Obra de l'església SGMonells (7,5 s.).
3	Berenguer de Comes clergue de l'església de Santa Coloma de Fitor	1304.06.20 (*M-241, f. 16rv*)	Marmessor (Ramon Vermell clergue i capellà). Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (5 s.). Rotlles i llànties (6 d. a cadascun). Sagristà SGMonells (2 s.). Campaner (6 d.). Altar SMaria de la capella de SJaume del castell de Monells (5 s., per comprar un drap de lli per l'altar). Clergues de la capella (6 d. a cadascun). Obra de SCFitor (20 s.). Clergues SCFitor (12 d. a cadascun). Misses per la seva ànima a SCFitor (20 s.). Altar de SMaria de SCFitor (7 s., per comprar un drap de lli per l'altar). Obra SGMonells (50 s.). Altar SMaria de Montnegre (12 d.). Obra SAEstany d'Ullastret (2 s.). Obra de la confraria de SNazari (10 s.). Aniversari de 6 preveres a SGMonells (200 s., per tal que es donin 8 d. a cada prevere). Pobres de Crist i obra SGMonells (hereus universals dels seus béns). Testimoni (Ramon Miró i Guillem Sunyer clergues).
4	Catalana vídua de Gaufred de Mas de Monells	1304.06.26 (*M-241, f. 17r*)	Marmessor (Ramon Vermell clergue SGMonells). Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (5 s.). Rotllles i llànties (4 d.). Altar SMaria de SGMonells (30 s., per comprar un pal·li per l'altar). Altars de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun). Obra SGMonells (4 s. per injúries manifestes). Pobres de Crist (hereus universals de la resta de béns).
5	Guillema muller de Vidal Canorat de Monells	1304.07-08-11 (*M-241, f. 19rv*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (2 s.). Altars de la capella del castell de Monells (4 d. a cadascun). Misses per la seva ànima (15 s.). Almoina dels pobres de Crist (12 s.). Església SJCorçà (12 d.). Església SCristina de Corçà (6 d.).
6	Guillema vídua de Berenguer Ferrer de Monells	1316.12.17 (*M-234, f. 14rv*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (3 s.). Rotlles i llànties (2 d. a cadascun). Misses per la seva ànima i tots els fidels difunts (10 s.). Almoina dels pobres de Crist (5 s.). Altars de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun).
7	Berenguer d'Amer de Monells	1317.01.09 (*M-234, f. 17rv*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (5 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (12 diners a cadascun). Misses per la seva ànima i tots els fidels difunts (20 s.). Almoina dels pobres de Crist (20 s.). Testimoni (Ramon Miró clergue SGMonells).
8	Guillem Marquès (de Monells)	1317.01.22 (*M-234, f. 19r-20r*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (5 s.). Rotlles i llànties (6 d. a cadascun). Misses per la seva ànima (50 s.). Almoina dels pobres de Crist (100 s.). Pobres que demanen a les portes (30 s., per vestir-los). Altars de la capella del castell de Monells (12 d. a cadascun). Aniversari de 2 preveres que absolguin el seu túmul (camp de sa Vall, per pagar 8 d. a cadascun).
9	Pere Pasqual de la Bisbal, habitant al castell de Monells	1317.01.27 (*M-234, f. 22r*)	Marmessor (Bernat d'Ullà clergue de Rupià). Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (3 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Misses per la seva ànima (10 s.). Almoina dels pobres de Crist (20 s.). Església i clergues SMla Bisbal (2 s.). Candela SMla Bisbal (12 d.). Rotlle SMla Bisbal (4 d.). Campaner SMla Bisbal (6 d.). Misses per la seva ànima a SMla Bisbal (10 s.). Església i clergues SJCorçà (2 s.).
10	Arnau fill d'Arnau Jordà d'Ultramort	1317.04.13 (*M-234, f. 33v-34r*)	Sepultura (cementiri SEUltramort). Clergues i església SEUltramort (2 s.). Rotlles i llànties (2 d. a cadascun). Misses (10 s.). Almoina (30 s.).

11	Gaubós muller de Ramon d'Om de Cies de la parròquia de Monells	1317.04.13 (*M-234, f. 34r*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (4 s.). Rotlles i llànties (2 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (9 d. a cadascun). Misses per la seva ànima (20 s.). Almoina dels pobres de Crist (20 s.).
12	Maria Palaha, vídua de Ramon Romeu, de la parròquia de Sant Sadurní	1317.04.30 (M-234, f. 38r)	Sepultura (cementiri SSadurní). Clergues i església SSadurní (2 s.). Rotlles (4 d. a cadascun). Misses (5 s.). Pobres de Crist (hereus universals dels seus béns).
13	Guillema muller de Pere Cerdà de Monells	1324.04.04 (*M-242, f. 29v-30r*)	Marmessor (Bernat des Prat domer SMSerra). Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (3 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Misses per la seva ànima i tots els fidels difunts (30 s.). Misses a SCFonolleres per la seva mare (10 s.). Almoina dels pobres de Crist (30 s., exceptuant els pobres de qualsevol orde). Altars de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun). Pobres de Crist vergonyants que demanen a les portes (hereus universals, exceptuant els pobres de Crist de qualsevol orde).
14	Guillema muller de Vidal Canorat de Monells	1324.04.23 (*M-242, f. 37v*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (2 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (3 d. a cadascun). Misses per la seva ànima i tots els fidels difunts (10 s.). Almoina dels pobres de Crist (10 s.).
15	... de Vilar de la parròquia de Monells	1324.05.07 (*M-242, f. 44v*)	Marmessor (Arnau sa Buïga clergue SSadurní). Sepultura (cementiri SSadurní). Clergues i església SSadurní (3 s.). Rotlles (4 d. a cadascun). Llànties (4 d. a cadascuna). Llàntia de l'almoina de SSadurní (...). Misses per la seva ànima i tots els fidels (...). Almoina dels pobres de Crist (40 s.). Clergues i església SGMonells (3 s.). Rotlles SGMonells (3 d. a cadascun). Llànties SGMonells (4 d. a cadascun). Altar SJaume i SMaria de la capella del castell de Monells (6 d.). Rotlle de la capella del castell (3 d.).
16	Ermessenda vídua de Jaume Segrera de Monells	1330.03.26 (*M-212, f. 3v*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (3 s.). Rotlles i llànties (3 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun). Misses per la seva ànima, pel seu pare i pel seu marit (25 s.). Almoina dels pobres de Crist (... s.).
17	Pere Berenguer de la parròquia de Sant Sadurní	1332.06.21 (*M-162, f. 10rv*)	Sepultura (cementiri SSadurní). Clergues i església SSadurní (3 s.). Rotlles (4 d.). Misses per la seva ànima i tots els fidels difunts (20 s.). Almoina dels pobres de Crist (20 s.). Campaner SSadurní (6 d.).
18	Ramona vídua de Ramon de Mas de Monells	1332.07.16 (*M-162, f. 22v*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (4 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Misses per la seva ànima i tots els fidels difunts (20 s.). Almoina dels pobres de Crist (20 s.). Altars de la capella del castell de Moenlls (6 d. a cadascun). Confraria de SProjecte SGMonells (5 s.). Testimoni (Guillem Isarn clergue).
19	Miracla muller de Pere de Pont de Monells	1332.07.17 (*M-162, f. 22v-23r*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (3 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun). Misses per la seva ànima i tots els fidels difunts (15 s.). Almoina dels pobres de Crist (15 s.). Confraria de SProjecte SGMonells (5 s.).
20	Pere Caçà de Monells	1332.07.20 (*M-162, f. 27r*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (4 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun). Misses per la seva ànima (20 s.). Almoina dels pobres de Crist (20 s.). Confraria de SProjecte SGMonells (5 s.).
21	Bonanata muller de Pere Llucià de Monells	1332.08.30 (*M-162, f. 41v*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (3 s.). Altar de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun). Misses per la seva ànima (5 s.).
22	Guillema víua d'Arnau de Veguer de Monells	1332.10.19 (*M-162, f. 57r*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i església (3 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun). Misses (15 s.). Confraria de SProjecte SGMonells (5 s.). Almoina dels pobres de Crist (20 s.). Confraria de SProjecte (10 s. per un auri).

23	Ramon Nadal de Madremanya	1332.12.11 (*M-162, f. 82r-84r*)	Sepultura (cementiri SEMadremanya). Clergues i església (2 s.). Misses (30 s.). Almoina dels pobres de Crist (30 s.). Misses d'aniversari pel sagristà, el domer, el diaca i el rector de Smaria (6 d. a cadascun). Misses que el rector de SMaria farà una setmana després de la mort (6 d. i el pa, el vi i la llum, a partir de 2 mitgeres de blat d'una feixa). Institució d'un clergue al benefici creat a l'altar de SMaria (rendes anteriors.). Tortes de cera de tres candeles de l'altar SEMadremanya per la missa major (5 s., a partir d'un cens d'unes cases). Almoina per l'endemà de Tots Sants, Pasqua i Sant Miquel (3 mitgeres d'ordi d'una terra). Pere fill seu per ofici clerical (200 s., per aliment, vestit, llibre i salari dels negocis fins a 25 anys). Testimoni (Bernat de Puig clergue SEMadremanya).
24	Bartomeu Clara fill de Guillem Clara de la parròquia de Romanyà	1332.12.14 (*M-162, full solt entre f. 84 i f. 85*)	Sepultura (cementiri SMRomanyà). Clergues i església (3 s.). Misses per la seva ànima i tots els fidels difunts (15 s.). Almoina dels pobres de Crist (10 s.). Obra SMRomanyà (10 d.).
25	Pere Ramada clergue de Púbol	1333.03.10 (*M-162, f. 142r-143r*)	Sepultura (cementiri SIla Pera). Clergues i església (3 s.). Rotlles (4 s. a cadascun). Campaner (6 d.). Altar SMaria de la Pera (5 s., per l'ornament). Altar de SPere a la capella del castell de Púbol (20 s., per l'ornament, i un breviari, pel servei). Misses (75 s.). Almoina del pa dels pobres de Crist (100 s., 10 dels quals per redimir captius). Clergues que llegeixin el saltiri per la seva ànima (20 s.). Bisbe de Girona, senyor seu (1 auri amforí de bon pes). Aniversari per l'ànima i difunts (110 s. per comprar una mitgera de forment).
26	Pelegrina filla de Bernat Nadal de Millars de la parròquia de Madremanya	1333.04.22 (*M-162, f. 124rv*)	Sepultura (cementiri SEMadremanya). Clergues i església (2 s.). Altar SMaria de Madremanya (12 d.). Altar SIscle de Millars (12 d. i 12 d., per ornaments). Comfraria de SProjecte SGMonells (3 s.). Misses per la seva ànima i de tots els fidels difunts (16 s.). Almoina dels pobres de Crist (30 s.).
27	Pere Bofill de Monells	1333.05.07 (*M-161, f. 16r*)	Sepultura (cementiri SGMonells). Clergues i esglésies (3 s.). Rotlles i llànties (4 d. a cadascun). Altars de la capella del castell de Monells (6 d. a cadascun). Missa per la seva ànima i tots els fidels difunts (20 s.). Almoina dels pobres de Crist (15 s.).

M-: AHG, Notarial, Monells, n. de volum. Font: AHG, Notarial, Monells, vol. 161 (1333), vol. 162 (1332-1333), vol. 212 (1330), vol. 234 (1317), vol. 241 (1304) i vol. 242 (1324).

19. Els obrers de les parroquies de la Bisbal, Sant Cebria dels Alls, Riudellots de la Selva, Fornells de la Selva i Borrassa (1326-1370)

Les dades sobre les activitats dels obrers de les parròquies del segle XIV sol ser molt escadussera. Els textos que segueixen, tanmateix, presenten els obrers en diverses facetes de les seves activitats. En el primer document, el bisbe de Girona mana al seu batlle de la Bisbal que, per tal de solucionar la manca de voluntaris per encarregar-se de l'obra, posés en pràctica un complex sistema d'elecció dels obrers de la parròquia (cf. Document 19a). En el segon, els obrers de Sant Cebrià dels Alls van pactar amb el sagristà de la seva parròquia com s'havien de repartir els donatius i almoines efectuats a l'altar de Santa Maria de l'església parroquial (cf. Document 19b). En el tercer, els procuradors i administradors de l'obra de Riudellots de la Selva –el sagristà i un parroquià– van reduir les tasques, el delme i la primícia d'un quadre de terra de la parròquia a un únic cens en diner (cf. Document 19c). El quart text correspon a una altra lletra del bisbe de Girona, redactada a instància dels obrers de la parròquia de Fornells de la Selva, que es queixaven de diverses persones que no contribuïen a les despeses comunes de la parròquia –blat de l'oli, ciri pasqual i altres– amb l'excusa que no vivien ni treballaven les terres dels masos del terme abandonats arran de les mortalitats (cf. Document 19d). Finalment, el darrer document és una sentència de l'oficial del bisbe de Girona en una causa entre els arrendadors dels fruits de l'obra i un parroquià de Borrassà, que va acabar essent obligat a pagar el cens del forment d'oli que corresponia al mas Miquel, que havia quedat abandonat i les seves terres havien quedat repartides entre molts tinents (cf. Document 19e).

19a

1326, setembre, 19

Pere d'Urrea, bisbe de Girona, mana al seu batlle de la Bisbal, Guillem sa Frigola, que li mana que elegeixi deu homes que en designin dos per fer d'obrers, atès que no hi ha cap procurador dels béns de l'església de la Bisbal.

A. Original: ADG, Lletres, vol. U-2, f. 191v.

De nós en Pere etc. a l·amat en Guillem ça Frigola, batle nostre de la Bisbal. Hauem entès que en la uilla de la Bisbal no ha nuyl hom asenyaladament qui·s entremeta dels feyts comuns de la sglea del dit loch ne de leuar e prestar los drets de la obra d·aquella, ans per contrast los dits drets se perden per ço cor no és qui·ls deman. Un, com nós no uullyam que la dita esglea sia defraudada en sos drets per aquesta manera, diem-uos e·us manam que, ab aquests IIII prooms ensems de la Bisbal qui aquesta letra us presentaran, n·elegiscats X e aquels X elegesquen-ne dos [que] sien lex o d·altres qui sien bons et sufficiens a açó e quan sien elegits uós, per autoritat nostra, forçats-los que prenen aquel càrrech e aquel offici ab alcun dels clergues de la esglea ésser hy uolen e açó·s faça encontinent com peril sia en la triga.

Dada sotz segel menor etc.

[Nichil].

19b

1335, setembre, 4

Convinença entre Guillem Imars, sagristà de l'església de Sant Cebrià dels Alls, i Joan Lunell i Pere Alenyà, obrers de l'església i de l'altar de Santa Maria de la mateixa església, sobre les ofrenes fetes a l'altar esmentat.

A. Original: ADG, Notaria, vol. G-9, f. 144rv.

[Sant Ciprià dels Alls, convenció entre rector y obrers]

Nouerint uniuersi quod cum esset contentio seu controuersia inter ~~Berengarius~~ Guilellmus Ymars, sacristam ecclesie Sancti Cipriani de Alleis, ex una parte, et Johannem ~~Nuelli~~ [Lunelli] et Petrum Alanyani, parrochianos et operarios dicte ecclesie et altaris Beate Marie siti in eadem, ex altera, racione oblacionum seu offertarum que offeruntur in ·IIIIor · anni festiuitatibus ipsius Beate Virginis Marie in altari predicto annuatim. Tandem dicte partes uolentes ad pacem et concordiam super predictis venire ac litigio [quod de] presenti seu in futurum inde prouenire set etiam oriri posset finem imponere, videlicet idem Guillelmus Ymars, sacrista, per se et successores suos in dicta sacristia, et Johannes Lunelli et Petrus Alanyani, operarii predicti, per se et successores suos dicte ecclesie et altaris predicti operarios, ordinarunt, conuenerunt et etiam concesserunt et uoluerunt quod de omnibus et singulis oblacionibus seu offertis que, tam in pane quam in denariis quam etiam in aliis, in altari Beate Marie predicto in ·IIIIor · anni festiuitatibus ipsius Beate Marie Virginis decero annuatim [ad osculum manus presbiter in ipso altari missam celebrantis tamen oferentur, sint due partes] ex ipsis predicti sacriste et succesorum eius ad omnes suas et suorum uoluntates inde faciendas et tercia pars ex eisdem sit altaris predicti que tercia [pars] conuertatur et conuerti habeat in utilitatem et ornamentum eiusdem altaris per dictos operarios seu per illos qui pro tempore fuerint in eadem ecclesia et altari predicto, [de consilio] eiusdem sacriste uel qui pro tempore fuerit in ecclesia supradicta.

Voluerunt, tamen, conuenerunt, [ordinauerunt] et concesserunt quod, quandocumque et quocienscumque festum Purificacionis Beate Marie euenerit in die dominica, quod omnes oblaciones seu offerte que in pane, denariis uel in aliis ipsa die tamen in dicto altari a Christi fidelibus [ad osculum manus tamen dum missam celebrabitur] offerentur, sint integriter et sine aliqua diminucione sacriste predicti et eius successorum in dicta sacristia, quiquidem sacrista et eius successores in ipso festo Purificacionis et in omnibus aliis tribus festis Beate Marie teneatur missam sollempniter celebrare in altari predicto. Et quod die seu diebus predictarum festiuitatum quibus dictus sacrista seu successores sui missam in eodem altari sollempniter ut predicitur celebrabunt non teneantur in ipsis diebus aliam missam celebrare seu facere celebrari, ita quod pro celebracione unius a celebracione alterius penitus sint exempti.

Promitentes idem sacrista, per se et successores suos in dicta sacristia. et operarii predicti, per se et successores eorum in dictis ecclesia et altari operarios, et omnes etiam insimul sponte jurantes per Deum etc. predictam ordinacionem conuenienciam et concessionem ratam gratam et firmam semper habere et numquam in aliquo contrauenire [uel reuocare] jure aliquo siue causa, per hanc [...]

ordinacionem conuencionem seu concessionem noluerunt dicte partes [...] quibusdam ordinacionibus pro dicto altari facientibus [contentis in quodam instrumento confecto] ·III· nonas nouembris anno Domini ·Mo·CCCo·XXXo· primo et clauso per Jacobum Martini, notarium publicum de Monellis, in aliquo derogari [nec eas] cassari uel etiam anullari immo omnia et singula in eo contenta uoluerunt in suo robore permanere. De quibus omnibus ambe predicte partes mandarunt fieri publicum instrumentum per me notarium infrascriptum.

Que fuerunt acta et a Guillelmus Ymars, sacrista, Johanne Lunelli et Petro Alanyani, operariis predictis, concessa firmata et jurata ·IIo· nonas septembris, anno Domini ·Mo·CCCo·XXXo· quinto, presentibus testibus venerabilis Guilellmus de Scala, canonico Sancti Felicis Gerunde, Guilelmo Maçaneti, sacriste ecclesie Sancti Cipriani de Letone, et Bernardo de Verdegerio, clerico Gerundensi.

19c

1341, març, 5 (1340)

Bartomeu Carnut, sagristà de l'església de Riudellots de la Selva, i Arnau Guerau, parroquià de Riudellots, procuradors i administradors de l'obra de la dita església, redueixen a un cens de 3 sous i 8 diners barcelonesos els agrers, és a dir, dues tasques, el delme i la primícia, que Arnau de Rovirola, de la mateixa parròquia pagava per un quadre de terra, d'un jornal de bous d'extensió, situat a prop del mas Rovirola i del riu Onyar.

A. Original: ACSCF, fons patrimonial Rovirola-Batlle, capsa 1, pergamí n. 6.

Sit omnibus notum quod ego Bartholomeus Carnuti, sacrista ecclesie Sancti Stephani de Riuolutorum de Silua, et [Arnaldus] Geraldi sa Guielsony, parrochie de Riuolutorum de Silua, operarii, procuratores et aministratores operis seu fabrice dicte ecclesie, electi ab uniuersitate hominum dicte parrochie et habentes potestatem ut asserimus ad subscripta ab uniuersitate dicte parrochie nobis traditam verbotenus ut moris est et concessam, ex certa sciencia, attenta, considerata et procurata utilitate dicte fabrice seu operis, per nos et successores nostros in eadem, de consensu et uoluntate plurium ex probis hominibus dicte parrochie cum quibus et etiam cum tota uniuersitate dicte parrochie frequenter colloquium habuimus et tractatum, reducimus et tornamus vobis Arnaldo sa Rouirola dicte parrochie et uestris perpetuo ad certum sensum, scilicet trium solidorum et sex denariorum monete barchinonense de terno soluendorum anno quolibet dicto operi et operariis eisdem in festo Sancti Michaelis, agraria illa, scilicet duas trascas necnon et decimam et primiciam que prestare debebant et consueuerunt dicto operi de expletis cuiusdam quadri terre quem habetis et pro dicto opere seu fabrica tenetis in parrochia predicta prope clausum mansi uestri, et affrontat ab oriente in riuo Undaris, a meridie in honore d·en Vinyoles, ab occidente et a circio in honore uestro sicut est diuisum per terminos, et continet dictum quadrum terre unum bonum jornalem bouum. Ita uidelicet ut uso et uestri decetero agraria aliqua, decima uel primicia non prestetis de dicto quadro terre, set loco et in recompensacionem eorum prestetis inde dictos tres solidos et sex denarios de censu in dicto festo Sancti Michaelis annuatim dicto operi seu fabrice, et illis qui eam pro tempore reg[iant] propter tamen hanc reduccionem in directo dominio di<re>cte terre, scilicet in terciis, laudismiis et foriscapiis inde prouenientis, emparis et aliis ad directumd ominium pertinentibus, nullum fiat

prejudicium dicto operi. Immo in eis sit jus ipsius operis saluum perpetuo et illesum, sicque per nos et nostros successores in dicto opere, promitimus uobis et uestris quod predictam reduccionem et alia omnia predicta nos et successores nostri in dicto opere perpetuo rata, grata et firma habebimus, tenebimus et seruabimus et non contraueniemus, infringemus vel reuocabimus, sub bonorum dicti operis omnium iptotheca. Confitemur in predicta reduccione utilitatem dicti operi procurasse, pro eo quia dicta terra per vos non bene excolebatur propter minimam honeracionem dictorum agrariorum et nunc melius per vos laborabitur, meliorabitur et cultiuabitur et si contingeret eam uendi prouenient inde meliora foriscapia dicto operi et etiam pro eo quia cum agraria predicta sepe defficerent dictus tamen census immo erit perpetuus et annualis. Et nos Bernardus de Balneolis, ciuis Gerunde, Bernardus Gombau, Bernardus de Vinyoles, Petrus Morati, Petrus Morages, Guillelmus Agreti, Bernardus de Oliueria, Bartholomeus Miri, Petrus Calueti, Guillelmus Senyerich et Guillelmus Boschani, Francischus Calueti, Arnaldus de Rouiria et Petrus de Garriga, Arnaldus Vilar et Guillelmus Viaderii, parrochie de Riuolutorum, predicti, cerciorati quod in predicta reduccione fuit procurata utilitas dicti operis predictis omnibus consentimus et ea firmamus in omnibus et laudamus. Et ego dictus Arnaldus sa Rouirola, dicte reduccione consenciens, confitensque me dictam terram tenere superius confrontatam pro dicto opere seu fabrica dicte ecclesie et quod dictum opus seu fabrica habet in ea directum dominium scilicet tercia, laudismia, foriscapia, emparas, firmamenta et omnia alia ad directum dominium pertinencia et quod racione dicte reduccionis prestare debeo et promito decetero et perpetuo dicto operi anno quolibet in festo Sancti Michaelis dictos tres solidos et sex denarios monete barchinonense de terno, obligando ad hec uobis et successoribus uestris, ditam terram cum suis melioramentis factis et faciendis, jurans per Deum et eius sancta quatuor Euuangelia a me corporaliter tacta predicta omnia fore uera.

Actum est hoc tercio nonas marcii, anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo. Sig+num Bartholomei Carnuti. Sig+num Arnaldi Geraldi. Sig+num Bernardi de Balneolis. Sig+num Bernardi Gombau. Sig+num Bernardi de Vinyoles. Sig+num Petri Morati. Sig+num Petri Morages. Sig+num Guillelmi Agreti. Sig+num Bernardi de Oliueria. Sig+num Bartholomei Miri. Sig+num Petri Calueti. Sig+num Guillelmi Senyerich. Sig+num Guillelmi Boschani. Sig+num Francischi Calueti. Sig+num Arnaldi de Rouiria. Sig+num Petri de Garriga. Sig+num Arnaldi de Vilari. Sig+num Guillelmi Viaderii predictorum, qui hec firmamus et laudamus. Sig+num Arnaldi de Rouirola predicti, qui hec firmo et laudo pariterque juro. Testes huius rei sunt Johannes de Plano, de Vulpiliacho, et venerabilis Petrus de Casadeual, prepositus Elemosine Panis sedis Gerunde.

Eg+o Raymundus de Brugeria notarius publicus substitutus auctoritate regia a Bernardo de Toylano, publico Gerunde notario, hec scribi feci et clausi cum raso et aptato in linea testium ubi dicitur "Johannes de Plano de Vulpiliacho" et cum raso et emendato in ·XIIIIa · linea ubi dicitur "operis".

ABC. ABC.

19d

1356, gener, 14

Berenguer de Cruïlles, bisbe de Girona, mana al sagristà segon de la seu i als clergues de Fornells i de Campllong que, atès que els obrers de Fornells havien denunciat que diversos veïns de la parròquia que tenien masos i terres que havien restat sense conrear no contribuïen a les despeses de l'obreria –blat de l'oli, ciri pasqual i altres–, els intimin una monitòria de 15 dies per tal que ho facin.

A. Original: ADG, Lletres, vol. U-27, f. 152r-153r.

Berengarius etc. discreto ac nobis in Christo dilectis sacriste secundo sedis sub capella Sancti Felicis Gerunde ac clericis ecclesiarum de Fornellis <et> de Campolongo nostre diocesis vel eorum loca tenentibus ac aliis ad quos presentes peruenerint, salutem in Domino. Ad nos ~~recurrentes subsidium~~ qui jura ecclesiarum [...] ex comissionibus officii deffendere et [cui] operarii ecclesie de Fornellis ~~coram nobis~~ querelant exposuerunt coram nobis quod ~~persone~~ infrascripti homines et persone, videlicet Martinus de Prato, en Dorque, Martinus [Dominicus], Petrus Geraldi et Martina uxor Petri Martini quondam, Nicholaus Cardoneda, Petrus de Prato racione mansi Torrent de Cardoneda, Bonanatus Figera, Petrus Generii, Bernardus Porcelli, Petrus de Boscho ces Parades, ~~domina~~ [Agnes] uxor venerabilis d'en Vineolis racione quorundam mansorum qui sibi propter deffectum tenetorum ad beneuisium deuenerunt, Raimundus Straderii racione mansorum Bonelli et Mascort, Petrus Proheta, Petrus Boentoni [ut tutor ... Guillelmi et nomine suo proprio], Petrus de Putheo [filii Jacobi de Putheo nomine suo proprio], Guillelmus Carbonelli ut tutor heredis mansi Carbonell, Petrus Pastelli, Geronesius Sagrera, Raimundus Siberta, Franciscus Boera, Bonanatus Sibills racione mansi Ferrarii quem tenet Petrus Campins, Petrus Natalis, Franciscus Bosch, Martinus Serra, Bernardi de Cumbis parrochie de Fornells, Bartholomeus de Auellaneda ciuis Gerunde racione mansi de Auelaneda de Fornellis, Petrus Brugeres de Quarto, Anthonius Johannis [de Lambillis] tanquam tutor filii pupilli et heredis ... Garroffa quondam de Fornellis et ... uxor ... de Fornalets quondam [heredes mansi de Fornellets], nominibus propriis et nominibus quibus supra, ecclesie de Fornellis et eius fabriche operi in diuersis peccunie bonorum quantit<ta>tibus tam pro blado olei, cereo ~~luminariis~~ paschale et aliis que pro necessitatibus dicte ecclesie facte fuerant [pro eosdem operarios et] ~~inter~~ homines de Fornellis ordinate tenentur et injuriantur, de quibus satisfacere indebite et injuste contradicunt [~~indebite et injuste~~] in suarum animarum periculum et dicte ecclesie periudicium non modum lesionem. [Quia ea]propter nos, [ex debito nostri officii super hiis prouidere de congruo remedio teneamur attente], attendentis predictis et quod cum hiis dicta ecclesia non valet illuminari nec in aliis suis necessitatibus prout decet ornari et jamdicti homines et persone grauem culpe maculam contrahunt et etiam contraherunt [et ... occulo Deum et eius sanctos offendendo] qui ea fue sacris Dei ecclesiis sunt fieri assueta et ad Dei seruicium deputata penes se detinent occupata instante dictis operariis uobis et coram cuilibet, per presentes dicimus et mandamus in virtute sancte obediencie et etc. quare omnes et singulos superius nominatos prout parrochiani vestri existunt moneatis et citetis vice nostra ut de dictis peccunie et bonorum quantitatibus prout ad eorum quemlibet spectat et ad ea tenentur eiusdem operariis persoluant et tradant integriter prout decet infra ·XV· dies a monicione et citacione vestris propter et contrariue in antea

numerandos potissime cum dicte peccunie et bonorum quantitates ad modicam quantitatem se extendant vel de eisdem cum ipsis operariis amicabiliter conueniant ut tenentur. Et huiusmodi ·XV· dierum spacium eis et eorum singulis ad hec que primo secundo tercio et peremptorie terminio meo nomine assignetis vel ultima die etc. ipsorum ·XV· dierum si fierat non fuerat alias sequenti die proxime non feriata etc alioquin nos exnunc pro extunc etc. vosque etc creddiems etc lacori presentes etc.

Datum Gerunde ·XIIII· die januarii anno a Natiuitate Domini ·M·CCCL· sexto.

19e

1370, març, 31

Sentència de Bartomeu de Puig, oficial del bisbe de Girona, en la causa entre Galceran Llavanera i Pere Oliba de Borrassà, arrendadors dels fruits de l'obra parroquial de Borrassà, i Nicolau Bernat, del mateix lloc, segons la qual i després d'una enquesta efectuada per veïns de la localitat, condempna a aquest darrer a pagar el quartó del forment d'oli que corresponia al mas Miquel, que havia quedat abandonat i del qual el dit Nicolau en posseïa diverses terres i el carcaboç.

A. Original: ADG, Notaria, vol. G-50, f. 202v-203r.

[Borraçà, sentència a fabor de la obra de la iglesia]

[Pro ·XII· denarios]

Nouerint uniuersi quantum esset questio inter Galcerandum Lauanera et Petrum Oliba de Borraciano, emptores ad certum tempus fructuum et jurium pertinencium operi ecclesie de Borraciano, ex una parte, et Nicholaum Bernardi de Borraçiano, ex altera, racione frumenti olei, scilicet unius quarteroni ~~oley~~ et aliorum seruiciorum realium dicto operi pertinencium ad que asserunt ipsum Nicholaum Bernardi teneri tanquam tenentem et possidentem carcabocium mansi Michaelis parrochie de Borraciano, et ipsa questio verteretur coram venerabili et prudenti viro domino Bartholomeo de Podio, clerico licenciato in legibus officiali reuerendi domini episcopi Gerundensis. Dictus dominus officialis comisit literatorie Bernardi Lucian, sacriste ecclesie de Borraciano, et Petro Auiyon dicti loci ut diuidant et consignent pro rata secundum magior et minus terras tenentes dicti mansi ad soluendum dictum petitum seruicium prout in dicta comissionis litera lacius continetur et inde relationem fecerint plenarie dicti comissarii ipsi domini officiali. Et in ipsa relacione inter alia contineatur quod ipsi receperunt super predictis testimonium in scriptis quarum tenor talis est.

En Guillem Pere Ramon de Vilamorell e en Johan Figera e na Berenguera Nicholaua de Vilamorell de la parròquia de Borraçan, testimonis demanats per segrament si sabien qui fahia la vigília de ·I· corteron de forment, lo qual senç és reyal del mas Michel de Vilamorell, e dixeren que en Guillem Metge del dit loch tén una fexa qui fo del dit mas Michel apelat Forques, la qual afronta a sol ixednt a la possession del mas Baron de Vilarmorell, a migdia a la fexa d·en Guillem Pere Ramon e a sol ponent al seu masex del dit mas, a cerç a la fexa de·na Olota de Santa Logaya.

Item en Jacme Matheu de Auiyon tén un ort lo qual fo d·en Thomas Michel e afronta a sol ixent a la Ribera de [Alguema] ~~·Algema~~, a migdia al·ort d·n Baron e a sol ponent al rech del molín, a cerç en la possession d·en Cerol de Toyan.

Item Arnau Barata tén una caseta lo qual fo del dit mas, afronta a sol ixent a la casa d·en Faja, e a migdia e a sol ponent al camín públich, a cerç a la casa del dit mas Miquel o Carcaboç, lo qual tén en Nicholau Berant, la qual fexa ort e casa és tengut de fer entretot ·XVIII· diners de senç tots ayns.

Iten n·Abrila tén una casa ab alcun pati la qual afronta a sol ixent e a migdia en la casa d·n Nicholau Bernat, a sol ponent en lo camín públich, a cerç en la sua possessió masexa.

Item ela masexa tén una fexa / f. 203r / ~~*tén una fexa*~~ *de terra apelada Viyolas, la qual afronta a sol ixent en la terra d·en Guillem Pere Ramon, a migdia en la terra d·en Nicholau Bernat, a sol ponent en la possession d·en Andreu Pagès, a cerç en la possessió d·en Nicholau Bernat.*

Item ela matexa tén una fexa de terra la qual afronta a sol ixent en la possession d·en Pere Ramon de Senta Logaya, e a migdia en la possessió d·n Ferrer [de] Vilamorell, per les quals cases ~~*per les quals cases*~~ *demontditas és acustumada de fer entre tot ·VIII· diners.*

Item en Geron de Crexel tén una fexa de terra qui afronta a sol ixent al camín públich, a migdia en la possession d·en Nicholau Bernat, a sol ponent al camín públich, a cerç en la possession d·en Pere Andreu, la qual fa ·II· diners al cençs demontdit.

Iten en Francessinet tén una vinya la qual fo del dit mas, afronta a sol ixent en la possession d·en Berenguer Sartre, a migdia en la terra d·en Pere deç Vich e d·en Pere Albert, e a sol ponent en la terra d·en Pere deç Pou, e a çerc en la terra d·en Arnau Barata, la qual era obligada de pagar quescun ayn ·II· diners al dit cenç.

Iten en Nicholau Bernat tén lo carcabaç de la dita masada e ·I· tros de terra la qual afronta a sol ixent a la casa d·en Figera, e a mgidai a la casa d·en Abrill, e a sol ponent al camí públich, e a cerç en la era d·en Nichholau Bernat, per la qual casa era obligat de pagar ·X· diners per quescun ayn al dit cenç.

Item en Pere Strayn de Crexel tén una fexa de terra a Pug Maleu la qual fo del dit mas, afronta a sol ixent en la terra d·en Baron de Vilamorell, a migdia en la possession d·en Nicholau Bernat, a sol ponent en la terra d·en Guillem Metga, a cerç en la terra d'·en Nicholau Bernat, la qual terra és obligada a pagar tots ayns ·I· corteron de forment a la obra de la esgleya de Borraçan, lo qual senc és tengut de leuar e de pagar lo cens demontdit en Nicholau Bernat de Vilamorell, tenens les ·II· parts del dit carcaboç e més. Bernat Lucian humil seruidor vostre sacristan de Borraçan e Pere Auiyon del dit loch comissaris per uós elets a rebra informacion de les dites coses desús contengudes.

Ideo instante et requirente dicto Galcerando Lauanera, nomine quo supra et nomine operis seu fabrice dicte ecclesie de Borraciano, dictus dominus officialis, presente et uocato Nicholao de Valle, ciue Gerunde, nomine procuratorio dicti Nicholay Bernardi, sedens pro tribunali more judicis judicantis, pronunciauit dixit et declarauit / *f. 203v* / dictum Nicholaum Bernardi, tanquam tenentem et possidentem carcabocium dicti mansi Michaelis parrochie de Borraciano seu eius maiorem partem, debere et teneri facere et prestare ac persoluere operi ecclesie de Borraciano annis singulis racione ipsius mansi Michaelis unum quarteronum frumenti racione frumenti oley et alia seruicia realia dicto operi pertinencia et quod prenominati alii tenetores possessionum que fuerunt dicti mansi si jam non consueuerunt aliquid soluere in adjutorium predictorum sibi soluere et prestare teneatur secundum maius et minus. Et predicta dicto Galcerando Lauanera, nomine quo supra et operi dicte ecclesie, adjudicauit et ad ea facienda soluenda et prestanda dictum Nicholaum Bernardi, licet absentem et eius nomine dictum Nicholaum de Valle presentem, condempnauit et dictus Nicholaus de Valle dixit se predictis minime consentire, de quibus omnibus dictus Galcerandus Lauanera requisiuit et mandauit sibi fieri publicum et publica instrumentum et instrumenta per me notarium infrascriptum.

Que fuerunt acta ut premititur Gerunde ultima die marcii, anno a Natiuitate Domini ·M·CCC· septuagesimo, presentibus ad hec et uocatis testibus Galcerando de Quintano, causidico, et Narcisso de Fonte, scriptore curie officialis Gerunde.

20. LES VISITES PASTORALS A LA PARROQUIA DE SANT SADURNI (1306-1329)

La parròquia de Sant Sadurní va ser visitada, segons ha quedat enregistrat en els llibres episcopals, els anys 1306, 1314, 1315 i 1329. S'observa una gran diferència en el contingut de les actes de la completa visita realitzada pel bisbe Bernat de Vilamarí, el 1306 (cf. Document 20a), i el de les que va realitzar els anys 1314 i 1315 el prior de Santa Maria de Roca-rossa, Guerau Calvet, que va rebre l'encàrrec episcopal d'efectuar les visites (cf. Documents 20b i 26d). La darrera visita estudiada, realitzada pel clergue Ramon Albert, sagristà de Llers, conté unes interessants indicacions sobre un conflicte a l'interior de la parròquia entre els pagesos dels masos, d'una banda, i els homes joves de la vila i els clergues, de l'altra (cf. Document 20d).

20a

1306, abril, 24

Visita pastoral del bisbe Bernat de Vilamarí a l'església de Sant Sadurní.

A. Original: ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 25rv.

[De Sancto Saturnino]

In nomine Domini qui uisitauit et fecit redempcionem plebis sue reuerendus pater in Christo dominus Bernardus, Dei gratia Gerundensis episcopus, ·VIIIo· idus madii, anno Domini millesimo ·CCCo·VIo· ad ecclesiam Sancti Saturnini, accessit ibidem uisitacionis officium inpenssurus et [ ].

Bernardus des Uilar, Petrus Guinsana, Petrus Guillelmi, Bernardus Guillelmi, Berengarius Uitalis, Maymonus de Torrens, sub fide et legalitate sua interrogati, dixerunt quod in ecclesia sunt tres ebdomedarii in suis ebdomadis habentes curam animarum. Et redditus ebdomedarii mayoris ualent ·CCC· solidos et cuiuslibet aliorum ·CC· solidos. Item dixerunt quod dominus castri stabiliuerit in ipsa ecclesia unum beneficium presbiterale quod tenet Guillelmus de Uiladamarc et ualent eius redditus ·XXX· solidos set sunt ibi assignati ·DC· solidos quos ipse tenet, qui etiam tenet quoddam beneficium in eadem ecclesia stabilitum per Berengarium, condam clericum ipsius ecclesie, et [dicitur] quod ualent redditus ·CL· solidos, quod beneficium de uoluntate testatoris tenet et tenere potest Raimundus de Boiga de Turricella de uita sua. Item dixerunt quod in ipsa ecclesia beneficium monacchi siue [scobalerii] et ualent redditus ·LX· solidos. Item dixerunt quod capellanus de Episcopali tenet capelaniam ipsius ecclesie et ualent eius redditus ·CC· solidos. Item dixerunt quod Guillelmus Hualgerii, ebdomedarius, est difamatus quod procreauerit [prolem] ex Alicssende de Uiladamarc. Credunt tamen quod crimen non durat nec durauit a tempore quo dominus episcopus ipsam ecclesiam ultimo uisitauit. Item dixerunt quod Raimundus, clericus ebdomedarius, est difamatus quod procreauerit prolem ex Maria Almara et ipse tenet unum ex ipsis filiis secum; predictam autem mulier non habuit infantes ·XII· anni sunt completi et, ex eo quod non habuit infantes et prius consueuit habere dixerunt quod [dubitare uirum] duret crimen aut non. Item interrogati si est fama quod ipsum crimen non duret, dixerunt quod non est fama qui duret, quam ipsa frequenter uenit ad ipsum et intrat domum. Item

dixerunt quod monacchi monasterii de Crudiliis et clerici sunt difamati de incontinencia. Item dixerunt quod Bernardus de Maya dimisit certos redditus pro una candela portanda et ardenda ad corpus Christi dum portatur per clericos infra parrochiam predicte ecclesie et ipsa candela non portatur, quam monachus predictus dicunt se non teneri ad portandam eandem nisi inde sibi constituatur salarium condecenter.

Expensse procuracionis domini episcopi exsoluuntur pro dimidia parte per ·III· ebdomedarios supradictos equaliter et residua medietas soluutur per capellania et opus ecclesie equaliter.

20b

1314, desembre, 17

Visita pastoral de Guerau Calvet, prior del monestir de Santa Maria de Roca-rossa, a l'església i parròquia de Sant Sadurní.

A. Original: ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 3rv.

[Visitacio ecclesie et parrochie Sancti Saturnini]

·XVI· kalendas januarii anno predicto, Geraldus Calueti, visitator predictus accessit ad ecclesiam et parrochiam Sancti Saturnini causa visitacionis officium exercendi et, conuocatis personis inferius nominatis inquisiuit super statu ecclesie et parrochie antedictis ac vita et conuersacione clericorum et aliorum ibidem ministrancium.

Petrus de na Paya, Maymonus Parerii, Raymundus Satornini, interrogati, dixerunt quod a festo Pasche usque ad festum Penthecostes consueuit celebrari missa matutinalis in predicta ecclesia in diebus dominicis et festiuis, sed a tribus annis citra uel circa cessauit predicta missa celebrari. Item dixerunt quod Raymundus de Serra, ebdomedarius dicte ecclesie, tenet publice Mariam Almara, sed tamen non tenet eam in domo, sed intrat et exit in hospicio eiusdem clerici frequenter et ipse etiam prouidet sibi pro mayori parte in suis nessessariis.

Item dixerunt quod Arnaldus Buyga, clericus stabilitus in dicta ecclesia, cognoscit carnaliter quandam mulierem nomine Florenssam, uxorem d'en Bort cap de linagge. Item dixerunt quod na Serra mutuat bladum ad usuras. Super aliis etc.

Item Berengarius de Torrente, interrogati, dixit super concubinatu Arnaldi de Buyges, clerici, de fama idem quod proximi testes. Super aliis etc.

Raymundus de Serra, Guillelmus Hualguer, clerici dicte ecclesie, interrogati super omnibus articulis, dixerunt omnia esse in bono statu.

20c

1315, desembre, 16

Visita pastoral realitzada per Guerau Calvet, prior de Santa Maria de Roca-rossa a l'església i parròquia de Sant Sadurní.

A. Original: ADG, Visites Pastorals, vol. P-2, f. 8rv.

[·IIa · visitacio ecclesie et parrochie Sancti Saturnini]

·XVII · kalendas januarii anno predicto, Geraldus Calueti, prior monasterii Sancte Marie de Rupe Ruffa, visitator predictus, accessit ad ecclesiam et parrochiam Sancti Saturnini causa visitacionis officium exercendi. Et conuocatis personis inferius nominatis, inquisivit super statu ecclesie et parrochie antedictis ac vita et conuersacione clericorum et aliorum ibidem ministrancium.

Arnaldus Ferrarii, interrogatus, dixit quod Petrus Juuerii, sacrista dicte ecclesie, tenet publice quandam mulierem in concubinam nomine Ermessendem, de qua habet prolem et diu est quod tenuit eam. Super aliis etc.

Item Bernardus Guillelmi et Petrus Nouelli, interrogati, dixerunt de incontinencia sacriste predicti idem quod primus testis secundum famam. Super omnibus aliis etc.

Petrus Jouerii sacrista, Guillelmus Hualgerii et Raymundus de Serra, ebdomedarii ipsius ecclesie, interrogati, dixerunt quod ecclesia indiget reparacione quo ad tectum. Super aliis etc.

Item Arnaldus Ferrarii, interrogatus, dixit de incontinencia sacriste predicti idem quod predicti testes; addito quod dicta mulier est modo pregnans. Item dixit quod Ferrarius Miçer mutuat ·XI · pro ·XII · in ludo. Super aliis etc.

20d

1329, juny, 8

Visita pastoral realitzada per Ramon Albert, sagristà de Llers, a l'església i parròquia de Sant Sadurní.

A. Original: ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 61rv.

[De Sancto Saturnino]

Eodem die dictus uisitator accessit ad eclesiam Sancti Saturnini causa uisitacionis oficium exercendi.

Et Petrus Dalmacii et Petrus Laboratoris et Bernardus sa Ual et Saturninus Loreti, jurati et interrogati, dixerunt se aliquid nescire fore corrigendum in dicta parrochia, excepto quod operarii dicte eclesie nolunt reddere computum de blado olei juuenis hominibus qui consueuerunt esse operarii nec clericis. Dixerunt etiam quod Raimundus de Pontonibus habet terciam partem decime dicte parrochie et Guillelmus Mata est baiulus naturalis in dicta parte.

Petrus Jouerii, sacrista predice eclesie, iuratus et interrogatus, dixit aliquid se nescire fore corrigendum in dicta parrochia, excepto quod operarii et pagesii nolunt soluere bladum olei nec uolunt admitere clericos ad dictum opus.

Guillelmus Conilii, ebdomedarius dicte eclesie, juratus et interrogatus, dixit ut supra proximus testis.

Arnaldus Buiga, clericus stabilitus in dicta eclesia, juratus et interrogatus, dixit se aliquid nescire fore corrigendum in dicta parrochia, excepto quod Petrus Jouerii, sacrista, habet prolem ex quadam muliere uocata prout credit Ermesendis. Et Guillelmus Conilii habet prolem ex quadam muliere uocata n'Estruga, tamen non tenent eas in domo propria, sed quilibet mulier habet suam domum, nescit tamen si fuit cum eis dispensatum nec si fuit eis pena inposita, tamen bene scit quod de predictis fuerunt acusati.

Guillelmus Hualgerii, epdomedarius dicte eclesie, juratus et interrogatus, dixit se aliquid nescire fore corrigendum in dicta parrochia, excepto quod Petrus Iouerii, sacrista, tenet in domo propria quandam mulierem uocatam Ermesendem et habet ex ea tres filios. Item dixit quod Guillelmus Conilii, ebdomedarius, tenet in domo propria quandam mulierem uocatam Astrugam et habet ex ea unum filium. Et de predictis generatur magnum scandalum in tota parrochia et dictus testis monuit predictos clericos multociens ut dimiterent predictas concubinas qua publice tenent in domo et noluerunt nec uolunt desistere a predictis. Interrogatus si fuit cum eis dispensatum et si fuit eis inposita pena de predictis, dixit se nescire.

Et dictus uisitator iniunxit et mandauit dicto sacriste sub pena decem librarum ut dimitat predictam Ermesendem et expellat eam de domo. Item dictus uisitator inunxit et mandauit dicto Guillelmo Conilii sub pena decem librarum ut dimitat predictam Astrugam et expellat eam de domo.

PART IV

LA PARRÒQUIA I LES FORMES DE DOMINACIÓ SOBRE ELS HOMES I LES DONES

Una de les nocions que explica millor la natura de les relacions socials a l'edat mitjana és la de *dominium,* segons la qual els dominants exercien, simultàniament, un poder sobre els homes i un poder sobre les terres. És a dir, els que controlaven l'accés als recursos –la terra, el bosc, l'aigua, etc.–, els processos de treball i la distribució dels productes exercien a la vegada la seva autoritat sobre el conjunt de la població rural gràcies a l'establiment d'una íntima vinculació dels homes i dones amb la terra on vivien i que treballaven.[1] Des d'aquest punt de vista, el cas català, gràcies a la tesi de Pierre Bonnassie, ha esdevingut un model clàssic per tal d'explicar com la fallida del sistema judicial públic heretat dels temps carolingis i la violenta imposició de la senyoria arbitrària a mitjan segle XI van accelerar el procés de concentració del sòl en mans dels grans dominis territorials laics i eclesiàstics en detriment de la petita propietat pagesa. Així, amb la "revolució feudal" no només es va establir un nou ordre social basat en els pactes feudovassallàtics entre el comte Ramon Berenguer I i la noblesa feudal sobre les fortaleses del país, sinó que, a la vegada, els pagesos aloers lliures van quedar sotmesos a un règim de tinença de la terra que comportava el pagament d'un conjunt pesant de rendes de la terra i, també per mitjà del mas, a una sèrie de prestacions banals i a la servitud personal envers els seus senyors.[2] A partir del segle XII, la societat catalana va evolucionar ràpidament:

---

1 GUERREAU, *El feudalismo...*: p. 208, i *L'avenir...*: p. 26.

2 BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 1, p. 115-224, i vol. 2, p. 9-72, p. 183-223 i p. 225-268. Aquesta obra ha estat sovint citada en els debats internacionals sobre la transició de l'esclavisme al feudalisme, perquè planteja, juntament amb Georges Duby, Jean-Pierre Poly, Eric Bournazel, Guy Bois i d'altres, l'existència d'un període de llibertat pagesa abans de l'any 1000; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 96-102.

els comtes, esdevinguts reis d'Aragó, van articular un govern, unes institucions i una legislació que els conferia un poder superior al de la resta de senyors i vàlid sobre tot el territori català; mentrestant, la difusió de la servitud i dels contractes emfitèutics van accentuar una diferenciació en el si de la pagesia que matisava notablement la simple oposició entre pagesos i senyors.[3]

La senyoria, però, no era l'únic element que incidia en la naturalesa de les relacions socials del món rural. També existia l'*ecclesia,* que englobava tots els aspectes de la societat, en controlava totes les normes, en reunia el saber i una bona part de la seva riquesa i en regia el temps diari a través de les campanes, el ritme setmanal mitjançant la missa dominical i l'organització de l'any a través del calendari litúrgic.[4] Tot i la seva importància, l'església no se sol trobar al centre de les explicacions sobre el funcionament i les transformacions de la societat catalana medieval: la majoria de treballs historiogràfics recorren a explicacions basades en l'aparició del ban senyorial, en les formes d'accés a la propietat de la terra o en el paper dels comtes de Barcelona i, després reis d'Aragó, al capdamunt de la jerarquia nobiliària.[5]

En el present estudi, però, hem volgut col·locar la parròquia, que és la cèl·lula fonamental a partir de la qual s'estructurava l'església, al centre de les relacions socials existents en el món rural. El propòsit no és entrar en contradicció amb les anteriors aportacions historiogràfiques, sinó presentar la societat rural medieval amb tota la seva complexitat des d'un nou punt de vista. Cal reconéixer,

---

[3] BISSON, «Feudalism...»; FREEDMAN, *Els orígens...*; TO, «Le mas...»; BENITO, *Senyoria...*. Alguns historiadors –Dominique Barthélemy, a nivell europeu, i Paul H. Freedman i Gaspar Feliu, a nivell català–, han posat objeccions al model mutacionista de Bonnassie: destaquen, en primer lloc, la poca extensió de la petita explotació aloera als segles IX i X en relació a l'alou dominical i la terra del fisc; en segon lloc, subratllen que, des de la fi de l'Antiguitat, la pagesia va anar consolidant lentament els seus drets de propietat sobre la terra a través de formes jurídiques que van conduir, al segle XIII, fins a l'emfiteusi; i, finalment, creuen que va ser el sistema jurídic de l'emfiteusi, i no la imposició de la senyoria arbitrària i violenta, la principal raó que va conduir a la diferenciació social de la pagesia de la baixa edat mitjana; cf. FELIU, «La pagesia...», i «Aspectes...»; BENITO, *Senyoria...*: p. 107-111.

[4] GUERREAU, *El feudalismo...*: p. 229-241, i *L'avenir...*: p. 28-31; LE GOFF, «Au Moyen Âge...» i «Le temps...»; PALAZZO, *Liturgie...*: p. 107-108.

[5] En l'explicació de Pierre Bonnassie, l'església només figura com un moviment d'oposició i resistència a les violències feudals a través de la Pau i Treva de Déu i de les sagreres nascudes al voltant dels temples; cf. BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 2, p. 106-117. A la fi del segle XI, no

afortunadament, que, al llarg dels darrers quinze anys, s'han multiplicat les recerques historiogràfiques que posen de relleu la importància del pes de l'església i de la parròquia en l'origen i en la consolidació del feudalisme català. D'una banda, s'ha destacat la possessió de delmes per part dels senyors feudals titulars de castells de la frontera del comtat de Barcelona i al Pallars;[6] i de l'altra, s'ha assenyalat la important presència de senyors laics com a propietaris de cases i sagrers a les celleres i com a titulars de moltes esglésies barcelonines i gironines.[7] Però, sobretot, és a Andorra on descobrim la importància essencial de la parròquia i de l'església a l'hora d'estructurar les comunitats de la vall i, a la vegada, d'integrar-les en un món completament feudalitzat.[8]

La situació a les terres del bisbat de Girona diferia força del que es detecta a les valls andorranes, la qual cosa és més un estímul que un obstacle per a la nostra recerca. Com hem vist en capítols anteriors, les parròquies gironines van constituir una densa xarxa sense espais buits a l'interior del bisbat i, a la vegada, l'edifici parroquial va atreure al seu entorn les sepultures dels feligresos i, a partir del segle XI, les seves vivendes fins al punt d'originar les celleres, la forma característica dels nuclis eclesials de la Catalunya Vella. A més, la parròquia mantenia uns estrets vincles amb els masos dispersos escampats en tot el seu terme, que es materialitzaven tant amb els pagaments en espècie i diner com en els propis camins que els unien. I, finalment, els diversos grups socials del camp gironí mantenien unes estretes vinculacions amb la institució parroquial: els clergues es debatien entre l'obediència deguda al bisbe i l'encapçalament de les comunitats rurals a què servien, els nobles i cavallers procuraven utilitzar la parròquia per tal de diferenciar-se de la

obstant, els dirigents de l'església catalana s'havien integrat perfectament "dins el sistema" feudal; cf. BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 2, p. 153-157.

6 BATET, «L'església...»: p. 247-254; OLIVER, «Senyors...»: p. 152-160.

7 MARTÍ, «L'ensagrerament: l'adveniment...»: p. 168-179; VILAGINÉS, «El fenomen...»: p. 134-137, i *El paisatge...*: p. 104-149; i TO, «El marc...»: p. 236-237.

8 A Andorra, la parròquia es convertí en l'eix bàsic a partir del qual es regulava la teòrica dependència de les valls envers poderosos senyors feudals de l'exterior i, a la vegada, en el marc en què el grup dominant de la pagesia aloera i benestant exercia el control econòmic sobre el conjunt de les comunitats de les valls; cf. VIADER, «L'irrationnelle...», i *L'Andorre...*: en especial p. 208-209 i p. 285-327.

resta de parroquians laics i aquests, al seu torn, s'organitzaren entre ells per gestionar alguns vessants de les parròquies, com s'ha pogut constatar per a l'obreria.

De totes maneres, encara resten molts aspectes per estudiar en relació a les parròquies gironines, que contribuïen, juntament amb d'altres institucions, a la submissió de la població rural als principals poders de l'època medieval. En les pàgines que segueixen, doncs, resseguirem el paper de la parròquia en relació a les formes de senyoria sobre les terres i sobre els homes i als mecanismes de control senyorial de l'economia rural (cf. Capítol 8). A continuació, repassarem tots els drets i les formes de dominació que eren exigits als fidels per la pertinença a una determinada parròquia: es tracta, en concret, dels delmes, les primícies i el conjunt tan divers d'oblacions dels fidels, que ja es recaptaven al segle X quan neixen les primeres parròquies gironines (cf. Capítol 9). També prestarem atenció al funcionament de la justícia i a l'organització de la defensa militar als segles XIII i XIV per tal de detectar-hi, si es dóna el cas, la presència de l'estructura parroquial (cf. Capítol 10). I, per últim, reflexionarem sobre l'origen de les comunitats rurals del bisbat de Girona, sobre l'abast de les seves atribucions i sobre els membres dels grups que, des del seu interior, pretenien dirigir-les d'acord amb els seus interessos particulars (cf. Capítol 11).

Capítol 8

LES SENYORIES DE LES TERRES DE GIRONA

Per a les terres del comtat de Barcelona, Pere Benito ha realitzat un complet estudi sobre l'evolució de la senyoria de la terra entre els segles XI i XIII. En efecte, després de resseguir els primers contractes altmedievals de complantació de vinyes i de mitgeria, ressegueix detingudament la fundació de les tinences pageses –que corresponien normalment als masos–, l'establiment de diverses càrregues que acabaren esdevenint consuetudinàries –tasques, delmes, primícies, braçatges, prestacions i serveis en treball, qüèsties, llòçol i altres exaccions arbitràries– i les tendències que van incidir en l'ascens d'una èlite pagesa –l'adquisició de tinences avantatjoses que incloïen batllies o molins o l'ampliació de les tinences inicials amb noves terres. Pere Benito també assenyala la importància de la servitud pagesa per a l'estructura i per al funcionament de les senyories barcelonines medievals, perquè no només era un producte de les facultats judicials dels senyors directes sinó que va facilitar la reorganització de l'administració de les pròpies senyories a través de la difusió de la pràctica de la capbrevació. I, finalment, analitza amb profunditat els orígens i les característiques de la difusió dels contractes emfitèutics en el camp del comtat de Barcelona.[1]

No és l'objectiu del present capítol comprovar la validesa de totes i cadascuna de les afirmacions de Pere Benito per a les terres del bisbat de Girona, perquè la tasca s'escaparia del marc de la present recerca. En canvi, creiem que l'anàlisi de la situació i les característiques d'unes quantes senyories gironines dels segles XIII i XIV pot ser altament útil a l'hora de descobrir-hi possibles vincles amb les parròquies on estaven establertes. L'eina principal que hem escollit per realitzar

---

[1] En la primera part de la tesi doctoral, Pere Benito ressegueix la *complantatio* i la mitgeria, cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 125-176. La segona, molt més extensa, està dedicada a la tinença pagesa, cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 179-426. La tercera correspon a l'estudi de la servitud i de la justícia, cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 429-611. I la darrera tracta la qüestió de l'emfiteusi, cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 615-728.

aquest anàlisi són prop d'una trentena de capbreus senyorials de les primeres dècades del segle XIV (cf. Taula 4 *supra*), uns documents que, com els mateixos senyors feudals que els feien redactar, no distingien entre els drets sobre les terres i els que requeien sobre les persones.[2] Cada capbreu, recordem-ho, descrivia una senyoria diferent, de manera que el contingut de les declaracions que contenen pot variar molt: els drets derivats de la senyoria directa –censos i agrers– sobre les explotacions pageses com els masos o les simples parcel·les hi són gairebé omnipresents, tal com passa amb les clàusules amb les quals els homes propis reconeixien la seva servitud i les prestacions en treball que efectuaven als senyors; mentrestant, només en 7 dels 28 capbreus analitzats, s'hi recullen les prestacions corresponents als drets del castell termenat; a més, el nombre de declarants a cada capbreu varia notablement. De manera excepcional, com hem vist pel cas de Sant Mateu de Montnegre, els capbreus poden recollir els drets senyorials sobre una capella rural o, fins i tot, la part dels drets parroquials que rebia el capellà de la parròquia (cf. Apèndix 26 i Figura 34 *infra*).

Sabem, tanmateix, que els capbreus no recullen tots els elements ni tots els aspectes que integraven les senyories medievals. Els drets dels senyors sobre els espais incults –boscos, pastures, erms– i sobre les aigües, sobre els quals els pagesos de cada lloc hi exercien el seu dret d'empriu, només apareixen d'esquitllentes en els capbreus; el mercat i la notaria en són completament absents; i la informació sobre els monopolis feudals en els capbreus és molt desigual: mentre la ferreria sol ser present en molts d'aquests textos –fins i tot hi ha capbreus que recullen només els pagaments pel llòçol– i el forn no apareix en cap d'ells, la majoria dels molins que hi figuren no es corresponen amb la imatge d'un monopoli senyorial.[3] Això significa, doncs, que caldrà completar els capbreus amb altres documents que aportin més dades sobre el funcionament del conjunt de la senyoria i sobre les seves possibles relacions amb les parròquies rurals.

---

[2] Sobre l'origen i l'evolució de la pràctica de la capbrevació entre els segles XI i XIII, cf. BENITO, «*Hoc est breve...*».

[3] En els capbreus de la comanda templera de Mas Déu, al Rosselló, els drets sobre els espais incults, els molins, els forns i la justícia hi apareixen de manera molt menys explícita que la senyoria sobre la terra i sobre els masos; cf. VERDON, *La terre...*: p. 79-83.

1. El nombre de senyories

La primera dada que cal ressaltar de la senyoria a les terres de Girona, especialment les situades més a prop a la ciutat de Girona i lluny de la influència jurisdiccional dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera, és l'altíssim nombre de senyors que existia a l'interior de cadascuna de les parròquies. Al costat de les institucions eclesiàstiques titulars de dominis directes –pabordies i càrrecs de les esglésies i institucions benèfiques de Girona, monestirs, esglésies parroquials i beneficis establerts en tota mena d'altars i temples–, hi havia una gran varietat de senyors laics: des de membres de l'alta aristocràcia catalana, senyors de castells i cavallers, fins a ciutadans, homes de viles i pagesos de mas.[4] Això coincidia, és clar, amb un alt grau de fragmentació de les senyories i, de manera directament proporcional, amb una elevada feblesa davant d'altres poders que intervenien en la societat rural.[5] Analitzem-ho de més a prop.

1.1 MOLTES PETITES SENYORIES

L'existència de múltiples senyories a l'interior d'una mateixa parròquia tenia algunes conseqüències que convé destacar. En algunes ocasions, les rendes d'una mateixa parcel·la de terra quedaven repartides entre diversos senyors directes. A Celrà, l'any 1337, trobem un cas extrem d'aquesta situació: els censos i agrers corresponents a una feixa de terra de Bernat Duran situada al lloc de *Cortils* es repartien en tres parts, una per l'abat de Sant Pere de Galligants, una altra pel paborde de Mieres de Sant Feliu de Girona i la tercera se la repartien la candela de l'altar de Sant Martí Sacosta i l'Almoina del Pa de la seu.[6] Més comú era el fet que un mas estés constituït, d'una banda, per una casa i les terres que l'envoltaven que pertanyien a un determinat senyor i, de l'altra, per un conjunt de parcel·les disperses que pagaven rendes a d'altres senyors. L'any 1320 Pere Morat, de Riudellots de la

---

4 És el mateix que s'ha detectat al Vallès; cf. AVENTÍN, *La societat...*: p. 82-112.

5 Una situació similar és la que s'observar al Friuli, una regió on la fragmentació dels dominis senyorials va impedir que s'hi donés l'*incastellamento* característic de moltes altres parts d'Itàlia; cf. CAMMAROSANO-DE VITT-DEGRASSI, *Storia...*: p. 103-155; DONAT-LLUCH-MALLORQUÍ-SOLDEVILA-TO, «Usos...»: p. 157-158. A la Toscana també s'han detectat diverses localitats en què el poder senyorial era relativament feble, la qual cosa incidí de maneres diverses en la constitució de les comunitats rurals; cf. WICKHAM, «Comunidades...».

6 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 10, pergamí n. 35 (1337.05.03).

Selva, tenia el seu mas, juntament amb el clos i una feixa al Pla d'Onyar, per l'abadessa de Sant Daniel de Girona; mentrestant, tenia un alou al lloc d'Olivera, dos camps, tres jornals i una mica de terra per l'altar de Sant Domènec de la seu, un camp pel Ferial de la seu, tres camps, dues feixes i un quadró pel monestir de Sant Pere de Galligants, una feixa per l'Hospital Nou de Girona, dues feixes per l'Almoina del Pa de Girona, una feixa per Pere Berenguer Estruç de Campllong, dues feixes pel monestir de Sant Martí Sacosta, un camp pel ciutadà gironí Bernat de Banyoles, una feixola i unes cases a la cellera pel cabiscol de la seu i, finalment, una feixa per l'altar de Sant Esteve de l'església de Sant Feliu de Girona.[7]

La superposició dels dominis senyorials, cosa que era general a la majoria de parròquies de les terres de Girona, en complica notablement l'estudi de la senyoria perquè, per molt que disposem de diversos capbreus d'un mateix lloc i per molt que siguin els dels senyors més importants, sempre hi poden mancar pagesos, masos, terres i drets d'altres senyors dels quals, com a molt, tan sols en coneixem el nom. És així que, a partir de la lectura i de la comparació entre els capbreus senyorials d'algunes parròquies dels ardiaconats de Girona i de la Selva, hem pogut enregistrar els noms de molts altres senyors, eclesiàstics i laics, que tenien drets en aquelles mateixes localitats, però dels quals no n'hem localitzat cap capbreu (cf. Taula 57).[8]

Per veure-ho d'una manera més precisa, hem pres el cas de la parròquia de Riudellots de la Selva com a exemple de la situació més general de les senyories gironines.[9] Els cinc capbreus que n'hem estudiat, que daten del període que va del 1256 al 1329, esdevenen insuficients a l'hora de consignar tots els habitants del lloc i, encara més, els seus masos o cases i les terres de les seves explotacions. En efecte,

---

7 ASD, pergamí n. 524 (1320.08.21).

8 També es pot detectar la multiplicitat de senyories a través de la documentació notarial, tal com s'ha fet a la Vall d'en Bas; cf. BOLÓS, *Els orígens...*: p. 82-83.

9 En un estudi anterior sobre Cruïlles, assenyalàvem l'excepcionalitat del capbreu del 1319, elaborat conjuntament pel senyor del castell, Bernat de Cruïlles, i pel prior del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, pel fet de recollir pràcticament tots els caps de casa de la localitat; cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 44-45 i p. 51-52. De totes maneres, també a Cruïlles hi havia d'altres senyories de menor importància (cf. Taula 57).

Taula 57. **Parròquies i senyories a les terres de Girona, segle XIV**

SENYORIES AMB CAPBREUS	ANY	MASOS	TERRES	ALTRES DRETS
Fitor				
1. Sant Daniel de Girona	1320	2	16	
2. Sant Miquel de Cruïlles	1323	1	23	
	1340 ca.	1	89	
	1352		79	
3. Ramon de Senesterra senyor de Palau-sator	1340 ca.		59	
4. Hospitalers de St. Llorenç de les Arenes	1337	1	11	6 cases
Santa Pellaia i Santa Àgata				
1. Guerau de Torrent cavaller*	1315	12	232	3 cases
Altres senyors (10): senyors del castell de Monells, Arnau de Sant Miquel cavaller, Ramon de Juià cavaller, Almoina del Pa, seu de Girona, Sant Pere de Galligants, Temple d'Aiguaviva, Sant Miquel de Cruïlles, Santa Maria d'Amer, i cambreria de Sant Feliu de Guíxols				
Cruïlles				
1 i 2. Bernat de Cruïlles senyor de Cruïlles i Sant Miquel de Cruïlles	1319	82	1000	Castell de Cruïlles
3. Sant Daniel de Girona	1322	1	7	
Altres senyors (5): Ferrer de Cruïlles cavaller, Ramon de Mont cavaller, Ramon sa Figuera, Santa Maria d'Ullà i Sant Martí Sacosta				
Sant Cebrià dels Alls				
1. Bernat de Cruïlles senyor de Cruïlles	1319	21	134	
Altres senyors (8): Almoina del Pa, cambreria de Sant Feliu de Guíxols, Sant Miquel de Cruïlles, Sant Martí Sacosta, Ramon des Mont cavaller, Ferrer de Cruïlles cavaller, Bernat de Montagut cavaller, Brunissenda de Juià.				
Sant Mateu de Montnegre				
1. Santa Maria de Cervià	1314	12	136	18 cases i 1 capella
2. Guerau de Torrent cavaller*	1315	2	57	
3. Cabiscol de la seu de Girona	1325		6	Parròquia i 4 cases
Altres senyors (6): rei d'Aragó, altar de Santa Margarida de Sant Martí Sacosta, Arnau de Ribera cavaller, Berenguer d'Escala cavaller, Sant Pere de Galligants, Ramon de Ginestet cavaller				
Riudellots de la Selva				
1. Almoina del Pa de la seu de Girona	1256 ca.	10	15	1 ferreria
2. Sant Pere de Galligants	1314	2	31	1 casa
3. Altar de Sant Domènec de la seu de Girona	1315	6	52	
4. Sant Daniel de Girona	1320-23	4	64	
Altres senyors (9): Hospital Nou de Girona, cabiscol i Ferial de la seu de Girona, altars de Sant Llorenç de la seu de Girona i de Sant Silvestre de Franciac, monestirs de Santa Maria de Ridaura i Sant Miquel de Cuixà, Pere Berenguer Estruç de Campllong i Bernat de Banyoles ciutadà de Girona				
Palafrugell				
1. Prior de Santa Anna de Barcelona	1333	37	1059	
Altres senyors (18): Pabordia de Maig de la seu de Girona, monestirs de Sant Pere de Galligants, Sant Daniel de Girona, Santa Maria de Vilabertran, Sant Miquel de Fluvià, Santa Maria d'Ullà, Sant Miquel de Cruïlles i Sant Feliu de Guíxols, Milícia dels Hospitalers d'Aiguaviva, cambrer de Sant Feliu de Guíxols, capellà de l'església de Begur, almoina de Pere Barceló de Palafrugell, altars de Santa Maria i de Sant Miquel de Palafrugell, Guillem de Castell i Bernat d'Abellars cavallers, Gilabert de Cruïlles noble i el senyor del castell de Pals				
Vilobí d'Onyar				
1. Ramon Malars ciutadà de Girona	1337-38	41	**	Castell de Vilobí
Altres senyors (24): Pere Fresolf, mas Selva d'Amont, Francesca vídua d'Arnau de Biure cavaller, Guillem de Vilagut noble, Pere Mataró de Franciac; Guillem de Riera i Guillem Baier ciutadans de Girona; ermita de Santa Margarida, sagristia segona de la seu de Girona, Almoina del Pa, Ferial i pabordies de Gener, Novembre i Desembre de la seu de Girona, benefici de Guillem de Planes de Sant Feliu de Girona; altars de Santa Maria de l'església de Vilobí, altar de Sant Llorenç de la seu de Girona i de Sant Vicenç de Sant Feliu de Girona; i monestirs de Sant Pere de Casserres, Santa Maria d'Amer, Sant Daniel, Santa Maria de Cuixà, Sant Pere de Galligants i Sant Pere Cercada.				

* Guerau de Torrent compartia drets senyorials a Santa Pellaia i Sant Mateu de Montnegre amb Sant Miquel de Cruïlles, Santa Maria d'Amer, Sant Pere de Galligants, la seu de Girona, l'Almoina del Pa i la cambreria de Sant Feliu de Guíxols. ** L'estudi sobre el capbreu de Vilobí no especifica el nombre de terres declarades. Font: Capbreus (cf. Taula 4 *supra*); MARQUES, «Vilobí...»; MALLORQUI, «Homes...» i *Les Gavarres...*; ESPERT, *La senyoria...*.

de les 64 persones de Riudellots documentades en aquests capbreus, n'hi ha 27 que declaren ser homes propis d'un o altre dels senyors capbrevadors: l'Almoina del Pa els anys 1256 i 1329, l'abat de Sant Pere de Galligants el 1314, l'altar de Sant Domènec de la seu de Girona el 1315 i l'abadessa de Sant Daniel els anys 1320-1323; també hi ha 8 persones més que, gràcies als documents conservats, deduïm que eren homes propis de la pabordia de Cassà, del Ferial i del cabiscol de la seu de Girona, del monestir de Sant Martí Sacosta i del ciutadà gironí Bernat de Banyoles; i encara queden 29 persones que podrien ser homes propis dels senyors dels quals no hem conservat capbreus i que només coneixem gràcies a pergamins i altres notícies indirectes (cf. Figura 27).

Figura 27. **Senyors i homes propis de Riudellots de la Selva, 1256-1329**

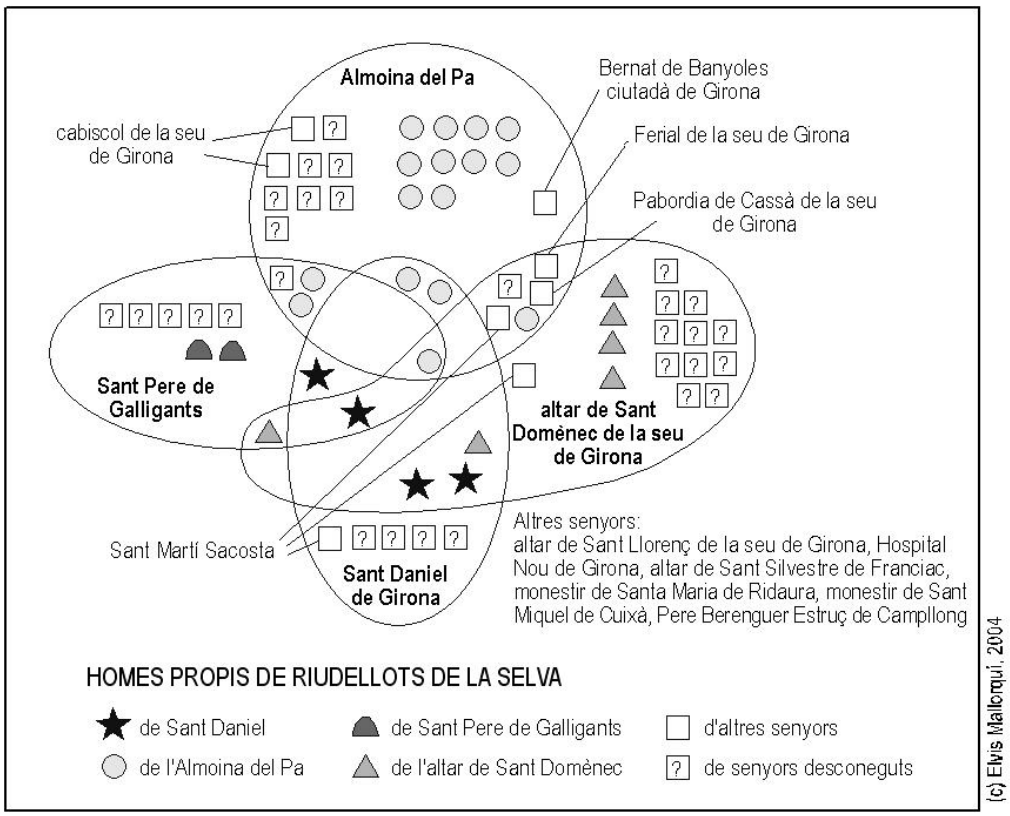

Font: ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergamins; ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 652 (1256.12.18), pergamí n. 669 (1256 ca.) i pergamins n. 892-1049 (1329); AHG, Hospici, vol. 166 (1314); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 5 i rotlle 37, pergamins (1314); AHG, Notaria, Girona-4, vol. 36 (1315); ASD, pergamí n. 524 (1320-1323)

El gran nombre de senyories i la seva superposició no només complica la recerca als historiadors, sinó que també n'afectava la pròpia gestió als mateixos segles medievals. En tenim alguns exemples prou reveladors. El primer prové, altre cop, de la parròquia de Riudellots de la Selva: l'any 1265 els procuradors dels feus

del rei Jaume I i del noble Gastó de Bearn, senyor del castell de Fornells, van denunciar la venda de *"septem mansos seu dominium ipsorum in parrochia Sancti Stephani de Riuolutorum in loco uoccato Rayl"* que havia fet el cavaller Arnau de Vilademany al clergue gironí Guillem Gaufred, el qual, en tant que eclesiàstic, era una *"personam prohibitam"* per posseir béns en feu de nobles i del rei. Després d'una enquesta a molts testimonis de la parròquia –alguns dels quals manifesten haver-ho après *"a patre suo et matre et auia istius testis"*–, el jutge reial Bernat de Vic va provar la validesa de la compra del clergue Guillem Gaufred perquè els set masos no es trobaven al lloc de *Rayl,* sinó *"in loco uoccato Ribolta"*.[10] És a dir, la llunyania dels senyors o la migradesa del domini havien generat un alt grau de desconeixement del propi domini senyorial i, en conseqüència, la pèrdua del plet que havien encetat.

Un altre cas, més tardà, ens posa en evidència el poc poder de reacció d'alguns senyors davant les pèrdues demogràfiques derivades de la Pesta Negra del 1348. L'any 1359 el clergue de Sant Pol de la Bisbal va denunciar al bisbe que el prior de Sant Miquel de Cruïlles volia vendre els masos Bofill, Martorell i Foixà del seu domini i que havien quedat deshabitats i que, per tant, l'església deixaria de rebre alguns censos; aleshores s'encetà un plet que no conclogué fins el 1364 amb una sentència que garantia al clergue la continuïtat del cobrament dels censos i drets pertinents a la parròquia.[11] No deuen existir massa llocs a Europa on el clergue d'una parròquia podia posar entrebancs i intervenir en la gestió interna d'un domini monàstic. I és que, davant el gran nombre de senyories, la institució parroquial als volts de la ciutat de Girona havia esdevingut l'únic element que cohesionava internament una comunitat rural. A més, com veurem tot seguit, el marc parroquial va ser pres per alguns senyors com a base territorial per organitzar els seus propis dominis.

1.2 L'ESTRUCTURA DE LA SENYORIA I LA PARRÒQUIA

Ramon de Palau, senyor de Monells, va disposar en el seu testament del 1234 que els *"manumissores qui meam aministracionem tenebunt ... habeant et teneant et percipiant*

[10] ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergamí n. 69a (1265.12.14).

[11] ADG, Lletres, vol. U-33, f. 45v-46v (1359.07.15); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 16, pergamí n. 9 (1364...).

diligenter et fideliter omnes fructus et expleta et redditus ac prouentus tocius mei honoris"; de fet, va especificar més: Arnau de Sant Miquel i Arnau Sord amb el batlle de Monells s'havien d'encarregar del castell del lloc; Berenguer d'Aguiló, Ramon de Sant Genís i Ramon Seguer amb el batlle, del castell de Palau-sator; Pere de Roses i el batlle de la Tallada, del castell del lloc; i finalment, Ramon de Fontcoberta, Guillem Eliards i Berenguer de Vilar i els batlles, del castell de Basella.[12] Pocs eren, però, els senyors que, com Ramon de Palau, tenien tants castells que els podien prendre com a unitat estructural dels seus dominis.[13]

Els batlles, antigament, havien estat els encarregats d'organitzar el treball i l'explotació dels dominis senyorials mitjançant les prestacions en joves i serveis a què estaven obligats els tinents. De mica en mica, però, van anar transformant-se en recaptadors dels censos i de les parts de collita dels masos i de cadascuna de les parcel·les que havien de rebre els senyors respectius i, a canvi de la feina, n'obtenien una participació en forma normalment de braçatge.[14] La gran majoria dels senyors de les àrees rurals de Girona no arribava a aquest nivell i, només si tenien dominis importants repartits en uns quants llocs, prenien el marc parroquial per estructurar-los en batllies. És el cas del priorat de Sant Miquel de Cruïlles que només disposava de batlles a les parròquies on tenia més drets. A Cruïlles, per exemple, el batlle dels veïnats de Pastells i Solls recollia els delmes de la capellania de Santa Eulàlia pel monestir, mentre un altre batlle recaptava les tasques i les primícies de les terres del priorat al terme de Cruïlles i als veïnats de Perduts i de Sant Pol de la parròquia de la Bisbal.[15] El priorat tenia altres batlles amb capacitat d'actuació en parròquies senceres: el de Sant Sadurní residia al mas de la Sureda els anys 1221 i 1287; a Llaneres el batlle era l'habitant del mas Castellar l'any 1208 i el del mas Casabó el

---

12 ADG, Mitra, calaix 24, pergamí n. 15 (1234.07.27; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 56).

13 Un altre cas és el de Gilabert de Cruïlles, ja establert a Peratallada, que el 1259 va comprometre's a pagar 1.000 sous anuals al rei a partir de les rendes i drets del *"castrum ... de Cruylles cum omnibus terminis et pertinenciis suis";* cf. ACA, Cancelleria, registre 10, f. 145r (1259.07.27).

14 FARÍAS, «Sobre la reorganización...»: p. 890-894 i p. 902-909; BENITO, *Senyoria*...: p. 270-279.

15 El 1258 el prior de Sant Miquel va establir la primera batllia a Guillem Figuera de Pastells; la segona batllia existia des del 1227, com a mínim, però no és fins el 1301 que coneixem les obligacions específiques dels tinents d'aquest mas i d'aquesta batllia; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergamí n. 7 (1258.12.07; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 75), i rotlle 11, pergamí n. 3 (1227.06.13, MALLORQUÍ, *El monestir*...: p. 49) i pergamí n. 1 (1301.06.10); cf. MALLORQUÍ, *El monestir*...: p. 81-83.

1254; a Fitor hi havia un batlle a l'honor de Quinsana del priorat de Sant Miquel; a Parlavà els batlles eren els habitants del mas de Cros l'any 1242; a Jafre Guillem de Vall va obtenir la batllia el 1243; i, per acabar, a Sant Cebrià dels Alls Pere d'Aspirà era el batlle del domini de la sagristia del monestir de Sant Miquel.[16]

Si els dominis d'un senyor eren molt petits, l'àmbit d'actuació dels batlles es podia estendre per diverses parròquies. És el cas del batlle del capítol de la seu que el 1204 recollia les rendes a les parròquies de Corts, Mata, Borgonyà, Sords i Pujals dels Cavallers; del batlle del priorat de Sant Miquel de Cruïlles a Llaneres els anys 1208 i 1254, que recollia les rendes de les parròquies veïnes de Canapost, Casavells, Corçà i Vulpellac; del batlle del monestir de Sant Daniel que el 1246 actuava a Vilafreser, Pujals dels Cavallers, Santa Llogaia, Fellines i Viladasens; i del batlle de l'abat d'Amer que l'any 1292 gestionava les seves possessions de Ginestar, Sant Gregori, Cartellà, Canet, Adri, Montbó, la Mota, Sant Medir i Riudellots de la Creu.[17]

Parròquies i batllies podien ser utilitzades pels senyors a l'hora d'organitzar la seva comptabilitat. A Fitor, l'any 1332, el procurador dels Hospitalers de Sant Llorenç de les Arenes va reconéixer haver rebut totes les rendes i drets de les collites de blat i raïm que havia de recollir el batlle, Bernat de Puig, que tenien establert a la parròquia.[18] Més ben documentat és el cas dels dominis de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, els batlles de la qual, abans de la seva reforma del 1347, reunien les rendes en diner i en espècie d'una o més parròquies en graners i cellers –com els de

[16] ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergamí n. 5 (1211...; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 44) i pergamí n. 4 (1287.09.14; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 137); rotlle 3, pergamí n. 14 (1208.07.28; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 42) i pergamí n. 17 (1254.07.19; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 72), rotlle 19, pergamí n. 2 (1242.08.30; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 60), i rotlle 15, pergamí n.1 (1243.06.06; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 62); ADG, Almoina, Cantallops, pergamí n. 149 (1234.03.31: MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 55); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1293.06.18; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 146).

[17] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 254b (1204.01.01; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 381); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 3, pergamí n. 14 (1208.07.28; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 42) i pergamí n. 17 (1254.07.19; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 72); ASD, pergamí n. 140 (1246.01.31; MARQUÈS, *Col·lecció*...: n. 197); ADG, Dotalies, vol. D-3, f. 171r-174r (1292.08.12). Trobem un plantejament més general d'aquesta qüestió a: FARÍAS, «Sobre la reorganización...»: p. 895-897.

[18] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 51v (1332.10.10).

Riudellots de la Selva i Viladasens–,[19] i després ho transportaven a Girona per fer el pa.[20] Aleshores, els pabordes de l'Almoina anotaven als seus llibres de comptes els ingressos de cadascun dels seus dominis, la majoria dels quals són citats com a parròquies: Llambilles, Campdorà, Celrà, Juià, Madremanya, la Pera, Caçà de Pelràs, Foixà, Fonolleres, la Bisbal, Cruïlles, Sant Cebrià dels Alls, Calonge, Aro, Sant Andreu Salou, Riudellots de la Selva, Franciac, Caldes, Estanyol, Aiguaviva, Vilablareix, Salt, Borraçà, Sant Pere Pescador, Palauborrell, Marenyà, Gaüses, Viladasens, Llampaies, Orriols, Terradelles –Sant Andreu del Vilar–, Medinyà, Sant Andreu del Terri, Santa Llogaia, Borgonyà, Vilamarí –i Juïgues–, Vilavenut, Serinyà, Crespià, Espinavessa, Clota, Taialà, Domeny i Sant Gregori. En alguns indrets hi havia més d'un batlle: a Cassà de la Selva hi havia la *"bajulia ... d·en Tayada quam tenet Arnaldus Canerii"* i la *"bajulia mansi Canerii de Perles"*; a Brunyola, hi havia el batlle del castell a més de la batllia de Pere Oller a Sant Martí Sapresa, la d'en Palau i la d'Armedans que tenia Joan Vedell; i a Camós eren batlles en Masó i en Ramon Arnau.[21]

En resum, a les zones del bisbat de Girona més properes a la capital, la parròquia havia esdevingut, per a bona part dels senyors, un referent prou clar com per servir de marc per instituir les batllies o per calcular els seus ingressos. Cal dir, a més, que els senyors que tenien dominis en una mateixa parròquia podien col·laborar entre ells per resoldre problemes comuns. A Cruïlles, la concòrdia signada el 1264 entre el senyor del castell i el prior del monestir de Sant Miquel va establir diverses formes de col·laboració entre ells i els seus respectius batlles, perquè havien de repartir-se els terços, lluïsmes i foriscapis, signar tots ells en les

---

19 El 1271 el prevere Pere Isarn va deixar a l'Almoina del Pa una casa amb celler a la cellera de Viladasens, *"in qua scilicet domo seu cellario congregentur et conseruentur omnes fructus et prouentus quos dicta helemosiina percipit et in posterum ... est percipienda in ipsa parrochia"*; a Riudellots, *"habet Elemosina in cellaria dicti loci juxta ecclesiam quandam domum qua est granarium quam tenet ad suam proprietatem"*; aquí és on es reunien totes les rendes especificades en els manuals de comptes dels pabordes, inclòs la part del delme que recollia el batlle del cabiscol de la seu; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1271.01.27); AHG, Hospici, vol. 4, f. 115r-117r (1336-1337...); ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergamí n. 5 (1336.09.13, cf. Document 24a).

20 GUILLERE, «Une institution...»: p. 319.

21 AHG, Hospici, vol. 1, f. 1r-48v (1331-1332), vol. 2, f. 1r-53r (1332-1333), vol. 1889, f. 17r-30v i f. 33r-40v (1333-1334), i vol. 3, f. 1r-45v (1334-1335). La resta de dominis de l'Almoina eren els masos Barrera de Cartellà i el de Madrenys, la coromina de la Crosa, el benefici de Sant Joan, el lloc d'Agulló i la ciutat de Girona amb els llocs d'Aspirà i la vinya Jofresa o Bascona.

escriptures de compravenda de masos i de terres, recollir els agrers i el delme conjuntament i, finalment, fer un *"caput breve speciale cum die et anno et testibus et cum firmamento et probatione partium"*.[22] Tenim dues proves que confirmen que almenys l'últim pacte es va complir: un primer capbreu, datat de poc després del 1264, que recull les declaracions de 77 persones, tinents de masos la majoria, que especificaven el que pertocava a cada senyor; i un segon capbreu, del 1319, que conté 247 declaracions dels homes dels masos de Cruïlles, dels nuclis del castell, de la vila de Sant Miquel i de la salvetat de Rabioses, de la parròquia de Sant Cebrià dels Alls i dels llocs veïns.

Un fet similar succeeix el 1314 a la zona de Cassà de la Selva, Campllong, Riudellots de la Selva i les parròquies més properes. Almenys dos dels senyors eclesiàstics que hi tenien dominis, l'Almoina del Pa i el monestir gironí de Sant Pere de Galligants, es van posar d'acord a l'hora de redactar els capbreus respectius. Per les dates, pel formulari emprat i, sobretot, pel fet d'estar en català, no hi ha cap dubte que van aprofitar el mateix notari –Ramon de Torrent, de Cassà de la Selva– per tal de redactar les declaracions d'uns pagesos que, en bona part dels casos, tenien possessions sota la senyoria d'ambdues institucions.

2. La senyoria sobre la terra i sobre els homes

Al llarg del segle XIII, els juristes i els notaris van començar a utilitzar la terminologia de l'emfiteusi, una figura jurídica romana que permetia descriure el sistema predominant de propietat compartida: anomenaven *"propietas et utile dominium"* els drets dels pagesos sobre els seus béns i *"jus et directum dominium"* els que tenien els senyors sobre les terres dels seus dominis.[23] No ens entretindrem, però, en l'estudi dels contractes agraris per tal de descobrir les formes de la renda de la terra a

[22] ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 10, pergamí n. 9 (1264.02.02; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 85) i rotlle 18, pergamí n. 1-79 (1264 ca.; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 87); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1319).

[23] A Cruïlles, les primeres referències escrites d'aquests termes corresponen a la dècada de 1290; cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 60-61. El vocabulari derivat de l'emfiteusi ha continuat essent utilitzat en les relacions agràries de la regió de Girona fins al segle XIX; cf. CONGOST, *Els propietaris*...: p. 33-52.

la zona de Girona entre els segles XI i XIII,[24] ni tampoc volem entrar en el llarg debat historiogràfic sobre l'origen i les característiques de l'emfiteusi a Catalunya, en el qual, mentre els historiadors del dret català n'havien remarcat la seva continuïtat i complementarietat, investigadors més recents distingien l'emfiteusi pròpiament dita, considerada com una forma de tinença de la terra molt avantatjosa per als tinents lliures, del sistema de detenció dels masos, en el qual es barrejaven formes derivades de la precària, el llenguatge feudal i la servitud.[25]

Independentment del seu origen i de la major o menor adequació a l'emfiteusi, les característiques de la majoria de senyories gironines són clarament palpables en els capbreus senyorials de principis del segle XIV. Es tracta d'aplecs de declaracions de pagesos i vilatans que confessen tenir cases, masos i terres, i també a vegades molins i ferreries, pel senyor que mana redactar el capbreu, la qual cosa es traduïa en el pagament d'una part de la collita si hi havia conreus –els agrers–, d'un cens fix en espècie o en diner o bé de les dues coses a la vegada. A més, sol constar sempre que els pagesos havien de pagar unes taxes de mutació –els terços, lluïsmes i foriscapis– al senyor de la terra en cas que aquesta hagués estat venuda, sots-establerta o traspassada a algú altre. Les formes de possessió de la terra descrites en els capbreus ens presenten, sempre, una simultaneïtat de drets sobre un mateix bé: d'una banda, el pagès treballava les terres i vivia en els masos o en les cases i ho podia vendre, donar i cedir als seus fills i hereus i, de l'altra, el senyor en rebia perpètuament uns censos, agrers i taxes.

2.1 Prestacions agràries i censos emfitèutics

Els capbreus d'inicis del segle XIV són una eina clau per resseguir pràctiques consuetudinàries en les prestacions agràries i en els censos emfitèutics i per descobrir possibles diferències entre territoris, parròquies, llocs i, en definitiva,

[24] Pel comtat de Barcelona s'ha realitzat una enquesta exhaustiva a partir dels contractes agraris; cf. Benito, *Senyoria...*: p. 339-363 i nota n. 1 del present capítol.

[25] Pere Benito ha realitzat un complet balanç historiogràfic sobre l'emfiteusi catalana, començant pels historiadors del dret que, des de la fi del segle XIX, intentaven lligar el seu caràcter feudal amb la legislació romana; més endavant, s'ha comparat l'emfiteusi amb contractes similars d'altres regions europees –*foro* gallec, *fief roturier* i *censive* francesos, *livelli* italians–; i, finalment, s'ha assenyalat que cal entendre l'emfiteusi com unes formes contractuals que poden tenir diferents significats segons els grups socials i les èpoques i dintre d'un marc jurídic de relacions socials; cf. Benito, *Senyoria...*: p. 91-95, p. 119-122 i p. 615-728.

senyories.[26] Això és possible gràcies al fet que, en primer lloc, els capbreus enregistren una gran varietat de pagaments als senyors directes per les parcel·les de terra, els agrers (cf. Taula 58). Per una petita part de les terres –que va entre l'11,8% a Sant Mateu de Montnegre i el 36,4% a Fitor–, els pagesos pagaven uns censos fixos en diner o unes quantitats fixes en espècie; en canvi, la gran majoria de les parcel·les –entre el 56,5% de Cruïlles i el 86% de Riudellots de la Selva– pagaven al senyor directe una part de la collita: deixant-ne de banda unes quantes on no s'especifica, només escapaven del pagament dels agrers algunes parcel·les que eren considerades "alous francs" –que només contribuïen al delme– o "alous fiscals" –que havien de satisfer delmes junt amb els terços i els lluïsmes– i que es trobaven, els segons sobretot, una mica a tot arreu (cf. Figura 28).[27] A excepció del terme de Sant Sadurní, la tasca era el pagament més estès a la resta de parròquies: el pagaven entre el 46,2% de les terres de Cassà de la Selva i el 88,5% de les de Santa Pellaia; es tractava, com queda especificat a Sant Sadurní el 1347, de la desena mesura o el 10% de la collita –*"tascham scilicet decimam mensuram"*–, però un cop ja s'havia extret la part corresponent al delme, amb la qual cosa la tasca podia ésser identificada amb l'onzena part de la collita, tal com fan els Costums de Girona.[28] A la tasca, a vegades s'hi afegia el braçatge, una prestació que solien rebre els batlles en compensació de la feina de recaptar les rendes dels senyors; de Sant Sadurní, també el 1347, sabem que corresponia exactament a mitja tasca.[29] Amb aquestes equivalències, podem establir

[26] Al comtat de Barcelona, aquesta qüestió s'ha estudiat pels segles XI, XII i XIII a través de llevadors de censos i de contractes agraris; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 339-426.

[27] A Cruïlles, l'any 1319, l'alou franc era una terra que no depenia de cap senyor directe, però que pagava el delme; l'alou fiscal, en canvi, sí que pertanyia a un domini determinat i el seu propietari havia de satisfer el delme i les taxes de mutació, però no cap mena d'agrer; cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 68-69.

[28] AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 109, f. 1r-3r (1347.07.11); MIERES, *Costums...*: p. 152-153. És possible que aquesta diferència tingui a veure amb el fet que la tasca es recaptava després del delme, almenys des del segle XIII: a Cruïlles, l'any 1264, els batlles del castell i del monestir anaven junts per recaptar el delme i la tasca de les terres del terme; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 10, pergamí n. 9 (1264.02.02; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 85); cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 60.

[29] El text on figura aquesta equivalència diu el següent: *"tascha soluitur ad decimam mensuram, et dictum brasciaticum soluitur in hunc modum uidelicet quod pro ipso brasciatico datur media tascha"*; cf. AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 109, f. 57v-58v (1347.11.27).

Taula 58. **Prestacions agràries i censos de masos, cases i peces de terra**

PRESTACIONS	PARRÒQUIES ESTUDIADES																				
	Cruïlles			St. Sadurní			Fitor			S.Pellaia			St. Mateu			Cassà S.			Riudellots		
Agrers																					
?	48	27		30			15			4			15			120			5		
Alou franc	8												1			24			1		
Alou fiscal	89			11			16	1		1			8		11	19	1		3		
Mitja tasca	9																				
Tasca	545	25		313	9		74	1		85	13		140	17		263	25		73	9	
Tasca i braçatge	161	22		289	15		2									59	14		2	2	
Sisè	10	5		5													2			1	
Dues tasques	27			314	39								1			14			4		
Quart	12			4												8	1		5		
Quart i braçatge	1						2									3			2	1	
Meitat	1																				
Censos																					
?		1	13			9			4						5			9			
En diner	63	48	39	114	52	24	40	4	1	8	11	1	15	14	10	24	40	5	8	12	
En espècie	269	80	10	173	44	102	3	2	2	14	11	1	5	15	8	57	49	1	15	8	1
Total	**1354**	**83**	**61**	**1106**	**72**	**133**	**118**	**5**	**1**	**96**	**15**	**2**	**169**	**18**	**32**	**569**	**61**	**14**	**100**	**13**	**1**

Peces de terra Masos Cases. Font: cf. Apèndix 21.

Figura 28. **Agrers de les peces de terra segons els capbreus gironins, 1314-1363**

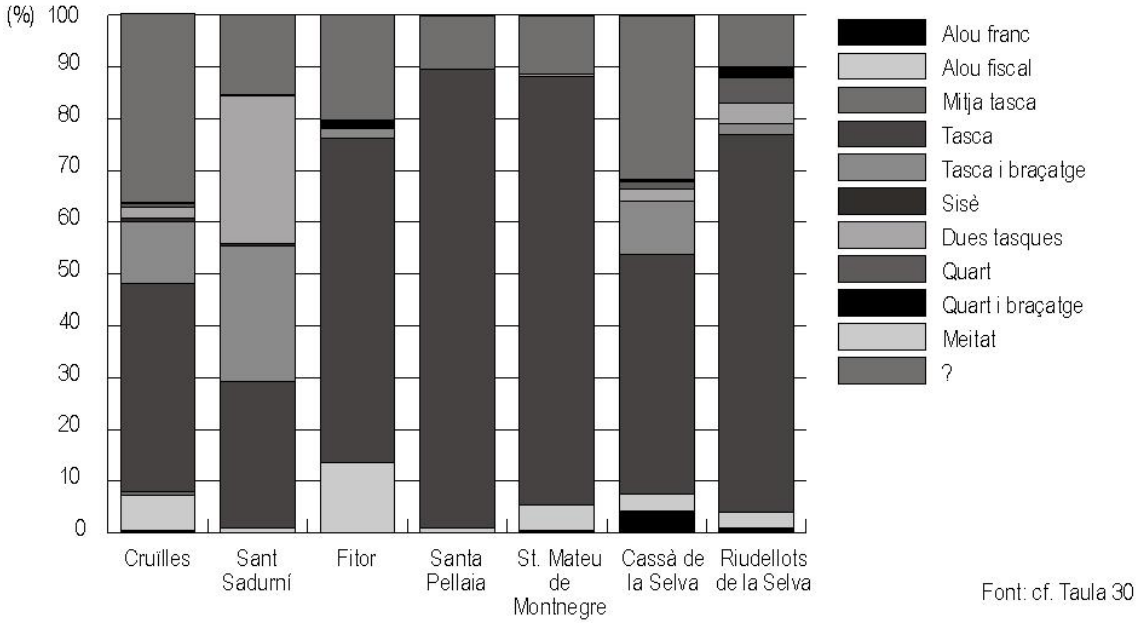

Font: cf. Taula 30

una graduació entre els diferents tipus de prestacions agràries: la mitja tasca, present només de forma testimonial a Cruïlles, corresponia a 1/20 o el 5% de la collita; la tasca i mig braçatge, equivalent a 1/8 parts de la collita o al 12,5%; la tasca i el braçatge sencer, que era 1/6,6 parts de la collita o el 15%; el sisè i el quart eren, evidentment, la sisena i la quarta part de la collita, o el 16,6% i el 25%; les dues tasques, mentrestant, equivalien al 20% de la collita; el quart i el braçatge equivalia a 1/3,3 parts de la collita o al 30%; i, finalment, en el capbreu de Cruïlles de 1319 apareix una menció a una terra que pagava la meitat de la collita, just el mateix que s'acordava en els contractes *ad laborationem* ja documentats a la fi del segle XIII i a inicis del XIV.[30] Comparant les diferents localitats estudiades a partir dels capbreus (cf. Figura 28), ens trobem amb una sostracció menor sobre les terres agrícoles del massís de les Gavarres –de les parròquies de Fitor, Santa Pellaia i Sant Mateu de Montnegre–, que, si comptem les terres en alou que no pagaven parts de fruits, se situa una mica per sota del 10% de la collita, és a dir, de la tasca. En canvi, les terres més productives de les planes superaven sempre la tasca, tant les de la Selva –Cassà i Riudellots de la Selva– com les del Baix Empordà –Cruïlles i Sant Sadurní–, perquè una porció important de terres havia de contribuir amb la tasca i mig o tot el braçatge. El cas més remarcable és el de Sant Sadurní, on les terres gravades amb dues tasques igualen el nombre de les terres que pagaven una sola tasca.[31]

En segon lloc, les cases dels nuclis concentrats eren posseïdes amb la mateixa fórmula que les parcel·les, però, lògicament, no podien donar parts de collita als senyors. Per això, els capbreus consignen tan sols els censos que es pagaven als senyors per les cases i albergs que es van multiplicar en molts nuclis rurals: de manera semblant al que havia succeït a la ciutat de Girona, a la fi del segle XIII i a la primera meitat del XIV els senyors parcel·laven un sector de terreny proper als

[30] A Cruïlles mateix se'n troben entre els anys 1302 i 1304; cf. MALLORQUÍ, «Homes…»: p. 63-64; DONAT, «Contractes...»: p. 128. Pel que fal al comtat de Barcelona, cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 632-638.

[31] Hem pogut calcular la sostracció mitjana a cadascuna de les set parròquies estudiades sumant els productes del nombre de terres per la seva sostracció i dividint-ho pel nombre total de terres de les parròquies –és a dir, comptant els alous francs i fiscals, però descomptant les terres que en desconeixem el que pagaven–; els resultats són els següents: la percepció mitjana a Fitor era del 8,80%, a Sant Mateu de Montnegre el 9,47%, a Santa Pellaia i Santa Àgata el 9,88%, a Cruïlles el 10,19%, a Cassà de la Selva el 10,29%, a Riudellots de la Selva l'11,36% i, per últim lloc, a Sant Sadurní el 14,49%.

nuclis inicials i cedia als tinents els espais per edificar amb les condicions pròpies de l'emfiteusi.[32] El resultat que figura en els capbreus del Tres-cents, però, no és gens uniforme: deixant de banda els casos poc significatius de Santa Pellaia i Riudellots, els pagaments en espècie predominen sobre els censos en diner a Cruïlles, Sant Sadurní i a Fitor; en canvi, a Sant Mateu de Montnegre i a Cassà, succeeix el contrari (cf. Figura 29). És possible que aquesta situació tan diversificada sigui només el reflex d'unes formes de creixement urbanístic que tingueren lloc en diferents moments i que, després de l'embranzida senyorial del començament, va evolucionar sense la seva presència; així, es podria explicar el fet que, sobretot a Cassà de la Selva, molts habitants del nucli de la cellera visquessin en cases que havien obtingut a través d'un sotsestabliment efectuat per d'altres pagesos o vilatans, la qual cosa ja no va ser recollida en els capbreus senyorials del lloc.

I, en tercer lloc, les prestacions dels masos que figuren en els capbreus evidencien una major complexitat que les parcel·les i les cases de les viles i nuclis concentrats. D'acord amb el que hem vist al Capítol 4, els pagesos dels masos havien de pagar un conjunt molt variat de drets al senyor directe que anaven dels agrers de les terres que voltaven la casa –a excepció, normalment, d'un hort, una quintana o un farraginar que tenien en alou– fins a uns censos fixos, en diner i en espècie, corresponents a diversos conceptes relacionats amb la família que residia a la casa (cf. Figura 5 *supra*).[33] I, efectivament, segons els capbreus estudiats, la gran majoria de masos paguen tant uns agrers per les terres unides indissolublement a la casa, com uns censos en espècie o diner (cf. Figura 30). En relació als agrers, la tasca era el pagament més estès, sobretot a les parròquies de la Selva i de les Gavarres; en

[32] Sobre la ciutat de Girona, cf. TO, «La seigneurie...»: p. 233-238. En relació als nuclis rurals estudiats, això ho detectem al castell de Cruïlles i al port de Lloret; cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 54-55 i p. 64-65, i «El port...»: p. 55-56. No cal dir que aquesta qüestió podria ser objecte d'un estudi comparatiu amb moltes altres localitats de les terres gironines.

[33] La conversió del mas, entès com una explotació pagesa aïllada, en peça essencial en l'estructura de la senyoria ha estat objecte de molts estudis que posen l'èmfasi en el protagonisme dels pagesos o en la voluntat dels senyors, segons si utilitzen documentació patrimonial o senyorial, respectivament; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 102-107. A les terres del comtat de Barcelona, també es diferencien els pagaments dels pagesos per la *manedia,* o conjunt format per la casa i les terres que la voltaven, dels que es realitzaven pel conjunt de parcel·les que formaven la *laboratio*; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 216-266.

Figura 29. **Censos de les cases segons els capbreus gironins, 1314-1363**

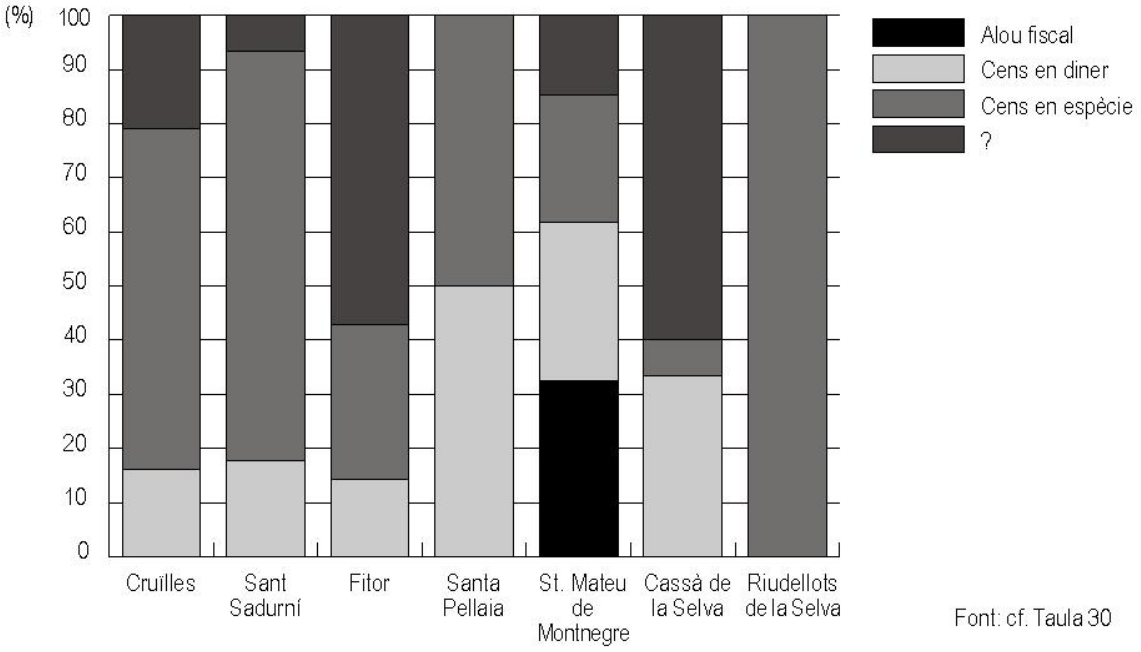

Figura 30. **Agrers dels masos segons els capbreus gironins, 1314-1363**

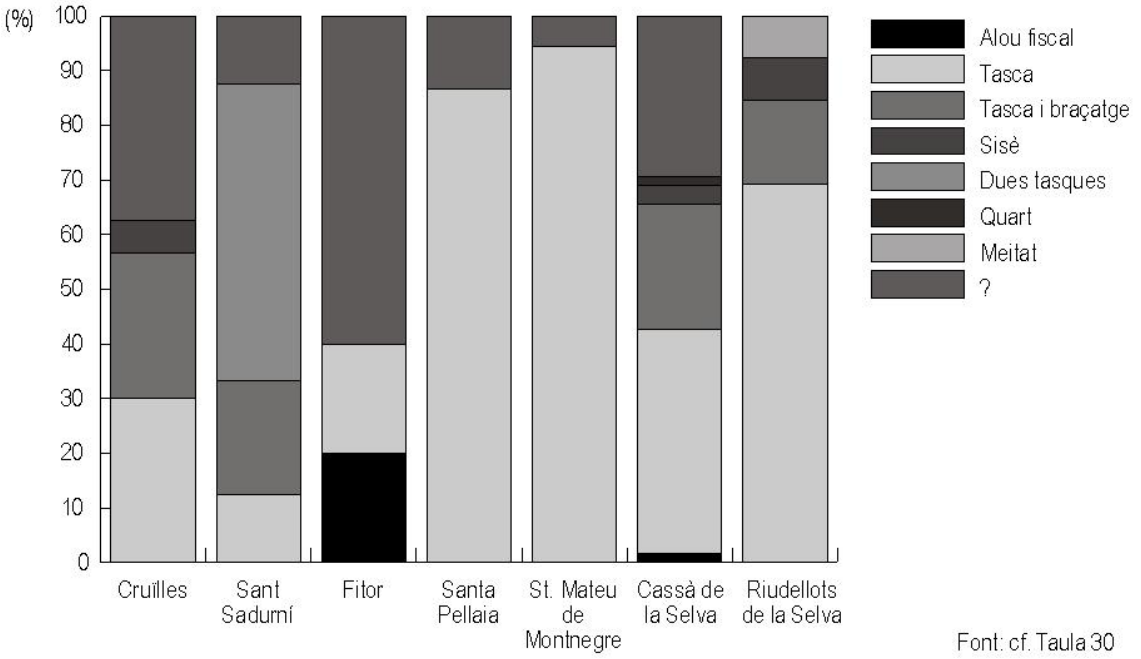

canvi, a Cruïlles i a Sant Sadurní, el pagament de la tasca i el braçatge i, al segon lloc, de les dues tasques esdevenien majoritaris; cal destacar, finalment, l'aparent poca pressió senyorial sobre els masos de Fitor, per bé que els càlculs es basen en molt poques dades. Pel que fa als censos, els que requeien sobre els masos eren molt més feixucs que els de les terres de conreu, que consistien o bé en una petita quantitat en diner o bé una quantitat fixa de cereals –forment normalment. Els censos fixos dels masos, com és el cas de Cruïlles el 1319, solien incloure quantitats diverses de cereals, aviram, pernes de porc, moltons i anyells, ous, formatges, vi, palla i llenya que, aparentment, solen ser descrits amb un nom que els engloba, el d'*alberga,* dret que podria correspondre a un antic costum dels senyors i dels seus estadants a alimentar-se en cadascun dels masos del seu domini.[34]

Cal no oblidar, de totes maneres, que en els capbreus només es consignaven els pagaments fixes o a parts de fruits. Les vendes i transaccions de masos al llarg del segle XIII enumeren unes llargues sèries de drets senyorials, molt sovint vagues i genèrics, sobre aquestes explotacions i els seus estadants, les cases, les terres de conreu, els arbres, els espais de pastura, els boscos i muntanyes i les aigües; en algunes ocasions, a més, es concretaven els drets dels senyors sobre les persones, tal com veurem més avall, i sobre les transaccions de terres dels masos. En efecte, al segle XIII els senyors supervisaven, mitjançant el cobrament dels lluïsmes pertinents, la cessió de terres i cases a famílies que no residien en el mateix mas a través dels sotsestabliments.[35] Els mateixos capbreus d'inicis del segle XIV, alguns més que d'altres, permeten detectar la pràctica dels sotsestabliments de terres o de cases als nuclis concentrats per part dels pagesos o titulars del domini útil de la terra:

---

[34] L'alberga, tanmateix, no és l'únic nom que es dóna en el capbreu del 1319; també hi consten els noms de *cens, questa, botatge* i *civades*; cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 66-68. Al comtat de Barcelona, s'ha detectat l'evolució de l'alberga entre els segles XII i la fi del XIII, que va passar de ser un dret d'hostatjament real a un conjunt de censos fixos i, finalment, a un pagament només en moneda; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 282-287.

[35] A les terres del comtat de Barcelona, el control senyorial dels lluïsmes sobre les transaccions de terres va ser definitiu a partir de la constitució de Pere I de l'any 1211, la qual, aparentment, sembla basar-se en una *"institucione quam olim Gerunde fecimus",* és a dir, que el rei havia fet redactar anteriorment a Girona; cf. BMR, vol. 38, f. 21 (1211.03.10; *Cortes...*: vol. 1, n. 13); BENITO, *Senyoria...*: p. 615-624. De totes maneres a Sant Celoni, un acord entre el mestre de l'Hospital i els habitants del lloc de l'any 1203 ja tractava aquestes qüestions, que van quedar completament resoltes amb una sentència arbitral del 1280; cf. PONS GURI, «Document...» i «Sentència...». A Girona les pràctiques consuetudinàries en relació als lluïsmes, terços i foriscapis van quedar recollides als Costums de Girona; cf. MIERES, *Costums...*: p. 122-129.

a Cassà de la Selva, el 1314, molts pagesos declaren tenir terres per l'Almoina del Pa sense especificar-ne els agrers que pagaven a la institució, segurament perquè les havien cedit a terceres persones; mentrestant, a Cruïlles, l'any 1319, eren moltes les persones que confessaven pagar una petita quantitat –gallines, capons o diners– per *tornes* i en ajuda del cens que un mas determinat havia de pagar al senyor directe.[36] És probable que aquesta forma de sotsestabliment fos una pràctica més estesa als volts de nuclis de població agrupada, perquè eren una manera que permetia acordar els interessos dels vilatans, sempre disposats a adquirir parcel·les per fer-hi un hort o una vinya, amb els dels pagesos dels masos, als quals se'ls oferia una forma de rendibilitzar econòmicament una part de les terres que havien hagut de treballar fins aleshores. També hi havia, però, molts tinents de masos que pagaven tornes a d'altres masos per terres cedides, de manera que la mateixa pràctica del sotsestabliment podia servir per d'altres finalitats que desconeixem. L'estudi d'aquests vincles, doncs, mereixeria un tractament molt més aprofundit i, sobretot, una comparació amb altres fonts d'informació per tal de completar el que figura en els capbreus senyorials.

2.2 SERVITUD I PRESTACIONS EN TREBALL

L'autoritat i el control que els senyors exercien sobre les persones dels masos tenien un clar objectiu: assegurar la continuïtat de l'explotació i, en conseqüència, de les rendes que n'obtenien regularment. Per això, entre els segles XI i XIII, com hem vist al Capítol 4, es va anar difonent la servitud entre els habitants dels masos fins arribar a ser l'element més característic de la condició jurídica de la gran majoria de la població rural gironina de la baixa edat mitjana. Els estudis de Jaume Vicens Vives sobre la distribució dels focs remences abans de les guerres de la fi del segle XV, el contingut de molts articles dels Costums de Girona i les poques cartes de franquesa concedides a localitats gironines –en relació a les de la Catalunya Nova– coincideixen en indicar la gran extensió de la servitud al bisbat de Girona.[37] Els

[36] MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 63-64.

[37] VICENS VIVES, *El gran sindicato...*: p. 104-105, i *Historia...*: p. 18-22; CONGOST, «La Catalunya...»: p. 20-24; MIERES, *Costums...*: articles 1, 2, 3, 19, 22, 27, 28, 29, 41. En relació a les cartes de franquesa al bisbat de Girona, cf. Capítol 7 *supra*.

capbreus d'inicis del segle XIV, en canvi, presenten unes informacions molt desiguals sobre els homes propis que han provocat errors d'interpretació en estudis basats en aquesta font: potser el més flagrant, i que més literatura historiogràfica ha generat, és el de la Vall d'Aro, d'on s'afirmava, a partir d'un capbreu de la Pabordia d'Aro del 1344, que la societat local estava polaritzada entre una minoria d'homes propis que tenien masos i grans conjunts de terra i una minoria de pagesos lliures amb molt poca terra; com s'ha demostrat recentment, però, els petits pagesos aparentment lliures, en realitat, o bé residien al nucli fortificat de Castell d'Aro o bé eren homes propis d'altres senyors, entre ells el monestir de Sant Feliu de Guíxols.[38]

Una lectura massa ràpida de les dades sobre la servitud que figuren en els capbreus pot conduir, doncs, a interpretacions errònies de la realitat social de cada localitat. En efecte, en aquests estudis cal tenir sempre presents dues idees: la primera és que hi havia dos tipus diferents de servitud, la dels homes propis que vivien en masos, que estaven obligats a no abandonar-lo i que estaven sotmesos al pagament de la remença i dels altres mals usos,[39] i la dels homes propis sense mas, que només reconeixien el domini del seu senyor i el pagament d'algun cens i servei;[40] la segona idea és que, mentre no hi hagi cartes de franquesa otorgades als habitants del lloc, hauríem de pensar que els altres declarants dels capbreus que no es declaren com a homes propis eren, tots o la gran majoria, homes propis de senyors diferents dels que fan redactar els capbreus. És el que ens trobem a Vilobí d'Onyar el 1343: dels 95 capbrevants, n'hi havia 41 que eren homes propis per raó d'un mas o d'una borda i 3 que eren homes propis sense mas i que només pagaven un cens en capons al senyor del castell; els 51 declarants restants eren, molt probablement, homes propis dels altres senyors que tenien dominis a Vilobí.[41] Això mateix ho detectem en les parròquies que hem estudiat a fons: la majoria dels homes

---

38 SANZ, «La pabordia...»: p. 424-430; TO, «La diferenciació...»: p. 455-456; cf. Capítol 7 *supra*.

39 Sobre els vincles entre la servitud i els masos a la baixa edat mitjana, cf. LLUCH, *Els remences...*: p. 351-368. A través dels manuals de comptes dels pabordes de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, Rosa Lluch ha estudiat a fons el pes de les redempcions i de la resta de mals usos sobre la població depenent d'aquesta institució benèfica gironina; cf. LLUCH, *Els remences...*: p. 125-350.

40 En relació a la servitud fora del mas, cf. LLUCH, *Els remences...*: p. 369-388.

41 MARQUES, «Vilobí...»: p. 41. En relació a la complexitat de conèixer quins eren els masos i les famílies sotmeses a servitud en el domini senyorial de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, cf. LLUCH, *Els remences...*: p. 39-51.

que reconeixen ser homes propis dels seus senyors vivien en masos i, segons la perícia dels notaris, reconeixien com a drets dels senyors les entrades i eixides en el mas, el pagament dels mals usos i, sobretot, el pagament de la redempció en cas que algú del mas volgués sortir-ne (cf. Taula 59). Però també existien persones pròpies sense mas: a Sant Sadurní, d'on disposem dels capbreus dels dos senyors més importants del lloc que controlaven el castell i els seus drets, la Pabordia de Juny de la seu de Girona i el castlà Ramon Arnau de Sant Sadurní, pràcticament tots els habitants de la població eren homes propis, la meitat amb masos i l'altra meitat sense. Aquests últims eren els habitants de la vila de Sant Sadurní i no confessaven deure res als seus senyors, a excepció del reconeixement de ser-ne propis.

Taula 59. **Servitud i serveis en treball als capbreus senyorials**

PRESTACIONS	PARRÒQUIES ESTUDIADES													
	Cruïlles		St. Sadurní		Fitor		S.Pellaia		St. Mateu		Cassà S.		Riudellots	
Nombre de masos	**83**		**72**		**5**		**15**		**18**		**61**		**13**	
Servitud														
Censos en espècie			3						1		9		1	
Entrades i eixides				42						8				11
Jurament i homenatge			1	3					1	6				
Mals usos				42				2		7		1		1
Reconeixements de ser home propi		1	52	50	1	2		9	2	12	11	55	1	13
Redempcions				42				2		8		1		11
Serveis en treball														
Batudes	46		22				4				6		5	
Cavades	2		6											
Eixobertes	3		6											
Jornals	37													
Joves	66		46		1		9				32		11	
Manedes							5						6	
Menjar al batlle			21		1		9		23		5			
Obres	50		32								6			
Podades	32		3				4		26		6			
Portar tasques			12		5		16		58		3		22	
Segades	6		4				4							
Tragines	1		2		1		4				16		1	
Veremades			5				3				9			

Homes sense masos — Homes propis amb masos. Font: cf. Apèndix 21.

Molt sovint, els homes propis també estaven sotmesos a prestacions en treball als seus senyors, les quals, pel seu caràcter regular i fix, sí que figuren de manera detallada en els capbreus (cf. Taula 59). Es tracta de les feines que els pagesos havien de realitzar en les terres dominicals –la reserva senyorial– que, segles

o dècades enrera, els senyors feien treballar de manera directa sota la supervisió del batlle. Així, hi trobem les "joves" –llaurar un dia els camps del senyor abans de la sembra o al maig per als conreus d'estiu–, les "tragines" o "tirades" –transportar les garbes a l'era pel batre o escampar fems al camp–, i les "segades" i "batudes"; en relació al conreu de la vinya, hi hauria les "cavades", les "eixobertes", les "podades" i les "veremades", a les quals podríem incloure les "manedes" –o jornals al servei del senyor amb una bèstia per al treball de la vinya–; a més, hi havia unes prestacions més genèriques de "jornals" i d'"obres", del pagament d'un "menjar" al batlle quan anava a recollir els drets i de l'obligació de portar les tasques d'unes terres o vinyes al celler, casa o graner dels senyors dintre la mateixa parròquia.[42] El recompte de les mencions d'aquesta mena de serveis, parròquia per parròquia, ens descobreix com no tots els masos pertanyents a un mateix senyor estaven obligats a les mateixes prestacions: a Cruïlles i a Sant Sadurní, per exemple, bona part dels masos prestaven "joves" i, en menor mesura, "batudes" i "obres" als seus senyors; en canvi, només els pagesos depenents de Sant Miquel de Cruïlles havien de fer treballs similars als anteriors i, de manera específica, "cavades", "eixobertes" i "veremades" a les vinyes del monestir.[43] A Sant Mateu de Montnegre i a Riudellots de la Selva, hi havia més persones que prestaven serveis que no pas masos, però es tracta de l'obligació de dur les tasques d'una terra o vinya a la casa del senyor i d'oferir un menjar al batlle.

El marc parroquial, en alguns indrets, era important per a la prestació d'aquests serveis en treball: sembla que si no es realitzaven a l'interior de la parròquia on residien els tinents, aquests en quedaven exempts. Una prova la tenim el 1282, quan el prior de Sant Miquel de Cruïlles va reclamar a quatre homes propis seus de la parròquia de Sant Sadurní la prestació setmanal d'*opera* als honors que el monestir tenia a la vila de Sant Miquel i al mas Pla de Corçà.[44] A la vila, els treballs requerits consistien en consolidar les parets del monestir, del cementiri i de les

[42] MARQUES, «Vilobí...»: p. 41-42; MALLORQUI, «Homes...»: p. 67-68. Al comtat de Barcelona s'ha comprovat l'estreta relació d'aquestes prestacions amb el treball pagès a la reserva senyorial; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 384-400.

[43] A Vilobí d'Onyar, el 1343, només 26 dels 41 homes propis que residien en masos estaven obligats a prestacions en treball, com les joves, les tirades, les manedes o les batudes; cf. MARQUÈS, «Vilobí...»: p. 41-42.

[44] ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 4, pergamí n. 7 (1282.08.19; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 129).

trilles; al mas Pla, les obres també s'havien de destinar també *"in structura parietum"*, a reparar les parets. Al final, però, el prior només va veure reconeguda les prestacions a la vila de Sant Miquel –aixecada al llarg d'un camí que separava les parròquies de Sant Sadurní i de Cruïlles–; les altres no les va obtenir. Una possible explicació és que s'havien de realitzar en una parròquia que no era la dels mateixos homes propis.

A Sant Sadurní mateix, un cas similar dels volts de 1340 aporta encara més informació sobre les obligacions en treball d'alguns parroquians. Dos pagesos benestants, Ramon de Buïga i Maimó ses Arades, havien adquirit al cavaller Bernat de Mont –i aquest, al seu torn, ho havia comprat de Guillem Gil de Castelló, també cavaller– el domini directe d'unes possessions de vinya situades a la mateixa parròquia de Sant Sadurní, al lloc anomenat *Podium de Rota,* just al límit amb Sant Mateu de Montnegre; el domini útil d'aquestes peces pertanyia a uns *emphiteote* d'aquesta última parròquia –Ferrer sa Costa, Berenguer Sabenc i Pere des Clos– i a uns altres de Sant Sadurní –Arnau ses Arades i Guillem Boscà.[45] Els dos titulars del domini directe, que residien a Sant Sadurní, van encetar un plet amb els emfiteutes per tal d'aclarir si aquests estaven forçats o no a portar les tasques i els censos al lloc on decidissin els primers, sobretot perquè alguns d'ells vivien a la parròquia veïna de Sant Mateu de Montnegre. No disposem, malauradament, de la sentència del cas, però els testimonis recollits presenten un panorama interessant sobre els costums de recollida de les tasques i dels agrers de les terres a Sant Sadurní: quatre testimonis de Sant Sadurní recordaven que, entre 30 i 40 anys enrera, quan Guillem Gil era el senyor, els tinents de les vinyes *"defferebant dictas taschas racemorum ad mansum d'en Boschan, et postea per aliquod tempus ad mansum d'en Saluador ... ui uel [jure seruitutis]"* i, després, el dit Guillem Gil les feia dur a Monells; un altre testimoni, originari de Cassà de la Selva, afirmava que l'any anterior era a Banyeres amb el seu animal i que va portar, en concepte de tasca, una somada dels raïms d'una de les vinyes del domini al mas d'en Ramon de Buïga.

I encara més interessants són les respostes a una qüestió plantejada als testimonis per la part pledejant sobre si *"usus et obseruancia est in diocesis Gerundensis quod emphiteote portant agraria et census ad hospicia et domos dominorum directorum dum sint*

[45] ADG, Processos medievals, vol. 221 (1340 ca.); cf. Apèndix 22.

infra parrochia in qua [sunt] dicti emphiteote et domini directi". L'objectiu d'aquesta enquesta realitzada en el transcurs de la instrucció d'un plet era saber si es podia exigir als emfiteutes portar les tasques fora de la seva parròquia. En efecte, els 26 testimonis cridats exposaven, cadascun d'ells, els seus coneixements sobre les pràctiques consuetudinàries de les seves parròquies d'origen i, de tots els llocs comentats, només en dues ocasions –a Orfes i Pujals i a Celrà i Campdorà– se citen emfiteutes que portaven les tasques a parròquies diferents de les seves (cf. Taula 60 i Apèndix 22). Així doncs, la parròquia, almenys en aquest aspecte, incidia directament en l'organització d'un domini senyorial en marcar un límit espacial a la pràctica de de portar les tasques de les vinyes al celler del senyor.

3. El control senyorial de l'economia rural

Els senyors feudals no només exercien la seva pressió sobre els homes i dones i sobre les terres, sinó que també van aconseguir imposar la seva autoritat sobre uns quants elements-clau de l'economia rural: la ferreria, el molí, el forn, els espais incults, la notaria i el mercat. I, sense que aquesta deixés de desenvolupar-se entre els segles XI-XIII, els senyors en van treure molt de profit. A continuació, resseguirem atentament tots aquests elements en el marc del bisbat de Girona, prestant especial atenció a la seva incidència espacial i també a la seva possible vinculació amb les parròquies.

Abans d'entrar-hi de ple, però, convé assenyalar un important canvi de perspectiva historiogràfica sobre aquests elements fonamentals per al creixement de l'economia fonamentalment agrària i ramadera de l'època medieval. D'una banda, la visió tradicional de les ferreries, els forns i els molins els identificava amb unes infrastructures tan cares i fora de l'abast econòmic dels pagesos que únicament els senyors en podien sufragar la seva instal·lació i que, en conseqüència, tenien tot el dret d'impedir que n'hi hagués cap altra en una àrea determinada i que cada pagès del districte hi hagués d'acudir forçosament.[46] Les recerques dels últims anys sobre

[46] HINOJOSA, *El régimen...*: p. 110-114.

Taula 60. **Domini directe i costums locals al bisbat de Girona, segle XIV**

PARRÒQUIA I SENYOR	DRETS	OBLIGACIONS DELS EMFITEUTES
Sant Sadurní		
Ramon de Pontós cavaller	Tasques de les vinyes	Portar-les al celler de Ramon de Pontós a Banyeres, com a *jure servitutis*
Bisbe de Girona (domini comprat a Ramon Arnau cavaller de Sant Sadurní)	Tasques i agrers	Portar-los al celler del bisbe a la cellera de Sant Sadurní
	Delme de pa i vi	Portar-lo al celler del bisbe, a canvi d'una fogaça per cada somada del delme
Prior de Sant Miquel de Cruïlles	Tasques i agrers	Portar-los a la casa del prior a Sant Miquel
Santa Maria de Cervià i Sant Joan de Salelles	Tasques	Pagar-les *intus vineas* (sense portar-les ni al monestir ni al lloc de Sant Joan)
Pere de Font	Tasques i censos	Portar-los al mas i a la tina de Pere de Font com a *jure servitutis*
Pere Follia	Tasques, agrers i censos	Portar-los a la casa o mas de Pere Follia des del temps de les *recogniciones* de les possessions
Fitor		
Cambrer de Sant Miquel de Cruïlles	Tasques de les vinyes i censos	Portar-los al celler del cambrer situat al mas Riera de Fitor, tant si són de la parròquia com d'*alienis parrochiis*
Prior de Sant Miquel de Cruïlles	Tasques	Portar-les al celler del prior situat a Quinzanella
Cornellà i Pujals dels Pagesos		
Castell de Cornellà	Tasques i censos	Portar-los al castell de Cornellà
Jaume de Cornellà	Tasques de les terres de pagesos de Pujals a Orfes	Portar-les a la casa de Jaume de Cornellà a Orfes
Celrà		
Castell de Barbavella (domini adquirit per l'Hospital Nou de Girona)	Tasques i censos	Portar les tasques al castell i pagar els censos *ad mansos uel domos suas proprias*
Arnau Ferrer de Celrà	Tasques, agrers i censos	Portar-los a la casa d'Arnau Ferrer
Rectors de l'altar de Sant Jaume de la seu de Girona	Tasques i agrers	Portar-los al castell d'Aguiló com a *jure servitutis*
Casa de Campdorà	Tasques del lloc de Ferreres, parròquia de Celrà	Portar-les a la casa de Campdorà, a la parròquia de Campdorà
Sant Mateu de Montnegre		
Ramon d'Escala cavaller	Tasques	Portar-les a la casa de Ramon d'Escala a Montnegre
Ramon Albert ciutadà de Girona	Tasca d'una vinya del mas de Coll	Portar-la a l'alberg de Ramon Alberg a Santa Pellaia
Sant Martí de Castellar		
Abat de Santa Maria d'Amer	Tasques i censos	Portar-los al mas de Morrefred, on hi ha el celler de l'abat des de fa 12 anys, i abans de la invasió dels francesos, al mas de Lledó on l'abat hi tenia la tina i els *vixellos*
Sant Daniel de Girona		
Abadessa de Sant Daniel	Agrers i censos	Portar-los al monestir de Sant Daniel

Font: ADG, Processos medievals, vol. 221 (1340 ca.); cf. Apèndix 22.

les ferreries i els molins,[47] juntament amb la documentació inèdita gironina que hem estudiat, permeten traçar una panoràmica molt més complexa sobre aquestes infrastructures rurals i també, com que solen tenir atribuït un territori propi, analitzar amb detall els possibles vincles amb la parròquia rural. D'altra banda, les darreres aportacions historiogràfiques a l'entorn dels espais comunals, de les notaries i dels mercats de les zones rurals han subratllat la gran complexitat existent en la seva gestió i també la seva contribució essencial a l'hora d'estructurar espacialment el món rural.[48]

3.1 Les ferreries rurals

Les ferreries oferien un servei complementari de l'economia agrícola i ramadera dels masos: els ferrers s'encarregaven de produir i reparar les eines de ferro necessàries per a les activitats dels habitants dels masos, a canvi del pagament de quantitats fixes de blat, forment i vi corresponents al llòçol, que variaven segons la possessió d'animals de llauró i de bast o segons l'extensió del mas. La iniciativa de crear una ferreria devia molt a l'interès dels senyors feudals, els únics amb prou capacitat per invertir en les eines i les instal·lacions de la ferreria, per garantir el subministrament en mineral de ferro i en carbó i, sobretot, per obligar els habitants dels masos de la seva senyoria d'acudir exclussivament a la ferreria corresponent. És per això que cada ferreria solia tenir un districte territorial propi, que podia coincidir amb una parròquia, amb el terme d'un castell o amb unitats encara més grans, els habitants del qual estaven obligats a dur-hi les seves eines per reparar.[49]

---

47 En relació a les ferreries, cf. FARÍAS, «La ferreria...»: p. 40-41; i «Les ferreries...»: p. 40-41; BENITO, *Senyoria...,* p. 414-416. Pel que fa als molins, cf. MARTÍ, «Hacia una arqueología...»; TRIJUEQUE, «Els molins...». Per a una visió més global, cf. PONS GURI, «Compendi...»: p. 345.

48 Sobre els espais comunitaris i els drets d'ús col·lectius de les poblacions rurals, cf. FERNÁNDEZ TRABAL, «Aprofitaments...», i «Béns...»; FERRER MALLOL, «Boscos...», i «Emprius...»; FONT RIUS, «Algunes consideracions...». En relació als mercats setmanals, cf. FARÍAS, «La vila...»; MALLORQUÍ, «Dos mercats...»; SOLER, «Feudalisme i mercat...», VILÀ, «Vida...». La recerca sobre les notaries de les zones rurals potser està menys desenvolupada, de tal manera que encara cal recórrer a treballs basats en d'altres regions europees com la Toscana o el Llenguadoc; cf. REDON, «Le notaire...»; BOURIN, «Les solidarités...».

49 Al bisbat de Barcelona, la parròquia servia sovint de districte de la ferreria: el 1157 la gent de la vila de Sant Celoni anava a la *"fabrica ipsius parroechiae Sancti Martini de Pertegaz"*; els ferrers de Vacarisses i de Rellinars, el 1185, servien els parroquians dels dos llocs; el ferrer d'Ullastrell es va comprometre, el 1190, a fer el servei acostumat als masos *"sicut aliis parrochiis"*; a Pierola, l'any 1207 els habitants d'un mas havien d'obrar i ferrar a la ferreria de la parròquia. Però l'àmbit

Als ardiaconats de Girona i la Selva, les primeres ferreries documentades es troben a l'interior de dominis senyorials. L'any 1151 el comte Ramon Berenguer IV en tenia dues al seu domini de Caldes i tres al de Llagostera, però també en devia tenir almenys una a cadascun dels altres dominis seus de Quart, Llofriu i Palafrugell perquè n'obtenia el llòçol.[50] La natura de la documentació, encara molt dispersa i fragmentària entre els segles XII i XIII, pot generar la il·lusió que a diverses parròquies només existia una sola ferreria. El cas de Tordera ho il·lustra a la perfecció: el 1226 els homes dels masos de Sant Feliu de Girona havien d'acudir a un ferrer, Bernat Ferrer de Lledó, que, com que no rebia tot el blat del llòçol perquè la *"fabrica erat a predictis hominibus nimium remota et in eo loco posita ad quem absque graui dispendio et dampno non poterant de facili causa locidandi conuenire"*, va haver de reubicar l'any 1231 la ferreria al costat del mas de Pere Pereta; quaranta anys després, se n'hi documenta una de nova que servia els masos de Santa Maria de Roca-rossa.[51]

Hi havia, doncs, ferreria de destret, integrada entre els drets del castell termenat, a les terres gironines? La resposta a aquest interrogant és més complexa del que hom podia creure *a priori*. Si ens fixem en els llocs on el senyor del castell era l'únic o el principal senyor territorial, tots els habitants, aparentment, duien les eines per reparar a la ferreria del districte castral, però les informacions de què disposem no ho deixen clar del tot. Per exemple, el 1317, Bernat Ferrer, que tenia la *fabricham de districtu* de Ravós del Terri al costat del seu mas, prestava un cens anual de 2 sous i

d'influència de les ferreries també coincidia amb un terme castral o amb unitats territorials superiors: la ferreria de Sant Andreu del Palomar oferia serveis, l'any 1137, a tots els homes depenents de la canònica de la seu de Barcelona, des de Montcada al mar i de Montgat a Fontrubí, és a dir, la meitat oriental del pla de Barcelona; i el 1263 la ferreria de Sant Feliu de Llobregat rebia el llòçol dels homes de la mateixa vila com de les parròquies veïnes de Sant Joan Despí, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda. Les dades que acabem de citar procedeixen de: MASCARELLA, «Consideracions...»: p. 13; BUSQUETA, *Una vila...*: p. 168-169; FARÍAS, «La ferreria...»: p. 30, p. 35 i p 38, i «Les ferreries...»: n. 1, n. 2, n. 3 i n. 9; BENITO, *Senyoria...,* p. 414.

50 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 233 (1151.04.02-06; BISSON, *Fiscal...*: n. 1).

51 ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 46 (1226.08.18; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 73) i pergamí n. 57 (1231.02.27; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 87); ACS, Cartoral de Santa Maria de Roca-rossa, f. 68v (1278.10.26, PONS GURI, *El cartoral...*: n. 118). Al lloc comtal de Llagostera, alguns masos donats a Sant Feliu de Girona a la fi del segle XII continuaven pagant el llòçol al comte-rei; en canvi, tres masos de Sant Daniel pagaven aquest dret al propi monestir al 1278; cf. ACA, Cancelleria, Extrainventari, pergamí n. 3422 (1185...-1196.04.25, BISSON, *Fiscal...*: n. 101); ASD, pergamí n. 95 (1278.02.27; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 328); FARÍAS, «La ferreria...»: p. 34. També a Santa Maria i Sant Pere de Pineda, l'any 1333, existien tres ferreries sota el domini del cavaller Guillem de Vilagut; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 42v-44r (1333.08.02).

8 diners a l'ardiaca de Girona i, a més, *"tenetur facere et locidare castro de Rogacionibus omnia apparamenta ferrea necessaria ad faciendum laboracionem panis et vini dicti castri et vinee Sancti Juliani",* però no es diu res de les obligacions del ferrer envers els habitants dels masos escampats pel terme de Ravós.[52] Això mateix passa amb la *"fabricam parrochie Sancti Stephani de Uilalbino cum locido et fructibus et pertinenciis suis"* que, el 1287, el senyor del castell de Vilobí, Berenguer de Gornal, va cedir a l'almoina fundada pel seu pare: en el capbreu del 1337 el ferrer va reconéixer que lloçava les relles i les eixades del senyor del castell, que proporcionava el carbó i el ferro necessari.[53]

Al costat d'aquests casos de ferreries vinculades a un castell i al seu terme tenim altres situacions. A Cassà de la Selva, hi havia dues ferreries de destret dintre el domini territorial de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, que no tenia pas la senyoria sobre el castell.[54] Més interessant encara és el cas de Riudellots de la Selva, on la ferreria tenia com a districte una parròquia: l'any 1165 Pere de Vilademany va concedir al ferrer Guerau *"illam frabricham quem habeo infra terminos de Riuolutorum"* amb la condició que no n'hi hagués cap altra; més tard, el llinatge dels Vilademany va traspassar el domini a Guillem Gaufred, tresorer de la seu, el 1256 i aquest, a la seva mort, el 1292, el va cedir a l'Almoina del Pa de la mateixa seu.[55] Al final del segle XIII continuava existint una sola ferreria en tot el terme de la parròquia de Riudellots, a la qual acudien tant els que treballaven amb un parell de bous com els

---

52 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 30r-32r (1317.08.09).

53 ASD, pergamí n. 271 (1287.07.10; MARQUÈS, *Col·lecció...*: n. 363); cf. MARQUÈS, «Vilobí...»: p. 47. També a la Bisbal hi existia una *fabrica de districtu* l'any 1333, però només en sabem que proporcionava 25 mitgeres de forment anual a Ramon Torroella; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 139r (1333.03.22).

54 En el capbreu de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, no hi ha pagaments en concepte del lloçol, però, en canvi, Guillem Arnaulet de Perles va declarar tenir per l'Almoina la *"fàbrega de Pugmoler ... la qual és de destret"* i Pere sa Sala, *"·Ia ·fàbrega al seu mas ... qui és de destret, ço és a saber, lo mas d'en Guilem de Rexac, e Guilem Benuç, Guilem Artau, Jacme Negre de Cassan, mas Miron de Sangosta, e mas Ferrer, mas Julian, mas Frigola"*; cf. AHG, Hospici, vol. 166, f. 4r (1314.05.20) i s. f. (1314.12.11). És possible que els senyors del castell de Cassà i d'altres senyors directes del terme tinguessin algunes ferreries pròpies que, de moment, no han estat identificades.

55 El 1165 Pere de Vilademany va establir la ferreria a Guerau, ferrer; els anys 1177 i 1196 el batlle dels Vilademany reconeixia que rebia una esquitllada de blat pel lloçol; el 1234 Pere Ramon de Vilademany va reconéixer tenir infeudat una part del delme i la ferreria de Riudellots pel cabiscol de la seu i el 1256 el seu fill, Arnau, va vendre's tot el domini de la parròquia a Guillem Gaufred, que va dictar testament el 1292; cf. ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergamí n. 40 (1165.09.20), pergamí n. 150 (1177.04.03), pergamí n. 151 (1196.01.05) i pergamí n. 19 (1234.05.14); Cassà de la Selva, pergamí n. 654 (1256.12.10) i pergamí n. 669 (1256 ca.); i Brunyola, pergamí n. 216 (1292.08.12).

que ho feien amb dues parelles: els primers pagaven al ferrer una quartera de blat i els altres el doble, és a dir, una mitgera. Això ho sabem per un plet entre els prohoms de la parròquia i el ferrer, l'any 1298, en què els àrbitres van demanar a cada part que documentessin *"per instrumenta et per testes antiquos dignos quod in tota parrochia de Riuolutorum non habebat nec habere debebat aliam fabricham seu etiam picadoram et, si inuenerant per dictos testes antiquos, quod dominus dicte fabrice inuenerat quasdam picadores et ipsas fecit fregi et adnichilari"*; i, el 1324, els habitants del mas Rovira de Riudellots van aixecar, en un camp situat a la parròquia veïna d'Aiguaviva, *"quandam domum et fabricam in qua locidabamus rilias nostras et omnium aliorum qui nobiscum locidaru uolebant",* però van haver de jurar al paborde de l'Almoina del Pa –el senyor de la ferreria de Riudellots– que només la utilitzarien per al seu propi ús i no per al d'altres riudellotencs.[56]

L'estudi dels capbreus senyorials encara ens ofereix una perspectiva més sobre les ferreries rurals i les seves àrees d'influència. En efecte, els capbreus que van fer redactar els senyors dels castells –Sant Sadurní, Cruïlles i Lloret– recullen, mas per mas, les quantitats pagades pel llòçol (cf. Apèndix 23 *infra*). Aleshores descobrim una realitat no tan estricta com la que, en teoria, hauria hagut de ser. La ferreria de Sant Sadurní, que el 1316 compartien Arnau Ferrer, Ramon de Masó i Pere, el fill d'Arnau de Masó, només devia servir una part dels 104 masos del terme, perquè només 32 en van pagar el llòçol; i, en efecte, quan Arnau Ferrer la va sots-establir a Bernat Ferrer de Sant Cebrià de Lledó el 1333, aquest va prometre *"facere totum seruicium complete quod consuetum est fieri [in dicta] fabrica omnibus illis que astricti sunt ipsi fabrice"* i també lloçar a qualsevol altra persona que hi acudís, *"tam juuenes homines quam alii [qui non sunt dicte fabrice astricti]*.[57] A Cruïlles, la ferreria depenia del castell del lloc i el llòçol el pagaven 69 persones per 66 masos dels 81 que existien en tot el terme.[58] I a Lloret, l'any 1320, Bernat Guinart tenia, a part del seu mas, la ferreria del

[56] ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergamí n. 84 (1298.10.30) i pergamí n. 106 (1324.08.30).

[57] ADG, Almoina, calaix 17, pergamí n. 42 (1316.02.19); AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 22v-23r (1333.05.15).

[58] ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, s. f. (1319.02.04). Des del moment de la fixació del llòçol, dos masos havien desaparegut: el batlle pagava un cens en forment, ordi i vi pel clos –del mas– de na Grossa i Ferrer sa Tria per la *"masada de na Gerona ça Tria, per ço com yo tinch-la on lo capmàs, emperò alcuns que tenen possessions del dit mas de la dita Gerona fan e són tinguts de fer a mi ajuda a pagar lo dit lònçol"*.

lloc, per la qual obtenia la meitat del llòçol i, com a millora, un cens prestat pels hereus dels masos Pastell i Saragossa; dels 66 masos que el 1320 estaven habitats, només la meitat –29– prestaven el llòçol a la pabordia de Novembre de la seu de Girona.[59] És probable, doncs, que en aquests llocs existissin altres ferreries vinculades a dominis senyorials secundaris, semblants a la que el priorat de Santa Maria de Cervià tenia, el 1314, a la cellera de Santa Maria de Montnegre per tal de servir els homes propis del prior, però no la resta de pagesos de la parròquia que depenien d'altres senyors.[60] Tampoc és clar, però, que a cada domini senyorial hi hagués sempre una ferreria: a Llambilles, el 1299 feia dos anys que la ferreria d'Amunt de Llambilles s'havia quedat sense ferrer i el cavaller Arnau d'Alou no havia trobat ningú que volgués establir-s'hi; per això es va arribar a l'acord que els habitants de l'alberg del batlle Bernat de Santa Cecília i de 16 masos més podrien fer lloçar i reparar les seves eines al *"faber inferioris fabrice",* situada a la part més plana de la parròquia de Llambilles i pertanyent a una altra senyoria (cf. Apèndix 23 *infra*).[61]

El repàs de tots aquests casos concrets ens presenta una relació ambivalent de la ferreria envers la parròquia i el castell termenat. No tots els castells disposaven d'una única ferreria de destret a la qual els homes del terme hi eren obligats d'acudir i algunes parròquies semblen disposar d'una sola ferreria amb uns drets d'exclussivitat a l'interior del seu territori. En tot cas, queda força clar que els pagesos dels masos depenents d'una mateixa senyoria solien estar obligats a acudir a unes determinades ferreries que, a la vegada, devien servir a d'altres clients de manera més lliure. També cal deixar clar que no totes les senyories disposaven d'una ferreria pròpia: calia un àmbit territorial prou ampli o prou coherent geogràficament

---

59 ACG, Pabordia de Novembre, capbreu de Lloret, f. 16v-17v (1320.04.21); SAMLM, fons patrimonial Xiberta, vol. 1, n. 11 (1326.02.109); cf. MALLORQUI, «El terme...»: p. 75-76, i «Les campagnes...»: p. 353.

60 Pere Mateu, fill i hereu de Vidal Ferrer de Monells, pagava 16 diners anuals al prior per la ferreria; cf. ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 47v-48r (1314.09.15); MALLORQUI, *Paisatge...*: p. 220. L'any 1356 cinc masos del veïnat de Montnegre –mas Costa, mas Vila, mas Ullastres, mas Paradina i mas Nadal– pagaven el llòçol per utilitzar la ferreria de la cellera de Santa Maria; cf. ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí s. n. (1356.05.17-18).

61 ADG, Almoina, Llambilles, pergamí n. 38 (1299.03.30; cf. Apèndix 23). L'any següent els homes de Llambilles van apel·lar al compromís del 1299 a causa de les tarifes dels serveis oferts pel ferrer; cf. ADG, Almoina, Llambilles, pergamí n. 39 (1300.03.26). I el 1368 la ferreria d'Avall encara servia els seus propis clients, segons consta en un capbreu del llòçol; cf. ADG, Almoina, Llambilles, pergamí n. 112 (1367.12.08-1368.01.05; cf. Apèndix 23).

i un nombre prou elevat de masos obligats d'acudir-hi per fer viable una ferreria. A més, diversos pagesos disposaven de ferreries particulars on reparaven les seves eines –les *picadoras* de Riudellots de la Selva, per exemple–, la qual cosa dificulta en gran manera la tasca de delimitar l'abast territorial de les ferreries en el conjunt del bisbat de Girona.

3.2 FORNS I MOLINS

Al costat de les ferreries, hi havia dues altres infrastructures que també eren necessàries a l'economia majoritàriament agrària del món rural gironí: els forns i els molins. Tanmateix, les dades que presentarem a continuació posen de relleu les grans diferències existents entre la situació dels primers i la dels segons.

Al contrari del que succeïa a la ciutat de Girona,[62] els forns de pa de les àrees rurals semblen portar associada l'obligació dels habitants de cada lloc a portar-hi la farina per coure el pa. La carta de poblament de Tossa, per exemple, obligava l'any 1186 a tots els habitants a portar *"causa coquendi suum panem ad nostrum* –del monestir de Ripoll– *clibanum, ad triginta panis"*; i en la de Palamós, del 1279, el rei es comprometé a *"facere furnum et tenere condirectum ad decochendum ibidem panem et aliam et alia que in furno sunt decohqui usitata",* mentre que els habitants del poble hi havien de coure el pa.[63] A la vila de Monells, l'any 1234, ja hi existia un forn en mans del senyor del castell, Ramon de Palau, que va cedir les rendes que proporcionava a la capella del seu castell; estava situat al centre de la vila –un dels carrers anava al forn–, el castlà del lloc en guardava les claus i, segons una crida del 1375, el comte

[62] A l'interior de la ciutat existien forns de pa vinculats als grans temples que, a la vegada, eren les seus de parròquies urbanes –Santa Maria, Sant Feliu i Mercadal– i forns vinculats a institucions de beneficència –el forn de Ruca de l'Almoina del Pa–; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 319a-320a (995.01.20; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 68); ACG, pergamí n. 62 (1063.06.14; MARTÍ, *Col·lecció...*: n. 297); ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 11 (1197.12.03; MARQUÈS, *Diplomatari...*: n. 25); ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergamí n. 1 (1106.04.27); ADG, Almoina, Girona, pergamí n. 15 (1237.01.27); També a Peralada existia un forn propi de l'almoina del lloc; cf. BCAH, Arxiu, pergamí n. 9705 (1176.05.12; MARQUÈS, *Escriptures...*: n. 600).

[63] BCAH, Arxiu, vol. 572 (1186.05.10; ZUCCHITELLO, *Tossa...*: n. 4); SAMP, pergamí n. 2 (1279.12.03; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 335).

d'Empúries i senyor del lloc exigia que *"nuyl hom no coga pan si no en lo forn de destret"*.[64] El cas més revelador és, potser, el de la Pera: l'any 1273 25 homes de la vila i parròquia, d'acord amb d'altres prohoms dels quals no es dóna el nom, van cedir al bisbe de Girona el *"furnum in ipsa villa de pane ibi ex districtu coquendi, sic quod nos et omnes successores nostri in perpetuum ad dictum furnum et in dicto furno panem nostrum coquemus et coquere teneamur"*; anys més tard, el 1332, la titularitat del forn havia passat al cavaller Ponç de Finestres: el pagès de Sant Martí Vell, Guillem de Casadavall des Llac, va prometre a la muller del cavaller *"metra leya complidament al forn de la Pera ·III · dies la setmana, lo diluns el dimecres e ·l diuenres",* a canvi de 100 sous i de la meitat del benefici del forn.[65] Amb tota seguretat, en aquest darrer moment el forn de la Pera era d'ús exclussiu pels habitants de la vila, perquè els de Púbol –cinc anys abans de la constitució de la nova parròquia– ja en tenien un altre.[66]

També tenim constància d'altres forns, concentrats en terres baix-empordaneses, però amb dades més incompletes. A Ullà, el bisbe i els homes del lloc van comprar a Bernat de Santa Eugènia, l'any 1245, la *"ligna et plenarium lignarium in montaneis et plano de Turrucella de Montegrino ... ad opus furni vestri de Uliano"* i el 1321 el rei Jaume II, com a senyor de Torroella, va confirmar la donació.[67] A Rupià, l'any 1326, el bisbe va manar al seu majordom Pere des Puig que arrendar el forn a tres compradors, Berenguer de Candell, Bernat de Brancós i Berenguer Alofre, que actuaven en nom de la universitat i dels prohoms del lloc, pel preu de 130 sous; dos anys després, el bisbe va tornar a vendre, o arrendar, el forn a un aragonès –el mateix bisbe també n'era– per 100 sous.[68] També a la Bisbal existia un forn, gestionat per Ramon d'Aristagen, en el qual la sarraïna *Axona* va robar-hi alguns

---

64 ADG, Mitra, calaix 24, pergamí n. 15 (1234.07.27; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 56); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 29r (1332.07.27) i vol. 161 f. 5r-6v (1333.04.07) i f. 18v-19r (1333.05.10); cf. SOLDEVILA, *Alimentació*...: p. 58.

65 ADG, Mitra, calaix 19, pergamí n. 14 (1273.09.11; MARQUÈS, *Cartulari*...: n. 22); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, full solt entre els folis 76 i 77 (1332 ca.) i f. 69v-70r (1332.11.13).

66 Pere Tarascó de Millars de Madremanya va comprometre's amb els cavallers Bernardí d'Abellars i Bernat de Planils a portar la llenya necessària pel forn de Púbol durant un any; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 58v (1332.10.24).

67 ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 151r-152r (1245.04.19; MARQUES, *Cartulari*...: n. 124); ADG, Mitra, calaix 20, pergamí n. 37 (1321.10.01; MARQUES, *Cartulari*...: n. 151) i pergamí n. 42 (1321.10.01; MARQUES, *Pergamins*...: n. 863).

béns d'acord amb el seu amo, el jueu Isaac Profet, el qual va ser acusat pel batlle episcopal, l'any 1296.[69] I a Vulpellac, l'any 1332, Ramon Arnau de Sant Sadurní va arrendar al cavaller bisbalenc Arnau de Blanes tot el que rebia a Vulpellac, juntament amb el *"furnum de districtu quod habemus in docto loco de Uulpiliacho ut est fieri assuetum"*.[70]

Tots aquests exemples semblen coincidir en què, a diferència de les ferreries, els forns de pa sí que depenien més estretament del districte del castell termenat i no de la parròquia: a excepció de la Pera, enlloc més es diu que tots els habitants d'una parròquia estessien forçats a acudir al forn de destret. També cal tenir en compte que totes les poblacions on es documenta un forn eren nuclis de poblament concentrat; així sembla possible que, als llocs on predominava la dispersió dels masos, no fossin necessàries aquestes infrastructures i cada família, a casa seva, disposés d'un petit forn per a les seves pròpies necessitats.

En relació als molins rurals, la situació no era massa diferent: els molins situats prop de zones on predominava el poblament agrupat solien estar fortament controlades pels senyors. És el cas dels molins del *"rego comitale"* que anava de Bescanó al Mercadal de la ciutat de Girona, tot passant pels termes de Salt i Santa Eugènia, la majoria dels quals estaven en mans dels bisbes, la seu de Girona i Sant Daniel.[71] En alguns nuclis rurals es documenten referències al districte del molí senyorial, tal com succeeix a Palol de Revardit: 26 de les 44 persones que declaren en el capbreu de 1311 confessen prestar a Bernat de Palol, senyor del lloc, una quantitat fixa d'ordi, a mesura de Banyoles, *"racione transacionis inter ipsos ac alios homines eiusdem parrochie facet de districtu molendi in molendino ipsius Bernardi, et de operis quas tenebantur prestare in resclausa ipsius molendini"*.[72] No es tracta, però, d'una excepció: segons un pregó de Monells, del 1347, s'establí *"que nuyl hom no molga dins la parròquia*

---

68 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 61r (1326.04.11) i f. 62r (1326.04.17); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 18v (1326.04.17), f. 28r (1326.05.14) i f. 187rv (1328.05.03).

69 ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 17 (1296.08.03; MARQUES, *Pergamins...*: n. 501).

70 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 43rv (1332.09.14).

71 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, *Girona...*: p. 281 i p. 308-310. Tot i que falta un estudi sobre el seu funcionament, no devia diferir massa dels molins de la ciutat de Barcelona i del rec comtal que venia del Besós eren de titularitat reial, però el dret de *mulneria* estava infeudat i sots-infeudat a diversos senyors i ciutadans, els quals, al seu torn, hi tenien els seus moliners; cf. BUSQUETA, *Una vila...*: p. 165-168; ORTÍ, «L'explotació...»: p. 272-273.

72 BCAH, Arxiu, pergamí n. 406 (1311.02.07-1311.04.16); són les capbrevacions n. 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 31, 34, 35, 38, 42, 43 i 44.

de·l térmen de Monells si no en lo molín del honrat en Ramon de Pontons, ho en lo molín d·en Jacme de Roses, ho en lo molín d·en Pere Molin, ho en lo molín de Na Sunyera de Cies"; i a Torroella de Montgrí, el 1372, ningú no podia treure *"gran de negun linatge del loch de Torroella per molra a altres molins sinó del dit loch"*.[73]

En canvi, a les Gavarres i a les parròquies de la plana més propera al massís, s'hi troben molts petits molins construïts a iniciativa pagesa que pagaven tasca i agrers als senyors del terme: a Sant Sadurní, el 1258, hi havia cinc parçoners al molí de Miradones i sis al de Falgars, ambdós al Daró; també n'hi havia al molí de sa Morera, a la riera de Pastells, al terme de Cruïlles el 1273.[74] Els capbreus d'inicis del segle XIV recullen un gran nombre d'aquest tipus de molins, especialment a Cruïlles i Sant Sadurní, però també a la vall de l'Aubí –Vila-romà i Vall-llobrega– i, en menor mesura, a les parròquies del cor de les Gavarres –Fitor, Sant Cebrià dels Alls.[75] De cap d'aquests molins es pot deduir cap mena de vincle amb la parròquia. Per exemple, els habitants de les parròquies més altes de les Gavarres acudien a molins situats en d'altres termes i a la part més baixa del massís: diversos masos de Santa Pellaia tenien dret a utilitzar alguns dies els molins de sa Llobatera, Rupit, es Llossar i Cervera de Sant Sadurní; o bé a la inversa, dues dones de Fonteta –terme de la Bisbal– acudien el 1340 al molí Degotall, a la riera de Cals, al terme de Fitor.[76]

---

73 ADG, Lletres, vol. U-10, f. 181rv (1347.03.14); cf. SOLDEVILA, *Alimentació*...: p. 56.

74 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1258.02.18); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergamí n. 6 (1273.04.08; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 108).

75 Al Daró hi havia 13 molins a Sant Sadurní –Verneda, Miradones, Falgars, Sure, Lossar, llobatera, Rupit, Nou, Rater, Figuera, Perereda, Hort i Cervera– i 3 a Cruïlles –Bellver, Ferrana i Roca–; a la riera de Pastells, a Cruïlles, n'hi havia 8 més –Morera, Pera-seca, Querol, Torta, Tuna, Ribes, Pastells i d'en Bofill–; i, a més, en ambdós termes, també n'hi havia a la riera de Rissec, a la de Cabanyell i a la Deixesa; cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 50-51, i *Les Gavarres*...: p. 104 i p. 133. A la batllia de Palamós, hi havia 2 molins a Vall-llobrega –la Seba i ses Portes–, 8 a Vila-romà –Canyadell, Marimon, Femades, Bofill, Ribes, Carles, Pla de Castell i Castell– i 1 a Palamós –la Bassa–; cf. TRIJUEQUE, «Els molins...»: p. 102-103. A Fitor hi havia 3 molins –Peramala, Degotall i Oulina– l'any 1352; cf. ACBE, fons patrimonial Torroella de Fitor, pergamí n. 9b. A Sant Cebrià dels Alls, hem documentat els molins de sa Causina el 1302 i el de ses Catons el 1333; cf. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 18rv (1302.08.05?), i Monells, vol. 162, f. 115r (1333.02.06). Cal assenyalar que el molí d'en Frigola, de Sant Sadurní, que Ramon Martí pren com a molí feudal i *"modelo usual en «Catalunya Vella» desde comienzos del siglo XIII"*, no existia amb aquest nom als segles medievals, sinó que, amb tota seguretat, corresponia a algun dels molins del Daró al terme de Sant Sadurní; cf. MARTÍ, «Hacia una arqueología...»: p. 170.

76 MALLORQUÍ, *Les Gavarres*...: p. 133-134. En les zones rurals del comtat de Barcelona, també es documenten situacions similars de molins, més lligats als senyors territorials que no pas als titulars de castells termenats; cf. BENITO, *Senyoria*...: p. 280-282.

L'origen d'aquestes situacions tan diverses sembla provenir de la manera com eren construïts els molins, perquè només calia que un grup de persones es posés d'acord en com contribuir-hi: a Sant Martí Vell, el 1332, Bartomeu i Jaspert de Puigsec van acordar les quantitats d'inversió –dues parts el primer i una el segon– per construir un molí en un camp situat a *ses Illes*, juntament amb la resclosa i els recs corresponents.[77]

En resum, sembla que la majoria de les senyories gironines, a causa de la seva fragmentació i, segurament també, de l'important pes del poblament dispers en masos, no van poder articular un territori coherent al seu entorn. Si les ferreries només es trobaven en els dominis senyorials més consistents, formats per un grup prou nombrós de masos situats en una mateixa parròquia, els forns de destret senyorial només existien en nuclis de poblament concentrat, un senyal inequívoc que poca cosa podien fer els senyors per controlar els petits forns que devien existir en els masos. En relació als molins, el protagonisme pagès encara és més evident: la iniciativa de la construcció dels molins, en moltes parts de les terres gironines, corresponia essencialment als pagesos, mentre que els senyors es limitaven a concedir la llicència i a rebre unes prestacions fixes o proporcionals i els lluïsmes sobre les transaccions de drets sobre els molins entre els pagesos.

3.3 ELS DRETS D'US COMUNALS

Al bisbat de Girona, les formes de gestió dels molins eren regulades, igual com l'accés als boscos, a les pastures i als espais incults, a través de l'article 72 dels Usatges de Barcelona, el text del qual és el següent: *"Strate et vie publice, aque currentes et fontes uiui, prata et paschue, silue et garrice et roche in hac patria fundate sunt de potestatibus, non ut habeant per alodium uel teneant in dominio, set ut sint omni tempore adempramentum cunctorum illorum populorum, sine ullius contrarietatis obstaculo et sine aliquo constituto seruicio"*.[78] L'usatge no parla directament de parròquies, sinó que només hi consten

[77] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 23rv (1332.07.20). El senyor directe de les terres, el clergue beneficiat a l'altar de Santa Maria de Sant Martí Vell, va concedir llicència per les obres i pel pas de les aigües cap al molí; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 31rv (1332.08.01).

[78] BASTARDAS, *Usatges...*: p. 106-107. En relació a l'aplicació d'aquest usatge al llarg dels segles al Rosselló, cf. ASSIER-ANDRIEU, *Le peuple*....També algunes cartes de franquesa o de poblament es refereixen als usos de les poblacions sobre els espais comunals; cf. FONT RIUS, «Algunes

les "potestats" i els "pobles". Les primeres, se les sol identificar amb els senyors dels castells que, en el transcurs de la feudalització, haurien privatitzat els antics drets de l'autoritat pública carolíngia, la del rei i dels seus representants als comtats.[79] Segles més tard, diversos casos d'arreu de les terres de Girona confirmen l'apropiació senyorial de la gestió de l'*incultum*. Els reis catalans continuaven actuant en aquest àmbit en llocs que pertanyien o havien pertangut al domini reial, com a Castellar, on el 1197 Pere I va prohibir *"scindere ilices, suberes et alias quaslibet arbores fructiferas in toto honore Sancti Martini de Castellario quod dedi et concessi monasterio Sancte Marie de Amerio",* o com a Caldes i Llagostera, on el 1241 Jaume I va permetre als habitants d'aquests llocs accedir lliurement als boscos de les muntanyes de Tossa i Caulès.[80] A més dels reis, però, molts altres senyors exercien de manera ben evident el seu control sobre l'incult: el de Sant Sadurní, el 1218, va promoure la rompuda d'una part dels boscos de la parròquia en benefici seu; el de Cruïlles tenia el 1264 i el 1319, als veïnats més muntanyencs de Cruïlles mateix –Pastells, Tapioles i Solls– i a les parròquies de Sant Cebrià dels Alls i de Romanyà, un ramat de porcs que eren guardats i alimentats –amb mitgeres de glans– pels pagesos dels masos d'aquest sector de les Gavarres; de manera semblant, el cavaller Guerau de Torrent, de Santa Pellaia, obtenia el dret de "glanatge" de diversos masos per alimentar els seus porcs i el porquer que els guardava.[81]

A la vegada, els "pobles" exercien, sobre els espais incults, els emprius, uns drets d'ús col·lectius amb els quals extreien els recursos necessaris per completar unes economies familiars massa fonamentades en l'agricultura.[82] L'any 1190 el

consideracions...»: p. 15-18; FERRER, «Emprius...»: p. 33-37; FERNÁNDEZ TRABAL, «Béns...»: p. 70-72.

79 PONS GURI, «Compendi...»: p. 345-346; FARÍAS, «El medio...»: p. 284-285.

80 ADG, Santa Maria d'Amer, Liber Privilegiorum, f. 7 (1197.02.09; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 53); ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 648 (1241.02.23; MALLORQUÍ-VARAS, «Un privilegi...»: p. 121-123).

81 ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 21 (1218.11.05; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 95); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamí n. 1-79 (1264 ca.; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 87); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1319); ADG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 270v-271v i f. 279v-281v (1315.02.08); cf. FERRER MALLOL, «Boscos...»: p. 526-529, i «Emprius...»: p. 55-57; MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*: p. 103 i p. 135. La prestació de glans i l'obligació d'alimentar els porcs del castell també es documenta el 1343 a Vilobí d'Onyar; cf. MARQUÈS, «Vilobí...»: p. 43.

82 FARÍAS, «El medio...»: p. 280-281.

senyor de Torroella de Montgrí va concedir als habitants d'Ullà *"omnia adempramenta que eis necessaria fuerint uel habere uoluerint in montaneis et in planis et in aquis dulcis siue salsis"*; els homes de Caldes, Llagostera i Santa Seclina, gràcies al privilegi reial del 1241, van poder *"laborare, et uenari uel scindere nemora, ligna et fustos uel glandes colligere et ex eis porcos refficere et ducere eos in montaneis de Tursa et de Calles et de Olivis"*; a Cassà de la Selva, Arnau de Vilademany va vendre uns masos del seu domini el 1265 *"cum omnibus arrabassatis et laboracionibus quas homines istius honoris quem uobis uendo habent et tenent et fecerunt ad panem uel uinum in boscho et montanea que et qui fuit dicti Arnaldi de Oliuis"* i amb el dret dels habitants dels masos de poder *"lignare, boschare, carbonare et ramare ad usum proprium in dicto boscho et montanea"*.[83] I a Lloret de Mar, l'any 1346, descobrim una desigualtat entre els habitants del port i els de 17 masos: els primers només tenien dret a extreure cabirons, pals i brucs per tancar els horts, forcadells per aguantar les vinyes i les trilles, llenya de les artigues i glans dels boscos del terme; en canvi, els segons, qualificats com a *rusticos*, també en podien obtenir plançons d'alzines i suros, salzes, verns o àlbers.[84]

A canvi dels drets d'ús sobre els boscos, els pagesos de cada lloc pagaven unes quantitats als senyors que controlaven els espais comunals, tot i que, en algun cas excepcional, no prestaven res: els habitants dels masos dels veïnats de Serramala i Llebrers, l'any 1265, tenien dret a quedar-se amb els productes dels boscos *"absque aliquo seruicio"*. Els capbreus del segle XIV recullen sovint unes prestacions *"per pasturay e per lenyar"*, és a dir, per poder alimentar els ramats amb productes dels boscos i dels incults i extreure'n llenya i altres productes. Els pagesos del veïnat de Montnegre, l'any 1314, pagaven un formatge al monestir de Cervià i un altre al seu batlle *"pro pastura si habet bestiarium"*; l'any següent, els pagesos depenents del cavaller Guerau de Torrent –a Santa Pellaia, Santa Àgata i Sant Mateu– li prestaven també un o dos formatges només si tenien bestiar menut; i el 1319 els homes del senyor de Cruïlles, de les parròquies de Cruïlles, Sant Cebrià dels Alls i Sant Pol de la Bisbal, també pagaven ous i formatges en concepte de pasturatge o quest i alguns feixos de

[83] ADG, Mitra, calaix 20, pergamí n. 43 (1190.11.19; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 362), i Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 648 (1241.02.23; MALLORQUÍ-VARAS, «Un privilegi...»: p. 121-123); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1265.06.07). Vegeu una exposició més general a: FARÍAS, «El medio...»: p. 280-283.

[84] SAMLM, fons Universitat de Lloret, pergamí n. 70 (1346.03.07; PONS, *El fons*...: n. 1).

llenya (cf. Taula 61).[85] Més ocasionalment, algunes prestacions ens descobreixen més activitats als boscos: el 1315 diversos habitants de Santa Pellaia pagaven una cistella de cireres al cavaller Guerau de Torrent; dos anys després, el propietari del mas Pujol va reconéixer al paborde de Novembre i al castlà de Lloret la *"forestariam consuetam ... scilicet de cera et de caça et de pellibus sicut est fieri consuetum que inquam foresteria durat de festo Omnium Sanctorum usque ad Carnipriuium"*.[86]

Taula 61. **Els pagaments pels drets d'ús dels espais comunals**

PARRÒQUIES I SENYORIES	ANY	MASOS	PAGAMENTS PELS DRETS D'ÚS					
			G	Ll	Pl	Ps	Q	Cabrit
Cruïlles								
Bernat de Cruïlles i Sant Miquel de Cruïlles	1319	82	12	7	19	1	63	
Sant Sadurní								
Pabordia de Juny de la seu de Girona	1316	26					17	
Ramon Arnau de Sant Sadurní cavaller	1336	23		10	18		27	1
Sant Miquel de Cruïlles	1347	14					5	
Guerau de Torrent cavaller	1315	2				2		
Fitor								
Sant Miquel de Cruïlles i Ramon de Senesterra senyor de Palau-sator	1340 ca.	1				2		
Santa Pellaia i Santa Àgata								
Guerau de Torrent cavaller	1315	13	3			27		
Sant Mateu de Montnegre								
Santa Maria de Cervià	1314	9				16		
Santa Maria de Cervià	1356	7				11		
Guerau de Torrent cavaller	1315	2				15		

G: Glans pels porcs. Ll: Llenya. Pl: Palla. Ps: Pasturatge. Q: Quest. Font: Capbreus (cf. Taula 4 *supra*); MALLORQUI, *Un territori...*: p. 243-252.

Totes les pràctiques relacionades amb els aprofitaments dels espais incults no tenien com a marc la parròquia ni el conjunt dels parroquians com a protagonistes, sinó la senyoria. El fet que els habitants de dos masos del veïnat de Tapioles, situat a

[85] ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 46r-54r (1314.09.15-1314.09.29, capbrevacions n. 177, 178, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 194, 195, 196 i 200); AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 243v-286r (1315.01.29-1315.02.08, capbrevacions n. 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 244, 246, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 271, 273, 274 i 276); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 13v-73r (1319.02.04-1319.05.19, capbrevacions n. 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 61, 98 i 246). També a Vilobí es detecta un pagament pel pasturatge en ous i oques l'any 1343; cf. MARQUES, «Vilobí...»: p. 40.

[86] AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 246v-248r, f. 252r-253r, f. 256v-257v i f. 259r-260v (1315.01.29), f. 262v-264v, f. 266r-267r i f. 270v-271v (1315.02.08); ACG, Pabordia de Novembre, capbreu de Lloret de 1317, f. 14v-15r (1317.06.13).

la parròquia de Sant Sadurní i al terme del castell de Cruïlles, paguessin un cens pel quest a Bernat de Cruïlles l'any 1319 i un pagament pel pasturatge a Ramon Arnau de Sant Sadurní el 1336 ho posa ben de manifest: calia assegurar-se el permís dels senyors de cada terme castral per tal d'accedir a les pastures més properes als masos.[87] No ens trobem, doncs, amb la situació de les parròquies barcelonines del delta del Llobregat, més sotmeses a la presència dels ciutadans de la capital, en les quals les universitats rurals van enfortir-se gràcies a la defensa dels drets d'ús dels espais comunals; ni tampoc amb la de les parròquies pirinenques que no van cedir mai als senyors la gestió dels boscos i de les pastures de muntanya, essencials per a la seva economia ramadera.[88] De totes maneres, sí que hem detectat, en un cas tan sols, l'existència d'un sol cas en què el dret d'ús sobre els espais incults és vàlid en el marc de les parròquies: l'any 1273 s'enfrontaren les comunitats d'Ullà, de senyoria episcopal, i la parròquia de Sant Mateu de Canet de Verges, sota el domini dels comtes d'Empúries, sobre els límits de cadascuna de les parròquies i sobre els aigualleixos, arenys i sauledes que es trobaven als marges del Ter; com que els béns i drets en disputa eren *"in parrochia de Uliano",* els ullanencs demanaven que *"sint in usu et esse debeant dicte uniuersitatis ex iure parrochiali",* la qual cosa va ser confirmada pels jutges del plet; a més, del mateix text es dedueix que aquestes pràctiques d'empriu eren corrents a la plana empordanesa, perquè el jutge es refereix al *"iure et usu et obseruancia rierie fluuii Ticeris et etiam Fluuiani et aliarum rieriarum"*.[89]

Un segon aspecte a destacar és que aquestes notícies semblen coincidir en assenyalar el començament d'una tendència a l'increment del pes del mercat en l'economia rural del bisbat de Girona a partir del segle XIII. En efecte, el document

---

87 Es tracta de Jaume Sabater de Tapioles i de Ramon de Tapioles i el seu probable fill Guillem de Tapioles, que pagaven el *"quest d'ous o de formatges"* a Bernat de Cruïlles l'any 1319 i un formatge de quest a Ramon Arnau de Sant Sadurní *"per pasturay tempore quo bestiarium tenuero"* l'any 1336; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV, f. 10v-11r (1319.02.04-05); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 89v-90r (1337.02.19). Els capbreus de la primera meitat del segle XIV no són tan precisos com els de la fi del mateix segle: el 1394 els pagesos depenents del castell de la Roca de Solius reconeixien que el senyor, el sagristà segon de la seu de Girona, tenia dret a rebra els *"iura forasterie in glanatgiis, pasturatgiis, lignatigiis et quarteriis aprorum et aliorum animalium silvestrium ... in omnibus montaneis et nemoribus siue boschis ac aliis possessionibus et locis infra terminos et territorium dicti castri"*; cf. AHG, Notarial, Vall d'Aro, fragments, capsa 2 (1394-1396...).

88 FERNÁNDEZ TRABAL, «Aprofitaments...»: p. 199-202; VILANOVA, «Marc...»: p. 275-277; VIADER, *L'Andorre...*: p. 192-194.

89 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 43ab (1273.09.15; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 496).

de Cassà del 1265 recordava que els productes del bosc, mentre fossin per a l'ús propi dels habitants dels masos de Serramala i Llebrers, no haurien de prestar res al senyor. A Lloret, el 1346, els habitants del port no podien exportar ni per terra ni per mar llenya per vendre, però sí que ho podien fer els *rusticos* dels masos,[90] que devien fer arribar la fusta, la llenya i el carbó dels boscos allà on hi havia la demanda. Moltes notícies de la segona meitat del segle XIV testimonien la comercialització de productes forestals: des del 1350 al 1383 el bisbe comprà en diverses ocasions somades de llenya procedents de Montnegre; el 1353 el carbó de les muntanyes de Tossa i Llagostera era exportat per mar a Barcelona; i el 1371 al mercat de la Bisbal es pagava l'onzè *"de calç, de lenya, de carbó que venen, e de mel, de cera, si és que les dites coses cuyleguen dins lo terme o defora"*.[91] La creació d'un dens teixit de mercats rurals certifica el començament d'una estreta relació amb les activitats realitzades als boscos del massís amb el mercat, una relació que a l'època moderna es convertiria en una dependència cada cop més absorbent.

3.4 EL MERCAT I LA NOTARIA

La xarxa de mercats setmanals de les zones rurals de Girona havia començat a estructurar-se al segle XI a partir dels que existien a les ciutats de Girona i Besalú i en alguns punts al límit de dos comtats, com Banyoles i Anyells.[92] Des del segle XII, els comtes de Barcelona i reis d'Aragó van dictar privilegis que permetien la creació de més mercats rurals arreu del bisbat de Girona: a Monells el 1102, a Castelló d'Empúries i Peralada el 1128, a Arenys el 1161, a Sant Celoni el 1181 i a Bàscara el 1187; a més d'aquests, ja funcionaven el d'Amer el 1184 i el de Torroella de Montgrí el 1187.[93] Durant el segle XIII se'n van afegir uns quants més, com els d'Hostalric el

---

90 MALLORQUÍ, «El port...»: p. 59-60.

91 Sobre Sant Mateu de Montnegre, vegeu: ADG, Notaria, vol. G-31, f. 109rv (1354.10.11); vol. G-37, f. 107r (1357.11.13); vol. G-40, f. 161v-162r (1361.02.26); vol. G-42, f. 8rv (1362.03.03); ADG, Dotalies, vol. D-168, f. 89v (1383.06.01); cf. GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1, p. 353; MALLORQUÍ, *Paisatge...*: p. 54 i p. 247-248. Sobre Tossa, vegeu: AHG, Notarial, Sant Feliu de Guíxols, vol. 885 (1353.07.30; cf. ZUCCHITELLO, *El comerç...*: p. 78). I sobre la Bisbal: ADG, Lletres, vol. U-64, f. 57rv-58r (1371.10.17).

92 VILÀ, «Vida...»: p. 45-47 i p. 55.

93 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 76 (1102.02.08; MALLORQUÍ, «La vila...»: n. 1) i pergamí n. 292 (1128...) i pergamí n. 295 (1128...); Ramon Berenguer IV, pergamí n. 343 (1161...), i Alfons I, vol. 2, f. 53 (1181...); AMB, Llibre dels Privilegis del Monestir de Banyoles, f.

1242, el de Blanes el 1260 i tots els que figuren esmentats en el testament del cavaller Ferrer de Cruïlles, de l'any 1267, el qual manava que es pregonés *"in omnibus foris que sunt in uillis scilicet Gerunde, Balneolis, Bisulduni, Baschere, Petralate, Castilioni, Turrucelle, Petre Incise, Monellis et Calidis"* per tal de reparar possibles injúries fetes per ell i pel seu pare.[94] Des d'aleshores i fins la meitat del segle XIV, s'hi van afegir els mercats de Blanes el 1260, Cassà als volts del 1272, Palamós i Calonge el 1279, Anglès el 1294, Sant Feliu de Guíxols i la Bisbal el 1323, Llagostera el 1324 i Calella el 1327, juntament amb les fires d'Olot des del 1315.[95] D'aquests, els mercats de Calonge i Cassà no es van consolidar inicialment i van haver d'esperar força anys i dècades abans de fer-ho definitivament.[96] En canvi, a Peratallada, l'any 1301, el senyor Bernat de Cruïlles va obtenir el privilegi reial per tal que s'hi celebrés una fira als volts de Tots Sants.[97]

En certes ocasions, els senyors forçaven els habitants del seu terme a acudir al mercat que havia establert a la seva població: a la Bisbal, on el 1323 el bisbe havia promogut un nou mercat a proximitat del proper i més antic de Monells, el bisbe de Girona va obligar *"que tot hom venga al mercat de sa Bisbal, ço és ·I· parsona de cascun alberch e que aport qualsque vendaries per vendra"*.[98] Però, normalment, cadascun d'aquests mercats exercia una atracció més espontània i menys forçada sobre una àrea

9v-12r (1175.03.13; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 165); ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 22 (1184.01.13; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 40); ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 70 (1187.04...; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 355).

94 ADM, Vescomtat de Cabrera, còpia digitalitzada a l'AHH, pergamí n. 3327 (1242.10.18); AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 102 (1267.11.14; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 93). El mercat de Blanes, el deduïm del privilegi concedit pels vescomtes de Cabrera, segons el qual guiaven i asseguraven a tots els que es dirigien a la vila de Blanes, tant per mar com per terra; cf. AHMC, fons Giol, pergamí n. 8 (1260.02.02; PONS GURI–RODRÍGUEZ, *Inventari...*: n. 9).

95 SAMP, pergamí n. 2 (1279.12.03; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 335); ACA, Cancelleria, vol. 44, f. 141 (1279.08.08), vol. 194, f. 115 (1294...) i vol. 230, f. 112 (1327.07.21; PONS GURI, «El mercat...»: n. 1 i 2); ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 12 (1323.03.21; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 883). Sobre Cassà de la Selva, Olot, Sant Feliu de Guíxols i Llagostera: cf. FARÍAS, «*Gentes...*»: p. 25; PUIGVERT, *L'època...*: p. 42; JIMÉNEZ, *Sant Feliu de Guíxols*: p. 18 i *Sant Feliu de Guíxols. Una lectura...*: p. 70; GRAU, *Llagostera*: p. 21. Pel que fa als mercats del Baix Empordà, cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 39-44.

96 Les causes del fracàs del mercat de Cassà ens són desconegudes, però potser tenen a veure amb la proximitat a Girona o Monells; cf. FARÍAS, «*Gentes...*»: p. 24-25.

97 ANC, fons patrimonial Cruïlles-Peratallada, pergamí n. 337 (1301.06.25).

98 AHG, Notarial, la Bisbal, vol. 1634, s. f. (1348.01.25); cf. MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa. Una situació similar es documenta a Verges el 1354; ADG, Lletres, vol. U-24, f. 100v-101r (1354.11.04); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 41.

d'extensió que superava de molt el marc parroquial.[99] Al mercat de la cellera de Cassà, hi acudien per comprar i vendre *"gentes de convicinio et locis convicinis dicte cellarie et etiam de Sancta Columba de Farneriis",* de l'altra banda de la plana de la Selva.[100] I encara era més gran l'àmbit d'influència dels mercats més antics: la creació del de Bàscara el 1187 significava que no n'hi hauria cap altre *"in toto terrarum spatio de Busuldone usque ad Torrozellam de Montegrino neque a ciuitate Gerunda usque ad Petram Latam"*; i a Monells, la fira ramadera que s'hi celebrava a finals d'octubre atreia persones de tot el Baix Empordà i les Gavarres per tal de vendre-hi o comprar-hi bestiar (cf. Mapa 23). Evidentment, entre els que anaven a mercats com el de Monells hi havia comerciants de llana i draps, carnissers i prestamistes jueus, però també molts pagesos de masos que acudien al mercat per vendre els seus excedents i també per comprar animals útils per als treballs agraris i per pactar amb comerciants l'engreix de bestiar a les seves cases per partir-se'n els beneficis en el moment de la venda.[101]

Els mercats setmanals, doncs, exercien una influència sobre un territori molt més extens que les parròquies, però això no ha de fer oblidar que la celebració de la missa dominical era un moment de reunió d'un grup nombrós de fidels i que a les celleres s'hi solien concentrar excedents de cereals i de vi. Així, l'entorn de l'església parroquial era un lloc privilegiat per als intercanvis a petita escala: a Cruïlles, un nucli sense mercat setmanal, el dia amb més actes enregistrats a la notaria local era precisament el diumenge.[102] A més, tal com hem vist al Capítol 7, els bisbes gironins lluitaven en contra d'aquestes concentracions més aviat espontànies d'intercanvis: el 1190 es va prohibir que a Ullà se celebrés el *macellum* –la compravenda de carns– els diumenges; en un sínode diocesà dels anys 1340-1343 el bisbe va amenaçar amb

[99] La influència d'un mercat, com el de Sant Celoni, es limitava a unes quantes parròquies veïnes. En canvi, la de la ciutat de Girona, com es posa de manifest en mapes que representen l'origen dels clients dels prestamistes jueus, arribava a bona part del bisbat; tot i això, els jueus gironins també es desplaçaven als mercats rurals per aconseguir més clients, cf. GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1, p. 391; BOLÓS, *Els orígens...*: p. 143-145.

[100] ACA, Cancelleria, Processos en quart, f. 1v (1302...; FARÍAS, «*Gentes...*»: annex).

[101] MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa. La vinculació dels masos amb els mercats data, almenys, dels segles XII i XIII; cf. BENITO, *Senyoria...* p. 265-266.

[102] MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa.

l'excomunió tots els fidels que acudissin o celebressin mercats o fires els diumenges.[103]

Mapa 23. **L'àrea d'influència del mercat de Monells en relació a la ramaderia, 1332-1333**

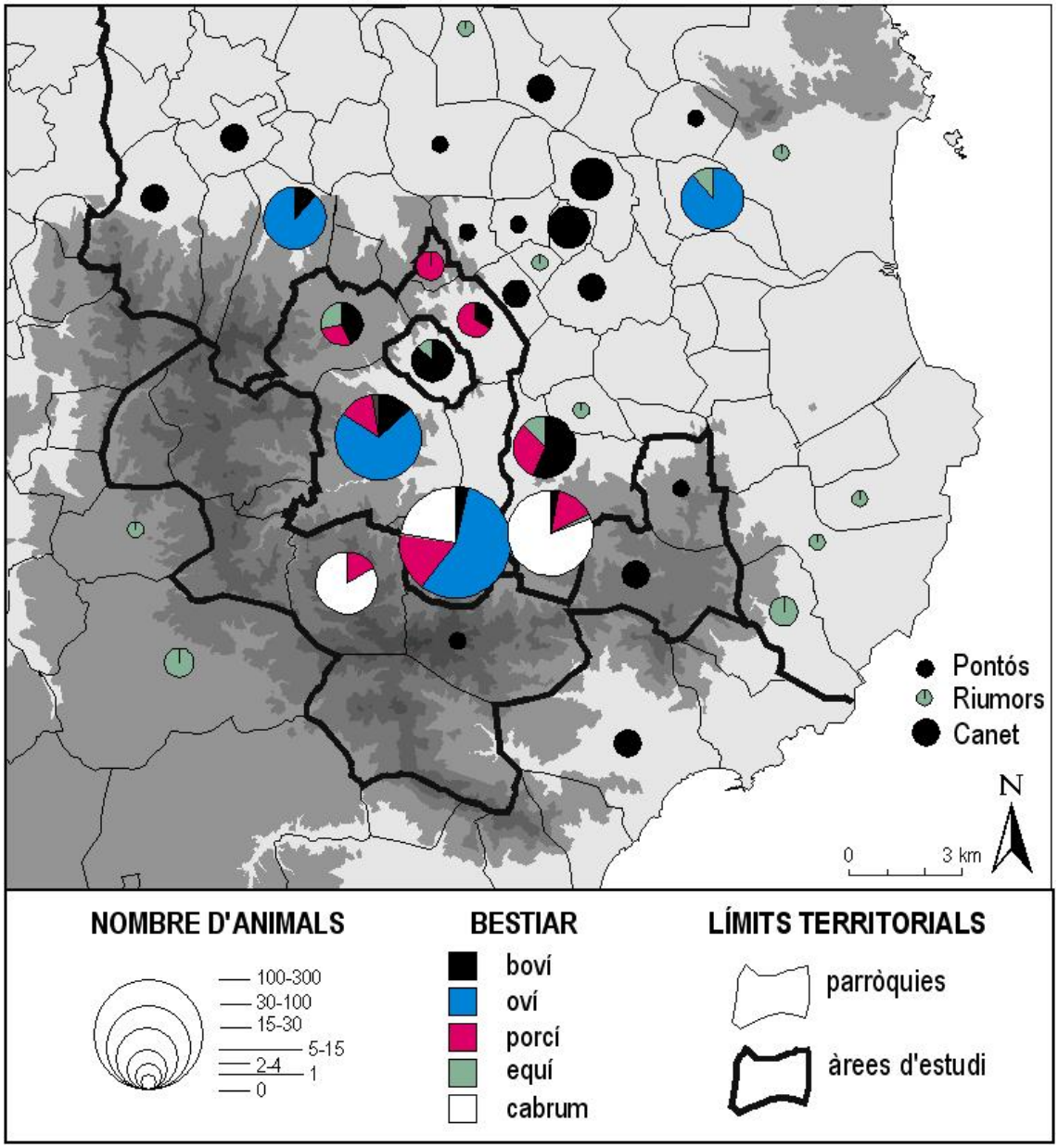

[103] ADG, Mitra, calaix 20, pergamí n. 43 (1190.11.19; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 362); NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 140. A Anglaterra els llocs amb mercats setmanals pressionaven als monarques per tal que eliminessin amb els mercats informals que es realitzaven els diumenges a les portes de les esglésies; cf. BRITNELL, «The Proliferation...»: p. 212-213.

La notaria exercia una atracció similar a la del mercat sobre el territori de l'entorn. Es tracta d'una institució que es difongué al llarg del segle XIII i que permeté, a la vegada que en fou una conseqüència, accelerar la difusió de l'escriptura i incrementar el valor dels documents escrits com a proves en els judicis. Tal com s'ha assenyalat en el Capítol 5, els clergues parroquials van tenir un paper important en el naixement de moltes notaries rurals, però de mica en mica foren substituïts per notaris laics a les viles més importants; a la resta de parròquies, el rector va conservar el dret de poder redactar algunes escriptures públics, com els testaments, durant tot el segle XIV i en temps posteriors.

A les terres de Girona, les notaries rurals compartien diverses característiques. D'una banda, la seva aparició en un marc cronològic similar: a la part meridional de l'Empordà, la primera cita de la notaria de la Bisbal és del 1232, la d'Ullastret el 1240, la de Monells el 1242 i la de Sant Sadurní el 1246;[104] des de mig segle XIII, documentem les notaries de Calonge el 1268, Palafrugell el 1269, Rupià i Cruïlles el 1276, Peratallada el 1277, Verges el 1282 i Sant Feliu de Guíxols el 1293.[105] De l'altra, els notaris depenien de poders senyorials de certa importància: el 1238 el rei Jaume I va concedir al monestir d'Amer l'establiment d'un *"publicum tabellionem in ... uilla de Amerio et in tota parrochia Sancti Michaelis de Amerio"*; el bisbe controlava les notaries de la Bisbal, d'on rebia, el 1250, *"una libra piperis de scribania"* i de Rupià, després de la cessió de drets dels comtes d'Empúries el 1269; i els vescomtes de Cabrera, l'any 1313, van establir a Hostalric la seu de la notaria i de la cúria de tot el vescomtat.[106] I, finalment, cada notaria exercia un poder d'atracció, menor que els mercats setmanals, sobre els habitants de la vila on estava ubicada i de

[104] ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 43 (1232.10.28; MARQUÈS, *Pergamins*...: n. 151) i calaix 17, pergamí n. 111 (1246?.10.13; MARQUÈS, *Pergamins*...: n. 256); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 3, pergamí n. 6 (1240.12.06; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 58), rotlle 19, pergamí n. 2 (1242.08.30; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 60).

[105] ASD, pergamí n. 200 (1268.12.26; MARQUÈS, *Col·lecció*...: n. 284); ACBE, fons patrimonial Torroella (Fitor), pergamí n. 7 (1269.01.30; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 99), ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 19, pergamí n. 4 (1276.01.19; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 113), rotlle 3, pergamí n. 8 (1276.09.15; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 118) i pergamí n. 12 (1277.09.02; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 121), rotlle 15, pergamí n. 5 (1282.02.16; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 128); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1293.04.13).

[106] ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 68 (1238.11.18; PRUENCA, *Diplomatari*...: n. 101); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 373 (1250 ca.; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 467); ADG,

les parròquies més properes, fins al punt que els notaris, tot i la seva dependència envers alguns senyors, van ser integrats ràpidament en el teixit social de les viles on residien.[107] El cas ja estudiat de Monells ho demostra abastament: la representació cartogràfica de la procedència de les persones documentades a la notaria de Monells els anys 1332 i 1333 varia sensiblement en comparar els dissabtes, el dia de mercat, amb la resta de dies de la setmana (cf. Mapa 24).[108] En efecte, els dies sense mercat la notaria de Monells atreia només els habitants de la vila i de les parròquies més properes de les Gavarres –Sant Cebrià de Lledó, Madremanya, Sant Martí Vell i la Pera–; en canvi, els habitants de la plana del Baix Empordà devien acudir als notaris de la Bisbal, Rupià, Peratallada i Ullastret, perquè només se'ls troba a Monells els dies de mercat.

4. El valor econòmic dels drets senyorials

El repàs de la relació entre la parròquia i la senyoria, als inicis del segle XIV, ens ha dut per uns camins encara poc fressats pels medievalistes, majoritàriament bolcats cap a l'estudi de la senyoria. Així, hem descobert, especialment en zones properes a la ciutat de Girona, una clara adequació de les batllies, peces clau en l'organització de la senyoria, al marc territorial que oferia la parròquia. Certament, en aquest sector del bisbat gironí, l'extrema fragmentació de les senyories i la juxtaposició d'unes sobre altres impedien, a la majoria de llocs, que poguessin ser percebudes com unitats independents, tant pels pagesos com pels propis senyors. Però els límits parroquials assenyalaven una àrea a l'exterior de la qual els senyors no podien forçar els seus homes a realitzar serveis en treball o, simplement, a portar les tasques de les terres. I, tot i que les ferreries, en principi, havien de dependre dels senyors dels castells, el districte d'algunes d'elles corresponia exactament a una parròquia.

Mitra, calaix 18, pergamí n. 57 (1269.05.23; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 19); ASD, pergamí n. 439 (1313.02.05).

[107] Això mateix s'ha destacat en altres regions mediterrànies, com el Laci, la Toscana i el Llenguadoc; cf. TOUBERT, *Les structures...*: p. 3-133; BOURIN, *Villages...*: p. 34-41; REDON, «Le notaire...»: p. 679.

[108] MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa.

Mapa 24. **L'àrea d'influència de la notaria i del mercat de Monells, 1332-1333**

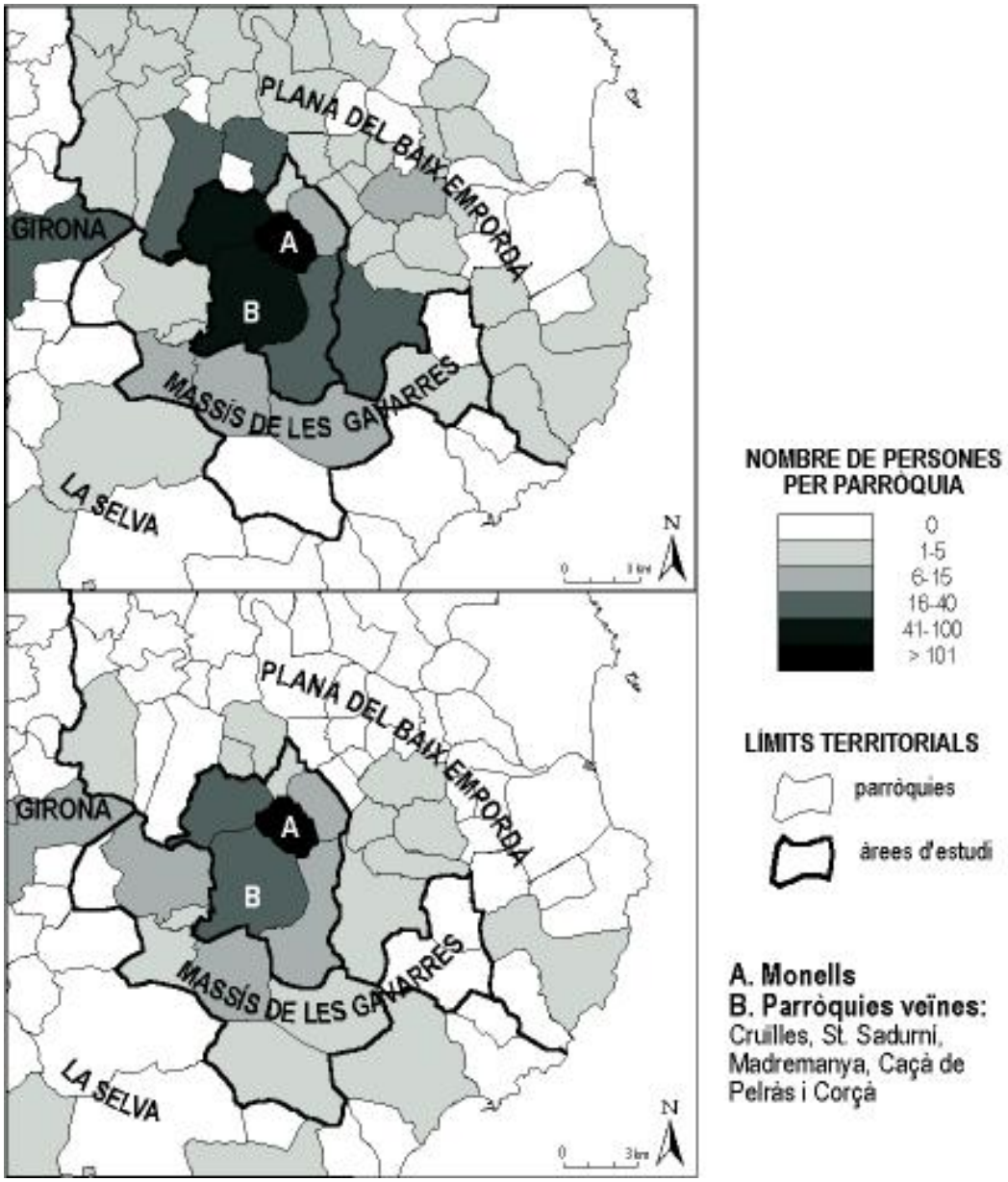

Ara bé, les parròquies no comptaven gens en altres vessants de les senyories medievals. Les desigualtats del contingut dels capbreus estudiats impedeixen que es pugui aclarir del tot, a manca d'un estudi monogràfic, si el predomini d'uns tipus concrets de prestacions agràries, de censos emfitèutics o de serveis en treball es deu més a l'existència de costums locals de cada parròquia o bé a les característiques i natura de cada senyoria. En canvi, sí que estem més segurs que, entre les atribucions dels senyors titulars de castells termenats, hi havia els drets sobre unes quantes ferreries, sobre la majoria dels forns i sobre uns pocs molins hidràulics; igualment, aquests senyors eren els que gestionaven els espais comunals de bosc i de pastura i que rebien dels pagesos uns petits censos a canvi de poder-los utilitzar per al seu propi ús. I encara, als nuclis més importants, els senyors castrals també controlaven la notaria local i el mercat setmanal, l'àmbit d'influència dels quals superava de molt el terme parroquial.[109]

Arribats a la fi d'aquest repàs, però, queda una important tasca per fer, que és la de quantificar, en la mesura que sigui possible, el pes dels drets senyorials i comparar-los a les xifres de rendes obtingudes arran de la parròquia, que coneixem de manera aproximada, tal com veurem en el Capítol 9 *infra,* gràcies al *Llibre Verd dels feus* de l'any 1362, que recull el valor anual del delme de bona part de les parròquies gironines, i gràcies a un registre de la dècima eclesiàstica de l'any 1364, que proporciona el valor dels beneficis dels clergues parroquials, que solien rebre les primícies i la major part de les oblacions dels fidels de les parròquies.

En relació a la senyoria, la quantificació dels diversos drets senyorials és molt complexa, perquè, deixant a banda dels censos fixos en diner o en espècie, desconeixem el valor de les prestacions en treball efectuades pels pagesos, perquè també desconeixem les variacions de les collites del segle XIV –una part de les quals anava a mans dels senyors a través de la tasca i d'altres agrers– i, fora d'unes poques excepcions, desconeixem els ingressos ocasionals derivats de les taxes de mutació –terços, lluïsmes i foriscapis–, de les redempcions de servitud i de la resta de mals

[109] Per no sortir definitivament de la qüestió que ens plantejàvem, hem deixat sense estudiar la relació amb la parròquia, segurament poca, de diversos drets vinculats als castells termenats: el dret de ribatge, el peix de tall, la prohibició de vendre vi durant uns dies, la instal·lació de tavernes i carnisseries, els drets de pas del bestiar, els peatges, el blat d'acapte, les toltes, les qüèsties, les fòrcies, les cenes, les albergues, els maridatges, etc.; cf. PONS GURI, «Compendi...»: p. 346.

usos. En comparació amb els estudis sobre les finances i la fiscalitat de la Corona d'Aragó i de les ciutats i municipis reials catalans, hi ha una gran manca de treballs sobre el pes econòmic dels drets corresponents a les senyories rurals catalanes. Però les dades existeixen, això sí, escampades i sense haver estat contrastades amb altres fonts senyorials, com els capbreus. Per això, a manca d'un estudi aprofundit sobre la qüestió, oferim tot seguit una primera aproximació a les xifres dels drets senyorials d'alguns indrets gironins per tal de comparar-les, encara que sigui de manera provisional, amb les dels drets derivats de la parròquia (cf. Taula 62).

En primer lloc, els llibres notarials poden recollir els contractes d'arrendament de tots o de part dels drets senyorials d'un lloc a canvi d'una quantitat monetària global que l'arrendatari pagava i que, durant l'any següent, recuperava fent-se càrrec ell mateix de la senyoria. Es tracta, és cert, de xifres aproximades perquè a l'arrendatari li interessava obtenir un benefici per damunt del preu pagat, però gairebé són les úniques de què disposem. De Monells, l'any 1304, disposem de quantitats corresponents al valor anual de tots els drets del castell i al valor de les lleudes dels productes del camp, de les hortalisses, de la carnisseria i de la peixateria del mercat, unes xifres que, tot i la distància cronològica, són molt superiors al valor del delme i dels beneficis dels clergues parroquials.[110] Cal recordar, no obstant, que el terme parroquial de Monells era molt reduït –el delme no podia ser molt elevat– i que, pel fet que hi havia un mercat i molts artesans a la vila, es tractava d'un nucli molt poblat, amb prop de 200 llars als anys 1332-1333, que feien créixer notablement els ingressos del senyor del lloc.[111]

A part dels llibres notarials, existeix una font magnífica per estudiar el pes dels drets senyorials sobre els pagesos del segle XIV: els manuals de comptes dels pabordes de l'Almoina del Pa de la seu de Girona.[112] En aquests volums, s'hi

[110] L'any 1304, per l'arrendament d'un any de les rendes del castell de Monells es van pagar, l'any 1304, 2.650 sous; per l'arrendament durant quatre mesos de la *"leude dez camp"* del mercat de Monells es van pagar 300 sous, pel de les *"ortalize fori de Monellis"* 155 sous i per la *"leude mazelli et piscaterie"* 220 sous; i, tot i que en desconeixem el motiu de la seva recaptació, també disposem del valor de la *collecta castri* de Monells corresponents a tres mesos del 1304, 27 lliures, que podrien equivaldre a la xifra de 108 lliures; cf. Taula 62.

[111] MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa.

[112] Rosa Lluch, que ha estudiat els remences de l'Almoina del Pa de Girona en la seva tesi doctoral, ens ha proporcionat les dades per elaborar la Taula 62; cf. LLUCH, *Els remences...*.

Taula 62. **Els ingressos senyorials a Monells, Brunyola i Camós, 1304-1382**

LLOC	ANY	SENYORIA				PARRÒQUIA	
		Drets sobre els homes i les terres	Mercat	Cúria	Col·lecta	Delmes	Beneficis eclesiàstics
Monells	1304	132,5	33,75		108		
	1306						32,5
	1362					> 32,5	
	1364						> 20
Camós	1347-1348	50					
	1348-1349	21					
	1349-1350	21					
	1350-1351	21					
	1351-1352	24,5					
	1352-1353	24,5					
	1354-1355	30					
	1362					> 78*	
	1364						41,25
	1376-1377	42					
	1377-1378	42					
	1378-1379	42					
	1381-1382	33,5					
Brunyola i Sant Dalmai	1350-1351	70,27					
	1362					> 80*	
	1364						46,62
	1376-1377	254,6					
	1381-1382	246,8		66,21			
Estanyol	1362					> 50	
	1364						33
	1376-1377	61,94					
	1381-1382	38,37					

Totes les quantitats estan expressades en lliures. * De Camós desconeixem el valor global del delme de les parròquies de Santa Maria de Camós i de Sant Martí Sapresa, aquesta última inclosa dins el terme de Brunyola.
Fonts: AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 13v-14r (1304.06.02), f. 19r (1304.07.06) i f. 26r (1304.09.10); ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 24rv (1306.04.20); AHG, Hospici, vol. 17 (1350-1351), vol. 23 (1376-1377) i vol. 265 (1381-1382); ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus (1362); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); LLUCH, «Remença...»: p. 177-179; cf. Apèndixs 10 i 25.

anotaven les quantitats recaptades de manera fixa i ocasional per l'Almoina per diferents conceptes: censos, foriscapis, mals usos, redempcions, fermes d'espoli, morts i lluïsmes. I a més, a partir de la reestructuració interna de la institució l'any 1347, comptem amb una xifra global de l'arrendament dels seus drets a cada parròquia o terme, sense que desapareguin les entrades ocasionals anteriors, perquè aquests ingressos els compartien l'Almoina i els arrendadors respectius. D'aquesta manera, podem establir algunes comparacions entre tres indrets diferenciats: el terme de Brunyola –que aplegava la parròquia homònima i les de Sant Dalmai i Sant Martí Sapresa–, el lloc de Camós –amb les parròquies de Sant Vicenç i Santa Maria–

i la parròquia d'Estanyol.[113] Comparant la xifra més elevada dels drets senyorials amb la suma del valor dels delmes i dels beneficis eclesiàstics dels anys 1362 i 1364, ens trobem que, mentre a Brunyola els drets de la senyoria del castell i de la cúria superaven de molt els de la parròquia, a Camós i Estanyol, on l'Almoina només disposava de dominis en terres i masos, ens trobem amb la situació contrària. Es tracta, doncs, d'un fet rellevant: si bé la parròquia no generava tants ingressos com un castell termenat, sí que aportava als senyors –laics i eclesiàstics– molt més que no pas la majoria de senyories territorials, que eren les més nombroses a les terres centrals del bisbat de Girona.

5. Conclusions

En el present capítol hem volgut contextualitzar el lloc de la parròquia dintre el complex entramat de la senyoria rural, cosa que ens ha portat a repassar una bona part dels àmbits en què s'exercien els drets senyorials. Els capbreus senyorials d'inicis del segle XIV ens han permès detectar com les peces de terra, les cases i els masos estaven posseïdes, a la vegada, per uns pagesos que les treballaven o hi vivien i per uns senyors que en rebien unes prestacions anuals en forma d'una part proporcional de la collita o d'uns censos fixos en diner o en espècie. Els capbreus també detallen totes les prestacions en treball que realitzaven els pagesos, sobretot els que vivien en masos, als seus senyors, però, en contrast, tan sols esmenten de passada altres drets la percepció dels quals no era regular: d'una banda, les taxes de mutació –terços i lluïsmes– que el senyor obtenia quan una terra o un mas del seu domini eren donats, venuts, sotsestablerts o traspassats; i, de l'altra, els pagaments

[113] El castell de Brunyola –que incloïa les parròquies de Brunyola, Sant Martí Sapresa i Sant Dalmai– era la senyoria més important i compacta de l'Almoina del Pa, que tenia el domini directe sobre 70 masos i drets jurisdiccionals derivats del castell termenat sobre tots els 140 que existien en aquells termes entre el 1336 i el 1342; cf. TEIXIDOR, *Brunyola...*: p. 179 i p. 190-191. Segons els fogatges, la població del terme de Brunyola fluctua entre els 84 del 1358, els 125 del 1365 i els 76 del 1378; a Camós, en canvi, l'Almoina només tenia 26 masos, una xifra que no arriba a la meitat del conjunt de focs de les parròquies de Sant Vicenç i Santa Maria de Camós: 62 el 1358, 78 el 1365 i 58 el 1378; i el domini de l'Almoina a la parròquia d'Estanyol només aplegava una petita part de les prop de 40 llars del terme –entre 35 del 1358 i 42 del 1365–; cf. PONS GURI, «Un fogatjament...»: p. 375-377; IGLÉSIES, «El fogaje...»: p. 94-99; REDONDO, *El fogatjament...*: p. 51, p. 55, p. 82, p. 166 i p. 188; LLUCH, *Els remences...*: p. 39-40.

vinculats a la servitud dels homes propis –redempcions, intèsties, eixòrquies, cugúcies i altres mals usos.

En l'estudi de la senyoria, també hi hem inclòs alguns elements que no solen quedar reflectits, almenys de manera directa, en els capbreus. Es tracta, en primer lloc, dels tradicionalment considerats com a monopolis senyorials sobre les ferreries, els forns i els molins: la comparació entre les dades de les capbrevacions i de la documentació notarial, sobretot, ens dibuixa una realitat molt més matisada de l'àmbit territorial o districte corresponent a cadascuna d'aquestes infrastructures essencials per a l'economia rural. En segon lloc, per mitjà d'uns reduïts censos en ous, formatges, llenya i palla que figuren en alguns capbreus, descobrim com els senyors dels castells regulaven l'accés dels pagesos i dels seus ramats als espais incults del seu terme per tal de dur-hi a pasturar el seu bestiar o per tal de recollir fusta, llenya i altres productes essencials per complementar la seva dieta i els seus ingressos. I, en tercer lloc, algunes senyories importants controlaven, gràcies a l'obtenció de privilegis reials, una notaria i/o un mercat setmanal, unes activitats que, a part dels ingressos que procuraven al senyor, permetien exercir un control encara més consistent sobre la població rural.

Amb aquest repàs, hem constatat l'existència d'una gran diversitat entre les senyories existents al bisbat de Girona. Les més nombroses exercien el seu domini sobre un conjunt més o menys gran de parcel·les de terra i sobre alguns masos dispersos. I això comportava que, en un mateix terme parroquial, se superposessin les senyories d'altars i beneficis establerts en esglésies parroquials o de la ciutat de Girona –la seu i Sant Feliu, sobretot–, de monestirs benedictins i institucions de beneficència eclesiàstica –almoines i hospitals–, de llinatges de cavallers i ciutadans de Girona i, fins i tot, de pagesos benestants que haurien estat capaços d'adquirir el domini directe d'algunes terres.

Davant de tot aquest conjunt tan divers de senyories, la parròquia es constituí com un marc territorial estable que oferia diverses possibilitats d'organització als senyors. Aquests, per exemple, podien organitzar la gestió dels seus dominis tenint en compte les divisions parroquials: així trobem uns quants batlles encarregats de recollir els drets d'un mateix senyor a l'interior de la mateixa parròquia on vivien i també altres batlles establerts al centre d'un territori format per tres o quatre

parròquies perquè els drets a recaptar estaven més dispersos. A més, els senyors seguien, probablement, els costums de cada parròquia o lloc a l'hora d'exigir uns agrers o uns censos més o menys elevats, potser de manera semblant al que es detecta en relació a algunes prestacions en treball que, com l'obligació de dur les tasques al celler senyorial, només es podien exercir a l'interior de la parròquia on residien els tinents pagesos. En definitiva, els límits de les parròquies eren altament rellevants per a uns quants aspectes de l'organització interna de les senyories rurals de les terres gironines.

Apèndixs

21. LES SENYORIES GIRONINES A TRAVES DELS CAPBREUS (1314-1363)

El contingut dels capbreus senyorials de les terres de Girona difereix enormement tant en quantitat d'informacions com en la seva qualitat. Tot i així, continuen essent les fonts fonamentals per a l'estudi de les senyories, sobretot des del segle XIV endavant. En les taules que segueixen, hem reunit les dades referents als capbreus d'unes localitats situades a la plana empordanesa –Cruïlles i Sant Sadurní, si bé no es troben en zones inundables–, al massís de les Gavarres –Fitor, Santa Pellaia i Santa Àgata i Sant Mateu de Montnegre– i a la plana de la Selva –Cassà i Riudellots de la Selva–, per tal de poder comparar alguns dels drets senyorials. En primer lloc, les prestacions agràries de les terres i dels masos, els agrers o parts de collita, que podien ser inexistents –en el cas dels alous francs i fiscals–, però que normalment corresponien a la "tasca", la desena part de la collita després del delme, o a quantitats superiors: la tasca i el braçatge o mig braçatge –pagament entre 1/8 i 1/6,66 parts de la collita–, el sisè, dues tasques –o la 1/5 part del producte–, el quart i el quart i braçatge –corresponent a 1/3,33 part de la collita– (cf. Taula 63). La segona taula recull els censos fixos pagats als diversos senyors en diner o en espècie, ja sigui per peces de terra, per masos o per cases (cf. Taula 64). També hem aplegat les referències a la servitud que es troben, no sempre, en els capbreus senyorials: les confessions de ser homes propis, l'obligació de pagar en concepte de redempcions i dels mals usos, els drets dels senyors a rebre per les entrades i eixides en el mas i, de manera més ocasional, la pràctica dels juraments de fidelitat i homenatges –a l'interior de la declaració del capbreu– o la menció del pagament d'un cens en reconeixement de senyoria (cf. Taula 65). Per acabar, l'última taula enregistra el nombre de prestacions en treball efectuades a cadascun dels dominis senyorials estudiats, sense tenir en compte si es prestaven realment o ja havien estat convertides en un cens fixe (cf. Taula 65).

Taula 63. **Prestacions agràries de masos i peces de terra**

PARRÒQUIES I SENYORIES	ANY	TOTAL	PRESTACIONS AGRÀRIES								
			?	AFR	AFI	T	TB	1/6	TT	¼	¼B
Cruïlles											
Bernat de Cruïlles i Sant Miquel de Cruïlles	1319	904	47	8	89	545	156	10	27	12	1
		82	27			25	21	5			
Sant Daniel de Girona	1322	7	1				5				
		1					1				
Sant Sadurní											
Santa Maria de Cervià	1314	2				2					
		1				1					
Guerau de Torrent cavaller	1315	24				24					
		2				1					
Pabordia de Juny de la seu	1316	317	3		1	80	95	2	99	4	
		26				2		24			
Sant Daniel de Girona	1320	21			1	7	7		4		
		3				1		2			
Ramon Arnau de Sant Sadurní cavaller	1336	501				135	144	2	93		
		23				2	3	10			
Bisbe de Girona	1337	12				12					

Arnau de Vivers jurista	1346	47	25		3	15	2	1	1		
Garsenda vídua de Ramon Arnau cavaller	1346	38							1		
Sant Miquel de Cruïlles	1347	140			6	36	41		57		
		14				1	5	5			
Santa Maria de Cervià	1356	4	2			2					
		3				1					
Fitor											
Sant Daniel de Girona	1320	8				6					2
		2				2					
Sant Miquel de Cruïlles	1323	20			16	2	2				
		1			1						
Hospital de Sant Llorenç de les Arenes	1337	6				6					
		1				1					
Sant Miquel de Cruïlles i Ramon de Senesterra senyor de Palau-sator	1340 ca.	50	15			33					
		1									
Sant Miquel de Cruïlles	1352	34				27					
Santa Pellaia i Santa Àgata											
Santa Maria de Cervià	1314	1				1					
Almoina del Pa de la seu de Girona	1314	2				2					
		1				1					
Guerau de Torrent cavaller	1315	93	4		1	82					
		13				11					
Ramon de Juià cavaller	1321	1				1					
Sant Mateu de Montnegre											
Santa Maria de Cervià	1314	73			7	63			1		
		9				8					
Guerau de Torrent cavaller	1315	19				19					
		2				2					
Cabiscol de la seu de Girona	1325	6				4					
Santa Maria de Cervià	1356	71	15	1	1	54					
		7				7					
Cassà de la Selva											
Almoina del Pa de la seu de Girona	1314	319	112	15	15	62	43		14	3	
		37			1	7	12	2			
Sant Pere de Galligants	1314	218	3	9	4	177	16			3	3
		10				8	2				
Sant Feliu de Guíxols	1319	32	5			24				2	
		14	1			10				1	
Riudellots de la Selva											
Sant Pere de Galligants	1314	27	1		1	15	1		3	5	
		2				2					
Altar de Sant Domènec de la seu de Girona	1315	45		1	1	40					
		6				6					
Sant Daniel de Girona	1320	19				14	2		1		2
		4				1	1	1			1
Sant Daniel de Girona	1321	5			1	4					
Santa Maria de Ridaura	1363	4	4								
		1				1					

Peces de terra Masos. Abreviatures: AFR: alou franc. AFI: alou fiscal. T: tasca. TB: tasca i braçatge. 1/6: sisè. TT: dues tasques. ¼: quart. ¼B: quart i braçatge. Font: Capbreus (cf. Taula 4 *supra*); MALLORQUÍ, *Un territori...*: p. 243-252.

Taula 64. **Censos en diner i en espècie de masos, cases i peces de terra**

PARRÒQUIES I SENYORIES	ANY	TOTAL	CENSOS		
			?	Diner	Espècie
Cruïlles					
Bernat de Cruïlles i Sant Miquel de Cruïlles	1319	1354		63	269
		82	1	47	79
		61	13	39	10
Sant Daniel de Girona	1320	7			1
		1		1	1
Sant Sadurní					
Santa Maria de Cervià	1314	2			
		1		1	
Guerau de Torrent cavaller	1315	24		1	
		2		2	2
Pabordia de Juny de la seu de Girona	1316	317		41	8
		26		25	17
		64	5	7	54
Sant Daniel de Girona	1320	21		4	3
		3		1	1
		2	1	1	
Ramon Arnau de Sant Sadurní cavaller	1336	501		47	118
		23		11	14
		53	1	14	38
Bisbe de Girona	1337	12			
Arnau de Vivers jurista	1346	47		8	8
		9	1		8
Garsenda vídua de Ramon Arnau	1346	38		9	29
		3		1	2
Sant Miquel de Cruïlles	1347	140		4	7
		14		11	10
		2	1	1	
Santa Maria de Cervià	1356	4			
		3		1	
Fitor					
Sant Daniel de Girona	1320	8		1	
		2		2	
Sant Miquel de Cruïlles	1323	20			1
		1		1	1
Hospital de Sant Llorenç de les Arenes	1337	6		2	1
		1			
		4	1	2	1
Sant Miquel de Cruïlles i Ramon de Senesterra senyor	1340 ca.	50		5	1
		1		1	1
Sant Miquel de Cruïlles	1352	34		32	
Santa Pellaia i Santa Àgata					
Santa Maria de Cervià	1314	1		1	
Almoina del Pa de la seu de Girona	1314	2			
		1			
		1		1	
Guerau de Torrent cavaller	1315	93		8	13
		13		10	11
		1			1
Ramon de Juià cavaller	1321	1			1

Sant Mateu de Montnegre					
Santa Maria de Cervià	1314	73		6	1
		9		8	8
		19	2	2	4
Guerau de Torrent cavaller	1315	19			1
		2		1	2
Cabiscol de la seu de Girona	1325	6		1	2
		4		3	1
Santa Maria de Cervià	1356	71		8	1
		7		5	5
		9	3	5	3
Cassà de la Selva					
Almoina del Pa de la seu de Girona	1314	319		19	50
		37		24	28
		12	7	5	
Sant Pere de Galligants	1314	218		4	5
		10		8	10
		2	2		1
Sant Feliu de Guíxols	1319	32		1	2
		14		8	11
Riudellots de la Selva					
Sant Pere de Galligants	1314	27		1	3
		2		3	
		1			1
Altar de Sant Domènec de la seu de Girona	1315	45		2	7
		6		6	5
Sant Daniel de Girona	1320	19		4	3
		4		2	3
Sant Daniel de Girona	1321	5		1	2
Santa Maria de Ridaura	1363	4			
		1		1	

Peces de terra — Masos — Cases.

Font: Capbreus (cf. Taula 4 *supra*); MALLORQUÍ, *Un territori...*: p. 243-252.

Taula 65. **La servitud en els capbreus senyorials**

PARRÒQUIES I SENYORIES	ANY	HOMES PROPIS DE MASOS						HOMES PROPIS SENSE MASOS		
		N.	EE	JH	MU	R	RHP	JH	RHP	CE
Cruïlles										
Bernat de Cruïlles i Sant Miquel de Cruïlles	1319	82								
Sant Daniel de Girona	1320	1					1			
Sant Sadurní										
Santa Maria de Cervià i Sant Joan de Salelles	1314	1					1			
Guerau de Torrent cavaller	1315	2								
Pabordia de Juny de la seu de Girona	1316	26	22		22	22	23		24	2
Sant Daniel de Girona	1320	3					2			
Ramon Arnau de Sant Sadurní cavaller	1336	23	12		12	12	12		28	
Arnau de Vivers jurista	1346	-							1	
Sant Miquel de Cruïlles	1347	14	7		7	7	12	1	3	
Santa Maria de Cervià	1356	3	1	3	1	1				
Fitor										
Sant Daniel de Girona	1320	2					1			
Hospital de Sant Llorenç de les Arenes	1337	1								
Sant Miquel de Cruïlles i Ramon de Senesterra senyor de Palau-sator	1340 ca.	1					1		1	
Santa Pellaia i Santa Àgata										
Santa Maria de Cervià	1314	1					1			
Guerau de Torrent cavaller	1315	13			2	2	8			
Sant Mateu de Montnegre										
Santa Maria de Cervià	1314	9					9		1	
Guerau de Torrent cavaller	1315	2					2		1	
Cabiscol de la seu de Girona	1325	-	1			1				1
Santa Maria de Cervià	1356	7	7	6	7	7	1	1		
Cassà de la Selva										
Almoina del Pa de la seu de Girona	1314	37					32		5	3
Sant Pere de Galligants	1314	10			1	1	9			
Sant Feliu de Guíxols	1319	14					14		6	6
Riudellots de la Selva										
Sant Daniel de Girona	1320	4	4			4	4			
Sant Pere de Galligants	1314	2					2		1	1
Altar de Sant Domènec de la seu de Girona	1315	6	6			6	6			
Santa Maria de Ridaura	1363	1	1		1	1	1			

CE: Censos en espècie. EE: Entrades i eixides. JH: jurament i Homenatge. MU: Mals usos (intèsties i eixòrquies). R: Redempcions. RHP: Reconeixement d'home propi. Font: Capbreus (cf. Taula 4 *supra*); MALLORQUI, *Un territori...*: p. 243-252.

Taula 66. **Els serveis en treball als capbreus senyorials**

PARRÒQUIES I SENYORIES	ANY	SERVEIS EN TREBALL													
		B	C	E	G	Jr	Jv	M	MB	O	P	PT	S	T	V
Cruïlles															
Bernat de Cruïlles i Sant Miquel de Cruïlles	1319	46	2	3		37	66			50	32		6	1	
Sant Daniel de Girona	1322														
Sant Sadurní															
Guerau de Torrent cavaller	1315						1		1			4			
Pabordia de Juny de la seu	1316	4					9		2	17					
Ramon Arnau de Sant Sadurní	1336	11					27		11	7					
Arnau de Vivers jurista	1346											7			
Sant Miquel de Cruïlles	1347	7	6	6			9		7	8	3	1	4	2	5
Santa Maria de Cervià	1356														
Fitor															
Sant Miquel de Cruïlles	1323								1			1		1	
Hospital de Sant Llorenç de les Arenes	1337											3			
Sant Miquel de Cruïlles i Ramon de Senesterra senyor	1340 ca.						1								
Sant Miquel de Cruïlles	1352											1			
Sant Mateu de Montnegre															
Santa Maria de Cervià	1314								13						
Guerau de Torrent cavaller	1315										2	7			
Santa Maria de Cervià	1356								10		14	49			
Santa Pellaia i Santa Àgata															
Santa Maria de Cervià	1314											1			
Guerau de Torrent cavaller	1315	4					9	5	9		4	15	4	4	3
Cassà de la Selva															
Almoina del Pa de Girona	1314						21							11	
Sant Feliu de Guíxols	1319	6			1		6			6	6	2		5	9
Sant Pere de Galligants	1314						5		5			1			
Riudellots de la Selva															
Sant Pere de Galligants	1314						2	1						1	
Altar de Sant Domènec de la seu de Girona	1315	5					9	5				22			

B: Batudes. C: Cavades. E: Eixobertes. G: Guaites. Jv: Joves. Jr: Jornals. M: Manedes. MB: Menjar al batlle. O: Obres. P: Podades. PT: Portar les tasques al batlle. S: Segades. T: Tragines (i femades, tirades). V: Veremades. *El mas de Fitor presta 1 *stumacam* a Sant Miquel de Cruïlles. Font: Capbreus (cf. Taula 4 *supra*); MALLORQUÍ, *Un territori...*: p. 243-252

22. COSTUMS LOCALS DELS EMFITEUTES AL BISBAT DE GIRONA (CA. 1340)

A partir de les declaracions de diversos testimonis citats en un plet dels volts de l'any 1340 hem pogut recollir, per a unes quantes poblacions de l'entorn de Girona, els costums dels emfiteutes a l'hora de portar les tasques de les seves vinyes al celler o a la casa del seu senyor (cf. Taula 67). El motiu que hi hagi aquesta informació és que els testimonis havien de respondre les qüestions de si *"usus et obseruancia est in diocesis Gerundensis quod emphiteote portant agraria et census ad hospicia et domos dominorum directorum dum sint* –mentre siguin– *infra parrochia in qua [sunt] dicte emphiteote et domini directi",* i de si *"usus et obseruancia est in parrochia Sancti Saturnini et in locis circumuicinis quod emphiteote portant agraria et census ad dominos directos dum sint infra parrochiam emphiteotarum".*

Taula 67. **Domini directe i costums locals al bisbat de Girona, segle XIV**

TESTIMONIS	SENYORIA	COSTUMS DELS EMFITEUTES
Sant Sadurní		
Guillem Mateu i Simó de Mas de Banyeres de la parròquia de Sant Sadurní	Dominis de diversos senyors directes	Portar les tasques dels raïms i els censos a les cases i cellers dels senyors directes o dels seus batles a la cellera de Sant Sadurní
Guillem ses Mates, Simó de Mas, Guillem Mateu –resident al lloc durant 25 anys–i Pere de Font de Banyeres de la parròquia de Sant Sadurní	Domini del cavaller Ramon de Pontós a Banyeres	Portar les tasques de les vinyes al celler de Ramon de Pontós a Banyeres, a la parròquia de Sant Sadurní, com a *jure servitutis*
Arnau Ferrer de Sant Sadurní, resident al lloc des de fa 28 anys, batlle del bisbe, que va viure un temps al mas de Llac i que traginava amb el seu animal les tasques a Sant Miquel de Cruïlles	Domini del bisbe de Girona, adquirit al cavaller Ramon Arnau de Sant Sadurní	Portar les tasques i agrers al celler del bisbe a la cellera de Sant Sadurní Portar el delme de pa i vi al celler del bisbe, a canvi d'una fogaça per cada somada que porten pel delme
	Domini de l'abadessa de Sant Daniel de Girona	Portar les tasques i agrers a la tina de l'abadessa al mas de Llac
	Domini del prior de Sant Miquel de Cruïlles	Portar les tasques i agrers a la casa del prior
Guillem ses Mates de Banyeres de la parròquia de Sant Sadurní	Domini del monestir de Santa Maria de Cervià i de Sant Joan de Salelles	No porten les tasques ni al monestir ni al lloc de Sant Joan, perquè les presten *intus vineas*
Pere de Font de Banyeres de la parròquia de Sant Sadurní	Domini propi de Pere de Font	Portar les tasques i censos al mas i a la tina de Pere de Font com a *jure servitutis*
Pere Follia de Banyeres de la parròquia de Sant Sadurní	Domini propi de Pere Follia	Portar les tasques, agrers i censos a la casa o mas de Pere Follia des del temps de les *recogniciones* de les possessions
Fitor		
Bernat de Riera de Fitor, batlle del cambrer de Sant Miquel de Cruïlles des de fa 5 anys i fill de l'anterior batlle	Domini del cambrer de Sant Miquel de Cruïlles	Porten les tasques de les vinyes al celler del cambrer que és al mas Riera de Fitor, tant si són de la parròquia com d'*alienis parrochiis* Portar el cens al mas Riera i pagar-lo al batlle
	Domini del prior de Sant Miquel de Cruïlles	Porten les tasques al celler del prior situat a Quinzanella
Cornellà i Pujals dels Pagesos		
Guillem de Viladavall de la parròquia de Celrà, oriünd de Pujals dels Pagesos, que portava les tasques *pro patre suo* a Cornellà i després a Orfes	Domini del castell de Cornellà	Portar tasques i censos al castell de Cornellà
	Domini de Jaume de Cornellà a Orfes	Portar les tasques de pagesos de Pujals a la casa de Jaume de Cornellà a Orfes

Celrà		
Pere Alberguer i Guillem Parasí –resident a la parròquia durant més de 40 anys–de Celrà	Dominis de diversos senyors directes	Portar les tasques dels esplets als cellers o cases dels batlles dels senyors directes
Guillem de Viladavall de la parròquia de Celrà, batlle del castell de Barbavella durant 5 anys	Domini del castell de Barbavella, propietat de l'Hospital Nou de Girona	Portar tasques al castell Pagar els censos del castell *ad mansos uel domos suas proprias*
Arnau Ferrer de Celrà, resident a la parròquia durant més de 20 anys	Domini propi d'Arnau Ferrer de Celrà	Portar les tasques, agrers i censos a les cases d'Arnau Ferrer
Pere Alberguer de Celrà, que va comprar les tasques, agrers i censos dels rectors de l'altar de Sant Jaume i que té la meitat del domini útil del castell d'Aguiló, des de fa 15 anys	Domini dels rectors de l'altar de Sant Jaume de la seu de Girona	Portar les tasques i agrers al castell d'Aguiló com a *jure servitutis*
	Domini de la casa de Campdorà al lloc de Ferreres, a la parròquia de Celrà	Portar les tasques a la casa de Campdorà, a Campdorà
Sant Mateu de Montnegre		
Bernat de Vall de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre	Domini de Ramon d'Escala cavaller	Portar les tasques a la casa de Ramon d'Escala a Montnegre
	Domini de Ramon Albert ciutadà de Girona	Portar la tasca d'una vinya del tinent del mas de Coll a l'alberg de Ramon Albert a Santa Pellaia
Sant Martí de Castellar		
Pere de Morrefred batlle de Sant Martí de Castellar, batlle del monestir d'Amer	Domini de l'abat de Santa Maria d'Amer	Portar les tasques al mas de Morrefred, on hi ha el celler de l'abat des de fa 12 anys, i abans de la invasió dels francesos, al mas de Lledó on l'abat hi tenia la tina i els *vixellos* Portar els censos al mas del batlle
Cassà de la Selva		
Bernat Calvell de la parròquia de Sant Martí de Cassà de la Selva	Dominis de diversos senyors directes	Portar les tasques dels raïms a les cases o cellers dels batlles dels diversos senyors
Sant Daniel de Girona		
Bernat de Llac prevere del capítol de Girona, que ho ha vist durant 30 anys	Domini del monestir de Sant Daniel	Portar agrers i censos al monestir de Sant Daniel

Font: ADG, Processos medievals, vol. 221 (1340 ca.).

23. EL LLOÇOL A LLAMBILLES, SANT SADURNI, CRUÏLLES I LLORET (1299-1368)

Els senyors, per tal de facilitar la producció dels seus pagesos i garantir la continuïtat de les seves rendes, van instal·lar ferreries arreu dels seus dominis rurals. El pagament del llòçol, consignat en diversos capbreus, posa en evidencia l'abast real de la influència de la ferreria (cf. Taula 68). A Sant Sadurní, Cruïlles i Lloret, el llòçol es repartia entre els masos del terme del castell; en canvi, a Llambilles, existien dues ferreries que es repartien el terme de la parròquia. En el cas de Sant Sadurní, apareixen uns mots que especifiquen quin tipus de vi servia per pagar el llòçol: el vi de la primera *"duylada"* i el del primer *"trescol"* podrien correspondre al producte de la primera premsada.[114]

Taula 68. **El pagament del llòçol a Llambilles, Sant Sadurní, Cruïlles i Lloret, 1299-1368**

N.	DECLARANT	QUANTITAT
SANT SADURNI (1316)		
1	(Cordull, mas): *Bernat de Cordull*	1 m. blat a msr. acostumada de la ferreria, 1 e. vi *de la primera duylada*
2	Cruqueles, borda de: *Pere de Cruquelles*	1 q. ordi a msr. Monells, 1 m. vi *de la primera duylada*
3	Ferrer, borda des: *Arnau des Ferrer*	
4	Figueres, mas: *Pere Figueres*	3 m. ordi a msr. Monells, 1 e. vi *de la primera duylade*
5	Font, borda de: *Pere de Plana*	1 m. de blat a msr. del mas Massot, 1 e. vi *de la primera duylada*
6	(Frigola, mas): *Ermessenda Frigola*	1 e. ordi a msr. Monells, 1 e. vi *de la primera duylada*
7	(Frigola, mas): *Joan de Frigola*	1 e. ordi a msr. Puigpedrós, 1 e. vi *de la primera duylada*
8	Gil, mas: *Guillem Gil*	1 m. ordi i 1 q. forment a msr. Puigpedrós, 1 m. de vi *de la primera duylade*
9	Ginesta, mas sa: *Berenguer Ginesta*	1 e. ordi i 1 m. forment a msr. Puigpedrós, 1 e. vi *de la primera duylada*
10	Lambert, mas: *Guillem Lambert*	1 m. ordi, 1 q. forment a msr. Puigpedrós, 1 e. vi *de la primera duylade*
11	(Llac, mas): *Benvinguda Llaca*	1 m. ordi a msr. Monells, 1 m. vi *de la primera duylada*
12	Llaurador, mas: *Ramon Llaurador*	1 e. ordi i 1 m. forment a msr. Puigpedrós, 1 e. de vi *de la prima duylada*
13	Masó, mas de: *Ramon de Masó*	1 m. ordi i 1 m. forment a msr. Monells, 1 m. vi *del primer trescol*
14	Negre, mas: *Pere de Sure*	1 m. i 2 copons blat, 1 q. i 4 copons forment a msr. Monells, 1 e. vi *de la primera duylada*
15	Om, mas d': *Pere de Mates*	1 m. ordi a msr. (Monells)
16	Perereda, mas de sa: *Bernat Guillem*	1 e. ordi i 1 m. forment a msr. Puigpedrós, 3 m. de vi *de la primera duylada*
17	Plana, mas de: *Joan de Plana*	1 q. de blat, 1 m. de vi *de la primera duylada*
18	Planell, mas de: *Ramon Planell*	1 m. ordi i 1 m. forment a msr. Monells, 1 e. vi
19	Planes, borda de: *Bonifaci*	1 m. ordi i 1 q. forment a msr. Puigpedrós, 1 m. vi *de la primera duylada*
20	(Poudavall, mas): *Pere de Poudavall*	1 e. ordi a msr. corrent, 1 e. ordi *de la primera duylada*
21	(Puigmiquel), borda: *Arnau de Puigmiquel*	3 q. blat, 1 e. blat *de la primera duylada*
22	Puigpedrós, mas: *Pere sa Masó*	1 e. ordi i 1 m. forment a msr. Puigpedrós, 3 m. de vi *de la prima duylada*

114 *"Duylada"* podria ser un derivat de "doll", raig d'un líquid que brolla amb força d'una obertura; i *"trescol"* o "trascol" correspon a l'acció de "trascolar", és a dir, de fer sortir el vi del cup per passar-lo a un altre recipient; cf. ALCOVER-MOLL, *Diccionari....*

23	Riambau, mas: *Pere Riambau*	1 e. ordi i 1 m. forment a msr. Puigpedrós, 1 e. de vi *de la primera duylade*
24	(Riera), borda: *Girona de Riera*	3 q. blat, 1 e. vi *de la primera duylada*
25	Rostell, mas: *Arnau Rostell*	1 e. ordi i 1 m. forment a msr. Puigpedrós, 3 m. de vi *de la primera duylade*
26	St. Sadurní, casa al barri del castell de: *Guillem Gornés*	1 q. ordi a msr. Monells, 1 m. vi *de la primera duylade*
27	St. Sadurní, cases al barri del castell de: *Jaume Oller*	1 q. blat a msr. Puigpedrós, 1 m. vi *de la primera duylade*
28	St. Sadurní, cases de fora el barri del castell de: *Simó Geroní*	7 copons ordi i 5 copons forment, 1 m. i 5 quartons vi
29	Sure, mas de: *Pere de Sure*	2 mitgers ordi i 1 m. forment a msr. Monells, 1 sester vi *de la primera duylada*
30	Torrent, mas de: *Berenguer de Torrent*	
31	(Torrents), borda: *Maimó de Torrents*	1 q. ordi a msr. Monells
32	(Vall, mas): *Bernat de Vall*	1 e. ordi i 1 m. forment a msr. Monells, 1 e. vi *de la primera duylada*
33	Venrella, borda de na: *Arnau de Puigmiquel*	1 q. blat
34	(Vidal, mas): *Bernat Vidal*	1 m. ordi i 1 q. forment a msr. en què Arnau Maçot dóna el blat a la ferreria, 1 e. vi *de la primera duylada*
35	Vilar, mas des: *Pere Guillem*	1 e. ordi i 1 m. forment a msr. Puigpedrós, 1 e. de vi *de la prima duylade*
LLORET DE MAR (1317-1320)		
1	Albà, mas: *Bernat Albà*	1 q. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
2	Andreu o Bosc, mas: *Arnau Andreu*	2 m. blat a msr. Girona
3	Barbat, mas: *Pere de Montbarbat*	2 m. blat (½ senyors, ½ ferrer)
4	Bernat, mas: *Ramon Bernat*	2 m. blat a msr. Girona
5	Blandric, mas: *Ferrer Blandric*	1 sq. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
6	Botet, mas: *Bernat Botet*	5 q. blat i 1 q. forment a msr. Girona
7	Cabanyes, borda: *Bernat Cabanya*	1 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
8	Carreres, mas: *Guillem ses Carreres*	1 sq. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
9	Casa, mas: *Berenguer Casa*	½ sq. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
10	Caulès, mas: *Ramon Caulès*	1 m. blat a msr. (Girona)
11	Coll o Creu, mas: *Guillem Coll*	1 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
12	Coma, borda sa: *Bernat sa Coma*	1 q. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
13	Creixell, mas: *Bernat de Creixell*	2 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
14	Daví, mas: *Bonanat Daví*	2 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
15	Domènec, mas: *Pere Domènec*	1 sq. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
16	Flaquer, borda: *Maimó Flaquer*	1 m. blat a msr. Girona
17	Granell, mas: *Ramon Granell*	1 q. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
18	Gros, mas: *Arnau Gros*	1 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
19	Horta, mas sa: *Salvador sa Horta*	5 q. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
20	Ioga, mas: *Bernat Ioga*	½ sq. blat a msr. Girona
21	Morena, borda: *Guillem Morèn*	1 q. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
22	Palom o Bartolí, mas: *Pere Palom*	1 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
23	Pera, mas de: *Pere de Pera*	2 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
24	Peralló, mas: *Guillem Peralló*	1 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
25	Pla, mas: *Arnau de Pla*	2 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
26	Pujol, mas: *Pere de Pujols*	2 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
27	Salvador, mas: *Jaume Salvador de Fanals*	2 m. blat a msr. Girona (½ senyors, ½ ferrer)
28	Sureda, mas: *Pere Sureda*	2 m. blat a msr. Girona (½ ferrer)
29	Vila-rasa, mas de: *Pere de Vilarasa*	1 m. blat a msr. Girona
CRUÏLLES (1319)		
1	(Alagot, mas): *Berenguer Alagot*	1 m. forment, 2 mitgeres ordi, 2 mitgeres vi
2	(Andreu, mas): *Ponç Joan*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
3	(Barb, mas): *Bernat Barb*	1 m. forment, 1 e. ordi

4	(Bassa, mas de sa): *Guillem sa Motgera batlle*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
5	(Campà, mas): *Pere Campà*	1 m. forment, 1 m. ordi
6	(Carreres, mas de ses): *Bernat ses Carreres*	1 e. forment, 1 e. ordi, 1 sester vi
7	(Collell, mas): *Jaume des Collell*	1 q. forment, 1 q. ordi, 1 e. vi
8	(Creixell, mas): *Bonanat Laró*	1 m. forment, 1 m. ordi
9	(Cruïlles, cases al castell de): *Saurimonda vídua de Bernat Moratell*	½ q. forment, 1 q. ordi, 1 q. vi
10	(Darnaculleta, mas): *Pere Darnaculleta*	1 q. forment, 1 q. ordi, 1 e. vi
11	(Estanyol, mas): *Pere Estanyol*	1 m. forment, 1 e. ordi, 3 mitgeres vi
12	(Estrader, mas): *Aleu Riera*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
13	(Figuera de Pastells, mas): *Ramon sa Figuera*	1 m. ordi, 1 q. forment, 1 m. vi
14	(Figuera, mas de sa): *Ermessèn vídua de Bernat Figuera*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
15	(Font, mas de sa): *Nicolau sa Font*	1 m. forment, 1 e. ordi, 1 e. vi
16	(Fontania, mas de sa): *Guillema vídua de Berenguer Albert*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 m. vi
17	(Fontania, mas de sa): *Pere sa Fontania*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
18	(Genover, mas): *Pere Genover*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
19	(Genover?, mas): *Pere Genover*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
20	(Gil, mas): *Guillema Gília*	1 m. ordi, 1 m. vi
21	(Gilabert, mas): *Aleu vídua de Bernat Gilabert*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
22	(Girbau, mas): *Sadurní Girbau*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 m. vi
23	(Gironès, mas): *Domènec Gironès*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
24	(Granollers, mas de): *Berenguer Bofill*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 m. vi
25	Grossa, clos –del mas– de na: *Guillem sa Motgera batlle*	½ q. forment, 1 q. ordi, 1 q. vi
26	(Jaubert, mas): *Guillem Jaubert*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
27	(Joan, mas): *Pere Joan*	1 q. forment, 1 q. ordi, 1 q. vi
28	(Jofre, mas): *Guillema Blanca*	1 e. forment, 1 e. ordi, 1 e. vi
29	(Maçanet, mas de): *Berenguer de Maçanet*	1 m. forment, 3 q. ordi, 1 e. vi
30	(Maruny, mas): *Pere Maruny*	1 e. vi
31	(Mascort, mas): *Bernat Mascort*	1 q. forment, 1 e. ordi, 1 e. vi
32	(Mata, mas): *Berenguer sa Mata*	1 q. ordi, 1 m. vi
33	(Molins, mas de): *Marió vídua d'Arnau des Molins*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
34	Mor, mas: *Bernat Vidal*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
35	(Motgera, mas de sa): *Alamanda vídua de Guillem Roig*	1 e. forment, 1 e. ordi, 1 sester vi
36	(Olivera, mas de s'): *Guillem s'Olivera*	1 m. forment, 1 m. ordi, 2 m. vi
37	(Olleda, mas s'): *Guillem s'Olleda*	1 m. forment, 1 e. ordi, 1 e. vi
38	(Pasqual, mas): *Ramon Negrell*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 m. vi
39	(Pelegrí, mas): *Joan Pelegrí*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 m. vi
40	(Pont, mas des): *Bartomeua des Pont*	1 m. forment, 1 m. ordi
41	(Pou, mas des): *Bartomeu des Pou*	1 m. forment, 2 mitgeres ordi, 2 mitgeres vi
42	(Pou, mas des): *Bernat Albert*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
43	(Prat, mas des): *Cília Prada*	1 m. ordi
44	(Prat, mas des): *Joan des Prat*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
45	(Puig, mas des): *Pere des Puig de St. Miquel*	1 m. forment, 2 mitgeres ordi, 2 mitgeres vi
46	(Puig-alt, mas de): *Alicssèn de Puig-alt*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
47	(Recauta, mas): *Guillem Recauta*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
48	(Riba, mas de sa): *Gueraua sa Riba*	1 m. forment, 2 mitgeres ordi, 3 mitgeres vi
49	Roig, mas: *Martorell Rabiola tutor dels fills d'en Peric Roig*	3 q. forment, 3 m. ordi, ½ somada vi
50	(Rovira, mas de sa): *Guillemona sa Rovira*	1 m. forment, 1 e. ordi, 1 e. vi

51	(Sabater, mas): *Jaume Sabater*	2 m. ordi, 1 e. vi
52	Sabater, mas: *Martorell Rabiola curador dels béns de Ramon Sabater*	1 m. forment, 1 m. ordi, 2 m. vi
53	(Sangosta, mas): *Bernat Sangosta*	1 m. forment, 1 e. ordi, 1 e. vi
54	(Sant Miquel, cases a la vila de): *Bernat Mestre*	½ q. ordi, 3 quarteres vi
55	(Saurí, mas): *Berenguer Saurina*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
56	(Serra, mas de sa): *Ferrer sa Serra*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
57	(Sunyer, mas): *Bernat Sunyer*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
58	(Sure, mas de): *Pere de Sure*	1 m. ordi, 1 m. vi
59	(Tapioles, mas de): *Ramon Tapioles*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 e. vi
60	(Torta, masada): *Miquel Joan*	1 e. ordi, 1 sester vi
61	(Tredossa, mas): *Salvador de Tredossa*	1 q. ordi, 1 m. vi
62	(Tria, mas de sa): *Ferrer sa Tria*	2 mitgeres ordi, 1 m. forment, 1 e. vi
63	(Tria, mas de sa): *Pere sa Tria*	1 m. forment, 1 m. ordi, 1 m. vi
64	Tria, masada de Girona sa: *Ferrer sa Tria*	1 m. forment, 1 e. ordi, 1 m. vi
65	Tria, hort que fou de la masada de Girona sa: *Bernat Boter*	1 quartó vi
66	Tria, possessió que fou de la masada de Girona sa: *Maria Agullona*	½ q. ordi
67	Tria, possessions que foren de la masada de Girona sa: *Arnau des Puig*	1 q. i 1 copó ordi
68	(Ullastre, mas de sa): *Berenguer sa Ullastre*	1 e. ordi, 1 e. vi
69	(Vall, mas de sa): *Berenguera sa Vall*	1 q. forment, 1 m. ordi, 1 m. vi
70	(Vallobera, mas de): *Bartomeu de Vallobera*	1 q. forment, 1 m. ordi
71	(Viladavall, mas): *Amat sa Viladavall*	1 e. ordi, 1 m. forment, 1 e. vi
LLAMBILLES, 1299-1368		
1	Arades de prop la cellera, mas: *Pere Bartomeu de Llambilles* (1368)	1 m. forment, i 3 m. blat un any i 2 m. l'altre a msr. rasa Anyells
2	Arades, mas: *Maria i el seu marit Guillem Arades* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
3	Barrera, mas: *Alamanda Barrera* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
4	Blijats, mas: *Sibil·la Blijats i el seu marit Salvador Blijats* (1368)	1 m. i q. forment i 3 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
5	Boïgues, mas: *Berenguer Boïgues* (1368)	2 m. blat a msr. Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
6	Bosc, mas des: *Llorenç de Pla* (1368)	1 q. i ½ q. forment i 1 m. i 1 q. blat a msr. rasa Anyells
7	Boscanella, mas de (1299)	
8	Brun, mas: *Arnau Morell* (1299)	
9	(Canelles), mas: *Pere de Canelles* (1299)	
10	Conomina, mas sa: *Bartomeu sa Conomina llaurador* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
11	(Dolcera), mas: *Dolcera* (1299)	
12	Esteve, mas: *Pere Esteve menor de dies* (1368)	1 m. i ½ q. forment i 2 m. i q. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
13	Goixat, mas: *Margarita muller de Pere Goixat* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
14	Gual, mas de: *Arnau de Vall* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
15	Isern, mas: *Pere Isern* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
16	(Joan), mas: *Jaume Joan* (1299)	
17	(Lledó), mas: *na Lledona* (1299)	
18	Martí, mas: *Bernat Salvà curador dels béns del fill de Pere Martí* (1368)	2 m. blat a msr. Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
19	(Morell), mas: *Arnau Morell* (1299)	

20	(Morrefred, mas): *Ermessenda vídua de Guillem de Morrefred* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
21	Nadal, mas: *Maria vídua de Jaume Nadal i el seu pare Bernat Nadal* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
22	Otger, mas (1299)	
23	Pagès de Buscanella, mas (1299)	
24	Pla, mas de: *Llorenç de Pla* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
25	(Ponç, mas): *Guillem Pere Ponç* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
26	Pou, mas de*: Maria de Pou i el seu marit Jaume* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
27	Pujol, mas: *Margarita muller de Llorenç Pujol* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
28	Rostei, mas: *Sibil·la muller de Francesc Rostei* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
29	Sabater, mas: *Guillem Sabater* (1368)	1 m. forment i 1 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
30	(Salip), mas: *Pere Salip* (1299)	
31	Salomó, mas: *Bernat Salomó* (1368)	1 m. i ½ q. forment i 2 m. i q. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi de reramost a msr. Girona
32	(Santa Cecília), alberg de: *Bernat de Santa Cecília batlle* (1299)	
33	(Seguer), mas: *Pere Seguer* (1299)	
34	Senranell, mas: *Bartomeu de Senranell* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
35	(Serra), mas de: *Bonanat de Serra* (1299)	
36	(Sitges), mas: *Guillem de Sitges* (1299)	
37	Suradella, mas de (1299)	
38	(Trobat), mas: *Jaume Trobat* (1299)	
39	Vall, mas de: *Arnau de Vall* (1368)	1 m. forment i 2 m. blat a msr. Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
40	Vidal, mas: *Maria i el seu marit Guillem Arades* (1368)	1 m. forment i 1 m. blat a msr. rasa Anyells, 1 m. vi a msr. Girona
41	(Vives d'Amunt), mas: *en Vives d'Amunt* (1299)	

Abreviatures: e.: emina; m.: mitgera; msr.: mesura; q.: quartera; s.: esquitllada.

Fonts: ADG, Almoina, Llambilles, pergamí n. 38 (1299); ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 42 (1316); ACG, Pabordia de Novembre, capbreu de Lloret de 1317 (1317-1320); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu s. XIV, s. f. (1319); ADG, Almoina, Llambilles, pergamí n. 112 (1368).

Capítol 9

LA PARRÒQUIA, UNA SENYORIA MÉS

La definició precisa del terme de la parròquia responia a una necessitat ben clara: establir els límits del territori sobre el qual una església o, millor dit, els clergues que la regien tenien dret a rebre prestacions pels conreus, pel bestiar i per les persones que hi vivien. Des de les actes de consagració del segle X, se solen esmentar tres tipus de prestacions: els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels. Les dues primeres, segons el concili de Girona del 1068, corresponien a una part –al voltant de la desena– de tot el que hom posseïa, tant si procedia del treball manual, com de les terres, horts, arbres, animals i molins.[1] Les oblacions eren les donacions pietoses efectuades pels parroquians a canvi de la recepció d'alguns sagraments –baptismes, casaments i enterraments– i de la benedicció de les cases –salpàs–, o bé, per la il·luminació de l'església i per la celebració de misses per les ànimes dels difunts.[2] Al segle XIV, totes aquestes prestacions continuen essent vigents i, gràcies als textos, ens adonem tant de la seva diversitat com de l'enorme complexitat que portava la seva recaptació. Abans, però, convé repassar la documentació anterior al 1300 i resseguir l'evolució per separat de cadascun dels tres grans tipus de drets parroquials.

1. La prestació del delme

A Catalunya i, concretament al bisbat de Girona, totes les evidències coincideixen en assenyalar que el delme es pagava arreu i que, des de ben aviat, els bisbes van poder centrar els seus esforços en controlar qui l'obtenia. En el Capítol 3 hem vist com l'any 887 els habitants de 14 llocs al voltant de la ciutat de Girona ja

---

[1] Al segle XI calia pagar delme i primícia *"ex omnibus rebus que possidentur, tam de operibus manuum quam ex agricultura seu de molendinis, sive de ortis seu et ex omnibus animalibus"*; cf. GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 7; MARQUÈS, *Concilis...*: p. 84, BUENO, *El derecho...*: p. 341.

pagaven delmes a la seu de Girona; i també totes les actes de consagració d'esglésies gironines del segle X –les de la Bisbal, Arbúcies, Fitor, Santa Coloma de Farners, Amer i Vallcanera– especifiquen els territoris que hauran de pagar el delme als nous temples consagrats. Al segle XI, entre les disposicions establertes en els dos concilis celebrats a la ciutat de Girona, els anys 1068 i 1078, que marquen l'arribada al bisbat de les directrius de la reforma gregoriana per alliberar les esglésies de la dependència envers els poders feudals laics, n'hi ha algunes relatives als delmes. Sota la presidència dels llegats pontificis Hug Càndid i el bisbe Amat, respectivament, es va establir que totes les esglésies havien d'obtenir la quarta part dels delmes per tal de destinar-los als preveres i clergues que hi servien i es va recordar que calia pagar-ne tant pels fruits dels camps, vinyes, horts i arbres, com pels animals o per l'ús dels molins; fins i tot els jueus havien de pagar el delme de les terres adquirides a cristians.[3]

No sabem, però, si el delme havia estat, en origen, una exacció fiscal sobre el conjunt de la producció agropecuària d'un territori ni tampoc si, al segle XI, la legislació canònica intentés associar-lo al manteniment del culte cristià.[4] De totes maneres, els presents en el concili del 1078 es van adonar del pes dels delmes en mans de laics i, sobretot, de la impossibilitat de fer front als laics que controlaven esglésies i delmes: només se'ls va prohibir rebre les ofrenes de les misses i dels altars, les primícies i els drets sobre els enterraments i bateigs, però van poder continuar rebent sense impediment els delmes que posseïen durant el segle XI.[5] No podem avaluar l'abast del control dels delmes gironins per part dels senyors laics, perquè la documentació del període només s'hi refereix de manera fragmentària i amb massa buits sobre el territori. Però, atenent el gran nombre de delmes que, per mitjà de donacions, compres o restitucions, va passar a formar part, entre els segles XII i XIII, del patrimoni d'institucions eclesiàstiques com la seu de Girona i alguns monestirs benedictins i atenent també la notable participació de senyors i cavallers

---

2 TO, «L'evolució...»: p. 87-91; VILAGINÉS, *El paisatge...*: p. 124.

3 VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13, n. 25 i n. 26; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 7; MARQUÈS, *Concilios...*: p. 83-85 i p. 87-88; SALRACH, «Disputes...»: p. 939-940.

4 BENITO, *Senyoria...*: p. 364.

5 SALRACH, «Disputes...»: p. 940; MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 701.

en el repartiment dels delmes del segle XIV, podem aventurar que la major part dels delmes de les terres del bisbat de Girona hauria estat en mans de laics poderosos abans de l'any 1100.[6]

Igual com succeí a Barcelona dos anys abans,[7] la celebració del concili del 1078 va esperonar, pocs dies després, el bisbe Berenguer de Girona a encetar una intensa campanya de consagracions d'església: en el termini d'un mes, el trobem a Santa Maria d'Aro –sufragània de Santa Cristina d'Aro– el 31 de desembre, a Sant Romà de Lloret el 8 de gener del 1079, a Pineda el 17 de gener, a Sant Joan de Lloret –la capella del castell– el 23 de gener i a Sant Mateu de Franciac –sufragània de Caldes– el 30 de gener.[8] A excepció de les dues esglésies sufragànies, el bisbe sembla disposar lliurement, segons recullen el text de les actes, dels delmes, de les primícies i de les oblacions de cada temple parroquial, mentre uns personatges laics –Berenguer Gausfred a Santa Maria d'Aro, Sicardis i els seus fills a Lloret i Arbert a Pineda– dotaven l'església amb l'espai que es destinaria a la sagrera i al cementiri. Podria ser, doncs, que aquestes actes de consagració i dotació fossin el resultat d'un compromís entre la voluntat del bisbe de controlar les rendes de les parròquies, tal com va ser dictat en els concilis gironins, i la realitat del poder local dels senyors feudals. De la mateixa manera, la justícia del bisbe sobre les sagreres o l'espai sagrat que envoltava les esglésies, que es podia materialitzar amb la imposició de penes materials –la *compositio sacrilegio*– i espirituals –l'excomunió i l'anatema–, no es va poder imposar del tot si els senyors laics o els monestirs mantenien els seus drets sobre les esglésies.[9] Aquestes limitacions poden contribuir a explicar el fet que, en

---

6 De manera semblant, la possessió d'esglésies per laics era molt corrent en terres sotmeses als reis carolingis, fins als segles X i XI; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 76-78. Cal assenyalar, però, que existien diferències entre els laics titulars d'esglésies i de delmes: mentre a Girona, semblen ser majoritàriament magnats i nobles, en d'altres regions eren laics menys poderosos que formaven part de la comunitat rural: a la Bigorra les *abbadies* o abadies laiques eren cases dels pobles que exercieren, fins al segle XVIII, el dret de patronatge sobre la parròquia i en rebien els delmes; cf. CURSENTE, «Les *abbadies...*»: p. 288-289.

7 VILAGINES, *El paisatge...*: p. 113.

8 ACG, pergamí n. 90 (1078.12.31; *Catalunya Romànica,* vol. 8, p. 104), pergamí n. 502 (1079.01.08; PONS GURI, «.Dotalies..»: n. 3) i pergamí n. 86 (1079.01.23; PONS GURI, «Dotalies...»: n. 5); AHMC (Calella), fons Giol, pergamí n. 1 (1079.01.17; PONS GURI, «Dotalies...»: n. 4), ADG, sense signatura (1079.01.30; ORDEIG, «Inventari...»: n. 420).

9 FARÍAS, «La sagrera...»: p. 91-92.

els darrers anys del segle XI, la iniciativa episcopal per controlar les parròquies i els seus drets quedés pràcticament aturada.

1.1 Les capellanies de la seu de Girona

Al segle XII, les coses semblen començar a canviar. Paral·lelament a processos similars que tenien lloc a molts llocs d'Europa (cf. Capítol 1 *supra*), els bisbes de Barcelona van cercar l'ajuda de la canònica de la seu i dels comtes barcelonins per recuperar l'autoritat episcopal sobre parròquies que estaven en mans dels feudals, tot acceptant que aquests mantinguessin els delmes.[10] A Girona encara s'ha d'estudiar a fons aquesta possible aliança entre el bisbe, el capítol i els comtes barcelonins, juntament amb les seves implicacions, però sembla també que s'hi va produir: l'any 1156 el bisbe de Girona va obtenir del comte *"omnes ecclesias et earum capellanias quas tu prefate episcope a nostris militibus iniuste et contra omnem rationem in servitute detineri iustissime conquerebaris ... salvis decimationibus quas milites tenent per me"*.[11] A més, la seu gironina va obtenir, per mitjà de donacions, restitucions i definicions efectuades generalment per laics, nombroses esglésies parroquials, sovint amb els seus delmes, primícies i oblacions: se'n documenten 48 en el *Cartoral de Carlemany* del bisbe de Girona, la major part de les quals es van produir en les dècades centrals del segle XII (cf. Taula 69),[12] però segur que en degueren ser algunes més.[13]

---

[10] VILAGINES, *El paisatge*...: p. 113-116.

[11] ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 200v (1156.07.14; JIMÉNEZ, «Una part...»: p. 1557).

[12] Vegem-ne alguns exemples: el 1116 el bisbe Berenguer va donar a la canònica de la seu de Girona l'*"ecclesia Sancti Felicis de Celrano cum decimis et primitiis et oblationibus fidelium tam uiuorum quam etiam defunctorum et cum uniuersis alodiis"*; l'any 1136 Dalmau de Peratallada va definir a la seu i al bisbe *"ipsam ecclesiam Sancti Clementis* –de Peralta– ... *cum uniuersis decimis et primitiis et oblationibus tam uiuorum quam etiam defunctorum ad predictam ecclesiam pertinentibus et cum ipso cimiterio quantum ad honestatis sepulturam necessarium fuerit"*; i el 1143 Bernat Joan, la seva muller, la seva cunyada –filles de Guillem Bernat de Cornellà– i el seu feudatari Bernat d'Adri van definir a la seu de Girona i al bisbe l'*"ecclesiam Sancti Iohannis de Burgunan ... cum decimis et primitiis suis, tam de agris ac uineis et omni laboratione quam de molendinis, columbariis, ortos, lana, lino, canabo et uniuersis que decimari possunt"*.ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 196b-197b (1116.11.30; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 219), f. 166b-167a (1136.07.24; MARQUÈS, *Cartoral*: n. 265) i f. 167a-168a (1143.07.04; MARQUÈS, *Cartoral*: n. 276); ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 316 (1130.08.19; MIQUEL, *Liber*...: n. 493). En relació a les formes i als significats de les disputes entre l'església gironina i els laics poderosos del bisbat; cf. SALRACH, «Disputes...»: p. 946-952.

[13] Per exemple, en el seu testament de 1130, el comte Ramon Berenguer III va donar a l'obra i a l'altar de Santa Maria de la catedral de Girona l'església de Sant Feliu de Boada, amb els delmes, primícies i oblacions; cf. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 316 (1130.08.19; MIQUEL, *Liber*...: n. 493).

Taula 69. **Donacions de drets parroquials a la seu de Girona i a la canònica de Vilabertran, 1101-1220**

INSTITUCIONS	CRONOLOGIA 1101-1140	1141-1180	1181-1220	TOTAL
Seu de Girona				
	Celrà i Navata (EDPO) S.Climent de Peralta (ECDPO) Les Preses (E)	Borgonyà (ESDP) Ordis (ED) les Planes, les Encies, S.Iscle de Colltort, S.Vicenç de Camós, S.Maria de Finestres, S.Aniol, S.Esteve de Llémena, S.Maria dels Arcs, Falgons, S.Miquel de Campmajor, Porqueres, Serinyà, Fontcoberta, Crespià, Calabuig, Armentera, S.Cristòfor dels Horts, Rocabruna, Beget, S.Llorenç de la Muga, Llers, Segueró, Bordils, Juià, la Pera, Caçà de Pelràs, Rocacorba, Granollers de Rocacorba, Cursavell, Llerona, Palera, la Cot, Llanars, S.Eulàlia Sacosta (E)	Vilallonga, Bolós, Capsec, Montagut, Cervià, Fellines i Viladasens (E) S.Maria de Serra (D)	**48**
Total	**4**	**36**	**8**	
Canónica de Santa Maria de Vilabertran				
	Vilademires i S.Maria del Castellar (EDP) S.Cristòfor les Fonts (ED) Vilabertran, S.Feliu de Guàrdia, S.Feliu del Bac, S.Pere dels Vilars, S.Cebrià d'Arnera, S.Cristòfor de Bodinga (E)	Avinyonet (EDPO) Vilatenim (EDP) Figueres (EDO) Molins, Taravaus i Vilarig (D)	Cabanes (E)	**16**
Total	**9**	**6**	**1**	

E: església. C: cementiri. S: sagrera. D: delmes. P: primícies. O: oblacions.
Font: MARQUES, *Cartoral...*, i *Escriptures....*

El bisbe, però, durant els segles XII i XIII, no gestionava directament les rendes de les parròquies donades a la seu. A través del *patronatus* que exercien sobre les parròquies, eren els capellans els qui en solien administrar el seu patrimoni –sovint derivat de la dotació del temple establerta en la seva consagració– i els seus drets i també n'asseguraven el servei religiós, triant i nomenant, amb l'acord del bisbe, els preveres que hi servien.[14] D'aquestes darreres activitats de caire més pastoral, com hem vist al Capítol 5, no n'ha quedat massa rastre en els textos; en canvi, les proves documentals sobre la seva tasca de control sobre l'economia

[14] AUBRUN, *La paroisse...*: p. 44-46; RAPP, «Les paroisses...»: p. 24-25; VILAGINES, *El paisatge...*: p. 128-130.

parroquial són més nombroses. A Corçà, el capellà de Sant Julià va aconseguir el 1130 que un laic restituís a l'església *"medietatem tocius alodii ecclesie Sancti Iuliani, ... scilicet de censibus atque usaticis et de chestes et de ioues et de tragines atque de omnimodis adempramentis necnon et de baiolia",* que tenia a la parròquia de Caçà de Pelràs; el 1182 l'ardiaca de Besalú Arnau d'Olives i capellà de Corçà va establir unes cases situades *"in cellaria Sancti Juliani de Quartiano in alodio capellanie eiusdem"*; i el 1258 el nou capellà de Corçà, el canonge gironí Alemany d'Aiguaviva, va establir el camp de Mercadal, la meitat del molí de Caner i l'hort situat al costat del molí.[15] El mateix succeïa a d'altres llocs: el 1138 el senyor Ramon Arnau va restituir uns alous a l'església de Sant Sadurní *"in manus Guilelmi Bernardi plebani"*; el 1187 el capellà de Sant Isidor de la Pera, Guillem de Corçà, va vendre unes cases situades a tocar la paret de l'església; el capellà de Sant Miquel de Palol de Revardit, Bernat de Vilafreser, va establir unes cases situades *"infra forciam de Palaciolo de Riuouitis"* el 1219 i una peça de terra l'any 1236; el capellà de Sant Llorenç de Maçanet rebé el reconeixement de ser home propi per part de Guillem de Gaserans el 1176; i, de manera semblant, el capellà de Vidreres també va obtenir les confessions de servitud per part d'Oliva filla de Ponç de Comalleres el 1267, de Guillema Gala i Oliva Muzola el 1281, de Pere marit d'Ermessenda Ribota el 1282 i de Pere Soler el 1292.[16]

Tots els capellans esmentats en el paràgraf anterior eren clergues de la pròpia seu de Girona que, per completar els ingressos dels seus càrrecs, rebien una capellania o unes quantes, que s'havien convertit en un conjunt de rendes associats a una parròquia determinada. De capellans a la seu, però, n'hi havia molts d'altres: el 1164 el canonge Arnau de Darnius era el capellà de Sant Llorenç de Maçanet; el 1183 el cabiscol de la seu, Gaufred de Medinyà, tenia una casa *"in ipso cortilio quod dicitur capellani ... iuxta ecclesiam Sancti Stephani de Riuolutorum"*; l'any 1228 l'ardiaca de Besalú Deodat de Terrades exercia la capellania de Santa Maria de Vidreres; el capellà de Sant Pere de Llorà era, l'any 1248, el canonge Guillem de Cartellà; i,

---

15 ACG, pergamí n. 209 (1130.05.01), pergamí n. 438 (1182.10.07) i pergamins del segle XIII, s. n. (1258.11.11).

16 ACG, pergamí n. 232 (1138.07.07); ACG, pergamí n. 469 (1187.07.03) i pergamins del segle XIII, s. n. (1219.08.18, 1236.03.13, 1267.06.08, 1281.10.08, 1281.11.02, 1282.07.20 i 1292.02.15); AHFF, fons Gelat, pergamí n. 9 (1176.10.20; MARQUÈS, *Maçanet...*: n. 9). El nom de *plebanus* sembla ser sinònim de *capellanus,* cf. Capítol 5 *supra.*

finalment, el bisbe Pere de Castellnou va unir el 1256 la capellania de Sant Iscle de Centenys amb la sagristia segona de la seu i el 1271, la de Vilamacolum amb l'ofici del ferial de la seu.[17] D'aquesta manera, la seu de Girona va acabar controlant les capellanies d'unes 144 parròquies, la majoria de les quals estaven situades a l'ardiaconat de Girona. En efecte, l'any 1364 els clergues, preveres i canonges de la seu que n'eren titulars van haver de pagar la dècima al rei d'Aragó per cadascuna de les seves capellanies (cf. Taula 70 i Mapa 25). D'aquestes, algunes van acabar essent incorporades a la dignitat episcopal –Paret Rufí, Corçà, la Pera i Rupià– o a la de l'ardiaca de Girona –Ravós del Terri–, però la majoria, 93 en total, van ser unides el 1372 a la mesa comuna del capítol de la seu.[18] Queden 46 capellanies que, tot i la dependència envers de la seu gironina el 1364, no sabem quin va ser el seu destí posterior.

1.2 Les institucions monàstiques i el delme

Segons la dècima del 1364, altres institucions eclesiàstiques controlaven algunes capellanies d'esglésies parroquials, tot i que sense arribar mai a les xifres de la seu de Girona (cf. Taula 70). L'església de Sant Feliu de Girona controlava la parròquia amb seu al mateix temple, la de l'Hospital Nou de Girona, la de Palafolls i, probablement també, la de Sant Ponç de Fontajau. Els tres cenobis gironins, Sant Pere de Galligants, Sant Daniel i Sant Martí Sacosta, tenien en la seva dependència una capellania cadascun: Sant Nicolau, Sant Daniel i Sant Martí Sacosta, respectivament. Finalment, els monestirs d'Amer i Sant Feliu de Guíxols controlaven el capellà de les parròquies de cada localitat. Existien 35 capellanies més, però la dècima del 1364 no especifica de qui depenien. És possible que algunes

---

17 AHFF, fons Gelat, pergamí n. 7 (1164.09.27; MARQUÈS, *Maçanet*...: n. 9); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 208ab (1183.09.21; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 349); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1228.08.232 i 1248.10.22); ADG, Dotalies, vol. D-4, f. 280rv (1256...); ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 109 (1271.05.18; GRAHIT, «Llibre...»: n. 19).

18 JIMÉNEZ, «Una part...»: p. 1557-1558. En comparació a les dades gironines del 1364, el *Becerro de Presentaciones* del bisbat de Lleó, de final del segle XIII, recull un pes molt menor de la catedral de Lleó com a titular d'esglésies de la Tierra de Campos: només 34 de 227 eren de la seva propietat, mentre les abadies i els ordes militars en tenien 70, els *concejos* 29, els *caballeros hidalgos* 14, uns grups de propietaris o *herederos* 19 i n'hi havia 53 de propietat compartida; cf. MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra*...: p. 274-277.

Mapa 25. **Capellanies eclesiàstiques i delmes en mans de laics, 1222-1364**

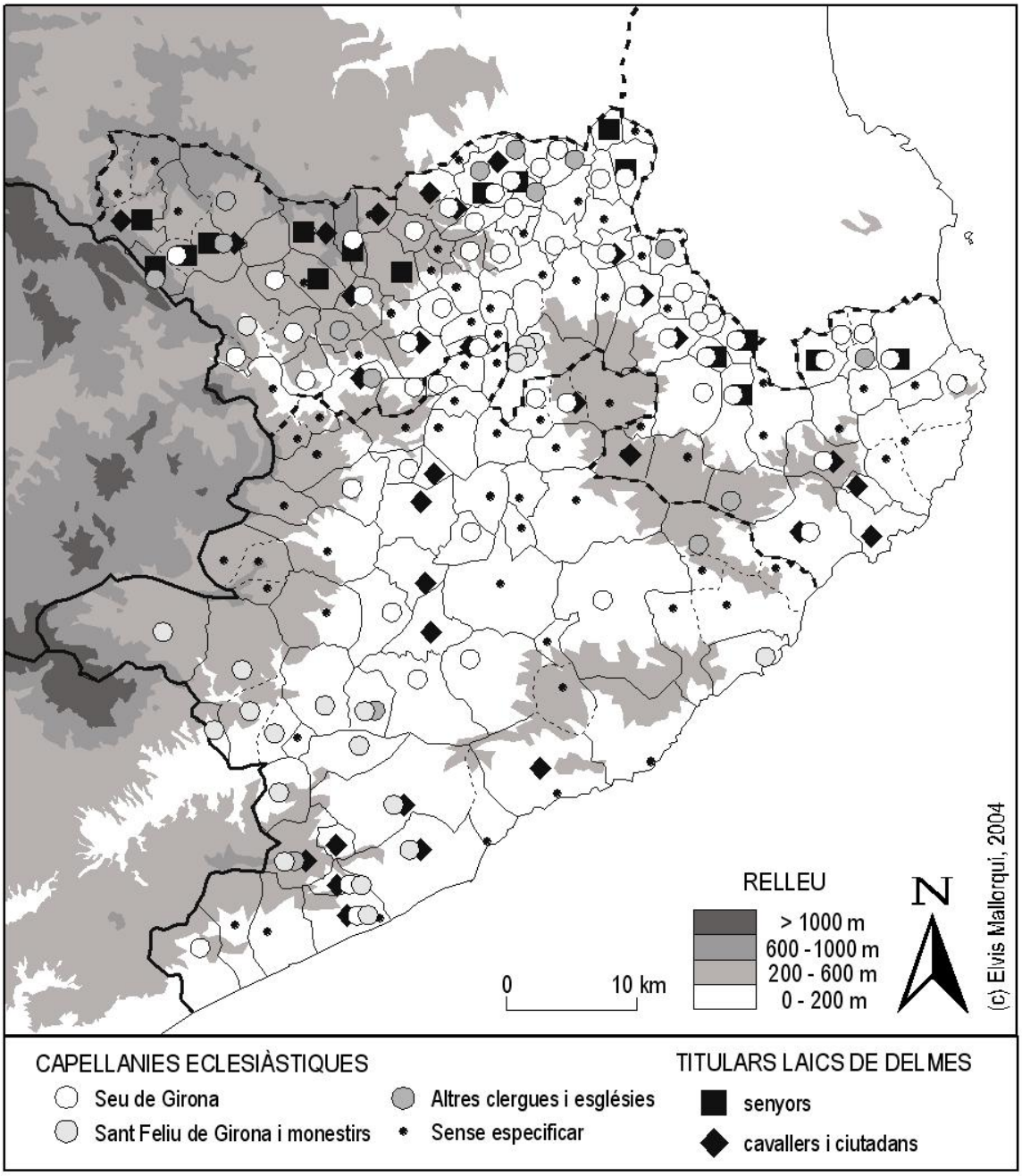

Fonts: ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany; ADG, Mitra, calaixos 1, 2, 3 i 4; ADG, Mitra, calaix 5, vol. 3 i vol. 24; ADG, Mitra, calaix 11, vol. 6; ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); JIMÉNEZ, «Una part...»: p. 1565-1568.

Taula 70. **Les capellanies del bisbat de Girona segons la dècima de 1364**

TITULARS	NOMBRE DE CAPELLANIES	TOTAL
Seu de Girona		**144**
bisbe de Girona	4	
Cabiscol major	1	
Sagristà segon	2	
Ardiaques (major, Besalú, Selva)	31	
Pabordes (Desembre, gener, Juliol)	18	
Tresorer de la seu	3	
canonges i preveres de capítol	41	
beneficiats de la seu	24	
altres clergues de la seu*	20	
Sant Feliu de Girona		**4**
abat, capellà, paborde de Setembre	3	
altres clergues	1	
Monestirs		**5**
St. Pere de Galligants, St. Daniel, St. Martí Sacosta, Sta. Maria d'Amer, St. Feliu de Guíxols	5	
Sense especificar	**35**	**35**
TOTAL		**188**

* No sabem si el titular d'aquestes 20 capellanies era un clergue de la seu, però el 1372 van passar a formar part totes de la mesa del capítol; cf. JIMÉNEZ, «Una part...»: p. 1565-1568. Font: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364); cf. Taula 37 *supra*.

depenguessin de monestirs benedictins i que quedessin salvaguardades per la immunitat que els pontífexs romans havien concedit, temps enrere. El monestir de Sant Feliu de Guíxols, el 1163, va obtenir del papa Alexandre l'església de Santa Maria de Fenals, els delmes i primícies de la vall d'Aro i de la vil·la de Solius, i el de Sant Salvador de Breda, l'any 1185, va garantir-se la titularitat de les esglésies parroquials de Santa Maria de Breda, Sant Quirze d'Arbúcies, Sant Feliu de Buixalleu, Sant Llorenç de Gaserans, Sant Gabriel de Grions, Sant Andreu de Reminyó, Santa Eulàlia d'Hortsavinyà, Sant Esteve de Maçanes, Sant Esteve de Tordera, Sant Cebrià de Fogars, Santa Maria i Sant Pere de Pineda, Sant Genís de Palafolls i Sant Pere de Martorell.[19] En el cas de la canònica agustiniana de Santa Maria de Vilabertran, la conservació dels seus pergamins originals ha permès detectar l'obtenció de drets sobre unes quantes esglésies parroquials, a una escala menor que la seu de Girona, però amb un cert avantatge cronològic (cf. Taula 69

[19] MARCA, *Marca...*: n. 440 (1163.06.25); *Catalunya Romànica,* vol. 5, p. 276-277 (1185.05.10).

supra). També sabem que, a la fi del segle XIII, el monestir de Sant Pere de Galligants controlava les parròquies de Sant Nicolau, al propi burg de Sant Pere, i de de Santa Eugènia, a l'horta de Girona, i que l'abat de Banyoles reclamava, per tal d'escapar a la jurisdicció i als poders episcopals, posseir les esglésies de Miànigues i Guèmol *"ex priuilegiis Romanorum pontificium pleno jure"*.[20]

Alguns cenobis de menor importància, antiguitat i poder econòmic que els anteriors van obtenir dels bisbes gironins la cessió del control de les esglésies parroquials veïnes. El 1121 el bisbe Berenguer va donar al monestir de Santa Maria de Cervià *"ipsam ecclesiam Sancti Genesii de Cerviano cum decimis et primiciis et cum fidelium tam vivorum quam etiam mortuorum oblacionibus",* excepte les dues parts del delme que tenia Guillem Gausfred; vint anys després, el 1141, el mateix bisbe va donar l'*"ecclesiam Sancte Eulalie de Crudiliis cum decimis et primiciis suis, alodiis et oblationibus, et cum omnibus iure ecclesie"* al restaurat monestir de Santa Maria d'Ullà, tot i que, el 1144, degué rectificar perquè va subjectar la capellania de la mateixa església al monestir veí de Sant Miquel de Cruïlles; igualment, el priorat agustinià de Sant Pere Cercada va obtenir el 1148 l'església de Santa Coloma de Farners, amb les rendes corresponents, i el 1166 les de Sant Martí de l'Esparra i Sant Iscle i Santa Victòria de Sauleda.[21]

1.3 Els bisbes i el control dels delmes laics

Les 188 capellanies que figuren a la dècima de 1364, però, no arriben a la meitat de les esglésies parroquials i sufragànies documentades en els nomenclàtors de la fi del segle XIV, 414 en total (cf. Taula 70 *supra*).[22] Aquesta constatació coincideix amb el fet que els delmes d'una part important de les parròquies del bisbat de Girona encara estaven en mans de senyors laics. És possible que el nom de *vicaria* designés els drets adquirits –a vegades a través de la violència– dels senyors

[20] ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 53, pergamí n. 5 (1255.12.13) i rotlle 28, pergamí n. 4 (1284.06.02); ADG, Lletres, vol. U-1, full solt cosit al f. 24v (1295.10.20; cf. Document 1c).

[21] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 434 (1121.03.13; TO, *El monestir...*: n. 43); ADG, Mitra, calaix 20, pergamí n. 14 (1141.04.25; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 26); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 28v-29r (1144.10.26; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 27); ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 65rv (1148.06.20) i f. 66v (1166.11.27).

[22] PONS GURI, «Nomenclátores...»: p. 18.

laics sobre les parròquies, per bé que els documents que el consignen solen coincidir amb definicions de drets parroquials envers els bisbes: el 1151 Guillem Umbert va definir al bisbe totes les vicaries que tenia sobre diverses esglésies; el 1157 Berenguer d'Anglès va renunciar a les exaccions i a les vicaries de les parròquies de les Planes, les Encies, Sant Iscle de Colltort i Sant Vicenç de Camós, i Guillem Ademar amb la seva família van fer el mateix amb les vicaries de les esglésies del terme de Finestres; el 1159 Gaufred de Cistella va definir a la seu de Girona la vicaria sobre l'església de Sant Cristòfor dels Horts; el 1189 ho va fer Arnau de Sales per a totes les esglésies del seu domini; l'any 1195 Pere de Cervera i la seva mare van donar a la seu de Girona els drets que ell obtenia, en virtut de la vicaria, sobre les esglésies de Bolós, Capsec i Montagut; i, finalment, Arnau de Llers, el 1210, va cedir al bisbe totes les *"exacciones iniustas uel aliquas malas pressiones, forcias, albergas, questias, uicarias uel instituciones clericorum, caualgatas, hospitationes"* que rebia dels homes depenents de l'església de Girona.[23] Aquests drets, en algun cas, haurien sobreviscut fins la segona meitat del segle XIII. Gilabert de Cruïlles i Peratallada, per exemple, va pactar el 1264 amb el monestir de Sant Miquel com i quan s'havien de recaptar els drets sobre les terres, el delme pel primer i la tasca pel segon: el batlle del monestir aniria *"ad leuandum agraria ipsius prioris ... quando bajulus castri ibit ad leuandum decimam pro ipso castro, ita quod ambo bajuli simul vadant"*; de fet, els senyors del castell de Cruïlles, entre els anys 1272 i 1286, rebien tots els delmes de la parròquia a excepció d'una part cedida el 1195 al cavaller Ramon de Sant Miquel.[24] I probablement el mateix Gilabert de Cruïlles exercia drets similars als dels capellans perquè els anys 1279 i 1280 va contribuir a la *decima ecclesiastica* amb 107 sous i 2 diners *"pro sacristia et*

---

[23] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 204b-205b (1151.06.03; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 287), f. 160b-161a (1157.02.28; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 294), f. 159b-160b (1157.09.29; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 296), f. 162b-163a (1159.01.29; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 298), f. 157ab (1189.06.04; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 360), f. 168b-169a (1195.09.19; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 368) i f. 158ab (1210.02.16; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 397). El bisbe Berenguer, després de cedir diversos drets a l'església de Santa Maria d'Ullà, va amenaçar amb l'anatema a *"aliquis laicus in prefatis terris aliquam uicariam uel dominationem quolibet modo requisierit"*; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 141b-142b (1117.02.14; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 220).

[24] ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 10, pergamí n. 2 (1195.07.22; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 37), i pergamí n. 9 (1264.02.02; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 85) i rotlle 18, pergamins n. 1-79 (1264 ca.; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 87[14, 17, 18, 25, 28, 29, 32, 41, 48, 75, 76 i 78]); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 386v-387r (1272.09.09; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 493) i f. 244a (1286.11.17; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 509); cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 60.

capellania".[25] De manera semblant, molts altres delmes, com els de Sant Sadurní, Monells, Juià i Rupià, que als segles XI i XII ja estaven en mans de senyors laics, ho continuaven estant al segle XIII, però amb una important diferència: en aquest moment, els senyors laics reconeixen al bisbe de Girona que tenien els delmes en feu d'ell i li prestaven jurament de fidelitat i homenatge.[26]

És possible que el reconeixement escrit del dret eminent del bisbe sobre els delmes posseïts per laics sigui un dels fruits de la recepció de les directrius emanades del Concili Laterà IV del 1215 a Catalunya, a través del concili de la província eclesiàstica Tarraconense celebrat a Lleida l'any 1229. En efecte, en aquests concilis es va establir, d'una banda, la prioritat del delme sobre la resta de tributs –censos i agrers– i, de l'altra, la vinculació dels fidels cristians envers la seva parròquia a través del lloc on eren sepultats i del pagament del delme.[27] Amb aquests concilis es va reactivar la iniciativa dels bisbes catalans per tal de posar sota el seu control, de manera definitiva, els delmes laics. I, entre aquests anys, al bisbat de Girona almenys, comencen a aparèixer pràctiques que, a través de l'únic llenguatge que els senyors feudals podien comprendre, el dels vincles feudovassallàtics, convertien els delmes en feus atorgats pel bisbe i els delmadors en vassalls seus. El primer exemple és de l'inici de l'episcopat d'Alemany d'Aiguaviva: el 1219 l'hereu d'Arnau de Llers, Guillem de Cervià va reconéixer tenir pel bisbe el castell de Juià i els delmes de Rocabruna, Beget, Segueró, Albanyà, Sant Llorenç de la Muga, Terrades, Cistella, Vilanant, Figueres, Pont de Molins, Biure, Sant Quirze, Olmells, Hortal, Llers i Juià.[28] El fet més decissiu, però, va ser l'acte de submissió del comte Hug IV d'Empúries al bisbe Alemany que va signar el 10 de març del 1226, després d'haver

---

[25] RIUS, *Rationes*...: vol. 1, p. 96. Gilabert de Cruïlles, també senyor de Peratallada, devia pagar la part de la dècima del 1279 corresponent a la sagristia i capellania de Peratallada, ja que la de Cruïlles estava en mans del monestir de Sant Miquel de Cruïlles.

[26] Els de Sant Sadurní passaren d'estar en mans del castlà del lloc el 1218 a quedar repartits entre tres cavallers feudataris el 1338; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 21 (1218.11.05; MARQUÈS, *Pergamins*...: n. 102); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 92rv (1338.06.06), f. 93r (1338.08.17) i f. 93v-94r (1338.06.22). Sobre els casos de Monells, Juià i Rupià, cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 185b i f. 381rv (1280.96.04; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 505); SALRACH, «Disputes...»: p. 952-955.

[27] Es tracta sobretot dels cànons 53, 54, 55 i 56 del IV Concili del Laterà; cf. FOREVILLE, *Lateranense*...: p. 194-195.

[28] ADG, Mitra, calaix 1, pergamí n. 76 (1219.08.09; MARQUES, *Pergamins*...: n. 104).

estat excomunicat per diversos delictes i malifetes comeses per ell i pels seus homes a la Bisbal, Bàscara, Ullà, Foixà, Castelló d'Empúries, Verges i Ullastret en el context de la lluita entre els Cardona i Montcada a nivell del Principat de Catalunya. Els termes de la submissió eren, certament, de gran relleu, perquè ho feia el comte, en tant que sobirà, al bisbe, en tant que representant de l'església. Segurament hi va tenir molt a veure el temor del comte i d'altres nobles del Llenguadoc a ser atacats, per haver donat suport a personatges perseguits per heretgia, per un exèrcit croat encapçalat pel rei Lluís VII de França. Per això, tant el comte emporità com els senyors occitans van signar uns actes de submissió molt similars entre el març i l'abril del 1226.[29]

Les conseqüències de la submissió del comte d'Empúries haurien estat trascendentals: el bisbe Alemany d'Aiguaviva va aprofitar la conjuntura per exigir als vassalls del comte uns reconeixements similars que incloïen la prestació d'homenatge al bisbe pels feus, rendes i possessions, entre els quals hi havia molts delmes del bisbat. Així entre el març i el desembre del 1227, en què morí el bisbe, Arnau de Navata, Gilabert de Cruïlles, Ramon de Palou, Pere d'Orriols, el vescomte Dalmau de Rocabertí i Galceran de Mont-roig van signar homenatges similars. Després, el bisbe Guillem de Cabanelles va continuar la tasca a l'inici del seu episcopat i, potser encara amb més intensitat, després de la conquesta de Mallorca i de la celebració del concili de Lleida: dels 40 homenatges de la dècada de 1221 a 1230, 26 corresponen al període del seu episcopat (cf. Figura 31).[30] Des d'aleshores i durant la resta del segle XIII i pràcticament tot el XIV abunden, en la documentació episcopal, reconeixements similars en què els laics confessaven posseir delmes en feu i en nom del bisbe de Girona. Bona part dels documents originals es conserven, agrupats per ardiaconats, als calaixos 1, 2, 3 i 4 del patrimoni de la Mitra,[31] però

---

[29] BENITO, «La submissió...»: p. 139-146.

[30] Es conserven 4 documents del 1221, 1 dels anys 1222 i 1225, 6 del 1226, 3 del 1227, 4 del 1228, 19 del 1229 i 3 del 1230. Guillem de Cabanelles figura com a bisbe electe des del febrer del 1228; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 225b-226a (1228.02.09; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 422). Però la majoria dels reconeixements de delmes que va rebre es van produir a partir del maig del 1229, quan ja devia haver retornat del Concili de Lleida, clos el 29 de març del 1229; cf. NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 51-52; BENITO, «La submissió...»: p. 148-154.

[31] MARQUES, *Pergamins...*: p. 7.

Figura 31. **El control dels delmes laics del bisbat de Girona, 1221-1360**[32]

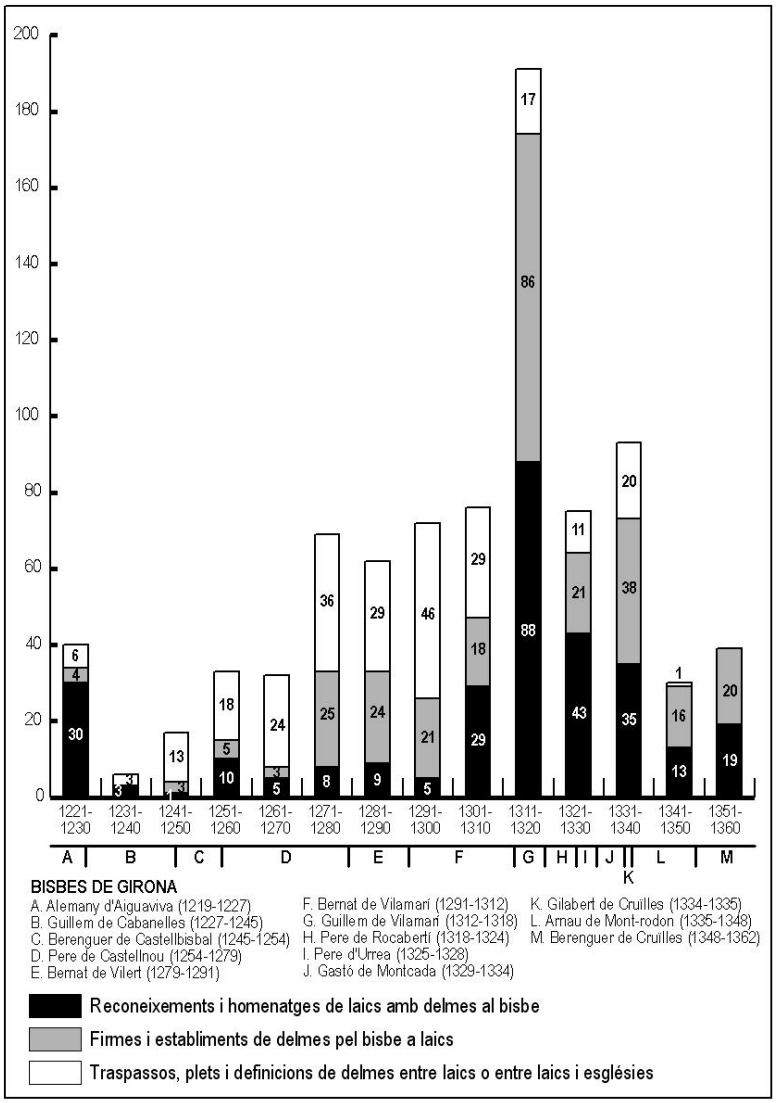

Fonts: ADG (cf. Taula 2); NOGUER-PONS, «Constitucions...»; BUENO, *El derecho...*

[32] Per a l'elaboració del gràfic hem utilitzat els regestos del repertori general de l'Arxiu Diocesà de Girona en forma de CD; cf. MARQUÈS-TRIJUEQUE, *Arxiu...*. A part dels regestos que no es referien a delmes, hem descartat 21 documents anteriors a 1360. Sis són còpies d'escriptures de delmes dels segles XI i XII; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 209r (1087.04.28; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 173) i f. 41r-42r (1090.11.29; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 30); ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 100r-101r (1116.12.27; VILLANUEVA, *Viage...*: vol. 13, n. 32), f. 156v (1138.03.29), f. 65rv (1148.07.01) i f. 82v (1174.03.03; CONSTANS, *Diplomatari...*: vol. 2, n. 165). Els altres 15 documents no encaixen amb cap de les tipologies considerades en la Figura 31; cf. ADG, Mitra, calaix 2, pergamí n. 59 (1323.04.26; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 162); calaix 3, pergamí n. 119 (1331.08.22; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 170); calaix 4, pergamí n. 133 (1285.12.09; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 107); calaix 5, vol. 24, f. 67v (1283.08.16) i f. 73v-75v (1289.06.01); calaix 8, pergamí n. 24 (1228.03.04; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 132); calaix 11, vol. 6b, f. 17rv (1255.07.16); calaix 24, pergamí n. 15 (1234.07.27; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 56), pergamí n. 50 (MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 169) i pergamí n. 69 (1291.05.06; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 443); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 44a (1269.12.02; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 490); Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 104r-105v (1279.01.23; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 81), f. 174v-175v (1321.03.16; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 148) i f. 204rv (1272.11.02; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 167); Protocol de Pere de Capmany, f. 7r (1313.06.07).

també en tenim còpies en diversos registres: al del notari Pere de Capmany, encetat el 13 de novembre del 1318,[33] al Cartoral de Rúbriques Vermelles, a dos volums més del fons de la Mitra, un del calaix 5 i l'altre del calaix 11 i a la part final del Cartoral de Carlemany (cf. Taula 2 *supra*).[34]

El conjunt d'informació sobre els delmes laics del bisbat de Girona és, doncs, molt rellevant: 835 documents en total. Cal dir que, en la seva majoria, només es tracta de petites porcions del delme d'una parròquia, però això no és cap obstacle per considerar important la presència laica entre els titulars de delmes. I, en realitat, aquest aplec de dades ens informa més sobre la política dels diversos bisbes, que no pas sobre els mateixos laics. En efecte, el gràfic mostra com la iniciativa de Guillem de Cabanelles no va tenir continuïtat al llarg dels episcopats de Berenguer de Castellbisbal i Pere de Castelnou; en canvi, des del 1279, Bernat de Vilert i els dos bisbes Vilamarí van reactivar el seu interès pels delmes laics, tot posant les bases per a l'obra del seu successor. En efecte, tot i la brevetat del seu episcopat, entre el 1318 i el 1324, Pere de Rocabertí va promoure activament la política de control dels delmadors laics, tant a través dels reconeixements de feus que rebia com de les firmes i llicències que otorgava.[35] La tasca va continuar, en nivells similars als d'abans de Pere de Rocabertí, durant les dècades següents fins que, com veurem més endavant, el bisbe Berenguer de Cruïlles va ordenar la redacció del *Llibre Verd dels feus* l'any 1362. Del gràfic, cal fer constar la diversitat d'evolucions que segueixen cadascun dels tipus documentals considerats. En primer lloc, els reconeixements –o capbrevacions– de laics que tenien delmes efectuats al bisbe, que havien estat predominants en la dècada de 1220, no ho van tornar a ser fins a l'episcopat de Pere de Rocabertí. En segon lloc, les firmes, llicències i establiments de delmes concedits a laics només adquireixen rellevància a les dues dècades finals del segle XIII i la mantenen durant bona part del segle XIV. I, finalment, la documentació recollida

---

33 ADG, Mitra, Protocol de Pere de Capmany, f. 64r (1318.11.13).

34 MARQUES, *Cartoral...*: p. 18-20 i 29; MARQUES, «Recensió. Al marge...»: p. 701-702.

35 Cal fer notar que l'any 1328, pocs anys després que el bisbe Pere de Rocabertí emprengués l'etapa més decissiva de la seva política de control dels delmes laics, el rei Alfons III va encarregar la creació d'una comissió per endreçar les rendes de les castlanies de la corona i, entre d'altres tasques, per exigir els lluïsmes no pagats corresponents a transaccions dels delmes de les castlanies; cf. SABATÉ, «Les castlanies...»: p. 206-217.

pels agents episcopals sobre delmes que eren objecte de compra-vendes, heretaments, testaments, plets i definicions entre laics és proporcionalment important al llarg de tota la segona meitat del segle XIII; a partir de 1320, però, va perdent pes fins a desaparéixer del tot.

Però, per quin motiu era important per als bisbes saber quina part del delme anava a mans de laics? La lectura de les constitucions sinodals que s'hi refereixen aporta unes primeres pistes. En una de les primeres, del 1256, Pere de Castellnou va demanar als clergues parroquials, per tal que no es defraudés el dret de l'església gironina, *"ut inquirant diligenter quis percipit decimam parrochiarum suarum, et pro ipsa decima teneatur, et quot domini sint in ea"*. En el sínode del 1335 Arnau de Mont-rodon va haver de reiterar als clergues parroquials, potser per les seves dificultats i les dels seus predecessors en convertir-los en els seus agents i confidents a la parròquia, que li havien de comunicar *"omnes venditiones, permutationes, obligationes et alias quascumque alienationes actenus de decimis infra suam parrochiam"*.[36] A més, el registre de visites del 1329 confirma que els bisbes, a través dels seus visitadors, aprofitaven aquesta ocasió per preguntar als clergues qui eren els delmadors laics i els seus batlles naturals, quina part del delme rebien, quin valor econòmic tenia i si utilitzaven el delme per garantir dots.

En resum, els bisbes tenien molt d'interès en aquestes informacions perquè els eren imprescindibles per tal d'exigir, als delmadors laics que els havien el seu dret eminent sobre els delmes, el pagament d'una taxa, el lluïsme, a cada transacció del delme o de la batllia del delme. I, entre la colla de documents episcopals referents als delmes, hi ha algunes proves evidents: el 1221 Ramon de Gironella va vendre el quart del delme de Caldes i Franciac a Guillem Bru, que ja el tenia en feu per ell, i va prometre al bisbe compartir els foriscapis de la venda; l'any 1300 el bisbe reclamava al cavaller Dalmau de Creixell el foriscapi del quartó del delme d'Aiguaviva; el 1326 Huguet de Cardona, pel testament de Malgaulí, havia de pagar mig terç i mig lluïsme dels delmes del comtat d'Empúries, mentre que l'altra meitat era per l'infant Pere de

[36] NOGUER-PONS, «Constitucions...»: p. 112 i p. 121; BUENO, *El derecho...*: p. 347. Disposem de notícies més precises: el 1326 els clergues de Cantallops havien d'informar al bisbe del valor de la part de delme que Pere Clarà va comprar a Bernat de Clusa; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 40r (1326.03.11). I el 1347 el bisbe va manar a tots els rectors de la diòcesi informar-lo sobre els canvis de titular dels delmes; cf. ADG, Lletres, vol. U-11, f. 29v (1347.06.02).

Ribagorça per compra; l'any 1328 el bisbe va prometre a Jaume de Segúries de Camprodon, que volia comprar el delme de Crespià, no exigir-li el terç fins que la venda no fos ferma; i l'any següent, Pere Bianya, cavaller de Besalú, devia el terç de la venda del delme de Santa Margarida de Bianya; i el 1346 el cavaller Guillem de Biure.[37] Els imports obtinguts pel bisbe per aquest concepte eren quantiosos: entre el 1317 i el 1346, va obtenir 5 lliures pel foriscapi del delme de Cabissó, 7 per una part del de Sant Miquel de Fluvià i Palol, 20 pel de Martorell, 25 pel de Viladamí, 25 per un quart del de Jafre i 25 més per dos terços del de Bescanó, també 25 pels de Galliners i Queixàs, 30 per un quart del delme d'Esponellà, Centenys i Serinyà, 42 pel de Biert, 108 pel de Crespià i 150 pels de Peralada, Cabanes i Olives.[38]

Aquestes xifres corresponien a una taxa superior al 10% de l'import de la venda: el delme de Jafre es va vendre per 200 lliures, de manera que el foriscapi va correspondre al 12,5% de la venda; pel que fa als de Sant Miquel de Fluvià i Palol, el lluïsme correspon a l'11,6% del preu de la venda, 60 lliures; més elevada és la xifra del delme de Crespià, venut el 1327 per 300 lliures, el lluïsme del qual va ser de 108 lliures i 4 sous, és a dir, el 36,1%, un percentatge que s'adequa força bé al nom més corrent dels foriscapis al bisbat de Girona, el "terç".[39] I, almenys pels dos casos dels ardiaconats de Girona i la Selva, les quantitats pagades pel foriscapi superen les rendes anuals obtingudes de cada part del delme: el 1362, el valor del delme laic de Bescanó era de 20 lliures i el de la parròquia de Martorell era de 10 lliures (cf. Apèndix 25 *infra*).

També disposem d'una prova indirecta de l'interès dels bisbes en els lluïsmes i foriscapis dels traspassos dels delmes. Quan un laic donava una part del delme a

---

[37] ADG, Mitra, calaix 3, pergamí n. 12 (1221.06.13; MARQUÈS, *Cartoral*: n. 404) i calaix 5, vol. 24, f. 54v (1300.04.05); Lletres, vol. U-2, f. 108v (1326.06.21), vol. U-3, f. 37r (1328.01.01), i vol. U-4, f. 34rv (1329.06.23). Segons els Costums de Girona, el mig terç i el mig lluïsme corresponen a la taxa exigida pel senyor directe en cas de donació o d'intercanvi de béns per motiu d'herència; cf. MIERES, *Costums...*: p. 122-123.

[38] ADG, Mitra, Protocol de Pere de Capmany, f. 51v (1317.02.10), f. 62v (1318.07.29), f. 148v (1335.03.07), f. 149rv (1335.03.23), f. 149v-150r (1335.05.15), f. 150v (1335.05.21) i f. 151r (1335.06.11); ADG, Mitra, calaix 4, pergamí n. 60 (1335.03.07; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 998) i pergamí n. 89 (1335.06.08; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 1003); Lletres, vol. U-3, f. 16v (1327.10.17), i vol. U-10, f. 46r (1346.05.22).

[39] Els articles del capítol XXV dels Costums de Girona fan referència a les circumstàncies que obligaven el pagament de terços, lluïsmes i foriscapis i a les quantitats que hi corresponien; cf. MIERES, *Costums...*: p. 122-129.

una església o a un altar, el bisbe demanava, en recompensa dels lluïsmes que deixava d'obtenir en el futur, un cens als clergues beneficiaris de les donacions. Dos exemples: el 1279, el mateix Pere de Castellnou, va confirmar al rector de la capella de Santa Maria de Foixà la donació del delme que li havia fet Berenguer de Sant Martí, després d'haver rebut el lluïsme corresponent i va establir que el rector havia de donar una lliura de cera cada any per Nadal *"in recognicionem dominii decime antedicte"* i *"in recompensacionem foriscapiorum, terciorum vel laudismiorum duos morabatinos alfonssinos ... in mutatione sive creatione rectoris dicte ecclesie"*; l'any 1304 un dels beneficiats del monestir de Cervià havia de pagar al bisbe *"in nouitate clerici ex ipsa decima ·V̄e · morabetinos"*.[40] Molts altres testimonis, tant als ardiaconats de Girona i la Selva,[41] com a la resta del bisbat,[42] coincideixen en aquesta pràctica que, de fet, garantia als bisbes el cobrament periòdic d'una quantitat important de diners (cf. Taula 21 *supra*).

Els senyors laics, lògicament, devien ser molt reacis al pagament dels terços i lluïsmes: alguns degueren pressionar fortament els clergues locals per tal que no expliquessin al bisbe qui rebia realment el delme a cada lloc i d'altres van ser

---

40 ADG, Mitra, calaix 1, pergamí n. 100 (1279.01.23; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 81); ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.a., f. 8v-10r (1304.03.10).

41 El beneficiat de l'Almoina de Santa Maria de les Puel·les, de Girona, rebia el delme de Vilobí el 1288; entre els anys 1319 i 1320, un beneficiat de Santa Maria de Vilabertran obtenia el delme de Sant Julià de Corts mentre un altre de Sant Esteve de Banyoles, el delme de Sant Vicenç de Camós; els beneficiats dels altars de Sant Salvador i Sant Nicolau de la seu es repartien el delme d'Aiguaviva el 1319; i l'any següent els beneficiats de les capelles de Rocacorba, d'Hostoles i de Puig-alder i dels monestirs d'Amer i Sant Daniel es quedaven amb els delmes de Sils i Vidreres, mentre la confraria de Santa Maria de Girona rebia el delme de Sobre-roca; cf. ADG, Mitra, calaix 23, pergamí n. 162 (1288.02.09; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 24), calaix 2, pergamí n. 85 (1319.07.27; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 48), calaix 1, pergamí n. 96 (1320.06.06; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 109), pergamí n. 97 (1320.06.26; MARQUÈS; *El cartulari...*: n. 108) i pergamí n. 89 (1320.07.26; MARQUÈS; *El cartulari...*: n. 145), i calaix 4, pergamí n. 73 (1319.11.27; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 102); ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 129rv (1319.08.29; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 101) i f. 168v-169r (1320.01.14; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 144).

42 Els delmes afectats per aquesta pràctica eren els de Dosquers, Porqueres, Serinyà, Llers, Sant Cristòfor dels Horts, Tor, Batet, Cabanes, el Freixe i Baussitges, Crespià, Espinavessa i Queixàs, i Torts; cf. ADG, Mitra, calaix 2, pergamí n. 61 (1323.05.22; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 164) i pergamí n. 62 (1323.05.23; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 163), calaix 3, pergamí n. 129 (1268.07.26; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 139), pergamí n. 113 (1281.06.24; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 57), pergamí n. 118 (1299.05.15; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 140), pergamí n. 110 (1321.08.02; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 150) i pergamí n. 119 (1331.08.22; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 170), calaix 12, pergamí n. 8 (1321.02.11; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 147), calaix 22, pergamí n. 3 (1320.06.30; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 112), i calaix 23, pergamí n. 93 (1322.10.15; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 161); ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 133rv (1320.04.16; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 106), f. 138v-139v (1320.07.05; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 113) i f.

excomunicats pel bisbe per desobediència i impagament.[43] I és que, resseguint, en la documentació episcopal, l'evolució dels delmes de moltes parròquies ens adonem immediatament del gran nombre de transmissions dels delmes que estaven en mans de laics. De Riudellots de la Selva, per exemple, s'han conservat disset actes –vendes, donacions, definicions i arrendaments– vinculats amb els delmes de la parròquia entre el 1236 i el 1292 (cf. Figura 32). El cabiscol de la seu obtenia la major part del delme, però n'havia infeudat una part a Pere Ramon de Vilademany i al seu fill Arnau; aquests, al seu torn, la van repartir entre Ramon Andreu i Bernat de Balenyà i, des dels anys 1240, van seguir camins diferents fins que el tresorer de la seu, Guillem Gaufred, les va reunir altre cop i, en el seu testament del 1292, les va donar a l'Almoina del Pa, fixant per tot el segle XIV la manera com s'havia de repartir del delme a Riudellots.

1.4 EL *LLIBRE VERD DELS FEUS* DEL BISBE DE L'ANY 1362

Tota la documentació recollida per la cúria episcopal referent als delmes de la diòcesi de Girona va servir, l'any 1362, per redactar l'extens *Llibre Verd dels feus* que és, en realitat, un completíssim capbreu dels delmes de la diòcesi de Girona amb el qual els bisbes gironins van concloure la política de control eminent de la titularitat dels delmes.[44] El 1362 el bisbe Berenguer de Cruïlles va encarregar la tasca a Guillem Bernat de Perles, clergue de la seu de Girona, tot nomenant-lo procurador *"ad ... petendum et leuandum omnia jura decimarum et aliorum feudorum dignitati episcopali infra*

174v-175v (1321.03.16; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 148); Lletres, vol. U-8, f. 132v-133r (1344.09.29).

43 Algunes baralles entre cavallers i clergues, com hem vist al Capítol 6, podrien tenir aquesta raó. Entre els delmadors excomunicats, tenim el cavaller Guillem de Canelles, que no volia reconèixer el delme de Tregurà el 1326, el cavaller Dalmau Xatmar, que no volia pactar el terç del delme de Cornellà el 1344, i el senyor Francesc de Cervià pels delmes que tenia pel bisbe el 1350; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 45r (1326.03.20), vol. U-8, f. 25v (1344.04.30), i vol. U-16, f. 42v-43r (1350.04.28).

44 En realitat, després del 1362 es van redactar algunes escriptures més referents als delmes; cf. ADG, Mitra, calaix 3, pergamí n. 99 (1390.07.05; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 1431); calaix 4, pergamí n. 74 (1382.08.11; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 1407), pergamí n. 78 (1366.09.09; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 1325), pergamí n. 84 (1388.08.11; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 1426) i pergamí n. 110 (1368.08.17; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 1333); i Protocol de Pere de Capmany, f. 215v-216r (1364.02.10), f. 216v-217r (1364.07.30), f. 217rv (1364.12.23), f. 218r (1364.12.23), f. 218v (1365.02.15), f. 219rv (1365.02.15), f. 219v-220r (1365.03.13), f. 220rv (1365.10.23), f. 220v (1366.01.23), f. 221r-222r (1366.07.17), f. 222r (1367.11.17) i f. 222v (1368.04.14).

Figura 32. **Les transaccions dels delmes de Riudellots de la Selva, 1236-1336**

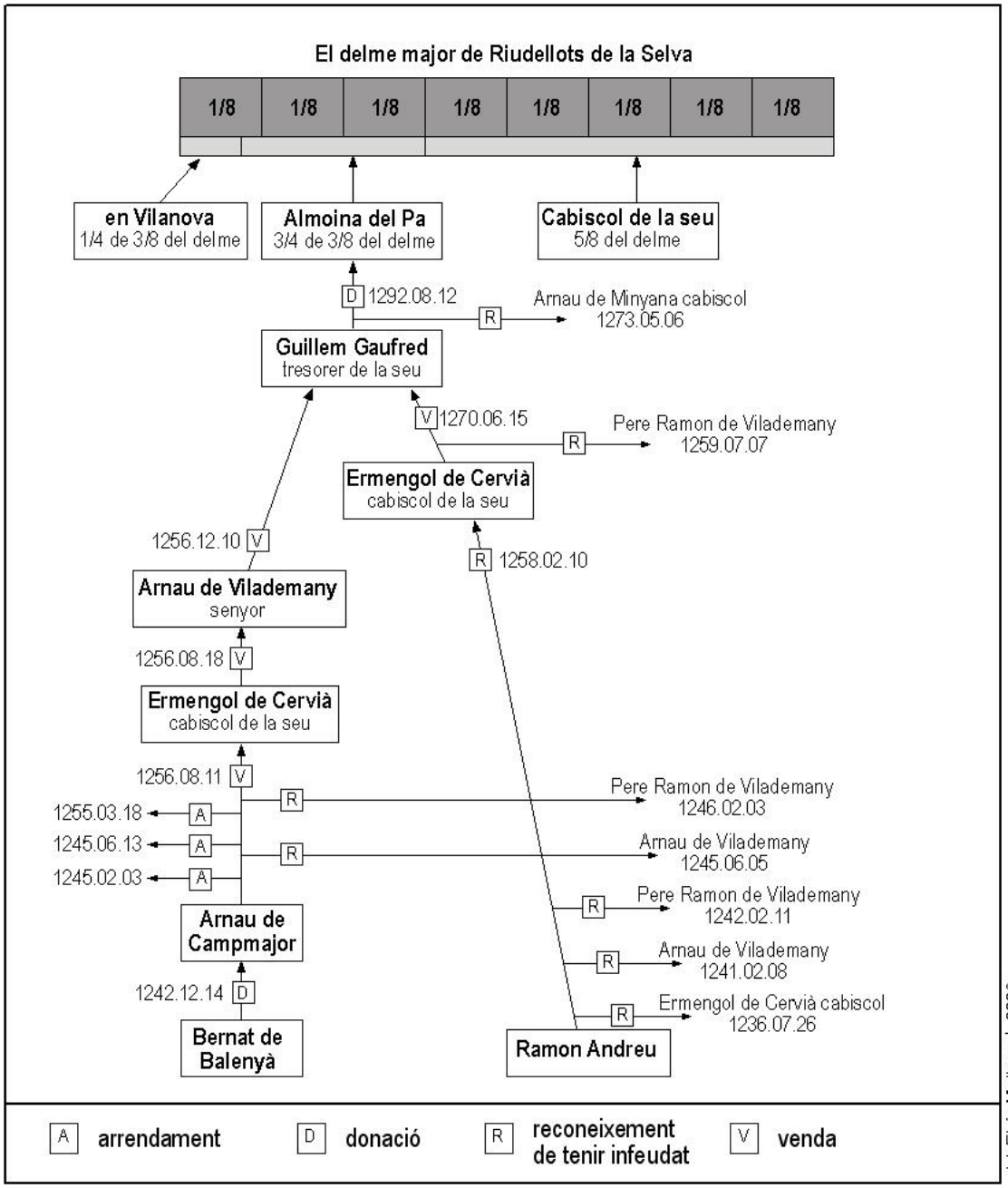

Fonts: ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 654 (1256.12.10) i pergamí n. 652 (1256.12.18); ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergamí n. 24 (1236.07.26), pergamí n. 26 (1241.02.08), pergamí n. 25 (1242.02.11), pergamí n. 31 (1245.06.12), pergamí n. 21 (1245.06.13), pergamí n. 30 i pergamí n. 22 (1246.02.03), pergamí n. 20 (1255.03.18), pergamí n. 32 (1256.08.11), pergamí n. 23 (1256.08.18), pergamí n. 27 (1259.02.11), pergamí n. 29 (1259.07.07), pergamí n. 33 (1270.06.15) i pergamí n. 34 (1273.05.06); AHG, Hospici, vol. 167, document n. 2 (1242.12.14) i document n. 27 (1258.02.10); ADG, Dotalies, vol. 1, f. 129r-131v (1292.08.11); ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 21v-22r (1313.04.11); ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergamí n. 15 (1336.09.13).

diocesis Gerundensis pertinencium ac etiam ad requirendum tenetores et possidentes dicta feuda ut ipsa feuda et decimas deberent dicto domino episcopo recognoscere et capudbreuiare". El propi Guillem Bernat va acudir personalment a totes les parròquies del bisbat i va preguntar als clergues, batlles i llevadors dels delmes *"tam de ualore ipsarum decimarum quam etiam quis tenebat et possidebat ipsas decimas in totum uel in partem, et si clerici et layci necnon si imfra ipsas parrochias erant alia feuda honorabilia dicte dignitati episcopali pertinencia"*.[45] A més, com demostren les diverses referències a escriptures antigues, Guillem Bernat de Perles va utilitzar alguns dels documents recollits per l'administració episcopal en les dècades precedents.[46] Però el mateix any 1362 el bisbe Berenguer de Cruïlles va morir i no va ser fins uns anys després, durant l'episcopat del bisbe Jaume de Trilla, entre els anys 1369-1374,[47] que es va ordenar la redacció definitiva del volum: *"ad memoriam huiusmodi in futurum de predictis habendam fecit et ordinauit librum istum per capitula et per parrochias et loca clare et distincte ut sequitur"*.

A l'interior del volum es troba una ressenya sobre els delmes de cadascuna de les parròquies del bisbat, ordenades segons els quatre ardiaconats existents;[48] a cada pàgina, a més, hi figura el nom de l'ardiaconat –a la part superior– i la pertinença laica o religiosa de cadascuna de les parts del delme –als marges exteriors.[49] El contingut de les ressenyes és molt diferent segons si tot el delme anava a mans d'una institució o càrrec eclesiàstic o no. En el primer cas, les informacions són mínimes: només hi figura el nom dels informants i el perceptor del delme (cf. Document 17b). Quan hi ha més d'un delmador i, sobretot, si n'hi ha de laics (cf. Documents

---

45 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 1rv (1362...).

46 A Canet, la meitat del delme estava en mans de Dalmau de Canet, que la tenia en feu pel senyor del castell de Medinyà i aquest pel bisbe, *"ut patet per instrumentum factum in posse Petri Capmany notarii domini episcopi, pridie kalendas augusti, anno Domini ·Mo·CCCo·XIXo·"*. De referències a les escriptures redactades pel notari episcopal Pere Capmany, en tenim també per a les parròquies de Vilanna, Sant Esteve de Llémena, Granollers de Rocacorba, Ginestar, Canet, Cornellà i Sords, Orriols, Sant Joan de Mollet, Fitor, Vila-romà i Vall-llobrega, Calonge, Sant Cebrià de Lledó, Sils; Martorell, Pineda, Arenys, Santa Coloma de Farners, Estanyol, Aiguaviva i Montfullà; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 3rv, f. 11r-12v, f. 13rv, f. 17v-18v, f. 25v-26v, f. 29v-30r, f. 36rv, f. 49v-52r, f. 134r-135v, f. 142v-144v, f. 151rv i f. 156v-158v (1362...); GUILLERÉ, «Criteris...»: p. 91-92.

47 CORTS-GALTES-MANENT, *Diccionari...*: vol. 2, p. 284-285.

48 En el present treball només hem estudiat els ardiaconats de Girona i la Selva, que ocupen, respectivament, els folis 1v-53v i 124r-161r.

49 GUILLERE, «Criteris...»: p. 88.

3c, 9b i 11d), les informacions són molt més interessants: primer es detallen els "delmes menors", els que només afecten una petita part de la parròquia –unes terres, uns masos, uns veïnats– o que corresponen a un sol dels productes delmats; a continuació, s'explica com es repartia el delme "major" i, en el cas dels laics, s'enregistra el valor anual de la part que els pertoca; i, finalment, s'enumeren tots els productes subjectes a la prestació del delme, perquè, com al bisbat de Barcelona, no sempre eren els mateixos a tot arreu: el blat i el vi sí, però no els delmes del lli, cànem i hortalisses i, encara menys, els de les olives i d'altres de més excepcionals.[50]

La informació que contenen les ressenyes pot ser contrastada amb altres textos que fan referència al delme d'algunes parròquies. A Ravós del Terri, per exemple, el 1362 només es diu que l'ardiaca major de Girona ho rebia tot, però no sabem el valor del delme ni els productes que hi eren gravats; en canvi, segons diverses notícies del 1317, l'ardiaca rebia el delme tant de les terres que tenia sota domini directe del castell i com de les de la capellania.[51] Sobre Sant Martí Vell, el *Llibre Verd* enumera els perceptors del delme –el capellà de l'església, el ciutadà gironí Guillem de Queixàs, Pere de Llac i un clergue del monestir de Santa Maria de Cervià–, però no coneixem amb detall els sectors de la parròquia que pagaven delme a cadascun d'ells fins que van ser delimitats sobre el terreny uns anys després, el 1391.[52] A Sant Mateu de Montnegre, una capbrevació efectuada el 1325 pels clergues al cabiscol de la seu de Girona, capellà de l'església, i una declaració dels drets que l'any 1341 pagaven tres pagesos al claver de la seu i al sagristà de la parròquia permeten conèixer amb gran detall la manera com s'hi repartia el delme de pa i de vi, juntament amb el del cànem i el lli, la carn, la llana i les hortalisses i amb molts altres drets parroquials (cf. Figura 34 *infra*).[53] Finalment, la llicència que el paborde de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, el principal delmador de la parròquia de Riudellots de la Selva, va concedir al seu batlle, l'any 1336, per tal de

[50] BENITO, *Senyoria*...: p. 367.

[51] ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 1r-62v (1317.07.21-1317.08.12) i f. 63r-65v (1317.08.08-10; cf. Document 9a); ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 22r (1362...; cf. Document 9b).

[52] ADG, Mitra, calaix 5, Llibre Verd dels feus, f. 34r-35r (1362...; cf. Document 3c); AHG, fons patrimonial Veray, vol. 94 (1391.09.20; cf. Document 3d).

recaptar les seves parts del delme juntament amb les del cabiscol de la seu explica molts més detalls que no pas la ressenya continguda al *Llibre Verd*: segons aquesta només sabríem el repartiment de les collites de pa, lli i cànem, però no diu res de la *"decima vero carnatici et volatilium dicte parrochie et lane",* la meitat de la qual era pel cabiscol, un vuitè pels clergues parroquials i la resta era per l'Almoina i per un cavaller de Bescanó.[54]

Tot i les seves limitacions, les notícies del *Llibre Verd* ofereixen moltes possibilitats d'estudi que ja han estat assenyalades per d'altres autors.[55] En primer lloc, el registre de delmes ofereix una enumeració de les parròquies de cada ardiaconat que coincideix gairebé del tot amb les llistes coetànies dels nomenclàtors i del registre de la dècima del 1364 (cf. Taula 7 *supra*). Existeixen algunes diferències puntuals, que s'expliquen pel fet que el *Llibre Verd* no és una simple llista de parròquies, sinó que té com a finalitat explicar com es recaptava el delme: per això, algunes ressenyes corresponen a dues parròquies perquè, allí, el delme s'hi recollia conjuntament; en d'altres casos, en una ressenya s'hi esmenten els temples sufraganis depenents d'una parròquia principal.[56]

La finalitat principal que va motivar la redacció del volum, però, era assenyalar el valor dels delmes dels laics per tal que, com hem vist anteriorment, es pogués calcular fàcilment la taxa corresponent al lluïsme que havia de cobrar el bisbe en el cas que el delme fos donat, venut o traspassat. Aquesta dada, però, és suficient per calcular el valor dels delmes majors o principals d'una part important de les parròquies gironines, perquè se solen enregistrar, en fraccions, les parts que corresponen als delmadors laics i també als eclesiàstics (cf. Taula 71). Què són els

---

53 ADG, Seu de Girona, Cabiscol Major, pergamí n. 4 (1325.03.03; cf. Document 26b); ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 57 (1341.03.29; cf. Document 26c); ADG, Mitra, calaix 5, Llibre Verd dels feus, f. 125rv (1362...; cf. Document 26d).

54 ADG, Seu de Girona, Cabiscol Major, pergamí n. 5 (1336.09.13; cf. Document 24a); ADG, Mitra, calaix 5, Llibre Verd dels feus, f. 133v-134r (1362...; cf. Document 24b). De vinya, a Riudellots, pràcticament no n'hi havia; cf. MALLORQUÍ, «Les campagnes...»: p. 346.

55 GUILLERÉ, «Criteris...»: p. 88-90, i *Girona...*: vol. 1, p. 343-347.

56 El delme es recaptava de manera conjunta a les parròquies de Cornellà i Sords, Pujals dels Cavallers i Pujals dels Pagesos, Vila-romà i Vall-llobrega i Santa Maria i Sant Pere de Pineda. No queda clar si són parròquies independents o sufragànies les esglésies de Púbol i Torrent, vinculades a la Pera i Sant Feliu de Boada. I, de manera clara, són sufraganis els temples de Panedes, Sant Amanç, Sant Pere Desplà i Lliors, depenents, respectivament, de Llagostera, Sant Martí Sapresa i, els dos últims, d'Arbúcies.

"delmes majors"? Diverses ressenyes ens ho descriuen amb precisió: es tracta de la part principal del delme d'una parròquia que se sol recaptar de manera conjunta, abans que se'l reparteixin els parcers del delme, i que no inclou els delmes d'algunes terres, masos o sectors de la parròquia que es compten separadament: a Vilobí d'Onyar, *"de tota uero alia decima dicte parrochie et decimalis eiusdem, scilicet expletorum panis et vini et omnium aliorum de quibus decima est ibi prestari assueta, fiunt ·XXXII · partes equales, et uocatur decima major",* la qual cosa indica que el delme era recaptat de manera unitària per un sol batlle o per un grup de batlles; a més, el senyor del castell de Vilobí i el paborde de l'Almoina rebien, cadascun d'ells, 4 i 5 mitgeres de forment a mesura de Girona.[57]

Tant per a l'ardiaconat de la Selva com pel de Girona, el percentatge de parròquies en les quals no hi ha cap indicació suficient per calcular el valor dels seus delmes supera de poc el 36% del total. Amb la resta podem adonar-nos d'una gran diferenciació entre les parròquies dels dos ardiaconats: els delmes de les 65 parròquies del de Girona sumen 2.632,5 lliures, amb la qual cosa la mitjana del valor dels seus delmes és de 40,5 lliures anuals; a la Selva, les 42 parròquies documentades sumen 2.449,5, la qual cosa fa pujar el seu valor mitjà fins a més de 58 lliures. En aquest darrer territori, doncs, hi ha menys parròquies però el valor dels seus delmes i, en definitiva, de la seva producció agrícola i ramadera és molt similar. El motiu, com ja hem vist al Capítol 3, és que la seva extensió és major que a l'ardiaconat de Girona. Un segon detall: si extrapoléssim el valor mitjà del delme a la totalitat de parròquies dels dos ardiaconats, obtindríem les xifres de 4.131 lliures pel de Girona i de 3.849,12 lliures pel de la Selva; en total, el delme de la meitat del bisbat de Girona aportava anualment una quantitat d'ingressos molt important, 7.980,12 lliures, que encara ho hauria de ser més, perquè no hem pogut comptar molts delmes menors i parcials.[58]

---

[57] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 154r-155v (1362...). El *delma major* també és mencionat a les parròquies de Sant Iscle de Colltort, Cogolls, Sobre-roca, Sant Vicenç de Camós, Calonge, Caldes, Maçanet de la Selva, Palafolls, Arbúcies, Brunyola, Sant Martí Sapresa i Salitja; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 8v-9v, f. 10v-11r, f. 23v-24v, f. 51r-52r, f. 130r-132r, f. 135v-137r, f. 141r-142r, f. 147rv, f. 152r-153v i f. 156rv (1362...).

[58] En d'altres treballs s'ha destacat la magnitud del valor dels delmes gironins tot comparant-los amb els ingressos de l'Almoina del Pa del bisbat i del municipi de Girona; cf. GUILLERÉ, «Criteris...»: p. 90, i *Girona...*: vol. 1, p. 346-347.

Taula 71. **El valor dels delmes majors de les parròquies de Girona, 1362**[59]

VALOR DEL DELME	NOMBRE DE PARRÒQUIES		TOTAL
	Ardiaconat de Girona	Ardiaconat de la Selva	
?	37*	24	**61**
< 10 ll.	1	2	**3**
10-25 ll	18	7	**25**
25-50 ll	23*	15	**38**
50-100 ll	13***	8	**21**
> 100 ll	5	9*	**14**
TOTAL	**102**	**66**	**168**

? : sense menció del valor de la parròquia. ll: lliures. * : valor del delme compartit per dues parròquies a la vegada.
Fonts: ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus (1362...); cf. Apèndix 25.

A part del valor monetari dels delmes, el *Llibre Verd*, contrastat amb les informacions de visites pastorals i d'altres documents, permet representar gràficament com es repartien els delmes majors del bisbat de Girona al segle XIV (cf. Mapa 26). Per al cas de la Selva, ja s'ha assenyalat la complexitat de la qüestió perquè hi participaven tant institucions eclesiàstiques i rectors parroquials com senyors laics, petits nobles, ciutadans i, fins i tot, pagesos.[60] En les parròquies més properes a Girona predominen els titulars eclesiàstics del delme, en les parts més allunyades ho fan els senyors laics i els clergues parroquials es queden amb una mínima participació en el delme. Les dades, però, permeten anar més enllà d'aquesta primera observació si distingim, dintre dels delmes eclesiàstics, els que anaven a mans de clergues de la seu de Girona, de monestirs benedicins i d'establiments de beneficència gironins dels que rebien efectivament els clergues parroquials; i, pel que fa als delmes dels laics, els que es quedaven els senyors dels castells dels que rebien els cavallers, alguns ciutadans de Girona i uns pocs pagesos.

[59] El valor dels delmes de les parròquies que els recaptaven conjuntament és el següent: els delmes de Cornellà i Sords superava les 85 lliures; els de Pujals dels Cavallers i Pujals dels Pagesos passaven de les 40 lliures; els de la Pera i Púbol eren més de 60 lliures; dels de Sant Feliu de Boada i Torrent no en sabem el valor; els de Vila-romà i Vall-llobrega sumaven 62 lliures i mitja; i els de Santa Maria i Sant Pere de Pineda passaven de les 211 lliures; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 25v-27r, f. 37rv, f. 46v, f. 50r-51r i f. 142v-143r (1362...).

[60] GUILLERÉ, «Criteris...»: p. 88-89, i *Girona....*: vol. 1, p. 346-347. En terres barcelonines, el delme era un dret inclòs en les castlanies dels diversos castells termenats, però podia arribar a ser tan fragmentat i repartit com es documenta al bisbat de Girona; cf. SABATÉ, «Les castlanies...»: p. 191-194.

Mapa 26. **El repartiment dels delmes majors a les parròquies gironines, 1304-1362**

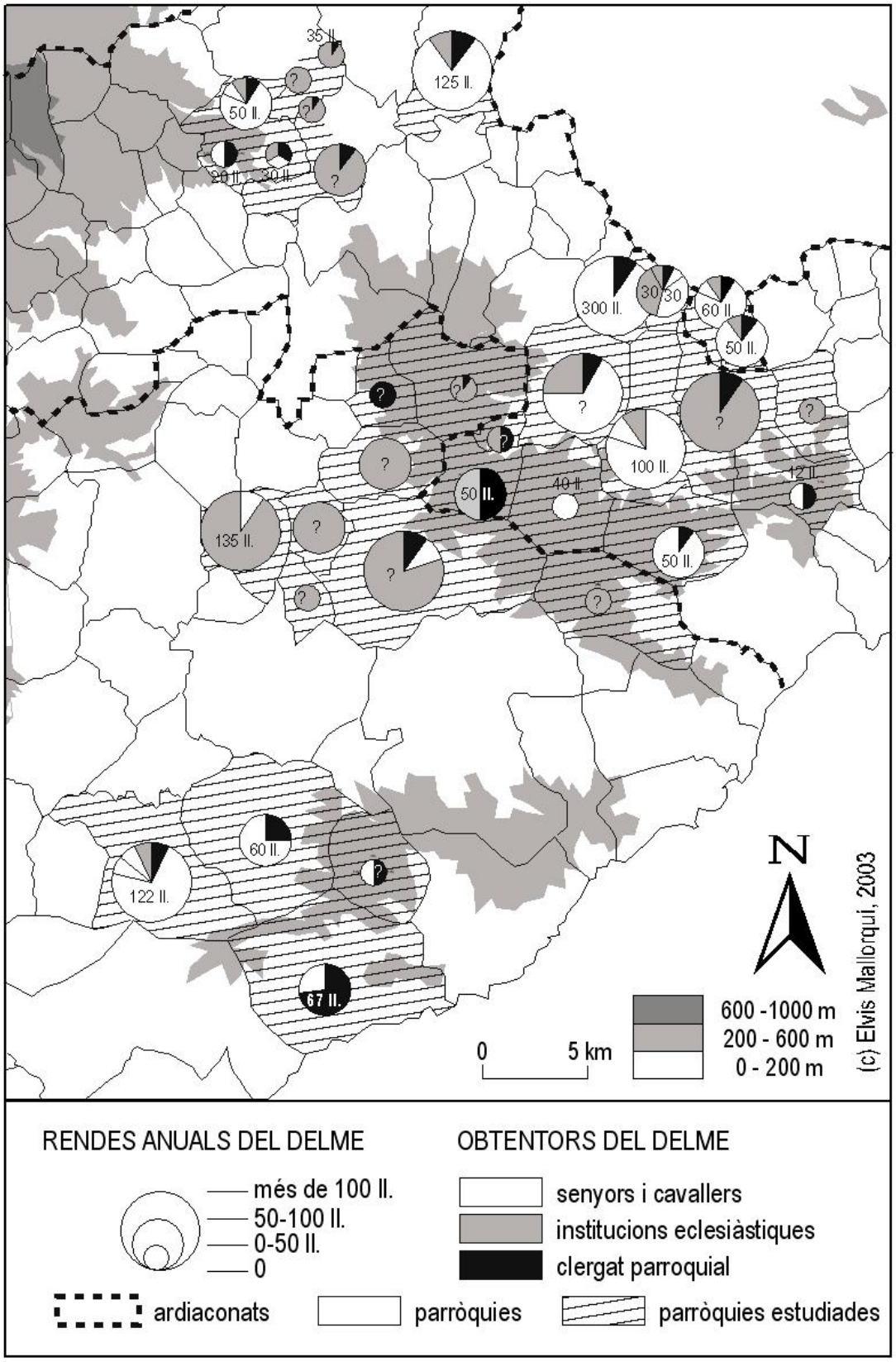

Així, podem documentar una diferent participació dels quatre grups socials abans esmentats segons la mida de la parròquia i el valor dels seus delmes (cf. Taula 72). En les parròquies més petites, els clergues de la parròquia obtenien una part sensible dels delmes: la meitat en les de menys de 10 lliures de valor i un quart en les de 10 a 25 lliures; en les parròquies mitjanes, són les famílies de cavallers, que solien tenir els delmes en feu de famílies nobles més importants, els que s'enduen la part més important dels delmes, superior sempre al 40% del valor total, i al seu darrere, són les institucions eclesiàstiques –monestirs, clergues de la seu de Girona, l'Almoina del Pa, etc.– les que obtenen més delmes, una mica més d'un 25%; finalment, els que s'enduen els delmes més valuosos, els de les parròquies de més extensió, són les grans famílies nobiliàries que eren propietàries de castells. I això que, entre els segles XIII i XIV, molts senyors laics i cavallers havien traspassat a institucions i beneficis eclesiàstics. En el *Llibre Verd* és freqüent l'anotació d'aquests traspassos i, sobretot, dels censos que els clergues beneficiaris pagaven al bisbe en recompensa dels lluïsmes que deixava de percebre. Per exemple, Galceran de Cartellà havia venut la seva part del delme de Sant Pere de Llorà a l'Hospital Nou de Santa Caterina de Girona, el qual pagava al bisbe 30 sous anuals per Nadal; a Sant Gregori, la vídua del ciutadà gironí Eimeric de la Via va vendre tota la seva part del delme a tres clergues de la seu de Girona, que prestaven 12 lliures i mitja anualment al bisbe; els clergues Francesc Albert, de la Bisbal, i Pere Solà, de Peratallada, van comprar unes parts dels delmes de Palau-sator i Sant Feliu de Boada, per les quals pagaven 40 sous al bisbe cada any.[61]

A part dels cereals i vi, la prestació del delme també gravava la resta de productes de cada parròquia. En tenim notícies des de molt antic: a Cervià, el 1095, els senyors del castell i el monestir rebien delmes de carn –dels animals–, de l'hort, de les terres de cereals i de les vinyes; i a Sant Joan de Borgonyà, el 1143, els delmes

[61] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 12v-13r, f. 14rv i f. 45r-46r (1362...). També es documenten censos pagats al bisbe a les parròquies de Santa Cecília de Càrcer, Sant Vicenç de Camós, la Pera, Sant Sadurní, Sant Climent de Peralta, Santa Pellaia, Castellar de la Selva, Sils, Blanes, Fogars de Tordera, Pineda, Vallcanera, Brunyola, Vilobí i Salitja; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 4r, f. 23v-24v, f. 37rv, f. 41r-42v, f. 49v, f. 53rv, f. 125v, f. 134r-135r, f. 138v-139r, f. 140rv, f. 142v-143r, f. 150rv, f. 152rv i f. 154r-156v (1362...).

Taula 72. **El repartiment dels delmes majors de les parròquies de Girona, 1362**[62]

PARRÒQUIES		PERCEPTORS DEL DELME				TOTAL
Valor del delme	Nombre	A	B	C	D	
< 10 ll.	3	3,9	8,75	-	4,8	**17,45**
		22,35%	*50,14%*	-	*27,51%*	*100%*
10-25 ll	25	80,5	117	49,5	193	**440,00**
		18,30%	*26,59%*	*11,25%*	*43,86%*	*100%*
25-50 ll	38	376	217,5	215	560	**1.368,50**
		27,48%	*15,89%*	*15,71%*	*40,92%*	*100%*
50-100 ll	21	353,5	130	315	552,5	**1.351,00**
		26,17%	*9,62%*	*23,32%*	*40,90%*	*100%*
> 100 ll	14	369,83	132	711,5	509,5	**1.722,83**
		21,47%	*7,66%*	*41,30%*	*29,57%*	*100%*
	107	**1.183,73**	**605,25**	**1.291**	**1.819,8**	**4.899,78**
		24,16%	*12,35%*	*26,35%*	*37,14%*	*100%*

A: institucions eclesiàstiques (seu de Girona, monestirs, hospitals). B: clergues parroquials. C: senyors de castells. D: cavallers, ciutadans laics. Fonts: ADG, Mitra, Llibre Verd dels Feus (1362...); cf. Apèndix 25.

es pagaven *"tam de agris ac uineis et omni laboratione quam de molendinis, columbariis, ortos, lana, lino, canabo et uniuersis que decimari possunt"*.[63] En el volum del 1362, al final de bona part de les declaracions, s'enregistren tots els productes i béns sotmesos a la prestació del delme amb expressions com la següent: a Sant Cebrià dels Alls, per exemple, *"prestatur autem decima in dicta parrochia de omni grano, racemis, lino, canabo, lana, carnatico et de ortalicia et etiam de oliuis"*.[64] Al litoral, però, també es rebien delmes *"de piscibus et de corallo quod et qui piscantur et capiuntur in mari"*; aquest és el cas dels termes dels castells de Begur, Esclanyà, Palafrugell, Vila-romà i de la platja de la Fosca de Palamós; als termes de les parròquies de Calonge, Palafolls i Pineda només es recaptava el delme dels peixos.[65] Tot i la poca precisió de les informacions, el *Llibre*

[62] El total del valor dels delmes consignats en la taula, 4.899,78 lliures, és inferior a les 5.082 lliures que sumen els delmes documentats dels ardiaconats de Girona i la Selva. El motiu és que en aquesta taula només hem tingut en compte els delmes majors i, en canvi, no hem comptat els delmes menors dels quals tenim constància del seu valor monetari.

[63] ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 369 (1095.03.30; TO, *El monestir*...: n. 28); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 167a-168a (1143.07.04; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 276).

[64] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 48r-49r (1362...); cf. GUILLERE, «Criteris...»: p. 90.

[65] ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 47v-52r i f. 141r-143r (1362...). Per d'altres notícies, sabem que la pabordia de Novembre de la seu de Girona i el monestir de Ripoll rebien el delme dels peixos capturats als termes de Lloret i Tossa, respectivament, i a Torroella també es delmava el peix; cf. ZUCCHITELLO, *Tossa*...: p. 197-200; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell*...: p. 45-47 i p. 51; SOLDEVILA, *Alimentació*...: p. 125.

Verd esdevé una font prou significativa per obtenir una visió global dels conreus i de la producció rural medievals (cf. Mapa 27), que es pot contrastar amb les informacions més detallades dels registres notarials. En relació als cereals, per exemple, el registre de delmes només distingeix el "gra gros" del "gra menut" i només enumera diversos censos pagats en forment –en una ocasió *triticum*– o ordi i, excepcionalment, en civada, avena, espelta, mill, sègol;[66] també documentem en unes poques parròquies –les d'Anglès, Sant Iscle de Colltort, Paret Rufí, Santa Seclina i Franciac– la prestació del delme del *gruanum,* a partir del qual s'obtenia una farina per fer sèmola;[67] entre les hortalisses trobem, citades onze vegades, les cols i, de manera més ocasional, les cebes –*escalunyes*–, les llegums i les faves –*fauollis*–;[68] i, finalment, cal citar uns productes delmats només en unes poques parròquies: les olives, les avellanes, els pinyons i el roldor.[69] En comparació, els llibres notarials recullen una major diversitat de productes agraries: al Baix Empordà, per exemple, es produïa una gran varietat de cereals –forment, civada, ordi, mill i mestall– i d'hortalisses i llegums –faves, sobretot, però també cebes, alls, espinacs, cols, cigrons, llenties i llobins.[70]

---

66 Els esments procedeixen de les parròquies de Viladasens, Fellines, Vilafreser; la Pera, Madremanya, Sant Sadurní, Pals, Calonge, Llagostera, Santa Seclina, Caldes, Pineda, Santa Coloma de Farners, Vilobí i Salitja; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 30v-32v, f. 37rv, f. 38v-39v, f. 41r-42v, f. 46v-47v, f. 51r-52v, f. 128r-132r, f. 142v-143r, f. 151rv i f. 154r-156v (1362...).

67 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 3v, f. 8v-9r, f. 14v-15v, f. 129v-130r i f. 132r-133r (1362...). També es documenta aquest mateix producte, l'any 1277, a Siurana, a l'ardiaconat d'Empúries; cf. ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 79r (1277.12.29). El *gruanum* del document hauria donat, en català, els mots "gruau" –farina de blat de forment, ordi o civada, que té gluten i que serveix per fer sèmola– i "gruell" –espècie de sèmola–; cf. ALCOVER-MOLL, *Diccionari...*; COROMINES, *Diccionari....*

68 Les referències a hortalisses són de les parròquies de Bescanó, Granollers, Canet, Vilafreser, la Pera, Madremanya, Sant Sadurní, Santa Seclina, Sils, Vidreres, Fogars de Tordera, Grions, Buixalleu, Arbúcies i Salt; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 2v-3r, f. 11v-12r, f. 17v-18v, f. 32rv, f. 37rv, f. 38v-39v, f. 41r-42v, f. 129v-130r, f. 134r-135r, f. 137r, f. 140rv, f. 145rv, f. 146v-147v i f. 158v-161r (1362...).

69 Les olives són esmentades a les parròquies de Granollers, Sant Cebrià dels Alls, Sant Cebrià de Lledó, Santa Seclina, Pineda, Grions, Buixalleu, Arbúcies i Sant Pere Cercada; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 11v-12v, f. 52r-53v, f. 129v-130r, f. 142v-143r, f. 145rv, f. 146v-147v i f. 148v (1362...). Per la seva part, d'avellanes en trobem a Llorà, de roldor a Pineda i de pinyons a Arenys; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 12v-13r, f. 142v-143r i f. 144rv (1362...).

70 SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 27-28 i p. 87-88.

Mapa 27. **Els productes sotmesos al pagament del delme al bisbat de Girona, 1362**

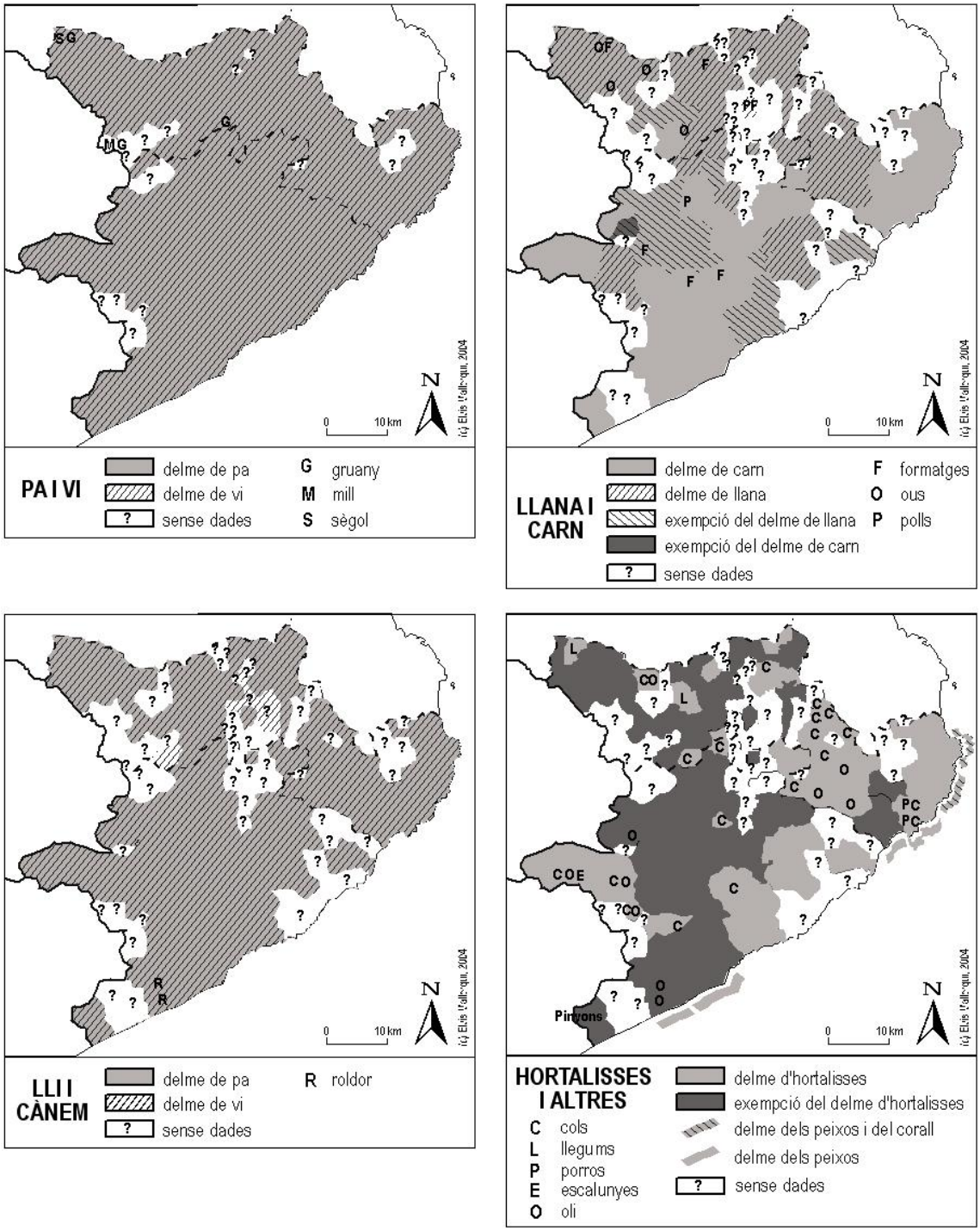

L'estudi dels delmes menors, tant els que afectaven uns reduïts territoris de la parròquia com els que requeien sobre tots els productes que no eren ni cereals ni raïms, permet reconsiderar el repartiment dels delmes entre els grups socials abans esmentats. En efecte, a excepció de les parròquies més petites, els clergues parroquials tenien una reduïda presència en el repartiment dels delmes majors que encara s'accentuava més a mesura que creixia el tamany de la parròquia. Ara bé, la majoria d'ells obtenien gairebé en exclussiva bona part dels delmes menors de les parròquies: els de la carn, la llana, el cànem, el lli, el *gruanum*, els polls, les hortalisses, els pinyons i els formatges, a part d'alguns censos que es pagaven a partir de la col·lecta del delme (cf. Taula 25 *supra*). Aquesta situació, de fet, no és gens estranya: al comtat d'Artois, la major part de la documentació sobre el delme es refereix als delmes majors, procedents dels camps de cereals, que eren pels senyors feudals; en canvi, el clergat parroquial es quedava amb els delmes menuts, que gravaven el bestiar nascut als estables, els arbres i els fruits, els llegums, les plantes farratgeres i industrials –lli i cànem– i la llana del bestiar.[71]

A tot això, encara cal afegir-hi els delmes dels novals. Al llarg del segle XIII es van posar en conreu, a diversos indrets dels ardiaconats de Girona i la Selva, diverses extensions de terreny que abans havien estat inundables, com els marges del Ter, entre Ullà i Canet de Verges el 1273, o les llacunes de l'interior de la Selva, com a l'antic estany de Riudarenes el 1257;[72] més tard, a mitjan segle XIV es va començar a exigir el delme del pastell, un conreu destinat a la producció de tint per a la draperia urbana i que es devia estendre per terres abans dedicades als cereals.[73] La part de la producció dels novals, tant si eren noves terres o nous productes conreats,

---

[71] DELMAIRE, «Note...»: p. 233-235. En terres del bisbat de Barcelona, els delmes menors són anomenats de *"les menuderies"*; cf. SABATE, «Les castlanies...»: p. 192.

[72] ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 357b (1257.05.08; MARQUES, *Cartoral...*: n. 475) i f. 43ab (1273.09.15; MARQUES, *Cartoral...*: n. 496). Problemes similars es detecten al nord de França amb l'expansió de l'horticultura i l'arboricultura a causa de la demanda dels mercats urbans propers; cf. DELMAIRE, «Note...»: p. 240-241.

[73] El 1359 el bisbe va manar als clergues i als parroquians dels llocs on té béns Sant Feliu de Girona contribuir a la talla pel delme i la primícia del pestell sembrat; cf. ADG, Lletres, vol. U-36, f. 45r-46r (1359.06.28) i f. 143r (1359.10.30). Al bisbat de Barcelona els pagesos van intentar resistir a l'exigència del delme dels nous productes que es conreaven apel·lant al costum fixat en les precàries i capbreus, però només els ciutadans de Barcelona van aconseguir l'exempció de pagar delme i primícia dels raïms, les olives i els altres arbres fruiters de les seves propietats situades dins l'Hort i Vinyet de Barcelona; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 369.

va ser concedida als clergues de les parròquies, segurament els eclesiàstics amb rendes més insuficients; tot i això, els capellans van arribar a quedar-se amb una part dels delmes dels novals a Llorà el 1259, a Pals el 1262, a Bordils el 1270 i a Camós el 1280.[74] Un segle més tard, el 1362, i després de diversos arranjaments entre els clergues parroquials realitzats pel propi bisbe,[75] el *Llibre Verd* recull notícies específiques sobre els delmes dels novals per a unes poques parròquies, però, de totes maneres, coincideixen força en assenyalar que aquestes prestacions se les repartien capellans i clergues parroquials: entre els beneficiaris d'aquesta prestació hi trobem el sagristà i el diaca de Paret Rufí; el rector de Fontajau; el sagristans, els domers i els capellans de Cartellà i Canet; el rector de la Mota; el sagristà i el domer de Sant Julià de Ramis; el sagristà, el diaca i el capellà de Riudellots de la Creu; el rector de Borgonyà; el capellà de Bordils; els clergues curats de Palau-sator; i el capellà de Begur. Només a dues parròquies s'anoten conflictes per la percepció del delme dels novals: a Llorà se'ls disputaven el capellà i els Hospitalers i a Sant Gregori els clergues curats de la parròquia els reclamaven. Els únics laics que rebien delmes dels novals els trobem a Sils, Maçanet i Pals; als dos primers llocs, els vescomtes de Cabrera, en tant que senyors del castell de Torcafelló, rebien *"integriter decimam expletorum tocius stagni de Sils"*; i a Pals, mentre que del delme del gra dels novals el capellà en rebia onze parts, el beneficiat de l'església de Sant Feliu de Boada dues i els clergues de Pals tres, un laic, Bernat de Torroella, es quedava amb dues parts més; igualment, del delme dels raïms dels novals, el capellà n'obtenia una sisena part i la resta es repartia per meitats entre el beneficiat esmentat més amunt i el mateix Bernat de Torroella.[76]

---

[74] ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1259.02.04, 1262.11.19, 1270.08.11 i 1280.10.12). Els conreus també es van estendre en zones de muntanya: l'infermer del monestir de Camprodon rebia el 1294 els delmes de les terres novals o *"tretes"* del terme; cf. ADG, Notaria, vol. G-1, f. 7r (1294.09.16).

[75] El 1322 els delmes d'unes noves terres conreades, situades al Ter, entre Sant Jordi Desvalls i Sant Joan de Mollet estaven disputats entre els clergues de les dues parròquies; l'any 1336 el bisbe partí el delme i la primícia dels novals de Vilajoan entre el curat i el beneficiat; i el 1348, en el plet sobre el delme dels novals de la devesa de Paret Rufí, el rector va ser qui els va obtenir, en perjudici del capellà; cf. ADG, Notaria, vol. G-3, f. 155rv (1322.08.09), i vol. G-12, f. 3v-4r (1336.12.07); i Lletres, vol. U-11, f. 136v (1348.01.09).

[76] Vegeu totes les mencions als delmes dels novals a: ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 12v-13r, f. 14r-16v, f. 17v-18v, f. 20v-22r, f. 25rv, f. 35r-36r, f. 45r-48v, f. 134r-137r (1362...).

Per acabar, tot i les incomptables dades sobre els delmes dels ardiaconats de Girona i la Selva reunides en el *Llibre Verd dels feus,* només en dues parròquies s'especifica quina part de la producció anava destinada a sufragar el delme: a Cruïlles, es pagava el delme dels esplets de pa i vi i del lli, cànem, llana, carnatge i hortalisses, *"et etiam de oleo, videlicet ·XV · mensuram ipsius oley"*; a Arenys, mentre el delme del gra, dels raïms, del lli, del cànem i del carnatge *"prestatur ... scilicet de ·X · mensuris ·Ia · inter decimam et primiciam, et sic de aliis scilicet de ·X · ·Ia ·"*, el dels pinyons *"datur in dicta parrochia, scilicet de ·XXXa · mensuris ·Ia · tamen"*.[77] Segurament, la particularitat de la prestació del delme de l'oli a Cruïlles i del dels pinyons a Arenys –només documentat en aquesta parròquia–, va obligar a distingir-la de la dels altres productes que devia coincidir amb l'equivalència tradicional de la desena part de la collita recollida en els Costums del bisbat de Girona: *"decima ... est decima mensura"*.

I també són escasses les notícies sobre la manera amb què es descomptava el delme del conjunt de la collita. En principi, al bisbat de Girona era costum que el delme es pagués abans que la tasca, a diferència d'altres llocs de Catalunya.[78] El pagament es feia a les pròpies eres dels pagesos: el 1346 el batlle episcopal de Rupià va revocar la pena de 100 sous als que treien el blat de les eres sense haver pagat el delme; però, a vegades, el pagament es podia retardar: el 1354 Pere de Bas, treballador del mas Mascardell de Salt, va signar el debitori de 8 mitgeres de blat i 3 sous per llegums pel delme i la primícia que havia de pagar a l'Almoina del Pa i als clergues de Salt.[79] És possible que les poques dades sobre la forma de percepció del delme es deguin al fet que molt sovint era arrendat per un cert període de temps a canvi d'un preu i que els arrendadors se n'encarregaven personalment sense deixar rastres documentals. D'aquesta pràctica en tenim un testimoni força reculat a Riudellots de la Selva: el 1246 Arnau de Campmajor, que havia rebut una part del delme de la parròquia per donació testamentària del cavaller Bernat de Balenyà, va

---

77 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 42v-43r i f. 144rv (1362...).

78 MIERES, *Costums*...: p. 152-153. Al bisbat de Barcelona solien existir costums particulars, de cada parròquia o castell, referents als productes gravats pel delme i al valor de la detracció; cf. BENITO, *Senyoria*...: p. 365. Al bisbat de Tortosa, una sentència del rei del 1198 establia que el delme corresponia a la desena garba de les collites de cereals i es retirava després de la tasca, que era l'onzena mesura; cf. VIRGILI, «El delme...»: p. 423-431.

79 ADG, Lletres, vol. U-10, f. 103r (1346.09...); i Notaria, vol. G-28, f. 148v-149r (1354.11.02).

arrendar per quatre anys els esplets i drets corresponents al delme als tres marmessors del clergue Berenguer de Riudellots, el qual ja els havia tingut en arrendament durant els set anys anteriors.[80] Al segle XIV, els casos documentats ja són més nombrosos: el 1308 Pere de Banyoles havia comprat les rendes del delme de Centenys per tres anys; que l'any 1321 l'obrer de la seu de Girona va vendre el delme de Sant Feliu de Boada de dos anys per 1.350 sous cada any, i que el 1331 ho va repetir pel preu de 2.725 sous; que l'any 1323 els obtentors dels beneficis de les capelles de Puig-alder, Hostoles i Rocacorba i dels monestirs d'Amer i Sant Daniel, fundats per Ermessenda de Cartellà, van vendre els delmes que havien de rebre al terme de Vidreres durant 5 anys per 1.200 sous anuals; que el 1332 Bernardí d'Abellars, cavaller de Planils, va vendre el delme de pa, vi, llana, carnatge, cànem i lli que rebria durant nou anys a la parròquia de Fallines, per 620 sous, i ell mateix va comprar per 3.000 sous nou esplets del delme de pa, vi, carnatge, llana, lli i cànem de la parròquia de Monells al cavaller Ramon de Pontós; i finalment, que Francesc Andreu havia comprat el 1356 el delme del carnalatge de la Bisbal durant un temps.[81]

2. Les primícies i els clergues parroquials

La relativa poca participació del clergat parroquial en el repartiment del delme, tant de les terres velles com dels novals, estava compensada per les *primicias,* el dret corresponent, etimològicament, als primers fruits de l'agricultura i la ramaderia. Es tracta, en primer lloc, d'un dret més antic que el delme i ben arrelat en la tradició de l'església hispànica, tal com queda recollit en diversos cànons dels concilis visigòtics.[82] En segon lloc, des del segle X, les primícies figuren al costat dels

[80] El preu de l'arrendament era de 125 sous barcelonesos, que calia pagar també encara que hi hagués *"petra uel nebula"* que incidís en el resultat de les collites; cf. ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergamí n. 22 (1245.02.03).

[81] ADG, Notaria, vol. G-2, f. 105r (1308.05.04), vol. G-3, f. 68r (1321.04.30), vol. G-4, f. 32r-33r (1323.06.04), i vol. G-7, f. 111v-112r (1331.04.31); i Lletres, vol. U-29, f. 9v-10r (1356.10.15); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 2r (1332.05...) i f. 39v-40r (1332.08.28). Una recerca més exhaustiva als registres notarials de viles importants i de la ciutat de Girona proporcionaria, amb tota probabilitat, moltes més dades sobre aquesta qüestió.

[82] PUIGVERT, «La introducció...»: p. 117; BUENO, *El derecho...*: p. 338-339. També existia a França, on el clergue l'obtenia per la benedicció de les collites; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 44.

delmes en totes les actes de consagració de les terres gironines que s'han conservat, a excepció d'una –la d'Arbúcies el 923–, i en pràcticament tota la documentació referent als delmes dels segles XI, XII i XIII. I, en tercer lloc, estem davant de la principal forma de retribució dels clergues parroquials: els concilis gironins del 1068 i del 1078 deixen clar que les primícies es pagaven en concepte dels serveis oferts pels sacerdots, ja que, mentre els jueus pagaven els delmes per terres comprades a cristians, no n'havien de pagar ni primícies ni oblacions; a més, els laics que controlaven esglésies i delmes no havien de rebre mai ni les ofrenes de les misses i dels altars, ni els drets sobre els cementiris, els enterraments i els baptisteris, ni tampoc les primícies.[83]

A partir del segle XII, les notícies sobre les primícies ens compliquen la situació descrita, almenys per a les parròquies controlades per establiments eclesiàstiques. A Cruïlles, l'any 1144, el prior de Sant Miquel rebia totes les primícies de la parròquia de Santa Eulàlia en tant que capellà; a Santa Coloma de Matella, el 1177, l'abat de Sant Miquel de Fluvià rebia els delmes i les primícies amb els quals havia de fer servir la doma.[84] El *Llibre Verd dels feus* de l'any 1362, que només recull dades sobre les primícies de les parròquies de manera ocasional, confirma la seva apropiació per monestirs i càrrecs religiosos de la seu: a Santa Cristina d'Aro, el sagristà del monestir de Sant Feliu de Guíxols rebia la primícia de les terres sota domini directe del cenobi; a Cervià, el prior de Santa Maria obtenia una quarta part del delme i de la primícia; mig delme i mitja primícia dels veïnats de Nespla; Freixenet, Perafita i Frugell, de la parròquia de Sant Medir, eren pel paborde de Sant Feliu de Girona i, de la resta, una petita part anava a mans del sagristà del monestir d'Amer; i, finalment, a Sant Mateu de Montnegre, el sagristà i el claver de la seu de Girona es repartien tot el delme i tota la primícia de dos masos del lloc de Preses.[85]

Molt probablement, l'obtenció de primícies per part de monestirs i clergues de Girona estava relacionada amb la seva obligació de garantir el servei religiós a les

---

83 MARQUÈS, *Concilis*...: p. 85 i p. 88; SALRACH, «Disputes...»: p. 940. Pel que fa al regne francès, cf. AUBRUN, *La paroisse*...: p. 130-131.

84 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 28-29 (1144.10.26; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 27) i vol. 1023, pergamí n. 27 (1177.06.23).

85 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 17r, f. 33rv, f. 125rv i f. 126v-127r (1362...).

parròquies que controlaven. El mateix argument és vàlid pels capellans, molts dels quals eren, com hem vist anteriorment, clergues de la seu de Girona (cf. Taula 70 *supra*). A Gualta, l'any 1296, el capellà reclamava un terç de les primícies enfront del domer, que fins llavors les havia obtingut totes.[86] L'any 1362 el capellà del monestir gironí de Sant Daniel obtenia tot el delme i la primícia de la parròquia del mateix lloc i, també, d'algunes possessions que estaven sota domini directe del cenobi a la parròquia veïna de Santa Eulàlia Sacosta; els capellans de Sant Cristòfor de les Planes i Sant Pere Sacosta obtenien un terç del delme i la primícia de les parròquies respectives; a Sant Martí d'Arenys el capellà només obtenia una novena part del delme i la primícia; i a Riudarenes, la primícia de tota la parròquia quedava repartida, a parts iguals, entre el capellà i els domers.[87]

Malgrat aquestes sostraccions, les primícies continuaven essent un dret atribuït generalment als clergues de les parròquies. Segons el *Llibre Verd,* els rectors de les Planes i de Sant Pere Sacosta rebien dos terços de les primícies de cada parròquia; a Sant Joan de Mollet, els clergues obtenien la meitat del delme i la primícia de tot el gra i dos terços dels altres productes gravats; el sagristà i el diaca de Santa Pellaia recollien la meitat del delme i la primícia, de la mateixa manera que ho feien el rector i el diaca de Sant Pere de Martorell i el rector de Lloret a les respectives parròquies; a Riudarenes, la meitat de la primícia era pel domer; a Arenys, el rector rebia tres novenes parts del delme i de la primícia, mentre el diaca tan sols una; a Sant Medir de Cartellà, el sagristà i el domer es quedaven amb poc més d'un quart de la primícia d'uns veïnats; a Cervià, els clergues curats n'obtenien un quart de tota la parròquia.[88] En canvi, a Riudellots de la Creu, el sagristà i el diaca obtenien el delme i la primícia de set o vuit terres novals i a Cassà de la Selva, el

---

86 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1296.03.15).

87 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 2rv, f. 7r-8r, f. 144rv i f. 149r-150r (1362...). A la Pera un laic, Pere Jaume, rebia el delme i la primícia d'un camp i, en compensació, prestava al capellà – que era el bisbe de Girona– un cens d'una quartera d'ordi; cf. ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 37rv (1362...).

88 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 7r-8r, f. 17r, f. 33rv, f. 36rv, f. 53rv, f. 135rv, f. 138rv, f. 144rv, f. 149r-150r (1362...). A Barcelona, la primícia sembla correspondre en exclussiva als rectors parroquials, però també podia figurar entre els drets de les castlanies; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 2, p. 1349-1350; SABATÉ, «Les castlanies...»: p. 193-194.

sagristà i el domer només obtenien mitja primícia d'un clos de terra.[89] Dues dades interessants: a Sant Mateu de Montnegre, el sagristà i el diaca obtenien *"terciam partem tocius decime lane, carnatici et ortalicie dicte parrochie quia ibi non prestatur primicia de lana nec de carnatico"*; i a Santa Maria i Sant Pere de Pineda els rectors recaptaven dues dotzenes parts del delme i totes les primícies *"pro capellania",* per la qual cosa havien de prestar un important cens, 50 quarteres d'ordi i 6 quartons d'oli, al capellà. [90]

La lectura del *Llibre Verd dels feus* del 1362 permet confirmar que no hi ha laics que es quedin amb les primícies de les parròquies. Les poques referències a aquesta prestació, en comparació amb el nombre de parròquies consignades, poden explicar-se pel fet que el llibre tenia com a finalitat enregistrar la participació dels laics en la recaptació dels delmes del bisbat de Girona i anotar-ne el seu valor econòmic, una dada necessària per calcular l'import dels lluïsmes que havia de cobrar el bisbe en cas d'una possible transacció del dret. Les primícies, doncs, no entraven en aquest joc.

En canvi, cal subratllar que la primícia es recaptava en el mateix moment que el delme.[91] Diversos exemples ens ho confirmen: a Pals els batlles de diversos delmadors rebien una mitgera d'ordi del delme i de la primícia *"et hoc ut ipsi bajuli conuocent et conuocare teneantur leuatores seu congregatores dictarum decime et primicie quando uadunt ad diuidendum expleta in areis rusticorum"* i a Cervià, el delme de tots els productes *"consueuit congregari simul cum primicia et tunc diuiditur sic videlicet quod dictus nobilis Francischus de Ceruiano recipit ex dictis decima et primicia medietatem et predicti prior et clerici curati recipiunt alteram medietatem ipsarum decime et primicie"*.[92] En aquest darrer cas

---

89 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 21v-22r i f. 125v-126r (1362...).

90 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 125rv i f. 142v-143r (1362...).

91 El capítol XXXVII dels Costums de Girona, segons la compilació de Tomàs Mieres, recull que la primícia es pagava just després del delme i de la tasca i abans del braçatge; cf. MIERES, *Costums*...: p. 152-153. Aquesta pràctica devia ser corrent a llocs com Maçanet el 1176 i el 1206, Cervià el 1227, l'horta d'Algivira i al coll de Déugràcies –a Sant Feliu de Girona– el 1237, Santa Eugènia el 1255 i Sant Feliu de Boada el 1284, on es rebien aquests quatre drets sobre les terres de conreu; cf. AHFF, fons Gelat, pergamí n. 9 (1176.10.20; MARQUÈS, *Maçanet*...: n. 9) i pergamí n. 14 (1206.07.17; MARQUÈS, *Maçanet*...: n. 17); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1227.04.08 i 1284.11.23); ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 73 (1237.03.08); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 53, pergamí n. 5 (1255.12.13).

92 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 33rv i f. 46v-47v (1362...). Certament, la confusió entre delme i primícia era aprofitada pels batlles encarregats de recollir-los que intentaven defraudar: el 1360 el recaptador dels delmes de Brunissenda, vídua d'Eimeric de la Via, a Sant Gregori va

sembla que el senyor laic obté una part de les primícies, però és només una aparença de forma. Si ens fixem en el cas de Santa Pellaia, ho entendrem millor: el sagristà i el diaca *"recipiunt medietatem ex ipsis decima et primicia siue totam primiciam et quartam partem dicte decime quod idem est",* mentre un ciutadà de Girona *"recipit alteram medietatem dictarum decime et primicie siue tres partes ipsius decime factis inde ·IIIIor · equis partibus"*.[93] És a dir, en aquest cas, la suma d'una quarta part del delme juntament amb la primícia era el mateix que les tres quartes parts restants del delme, sense la primícia (cf. Figura 33). A Sant Joan de Mollet, el delme i la primícia del gra també es repartien d'aquesta manera; però en el cas dels raïms i dels altres productes, les proporcions eren una mica diferents: Ramon Madir, ciutadà de Girona, rebia la tercera part del global recaptat entre el delme i la primícia i els clergues es quedaven amb les dues parts restants, una de les quals corresponia exclussivament a la primícia.[94]

Figura 33. **Proporcions entre delme i primícia al bisbat de Girona, 1362**

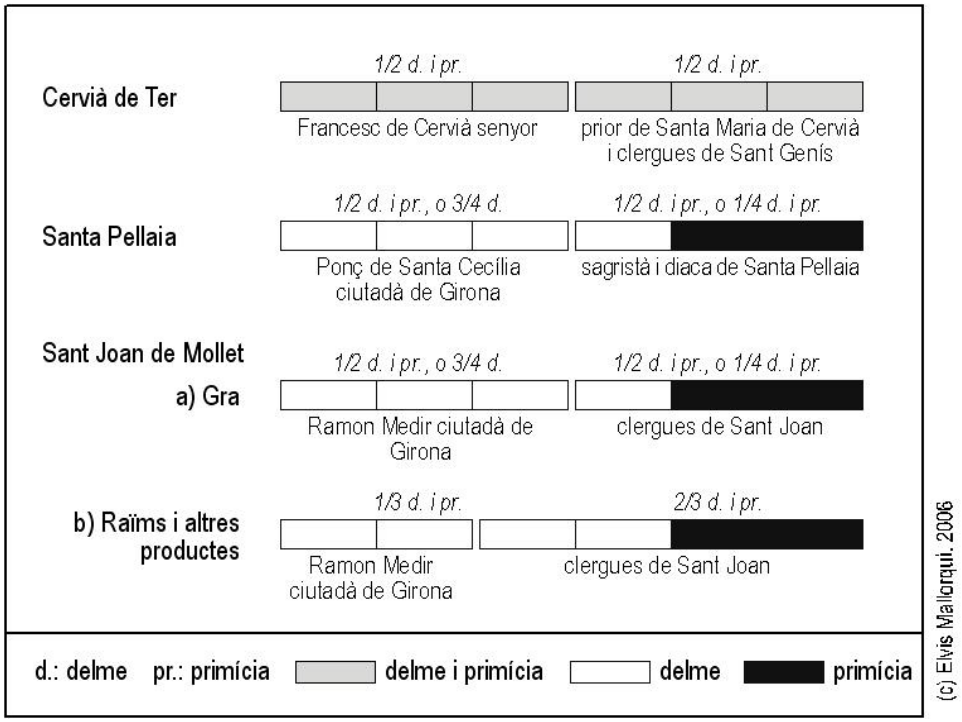

ser excomunicat per no lliurar la primícia corresponent; cf. ADG, Notaria, vol. G-41, f. 45v-46r (1360.12.22).

93 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 53rv (1362...).

94 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 36rv (1362...).

Aquestes pràctiques locals que només coneixem a través del *Llibre Verd* del 1362 s'estenien a bona part del conjunt del bisbat de Girona, perquè un dels costums recull que la primícia era *"medietas decime, et sic est XV mensura"*.[95] Així, es constata definitvament l'enorme pes que requeia sobre la producció pagesa: a la prestació del 10% de la collita corresponent al delme, s'hi afegia el 5% corresponent a la primícia. Aquesta equivalència, a més, venia d'antic: el 1117 el bisbe gironí va concedir a l'església de Santa Maria d'Ullà *"ut in ipsa sua parrochia accipiat primitiam uicesimam partem tam panis quam uini"*.[96] Però cal remarcar que podien existir algunes excepcions, expressament concretades en el *Llibre Verd* del 1362: a Arenys, es pagava, pel delme *"de omni grano, racemis, lino, canabo et carnatico, scilicet de ·X · mensuris ·Ia · inter decimam et primiciam"* i, a Lloret, *"non prestatur primicia nisi tamen de ·XXXa · mensuris tamen una"*.[97] En tot cas, el que sembla ben evident és que la percepció de les primícies, tot i que no es pot quantificar ni tan sols per a un nombre significatiu de parròquies, devia ser un fort correctiu per als ingressos dels clergues. Tanmateix, encara són més difícils d'avaluar totes les altres prestacions que obtenien els clergues parroquials, englobades, des de ben antic, dins l'expressió *"oblaciones fidelium"*.

3. Les oblacions dels fidels

Tot i que les fonts que fan referència a la sostracció realitzada pels clergues a canvi de prestacions litúrgiques i de l'administració dels sagraments són ben poques,[98] hem pogut espigolar diverses notícies que permeten precisar el contingut de les oblacions dels fidels. Aquests drets, que solen figurar en la majoria d'actes de consagració d'esglésies parroquials, també es troben en uns quants documents dels

---

95 MIERES, *Costums*...: p. 152-153. Al bisbat de Tortosa, en canvi, la primícia corresponia a 1/40 part de les collites de cerals i de raïm; cf. VIRGILI, «El delme...»: p. 423-431.

96 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 141b-142b (1117.02.14; MARQUÈS, *Cartoral*...: n. 220).

97 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 138rv i f. 144rv (1362...). Al bisbat de Barcelona, el valor de la primícia i els productes que n'eren gravats també estaven en relació amb el delme; cf. BENITO, *Senyoria*...: p. 370-371.

98 Les ofrenes dels fidels, originàriament, eren donatius voluntaris, però, de mica en mica, van quedar vinculades a cadascun dels sagraments administrats des de l'església; cf. TOUR, *Les paroisses*...: p. 69-70 i p. 153-156; AUBRUN, *La paroisse*...: p. 44 i p. 130-131; CHIFFOLEAU, «Sur l'économie...»: p. 85-87.

segles XI, XII i XIII. Si el 1062 a Cruïlles i el 1121 a Cervià es parla de les *"oblationibus fidelium vivorum hominum quam etiam mortuorum"* sense especificar-les gens ni mica, el 1144 la capellania de Santa Eulàlia de Cruïlles obtenia *"omnibus oblationibus ac luminationibus tam viuorum quam deffunctorum predicte ecclesie"* i l'any 1237 el sagristà segon de la seu, a canvi de la senyoria d'unes cases a tocar el claustre de la catedral, va concedir al claver *"omnes exitus et oblaciones nupciarum et deffunciones priuatas et medietatem salis pacii"* de l'església de Girona.[99] L'any 1270 els clergues de Sant Sadurní i els monjos de Sant Miquel de Cruïlles es disputaven les almoines efectuades els dies *"dominicis et festiuis, et oblaciones ac alia seruicia... et lexias quorundam parrochianorum... sepulturas eligencium in cimiterio Sancti Michaelis"*; i a Gualta, l'any 1296, el domer de la parroquial i un clergue de Sant Feliu de Girona, que n'era el capellà, es repartien les deixes dels difunts, la lluminària, les oblacions de la vigília i del dia de Santa Maria d'Agost i el salpàs.[100] Entre les oblacions dels fidels, doncs, hi entraven les quantitats pagades per enterrar els difunts, pels casaments, per la il·luminació dels temples amb ciris i llànties, per les almoines els dies de celebració litúrgica i pel salpàs.

3.1 Uns exemples concrets

Al segle XIV les notícies que descriuen el contingut de les oblacions dels fidels encara són més detallades. Dues insòlites capbrevacions dels clergues de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre i un reconeixement de tres pagesos permeten saber que tots els parroquians, tant els que vivien als masos com els de la cellera, eren responsables de pagar els delmes i les primícies als clergues parroquials, al claver de la seu i al principal senyor de la parròquia, el cabiscol de la seu de Girona. Aquest també rebia censos per la lluminària, les oblacions de diverses festes, el salpàs, les deixes pels difunts i un cens de part dels obrers de la parròquia; mentrestant, els clergues parroquials obtenien les oblacions de Nadal, Pasqua i

[99] ACA, Monacals d'Hisenda, volum 1034, f. 27r-28r (1062.11.20; Mallorquí, *El monestir*...: n. 6); ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergamí n. 434 (1121.03.13; To, *El monestir*...: n. 43); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 28-29 (1144.10.26; Mallorquí, *El monestir*...: n. 27); ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 12 (1237.08.31; Mallorquí, «Conflictes...»: n. 1).

[100] ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 1, pergamí n. 3 (1270.01.13; Mallorquí, *El monestir*...: n. 101); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1296.03.15).

Pentecosta pagades pels tres masos del veïnat de Preses i, segurament també, el salpàs d'aquest sector i el dels habitants de la cellera de Sant Mateu (cf. Figura 34 i Apèndix 26 *infra*). I, a més, a l'interior de la parròquia existia la capella de Santa Maria de Montnegre que, tot i estar situada al centre del domini senyorial del monestir de Santa Maria de Cervià, havia de pagar censos al cabiscol de la seu.

La segregació parcial de la parròquia de Púbol envers la de la Pera, l'any 1335, va motivar les queixes dels parroquians i dels clergues d'aquest últim lloc que es van veure perjudicats per la reducció dels seus ingressos; per això, els pubolencs van haver de continuar pagant diverses prestacions parroquials a la Pera fins ben entrat el segle XV. Entre aquestes hi havia: el blat de l'oli, els diners del rotlle, del ciri pasqual i de les candeles, la cera de les vigílies de l'altar major i de les festes anuals, les ofrenes de les parteres, dels bateigs i dels matrimonis, els ciris dels difunts, les ofrenes de pa, vi i llums, el salpàs, els drets pel toc de campanes, les primícies i l'ajuda al pagament de les visites pastorals.[101] Un cas similar és el de la parròquia de Blanes, segregada el 1319 de la de Tordera: el primer rector de Blanes, Berenguer Tosell, que fins aleshores estava a la parròquia mare, s'havia de sostindre amb les primícies i amb els drets dels enterraments i dels matrimonis;[102] poc després, el 1323, s'hi va crear el càrrec de claver, dotat amb una quantitat fixa pagada per la universitat de Blanes i amb un terç de les almoines recollides en els enterraments.[103] A Arbúcies, entre el 1323 i el 1338 el rector de la parròquia va obtenir, per l'administració dels sagraments i per la celebració de sufragis i absoltes pel difunts, la primícia i una retribució o *conducta* consistent en mitja quartera de gra, designada com el *bladum vigiliarum*; el 1339 s'esmenta que el rector havia obtingut 42 quarteres, que podrien equivaldre a la prestació de les 84 famílies que hi devia haver a la parròquia.[104] Finalment, el plet entre el sagristà i els obrers de l'església de Sant

[101] ADG, Processos, vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29) i vol. 350, f. 12r-19r (1427...); cf. MARQUES, «La parròquia...»: p. 93-94.

[102] MARQUES-REIXACH, *La parròquia...*: p. 10-11.

[103] De manera semblant, el 1394 es va crear a Blanes el càrrec de sagristà i va obtenir 18 lliures de la caixa dels béns comuns de la vila; a més, recollia els ciris dels assistents als enterraments i aplegava les ofrenes efetes en els baptismes; cf. MARQUES-REIXACH, *La parròquia...*: p. 12.

[104] MARQUES, *Arbúcies...*: p. 23.

Figura 34. **Els drets parroquials a Sant Mateu de Montnegre, 1314-1341**

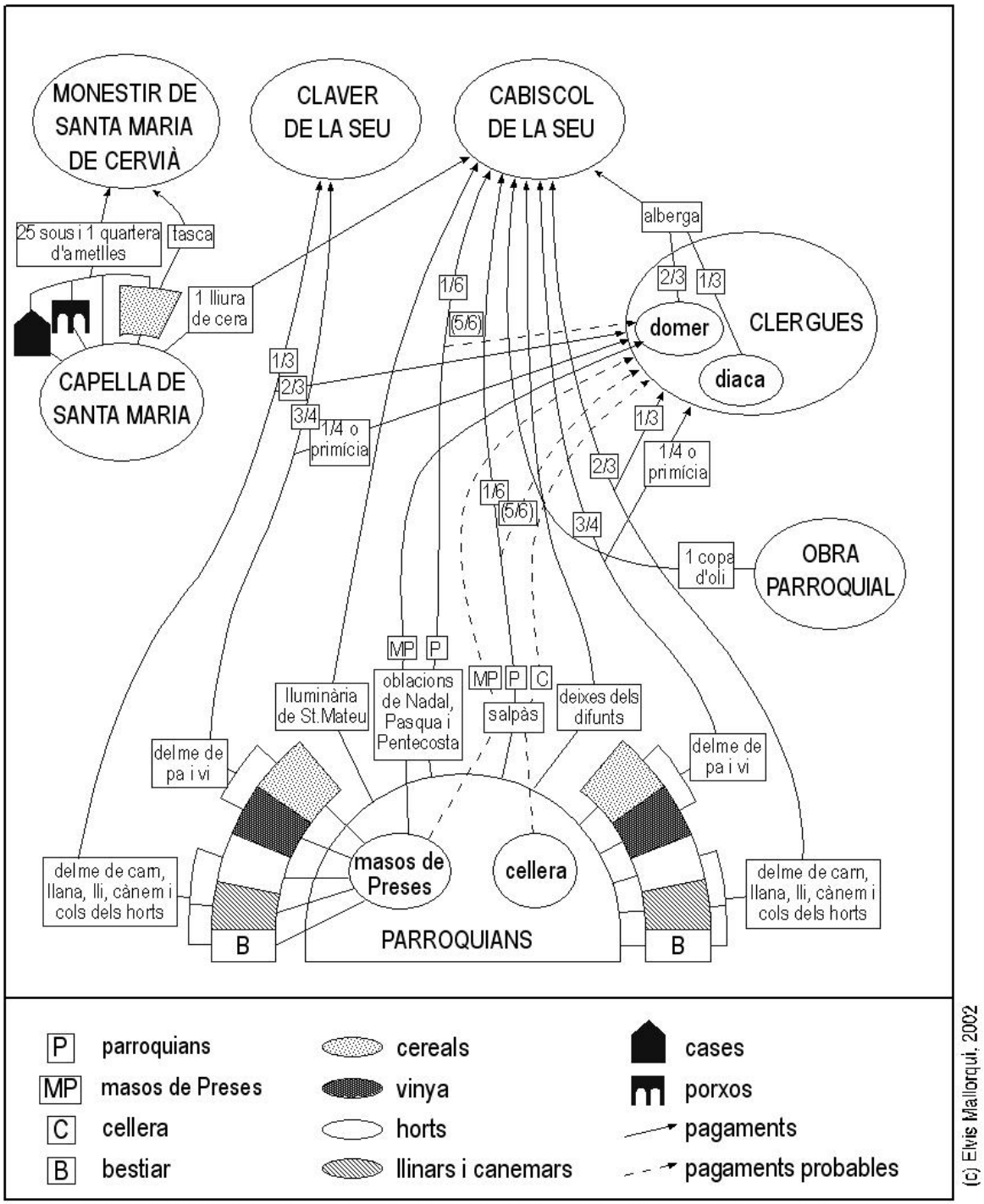

Fonts: ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 53v (1314.09.29); ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergamí n. 4 (1325.03.04); ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 57 (1341.03.29).

Cebrià dels Alls, datat de l'any 1335, posa de relleu la natura precisa d'un tipus concret d'oblacions o ofrenes, les que es realitzaven a l'altar de Santa Maria de la mateixa parròquia en les quatre festivitats de Maria al llarg de l'any. Els acords finals són molt aclaridors: 1) de les oblacions donades pels fidels *"tam in pane quam in denariis quam etiam in aliis ... ad osculum manus presbiteris in ipso altari missam celebranti"*, dues parts eren pel sagristà i la tercera part pels obrers per tal de convertir-la *"in utilitatem et ornamentum eiusdem altaris"*; 2) en cas que la festa de la Purificació caigués en diumenge, totes les oblacions serien pel sagristà; i 3) com que en aquestes festes el sagristà ja celebrava la missa a l'altar de Santa Maria, quedava exempt de fer-ho a l'altar major –el de Sant Cebrià.[105]

3.2 OBLACIONS I PRÀCTIQUES CONSUETUDINÀRIES

En contrast amb els delmes i les primícies que pràcticament no surten en les compilacions de costums de Girona, la diversitat de conceptes que gravaven els parroquians i que constituïen *oblaciones fidelium* van meréixer l'atenció de diversos juristes baixmedievals que, arrel de la crisi demogràfica posterior a 1348, van haver de resoldre molts plets sobre la seva percepció. Efectivament, dos capítols en la compilació de Costums de Girona de Tomàs Mieres, de mitjan segle XV, tracten aquestes qüestions.[106] Seguint la màxima segons la qual *"personae respondeant personis et res rebus",* els juristes gironins solien distingir els serveis que es prestaven a les esglésies i als clergues parroquials per raó de les persones, dels que eren pagats per raó de les terres.

Entre els primers, els *"servitia quae fiunt propriis personis clericorum",* que prestaven tant els habitants dels masos com els homes joves de les celleres i viles, hi

[105] ADG, Notaria, vol. G-9, f. 144rv (1335.09.04; cf. Document 15b). Un conflicte similar sobre les lluminàries de l'altar de Sant Llorenç va tenir lloc, el 1355, a la parròquia de Sant Pere de Riu o de Pineda; cf. ADG, Lletres, vol. U-26, f. 46v-47v (1355.08.27).

[106] MIERES, *Costums...*: p. 48-54. De totes maneres, aquesta qüestió mereix un estudi a part, perquè amb anterioritat a la Pesta Negra ja es documenta algun conflicte similar: el 1343 els homes de Fonteta es queixaven que els clergues de la parròquia de la Bisbal no feien totes les celebracions al temple sufragani al·legant que hi havia masos abandonats que no pagaven els drets parroquials; cf. ADG, Lletres, vol. U-6, f. 112r (1343.09.02). Al bisbat de Barcelona no es té constància d'una problemàtica semblant, per bé que els drets del rector eren similars: oblacions, lluminàries, conreus, matrimonis, enterraments, talles, censos, salpàs i ofrenes en capelles i altars; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1350-1359.

havia les *comestiones,* les *oblationes* i les *defunctiones*. Aquestes prestacions derivaven, en part, de l'administració dels sagraments per part dels clergues parroquials i ja existien al segle XI quan els cànons dels concilis prohibien als laics rebre els drets sobre els baptismes i els enterraments, reservats exclussivament als clergues. Al segle XIII, les constitucions sinodals van prohibir als rectors de les parròquies l'exigència d'almoines a canvi de l'administració de sagraments, la qual cosa ens descobreix que les obtenien de manera consuetudinària.[107] Perquè, si a la Provença les deixes en béns mobles dels difunts o *mortalage,* les oblacions pels sagraments i les ofrenes per les festes patronals, matrimonis i enterraments eren fonamentals per a l'economia dels clergues,[108] també ho eren a Catalunya. Per exemple, a Sant Andreu del Palomar, bisbat de Barcelona, el rector reclamava el llit –l'escon i els draps– dels bracers difunts, dels pobres, viatgers, abandonats i fills segons dels pagesos i dels pagesos llauradors si morien intestats o eixorcs, a més dels béns mobles i les robes dels forans i pobres morts a la parròquia de Sant Andreu.[109]

Al bisbat de Girona, l'any 1305 el domer de Santa Eugènia rebia tot el *mortalicium* –a canvi de donar sepultura cristiana als difunts de la parròquia–, mentre que a Salt el *"mortalicium diuiditur in frabricam et ebdomedariis ecclesie"*; no sabem, però, si aquest dret corresponia a les deixes que els testadors efectuaven als clergues i a les esglésies o bé a un pagament consuetudinari diferent.[110] La lluita entre les institucions eclesiàstiques per enterrar els difunts, i rebre'n les *sepulturas* corresponents, va ser especialment ferotge a la ciutat de Girona on els convents començaven a fer front a les parròquies: la de Sant Feliu s'hagué d'enfrontar el 1305 als frares carmelitans i els anys 1331 i 1332 a la seu de Girona per aquestes qüestions.[111] A les parròquies rurals, les lluites solien ser entre el rector i els

[107] MARQUÈS, *Concilis...*: p. 88; BUENO, *El derecho...*: p. 347.

[108] CHIFFOLEAU, «Sur l'économie...»: p. 102-105.

[109] BUSQUETA, *Una vila...*: p. 110.

[110] ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.b., f. 3v (1305.11.21) i f. 4r (1305.11.22).

[111] ADG, Processos, vol. 11 (1305.05.04) i vol. 118 (1331.02.04-1331.06.08); ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 48 (1332.07.06); cf. MALLORQUÍ, «Conflictes...»: p. 384-386. A Girona, l'any 1328, els rectors de les parròquies de la ciutat van pactar amb els dominics que aquests respectarien la quarta funeral que pertocava a la parròquia originària dels difunts; de fet, dos anys abans, els domers de Cassà van reclamar als framenors de Girona el pagament del quart

feligresos: a Arbúcies, el 1322, un parroquià, Vidal de Morer, es va enfrontar al rector, Berenguer de Roca, per la *"possessione juris percipiendi despuylam et terciam partem bonorum mobilium juuenum hominum parrochie de Arbuciis decendencium"*.[112] No sabem si, tal com succeïa a Anglaterra,[113] en aquest darrer cas el rebuig al rector seria causat per tractar-se d'un segon pagament exigit per la mort d'un pagès, després del que hauria pagat abans al senyor. La prestació, tot i que no tenim prou dades que ho puguin confirmar, sembla tractar-se d'un dret quantiós: el bisbe, el qual devia tenir dret a una part dels donatius dels difunts, va signar un rebut de 1.851 sous, l'any 1352, al seu majordom encarregat de recollir les deixes dels llocs de la Bisbal, Palafrugell, Cruïlles i Calonge.[114]

L'exigència de les *comestiones,* unes prestacions en forment al rector, també va ser objecte de polèmica a diverses parròquies gironines. Als volts del 1300 els parroquians de Borgonyà van protestar contra el seu nou rector, Pere Arnau, perquè ja no volia percebre els *"mengars seu comestiones"* dels masos i dels seus tinents de la manera com s'havia fet fins aleshores, *"in puluentis, videlicet comedendo ibi absque perceptione et prestacione ordei et frumenti",* sinó que exigia una quartera de forment i una d'ordi als masos i mitja de cada a les bordes.[115] En aquest cas, sembla que les *comestiones* es rebien a l'entrada en el càrrec d'un nou rector; potser per això els clergues que servien un benefici en nom d'un altre no les rebien.[116] En canvi, l'any 1308, el diaca de Quart rebia la meitat –l'altra devia ser pel domer– *"de omnibus comestionibus tam racione vigiliarum quam racione nupciarum"*, la tercera part –les altres dues eren pel domer– d'*"omnium oblacionum"* i d'*"omnium missarum... que veniunt racione*

degut per la sepultura de Guillem Escarrer, senyor del castell de Cassà, al convent franciscà; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 168v-169r (1326.08.02), i Notaria, vol. G-6, f. 200r-204r (1328.03.26).

112 ADG, Processos, vol. 54, f. 7r (1322...).

113 SWANSON, «Le clergé...»: p. 83-86.

114 ADG, Notaria, vol. G-24, f. 115v (1352.05.08).

115 ADG, Processos, vol. 7, f. 1r-2v (1300 ca.). Potser l'exigència d'un cistell de raïms per part del domer de sant Andreu del Coll als seus parroquians podria relacionar-se amb aquest dret de *comestiones*; cf. ADG, Processos medievals, vol. 207 (1338...).

116 Berenguer Julià va prometre fer el servei de Pere Maçana, sagristà de Santa Pellaia, a canvi de 40 sous i tots els *esdeuenimenta,* a excepció de tots els *"expletis panis et vini et comestionibus seu frumento quod pro ipsis comestionibus datur per parrochie"* que se'ls reservava el segon; cf. ADG, Notaria, vol. G-18, f. 83rv (1346.01.07).

deffuncionum", i unes *lexias* consuetudinàries per treure la creu en processó.[117] En els registres episcopals es recullen més pagaments pels menjars, els quals, a vegades, eren l'origen de conflictes: el 1338, un parroquià de Santa Maria de la Cot va ser excomunicat per no pagar delmes ni el blat de les vigílies al seu rector; a Santa Pellaia, el 1346, el sagristà va prometre pagar cada any al seu substitut 40 sous i tots els esdeveniments, que incloïen el blat de les comestions; i altre cop a Borgonyà, el 1360, el rector, que havia insultat els feligresos i havia jurat indecorosament per Déu i per la Verge Maria, els va haver d'absoldre per no pagar-li el blat de les comestions.[118]

El conjunt de tasques preparatòries per a les misses i oficis també tenia una compensació econòmica, consuetudinària, per al clergue que les prestava: es tracta dels "drets d'estola".[119] A Quart el 1308 el domer rebia el *meritum consuetum* per encendre les llànties, mentre que el diaca obtenia 12 diners pel llum de la festa de Santa Margarita, dues oblacions pel llor, una *denariatam* per la candela beneïda el dia de la Candelera i la palma i el *meritum* pel servei de neteja de l'església; a Llagostera, l'any 1317, el claver rebia ofrenes per batejar els infants, uns diners o una gallina per dur la creu als enterraments, unes petites quantitats d'oli, vi i diners per preparar l'església els dissabtes i les vigílies de les festes, totes les ofrenes que procedien de sis masos i dues cases per qualsevol motiu, les primícies, vigílies i el delme de les carns de quatre masos, el vi i tot allò que s'ofereix pel vi a l'església i una part dels convits als casaments; i a Paret-Rufí, el 1321, el domer rebia les ofrenes corresponents a l'enterrament dels albats i a la celebració de les misses, mentre el diaca en rebia per

[117] ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergamí n. 35 (1308.04.22). A Sant Jordi Desvalls, l'any 1329, els parroquians van queixar-se dels clergues perquè *"quando yminent tempestates aeriis non exeunt crucem de ecclesia nisi pigre"*; cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 1r (1329.04.09). És possible, doncs, que els clergues guanyessin ben poc a l'hora de treure la creu en processó.

[118] ADG, Lletres, vol. U-6, f. 44v-45r (1338.03.10) i vol. U-37, f. 189r (1360.03.26); ADG, Notaria, vol. G-18, f. 83rv (1346.01.07).

[119] En les visites pastorals del bisbat de Barcelona es consignava el valor monetari dels serveis dels clergues, com enterrar els albats i pobres forasters, celebrar els oficis de difunts o el matrimoni, tocar les campanes, etc.; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 59. Cal dir que l'església predicava que els sagraments com les núpcies i la sepultura s'havien d'administrar gratuïtament, però a cada parròquia era costum donar una quantitat als clergues oficiants; cf. BAUCELLS, *Vivir*...: vol. 1, p. 728-734 i p. 782-785.

la celebració d'una missa d'aniversari i per ajudar el domer en les tasques de la missa.[120]

De Llagostera tenim unes indicacions precioses sobre el salpàs: el claver ajudava el domer a repartir el salpàs els diumenges al matí i els dies acostumats per l'església, que solien ser els dies de Pasqua. El salpàs era una pràctica ritual que servia per purificar simbòlicament, mitjançant una barreja de sal i aigua, cadascuna de les cases de la parròquia.[121] En compensació de la tasca, els clergues medievals rebien unes quantitats d'ous, tal com succeïa a l'època moderna en què cada casa, segons si era mas o no, en pagava una determinada quantitat.[122] Així és, el 1359 els curats de Santa Maria dels Turers de Banyoles reclamaven 12 ous d'una casa de jueus de la vila i, l'any següent, el sagristà d'Ultramort reivindicava el seu dret a rebre 60 ous pel salpàs repartit durant la setmana de Pasqua.[123]

Per cloure els drets pagats a les esglésies parroquials per les persones, podem recórrer a la lectura dels testaments enregistrats a les notaries rurals que, almenys en el cas de Monells, sempre inclouen unes deixes que anaven a parar a mans dels clergues parroquials. En principi, però, aquests petits donatius no són producte de cap obligació establerta a cada parròquia, sinó que serien fruit d'una decisió lliure i personal. Dels 20 testaments de persones residents a Monells (cf. Apèndix 16 *supra*), tots van efectuar deixes a l'església de Sant Genís i als seus clergues per un valor mitjà de prop de 4 sous; els rotlles i les llànties de l'església solien rebre, cadascun, uns 4 diners de mitjana de cada testador;[124] els dos altars de la capella del castell de

---

[120] ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergamí n. 35 (1308.04.22; cf. Document 12a); AMLL, Col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. n. (1317.10.13; cf. Document 12b); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 44v-47r (1321.01.20; cf. Document 12c). Les disputes entre els clergues d'una mateixa església proporcionen moltes dades sobre els drets parroquials; a part de les de Quart, Llagostera i Paret Rufí, n'existeixen d'altres a Montagut el 1327, a Vila-romà el 1361, a Banyoles el 1367 i a la Garriga en aquests mateixos anys; cf. ADG, Notaria, vol. G-6, f. 139v (1327.10.02), vol. G-41, f. 88v-90v (1361.07.15), vol. G-49, f. 87r-88r (1367.05.10) i vol. G-45, f. 57r-58r (sense data).

[121] A Barcelona, la primera notícia referent al salpàs o *"salis aspergionem"* data del 1026; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 372-373. També es documenta en les visites pastorals del segle XIV; cf. BAUCELLS, *Vivir...*: vol. 2, p. 1358.

[122] PUIGVERT, «Una mirada...», i *Església...*: p. 32-34.

[123] ADG, Lletres, vol. U-33, f. 66rv (1359.07.06) i vol. U-37, f. 101r (1360.03.30); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 135.

[124] El rotlle era, probablement, un estri *"in quo poni torticia et cerea deputata et deputati ad eleuationem corporis Christi dum misse in altari maiori Beate Marie ipsius ecclesie* –d'Agullana– *celebrantur"*; cf. ADG, Lletres, vol. U-19, f. 112rv (1352.01.10).

Monells –dedicats a Sant Jaume i Santa Maria– solien obtenir, de mitjana, uns 6 diners a cada testament; i en una ocasió s'enregistren una deixa d'un diner per cada clergue de la capella del castell, una altra de 3 diners pel rotlle de la capella, 6 diners pel campaner de Sant Genís i 2 sous pel sagristà de la parròquia.[125] En relació a aquestes deixes dels parroquians, cal consignar que el 1353 els parroquians de Sant Cebrià dels Alls es van queixar del rector de Cruïlles que els volia fer pagar dues vegades les deixes per "torts" oblidats, un dret que no hem localitzat ni en els testaments ni en d'altres notícies.[126]

Entre els serveis reals, els que *"dantur ratione possessionum"* i que *"non pereunt cum personis mansorum, immo semper durant cum suis mansis mansis et honoribus"*, hi trobem el *bladum olei*, els *denarios cerei paschalis*, el *lumen vigiliale* i, potser, el *"bladum monachiae quod datur monacho seu clavigero"*.[127] Tots aquests drets van anar convertint-se en pagaments fixos a partir del segle XIV, tal com demostra el cas del mas Coscó de Rupià, que era rònec el 1370: el bisbe va reduir a Bernat Coscó la remença a 12 sous, els drets del sagristà i el llum de les vigílies a 12 diners, el blat de l'oli a 12 diners i els drets del ferrer a 13 diners; a l'època moderna, cada casa sabia exactament el que havia de pagar: a Ravós del Terri, l'any 1520, els habitants del mas Puig pagaven als clergues de l'església parroquial la primícia, un cens de quatre gallines, 11 diners *pro luminaria,* 6 diners *pro tortias,* 2 quarterons de forment per l'*opus* de l'església*,* 2 diners a la *candela* i 1 diner pel *cereo paschali.*[128]

D'entre els diversos drets reals, el més important era, segurament, el blat de l'oli, que corresponia a un cens en cereals que, després de ser venuts o intercanviats,

---

[125] De deixes a l'església i als clergues de Monells, n'hi ha dues de 2 sous, nou de 3 sous, quatre de 4 sous, quatre de 5 sous i una de 8 sous; cadascun dels rotlles i de les llànties de l'església de Monells van rebre 2 diners en dues ocasions, 3 diners en una, 4 diners en onze, 6 diners en tres i, en una ocasió, un testador va deixar 3 diners a cada rotlle i 4 diners a cada llàntia; finalment, els dos altars de la capella del castell de Monells van obtenir, cadascun, 3 diners en un cas, 4 diners en un altre, 6 diners en dotze casos, 9 diners en un, 12 diners en tres i 5 sous per comprar un drap per l'altar de Santa Maria.

[126] ADG, Lletres, vol. U-21, f. 253rv (1353.05.10). És possible que els "torts" corresponguin als donatius per compensar les injúries comeses pel testador.

[127] MIERES, *Costums...*: p. 48-53. Al bisbat de Barcelona, es documenten prestacions similars des del segle XIII: el *bladum de oleo,* el *bladum de lumine* i el *frumentum de vigilia;* cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 373.

[128] ADG, Notaria, vol. G-53, f. 67v-69v (1370.11.09); ADG, Seu de Girona, ardiaca de Girona, pergamí n. 150 (1520.02.29). A Barcelona, la fixació dels drets parroquials en quantitats fixes anuals per mas es documenta des dels segles XII i XIII; cf. BENITO, *Senyoria...*: p. 372.

havia de permetre pagar la il·luminació dels temples: així s'especifica el 1357 a Vilaromà.[129] A Sant Sadurní, el 1332, Berenguer de Casadamont d'Estrabau va concedir el seu mas *"ad laboracionem"* a dos homes que l'haurien de conrear i, entre d'altres obligacions, haurien de pagar el *"bladum olei et locidum"*; l'any següent, Bernat Ferrer de Monells, en nom de l'església parroquial, va rebre de Guillem Metge 3 mitgeres i mitja d'ordi *"racione bladi olei"*; a Fellines, l'any 1362, el donzell Pere de Galliners pagava, per la part que rebia del delme, a l'obra de l'església parroquial *"unam quarteriam ordey que uocatur blat d·oli"*.[130] I a Sant Martí Vell, el 1364, cada casa pagava a l'obreria parroquial una quantitat fixa pel blat de l'oli: els masos pagaven una mitgera de blat i les bordes una quartera, mentre els homes joves solien pagar unes quantitats fixes de diners, per bé que alguns pagaven en blat o ordi (cf. Apèndix 27 i Taula 73). De totes maneres, per diverses notícies sabem que es tractava d'un pagament que generava un cert rebuig entre els parroquians: l'any 1326, a Begudà, a l'ardiaconat de Besalú, els clergues havien de reclamar el blat de l'oli als que no en pagaven gens o part; el 1329, a Ullastret, les llànties no cremaven durant dos o tres mesos *"propter tardacionem solucionis olei quod debet soluere baiulus dicti loci",* el qual estava excomunicat; i, a Sant Feliu de Boada, els *"operarii dicte eclesie et alii parrochiani minuerunt quasi in tercia parte mensuram bladi olei ita quod bladum olei non potest sufficere ad honera supportanda ad que obligatum fuerat dictum opus",* és a dir, que no hi havia prou ingressos com per il·luminar l'església.[131]

Ara bé, malgrat la diversitat del conjunt de drets derivats de la parròquia, pràcticament no tenim dades del seu valor econòmic. Només coneixem, per ara, una sola excepció: la parròquia de Cruïlles. Aquí, a part d'uns delmes que rebia el prior del monestir de Sant Miquel –al veïnat de Pastells, a la coromina de la Porta Nova i a les reserva del monestir–, dels de l'hereu de la casa de Mont –al veïnat de Tapioles–, dels d'Arnau de Blanes –al puig de Lladrers– i dels de Pere Romaguera de

[129] ADG, Lletres, vol. U-31, f. 123rv (1357.05.23-25).

[130] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 48r (1332.10.05) i f. 55v-56r (1332.10.12), i vol. 142, f. 1v-2r (1333.10.14); ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 31v-32r (1362...).

[131] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 20rv (1326.10.16); ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 18rv (1329...) i f. 67rv (1329.06.18); cf. SOLDEVILA, *Alimentació...*: p. 99.

Taula 73. **El blat de l'oli de l'obra de Sant Martí Vell, 1364-1388**

CONCEPTE DE PAGAMENT	QUANTITAT	TOTAL
MASOS I BORDES		
- 1 alberg	1 ½ m. de blat	1 ½ m. de blat
- 3 masos, 1 borda	1 m. i ½ q. de blat (msr. Monells)	5 m. de blat
- 24 masos, 1 masada	1 m. de blat (msr. Monells)	25 m. de blat
- 16 bordes	1 q. de blat (msr. Monells)	8 m. de blat
HOMES I DONES JOVES		
- 2 homes joves	6 d.b.	12 d.b.
- 2 homes joves	4 d.b.	8 d.b.
- 13 homes joves, 3 dones joves	3 d.b.	48 d.b.
- 2 homes joves	1 q. de blat (msr. Monells)	1 m. de blat
- 5 homes joves, 1 dona jova	½ q. de blat (msr. Monells)	1 ½ m. de blat
- 2 homes joves	3 q. d'ordi (msr. Monells)	1 ½ m. d'ordi
TERRES		
- peça de terra i vinya a Balaria	6 d.b.	6 d.b.
- quadre de terra a Monar	tasca	Tasca
- feixa de terra a Puig de Borna	2 d.b.	2 d.b.
- saió de terra a Puig Coniller	tasca i 1 q. de blat (msr. Monells)	tasca i 1 q. de blat
		74 d.b., 42 ¼ m. de blat, 1 ½ m. d'ordi i 2 tasques

Abreviatures. d.b.: diners barcelonesos; m.: mitgera; msr.: mesura; q.: quartera. Font: cf. Apèndix 27.

la Bisbal –del camp de Croses–, era el senyor del castell del lloc, Gilabert de Cruïlles,qui rebia, l'any 1362, el delme de la parròquia de Cruïlles, valorat en unes 100 lliures barceloneses anuals. I, gràcies a dos documents procedents de la notaria de la població, podem calcular el valor anual d'alguns ingressos dels clergues de la parròquia: el 1303 Guerau Bonanat va pagar 50 sous al prior de Sant Miquel, capellà de la parròquia, per la *"luminariam denariorum et ceree que ... veniant et dentur altari Sancti Bartholomei de Crudiliis"* durant dos anys; i l'any següent, el 1304, els procuradors del monestir van reconéixer que devien 28 sous al mateix clergue, Guerau Bonanat, per la *"curam animarum celebrata ... in [ecclesia] Sancte Eulalie de Crudiliis de Carnipriuio ·XLe· proximo transacto ... usque ad Carnipriuium ·XLe· proxime uenturum"*.[132] Aquestes xifres, comparades amb el valor del delme de la parròquia, són ben indicatives de la migradesa de les oblacions dels fidels.

[132] AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 67v (1303.04.25; cf. Document 11c) i f. 105v (1304.01.10; cf. Document 11d); ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 42v-43r (1362...).

4. Conclusions

L'enorme volum de documentació escrita sobre els delmes, en especial dels segles XIII i XIV, ens ha d'alertar sobre la veritable importància d'aquesta renda associada a la parròquia des del segle X. Segons els cànons dels concilis altmedievals i les primeres actes de consagració, els delmes estaven destinats, almenys en part, al manteniment del clergat parroquial, però a la fi de l'edat mitjana havia esdevingut un dels pilars bàsics, o potser el pilar bàsic, en singular, de l'economia de la catedral de Girona, dels principals monestirs del bisbat i, a més, de tots els grans senyors feudals de la diòcesi i d'una bona colla de llinatges de cavallers. Aquesta afirmació és fruit de la lectura i de l'anàlisi exhaustiva del *Llibre Verd* de l'any 1362, en el qual els bisbes de Girona van fer-hi enregistrar com es repartia el delme a cadascuna de les parròquies del bisbat. En realitat, l'objectiu perseguit pels bisbes era més precís: conèixer el nom de tots els perceptors laics dels delmes del bisbat i, sobretot, conèixer el valor anual d'aquestes rendes. Aquestes informacions havien de servir al bisbe, en tant que cap de la jerarquia eclesiàstica i titular, en teoria, de tots els delmes de la diòcesi, per tal d'exigir als delmadors laics el reconeixement de tenir en feu seu aquesta prestació eclesiàstica i, sobretot, el pagament de lluïsmes i foriscapis en el moment de la venda, donació o obligació del delme. Cal subratllar la coincidència cronològica d'aquesta iniciativa episcopal amb l'enquesta encarregada pel rei Alfons III el 1328 sobre la situació de les castlanies de la corona, amb la qual també pretenia recuperar els lluïsmes de les transaccions dels drets i sobretot dels delmes que se li havien escapat per la mala gestió dels castlans.[133] Així, el bisbe també participava, de manera més indirecta, en els ingressos que aportava aquesta renda al conjunt dels grups dirigents de les terres gironines.

La situació dels delmes gironins l'any 1362 és el punt d'arribada d'una llarguíssima evolució que comença en el mateix moment de creació de les parròquies. De fet, com vèiem al Capítol 3, un dels principals objectius de les actes de consagració d'esglésies dels segles X i XI era la fixació del terme de la parròquia corresponent, sobre el qual s'havia de recaptar el delme; en aquest sentit, la

[133] SABATE, «Les castlanies...»: p. 206-217.

recaptació conjunta del delme en diverses parròquies, tal com s'observa a la fi del segle XIV, seria un record de la primitiva cohesió del territori parroquial.

Tot i l'origen eclesiàstic del delme, els acords presos en els concilis de Girona dels anys 1068 i 1078 assenyalen que molts delmes ja estaven en mans de laics i que els bisbes, per molt que la reforma gregoriana intentés posar fi a aquestes formes d'apropiació dels drets eclesiàstics, podien fer ben poca cosa per evitar-ho. Aquesta situació no és, d'altra banda, gens estranya: en terres de l'imperi carolingi, al segle IX, moltes esglésies eren "privades", tenien un propietari laic que no en perdia els drets ni tan sols quan el temple esdevingué parroquial, que podia traspassar en herència als seus successors les esglésies i tots els seus béns, delmes inclosos, i que controlava també les sepultures que s'hi reunien; després del segle XI aquests laics van continuar rebent molts drets de les esglésies, el delme sobretot, per bé que formalment el bisbe en continuava essent el titular.[134]

A partir del segle XII, molts laics van cedir delmes i altres drets parroquials i, probablement també, el dret de patronatge de les esglésies, a la catedral de Girona i als seus clergues, que es convertiren en capellans o gestors de l'economia d'aquestes parròquies. El mateix sembla succeir, a menor escala, amb diversos monestirs benedictins que controlaven les rendes eclesiàstiques d'algunes parròquies.[135] Així, és possible que els bisbes gironins haguessin fet sentir la seva autoritat sobre les 188 esglésies parroquials que, per mitjà de les capellanies que hi existien el 1364, controlaven la catedral i els monestirs, però aquesta xifra no arriba ni tan sols a la meitat del conjunt de parròquies del bisbat, 414 en total. Per això, a la vegada que les

[134] TOUR, *Les paroisses...*: p. 173-345; AUBRUN, *La paroisse...*: p. 36-38 i p. 78-81; TO, «El marc...»: p. 231-232; LAUWERS, *Naissance...*: p. 235-240. A Itàlia, la concentració de la població en els *castra* va anar acompanyada de la creació d'esglésies privades dels senyors dels castells, les quals, de mica en mica, van substituir les antigues *pievi;* cf. FELLER, *Les Abruzzes...*: p. 805-825.

[135] Cal recordar que, als segles VIII i IX, moltes esglésies rurals de l'imperi carolingi ja tenien com a patró un monestir benedictí i que, més tard, al llarg del segle XI, molts laics van dotar alguns monestirs amb els drets que havien tingut sobre les esglésies, segurament per influència del discurs eclesiàstic de la Reforma gregoriana, del tot contrari al manteniment de les esglésies privades; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 49-50, p. 81-85 i p. 126-128; LAUWERS, *Naissance...*: p. 245-247 i p. 251-258. En contrast amb el que sembla predominar al regne de França, als ardiaconats de Girona i la Selva les donacions obtingudes pel capítol de la catedral són molt més nombroses i quantioses que les efectuades a monestirs i, tot i això, els delmes en mans de laics hi van continuar essent majoritaris fins al segle XIV; tanmateix, és possible que la situació difereixi força als dos altres ardiaconats del bisbat de Girona –Empúries i Besalú–, on el paper de monestirs benedictins i canòniques agustinianes seria molt més rellevant.

directrius del Concili Laterà IV del 1215 eren acceptades a Catalunya, els bisbes gironins van recórrer al llenguatge i a les pràctiques feudovassallàtiques per erigir-se en senyors eminents de tots els delmes que estaven en mans de laics. Els pergamins conservats en els fons de la Mitra, juntament amb uns quants registres de la cúria episcopal, testimonien l'enorme esforç per posar sota control del bisbe una renda que, en principi, havia de ser completament eclesiàstica.

La complexa distribució dels delmes parroquials entre les classes dominants de la societat gironina ens fa plantejar dues qüestions trascendentals: d'una banda, sobre les formes en què es va produir la feudalització a les terres de Girona i, de l'altra, sobre la participació del clergat parroquial com a beneficiari dels delmes. En relació a la primera, tot sembla conduir a una molt primerenca apropiació de les esglésies i de les seves rendes. És possible que, des del mateix segle X, els mateixos promotors de la construcció i la consagració de nous temples, que tant podien ser clergues o magnats laics com grups nombrosos de pobladors del lloc, es convertissin en els beneficiaris dels delmes que hi anaven associats i en els protectors dels clergues que hi celebraven el culte. Però, a diferència del que va esdevenir en diverses parts del Pirineu, on les comunitats van conservar durant segles el control sobre els delmes i sobre els clergues que servien a les parròquies,[136] i en d'altres regions com la Provença i Castella, on els bisbes del segle XII i XIII hagueren de treballar durament per implantar el pagament del delme,[137] a les terres baixes de Girona les esglésies van esdevenir unes peces clau dels dominis senyorials en el pas del segle X a l'XI: ho confirma l'existència, al seu interior, de sitges i, a l'espai que les envoltava, de sagrers i, fins i tot, de la mateixa residència dels senyors (cf. Capítol 4 *supra*). I gràcies als delmes, els grans senyors laics haurien pogut aixecar les seves

[136] Aquesta és la situació que es detecta a Andorra i a la Bigorra; cf. VIADER, *L'Andorre...*: p. 285-327; CURSENTE, «Les *abbadies...*»: p. 288-289. A les muntanyes del comtat de Foix i, en concret, a Montaillou, el fet que el bisbe Jacques Fournier, de Pamiers, imposés el pagament del delme del carnatge sobre el bestiar i el de les collites, que fins llavors gairebé no s'havien recaptat, va ser un dels factors que van afavorir la difusió de l'heretgia càtara; cf. LE ROY LADURIE, *Montaillou...*: p. 36-37 i p. 47-50.

[137] A la Provença no hi va haver cap gran moviment de restitució de delmes a les esglésies perquè no es cobrava sistemàticament, la qual cosa va portar els bisbes a negociar la implantació del amb les ciutats i les universitats rurals; cf. CHIFFOLEAU, «Sur l'économie...»: p. 96-101. A Castella van ser els mateixos monarques que van legislar per tal d'imposar el pagament dels delmes, una part dels quals era per a ells mateixos; cf. PASTOR, *Resistencias...*: p. 170-179; NIETO, «La conflictualidad...»: p. 215-216 i p. 233-235; GARCÍA DE CORTÁZAR, *La sociedad...*: p. 117-118.

fortaleses i els seus castells i consolidar-se al capdamunt de la societat rural gironina.[138] No només això, aquests mateixos senyors feudals haurien donat una part dels seus delmes i d'altres drets eclesiàstics a la seu de Girona i a diverses institucions eclesiàstiques, que haurien pogut bastir nous temples –la mateixa catedral de Girona, per exemple– o ampliar els existents amb nous altars i capelles. I probablement també, tot i que no en tenim evidències documentals, els grans nobles haurien cedit en feu alguns delmes –els de parròquies petites, sobretot– a famílies de cavallers, que haurien pogut construir les seves cases fortificades en el transcurs dels segles XII i XIII (cf. Capítol 6 *supra*). D'aquesta manera, la situació descrita en el *Llibre Verd* del 1362, en què la major part dels delmes del bisbat de Girona quedaven en mans dels grans nobles feudals, dels principals establiments eclesiàstics i de molts llinatges de cavallers (cf. Taula 72 *supra*), seria el resultat d'una llarga evolució, iniciada ben bé al segle XI, en la titularitat dels delmes parroquials. Entre els segles XIII i XIV, però, es produí una novetat: els bisbes, per mitjà dels reconeixements de delmes, haurien aconseguit convertir-se en els caps de la jerarquia feudal de les terres gironines, un fet excepcional que només es pot explicar per l'estreta aliança dels bisbes amb els monarques catalans que, com veurem en el Capítol 10, també es manifestava en la col·laboració militar entre els bisbes i els veguers de Girona.

El segon aspecte que ens plantegem després de constatar el complex repartiment dels delmes és què en quedava per als clergues de les parròquies. El *Llibre Verd* del 1362 ens aporta algunes pistes: la majoria dels delmes menors, que procedien d'unes poques parcel·les, d'uns masos o, fins i tot, d'un sector de la parròquia, o bé corresponien a productes secundaris que no eren ni els cereals ni el vi, anaven a mans del clergat de les parròquies; el mateix succeïa amb el delme dels novals, de les noves terres posades en conreu. Però és sobretot a través de les

[138] Aquesta constatació, però, no és pas nova: des del segle XI el delme formava part dels drets dels senyors laics del Pallars, de la Ribagorça i de les terres de la frontera del comtat de Barcelona, on anà convertint-se en la prestació principal de les castlanies; cf. BATET, «L'església...»: p. 247-254; OLIVER, «Senyors...»: p. 152-160; SABATÉ, «Les castlanies...»: p. 191-194. I el mateix es detecta en les terres de nova ocupació: el 1198 el mateix rei Pere I va imposar el pagament del delme i de la primícia, sempre després d'haver pagat la tasca, a tots els habitants del bisbat de Tortosa; a Mallorca, tal com es constata en el *Llibre del Repartiment,* el delme figurava entre els drets de les diverses porcions concedides als nobles que van participar en la conquesta; i a València, la recaptació del delme s'organitzava en els mateixos districtes en què s'organitzà el territori després de la conquesta, com la batllia d'Alcoi; cf. VIRGILI, «El delme...», p. 423-431; SOTO, *Còdex...*: p. 19-24 i quadre 3; TORRÓ, *La formació...*: p. 96-101.

primícies que els rectors participaven en el delme, fora d'unes poques parròquies de titularitat monàstica on les rebien alguns monestirs i capellans a canvi de garantir-hi els serveis religiosos. En la majoria de parròquies, la primícia equivalia al valor de mig delme i, tot i recaptar-se conjuntament amb el delme, anava destinada, de manera exclussiva, al clergat parroquial. Fins i tot es podria plantejar, a tall d'hipòtesi, que les primícies s'haguessin convertit, al segle XIV, en la recompensa amb què els bisbes pagaven els clergues parroquials la seva feina com a vigilants del repartiment del delme i, sobretot, dels canvis de titulars per poder, així, cobrar els lluïsmes corresponents.

A més, els rectors i clergues de les parròquies rebien un conjunt molt diversificat de drets que es pagaven pels serveis que oferien als temples: es tracta de les oblacions dels fidels vius i dels difunts, dels pagaments per la il·luminació de l'església i per l'administració dels sagraments i de les almoines recollides per les cerimònies litúrgiques. Tot i que el seu valor econòmic no era comparable al valor dels delmes o de les primícies, aquests drets sí tenien un paper important a l'hora de cohesionar internament la comunitat parroquial. Els primers articles dels *Costums de Girona,* dedicats a aquestes pràctiques consuetudinàries, posen de relleu la seva importància, just en un moment en què la crisi demogràfica que succeí la Pesta Negra del 1348 havia alterat profundament els fonaments econòmics de l'edifici de la societat feudal. Els juristes gironins, per resoldre molts plets generats per l'abandó de moltes cases i explotacions, van diferenciar les prestacions parroquials que es devien per les persones –les *comestiones, oblationes* i *defunctiones*–, que es podien deixar de pagar si no havia quedat ningú, i les que s'havien de pagar per les possessions –el *bladum olei,* sobretot–, que es continuaven pagant perquè anaven lligades a la terra i als seus propietaris. És a través d'aquests últims pagaments, que eren recollits i, amb tota seguretat, administrats per l'obreria que redescobrim els estrets vincles dels masos i dels seus habitants amb la parròquia rural.

Apèndixs

24. EL REPARTIMENT DEL DELME A RIUDELLOTS DE LA SELVA (1336-1362)

Sobre el delme de la parròquia de Riudellots de la Selva, disposem de dues notícies que es complementen a la perfecció. El 1336 Bernat Gombau, batlle de l'Almoina del Pa de la seu de Girona a Riudellots i recaptador del delme, va reconéixer al titular de la parròquia, el cabiscol de la seu gironina, Berenguer de Cruïlles, la manera com es dividien i recaptaven els delmes (cf. Document 24a). El 1362, en el *Llibre Verd dels Feus*, es troba un resum ben concís del repartiment del delme de Riudellots en aquell moment (cf. Document 24b).

24a

1336, setembre, 13

Pere de Casadevall, paborde de l'Almoina del Pa de la seu, autoritza a Bernat Gombau de Riudellots de la Selva, per reconéixer a Berenguer de Cruïlles, cabiscol de la seu, la manera com es divideixen els delmes de la parròquia de Riudellots de la Selva.

A. Original perdut.

B. Còpia del 1364 d'A.: ADG, Seu de Girona, Cabiscol Major, pergamí n. 5

Hoc est translatum fideliter sumptum Gerunde, terciadecima die septembris, anno a Natiuitate Domini millesimo ·CCCo· sexsagesimo quarto, auctoritate et decreto venerabilis et discreti Petri Comitis, legum doctoris judicis ordinarii inter[itementibus], a quodam publico instrumento per alphabetum diuiso cuius tenor dinoscitur esse talis.

Sit omnibus notum quod ego Petrus de Casadeual, preposito Elemosine panis sedis Gerunde, cum hoc presenti publico instrumento ex causa subscripta, dono [et transfero] licenciam et potestate tibi Bernardo Gombau de Riuolutorum de Silua, homini proprio dicte Elemosina, recognoscendi venerabili Berengario de Crudiliis, precentori sedis Gerunde, et ipsi precentorie bajuliam quam habeo in parte seu partibus quas dicta Elemosina habet et percipit in decima parrochie de Riuolutorum de Cilua et in aliis locis, in quibus decimale ipsius parrochie extenditur quo decima quantum ad expleta panis et lini et canabi sic diuiditur, scilicet [quod fiunt inde octo partes] et precentor ecclesie Gerundensis recipit inde quinque partes, et de tribus partibus residuis fiunt quatuor partes de quibus dicta Elemosina recipit tres partes et Raymundus de Villanoua de Baschanone quartam partem. Decima vero carnatici et volatilium dicte parrochie et lane sic diuiditur, scilicet quod dictum precentor recepit de ipsa medietate et de alia medietate clerici ecclesie de Riuolutorum recipiunt quartam partem et de residuis tribus partibus fiunt quatuor partes de quibus Elemosina recepit tres partes et Raymundus de Villanoua quartam partem. Quam licenciam tibi dono ex quia michi constat per instrumentum donacionis Petro Gombali filioque suo Bernardo et suis predecessoribus tuis facte de dicta bajulia per Guillelmum Dalmacii et filium suum Berengarium et uxores suas Guillelmam et Beatricem, cum instrumento confecto terciodecimo kalendas septembris anno vicesimo nono regni Lodouici regis junioris, in posse Petri leuite, que precentoria habet jus in dicta bajulia quod dicti Guillelmus Dalmacii et eius filius Berengarius et uxores ipsorum pro quibus tenebatur habebant quod tenetur dicta bajulia et teneri debet pro precentoria antedicta ut de hoc me certificaui et michi constat tam per dictum instrumentum quod vidi tenui et legi quam alia. Promittens tibi et tuis predictam licentiam et alia antedicta rata et firma semper

habere per me et meos successores in dicta Elemosina et contra ea non venire de jure vel de facto aliqua racione. Et ego Bernardus Gombau predictus, non obstante licenciam predictam michi atributa per vos dictus venerabili prepositum, per me et meos successores tenentes dictam bajuliam, non obstante quod dicta bajulia non teneam pro dicta Elemosina, promitto vobis et successoribus vestris quod ego et mei successores in dicta bajulia leuabimus et congregabimus bene et fideliter dictas partes quas ipsa Elemosina habet in dicta decima et eas vobis et successoribus vestris ac quibus volueritis trademus fideliter atque bene retenta michi et meis retrodecima tamen pro labore meo. Et si forte pro defectu predictorum vos vel successores vestri dampnum aliquod sustinueritis vel inter[...] siue aliquas inde feceritis missiones in judicio vel extra quocumque modo totum vobis et successoribus vestris in dicta Elemosina restituere promitto et inde credamini vos et successores vestri simplici verbo vestro sine testibus et juramento. Et propter hoc obligo vobis et successoribus vestris in dicta Elemosina me et omnes heredes et successores meos et omnia bona mea ubique habita et habenda, jurans sponte per Deum et eius sancta quatuor Euangelia corporaliter a me tacta, predicta attendere et complere et in aliquo non contrafacere aliqua racione. Et ego Berengarius de Crudiliis, precentor ecclesie Gerundensi predictus, per me et meos successores in dicta precentoria, firmo, laudo et approbo tibi dicto Bernardo Gombau et tuis perpetuo bajuliam predictam, ita ut tu et tui amodo imperpetuum ipsam habeatis teneatis ac possideatis bajuliam cum suis juribus prout melius ad tuum tuorumque bonum et sanum intellectum possit intelligi atque dici, saluo jure predicte precentorie in terciis, laudimiis, foriscapiis et omnibus aliis ad dominium directum pertinentibus. Et pro hoc firmamento et laudamento confiteor a te habuisse et recepisse centum solidos barchinonenses de terno, renunciando excepcioni peccunie non numerate et non recepte et doli. Et si forte propter hoc plus michi competit vel competere potest aut debet totum illud plus tibi et tuis dono donacione irreuocabili inter uiuos, promittens tibi et tuis predictum firmamentum et laudamentum et omnia alia et singula supradicta rata grata et firma semper habere, tenere et obseruare et in aliquo non contrauenire aliqua racione. Et ego Bernardus Gombau predictus, jamdictum firmamentum recipiens a uobis venerabili Berengario de Crudiliis, precentore predicto, de bajulia antedicta, confiteor et recognosco vobis quod ipsam bajuliam teneo cum juribus suis pro ipsa precentoria et pro vobis et successoribus vestris in eadem confitens vobis quod omnia tercia, laudimia et foriscapia ex ipsa proueniencia sunt et esse debent vestri et successorum vestrorum in precentoria antedicta, jurans sponte per Deum et eius sancta quatuor Euangelia corporaliter a me tacta predicta fore vera.

Actum est hoc idus septembris, anno Domini millesimo ·CCCo · tricesimo sexto.

Sig+num Petri de Casadeual, prepositi. Sig+num Berengarii de Crudiliis, precentoris. Sig+num Bernardi Gombau, predictorum, qui hec firmamus et laudamus pariterque juro ego dictus Bernardus Gombau. Testes huius rey sunt Arnaldus de Sererollis, clericus sedis Gerunde, et Raymundus de Orta, sacrista ecclesie de Valuaraya, et Petrus de Villa, clericus tonsuratus.

Eg+o Raymundus de Brugeria, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Bernardo de Toylano, publico Gerunde notario, hec de notis acceptis per Arnaldum de Manso condam simili auctoritate et substitucione notarium publicum, scribi feci et clausi.

Ego Petrus Comitis, legum doctor judex ordinarius Gerunde qui, presens translatum cum suo originali fideliter comprobauit notarius infrascriptus, auctoritate judiciali subscribo decretumque meum interpono.

Eg+o Raymundus de Brugeria, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Bernardo de Toylano, quondam publico Gerunde notario, hoc translatum a suo originali sumptum et cum eodem de uerbo ad uerbum fideliter comprobatum scribi feci et clausi.

24b

1362...

Berenguer Molins, domer, i Bernat Gombau, claver de Sant Esteve de Riudellots, reconeixen la manera com es distribueixen els delmes en aquesta parròquia entre el sagristà del lloc, el cabiscol major de la seu de Girona, l'Almoina del Pa i Bertran de Villanova de Bescanó.

A. Original: ADG, Mitra, calaix 5, Llibre Verd dels feus, f. 133v-134r

In parrochia Sancti Stephani de Riuolutorum Berengarius Molins, ebdomedarius, et Bernardus Gombaldi, clauiger ecclesie Sancti Stephani predicti, dixerunt quod sacrista ipsius ecclesie recipit decimam in possessione sue sacristie.

Tota uero alia decima dicte parrochie et decimalis eiusdem tam expletorum panis et vini quam omnium aliorum de quibus decima est ibi prestari assueta diuiditur in ·IX · partes equales, de quibus precentor major in ecclesia sedis Gerunde recipit quinque partes.

Item Elemosina panis sedis Gerunde recipit ·III · partes ipsius decime.

Item uenerabilis Bertrandus de Villanoua de Baschanon recipit unam partem dicte decime, que potest ualere anno quolibet circa ·XV · libras in redditibus.

In ista parte decime dicti Bertrandi de Villanoua est bajulus naturalis Bernardus de Podio de Riuolutorum qui ipsam bajuliam emit a dicto Bertrando precio ·LX · solidos cum instrumento [...] ut dicitur.

In dicta parrochia uero prestatur decima de omnibus expletis panis et vini et de lino, canabo, lana et carnatico, excepto quod orti cellarie de Riuolutorum, sicut tenentur pro dicto precentore, sunt franchi et liberi a prestacione decime.

25. EL *LLIBRE VERD DELS FEUS* DEL BISBE DE GIRONA (1362)

Les possibilitats d'estudi que ofereix el *Llibre Verd dels feus* del bisbe gironí, redactat l'any 1362, són moltes, tal com es pot observar en les transcripcions de les declaracions relatives a les parròquies de Sant Martí Vell (cf. Document 3c), Ravós del Terri (cf. Document 9b), Riudellots de la Selva (cf. Document 24b) i Sant Mateu de Montnegre (cf. Document 26d). En les taules que figuren a continuació resumim, en primer lloc, la informació referent al valor dels delmes de cada parròquia dels ardiaconats de Girona i de la Selva i al seu repartiment entre quatre tipus de delmadors: els establiments eclesiàstics i els clergues de la seu de Girona; els rectors de les parròquies i els altres sacerdots que hi residien; els nobles i senyors de castells; i, finalment, els altres titulars lacis dels delmes, entre els quals hi trobem cavallers, ciutadans de Girona i alguns pagesos (cf. Taula 74). Tot seguit, hem volgut analitzar més en detall la part dels delmes que obtenien els clergues parroquials –capellans, rectors, curats, domers, sagristans, diaques, clavers i beneficiats–, tot especificant el que pertocava a cadascun d'ells (cf. Taula 75). I, finalment, també hem recollit les diverses referències del *Llibre Verd* a un altre dret parroquial, la primícia, que majoritàriament rebien els clergues de les parròquies. (cf. Taula 76).

Taula 74. **El repartiment dels delmes dels ardiaconats de Girona i la Selva, 1362**

N.	PARRÒQUIA	DELMADORS A	B	C	D	TOTAL
ARDIACONAT DE GIRONA						
1	Sant Feliu de Girona	TOT			+ *(6 ll)*	**?**
2	Santa Maria de Girona, seu de	TOT				**?**
3	Sant Pere de Galligants	TOT				**?**
4	Sant Martí Sacosta	TOT				**?**
5	Santa Susanna del Mercadal	TOT				**?**
6	Sant Daniel	TOT				**?**
7	Santa Eulàlia Sacosta i Campdorà	+			TOT (50 ll.)	**50+**
8	Sant Llorenç de Bescanó		1/3 (10 ll) +		2/3 (20 ll.)	**30+**
9	Sant Mateu de Vilanna	1/3 (12 ll.)	1/3 (12 ll.)		1/3 (12 ll.)	**36**
10	Santa Maria d'Anglès	TOT	+			**?**
11	Sant Julià del Llor	2/3	1/3 +			**?**
12	Sant Vicenç de Constantins	TOT	+			**?**
13	Santa Cecília de Càrcer	TOT	+			**?**
14	Sant Climent d'Amer		1/3 (6 ll.) +		2/3 (12 ll.), + *(5 ll.)*	**23**
15	Sant Miquel d'Amer	TOT	+			**?**
16	Sant Feliu de Pallerols		+	1/2 (15 ll) +	1/2 (15 ll), + *(6 ll)*	**36+**
17	Sant Cristòfor de les Planes		+	TOT (15 ll)	+	**15+**
18	Sant Pere Sacosta		1/3 (25 ll) +		2/3 (50 ll), + *(3 ll 15 s)*	**78+**
19	Sant Miquel de Pineda		1/2 (7 ll)		1/2 (7 ll)	**14**
20	Sant Iscle de Colltort			TOT	+	**?**
21	Sant Cristòfor de Cogolls		+		TOT (25 ll) +	**25+**
22	Santa Maria de les Encies		+	1/3 (6 ll)	2/3 (12 ll)	**18+**
23	Sant Aniol (de Finestres)		1/3 (7,5 ll) +	2/3 (15 ll)		**22,5***

24	Sant Andreu de Sobre-roca	1/2	1/2 +			**?**
25	Sant Esteve de Llémena	5/12 (10 ll)	+		1/12 (1 ll), 6/12 (12 ll)	**23+**
26	Sant Martí de Llémena	TOT				**?**
27	Santa Maria de Granollers	+	+	2/3 (20 ll)	1/3 (10 ll)	**30+**
28	Santa Maria de Rocacorba		TOT			**?**
29	Sant Pere de Llorà	3/8 (30 ll)	2/8 (20 ll)		3/8 (30 ll)	**80**
30	Santa Maria de Ginestar	½ (4 ll)	1/2* i 1/4 (6 ll) +		1/2* i 1/4 (6 ll)	**16+**
31	Sant Gregori	TOT +	+		+	**?**
32	Sant Feliu de Paret Rufí	1/4 (10ll), *1/6* (...)* +	1/4 (10ll), *1/6* (...)* +		1/2 i *4/6** (25 ll) +	**45+?**
33	Sant Ponç de Fontajau	TOT +	+			**?**
34	Sant Narcís de Taialà	TOT (60 ll)				**60**
35	Sant Feliu de Cartellà		1/3 +		2/3	**?**
36	Sant Medir de Cartellà	6/32, 16/32 +	10/32			**?**
37	Sant Vicenç de Canet	+	*1/3* i 1/6* (4,5 ll)* +		*1/3** i 1/2 (15 ll), *1/6* (1,5 ll)*, 1/2 (12 ll)	**33+?**
38	Sant Llorenç d'Adri	+	1/3 (10 ll) +	2/3 (20 ll)		**30+**
39	Sant Martí de Biert	2/3 +	1/3 +		+	**?**
40	Santa Cecília de Montcal	1/3 (6 ll)	2/3 (12 ll) +			**18+**
41	Sant Joan de Montbó	TOT +	+			**?**
42	Sant Martí de la Mota		1/2 (10 ll) +		1/2 (10 ll)	**20+**
43	Sant Pau de Sarrià	TOT				**?**
44	Sant Julià de Ramis	TOT				**?**
45	Sant Martí de Riudellots de la Creu	1/3 (10 ll)	1/3 (10 ll) +		1/3 (10 ll) +	**30+**
46	Sant Andreu del Terri	TOT	+			**?**
47	Sant Cugat de Ravós del Terri	TOT				**?**
48	Sant Miquel de Palol de Revardit	+	+	TOT (50 ll) +		**50+**
49	Santa Maria de Camós	1/2 +	1/4 +		1/4	**?**
50	Sant Vicenç de Camós	24/32 (50 ll), 5/32 (9 ll), 3/32 (5 ll) *1/4* (6s 8d)* +	+ (12 ll)		*3/4* (20 s)* +	**78+**
51	Sant Julià de Corts	TOT (35 ll)				**35**
52	Sant Andreu de Mata	2/3 (15 ll)	1/3 (5 ll)			**20**
53	Sant Joan de Borgonyà		TOT (20 ll), *(1 ll)* +			**21+**
54-55	Sant Pere de Cornellà i Sant Esteve de Sords		*(5 ll)* +	3/4 (60 ll) +	1/4 (20 ll) +	**85+**
56	Sant Llogaia del Terri	TOT (35 ll)	+			**35+**
57-58	Santa Maria de Pujals dels Cavallers, Santa Eulàlia de Pujals dels Pagesos		+	1/2 (20 ll)	1/2 (20 ll)	**40+**
59	Santa Maria de Vilamarí		+	1/3 (6 ll)	1/3 (6,5 ll), 1/3 (6 ll) +	**18,5+**
60	Sant Esteve de Guialbes	+	*(0,5 ll)* +	2/3 (25 ll)	1/3 (13 ll) +	**38,5+**
61	Sant Martí de Terradelles		1/3 (10 ll)	2/3 (20 ll)		**30**
62	Sant Genís d'Orriols	*(5 ll)* +	*(5 ll)*	TOT		**10+**
63	Sant Martí de Llampaies	TOT (20 ll), *(2,5 ll), (12 s)*	*(12 s)* +			**24+**
64	Sant Vicenç de Viladasens	1/3 (12 ll)	+		1/3 (12 ll), 1/3 (12 ll)	**36+**
65	Sant Martí de Fellines		+		TOT (35 ll) +	**35+**
66	Sant Sadurní de Vilafreser	1/4 i 1/8 (15 ll)	1/4 (10 ll) +		1/4 i 1/8 (15 ll)	**40+**

67	Sant Sadurní de Medinyà		1/3 +	2/3		**?**
68	Sant Genís de Cervià	1/8* (...) +	1/8* (...)	TOT i 3/4* (125 ll) +		**125+**
69	Sant Feliu de Celrà	TOT				**?**
70	Sant Pere de Juià			TOT		**?**
71	Sant Martí Vell	3/4* (...)	1/4* (...) +		*(25 ll), (8 ll)* +	**33+**
72	Sant Esteve de Bordils	+	+		1/2 (40 ll), 1/2 (40 ll) +	**80+**
73	Sant Joan de Mollet		1/4 i 2/3 (20 ll) +		3/4 i 1/3 (20 ll) +	**40+**
74	Sant Cebrià de Flaçà	TOT	+			**?**
75-76	Sant Isidor de la Pera i Sant Pere de Púbol	1/4 (15 ll) +		1/2 (30 ll)	1/4 (15 ll) +	**60+**
77	Sant Martí de Caçà de Pelràs		+		1/2 (17,5 ll), 1/2 (17,5 ll)	**35+**
78	Sant Andreu de Pedrinyà	1/3 (8 ll)			2/3 (16 ll)	**24**
79	Sant Esteve de Madremanya	+	2/3 (70 ll)		1/3 (35 ll) +	**105+**
80	Sant Julià de Corçà	1/2 (30 ll) +	+	1/2 (30 ll)	+	**60+**
81	Sant Genís de Monells		+		1/2 (15 ll), 1/2 (15 ll), *(2,5 ll)*	**32,5+**
82	Sant Sadurní	*(2,5 ll)* +	+	+	1/3 (20 ll), 2/3 (40 ll)	**62,5+**
83	Santa Eulàlia de Cruïlles	+		TOT (100 ll)	+	**100+**
84	la Bisbal i terme del castell	TOT			+	**?**
85	Sant Esteve de Canapost o Peratallada		+	TOT (100 ll)	*(2,5 ll)* +	**102,5+**
86	Sant Pere de Palau-sator		+		1/2 (12 ll), 1/4 (6 ll), 1/4 (6 ll)	**24+**
87	Sant Pol de Fontclara	TOT	+			**?**
88	Sant Julià de Boadella		1/2* (10 ll?) +		TOT i 1/2* (30 ll)	**40?+**
89-90	Sant Feliu de Boada i Sant Vicenç de Torrent	TOT		+		**?**
91	Sant Pere de Pals		3,5/6 (35 ll) +		2,5/6 (25 ll) +	**60+**
92	Sant Pere de Begur	1/2 +	1/2 +	+		**?**
93	Sant Martí de Palafrugell	TOT +				**?**
94	Sant Climent de Peralta	TOT	+			**?**
95	Santa Coloma de Fitor		1/2 (6 ll)		1/2 (6 ll)	**12**
96-97	Santa Eugènia de Vila-romà i Sant Mateu de Vall-llobrega	1/6 (10 ll), 2,5/6 (25 ll) +			2,5/6 (25 ll), *(2,5 ll)* +	**62,5+**
98	Sant Martí de Calonge		*1/4* (30 s)* +	3/4 (85 ll), *(10 ll), 3/8* (45 s)*	1/4 (25 ll), *1/4* (30 s), 1/8 (15 s)*	**126+**
99	Sant Cebrià dels Alls		*(2 s)* +		TOT (50 ll)	**50+**
100	Sant Cebrià de Lledó				TOT (20 ll)	**20**
101	Santa Pellaia		1/2 (25 ll)		1/2 (25 ll)	**50**
102	Santa Àgata	1/2	1/2			**?**
ARDIACONAT DE LA SELVA						
1	Sant Sadurní de Palol d'Onyar	1/2 (7,5 ll)	+	1/2 (7,5 ll)		**15+**
2	Santa Margarida de Quart	TOT (35 ll)				**35**
3	Sant Cristòfor de Llambilles	TOT	+			**?**
4	Sant Mateu de Montnegre	TOT	+			**?**
5	Sant Martí de Castellar		TOT			**?**
6	Sant Martí de Cassà de la Selva	TOT	+	+		**?**
7	Sant Martí de Romanyà de la Selva		TOT			**?**

8	Santa Maria de Fenals	TOT				**?**
9	Santa Cristina d'Aro	1/6 (20 ll) +	+		5/6 (100 ll)	**120+**
10	Sant Feliu de Guíxols	TOT				**?**
11	Santa Agnès de Solius	TOT +				**?**
12	Santa Maria de Bell-lloc	1/2 +	½			**?**
13	Sant Feliu de Llagostera i Sant Ampèlit de Panedes, sufragània	+	+	TOT (150 ll)	+	**150+**
14	Santa Seclina	2/3 (10 ll)	1/3 (5 ll) +			**15+**
15	Sant Esteve de Caldes	2/4 (50 ll), *1/4* (1 ll 13s 4d)* +	+	1/4 (25 ll)	1/4 (25 ll), *3/4* (5 ll)* +	**105+**
16	Sant Mateu de Franciac	2/4 (20 ll) +	+		2/4 (20 ll)	**40+**
17	Sant Quirze de Campllong	TOT +			+	**?**
18	Sant Andreu Salou	TOT				**?**
19	Sant Cugat de Fornells	TOT				**?**
20	Sant Esteve de Riudellots	5/9 (75 ll), 3/9 (45 ll)	+		1/9 (15 ll)	**135+**
21	Santa Maria de Sils	2/3 (31,25 ll)		+	1/3 (20 ll) +	**51+**
22	Sant Pere de Martorell		1/2 (10 ll) +		1/2 (10 ll)	**20+**
23	Sant Llorenç de Maçanet	+	+	3/4 (100 ll) +	1/4 (33 ll), *(15 ll)*	**148+**
24	Santa Maria de Vidreres		1/8 (13 ll)	3/4 (45 ll)	1/8 (16 ll)	**74**
25	Sant Esteve de Caulès		1/3, 2/3*, 1/4**	1/2**	2/3, 1/3*, 1/4**	**?**
26	Sant Vicenç de Tossa	TOT				**?**
27	Sant Romà de Lloret		1/3 (5-6 ll) +		2/3 (15-18 ll)	**24+**
28	Sant Joan de Blanes		1/3 (10 ll)	2/3 (20 ll)	+	**30+**
29	Sant Esteve de Tordera	4/16 (30 ll), 3/16 (22,5 ll), 2/16 (15 ll), 2/16 (15 ll)			2/16 (15 ll), 1/16 (7,5 ll), 2/16 (15 ll), *(15 s)*	**120+**
30	Sant Cebrià de Fogars	*2/3**	*1/3**	TOT (40 ll)		**40+**
31	Sant Miquel de Vallmanya	2/3* (48 s), 1/3 (30 s)	1/3 (30 s)		1/3* (16 s), 1/6 (15 s), 1/6 (15 s),	**7+**
32	Sant Genís de Palafolls	2/9 (20 ll) +	3/9 (30 ll) +	4/9 (40 ll) +	+	**90+**
33-34	Santa Maria i Sant Pere de Pineda	2/12 (30 ll) +	2/12 (30 ll), *(5 ll), (1 ll)*		1/12 (15 ll), 1/12 (15 ll), 1/12 (15 ll), 5/12 (100 ll)	**211+**
35	Sant Cebrià de Vallalta	2/3 (25 ll)	1/3 (12,5 ll)			**37,5**
36	Sant Iscle de Vallalta	2/3 (20 ll)	1/3 (10 ll)			**30**
37	Santa Eulàlia d'Hortsavinyà		1/3 (6 ll)		2/3 (12 ll)	**18**
38	Sant Martí d'Arenys		2/9 (10 ll), 1/9 (5 ll) +		2/9 (10 ll), 2/9 (10 ll)	**45+?**
39	Sant Andreu de Reminyó	2/3	1/3			**?**
40	Santa Maria d'Hostalric		1/3	2/3		**?**
41	Sant Gabriel de Grions		1/3 (20 ll) +	2/3 (40 ll)		**60+**
42	Sant Esteve de Maçanes		+	+	1/2 (30 ll), 1/2 (30 ll)	**60**
43	Sant Llorenç de Gaserans	TOT				**?**
44	Sant Salvador de Breda	TOT (50 ll)				**50**
45	Sant Feliu de Buixalleu		1/2 (10 ll), 1/3* (10 ll)		1/4 i 1/3* (15 ll), 1/4 i 1/3* (15 ll)	**50**
46	Sant Quirze d'Arbúcies, Sant Pere Desplà i Santa Maria de Lliors		+	1/2 (20 ll)	1/2 (20 ll)	**40+**
47	Sant Miquel de Cladells		1/2 (6 ll) +		1/2 (6 ll)	**12+**
48	Sant Cristòfor de Sauleda	TOT				**?**
49	Sant Pere Cercada	TOT				**?**

50	Sant Martí de l'Esparra		1/3 (10 ll)	+	1/3 (10 ll), 1/3 (10 ll)	**30+**
51	Sant Martí de Riudarenes	+	+	+	+	**?**
52	Santa Eulàlia de Vallcanera	2/3 +	1/3 +			**?**
53	Santa Coloma de Farners	2/6 (33,3 ll)		1/6 (16,5 ll)	1,5/6 (25 ll), 1,5/6 (25 ll)	**100+**
54	Sant Andreu de Castanyet		1/2 (13 ll)		1/2 (13 ll)	**26**
55	Sant Fructuós de Brunyola	1/4 (10 ll), 3/4 (27 ll) +	+		(3 ll)	**40+**
56	Sant Martí Sapresa	TOT +			+	**?**
57	Sant Amanç sufragània de Sant Martí	TOT				**?**
58	Sant Dalmai	3/4 (30 ll)	+		1/4 (10 ll)	**40+**
59	Sant Esteve de Vilobí	16/32 (64 ll) +	8/32 (32 ll) +		4/32 (16 ll), 2/32 (6 ll 10 s), 1/32 (3 ll 5 s), 1/32 (3 ll 5 s)	**125+**
60	Santa Maria de Salitja	2/3 (30 ll)	+	1/3 (15 ll)		**45+**
61	Sant Andreu d'Estanyol	1/6 (8 ll 5 s)			3/6 (25 ll), 2/6 (16 ll 10 s) +	**50+**
62	Sant Joan d'Aiguaviva	1/4 (20 ll)	+	1/4 (20 ll)	1/4 (20 ll), 1/8 (10 ll), 1/8 (10 ll)	**80+**
63	Sant Menna de Vilablareix	TOT +	+			**?**
64	Sant Pere de Montfullà		1/3 (5 ll) +		2/3 (10 ll)	**15+**
65	Sant Cugat de Salt	2/3 (40 ll) +	+		1/3 (20 ll) +	**60+**
66	Santa Eugènia	*(10 s)* +	TOT (6 ll)			**6+**

A: institucions eclesiàstiques (seu de Girona, monestirs, hospitals). B: clergat parroquial. C: senyors de castells. D: cavallers, ciutadans i laics. +: part menor del delme. Font: ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus (1362...).

Taula 75. **Els delmes en mans dels clergues parroquials, 1362**

N.	PARROQUIA	CLERGUES PARROQUIALS
ARDIACONAT DE GIRONA		
8	Sant Llorenç de Bescanó	**capellà:** d. terres d'un mas a d.d. capellania; cens sobre el d. carnatge (**3 s 8 d**); 1/3 d. pa, vi etc parròquia (**10 ll**)
9	Sant Mateu de Vilanna	**capellà:** 1/3 d. pa, vi, etc. parròquia (**12 ll**)
10	Santa Maria d'Anglès	**diaca:** d. *gruani* i mill de Plantades i Terrats
11	Sant Julià del Llor	**rector:** d. 2 possessions a d.d. església; 1/3 d. pa, vi, etc. parròquia
12	Sant Vicenç de Constantins	**sagristà:** d. possessions a d.d.sagristia; d. terres d'un mas i Clos des Castell; d. carnatge d'un mas i de 2 de la cellera
13	Santa Cecília de Càrcer	**rector:** ½ d. 4 bordes i masoveries i terres
14	Sant Climent d'Amer	**capellà:** d. 2 masos i possessions; 1/3 d. pa, vi, etc. parròquia (**6 ll**)
15	Sant Miquel d'Amer	**capellà:** d. hort (capellania); ½ d. 3 masos i possessions de St. Genís (capellania)
16	Sant Feliu de Pallerols	**rector o capellà:** d. terres de l'alou església; d. carnatge dels albergs edificats en possessions d'un mas derruït d'un mas o masoveria; cens del d. major (**1 q. ordi i ½ q. forment** a mesura del castell d'Hostoles) **rector de Sant Miquel de Pineda:** d. 1 masada i possessions
17	Sant Cristòfor de les Planes	**rector (2/3) i capellà (1/3):** d. 13 masos i possessions, horts vora la cellera de les Planes i coromines de la cavalleria de Planes; d. terres de la joveria del castell d'Hostoles; primícia **rector:** d. carnatge i llana dels habitants de la cellera **rector o capellà:** d. 1 possessió d'un mas de l'alou església **beneficiats de Sant Cristòfor de les Planes i Santa Maria de Rocacorba:** d. masos i possessions
18	Sant Pere Sacosta	**rector:** d. de part parròquia; d. peces de l'alou església i del benefici rectoria; 2/9 d. pa, vi i altres i primícia parròquia (**16 s 8 d**) **capellà:** primícia de part parròquia; 1/9 d. pa, vi i altres i primícia parròquia (**8 s 4 d**)
19	Sant Miquel de Pineda	**rector:** ½ d. pa, vi i altres parròquia (**7 ll**); d. 1 mas i possessions
21	Sant Cristòfor de Cogolls	**sagristà:** d. vinya i hort de propietat de la sagristia; d. carnatge de la cellera de Cogolls
22	Santa Maria de les Encies	**rector:** d. peces a d.d. rectoria; d. 1 masoveria i terres
23	Sant Aniol (de Finestres)	**capellà:** d. masos i terres a d.d. capellania; 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**7,5 ll**) **sagristà:** d. carnatge de 2 masos (plet contra el capellà i el delmador laic)
24	Sant Andreu de Sobre-roca	**rector:** d. 3 horts a d.d. rectoria; ½ d. major pa, vi etc. parròquia (**8 ll**) **capellà:** d. poques possessions a d.d. capellania
25	Sant Esteve de Llémena	**capellà:** d. possessions a d.d. capellania; cens sobre el d. (**2 tudons**)
27	Santa Maria de Granollers	**sagristà:** d. 2 masos i possessions a d.d. sagristia **capellà:** d. 3 masos i possessions a d.d. capellania
28	Santa Maria de Rocacorba	**rector:** ½ d. pa, vi etc. parròquia **capellà:** ½ d. pa, vi etc. parròquia
29	Sant Pere de Llorà	**capellà:** 2/8 d. pa, vi etc. parròquia (**20 ll**); d. possessions a d.d. capellania
30	Santa Maria de Ginestar	**rector:** d. algunes terres a d.d. rectoria; ¼ d. pa, vi etc. de la batllia d'en Trobat (**2 ll**); 1/8 d. batllia de sa Sala (**1 ll**) **capellà:** ¼ d. pa, vi etc. de la batllia d'en Trobat (**2 ll**) ; 1/8 d. batllia de sa Sala (**1 ll**)
31	Sant Gregori	**capellà:** d. 1 mas, terres i possessions a d.d. capellania; d. polls de la cellera de St. Gregori **curats:** d. novals (plet)
32	Sant Feliu de Paret Rufí	**sagristà:** 2/3 d. *gruani;* 2/3 d. novals; 1/12 d. gra gros parròquia; 1/8 d. gra menut, vi, lli, llana, carn, cànem i hortalisses **diaca:** 1/3 d. *gruani;* 1/3 d. novals; 1/12 d. gra gros parròquia; 1/8 d. gra menut, vi, lli, llana, carn, cànem i hortalisses; d. 1 feixa de terra

33 Sant Ponç de Fontajau	**rector:** d. novals de illes o alou de Ter
35 Sant Feliu de Cartellà	**sagristà:** ½ d. possessions donades per Ermessenda de Cartellà a d.d. sagristia; 1/3 d. novals **domer:** ½ d. possessions donades per Ermessenda de Cartellà a d.d. doma; 1/3 d. novals **capellà:** 1/3 d. novals; d. pa, vi etc. masos i possessions a d.d. capellania
36 Sant Medir de Cartellà	**sagristà:** 5/32 d. i primícia pa, vi etc. dels veïnats de Nespla, Freixenet, Perafita i Frugell **domer:** 5/32 d. i primícia pa, vi etc. dels veïnats de Nespla, Freixenet, Perafita i Frugell
37 Sant Vicenç de Canet	**clergues:** d. terres i possessions a d.d. beneficis respectius **capellà:** d. terres a d.d. capellania; ½ d. novals; ½ d. llana i carnatge de 4 masos i terres; 1/6 d. raïms, llegums, llana i carnatge **sagristà:** ¼ d. novals; ¼ d. llana i carnatge de 4 masos i terres; 1/12 d. raïms, llegums, llana i carnatge **domer:** ¼ d. novals; ¼ d. llana i carnatge de 4 masos i terres; 1/12 d. raïms, llegums, llana i carnatge **beneficiats de Santa Maria de Rocacorba i Sant Pere Sacosta:** 1/12 d. raïms, llegums, llana i carnatge; ¼ d. gra etc.
38 Sant Llorenç d'Adri	**sagristà i diaca:** d. horts (benefici sagristia i diaconil) **capellà:** 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**10 ll**)
39 Sant Martí de Biert	**capellà:** d. 2 masos i possessions **sagristà (2/3) i diaca (1/3):** d. carnatge de 2 masos; 1/3 d. parròquia
40 Santa Cecília de Montcal	**rector:** d. carnatge, llana, cànem i lli de 2 masos i borda **beneficiats de Santa Maria de Rocacorba i Sant Pere Sacosta:** 2/3 d. pa, vi etc. parròquia (**12 ll**)
41 Sant Joan de Montbó	**rector:** d. 2 masos i possessions; d. carnatge i llana 3 masos **rector de Sant Martí de la Mota:** d. 1 mas i possessions
42 Sant Martí de la Mota	**rector:** d. novals; ½ d. pa etc. parròquia (**10 ll**)
44 Sant Julià de Ramis	**sagristà i domer:** d. novals (possessions d.d. sagristia i doma)
45 Sant Martí de Riudellots de la Creu	**sagristà:** d. hort (benefici sagristia) **sagristà (2/3) i diaca (1/3) :** d. i primícia 7-8 peces (novals) **capellà:** d. resta de novals; 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**10 ll**)
46 Sant Andreu del Terri	**rector:** d. possessió i feixa
48 Sant Miquel de Palol de Revardit	**sagristà, diaca i capellà:** d. masos de Torrent
49 Santa Maria de Camós	**diaca:** ¼ d. possessions a d.d. Sta. Maria de Cervià **rector:** d. carnatge i d. llana i formatges
50 Sant Vicenç de Camós	**capellà:** d. possessions de *Costa Rabea* a d.d. capellania; ½ d. possessions des *Planters*; d. resta de possessions a d.d. capellania (**12 ll**)
52 Sant Andreu de Mata	**rector:** 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**5 ll**)
53 Sant Joan de Borgonyà	**rector:** d. 1 mas i 8 possessions de novals (**1 ll**) **capellà:** d. pa, vi etc. parròquia (**20 ll**)
54 Sant Pere de Cornellà	**beneficiat de l'altar de Sant Miquel:** d. coromines de Prats; ½ d. possessions de puig Ballol, d. 1 mas i possessió a d.d. altar Santa Maria de Cornellà (**5 ll**)
55 Sant Esteve de Sords	**capellà:** d. possessions a d.d. capellania
56 Sant Llogaia del Terri	**capellà:** d. terres i possessions a d.d. capellania
57 Santa Maria de Pujals dels Cavallers	**capellà:** d. 1 mas i poques possessions
58 Santa Eulàlia de Pujals dels Pagesos	**capellà:** d. possessions a d.d. capellania
59 Santa Maria de Vilamarí	**curats:** 2/3 d. pa, vi etc. de 4 masos i possessions (**1 ll**) **capellà:** d. possessions a d.d. capellania
60 Sant Esteve de Guialbes	**beneficiat de l'altar de Sant Joan:** d. poques terres (**0,5 ll**) **capellà:** d. possessions a d.d. capellania

61	Sant Martí de Terradelles	**capellà:** 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**10 ll**)
62	Sant Genís d'Orriols	**diaca:** d. possessions de *Garrigalls* i laboració del castell d'Orriols (**5 ll**)
64	Sant Vicenç de Viladasens	**capellà:** d. possessions a d.d. capellania
65	Sant Martí de Fellines	**capellà:** d. pa i vi d'algunes possessions; ½ d. carnatge, llana, cànem i lli parròquia
66	Sant Sadurní de Vilafreser	**sagristà:** d. possessions prop la cellera de Vilafreser **capellà:** ¼ d. pa, vi etc. parròquia (**10 ll**)
67	Sant Sadurní de Medinyà	**beneficiat de l'altar de St. Pere:** 2/3 d. veïnat de Santa Fe de les Serres **sagristà:** 1/3 d. pa, vi etc. parròquia **capellà:** 1/9 d. blat gros del sagristà; cens pel d. raïms etc. del sagristà (**15 s.**)
68	Sant Genís de Cervià	**curats:** primícia i 1/8 d. gra, llana, raïms, carnatge, cànem, lli i hortalisses parròquia
71	Sant Martí Vell	**capellà:** d. vall de Valldemià; ¼ d. pa, vi etc. parròquia
72	Sant Esteve de Bordils	**capellà:** d. novals i terres a d.d. capellania
73	Sant Joan de Mollet	**sagristà:** 1/12 d. coromina i 3 camps; primícia i ¼ d. gra parròquia; primícia i 2/6 d. raïms etc. parròquia **diaca:** 1/12 d. coromina i 3 camps; primícia i ¼ d. gra parròquia; primícia i 1/6 d. raïms etc. parròquia
74	Sant Cebrià de Flaçà	**sagristà:** d. possessions a d.d. sagristia **diaca:** d. terres del benefici diaconil **capellà:** d. terres a d.d. capellania
75-76	Sant Isidor de la Pera i Sant Pere de Púbol	**capellà (bisbe):** d. possessions i terres a d.d. capellania
77	Sant Martí de Caçà de Pelràs	**capellà:** d. terres a d.d. capellania
79	Sant Esteve de Madremanya	**capellà:** 2/3 d. parròquia (**70 ll**)
80	Sant Julià de Corçà	**sagristà:** d. 3 possessions a d.d. clau
81	Sant Genís de Monells	**capellà:** d. 2 masos i possessions
82	Sant Sadurní	**beneficiat de Cruïlles:** d. possessions del benefici establert per Constança de Cruïlles **capellà:** d. possessions a d.d. capellania
85	Sant Esteve de Canapost o Peratallada	**beneficiat de la capella del castell:** d. pla de Palol, etc. possessions **capellà de Sant Pere de Palau-sator:** d. lloc de Comera
86	Sant Pere de Palau-sator	**capellà:** d. possessions a d.d. capellania **curats:** d. novals
87	Sant Pol de Fontclara	**rector:** d. possessions
88	Sant Julià de Boadella	**sagristà (2/3) i diaca (1/3) :** ½ d. raïms, carnatge, lli, cànem, hortalisses parròquia (**10 ll**); d. terres a d.d. església
89-90	Sant Feliu de Boada i Sant Vicenç de Torrent	**capellà:** d. possessions de Pantaleu a d.d. capellania
91	Sant Pere de Pals	**capellà:** d. poques possessions a d.d. capellania; 1/6 d. vell pa, vi etc. parròquia (**10 ll**); 11/18 d. gra novals parròquia; 1/6 d. raïms novals i cens de 2 saumades **beneficiat i diaca de Sant Feliu de Boada:** 2,5/6 d. vell pa, vi etc. parròquia (**25 ll**); 2/18 d. gra novals; 2,5/6 d. raïms novals **sagristà i domer:** 3/18 d. gra novals
92	Sant Pere de Begur	**capellà:** d. novals parròquia; ½ d. pa, vi etc. parròquia **sagristà:** d. possessions a d.d. capellania i hort prop la capella de Santa Reparada
94	Sant Climent de Peralta	**capellà de la Bisbal:** d. masos de Clarà i possessions
95	Santa Coloma de Fitor	**capellà (2/3) i diaca (1/3):** ½ d. pa, vi etc. parròquia (**6 ll**)
98	Sant Martí de Calonge	**capellà, sagristà i domers:** d. 10 masos i possessions **sagristà:** d. carnatge i d. cànem i lli de 8 masos; ¼ d. carnatge, lli i cànem parròquia
99	Sant Cebrià dels Alls	**capellà:** d. 2 masos i possessions **sagristà:** ½ d. cànem *ad opus cordarum cimbalorum* (**2 s**)
101	Santa Pellaia	**sagristà (2/3) i diaca (1/3):** primícia i ¼ d. esplets pa, vi etc

102	Santa Àgata de Montnegre	**rector:** ½ d. parròquia
ARDIACONAT DE LA SELVA		
1	Sant Sadurní de Palol d'Onyar	**rector:** d. carnatge i d. llana del castell i 1 mas; ½ d. coromina de Lapart, 2 camps i 1 tinença; 1/3 d. coromina de Boscanella i 1 possessió; ¼ d. coromina de Ribouta
3	Sant Cristòfor de Llambilles	**domer:** d. possessions a d.d. doma
4	Sant Mateu de Montnegre	**sagristà:** primícia i 2/3 d. esplets 2 masos **sagristà i diaca:** 1/8 d. cànem i lli; 1/3 d. carnatge, llana i hortalisses
5	Sant Martí de Castellar	**rector:** d. pa, vi etc. parròquia
6	Sant Martí de Cassà de la Selva	**sagristà i domer:** d. i primícia d'1 clos **2 domers:** d. carnatge dels habitants de la cellera
7	Sant Martí de Romanyà	**capellà:** d. pa, vi etc. parròquia
9	Santa Cristina d'Aro	**3 domers:** d. carnatge i d. hortalisses de 9 masos de prop la cellera
12	Santa Maria de Bell-lloc	**rector:** ½ d. esplets etc parròquia
13	Sant Feliu de Llagostera i Sant Ampèlit de Panedes, sufragània	**domers:** d. masos a d.d. de Sant Feliu de Girona; d. carnatge dels *edulorum* i *pullorum* **beneficiat de la torre de Cartellà:** d. poques possessions a d.d. capella de Cartellà
14	Santa Seclina	**rector:** d. hort i trilla de la rectoria; 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**5 ll**)
15	Sant Esteve de Caldes	**domers:** ½ d. carnatge del veïnat de Vilarnau **beneficiat de Sant Feliu de Llagostera:** d. 1 mas i terres
16	Sant Mateu de Franciac	**domers de Sant Esteve de Caldes:** ½ d. carnatge
20	Sant Esteve de Riudellots	**sagristà:** d. possessions a d.d. sagristia
21	Santa Maria de Sils	**beneficiats de Sant Daniel, Santa Maria d'Amer i les capelles de Puigalder, Hostoles i Rocacorba:** 2/3 d. pa, vi etc. (**10 ll**)
22	Sant Pere de Martorell	**rector:** d. possessions a d.d. rectoria i 1 peça **rector (2/3) i diaca (1/3):** primícia i ½ d. pa, vi etc.
23	Sant Llorenç de Maçanet	**capellà:** d. masos, terres i possessions a d.d. capellania **beneficiat de Sant Pere de Montsoriu:** d. coromines de Torcafelló, Vallmagna i Vedrunes
24	Santa Maria de Vidreres	**beneficiats de Sant Daniel, Santa Maria d'Amer i les capelles de Puigalder, Hostoles i Rocacorba:** 1/8 d. pa, vi etc. (**13 ll**)
25	Sant Esteve de Caulès	**rector:** 1/3 d. masos a d.d. castell de Blanes; 1/3 d. masos a d.d. castell de Lloret; ¼ d. masos a d.d. castell de Sant Iscle **beneficiat del castell de Sant Iscle:** 1/3 d. masos a d.d. castell de Lloret
27	Sant Romà de Lloret	**rector:** d. delmer de Sant Joan; 1/3 d. pa, vi etc. delmer de Sant Romà (**6 ll**)
28	Santa Maria de Blanes	**beneficiat del castell de Blanes:** 1/3 d. pa, vi i carn parròquia (**10 ll**)
30	Sant Cebrià de Fogars	**rector:** 1/3 d. carnatge, lli, cànem i cols
31	Sant Miquel de Vallmanya	**rector:** 2/3 d. part de la parròquia (**30 s**)
32	Sant Genís de Palafolls	**capellà:** 3/9 d. major parròquia (**30 ll**) **domer i claver:** d. 4 camps **beneficiat del castell de Palafolls:** d. possessions
33-34	Santa Maria i Sant Pere de Pineda	**beneficiat del castell de Palafolls:** d. terres i possessions (**5 ll**) **rectors:** primícia i 2/12 d. pa, vi etc. (**30 ll**, excepte un cens de 50 q. ordi a mesura del castell de Montpalau i 6 quartons oli); cens sobre el d. oli, roldor i peixos de l'Hospital d'Hostalric (**20 s**)
35	Sant Cebrià de Vallalta	**rector:** 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**12,5 ll**)
36	Sant Iscle de Vallalta	**rector:** 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**10 ll**)
37	Santa Eulàlia d'Hortsavinyà	**rector:** 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**6 ll**)
38	Sant Martí d'Arenys	**diaca:** 1/9 d. i primícia pa, vi etc. parròquia (**5 ll**) **rector:** d. terres i possessions (benefici rectoria); 3/9 d. i primícia pa, vi etc. parròquia (**15 ll**); ¼ d. pinyons **capellà:** 1/9 d. i primícia pa, vi etc. parròquia (**5 ll**); ¾ d. pinyons
39	Sant Andreu de Reminyó	**rector:** 1/3 d. benefici rectoria
40	Santa Maria d'Hostalric	**rector (2/3) i diaca (1/3):** 1/3 d. parròquia

41	Sant Gabriel de Grions	**rector:** d. possessions d'un mas de l'alou rectoria **rector (2/3) i diaca d'Hostalric (1/3):** 1/3 d. parròquia (**20 ll**)
42	Sant Esteve de Maçanes	**rector i diaca:** d. possessions 3 masos; ½ d. possessions 3 masos
45	Sant Feliu de Buixalleu	**rector:** ½ d. superior (**10 ll**); 1/3 d. inferior (**10 ll**)
46	Sant Quirze d'Arbúcies, Sant Pere Desplà i Santa Maria de Lliors	**rector:** d. de *Regera a aual* i d'un quintà; ½ d. 3 masos
47	Sant Miquel de Cladells	**rector:** d. carnatge parròquia; d. vinya (alou església); ½ d. pa, vi, etc. (**6 ll**)
50	Sant Martí de l'Esparra	**rector (2/3) i diaca (1/3):** 1/3 d. pa, vi etc. parròquia (**10 ll**)
51	Sant Martí de Riudarenes	**capellà (1/2) i domers (1/2):** primícia i part del d. de terres i possessions; ½ d. lloc de Coromines **beneficiat d'Argimon:** ½ d. lloc de Coromines
52	Santa Eulàlia de Vallcanera	**rector:** 2/9 d. parròquia; 2/9 d. 3 masos i possessions **diaca:** 1/9 d. parròquia; 1/9 d. 3 masos i possessions
54	Sant Andreu de Castanyet	**rector:** ½ d. parròquia de pa, vi, etc. (**13 ll**)
55	Sant Fructuós de Brunyola	**sagristà i diaca:** d. possessions vora l'església; d. carnatge de la cellera de Brunyola
58	Sant Dalmai	**sagristà i diaca:** d. possessions (alou església)
59	Sant Esteve de Vilobí	**sagristà (1/2) i domer (1/2):** 1/6 d. 2 masos i 1 borda; d. *pullorum* de la cellera de Vilobí; 1/6 d. major anomenat *Siscon* **beneficiat de l'altar de Santa Maria:** 8/32 d. major: 32 ll
60	Santa Maria de Salitja	**sagristà:** d. possessions a d.d. altar de Santa Maria
62	Sant Joan d'Aiguaviva	**sagristà i domer:** d. carnatge *in domibus militum*
63	Sant Menna de Vilablareix	**sagristà i domer:** d. carnatge i d. llana a la cellera de Vilablareix; ½ d. carnatge i d. llana *in omnibus miliciis*; ½ d. cànem i lli parròquia
64	Sant Pere de Montfullà	**sagristà:** d. carnatge i d. llana de 2 masos **capellà:** 1/3 d. pa, vi, etc. parròquia (**5 ll**)
65	Sant Cugat de Salt	**sagristà i domer:** d. vergers i horts dels beneficis respectius
66	Santa Eugènia	**rector:** d. pa, vi, etc. parròquia (**6 ll**)

d.: delme. d.d.: domini directe. ll: lliures. q: quarteres. Font: ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus (1362...).

Taula 76. **Les primícies en mans dels clergues parroquials, 1362**

N.	PARROQUIA	CLERGUES PARROQUIALS
ARDIACONAT DE GIRONA		
6	Sant Daniel de Girona	**Capellà del monestir de Sant Daniel:** delme i primícia de la parròquia *racione sue capellanie*
7	Santa Eulàlia Sacosta i Campdorà	**Capellà del monestir de Sant Daniel:** delme i primícia d'una possessió al puig de Montjuïc o Auleda, dita sa Coma d'en Puig
17	Sant Cristòfor de les Planes	**Rector (2/3) i i capellà (1/3):** primícia de tota la parròquia
18	Sant Pere Sacosta	**Capellà:** primícia de la *via missaderia mansi de Querio a amont* fins a l'església **Rector (2/3) i capellà (1/3):** terç del delme i tota la primícia *de dicta carraria a aual*
36	Sant Medir de Cartellà	**Paborde de Sant Feliu de Girona:** ½ delme i ½ primícia dels veïnats de Nespla, Freixenet, Perafita i Frugell **Sagristà i domer (10/16) i sagristà de Santa Maria d'Amer (6/16):** ½ delme i ½ primícia dels veïnats de Nespla, Freixenet, Perafita i Frugell
45	Sant Martí de Riudellots de la Creu	**Sagristà (2/3) i diaca (1/3):** delme i primícia dels novals de 7 o 8 peces de terra
68	Sant Genís de Cervià	**Francesc de Cervià, prior de Santa Maria de Cervià i clergues curats de Sant Genís de Cervià:** *Semper ista decima* –raïms, gra, llana, carn, canèm, lli i hortalisses– *consueuit congregri simul cum primicia et tunc diuiditur sic videlicet quod dictus nobilis Francischus de Ceruiano recipit ex dictis decima et primicia medietatem* –equivalent a ¾ del delme–*, et predicti prior et clerici curati recipiunt alteram medietatem ipsarum decime* – equivalent a ¼ del delme– *et primicie sic quod de ista medietats fiunt due partes, de quibus idem prior recipit unam partem et dicti clerici curati recipiunt alteram residuam partem equis partibus.*
73	Sant Joan de Mollet	**Ramon Madir ciutadà, sagristà i diaca:** Ramon Madir, ciutadà de Girona, rep ¾ del delme de gra, mentre el sagristà i el diaca, la ¼ part, *ita quod congregata tota decima et primicia dicti grani dictus Raimundus Madirii recipit ex ipsis decima et primicia medietatem et dicti clerici aliam medietatem*; pel que fa al delme dels raïms i dels altres productes, Ramon Madir rep la meitat i els clergues l'altra meitat *ita quod congregata tota decima et primicia Raimundus Madrii recipit ex ipsis decima et primicia terciam partem, et dicti clerici recipiunt residuas duas partes ipsarum decime et primicie, sic quod factis tribus partibus de omni decima et primicia ipsorum clericorum, dictus sacrista recipit de ipsis tribus partibus duas partes et dictus diachonus recipit residuam terciam partem.*
75-76	Sant Isidor de la Pera i Sant Pere de Púbol	**Pere Jaume –laic–**: delme i primícia d'un camp, per les quals presta al bisbe, en tant que capellà, 1 quartera d' ordi a mesura de Monells
91	Sant Pere de Pals	**Batlles de Bernat de Torroella, dels beneficiats de Boada i de Pere de Castelló:** 1 mitgera d'ordi sobre el delme i sobre la primícia, *de comuni aceruo, ante quam diuidantur ... et hoc ut ipsi bajuli conuocent et conuocare teneantur leuatores seu congregatores dictarum decime et primicie quando uadunt ad diuidendum expleta in areis rusticorum et etiam quod bajulis dicti castri de Pals faciat districtum ad prestacionem decime carnatici.*
101	Santa Pellaia	**Ponç de Santa Cecília, sagristà i diaca:** *sacrista et diachonus ecclesie Sancte Pelagie predicte recipiunt medietatem ex ipsis decima et primicia siue totam primiciam et quartam partem dicte decime quod idem est, de quibus primicia et quarta parte decime dictus sacrista recipit duas partes et dictus diachonus residuam terciam partem. ... Poncius de Sancta Cilia ciuis Gerunde habet et recipit alteram medietatem dictarum decime et primicie siue tres partes ipsius decime factis inde ·IIIIor· equis partibus que partes decime ipsius Poncii possunt ualere anno quolibet in redditibus circa ·XXV· libras.*

ARDIACONAT DE LA SELVA		
4	Sant Mateu de Montnegre	**Sagristà:** primícia de 2 masos de Preses **Sagristà i diaca:** *terciam partem tocius decime lane, carnatici et ortalicie dicte parrochie qui a ibi non prestatur primicia de lana nec de carnatico*
6	Sant Martí de Cassà de la Selva	**Sagristà i domer:** ½ i primícia d'una part del clos de Guillem Garners
9	Santa Cristina d'Aro	**Sagristà de Sant Feliu de Guíxols:** primícia d'unes possessions sota domini directe del monestir.
22	Sant Pere de Martorell	**Rector i diaca:** ½ delme pa i vi de la parròquia, *ita quod congregata ipsa medietate decime cum tota primicia dicte parrochie idem rector racione sui beneficii rectorie recipit inde duas partes et dictus diachonus recipit residuam terciam partem*
27	Sant Romà de Lloret, f. 138rv	**Muller de Guillem de Sarrià i rector:** *semper decima et primicia dicti decimalis de Sancto Romano ut dixit, congregantur insimul, quibus congregatis diuiduntur inter dictum rectorem et dictam dominam uxores dicti Guilellmi de Sarriano equis partibus, et est cetum quod in dicta parrochia non prestatur primicia nisi tamen de ·XXXa· mensuris tamen una.*
33-34	Santa Maria i Sant Pere de Pineda	**Rectors:** primícia d'uns camps **Rectors:** 2/12 delme *pro capellania..., pro quibus partibus et primiciis ipsarum parrochiarum faciunt de censu quolibet anno dicte capellanie ·L· quarterias ordey ad mensuram castri de ontepalacio, et etiam ·VI· quartonos oley, que partes dictorum recotrum ualent circa ·XXXa· libras.*
38	Sant Martí d'Arenys	**Rector:** 3/9 delme *quas recipit ut credit pro primicia* **Capellà:** 1/9 delme i primícia *nomine sue capellanie* **Diaca:** 1/9 delme i primícia **Guillem de Camós:** 2/9 delme i primícia **Ramon de Menola:** 2/9 delme i primícia. *In dicta parrochia prestatur decima de omni grano, racemis, lino, canabo et carnatico, scilicet de ·X· mensuris ·Ia· inter decimam et primiciam, et sic de aliis scilicet de ·X· ·Ia·, decima uero de pinyons datur in dicta parrochia, scilicet de ·XXXa· mensuris ·Ia· tamen.*
51	Sant Martí de Riudarenes	**Capellà (1/2) i domers (1/2):** *totam primiciam ipsius parrochie ita quod ipsa decima uel pars decime et tota primicia diuiduntur inter ipsos capellanum et ebdomedarius equis partibus.*

Font: ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus (1362...).

26. ELS DRETS PARROQUIALS DE SANT MATEU DE MONTNEGRE (1314-1362)

Dues capbrevacions dels clergues de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, al monestir de Santa Maria de Cervià el 1314 i al cabiscol de la seu de Girona el 1325, recullen totes les prestacions que han de fer a aquests càrrecs i institucions eclesiàstiques que estaven per sobre de la parròquia i n'obtenien rendes de menor o major importància (cf. Document 26a i Document 26b). Una declaració de tres pagesos de la parròquia de Sant Mateu ens aporta més informació sobre la recaptació del delme i la primícia en un sector concret del terme, que agrupava els masos Bertran, Preses i Català (cf. Document 26c). Les dades referides als delmes i primícies de la parròquia queden recollides també en la declaració corresponent a la parròquia de Sant Mateu de Montnegre en el *Llibre Verd dels Feus* de l'any 1362 (cf. Document 26d).

26a

1314, setembre, 29

Joan Boscà, clergue de Sant Mateu de Montnegre, reconeix tenir pel monestir de Santa Maria de Cervià, en violari, la capella de Santa Maria de Montnegre amb totes les seves pertinences, les cases, terres i horts que hi ha a la cellera de Santa Maria i una terra i un camp situats al lloc dit Font, i reconeix pagar diversos censos al monestir i al cabiscol de la seu de Girona.

A. Original: ADG, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 53rv.

B. Resum: ADG, Santa Maria de Cervià, resum del capbreu de 1315, f. 107-108.

Johannes Boscani, clericus Sancti Mathei de Monte Nigro, iurauit et, interrogatus, dixit quod tenet pro monasterio de Ceruiano ad suum violarium capellam Beate Marie de Monte Nigro cum omnibus suis pertinenciis, cum terris et ortis dicte capelle ac domos que omnia habet in parrochia Sancti Mathei in cellaria dicte capelle siue iuxta cellariam, videlicet quosdam porticos que tenentur cum dicta capella a meridie et ab occidente. Item altera domus que est in dicta cellaria et affrontat ab oriente in cortale Petri de Ulmo et ab occidente in casale Marie Goscone. Item tenet pro eodem ·Ia· terram in loco qui dicitur Fontem, sicut affrontat ab oriente in fonte et ab occidente in trilia mansi de Costa, et non prestat aliquid, set facit pro predicto annuatim duos denarios manso de Costa et ·XII· denarios manso d'en Sabet. Item tenet ·I· campum ibidem, qui affrontat ab oriente in camino generali et ab occidente in honore Petri de Ulmo, et prestat dicto monasterio ·Ia· tascam. Item dixit quod omnia predicta preter dictam tascam sunt proprie apropriate capelle predicte quia dicta capella est dicti monasterii et, ideo, dixit quod pro predictis omnibus facit dicto monasterii annuatim ·XXV· solidos et unam quarteriam de *amenles*. Item quod facit pro eadem capella precentori Sancte Marie sedis Gerunde annuatim ·Ia· libram cere et quod debet facere ardi in dicta capella semper de die et de nocte ·Ia· lampadem et celebrare ibidem in ebdomada duos dies.

Hec dixit etc. quarto kalendas octobris, anno quo supra.

Testes Petrus de Fabrella de Monte Nigro et Guillelmus de sa Buyga de Bayeres.

26b

1325, març, 3 (1324)

Pere de Terrades, clergue i domer de Sant Mateu de Montnegre, i Pere de Bancells, clergue i diaca de la mateixa església, reconeixen tot el que el cabiscol de la seu de Girona sol rebre de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, en concepte d'oblacions, lluminàries, salpàs, albergues, delmes i primícies, deixes dels difunts i festivitats i també de la capella de Santa Maria de Montnegre.

A. Original: ADG, Seu de Girona, Cabiscol Major, pergamí n. 4.

Nouerint uniuersi quod Petrus de Terradis, clericus et ebdomedarius ecclesie Sancti Mathei de Motenigro, et Petrus de Bancellis, clericus et diachonus eiusdem ecclesie, recepto juramento super sancta ·IIIIor· Dei Euuangelia corporaliter tacta ab eisdem, dixerunt et confessi fuerunt de omnibus que venerabilis precentor ecclesie sedis Gerunde recipit et recipere debet et recipere consueuit in dicta ecclesia dicti Sancti Mathei quam in parrochiam eiusdem.

Primo dictus venerabilis precentor et sui successores in eadem ecclesia recipiunt et recipere consueuerunt, uidelicet in festo Natalis Domini et in festo Pasche et in festo Penthecoste, sextam partem omnium oblationum que eueniunt in predicta ecclesia, exceptis tamen tribus mansis qui uocantur de Presis. Et dictus ebdomedarius et sui successores recipiunt et recipere consueuerunt in dicta ecclesia omnes oblationes inde prouenientes dictorum trium mansorum de Presis.

Item dixerunt quod dictus dominus precentor et sui successores recipiunt et recipere consueuerunt et debent in vigilia Beati Mathei, videlicet a solis ocasu usque ad auroram, omnes denarios qui, racione luminarie, in dicta ecclesia inde proueniunt predictum tempus.

Item dixerunt quod inde dominus precentor recipit et recipere debet et consueuit in salpassio tocius parrochie predicta sextam partem, excepta cellaria dicti Sancti Mathei et etiam exceptis dictis tribus mansis de Presis.

Item dixerunt quod dictus dominus precentor recipit et recipere debet et consueuit ab opere seu fabriche siue sacristie eiusdem ecclesie annuatim in festo Circumcisionis Domini unam copam oley ad rectam mensuram Gerunde.

Item dixerunt quod idem venerabilis precentor recipit et recipere debet et consueuit quolibet anno in capellam Sancte Marie de Monte Nigro in festo Natiuitatis Beate Marie unam libram cere.

Item dixerunt quod dictus dominus precentor recipit et recipere debet et consueuit ab ebdomedario et diachono eiusdem ecclesie dicti Sancti Mathei annuatim in festo Sancti Vincentii tresdecim solidos et quatuor denarios barchinonenses monete de terno pro alberga et dictus ebdomedarius predicte ecclesie soluit et soluere tenetur duas partes predictorum denariorum et dictus diachonus terciam partem.

Item dixerunt quod dominus precentor recipit et recipere debet et consueuit de tota decima predicte parrochie, videlicet de carnalagio, de lana, lino, canabo et etiam de caulibus ortorum, duas partes predicte decime et clerici dicte ecclesie recipiunt terciam partem predicte decime, exceptis tamen dictis tribus mansis de Presis in quibus dictus dominus precentor in decima dictorum mansorum nichil accipit nec accipere consueuit.

Item dixerunt quod tota decima predicte parrochia panis et vini diuiditur sic quo dictus dominus precentor recipit tres mensuras et clerici predicte ecclesie recipiunt quartam mensuram pro primiciam.

Item dixerunt quod dictus dominus precentor recipit et recipere debet, uidelicet in lexiis deffunctorum de illis personis qui condunt et ordinant testamenta, pro qualibet

persona defuncta octo denarios monete de terno et de illis personis qui decedunt sine testamentis dictus dominus precentor inde recipit suam terciam partem.

Preterea dictus Petrus de Terradis et dictus Petrus de Bancellis fuerunt protestati quod ipsi quo ad presens nesciunt quod aliqua alia dominus precentor nec sui successores recipiant alia uel recipere debeant nisi prout superius est expressum.

Quod fuit actum et a predictis clericis superius scriptis et nominatis firmatum concessum et juratum ·IIIIo · nonas marcii, anno Domini ·Mo ·CCCo · vicessimo quarto, testibus presentibus Raymundo de Scala, Michaele de Fonte, Petro Ollerii eiusdem parrochie.

Sig+num Bartholomei Carnuti, presbiteri et sacriste ecclesie de Riuolutorum de Silua, qui hec scripsi et clausi.

26c

1341, març, 29 (1341)

Pere de Preses, Berenguer Bertran i Guillem Català de Preses de St. Mateu de Montnegre, en ocasió d'una diferència entre Guillem Cavaller claver de la seu i Ferrer Moner sagristà de Sant Mateu de Montnegre, sobre el delme i la primícia dels seus masos, reconeixen al referit claver que la primícia és d'ell.

A. Original: ADG, Seu de Girona, Claver, pergamí n. 57.

Sit omnibus notum quod nos Petrus de Presis et Berengarius Bertrandi et Guillelmus Cathalani de Presis parrochie Sancti Mathei de Montenigro, attendentes quod questionis materia oriebatur et uerti sperabatur inter uos Guillelmi Cauallerii, clauigerum ecclesie sedis Gerunde, et Ferrarium Monerii, sacristam ecclesie Sancti Mathei de Montenigro, ex una parte, et nos, ex altera, racione decime et primicie mansorum honorum et possessionum nostrarum, tandem nos et uos uolentes viam litigii euitare et procere laboribus et expensis de ueritate et equitate predictorum nos informauimus diligenter et reperta ueritate et nobis cercioratis de jure nostro, per nos et nostros, presentes et futuros, confitemur et recognoscimus uobis dicto clauigero, presenti, et uobis dicto Ferrario, absenti, et uestris successoribus quod, non obstante usu uel consuetudine in contrarium ut dicimus obstruatis, nos debemus et, per nos et nostros, promitimus uobis et successoribus uestris quod nos, decetero et perpetuo, trademus, dabimus et deliberabimus uobis et uestris successoribus integriter et in pace decimam et primiciam de expletis panis et vini, lana, lino, canabo, carnatico et jure ortorum et aliis omnibus de quibus decima et primicia prestatur comuniter et prestabitur decetero per alios parrochianos parrochie Sancti Mathei de Montenigro in parrochia predicta de Montenigro, que decima et primicia inter vos ambos et uestros successores diuiditur et diuidi debet sicut est consuetum. Et si forte pro deffectu premissorum uos uel uestri dampnum aliquod sustinueritis uel interesse siue aliquas inde feceritis missiones, damini uos et uestri simplici uerbo uestro sine testibus et juramento. Et propter hoc obligamus uobis et uestris omnia bona nostra ubique habita et habenda, promittentes uobis et uestris et etiam jurantes sponte per Deum et eius sancta quatuor Euuangelia a nobis corporaliter tacta predicta omnia fideliter attendere et complere et non contrauenire aliqua racione.

Actum est hoc quarto kalendas aprilis, anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo primo.

Sig+num Petri de Presis. Sig+num Berengarii Bertrandi. Sig+num Guillelmi Cathalani, predictorum, qui hec firmamus et laudamus pariterque juramus. Testibus huius rei sunt Jacobus Ferrarii et Jacobus Sabaterii, comorantes Gerunde.

Eg+o Raymundus de Brugeria, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Bernardo de Toylano, publico Gerunde notario, hec scribi feci et clausi.

26d

1362...

Ferrer Moner, sagristà de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre, descriu com es reparteix el delme en aquesta parròquia entre ell mateix i el claver de la seu de Girona, que reben els delmes i les primícies dels masos de Preses, i el cabiscol major de la seu, que obté la major part dels delmes de pa i vi, de cànem i lli, i de la llana, el carnatge i les hortalisses.

A. Original: ADG, Mitra, calaix 5, Llibre Verd dels feus, f. 125rv.

In parrochia Sancti Mathei de Montenigro Ferrarius Monerii, sacrista ipsius parochie, dixit quod ipse sacrista et clauiger sedis Gerunde recipiunt totam decimam tam expletorum quam aliorum assuetorum dari pro decima in duobus mansis de Presis dicte parrochie, de qua decima dictus clauiger recipit duas partes et dictus sacrista recipit residuam terciam partem ipsius decime et etiam totam primiciam.

Item precentor major ecclesie sedis Gerunde habet et recipit totam aliam decimam dicte parrochie et decimalis eiusdem tam expletorum panis et vini quam omnium aliorum de quibus decima consueuerit ibi prestari. Excepto quod dictus sacrista et diachonus ecclesie Sancti Mathei predicti recipiunt octauam partem tocius decime canabi lini dicte parrochie. Et est terciam partem tocius decime lane, carnatici et ortalicie dicte parrochie quia ibi non prestatur primicia de lana nec de carnatico. De quibusquidem octuauam partem decime canabi et lini et tercia parte decime lane carnatici et ortalicie dictus sacrista recipit duas partes et dictus diachonus recipit residuam terciam partem.

Prestatur autem decima in dicta parrochia de omni grano, racemis, lino, canabo, lana, carnatico et ortalicia.

27. EL CAPBREU DEL BLAT DE L'OLI DE L'OBRA DE SANT MARTÍ VELL (1364-1380)

No és massa freqüent documentar els pagaments realitzats pels parroquians d'una església a l'obra de la mateixa per motiu del *bladum olei*. En el cas del de Sant Martí Vell, hem trobat en un capbreu de l'obra parroquial 48 capbrevacions de l'any 1364 i, a continuació, 23 més del 1380. Hem recollit dos exemples del primer any, que corresponen a un home propi, Pere des Llac, que pagava el blat de l'oli pel mas d'en Llac, pel mas Feliu i per la borda de Casadavall d'en Llac, i a un home jove, Bernat Martí de Ginestet (cf. Document 27a i Document 27b). En la Taula 77, hem distingit en cursiva les declaracions de l'any 1380, tot i que en alguns casos les hem pogut relacionar amb les del primer any. A més de consignar el pagament, hi distingim els habitants de masos i bordes –35 persones– dels homes i dones joves que probablement residien a la cellera de Sant Martí Vell –27 homes, 2 homes més que tenien masos, potser perquè els havien incorporat després dels daltabaixos demogràfics posteriors al 1348, i 4 dones.

27a

1364, juliol, 22, Sant Martí Vell

Pere de Llac de la parròquia de Sant Martí Vell capbreva als obrers de l'obra de Sant Martí Vell, en la qual consigna els pagaments corresponents al blat de l'oli, que havia de fer pels masos Llac i Feliu i la borda de Casadavall de Llac.

A. Original: AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol. 9, f. 1rv.

Petrus de Lachu parrochie Sancti Martini Veteris confiteor et recognosco operariis [operis ecclesie Sancti] Martini Veteris [et eidem operi] quod facio et presto [ac facere et prestare] teneor et promitto dicto operi, quolibet anno perpetuo in festo Sanctorum Petri et Felicis, pro **manso** meo vocato **de ·n Lach** sito infra dictam parrochiam et eius honoribus, terris, vineis et possessionibus, [unam migeriam bladi oley] ad mensuram de [Monellis. Et etiam facio et presto ac] facere et prestare teneor et promitto [dicto operi, quolibet] anno perpetuo in dicto festo [Sanctorum Petri et Felicis, unam] migeriam bladi oley ad dictam mensuram pro alio **manso** meo vocato **Feliu** sito infra dictam parrochiam et eius honoribus terris, vineis et possessionibus. Item facio et presto ac facere et prestare teneor et promitto dicto operi, quolibet anno perpetuo in dicto festo Sanctorum Petri et Felicis, pro quadam **borna** mea vocata **de Casedeuall de Lachu** dicte parrochie et eius honoribus, terris et possessionibus, unam carteriam bladi oley ad dictam mensuram. Jurans sponte per Deum et eius sancta ·IIIIor · Euangelia corporaliter a me tacta predicta omnia fore vera, hec igitur omnia et singula supradicta facio et firmo in manu et posse notarii infrascripti tanquam publice persone a me nomine dicti operis et omnium quorum intersit et intererit stipulantis et recipientis.

Quod fuit actum in parrochia Sancti Martini Veteris et per dictum Petrum de Lachu firmatum et laudatum ·XXIIa · die julii, anno a Nativitate Domini millesimo ·CCCo · LXIIIIo ·, presentibus testibus Guillelmo de Colle de Corciano et Johanne Raimundi de Ceruiano.

27b

1364, juliol, 22, Sant Martí Vell

Bernat Martí de Ginestet, home jove de la parròquia de Sant Martí Vell, capbreva als obrers de l'obra de Sant Martí Vell el que ha de pagar pel blat de l'oli.

A. Original: AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol. 9, f. 1v-2r.

Bernardus Martini de Ginesteto parrochie Sancti Martini Veteris confiteor et [in veritate] recognosco operariis operis ecclesie Sancti Martini Veteris et eidem operi quod ego ut *joues om* dicte parrochie facio et presto ac facere et prestare teneor et promitto eidem operi, quolibet anno perpetuo in festo Sanctorum Petri et Felicis, unam carteriam bladi oley ad mensuram de Monellis. Jurans sponte per Deum et eius sancta ·IIIIor · Euangelia corporaliter a me tacta predicta omnia fore vera, hec igitur omnia et singula supradicta facio et firmo in manu et posse notarii infrascripti tanquam publice persone a me nomine dicti operis et omnium quorum intersit et intererit [ac potest et poterit interesse legitime] stipulantis et recipientis.

Quod fuit actum in parrochia Sancti Martini Veteris et per dictum Bernardum Martini firmatum et laudatum [et juratum] ·XXIIa · die julii, anno a Nativitate Domini millesimo ·CCCo · LXIIIIo ·, presentibus testibus <Guillelmo> de Colle de Corciano et Johanne Raimundi de Ceruiano.

Taula 77. **Els pagaments pel blat de l'oli de l'obra de Sant Martí Vell, 1364-1368**

N.	NOM	HABITATGE	QUANTITATS PAGADES
MASOS I BORDES			
1	Pere de Llac	Mas d'en Llac	1 mitgera de blat, m. Monells
69	*Pere de Llac*	Mas Feliu	1 mitgera de blat, m. Monells
		Borda de Casadevall de Llac	1 quartera de blat, m. Monells
3	Berenguer Marcó	Mas Marcó	1 mitgera de blat, m. Monells
4	Pere Pere	Mas Pere	1 mitgera de blat, m. Monells
5	Bernat Berenguer	Mas sa Serra	1 mitgera de blat, m. Monells
56	*Bernat Llorenç*		
6	Bernat de Geronella	Mas Geronella	1 mitgera de blat, m. Monells
7	Francesc de Valldemià	Mas Valldemià	1 mitgera de blat, m. Monells
		Borda Martí	1quartera de blat, m. Monells
9	Bernat Tallada	Borda Aliarts	1 quartera de blat, m. Monells
10	Arnau Pasqual àlies Jordi	Borda Pasqual de Palol	1 quartera de blat, m. Monells
70	*Berenguer Torra*		
13	Arnau Jordi	Mas d'en Jordi	1 mitgera de blat, m. Monells
		Borda des Güell	1 quartera de blat, m. Monells
17	Ramon de Torre de Palol	Mas de Torre	1 mitgera de blat, m. Monells
70	*Berenguer Torra*		
18	Bernat Roca de Vilossa	Mas d'en Roca	1 mitgera de blat, m. Monells
22	Pere de Casadavall de Ginestet	Mas de Casadavall	1 mitgera de blat, m. Monells
27	Margarita filla i hereva de Guillem Jofre difunt de Galliçà	Mas Jofre	1 mitgera de blat, m. Monells
32	Guillem Ginesta pare i administrador de la seva filla Brunissenda	Mas de Puig-sec	1 mitgera de blat, m. Monells
57	*Francesc Banyes clergue obtentor del benefici instituït per ... de Ginestet donzell*		

35	Jaume Pasqual de (Palol)	Borda Pasqual	1 quartera de blat, m. Monells
36	Guillem de Matamala	Borda Ferrera	1 quartera de blat, m. Monells
37	Andreu Batlle de Ginestet	Mas d'en Roca de Ginestet	1 mitgera de blat, m. Monells
38	Guillem Banyes	Mas Banyes	1 mitgera i ½ quartera de blat, m. Monells
39	Ponç Blanc	Borda d'en Marimon Sala	1 quartera de blat, m. Monells
42 *56*	Ramon Esteve	Borda d'en Domènec de Ginestet	1 quartera de blat, m. Monells
44	Guillem de Vilar	Borda des Vilar	1 quartera de blat, m. Monells
46	Francesc de Casadamont de Llac	Mas de Casadamont Borda des Portell	1 mitgera de blat, m. Monells 1 quartera de blat, m. Monells
49	*Bartomeu Genesta*	*Mas de Vallmanya*	*1 quartera de blat, m. Monells*
50	*Arnau Pasqual*	*Borda Matfresa*	*1 quartera de blat, m. Monells*
56	*Bernat Llorenç*	*Borda d'en Carbonell*	*1 quartera de blat, m. Monells*
59	*Berenguer de Noves senyor (útil) del mas Noves*	*Mas d'en Noves*	*1 mitgera de blat, m. Monells*
60	*Alamanda filla i hereu de Guillem de Vilossa difunt*	*Mas Vilossa*	*1 mitgera i ½ quartera de blat, m. Monells*
61	*Cristina de Vilar senyora útil del mas Vilar*	*Borda Vilara*	*1 mitgera i ½ quartera de blat, m. Monells*
62	*Bernat Mir senyor útil del mas Mir*	*Mas Mir*	*1 mitgera de blat, m. Monells*
63	*Vicença de Pertús senyora útil del mas de Pertús*	*Mas Pertús*	*1 mitgera de blat, m. Monells*
64	*Guillem Batlle*	*Mas Batlle*	*1 mitgera de blat, m. Monells*
65	*Guillem Martí senyor útil del mas Martí*	*Mas Martí* *Borda Barc...*	*1 mitgera i ½ quartera de blat, m. Monells* *1 quartera de blat, m. Monells*
67	*Berenguer de Terrades donzell domiciliat al lloc de Ginestet*	*Alberg de Ginestet* *Masada Bat...* *Mas ...*	*3 quarteres de blat* *1 mitgera de blat* *1 mitgera de blat*
68	*Arnau Dalmau de Vilossa*	*Mas d'en Dalmau* *Mas Gorin* *Borda Feliua*	*1 mitgera de blat, m. Monells* *1 mitgera de blat, m. Monells* *1 quartera de blat, m. Monells*
71	*Jaume Sastre*	*Mas Riera* *Borda Salvador*	*1 mitgera de blat, m. Monells* *1 quartera de blat, m. Monells*
HOMES I DONES JOVES			
2	Bernat Martí de Ginestet	Home jove	1 quartera de blat, m. Monells
8	Ferrer Salvador	Home jove	½ quartera de blat, m. Girona
11	Pere Ramon	Home Jove	3 d. barc.
12	Berenguer Jofre	Home Jove	3 d. barc.
14	Pere Ponç	Home jove *Mas de Serra*	1 quartera de blat, m. Monells 1 mitgera de blat, m. Monells
15	Bernat des Castellar	Home jove	½ quartera de blat, m. Girona
16	Ramon Vidal	Home Jove	3 d. bac.
19	Berenguer Brauget	Home jove	3 d. barc.
20	Guillem Verger	Home jove	3 d. barc.
21	Pere Abril	Home jove	3 d. barc.
23	Bernat Ralló	Home jove	4 d. barc.
24	Cília filla de Bernat Teixidor difunt i vídua de Pere Xiberta	Dona jova	½ quartera de blat, m. Monells
25	Berenguera vídua de Bartomeu Rupidell	Dona jova	3 d. barc.
26	Berenguera muller de Joan Sabater	Dona jova	3 d. barc.
28	Ramon Esteve menor de dies	Home jove	6 d. barc.
29	Guillem de Mallorques	Home jove	3 d. barc.
30	Guillema filla de Guillem de Busquets difunt	Dona jova	3 d. barc.
31	Guillem Berenguer menor de dies	Home jove	4 d. barc.

33	Pere Resclosa àlies Tallada de (...)	Home jove	6 d. barc.
34	Berenguer de Puig-sec	Home jove	3 d. barc.
40	Bartomeu Vilar vanoer	Home jove	3 d. barc.
41	Francesc Resclosa	Home jove	3 d. barc.
43	Berenguer de Busquets	Home jove	3 d. barc.
45	Guillem Mir	Home jove	3 d. barc.
47	Bernat Rocó	Home jove	½ quartera de blat, m. Monells
48	Bernat Cortada	Home jove	3 d. barc.
52	*Francesc Teixidor*	*Home jove*	*½ quartera de blat, m. Monells*
53	*Jaume Sastre*	*Home jove*	*3 quarteres d'ordi, m. Monells*
55	*Ramon Vaquerí*	*Home jove*	*½ quartera (de blat), m. Monells*
58	*Guillem Berenguer major de dies*	*Home jove*	*1 quartera de blat, m. Monells*
71	*Jaume Sastre*	*Mas Sastre, com a home jove*	*3 quarteres d'ordi, m. Monells*
TERRES			
51	*Bernat Gaufred fill de Francesc Gaufred difunt*	*Peça de terra i vinya (2 vessanes) a Balaria; home jove*	*6 d. barc.*
54	*Ramon Esteve major de dies*	*Quadre de terra (1 vessana) a Monar*	*Tasca*
66	*Margarita muller de Pere Martí*	*Feixa de terra a Puig de Borna*	*2 d. barc.*
56	*Bernat Llorenç*	*Saió de terra (2 saions) a Puig Coniller*	*Tasca i ½ quartera de blat, m. Monells*

Font: AHG, Notarial, Resta del districte de la Bisbal, vol. 9, f. 1r-32v.

Capítol 10

L'ÀMBIT DE LA JURISDICCIÓ

A diferència de la fragmentació dels drets propis de les senyories, tal com posen de relleu els capbreus dels segles XIII i sobretot XIV, i de l'organització de la recaptació del delme i dels altres drets eclesiàstics a través de les parròquies, l'administració de la justícia i l'organització de la defensa al bisbat de Girona romanien, en principi, sota la potestat dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó i dels veguers, els seus principals agents. Tot i que el mot "jurisdicció" sol referir-se, de manera més específica, a l'exercici de la justícia amb totes les modalitats que veurem més endavant, el fet que els veguers també s'encarreguessin de la direcció de les tropes militars al servei del rei ha fet que en parlem conjuntament en el present capítol.

En efecte, des del segle XII, els veguers havien rebut l'encàrrec reial de fer complir les disposicions de les assemblees de Pau i Treva i, al llarg del segle següent, es va anar definint la vegueria, la demarcació en la qual actuava el veguer i que, en conseqüència, se superposava a les delimitacions locals en parròquies i castells i a les divisions eclesiàstiques a l'interior del bisbat, com els ardiaconats, amb els quals no coincidien gens. No va ser fins el 1301 que el rei Jaume II va fixar les vegueries a Catalunya, va definir els poders dels veguers i va atribuir-los, almenys en teoria, una preeminència sobre la resta de senyories feudals.[1] En el present capítol, volem resseguir les conseqüències que l'exercici de la justícia i l'organització de la defensa van tenir sobre el teixit parroquial del bisbat de Girona, unes qüestions que s'han tractat poc i, sovint a partir d'uns tòpics inexactes.

---

[1] LALINDE, *La jurisdicción...*: p. 93-99; SABATÉ, *El territori...*: p. 172-173.

1. L'administració de justícia

Buscant similituds amb les ciutats italianes, s'ha cregut que la ciutat de Barcelona exercia diversos drets jurisdiccionals sobre un ampli espai territorial –de Montgat a Castelldefels, passant per Collserola– i la jurisdicció plena sobre l'"hort i vinyet" –les parròquies més properes a la ciutat.[2] En veritat, a la ciutat de Barcelona la jurisdicció civil i la criminal les exercia el rei a través dels seus agents, el batlle i el veguer, que també feien complir les ordinacions del govern municipal instaurat el 1283; a les parròquies de l'hort i vinyet i del terme ampli, el veguer reial exercia la jurisdicció criminal, mentre que la civil anava a càrrec dels senyors de cada lloc.[3] La situació a Girona devia ser força similar a la de Barcelona. Quan els anys 1190 i 1194 el rei Alfons I va enfranquir els habitants de de la ciutat de la intèstia i de l'eixòrquia, es va definir a la vegada l'espai on eren vàlides aquestes exempcions: en el primer cas, el territori estava limitat per la *"fontem de Pedreto et Sanctum Danielem et turrem maiorem de Gerundella et pontem fretum et kadiretam superiorem"* i, en el segon, l'espai anava de *"za kadireta superiori usque ad mansum Berengarii de Plano, et ab ipsa turre superiori Gerundelle usque ad fontem de Pedreto et inde usque ad Figuerolas"*.[4] Aquest espai, a l'interior del qual hom era considerat com a habitant de la ciutat de Girona, era molt més reduït que la parròquia de Sant Feliu –l'única de la ciutat en aquest moment– i, a més, no tenia cap més significat que el que recullen els dos textos, és a dir, que els seus habitants eren francs dels dos mals usos; la prova n'és que, el 1194, els habitants de l'alou de Sant Pere de Galligants van ser exclosos de la franquesa i van haver de continuar pagant l'eixòrquia al monestir fins al segle XIV. L'any 1283, com a la resta de ciutats reials, es van confirmar els *paciarii, iurati et consules* com a governants electes de la ciutat de Girona i, l'any següent, el rei va regular com calia elegir els prohoms de la ciutat que, entre altres facultats, podien recollir

---

2 Aquest tòpic ha estat utilitzat de manera totalment acrítica per molts autors, fins i tot quan la realitat que es llegeix en els documents era sensiblement diferent; cf. ORTÍ, «El municipi...»: p. 35-39.

3 ORTÍ, «El municipi...»: p. 42-46.

4 AHCG, Llibre Verd, f. 2 (1190.04...; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 2) i pergamí n. 1 (1194.10...; JULIOL, *Llibre...*: n. 2).

col·lectes i talles, comprovar-ne els comptes i dictar bans sobre la ciutat.[5] Però, com a Barcelona, els jurats gironins no tenien cap atribució judicial ni sobre la pròpia ciutat ni, molt menys encara, sobre el territori circumdant. És al veguer, al batlle i a la resta d'oficials reials a qui pertocava la defensa de les llibertats de la ciutat: el 1286 el rei permeté que es jutjaria a Girona *"omnis homo extraneus, cuiuscumque iurisdiccionis sit, qui debebit aliquid alicui de Gerunda vel delinquerit in vicaria Gerunde vel robaverit aliquos homines de Gerunde"*, però era el veguer qui ho havia de fer. En efecte, el 1300 el rei Jaume II va unir la ciutat de Girona al comtat de Barcelona, va prometre que no vendria ni la ciutat ni les jurisdiccions de la vegueria gironina i va confirmar *"quod vicarius Gerunde ... exerceat iurisdictiones in ipsa vicaria"*.[6]

La situació jurisdiccional de les ciutats de Barcelona i de Girona, tanmateix, no va arribar mai al grau de complexitat existent en l'exercici de la justícia a moltes àrees rurals del bisbat. Amb l'expressió "jurisdiccions compartides", l'historiador Josep M. Pons Guri ens advertia ja fa temps del fet que, en un mateix territori, un senyor laic i un senyor eclesiàstic es partissin les atribucions judicials.[7] En la majoria de casos, el repartiment seguia de prop la tradicional distinció entre jurisdicció civil i criminal. Cal tenir en compte, a més, que la jurisdicció, entesa com el poder o l'autoritat per governar i executar lleis, tenia una segona cara, l'imperi, és a dir, la facultat d'utilitzar la coacció i la coerció per fer respectar les lleis. D'aquesta manera, tot seguit analitzarem la jurisdicció criminal, en la qual es distingia l'alta i la baixa segons si es jutjaven

---

5 ACA, Cancelleria, vol. 47, f. 58v i ss. (1283.12.26; *Cortes*...: vol. 1, n. 22); AHCG, pergamí n. 67 (1284.01.25; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 8).

6 AHCG, pergamins n. 71 i n. 72 (1286.03.19; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 10) i Llibre Verd, f. 19v (1300.04.14; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 17); cf. GUILLERÉ, *Girona*...: vol. 1, p. 130-138. D'acord amb aquests pactes, el 1301 el rei va vendre les rendes de Quart, Palau i Montalt a Jaume i Berenguer de Riera, però en va exceptuar els drets jurisdiccionals, el mer i mixt imperi, l'host i la cavalcada, les redempcions i la cena; cf. FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família*...: p. 94.

7 Es tracta de l'estudi sobre els llocs de Palausardiaca, Roses, Lloret i Palautordera i dels castells de Montpalau, Montclús i Ultrera, cf. PONS GURI, «Jurisdiccions...». Més recentment, s'han comparat els casos veïns de Lloret i Tossa de Mar; ZUCCHITELLO, «Jurisdiccions...».

crims greus o robatoris, que anava associada al mer imperi; més endavant, resseguirem la jurisdicció civil amb el mixt imperi.[8]

1.1 Els veguers reials de Girona al segle XIII

A mitjan segle XII, el comte Ramon Berenguer IV va fer inventariar tots els seus dominis de la Catalunya Vella, per tal d'estabilitzar les finances comtals. L'èxit de la seva política financera va permetre al seu fill, Alfons I, des del 1173, assumir el manteniment de l'ordre públic, la repressió de la guerra i l'establiment de la pau a través del control de les assemblees de pau i treva en tot el territori català. Així, partint d'una interpretació dels *Usatges de Barcelona* que subratllava les implicacions públiques del poder reial, Alfons I va concedir als veguers reials la gestió de la pau pública als diversos territoris, va recuperar l'autoritat comtal sobre els castells –la compilació del *Liber Feudorum Maior* n'és una prova– i va reformar la fiscalitat.[9] Comparat amb el seu predecessor, Pere I el Catòlic va tenir molts més problemes per afermar el seu poder davant la noblesa laica i, a la vegada, fer front a les despeses derivades de la seva política de conquesta a Occitània. En aquest context, la legalització del *ius maletractandi* en les Corts de Cervera del 1202 no hauria de ser vista, des de l'òptica dels juristes baixmedievals, com l'acta de naixement de la servitud pagesa, sinó més aviat com el pacte arrabassat pels senyors feudals al monarca per frenar les intromissions dels agents reials, batlles i veguers, en les jurisdiccions senyorials. En efecte, el text de l'acord estableix que els pagesos no puguin apel·lar al rei en cas de ser robats o maltractats pels senyors, que, des del segle XI, podien imposar càstigs judicials igual d'arbitraris que les exaccions banals.[10]

Després del pacte del 1202 amb els senyors laics, els reis catalans, al llarg del segle XIII, van procurar que la superioritat de la seva autoritat judicial fos reconeguda, de grat o per força, pel bisbe gironí i per tots els senyors eclesiàstics. En les assemblees de Pau i Treva dels anys 1214 i 1225, els veguers van rebre

---

8 FERRER MALLOL, «El patrimoni...»: p. 359-361; CUADRADA, «Sobre el mer...»: p. 201-202.

9 BISSON, «L'essor...»: p. 465-472; SÁNCHEZ, *El naixement...*: p. 32-33; KOSTO, *Making...*: p. 278-285.

10 FREEDMAN, *Assaig...*: p. 108-113; TO, «Drets...»: p. 144; BENITO, *Senyoria...*: p. 501-504.

l'encàrrec d'observar el compliment dels estatuts de pau i treva juntament amb els paers de les ciutats i els bisbes i, en cas que aquests darrers no ho fessin, podien actuar plenament per perseguir els infractors i a processar-los.[11] El 1228 el rei Jaume I va regular les atribucions dels veguers reials en les terres eclesiàstiques: el veguer i el sotsveguer havien de jurar la pau davant del bisbe i del poble de la ciutat, no podien manar cap cavalcada sobre les terres ni els homes d'església o de monestir, no podien associar-se amb lladres i homes culpables ni vendre la justícia ni tampoc albergar-se en masos d'església o de llocs religiosos.[12] D'aquesta manera, s'entén millor el paper dels veguers a les terres de Girona: el 1225 el bisbe Alemany d'Aiguaviva es queixà al veguer reial, Ferran de Noruay, de les malifetes efectuades per Bernat, fill de Ramon d'Anglès, al terme de Sant Sadurní; el bisbe Pere de Castellnou obtingué del rei Jaume I, l'any 1257, el permís per tal que els homes dels dominis episcopals de Crespià, Dosquers i Pedrinyà deixessin de pledejar a Besalú i, el 1264, més privilegis per a les esglésies del bisbat, entre els quals hi havia el compromís que els veguers de Girona, Besalú i Camprodon, els jutges i els batlles defensarien i conservarien els drets eclesiàstics; i encara, l'any 1270, el rei Jaume va manar al veguer que tornés les penyores preses a homes d'església en ocasió de la guerra contra el comte de Foix, i el 1273, bisbe i veguer van pactar com perseguir i empresonar lladres i malfactors.[13]

Amb Pere II el Gran, els acords deixaren pas a violentes imposicions per part dels agents reials i a moltes tensions amb el bisbe: entre la fi de l'any 1280 i el 1281 el veguer de Girona, Berenguer de Torroella, va saltar-se la jurisdicció episcopal a molts indrets, per perseguir malfactors, jutjar i empresonar homes del

---

[11] ACL, manuscrit 3, f. 116v-118r (1214...; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 23); BRAH, manuscrit 7/2005, f. 99v-104r (1225.04.28; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 25).

[12] BSLE, manuscrit Z-I-3, f. 153 (1228.12.22; *Cortes...*: vol. 1, n. 17). La qüestió del jurament dels veguers davant del bisbe i del poble va repetir-se, pel cas de Girona, el 1257 en una ordinació de Jaume I; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 94r (1257.04.05; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 71).

[13] ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 87 (1225.04.16; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 117), calaix 22, pergamí n. 53 (1257.04.24; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 226), i calaix 6, pergamí n. 81 (1270.01.12; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 286) i pergamí n. 54 (1273.06.28; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 300); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1264.10.08).

bisbe, tallar arbres, destruir cellers i prendre bestiar (cf. Taula 78).[14] A més, el veguer va atacar directament els drets i privilegis de l'església gironina: va impedir als clergues del bisbat redactar instruments, va prendre les *fatigas* als prelats i pabordes de la seu de Girona i va posar bans sobre la compra de la sal al bisbat de Girona i sobre l'obligació dels litigants procedents de llocs de jurisdicció eclesiàstica a acudir a la cúria reial. I encara el veguer es va immiscuir en les obligacions militars dels homes d'església del bisbat de Girona: el veguer els va obligar a anar a la vila de Figueres per fer-hi unes *"operas serviles",* a contribuir en les despeses de les *"bastitis constructis in ualle de Ostoles"* i, mitjançant un pregó general, a sortir *ad sonum* i anar *"in exercitu siue host"* amb les tropes reials fins i tot contra els propis senyors.[15] Ara bé, les necessitats imperioses d'ajuda del monarca just després de la conquesta de Sicília, el va forçar, el 1283 en les Corts de Barcelona, a manar als veguers i als seus oficials que no entressin a les ciutats, viles i castells d'altres senyors *"pro querimoniis, faticis, pignoracionibus sive execucionibus"*.[16] A més, els veguers no podien entrometre's en delictes contra la pau i treva ocasionats dins els murs i els termes d'un castell, perquè pertanyien al senyor del lloc.

1.2 L'EXERCICI DE LA JUSTÍCIA CRIMINAL AL TOMBANT DELS SEGLES XIII I XIV

Dels conflictes entre els reis i els bisbes de Girona, només n'hem resseguit el punt de vista episcopal; la qüestió, és clar, mereixeria ésser completada amb

---

[14] Desconeixem les motivacions concretes que van portar el sotsveguer a emprendre aquestes accions; en tot cas, convé assenyalar que el període comprès entre el desembre del 1280 i el maig del 1281 coincideix amb un moment en què el rei Pere II, després de pacificar el regne de València i alguns barons catalans revoltats, era absent de Catalunya per entrevistar-se i negociar amb els reis de França i de Castella; cf. SOLDEVILA, *Jaume...*: p. 93-96.

[15] Les *bastitis* de la vall d'Hostoles corresponen justament a fortificacions que s'hi havien aixecat; cf. DU CANGE, *Glossarium...*: vol. 1, p. 599. A part dels documents utilitzats en la Taula 78, cal dir que l'octubre del 1281 Berenguer de Torroella va ser excomunicat pel bisbe, en ple sínode general celebrat a la catedral de Girona, *"propter multa maleficia et dampna que nobis et hominibus nostris dedit et ecclesie Gerundensis et aliis ecclesiis et clericis et hominibus ecclesiarum locorumque religiosorum nostre dyocesis"*; cf. ADG, Mitra, calaix 7, pergamí n. 32 (1281.10.16; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 378).

[16] ACA, Cancelleria, vol. 47, f. 58v i ss. (1283.12.26; *Cortes...*: vol. 1, n. 22).

Taula 78. **Infraccions de la jurisdicció episcopal per part del veguer de Girona, 1280-1281**

POBLACIÓ	DATA	ACTES DEL VEGUER DE GIRONA
Bàscara	1280.12.24	Empresonar molts dels que acudien al mercat del lloc i demanar rescat.
	1281.04.30	Imposar un ban, sota pena de 100 auris, als homes del bisbe del lloc
		Prendre amb violència 2 bous a Bàscara
la Bisbal	1280.11.25	Citar homes del lloc per ser jutjats a Girona sense l'acord del bisbe
	1280.11.28	Empresonar homes del lloc per cometre malifetes contra oficials del rei
	1280.12.24	Citar 12 homes del lloc a Girona per respondre unes querimònies
		Posar ban a uns homes del castell i parròquia de la Bisbal
		Empresonar 4 homes de la Bisbal durant molts dies
		Entrar *"manu armata"* als termes de la Bisbal, de jurisdicció episcopal
	1281.04.30	Imposar un ban, sota pena de 100 auris, als homes del bisbe del lloc
		Prendre amb violència 16 animals de llaurar a la Bisbal
	1281.05.27	Obligar els homes a firmar per la pau i treva i tancar-ne alguns amb ferros
Fonteta	1281.04.30	Prendre 27 animals grossos de llaurar als homes de Fonteta
Mata	1280.11.25	Citar homes del lloc per ser jutjats a Girona sense l'acord del bisbe
	1280.11.28	Empresonar homes del lloc per cometre malifetes contra oficials del rei
Paret Rufí	1280.12.24	Impedir al bisbe tenir la jurisdicció del lloc i de la parròquia de Paret Rufí
Parlavà	1280.11.25	Citar homes del lloc per ser jutjats a Girona sense l'acord del bisbe
	1280.11.28	Empresonar homes del lloc per cometre malifetes contra oficials del rei
	1280.12.24	Prendre una somera a un clergue de Parlavà per vendre-la
Rupià	1280.11.25	Citar homes del lloc per ser jutjats a Girona sense l'acord del bisbe
	1280.11.28	Empresonar homes del lloc per cometre malifetes contra oficials del rei
	1280.12.24	Treure dues o tres vegades les furcas del castell
		Posar ban a homes del castell de Rupià per fer danys i molèsties al veguer
		Empresonar 1 home de Rupià durant molts dies i tenir-ne d'altres *"in regardo"*
		Prendre 100 ovelles i 15 porcs i dur-los a Monells
		Entrar *"manu armata"* als termes del castell de Rupià, de jurisdicció episcopal
	1281.04.30	Imposar un ban, sota pena de 100 auris, als homes del bisbe del lloc
	1281.05.27	Obligar els homes a firmar per la pau i treva i tancar-ne alguns amb ferros
St. Cebrià dels Alls	1280.12.24	Tallar una vinya, oliveres i arbres de Guillem d'Estanyol, batlle de la Bisbal
		Destruir el celler del clergue de St. Cebrià i la vaixella de l'interior
St. Feliu de Guíxols	1280.12.24	Pregonar que ningú no anés a Sant Feliu a portar-hi mercaderia
		Impedir a l'abat del monestir tenir la jurisdicció sobre la vila, al port i al mar
Ultramort	1280.11.25	Citar homes del lloc per ser jutjats a Girona sense l'acord del bisbe
Vall-llobrega	1280.12.24	Obligar uns homes a no pagar els drets i agrers dels esplets que corresponien al bisbe i a *"facere capudbreue"* dels drets, censos i agrers
		Prendre 20 somades de raïms dels drets episcopals
	1281.05.27	Emparar els honors, censos i rendes del lloc, que el veguer havia envaït
Vila-romà	1280.12.24	Espoliar una terra dita de *Senylar* del domini del castell de Vila-romà
		Destruir el mas de Maimó de Deixesa, home del bisbe
		Prendre un porc del bisbe, una ballesta i altres armes
		Tallar una trilla, dues figueres i un perer de Marimon, batlle de Vila-romà
		Prendre 12 bous, 1 vedell, 1 ase i 40 bèsties menudes d'homes de Vila-romà
	1281.05.27	Emparar la coromina del castell de Vila-romà i impedir que s'hi entrés per collir i secar el blat sense el seu consentiment

Font: ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 69 (1280.11.25-28; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 364), i calaix 15, pergamí n. 73 (1280.11.28; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 365), pergamí n. 15 (1280.12.24; RIERA, *La senyoria...*: n. 53), pergamí n. 78 (1281.04.30; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 373) i pergamí n. 77 (1281.05.27; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 375).

una recerca més exhaustiva en els arxius reials per tal de conéixer amb precisió la política reial de la segona meitat del segle XIII sobre les senyories eclesiàstiques i sobre la probable aliança entre els reis i els bisbes de Girona en contra d'uns mateixos enemics, els comtes d'Empúries. Justament en aquests anys s'estava elaborant la teoria de la supremacía del poder reial sobre la resta dels senyors laics que es formulà a la pràctica l'any 1301.[17] Tot plegat, però, ens hauria allunyat excessivament dels objectius plantejats en el present treball. Així, ens limitarem a presentar una primera aproximació a l'exercici de la justícia criminal en algunes localitats gironines als volts del 1300.

En primer lloc, tenim constància d'algunes cessions de drets jurisdiccionals per part dels monarques a establiments monàstics i als bisbes de Girona, com les que es van produir a Banyoles, la Bisbal i Bàscara. L'any 1297 el rei va cedir al monestir de Sant Esteve de Banyoles la jurisdicció civil i el mer i mixt imperi sobre els vilatans i els pagesos del terme. L'abat obtingué el dret a tenir jutge, batlle i saig, cúria i llibre de cúria i presó per clergues, monjos i laics – els darrers s'havien de cedir al veguer de Besalú– i la facultat de pregonar, dictar sentències, rebre apel·lacions, donar tutors i curadors als pubills i dones i supervisar dels pesos i mesures del mercat; així, tots els habitants de la vila quedaren francs de tots els drets reials, excepte l'obligació de seguir el rei i els seus agents en els casos de convocatòria del *Princeps namque,* de persecució dels banyolins que infringien les constitucions de pau i treva, de procés contra homes del monestir en causes civils i criminals, de captura de malfactors i de pregó del veguer de Girona.[18]

Als dos llocs de domini episcopal, la Bisbal i Bàscara, també es van redefinir els drets dels reis i els dels bisbes. La reclamació efectuada pel batlle de la Bisbal el 1297, segons la qual demanava que el sotsveguer restituís al bisbe

---

17 SABATÉ, *El territori...*: p. 172-173.

18 AHCB, lligall 1 (1297.05.21; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 458). El pacte era vàlid encara el 1324, quan el sotsveguer de Besalú va convocar el sometent de la vegueria i va entrar armat a Banyoles per endur-se uns criminals que l'abat de Sant Esteve tenia empresonats; el plet es va resoldre dos anys més tard a favor del monestir i en contra del sotsveguer; cf. AHCB, pergamí n. 20 (1324.10.27; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 578); AMB, pergamí n. 3 (1326.01.31; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 587).

"suam plenam juridictionem in loco de Episcopali et in terminis eiusdem", va tenir resposta el 1302 amb la concessió al bisbe gironí de la jurisdicció màxima criminal que els oficials de Besalú tenien a la vila de Bàscara i als seus termes, i del mer imperi que els oficials de Girona havien obtingut injustament al castell i vila de la Bisbal.[19] El bisbe i els seus oficials podrien imposar penes i castigar a qualsevol delinqüent fins i tot pels crims més greus –segrest, incendi, agressió en camí i homicidi– i imposar-los les penes més dures –pena de mort, exili o mutilació de membres–, amb una sola limitació: *"quod extra muros dictorum locorum de Baschera et de Episcopali nulla per vos vel officiales vestros fiat executio penae quae ultimum publicium inferat, neque furcae aut alia signa poenae mortem imponentis extra muros locorum predictorum erigantur per vos vel officiales vestros".*

Una altra situació era la de llocs reials, com Palamós i Caldes, on el rei tenia establerts uns agents seus, els batlles reials, que també podien exercir la justícia sense presència del veguer. A la batllia de Palamós, instituïda el 1279 pel rei Pere II, el batlle exercia la jurisdicció civil i criminal sobre els habitants de la vila i dels llocs veïns de Calonge, Vila-romà i Vall-llobrega.[20] El 1298 Jaume II confirmà les atribucions del batlle i amplià el territori de la seva jurisdicció amb les parròquies de Fitor i Fenals; el 1305, però, els prohoms i la universitat de Girona suplicaren al monarca que retornés aquests llocs a la jurisdicció i districte de la vegueria de Girona.[21] L'altre batlle reial, el de Caldes de Malavella, exercia la

---

[19] ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 6i (1297.09.27; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 524) i pergamí n. 3 (1302.11.16; RIERA, *La senyoria...*: n. 77); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 36rv (1297.11.01-02); RIERA, «La justícia...». A Ullà, els bisbes de Girona hagueren de defensar sovint els seus drets davant dels comtes emporitans, cf. ADG, Mitra, calaix 20, pergamí n. 33 (1297.08.09; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 515), pergamí n. 30 (1297.10.07; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 520), pergamí n. 21 (1304.03.02; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 21), pergamí n. 12 (1313.10.20; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 661), pergamí n. 27 (1314.11.12; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 674) i pergamí n. 47 (1321.10.07; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 152); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 34r (1297.08.26); ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles (1307.12.09; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 20).

[20] SAMP, pergamí n. 1 (1279.11.09; CAMÓS-MARQUÈS, «Documents...»: n. 1) i pergamí n. 2 (1279.12.03; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 335); cf. SABATÉ, *El territori...*: p. 200. Cal assenyalar que el 1277 el veguer de Girona va vendre al bisbe el castell de Vila-romà, tal com ho va demanar el cavaller Pere Alemany en el seu testament; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 16v-18v (1277.02.07; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 13). A la fi del segle XIV, Calonge se separà de la batllia de Palamós; cf. TRIJUEQUE, *El termenal...*: p. 3.

[21] SAMP, pergamí n. 4 (1298.06.18; CAMOS-MARQUES, «Documents...»: n. 4); AHCG, pergamí n. 139 (1305.07.27; GUILLERE, *Llibre...*: n. 20).

jurisdicció civil i criminal i el mer i mixt imperi en el territori que tenia establert – el castell de Malavella, la vila de Caldes i els llocs de Franciac, Santa Seclina i Caulès– i també en els castells de Tossa i Lloret. La venda d'aquests drets a Ot de Montcada, l'any 1326,[22] va generar un seguit de conflictes entre aquest llinatge nobiliari i les institucions eclesiàstiques de qui depenien els dos darrers castells – el monestir de Ripoll i la pabordia de Novembre de la seu de Girona respectivament–, que no es resolgueren fins més de vint anys després. A Tossa, el 1348, tota la jurisdicció passà a mans de l'abat de Ripoll, excepte en els casos en què dos jutges preveien un càstig de mutilació de membres o de pena capital; a Lloret, el 1357, quedà clar que el mixt imperi corresponia a la canònica de la seu de Girona i el mer a Pere de Montcada.[23]

Fora dels dominis monàstics, episcopals i reials, el veguer era qui, en principi, exercia la justícia, tot i que, a la pràctica, molts nobles la hi disputaven i hagué d'imposar-la per la força. És el cas de Bernat de Cruïlles que l'any 1305 va rebre una sentència contrària als seus interessos sobre el mer i mixt imperi de les viles i dels termes de Peratallada i Cruïlles; el 1313 se li va recordar que el rei hi exercia el mer i mixt imperi i que el noble només gaudia de la jurisdicció civil; i el 1336 el rei Pere III recordà al veguer de Girona i Besalú que no permetessin als batlles i oficials dels dos llocs, entre altres, que usurpessin els drets reials.[24] A voltes, la negligència d'alguns oficials reials havia fet perdre alguns drets jurisdiccionals, com els de les parròquies de Sant Cebrià dels Alls i Sant Climent de Peralta i sobre el lloc de Santa Susanna de Peralta, entre el 1318 i el 1331, a favor del mateix noble Bernat de Cruïlles i dels seus descendents.[25]

---

22 ACA, Cancelleria, vol. 228, f. 49v-52v (1326.03.08); cf. ZUCCHITELLO, «Jurisdiccions...»: p. 110.

23 ADM, Apuntamientos de Moncada, vol. 1, f. 539rv (1348.03.12; ZUCCHITELLO, «Jurisdiccions...»: p. 128-135); SAMLM, fons Universitat de Lloret, pergamí n. 85 (1357.12.13; PONS, *El fons*...: n. 2).

24 AHCG, pergamí n. 140 (1305.08.28; *Catàleg*...: n. 140); Llibre Verd, f. 263v (1313.12.11; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 29) i f. 311r (1336.06.09; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 134).

25 AHCG, Llibre Verd, f. 265r (1318.09.30; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 44), f. 268r (1321.08.17; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 53) i f. 297v-298v (1331.09.18; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 109). Cal dir que, arran de l'usurpació de la jurisdicció del mer imperi del castell de Cornellà, l'any 1317, el rei va manar al veguer de Girona que hi investigués els excessos comesos i els perjudicis

Finalment, cal assenyalar l'existència d'unes zones que escapaven al control efectiu dels veguers i, doncs, a la jurisdicció reial. Es tracta de les terres depenents dels comtes d'Empúries i dels vescomtes de Cabrera, dos llinatges nobiliaris que s'havien unit, per matrimoni, a la fi del segle XIII. Els comtes, però, compartien amb el bisbe alguns drets jurisdiccionals als llocs de domini episcopal: el 1269 el comte Ponç Hug i el seu fill Huguet van cedir al bisbe la jurisdicció civil i criminal del castell de Rupià i les parròquies d'Ultramort i Parlavà, a canvi de la civil sobre els homes de l'església de Girona de Fonolleres, la meitat dels drets jurisdiccionals sobre els habitants de Serra de Daró i la renúncia a tota jurisdicció sobre Canet de Verges i Sant Iscle; i el 1285 Ponç Hug acordà respectar la jurisdicció reial sobre els termes de Torroella i Rocamaura.[26] Ara bé, el conflicte dels comtes emporitans amb la monarquia catalana i la pretensió d'aquesta d'implantar les vegueries sobre tot el conjunt del Principat va tenir les seves conseqüències jurisdiccionals: el 1301 el comte Ponç Hug va erigir, a les portes de la Bisbal, el castell d'Empordà i li va concedir la jurisdicció civil i criminal sobre el seu terme, que ocupava les parròquies de Llaneres i Vulpellac.[27] De manera semblant, els vescomtes de Cabrera gaudien del mer i mixt imperi en els seus dominis: el 1311 Bernat de Cabrera podia jutjar els crims de lesa majestat, moneda falsa, adulteris, homicidis, parricidis, robatoris de diner públic, redacció de falsos testaments i violències amb armes, entre altres delictes subjectes al mer i al mixt imperi imperi, comesos pels habitants de quatre masos de la parròquia de Sant Pere de Pineda i pels de tot el terme del castell de Montpalau; en els quatre masos, però, Guillem de Palafolls i el seu fill Bernat gaudien de la jurisdicció simple sobre causes pecuniàries.[28]

En resum, es pot afirmar que el veguer reial de Girona, amb l'ajuda dels batlles dels llocs reials –Girona, Palamós i Caldes, entre altres–, exercia realment

causats als drets reials i que no es deixessin perdre més drets en les altres parròquies de la vegueria gironina; cf. AHCG, Lletres reials (1317.02.28; ARNALL, *Lletres...*: n. 11 i n. 12).

[26] ADG, Mitra, calaix 18, pergamí n. 57 (1269.05.23; MARQUES, *Cartulari...*: n. 19) i calaix 7, pergamí n. 41 (1285.06.18; MARQUES, *Pergamins...*: n. 404).

[27] AHMCL, fons Mercader, pergamí n. 846 (1301.05.01; FERNÁNDEZ TRABAL, *Inventari...*: n. 105).

[28] AHFF, fons Notarial, pergamí n. 213 (1311.06.15; PONS GURI, «Jurisdiccions...»: n. 3).

la jurisdicció criminal sobre la vegueria de Girona, a exepció de les terres de l'antic comtat de Besalú –on hi havia un sotsveguer propi– i les que depenien dels comtes d'Empúries i vescomtes de Cabrera. En aquest territori, que abarcava tot l'ardiaconat de Girona i la part de l'ardiaconat de la Selva més propera a la capital i que estava organitzat de manera gairebé exclussiva per parròquies, els veguers reials d'inicis del segle XIV eren els únics que podien exercir la jurisdicció criminal amb el permís, això sí, dels bisbes i dels grans monestirs benedictins en les localitats de la seva senyoria –Banyoles, Bàscara, la Bisbal, Sant Feliu de Guíxols i Amer. Però ja en aquest moment els veguers es trobaven al centre d'un triangle de forces oposades: el rei, sempre necessitat de diners per sufragar les seves polítiques d'expansió pel Mediterrani; els nobles feudals, que molt sovint eren arrendataris dels drets reials però que pressionaven per quedar-se'ls definitivament; i els representants de la ciutat de Girona, els quals eren completament contraris a l'expansió de les baronies feudals laiques i reclamaren als monarques la recuperació dels drets alienats.[29] Si, durant la primera meitat del segle XIV, el fràgil equilibri en què es movien els veguers encara es va poder aguantar, l'evolució política de la corona catalanoaragonesa i, sobretot, les urgents necessitats de numerari van dur els reis a alienar la jurisdicció criminal i altres drets reials a la pràctica totalitat del territori on actuaven els veguers gironins, especialment entre les dècades de 1360 i 1380.[30] És en aquest període que les cessions dels drets jurisdiccionals van prendre com

---

[29] A Monells els saigs de la cúria de Girona volien impedir el 1308 que Guillem Escarrer prengués possessió del castell; a Cassà de la Selva, el 1316, els jurats i prohoms de Girona volien redimir en nom del rei la jurisdicció del lloc que tenia Guillem Escarrer els jurats, però va ser Ot de Montcada qui se la quedà el 1324; des d'aleshores, els ciutadans gironins van demanar al rei Alfons III que recuperés la jurisdicció de Caldes de Malavella, Llagostera i Cassà que havien comprat els Montcada; i a Sant Feliu de Guíxols, els ciutadans de Girona van pressionar notablement l'abat del monestir i el rei fins que la vila va esdevenir carrer de Girona el 1354; cf. ACA, Cancelleria, registre 142, f. 89rv (1308.07.03); AHCG, Llibre Verd, f. 260rv (1316.03.24; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 36), f. 198v-199v (1327.12.16; GUILLERÉ, *Llibre Verd*...: n. 77) i f. 200r-202v (1328.01.22; GUILLERÉ, *Llibre*...: n. 79); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 106v (1324...); AMSFG, Llibre Vermell, f. 1v (1354.06.10); cf. SABATÉ, *El territori*...: p. 172-180 i p. 203.

[30] FERRER MALLOL, «El patrimoni...»: p. 427-429 i p. 471-484. En temps de Martí l'Humà, la ciutat de Girona intervingué decissivament en el procés de redempció de les poblacions de la seva àrea d'influència, per bé que la majoria de pagesos no van voler pagar la redempció dels drets que els anteriors monarques havien venut; cf. FERRER MALLOL, «El patrimoni...»: p. 379-380; FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família*...: p. 95-96.

a base la demarcació parroquial en la part central format pels ardiaconats de Girona i la Selva; en canvi, les vendes més antigues de jurisdiccions prenien com a base el castell termenat –la Bisbal, Caldes, Llagostera, Cassà de la Selva, Cornellà, etc.– o territoris més extensos –les valls d'Hostoles, d'Amer i d'Aro, la baronia dels Cruïlles-Peratallada, etc.– (cf. Mapa 28).[31]

1.3 ELS CASTELLS I LA JURISDICCIÓ CIVIL

La ràpida simplificació que hem fet de la situació de la jurisdicció criminal a inicis del segle XIV és impossible de realitzar en l'àmbit de la justícia civil. En part perquè les dades de què disposem per aquest període són massa fragmentàries i en part perquè no sempre apareixen juntes totes les atribucions de la jurisdicció civil, tal com es van especificar a Sarrià, prop de Barcelona, al segle XV: la prestació d'homenatge dels habitants, l'obligació d'assistir a l'enterrament de l'abadessa, l'empresonament i el càstig dels homes propis, el recurs a un batlle i saig, l'enregistrament d'un llibre de cort, la imposició de penes i bans, la publicació de crides i ordinacions, el nomenament d'un corredor o pregoner i del capità del sagramental, la vigilància i el càstig dels perjuradors i dels jugadors i el reconeixement dels pesos i mesures.[32] Caldria, aleshores, estudiar els registres de les cúries senyorials per tal d'entendre l'abast real de les atribucions civils dels senyors dels castells, però dels llocs que hem estudiat de manera més detallada, només hem localitzat un petit fragment, només 6 folis, d'un llibre de la cúria de Monells. En el seu interior descobrim la intervenció de la cúria senyorial en casos de deutes i d'empares judicials, però també la seva potestat per empresonar persones –segurament per no pagar els deutes–, per

---

[31] D'entre els llocs d'on no s'ha enregistrat cap venda de jurisdicció al segle XIV, convé distingir diferents casos: el primer és el de la ciutat de Girona i d'altres viles reials –Pals i Sant Feliu de Guíxols– que no van escapar mai de les mans dels reis i dels seus agents, gràcies sobretot a l'interès dels ciutadans de Girona; un altre cas és el dels castells de Tossa i de Lloret, la jurisdicció dels quals anava asociada a la dels castells de Caldes i Llagostera i generà uns llargs plets entre els Montcada i les institucions eclesiàstiques titulars dels castells –el monestir de Ripoll i la pabordia de Novembre de la seu de Girona, respectivament– (cf. Capítol 3 *supra*); i, a part, tenim el cas indocumentat de Santa Coloma de Farners.

[32] ORTÍ, «El municipi...»: p. 43-44.

Mapa 28. **L'alienació de les jurisdiccions reials a les terres de Girona, segle XIV**

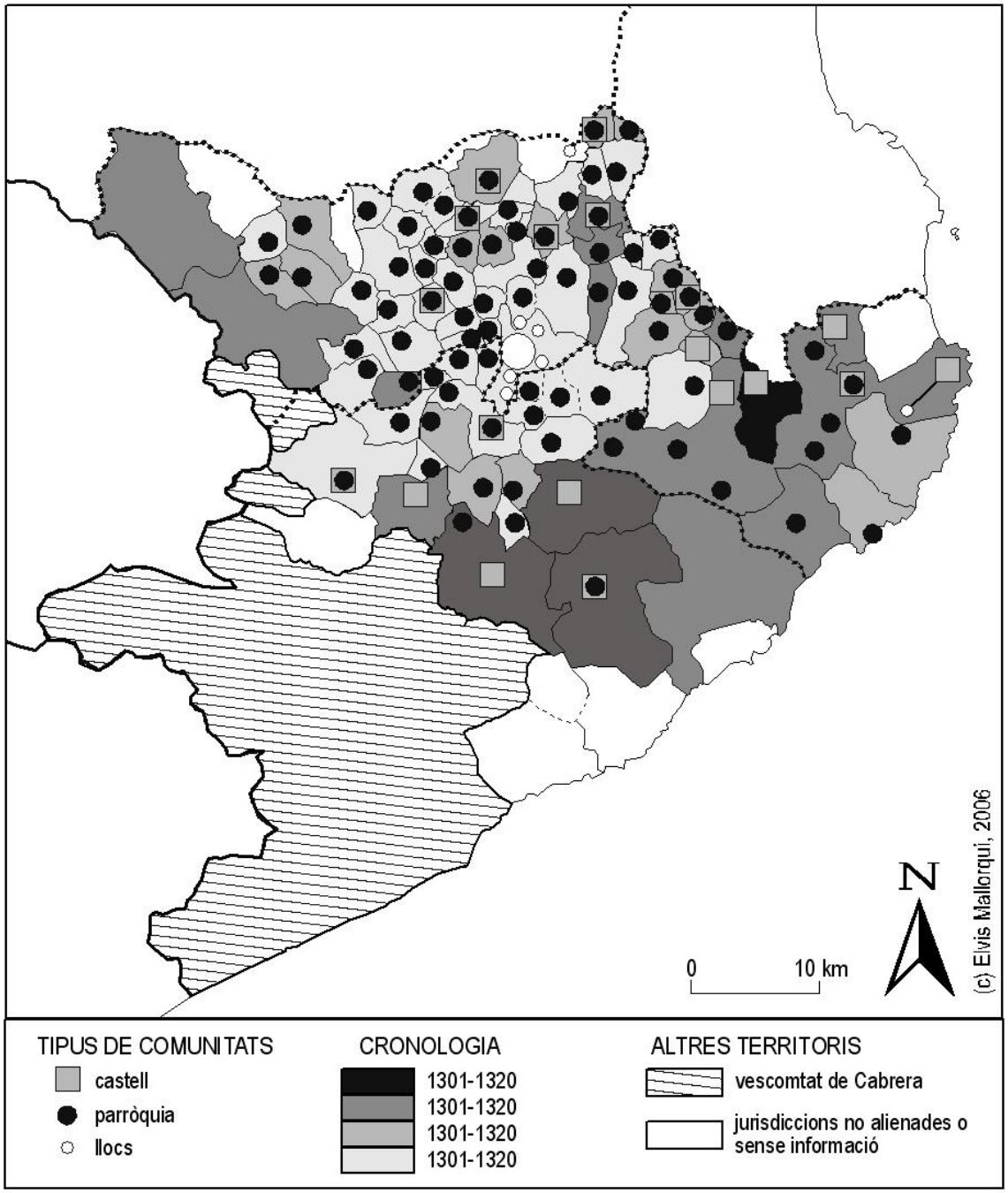

Fonts: FERRER MALLOL, «El patrimoni...», p. 471-484; cf. Mapa 8 i Apèndix 4 *supra*.

subhastar béns, per dictar pregons i ordenances en conflictes entre veïns i per rebre els juraments de fidelitat dels nous habitants a la vila.[33] A més d'aquestes notícies, disposem d'unes quantes dades disperses sobre les cúries dels llocs veïns de Sant Sadurní, Cruïlles i la Bisbal, totes elles depenents dels seus respectius castells termenats.

La carta de justícies de Sant Sadurní, de l'any 1296, és un magnífic testimoni dels drets dels senyors que exercien la jurisdicció civil. El paborde d'Aro i els castlans del lloc podien imposar multes en moneda i penes corporals –passar un dia a la presó del castell, vestit a l'hivern i nu a l'estiu– als habitants dels termes del castell de Sant Sadurní per diversos delictes: l'entrada i els danys de persones i bestiar en vinyes, trilles i horts, el robatori de fruites i d'altres béns, la tala d'arbres, la recollida d'herba, la captura de coloms, el no seguiment la convocatòria del sometent per perseguir malfactors, el desembainament d'espases i les baralles i alterió de l'ordre públic.[34] Trenta anys més tard, el 1326, el bisbe de Girona –que es quedà amb els drets de la pabordia d'Aro– va concedir el càrrec de *"baiulum nostrum in castro et uilla seu parrochia de Sancto Saturnino et eius termino, videlicet in hiis omnibus in quibus nos et ecclesia Gerundensi dominium et jurediccionem ibi habemus"*;[35] entre les seves funcions, s'esmenten la recollida de rendes i fruits, dels foriscapis, esdeveniments i redempcions d'homes i dones i la signatura en els documents on calgués, però no es diu res de les seves competències judicials.

---

[33] AHG, Notarial, Monells, vol. 142, 6 f. (1333.09.17-1334.01.28). En el fragment del llibre s'hi troben 16 documents referents a deutes –requeriments i promeses de pagament–, 19 sobre empares –per raó de querimònies i demandes sobre béns i productes–, 5 pagaments de les fiances per tal de treure de la presó uns insolvents, 2 preconitzacions, 1 manament de no tocar una resclosa, 1 ordenació de subhasta i 1 jurament de fidelitat al senyor del castell de Monells per un nou habitant. En els altres llibres de la notaria de Monells que hem estudiat, la cúria de Monells només apareix en dues ocasions: el desembre del 1332 Bernat Baster, que més tard seria empresonat, va prometre mantenir indempnes 6 persones de Monells per una manlleuta; i el gener del 1333 Arnau de Blanes, cavaller de la Bisbal i procurador de Simó de Vallgornera, senyor del castell de Monells, va declarar culpable al mateix Bernat Baster de diversos crims comsesos *"infra jurisdiccionem et terminos castri de Monellis et aliis locis"*; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 87r (1332.12.24) i f. 116v-117r (1333.01.22).

[34] ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 1 (1296.01.08; MARQUÈS, «La senyoria...»: n. 17).

[35] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 45v (1326.03.19).

En canvi, al lloc veí de Cruïlles, almenys des del 1264, els senyors podien *ponere bannum* a delictes similars als de Sant Sadurní i tenien un *judex communis* que dictava sentències en els casos d'empara i plets de béns de masos disputats entre el prior del monestir de Sant Miquel i el senyor del castell.[36] El jutge i el batlle solien ser membres fixos de la cort del castell de Cruïlles que administrava la justícia: el 1302 Saurina de Carreres va haver de presentar a Arnau de Verges jutge de Cruïlles i al batlle Ferrer sa Parra el *legalem compotum* de 400 sous que el seu marit li havia donat en dot; l'any següent, la senyora del castell, Gueraua, juntament amb el jutge i el batlle, va vendre un hort després d'una subhasta per pagar els deutes d'Arnau de Beloca de Sant Miquel de Cruïlles; i el 1328 el batlle Guillem de Motgera i el jutge Bonet Adroer van subhastar una feixa de Pere Esteve per pagar deutes.[37] El jutge podia actuar en solitari en casos de debitori i d'empara de béns: així ho va fer Arnau de Verges entre el 1302 i el 1303 i Bonet Adroer el 1327, quan va nomenar Venguda, vídua de Pere de Maruny, com a tutora dels béns de la seva filla Antònia.[38] A més, el senyor de Cruïlles tenia un corredor o nunci, Ferrer Creixell, que s'encarregava de la *"preconiam sive cridam et curroteriam"* al terme del castell.[39]

A la Bisbal, el batlle episcopal, en nom de la cort, imposava multes per ajudar delinqüents, robar animals, objectes i documents d'altri, envaïr propietats alienes i per agressions amb armes i baralles; són especialment interessants, per la seva particular natura, els delictes comesos per jueus: ús de mesures il·legals en

---

36 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 10, pergamí n. 9 (1264.02.02; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 85).

37 AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 49rv (1302.12.25) i f. 56r (1303.01.30); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergamí n. 16 (1328.04.28). En el capbreu de Cruïlles del 1319 es troba un camp adquirit *"per compra que·n fiu d'en Guillem de Sure o de la cort de Cruyles"*; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 71rv (1319.02.12).

38 AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 21v (1302...), f. 22r (1302.08.20), f. 25r (1302...), f. 70r (1303.05.23) i f. 86v (1303.09.12); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 10, pergamí n. 7 (1327.05.14) i rotlle 8, pergamí n. 1 (1327.06.06; MALLORQUÍ, «Homes...»: apèndix n. 1). En el capbreu del 1319 Martorell Rabiola actuava com a *"tudor dat e asignat per la cort de Cruyles als fills que foren d'en Perich Reig e als béns d'aquells"* i com a *"curador donat per la cort de Cruyles als béns d'n Ramon Çabater absent de la terra";* cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 4v-5r i f. 31rv (1319.02.05).

39 AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 45r (1302...); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 55v (1319.02.06).

l'intercanvi, concessió de préstecs *"ultra statutum domini regis de ratione ·C· pro ·XX·"*, confecció de més instruments de deutes dels que corresponia i relacions carnals entre jueus i cristians.[40] Aquest batlle, doncs, sí que coincideix plenament amb el perfil de batlle jurisdiccional propi dels llocs reials –Palamós i Caldes– i de les poblacions amb senyors eclesiàstics titulars de la jurisdicció criminal – Banyoles, Sant Feliu de Guíxols, etc. A la Bisbal, a més del batlle, altres càrrecs participaven en l'exercici de la justícia: el majordom, encarregat en principi de la casa o castell del bisbe a la Bisbal, també imposava multes a delinqüents; i el jutge Bernat de Llapart, que, des del 1322, podia resoldre els plets suscitats a la Bisbal, Rupià i Sant Sadurní.[41]

1.4 UNA JUSTÍCIA DE LA TERRA?

En els casos estudiats de Monells, Cruïlles, Sant Sadurní i la Bisbal, l'exercici de la justícia civil estava en mans dels senyors dels castells termenats. De fet, un costum de Girona recordava que aquests podien empresonar els seus homes propis i tenir-los *"sub tina vel tavega vel in ferris vel in biga",* però no els homes dels feus reials i dels llocs religiosos.[42] És possible que aquesta situació, tal com s'ha constatat per al comtat de Barcelona, hagués nascut molt abans, al segle XII, de quan daten bon nombre de sentències, plets i acords entre senyories eclesiàstiques i senyors dels castells, en els quals aquests darrers acceptaven, a canvi d'un pagament, és clar, que els monestirs i esglésies exercissin la justícia sobre els seus homes propis; de fet, la constitució de les Corts de Cervera del

---

[40] ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 6b (1272.02.19; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 524), pergamí n. 5a (1287.02.08; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 485), pergamí n. 6a (1287.08.01; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 524), pergamins n. 5b, 5c i 5d (1288.05.01; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 485), pergamí n. 5e (1295.08.29; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 485), pergamins n. 6f, 6g i 6h (1296.02.26; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 524), pergamí n. 6c (1296.05.13; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 524), pergamí n. 6d (1296.06.15; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 524) i pergamí n. 17 (1296.08.03; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 501).

[41] ADG, Mitra, calaix 15, pergamins n. 6f, 6g i 6h (1296.02.26; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 524), pergamí n. 6d (1296.06.15; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 524) i pergamí n. 17 (1296.08.03; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 501); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 135v-136v (1322.05.25).

[42] MIERES, *Costums...*: p. 138-139. Als castells termenats, caldria afegir-hi la justícia dictada per batlles en llocs de domini reial, com a Osor: el 1144 el comte Ramon Berenguer IV va concedir al seu batlle l'exercici de la justícia des de la *"platea et banchum ecclesia dicta de Osorio"*; cf. AHCG, Llibre Verd, f. 1v (1144.01.21; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 1).

1202, que negava als pagesos la possibilitat d'apel·lar als tribunals reials i que garantia als senyors la independència de la seva jurisdicció arbitrària, assenyalava que d'aquest règim se n'escapaven els tinents de les senyories eclesiàstiques i dels feudataris dels comtes-reis.[43] D'aquesta manera, paral·lelament a l'atribució de la capacitat judicial dels senyors dels castells, els senyors eclesiàstics van aconseguir privatitzar l'exercici dels drets de justícia sobre els seus homes propis, tal com es troba en molta documentació referent als masos durant tot el segle XIII.

Certament, comprovar en les terres gironines la validesa d'aquestes hipòtesis plantejades per al comtat de Barcelona significaria encetar una recerca que aniria molt més enllà del que es pretén en la present investigació. Algunes notícies, tanmateix, semblen coincidir amb l'evolució seguida a Barcelona. A Riudellots de la Selva, a la fi del segle XII, s'enfrontaren senyors laics i eclesiàstics pel control d'alguns masos de la població i dels seus homes i dones: el 1194 Elisenda de Vilademany acabà pactant amb l'abat del monestir de Sant Miquel de Cuixà el repartiment dels drets del mas Prats de Riudellots, de tal manera que la senyora rebria uns censos, l'alberga, la questa i la tercera part dels *"tercios de qualicumque honore uendatur et de ingressibus et exitibus hominum qui sunt uel fuerint in iamdicto honore, et de omnibus iusticiis et exorchiis et homicidiis et de omnibus prouentibus"* i el monestir es quedaria amb les dues parts d'aquests drets de servitud i de justícia; a la mateixa parròquia, l'any 1195, les germanes Alamanda i Oliva d'Aguilar, casades amb Guillem de Llagostera i Ponç de Pineda, van reclamar a l'abat de Sant Pere de Galligants una colla de rendes i prestacions en treball de els masos de Pere Guitard i Guillem Roig, situats al lloc d'Arrel i al sector Benaula.[44] Però també des aquesta època, els propis senyors eclesiàstics ja exercien els seus drets sobre els homes dels masos, sobretot quan abandonaven l'explotació i deixaven de pagar les rendes: sembla que això és el que succeí altre cop a Riudellots de la Selva, el 1201, quan el paborde de Sant Martí Sacosta va

---

43 BRAH, ms. 7/2005, f. 97v-98v (1202.09...; *Cortes...:* vol. 1, n. 11; GONZALVO, *Les constitucions...*: n.. 21); BENITO, *Senyoria...*: p. 483-487 i p. 501-504.

44 ASD, pergamí n. 49 (1194.03.07; MARQUÈS, *Col·lecció...,* n. 83); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 37, pergamí n. 6 (1195.03.13).

portar a judici la vídua d'Arnau de Quart.[45] De manera semblant, l'any 1295, el prior de Sant Miquel de Cruïlles va nomenar jutge el jurista Pere de Sant Sadurní per tal que dictés sentència en el plet que mantenia el prior amb Elisenda de Malver, hereva del mas i de la batllia de Carbó de Motgera, a Cruïlles, però que preferia viure a la Bisbal enlloc d'habitar el mas i servir la batllia; així, el prior va apropiar-se dels honors del mas i de la batllia i, acte seguit, va procedir a inventariar els béns que s'hi trobaven.[46] Per acabar, un últim exemple ens revela més facultats dels senyors de la terra sobre els seus homes: l'any 1251, el paborde de Maig de la seu de Girona va posar un ban que afectava els habitants *"in uilla de Oliuars et uillari de Uillauacarum",* dins la parròquia de Sant Julià de Ramis, per tal de limitar i, si era possible, evitar entre el maig i la festa de Sant Miquel, el 29 de setembre, l'entrada de persones i bestiar en camps, vinyes i horts a través de la imposició de multes que variaven si s'havia fet de dia o de nit i si el bestiar era gros o menut.[47]

En resum, la constitució de les Corts de Girona de 1321, que concedia als senyors directes tots els drets de justícia sobre els seus *rustici, borderii et juuenes homines,* que no podien apel·lar a cap tribunal reial, eclesiàstic o urbà, hauria estat realment vàlida al bisbat de Girona o, millor dit, a les terres del bisbat més properes a la ciutat de Girona on predominava l'estructura parroquial i on no existien, a la pràctica, castells termenats.[48] De fet, un dels costums del bisbat de Girona confirmava aquesta situació expressant-la amb uns termes diferents: allà on un senyor de castell tenia jurisdicció, no es podia apel·lar a cap altre senyor superior, encara que es tractés d'un habitant d'un lloc de domini eclesiàstic que apel·lés al bisbe.[49] Aquest costum, doncs, deixava oberta la porta al fet que, a les

---

45 ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergamí n. 42 (1201.04.17). El text del document, però, no l'hem pogut llegir perquè actualment està extraviat.

46 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 12, pergamins n. 5 i 6 (1295.06.02; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 151 i 152).

47 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1251.06.20).

48 ACA, Cancelleria, registre 308, f. 221 i ss. (1321.08.16: *Cortes*...: vol. 1, n. 31); CUADRADA, «Sobre el mer...»: p. 206.

49 ACA, Cancelleria, registre 308, f. 221 i ss. (1321.08.16: *Cortes*...: vol. 1, n. 31); CUADRADA, «Sobre el mer...»: p. 206; MIERES, *Costums*...: p. 82-83.

zones organitzades només a través de les parròquies i sense la presència de castells termenats, els homes i les dones poguessin apel·lar a instàncies superiors com el veguer i, com assenyala el text esmentat, el propi bisbe.

Cal deixar clar, tanmateix, que la parròquia no va ser mai el marc d'exercici de la justícia civil per part dels senyors directes o dels senyors dels castells i, encara molt menys, de la justícia criminal, que quedava en mans dels veguers si no era que el rei l'alienava a benefici de bisbes, abats i nobles. L'administració de la justícia civil s'adequava molt millor a la senyoria, sobretot en els casos de territoris organitzats a partir dels castells termenats. Però aquesta situació no és la majoritària a les terres del centre del bisbat de Girona: en aquest sector, estructurat a través de les parròquies, l'aplicació de la justícia civil anava a càrrec dels propis senyors directes, molts d'ells eclesiàstics, que disposaven de senyories petites i superposades les unes a les altres.

2. La defensa del territori

Podríem pensar que la poca relació directa de les parròquies amb l'administració de la justícia es podria repetir amb l'altre gran àmbit inclòs en la jurisdicció, l'organització de la defensa del territori, sobretot pel fet que la guerra era l'activitat pròpia de reis, nobles, cavallers i guerrers professionals. Ara bé, segons nombrosos testimonis dels segles XIII i XIV, els membres de les comunitats rurals gironines participaven activament als exèrcits i realitzaven diverses tasques de defensa i de manteniment de l'ordre en el territori. La pròpia existència d'esglésies fortificades ja sembla contradir la "lògica" feudal que atribueix al castell i als seus senyors el monopoli de la força i de les armes, no a les esglésies i als parroquians.

2.1 LES ESGLÉSIES ENCASTELLADES

En contrast amb el Rosselló,[50] les esglésies encastellades del bisbat de Girona, ja documentades al segle XI, encara no han estat objecte de cap estudi monogràfic. De la mateixa manera que l'abat de Banyoles temia, l'any 1086, que es construïssin nous castells en les immediacions de la població,[51] l'existència d'*ecclesias incastellatas* també era percebuda com una font de perills per a les localitats veïnes. Per això, aquests temples, voltats de fortificacions o aixecats com a apèndixs de construccions fortificades, van ser exclosos de la protecció episcopal i de la Pau de Déu en diverses assemblees de Pau i Treva del segle XI. L'argument donat era que, des d'aquests punts, actuaven bandes de lladres i raptors, potser membres de famílies de l'aristocràcia laica, que atemorien i saquejaven les poblacions veïnes.[52]

A partir del 1173, però, la situació va canviar: una de les constitucions fixades en l'assemblea de Pau i Treva de Fondarella situava les *ecclesias incastellatas* sota la protecció dels bisbes i dels comtes-reis d'Aragó, totes excepte aquelles on es refugiessin malfactors, raptors i lladres. D'aquesta manera, el bisbe mantenia el seu poder sobre unes esglésies que havien escapat del seu control directe i el comte-rei s'assegurava la seva jurisdicció sobre els castells i fortaleses eclesials.[53]

---

[50] Al Rosselló s'ha estudiat el repartiment geogràfic i les característiques arquitectòniques de 43 edificis religiosos fortificats i s'ha esbossat una cronologia de la seva difusió, iniciada al segle XII, però intensificada entre els segles XIII i XIV, després de l'establiment de la frontera definitiva amb el regne francès a les Corberes l'any 1258; cf. LECLERC, «Les églises...»: p. 223-233. També es documenten esglésies fortificades en terres llenguadocianes; cf. BAUDREU, «Le Bas-Razès...»: p. 203-204.

[51] L'abat del monestir de Sant Esteve de Banyoles va aconseguir que l'arquebisbe de Narbona i els bisbes de Girona, Vic, Carcassona, Magalona i Barcelona procuressin *"ut nemo utriusque sexus castellum in praedicto monasterio vel in circuitu unius leguae et modiae confinio faciat, illis exceptis qui iamfacti consistunt, quod Deus avertat";* cf. MARCA, *Marca...*: n. 301 (1086.09.06).

[52] Es tracta de les assemblees de Vic l'any 1033, Barcelona, Vic i Girona el 1064 i Toluges entre els anys 1064 i 1066; cf. BCAH, Arxiu, pergamí n. 4046 (1033...; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 3); BSLE, manuscrit Z-I-4, f. 47v-48r (1064...; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 4); BRAH, manuscrit 7/2005, f. 120rv (1064...; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 5). També, en terres franceses, les esglésies fortificades van ser excloses de la Pau de Déu; cf. AUBRUN, *La paroisse...*: p. 99-101 i p. 155.

[53] BRAH, manuscrit 7/2005, f. 90r-93r (1173...; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 15); cf. FARÍAS, «La sagrera...»: p. 103-105. Altres assemblees de la fi del segle XII, com les de Perpinyà del mateix any 1173 i de Girona del 1188, reiteren la jurisdicció comtal sobre les esglésies fortificades; cf. ACA, Cancelleria, Alfons I, pergamí n. 148 (1173...; GONZALVO,

Aparentment, aquesta situació de les esglésies encastellades degué ésser vàlida al bisbat de Girona fins a la meitat del segle XIII, però no en tenim notícies que ho confirmin o ho desmenteixin. En canvi, a partir de mitjan segle i sobretot als darrers decennis del Dos-cents, l'accentuació de les tensions entre els comtes d'Empúries i els bisbes gironins es va traduir en l'augment de temples encastellats al comtat emporità i en les seves immediacions. Tant els comtes d'Empúries, d'una banda, com els reis d'Aragó i els bisbes de Girona, de l'altra, es van veure davant la necessitat de fortificar alguns punts on mai fins aleshores havia existit un castell.[54]

El cas de Vulpellac és un dels primers exemples de les conseqüències d'aquest conflicte. L'any 1269 el bisbe Pere de Castellnou va autoritzar el cavaller Ramon de Sant Julià a *"facere fortiam ... in parrochia Sancti Iuliano de Vulpeyaco, in loco in quo iam incepistis facere dictam forciam"* i a *"incastellare ecclesiam de Vulpeyaco et facere ibi fortiam tam supra ecclesiam quam in clohario sive campanili eiusdem ecclesiae"*.[55] L'autorització episcopal era, segurament, un requisit fonamental per fortificar, però en aquest cas, el bisbe actuava, no tant com a cap de l'església i responsable de tots els temples del bisbat, sinó com a senyor jurisdiccional del lloc veí de la Bisbal: el cavaller Ramon de Sant Julià va comprometre's a no perjudicar ni atacar el castell veí de la Bisbal, a permetre el pas dels bisbalencs que perseguien enemics seus i a prestar fidelitat i homenatge al bisbe per l'obra efectuada a l'església.

En terres dels comtes d'Empúries i d'altres senyors, l'abast del poder episcopal era menor i arribava tard, quan els temples ja havien estat fortificats: el 1272 el comte Hug d'Empúries es comprometé a no utilitzar el temple encastellat de Sant Iscle d'Empordà en contra dels dominis eclesiàstics; l'any 1299 el bisbe va escriure al cavaller Dalmau de Creixell que no fortifiqués

Les constitucions...: n. 14); ACG, Llibre Verd del Capítol, f. 106v-108v (1188.08.13; GONZALVO, *Les constitucions...*: n. 17).

54 MALLORQUÍ-SOLDEVILA, «L'època...»: en premsa. Un cas similar de fortificació d'esglésies es troba a la França del segle XIV: els conflictes que formen la guerra dels Cent Anys en motivaren la construcció i, en molts casos, en van provocar la destrucció i la ruïna; cf. ADAM, *La vie...*: p. 115-121.

55 ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 18 (1269.05.28; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 172).

l'església de Vilaür; l'any següent, el bisbe va trobar encastellada l'església de Montagut i va prohibir, sota amenaça d'excomunió, que els homes de Castellfollit, Begudà, Sant Joan les Fonts i el Castellar hi contribuïssin; a més, va manar a la senyora Ermessenda de Pontós i al seu fill Bernat que enderroquessin les fortificacions de l'església de Sant Andreu de Banyeres; i el 1301 el bisbe va fer arribar als clergues de Sant Climent Sescebes i de Capmany una carta amb una sentència d'excomunió per tots aquells homes del comtat d'Empúries que contribuïssin a l'encastellament dels dos temples parroquials esmentats.[56] Molt probablement, les fortificacions consistien en el sobrealçament de l'absis i de la resta de parets de l'edifici, on es col·locaven espitlleres i matacans que s'han conservat fins l'actualitat en els temples de Sant Iscle d'Empordà, Vilaür i Capmany.[57]

Queden, doncs, moltes qüestions per resoldre en relació a les esglésies fortificades gironines i catalanes: analitzar-ne les restes arquitectòniques conservades, estudiar-ne la topografia urbana dels nuclis eclesials per detectar-hi possibles elements de fortificació a través de plànols antics i de l'observació sobre el terreny i, finalment, excavar arqueològicament alguns punts propers als temples encastellats. De totes maneres, aquestes esglésies només eren punts secundaris dintre l'organització de la defensa militar dels segles XIII i XIV; els veritables punts forts continuaven essent els castells, sempre fortificats amb murs, torres i fossats.

2.2 ELS CASTELLS I LES PRESTACIONS MILITARS

A diferència de segles anteriors, en què només els senyors, els cavallers i els guerrers es movien dintre dels castells, als volts del 1300 molts pagesos hi acudien per realitzar-hi tasques de manteniment dels murs i dels fossats, o bé per

---

[56] ADG, Mitra, calaix 3, pergamí n. 160 (1272.03.16; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 41); ADG, Lletres, vol. U-1, f. 40r (1299.05.08), f. 50r (1300.07.12), f. 56r (1300.08.20) i f. 57r (1301.01.09).

[57] *Catalunya Romànica...*: vol. 8, p. 314, i vol. 9, p. 439-440 i p. 931-932. Els temples de Vulpellac, la Pera, Sant Climent Sescebes i Montagut van ser reformats a l'època moderna i no han conservat elements dels segles XIII i XIV. En canvi, d'altres com el de Madremanya, conserven una fesomia fortificada, sense que n'haguem localitzat referències documentals.

fer-hi les guaites o serveis de vigilància. L'article XL dels Costums de Girona establia l'obligació dels homes residents a l'interior del terme d'un castell de prestar guaites, bades i obres als murs i als fossats de la fortificació; i, en cas que calgués reparar les parets foranes del castell, els senyors dels castells havien de *"providere magistris in logerio et cibo tantum quamdiu opus duraverit in ipsa parte ubi ipsa aedificia fortitudini foraneae sunt contigua"* i d'obligar els *"homines termini ipsius castri cuiuscumque sint domini tenentur eorum sumptibus facere totum aliud opus"*.[58] Es tracta d'unes pràctiques consuetudinàries enregistrades per escrit a finals del segle XIV arran de diverses sentències judicials, però que eren molt més antigues.

Els costums esmentats en el conegut plet pels drets del castell de Lloret, de l'any 1378, ja existien des de l'any 1277 quan, el castlà Bernat de Lloret i vuit homes propis dels masos, en nom seu i d'altres, van acordar que aquests darrers rebrien un berenar diari quan fessin obres al fossar, en d'altres parts del mur i a l'interior del castell. En aquests dos darrers punts havien de treballar amb calç sota la direcció d'uns mestres que rebien un menjar sencer i amb la col·laboració d'uns obrers que rebien un *loguerium* per la feina; a més, si calia portar la calç de Girona o d'altres llocs, amb bèsties pròpies, el castlà havia de proporcionar civada als animals i menjar als traginers.[59] Al cap de quaranta anys, segons el capbreu dels anys 1317-1320, els homes dels masos de Lloret i de Caulès encara prestaven les obres *"in muro exteriori et in uallo dicti castri... ad serviendum magistris tamen qui ibi operentur"* a canvi de la *merendam* del senyor del castell (cf. Taula 79). La prestació, tanmateix, sembla exclussiva dels masos: ni els 6 homes de les bordes ni els 18 habitants del port de Lloret havien de satisfer aquest servei al castell. Pel que fa a la guaita, la situació encara era més extrema: només tres homes de la parròquia hi estaven obligats.

Un altre cas ben documentat és el de Ravós del Terri. Segons el capbreu del 1317, el batlle de l'ardiaca, Berenguer Batlle, havia de *"mandare et compellere traginas et batudas et juuas et omnes alias operas que pro archidiaconatu fiunt",* de manera que controlava que els homes propis, borders i homes joves de Ravós

---

[58] MIERES, *Costums...*: p. 158-161. Per a una exposició més genèrica, cf. PONS GURI, «Compendi...»: p. 342-344.

efectuessin les *"operas ad murum forcie exterioris"* i les guaites i les bades en temps de guerra, segons el seu estàtus personal (cf. Taula 79). Cal dir, però, que no les realitzaven de la mateixa manera: els homes joves de Ravós *"non habentes mansos neque bornas concedunt quod faciunt ... medias guytas et medias badas ad forciam castri exteriorem reparandam et tenendam condirectam medias operas",* a canvi d'un desdejuni –*"projunis"*–; els *rustici* o propietaris de masos, en canvi, havien de tenir *"condirectum murum et valla forcie exterioris dicti castri"* i també prestar bades i guaites al castell quan fos necessari i el senyor ho requerís, a canvi, això sí, de rebre menjar *"a la brada que moratur in turri castri de Rogacionibus"*.[60]

Aquestes pràctiques existien, segur, en d'altres castells termenats, però els capbreus no les recullen de manera tan precisa com a Lloret i Ravós.[61] De fet, en certes ocasions surten a la llum alguns conflictes originats quan els homes que havien de prestar les obres i les guaites no eren propis del senyor del castell, sinó d'altres senyories. El prior de Sant Miquel de Cruïlles, per exemple, hagué de defensar en moltes ocasions els seus homes de les exigències tant dels senyors de Sant Sadurní com dels de Cruïlles. A Sant Sadurní, l'any 1268, el castlà del castell afirmava que *"usus, obseruancia et consuetudo est et fuit ... quod domini dicti castri imposerunt et imponunt banna, tallias et operas rusticis et hominibus monasterii de Crudiliis*

---

59 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1277.01.02).

60 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 65v-67r (1317.08.10?).

61 En l'extens capbreu de Cruïlles de l'any 1319, només hem documentat un home que prestava una *"obra a obs del vall"* –l'equivalent a l'*opus foraneum* d'altres indrets–al seu senyor, en Bernat de Cruïlles; i el mateix any Guillem Trill i la seva muller Dolça prestaven unes *"gueytes"* al monestir de Sant Feliu de Guíxols, que tenia la *"fortitudine de Vilabela"* a Cassà de la Selva, on els seus homes propis prestaven obres per tal de reparar els valls de la fortalesa; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 32rv (1319.02.16); AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 98v-99r (1319.11.15). A Vilobí d'Onyar, l'any 1343, els homes propis pagaven uns diners per la bada i la guaita, efectuaven jornals per escurar els fossats o refer les fortificacions i permetien al senyor tallar arbres per fer bigues pel castell; al mateix capbreu, uns homes propis d'altres senyors prestaven aquests serveis als fossats i muralles de la cellera; cf. MARQUÈS, «Vilobí...»: p. 42-43. És possible que a la segona meitat del segle XIV les obligacions relacionades amb la defensa del castell termenat s'especifiquessin millor: alguns homes propis que la sagristia segona de la seu de Girona tenia a Solius confessaven prestar guaites en temps de guerra i obres *"in barreriis seu barbachanis et aliis fortaliciis"* del castell de la Roca de Solius i fer reaparar les barreres, barbacanes, portes i tancaments en fusta, ferro i pedres del castell; cf. AHG, Notarial, Vall d'Aro, fragments, capsa 2 (1394-1396...).

Taula 79. **Les prestacions militars dels homes dels castells de Ravós i Lloret, 1317-1320**

HABITANTS	OBRES		GUAITES		COMÚNIES	
RAVÓS DEL TERRI						
Masos de la parròquia						
- Batlle	1					
- homes propis de l'ardiaca	3		3			
Bordes de la parròquia						
- homes propis de l'ardiaca	3		3			
Força o cellera de Ravós						
- homes joves	13		13			
Total	**20**		**19**			
LLORET DE MAR						
Masos de la parròquia						
- homes propis de la pabordia	6			6	6	
- homes propis de la pabordia i del castlà	15	5	3	17	15	5
- (homes propis del castlà)	1	1		2	1*	1
Bordes de la parròquia						
- homes propis de la pabordia		4		4	4	
- homes propis de la pabordia i del castlà		2		2	1	1
Port de Lloret						
- homes propis de la pabordia		2		2	1	1
- homes propis de la pabordia i del castlà		10		10	9	1
- homes propis de la pabordia i Maimó Flaquer		1		1	1	
- (no especificat)		5		5	2	3
Total	**22**	**30**	**3**	**49**	**40**	**12**

Sí No. * Bernat Botet *"ignorat si tenetur ire cum armis in exercitu domini episcopi propter guerram sicut alii uel non"*. Font: ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381 (1317); ACG, Pabordia de Novembre, capbreu de Lloret (1317-1320)

habitantibus in parrochia Sancti Saturnini"; en canvi, el prior l'acusava d'haver imposat per la força, mig any abans, obres, guaites, talles, bans i pagaments de civada *"pro garda"* als *homines* i *rustici* del monestir, atès que alguns d'ells vivien al castell de Sant Sadurní i d'altres només hi tenien cases –però ni hi residien ni hi tenien bestiar.[62] A Cruïlles també es produïren conflictes a l'entorn de les obres a les fortificacions: el 1355 el prior de Sant Miquel de Cruïlles va recórrer al bisbe gironí per queixar-se del fet que Gilabert i Constança, senyors de Cruïlles, van obligar els homes de Sant Miquel a treballar a la força de Cruïlles i a portar-hi 500 somades de pedres i 10 mitgeres de calç.[63] Després d'aquests plets, els juristes acabaren resolent sempre a favor dels senyors dels castells i en contra

[62] ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 63 (1268.04.30; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 95).

[63] ADG, Lletres, vol. U-25, f. 230v-231r (1355.03.27) i f. 281r (1355.04.20).

dels homes d'església i dels aloers, que, juntament amb la resta d'homes del terme, van ser forçats a treballar a les muralles, valls, avantmuralles, barbacanes, arqueries i en la torre mestra del castell –però no en les altres cases de l'interior de la fortalesa– i a fer la guaita i els serveis de vigilància; a més, es va negar als habitants dels masos la possibilitat de defensar-se en les seves cases –potser amb torre– i, és clar, d'eximir-se d'aquestes prestacions militars.[64]

2.3 SOMETENTS LOCALS I GENERALS

Les obres i les guaites no eren els únics serveis militars exigits pels senyors dels castells. Els homes de la senyoria havien de sortir *"ad sonum et cornu castri"*, és a dir, a la crida efectuada des del castell pel senyor o pels seus agents, tant en cas de guerra com per perseguir delinqüents, però sempre dintre del districte del castell. Es tracta d'un dret dels senyors dels castells que, si bé els Costums de Girona diuen que no podien processar els seus homes, sí que els podien castigar amb un ban o multa en el cas que desobeïssin la crida del sometent.[65] Per exemple, el senyor de Cruïlles, Gilabert, va reclamar l'any 1264 al prior del monestir de Sant Miquel de Cruïlles poder *"ponere bannum et exigere ac habere ab hominibus dicti prioris",* ja que els homes de Sant Miquel també *"debebant exire ad sonum et cornu castri de Crudiliis dum tamen non esset tempore guerre"*; a Parlavà, l'any 1269, trenta-dos homes van reconèixer que la parròquia era dels termes i jurisdicció del castell de Rupià i que ells havien d'*"exire ad sonum et cornu predicti castri"*; a Sant Sadurní, el paborde de Juny i el castlà van establir el 1296 *"quod omnis homo qui sit de termino castri nostri de Sancti Saturnini exeat et teneatur exire ad sonum dicti castri statim quando sonum de viafora mittetur in dicta villa seu parrochia Sancti Saturnini et cornu cornabitur dicti castri, et ille qui contrafecerit solvat nobis pro banno vel baiulis nostris incontinenti decem solidos sine omni remedio"*; l'any 1307 l'ardiaca de Ravós

---

64 MIERES, *Costums...*: p. 160-161 i p. 164-165.

65 MIERES, *Costums...*: p. 158-161 i p. 164-165. Cal dir que els senyors solien concedir a un mas el privilegi de tocar el corn del castell i d'eximir-se de sortir al seu so: és el cas de Pere de Serrabadal de la vall d'Amer i dels seus hereus, l'any 1332, i d'altres famílies de la vall de Bas, Sant Joan les Fonts i Tortellà, entre la fi de l'edat mitjana i l'època moderna; cf. ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 266 (1332.10.05; ARNALL-PONS, *L'escriptura...*: n. 90); SOLER, «Notes...»: p. 138-141.

va intentar limitar els drets que tenia Ramon de Galliners, cavaller i senyor de la força de Santa Llogaia del Terri, sobre els homes del lloc que eren de senyoria de l'ardiaca i, així, va aconseguir que, tot i prestar els serveis de bada, guaita i obres, no haguessin de sortir en host, exèrcit o cavalcada fora de la parròquia; i a Palol de Revardit, els homes del cavaller Bernat de Palol li van reconéixer el 1311 el dret de *"facere pacem et guerram de ipsis hominibus et quod ipsi homines tenentur facere badas et gueytas et exire ad sonum et alia seruicia facere necessaria tempore guerre"*.[66]

Tot i que cada família devia posseir a casa seva unes quantes armes, com prova el cas del mas Albà de Lloret de Mar el 1357,[67] la participació de tota la comunitat en el sometent, a les ordres del senyor del castell, devia ser un efectiu mitjà d'autodefensa; si no, no s'explica que alguns habitants de masos i de veïnats allunyats dels nuclis fortificats sol·licitessin una mena de col·laboració militar als senyors dels castells i als seus agents. Els anys 1262 i 1270 Berenguer Capell, Guillem de Deixesa i Bernat Dorca de la Deixesa i Pere Bonfill i Domènec Martorell de Perduts, tots de la parròquia de la Bisbal, i Ramon de Vinyes, de la parròquia de Vulpellac, van prometre al bisbe, en tant que senyor de la Bisbal, estar sempre *"parati armorum"*, sortir *"ad sonum et cornu castri et hominum de Episcopali et ad adiuuam et defensionem eorum et omnium terminorum eiusdem castri"* i pagar una lliura de cera de cens i reconeixement, a canvi de rebre la protecció i l'ajuda dels batlles i homes de la Bisbal en cas que els primers els cridessin. Els pactes, cal subratllar-ho, es van realitzar amb l'acord del senyor directe dels masos, *"ad preces et instanciam Gauffridi prioris monasterii Sancti Michaelis de Crudiliis"*.[68]

---

66 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 10, pergamí n. 9 (1264.02.02; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 85); ADG, Mitra, calaix 18, pergamí n. 73 (1269.07.14; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 39), i calaix 17, pergamí n. 1 (1296.01.08; MARQUÈS, «La senyoria...»: n. 17); ADG, Seu de Girona, Ardiaconat de Girona, pergamí n. 36 (1307.08.02: cf. Document 30c); BCAH, Arxiu, pergamí n. 480 (1311.02.07-1311.04.16).

67 Segons l'inventari del mas, a la *intrata* de la casa hi havia *"duas balistas et ·II· rochs quarum balistarum est modici valoris, quarum una dicitur esse Guillelmi Fortis; item unam lanceam; item unum paues qui dicitur fuit Andree; item ·I· jubetum grossum"*; cf. ACG, Pabordia de Novembre, lligall s. n., plec n. 2 (1357.06.03).

68 ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 23 (1262.08.25; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 79) i pergamí n. 61 (1270.06.24; MALLORQUÍ, *El monestir...*: n. 102); cf. MALLORQUÍ, «Els àmbits...»: p. 196. De manera similar, l'ardiaca major va autoritzar uns homes propis i sòlids seus, Arnau Vidal, Guillem d'Amont, Bernat Ferrer, Pere d'Illa, Ferrer i Arnau de Puig, de la parròquia de Santa Llogaia del Terri, per anar a l'exèrcit contra els genovesos tal com *"alii*

El sometent organitzat a partir dels castells i sense vincles aparents amb la parròquia, degué tenir un paper destacat en el llarg conflicte entre els comtes emporitans, d'una banda, i els reis d'Aragó i bisbes de Girona, de l'altra, per bé que no podem analitzar-lo tan detingudament com caldria. El sometent castral, però, no era l'única forma d'agrupament militar: segons el text dels Costums de Girona, *"omnes homines civitatis et vicariae Gerundae, cuiuscumque sint domini, de consuetudine tenentur ire ad exercitus, hostes et cavalcatas et ad sonum emissum de* viafors *et pacis et treugae et usatici* Princeps namque*"*.[69] És a dir, a part dels senyors del castell, que podien mobilitzar els seus homes però només dintre del districte dels seus castells, el veguer de Girona, en nom del rei, podia alçar sometent per perseguir els foragitats de pau i treva i també amb finalitats preventives o defensives.[70] Però arran de la invasió de les tropes del rei de França, l'any 1285, va ser el mateix rei Pere II qui, en virtut de l'usatge 68 conegut com *Princeps namque,* va alçar el sometent general, que aplegava tots els homes d'entre 20 i 55 anys –exceptuant-ne els pobres, els batlles, els jutges, els oficials i els advocats– per defensar el país.[71]

Aquesta disposició serví d'inspiració per constituir, l'any 1258, el sagramental del Baix Llobregat, una milícia formada inicialment pels homes de vila i pels pagesos depenents de l'església, del rei o dels ciutadans de Barcelona

---

homines qui sunt ecclesiarum degentes infra terminos seu juridiccionem militum"; cf. ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergamí n. 58 (1332.09.11).

69 MIERES, *Costums...*: p. 176-177.

70 LALINDE, *La jurisdicción...*: p. 110-116. Al segle XIII l'host més popular es va convocar moltes vegades, però l'exèrcit feudal de castlans i cavallers, en franca decadència, encara actuà en diversos conflictes; cf. SABATÉ, «Les castlanies...»: p. 184-185.

71 *"Princeps namque si quolibet casu obsessus fuerit, uel ipse idem suos inimicos obsessos tenuerit, uel audierit quemlibet regem uel principem contra se uenire ad debellandum, et terram suam ad succurrendum sibi monuerit tam per litteras quam per nuncios, uel per consuetudines, quibus solet amoneri terra, uidelicet per fars, omnes homines, tam milites quam pedites, qui habeant etatem et posse pugnandi, statim ut hec audierint uel uiderint, quam citius quod poterint ei succurrant. Et si quis eis fallerit de iuuamine quod in hoc facere poterit, perdere debet cuncta que per illum habere in perpetuum; et qui honorem per eum non tenuerit emendet ei fallimentum et deshonorem quem ei fecerit cum auere et sacramento, manibus propriis jurando quoniam nemo debet fallere ad principem ad tantum opus uel necessitatem"*; cf. BASTARDAS, *Usatges...*: p. 102-103; PERES, *El sometent...*: p. 5, p. 10 i p. 28-34.

de quinze parròquies de la comarca i del terme del castell d'Eramprunyà.[72] La milícia, que s'estengué el 1315 al Vallès, estava estructurada a partir de les parròquies: els pagesos, amb armes pròpies –ballestes, espases i llances–, havien de sortir al so dels corns o de les campanes i col·locar-se a les ordres del seu capità, triat pel veguer de Barcelona i pel senyor del lloc, per tal de perseguir els bandejats de pau i treva dins les parròquies federades del sagramental. En moltes ocasions, el veguer barceloní sol·licità el concurs d'aquesta milícia per anar a d'altres parts de la vegueria, però aleshores calia l'autorització dels sobreposats del sagramental, un canonge i un ciutadà.[73] A les terres de Girona, en canvi, el sagramental es va implantar molt més tard, l'any 1430, i sense participació de l'església: només hi havien d'acudir els *"qui ad illius regulae observantiam se iuramento aut alias strinxerunt"*.[74] Un dels motius que pot explicar el retard i la desvinculació de l'església és que ja existia, almenys des del primer terç del segle XIV, una organització similar formada exclussivament per homes d'església: les comúnies del bisbe de Girona.

2.4 Les comúnies del bisbe de Girona

L'existència d'un exèrcit format per pagesos i dirigit pels bisbes no és un fet excepcional. Al sud de França, en els temps de la implantació de la Pau de Déu, al segle XI, alguns bisbes van promoure la creació d'unes milícies parroquials, formades per clergues i per pagesos per tal de garantir la protecció dels dominis eclesiàstics i episcopals. Evidentment, aviat van ser derrotats pels exèrcits feudals, formats per veritables professionals de la guerra.[75] A Catalunya, en aquesta mateixa època, la inexistència d'un poder públic fort va fer que els bisbes promoguessin la institució de la Pau i Treva de Déu per tal de limitar les

---

[72] La seva afiliació era, en principi, voluntària, igual com la dels homes de senyors laics amb la llicència d'aquests; més endavant, al segle XIV, ja s'obligava a l'assistència de tots els homes de més de 20 anys, excepte els vells i els malalts.

[73] PERES, *El sometent...*: p. 27, 37-42; MADURELL, «Els sagramentals...»; CUADRADA, «El sagramental...» i «Els greuges...»; FERRER, «El sagramental...».

[74] AHCG, Llibre Vermell, f. 92v-96v (1430.10.31; JULIOL, *Llibre...*: n. 97); cf. CUADRADA, «Els greuges...»: p. 214; FERRER, «Els sagramental...»: p. 70; MIERES, *Costums...*: p. 176-177.

[75] AUBRUN, *La paroisse...*: p. 102..

violències i posar els infractors de les constitucions sota la jurisdicció episcopal. La iniciativa es va consolidar al segle XII amb el suport que hi van donar els comtes de Barcelona i, segons el text de diverses assemblees de Pau i Treva de finals de segle, els seus representants als territoris, els veguers, que havien adquirit a la vegada unes importants atribucions judicials, com hem destacat anteriorment. Els veguers, d'acord amb la jurisdicció dels bisbes, perseguien els infractors, els imposaven multes pecuniàries –de 30 a 60 sous– o d'excomunió, que es repartien entre ambdós poders. Les insuficiències del poder episcopal, doncs, eren suplides pel suport dels veguers, però aquests encara havien de jurar el seu càrrec davant dels bisbes, els havien de cedir una part de les multes imposades i els havien de deixar participar en els judicis als infractors.[76]

És possible que calgui cercar en aquestes pràctiques l'origen de les comúnies del bisbe de Girona, un exèrcit que podria haver pres el nom d'un dels Usatges de Barcelona i que podria tenir molt a veure amb l'obligació dels homes d'església de seguir el seu bisbe quan aquest els convoqués, tal i com s'expressa en una constitució del parlament eclesiàstic de Tarragona de l'any 1235.[77] La primera notícia referida a les comúnies es troba en un procés de l'any 1301 que cal situar en el context de la guerra entre els comtes d'Empúries, d'una banda, i el bisbe de Girona i el rei d'Aragó, de l'altra. Els procuradors dels homes d'església del comtat d'Empúries i del vescomtat de Cabrera –aleshores units sota el govern de Ponç Hug i Marquesa– van interposar una demanda en contra del bisbe de Girona per haver dictat l'ordre injusta *"de sequendo comunias cum armis et victualibus trium mensium"*.[78] Un argument exposat era el fet que el comte d'Empúries –i vescomte de Cabrera– exercia el mer imperi i la jurisdicció civil i

---

[76] LALINDE, *La jurisdicción...*: p. 69-70.

[77] Es tracta de l'Usatge 70: *"Comunie et conueniencie quas inuicem milites et pedites fecerint in caualcatas uel in uenationes ire uolentes, firmiter teneantur ab eis qui eas audierint et auctorizauerint, et qui eas audierint et tacuerint et non contradixerint, ut ita habeant produm et dampnum quemadmodum inter illos fuerit conuentatum"*; cf. BASTARDAS, *Usatges...*: p. 104-105. Pel que fa a la constitució del 1235, el text és el següent: *"Homines vero ecclesiarum et locorum religiosorum ad mandatum sui episcopi ad pacem et treugam deffendendam exire ire teneantur secundum quod ipse episcopo videbitur expedire, habito respectu ad negotii qualitatem, salva juredictione Terraconensis ecclesie"* ; cf. BSLE, vol. D-II-12, s. f. (1235.02.07; *Cortes...*: n. 18).

[78] ADG, Processos medievals, vol. n. 10, f. 49r-51r (1301.09.09).

criminal en els seus dominis i només ell podia exigir als seus súbdits el servei d'host i cavalcada; a més, es deia que *"opinio est quod exercitus comuniarum preconiçantur et congregantur contra castrum de Virginibus",* pertanyent als dominis comtals d'Empúries, amb la qual cosa *"si dicti homines sequerentur dictas comunias haberent venire contra dictum castrum et per consequens contra ipsum dominum comitem dominum suum cui domino comiti tenentur ex fidelitate naturalitate et homagio"*. Davant la resposta del bisbe de Girona, que considerava que tots els homes d'església havien de seguir les comúnies convocades *"pro ecclesiarum grauiter in se suis ministris et hominibus oppressarum deffensione contra talium persecutores a pace et treuga eiectos"*, els procuradors van apel·lar a la seu de l'arquebisbe de Tarragona.

La resolució final del plet ens és desconeguda, per bé que, amb tota probabilitat, degué tenir alguna cosa a veure amb els termes de l'acord del 1302 entre el rei Jaume II i el bisbe Bernat de Vilert per tal d'organitzar la persecució dels foragitats de pau i treva.[79] Segons l'acord, en cas que els malfactors no restituïssin els danys ni obeïssin les disposicions del veguer gironí, aquest podia demanar al *"episcopum seu eius officialem ut convocet comunias",* la qual cosa significava reunir els homes de les comúnies, sota pena d'excomunió i de 20 sous barcelonesos per als que no ho fessin, *"die et loco qui ad id per episcopum et vicarium vel eorum loca tenentes fuerint assignati"*.[80] El veguer podia demanar al bisbe que en el termini de quinze dies els *homines comuniarum* estiguessin llestos per afegir-se a l'*"exercitus locorum domini regis"* i seguir-los on calgués –mai fora del bisbat de Girona– fins que obtinguessin la llicència per retornar a les seves llars. D'aquesta manera, a la vegada que es creava una poderosa força militar dirigida conjuntament pel veguer i pel bisbe de Girona, també es limitaven les pretensions del bisbe de Girona de convocar l'exèrcit a la seva voluntat –com posà de relleu la comúnia contra el castell de Verges el 1301– i es reduïen les infraccions de la jurisdicció episcopal per part dels agents reials, com succeí entre els anys 1280 i 1281, en què el sotsveguer reial Berenguer de Torroella va fer

---

79 ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 63 (1302.11.15; MARQUÈS, *Cartulari...*: n. 36); cf. GUILLERÉ, «Ville...»: p. 455, i *Girona...*: p. 83-84.

80 La quantitat de 20 sous per multa coincideix amb la que era imposada als absents dels sagramentals del Llobregat i del Vallès; cf. FERRER, «El sagramental...»: p. 62-63.

pregonar als *"homines ecclesie Gerundensis et aliarum ecclesiarum locorumque religiosorum dyocesis Gerundensis videlicet quod irent in exercitu siue host",* la qual cosa era contrària a la voluntat del bisbe i significava un *"perjudicium et subversionem ecclesiastice libertatis"*.[81]

L'acord del 1302 continuava vigent a la dècada del 1320. En efecte, l'import de les multes imposades als absents de la comúnia es repartia per meitats entre el rei i el bisbe: els anys 1327 i 1328 el porter de l'infant Alfons, Pere de Cardonets, obtingué la meitat de les multes exigides a diversos homes del vescomtat de Bas –el bisbe en rebia la resta– i permeté que fossin absolts.[82] La direcció de l'exèrcit dels homes d'església, doncs, estava en mans dels oficials reials, però calia sempre que el bisbe fos qui els convoqués: el veguer de Girona sol·licità als homes de Corçà que anessin contra el castell de Foixà, però el bisbe li contestà que no eren obligats a l'host *"si dons les comúnies no eren appellades per vós sènyer e per l·esglea"*.[83] De fet, poc després arriben als oïdes reials els excessos comesos pel veguer de Girona i els seus agents, els quals emetien el *sonum de viafors* sense motiu seriós i com que moltes persones ja no sortien en sentir-lo, els oficials reials els imposaven penes injustes i indegudes.[84] Per això, el rei Alfons III, a més de prohibir aquesta pràctica als seus agents, va dictar el 1332 uns límits a les condicions que obligaven els *"homines ecclesie Gerundensis dicti monasteriorum religiosorum clericorum et personarum ecclesiasticarum diocesis Gerundensis"* a sortir al so de viafors: 1) si el so era emès sense causa justa, no es podia demanar cap multa als que no havien sortit; 2) els homes d'església només havien de sortir a perseguir malfactors en cas de crim flagrant i en cas de dubte, dins els límits de la jurisdicció reial i sota pena màxima de 10 sous si no ho feien; i 3) com que *"vicarie diocesis Gerundensis multum late existunt",* es permeté que els que vivien més enllà de

---

81 ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 77 (1281.05.27; MARQUES, *Pergamins*...: n. 375).

82 ADG, Lletres, vol. U-2b, f. 107v-108r (1327.04.15); vol. U-3, f. 52v-53r (1328.01.17), f. 156v (1328.08.27), f. 164v (1328.09.23) i f. 177v (1328.11.08). Les quantitats de les multes eren totes pel veguer als llocs de jurisdicció reial, totes pel bisbe als dominis de la mesa episcopal i es dividien per meitats en terres d'esglésies, barons, cavallers, ciutadans i altres persones.

83 ADG, Lletres, vol. U-2b, f. 125r (1327...).

84 ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 36 (1331.10.25; MARQUES, *Pergamins*...: n. 971).

dues llegües del lloc on el so de viafors fos emès només haguessin de sortir si els perseguits passaven per les seves poblacions.[85]

Afortunadament, disposem de dos aplecs documentals que permeten anar més enllà de la visió fonamentalment jurídica del funcionament de les comúnies gironines a inicis del segle XIV que hem exposat fins ara. Els textos es refereixen tant als integrants de les comúnies com a la seva vinculació amb la parròquia, de manera que podem analitzar aquest exèrcit dels homes d'església "des de baix", és a dir, des d'un punt de vista més proper als grups socials dominats que no pas als dominants. Es tracta, d'una banda, del capbreu de Lloret dels anys 1317-1320 i, de l'altra, dels registres de lletres i de la notaria del bisbe de Girona de les dècades dels anys 1320 i 1330.

Els homes propis del paborde de Novembre i del seu castlà de Lloret estaven obligats, els anys 1317-1320, a *"ire cum armis sicut alii homines termini castri de Loreto propter guerram domini episcopi Gerundensi uel dicti prepositi"*. El bisbe o el paborde podien dur-los *"cum aliis hominibus ecclesie"* o *"cum comuniis ecclesie Gerundensi"* on calgués, *"quocumque loco ipse dominus episcopus ipsos habeat necessarios"* (cf. Taula 79 *supra*). Dels 45 homes propis depenents, completament o en part, de la pabordia de Novembre, només n'hi havia 8 que s'escapaven d'aquesta prestació: un d'ells, Bernat Guinart, no havia d'*"exire cum armis extra terminum dicti castri ex eo quia est faber"*; dels altres, en desconeixem els motius de l'absència. Fins i tot, en els casos en què una dona era el cap de la família, com Nassèn vídua de Guillem de Cabanes del port de Lloret, eren els seus fills els que anaven a

[85] ADG, Mitra, calaix 6, pergamí n. 49 (1332.03.09; MARQUES, *Pergamins*...: n. 974). Tanmateix, amb posterioritat a aquesta data, es continuen detectant abusos d'agents reials que forçaven homes d'església a seguir les tropes reials: el 1340 el veguer de Girona i el batlle reial de Figueres van obligar molts homes d'església, dels llocs de Corçà, la Pera, Madremanya, Sant Joan de Mollet, Sant Martí Vell, Juià i Celrà, entre molts altres, a seguir l'host i cavalcada en contra del comte de Pallars; el 1348 Pere de Montcada, almirall reial, va obligar els homes depenents de l'església de Llagostera i de Cassà de la Selva a seguir l'exèrcit reial; l'any 1356 Gilabert de Cruïlles va obligar diversos homes del monestir de Sant Miquel de Cruïlles a seguir l'exèrcit reial a Castella i a València; i el 1359 el batlle reial de Palamós va posar penyores a homes de Vila-romà i Vall-llborega per no haver acudit a un viafors; cf. ADG, Lletres, vol. U-7, f. 44rv (1340.05.17), vol. U-13, f. 58v (1348.12.29), vol. U-29, f. 6rv (1356.10.03), vol. U-30, f. 67v (1356.10.08) i vol. U-34, f. 112v-113r (1359.02.13); AHCG, Lletres reials (1340.06.16; ARNALL, *Lletres*...: n. 122); ADG, Notaria, vol. G-15, f. 111v (1341.06.14); ADG, Mitra, calaix 7, pergamí n. 24 (1341.11.10-13; MARQUÈS, *Pergamins*...: n. 1095).

l'exèrcit. A diferència del que succeeix amb la prestació d'obres i guaites, que recauen exclussivament en alguns homes dels masos, l'obligació de anar a l'exèrcit del bisbe era compartida pels habitants de les bordes i pels pobladors del port de Lloret.

Mentrestant, els registres de la cort episcopal de Girona recullen el nom de 201 persones que van ser excomunicades per no haver acudit a les *"comunie seu exercitus comuniarum ... uocate"* l'any 1325 contra Guillem Batlle, senyor de la torre de Montpaó –a la comarca de la Segarra–, que havia estat, sense que en sapiguem el motiu, *"a pace et treuga legitime tunc eiectum"*.[86] La gran majoria dels excomunicats van ser absolts en els anys següents després de satisfer unes multes –normalment 20 sous per persona–[87] o de demostrar que en podien ser exempts. En efecte, hom podia escapar de l'exèrcit episcopal per motius d'edat –els menors de 14 anys i els majors de 70–, d'ofici –els ferrers, els moliners i els notaris, sobretot–, de salut i d'estàtus personal –ser home franc, pobre de solemnitat, solter o home propi de cavaller o d'un monestir exempt– (cf. Taula 80 i Apèndix 28).

Reunint les informacions dels dos plecs documentals analitzats, podem concloure que els integrants de l'exèrcit episcopal eren homes propis depenents d'institucions eclesiàstiques que tant podien residir en masos i bordes com en nuclis concentrats –el port de Lloret, per exemple. Ara bé, no pas a tot arreu del bisbat: les zones de procedència dels excomunicats corresponen, paradoxalment, a territoris de jurisdicció senyorial –el comtat d'Empúries, el vescomtat de Cabrera, Bas i Rocabertí, el castell de Santa Coloma, etc.– (cf. Mapa 28>29 i Apèndix 28). Com s'explica això? La resposta no és gens clara, però podem aventurar algunes hipòtesis. En primer lloc, és possible que els habitants de les parròquies de la rodalia de Girona participessin activament en la defensa de la

---

86 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 10v (1326.03.22; cf. Document 28a). La identificació de Guillem Batlle com a senyor de la torre de Montpaó es dóna a: ADG, Lletres, vol. U-3, f. 156v (1328.08.27), vol. U-4, f. 143r (1330.12.12), vol. U-5, f. 8rv (1332.11.09); i ADG, Notaria, vol. G-11, f. 75rv (1336...). La torre estava situada al sud-est de Cervera; cf. *Els castells*...: vol. 6, p. 715-717; *Catalunya romànica*...: p. 450-451.

87 ADG, Lletres, vol. U-2b, f. 107v-108r (1327.04.15); vol. U-3, f. 52v-53r (1328.01.17), f. 153v (1328.07.28), f. 156v (1328.08.27), f. 165r (1328.09.26) i f. 179r (1328.11.12). A Pere de Vilagats de Puigpardines, després de pagar 50 sous, n'hi hagueren de retornar 30; cf. ADG, Lletres, vol. U-3, f. 156v (1328.08.27).

ciutat, tal com es dedueix d'una notícia tardana, datada de l'any 1390, segons la qual 25 *"universitates parrochiarum vicarie et baiulie Gerunde"* contribuïen en les obres dels murs de la ciutat de Girona.[88]

Taula 80. **Els motius d'exempció de la comúnia contra Guillem Batlle, 1326-1336**

MOTIUS		NOMBRE DE CASOS		TOTAL	%
Estàtus personal				27	*13,43*
-	home franc i/o redimit	5			
-	homes propis de monestir	1	(10)		
-	home propi de cavaller	2			
-	no tenir mas	1			
-	solters sense heretament	1			
-	pobre de solemnitat	7			
Edat				17	*8,46*
-	menors de 14 anys	2			
-	majors de 70 anys	13	(2)		
Ofici				28	*13,93*
-	ferrer	5			
-	forner		(2)		
-	moliner	15			
-	notari	3			
-	barber		(1)		
-	nuncis		(2)		
Malaltia				23	*11,44*
-	indeterminada	17			
-	febres quartanes	2			
-	coixos	1			
-	*per aspectum corporis*	1			
-	bogeria	1			
-	*in genitalibus fractis*	1			
Altres				9	*4,48*
-	absència de la diòcesi	1			
-	absència del domicili	2			
-	donar testimoni en un plet	4			
-	tenir en comanda un castell	1			
-	acudir a la comúnia a Girona	1			
Sense motiu especificat		97		97	*48,26*
Total		**184**	**17**	**201**	*100*

( ): casos dubtosos. Font: cf. Apèndix 28.

[88] AHCG, Llibre Vermell, f. 17v-22r (1390.01.24; JULIOL, *Llibre...*: n. 56); cf. SABATÉ, *El territori...*: p. 78-79. Les parròquies que constituïen la batllia forana de Girona són les de Cartellà, Canet, Llorà, Sant Martí de Llémena, Ginestar, Celrà, Juià, Madremanya, Mollet, Flaçà, Sant Medir, Montbó, Adri, Llambilles, Campllong, Sant Andreu Salou, Riudellots de la Selva, Fornells de la Selva, Aiguaviva, Sant Julià de Ramis, Vilafreser, Viladasens, Fallines, Llampaies i Sant Andreu del Terri.

Mapa 29. **La procedència dels integrants de les comúnies del bisbe de Girona, 1326-1336**

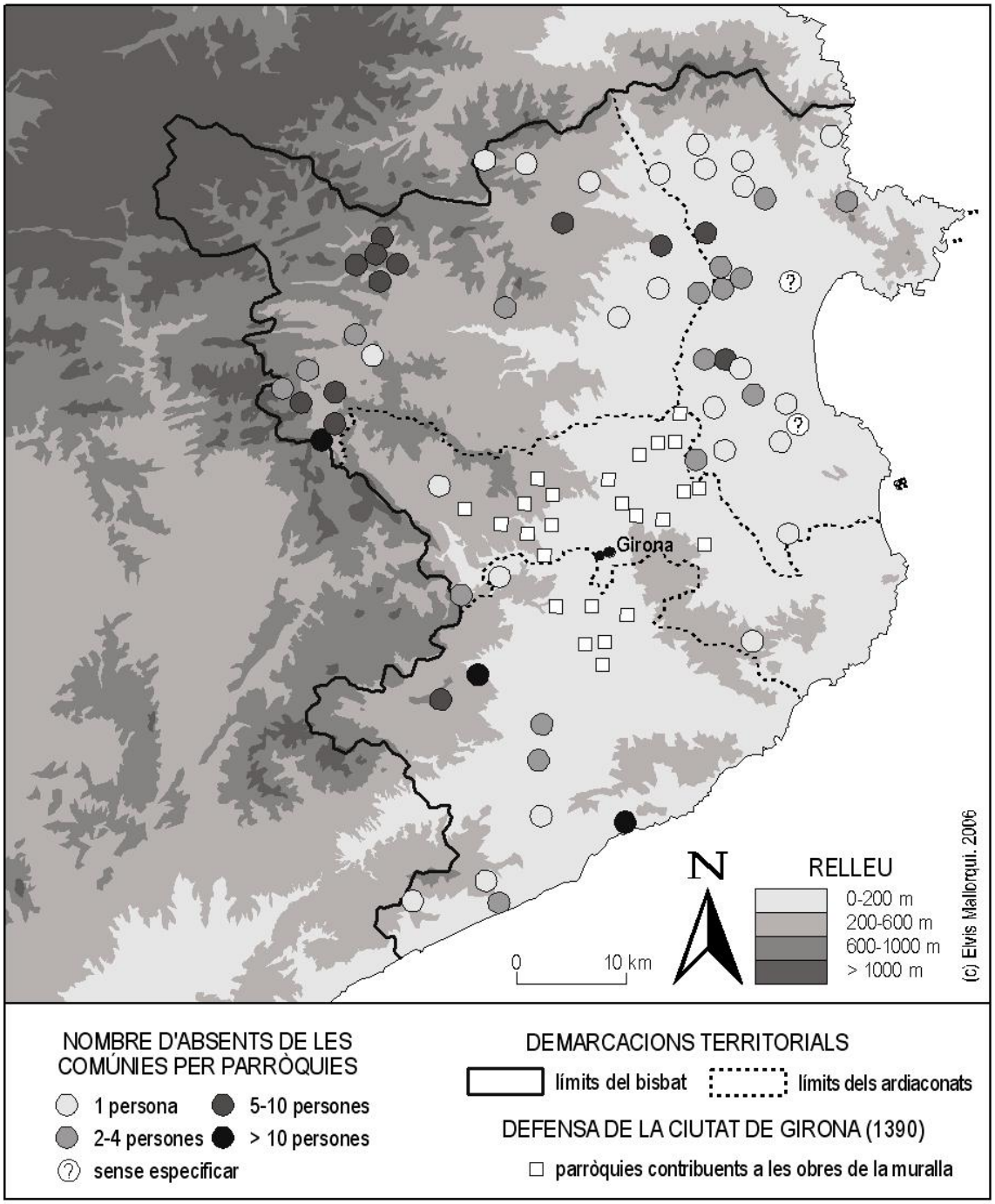

Font: AHCG, Llibre Vermell, f. 17v-22r (1390.01.24; JULIOL, 2001: n. 56); cf. Apèndix 12.

De fet, en aquest territori suburbà, ja devia actuar des d'inicis del segle XIV l'exèrcit de la ciutat, format pels membres dels gremis d'oficis gironins i, potser també, pels mateixos habitants d'aquestes parròquies.[89] Però les capacitats d'aquesta força militar eren insuficients per imposar l'ordre a la vegueria i defensar eficaçment els interessos del rei i de les ciutats reials, per la qual cosa interessava molt als jurats de la ciutat defensar, en contra dels interessos dels senyors eclesiàstics, la continuïtat de les comúnies que permetien aplegar els homes d'església de la resta del bisbat.[90] Una segona explicació és que el veguer de Girona, com a responsable de garantir l'ordre en les parròquies de la rodalia de Girona que depenien de la jurisdicció reial, no necessitava la llicència del bisbe per convocar a l'exèrcit els homes d'església d'aquests llocs. En canvi, als llocs de jurisdicció senyorial, l'única manera que tenia el veguer per aconseguir més efectius per al seu exèrcit era a través del bisbe, perquè només ell podia permetre que els rectors parroquials publiquessin les crides a l'exèrcit del veguer, assenyalessin quines persones se n'havien absentat i els excomuniquessin fins que no hagués estat satisfeta la multa corresponent de 20 sous. Així ho observem en alguns documents de les dècades de 1320 i 1330: després de la convocatòria a la comúnia contra Guillem Batlle, el 1325, molts clergues parroquials van rebre l'encàrrec d'investigar –per mitjà de testimonis– la validesa de les excuses aportades pels absents de la comúnia, de recollir les multes imposades i d'absoldre els que havien estat excomunicats i oportunament exemptats;[91] a Sant Jordi Desvalls, el clergue sabia perfectament que hi havia molts excomunicats

---

[89] De la milícia urbana de Girona en tenim notícia l'any 1318, quan el rei Jaume II va demanarals gironins que el seguissin en una expedició militarde dos mesos; cf. AHCG, Lletres reials (1318.09.08; ARNALL, *Lletres...*: n. 14).

[90] GUILLERE, «Ville...»: p. 455-456, i *Girona...*: vol. 1, p. 83-85.

[91] ADG, Notaria, vol. G-7, f. 38v-39r (1330.04.19), i Lletres, vol. U-4, f. 197r (1331.09.20). En alguns casos, no eren els mateixos clergues de les parròquies, sinó altres religiosos, com els capellans de Sant Miquel de Fluvià i de Sant Quirze de Colera, el prior de Sant Pere Cercada i clergues de parròquies veïnes –Caldes, Arenys, Valveralla, Masarac, Vilamalla, Cabanes i Sant Climent Sescebes– a les dels acusats –Maçanet de la Selva, Sant Iscle de Vallalta i Sant Pere de Riu, Ventalló, Vilarnadal, Sant Feliu de Cadins i Vilartolí, respectivament–; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 66r (1326.04.22), vol. U-2b, f. 39v-40r (1326.11.14), f. 83v (1327.02.13) i f. 85r (1327.02.18), vol. U-3, f. 57v (1328.01.27) i f. 179r (1328.1.12). Només en un cas, el de Bernat de Rovira d'Anglès, el bisbe va encarregar la investigació a un jurista de Girona; cf. ADG, Lletres, vol. U-2, f. 172v (1326.08.07) i vol. U-3 (1327.10.07).

"propter communias" i ho va comunicar al visitador episcopal;[92] i, en el sínode diocesà de 1335, el bisbe Arnau de Mont-rodon, va manar als clergues amb cura d'ànimes que recordés als *"parrochianos suos qui in excomunione per annum vel ultra, ratione comuniarum vel alia quevis causa persisterint",* que s'havien de fer absoldre.[93] Cal dir, tanmateix, que no sempre els clergues es comportaven tal com esperava el bisbe: el 1326 l'oficial del bisbe imposà 150 sous de multa al sagristà d'Esponellà –potser per un afer vinculat a les comúnies– i l'any següent el bisbe manà als clergues de la vall de Bas que li donessin les penyores rebudes dels parroquians multats abans d'absoldre'ls.[94]

3. Conclusions

Als segles XIII i XIV, els senyors dels castells termenats, els seus castlans i els seus batlles eren els principals encarregats, en tant que caps de la cúria formada per jutges ordinaris i notaris, d'exercir la justícia en els afers civils que solien enfrontar els membres de la mateixa comunitat local entre ells. A la vegada, organitzaven el sometent local, és a dir, la milícia formada per tots els caps de casa del lloc que havien de sortir armats quan el corn del castell els cridava per perseguir lladres o malfactors o per qualsevol altre motiu. Cal deixar clar, però, que aquestes formes organitzatives només es donaven en els territoris estructurats a partir dels castells termenats que, al bisbat de Girona, no eren majoritaris. Als sectors on només existia la parròquia com a base de l'ordenació territorial i social, que es trobaven en la zona circumdant a la ciutat de Girona i que es caracteritzaven pel predomini de petites senyories eclesiàstiques superposades entre elles, la justícia era administrada, o bé pels propis senyors directes dels homes propis –tot i que els documents que ho puguin provar són

---

92 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 1r (1329.04.29).

93 Tomàs Noguer i Josep M. Pons Guri van transcriure *comunionum* en lloc de les *comuniarum* a què es refereixen interpretacions més recents; cf. NOGUER-PONS GURI, «Constitucions...»: p. 120; BUENO, *El derecho...*: p. 93; MARQUÈS, «Recensió. Al marge...»: p. 699.

94 ADG, Notaria, vol. G-6, f. 81r (1326.12.09) i f. 104r (1327.04.17), i Lletres, vol. U-2b, f. 105v (1327.04.15). Només en el primer cas, la relació amb la qüestió de les comúnies no és clara.

força escassos–, o bé directament pel veguer i pels altres oficials reials –sobretot els establerts a la ciutat de Girona–, que també s'encarregaven de l'enquadrament militar dels habitants d'aquests territoris.

A diferència de la justícia civil, els veguers de Girona es reservaven, en nom dels reis d'Aragó, l'exercici de la jurisdicció criminal i el manteniment de la Pau i Treva a tots els racons de la vegueria definida el 1301. Això, però, era la teoria. El veguer podia exercir, sense oposició, aquestes atribucions només a l'àrea central del bisbat i de la vegueria, a l'entorn de la ciutat de Girona, un territori estructurat a partir de les parròquies perquè els castells termenats gairebé n'eren absents o, millor dit, perquè van anar perdent la definició territorial que havien tingut al segle XI. En canvi, als sectors del comtat d'Empúries i del vescomtat de Cabrera, al nord-est i al sud del bisbat, respectivament, l'autoritat dels veguers era pràcticament inexistent si no hagués estat per les comúnies, un exèrcit format pels homes d'església i que, a sol·licitud del veguer, el bisbe podia convocar a través de la xarxa de rectors parroquials. A més, a mesura que avançava el segle XIV, i sobretot a partir de mitjan segle, les vendes de la jurisdicció reial a moltes parròquies gironines haurien acabat amb les totes atribucions dels veguers i dels altres oficials reials, però les degueren mantenir perquè molts compradors dels drets judicials van ser ciutadans de Girona o la pròpia ciutat gironina. Així, es pogué mitigar la influència dels senyors feudals en les immediacions de la capital del bisbat i, sobretot, es pogueren posar les bases per a la recuperació de les jurisdiccions reials a l'extrema fi del segle XIV mitjançant les lluïcions.

Fixar la nostra atenció sobre les parròquies, enmig d'aquest panorama tan complex, no ha estat una tasca senzilla. Però ens ha permès definir millor les diferències existents a l'interior del propi bisbat de Girona, entre una àrea situada als volts de la ciutat de Girona, dominada sobretot per institucions eclesiàstiques de la capital i sotmesa a la jurisdicció reial exercida pel veguer, i unes àrees de clar domini senyorial, a través sobretot dels castells termenats. Aquesta distinció podria ser exportable a d'altres territoris per tal de copsar i caracteritzar les diferències entre les formes de feudalització de regions més o menys allunyades. Sense sortir de Catalunya, el cas de Girona, que caldria veure fins a quin punt és

representatiu de la resta de la Catalunya Vella, es troba enmig del domini absolut dels senyors dels castells sobre les poblacions rurals característic de la Catalunya Nova i el manteniment dels drets de les comunitats parroquials a Andorra i les valls pirinenques.

Apèndixs

28. La comúnia del bisbe de Girona contra Guillem Batlle, senyor de la torre de Montpaó (1325-1336)

Els registres de Lletres de l'Arxiu Diocesà de Girona contenen prop de cent notícies referents a la comúnia aixecada contra Guillem Batlle, senyor de la torre de Montpaó, l'any 1325 (cf. Taula 81). Les notícies es refereixen gairebé exclussivament a la condemna de les persones que no hi van acudir a pagar una multa –de 20 sous per regla general– o a la presentació d'excuses per a ser-ne dispensats i absolts. Els Documents 16a, 16b i 16c són tres exemples de les cartes enviades pel bisbe per absoldre els absents de la comúnia, per motius diferents: el primer era ferrer de l'única ferreria de destret del terme; en el segon cas, es tractava de diversos malalts; i l'últim era un home propi en part d'un cavaller i en part de l'església.

28a

1326, març, 22 (1325)

Pere d'Urrea, bisbe de Girona, comunica a Pere de Savarrés, capellà del monestir de Sant Miquel de Fluvià, que no ha de tenir per excomunicat Ponç Ferrer, absent de la comúnia de Guillem Batlle, per ser ferrer únic de fàbrega de destret.

A. Original: ADG, Lletres, vol. U-2, f. 48v-49r.

Petrus etc. dilecto in Christo Petro de Sauarresio, capellano monasterii Sancti Michaelis de Fluuiano, uel eius locum tenenti. Salutem in Domino. Vobis, per presentes, dicimus et mandamus quot Poncium Ferrarii, parrochianum vestrum, [lacorem] presentium pro excomunicato nullatenus habeatis, ex eo quia no fuit ad comunias seu exercitus comuniarum que contra Guillelmi Baiuli a pace et treuga legitime tunc eiectum fuerunt anno preterito [con]uocate. Cum tunc fuisset ut pro certo didiscimus declaratum quod omnes fabri qui fabricam de districtu habent et tenentur regere, tempore conuocacionis ipsarum comuniarum, essent exempti et liberati ab huius seruitute sicque admitatis eum ad diuina officia libere sint proprius.

Datum [ ].

28b

1326, abril, 22

Pere d'Urrea, bisbe de Girona, mana al clergue de Caldes, Pere Canut, que s'informi i prengui una resolució sobre el cas de Francesc de Bosseganys, Bernat de Puig i Berenguer de s'Arabau, tots de la parròquia de Maçanet de la Selva, que al·leguen haver estat malalts l'any anterior en ocasió de la comúnia contra Guillem Batlle.

A. Original: ADG, Lletres, vol. U-2, f. 66r.

Petrus etc. discreto et dilecto in Christo Petro Canuti, clerico ecclesie de Calidis. Salutem in Domino. Ex parte Francisci de Bosseguays, Bernardi de Podio et Berengarii ç'Arabau, parrochie de Macianeto, fuit exponitum coram nobis quod, cum anno proxime lapsso comunie diocesis Gerundensis fuissent contra Guillelmi Baiuli a pace et treuga tunc [eiectum] per ecclesiam conuocate ipse [graui] infirmitate corporali detenti, non potuerunt exsequi exercitus comuniarum pro excecucione faciende contra Guillelmum Baiuli supradictum. Propter quod clerici ecclesie de Macianeto habebt et mitant eos ut excomunicatos in ecclesia supradicta. Quapropter ad instanciam ipsorum uobis tramitimus per presentis quatinus inquiratis in dicta parrochia de Macianeto an predicti et eorum quilibet essent tunc prout asserunt inpedimento legitimo propediti taliter quod non possent sequi exercitus supradictos receptis inde testibus fidedignis et si inueneritis ita esse declaretis eosdem pro predictis nullam excomunicacionis sententiam incurrisse, mandantes auctoritate nostra clericis ecclesie supradicte quod eosdem admitant libere ad diuinum officium sicut prius.

Datum in predicto loco de Calidis, ·X · kalendas madii, anno predicto.

28c

1326, setembre, 12

Pere d'Urrea, bisbe de Girona, mana als clergues de Sant Cebrià dels Alls que admetin als oficis divins a Berenguer Teixidor, que no estava obligat a anar a la comúnia contra Guillem Batlle per ser per tres quarts home propi de cavaller i per un quart home d'església.

A. Original: ADG, Lletres, vol. U-2, f. 187v-188r.

Petrus etc. Dilectis in Christo clericis ecclesie Sancti Cipriani de Alleis. Salutem in Domino. Cum Berengarius Textoris, [parrochianus uester], ad sequendum comunias que anno preterito contra Guillelmum Baiuli a pace et treuga tunc eiectum fuerunt per ecclesiam conuocate astrictus non esset, cum sit homo quantum ad tres partes de dominio militum et de ecclesia non nisi ad quartam partem, ideo uobis dicimus et mandamus quatinus ipsum Berengarius Textoris, ex eo quia ad dictas comunias non fuit, pro excomunicato minime habeatis. Imo ipsum ad diuina decetero admitatis libere sicut prius redd.

Datum Gerunde sub nostro sigillo maiori, ·IIe · idus septembris, anno predicto.

[Habuimus ·XVIII · denarios].

Taula 81. **Els absents de la comúnia contra Guillem Batlle, 1326-1336**

PERSONES	DATA	REFERÈNCIA	MOTIU DE LA DISPENSA
Pere de Solà (St. Joan les Fonts)	1326.01.27	*U-2, f. 3v*	–
Guillem de Cérbols (Sta. Eulàlia de Noves)	1326.02.03	*U-2, f. 10rv*	Ser home propi del monestir de Cadins
Ponç Ferrer (St. Miquel de Fluvià)	1326.03.22	*U-2, f. 48v*	Ser ferrer únic de fàbrega de destret
Ramon Casella (Begudà)	1326.03.26	*U-2, f. 54r*	No estar casat ni tenir heretament
Francesc de Bosseganys, Bernat de Puig i Berenguer de Catabau (Maçanet de la Selva)	1326.04.22	*U-2, f. 66r*	Malaltia
Ramon Fuster (Llers)	1326.05.09	*U-2, f. 74rv*	Ser moliner
Jaume Irol (Llers)	1326.05.14	*U-2, f. 78r*	Tenir un contracte per fer de ferrer pels homes de Llers (no hi ha fàbrega de destret)
Pere de Roure de la cellera, Pere Teixidor (Santa Coloma de Farners)	1326.07.04	*U-2, f. 112r*	Malaltia
Pere Camparó (Sta. Coloma de Farners)	1326.07.10	*U-2, f. 113rv*	Malaltia (febre quartana)
Perpinyà Joana i Guillem Pelegrí (Llers)	1326.07.15	*U-2, f. 115v*	Malaltia
Pericot Pugola (Llers)	1326.07.15	*U-2, f. 116r*	–
Bernat Tonyà (Sta. Coloma de Farners)	1326.07.22	*U2, f. 112r*	Malaltia
Bernat de Rovira (Anglès)	1326.08.07 1327.10.07	*U-2, f. 172v U-3, f. 13v*	No ser home propi d'església ni de monestir
Ferrer Major (Pineda)	1326.08.08	*U-2, f. 183v*	–
Berenguer Teixidor (St. Cebrià dels Alls)	1326.09.12	*U-2, f. 187v-188r*	Ser per tres quarts d'home propi de cavaller i per un quart home d'església
Arnau sa Fageda, Pere de Font, Guillem d'Om, Romeu de Feixes, Castelló de Teix, Arnau Torner, Guillem de Colomers i Pere de Figuera (les Preses)	1326.10.13	*U-2b, f. 28r i G-6, f. 60v*	(Ser homes propis de l'abat de St. Benet de Bages)
Castelló de Cases (Beuda)	1326.10.25	*U-2b, f. 27rv*	(per l'aspecte de jove que té no és apte encara per portar armes)
Bernat Dalmau (Sta. Creu de Rodes)	1326.10.28	*U-2b, f. 29v*	(ser home propi de St. Pere de Rodes)
Pere Gili (Sta. Maria de Pineda)	1326.10.29	*U-2b, f. 30r*	Va acudir a la comúnia a Girona
Jaume d'Olives (Darnius)	1326.10.31	*U-2b, f. 31r*	Tenia molí a la riera de la Muga
Guillem Andreu (St. Iscle de Vallalta) i Bernat de Riu (St. Pere de Riu o Pineda)	1326.11.14	*U-2b, f. 39v-40r*	–
Molí Figuera i Guillem Hospital (Cabanes)	1326.11.26	*U-2b, f. 37rv*	Són moners i tenen molí a la Muga
Arnau Moner (Cabanes)	1326.11.26	*U-2b, f. 37rv*	Malaltia
Guillem Moner (Sta. Coloma de Farners)	1327.02.06	*U-2b, f. 76v-77r*	No tenir mas
Pere de Roca (St. Climent Sescebes)	1327.02.07	*U-2b, f. 77v*	–
Jaume Joan (Ventalló)	1327.02.13	*U-2b, f. 83v*	Tenir 70 anys
Miquel Teixidor (Vilarnadal)	1327.02.18	*U-2b, f. 85r*	–
Ferrer de Bellsolà i Ramon de Clos (la Pinya)	1327.02.27	*U-2b, f. 85v*	–
Guillem Ponç, Bernat Caner i Maimó Deuslosal (Sta. Coloma de Farners)	1327.03.06	*U-2b, f. 86r*	Tenir més de 70 anys
Pere d'Oliveres (Sta. Coloma de Farners)	1327.03.10	*U-2b, f. 87v-88r*	Ser ranc o coix (ser home propi de St. Pere Cercada)
Pere Proeta (Ventalló)	1327.03.20	*U-2b, f. 92rv*	Malaltia
Ramon Monell i Llorenç Ferrer (St. Miquel de Fluvià)	1327.03.21	*U-2b, f. 93v-94r*	(Tenir 70 anys)
Bernat Beló (Navata)	1327.03.24	*U-2b, f. 95v*	(ser de domini de l'abat de Vilabertran)

Guillem Gravalosa (Colomers)	1327.03.27	*U-2b, f. 95v-96r*	Ser pobre de solemnitat
Pere de Rosses i Berenguer Miquel (St. Miquel de Fluvià)	1327.03.30	*U-2b, f. 96v*	(Tenir el forn de St. Miquel de Fluvià)
Ferrer d'Aguals (Avinyonet)	1327.03.30	*U-2b, f. 96v-97r*	Absència de la diòcesi
Jaume de Molins (Sta. Coloma de Farners)	1327.04.01	*U-2b, f. 111v-112r*	Tenir menys de 14 anys
Guillem Vidal i Ramon Ferrer (Ventalló)	1327.04.01	*U-2b, f. 111r*	Malaltia
Francesc Moner i Marc de Blavia (Sta. Coloma de Farners)	1327.04.01	*U-2b, f. 111v-112r*	–
Pere de Puig Rodonell (Anglès)	1327.04.03	*U-2b, f. 113r*	Ser home franc de senyor, redimit de l'Almoina del Pa (hereva de Dalmau de Castell, cavaller)
Bernat Colomer (St. Jordi Desvalls)	1327.04.03	*U-2b, f. 113v*	Malaltia
Castelló Deuslosal, Bernat de Quer, Llorenç Oliver (Vilatenim)	1327.04.03	*U-2b, f. 113r*	Ser lliures de senyor
Pere Ramon Comte notari i Jaume Benet (Vila-sacra)	1327.04.06	*U-2b, f. 114r*	Ser notari (n'està exempt) – Presentar escriptura de redempció de l'abadessa de Cadins
Pere Ramon Rei (Sta. Eulàlia de Palau)	1327.04.06	*U-2b, f. 114r*	–
Joan Ferrer (St. Jordi Desvalls)	1327.04.08	*U-2b, f. 114v*	Ser l'únic ferrer del poble
Arnau Romeu barber (St. Jordi Desvalls)	1327.04.08	*U-2b, f. 114v*	(Ser barber)
Pere de Morer (les Preses)	1327.04.08	*U-2b, f. 114v*	–
Bernat Cerdà (Far)	1327.04.15	*U-2b, f. 106v*	Malaltia
Ramon de s'Enderrocada, Berenguer Armenguer, Guillem de Teixeda, Arnau de Serra (St. Esteve de Bas) i 18 homes d'església del vescomtat	1327.04.15	*U-2b, f. 107v-108r*	–
Pere Bertran (St. Esteve de Bas)	1327.04.17	*U-2b, f. 107v*	–
Guillem Vives (St. Esteve de Bas)	1327.04.24	*U-2b, f. 110v*	–
Ramon Vidal, Pere Moner, Peregrí Tarascó i Pere de Prat (Sils)	1327.05.02	*U-2b, f. 118r*	Poder donar testimoni a una causa entre Guillem de Matamala i Alegre d'Olzinelles batlle de Sils a la cort d'Hostalric
Guillem Vessana i Berenguer de Riera (Garriguella)	1327.05.03	*U-2b, f. 118rv*	Ser notari – Tenir més de 80 anys
Pere Martí Arniscle (Capmany)	1327.06.02	*U-2b, f. 131v*	(Pagar 16 sous –de multa–)
Arnau de Verdera (St. Pau de la Calçada)	1327.09.01	*U-3, f. 3r*	Malaltia (febre quartana)
Guillem Crespiana notari (Far)	1327.09.28	*U-3, f. 10r*	Ser notari (exempció de la comúnia)
Bernat Moner (Ullastret)	1327.10.25	*U-3, f. 21r*	–
Guillem Baró i Guillem Ferrer (St. Feliu de Cadins)	1328.01.27	*U-3, f. 57v*	(ser nuncis del monestir de St. Feliu de Cadins)
Ramon de Camps (Puigpardines)	1328.02.09	*U-3, f. 72r*	–
Berenguer Forner (Sta. Creu de Rodes)	1328.02.10	*U-3, f. 75v*	Tenir 70 anys
Guillem Julià (Llers)	1328.03.15	*U-3, f. 85rv*	Tenir més de 70 anys
Pere de Puig Gualabe (Beuda)	1328.03.16	*U-3, f. 91v-92r*	Tenir en comanda el castell de Beuda i si l'hagués deixat, hauria caigut en pena de bausia
Berenguer d'Aulina (St. Esteve de Bas)	1328.03.18	*U-3, f. 92r*	–
Pere Formiga, Simó de Rostoll, Estrany de Planiol, Guillem Blanc, Arnau Tomàs i en Gorgals (St. Pere Cercada)	1328.03.21	*U-3, f. 93v*	Per la seva pobresa

Ferrer de Casavins (Puigpardines)	1328.03.24	*U-3, f. 95v*	*Per aspectum corporis*
Pere de Vilar (Cabanes)	1328.04.08	*U-3, f. 103v*	Tenir 70 anys
En Pla (St. Privat de Bas)	1328.04.20	*U-3, f. 117rv*	–
Bernat Batlle (St. Miquel de Fluvià)	1328.04.28	*U-3, f. 121v*	–
Bernat de Salvardenya (St. Joan les Fonts)	1328.05.05	*U-3, f. 127v*	Tenir 70 anys
Maimó de Buac de Molins (Llers)	1328.05.05	*U-3, f. 128r*	Tenir un molí a la Muga (els moliners són exempts)
Jaume sa Gaüsa (Puigpardines)	1328.05.05	*U-3, f. 127rv*	Tenir 70 anys
Bernat Feliu (Sta. Eulàlia de Palau)	1328.05.12	*U-3, f. 132v*	Regir el molí de Saulils al Fluvià
Arnau de Falguera (Tapis)	1328.05.18	*U-3, f. 124r*	Semblar boig
Ramon Ferrer (Rabós d'Empordà)	1328.06.26	*U-3, f. 148r*	Ser l'únic ferrer de la parròquia
Arnau Cacon ferrer (Colera)	1328.07.14	*U-3, f. 151r*	Ser l'únic ferrer de la fàbrega de destret
Pere de Fontanella (Maçanet de Cabrenys)	1328.07.15	*U-3, f. 151r*	Malaltia
Arnau sa Dou (St. Esteve de Bas)	1328.07.23	*U-3, f. 152v*	Tenir 70 anys i estar *in genitalibus fractus*
Pere Arnau de sa Calm (St. Joan les Fonts)	1328.07.27	*U-3, f. 153v*	–
Bernat Davall (Palol de Vila-robau)	1328.07.28	*U-3, f. 153v*	Malaltia
Bernat Sabet (Tordera)	1328.08.20	*U-3, f. 155v*	–
Pere de Vilagats (Puigpardines)	1328.08.27	*U-3, f. 156v*	–
Ponç Coromines (Sta. Creu de Rodes)	1328.09.10	*U-3, f. 158v*	Absent del seu domicili
Arnau de Muntada i Romeu d'Olinella (St. Privat de Bas)	1328.09.23	*U-3, f. 164v*	–
Bernat Lombard (St. Miquel de Fluvià)	1328.09.26	*U-3, f. 165r*	–
Berenguer Vidal (Tor)	1328.10.09	*U-3, f. 166v*	–
Pere Belissendis natural de Narbona (Delfià)	1328.10.16	*U-3, f. 170v*	Absent del domicili
Joan Gispert (Far)	1328.11.03	*U-3, f. 176r*	Tenir 70 anys
Ramon Vidal (Sils)	1328.11.04	*U-3, f. 176v-177r*	Malaltia
Bernat de Comes (St. Esteve de Bas)	1328.11.08	*U-3, f. 177v*	–
Pere Poca de Vilartolí (St. Climent Sescebes)	1328.11.12	*U-3, f. 179r*	–
Vicenç Ermenguer (Puigpardines)	1328.11.16	*U-3, f. 180r*	–
Berenguer Fuster (Vilanna)	1328.11.17	*U-3, f. 180r*	–
Pere de Vilar (St. Esteve de Llémena)	1329.06.23	*U-4, f. 34r*	–
Pere de Serra (St. Pau de la Calçada)	1329.12.06	*U-4, f. 68v*	–
Joan Roura de Mont, Perpinyà Teixidor, Guillem de Rupidell, Guillem de Coniuncta, Pere d'Aulet, Guillem de Lledó, Bernat Ponç, Berenguer Carbonell i Berenguer de Roura de Palau (St. Llorenç de la Muga)	1330.01.18	*U-4, f. 71v*	Ser moliners
Pere de Casademont	1330.01.18	*U-4, f. 71v*	Tenir més de 70 anys
(homes d'Albons)	1330.04.19	*G-7, f. 38v-39r*	–
Guillem Calvera (Saus)	1330.12.12	*U-4, f. 143r*	–
(homes de Castelló)	1331.09.20	*U-4, f. 197r*	–
Homes dels masos Vilardell, Pujol, Garata, Roca i Pujalt (Maians)	1332.11.09	*U-5, f. 8rv*	–
Homes dels masos Pere Batlle, Morere Vidal, Casademunt, Torrent, Noguer i Plana (Hormoier)	1332.11.09	*U-5, f. 8rv*	–

Pere de Falconers, Bernat de Noguer, Guillem de Riera, Joan de Planes, Arnau de Boixeda de Plans, Ramon de Closells, Ramon de Costa, Arnau de Guàrdia, Camprodon de Palomers, Arnau de Casadevall, Castelló de Perera i en Polany (Escales)	1332.11.09	*U-5, f. 8rv*	–
Homes dels masos Vila, Casadellà, Aiguabella, Masó, Noguera, Costegano, Prat, Plana, Costa de Mont, (Oix)	1332.11.09	*U-5, f. 8rv*	–
Homes dels masos Masó, Schegia, Romagueres, Aulina, Illa, Berquís, Casella, Feixans i Devesa (Bestracà)	1332.11.09	*U-5, f. 8rv*	–

Fonts: U-2, 2b, 3, 4 i 5 (ADG, Lletres, vol. U-2, 2b, 3, 4 i 5); G-6 i 7 (ADG, Notaria, vol. G-6 i 7).

Capítol 11

PARRÒQUIA I COMUNITAT RURAL

Tal com assenyalava encertadament Robert Fossier fa uns anys, diversos processos simultanis i interdepenents van contribuir a l'enquadrament o, en paraules seves, a l'*encellulement* de les poblacions rurals a partir de l'any 1000.[1] D'aquests processos, n'hi ha un, les estructures familiars, que hem deixat de banda en el present estudi, mentre repassàvem de manera molt exhaustiva el pes de les parròquies i el de les senyories sobre els habitants del camp gironí entre els segles XI i XIV. Al llarg d'aquest període, però, es desenvolupà un altre procés d'importants conseqüències per a l'organització del món i de la societat rurals: es tracta del naixement i de la consolidació de les comunitats d'habitants i, sobretot, de la seva capacitat d'autogovernar-se, almenys en part. A l'inici de la present recerca (cf. Capítol 1 *supra*), assenyalàvem el poc interès que ha suscitat la parròquia entre la majoria dels historiadors que han estudiat la formació de les comunitats rurals. Potser pel fet que tradicionalment hom ha entès la parròquia només com el grup de fidels que participava en les cerimònies religioses dirigides pel rector, molts historiadors han cregut que tenia molt poc a veure amb la recaptació i el pagament d'impostos, amb la regulació col·lectiva de la producció i amb l'organització de la defensa, tasques més pròpies de les comunitats d'habitants i de les institucions comunitàries que s'anaren desenvolupant als segles centrals de l'edat mitjana.[2]

Una anàlisi més aprofundida de les recerques sobre les comunitats rurals d'algunes regions europees posa de relleu l'existència de grans contrastos entre les seves conclusions. El contrast més remarcable és el que sembla existir entre les terres hispàniques, on la suposada solidesa de les solidaritats vilatanes al segle

---

1 FOSSIER, *La infancia...*: vol. 1, p. 191-433.

2 MORSEL, «Les logiques...»: p. 2-4.

X va trencar-se després de l'any 1000 a causa dels assalts i les violències causades pels senyors i pels pagesos benestants que van ascendir fins als rengles inferiors de l'aristocràcia, i les terres del Nord europeu, on les comunitats vilatanes semblen néixer amb les necessitats d'organització dels espais comuns i de la parròquia i es reforcen després de cada enfrontament amb la senyoria.[3]

Els contrastos i les divergències, però, podien existir a l'interior d'una mateixa regió, tal com s'ha assenyalat per al Sud de França, on es documenten situacions molt diferents: al litoral mediterrani del Llenguadoc predominava l'individualisme agrari basat en famílies nuclears; a les terres de l'interior la força de les solidaritats vilatanes era major gràcies, sobretot, a la gestió de les pastures; i als Pirineus i al Sud-oest, les comunitats estaven totalment institucionalitzades. Existia, a més, una segona diferenciació entre les zones dominades per un poder central fort i sense massa *incastellamento*, en les quals els habitants de les comunitats participaven directament a la guerra, i les terres on predominaven els pobles castrals, en els quals, mentre els cavallers s'especialitzaven en l'ofici militar, els vilatans s'organitzaven internament a través de les franqueses i de les institucions comunals.[4]

A part de les distincions geogràfiques a l'interior d'una regió, també cal comptar amb les evolucions produïdes al llarg dels segles medievals. Al Llenguadoc, per exemple, els documents anteriors a l'any 1000 deixen entreveure poques traces de la solidaritat dins les vil·les rurals, tot i la presència d'uns prohoms que, algunes vegades, actuen en territoris més extensos i, d'altres, semblen ser de l'aristocràcia local. A partir del segle XI, les transformacions de l'hàbitat llenguadocià van portar la majoria dels habitants i les mateixes esglésies parroquials del món rural a quedar arreplegats, per la poca força de resistència dels habitants de les vil·les, en els *castra*. Justament és en aquests nuclis de poblament concentrat on, al llarg del segle XII, es va consolidar un grup de *probi*

---

[3] FOSSIER, «Les communautés...»; GARCIA DE CORTAZAR, «Les communautés...»; GENICOT, *Comunidades...*: p. 107-117; MARTINEZ SOPENA, *La Tierra...*: p. 505-508; WICKHAM, *Comunità...*: p. 207-210 i p. 213-217; BOURIN, «Les solidarités...»: p. 32-33.

[4] OURLIAC, «Les communautés...»; GENICOT, *Comunidades...*: p. 114-117; BOURIN, «Historiographie...».

homines castri que formaven part dels tribunals senyorials de justícia presidits pels batlles, que arbitraven qüestions diverses plantejades entre els veïns i que, a inicis del segle XIII, esdevingueren els representants de la comunitat de cara a l'exterior. La força dels grups dirigents dels *castra* es va traduir en l'obtenció, després de llargues negociacions amb el senyor de cada lloc, d'una carta de franqueses o de costums locals que solia incloure la constitució de la comunitat en una *universitas,* és a dir, en una institució que es basava en l'assemblea de tots els caps de casa del poble i en l'elecció de representants permanents –cònsols, síndics– que s'encarregaven del govern i de l'administració quotidiana dels afers de la comunitat –la regulació de la vida econòmica i agrària local, dels carrers, de les finances, de les parròquies i institucions de beneficència– que els senyors els havien delegat. En el pas del segle XIII al XIV, però, es va perdre una mica el sentit primigeni de la representativitat, perquè l'assemblea general va quedar reduïda a la reunió d'uns quants prohoms, membres de la minoria dirigent i benestant de la comunitat.[5]

Una evolució molt diferent és la que van seguir les comunitats d'Andorra. En un principi, a l'alta edat mitjana, presentaven la fortalesa característica de bona part de les terres hispàniques i van poder resistir els embats de la implantació feudal. Als segles XI i XII els membres de les comunitats andorranes continuaven formant part de l'exèrcit i dels tribunals de justícia, gestionant les pastures i els espais comunals i controlant les parròquies i els seus delmes; a més, l'any 1162, van escollir uns representants per prestar homenatge i jurar fidelitat en nom de tots els habitants de la vall. Ara bé, des de la fi del segle XIII, l'evolució econòmica, la presència dels notaris, la senyorialització i la modificació del règim de successió van donar pas a un govern de notables que volia dirigir les

[5] BOURIN, *Villages*...: vol. 1, p. 311-326, i vol. 2, p. 145-154, p. 166-174, p. 173-179 i p. 285-320, «La paroisse...»: p. 204-205, «Les solidarités...»: p. 31-32, p. 40-42 i p. 45-49, i «Historiographie...»; BOURIN-DURAND, *Vivre*...: p. 124-125, p. 158-160 i p. 206-217; WICKHAM, *Comunità*...: p. 213-217. La situació dels *concejos* de la Tierra de Campos no sembla massa diferent de la de les universitats del Baix Llenguadoc: fins a mitjan segle XII els agents senyorials s'encarreguen del govern de les viles i després els senyors comencen a cedir competències als *concejos*; cf. MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra*...: p. 508-512.

comunitats des de dins i aprofitar-se, en benefici propi, de l'explotació de les muntanyes i emprius.[6]

En aquestes regions, relativament properes a Catalunya i al bisbat de Girona, la parròquia tingué un paper potser no sempre decissiu, però sí important, en el procés de formació de les comunitats rurals d'aquestes regions.[7] A les terres litorals del Llenguadoc, els cònsols o síndics de les universitats de la fi del segle XIII van començar a controlar l'obreria parroquial, les confraries i les institucions de beneficència local, fins al punt de nomenar els mateixos obrers;[8] mentrestant, a les valls d'Andorra, les comunitats es van articular a partir de les parròquies medievals, gràcies a l'estret control sobre les seves esglésies, sobre els clergues i sobre els delmes.[9]

L'objectiu del present capítol és analitzar els processos de formació de les comunitats rurals del bisbat de Girona, les seves funcions, la seva organització interna i les lluites en què es van veure implicades, per tal d'esclarir-hi quina va ser l'aportació de la parròquia. Caldrà veure, doncs, si la solidesa de la implantació eclesial característica de les terres de Girona, que va contribuir notablement, juntament amb els castells i les altres formes de senyoria, a la fixació espacial de la població rural en les celleres, les viles i també els masos aïllats i a la intensificació de la pressió senyorial sobre els homes i la producció, també va facilitar el desenvolupament de formes de col·laboració, de pràctiques assembleàries i d'institucions de govern local característiques de moltes altres regions europees.

---

6 VIADER, *L'Andorre...*: p. 337-347 i 387-392; VILANOVA, «Marc...»: p. 272-277; BISSON, «Els orígens...»: p. 153; BOURIN, «Historiographie...». Existeixen similituds entre el cas andorrà i algunes comunitats de l'Anglaterra medieval: al segle XIII, a Halesowen, la mateixa èlite local que controlava la comunitat també monopolitzava l'ús dels boscos, les pastures comunitàries i els càrrecs electes, per bé que el conjunt de la comunitat encara podia frenar i limitar la voluntat dels més rics; cf. RAZI, «Family...»: p. 12-15.

7 En d'altres regions es detecta la importància de la xarxa parroquial en el procés de formació de les comunitats rurals, tal com hem assenyalat en pàgines anteriors per a les terres del Laci, de la Llombardia i de la Tierra de Campos castellana; cf. Capítol 1 *supra*.

8 BOURIN, *Villages...*: vol. 1, p. 287-289 i p. 301-304, «De la communauté...»: p. 199-201 i p. 206, «Les solidarités...»: p. 47-48, i «Historiographie...». El mateix es detecta a la Provença, on les confraries semblen tenir més poder i funcions que no pas les obreries parroquials; cf. COULET, «Paroisse...»: p. 231-235.

9 VIADER, *L'Andorre...*: p. 285-327.

1. El naixement de les universitats rurals

Si limitéssim l'enquesta sobre les comunitats rurals de les terres gironines a les que reben el nom d'*universitas,* hauríem de limitar-nos només als segles XIII i XIV, perquè és en aquest moment que el mot comença a designar una comunitat amb representants permanents i amb personalitat jurídica pròpia.[10] Ara bé, molt abans que això succeeixi, ja en el segle X, es detecten *"comunitats vives i operants, amb consciència de la seva personalitat col·lectiva, reconeguda pel poder públic i manifestada palesament de cara enfora".*[11] Aquestes comunitats estaven encapçalades per una èlite que es limitava a tractar afers sorgits entre els habitants de cada lloc i que començava a col·laborar amb els agents de l'autoritat superior en l'exercici d'algunes de les seves funcions, sobretot l'administració de justícia. Cal reconèixer, doncs, que no constitueixen encara una veritable organització municipal, perquè no tenen cap autonomia real de funcionament.

En el bisbat de Girona, els documents del segle X ajuden a descobrir la significació social de les vil·les que organitzaven el món rural: d'una banda, en alguns plets figuren llargues llistes dels habitants d'aquestes mateixes vil·les que actuen conjuntament per defensar-se de les exigències de censos, tributs i serveis que els volien imposar els poderosos; de l'altra, es documenten sovint els *boni homines*, grups restringits de delegats o representants de la resta d'habitants de la comunitat, que apareixen com a testimonis en judicis o com a consellers i àrbitres en plets entre els mateixos veïns o, més sovint, entre els magnats i poderosos i la pròpia comunitat.[12] A més, en els textos del segle X descobrim unes atribucions o àmbits específics d'actuació de les comunitats d'habitants de les vil·les altmedievals. En primer lloc, semblen exercir un cert control sobre els boscos i els espais incults: les comunitats de les vil·les pagaven un impost, el

---

[10] Aquesta evolució es produeix tant en terres catalanes com al Llenguadoc, cf. FONT RIUS, «Génesis...»: p. 584; BOURIN, *Villages...*: p. 170-171.

[11] FONT RIUS, «La comunitat...»: p. 569-570.

[12] Els resultats de les enquestes menades per Pierre Bonnassie en terres pirinenques i barcelonines coincideixen notablement amb treballs sobre els bisbats de Girona i Elna; cf. BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 1, p. 268-272; BONNASSIE-GUICHARD, «Les communautés...»: p. 79-85; TO, «El marc...»: p. 218-226, i *Família...*: p. 54-61; SALRACH, «Solidaritats...»: p. 43-51. En contrast, les comunitats altmedievals del Sud de França són molt menys conegudes; cf. BOURIN, «Historiographie...».

pascuarium, als reis carolingis i als seus representants locals –comtes, bisbes, etc.– per tal d'utilitzar els espais no conreats; mentrestant, a Amer, l'any 951, alguns homes tenien el dret d'empriu sobre els boscos del lloc –*"adimpravimus ipsas silvas"*.[13] I, en segon lloc, moltes dotalies d'esglésies gironines del segle X recullen grups nombrosos d'habitants de la vil·la que, molt probablement, van contribuir en la construcció del temple i en la seva dotació en béns i rendes; així, la constitució d'una parròquia sembla ser una conseqüència de l'existència prèvia d'una comunitat local, però, com veurem tot seguit, la pròpia parròquia va contribuir a enfortir els sentiments comunitaris i de solidaritat a partir de l'any 1000.[14]

La solidesa dels vincles veïnals de les comunitats del segle X es va veure molt afectada al segle següent, quan l'aristocràcia va eliminar les franqueses i llibertats de la pagesia i va sotmetre el conjunt de la població rural al ban senyorial. La resistència a aquesta imposició violenta va començar, sense massa èxit, en el mateix segle XI, a vegades amb l'ús de les armes, com a Andorra, o a través de la Pau i Treva de Déu que només quan el comte de Barcelona va posar-la sota el seu control, gairebé ja al segle XII, va servir de fre real al poder i a la violència de la noblesa. Mentrestant, s'aprofundia la submissió personal de la majoria de la població rural, la que residia en masos, i, segons alguns autors, es van enfortir les comunitats que vivien en nuclis de població concentrada, fossin sagreres o nuclis castrals.[15] De fet, són aquestes comunitats les que, en terres de

---

[13] ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 2 (951.06.14; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 11). Les referències al pasquer als segles IX i X es troben en preceptes carolingis dirigits a la seu de Girona i al monestir d'Amer; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 4a-6a (844.06.11; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 7), f. 1rv (881.08.29; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 10), f. 41a-41bis a (886.11.01; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 11), f. 62b-64b (899.05.29; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 21) i f. 1a-2b (922.06...; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 37); BNP, manuscrit *Nouv. Acquis. Lat.* 2579, f. 2 (860.11.19; PRUENCA, *Diplomatari...*: n. 3). Per a una contextualització precisa de la qüestió, cf. SALRACH, «Solidaritats...»: p. 46-48.

[14] TO, «El marc...»: p. 228-229 i p. 237-239, i *Família...*: p. 67-72; SALRACH, «Solidaritats...»: p. 46; LARREA, *La Navarre...*: p. 323-328, i «Cadres...»: p. 159-160.

[15] S'ha afirmat, per exemple, que els habitants de les sagreres de la plana de Vic, al segle XIII, nomenaven representants en casos de conflictes per l'ús de l'aigua i tenien prou empenta com per millorar les formes d'aprofitament de l'energia hidràulica de la comarca; cf. CUVILLIER, «Les communautés...»; BONNASSIE, *Catalunya...*: vol. 2, p. p. 41-72, p. 105-117 i p. 249-267; BONNASSIE-GUICHARD, «Les communautés...»: p. 85-93; AVENTIN, *La societat...*: p. 461-474; SALRACH, «Solidaritats...»: p. 57-58.

la Catalunya Vella, van aconseguir unes cartes de franqueses dels seus senyors, ja fos després d'una associació jurada dels habitants en contra dels senyors, o bé després de llargues negociacions amb ells.

En les pàgines que segueixen procurarem delimitar la incidència de la parròquia i del castell en la gènesi de les primeres universitats rurals del bisbat de Girona, perquè aquestes dues institucions, del segle XI ençà, havien delimitat els nous marcs a partir dels quals es van reorganitzar les comunitats rurals (cf. Capítol 3 *supra*). Per això ens caldrà fer atenció al context en què apareix el mot "universitat" aplicat a col·lectivitats rurals de la diòcesi de Girona, a l'existència o no de representants electes de les comunitats, a la capacitat de les comunitats de designar procuradors per a tasques ocasionals i també, com ha destacat Josep M. Font Rius, a les funcions desenvolupades pels prohoms o bons homes que, tot i no ser pròpiament representants del conjunt de la comunitat, sí que solien ser membres de l'èlite local.[16]

1.1 La parroquia en l'origen de les universitats rurals

Diversos historiadors catalans han vist en la parròquia un dels elements que més incidí en l'origen de les comunitats rurals i, sobretot, en la seva organització interna en tant que "universitat", és a dir, com a col·lectivitat amb personalitat jurídica pròpia que representava el conjunt de veïns d'un lloc. La parròquia, en efecte, era una demarcació territorial molt precisa que separava les diverses comunitats i que, a la vegada, havia generat uns estrets vincles de solidaritat entre els veïns en el moment de la construcció del temple, en el seu continu manteniment, en l'agrupament de les vivendes al seu voltant que originà la sagrera i també en els vincles d'ajuda mútua existents entre els membres de les confraries que, molt sovint, eren tots els habitants de la comunitat.[17]

---

16 Font Rius, «La comunitat...»: p. 545-569.

17 Font Rius, «Génesis...»: p. 580-583, i «La comunitat...»: p. 498-505; Negre, «Divisiones...»: p. 1079-1081. Un exemple d'aquesta visió és la identificació de la parròquia de Sant Andreu del Palomar com a bressol de l'organització comunitària a partir d'un sol document que cita la *"universitas parrochianorum"*, l'any 1297; cf. Busqueta, «Comunitat...»: p. 366-373, i *Una vila...*: p. 68-71 i 108-112.

Certament, a tot arreu eren freqüents les reunions de tots els membres de les comunitats, o bé d'un grup d'entre ells –els homes propis d'una senyoria determinada–, a l'església parroquial o al seu cementiri, els únics llocs capaços d'albergar-los a tots per tractar qualsevol qüestió que els afectés.[18] Al bisbat de Girona en tenim uns quants exemples dels segles XIII i XIV: a Osor, l'any 1234, diversos prohoms i dones, reunits al davant de la porta del temple parroquial i sota presidència del rector, van fer de testimonis del jurament d'un veí sobre les feines del batlle reial del lloc; a la Pera, l'any 1297, els habitants de la cellera van ser convocats al davant del temple per les campanes i pel pregoner; el 1343 la universitat de la parròquia de Sant Miquel d'Amer, convocada a toc de campana i a so de viafors, es va reunir per escoltar la lectura d'una butlla papal que els obligava a prestar obediència a l'abat d'Amer; a Lloret de Mar, el 1391, la universitat dels homes del port, del terme i de la parròquia es van reunir al cementiri de l'església de Lloret després que sonessin les campanes i el corn del castell *"prout in similibus est assuetum dicta universitate in unum conuocata et congreguari"*.[19] L'exterior de l'església era, a més, el lloc on es feien públics tant les declaracions més solemnes com els càstigs als infractors de les normes de convivència i, sobretot, als excomunicats: l'any 1151, en l'inventari dels drets del comte Ramon Berenguer IV, les declaracions del que havia de rebre a Caldes de Malavella, Llagostera i Palafrugell es van fer al davant de les portes de les respectives esglésies –*"ante hostium ecclesie"*– i davant la presència dels prohoms de cada domini comtal, a part dels batlles i encarregats de recollir els drets;[20] prop de dos segles després, l'any 1361, Joan Soler va ser castigat a estar un diumenge a

---

[18] BOURIN-DURAND, *Vivre*...: p. 64-65; SALRACH, «Solidaritats...»: p. 67; VILANOVA, «Marc...»: p. 264-265.

[19] DKB, Ny kgl. Sml 1719, capsa 2, n. 2 (1234.12.01; PERARNAU, «Pergamins...»: n. 4); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1297.07.29); ADG, Notaria, vol. G-17, f. 77v-78r (1343.12.02); SAMLL, fons Universitat de Lloret, pergamí n. 75 (1391.11.24; PONS, *El fons*...: n. 8); cf. PLADEVALL, «La vall...»: p. 262; SABATÉ, *El territori*...: p. 78. Cal recordar que els homes de remença de les parròquies i llocs del bisbat de Girona, l'any 1448, es reuniren majoritàriament als cementiris o a prop dels temples parroquials; cf. Mapa 9 *supra*.

[20] ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 233 (1151.04.02-06; BISSON, *Fiscal*...: n. 1g, n. 1h i n. 1j); cf. BOLOS, *Els orígens*...: p. 138-139. L'altre domini comtal de les terres de Girona era el que es trobava repartit entre Palau-sacosta, Quart, Montalt i els Cremats; atesa la seva proximitat a la ciutat, la declaració es va realitzar en un casa de Girona; cf. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 233 (1151.04.05; BISSON, *Fiscal*...: n. 1i).

la porta forana de l'església, en camisa i mitjons i sostenint un ciri després d'haver estat excomunicat per acceptar diners dels monjos del monestir de Roses.[21]

El fet que la reunió de la comunitat se celebrés a l'església té molt a veure amb la importància que l'edifici tenia per al conjunt dels habitants del lloc, segurament perquè els seus avantpassats havien contribuït a la seva pròpia construcció i ells mateixos continuaven encarregant-se, als segles XIII i XIV, de reformar-la i millorar-la contínuament. Hem vist més amunt com aquesta necessitat va traduir-se en la constitució d'una institució al si de la parròquia, l'*opus ecclesie* o obreria, que s'encarregava de gestionar els diners rebuts per millorar l'estat del temple (cf. Capítol 7 *supra*). Ara bé, les reunions de la comunitat a l'església no necessàriament condueixen al naixement d'universitats a cadascuna de les parròquies rurals, ni tampoc hi porten les obreries que hi havia a cadascuna d'elles. Això no deixa que, en menor mesura que a les terres llenguadocianes, on els obrers eren sovint o bé els mateixos cònsols o síndics de les comunitats o bé nomenats per aquests,[22] també es produïssin algunes interferències en el funcionament d'universitats i parròquies. Vegem-ne alguns exemples: a inicis del segle XIV els hospitals de les viles de Peralada, Castelló d'Empúries, Torroella de Montgrí i Sant Feliu de Guíxols estaven controlats pels cònsols i jurats de les universitats respectives (cf. Capítol 7 *supra*); a més, diversos prohoms de Torroella de Montgrí, en nom de la resta de membres de la comunitat, van nomenar els obrers els anys 1304, 1305 i 1313 i encara aquest últim any els obrers eren al mateix temps cònsols i procuradors de la vila; a la Bisbal, el 1326 quatre prohoms havien de triar, amb el batlle episcopal, deu persones que, al seu torn, elegissin els dos obrers encarregats de compartir amb el clergue de la parròquia la gestió econòmica de la parròquia; i encara més tard, l'any 1344, a Sant Feliu de Boada, la universitat també va designar els obrers

---

21 ADG, Notaria, vol. G-40, f. 144v-145v (1361.03.01).

22 L'obreria, igual com les confraries i l'organització de la caritat i la beneficiència locals, requeien sobre els dirigents de les universitats rurals; cf. BOURIN, *Villages*...: vol. 1, p. 287-289 i p. 301-304, «De la communauté...»: p. 199-201, «Les solidarités...»: p. 47-48, i «Historiographie...».

parroquials.[23] En d'altres àmbits, també es manifestava una certa confusió entre les atribucions de la parròquia i de la universitat: el 1328 la universitat de la Garriga volia dotar un benefici amb les rendes de la confraria de Sant Joan, de la mateixa població; el 1332 la universitat d'Ullà va encarregar a dos veïns que cobressin i gestionessin els drets de l'almoina del lloc; l'any 1333 els *"proceres Sancti Cipriani de Letone"* van comprar una campana per la parròquia, sense dir enlloc que ho fessin com a representants de la comunitat; i a Sant Feliu de Boada, l'any 1344 els procuradors de la universitat s'havien endeutat amb el clergue de l'obra parroquial.[24] I, si calia, la universitat podia implicar-se a fons en la defensa dels drets de les parròquies rurals: és el cas de la Pera, on l'any 1336 un síndic de la universitat i el sagristà van presentar una causa contra la segregació de la parròquia de Púbol.[25]

Aquesta confusió entre universitat i parròquia a inicis del segle XIV no ajuda a explicar les fases successives del procés de constitució d'universitats en les parròquies rurals del bisbat de Girona. Per fer-ho, caldrà resseguir les atribucions dels grups de prohoms de les parròquies que ja es documentaven abans de l'any 1000 i que continuen pervivint durant els segles XII i XIII. Rere aquesta designació, però, hi cabia tant un grup reduït de persones, amb una consideració especial respecte a la resta de parroquians sense haver estat elegits ni ser-ne uns veritables representants, com grups més nombrosos i equivalents, fins i tot, al conjunt de feligresos. En relació a la primera possibilitat, els prohoms serien uns membres de la comunitat amb unes funcions de supervisió de les pràctiques d'establiment de masos i terres, de la gestió dels béns de vídues i orfes, de la construcció de noves infrastructures en les senyories rurals i de la

---

[23] ADG, Lletres, vol. U-2, f. 191v (1326.09.19); cf. SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa; Apèndix 29. A d'altres llocs de Catalunya, també s'han detectat col·laboració de la parròquia i la universitat a l'hora de gestionar els hospitals; cf. SALRACH, «Solidaritats...»: p. 67-68.

[24] ADG, Lletres, vol. U-3, f. 120v-121r (1328.04.22); AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 40r (1333.07.24); cf. SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa; Apèndix 29. Un altre exemple: els procuradors de la universitat de Darnius, l'any 1350, van rebre 100 sous dels marmessors del sagristà de Vilafreser per tal de comprar un calze de plata per a l'església de Darnius; cf. ADG, Notaria, vol. G-3, f. 172r (1350.11.12).

[25] ADG, Processos, vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29); cf. Capítol 3 *supra*.

resolució de conflictes per mitjà d'arbitratges. En efecte, el 1069 els bons homes de Cervià van intervenir per delimitar els límits de les àrees d'influència dels dos senyors del lloc –els senyors del castell i els priors del monestir– sobre un bosc del terme; l'any 1159, els prohoms de Maçanet de la Selva haurien confiscat o conreat per manca de treballadors unes terres d'un mas que havia estat de Joan Ferrer i que el cavaller Arnau de Cartellà volia establir a Oliver, perquè es diu que les terres *"ad probum homines pertinent et pertinere debent";* a Tordera, l'any 1231, s'havia de construir una nova ferreria *"ad cognicionem Petri de Prato* –el paborde de Sant Feliu de Girona– *et trium proborum hominum quos ipse eligat"*; i el 1286 Ferrer Barceló de Cruïlles va deixar el mas Domènec de Carreres a la seva muller i, només en cas de *"necessitate famis uel nuditatis"* d'ella i dels seus fills, li va permetre vendre terres del mas *"ad cognicionem duorum proborum hominum dicte parrochie"*.[26] En la mateixa època, però, també es dóna l'altra possibilitat, és a dir, que la menció als prohoms es refereixi a un grup nombrós de persones, sigui el conjunt de depenents d'una mateixa senyoria, sigui el conjunt de parroquians. A Caldes, Llagostera i Palafrugell, l'any 1151, els prohoms que supervisaven l'elaboració dels inventaris dels drets del comte als llocs esmentats eren, evidentment, els homes depenents del comte; de manera semblant, a Tordera, l'any 1241, l'habitant del mas Prodeta havia d'oferir els serveis de la seva ferreria als *"probi homines de Torderia"* que eren, lògicament, els homes depenents del paborde de Tordera de l'església de Sant Feliu de Girona.[27] A Riudellots de la Selva, en canvi, l'any 1298 es documenten a la vegada dos prohoms, Guillem Dorca i Arnau Guerau, que van dictar un compromís entre el paborde de l'Almoina, els *proceres*

---

[26] ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer I, pergamí n. 418 (1069.06.23; TO, *El monestir*...: n. 19); BCAH, Arxiu, pergamí n. 10119 (1159.12.24); ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 57 (131.02.27; MARQUÈS, *Diplomatari*...: n. 87); AHG, Hospital de Santa Caterina, pergamí n. 162 (1286.03.04; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 135).

[27] ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergamí n. 233 (1151.04.02-06; BISSON, *Fiscal*...: n. 1g, n. 1h i n. 1j); ADG, Sant Feliu de Girona, pergamí n. 87 (1241.05.05; MARQUÈS, *Diplomatari*...: n. 130). Hi ha altres casos de l'actuació conjunta del conjunt de depenents d'una senyoria, encara que no utilitzin el nom de prohoms: és el cas de 16 homes de Sant Cebrià dels Alls i 1 de Romanyà, homes propis dels senyors de Cruïlles, que van nomenar procurador un habitant de Girona per a qualsevol qüestió judicial que els pogués afectar a la cort de Girona; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 98rv (1333.01.08).

parrochie –el conjunt de feligresos– i el ferrer del lloc sobre les condicions d'ús de la ferreria establerta dins la cellera, l'única de tot el terme parroquial.[28]

És en aquest darrer context, el de les actuacions conjuntes de grups nombrosos de prohoms d'una parròquia determinada –potser, a vegades, tots els parroquians–, que apareixen les primeres notícies sobre l'actuació d'universitats establertes en comunitats caracteritzades únicament per l'existència d'una parròquia. Ara bé, fora de la delegació de poders a uns procuradors per realitzar unes funcions molt concretes, no coneixem res més d'aquestes "universitats de parròquia".[29] A la Pera, el 1297, els habitants de la cellera elegien uns procuradors per defensar-se en un judici a la cort reial de Girona; l'any 1320, dues persones de Regencós, en nom de la universitat, havien pagat al bisbe les multes per la invasió del lloc d'Ullà; l'any 1344 els procuradors de les universitats de Ultramort i Sant Feliu de Boada podien imposar talles al conjunt dels veïns, possiblement per construir recs i motes i drenar terres inundades; l'any següent, 37 veïns de Parlavà van elegir dos procuradors per fer front al sagristà del lloc en un plet; i el 1347 els procuradors de les universitats de Parlavà i Ultramort havien de pagar un censal al cavaller Jordà d'Abellars.[30]

Malauradament, les universitats apareixen relativament poc en la documentació estudiada: d'entre les 167 parròquies que constituïen els ardiaconats de Girona i la Selva, només en coneixem 25 poblacions on existia universitat i, d'aquestes, només 9 –Corçà, la Pera, Pineda, Regencós, Riudellots de la Selva, Sant Feliu de Boada, Sant Miquel d'Amer i Sils– corresponen a llocs on només existia la parròquia (cf. Taula 82 i Mapa 30). La seva organització interna, com hem vist, restà només a un estadi molt incipient, el de la reunió de l'assemblea de veïns per nomenar uns procuradors que actuessin en nom de la comunitat, sense que mai es creessin del tot uns càrrecs permanents i renovats anualment. Ara bé, aquesta situació es degué generalitzar a totes les poblacions

---

[28] ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergamí n. 84 (1298.10.30).

[29] Les universitats de parròquies gironines s'assemblen als *concejos de collación* de la Tierra de Campos, que s'encarregaven de repartiment d'impostos i de ratificar acords per tota la comunitat; cf. MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*: p. 512-514.

[30] ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1297.07.29); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 32v-33r (1320.11.07); cf. SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

de Catalunya, a partir de la meitat del segle XIV, a causa de l'esforç fiscal que els exigia la monarquia, tal com posen de manifest els fogatges dels anys 1358, 1365 i 1378 (cf. Capítol 3 i Apèndix 4 *supra*).

1.2 NOTARIS, FRANQUESES I UNIVERSITATS DE CASTELLS I VILES

En els nuclis que eren la seu d'un castell termenat i, sobretot, en les ciutats i les vniles reials i monàstiques les universitats van rebre un impuls molt més decidit que no pas en els llocs que només disposaven de la parròquia com a element cohesionador. Així ho han remarcat diversos historiadors: els prohoms d'aquestes poblacions, des de ben aviat, actuaven com a consellers dels batlles i dels altres agents de la senyoria –jutges i notaris– acabaren esdevinguent els representants de la comunitat, que podia reunir-se per designar síndics per a afers puntuals i, més endavant, jurats o cònsols amb tasques més permanents.[31] En el cas de les ciutats i viles reials, a la fi del segle XII van néixer les primeres formes de govern municipal a partir d'unes associacions de defensa mútua –en forma de *coniuratio, confratria* o *consulatus*– davant del poder reial o senyorial, que actuaven o bé conjuntament a través d'una assemblea general de veïns o bé a través de la delegació de tasques concretes i puntuals a uns representants o síndics. En un segon moment, a mitjan segle XIII i gràcies a l'interès del rei Jaume I de cercar interlocutors locals per tal de consolidar el seu poder, a les ciutats es va estructurar un govern local a càrrec d'un reduït nombre de magistrats –cònsols, paers o jurats–, seguint les indicacions d'un grup més gran de consellers i, en certes ocasions, de l'assemblea general de veïns o prohoms del lloc. I a partir del segle XIV, l'evolució va passar per la substitució definitiva de l'assemblea general per un consell ampli constituït gairebé exclussivament per l'èlite de la població i, sobretot, pels cònsols que havien consolidat el seu poder executiu i que s'havien convertit en uns càrrecs permanents.[32] De totes maneres, fins i tot a les ciutats catalanes més grans, els governs municipals no es van desempallegar mai de l'autoritat reial o senyorial que els va ajudar a néixer: els batlles i els veguers

---

[31] PONS GURI, «Compendi...»: p. 346-350; FONT RIUS, «La comunitat...»: p. 522-534.

[32] FONT RIUS, «Génesis...»: p. 585-591.

representaven el rei o el senyor jurisdiccional i presidien les assemblees veïnals i les eleccions de representants de la comunitat.[33]

Taula 82. **Cronologia de les universitats gironines, 1250-1350**

UNIVERSITATS	ARDIACONATS						TOTAL
	GIRONA		SELVA		EMPÚRIES		
Universitats de parròquia							
- procuradors especials (Corçà, Fonolleres, Llaneres, Parlavà, la Pera, Regencós, Riudellots de la Selva, Sant Feliu de Boada, Sant Iscle, Ultramort, Vila-romà, Vulpellac)	1	5		1	1	6	**12**
- sense especificar (la Garriga, Parlavà, Pineda, Sant Miquel d'Amer, Canet de Verges, Sils)		1		3	2	1	**6**
Universitats de castells							
- procuradors especials (Bellcaire, Brunyola, Cruïlles, Esclanyà, Palau-sator, Pals, Peratallada, Rupià, la Tallada, Ullastret, Verges)		5		1		5	**11**
- sense especificar (Albons, Bellcaire, Foixà, Lloret)	1		1			2	**4**
- altres (Sant Sadurní)		1					**1**
Universitats de viles							
- procuradors especials (Palamós, Ullà)		1			1	1	**2**
- representants electes (la Bisbal, Sant Feliu de Guíxols, Torroella de Montgrí)		1		1		1	**3**
- sense especificar (Amer, Blanes)		1		1			**2**
- altres (Monells)		1					**1**
TOTAL	**2**	**16**	**1**	**6**	**4**	**16**	**41**

1250-1300 1301-1350 Font: cf. Taules 82, 83 i 84 *infra*.

En terres del bisbat de Girona, el model d'evolució dels governs municipals descrit per Josep M. Font i Rius és aplicable només en uns pocs casos fora de la ciutat de Girona.[34] A manca d'estudis sobre altres poblacions, només les universitats de la vila reial de Torroella de Montgrí i de la vila monàstica de Banyoles segueixen prou bé les fases assenyalades. En el primer cas, cal assenyalar que, a més de la gran extensió dels termes del castell i de la parròquia,

[33] FONT RIUS, «Génesis...»: p. 593-594, i «Un problème...»: p. 602-603.

[34] En relació a la ciutat de Girona, cf. GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1, p. 147-167.

Mapa 30. **Les universitats rurals del bisbat de Girona, segles XIII i XIV**

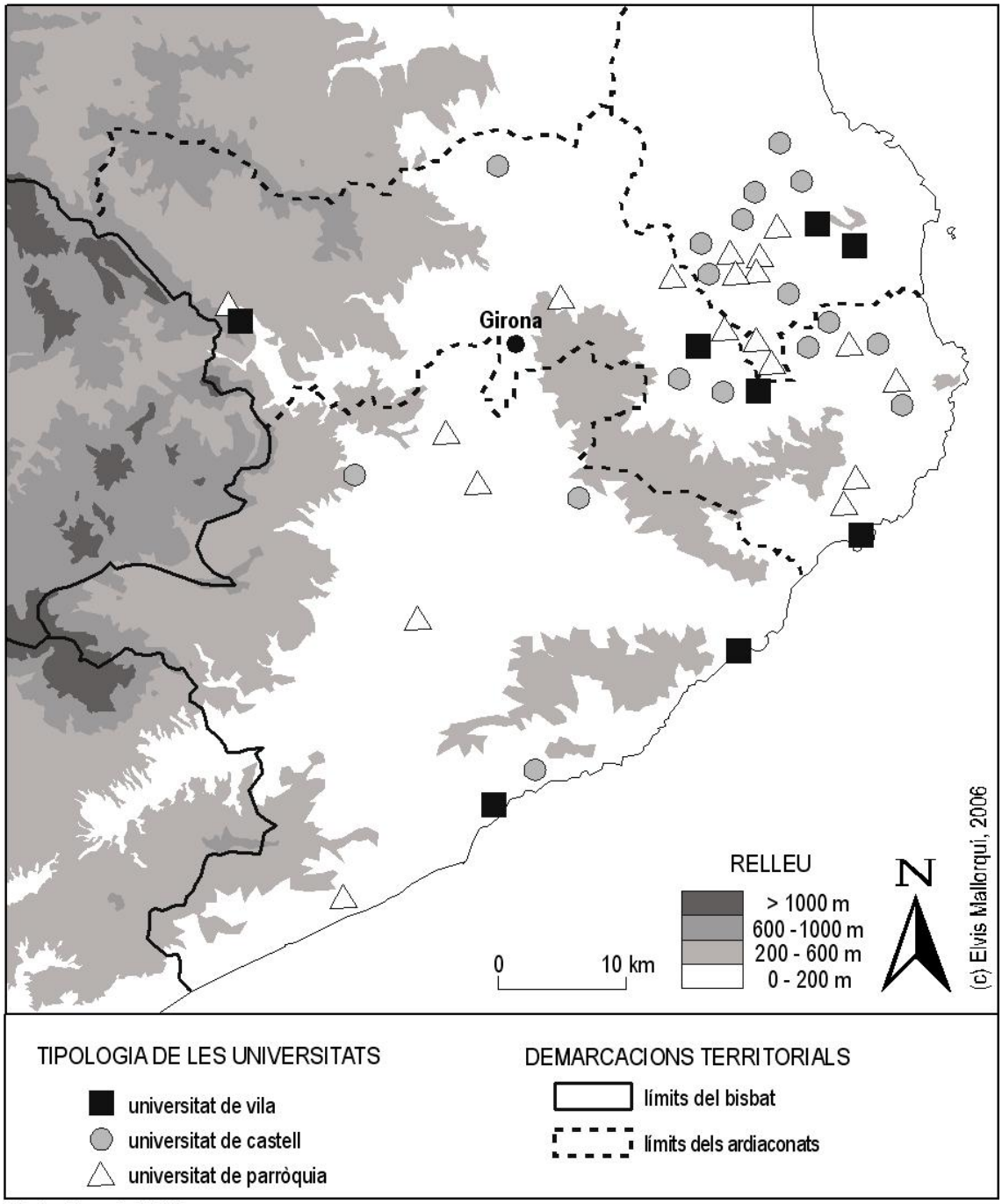

Font: cf. Apèndix 29 *infra*.

de l'excel·lent situació geogràfica –pel port de mar i per la proximitat de les pastures del massís del Montgrí– i de la promoció econòmica de la vila amb la instal·lació d'un mercat al segle XII, la població va obtenir l'any 1237 unes franqueses adreçades als pobladors del lloc *"maioribus, mediocribus et minoribus"* i confirmades el 1265 amb el jurament de 8 persones *"per nos et per totam universitatem populi Turricelle cuius locum habemus"*. Juntament amb aquestes condicions, que van permetre un fort creixement de la població al llarg del segle XIII, el fet de passar a formar part del domini reial l'any 1272 va fer que la universitat s'organitzés internament de manera eficient per tal de resoldre tots els afers que implicaven el conjunt de la població: des d'inicis del segle XIV, ja es documenten 2 cònsols i 10 consellers que actuen en diversos camps, com el manteniment de l'obra del temple parroquial, del pont del Ter i de l'hospital de la vila, la defensa dels privilegis de la vila davant dels jutges de Girona i la representació de la vila a les corts catalanes; de totes maneres, continuaven essent els oficials reials, els batlles sobretot, els qui prenien les decissions importants sobre l'organització de la defensa, el control dels pesos i de les mesures del mercat i l'aprovisionament en cereals de la vila de Torroella, per bé que sovint actuaven a instància i precs dels prohoms i consellers del lloc.[35]

Pel que fa a Banyoles, el fet que l'abat del monestir obtingués del rei Jaume I, l'any 1226, el control sobre la justícia, el mercat i la notaria de la vila va revoltar els habitants del lloc en contra de l'abat, la qual cosa va comportar l'excomunió de molts d'ells; l'any 1236 els banyolins es van unir, per *sacramentum,* formant una confraria o conjuració i intentant nomenar el seu propi batlle; finalment, l'abat cedí l'any 1263 algunes llibertats i exempcions de servitud als banyolins per tal de poder competir amb el desenvolupament econòmic de les viles i llocs reials enfranquits i, quaranta anys després, el 1303, va arribar a un acord amb tres síndics o procuradors de la *"universitatis hominum ville de Balneolis"* per tal de crear els càrrecs de *"juratos et consiliarios pro tractandis et ordinandis negociis comunibus ipsius ville"*. Així, a Banyoles, des d'aquest moment, hi havia 4 jurats i 10

[35] AMTM, Llibre de Privilegis, f. 1 (1237.09.12; FONT RIUS, *Cartas*...: n. 271), i pergamí s. n. (1265.11.08; FONT RIUS, *Cartas*...: n. 314); cf. SOLDEVILA, «Una vila...»: p. 93-99, i «Les institucions...»: en premsa.

consellers elegits per la comunitat en unes assemblees generals convocades i presidides per l'abat o pel seu lloctinent; aquests càrrecs, a més, podien reunir-se a l'església de Santa Maria dels Turers per tractar els assumptes que volien, disposaven d'un segell propi amb la imatge de Sant Esteve i tenien poder per imposar talles al conjunt de la població, però l'abat conservava tots els seus drets sobre la justícia i les activitats econòmiques de la població.[36]

Ara bé, entre la situació de ple desenvolupament municipal de les ciutats i grans viles gironines i la gairebé nul·la evolució organitzativa de les universitats de parròquies existien molts graus intermitjos en els quals cal situar els governs de molts nuclis castrals i de petites viles gironines. Aquestes poblacions no tenien tots els elements que es detecten a les viles de Torroella de Montgrí i Banyoles, però sí que se n'hi troben alguns, com l'existència d'una notaria estable i l'obtenció de franqueses i llibertats col·lectives.

La instal·lació d'una notaria en una població no només va incrementar la vinculació de la majoria de la gent amb els documents escrits,[37] sinó que, tal com s'ha assenyalat en terres del Llenguadoc, també sembla accelerar la constitució de les universitats.[38] Una petita recerca efectuada en terres baixempordaneses ha permès assenyalar les dates d'aparició d'escriptors públics, alguns d'ells encara clergues, a les principals localitats de la zona: la Bisbal el 1232, Ullastret el 1240, Monells el 1242, Sant Sadurní el 1246, Calonge el 1268, Rupià i Cruïlles el 1276 i

---

36 AMB, Llibre de l'Abat, f. 103r-105r i f. 133r (1226.04.14; CONSTANS, *Diplomatari*...: n. 233 i 234), i lligall n. 3 (1326.05.08; CONSTANS, *Diplomatari*...: n. 583); ACA, Mulassa, cal. III, O.N. 3, C. (1226.08.18; CONSTANS, *Diplomatari*...: n. 235); AHCB, pergamí n. 2 (1263.09.30; CONSTANS, *Diplomatari*...: n. 323) i pergamí n. 16 (1303.04.20; CONSTANS, *Diplomatari*...: n. 483); cf. FONT RIUS, «Un problème...»: p. 608-609; FARÍAS, «Les franqueses...»: p. 7-9; TURULL-BUENO, «El contingut...»: p. 11-15. La creació de confraries per oposar-se als senyors d'una localitat es troba sovint al Nord de França, però també a Arles al segle XII; cf. STOUFF, «Confrérie...»: p. 23-35.

37 Fins al segle XII, la pràctica totalitat de redactors d'escriptures a les zones rurals del bisbat de Girona eren clergues, la qual cosa podia generar una visió encara més sagrada dels textos escrits. Molts d'aquests clergues residien, probablement, en parròquies rurals: és el cas de *"Bernardus presbiter de Chaciano",* citat els anys 1199 i 1203., i de *"Petrus presbiter de Catiano",* del 1228; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 126 (1199.10.05; MARQUÈS, *Pergamins*...: n. 68); AHFF, fons Batllia, pergamí n. 10 (1203.12.05; MALLORQUÍ, *El monestir*...: n. 39); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1228.05.26).

38 BOURIN, «Les solidarités...»: p. 36-41.

Peratallada el 1277.[39] És justament en aquests nuclis on, poc després d'aquestes dates, es documenten les primeres aparicions de les respectives universitats locals. La de la Bisbal apareix el 1297 quan el batlle, en nom del bisbe i de la universitat, es va queixar de les infraccions del veguer de Girona a la jurisdicció episcopal.[40] A més, una concòrdia de l'any 1322 entre, d'una banda, les universitats de la parròquia de Corçà i del castell de la Bisbal i, de l'altra, les del castell d'Ullastret i de les parròquies de Vulpellac, Sant Iscle i Fonolleres, posa de manifest com aquestes localitats tenien tenien prou capacitat i iniciativa com per arribar a acords de pau amb les comunitats veïnes.[41] Mentrestant, a Cruïlles els representants de la universitat van arrendar, juntament amb el senyor i el batlle del lloc, el redelme de pa i vi del castell l'any 1302 i van pagar al bisbe una multa per invasió del lloc d'Ullà l'any 1320; i a Monells, el 1304, prop de 50 persones van acordar que, en cas que algú del lloc fos ferit mentre realitzés alguna tasca *"per lo cuminal vel per uniuerssitatem hominum ville de Monellis",* la comunitat pagaria les despeses del metge.[42] A Rupià, la universitat del castell tenia una estreta relació amb la parròquia, perquè el 1311 van aportar pedres i calç al clergue local per tal

---

[39] ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 43 (1232.10.28; MARQUES, *Pergamins...*: n. 151), i calaix 17, pergamí n. 111 (1246?.10.13; MARQUES, *Pergamins...*: n. 256); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 3, pergamí n. 6 (1240.12.06; MALLORQUI, *El monestir...*: n. 58), pergamí n. 8 (1276.09.15; MALLORQUI, *El monestir...*: n. 118) i pergamí n. 12 (1277.09.02; MALLORQUI, *El monestir...*: n. 121), i rotlle 19, pergamí n. 2 (1242.08.30; MALLORQUI, *El monestir...*: n. 60) i pergamí n. 4 (1276.01.19; MALLORQUI, *El monestir...*: n. 113); ASD, pergamí n. 200 (1268.12.26; MARQUES, *Col·lecció...*: n. 284). A la ciutat de Girona, els primers escriptors públics són del segle XII: *"Ermengaudus presbiter et publicus scriptor Gerunde"* l'any 1102 i *"Berengarius levita et publicus scritpor Gerunde"* el 1182; cf. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergamí n. 76 (1102.02.08; MALLORQUI, «La vila...»: n. 1); ACG, pergamí n. 438 (1182.10.07). Caldria una recerca exhaustiva sobre la qüestió, però només aportem unes dades referides a les terres dels comtats de Girona i d'Empúries, ara pertanyents al Baix Empordà, que havíem estudiat anteriorment en el treball de recerca de 9 crèdits; cf. MALLORQUÍ, *Un territori...*: p. 51-52.

[40] ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 6i (1297.09.27; MARQUES, *Pergamins...*: n. 524).

[41] La concòrdia del 1322 va ser ratificada l'any 1339 per les universitats de la Bisbal i d'Ullastret, amb els batlles respectius; cf. ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 14 (1322.02.17 i 1339.11.12; MARQUES, *Pergamins...*: n. 1083).

[42] AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 44v (1302.12.21), i Monells, vol. 241, f. 3rv (1304.03.08; cf. Document 30b); ADG, Notaria, vol. G-3, f. 32v-33r (1320.11.07). No tenim prou dades, però, per saber si el redelme documentat a Cruïlles el 1302 corresponia als mateixos redelmes de la segona meitat del segle XIV que consistien en un impost sobre la renda i sobre la producció destinat a rescatar el deute públic; cf. MORELLÓ, «Els impostos...»: p. 915-918, i *Fiscalitat...*: p. 681-708.

que pogués fer obres a la seva casa; a més, existien síndics o procuradors que actuaven en nom de la comunitat, per arrendar el forn de la localitat durant un any o per pagar deutes; i encara, el 1346 un grup nombrós d'habitants del terme de Rupià es va endeutar envers la priora de Santa Coloma de Matella i, poc després, un altre col·lectiu de rupianencs van oferir avantatges fiscals al cavaller Jordà d'Abellars per tal que s'hi traslladés a viure.[43] Finalment, a Peratallada, l'any 1320, una persona va portar al bisbe el pagament d'una multa imposada a tota la comunitat, i a Sant Sadurní, el 1341, la universitat va prometre al bisbe donar-li el redelme dels fruits del terme.[44]

De manera similar a la notaria, les poblacions que van obtenir franqueses dels seus senyors (cf. Taula 49 *supra*) tenien l'oportunitat, no només de desenvolupar-se urbanística i demogràficament, sinó també de consolidar les institucions de govern local ja existents i, fins i tot, crear-ne de noves, com hem vist abans en el cas de Banyoles.[45] En el cas de les poblacions de domini comtal, podem observar com les comunitats locals es van definint i estructurant internament entre els segles XII i XIII: l'any 1144 el comte Ramon Berenguer IV va concedir als habitants de les parròquies d'Osor, Santa Creu d'Horta i Sant Daniel de Maifrè, al límit del bisbat de Vic amb el de Girona, la *"franchecta et libertatem ut semper in manu baiuli mei et meorum ... omni tempore placitetis in platea et banchum ecclesie dicte de Osorio"*; amb el temps, el sentiment de solidaritat veïnal es va consolidar sobretot al nucli de la cellera d'Osor, els habitants del qual, a través d'un procurador, Arnau de Recs, van lluitar entre els anys 1316 i 1319 per aconseguir portar el blat a moldre al molí que volguessin sense pagar el dret de *"moliya"* a la senyora del lloc, Sibil·la de Saga.[46] Mentrestant, a Caldes i Llagostera

---

43 ADG, Notaria, vol. G-6, f. 18v (1326.04.17); cf. SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

44 ADG, Notaria, vol. G-3, f. 32v-33r (1320.11.07); ADG, Notaria, vol. G-15, f. 61rv (1341.02.19); cf. SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

45 Un cas primerenc el trobem a Sant Celoni, on l'any 1203 hi ha 73 prohoms que signen, en nom de la futura universitat –esmentada l'any 1230–, un acord amb els senyors del lloc segons el qual obtingueren diverses franqueses; cf. PONS GURI, «Sentència...»: p. 237-247; TO, *Família...*: p. 208-209 i p. 212-215.

46 AHCG, Llibre Verd, f. 1v (1144.01.21; GUILLERÉ, *Llibre...*: n. 1); DKB, Ny kgl. Sml 1719, capsa 2, n. 96 (1319.03.04; PERARNAU, «Pergamins...»: n. 6); cf. PLADEVALL, «La vall...»: p.

l'autoritat dels comtes de Barcelona havia permès als seus habitants mantenir les franqueses durant tot el segle XI i evitar les exaccions violentes i arbitràries dels senyors dels castells i dels seus castlans i cavallers; a partir del segle XII, però, el veguer Arnau de Perella –en principi agent dels comtes– va excedir-se en la seva forma de governar, imposant noves càrregues a la població i provocant que més de cent joves, fills de camperols, teixidors, altres mestres i solters, que tenien diners i gra, fugissin cap a altres honors de cavallers on els anava millor.[47] A mitjan segle XIII, el 1241, el rei Jaume I va concedir una carta de franqueses als habitants de Caldes, Llagostera i Santa Seclina, però reservava als seus batlles el poder de jutjar els veïns a causa de les *"injuriis et querimoniis quas habebitis ... ab hominibus parrochiarum vicinarum"*.[48] De manera similar, la carta de poblament i franqueses de Palamós, l'any 1279, atorgava al batlle l'autoritat per governar la vila en nom del rei, per jutjar-hi i per controlar el forn, el comerç de la sal, el mercat, la fira i la vida local; només cal assenyalar que el rei va obligar al batlle *"quod omnes carrarie dicte poble sicut sunt date et dande teneatur condirecte, ... cum consensu et deliberatione quinque vel sex proborum hominum dicte ville"*.[49]

Algunes poblacions de senyoria laica també van rebre franqueses entre els segles XIII i XIV. Per exemple, l'any 1312 Cruïlles, Esclanyà i Regencós van obtenir del rei Jaume II la confirmació d'uns privilegis concedits anteriorment pels senyors locals, dels quals en desconeixem el contingut; a aquests casos, només hi podem afegir les franqueses concedides l'any 1260 als habitants de la vila de Blanes –no als pagesos del terme–, que van ser ratificades el 1338 i el 1373, i les de Calella, de l'any 1327.[50] A cap dels dos llocs, ni tampoc a Tossa, vila

287-289. Cal assenyalar que el privilegi del 1144, conservat en un lloc d'honor del Llibre Verd de Girona, podria ser un document fals o interpolat; cf. FELIU, «Els antecedents...»: p. 215 i p. 223.

47 BISSON, «The crisis...»: p. 165-167 i p. 171-172, i *Tormented...*: p. 100.

48 ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 648 (1241.02.23; MALLORQUÍ-VARAS, «Un privilegi...»: p. 121-123); cf. MALLORQUÍ-VARAS, «Un privilegi...»: p. 117-118.

49 SAMP, pergamí n. 2 (1279.12.03; FONT, *Cartas...*: n. 335).

50 AHFF, fons Comunitat de Preveres d'Arenys de Mar, pergamí n. 12 (1312.07.29; PONS GURI, *Inventari...*: n. 217); AMB, Llibre de la Universitat de Blanes, f. 129-131 (1260.02.18, 1338.07.04 i 1373.01.22; PONS GURI, *Llibre...*: n. 20, i «A l'entorn...»); AHMC, fons Giol (1327.11.29; PONS GURI, «El mercat...»: n. 2d).

de senyoria monàstica, les franqueses concedides no especifiquen mai cap forma d'organització de la comunitat rural, a excepció de l'administració de la justícia pels batlles locals des del castell.[51] A d'altres poblacions eclesiàstiques, els habitants s'enfrontaren durant anys i dècades als seus senyors: l'abat d'Amer, per exemple, no va concedir franqueses a la universitat de la vila fins el 1336 en què una sentència arbitral l'hi va obligar;[52] mentrestant, a Sant Feliu de Guíxols, les cartes dels anys 1181 i 1287 no van portar cap govern municipal consistent, però la universitat de la vila, des del 1258, i els jurats que la representaven, des del 1310, van oposar-se sovint a la voluntat de l'abat de Sant Feliu.[53]

Les poblacions sotmeses directament al poder dels bisbes de Girona constitueixen un cas particular de desenvolupament de les institucions locals, perquè no es té notícia de cap privilegi o franquesa que els fos concedit. Com hem vist, a Rupià i a la Bisbal disposaven, des de mitjan segle XIII, d'una notaria pública que va accelerar el naixement de les universitats respectives. Ara bé, en aquests llocs potser va ser més decissiva l'autoritat exercida pels batlles episcopals des dels castells respectius. I en el segon cas, el de la Bisbal, en la dècada dels anys 20 del segle XIV, a la vegada que la població passava de ser un simple nucli castral a una activa vila, el govern local es va desenvolupar ràpidament: el 1321 la universitat delegà en uns síndics o representants les seves voluntats per enfrontar-se al notari del lloc per les taxes de confecció d'escriptures; el 1323 el rei Jaume II va concedir al bisbe la celebració d'un mercat setmanal a la població; a partir del 1326 el bisbe va imposar unes quantes càrregues al conjunt d'habitants que hagueren de repartir a través d'unes talles; i el 1328 es va crear un consell municipal i el càrrec permanent dels jurats.[54] Sense

---

[51] BCAH, Arxiu, pergamí n. 4312 (1158.12.11; FONT, *Cartas...*: n. 111), i vol. 572 (1187.05.10; FONT, *Cartas...*: n. 180).

[52] ACA, Monacals, Santa Maria d'Amer, pergamí n. 276 (1336.01.06; FONT, *Cartas...*: n. 387).

[53] AMSFG, pergamí n. 1 (1181.06.01; FONT, *Cartas...*: n. 163), pergamí n. 8 (1258.10.05); BPG, vol. 66 P. Alonso Cano, *Discurso general...*, f. 96v-97v (1287.08.01; FONT, *Cartas...*: n. 351); cf. JIMÉNEZ, *Sant Feliu de Guíxols. Una lectura...* : p. 62 i p. 73.

[54] ADG, Notaria, vol. G-3, quadern després del f. 153 (1321.04.09); Mitra, calaix 15, pergamí n. 12 (1323.03.21; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 883); i Lletres, vol. U-2, f. 114v-115r (1326.07.15), f. 14v i f. 191v-192r (1326.09.19), vol. U-4, f. 95rv (1330.05.26), i vol. U-11, f. 145rv (1348.01...); cf. FRIGOLA, *La Bisbal...*: p. 16-17, i Taula 49 *supra*. De manera semblant,

que hi hagués cap castell, la situació de la vila episcopal d'Ullà en terres del comtat d'Empúries i al costat de la vila reial de Torroella degué contribuir a enfortir els vincles comunitaris des de ben aviat: al darrer quart del segle XIII, els ullanencs negociaven directament amb el comte d'Empúries les joves i serveis que li prestaven i defensaven amb èxit els seus drets de pastures als arenys del Ter davant les pretensions de la població veïna de Canet; ja en el segle XIV hom descobreix a Ullà l'actuació comunitària dels habitants per comprar el redelme al bisbe de Girona i per nomenar representants en judicis contra els habitants de Bellcaire, contra mercaders de Torroella i contra l'obligació de fer guaita a la vila de Torroella.[55]

I, finalment, encara hi ha unes quantes poblacions amb castell termenat que no van arribar a tenir mai una notaria permanent ni van rebre franqueses o privilegis, però en les quals, a partir del segle XIV, ja hi ha documentada una universitat. A la plana del Baix Empordà hi havia les d'Albons, Bellcaire, Foixà, Palau-sator, la Tallada i Verges en terres del comtat emporità, i Esclanyà, Palau-sator i Pals a la part gironina. Potser el cas més rellevant és el de Pals: l'any 1321 els síndics i procuradors de la universitat van acordar pagar 500 sous anuals a canvi d'enrunar un molí i la resclosa i de no pagar les tasques de les terres que s'hi conrearan; després de l'acord, l'assemblea de la universitat es va reunir a la plaça del castell amb el so del corn per designar nous procuradors i síndics per acudir al bisbe i entregar-li els anteriors 500 sous.[56] Mentrestant, a la Selva només hem documentat dos casos: a Lloret, l'any 1277, un grup d'homes depenents del castell va pactar amb el castlà la forma de realitzar les obres al castell i, a

---

la vila episcopal de Bàscara ja disposava el 1344 de síndics amb poder per imposar talles; cf. ADG, Lletres, vol. U-7, f. 150v (1344.03.18).

55 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 42b (1271.10.07; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 492) i f. 43ab (1273.09.15; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 496); ADG, Mitra, calaix 20, pergamí n. 7 (1276.10.19; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 322); cf. SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

56 ADG, Mitra, calaix 1, pergamí n. 107 (1321.10.06; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 157), pergamí n. 109 (1321.10.23; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 154), pergamí n. 108 (1321.11.09; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 155) i pergamí n. 110 (1321.11.11; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 156); ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 186r-187v (1321.11.12; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 158); cf. SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa. Cal dir que la població de Pals, esdevingut lloc reial, va contribuir a partir de la dècada de 1330 en diversos donatius i subsidis, sovint associats a la qüèstia, als monarques catalans; cf. SÁNCHEZ-ORTÍ, «La Corona...»: p. 271-275.

Brunyola, el 1350, el senyor del castell, el paborde de l'Almoina, va aclarir amb els homes de la universitat els deutes d'una talla feta dotze anys enrera.[57] De totes maneres, això es deu al fet que en el present estudi hem deixat de banda els fons relatius al vescomtat de Cabrera, que és on es trobaven d'altres universitats de castells que, al seu torn, podien subdividir-se en universitats menors a cada parròquia del terme castral.[58]

El repàs de les diferents formes organitzatives dels nuclis castrals i de les viles gironines permet matisar força la cronologia establerta per Josep M. Font i Rius en relació al desenvolupament de les universitats de les ciutats i de les viles més importants. A inicis del segle XIV, només la vila reial de Torroella de Montgrí i la vila monàstica de Banyoles segueixen força bé les fases d'evolució de les ciutats; mentrestant, la resta d'universitats, tant les dels castells com, encara més, les de les parròquies rurals, continuaven actuant conjuntament a través d'assemblees plenàries dels veïns o delegant tasques concretes a uns síndics o representants que, gairebé mai, tenien un caràcter permanent. Una prova d'aquest baix nivell de desenvolupament, la trobem en els pocs arxius municipals gironins que conserven documents, privilegis i concessions reials, dels segles XIII i XIV: es tracta dels arxius de Banyoles, Blanes, Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Torroella de Montgrí.[59]

---

[57] ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1277.01.02); ADG, Almoina, Brunyola, pergamí n. 78 (1350.03.20).

[58] El castell de Montpalau, la batllia de n'Orri –amb seu al castell de Montsoriu–, la batllia de Riudarenes –amb centre a Argimon– i la vall d'Osor corresponien a termes administratius dintre del vescomtat de Cabrera que, al seu torn, estaven formats per diverses parròquies, els habitants de les quals es podien reunir separadament; el castell d'Anglès, per exemple, el formaven les parròquies d'Anglès i de Sant Amanç; cf. PLADEVALL, *El comtat*...: p. 28; SABATÉ, *El territori*...: p. 81.

[59] A Banyoles, Torroella de Montgrí, Sant Feliu de Guíxols i Palamós, els documents més antics dels arxius són justament els privilegis concedits a les poblacions respectives; a Blanes es conserva el *Llibre de la Universitat de Blanes* amb franqueses del segle XIV que tenien l'origen en una del 1260. Dues altres poblacions situades fora dels ardiaconats de Girona i la Selva, conserven també documents dels segles XIII i XIV en els seus fons municipals: d'una banda, Figueres segueix el model de Torroella de Montgrí, perquè va obtenir privilegis de Jaume I i Jaume II els anys 1267 i 1295 i, a partir del 1323, va començar a funcionar la institució dels jurats o cònsols del lloc que havien d'administrar els negocis de la vila; de l'altra, a Olot l'evolució del règim municipal va iniciar-se al segle XIV després de la consolidació d'una fira local el 1315; cf. ACA, Cancelleria, vol. 15, f. 56v-57r (1267.06.21; FONT, *Cartas*...: n. 316), vol. 194, f. 113r-114r (1295.01.13; COBOS, *Llibre*...: n. 4 i n. 5), i vol. 224, f. 145v (1323.12.16; COBOS, *Llibre*...: n. 9); AHCO, fons municipal, pergamí n. 369

1.3 LES FUNCIONS DE LES UNIVERSITATS RURALS GIRONINES

D'entre els nombrosos àmbits que van permetre a les comunitats rurals organitzar-se internament a través d'assemblees veïnals i de delegació de poders als seus representants, n'hi ha tres d'especialment destacables: la gestió dels espais comunals, l'organització i la participació en la defensa del territori i, sobretot, la fiscalitat. A continuació els analitzarem per separat perquè van tenir molt a veure amb el naixement de les universitats en les comunitats rurals gironines.

A) L'US DELS ESPAIS COMUNALS

Molts historiadors han destacat l'activa intervenció de les comunitats rurals en la gestió dels boscos, les pastures i els aiguamolls no aptes per al conreu agrícola, tant per regular-ne l'ús entre els veïns com, sobretot, per defensar els seus drets d'ús davant dels poders senyorials exteriors o de les comunitats veïnes.[60] Un bon exemple el trobem al delta del Llobregat, on la lluita per preservar els drets comunitaris de pastura enfront del rei, del veguer i dels ciutadans de Barcelona durant el segle XIV va contribuir, tant o més que la defensa de les franqueses locals al llarg del segle XIII, a l'aparició de les primeres formes de govern local.[61] Ara bé, a la major part de la Catalunya Vella encara no s'han recerques multidisciplinàries sobre les formes de gestió dels espais comunitaris, a diferència de les terres del Llenguadoc i del proper Pirineu; aquí, les aportacions dels textos medievals han estat complementades amb estudis arqueològics, amb anàlisis pol·líniques i carpològiques i amb la plasmació cartogràfica de les diferents dades, la qual cosa ha permès entendre millor el procés d'estructuració interna de les comunitats, la majoria de vegades enfront

(1315.03.15; MAYANS-PUIGVERT, *Llibre...*: n. 1). A partir de mitjan segle XIV, altres poblacions gironines, Lloret i Begur entre altres, van desenvolupar les seves institucions locals tal com es pot documentar en els seus arxius municipals; cf. PONS, *El fons...*; COSTA, *Arxius...*.

60 FONT RIUS, «Génesis...»: p. 581-582, i «Algunes consideracions...»: p. 24-26; FERNÁNDEZ TRABAL, «Béns...»; FERRER MALLOL, «Emprius...»; SALRACH, «Solidaritats...»: p. 68-71.

61 Els privilegis concedits a les comunitats del Baix Llobregat incloïen l'exempció de cena, subsidi i lleuda, regulaven la utilització del pont del Llobregat i establien el funcionament del sagramental; cf. FERNÁNDEZ TRABAL, «Aprofitaments...»: p. 199-202.

del seu senyor, que continuava controlant l'espai agrari o *ager,* i enfront de les comunitats veïnes, amb qui es disputaven els espais de pastura.[62]

En relació al bisbat de Girona, les recerques efectuades fins l'actualitat només permeten aventurar unes primeres hipòtesis de l'evolució de la gestió col·lectiva dels espais comunals a partir d'uns pocs documents dels segles XIII i XIV i a partir de les aportacions historiogràfiques sobre les comunitats d'època moderna. A l'edat mitjana, en principi, eren els senyors titulars de castells termenats els qui controlaven, mitjançant el pagament d'uns censos fixos –el quest o el pasturatge–, l'accés de les poblacions rurals als espais incults i els seus drets d'ús (cf. Capítol 8 *supra*). En aquest sentit, no ha de sobtar gens el fet que fossin els senyors dels llocs d'Ullà i de Canet de Verges, el bisbe de Girona i el comte d'Empúries, respectivament, els qui l'any 1273 es van enfrontar directament per delimitar els termes parroquials i aclarir quina de les dues comunitats tenia dret a utilitzar els aigualleixos, els arenys i les sauledes dels marges del riu Ter, que, a causa d'una inundació, s'haurien mogut de lloc.[63] A més, els senyors escoltaven les demandes dels habitants de cada lloc i dictaven sentències en casos de conflictes entre els habitants dels seus dominis, com succeí a Lloret de Mar el 1346: els boscos havien estat patrimonialitzats pels habitants de 17 masos del terme, que aconseguiren fer-se reconèixer els seus drets a comercialitzar els productes forestals que se n'extreien; en canvi, els habitants del port només van poder conservar els seus drets d'obtenir llenya i fusta dels boscos però només per al seu propi ús.[64]

---

62 Al segle XIV, són freqüents els enfrontaments entre comunitats rurals de la Cerdanya per les pastures; cf. RENDU, *La montagne...*: p. 442-449; BOURIN, «Historiographie...». En terres de Castella, conflictes similars remunten als segles XII i XIII; cf. PASTOR, *Resistencias...*: p. 188-202; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*: p. 542-549, i «Las solidaridades...»: p. 105-107. Cal assenyalar també el paper dels cònsols dels *castra* del Baix Llenguadoc com a reguladors de les pràctiques consuetudinàries dels seus termes, sobretot la pastura sobre els camps i vinyes ja segats i veremades, sobre els prats i riberes on no hi havia conreus i sobre totes les activitats que tenien lloc en la *silva,* els boscos i els altres espais incults; cf. BOURIN, *Villages...*: vol. 2, p. 197-200; BOURIN-DURAND, *Vivre...*: p. 163-170; DURAND, *Les paysages...*: p. 381-403.

63 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 43ab (1273.09.15; MARQUÈS, *Cartoral...*: n. 496).

64 SAMLM, fons Universitat de Lloret, pergamí n. 70 (1346.03.07; PONS, *El fons...*: n. 1).

La feblesa dels espais comunals en la Catalunya dels masos sembla que venia d'antic: les comunitats de les vil·les i dels vilars del segle X no semblen haver organitzat els seus respectius territoris de manera rígida, sinó que deixaven conviure espais d'ús col·lectiu amb sectors apropiats individualment.[65] Els masos que es multipliquen en la documentació posterior a l'any 1000 serien fruit d'aquesta situació, perquè molts d'ells mantenien boscos a l'interior de l'explotació i perquè, segons es pot observar en capbreus del segle XIV, gairebé no deixaven lloc per a l'existència de comunals.[66] Però, a més, les comunitats rurals gironines semblen que eren del tot incapaces per regular, pel seu compte, l'accés dels ramats a les terres de conreu després de la collita, la qual cosa obligava a intervenir als senyors de cada lloc. L'any 1251, a la parròquia de Sant Julià de Ramis i més exactament *"in uilla de Oliuars et uillari de Uillauacarum"*, el paborde de maig de la seu de Girona va posar uns bans o multes, *"cum consilio et uoluntate proborum hominum ipsius loci"* –18 en total–, als propietaris d'animals –bous, ases, porcs i ovelles– que els deixessin entrar en camps i vinyes d'altres durant els mesos de maig, juny, juliol i setembre.[67] Mentrestant, a Sant Sadurní, l'any 1296, el paborde d'Aro i els castlans del lloc van fixar, *"ad instanciam preces et requisicionem proborum hominum ville et perrochie antedicte* –Sant Sadurní– *et etiam cum consilio eorumdem",* diverses penes i obligacions a tots els habitants del lloc en cas que entressin, ells o el seu bestiar, en camps, vinyes i horts d'altres persones i també en cas que collissin herba en llocs on hi hagués esplets i hi fessin alguna destrossa.[68]

Tot i l'aparent poca intervenció de les comunitats medievals en la gestió dels espais comunals, sembla que aquest àmbit contribuí a la consolidació de les comunitats a partir de la crisi baixmedieval o, més exactament, a partir del moment en què els senyors es van allunyar del món rural per anar a residir a les

---

65 LARREA, «Cadres...»: p. 151-152.

66 En el cas de Cruïlles, l'any 1319, l'únic sector on el bosc té una presència considerable es correspon amb els tres veïnats més muntanyencs del terme –Tapioles, Pastells i Solls–, d'on també sabem que pasturava el ramat del senyor de Cruïlles; cf. MALLORQUÍ, «Homes...»: p. 49-51 i p. 84-85.

67 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1251.06.20; cf. Document 30a).

68 ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 1 (1296.01.08; MARQUÈS, «La senyoria...»: n. 17).

ciutats.[69] Aquest fet, des del punt de vista d'alguns historiadors modernistes, hauria deixat via lliure a les universitats rurals per passar a controlar de manera més directa la gestió dels drets d'ús sobre els espais comunals, una situació que s'hauria començat a trencar a partir de la fi del segle XVII amb els bans de tancaments de propietats promoguts pels personatges més rics i poderosos de les comunitats i que, lògicament, van acabar trencant la cohesió i unitat de les universitats rurals que, suposadament, haurien heretat de l'època medieval.[70] Una situació una mica diferent és la que es produí a Llagostera on el record i la defensa de la concessió del rei Jaume I als habitants del lloc, efectuada l'any 1241 i consistent en la llicència per llaurar, caçar, tallar fusta i llenya, collir glans i dur a pasturar els porcs a les muntanyes de Tossa, Caulès i Solius, hauria contribuït decissivament a enfortir la pròpia universitat local.[71] A la fi de l'època moderna, però, el privilegi ja no cohesionava la comunitat de Llagostera, sinó tot el contrari: feia molt que la universitat havia deixat d'aglutinar el conjunt de la població local per passar a estar sotmesa als interessos dels grans propietaris rurals o hisendats de la població que, a través de la concessió de bans, havien fet tancar en profit seu molts sectors dels boscos antigament oberts a tothom; ara bé, en el context de la revolució liberal, entre el 1842 i el 1856, els menestrals de la vila de Llagostera van reclamar amb força el lliure accés als recursos de les muntanyes reivindicant la validesa del privilegi del 1241.[72] La veritat, tanmateix, és que segurament aquests menestrals llagosterencs estaven mitificant un passat medieval que, probablement, no va existir mai: a la propera localitat de Lloret, al

---

[69] Les dificultats econòmiques derivades de la crisi de la baixa edat mitjana van portar moltes famílies laiques a unir els seus patrimonis a través del casament dels seus hereus i pubilles i, de manera paral·lela, moltes institucions eclesiàstiques a la fusió de les rendes amb altres establiments. En relació a les Gavarres, cf. MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*: p. 145-147.

[70] PLANES, «La comunitat...»; BOSCH-CONGOST-GIFRE, «L'assalt...», i «Els bans...»; MALLORQUÍ, *Les Gavarres...*: p. 147-149.

[71] ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergamí n. 648 (1241.02.23; MALLORQUÍ-VARAS, «Un privilegi...»: p. 121-123). El privilegi del 1241 va ser traduït al castellà l'any 1793 i reeditat el 1843; també fou conegut per diversos historiadors; cf. MADOZ, *Diccionario...*: p. 94-95; GIRBAL, «Tossa...»: p. 15; MALLORQUÍ-VARAS, «Un privilegi...»: p. 109; CONGOST, «Comunales...»: p. 308-309.

[72] CONGOST, «Comunales...»: p. 310-326.

segle XIV, es va produir un conflicte similar entre els propietaris dels masos i els pobladors del port per l'ús dels boscos del terme.

B) L'ORGANITZACIÓ DE LA DEFENSA

Al costat de la defensa dels drets d'ús sobre els espais comunals, la participació de les comunitats vilatanes en l'exèrcit i en la defensa del territori ha estat considerada com un factor de cohesió de la pròpia comunitat. Potser el cas més representatiu d'aquesta situació és la creació al segle XIII del sagramental del Vallès que, poc després, s'estengué també pel Baix Llobregat.[73] A les terres de Girona, tal com hem vist en pàgines anteriors (cf. Capítol 10 *supra*) la defensa del conjunt del territori anava a càrrec del veguer, que juntament amb el bisbe podia convocar els homes d'església del bisbat per acudir a les comúnies; mentrestant, l'organització militar de la població a través del sometent estava subeditada a la iniciativa dels senyors dels castells o dels seus feudataris.[74] En certes ocasions, però, alguns senyors directes, sobretot eclesiàstics, interferien en la prestació efectiva de les obligacions militars als senyors dels castells: a Santa Llogaia del Terri, l'any 1307, l'ardiaca de Ravós va arribar amb un acord amb el cavaller Guillem de Galliners, senyor de la força del lloc, segons el qual els homes propis de l'ardiaca farien *gueytas* a la fortalesa, hi realitzarien obres en els murs i valls i portarien *trabes* i fustes per als treballs, però no participarien en les hosts, exèrcits i cavalcades del cavaller fora de la parròquia ni haurien de pagar més qüèsties, toltes, forces, acaptes i altres servituds forçades.[75] Difícilment podem pensar que aquesta actuació de l'ardiaca respongués a una sol·licitud dels habitants de Santa Llogaia; sembla més coherent pensar, en canvi, que l'ardiaca negocià les

---

[73] MADURELL, «Els sagramentals...»; CUADRADA, «El sagramental...» i «Els greuges...»; FERRER, «El sagramental...».

[74] A Maçanet de la Selva, per exemple, els vescomtes de Cabrera, en tant que senyors del castell de Torcafelló, havien cedit al cavaller Bernat de Cartellà *"omnes exercitus et cavalcatas quos et quas habemus et habere consueuimus ... in mansis et bordis ... in parrochia Sancti Laurencii de Macianeto et alibi in toto termino et territorio dicti vicecomitatus Caprarie"*; cf. BCAH, Arxiu, pergamí n. 12232 (1293.05.11).

[75] ADG, Seu de Girona, Ardiaconat de Girona, pergamí n. 36 (1307.08.02; cf. Document 30c).

prestacions dels seus homes propis pensant en els perjudicis que les tasques militars ocasionaven a la seva pròpia renda senyorial.

De totes maneres, en algunes poblacions més importants, la participació dels habitants de les comunitats en les obres de fortificació i reparació de les muralles i fossats, en els serveis de vigilància del territori i en el mateix exèrcit local o sometent també obeïa als seus propis interessos de defensar-se de qualsevol amenaça exterior: així, els habitants de la vila de Sant Feliu de Guíxols, després d'obtenir una carta de franqueses de l'abat del lloc l'any 1181, van jurar ser-li fidels i bons defensors i estar *"parati in armis, in operibus forcie et ville, in hostis et in cavalcatis et in missionis guardiarium"*.[76] I, a mesura que transcorria el segle XIV, la implicació dels monarques catalans en diverses guerres a diversos punts de la Mediterrània va començar a tenir conseqüències sobre les poblacions rurals, entre elles les gironines. Els diversos nuclis episcopals de l'Empordà, com la Bisbal, Ullà i Rupià, hagueren de contribuir amb 15, 15 i 10 soldats respectivament a les guerres dels reis, a més de construir muralles –les de la Bisbal el 1364– i pagar-ne les despeses a través d'impostos indirectes durant una colla d'anys.[77] No és estrany que algunes universitats rurals lluitessin en contra d'aquestes prestacions militars: la d'Ullà, els anys 1375, 1377 i 1386, va enfrontar-se a la universitat de Torroella de Montgrí perquè no volia contribuir a la construcció i manteniment de les muralles del lloc, ni fer-hi guaites ni tampoc sortir en host i cavalcada amb l'exèrcit del rei.[78] Fins i tot, els síndics de la vila reial de Palamós, a mitjan segle XIV, defensaven el seu privilegi del 1279 que els eximia de combatre pel rei fora del bisbat de Girona, o d'anar *"in host vel exercitus nec in cavalcada extra episcopatum Gerunde per mare neque per terram"*.[79]

---

[76] AMSFG, pergamí n. 1 (1181.06.01; FONT, *Cartas*...: n. 163). La inclusió de pagesos i vilatans en els exèrcits locals és molt corrent a les terres properes a la Mediterrània, plenes de pobles castrals i ben defensats; cf. BOURIN-DURAND, *Vivre*... : p. 179-182.

[77] MARQUÈS, «El govern...»: p. 146-147.

[78] SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

[79] SAMP, pergamí n. 2 (1279.12.03; FONT, *Cartas*...: n. 335); SAMP, pergamí n. 9 (1341.09.25) i pergamí s. n. (1351.07.16).

C) LES COMPETENCIES FISCALS DE LES UNIVERSITATS

Potser encara més que la defensa dels drets sobre els espais incults i la participació en la defensa militar, les necessitats organitzatives de les comunitats per tal de poder recaptar i pagar els impostos van tenir molt a veure amb el desenvolupament de les universitats rurals. A les ciutats, des de la fi del segle XII i els inicis del XIII, les universitats o els seus representants solien recórrer a talles per repartir, entre tots els veïns i de manera proporcional a la seva riquesa, les despeses d'obres comunes, camins, ponts i beneficència; a partir de la segona meitat del segle XIII i, sobretot, ja al segle XIV, la consolidació de les institucions municipals urbanes, amb els síndics o jurats i els consellers al seu capdavant, va acompanyar l'establiment de tres fonts regulars de finançament propi: a les talles o col·lectes que ja s'empraven per repartir entre els veïns les sumes dels subsidis o ajudes recaptats conjuntament amb la qüèstia, s'hi van afegir les imposicions –impostos indirectes que gravaven diversos productes de consum i que solien ser arrendats per curts períodes de temps–, els impostos sobre la renda –redelmes i onzens– i el recurs al crèdit i als préstecs, ja fos per mitjà dels jueus o a través de censals.[80]

Al camp, en canvi, les dades que fan referència a la fiscalitat són molt més escasses i molt menys sistemàtiques. De totes maneres, al costat de les prestacions fixes derivades de la senyoria directa, de la servitud, del castell termenat –la qüèsties– i dels drets sobre els mercats –lleudes, pesatges, mesuratges–, de tant en tant es té notícia de contribucions econòmiques puntuals realitzades pel conjunt dels habitants del terme per motius diversos. Les primeres notícies procedents de terres gironines es refereixen normalment a nuclis de certa importància, com viles i pobles castrals: el 1304 la universitat de Torroella de Montgrí va pagar 500 sous, o 25 lliures, per reparar el pont sobre el Ter; el mateix any, els homes del castell de Monells hagueren de pagar 25 lliures corresponents a tres mesos d'una col·lecta sobre tot el bisbat de Girona; l'any 1321 la universitat de Pals també va pagar 500 sous al bisbe a canvi d'enrunar un

[80] FONT RIUS, «La administración...»: p. 613-614 i p. 616-628; ORTÍ, *Renda...*: p. 584-600; MORELLÓ, «Els impostos...».

molí i la resclosa i de no pagar les tasques de les terres que s'hi conrearan; a la Bisbal, els habitants del lloc solien concedir donatius als seus senyors els bisbes, a l'inici de llurs episcopats, entre els quals n'hi ha un de 4.000 sous l'any 1326 i un altre de 1.000 sous l'any 1363; de manera semblant, els homes de la parròquia episcopal de Paret Rufí van oferir un altre donatiu al bisbe l'any 1329; i encara, l'any 1329 la universitat d'Ullà va donar el redelme al bisbe, igual com la de Sant Sadurní el 1341, que ho va fer per comprar el castell de Monells, el 1341.[81]

Per a la recaptació d'aquestes quantitats, els habitants de les comunitats rurals van trobar en les talles un bon sistema de repartiment del total a pagar, fins al punt que el nom de talla també designa el propi pagament o imposició. Un dels primers testimonis es troba en la carta municipal concedida l'any 1303 per l'abat de Banyoles als habitants de la vila, els quals, prèvia assemblea general convocada pel propi abat o el seu lloctinent, podien acordar la imposició de *"tallia vel comune"* per a qualsevol afer; després, l'assemblea elegia unes persones que taxaven o tallaven la quantitat a repartir entre el conjunt de vilatans i unes altres encarregades de recaptar els diners assignats a cadascú.[82] A partir de 1320, les referències a les talles comencen a sovintejar en diversos indrets de les terres gironines: a la Bisbal, el 1326 el bisbe Pere d'Urrea va manar a la universitat que fes talla per pagar 300 sous als marmessors del bisbe anterior, Pere de Rocabertí, i al batlle que forcés tothom a contribuir-hi; l'any 1344 els procuradors de les universitats de Parlavà i Ultramort havien de dirigir els treballs de construcció d'uns recs i motes per drenar unes terres inundades i tenien poder per imposar talles, igual com els dos procuradors de la universitat de Sant Feliu de Boada que, el mateix any, van passar comptes de les talles dels set anys anteriors; i encara a

---

[81] AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 13r (1304.05.30); ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 186r-187v (1321.11.12; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 158); ADG, Lletres, vol. U-4, f. 32r (1329.06.17) i f. 57v-58r (1329.07.17), i Notaria, vol. G-15, f. 61rv (1341.02.19); cf. MARQUÈS, «El govern...»: p. 141; SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

[82] AHCB, pergamí n. 16 (1303.04.20; CONSTANS, *Diplomatari...*: n. 483); cf. FARÍAS, «Les franqueses...»: p. 7-9; TURULL-BUENO, «El contingut...»: p. 11-15.

Brunyola, l'any 1350, el paborde de l'Almoina i els homes de la universitat van enfrontar-se per una talla feta dotze anys enrera.[83]

Les contribucions dels veïns a les talles locals solien ser proporcionals a les riqueses de cada llar, tal com es dedueix de les distincions entre *maioribus, mediocribus* i *minoribus* detectada a Torroella de Montgrí l'any 1265.[84] De totes maneres, en alguna ocasió descobrim que aquesta diferenciació es corresponia amb els dos grans grups del món rural, els pagesos dels masos i els homes joves: l'any 1317, tot i que Arnau de Vilar de Ravós del Terri tenia un mas, com que no era home propi de l'ardiaca, *"contribuit in talliis et comunibus parrochie de Rogacionibus sicut unus borderius siue juuenis homo"*.[85] A més, alguns batlles pretenien escapolir-se de les contribucions a les talles: a Sant Sadurní, l'any 1327, els dos procuradors dels homes propis de Ramon de Pontós, senyor de la força de Banyeres, van acusar el batlle Guillem de Mates de no voler contribuir en la talla acordada entre tots ells per sufragar les despeses de les obres al portal de la cellera de Banyeres; el batlle, tot i ser un home propi més, tenir un mas, haver participat en les obres del portal i refugiar-s'hi en cas de guerra, no volia pagar els 5 sous en què havia estat taxat perquè creia que era un privilegi inherent a la seva funció i al seu càrrec.[86] Igualment, els cavallers, els ciutadans de Girona i els notaris pretenien eximir-se de les talles locals, la qual cosa els valgué algun enfrontament amb la comunitat.[87] Així s'entén força millor la generosa oferta realitzada per 63 veïns

---

83 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 114v-115r (1326.07.15) i f. 192r (1326.09.19); cf. SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

84 AMTM, pergamí s. n. (1265.11.08; FONT RIUS, *Cartas...*: n. 314). També al Llenguadoc es detecten diferenciacions similars, senyal de la conflictivitat generada pel repartiment de les càrregues fiscals i pel finançament de les pròpies despeses de la comunitat; cf. BOURIN-DURAND, *Vivre...*: p. 195-197; BOURIN, «Historiographie...».

85 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381, f. 37r (1317.07.21).

86 ACBE, fons patrimonial Teixidor, patrimoni Boïgues, plec 2, pergamí n. 22 (1327.05.07; cf. Doicument 30d). Cal dir que, en els fogatges de la segona meitat del segle XIV, el lloc de Banyeres contribuí a part de la parròquia de Sant Sadurní; cf. Taula 10 *supra*. De manera similar, els habitants del veïnat de Valldevià, a Vilopriu, havien de contribuir conjuntament al pagament d'una consueta per la capella de Valldevià; cf. ADG, Lletres, vol. U-12, f. 94rv i f. 98v-99r (1349.05.06).

87 A Torroella de Montgrí, l'any 1314, un oficial reial va segrestar les rendes i els béns d'un petit noble que no volia contribuir al subsidi corresponent a les noces d'una filla del rei Jaume II amb el duc d'Àustria; a la Bisbal, el 1330, el bisbe va manar a un jurista que resolgués la causa de la universitat contra els notaris del lloc sobre si havien de contribuir a

de Rupià a un cavaller, Jordà d'Abellars, per tal que s'instal·lés a la localitat i no hagués de contribuir ni en les talles, ni en les qüèsties, ni en les obres als murs i valls i les guaites. [88]

La cronologia del desenvolupament de l'administració financera de les universitats rurals de les terres gironines contrasta amb la de les viles reials que, des de molt abans, havien assolit la facultat d'imposar talles entre els veïns per a tota mena de despeses puntuals. A més, les viles reials van desenvolupar a partir del 1320 un segon pilar de les finances municipals: el recurs a les imposicions i a la fiscalitat indirecta per tal de sufragar els donatius als monarques catalans, embrancats en guerres a Sardenya i en un constant augment de les despeses.[89] És el cas de Torroella de Montgrí que, per tal de pagar als monarques els subsidis acordats en les corts i per tal de garantir el seu abastiment en gra, va intentar obtenir uns ingressos ordinaris a partir de l'arrendament dels bans de la vila i de les imposicions sobre el blat, el vi i la carn.[90] Aquesta facultat, però, no es va generalitzar a totes les universitats de parròquies i castells al segle XIV, tot i que les necessitats financeres de la monarquia, primer, van obligar els habitants d'altres viles i llocs reials a pagar donatius i qüèsties –Pals, Sant Feliu de Guíxols, Fornells, Quart i Palau-sacosta–[91] i, després, van estendre arreu del país els impostos a partir del fogatge de les Corts del 1359. A cada localitat hi havia uns síndics encarregats d'efectuar les pagues corresponents a cada subsidi acordat a Corts i de recaptar les quantitats atribuïdes a cada vila, castell, parròquia o lloc segons el seu nombre de focs;[92] per fer-ho, solien recórrer a les talles: a Rupià,

---

les talles; i a Celrà, el 1391, els síndics de la universitat van acordar amb un ciutadà de Girona, Bernat de Lloberes, que aquest col·laboraria en les talles del poble; cf. ADG, Lletres, vol. U-4, f. 95rv (1330.05.26), i Cúria del bisbe, Testaments i Causes Pies, pergamí n. 152 (1391.07.10); SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

88 AHG, Notarial, Rupià, vol. 473, f. 152r-157v (1346.02...; SOLDEVILA, «Les institucions...»: n. 1).

89 SÁNCHEZ, *El naixement...*: p. 77-78 i p. 102-103; SÁNCHEZ-ORTÍ, «La Corona...»: p. 236-246. En relació a les competències fiscals de les universitats del Llenguadoc, cf. BOURIN, *Villages...*: vol. 2, p. 316-320.

90 SOLDEVILA, «Una vila...»: p. 96-99, i «Les institucions...»: en premsa.

91 SÁNCHEZ-ORTÍ, «La Corona...»: p. 271-275.

92 Gràcies a un fragment d'un llibre de rebudes del fogatge concedit al rei pels estaments eclesiàstics l'any 1358, sabem que existien síndics a les parròquies de Celrà, Llampaies,

Parlavà i Ultramort, el bisbe va donar llicència per constituir dos síndics a cada poble amb poders per imposar talles; i a Quart, l'any 1360, els 73 focs del lloc havien de pagar 50 sous, però el bisbe va demanar que es rebaixés la talla perquè 12 focs eren d'església.[93] En certes ocasions, tanmateix, per pagar les quantitats repartides a través dels fogatges, les universitats també podien recórrer als ingressos procedents d'imposicions indirectes, o bé a l'endeutament a través de censals i violaris, que es va generalitzar a la segona meitat del segle XIV;[94] de totes maneres, l'any 1336, la universitat de la Pera, per tal de fer front a la segregació de Púbol, havia elegit uns síndics amb facultat, entre altres, per rebre unes quantitats de diners dels habitants dels llocs i per pagar pensions de crèdits a cristians i jueus sobre el redelme de la Pera.[95]

2. Les comunitats rurals en conflicte

La violència, les lluites, els conflictes també van tenir un important paper en la conformació de les comunitats rurals, sobretot en una època en què, davant la força militar dels senyors feudals, els pagesos i els vilatans no podien rebel·lar-s'hi en una guerra oberta, sinó només practicar una resistència activa i permanent. És en aquest context que, en terres de Castella i Lleó, van aparéixer els *concejos* i altres formes d'organització de la pagesia per tal de defensar, a vegades aliant-se amb la monarquia, els seus drets davant les exaccions i imposicions de la classe senyorial. Però les institucions comunals no aconseguiren eliminar les lluites a l'interior de la comunitat, originades pel

Viladasens, Flaçà, Juià, Mollet, fellines, Vilafreser, Sant Martí Vell, Pedrinyà, Sant Martí de la Mota, Campllong, Madremanya, Caçà de Pelràs i, encara que sembli fals, també al Vilar de Sant Andreu de la parròquia de Terradelles; cf. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 2603, lligall n. 2, f. 2r-18v (1358...).

93 ADG, Lletres, vol. U-34, f. 115r (1359.02.14), i vol. U-37, f. 73r (1360.04.18); cf. PONS GURI, «Un fogatjament...»: p. 410-424; ORTÍ, «Una primera aproximació...»: p. 753, i *Renda...*: p. 600-609. En relació a la difusió de les imposicions a d'altres nuclis rurals, només hem documentat el cas de Roses, on l'any 1361 se n'havien establert unes per tal de reparar les muralles del lloc; cf. ADG, Notaria, vol. G-40, f. 144v-145v (1361.03.01).

94 ORTÍ, «Una primera aproximació...»: p. 750-751.

95 ADG, Processos, vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29).

control del poder local o per qualsevol altre motiu; així, de mica en mica s'anà esborrant aquell primer intent de "democràcia vilatana" per culpa del predomini dels notables locals en el si de la comunitat i del creixent pes exercit per les ciutats i pels prínceps des de l'exterior.[96] A continuació, doncs, analitzarem els conflictes que van viure algunes de les comunitats gironines que hem estudiat més a fons; l'objectiu és descobrir-hi la participació dels diversos actors de la societat rural –nobles, clergues i laics– i entendre el paper, a vegades contradictori, que cadascun d'ells tingué en la constitució de les institucions comunitàries locals.

2.1 LES COMUNITATS DE CARA A L'EXTERIOR

Les freqüents lluites polítiques entre senyors afectaven, de manera ben directa, les comunitats establertes en els seus dominis. Això no significa, però, que romanguessin passives davant d'aquestes lluites, sinó que hi prenien part activa, normalment al costat del seu senyor. En relació a les poblacions del bisbat de Girona que hem estudiat més a fons, resseguirem dos conflictes, un d'escala local i l'altre molt més general, que es van allargar molts anys, entre la segona meitat del segle XIII i el primer terç del XIV, i que permeten observar com les comunitats s'hi van implicar completament, recorrent a la justícia o, fins i tot, prenent les armes.

El primer conflicte, d'abast més local, es produí als llocs veïns de la Pera i Púbol: la lluita entre el senyor d'un castell amb el de la parròquia on estava establert pel control d'un mateix espai territorial va acabar creant dues comunitats rurals diferenciades, una a la cellera que voltava el temple i l'altra al voltant del castell, i enfrontades entre elles. El conflicte, l'encetà el senyor de Púbol, Hug de Cervià, abans del 1242, atacant els habitants de la Pera i impedint-los accedir a les pastures del terme del seu castell, fins que el bisbe el va obligar a renunciar a les seves pretensions i a permetre que els habitants de la Pera poguessin tancar –amb murs i fortificacons– la cellera. Al cap d'uns anys, però, la

---

[96] PASTOR, *Resistencias...*: p. 245-250; BOURIN-DURAND, *Vivre...*: p. 217-219; BOURIN, *Villages...*: p. 321-330; MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra...*: p. 551-566; PASTOR, *Castilla...*: p. 300-305.

pressió senyorial sobre la Pera reaparegué: el 1297 els habitants de la cellera de la Pera es van reunir en assemblea general per designar procuradors i respondre judicialment a la cúria reial de Girona davant de les qüestions presentades pel noble Bernat Amat de Cardona. L'any 1326 el conflicte s'havia agreujat perillosament, atiat tant pel bisbe com pel noble Guerau de Cervià, fins al punt que els homes de Púbol no anaven a l'església parroquial de la Pera per por dels habitants de la cellera i que els clergues de la Pera no s'atrevien a anar a Púbol. Així s'arribà al 1335 en què el bisbe Gilabert de Cruïlles va erigir la parròquia de Púbol; aleshores, la universitat de la cellera de la Pera va protestar enèrgicament per la pèrdua d'ingressos de la seva església i va aconseguir que Púbol es quedés com a sufragània i que els seus feligressos continuessin pagant part dels drets rectorals a la Pera.[97]

El segon conflicte, el que enfrontava els comtes d'Empúries, d'una banda, i els bisbes de Girona i els reis d'Aragó, de l'altra, va afectar un territori més gran i un elevat nombre de viles, parròquies i llocs, en concret, tot l'espai que quedava entre tres viles que foren protagonistes de moltes fetes: Torroella de Montgrí, vila reial des del 1272, la Bisbal, de senyoria episcopal, i Monells, vila dels comtes d'Empúries en terres de l'antic comtat de Girona. L'enfrontament s'aguditzà a l'última dècada del segle XIII perquè el comte d'Empúries havia fortificat l'església de Sant Iscle i havia aixecat castells a Bellcaire i a Castell d'Empordà, a la parròquia de Llaneres i prop de la Bisbal; el bisbe hi reaccionà intentant fortificar els llocs de Corçà, Ultramort, Casavells i Serra de Daró, però les amenaces del comte d'Empúries es convertiren en atacs directes als clergues i als drets eclesiàstics, en robatoris de bestiar, en invasions i atacs a aquestes poblacions i, fins i tot, en el desviament de les aigües del Ter per inundar els

---

97 ADG, Mitra, calaix 1, pergamí n. 75 (1242.02.07; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 132); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1297.07.29); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 10rv (1326.03.20), f. 47rv (1326.03.14), f. 48rv (1326.03.20), f. 86r (1326.05.27), f. 97rv (1326.06.07) i f. 100v (1326.06.12), i vol. U-2b, f. 18r (1326.10.15); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 40v-41v (1326.08.07); ADG, Processos medievals, vol. 154, f. 1r-2v (1336.11.29) i vol. 350, f. 4v-11v (1335.03.10; MARQUÈS, «La parròquia...»: p. 103); cf. MARQUÈS, «La parròquia...»: p. 93-94 i Capítols 3 i 9 *supra*. És possible que una situació similar generés la progressiva separació dels llocs d'Anglès i la Cellera, a la Selva, el primer creat a l'entorn del castell i el segon al voltant de la cellera parroquial, com el seu propi nom indica.

conreus d'Ullà i perjudicar la vila de Torroella. L'any 1306 el rei Jaume II dugué els seus exèrcits a l'Empordà i va sotmetre el comte Ponç Hug II, tot i que abans de la seva mort el 1313 va intentar revoltar-se un altre cop.[98] En aquest context de violència, les comunitats depenents d'uns i altres senyors s'hi van veure immerses del tot: és el cas de la vila de Monells, els habitants de la qual l'any 1299 van insultar i ferir homes de Corçà i l'any 1304 van associar-se per tal de pagar les despeses del metge en cas que alguns d'ells fos ferit. En els anys següents, Monells va rebre directament les conseqüències de la guerra i de l'ocupació per part de les forces reials i episcopals: la senyoria comtal del castell va ser cedida pels oficials del rei a d'altres senyors, com Guillem Escarrer el 1308; la vila va ser atacada el 1311 i el mercat va ser bandejat el 1313 perquè el batlle de Monells no va cedir al veguer reial un home de Foixà que hi havia comès crims.[99] De manera similar, la vila de la Bisbal també es va veure afectada, entre els anys 1299 i 1306, per l'amenaça que suposava la construcció pel comte d'Empúries d'una fortalesa a Castell d'Empordà.[100]

Ara bé, la fi de la guerra entre els senyors no acabà amb les enemistats locals que havia generat: l'any 1319 prop de 40 veïns de la Bisbal van delegar poders a dos clergues de Girona per tal que seguissin uns processos contra ells a la cúria reial i a la del bisbe per uns assassinats comesos a la Bisbal per homes d'Ullastret i de Vulpellac; i no va ser fins el 1322 que les universitats de la Bisbal i Corçà, d'una banda, i les d'Ullastret, Vulpellac, Sant Iscle i Fonolleres, de l'altra, pogueren arribar a un acord de pau per evitar nous enfrontaments entre els seus habitants.[101] L'any següent el rei va concedir un privilegi al bisbe per tal que pogués celebrar mercat a la Bisbal els divendres, la qual cosa perjudicava directament el mercat més antic de Monells, que se celebrava el dia següent, el

---

98 MALLORQUÍ-SOLDEVILA, «L'època...»: en premsa; MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa.

99 ACA, Cancelleria, vol. 114, f. 21v-22r (1299...), vol. 200, f. 144r i f. 226r (1308...), vol. 210, f. 93v (1311...), i vol. 308, f. 85r (131...); AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 3rv (1304.03.08; cf. Document 30b); cf. PELLA, *Historia...*: p. 514-517; MARQUÈS, «Monells»: p. 13-14; *Els castells...*: vol. 2, p. 675-681; MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa.

100 ACA, Cancelleria, vol. 203, f. 204v-205r (1306...); cf. *Els castells...*: vol. 2, p. 640-648.

101 ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 64 (1319.04.24; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 781) i pergamí n. 14 (1322.02.17; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 1083).

dissabte; a més, el bisbe obligava els habitants de la Bisbal a acudir-hi sota pena de ban i els multava si acudien a Monells.[102] Davant d'aquestes accions, no és estrany que els senyors de Monells protestessin immediatament després de l'erecció del mercat i que habitants dels llocs veïns ataquessin el mercat de la Bisbal o els que s'hi dirigien: el 1328 uns homes de Cruïlles van fer danys a la vila de la Bisbal; el 1344 uns homes de Corçà van ser atacats per gent de Monells mentre anaven a la Bisbal; l'any 1350 dos homes de la Bisbal, que eren confrares de Sant Projecte de Monells, no pogueren complir el vot d'assistir a l'aplec anual; i el 1359 un altre cop la gent de Monells atacà un bisbalenc que hi havia anat.[103] Evidentment, aquestes picabaralles entre poblacions veïnes semblen haver enfortit el sentiment comunitari dels seus habitants, sempre, però, enfrontats a la gent dels llocs propers.

2.2 Lluites a l'interior de la comunitat

En comparació amb les rivalitats entre pobles veïns, l'estudi dels conflictes produïts a l'interior de les comunitats rurals gironines pot presentar una complexitat molt major. Com veurem en les pàgines que segueixen, els protagonistes d'aquestes lluites, clergues, senyors i cavallers i la resta de la població rural, podien desenvolupar papers molt diferents a cada parròquia. A més, a molts indrets de les terres gironines existia una divisió entre els habitants dels masos i els dels nuclis concentrats que, en certs moments, esclatà en conflicte obert i que, segons els indrets, pogué evolucionar de maneres contraposades. I, finalment, molt sovint les lluites produïdes a l'interior d'una comunitat eren, en realitat, la suma de diversos conflictes superposats.

---

[102] ADG, Mitra, calaix 15, pergamí n. 12 (1323.03.21; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 883); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 56v-57r (1326.09.17); cf. MARQUÈS, «El govern...»: p. 145. Un document posterior, de l'any 1343, especificava que, per manament del bisbe, *"sia estat ban posat de ·XXI · sous que tot hom del terme nostre de la Bisbal venga al dia de mercat de la Bisbal"* i que un home va ser empresonat per no acudir-hi tot i tenir dos fills en perill de mort; cf. ADG, Lletres, vol. U-6, f. 158r (1343.11.12).

[103] ADG, Notaria, vol. G-4, f. 26rv (1323.04.28), i Lletres, vol. U-3, f. 53v-54r (1328.01.25), vol. U-7, f. 121r (1344.02.05), vol. U-17, f. 121r (1350.12.19) i vol. U-34, f. 41v (1359.04.13); cf. MARQUÈS, «El govern...»: p. 145-147.

El progressiu control que els bisbes de Girona, al llarg del segle XIII, van aconseguir imposar sobre el clergat rural, especialment sobre els que obtenien beneficis amb cura d'ànimes, degué alterar notablement la vida quotidiana de les comunitats rurals. Els bisbes pretenien convertir els rectors parroquials en uns instruments essencials per controlar les poblacions del camp i, sobretot, per garantir el cobrament de les rendes eclesiàstiques; això els obligava a supervisar de prop la seva formació acadèmica i, després del seu nomenament, a vigilar-los a través de l'assistència als sínodes diocesans i de les visites pastorals a les parròquies i, si calia, a amenaçar-los amb l'excomunió (cf. Capítol 5 *supra*). Tanmateix, no tots els clergues semblaven disposats a seguir les indicacions dels bisbes: alguns vivien amb concubines posant en perill l'economia dels seus beneficis, d'altres incomplien els serveis religiosos a què estaven obligats i uns quants s'absentaven massa sovint o durant períodes massa llargs de les seves parròquies. En alguns casos, els motius d'aquests incompliments tenien molt a veure amb la pressió que rebien de part de senyors i cavallers, o bé, de la resta de feligresos del lloc.

En efecte, a mesura que els bisbes dels segles XIII i XIV anaren imposant la seva autoritat sobre els rectors parroquials, els senyors dels castells semblen apartar-se de la pràctica comunitària de la religió i es reclouen, amb llicència episcopal, en les capelles que fan construir en els seus castells i palaus; en contrast, molts cavallers no van arribar mai a poder construir una capella i, per mitjà de la pròpia parròquia, procuraren diferenciar-se dels seus veïns pagesos fent-se enterrar, no en el cementiri, sinó a l'interior del temple, a canvi d'importants quantitats per fundar beneficis i aniversaris en els altars de l'església. La voluntat dels cavallers, però, no sempre es complí pacíficament, sinó que alguns d'ells va utilitzar l'amenaça i l'agressió als clergues parroquials, els quals els podien excomunicar i portar al tribunal del bisbe (cf. Capítol 6 *supra*). A la vegada, els clergues rurals gironins s'hagueren d'enfrontar de manera continuada als feligresos de les seves parròquies per tal de conduir-los espiritualment segons els manaments episcopals dictats en els sínodes diocesans; és probable, tanmateix, que les qüestions de moralitat i de pràctica religiosa, que oposaven clergues i parroquians i que servien d'excusa per denunciar-se mútuament en

ocasió de les visites pastorals, tinguessin un rerafons econòmic important: el pagament dels drets rectorals per part dels feligresos. Efectivament, alguns clergues van rebre l'agressió violenta de parroquians seus que havien estat excomunicats prèviament, però també tenim notícia de l'actuació conjunta de tots els laics d'una parròquia en contra d'un clergue que els exigia, injustament segons ells, una nova prestació (cf. Capítol 7 *supra*).[104]

No tots els conflictes a l'interior de les parròquies rurals, però, tenien els clergues com a protagonistes. Als segles XIII i XIV les tradicionals lluites entre senyors i pagesos per l'obtenció de drets i rendes s'havien anat transformant en unes llargues negociacions que podien acabar amb la concessió pels primers de privilegis i franqueses a favor dels segons; els senyors laics i eclesiàstics, imitant el camí emprès pels reis, havien començat a enfranquir algunes de les seves poblacions més importants per tal d'afavorir el seu desenvolupament econòmic i comercial que, de manera indirecta, també els beneficiava (cf. Capítol 6 *supra*). Malgrat tot, la concessió de franqueses només va afectar alguns nuclis gironins i la majoria de la població rural, sobretot la que residia en masos aïllats, va continuar sotmesa als senyors feudals a través d'una estreta dependència personal que els havia de garantir el cobrament de totes les rendes que els pertocaven. La redacció de capbreus senyorials, la confiscació de masos als tinents que abandonaven l'explotació, la prestació de juraments de fidelitat i d'homenatge, etc., eren pràctiques que tenien la funció de recordar la submissió dels pagesos als seus senyors (cf. Capítol 8 *supra*).

Això no obstant, la complexa estructura senyorial de les terres gironines, amb la presència de moltes senyories, la majoria reduïdes, a l'interior d'una

---

[104] A Figueres, el 1250, l'abat de Vilabertran i la universitat dels parroquians es posaren d'acord sobre les lluminàries i les oblacions als clergues del lloc; a Borgonyà, als volts del 1300, el domer volia imposar un pagament fix per raó del blat dels menjars; a Siurana, el 1313, els parroquians van designar quatre procuradors i síndics per oposar-se als clergues que els exigien àpats després de celebrar matrimonis; i encara, a Molló i a Parlavà els síndics de les universitats respectives es van enfrontar amb els sagristans de cada parròquia els anys 1326 i 1345; cf. BCAH, *Monumenta...,* f. 216v (1250.03.16; MARQUÈS, *Escriptures...*: n. 829); ADG, Processos, vol. 7, f. 1r (1300 ca.) i vol. 26, f. 1r (1313.04.11); ADG, Lletres, vol. U-2, f. 33v (1326.11.05); cf. SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa. En terres barcelonines, es documenta una actuació similar de la *"universitas parrochianorum"* de Sant Andreu del Palomar, l'any 1297, en contra del rector que els reclamava els béns dels parroquians difunts; cf. BUSQUETA, *Una vila...*: p. 68-71 i 108-112.

mateixa parròquia feia que poguessin existir una gran diversitat de situacions conflictives. Un dels casos més evidents és el de la parròquia de Sant Sadurní, on la placidesa de les relacions socials internes que sembla transmetre la carta de justícies del 1296, concedida als habitants del lloc pels dos senyors del castell, el paborde de Juliol i el castlà Ramon Arnau, amb els clergues com a testimonis,[105] contrasta enormement amb la situació al cap d'uns anys, amb conflictes superposats a diversos nivells: entre els senyors del lloc, entre els pagesos i els vilatans i, encara, entre els senyors i els seus tinents. En efecte, el castlà del lloc, Ramon Arnau de Sant Sadurní, va rebel·lar-se l'any 1318 contra la seu de Girona, de qui depenia teòricament el castell, prenent la iniciativa a l'hora d'exigir *"tallias seu collectas et servicia sibi convencionaliter expresse inhibita"* als homes propis de la seu de Girona, de dirigir aquests homes contra altres homes d'església, d'obligar-los a portar *"signum suum ... in scutis",* de dictar pregons ell sol en contra del costum que tenien de fer-ho plegats i d'obligar-los a obeir el seu batlle en lloc del de la seu de Girona; però la temptativa li va sortir malament, perquè, el 1319, el bisbe s'hi va interposar, va cedir a la seu uns quants beneficis a canvi de la propietat del castell de Sant Sadurní i va obligar a Ramon Arnau a convertir-se en el seu vassall i a prestar-li homenatge.[106] Mentrestant, de la lectura de la visita pastoral del 1329 es desprèn un fort enfrontament entre els habitants dels masos i els homes joves de la vila pel control de l'obreria de la parròquia, que els primers no volien cedir als segons ni tampoc que els clergues en supervisessin els comptes del blat de l'oli.[107] Però, a més, altres documents ens presenten plets entre alguns homes propis i els seus senyors, sobretot si aquests eren uns altres pagesos que havien adquirit drets senyorials: als volts del 1340 Ramon de Buïga i Maimó ses Arades, que havien adquirit el domini d'unes vinyes al cavaller Bernat de Mont, exigien als pagesos

---

[105] ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 1 (1296.01.08; MARQUÈS, «La senyoria...»: n. 17).

[106] ADG, Mitra, calaix 17, pergamí n. 100 (1318.05.14; MARQUÈS, *Pergamins...*: n. 756), pergamí n. 17 (1319.05.18; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 89), pergamí n. 20 (1319.08.18; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 91), pergamí n. 103b (1319.08.18; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 90), pergamí n. 102 (1319.08.18; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 92), pergamí n. 38 (1319.08.18; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 94) i pergamí n. 24 (1319.08.18; MARQUÈS, *El cartulari...*: n. 93); cf. MARQUÈS, «La senyoria...»: p. 80-81.

[107] ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 61rv (1329.06.08); cf. Capítol 7 *supra*.

portar les tasques dels raïms al celler que tenien a la parròquia de Sant Sadurní; uns anys abans, el 1327, un altre pagès benestant, Guillem Mates havia intentat escapar de la contribució en una talla acordada per tots els homes depenents de Ramon de Pontós, senyor de la força de Banyeres, escusant-se rere el fet de ser el batlle de l'esmentat senyor.[108]

Un cas similar de divisió del conjunt de feligresos d'una parròquia el trobem, l'any 1346, a Lloret de Mar. L'oposició entre els habitants dels masos i els pobladors del port de mar, nucli que va créixer ràpidament entre la fi del segle XIII i la dècada de 1340, es manifestava en la lluita per controlar la comercialització dels productes dels boscos del terme; a més, l'any 1347, els prohoms de Lloret van demanar el trasllat de l'església parroquial, situada a l'interior del terme, al nucli del port creat a la platja de Lloret, però no s'aconseguí perquè no tothom hi estava d'acord. Ara bé, quan l'any 1372 el paborde de Novembre de la seu de Girona va comprar al castlà els seus drets sobre el terme, tots els lloretencs es van unir en contra seva: en efecte, davant la redacció d'un nou capbreu general el 1373 i, sobretot, davant l'exigència de prestar les obres necessàries per tal de reparar el castell de Lloret, destruït vint anys enrere, els habitants de Lloret van haver-se de defensar en un llarg procés que, si bé acabà amb la victòria dels senyors, va potenciar el desenvolupament de la pròpia universitat local, la qual, l'any 1391, es reuní en assemblea per tal de designar uns síndics que poguessin endeutar-se en nom de la comunitat.[109]

A la Bisbal, en canvi, sembla produir-se una evolució inversa a la de Lloret: entre la fi del segle XIII i la primera meitat del XIV, la fortalesa del domini episcopal sobre el conjunt de la població i del terme de la Bisbal es materialitzava en el sòlid poder del batlle, en mans de la família Frigola, en l'actuació dels membres de la cúria del castell –jutges i notaris, sobretot– a l'hora

---

[108] ADG, Processos medievals, vol. 221 (1340 ca.; cf. Apèndix 22 *supra*); ACBE, fons patrimonial Teixidor, patrimoni Boïgues, plec 2, pergamí n. 22 (1327.05.07; cf. Document 30d).

[109] SAMLM, fons de la Universitat de Lloret, pergamí n. 70 (1346.03.07; PONS, *El fons...*: n. 1), pergamí n. 72 (1372.03.02; PONS, *El fons...*: n. 3), pergamí n. 74 (1378.06.11; PONS, *El fons...*: n. 5) i pergamí n. 75 (1391.11.24; PONS, *El fons...*: n. 8); ADG, Lletres, vol. U-11, f. 66v (1347.08.30) i f. 143rv (1348.01.19); cf. PONS GURI, «La sentència...»; MALLORQUÍ, «El port...»: p. 56-60; LLINÀS-MALLORQUÍ-MERINO-MONTALBÁN, *El castell...*: p. 49-51.

d'administrar la justícia civil i els drets de la jurisdicció –impostos, talles, fogatges, viafors, reclutament d'homes per a l'exèrcit reial, baralles entre veïns, empresonaments, etc.– i en la promoció econòmica de la vila, del seu mercat i de la seva fira.[110] A més, la lluita entre els bisbes de Girona i els comtes d'Empúries havia enfortit la consciència comunitària dels bisbalencs fins al punt que la universitat local s'havia començat a estructurar, sempre sota la dependència i l'observació dels agents episcopals presents a la vila. Ara bé, l'evolució seguida durant la baixa edat mitjana va posar de manifest el continu desacord entre els vilatans i els pagesos dels masos del terme de la Bisbal, fins al punt que al segle XVI nasqueren dues universitats diferenciades, la dels vilatans i la dels pagesos, que no es refiaven l'una de l'altra i, més tard encara, al segle XVIII, el nucli de Fonteta aconseguí segregar-se del terme de la Bisbal.[111]

A d'altres poblacions properes no es detecta aquesta conflictivitat interna a la comunitat rural. A Monells, per exemple, el terme del seu castell era d'extensió molt reduïda, amb la qual cosa els pagesos dels masos només eren una petita minoria en comparació amb els habitants de la vila;[112] a més, els continus atacs de les poblacions veïnes sota domini reial i episcopal va enfortir la solidaritat comunitària com posa de manifest l'acord d'ajuda mútua, en cas que algú fos ferit, signat per prop de 50 habitants de Monells l'any 1304: els testimonis de l'escriptura són dos clergues de la parròquia, Ramon Vermell i Ramon Miró, i un dels cavallers del lloc, Arnau de Millars.[113] Anys després, els llibres notarials dels anys 1330 no recullen enfrontaments interns, tot i l'existència d'una èlite local formada per unes 7 o 8 famílies de cavallers que, per l'absència del senyor, l'infant Pere i també comte de Ribagorça i d'Empúries, controlaven el castell i les seves rendes; mentrestant, les úniques notícies

---

110 MARQUÈS, «El govern...»: p. 142-145 i p. 148.

111 FRIGOLA, *La Bisbal...*: p. 24-25.

112 Dels 183 grups familiars de Monells, els anys 1332-1333, només 16 –el 8,74%– vivien en masos; MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa.

113 AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 3rv (1304.08.08; cf. Document 30b).

d'actuacions dels prohoms de Monells es redueixen a la col·laboració amb el batlle o amb el senyor del lloc en la cúria judicial del lloc.[114]

En diverses parròquies de les Gavarres trobem una situació diametralment oposada a la de Monells, perquè gairebé tota la població residia en masos i les celleres respectives eren minúscules. Això, però, no eliminava la possibilitat de topades entre grups i bàndols diferenciats a l'interior de les parròquies: a Santa Pellaia i a Sant Cebrià de Lledó, es produïren lluites internes per controlar el càrrec de diaca de cada parròquia, lluites que deixaren un rastre d'acusacions mútues en els registres de visita pastoral d'inicis del segle XIV.[115] A la plana de la Selva, la majoria de parròquies també estaven constituïdes fonamentalment per masos; els seus habitants, com és el cas de Riudellots de la Selva, solien fer front comú a les exigències dels clergues i, sobretot, a les mancances dels seus serveis pastorals, però l'existència de moltes senyories reduïdes a la parròquia havien convertit els batlles senyorials del lloc en els principals dirigents de la comunitat: l'any 1326 Pere Ros, probable batlle de l'altar de Sant Domènec de la seu de Girona a la parròquia, actuà com a procurador dels homes del lloc en un plet contra el claver de la parròquia.[116]

Per concloure, el procés endegat pel bisbe l'any 1325 contra el clergue Berenguer de Puig-alt, beneficiat de Rupià que, uns anys enrere, havia estat rector a Cruïlles, posa en evidència l'existència d'uns quants conflictes que implicaven el conjunt dels habitants d'aquesta última localitat.[117] En un principi, el clergue fou acusat d'especular amb el preu del blat: cada any pel juny en comprava una gran quantitat i el venia molt més car al final de l'any, quan hi havia més necessitat, fins al punt que *"exhauriuit facultates multorum hominum de*

---

[114] AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 31v-32r (1332.08.05) i f..116v-117r (1333.01.22); cf. MALLORQUÍ, «Dos mercats...»: en premsa.

[115] ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 5v-6r (1314.12.25), i vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30) i f. 78rv (1329.07.01); cf. Capítol 5 *supra*.

[116] ADG, Lletres, vol. U-2b, f. 33v (1326.11.05). L'any 1315 Bernat Ros era el batlle de l'altar de Sant Domènec; cf. AHG, Notarial, Girona-4, vol. 36, f. 12rv (1315.06.07). El predomini social dels batlles a Riudellots de la Selva es va mantenir durant uns quants segles; de fet, les cases del mas Ros, del mas Grau i de la torre Ponsa són les úniques del terme que es van construir a partir d'una torre medieval; cf. MALLORQUÍ, «El Sobirà...»: p. 88.

[117] ADG, Processos medievals, vol. 75, f. 2r-12r (1325.11...).

Crudiliis". Aquests, lògicament, es van començar a reunir per queixar-se del rector, però aquest, tement que el volguessin fer fora de la parròquia, *"false composuit quasdam litteras sub nomine baiuli et omnium procerium de Crudiliis"* i les va enviar a la senyora Constança, muller de Gilabert de Cruïlles, que residia al palau de Peratallada. Així va aconseguir que la senyora el confirmés en el càrrec de rector de la parròquia i, tot seguit, un diumenge a la sortida de la missa, *"ante januam ecclesie de Crudiliis, legit et publicauit literam dicte domine hominibus loci de Crudiliis ibi congregatis".* La reacció dels prohoms de Cruïlles va ser immediata: l'endemà volien anar a Peratallada a demanar explicacions a la seva senyora, però el rector els va sentir i els amenaçà. I, tot seguit, Berenguer de Puig-alt va córrer cap a la Bisbal i Corçà a buscar alguns amics i familiars, que eren *"inimicos capitales hominum de Crudiliis",* per tal d'impedir als homes de Cruïlles que passessin pel terme de la Bisbal. L'exaltació dels fascinerosos de la Bisbal els va portar, però, a preparar i realitzar una *"corregudam contra locum et homines de Crudiliis",* és a dir, a entrar i envair el terme de Cruïlles, tot matant un home i capturant bous i altres animals per valor de 700 sous. Això va fer que el sometent de Cruïlles fos cridat per perseguir els malfactors que es dirigien cap a la Bisbal, on els homes del lloc, avisats pel clergue Berenguer de Puig-alt, els van protegir. En el plet contra el clergue, es van afegir altres incidents, com l'agressió que ell va realitzar durant el mercat de la Bisbal a un home de Cruïlles i l'acusació de concubinatge del rector amb una dona de Sant Miquel de Cruïlles, de la qual havia tingut un fill i l'havia batejat a l'església de Cruïlles. En resum, a través de les qüestions plantejades als testimonis del procés, ens assabentem de la greu enemistat entre el rector i els seus parroquians, que es va veure afavorida per l'absència dels senyors del lloc, que residien a Peratallada, i que va ser agreujada amb l'odi ja existent entre els homes de Cruïlles i els de la Bisbal.[118]

[118] El conflicte entre Cruïlles i la Bisbal va continuar en els anys següents: el 1328 uns homes de Cruïlles van atacar el mercat de la Bisbal; cf. ADG, Lletres, vol. U-3, f. 53v-54r (1328.01.25); MARQUÈS, «El govern...»: p. 147.

3. Conclusions

Un cop arribats a la fi d'aquesta primera iniciació a l'estudi de les comunitats rurals del bisbat de Girona i de la seva relació amb les parròquies, convé assenyalar les grans dificultats existents per tal d'elaborar una panoràmica global sobre la situació de les comunitats al segle XIV, sobretot abans de l'època dels fogatges. D'una banda, les relativament poques dades sobre universitats rurals de les terres gironines es deuen, probablement, a la procedència de la documentació estudiada, atès que només hem acudit als arxius notarials –de Cruïlles i de Monells– per tal de completar alguns aspectes analitzats amb d'altres documents; en aquest sentit, els treballs de Xavier Soldevila sobre el sector del Baix Ter semblen confirmar la necessitat d'acudir als arxius notarials per tal de recollir notícies sobre les activitats de les comunitats i dels seus representants elegits. D'altra banda, cal elaborar un exhaustiu recull d'actuacions col·lectives de cada localitat per tal de definir el grau del seu desenvolupament institucional, és a dir, si s'hi celebren assemblees de tots els caps de casa, si poden elegir síndics o representants per a tasques puntuals, si tenen capacitat per nomenar jurats amb caràcter permanent per desenvolupar unes competències concretes, etc. Per aquest motiu, les conclusions d'aquest estudi només s'han pogut fonamentar en unes poques localitats de les terres gironines de les quals teníem informacions riques i complementàries entre elles.

Tenint en compte aquests condicionants previs, tot sembla indicar que el naixement de les universitats rurals al bisbat de Girona es va produir amb un relatiu retard en comparació amb les terres llenguadocianes, on als volts del 1300 ja hi havia prop de 50 viles i nuclis, majoritàriament a la plana i amb estreta relació amb la xarxa comercial, amb cònsols o síndics generals, mentre a la resta de poblacions l'assemblea de veïns podia designar síndics per a tasques concretes.[119] A aquesta mateixa època, les universitats dels ardiaconats de Girona, la Selva i del sector del Baix Ter eren molt menys nombroses –només 7– i no n'hi havia cap amb institucions permanents, ja fossin cònsols o jurats i un consell més reduït que l'assemblea (cf. Taula 82 *supra*). Ara bé, al llarg de la

[119] BOURIN, *Villages*...: vol. 2, p. 154-162.

primera meitat del segle XIV l'evolució va ser força ràpida i va permetre arribar a les 41 universitats amb representants capacitats, sobretot, per recaptar els impostos directes i repartir-los entre els veïns a través de talles. Aquests representants, però, gairebé no intervenien de manera autònoma en altres tasques atribuïdes sovint a les universitats rurals, com la gestió dels espais incults i les pràctiques ramaderes en terrenys agraris, la participació en la defensa de la població i la defensa de les franqueses concedides a la població.

Evidentment, el ritme de desenvolupament de les universitats diferia notablement segons la categoria de cada localitat. Abans de mig segle XIV, només unes poques universitats gironines, les de viles reials, episcopals i monàstiques amb mercat setmanal, van disposar de jurats i d'un consell permanent que actuaven en nom de tots els veïns. En terres dels ardiaconats de Girona i la Selva, a part de la ciutat de Girona, només hi trobem els casos de la Bisbal i Sant Feliu de Guíxols, i potser també els d'Amer i Palamós; de la resta del bisbat, hi podem comptar amb els llocs de Banyoles, Bàscara, Figueres, Torroella de Montgrí i, amb tota probabilitat, Besalú, Castelló d'Empúries, Olot i Peralada.

En la resta d'universitats documentades, les úniques actuacions conjuntes dels habitants eren per delegar, puntualment, tasques concretes a uns procuradors o síndics. Faltaria, certament, completar les recerques realitzades fins ara amb el treball en els arxius dels vescomtes de Cabrera –sobre el sector meridional de la Selva– i, sobretot, en els fons notarials dels arxius gironins, tal com ja s'ha fet per al territori del Baix Ter i de Torroella de Montgrí. De totes maneres, amb les dades que han servit per elaborar el present capítol, podem aventurar unes hipòtesis per explicar les circumstàncies que van envoltar la difusió de les universitats rurals de les terres de Girona, hipòtesis que podrien ser vàlides per altres comarques de la Catalunya Vella.

En primer lloc, no sembla que les ciutats importants, de senyoria reial, intervinguessin directament en la creació d'institucions comunals en el territori de la seva influència immediata. Tant a Girona com a Barcelona, el pes de la senyoria i de l'administració reial va ser molt fort fins a la dècada de 1280; després, les institucions de govern municipal només es van començar a articular

internament a mesura que es definia un grup social de prohoms i ciutadans amb voluntat per exercir el poder, que s'ampliaven les competències de poder dels municipis, que es construïa un sistema fiscal propi i que les ciutats s'inserien en l'entramat polític del Principat.[120] I potser va ser l'abandó de les funcions exercides pel rei i pels seus agents, amb l'alienació dels drets jurisdiccionals en terres de Girona, el que va propiciar que, a partir del segon terç del segle XIV, el govern de la ciutat i els seus grups dirigents intentessin suplir-les comprant jurisdiccions i organitzant la defensa de la ciutat i de les parròquies veïnes.

En segon lloc, la presència d'un poder senyorial fort en una població sembla haver accelerat la cohesió del conjunt d'habitants del lloc, que haurien pogut guanyar-se franqueses i privilegis diversos, incloent-hi el dret d'elegir síndics o jurats permanents per a gestionar els assumptes col·lectius.[121] Ara bé, a la majoria de llocs del bisbat de Girona, la fragmentació dels dominis senyorials, el poblament dispers en masos i la servitud personal dels tinents va dificultar la cohesió de tots els pagesos d'un terme parroquial o castral, simplement pel fet que tenien menys necessitat de reunir-se i actuar conjuntament.[122] Les reunions de tota la comunitat es podien produir davant de situacions més greus, com la segregació d'un sector de la parròquia, l'exigència de censos no acostumats pel rector o l'atac violent d'un senyor feudal. Però hi havia moltes altres reunions que només aplegaven uns petits grups de la parròquia per resoldre els problemes que els afectaven personalment: a Sant Sadurní, per exemple, els homes depenents de Ramon de Pontós van obligar el batlle a pagar les talles; i a Sant

---

[120] GUILLERÉ, *Girona...*: vol. 1, p. 237-265; ORTÍ, *Renda...*: p. 632-645. La situació catalana contrasta vivament amb la de la Toscana i altres regions italianes, on les ciutats van desenvolupar uns governs força més complexos que van ser imitats, a partir del 1100, per les comunitats rurals en lluita amb els senyors rurals; cf. WICKHAM, *Comunità...*: p. 220-221.

[121] El paper de la senyoria en el desenvolupament de les institucions comunitàries ha estat assenyalat per a les terres del Llenguadoc: la zona amb més consolats –o representants permanents de la comunitat– coincideix amb el territori on hi hagué més confiscacions de béns dels nobles després de la Croada Albigesa; en canvi, allà on els senyors, sobretot eclesiàstics, no van perdre el seu poder i van mantenir-se presents en les poblacions, les comunitats només van poder nomenar síndics per a qüestions puntuals; cf. BOURIN, *Villages...*: vol. 2, p. 162-165.

[122] En certes parts de la Toscana la senyoria també era débil i fragmentada, com als volts de la ciutat de Lucca, però això no va impedir la formació de comunitats rurals que s'enfrontaven als patrons de les esglésies; cf. WICKHAM, «Comunidades...»: p. 409-410.

Julià de Ramis, els homes dels vilars d'Olivars i Vilavaques van sol·licitar uns bans al seu senyor.

A la majoria de parròquies, castells i llocs, doncs, no hi havia massa necessitat de les institucions comunitàries locals: el funcionament autònom de l'obreria parroquial i les reunions dels homes propis d'una senyoria determinada eliminaven ocasions en les quals, en d'altres regions, hauria actuat la universitat o els seus representants. Ara bé, les circumstàncies concretes de cada població i de cada moment històric podien accelerar, si calia, la formació de les universitats rurals. Per posar un cas, l'alta concentració d'universitats al sector del Baix Ter –entre Torroella de Montgrí i la Bisbal–, documentades des de la fi del segle XIII, pot ser fruit no només de l'anàlisi exhaustiva dels registres notarials de la zona, sinó també una conseqüència dels conflictes que van sacsejar les comunitats d'aquest territori a causa de la guerra oberta entre els comtes d'Empúries i els reis d'Aragó. Un altre exemple: la instauració a partir de les Corts de 1359 d'un impost directe sobre totes les llars del Principat de Catalunya, que s'havia de recaptar per mitjà d'un fogatge general, va exigir que cada comunitat –ciutat, vila, castell, parròquia o lloc– nomenés uns síndics encarregats de repartir la suma atribuïda al conjunt dels habitants i de pagar-la al col·lector del fogatge. En aquest moment, la necessitat va provocar que es creessin institucions comunitàries allà on encara no n'hi havia i es consolidessin les que ja existien amb anterioritat.[123] D'aquesta manera, l'estructura parroquial, que era la forma d'enquadrament social més estesa a la diòcesi de Girona, va servir de punt de recolzament per al naixement de moltes universitats rurals perquè, sovint, era l'única institució que permetia aplegar tots els habitants d'una comunitat.

[123] Cal dir que en moltes parròquies i castells, el desenvolupament de les institucions comunitàries no evolucionà gaire més enllà del nomenament de síndics especials per part de l'assemblea dels veïns: a les terres gironines del vescomtat de Cabrera, l'any 1527, només existien jurats i consells a la vila de Blanes, mentre que als termes de Palafolls, Montpalau, la batllia de n'Orri, Anglès, Riudarenes, Vidreres, Maçanet de la Selva i Tordera es mantenia l'organització assembleària més primitiva; cf. PONS GURI, «Les jurisdiccions...»: p. 164-168.

Apèndixs

29. LES UNIVERSITATS RURALS AL BISBAT DE GIRONA (SEGLES XIII-XIV)

Fins ara, només la plana del Baix Ter, amb Torroella de Montgrí al centre, ha estat objecte d'un exhaustiu estudi de la configuració de les primeres institucions de govern municipal als segles medievals a partir dels registres notarials. Per poder estudiar a fons aquesta qüestió, caldria estendre aquest estudi a la resta de notaries gironines, cosa que s'escapa dels objectius plantejats en la present recerca. En aquest apèndix, doncs, ens hem limitat a recollir les referències a les universitats rurals dels ardiaconats de Girona i la Selva que es troben en les col·leccions de pergamins i en els registres episcopals estudiats, distingint entre les que corresponen a indrets on només existeix la parròquia (cf. Taula 83), les que es troben en localitats on es va desenvolupar una admiistració senyorial viinculada a un castell (cf. Taula 84) i, finalment, les que corresponen a viles més importants, amb notaria i mercat setmanal propis (cf. Taula 85).

Taula 83. **Universitats de parròquies al bisbat de Girona, segles XIII-XIV**

LOCALITAT	DATA	CONTINGUT
ARDIACONAT DE GIRONA		
Amer, Sant Miquel d'	1343.12.02	La UP, convocada a toc de campana i viafors, escolta la lectura de la butlla papal que els obligava a prestar obediència a l'abat d'Amer i demana una còpia de la butlla al notari
Celrà	1391.07.10	Convinença entre els síndics de la UP i Bernat de Lloberes, ciutadà de Girona, pel qual aquest promet pagar les talles del poble
	1398.10.01	Guillem Carabús beneficiat de Sant Feliu de Girona firma debitori de 12 lliures per les quals hipoteca un censal que rep de la UP
Corçà	1322.02.17	Els síndics i procuradors de la UP de Corçà i els de la Bisbal arriben a una concòrdia amb els d'Ullastret, Sant Iscle, Vulpellac, Llaneres i Fonolleres després d'assassinats i invasions dels termes respectius
Pera, la	1297.07.29	Assemblea de la UP de la Pera, reunida a toc de campana, per nomenar procuradors per defensar-se davant la cort reial de Girona del noble Bernat Amat de Cardona.
	1336.11.29	Causa presentada pel sagristà i per un síndic representant de la UP, reunida dins l'església de la Pera, en contra de la segregació de la parròquia de Púbol.
Regencós	1312.07.29	El rei Jaume II confirma els privilegis concedits pels senyors de Cruïlles
	1320.11.07	El bisbe reconeix haver rebut dos persones de Regencós, en nom de la UP, el pagament per la invasió del lloc d'Ullà
Sant Feliu de Boada	1344...	Els dos procuradors de la UP passen comptes amb dos antics procuradors de les talles dels anys 1337-1344 i dels deutes que tenien amb jueus i amb el clergue de l'obra parroquial.
	1344...	La UP, formada per disset veïns i molts altres, nomena quatre obrers parroquials
Vall-llobrega	1366.01.13	El majordom del bisbe signa rebut als síndics de la UP i de la UV de Palamós de 53 lliures i 10 sous pel fogatge.
Vila-romà	1344.09.09	El bisbe mana als síndics de la UP que es presentin en el procés d'erecció de la parròquia de Palamós.
ARDIACONAT DE LA SELVA		
Aiguaviva	1365.03.13	Dos persones, en nom de la UP, han fet composició amb el bisbe de llegats i deixes pies dels anys 1346-1363 i en demanen una còpia

Pineda	1332.09.14	La UP, junt amb el rector del lloc, presenten Bernat Feliu al bisbe per a un benefici en l'església del lloc.
Riudellots de la Selva	1326.11.05	El procurador dels homes de la UP ha encetat un procés contra el claver.
	1397.02.15	La UP ven a la sotsprioressa de Sant Daniel un censal
Sils	1320.04.02	Queixes dels parroquians al bisbe, en visita pastoral, del fet que a l'església s'hi guardés blat, forment, melca i altres esplets, cosa que perjudicava tota la UP
ARDIACONAT D'EMPÚRIES (SECTOR DEL BAIX TER)		
Canet de Verges	1273.09.15	Sentència en la causa entre el bisbe i la UV d'Ullà, d'una banda, i el comte d'Empúries i la UP sobre els límits de les parròquies d'Ullà i Canet i dels aigualleixos i arenys del curs del riu Ter
Fonolleres	1292.03.27	El comte d'Empúries reconeix als representants de la UP que no rep hosts, cavalcades, qüèsties, toltes, serveis ni forces
	1322.02.17	Els síndics i procuradors de la UP de Fonolleres i els d'Ullastret, Vulpellac i Sant Iscle arriben a una concòrdia amb els de Corçà i la Bisbal després d'assassinats i invasions dels termes respectius
Llaneres	1322.02.17	Els síndics i procuradors de la UP de Llaneres i els d'Ullastret, Vulpellac Sant Iscle i Fonolleres arriben a una concòrdia amb els de Corçà i la Bisbal després d'assassinats i invasions dels termes respectius
Parlavà	1269.07.14	Els homes de la UV reconeixen al bisbe que la parròquia de Parlavà pertany al terme i a la jurisdicció del castell de Rupià
	1344...	La UP d'Ultramort escull dos procuradors per dirigir la construcció dels recs i motes per drenar unes terres que havien quedat inundades i per imposar talles igual que els procuradors de la UP de Parlavà
	1345...	Trenta-set veïns, en nom seu i de la UP, nomena dos procuradors per la causa que els enfronta amb el sagristà del lloc
	1347...	Els síndics i procuradors de la UP, juntament amb els de Rupià i Ultramort pagaven a Jordà d'Abellars 250 sous anuals d'un censal
	1359.02.14	Llicència del bisbe als homes de Rupià, Parlavà i Ultramort per constituir dos síndics a cada lloc i imposar talles.
Sant Iscle	1322.02.17	Els síndics i procuradors de la UP de Sant Iscle i els d'Ullastret, Vulpellac i Fonolleres arriben a una concòrdia amb els de Corçà i la Bisbal després d'assassinats i invasions dels termes respectius
Ultramort	1344...	La UP escull dos procuradors per dirigir la construcció dels recs i motes per drenar unes terres que havien quedat inundades i per imposar talles igual que els procuradors de la UP de Parlavà
	1347...	Els síndics i procuradors de la UP, juntament amb els de Parlavà i Rupià pagaven a Jordà d'Abellars 250 sous anuals d'un censal
	1359.02.14	Llicència del bisbe als homes de Rupià, Parlavà i Ultramort per constituir dos síndics a cada lloc i imposar talles.
Vulpellac	1322.02.17	Els síndics i procuradors de la UP de Vulpellac i els d'Ullastret, Sant Iscle i Fonolleres arriben a una concòrdia amb els de Corçà i la Bisbal després d'assassinats i invasions dels termes respectius

UC: Universitat del castell. UP: Universitat de la parròquia. UV: Universitat de la vila.
Font: Registres Episcopals (cf. Taula 2 *supra*) i Pergamins (cf. Taula 5 *supra*); SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

Taula 84. **Universitats de castells al bisbat de Girona, segles XIII-XIV**

LOCALITAT	DATA	CONTINGUT
ARDIACONAT DE GIRONA		
Cornellà de Terri	1367...	L'infant Joan dóna llicència als homes de la UC per reunir-se, nomenar síndics i redimir la jurisdicció del castell per tal d'incorporar-lo a la Corona
Cruïlles	1302.12.21	Arrendament per un any pel senyor, el batlle i representants de la UC, del redelme de pa i vi del terme del castell.
	1312.07.29	El rei Jaume II confirma els privilegis concedits pels senyors de Cruïlles
	1320.11.07	El bisbe reconeix haver rebut del batlle i de dos persones de Cruïlles, en nom de la UC, el pagament per la invasió del lloc d'Ullà
Esclanyà	1312.07.29	El rei Jaume II confirma els privilegis concedits pels senyors de Cruïlles
	1320.11.07	El bisbe reconeix haver rebut del batlle d'Esclanyà, en nom de la UC, el pagament per la invasió del lloc d'Ullà
Palau-sator	1343...	La UC encarrega a un síndic les gestions per l'obra de la resclosa de Llabià, d'acord amb els pròcers de Pals, Llabià i Fontanilles
Pals	1321.10.06	Els quatre síndics i procuradors de la UC prometen al rei Jaume II pagar cada any 500 sous a canvi d'enrunar el molí i la resclosa reials i de les tasques de les terres que s'hi conrearan
	1321.10.23	Assemblea de la UC, reunida a la plaça del castell amb el so del corn, per nomenar procuradors i síndics que acudeixin al bisbe per pagar-li els 500 sous que la UC devia al rei Jaume II
	1321.11.09	El bisbe notifica als síndics i procuradors de la UC la lletra del rei Jaume II que mana que els 500 sous siguin pel bisbe
	1321.11.11	Els síndics i procuradors de la UC s'obliguen a pagar anualment 500 sous al bisbe de Girona.
	1321.11.12	Els síndics i procuradors de la UC ratifiquen al procurador, al jutge i al lloctinent del batlle reial de Pals el compromís de pagar 500 sous anuals al bisbe de Girona.
Peratallada	1320.11.07	El bisbe reconeix haver rebut d'una persona de Peratallada, en nom de la UC, el pagament per la invasió del lloc d'Ullà
Sant Sadurní	1341.02.19	La UC promet donar al bisbe el redelme dels fruits del terme en ajuda per comprar el castell de Monells.
	1361.10.26	El bisbe mana al batlle de Sant Sadurní que impedeixi que la UC doni el vintè a Bernat Sabater per un violari.
ARDIACONAT DE LA SELVA		
Brunyola	1323.11.08	Els síndics de la UC firmen de dret en les demandes que els poden fer els clergues de Brunyola.
	1350.03.20	Sentència arbitral en la causa entre l'Almoina del Pa i els homes de la UC pels deutes d'una talla feta 12 anys enrera.
	1397.02.02	L'assemblea dels homes de la UC nomenen procurador Martí Boades, de Salitja, per comparèixer davant la reina Maria i alliberar-se de les pretensions del capità de Girona
Cassà de la Selva	1389.03.10	Els quatre procuradors de la UC, amb autorització reial, empenyoren uns béns per tal de rescatar la jurisdicció de la seva vila.
Lloret de Mar	1277.01.02	Convinença amb el castlà de Lloret sobre les obres al fossat i al castell
	1374-1378	Procés entre els homes de la UC de Lloret i el paborde de Novembre de la seu sobre les obres i els drets del castell de Lloret
	1391.11.24	Assemblea dels homes de la UC de Lloret, reunits al cementiri de la parròquia de Sant Romà a so de corn, per nomenar síndics i procuradors per manllevar i constituir censals morts.

ARDIACONAT D'EMPÚRIES (SECTOR DEL BAIX TER)		
Albons	1314...	El procurador reial de Torroella de Montgrí exigia fidelitat als homes de la UC d'Albons
Bellcaire	1291.06.09	El comte d'Empúries reconeix als representants de la UC que no rep hosts, cavalcades, qüèsties, toltes, serveis ni forces
	1341...	Els síndics i procuradors de la UC, juntament amb els de Verges i la Tallada, van signar una treva amb els llocs d'Ullà i Torroella
Foixà	1326.05.08	El bisbe encarrega a Bernat Folcrà clergue la causa entre la UC i els marmessors de Malgaulí d'Empúries per invasions i tales
Rupià	1311...	Els procuradors de la UC van comprometre's a proveir de pedres i calç al clergue local per les obres que volia fer al seu alberg a canvi que aquest pagués i alimentés els treballadors.
	1326.04.17	El bisbe ven a tres persones, que actuen en nom de la UC, el dret de forn de Rupià durant un any per 130 sous.
	1346...	Trenta-sis veïns, en nom seu i de la UC, venen un violari de 200 sous a la priora de Santa Coloma de Matella.
	1346...	Seixanta-tres veïns, en nom seu i de la UC, concedeixen uns avantatges fiscals – exempció de talles– al cavaller Jordà d'Abellars per tal que s'instal·lés al lloc
	1347...	Els síndics i procuradors de la UC, juntament amb els de Parlavà i Ultramort pagaven a Jordà d'Abellars 250 sous anuals d'un censal
	1359.02.14	Llicència del bisbe als homes de Rupià, Parlavà i Ultramort per constituir dos síndics a cada lloc i imposar talles.
	1366.06.08	El bisbe mana als síndics de la UC que acudeixin a Girona per assegurar el pagament del fogatge.
Tallada, la	1330 ca.	Un forner del lloc demana protecció al comte d'Empúries perquè els prohoms (de la UC) li han segrestat el forn
	1341...	Els síndics i procuradors de la UC, juntament amb els de Verges i Bellcaire, van signar una treva amb els llocs d'Ullà i Torroella
Ullastret	1322.02.17	Els síndics i procuradors de la UC d'Ullastret i els de Vulpellac, Sant Iscle i Fonolleres arriben a una concòrdia amb els de Corçà i la Bisbal després d'assassinats i invasions dels termes respectius
	1339.11.12	El batlle i els homes de la Bisbal pacten amb el batlle i els homes de la UC d'Ullastret la reforma de la concòrdia de pau del 1322
Verges	1341.11.01	Els síndics i procuradors de la UC, juntament amb els de Bellcaire i la Tallada, van signar una treva amb els llocs d'Ullà i Torroella

UC: Universitat del castell. Font: Registres Episcopals (cf. Taula 2 *supra*) i Pergamins (cf. Taula 5 *supra*); PORTELLA, *Cornellà...*: p. 19; SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

Taula 85. **Universitats de viles al bisbat de Girona, segles XIII-XIV**

LOCALITAT	DATA	CONTINGUT
ARDIACONAT DE GIRONA		
Amer	1336.01.06	L'abat del monestir d'Amer concedeix als habitants i a la UV una carta de franquesa després d'una sentència arbitral.
Bisbal, la	1297.09.27	Queixes del batlle, en nom del bisbe i de la UC, de les infraccions del veguer de Girona en contra de la jurisdicció episcopal
	1321.04.09	El bisbe resol la controvèrsia entre la UC i el notari del lloc sobre les taxes de la notaria.
	1322.02.17	Els síndics i procuradors de la UC de la Bisbal i els de Corçà arriben a una concòrdia amb els d'Ullastret, Sant Iscle, Vulpellac, Llaneres i Fonolleres després d'assassinats i invasions dels termes respectius
	1326.07.15	El bisbe mana a la UC que faci talla per tal de pagar 300 sous als marmessors del bisbe Pere de Rocabertí que havien avançat dos veïns de la Bisbal en nom de la UC
	1326.09.19	El bisbe mana al notari que faci una escriptura de procura de la UC per tal que dos prohoms o síndics acudeixin a la seva presència.
	1326.09.19	Després de la concòrdia entre el bisbe i els procuradors de la UC sobre penes i bans, la UC podrà tallar i taxar i el batlle de la Bisbal haurà de forçar tothom a contribuir-hi
	1328...	El bisbe concedeix un privilegi a la UC per tal que s'organitzi en un consell municipal i pugui elegir uns jurats permanents.
	1330.05.26	El bisbe encarrega al jurista Bonanat de Sant Joan la causa de la UC contra els notaris del lloc sobre si han de contribuir a les talles
	1339.02.02	Els síndics de la UC firmen debitori al bisbe de 180 sous.
	1339.11.12	El batlle i els homes de la UC pacten amb el batlle i els homes d'Ullastret la reforma de la concòrdia de pau del 1322
	1344.02.13	El bisbe mana al batlle que l'informi de quina manera el bisbe Gastó de Montcada va autoritzar els homes de la UC a constituir síndics.
	1346...	El bisbe mana al batlle que forci els síndics de la UC a pagar al notari de Monells les escriptures de pau amb els homes de Monells
	1348.01...	La UC de la Bisbal denuncia al bisbe els salaris injustos de l'escrivania
	1354.08.07	El bisbe firma un rebut a la UCde 115 lliures, part d'una talla feta als llocs episcopals
	1360.03.26	El bisbe firma rebut als síndics de la UC de 8800 sous per la talla del fogatge
	1365.08.30	El bisbe mana als batlles de la Bisbal i Ullà que obligui els homes de les UC respectives que es reuneixin, nomenin síndics i assegurin el pagament del fogatge imposat a les Corts de Cervera.
	1369.04.03	El vicari general signa rebut a un síndic de la UC de 31 lliures pels 209 focs de la Bisbal, pel fogatge de les Corts de Cervera.
	1369.07.14	El vicari general mana al batlle de la Bisbal que cancel·li una pena imposada als síndics de la UV.
	1371.10.17	Els procuradors de la UC, en nom seu, acorden donar al bisbe el redelme o onzè dels fruits tal i com s'especifica.
	1375.03.12	Llicència del bisbe als síndics de la UC de constituir censals fins a 4.000 sous per comprar gra i obrar fortificacions.
Monells	1304.03.08	Quaranta-nou habitants de Monells acorden que en cas que algú de Monells fos ferit en baralles amb forasters en accions de la UV, la mateixa UV pagaria el salari dels metges.
Palamós	1341.09.25	Els síndics i procuradors de la UV manen al batlle que revoqui una crida pública als habitants per sortir cap a Manresa, ordre contrària a la franquesa de no sortir del bisbat de Girona

	1351.07.16	Un síndic de la UV fa arribar una lletra del rei a l'armador de la galera del ducat de Girona que els habitants de Palamós no hi havien d'anar
	1366.01.13	El majordom del bisbe signa rebut als síndics de la UV i de la UP de Vall-llobrega de 53 lliures i 10 sous pel fogatge.
ARDIACONAT DE LA SELVA		
Blanes	1319...	La universitat dels habitants del port i terme de Blanes nomena procuradors i síndics per acudir davant el bisbe per demanar la creació de l'església parroquial de Santa Maria i prometen donar diners i censos als clergues.
	1338.07.04	El vescomte Bernat II de Cabrera confirma a la UV les llibertats i franqueses que tenien, però en quedaven exclosos els habitants pagesos de fora la vila
Sant Feliu de Guíxols	1258.10.05	L'abat de Sant Feliu concedeix a la UV la facultat de construir unes drassanes al port.
	1275.11.17	Concòrdia de la UV amb l'abat de Sant Feliu
	1277...	Concòrdia de la UV amb l'abat de Sant Feliu sobre l'obligació dels veïns de treballar en les defenses i murs del monestir. Signen 100 veïns.
	1304.03.11	Els representants de la UV protesten dels excessos de l'abat davant del bisbe de Girona
	1310.10.12	Els representants de la UV protesten contra l'abat del monestir perquè aquest ha violat la carta de franqueses del 1181.
	1328.04.16	Concòrdia entre l'abat i els jurats de la UV sobre el vi de la tonya
	1335.09.18	Plet entre els jurats de la UV i l'abat sobre obres a realitzar al monestir
	1336.05.01	Concessions de l'abat del monestir als habitants de la vila i a la UV
	1342.09.07	Concòrdia entre l'abat del monestir i els jurats de la UV sobre el forn
	1346.07.17	Sentència a favor dels jurats de la UV sobre el dret de vet de vi
	1350.04.01	Convinença dels jurats de la UV i l'abat sobre el vi de la tonya
	1350.06.15	Nicolau Pou signa rebut als jurats de la UV per negocis de la vila
	1353.08.20	Els jurats de Girona signen rebut als jurats de la UV per despeses d'una missió per al rei
	1354.06.10	El rei, els jurats i consellers de Girona i els procuradors i síndics de la UV acorden que Sant Feliu de Guíxols esdevingui vila reial i carrer de Girona; l'abat ho accepta, però manté batlle, jutge i saig a la vila i rep el jurament de cònsols i consellers; els jurats tenen segell propi.
	1374.07.09	Les parròquies de Santa Cristina d'Aro, Bell-lloc, Solius i Romanyà s'uneixen per formar la universitat de la vall d'Aro i unir-se a la UV de Sant Feliu de Guíxols.
	1375.01.27	Reunió dels jurats de la UV per tractar sobre els privilegis concedits
	1375.09.07	Els jurats de la UV signen rebut als jurats de Girona
	1377.08.09	L'infant Joan demana als jurats de la UV que construeixin muralles
	1382.05.04	Assemblea dels jurats i dels habitants de la UV per fer una talla per pagar muralles
	1384.05.09	Reunió dels jurats de la UV per tal d'obligar l'abat a contribuir al pagament de les obres de les muralles
	1388.04.13	Convinença entre l'abat del monestir i els jurats de la UV sobre la construcció de les muralles
	1392.02.12	Privilegi del rei Joan I als jurats de la UV per tal de poder imposar tributs per tal d'arreglar camins
ARDIACONAT D'EMPÚRIES (SECTOR DEL BAIX TER)		
Torroella de Montgrí	1265...	Vuit veïns, en nom seu i de la UV, negociaven amb els senyors l'obtenció d'una carta de franqueses
	1298...	Tres veïns, escollits per la UV, defensen la lleuda de 2 diners per cada sac de blat, enfront dels 6 diners exigits pel batlle reial

	1304...	Un grup de veïns, en nom seu i de la UV, es van comprometre a pagar 500 sous per a la reparació del pont de la vila
	1304...	Un grup de veïns, en nom seu i de la UV, van nomenar tres altres veïns com a procuradors de l'obra parroquial
	1305...	Un grup de veïns, en nom seu i de la UV, aprovaven el nomenament fet pels tres obrers d'un pedrer encarregat de treballar en la construcció del temple
	1305...	Un grup de veïns, en nom seu i de la UV, designen els dos procuradors que havien de representar la vila a les Corts de Barcelona
	1309...	Un grup de veïns, en nom seu i de la UV, nomenen un procurador a la cort reial de Girona per defensar els privilegis de la vila.
	1310.01...	Tretze veïns, en nom seu i de la UV, van designar quatre persones amb l'encàrrec de governar la vila i defensar-ne els privilegis
	1313.12...	Divuit veïns, en nom seu i de la UV, van designar quatre homes com a obrers de l'església i cònsols i procuradors de la vila.
	1314...	Davant dels cònsols de la UV, un oficial reial va manar segrestar els béns d'un petit noble que es negava a contribuir al subsidi pel casament d'una filla de Jaume II amb el duc d'Àustria.
	1321.09...	La UV va escollir dos procuradors, síndics i actors per defensar la UV i rebre'n els drets i per revisar els comptes dels síndics passats, sempre amb el consell de deu veïns
	1322...	Els jurats i consellers de la UV van acceptar un servidor a l'hospital
	1332...	Els jurats i consellers de la UV van aconseguir que el batlle general de Catalunya els concedís un segon forn
	1333...	Els jurats i consellers de la UV van encarregar a un veí tenir cura del pont de fusta i claus de Torroella, amb la condició que si hi havia aiguats, la reparació aniria a càrrec de la UV
	1333...	Els cònsols de la UV van entregar als recaptadors del rei el primer pagament de la part atorgada a Torroella d'un subsidi
	1333.06...	La UV, d'acord amb el procurador reial, va designar un representant de la vila a la cort convocada a Montblanc
	1333.11...	La UV encarregava a un síndic que tractés d'abastir la vila de gra.
	1341...	Un oficial reial, d'acord amb els cònsols de la UV, encarrega a un veí la revisió i segellat dels pesos i mesures del mercat local
	1341...	El rei Pere III reclama diners als cònsols de la UV per la guerra contra el rei del Marroc
	1341...	Els cònsols i els consellers de la UV es comprometien a pagar 60 lliures com a primer lliurament d'un subsidi de 4900 sous de la vila.
	1342...	Els cònsols i els consellers de la UV van arrendar els bans de la vila per 100 sous, la imposició del blat per 150 lliures, la imposició de la carnisseria per 50 lliures i la imposició del vi per 95 lliures
	1345...	Un oficial reial concedia a un veí l'ofici de bada o vigilant del castell de Torroella i els cònsols de la UV demanven que a l'alba fes sonar el corn i que marqués els sons de la batalleta i de la mitjanit
	1346...	Els jurats i consellers de la UV demanen als oficials reials que prohibissin treure forment, ordi i mill del terme de Torroella perquè les inundacions havien fet perdre la collita
	1375...	Causa entre el bisbe i la UV sobre execucions i empenyoraments fets per la cúria de Torroella contra veïns d'Ullà per la construcció de les muralles a Torroella
	1376.03.28	El bisbe mana al batlle d'Ullà que faci crida pública que ningú insulti els habitants de Torroella i que la UV elegeixi síndics per avaluar amb els de Torroella les destrosses d'unes baralles.
	1377...	Causa entre la UV i la UV d'Ullà sobre l'obligació dels últims de fer guaita a la vila de Torroella
Ullà	1271.10.07	El comte Hug d'Empúries ven a la UV les joves que rebia per raó dels castells de Verges i la Tallada i els autoritza a fer pastures.

1273.09.15	Sentència en la causa entre el bisbe i la UV, d'una banda, i el comte d'Empúries i la UP de Canet sobre els límits de les parròquies d'Ullà i Canet i dels aigualleixos i arenys del curs del riu Ter
1273.10.15	El comte Hug d'Empúries ven a tres homes d'Ullà, en nom seu i dels homes d'Ullà (UV), les albergues, el vi de botatge i els censos que Ferrer Boet rep a la parròquia de Bellcaire.
1276.10.19	Tres persones, en nom de la UV, venen al bisbe de Girona l'alberga i el vi de botatge que feien al comte d'Empúries per 550 sous.
1329...	La UV encarrega a quatre veïns que reclamessin tot allò que es devia a la mateixa universitat.
1329...	Trenta-cinc veïns, en nom seu i de la UV, compren el redelme als representants del bisbe
1330 ca.	Quaranta-vuit persones, en nom seu i de la UV, designen vuit procuradors per representar-los en el plet amb els de Bellcaire
1330...	Vuit homes reconeixen que la UV no ha pagat el forment comprat a un negociant de Torroella
1332...	La UV nomena a dos veïns per cobrar i gestionar els drets de la caritat o almoina del lloc
1365.08.30	El bisbe mana als batlles de la Bisbal i Ullà que obligui els homes de les UC respectives que es reuneixin, nomenin síndics i assegurin el pagament del fogatge imposat a les Corts de Cervera.
1376.03.28	El bisbe mana al batlle d'Ullà que faci crida pública que ningú insulti els habitants de Torroella i que la UV elegeixi síndics per avaluar amb els de Torroella les destrosses d'unes baralles.
1376.06.10	El bisbe mana al batlle d'Ullà que sobressegui els processos contra els síndics de la UV i que obligui els jurats a donar comptes.
1377...	Causa entre la UV i la UV de Torroella de Montgrí sobre l'obligació dels primers de fer guaita a la vila de Torroella
1379.04.29	El donzell Arnau de Mont-rodon firma rebut a la UV per un censal
1386.01.21	Dos persones, en nom de la UV, presenten una protesta contra el porter reial que els exigia sortir en host i cavalcada.

UC: Universitat del castell. UP: Universitat de la parròquia. UV: Universitat de la vila. Font: Registres Episcopals (cf. Taula 2 *supra*) i Pergamins (cf. Taula 5 *supra*); FRIGOLA, *La Bisbal...*: p. 16-17; CORTILS, «Sentencia...»; JIMENEZ, *Sant Feliu de Guíxols. Una lectura...*: p. 60-82; SOLDEVILA, «Les institucions...»: en premsa.

30. ACTUACIONS COL·LECTIVES AL BISBAT DE GIRONA (SEGLES XIII-XIV)

En el darrer apèndix del treball recollim alguns documents inèdits en els quals figuren formes diferents d'actuació col·lectiva de grups d'homes de les parròquies gironines: el 1251 els homes propis dels vilars o veïnats d'Olivars i Vilavaques, del terme de la parròquia de Sant Julià de Ramis, aconsellaren el seu senyor, el paborde de maig de la seu de Girona, a l'hora de dictar uns bans sobre les pràctiques ramaderes en terra agrícola (cf. Document 30a); a Monells, l'any 1304, prop de cinquanta persones acordaren pagar conjuntament el salari del metge en cas que algú d'ells fos ferit per defensar la universitat (cf. Document 30b); a Santa Llogaia del Terri, el 1307, es posen de manifest les conseqüències de la presència de dos senyors al lloc sobre l'organització de la comunitat local (cf. Document 30c); i a Sant Sadurní, el 1327, l'intent del batlle de Ramon de Pontós, que s'escusava en el seu càrrec per no contribuir a les talles i obres pactades per tots els homes del veïnat de Banyeres de domini del dit senyor, posa de manifest les dificultats de la cohesió i solidaritat interna de les comunitats (cf. Document 30d).

30a

1251, juny, 20

Ban dictat per Arnau d'Olives, paborde de maig de la seu de Girona, dirigit a la vila d'Olivars i al vilar de Vilavaques, amb consell dels preveres i homes propis del lloc, que si algun home o dona entrava de dia en camp, vinya o hort d'altri mentre hi hagués esplet hauria de pagar multes, i sobre altres conflictes menors.

A. Original (210 x 110 mm): ACG, pergamins del segle XIII, s. n..

Anno Domini ·M·CC·LI·, ·XII· kalendas julii. Ego Arnaldus de Oliuis, prepositus mensis madii, pono bannum in uilla de Oliuars et uillari de Uillauacarum, cum consilio et uoluntate proborum hominum ipsius loci, scilicet Guillelmi de ipsa Frau, Petri de Canellis, Bernardi Stephani de mansione, Petri Arnaldi Guillelmi, Bernardi de Falgueriis, Johannis Stephani, Guillelmi Fuiani, Johannis Sinul, Raimundi Stephani, Petri Textoris, Jacobi de Mansione, Petri Andree, Berengarii de Perulis, Jacobi Nouelis, Petri Iuliani, Guillelmi de Manso d'Aual, Johannis Zabaterii, Maria de Uillario. Sub tali forma quod si aliquis homo uel femina intrauerit de die in campo, uineam uel orto alterius, dum ibi fuerit expletum, uel colligerit fructus alicuius arboris non sue, pro banno fracto teneatur soluere ·II· solidos. Si uero de nocte, teneatur soluere ·V· solidos et restituat dampnum domino cui factum fuerit. Si autem boues uel asini intrant in predicto honore, dominus illorum soluat pro quolibet ·VI· denarios pro banno et restituat dampnum. De porcis, pro quolibet ·VI· denarios et dampnum. De ouibus et alio bestiar, pro quolibet ·II· denarios et restituat dampnum. Denarii uero banni fracti diuidantur ita prepositus accipiat ibi duas partes et ille qui maleficium reuelauerit habeat terciam partem. Veruntamen si ille qui predicta maleficia uiderit fieri uel intrare homines feminas uel bestias predictas in honore sicut dictum est superius et hoc non reuelauerit preposito uel baiulo infra ·III· dies, teneatur ipse soluere bannum et penam periurii. Hoc bannum fit in toto honore ecclesie Gerunde et Sancti Juliani, et duret dum ego fuero

prepositus. Et duret ab introitu madii usque ad festum Sancti Michaelis annuatim. In hoc banno non intelligitur resalita et si nuncius currendo satim eiecerit bestiar de honore, non teneatur soluere bannum, set restiture dampnum factum. In hoc banno sunt omnes arbores, si quis eas frangeret suo domino.

30b

1304, març, 8 (1303)

Quaranta-nou homes de la vila de Monells prometen que, en cas que algun d'ells fos ferit en una baralla en què participés "lo cuminal" *o la universitat de la vila de Monells, ells pagarien conjuntament el salari del metge. En cas de dubte, seria el senyor del castell de Monells i cinc homes del lloc els que dictaminarien sobre el cas.*

A. Original: AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 3rv.

·VIII · idus marcii.

Quod nos Raimundus Sora et Ferrarius Rubei et Petrus Merchesii et Berengarius Sora et Bernardus Ysarni et Petrus Rubei et Guillelmus Molini et Guillelmus Tolosii et Guillelmus Costini et Guillelmus de Ponte et Guillelmus Oliba et Petrus Basterii et Bernardus Martini et Arnaldus za Costa et Jacobus Ferrarii et Raimundus Petrarii et Petrus Petrarii et Raimundus Merchesii et Petrus de Pallis et Raimundus Colellii et Petrus Giraldi et Petrus Maçoti et Raimundus Comitis et Bernardus Saluatore et Berengarius de Combis et Petrus Cazani et Guillelmus Merchesii et [Peric Petra...] et Ferrarius de Russis et Raimundus Rubei et Jacobus Textoris et Guilellmus filius Guilellmi Tome et Ferrarius za Uerneda et Guilellmus Balisterii et Raimundus de Lenis et Berengarius za Ulina et Berengarius [...erii] et Petrus Scutiffer et Raimundus Seriyan et Guillelmus de Palamos et Berengarius Nepotis et Raimundus de Mal[tosini] et Berengarius Cogosti et Bernardus Comeleris [...] et Guilellmus [Brux...] et Petrus [...] et Berengarius Mazoti et Petrus Bonifilii et Guilellmus Medici, omnes de Monellis [ ], simul per nos et omnes nostros presentes atque futuros, conuenimus et promitimus bona fide per firmam stipulacionem quod, si casus acciderit ab die in anno quod Deus auertat, quod nos vel alius seu aliqui homines ville de Monellis habuerint bricham cum aliquibus hominibus straneis et in dicta bricha fuerint facta aliqua uulnera seu comissa, quod dum dicta vulnera fuerint facta per *lo cuminal* vel per uniuerssitatem hominum ville de Monellis quod nos de comuni soluamus salarium medico seu medicis continentem eisdem medicis in caso supradicto. Et si in hoc aliquod dubium appareret vel in aliquo introvenirem volumus quod illud dubium declaretur per dominum castri de Monellis et per quinque homines ville de Moenllis et sic ut dictum est, per nos et nostros, promitimus obseruare et attendere ut dicta sunt superius et complere obligando quilibet nostrum ad hec omnia bona nostra etc., jurando per Deum etc.

Testes Raimundus Vermilii, clericus et capellanus ecclesie de Monellis, et Arnaldus de Miliariis, miles, et Raimundus Mironi, clericus.

30c

1307, agost, 2

Sentència arbitral de Guillem de Vilamarí, abat de Sant Feliu de Girona, en el plet entre Ramon de Vilarig, ardiaca de Ravós, i Guillem de Galliners, cavaller, sobre els drets que aquest diu tenir sobre els homes de l'ardiaca de Santa Llogaia del Terri.

A. Original: ADG, Seu de Girona, Ardiaconat de Girona, pergamí n. 36.

Nouerint uniuersi quod cum esset contencio inter venerabilem Raymundum de Villarico, archidiachonum de Rogacionibus, nomine sui archidiaconatus, ex una parte, et Guillelmum de Gallinariis, militem, ex altera, super multis et uariis seruitutibus et adempramentis que dictus Guillelmus asserebat se debere habere in hominibus quos dictus archidiaconus habet in parrochia Sancte Leocadie de Sterria, dicto archidiacono in contrarium asserente, et super multis dampnis que dictus archidiaconus asserebat sibi et dictis hominibus illata fuisse per dictum Guillelmum et patrem eius, Raymundum de Gallineriis condam, et super quibusdam demandis quas dictus archidiaconus asserebat se habere in loco Sancte Leocadie supradicte, dicto Guillelmo in contrarium asserente. Et compromisissent in nos Guillelmum de Villamarino, abbatem Sancti Felicis Gerunde, tanquam in arbitrum, arbitratorem seu amicabilem compositorem super predictis dictus archidiaconus, de consensu domini episcopi et capitula Gerundensi, ex una parte, et dictus Guillelmus de Gallineriis, ex altera, et promisissent sub pena mille solidorum barchinonensium de terno soluenda parti parenti a parte non parente stare dicto composicioni laudo uel arbitrio nostro.

Nos, volentes super hiis pro bono pacis procedere inquisita et comperta ipsius negocii ueritate sub dicta pena super predictis dicimus in hunc modum, videlicet quod homines quos dictus archidiaconus habet in parrochia Sancte Leocadia supradicta et eorum successores teneantur dicto Guillelmo de Gallinariis et eius successoribus facere gueytas in forcia Sancte Leocadie supradicte et etiam operas pro muris et uallatis dicte forcie faciendis uel refficiendis, in quo casu dictus Guillelmus et eius successores tenenatur satisfacere magistris ibi necessariis et teneantur uenire ad deffendendum forciam supradictam quando necessitas fuerit.

Item dicimus quod sub dicta pena quod quando in dicta forcia erigit necessarie trabes uel alia ligna pro faciendo enfortimento in dicta forcia dominus dicte forcie possit habere et recipere ab hominibus supradictis trabes et ligna predicta, sicut de aliis hominibus dicti loci, ita tamen quod duo homines ipsius archidiaconi et duo homines domini de Sancta Leocadia et duo homines de alio domino dicti loci eligantur, ad quorum cognicionem predicte trabes et ligna accipiantur in modum quod aliqui inde plus aliis non grauentur.

Item dicimus sub dicta pena quod dictus Guillelmus de Gallineriis et eius successores habeant in dictis homines dicti archidiaconatus jurisdiccionem ciuilem dum tamen alius jure suo non utatur in eis juridiccione ciuili, in quo casu idem Guillelmus et eius successores non habeant ipsam jurediccionem in hominibus supradictis ne si duo in predictis hominibus jurediccionem haberent ipsi homines destruccionem leuiter propter contraria mandata que eis cotidie possent fieri paterentur.

Item dicimus sub dicta pena quod dictus Guillelmus de Gallineriis uel eius successores non habeant hostes, exercitus uel caualcatas in hominibus supradictis ita quod eos possent abstrahere de parrochia dicti loci.

Item dicimus sub dicta pena quod dictus Guillelmus et homines dicte parrochie restituant Petro d·Amont et aliis hominibus dicti archidiaconi illud dampnum quod eis illatum fiat in eorum domibus quando dictus Raymundus de Gallinariis condam restrinxit et aptauit forciam supradictam et quod dictum dampnum extimetur per duos homines dicti archidiaconi et duos homines dicti Guillelmi et duos homines alterius domini dicti loci.

Item dicimus sub dicta pena quod dictus Guillelmus de Gallinariis et eius successores faciant conuencionem dicto archidiacono et eius successoribus quod de dicta forcia de Sancta Leocadia non deueniat dampnum ipsi archidiacono uel hominibus castri de Rogacionibus.

Item dicimus sub dicta pena quod nec dictus Guillelmus nec successores eius possint facere hominibus dicti archidiaconatus aliquas questias, toltas, forcias uel acapita forciata nec eis imponere nouiter aliquas seruitutes.

Reseruamus tamen nobis quod super compulsione de exeundo ad sonum et banno imponendo racione soni et super deffencione parrochie de Sancta Leocadia et compulcione ipsius deffencionis facienda et super omnibus aliis questionibus et demandis quas dictus archidiaconus, nomine suo seu hominum quos habet in dicta parrochia, mouit seu mouere intendit, et versa vice super omnibus questionibus et demandis quas Guillelmus de Gallinariis mouit seu mouere intendit contra homines dicti archidiaconi possimus veritatem inquirere et determinare sub pena in compromisso apponita et adjecta. Et de hiis jubemus fieri publicum instrumentum per notarium infrascriptum. Et incontinenti predicti venerabilis Raymundus de Villarico, archidiaconus, et Guillelmus de Gallinariis firmauerunt et ratificauerunt omnia et singula supradicta et promiserunt per se et suos successores ac heredes contra predictam ditam uel alia predicta ut est dictum per dictum venerabilem abbatem arbitrum arbitratorem seu amicabilem compositorem non uenire aliqua racione.

Actum est hoc ·IIIIo· nonas augusti, anno Domini millesimo ·CCCo· septimo.

S+num Guillelmi de Villamarino, abbatis, arbitri arbitratoris seu amicabilis compositoris predicti, qui hec firmamus et laudamus. Testes huius rei sunt Berengarius Renalli et Arnaldus de Serra, jurisperiti Gerunde. S+num Raimundi de Villarico, archidiaconi de Rogacionibus. S+num Guillelmi de Gallinariis, militis, predictorum qui hec firmauerunt et laudauerunt die et anno predictis, presentibus testibus supradictis.

Eg+o Jacobus Tresforti, notarius publicus substitutus auctoritate regia a Raimundo Simonis de Toylano publico Gerunde notario hec de notis acceptis in posse Bisulduni Burgesii condam notarii publici substituti auctoritate regia a Raimundo de Toylano condam publico Gerunde notario scribi feci et clausi.

30d

1327, maig, 7

Compromís entre Ramon sa Boïga i Guillem Pericay de Banyeres de Sant Sadurní, d'una part, i de Guillem Matas, de l'altra, perquè aquest refusava de participar en les talles i obres, com els altres homes de Ramon de Pontós.

A. Original: ACBE, fons patrimonial Teixidor, patrimoni Boïgues, plec 2, pergamí n. 22.
a. Regesta d'A.: ACBE, fons patrimonial Teixidor, *Llibre d'Arxivació...,* n. 22.

Nouerint uniuersi mota controuersia inter Raimundum ça Buyga et Guillelmum Pericay de Banyeriis, parrochie Sancti Saturnini, agentes tam nomine proprio quam nomine procuratorio aliorum ibidem existencium de dominio Raimuni de Pontnonibus, ex una parte, et Guillelmum de Matis de predicto loco, se deffendentem, ex altera, super eo uidelicet quod dictus Guilllelmus de Matis contradicit mitere et contribuere partem ipsum contingentem in aliquibus [...] et in aliis que comuniter ibi fuint tam in talliis quam in operibus. Finaliter compromiserunt in discretum Bernardum de Lapardo, jurisperitum de Episcopali, tanquam in arbitrum seu arbitratorem [amicabiliter componitorem] super dictis questionibus et super omnibus aliis deppendentibus ex eisdem, ita quod ipse arbiter seu arbitrator et amicabile componitor, auditis racionibus ex utraque parte, dicat et pronunciet in predictis prout ei de jure uidebitur fore faciendum, et promiserunt dicte partes sub pena quinquaguinta solidorum in posse mei notarii infrascripti stipulantis et recipientes nomine omnium quorum interest aut interesse potest quod stabunt et perebunt dicte pronunciacioni seu declaracioni quam dictus arbiter seu arbitrator super predictis duxerit promulgandam, quam penam amiceret pars que non obediret dicto laudo sue pronunciacioni dicti arbitri seu arbitratoris rata manente sentencia declaracione seu pronunciacione supradicta et diuideret in hoc causa dicta pena pro tempore partes quarum unam haberet pars obediens et aliam dictus arbiter et tercim dictus Raimundus de Pontonibus. Voluerunt etiam dicte partes quod dictus arbiter seu arbitrator possit in predictis procedere simpliciter et de plano et prout ei uidebitur faciendum partibus presentibus uel altera per contumaciam absente et absentis contumaciam punire prout ei uidebitur, renunciantes dicte partes [recressiu...] boni viri et appellacioni et anullacioni pro cessus et omni alii juri contra predicta uenienti. Et predicta omnia dicte partes, sub dicta pena, promiserunt attendere et complere et non contrauenire jure aliquo siue causam, obligantes inde tam pro pena quam pro aliis supradictis omnia bona sua et omnium illorum quorum dicti Raimundo za Buyga et Guillelmus Pericay sunt procuratores que fuerunt acta et per dictas partes firmata nonas madii anno Domini ·M·CCC·vicesimo septimo, presentibus testibus Petro Marchesii, de Monellis, et Berengarius de Cies, clerico Sancte Pelagie.

Quibus pactis fuit dies assignatis ad procedendum in predictis ad diem martis proxime veniente in dipsesta, in qua die comparuerunt dicti Raimundi ça Buyga et Guillelmus Pericay, ex una parte, et ex alia comparuit dictus Guillelmus çes Mathes. Et dicti Raymundus ça Buyga et Guillelmus Pericay obtulerunt peticionem suam in scriptis cuius tenor talis est.

Coram uobis venerabili et discreto domino Bernardo de Lapardo, jurisperito de Episcopali, arbitro seu arbitratore in hac parte electo, asserunt et probare intendunt

Guillelmus de Banyeres et Raimundus ça Buyga, nomine suo et nomine procuratorio hominum loci de Banyeres dominii venerabilis Raimundi de Pontonibus, militis, quod Guillelmus çes Mathes est eiusdem loci et dominii supradicti venerabilis Raimundi de Pontonibus, ideoque Guillelmus çes Mathes habet mansum et pagesiam in dicto loco racione cuius facit homines et personas dicto Raimundo de Pontonibus, domino eorundem. Concedit dictus Guillelmus çes Mathes.

Item quod, de uoluntate et comuni consensu ipsorum omnium ac predicti Raimundi de Pontonibus, fuit rehedificatum et constructum portale in cellaria de Banyeres. Credit dictus Guillelmus çes Mathes.

Item quod predicti ac etiam dictus Guillelmus çes Mathes prestiterunt operas ad predictum opus dicti portalis. Credit quod prestitit operas in dicto portali.

Item quod racione dicti operis fuit facta et ordinata tallia inter eos comuni eorum consensu. Credit dictus Guillelmus çes Mathes.

Item quod predictus Guillelmus çes Mathes fuit talliatus in dicta tallia ad quinque solidos. Concedit dictus Guillelmus çes Mathes set non tenetur soluere in predictis.

Item quod dictum opus et forcia que est in dicta cellaria cedunt ad tuicionem et deffensionem [presertum...] in tempore guerre tam ipsorum quam etiam supradicti Guillelmi de Mathes. Credit dictus Guillelmus çes Mathes.

Verum cum predictus Guillelmus de Mathes eo quia se dicit habere baiuliam dicti venerabilis Raimundi de Pontonibus in dicto loco contradicit ponere et contribuere dictos quinque solidos in tallia supradicta et etiam eis refferat questionem quod in eorum questiis comunibus et exaccionibus contribuere non tenetur. Et in talibus inmunitas unius sit detribulacio alterius ac quilibet honus suum agnoscere debeat nec priuilegio uel consuetudine possit se dictus Guillelmus çes Mathes in hac parte deffenssare cum ispum non habeat et alia ubi ipsum haberet esset contra publicam utilitatem dicti loci nec possit in iniuriam aliorum fieri graciam de collecta. Idcirco petunt predicti Guillelmus de Banyeres et Raimundus ça Buyga, nomine suo et nomine aliorum quorum procuratores existunt, per uos dominum arbitrum declarari prefatum Guillelmum çes Mathes, racione mansi sui et aliorum que habet, teneri ad contribuendum simul cum eis in omnibus questiis, comunibus et aliis exaccionibus eorundem ipsumque condempnari ad soluendum predictos quinque solidos quos extitit talliatus in tallia supradicta. Et predicta petunt sibi, nomine suo et quo supra, adiudicari cum expensis factis et faciendis. Negat quod teneatur contribuere in dictis tallis dictus Guillelmus çes Mathes et alia contenta in ipsa peticione excpetis confessatis et quod contradicit contribuere in predictis.

Et sic fuit iniuncta probacio super negatis dictis procuratoribus et dies assignatis pro prima produccione ad diem martis sequentem in maner. Post hec die sabbati intitulata ·IIIIo · nonas julii ipse partes coram dicto arbitro comparuerunt et fuerunt confesse quod in presencia Petri de Russis et Guillelmi de Banyeres dictus Guillelmus çes Mathes soluit dictos quinque solidos contribuendo in predictis partem ipsum contingentem.

Quod fuit actum ut supra et presentibus predictis testibus, et anno Domini ·M·CCC·vicesimo septimo.

Sig+num Jacobi Martini, notarii publici de Monellis, qui hec scribi fecit et clausit.

PART V

CONCLUSIONS GENERALS

La parròquia rural, tot i haver estat objecte d'estudis des del segle XIX, és una institució que ha passat força desapercebuda en bona part dels treballs sobre la societat medieval de les regions mediterrànies d'Europa. Potser Alain Guerreau tenia raó en considerar que la separació de política i religió, des del triomf de la revolució liberal sobre l'Antic Règim, hereu del feudalisme medieval, havia estat la causa de l'oblit de la dimensió realment global de l'*ecclesia* medieval per part de molts historiadors.[1] I, potser per això, la senyoria, amb el castell al seu centre, ha estat generalment col·locada al centre de les relacions entre els grups socials presents en el camp, sobretot per al període posterior al segle XI i a la feudalització del conjunt de la societat europea.

A la Catalunya Vella, o més exactament a les terres de Girona, on l'*incastellamento,* tot i ser-hi present, no era la forma predominant d'organització del poblament i de la societat, un estudi exhaustiu sobre la parròquia medieval potser era més necessari que en d'altres comarques i regions. En primer lloc, perquè l'estudi aprofundit de la documentació gironina dels segles X-XIII, que en els últims anys ha estat editada i posada a l'abast dels investigadors, ha permès assenyalar algunes particularitats, com el predomini d'alous senyorials al segle X, la difusió de les parròquies abans de l'any 1000 i el retard en la implantació dels castells en relació a les zones de la frontera,[2] que no encaixen del tot amb el model d'evolució que Pierre Bonnassie, en la seva tesi elaborada a partir, sobretot, d'exemples pirinencs i

---

1 GUERREAU, *El feudalismo...*: p. 229-241, i *L'avenir...*: p. 28-37.

2 MARQUES, «Creació...» i «Parròquies...»; MARTI, «Territoris...» i «L'alou...».

barcelonins, va voler generalitzar per al conjunt de la Catalunya Vella.[3] En segon lloc, perquè ja s'han escrit una colla d'articles sobre diverses comarques catalanes que han coincidit en destacar alguns aspectes de les parròquies rurals que van incidir en la configuració de la societat rural, aspectes com la primerenca definició territorial de la parròquia, com la cristal·lització i el naixement a redós del temple parroquial dels primers nuclis de població concentrada –les sagreres o celleres– i, sobretot, com la importància dels drets parroquials i, sobretot, del delme en tant que font d'ingressos per a la noblesa laica i per a les institucions eclesiàstiques dels segles XI i XII.[4] I, en tercer lloc, perquè la publicació de treballs sobre les parròquies catalanes d'època moderna, en les quals eren ben patents tant la participació laica en el si de les obraries i confraries locals com la incidència de la reforma tridentina sobre els feligresos, exigien encara amb més força la recerca sobre la fase medieval de les parròquies.[5]

De totes maneres, la conveniència o, fins i tot, la necessitat de realitzar un estudi sobre la parròquia rural medieval només assenyalen un objectiu a assolir, però no indiquen el camí que, a cada moment, hem de prendre per arribar-hi. En el present treball no hem seguit cap drecera que ens portés, tot d'una, a la meta, sinó tot el contrari: abans d'arribar-hi hem avançat i reculat per molts camins, hem arribat a moltes cruïlles, hem passat per punts on ja hi havíem estat i, sobretot, hem pogut observar, des de moltes perspectives, de més lluny i de més a prop, què era i què comportava una parròquia a l'edat mitjana. Per aquest motiu, abans de presentar les conclusions finals de la recerca, convé reflexionar sobre els camins que ens han dut a la parròquia medieval, és a dir, sobre els fons documentals consultats i sobre la metodologia d'anàlisi emprada.

---

3 BONNASSIE, *Catalunya*....

4 BATET, «L'església...»; BOLOS, «Parròquia...»; BONNASSIE, «Les "sagreres"...»; CATAFAU, *Les celleres*...; FARIAS, «La sagrera...»; MARTI, «L'ensagrerament: l'adveniment...»; OLIVER, «Senyors...»; SALRACH, «Disputes...»; VILAGINES, «El fenomen...».

5 PUIGVERT, *Església*...; PUIGVERT-MONJAS-PEREA-SOLA: *Les visites*....

1. Aspectes metodològics

Un estudi sobre les parròquies medievals ha de partir, lògicament, de les fonts documentals que s'hi refereixen de manera més específica: les actes de consagració i dotació d'esglésies, majoritàriament dels segles X, XI i principis del XII, enregistren el naixement i la constitució de les parròquies gironines, mentre les visites pastorals, d'inicis del segle XIV endavant, les presenten com unes institucions vives, formades pel clergue i la comunitat de feligresos i perfectament integrades en l'estructura de la diòcesi i de l'església. Creiem, però, que aquestes fonts, per sí soles, no permeten valorar adequadament la importància de la parròquia i entendre'n la seva funció en la societat rural. De fet, altres treballs sobre comarques catalanes a l'edat mitjana, que partien gairebé en exclussiva d'un sol tipus de font documental, semblen deixar de banda en major o menor grau alguna de les institucions que configuraven el món rural. Per exemple, Josep Baucells ha utilitzat tots i cadascun dels registres de la cúria episcopal del bisbat de Barcelona, anteriors a 1350, per descriure a la perfecció tots els aspectes que conformaven l'església medieval, des del propi bisbe fins als parroquians d'arreu del territori, però la senyoria i la família pagesa només hi apareixen d'esquitllentes i des de la perspectiva, massa llunyana, del bisbe i dels seus agents; mentrestant, al Rosselló, Laure Verdon ha pres els arxius dels templers de Mas Déu i, especialment, els capbreus de la fi del segle XIII per tal d'analitzar les estructures de la senyoria i de la societat rural i, al Vallès, Mercè Aventín ha descrit les dinàmiques de les famílies pageses dels segles XIII, XIV i XV a partir dels seus propis arxius patrimonials, però tant en un cas com en l'altre, la parròquia n'és gairebé del tot absent.[6]

En el present treball, doncs, no ens hem volgut aturar només en l'anàlisi de la parròquia, sinó que l'hem volgut prendre com a mitjà per tal de copsar la veritable complexitat de la societat rural catalana. Així, hem acudit a fonts documentals que no es refereixen de manera preferent a la parròquia, n'hem extret moltes dades que, a primera vista, podrien semblar insignificants i les hem relacionat entre elles per tal de completar la imatge global de les parròquies medievals gironines. Els pergamins

---

6 AVENTÍN, *La societat...*; BAUCELLS, *Vivir...*; VERDON, *La terre....*

del segle XI, per exemple, permeten constatar que la parròquia va substituir la vil·la com a marc territorial principal arreu del bisbat, essencial per localitzar terres, camps, cases i drets que eren objecte de transacció. Les donacions i vendes de drets eclesiàstics en mans de laics, a favor de la catedral de Girona i de monestirs benedictins, haurien facilitat als bisbes del segle XII el control d'alguns temples parroquials i dels clergues que hi servien. La conservació, en els fons de la Mitra de l'Arxiu Diocesà de Girona, de moltíssimes escriptures relacionades amb els delmes d'arreu del bisbat, que després van ser copiades en cartorals i registres de la cúria diocesana, ha permès entendre l'enorme tasca desenvolupada pels bisbes dels segles XIII i XIV per tal de convertir-se en senyors eminents de tots els delmadors laics del bisbat i reclamar-los les taxes de mutació corresponents a les transaccions d'aquesta renda d'origen eclesiàstic. El *Llibre Verd dels feus* de l'any 1362 no és tan sols el col·lofó final de la política episcopal de control dels delmes, sinó que, a més, és una eina bàsica per tal de comprendre que l'apropiació feudal de les esglésies i dels seus drets havia estat, a Girona, gairebé total i que només els esforços dels clergues de la catedral, dels monjos i dels bisbes al llarg dels segles XII i XIII havien aconseguit limitar-la.

La parròquia, a més de ser un territori i un conjunt de drets, era també un col·lectiu humà. En aquest sentit, els notaris del segle XIII van començar a anotar la parròquia on residien –i segurament on havien nascut– les persones que intervenien en un contracte; és aleshores, doncs, que la comunitat parroquial es consolida definitivament com una de les principals estructures de sociabilitat del món rural. Els capbreus senyorials d'inicis del segle XIV, a més d'especificar els drets que havien de rebre els senyors que els feien redactar, permeten recollir els noms de tots els feligresos d'una parròquia determinada i, en certes ocasions, saber si viuen en masos o bé en cases en nuclis de població concentrada. Els diversos registres redactats a la cúria diocesana –sínodes diocesans, visites pastorals, lletres episcopals, actes notarials i processos– documenten totes les formes a través de les quals els bisbes intervenien en la vida interna d'una parròquia: nomenaven els clergues parroquials, els instruïen en els sínodes, els vigilaven en les visites pastorals, els corregien amb multes i sancions si calia, els ordenaven que controlessin els seus feligresos, etc. I, finalment, els registres de les notaries de nuclis rurals ens aporten

moltes dades sobre les activitats privades de parroquians i de clergues, que sovint no tenen cap connexió directa amb la parròquia.

De tots aquests camins que ens duen a les parròquies gironines i als seus habitants, en podem extreure moltes imatges complementàries entre elles: la de la parròquia com a cèl·lula territorial base de tots els ardiaconats del bisbat, encara que amb posterioritat s'instal·lés la xarxa castral, que no arribà mai a ser completa del tot; la de la parròquia com a element estructurador del territori rural del bisbat, sobretot a través dels nuclis eclesials que va originar i dels camins locals que els unien amb els masos del terme; la de la parròquia com a mitjà de transmissió dels valors i ideals de la jerarquia eclesiàstica a la població rural a través dels rectors parroquials; la de la parròquia com a marc de sociabilitat d'una comunitat rural que, per la dispersió predominant de l'hàbitat, tenia poques ocasions d'actuar conjuntament, però que, a través de l'obreria, s'encarregava de la conservació del temple parroquial i de la gestió dels seus béns; la de la parròquia com un conjunt de drets i prestacions que els fidels pagaven als clergues, als capellans, als senyors laics i eclesiàstics i als bisbes; i, per acabar, la de la parròquia com a escenari de les aliances i de les lluites entre els diversos actors –senyors, clergues, pagesos de mas, vilatans– per la preeminència en el si de cada localitat. I, a la vegada, el fet de relacionar documents de procedència diversa i de cronologies que s'estenen del segle X fins al XIV permeten resseguir les permanències i les evolucions que afectaren les parròquies gironines: entre les primeres, hi tenim l'estabilitat de la xarxa parroquial durant tot el període estudiat i el manteniment de la important apropiació de drets eclesiàstics, els delmes sobretot, per part de senyors laics; entre les segones, podríem citar el creixent pes de l'autoritat del bisbe i de la cúria episcopal sobre els titulars dels delmes, sobre els clergues de les parròquies i sobre el comportament i la moralitat dels parroquians.

Cal reconèixer, per acabar, que han quedat camins per explorar en el futur. Hem pogut esbossar, a través dels diversos volums de la *Catalunya romànica,* els estrets vincles entre l'establiment de la xarxa parroquial gironina i la difusió del romànic, però caldria una anàlisi molt més precisa i acurada de la qüestió per tal d'entendre l'evolució dels edificis rurals i de les comunitats de feligresos que els van construir, refer i reformar. També caldria relacionar les dades procedents de la

lectura dels textos amb les de l'arqueologia medieval, una disciplina que ha permès aprofundir el coneixement sobre el món rural de regions més septentrionals d'Europa, però que a les terres de Girona encara és molt incipient: a excepció dels castells, ni les esglésies romàniques ni els habitatges rurals han estat objecte de massa estudis ni d'excavacions continuades. I, finalment, caldria aprofitar a fons els mitjans tecnològics i informàtics per tal de poder cartografiar, a escala de tot el bisbat, tots i cadascun dels processos que es produeixen en l'àmbit rural.[7]

2. La parròquia en el territori rural de Girona

Quan, al segle XI, la parròquia esdevingué la cèl·lula territorial bàsica del bisbat de Girona, en substitució de les vil·les i dels comtats altmedievals, ja feia uns quants segles que les esglésies s'havien escampat en les àrees rurals. Tanmateix, les poques aportacions de l'arqueologia dels primers temples coneguts, dels segles VI-VIII, no han estat contrastades del tot amb les dades dels textos posteriors a la conquesta carolíngia de Girona de l'any 785. Per això, encara no sabem el significat de les diferències entre les petites cel·les monàstiques que formaven part del patrimoni de la catedral o de grans cenobis benedictins afavorits pels reis carolingis, les ermites aïllades que són citades com a afrontacions de vil·les i les *basilicas* que, a partir de la fi del segle IX, semblen ser els centres de percepció d'una nova prestació eclesiàstica sobre la producció agrícola, el delme. En relació a aquest fet, cal assenyalar que les actes de consagració i dotació posteriors al 900 delimitaven perfectament sobre el terreny les rodalies dels territoris atribuïts a les noves parròquies creades, per tal de poder recaptar el delme i altres drets eclesiàstics.

No totes les parròquies, però, eren iguals: les més extenses, amb territoris formats per l'agregació de diferents vil·les i vilars, semblen ser també les més antigues; en canvi, les que coincidien amb una sola vil·la carolíngia serien les més recents. La constitució d'aquesta xarxa de parròquies desiguals es va realitzar entre

---

7 Per exemple, a través dels sistemes de gestió de la informació històrica (SGIH) i dels sistemes d'informació geogràfica (SIG), que ja han començat a ser aplicats a l'estudi de les terres del bisbat de Barcelona; cf. SOLER, «Feudalisme i mercat...»: p. 160-161.

els segles X i XI, tal com queda exemplificat per dues segregacions que van retallar l'extens territori de la parròquia de Caldes, hereva del municipi d'origen romà establert a aquesta localitat: l'any 968 la parròquia de Vallcanera es va segregar va aconseguir segregar-se completament de Caldes, però el 1079, un segle més tard, la de Franciac només en va esdevenir una sufragània. De totes maneres, només un estudi exhaustiu de les restes visibles dels edificis religiosos preromànics i romànics, juntament amb més excavacions arqueològiques, podrà confirmar aquestes primeres hipòtesis sobre la cronologia del naixement de les parròquies.

La solidesa de la parròquia com a marc territorial del món rural es posa de manifest amb la gran estabilitat del nombre de parròquies entre el segle XI i el XIV: el 75% de les esmentades en les llistes del segle XIV apareix en la documentació anterior al 1100; així, el 25% restant aplega les parròquies que, sovint per manca de documents, són citades més tard, així com les que van ser creades de bell nou a la ciutat de Girona, als seus entorns i en d'altres punts del bisbat. Del que no estem tan segurs, a causa del poc nombre de rodalies conegudes de parròquies gironines, és que els límits dels termes parroquials de la baixa edat mitjana siguin els mateixos que els del moment de la seva creació; ara bé, els escassos testimonis de conflictes per la delimitació de ternenals de parròquies i la pràctica ritual del salpàs semblen coincidir en atribuir-los un alt grau de permanència al llarg de l'edat mitjana que, amb tota seguretat, va continuar durant tota l'època moderna i fins i tot després.

A l'interior del terme o, millor dit, al centre de la parròquia hi havia l'església, un edifici perfectament adequat per a l'administració dels sagraments als feligresos que hi acudien sovint per a la missa dominical i per a les altres celebracions litúrgiques. Aquestes funcions li conferien una supremacia sobre la resta de temples situats en el mateix terme, tant si eren capelles i ermites aïllades, on es podia celebrar i recollir almoines amb llicència dels clergues parroquials, com esglésies sufragànies, que tenien un territori propi a l'interior de la parròquia i, fins i tot, un cementiri, però en cap cas podien batejar ningú. Per això, és sobretot al voltant dels temples parroquials, en el cercle de pau i d'asil que les assemblees de Pau i Treva van definir a partir del segle XI, on es van començar a concentrar sagrers i cellers que emmagatzemaven els productes de les collites per tal de protegir-les, en principi, de les violències dels senyors i dels cavallers. De mica en mica, molts d'aquests petits

edificis van convertir-se en vivendes i, en conseqüència, van originar nuclis de població concentrada al voltant de l'església, les sagreres o les celleres, la denominació més corrent a Girona. No totes, però, van tenir la mateixa evolució: algunes, sobretot a les parts més muntanyenques, no van consolidar-se o, com a molt, van arribar a agrupar una desena de cases al seu entorn abans de desaparèixer en el temps de la crisi demogràfica de la baixa edat mitjana; a la plana, en canvi, algunes celleres, situades en punts de trànsit comercial o a prop d'institucions monàstiques –com Cassà de la Selva i Sant Miquel de Cruïlles–, van créixer ràpidament entre els segles XIII i XIV, a diferència de la majoria de nuclis eclesials que només es van ampliar a l'època moderna; finalment, cal assenyalar el fet que, sobretot en terres empordaneses, molts senyors van establir la seva residència a l'interior de les celleres i, de seguida, la van convertir en castell, amb la qual cosa el desenvolupament posterior d'aquests nuclis és fruit de l'atracció tant de l'església com del propi castell senyorial.

El creixement dels nuclis eclesials, però, gairebé no va alterar en res la forma de poblament predominant arreu del bisbat de Girona, els masos dispersos i aïllats a l'interior del terme parroquial. En realitat, es va produir el procés contrari: és gràcies al fet que els masos tenien cellers en l'espai de la sagrera que els pagesos els van poder cedir als seus fills segons, no hereus, per tal que hi establissin la seva residència i originessin les celleres. Molt probablement, la vinculació entre masos i parròquies remunta als temps dels seus orígens perquè tant els uns com les altres eren els successors de les vil·les i dels vilars altmedievals: ens ho fa pensar el fet que, a molts llocs, existissin uns veïnats que agrupaven uns quants masos a l'interior de la parròquia i que els seus noms coincidissin amb els de les unitats de poblament altmedievals, però, mentre no es realitzin més estudis arqueològics, no en sabrem ni la seva constitució originària, al segle X, ni la seva evolució posterior a l'interior de la parròquia. Al segle XIV, el poblament dispers en masos havia arribat a estructurar internament tota la parròquia: els pagesos dels masos havien organitzat l'espai agrari del terme d'acord amb els seus interessos, combinant petits horts i illes d'agricultura intensiva o irrigada amb les zones dedicades a cereals i vinya; a més, la identificació gairebé total entre el mas i la família que l'habitava feia que els propis pagaments dels feligresos a la parròquia arribessin a especificar-se mas a mas; i, per acabar, la

parròquia va tenir una gran incidència en l'estructuració de la xarxa viària rural: la majoria dels camins locals unien els nuclis eclesials amb els masos del seu terme, per bé que a aquesta xarxa s'hi sobreposaven les vies de major abast que unien la ciutat de Girona amb els extrems o amb l'exterior del bisbat.

La importància de la parròquia en l'estructuració tant del territori com del poblament en del bisbat de Girona no ha de fer oblidar que existien altres elements vertebradors que incidiren, al mateix temps i en el mateix espai, sobre les dinàmiques que afectaren el món rural. D'una banda, la creació d'un mercat setmanal en un lloc determinat conferia un gran poder d'atracció sobre la població rural dels voltants que es traduïa, lògicament, en el seu creixement: la Bisbal i Monells, per exemple, arribaren a reunir, a inicis del segle XIV, les vivendes de més de 150 famílies. De l'altra, els castells també van incidir fortament en l'organització del territori i del poblament rural: les residències de llinatges senyorials que, sobretot a l'Empordà, solien instal·lar-se en el cor de les sagreres o celleres van incrementar el seu grau d'atracció sobre la població de l'entorn i van originar molts nuclis castrals, fortificats tots ells, que estaven en ple creixement als volts del 1300. A més, els castells, que ja eren el centre d'uns dominis senyorials importants, van esdevenir unes noves demarcacions territorials que no van arribar mai a formar una xarxa tan completa i tan ben definida com la de les parròquies; de fet, no va ser fins ben bé el segle XIV que els castells termenats van ser presos com a marcs locals d'organització de la defensa militar i d'exercici de la justícia, sobretot un cop el rei la cedia a un senyor feudal. Ara, tot i la literatura jurídica sobre els castells termenats, generada en plets com els del castell de Lloret, citat sovint pels compiladors dels costums de Girona, la parròquia va mantenir la seva solidesa i va continuar estructurant els territoris rurals del bisbat durant tota la baixa edat mitjana. La majoria de les comunitats subjectes als fogatges de la segona meitat del segle XIV i dels llocs de reunió dels remences a mitjan segle XV eren parròquies, sobretot a l'entorn de la ciutat de Girona; mentrestant, de castells, només se'n trobaven als sectors més allunyats del centre del bisbat, a la vall d'Hostoles, al vescomtat de Cabrera i al litoral.

3. La parròquia i la senyoria

Tradicionalment, els medievalistes han estudiat la parròquia entesa com una unitat d'estructuració del territori rural, tal com vèiem fins ara, i també com una comunitat religiosa formada pels fidels i pel seu rector i integrada dintre de l'estructura de l'església amb els bisbes i el papa al capdamunt. Això ha fet, segurament, que no se la relacionés massa amb l'organització feudal de la societat, que separava la població medieval entre els senyors, que vivien de renda i es dedicaven a la pregària i a la guerra, i els que treballaven i havien de pagar una part de la seva producció als primers.

Entre el conjunt de drets senyorials, la major quantitat de documentació escrita del segle XIV fa referència a les formes de possessió de les peces de terra destinades a l'agricultura i dels masos i cases de les viles o celleres on vivien les persones al món rural. Els capbreus senyorials, juntament amb altres fonts documentals, descriuen perfectament les prestacions que els pagesos havien d'efectuar als seus senyors: tasques proporcionals a la collita, censos fixos en diner o espècie, taxes de mutació en cas de traspàs del mas o del camp i pagaments vinculats a la sevitud dels homes propis, com la redempció i atres mals usos. També cal assenyalar els drets dels senyors sobre algunes infrastructures essencials per a l'economia rural, com les ferreries, els forns i els molins, tot i que aquests últims, a molts llocs, van ser construïts pels propis pagesos i els senyors es limitaven a obtenir-ne uns censos fixos en cereals. Als espais incults de cada terme, els pagesos tenien dret de dur-hi a pasturar el seu bestiar o per recollir-hi fusta, llenya i altres productes per al seu propi ús, pagant sempre però unes petites quantitats d'ous, formatges, palla i llenya als senyors del terme en reconeixement del domini d'aquests sobre els boscos, les pastures o els aiguamolls. A més, els senyors controlaven, si havien rebut un privilegi reial, els mercats i les notaries que els proporcionaven uns ingressos anuals importants. I, finalment, en cas que posseïssin un castell o una casa forta encara solien obtenir prestacions militars dels pagesos, en forma d'obres i jornals per refer les fortificacions, de guaites per vigilar el territori i de serveis a l'exèrcit o al sometent.

Però, no hi ha cap dubte, la parròquia tenia el seu paper en aquesta societat i s'integrava a la perfecció en l'entramat de la renda senyorial. Sobretot a través del delme, la principal prestació dels parroquians a la seva església, consistent, en principi, en la desena part de tots els productes obtinguts a través de les activitats dels pagesos i vilatans. La poca documentació dels segles X-XII que s'hi refereix ha fet pensar que eren poc importants, però tant els indicis d'aquest període com les evidències dels segles XIII i XIV ens condueixen a pensar que els delmes esdevingueren l'element fonamental de l'economia de bona part dels senyors, laics i eclesiàstics, de les terres gironines. Si les actes de consagració dels segles X i XI ja ens permeten deduir que el delme s'establia en el mateix moment de creació de la parròquia, les donacions d'esglésies, drets eclesiàstics i delmes per part de laics a institucions eclesiàstiques al llarg del segle XII, els reconeixements de tenir delmes efectuades per senyors laics al bisbe durant el segle XIII i, sobretot, el *Llibre Verd dels feus* del bisbe de Girona del 1362 ens permeten plantejar, amb sòlids fonaments, la hipòtesi que al segle XI els senyors laics posseïen pràcticament tots els delmes del bisbat de Girona i, en conseqüència, que gairebé totes les esglésies eren "privades", tal com s'havia assenyalat des de fa molt temps per a les terres de l'imperi carolingi. Potser aquest és el motiu que, a l'interior del temple o en l'espai sagrat que el voltava, hi hagi sitges, sagrers i cellers que permetien conservar els productes de les collites, no pas a benefici dels pagesos, sinó dels propis senyors que, ben aviat, hi construïrien les seves residències i, poc després, les convertirien en castells.

A partir del segle XII, potser com a fruit de la reforma gregoriana, es detecta una lenta tendència al traspàs de delmes i drets eclesiàstics de senyors laics a la catedral i algunes institucions monàstiques. Però potser la lentitud del procés va fer decidir els bisbes del segle XIII d'emprendre una altra política, la d'imposar la seva autoritat eminent sobre tots els titulars laics de delmes, als quals va exigir la prestació d'homenatge i jurament de fidelitat igual com si es tractés d'un feu qualsevol i, així, reclamar-los després el pagament de terços i lluïsmes en cas de venda, donació o heretament. Aquesta voluntat dels bisbes no va donar fruits immediatament: primer calgué recollir els pergamins en els arxius de la Mitra i ordenar-los en diversos registres d'inicis del segle XIV; després els bisbes van utilitzar els clergues parroquials per investigar com es repartia el delme a cada parròquia i quin valor

tenia cada part; i, finalment, cap al 1362 es va redactar el *Llibre Verd* amb el resum de les dades que hi havia, per cada parròquia, en els llibres del bisbe.

No tots els delmes escapaven de la parròquia on eren recaptats per anar a les arques dels senyors feudals, de les institucions eclesiàstiques i dels bisbes; un petita part, constituïda pels delmes menors –de petites parcel·les o d'uns pocs masos, o bé de productes secundaris que no eren ni els cereals ni el vi–, pels delmes dels novals –allà on s'havien adequat per al conreu nous espais guanyats, en general, als aiguamolls– i, sobretot, per les primícies –que solien ser una prestació recaptada conjuntament amb el delme–, es quedaven majoritàriament a mans dels rectors i diaques de les parròquies. Aquests també obtenien altres drets parroquials que tant els concilis i assemblees de pau i treva del segle XI com la legislació canònica del segle XIII van garantir que anessin per als clergues de les parròquies: es tractava de les oblacions dels fidels vius i dels difunts, dels pagaments per la il·luminació de l'església i per l'administració dels sagraments i de les almoines recollides per les cerimònies litúrgiques.

En resum, la parròquia estava integrada en un món dominat pels senyors feudals, però de maneres diferents segons els sectors de les terres de Girona. Al centre del bisbat, al voltant de la ciutat de Girona, predominaven les senyories petites consistents només en conjunts de masos i parcel·les de terra pertanyents, en la seva major part, a institucions eclesiàstiques, però també a llinatges de cavallers, ciutadans i, fins i tot, pagesos benestants que havien comprat el domini directe d'algunes terres. Aquí, la parròquia, a més de ser una institució que recollia més ingressos que no pas cadascuna de les senyories que hi havia al seu interior, era un marc territorial estable que permetia l'organització dels dominis dels senyors en batllies i podia limitar les exigències senyorials si contravenien els costums locals o si consistien en la prestació de serveis en treball fora del terme parroquial. En canvi, en els sectors dels ardiaconats de Girona i la Selva més allunyats de la capital, la parròquia tenia un paper més secundari en comparació amb els castells, els titulars dels quals, a més de ser senyors directes d'un gran conjunt de parcel·les i d'un bon nombre de masos i de rebre els delmes parroquials, controlaven els espais incults, els monopolis senyorials, la notaria, el mercat, l'administració de la justícia civil i el sometent local. A més, al llarg del segle XIV, les necessitats dels reis catalans de

finançar les guerres en què es van embrancar van comportar l'alienació de la jurisdicció criminal i del manteniment de la Pau i Treva, que fins llavors havia estat majoritàriament en mans dels veguers i oficials reials, a favor dels grans senyors feudals de les terres gironines.

4. La parròquia i la societat rural

Una de les constatacions de la present recerca és l'existència d'una gran complexitat a l'interior de les comunitats rurals del bisbat de Girona. Els esquemes simples que oposaven els parroquians al seu rector o bé els pagesos al seu senyor haurien de quedar definitivament eliminats perquè només presenten la comunitat rural vista des d'un sol punt de vista. En canvi, proposem un nou model d'estudi de la comunitat rural que, a partir de punts de vista diferents, pugui oferir una imatge molt més completa i matitzada i que, a més de presentar els vincles que mantenia amb els poders externs –rei, bisbe, senyors–, també tingui present la diferenciació interna entre els seus membres, segons el nivell de riquesa i el tamany de les seves explotacions, segons el grau de dependència envers els senyors i segons l'exercici de funcions en nom del conjunt de la comunitat o de càrrecs dintre l'administració senyorial (cf. Figura 35). Des d'aquesta base teòrica, la comunitat rural ens apareix com una entitat prou complexa que es definia, dia a dia, a través de la parròquia, a través de la senyoria i, a partir del segle XIV, a través de la universitat de veïns.

Si l'observem des de la parròquia o, més exactament, de les fonts que s'hi refereixen, la comunitat rural sembla estar perfectament enquadrada a l'interior de l'església medieval. El model de vida cristiana que el IV Concili Laterà, l'any 1215, va definir per a tots els parroquians es va anar imposant progressivament al llarg de tot el segle XIII: els sermons dels rectors, bisbes i frares, el cant, els ciris, les llànties, les processons, la devoció per les relíquies, les pintures murals dels temples i, sobretot, la missa i les cerimònies litúrgiques, tot servia per adoctrinar els laics en els principis de la fe cristiana. Però no n'hi havia prou: calia que cadascú exterioritzés públicament la seva fe a través dels sagraments, en cadascun dels actes principals de les vides dels parroquians –baptisme, confirmació, matrimoni i extrema unció– i, pel

que fa a la confessió i a la comunió, almenys un cop cada any. Ara bé, a través dels propis registres episcopals descobrim que, rera una normalitat majoritària a les parròquies gironines, existien moltes persones que incomplien les obligacions cristianes i, fins i tot, eren excomunicades pels rectors per agredir-los físicament, per casar-se clandestinament, per no complir amb les seves obligacions i per cometre pecats d'incontinència, adulteri, usura, joc, i blasfèmia, entre altres.

Figura 35. **La comunitat rural medieval a inicis del segle XIV**

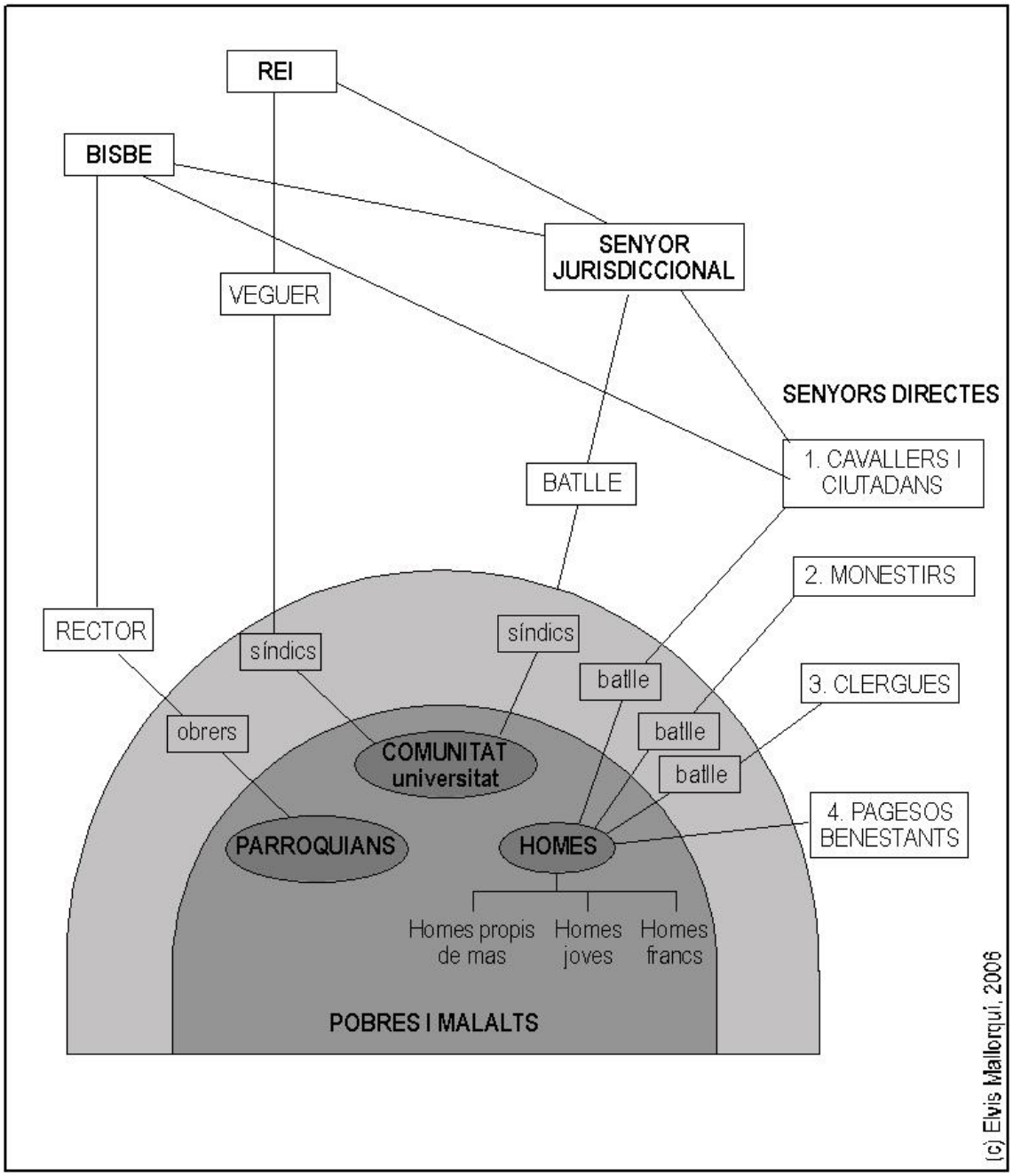

De totes maneres, el marc parroquial també concedia als feligresos un cert marge d'actuació conjunta amb una gairebé total independència en relació als senyors laics, les institucions eclesiàstiques i el propi bisbe que es quedaven amb bona part de les rendes de la parròquia. L'obreria era una institució que s'encarregava del manteniment de l'edifici parroquial i de l'adquisició dels objectes litúrgics i dels vestits sacerdotals i, per fer-ho, els obrers, elegits pels feligresos amb la supervisió dles rectors, administraven un conjunt variat de recursos econòmics obtinguts a partir de petites participacions en els delmes i les oblacions al temple, de la propietat de terres i camps i d'uns censos anuals, entre ells el *bladum olei,* pagats per tots els parroquians. A més, les confraries garantien als seus membres un tractament igualitari a l'hora de la mort, és a dir, un enterrament digne i les pregàries necessàries per a la seva salvació. Però, a les parròquies rurals encara hi havia un grup indeterminat de gent que no hi podia participar directament per manca de recursos, per ser pobres i malalts, i que, en general, havia de dirigir-se a la ciutat de Girona o als nuclis més poblats per tal de poder rebre aliment i vestit a través d'almoines o ser assistits en els hospitals.

Aquest últim grup tampoc no apareix definit a través de la senyoria. Els capbreus senyorials i els homenatges i juraments de fidelitat permeten distingir els habitants de les parròquies segons els seus estàtus jurídics. La primera distinció era entre els homes i dones sotmesos a servitud i els que n'eren, total o parcialment, francs i lliures gràcies a concessions reials, monàstiques o senyorials. Als ardiaconats de Girona i la Selva, però, els homes lliures es concentraven només a la ciutat de Girona i en unes poques viles enfranquides. I els serfs, que eren majoria en aquest territori, estaven dividits internament entre els *rustici*, homes propis amb un mas o borda, i els *iuvenes homines,* homes propis sense mas, que residien normalment en celleres i viles i que es dedicaven a l'artesania o al comerç. La lectura atenta dels capbreus i, sobretot, la seva comparació amb els registres notarials i episcopals permet aclarir, a vegades amb prou detall, els estrets vincles familiars entre els pagesos de mas i els homes joves, però també les seves diferències de riquesa i els conflictes que els enfrontaven, en algunes poblacions, pel control de l'obreria parroquial.

Finalment, a partir de la fi del segle XIII es comença a documentar una nova institució en el món rural: es tracta de la universitat, l'assemblea de veïns d'un terme parroquial o castral que podia actuar, de manera conjunta o a través de representants o síndics, en àmbits tan diversos com la gestió dels espais incults, el control de les pràctiques ramaderes en terrenys agraris, la defensa de la població, la recaptació d'impostos directes a repartir entre els veïns per mitjà de talles, la defensa de les franqueses concedides a la població i, a vegades, la gestió de l'obreria parroquial, les confraries i les institucions de beneficència local. No a tot arreu, ni al mateix temps, s'assoliren aquestes competències: a mitjan segle XIV, només unes poques universitats, les de les viles més poblades i més dinàmiques econòmicament, tenien jurats i un consell permanent; la resta de localitats només delegaven temporalment una sèrie de tasques a uns síndics.

Del conjunt de membres de la comunitat rural, n'hi havia alguns que en destacaven per haver-se'n convertit en capdavanters en circumstàncies diverses: els síndics de la universitat recollien la voluntat del col·lectiu per defensar-se judicialment davant d'agressions externes o per recollir els impostos entre els veïns i els obrers s'encarregaven, en nom de tota la comunitat, de gestionar l'economia de la parròquia; en canvi, els batlles senyorials, pertanyents en general al grup més benestant de la pagesia de mas, podien utilitzar el càrrec per al seu propi benefici, tant pels ingressos complementaris que aportava com pel fet de d'aproximar-los al grup dels senyors, al grup dels privilegiats que no contribuïen en les mateixes obligacions que la resta de pagesos. Tots ells, però, continuaven formant part de la comunitat rural, cosa que no es pot afirmar tan rotundament dels rectors i dels altres clergues de les parròquies gironines.

En efecte, el personal eclesiàstic de les parròquies rurals es trobava a mig camí entre la comunitat i el bisbe, un dels principals poders exteriors que podien alterar la vida local. El nombre de clergues variava segons l'extensió i la riquesa de les parròquies: algunes petites parròquies només tenien un rector; a bona part de les de les Gavarres i de les planes selvatana i empordanesa hi convivia un sagristà amb un diaca, a vegades amb moltes discussions entre ells pel repartiment de les feines i dels ingressos; i a les parròquies més poblades hi havia almenys dos domers que compartien la cura d'ànimes, algun claver i diversos clergues amb beneficis simples

en altars del temple parroquial. Lògicament, el valor econòmic dels ingressos dels clergues diferia en funció de la parròquia on residien i del càrrec que exercien: mentre rectors i domers obtenien entre 8 i 12 lliures de renda anual, molts diaques, clavers i beneficiats es quedaven molt sovint per sota de les 8 lliures, el límit que els eximia del pagament de la dècima eclesiàstica. Potser això explica el fet que alguns diaques i beneficiats servissin a la parròquia on havien nascut, conservant els vincles amb els seus familiars i participant en les lluites de bàndols a l'interior de la parròquia, mentre els rectors i els domers, més independents econòmicament, es distingissin més dels seus parroquians i actuessin com a transmissors de les directrius dictades pel bisbe i la cúria episcopal.

El bisbe, en efecte, era el cap suprem de tota l'estructura eclesiàstica de la diòcesi de Girona, però aquesta afirmació no tenia el mateix valor al segle X que al segle XIV. El poder efectiu del bisbe, entre aquests dos moments, havia experimentat una lenta i profunda transformació, fruit del moviment de reforma gregoriana al segle XI i de les noves directrius marcades al IV Concili del Laterà l'any 1215. El primer procés sembla haver dut molts delmadors laics a cedir els seus delmes i els drets sobre les seves esglésies a la catedral de Girona i a alguna institució monàstica, les quals van crear el càrrec de capellà per tal d'administrar-ne les rendes i supervisar l'actuació dels clergues locals de la parròquia. Al segle XIII els cànons dels concilis de la província Tarraconense després del 1229, any de la recepció de les normes lateranenses, i les constitucions dels sínodes gironins van començar a establir les formes de control dels bisbes sobre les parròquies de la seva diòcesi.

Molt probablement, al mateix temps que obtenien les prestacions d'homenatge i fidelitat de la classe senyorial per la possessió dels delmes, els bisbes gironins degueren començar a intervenir en els nomenaments dels clergues que servien en aquestes parròquies. A través de les actes conservades en els registres episcopals d'inicis del segle XIV, podem conèixer com s'entrava en l'ofici sacerdotal: la primera condició era la tonsura; després, els candidats havien de cursar cant i gramàtica i formar-se en l'estudi de les escriptures per tal d'adquirir els ordes del sotsdiaconat, del diaconat i del presbiterat; i, per últim, podien aspirar a obtenir un benefici eclesiàstic. Tot i això, molts clergues no seguien aquest camí: és possible que l'ajuda i el suport d'un senyor o cavaller facilités als clergues l'accés a un càrrec

en una església i que, amb posterioritat, haguessin de completar els seus estudis a Girona tot absentant-se i descuidant el servei a la seva parròquia. Però, en definitiva, tots els clergues amb cura d'ànimes estaven obligats a complir amb les disposicions acordades en els sínodes gironins: tenir cura de l'església i dels seus béns, cuidar el seu aspecte personal, respectar el celibat, predicar i administrar els sagraments i vetllar per la moralitat dels seus feligresos. I, en cas que desobeïssin aquests preceptes, podien ser amonestats econòmicament a través de multes pecuniàries en ocasió de les visites pastorals o per mitjà de l'excomunió i la confiscació dels seus beneficis i ingressos.

Els senyors feudals no podien entrometre's de la mateixa manera que els bisbes en la vida i en la conducta moral del conjunt dels parroquians. De fet, molts d'ells havien intentat, fins i tot, escapar del control efectuat pels bisbes i pels rectors construint capelles a l'interior dels castells i, així, no haver d'acudir al temple parroquial, de barrejar-se amb la resta de feligresos ni de confessar-se davant el rector de la parròquia. No tots els nobles i cavallers, però, ho van aconseguir: mentre els grans senyors de les terres de Girona, com els vescomtes de Cabrera i els senyors de Cruïlles i Cervià, havien arribat a construir i dotar monestirs benedictins al segle XI prop de les seves residències, la majoria dels cavallers no van poder tenir capelles a les seves cases fortes i hagueren d'utilitzar el temple parroquial, instal·lant-hi, per exemple, les seves tombes, per tal de distingir-se dels altres feligresos. De fet, aquesta diferenciació reproduïa la ja existent en relació a la possessió dels delmes per part de laics: els grans nobles i els senyors dels castells controlaven els delmes de les parròquies més extenses i riques, mentre els cavallers només obtenien en feu alguns delmes de parròquies menys poblades. Però els senyors, tant els més poderosos com els més pobres, exercien tota la pressió de la senyoria sobre els habitants de les parròquies rurals. Amb diferències, és clar: mentre als grans senyors, amb els monarques al capdavant, oferien franqueses i llibertats als habitants de les seves viles més poblades, els petits senyors i els cavallers continuaven exigint tots i cadascun dels drets que tenien tant sobre les terres, els masos, les cases i els molins, com sobre els propis homes i dones dels seus dominis. A més, la progressiva implantació dels ciutadans de Girona en el camp, ja ben entrat el segle XIV, va portar una nova

forma de dependència per a la pagesia: l'endeutament i la pèrdua de les seves propietats, comprades pels propis ciutadans.

Finalment, a partir dels dominis i drets patrimonials que els seus antecessors ja tenien entre els segles X i XII, els reis catalans eren ben presents a les terres de Girona: al segle XIII els veguers i els batlles reials dirigien l'exèrcit reial del bisbat, perseguien els infractors de la Pau i Treva i administraven la justícia al territori en nom del rei. A més, a la segona meitat del segle XIII els reis van comprar el castell i el lloc de Torroella de Montgrí i van fundar el port de Palamós i també van aprofitar les lluites amb els comtes d'Empúries per tal de reafirmar el seu control sobre el nord-est català. Però al segle XIV, sobretot a partir de les guerres del regnat de Pere III el Cerimoniós, la venda dels seus drets jurisdiccionals va enfortir els grans senyors de les terres de Girona i, a la vegada, va portar la implantació dels impostos directes, acordats a Corts i distribuïts entre els diversos llocs a través de fogatges.

5. Proposta d'evolució cronològica de les parròquies gironines

Deia Chris Wickham, en el seu treball sobre les comunitats rurals de la Toscana, que no es poden proposar interpretacions generals del desenvolupament de les comunitats fins que no es reconegui la varietat de les experiències locals i fins que no s'analitzi bé, en cada cas, quins factors –la senyoria, la parròquia, els drets i usos comunals sobre la terra, el pes de la ciutat, les transformacions en la propietat de la terra– són els més decissius a l'hora de la creació de les comunitats.[8] Amb la present recerca esperem, almenys, haver contribuït a remarcar la contribució de la parròquia a l'hora de crear i organitzar les comunitats gironines.

A diferència de les terres pirinenques, on l'església parroquial era el centre de la vida comunitària i els feligresos, en tant que veïns, designaven prohoms i jurats per defensar les seves muntanyes i els seus drets davant d'altres comunitats i de poders feudals de l'exterior, a les terres de Girona la feudalització sembla haver començat justament per la parròquia, amb l'apropiació dels delmes i dels drets de les

---

8 WICKHAM, *Comunità...*: p. 204 i p. 222-223.

esglésies entre els segles X i XI. En efecte, després d'una fase de lenta difusió de temples cristians de molt divers tipus –cel·les monàstiques, oratoris, ermites, mausoleus funeraris–, la implantació del delme a iniciativa de les autoritats carolíngies va transformar l'ordenació territorial preexistent de vil·les i vilars amb la instauració de la primacia del nucli que disposava de l'església sobre la resta d'assentaments. No va ser una transformació ràpida, sinó que es va allargar durant prop de dos segles: a través de les actes de consagració i dotació d'esglésies es pot resseguir el procés de difusió de les parròquies a les terres de Girona fins al punt de constituir una densa xarxa que no deixava espais buits, però també s'hi descobreix, tot i l'escassetat de documents, com els clergues i les comunitats rurals deixaven pas ben aviat, des del mateix segle X, a personatges més poderosos, que actuen sols i que podrien ser els mateixos senyors aloers que disputen el poder polític als comtes barcelonins. Al segle XI el pes d'aquests poderosos en el conjunt de la societat es fa més evident encara a través de l'exercici de la violència: molts d'ells aixequen fortaleses i hi estableixen la seva residència, alguns –sobretot en terres empordaneses– ho fan en el cercle de pau que voltava el temple o fins i tot fortifiquen l'església parroquial. El que sembla ben clar, en aquest moment, és que les esglésies i tots els seus drets, els delmes sobretot, estan en mans d'aquests senyors que ara ja reben de manera més adient el qualificatiu de feudals. De fet, probablement és gràcies a la possessió del delme –entre d'altres drets– que han aconseguit prou recursos per materialitzar el seu poder en forma de castells.

A partir del segle XII s'inicia una nova fase en la història de les parròquies gironines, no pas perquè es produeixi una ruptura radical amb la situació anterior sinó perquè s'inicien una sèrie de tendències que s'allarguen fins al segle XIV. En primer lloc, i potser com a fruit de la pressió del papat per recuperar els drets eclesiàstics –el moviment de reforma gregoriana–, la seu de Girona i alguns establiments monàstics importants van aconseguir que molts nobles els donessin o els restituïssin tots o, més sovint, part dels drets sobre diverses esglésies del bisbat de Girona. En certs casos, es tractava de cessions dels delmes i dels altres drets eclesiàstics, que passaven a ser gestionats pels capellans, els quals també supervisaven el servei religiós efectuat pels clergues que residien efectivament en les parròquies rurals. El llarg camí de retorn dels drets sobre les esglésies a la titularitat

episcopal, però, va tenir una segona etapa trascendental al segle XIII: aprofitant les disposicions del IV Concili del Laterà i del Concili Provincial de Lleida del 1229, els bisbes de Girona van convertir-se en titulars eminents dels delmes dels bisbats i, sense posar en dubte la propietat laica dels delmes –àmpliament majoritària–, van aconseguir que els senyors feudals els prestessin homenatge pels delmes i que els paguessin els lluïsmes corresponents a cada venda o transacció d'aquesta prestació eclesiàstica. A la vegada, els bisbes van lluitar per posar sota el seu control els rectors de les parròquies: reservant als capellans i als senyors de les parròquies el dret de presentar el clergue, el bisbe s'apropià de la facultat de nomenar i destituir tots els clergues que servien a la diòcesi gironina, la qual cosa els col·locava en un lloc preferent a l'hora d'influir sobre les comunitats rurals.

En segon lloc, al llarg del segle XII es va produir una important reordenació de l'administració dels comtes-reis catalans que, potser també va afectar els dominis dels diversos senyors feudals. És una qüestió que no ha deixat gaires rastres documentals, però sembla que, mentre els delmes romanien el fonament més sòlid de l'economia dels senyors i de tota l'estructura feudovassallàtica que s'organitzà al seu entorn, la senyoria sobre les terres i sobre els homes s'hauria anat fragmentant ràpidament tot adequant-se a les unitats de poblament de l'interior de les parròquies, els masos, i organitzant un estricte control sobre els seus habitants per tal que no abandonessin la senyoria, la servitud. Potser per això l'*incastellamento* o el procés de concentració de l'hàbitat entorn de les fortaleses senyorials i la transformació de tot el paisatge rural que els voltava no va tenir un paper massa rellevant a les terres de Girona, a excepció dels extrems dels ardiaconats de Girona i la Selva, és a dir, al litoral i a les terres del vescomtat de Cabrera. Així, el poc pes dels nuclis castrals i de les viles gironines hauria portat, en comparació amb les terres del Llenguadoc, un retard considerable en la difusió de les primeres formes organitzatives de les comunitats rurals.

Justament el segle XIV, punt d'arribada del nostre estudi, és el moment en què les comunitats del camp gironí apareixen clarament a la llum de la diversa documentació conservada. Mentre les visites pastorals reflecteixen la clara voluntat dels bisbes d'imposar, amb l'excomunió si calia, la moral cristiana difosa a partir del IV Concili Laterà sobre els feligresos de cadascuna de les parròquies gironines, els

capbreus i la documentació notarial permeten perfilar amb prou precisió la diferenciació existent al si de les comunitats. No es tracta, com s'havia defensat fa uns anys, d'una oposició entre una minoria de remences benestants i una majoria de pagesos lliures i pobres, sinó d'una distinció entre els habitants dels masos i els dels nuclis de poblament concentrat, normalment tots sotmesos a diferents graus de servitud segons el patrimoni de què disposaven. És enmig d'aquesta complexitat interna a les comunitats rurals que s'evidencien algunes formes de gestió col·lectiva. La primera està directament imbricada en la parròquia: els obrers de les parròquies, elegits per la resta de feligresos i supervisats pel rector, s'encarregaven del manteniment del temple parroquial i, a tal fi, recaptaven algunes prestacions –el blat de l'oli, fonamentalment– per tal de fer front a les despeses necessàries. La segona, potser més decissiva, era la universitat, la institució que aplegava el conjunt de caps de casa d'un territori i que, d'acord amb la voluntat dels senyors, assumia una sèrie de competències vinculades generalment amb la gestió dels espais incults i dels boscos, amb l'organització de la defensa i, sobretot, amb la recaptació dels impostos que cada comunitat havia de pagar als monarques. De fet, les universitats no es van acabar de generalitzar fins que, a mitjan segle XIV, les Corts no van establir uns impostos directes sobre tota la població del Principat de Catalunya que s'havien de recaptar a través dels fogatges. En aquest moment, i a una bona part del bisbat de Girona, la parròquia era gairebé l'única institució que permetia distingir des de l'exterior –en aquest cas, des de l'administració reial– les comunitats rurals i, molt probablement, també era la institució que més havia contribuït a la constitució de les universitats de les àrees rurals.

ÍNDEXS COMPLEMENTARIS

1. Figures

1. Documentació en pergamí i registres notarials a Cruïlles, 1250-1304 107
2. El procés de parroquialització al comtat de Girona, segle XI 131
3. L'església romànica de Sant Andreu de Pedrinyà 186
4. Les capelles de Santa Maria de Montnegre, Sant Joan de Salelles i Santa Cristina de Corçà 193
5. Els masos: drets, dominis i obligacions 219
6. La cellera de Santa Maria de Montnegre (1314) 258
7. La cellera de Santa Maria de Montnegre (1356) 260
8. La cellera de Sant Mateu de Montnegre (1325) 261
9. La vila de Sant Miquel de Cruïlles (1319) 262
10. El castell de Cruïlles (1319) 263
11. La vila de Sant Sadurní (1316-1336) 264
12. La vila de Monells a inicis del segle XIV 265
13. La vila de la Bisbal a inicis del segle XIV 266
14. La salvetat de Rabioses (1319) 267
15. El port de Lloret (1320) 268
16. Els tonsurats de la diòcesi de Girona, 1326-1334 333
17. Les làpides dels clergues de Sant Mateu de Montnegre, 1336-1338 344
18. Nombre dels castells i cases fortes de les terres de Girona, segles X-XIV 439
19. Els senyors de Monells, segles XI-XIII 465
20. Els senyors de Cruïlles, segles XI-XIII 466
21. Els senyors de Sant Sadurní, segles XI-XIV 467
22. Els senyors de Lloret de Mar, segles XI-XIV 468
23. Els castlans de Lloret de Mar, segles XII-XIV 469
24. Els Farners de Santa Coloma, segles XI-XIII 470
25. Els Cartellà de Maçanet de la Selva, segles XII-XIII 471
26. Els batlles de la Bisbal, segles XII-XIV 472
27. Senyors i homes propis de Riudellots de la Selva, 1314-1329 610
28. Agrers de les peces de terra segons els capbreus gironins, 1314-1363 618
29. Censos de les cases segons els capbreus gironins, 1314-1363 621
30. Agrers dels masos segons els capbreus gironins, 1314-1363 621
31. El control dels delmes laics del bisbat de Girona, 1220-1324 684
32. Les transaccions dels delmes de Riudellots de la Selva, 1236-1336 690
33. Proporcions entre delme i primícia al bisbat de Girona, 1362 708
34. Els drets parroquials a Sant Mateu de Montnegre, 1314-1341 712
35. La comunitat rural medieval a inicis del segle XIV 874

2. Mapes

1. Les actes de consagració d'esglésies al comtat de Girona, 904-1245 84
2. Les visites pastorals als ardiaconats de Girona i la Selva, 1300-1329 93
3. Els capbreus senyorials de les terres de Girona, 1311-1347 100
4. El medi natural del bisbat de Girona a l'edat mitjana 112
5. Les divisions territorials del bisbat de Girona, segle XIV 116
6. Les parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva, segles XIII-XIV 134
7. Els castells de l'antic comtat de Girona, segles XI-XIV 143
8. Les comunitats del bisbat de Girona segons els fogatges, 1358-1378 155
9. Els llocs de reunió dels homes de remença del bisbat de Girona, 1448-1449 157
10. Esglésies sufragànies, capelles i ermites dels ardiaconats de Girona i la Selva 190
11. Els nuclis de poblament concentrat a les terres de Girona, segles XI-XIV 211
12. Poblament concentrat i dispers al bisbat de Girona a inicis del segle XIV 232
13. Els camins dels visitadors, 1314-1362 244
14. La xarxa de camins locals de Monells, Sant Sadurní, Cruïlles i la Bisbal 247
15. La xarxa de camins locals de Fornells i Riudellots de la Selva 249
16. Els masos de Cruïlles, 1319 275
17. Els masos de Lloret de Mar, 1320-1373 279
18. Els clergues parroquials segons les visites pastorals, 1304-1329 315
19. Castells i cases fortes a les terres gironines, segles XI-XIV 425
20. Les confraries del bisbat de Girona, segles XIII i XIV 537
21. Les obreries parroquials en els registres de la *decima ecclesiastica*, 1279-1364 552
22. Almoines i hospitals al bisbat de Girona, segle XIII i primera meitat del XIV 572
23. L'àrea d'influència del mercat de Monells en relació a la ramaderia, 1332-1333 647
24. L'àrea d'influència de la notaria de Monells, 1332-1333 650
25. Capellanies eclesiàstiques i delmes en mans de laics, 1222-1364 678
26. El repartiment dels delmes majors a les parròquies gironines, 1362 696
27. Els productes sotmesos al pagament del delme al bisbat de Girona, 1362 700
28. L'alienació de les jurisdiccions reials a les terres de Girona, segle XIV 762
29. La procedència dels integrants de les comúnies del bisbe de Girona, 1326-1336 785
30. Les universitats rurals del bisbat de Girona, segles XIII i XIV 811

3. Taules

1. Bisbes i sínodes diocesans de Girona, 1199-1348 87
2. Els registres de l'administració episcopal, 1295-1340 89
3. Els registres de visites pastorals de l'Arxiu Diocesà de Girona, 1295-1329 89
4. Els capbreus senyorials de les terres de Girona, 1311-1369 99
5. Les col·leccions de pergamins referents a l'antic comtat de Girona, 817-1300 103
6. Els manuals notarials de Cruïlles, 1302-1304, i Monells, 1332-1333 106
7. El nombre de parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva, segles XIII i XIV 133
8. Les comunitats gironines segons els fogatges, 1358-1378 153
9. Les parròquies dels ardiaconats de Girona i la Selva, segles X-XIV 160

10. Les comunitats dels ardiaconats de Girona i la Selva segons els fogatges (1358-1378) 178
11. Els nuclis de poblament concentrat a les terres de Girona, segles XI-XIV 207
12. De les vil·les als veïnats i als masos, segles X-XIV 222
13. Les unitats de percepció del delme als ardiaconats de Girona i la Selva, 1362 222
14. El nombre dels masos a les parròquies del bisbat de Girona, segles XII-XIV 227
15. La pertinença a la parròquia dels habitants de Cruïlles, 1319 235
16. Esglésies sufragànies, capelles i ermites dels ardiaconats de Girona i la Selva, segles X-XIV 253
17. Els masos del terme de Cruïlles (1319) 269
18. Els masos del terme de Lloret de Mar (1317-1320) 276
19. La xarxa de camins a la plana del Baix Empordà 280
20. La xarxa de camins a la plana de la Selva 284
21. Els censos al bisbe per la possessió d'antics delmes laics, 1362 300
22. Presentacions i nomenaments de clergues de les parròquies gironines, 1295-1334 309
23. El nombre de clergues a les parròquies gironines, 1304-1364 316
24. Les obligacions dels clergues de Quart, Llagostera i Paret Rufí, 1308-1321 320
25. La participació dels clergues parroquials en els delmes, 1362 325
26. El patrimoni immobiliari dels clergues parroquials, 1314-1325 326
27. Les rendes dels beneficis parroquials, 1279-1364 328
28. La llengua de les lletres episcopals i reials, 1293-1330 338
29. Les activitats dels clergues de Cruïlles i Monells, 1302-1333 341
30. Els motius d'excomunió al bisbat de Girona, 1294-1340 351
31. Els excomunicats del bisbat de Girona per grups socials, 1294-1340 351
32. Els incompliments de les obligacions dels clergues parroquials, 1304-1329 356
33. Els motius dels nomenaments i de les absències dels clergues gironins, 1294-1340 363
34. La durada dels càrrecs eclesiàstics de les parròquies gironines, 1295-1348 364
35. La contribució dels beneficis eclesiàstics a la dècima de 1364 374
36. La contribució de les obreries parroquials a la decima de 1364 378
37. Les capellanies dels ardiaconats de Girona i la Selva segons la dècima de 1364 381
38. Les activitats dels clergues de Cruïlles, 1302-1304, i de Monells, 1332-1333 396
39. La mobilitat dels clergues de les parròquies gironines, 1295-1330 400
40. Els compradors de les jurisdiccions reials de la vegueria de Girona, segle XIV 451
41. Castells i cases fortes a l'antic comtat de Girona (segles X-XIV) 457
42. Castells, cases fortes i capelles castrals a les terres de Girona 464
43. Llicències episcopals per no assistir a la missa al temple parroquial, 1326-1350 474
44. Llocs d'enterrament dels cavallers gironins, segles XIII-XIV 475
45. Fundacions d'altars, beneficis i capelles per part de cavallers gironins, 1253-1349 476
46. Els estàtus personals dels habitants de Ravós i Santa Llogaia del Terri, 1317 489
47. Els estrats socials de Cruïlles i Sant Sadurní, 1276-1333 493
48. Relacions entre pagesos dels masos i vilatans, 1317-1320 496
49. Les cartes de franquesa de les terres gironines, 1144-1336 501

50. Els qüestors del bisbat de Girona, 1320-1360 509
51. La moralitat dels laics segons les visites pastorals, 1304-1329 518
52. L'església parroquial de Monells segons els testaments de la notaria, 1304-1333 521
53. L'estat dels temples segons les visites pastorals, 1304-1329 546
54. Procedència social dels obrers i testimonis en les visites pastorals, 1304-1329 561
55. Obres, confraries, almoines i hospitals en els testaments gironins, segle XIII 579
56. Les esglésies parroquials segons els testaments de la notaria de Monells, 1304-1333 585
57. Parròquies i senyories a les terres de Girona, segle XIV 609
58. Prestacions agràries i censos de masos, cases i peces de terra 618
59. Servitud i serveis en treball als capbreus senyorials 625
60. Domini directe i costums locals al bisbat de Girona, segle XIV 629
61. Els pagaments pels drets d'ús dels espais comunals 642
62. Els ingressos senyorials a Monells, Brunyola i Camós, 1304-1382 653
63. Prestacions agràries de masos i peces de terra 657
64. Censos en diner i en espècie de masos, cases i peces de terra 659
65. La servitud en els capbreus senyorials 661
66. Els serveis en treball als capbreus senyorials 662
67. Domini directe i costums locals al bisbat de Girona, segle XIV 663
68. El pagament del llòçol a Llambilles, Sant Sadurní, Cruïlles i Lloret, 1299-1368 665
69. Donacions de drets parroquials a la seu de Girona i a la canònica de Vilabertran, 1101-1220 675
70. Les capellanies del bisbat de Girona segons la dècima de 1364 679
71. El valor dels delmes majors de les parròquies de Girona, 1362 695
72. El repartiment dels delmes majors de les parròquies de Girona, 1362 698
73. El blat de l'oli de l'obra de Sant Martí Vell, 1364-1388 720
74. El repartiment dels delmes dels ardiaconats de Girona i la Selva, 1362 729
75. Els delmes en mans dels clergues parroquials, 1362 734
76. Les primícies en mans dels clergues parroquials, 1362 739
77. Els pagaments pel blat de l'oli de l'obra de Sant Martí Vell, 1364-1368 746
78. Infraccions de la jurisdicció episcopal per part del veguer de Girona, 1280-1281 755
79. Les prestacions militars dels homes dels castells de Ravós i Lloret, 1317-1320 774
80. Els motius d'exempció de la comúnia contra Guillem Batlle, 1326-1336 784
81. Els absents de la comúnia contra Guillem Batlle, 1326-1336 792
82. Cronologia de les universitats gironines, segles XIII-XIV 810
83. Universitats de parròquies al bisbat de Girona, segles XIII-XIV 846
84. Universitats de castells al bisbat de Girona, segles XIII-XIV 848
85. Universitats de viles al bisbat de Girona, segles XIII-XIV 850

4. Documents

1a 1290.08.23 Ordinació del bisbe de Girona en la controvèrsia entre el sagristà i el domer de Juià i el donat de Sant Joan de l'Erm 120

1b	1295...	Visita pastoral a la parròquia de Sords	121
1c	1295.10.20	Lletra del bisbe de Girona al papa de Roma sobre l'apel·lació de l'abat de Banyoles per la visita de les esglésies de Miànegues i Guèmol	122
3a	1304.09.11	Sentència de la causa entre l'ardiaca de Ravós i dos homes de Celrà sobre el molí de Samfós al riu Ter	168
3b	1312.10.18	Arbitratge de dos veïns sobre els límits dels termes delmers de les parròquies de Llambilles i Santa Pellaia	170
3c	1362...	Declaració sobre el repartiment del delme a la parròquia de Sant Martí Vell	172
3d	1391.09.20	Divisió del terme de Sant Martí Vell segons el repartiment del delme de la parròquia	172
9a	1317.08.08...	Capbreu de la capellania de Ravós del Terri, que rep el propi ardiaca de Ravós	370
9b	1362...	Declaració sobre el repartiment del delme a la parròquia de Ravós del Terri	373
11a	1270.01.13	Acord entre els domers de Sant Sadurní i el prior de Sant Miquel de Cruïlles sobre les almoines i donacions que rebia el monestir d'uns parroquians de Sant Sadurní	383
11b	1302.07.30	Cessió pel sagristà i l'infermer de Sant Miquel de Cruïlles de les rendes de Parlavà al rector de Cruïlles per pagar un deute	385
11c	1303.04.25	Venda pels procuradors de Sant Miquel de Cruïlles de la lluminària dels diners i de la cera de l'altar de Sant Bartomeu al rector de Cruïlles	385
11d	1304.01.10	Reconeixement pel procurador del prior de Sant Miquel de Cruïlles d'un deute al rector de Cruïlles per la cura d'ànimes	386
11e	1304.02.22	Reconeixement pel procurador del prior de Sant Miquel de Cruïlles del deute per les provisions dels clergues de Cruïlles	386
12a	1308.04.22	Arbitratge en la qüestió entre el domer i el diaca de Quart sobre les feines i els drets corresponents a cadascun d'ells	388
12b	1317.10.13	Recuperació d'una escriptura que descrivia les tasques corresponents al claver de Llagostera	390
12c	1321.01.20	Arbitratge en el plet entre el domer i el diaca de Paret Rufí sobre les feines i els drets corresponents a cadascun d'ells	393
19a	1326.09.19	Lletra del bisbe al batlle de la Bisbal per tal d'elegir els obrers de la parròquia de la Bisbal	588
19b	1335.09.04	Convinença entre el sagristà i els obrers de Sant Cebrià dels Alls pel repartiment de les ofrenes a l'altar de Santa Maria	589
19c	1341.03.05	Reducció dels agrers d'una terra pel sagristà i els procuradors de l'obra de la parròquia de Riudellots de la Selva	590
19d	1356.01.14	Manament del bisbe als clergues de Fornells i de Campllong que obliguin a pagar els drets de l'obreria a uns veïns amb masos i terres abandonats	592
19e	1370.03.31	Sentència en el plet entre els arrendadors de l'obra de Borrassà i un parroquià del lloc sobre el pagament d'una quantitat del forment d'oli corresponent a l'obreria	593
20a	1306.04.24	Visita pastoral a l'església de Sant Sadurní	596

20b	1314.12.17	Visita pastoral a l'església de Sant Sadurní	597
20c	1315.12.16	Visita pastoral a l'església de Sant Sadurní	598
20d	1329.06.08	Visita pastoral a l'església de Sant Sadurní	598
24a	1336.09.13	Llicència del paborde de l'Almoina al seu batlle per descriure la forma de divisió dels delmes de Riudellots de la Selva	726
24b	1362...	Declaració sobre el repartiment del delme a la parròquia de Riudellots de la Selva	728
26a	1314.09.29	Capbrevació del clergue de Sant Mateu de Montnegre al prior del monestir de Santa Maria de Cervià	741
26b	1325.03.03	Capbrevació del domer i del diaca de Sant Mateu de Montnegre al cabiscol de la seu de Girona	742
26c	1341.03.29	Declaració de tres homes de Sant Mateu de Montnegre sobre el repartiment del delme i la primícia dels seus masos	743
26d	1362...	Declaració sobre el repartiment del delme a la parròquia de Sant Mateu de Montnegre	744
27a	1364.07.22	Capbrevació de Pere de Llac als obrers de l'obra de Sant Martí Vell	745
27b	1364.07.22	Capbrevació de Bernat Martí de Ginestet, home jove, als obrers de l'obra de Sant Martí Vell	746
28a	1326.03.22	Lletra del bisbe de Girona sobre Ponç Ferrer de Sant Miquel de Fluvià, absent de la comúnia per ser ferrer	790
28b	1326.04.22	Lletra del bisbe de Girona sobre tres parroquians de Maçanet de la Selva absents de la comúnia per malaltia	790
28c	1326.09.12	Lletra del bisbe sobre un home de Sant Cebrià dels Alls absent de la comúnia per ser home propi, en part, de cavaller	791
30a	1251.06.20	Ban del paborde de maig de la seu als homes propis d'Olivars i Vilavaques, de Sant Julià de Ramis	854
30b	1304.03.08	Promesa d'ajuda mútua jurada pels homes de la universitat de la vila de Monells	855
30c	1307.08.02	Sentència en el plet entre l'ardiaca de Ravós i el cavaller Guillem de Galliners pels drets sobre els homes propis de Santa Llogaia del Terri	856
30d	1327.05.07	Compromís entre els homes propis i el batlle de Ramon de Pontós, a Sant Sadurní, per tal que tots participessin en les talles i obres conjuntes	858